

- 2 -

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e
Yakın Tarihimizin Belgesi

1908-1925

Sıratı müstakim

Mecmuası

مُسْتَقْبَلْقَةٌ
صَرَاطٌ ١٢٢٦

درن، فلسفه، ادبیات، حقوق و علوم دنیا باحت هفتاد و ساله در

در سعادت نهاده لشکری ۵۰ باره در

فیصله من مقدماً برو ایله کوئندریلر سه ستری
۴۰ غریش خانلے آلتى.

در سعادت نهاده بیوسته ایله کوئندریلر سه ولايات بدل اخدا اوئلور.

مؤسسی : ابوالعلاء زین العابدین - ح. الشرف نور

تاریخ تأسیس :

۱۱ نوموز ۳۲۴

سالانکی قىچى باخى

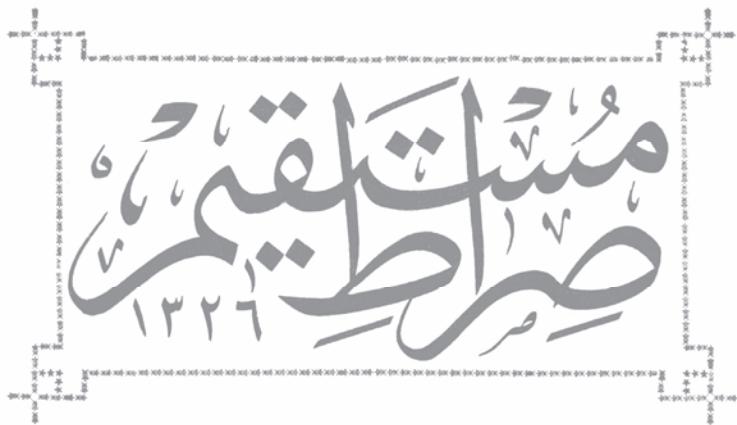
۲۵ ۶۵ ۹۰ ۱۰۰

۵۰ ۷۵ ۹۵ ۱۱۰

در سعادت نهاده

ولایات نهاده

منطقه اجنبیه نهاده

Sîratimüstakîm

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukûk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

Cilt 2

Sayı 27 - 52

25 Şubat 1909 – 19 Ağustos 1909

Proje Yürüttüsü
M. ERTUĞRUL DÜZDAĞ

BAĞCILAR BELEDİYE BAŞKANLIĞI

Adres: Güneşli Mahallesi Kirazlı Caddesi NO:1-34200 Bağcılar / İstanbul

Tel:+90 212 410 06 00 Faks:+90 212 410 06 32

www.bagcilar.bel.trkultur@bagcilar.bel.tr

SIRÂTIMÜSTAKİM - SEBÎLÜRREŞÂD KÜLLİYÂTI NEŞRİ: 2

Kültür Yayınları Dizisi No. 218/2

ISBN

978-605-86860-3-8 (2. c.)

978-605-86860-0-7 (Takım)

Yayınlayan

Lokman ÇAĞIRICI

Bağcılar Belediye Başkanı

Proje Yürüttücsü ve Editör

M. Ertuğrul DÜZDAĞ

Yayın Koordinatörü

Kenan GÜLTÜRK

Danışman

Mustafa İsmet UZUN

Yayına Hazırlayan

İskender TÜRE

Çeviri Yazılı Kurulu

İskender TÜRE, Metin MERGEN, Fuat RECEP, Osman USLU

Nevzat SAĞLAM, Sabri ATAY, Cafer YÜCEL

Kapak Tasarım

Ahmet YILMAZ

Baskı

Seçil Ofset Ltd. Şti. Tel: 0212 629 06 15 (Pbx) Fax: 0212 629 20 20 www.secilofset.com

Aralık 2012 - Bağcılar / İstanbul

TAKDİM

Toplumlar, medeniyet birikimleri üzerinde yükselir. Medeniyet birikimi de geçmişin bugüne, bugünün ise yarınlara sağlıklı bir şekilde aktarılabilmesi ile sağlanır. Buna toplumsal hafıza da denmektedir.

İnsanlık tarihinde yazının kullanılması çok önemli görülmüştür. Bunun en önemli sebebi, medeniyet birikiminin aktarılmasında yazının büyük bir işlev görmesi ve toplumsal hafızanın oluşmasını sağlamada önemli bir rol oynamasıdır.

Kültürel birikimin oluşmasında araçlar zamana göre değişse de yazının değişmediğini görüyoruz.

Gazete ve dergi, bilginin geniş kitlelere ulaştırılmasında ve arşivlenerek geleceğe aktarılmasında çok önemlidir.

Elinizde bulunan *Sıratı müstakım* dergisi, bir döneme ışık tutan, yayınlandığı dönemde topluma yön veren önemli bir yayın organıdır. Eşref Edip Fergan ile Ebululâ Mardin tarafından 1908 yılında çıkarılmaya başlanan dergide İstiklal Marşı Şairimiz Mehmed Âkif Ersoy önemli görevler almıştır. *Sıratı müstakım* ismiyle yayın hayatına başlayan dergi, 183 sayı bu isimle çıkışmış daha sonra ise *Sebîlürreşâd* adıyla yayın hayatına devam etmiştir.

Mehmed Âkif Ersoy'un başyazarı olduğu derginin, özellikle Kurtuluş Savaşı dönemlerinde, çok büyük görevler üstlendiğini biliyoruz. Âkif'in, Balıkesir Zağanos Paşa ve Kastamonu Nasrullah camileri başta olmak üzere, farklı yerlerde, halkın Kurtuluş Savaşı'na destek vermeye çağırıldığı vaazlarının; *Sebîlürreşâd* dergisinde yayınlanarak, Mehmetçığın savaştığı cepheler başta olmak üzere ülkenin dört bir yanına ulaştırıldığı görüyoruz. *Sebîlürreşâd* dergisi, özellikle bu yönyle Anadolu insanının manevi motivasyonunu artırmış, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasına olan inancını perçinlemiştir.

Gazi Mustafa Kemal'in, "Sevr Muahedesî'nin memleket için ne kadar feci bir idam hükmü olduğunu, *Sebîlürreşâd* kadar hiçbir gazete memlekete neşredemedi. Manevi cephemizin kuvvetlenmesine *Sebîlürreşâd*'ın büyük hizmeti vardır" diyerek Mehmed Âkif ve Eşref Edip'e teşekkür etmesinin; *Sebîlürreşâd*'ın Milli Mücadele döneminde oynamış olduğu rolü anlamamız için iyi bir örnek olduğunu düşünüyorum.

Sıratı müstakım ve *Sebîlürreşâd* dergileri, Kurtuluş Savaşı'nda oynamış olduğu aktif rolün dışında ortaya koymuş olduğu medeniyet tasavvuru ile de dikkat çekmektedir. Özellikle de

VI ◇ SIRÂTIMÜSTAKİM

1908'den; kapatıldığı 1925 yılına kadarki dönemde, Mehmed Âkif Ersoy ve Eşref Edip, İsmail Hakkı İzmirli ve Babanzade Ahmet Nâim gibi önemli isimlerden oluşan kadrosuyla, etkisi günümüzde devam eden fikri bir mücadele ortaya koymıştır.

1908-1925 yılları arasında Osmanlıca olarak yayınlanan *Sebilürreşâd* dergisinde ortaya konan fikirlerin günümüze de ışık tutacağını düşünüyorum.

Bağcılar Belediyesi olarak, hem Kurtuluş Savaşı yıllarda ortaya konan mücadeleyi bize farklı bir pencereden sunacağımı düşünerek hem de geçmişle günümüz arasında bir köprü kurmak için tamamı Osmanlıca olan *Sebilürreşâd* dergisini yeni harflerimize aktararak, yeniden yayınlamaya karar verdik. Elinizde bulunan eser ise bu çalışmamızın ikinci cildini oluşturuyor. Hedefimiz, 1908'le 1925 yılları arasında yayınlanan 641 sayının tamamını aynı şekilde çevirerek halkımızın istifadesine sunmaktır.

Mehmed Âkif Ersoy Kültür Sanat Merkezi ve Müzesi bünyesinde açmış olduğumuz “**Âkif Araştırma Merkezi**”nin ilk eseri olan bu çalışmanın hazırlanmasında Araştırmacı-Yazar M. Ertuğrul Düzdağ ve Prof. Dr. Mustafa İsmet Uzun hocalarımızın büyük katkısının olduğunu ifade etmek istiyorum. Her iki hocamız başta olmak üzere bu eserin ortaya çıkışında emeği geçen herkese ayrı ayrı teşekkür ediyor, saygılarımı sunuyorum.

Lokman ÇAĞIRICI
Bağcılar Belediye Başkanı

SIRÂTIMÜSTAKÎM
Cilt 2

İÇİNDEKİLER

27. Sayı

04 Safer 1327 - **25 Şubat 1909** - 12 Şubat 1324

İslâmiyet'in Bahsettiği Hürriyet-i Âmme,	
<i>Muhammed Mekkî bin Azzûz</i> (Terc. Manastırlı İsmâîl Hakkı)	1
Necâ'ib-i Kur'âniyye (Sûre-i Enbiyâ 30),	
<i>Bereketzâde İsmâîl Hakkı</i>	2
Hersekli Ârif Hikmet, Şiir,	
<i>Mehmed Âkif</i>	5
Settâr Hân, Şiir,	
<i>Midhat Cemâl</i>	7
Mübâhesât: Hutbelere Dâir,	
<i>Antakya Ulemâsından Bereketzâde Safvet</i>	7
[Açıklama]	
<i>Sirâtimüstakîm</i>	8
Atâletin İntâc Etdiği Fenâliklar,	
<i>Muhammed Abdûh</i> (Terc. Mehmed Âkif)	8
Hadîka-i Fikriyye, Mukaddime,	
<i>Muhammed Ferid Vecdi</i> (Terc. Mehmed Âkif)	10
Mevâ'iz - Ders 52,	
<i>Manastırlı İsmâîl Hakkı</i> (Neşir: H. Eşref Edîb)	11

28. Sayı

11 Safer 1327 - **04 Mart 1909** - 19 Şubat 1324

Ahkâm-ı İslâmiyye ve İctihâd,	
<i>Manastırlı İsmâîl Hakkı</i>	14
Necâ'ib-i Kur'âniyye (Sûre-i Enbiyâ 105),	
<i>Bereketzâde İsmâîl Hakkı</i>	15
Ahkâmü'l-Harb ve's-Sulh fi'l-İslâm,	
<i>Mardinîzâde Ârif</i>	17
Horn Burnu, Şiir,	
<i>M. Cezmî</i>	19

VIII ♦ SIRÂTIMÜSTAKÎM

Atâlet ve Mekâtib-i Resmiyye Talebesi,	
<i>Muhammed Abdûh</i> (Terc. Mehmed Âkif)	19
İctimâiyât ve Şerî'at-i İslâmiyye,	
<i>Selâhaddîn Âsim, Drama</i> ,.....	20
Safvet Nezihî Bey'e,	
<i>Midhat Cemâl</i>	22
Hadîka-i Fikriyye, İnsan ve Îmân,	
<i>Muhammed Ferid Vecdi</i> (Terc. Mehmed Âkif)	23
Mevâ'iz - Ders 52,	
<i>Manastırı İslâmi Hakkı</i> (Neşir: H. Esref Edîb)	26

29. Sayı

18 Safer 1327 - **11 Mart 1909** - 26 Şubat 1324

Ahkâm-ı İslâmiyye ve İctihâd,	
<i>Manastırı İslâmi Hakkı</i>	29
Necâ'ib-i Kur'ânîyye (Sûre-i Mü'minûn 12, 13, 14),	
<i>Bereketzâde İslâmi Hakkı</i>	30
Ahkâmü'l-Harb ve's-Sulh fi'l-İslâm,	
<i>Mardinîzâde Ârif</i>	32
Din ve Âdât-ı Gayr-i Meşrû'a,	
<i>Kırımlı Seyyid Mehmedzâde Ya'kûb Kemâl</i>	34
Üçüncü Ordu, Şiir,	
<i>Midhat Cemâl</i>	35
Eski Acılardan, Şiir,	
<i>İbrâhim Alâeddîn</i>	36
Ahlâk-ı İslâmiyyeden Bir Nebze,	
<i>Bursa Meb'ûsu el-Hâc Ömer Fevzi</i>	36
Teferruk, Temeyyüz,	
<i>Üsküb Belediye Reîs-i Sâbiki Mehmed Ferîd</i>	37
Hadîka-i Fikriyye, Îmânın Her Devirdeki Hâli, Devr-i Fitrat,	
<i>Muhammed Ferid Vecdi</i> (Terc. Mehmed Âkif)	37
Atâlet Geçici Bir Hastalıktır,	
<i>Muhammed Abdûh</i> (Terc. Mehmed Âkif)	39
Mevâ'iz - Ders 53,	
<i>Manastırı İslâmi Hakkı</i> (Neşir: H. Esref Edîb)	41
Aynen Mektûb, Sîrâtımüstakîm Mü'essisleri Beyefendilere,	
<i>Selânik Rüsûmât Nâzırı ve Mekteb-i Hukûk Mecelle Mu'allimi Hacı Âdil</i>	42

30. Sayı

25 Safer 1327 - **18 Mart 1909** - 05 Mart 1325

Şu'ûn-i Mühimme-i İslâmiyyeden: Ezher Hâdise-i Mü'ellimesi,	
<i>[Sirâtimüstakîm]</i>	44
Ahkâm-ı İslâmiyye ve İctihâd,	
<i>Manastırı İslâmi Hakkı</i>	45

Necâ'ib-i Kur'âniyye (Sûre-i Nûr 32), Izdivâc Hakkında,	
<i>Bereketzâde İsmâîl Hakkı</i>	47
Ahkâmü'l-Harb ve's-Sulh fi'l-İslâm, Harbin İslâmiyet'de Şurûtu,	
<i>Mardinîzâde Ârif</i>	49
Vâlidemin Mezarı, <i>Şiir</i> ,	
<i>Tepedelenlizâde Kâmil</i>	51
[Farsça Kasîde], <i>Şiir</i> ,	
<i>Ebu'l-Feth Bestî</i> (Terc. Muallim Feyzi)	51
Âdem, <i>Şiir</i> ,	
<i>İbrâhim Alâeddîn</i>	51
Hasbihâl, <i>Şiir</i> ,	
<i>Mehmed Âkif</i>	51
Mübâhesât: Hutbeler,	
<i>Üsküb Belediye Reîs-i Sâbıkı Mehmed Ferîd</i>	52
Hadîka-i Fikriyye, Devr-i Felsefe,	
<i>Muhammed Ferid Vecdi</i> (Terc. Mehmed Âkif)	53
Maddiyyûn, "el-Hilâl"	
<i>Kosova Vilâyeti İstînâf Mahkemesi A'zâsından Mehmed Hayreddin</i>	54
Mevâ'iz - Ders 53,	
<i>Manastırı İsmâîl Hakkı</i> (Neşir: H. Eşref Edîb)	56

31. Sayı

03 Rebî'ulevvel 1327 - **25 Mart 1909** - 12 Mart 1325

Bâb-ı İctihâd Mesdûd mudur!	
<i>Manastırı İsmâîl Hakkı</i>	59
Necâ'ib-i Kur'âniyye (Sûre-i Sebe 15-19), Ma'mûriyet-i Büldân	
<i>Bereketzâde İsmâîl Hakkı</i>	60
Ahkâmü'l-Harb ve's-Sulh fi'l-İslâm, Memnû'ât-ı Harbiyye,	
<i>Mardinîzâde Ârif</i>	62
Para, <i>Şiir</i> ,	
<i>Osman Fahri</i>	65
Hazret-i Mevlânâ'dan Bir Hikmet, Farsça <i>Şiir</i> ,	
(<i>Terc. Muallim Feyzi</i>)	65
Dirvâs, Manzûm Bir Fıkra-i Târîhî, <i>Şiir</i> ,	
<i>Mehmed Âkif</i>	65
Ahlâk-ı İslâmiyye'den Bir Nebze,	
<i>Bursa Meb'usu El-Hâc Ömer Fevzi</i>	66
Rusya İslâmları,	
<i>Troytskili: Ahmed Tâceddin</i>	67
İrtihâl-i Nebî'den Sonra Beyne'l-Müslimîn Tehaddüs Eden İhtilâfât,	
<i>Halkalı Zirâ'at Mekteb-i Âlîsi Akâ'id-i Dîniyye Mu'allimi</i>	
<i>Hâfiż Mustafa Sîdki</i>	68
Hadîka-i Fikriyye, Devr-i Îlm,	
[<i>Muhammed Ferid Vecdi</i>] (Terc. Mehmed Âkif).....	69
Mevâ'iz - Ders 53,	
<i>Manastırı İsmâîl Hakkı</i> (Neşir: H. Eşref Edîb)	71

Sirâtimüstakîm Gazetesine,	
<i>Kahramân-ı Hürriyyet Niyâzî Beyefendi'nin Telgrafnâmesi</i>	72
İhyâ-yı Âsâr, Bâlî Efendi'nin Mektûbu,	
<i>Prevadi Müftüsü Mustafa Sabri</i>	72
[Kazasker Çivizâde Mehmed Muhyiddin Efendi'ye Ahrârâne Bir Mektûb],	
<i>Bâlî Efendi (Sâlihiye Köyünde Medfun Ricâl-i Halvetiyye'den)</i>	72

32. Sayı

10 Rebî'ulevvel 1327 - **01 Nisan 1909** - 19 Mart 1325

Bâb-ı İctihâd Mesdûd mudur!	
<i>Manastırı İsmâil Hakkı</i>	74
Necâ'ib-i Kur'âniyye (Sure-i Yâsîn 55-58/ Sure-i Hucurât 6),	
<i>Bereketzâde İsmâil Hakkı</i>	75
Mevlidü'n-Nebî Aleyhissalâtü Vesselâm,	
<i>Ali Suâd, Mısır</i>	76
Girid, Şiir,	
<i>Midhat Cemâl</i>	77
Nisan Yağmuru, Şiir,	
<i>Mehmed Celâl</i>	78
Yâd-ı Mâzî,	
<i>Kafkasyalı Hüseyin Câvid</i>	78
Hazîn Bir Hâtra,	
<i>İbrâhim Alâeddîn</i>	78
Arabaların Fünûn ve Keşfiyâtı,	
<i>Muhammed Abduh</i> (Terc. Mehmed Âkif)	78
İ'tikâdât-ı Bâthla,	
<i>Kosova Vilâyeti İstînâf A'zâsından Mehmed Hayreddin</i>	80
İlm-i İctimâ'a Nazaran İslâmiyet,	
<i>Selâhaddîn Âsim</i>	81
Hadîka-i Fikriyye, Maddiyyûnun Şübühâtiyle Bunların Butlânı,	
<i>Muhammed Ferid Vecdi</i> (Terc. Mehmed Âkif)	83
Ezher Hâdisesine Dâir,	
<i>Bursa Meb'ûsu Mehmed Tâhir</i>	86
Terâcîm-i Ahvâl, Yâd-ı Mâzî,	
<i>Bereketzâde İsmâil Hakkı</i>	86
Usûl-i Fikih Dersleri Hakkında Bir Mektûb:	
Sîrâtîmüstakîm Mü'essisleri Beyefendilere,	
<i>Mekteb-i Hukûk Me'zûnlarından Meclis-i İdâre-i Evkâf Başkâtibi İsmâil</i>	87

33. Sayı

17 Rebî'u-l-evvel 1327 - **08 Nisan 1909** - 26 Mart 1325

Bâb-ı İctihâd Mesdûd mudur!	
<i>Manastırı İsmâil Hakkı</i>	89

Necâ'ib-i Kur'âniyye (Sûre-i Hucurât 12), Zan, Tecessüs, Gıybet, Bereketzâde İsmâîl Hakkı	90
Redd-i Ebâtil, Bir Risâleye Cevap, Mûsâ Kâzîm	92
Mecelle Cem'iyeti Hakkında Mühim Bir Muhtıra, İbni Sâbir Halîm Sâbit, Kazanlı	94
Rusya İslâmları ve Üç Mes'ele, Troytskili: Ahmed Tâceddin.....	97
Hadîka-i Fikriyye, Maddiyyûnun Şübühâtiyle Onların Butlânı, Muhammed Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif)	99
Terâcim-i Ahvâl, Yâd-i Mâzî, Bereketzâde İsmâîl Hakkı	101
Mevâ'iz - Ders 54, Manastırı İsmâîl Hakkı (Neşir: H. Eşref Edîb)	102

34. Sayı

13 Rebî'ulâhir 1327 - **03 Mayıs 1909** - 20 Nisan 1325

Abdülmâmid-i Sânî'nin Hal'ine Dâir Taraf-ı Meşîhat-ı Celîleden Verilen Fetvâ-yı Şerîfenin Sûretidir, es-Seyyid Mehmed Ziyâeddîn	104
Abdülmâmid-i Sânî'nin Hal'ine Dâir Meclis-i Umûmî-i Millî Karârnâmesidir	104
Makâle-i Mahsûsa Sirâtimüstakîm	104
Bâb-ı İctihâd Dâ'imâ Küşâde Bulunmaktadır, Manastırı İsmâîl Hakkı	106
Necâ'ib-i Kur'âniyye (Sûre-i Hucurât 13), Bereketzâde İsmâîl Hakkı	107
Redd-i Ebâtil, Mûsâ Kâzîm	109
Münâfîkîn, Ebu's-Şeref	111
Terâcim-i Ahvâl, Yâd-i Mâzî, Bereketzâde İsmâîl Hakkı	112
Hadîka-i Fikriyye, Maddiyyûnun Şübühâtiyle Onların Butlânı, Muhammed Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif)	113
Mevâ'iz - Ders 54, Manastırı İsmâîl Hakkı (Neşir: H. Eşref Edîb)	115

35. Sayı

16 Rebî'ulâhir 1327 - **06 Mayıs 1909** - 23 Nisan 1325

Bir Hadîs-i Şerîf, Manastırı İsmâîl Hakkı	119
Necâ'ib-i Kur'âniyye (Zâriyât 20, 21), Bereketzâde İsmâîl Hakkı	120

Mecelle Cem'iyeti Hakkında Mühim Bir Muhtıra,	
<i>İbni Sâbir Halîm Sâbit, Kazanlı</i>	121
Kazâ ve Kader,	
<i>Muhammed Abduh</i> (Terc. Mehmed Âkif)	123
İ'câz-ı Kur'ân,	
<i>Üsküb Belediye Reîs-i Sâbiki Mehmed Ferîd</i>	125
Hadîka-i Fikriyye, Maddiyyûnun Şübühâtiyle Onların Butlânı,	
<i>Muhammed Ferid Vecdi</i> (Terc. Mehmed Âkif)	128
Terâcim-i Ahvâl, Yâd-ı Mâzî,	
<i>Bereketzâde İsmâîl Hakkı</i>	129
Mevâ'iz - Ders 55,	
<i>Manastırı İsmâîl Hakkı</i> (Neşir: H. Eşref Edîb)	130
Adana Vak'a-i Mü'essifi Hakkında... Nesâyih-i Âliyye..., "Sabah",	
<i>Câmi'ü'l-Ezher Şeyhü'l-Meşâyîhi Şeyh Selîmü'l-Bîşî Efendi</i>	133

36. Sayı

23 Rebî'u'lâhir 1327 - **13 Mayıs 1909** - 30 Nisan 1325

İbret-i Azîme,	
<i>Manastırı İsmâîl Hakkı</i>	134
Necâ'ib-i Kur'âniyye (Sûre-i Rahmân 26, 27),	
<i>Bereketzâde İsmâîl Hakkı</i>	135
Kazâ ve Kader,	
<i>Muhammed Abduh</i> (Terc. Mehmed Âkif)	138
Mîzân-ı Şa'rânî,	
<i>Ankara İstînâf Reîsi Ömer Lütfî</i>	139
Hadîka-i Fikriyye, Maddiyyûnun Şübühâtiyle Onların Butlânı,	
<i>Muhammed Ferid Vecdi</i> (Terc. Mehmed Âkif)	142
Terâcim-i Ahvâl, Yâd-ı Mâzî,	
<i>Bereketzâde İsmâîl Hakkı</i>	144
Mevâ'iz - Ders 56,	
<i>Manastırı İsmâîl Hakkı</i> (Neşir: H. Eşref Edîb)	145

37. Sayı

30 Rebî'u'lâhir 1327 - **20 Mayıs 1909** - 07 Mayıs 1325

Farîza-i Şükrân,	
<i>Manastırı İsmâîl Hakkı</i>	149
Necâ'ib-i Kur'âniyye (Sûre-i Hadîd 20),	
<i>Bereketzâde İsmâîl Hakkı</i>	150
Din Ne kadar Müsâid imiş!	
<i>Muhammed Abduh</i> (Terc. Mehmed Âkif)	152
Terâcim-i Ahvâl, Yâd-ı Mâzî,	
<i>Bereketzâde İsmâîl Hakkı</i>	154
Hadîka-i Fikriyye, Maddiyyûnun Şübühâtiyle Onların Butlânı,	
<i>Muhammed Ferid Vecdi</i> (Terc. Mehmed Âkif)	155

Mîzân-ı Şa'rânî,	
<i>Ankara İstînâf Reîsi Ömer Lütfi</i>	157
Mevâ'iz - Ders 58,	
<i>Manastırı İsmâîl Hakkı</i> (Neşir: H. Eşref Edîb)	159

38. Sayı

07 Cemâziye'l-evvel 1327 - **27 Mayıs 1909** - 14 Mayıs 1325

Mezâyâ-yı İnsâniyye, Hasâ'il-i Fâzila,	
<i>Manastırı İsmâîl Hakkı</i>	164
Necâ'ib-i Kur'âniyye (Sûre-i Mûlk 15),	
<i>Bereketzâde İsmâîl Hakkı</i>	165
Sonbaharda, Şiir,	
<i>Dârû'l-fünûn Edebiyât Şu'besi'nden Hüseyin Câvid</i>	167
[Kit'a], Şiir,	
<i>Sîrâtîmüstakîm</i> ,	168
Garb Medeniyeti Nasıl Bulmuş,	
<i>Muhammed Abdûh</i> (Terc. Mehmed Âkif)	168
Japonya Mektupları: Japonya'da İslâmiyet,	
<i>Sibiryali Abdürreşîd İbrâhim, Tokyo</i>	169
Terâcim-i Ahvâl, Yâd-i Mâzî,	
<i>Bereketzâde İsmâîl Hakkı</i>	170
Hadîka-i Fikriyye, İlhâdin Huzûr-ı İlimdeki Mevkî'i,	
<i>Muhammed Ferid Vecdi</i> (Terc. Mehmed Âkif)	171
Mîzân-ı Şa'rânî,	
<i>Ankara İstînâf Reîsi Ömer Lütfi</i>	174
Mevâ'iz - Ders 57,	
<i>Manastırı İsmâîl Hakkı</i> (Neşir: H. Eşref Edîb)	175

39. Sayı

14 Cemâziyelevvel 1327 - **03 Haziran 1909** - 21 Mayıs 1325

Mezâyâ-yı İnsâniyye, Hasâ'il-i Fâzila-i İslâmiyye,	
<i>Manastırı İsmâîl Hakkı</i>	179
Necâ'ib-i Kur'âniyye (Sûre-i Tekvîr 8-9/Mutâffîfîn 1-6),	
<i>Bereketzâde İsmâîl Hakkı</i>	180
[Necâ'ib-i Kur'âniyye'nin Sona Erdiği Haberi]	
<i>Sîrâtîmüstakîm</i>	182
Nutk-ı Hümâyûn,	
<i>Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis</i>	182
Onun Rü'yâsı, Şiir,	
<i>İbrâhim Alâeddîn</i>	182
İlkbahar,	
<i>Edirne Harbiyesi Edebiyât-ı Osmâniyye Mu'allimi Vahyî</i>	183
Müslümanların Esbâb-ı İnhîtât ve Meskeneti,	
<i>Muhammed Abdûh</i> (Terc. Mehmed Âkif)	183

XIV ◊ SIRÂTIMÜSTAKİM

İslâm'da Seyâhate Verilen İhtimâm,	
<i>Kırımlı Ya'kûb Kemâl</i>	185
Konferans: Rusya'da Sâkin Türklerin Hayât-ı Medeniyye,	
Fikriyye ve Siyâsiyyelerine Dâir,	
<i>Akçura Oğlu Yusuf Bey</i> (Neşir: H. Eşref Edîb)	187
Terâcim-i Ahvâl, Yâd-ı Mâzî,	
<i>Bereketzâde İsmâîl Hakkı</i>	189
Hadîka-i Fikriyye, İlhâdin Huzûr-ı İlimdeki Mevkî'i,	
<i>Muhammed Ferid Vecdi</i> (Terc. Mehmed Âkif)	191
Mevâ'iz - Ders 59,	
<i>Manastırı İsmâîl Hakkı</i> (Neşir: H. Eşref Edîb)	192

40. Sayı

02 Zilka'de 1326 - **26 Kasım 1908** - 13 Teşrînisânî 1324

İstikâmet,	
<i>Manastırı İsmâîl Hakkı</i>	194
Milletler Üzerinde Cârî Olan Kavânîn-i İllâhiyye,	
<i>Muhammed Abduh</i> (Terc. Mehmed Âkif)	195
Muhtâr Bey İçin, Şiir,	
<i>Îbrâhim Alâeddîn</i>	197
Japonya Mektûbları,	
<i>Sibiryali Abdürreşîd Îbrâhim, Tokyo</i>	198
[Japonya İçin İslâmî Eserler Hakkında]	
<i>Sîrâtimüstakîm</i>	199
Konferans: Rusya'da Sâkin Türklerin Hayât-ı Medeniyye,	
Fikriyye ve Siyâsiyyelerine Dâir,	
<i>Akçura Oğlu Yusuf Bey</i> (Neşir: H. Eşref Edîb)	199
Mübâhesât,	
<i>Vodîneli Mehmed Hicâbî</i>	202
Sîrâtimüstakîm	203
Terâcim-i Ahvâl, Yâd-ı Mâzî,	
<i>Bereketzâde İsmâîl Hakkı</i>	204
Hadîka-i Fikriyye, İlhâdin Huzûr-ı İlimdeki Mevkî'i,	
<i>Muhammed Ferid Vecdi</i> (Terc. Mehmed Âkif)	205
Mevâ'iz - Ders 59,	
<i>Manastırı İsmâîl Hakkı</i> (Neşir: H. Eşref Edîb)	206

41. Sayı

28 Cemâziyelevvel 1327 - **17 Haziran 1909** - 04 Haziran 1325

Erbâb-ı İstikâmetin Mes'ûdiyeti,	
<i>Manastırı İsmâîl Hakkı</i>	209

Bir Mukaddime-i Belîga [Elias John Wilkinson Gibb'in <i>Eş'âr-i Osmâniyye Târîhi Hakkında</i> , Çerkeş Şeyhizâde Halil Hâlid, Cambridge Dârü'l-Fünûnu,	210
Sabâh Ezânında, <i>Şiir</i> , <i>Osman Fahri</i>	214
Abdülmâmid'in Hal'i ve Hindistân Matbû'âti: Abdülmâmid'in Hal'-i Meşru'u, İnkılâb-ı Mes'ûd-ı Osmânî, (<i>El-Menâr</i>).....	214
Hukûk, Ali Mürtezâ Efendi Mes'elesi, <i>Mardinîzâde Ebu'l-Ulâ</i>	215
Terâcim-i Ahvâl, Yâd-ı Mâzî, <i>Bereketzâde İsmâîl Hakkı</i>	220
Hadîka-i Fikriyye, Madde ve Mâverâ-yı Madde, Artık İlhâd Yok, <i>Muhammed Ferid Vecdi</i> (Terc. Mehmed Âkif)	221

42. Sayı

06 Cemâziyelâhir 1327 - **24 Haziran 1909** - 11 Haziran 1325

Erbâb-ı İstikâmetin Dâreynde Mes'ûdiyeti, <i>Manastırı İsmâîl Hakkı</i>	224
Mısır Matbû'âti: el-Mü'eyyed'e Cevab, Osmanlılar Bir İnkılâb Geçirmekde Oldukları İçin Ma'zûr Görülmelidirler <i>Muhammed Ferid Vecdi</i> (Terc. Mehmed Âkif)	225
Abdülmâmid'in Hal'i ve Hindistân Matbû'âti, (<i>El-Menâr</i>).....	226
Hukûk, Ali Mürtezâ Efendi Mes'elesi, <i>Mardinîzâde: Ebu'l-Ulâ</i>	228
Âlem-i İslâm'ı Uyandıracak Çâreler: Umûmî Mu'temer-i İslâmî Yani Müslümanlar Kongresi, (Kâhire, Açış Konuşması: Şeyh Ali Yûsuf), <i>İsmâîl Gaspirinski</i>	230
Terâcim-i Ahvâl, Yâd-ı Mâzî, <i>Bereketzâde İsmâîl Hakkı</i>	233
Mevâ'iz - Ders 59, <i>Manastırı İsmâîl Hakkı</i> (Neşir: H. Esref Edîb)	236

43. Sayı

13 Cemâziyelâhir 1327 - **01 Temmuz 1909** - 18 Haziran 1325

Bütün Âlem-i İslâm'a Açık Mektûb, <i>Muhammed Ferid Vecdi</i> (Terc. Mehmed Âkif)	239
Abdülmâmid'in Hal'i ve Hind Matbû'âtına Karşı Müdâfa'a-i Muhikka, (<i>El-Menâr</i>).....	241
Hukûk, Ali Mürtezâ Efendi Mes'elesi <i>Mardinîzâde Ebu'l-Ulâ</i>	243
Terâcim-i Ahvâl, Yâd-ı Mâzî, <i>Bereketzâde İsmâîl Hakkı</i>	247

XVI ♦ SIRÂTIMÜSTAKÎM

Hadîka-i Fikriyye, Madde ve Mâverâ-yı Madde, Artık İlhâd Yok,	
<i>Muhammed Ferid Vecdi</i> (Terc. Mehmed Âkif)	248
Mekârim-i Ahlâk, Sa'âdet-i Dâreyn,	
<i>Abdullah, Mekteb-i Hukûk Mecelle Muallim Muâvini</i>	250
Mevâ'iz [- Ders 59],	
[<i>Manastırı İsmâîl Hakkı</i> (Nesîr: H. Eşref Edîb)]	251

44. Sayı

20 Cemâziyelâhir 1327 - **08 Temmuz 1909** - 25 Haziran 1325

Câsusluk, Hafiyelik Sıfat-ı La'înesi,	
<i>Manastırı İsmâîl Hakkı</i>	254
Fezâ'il ve Rezâ'il,	
<i>Muhammed Abduh</i> (Terc. Mehmed Âkif)	255
Mübâhesât, Hilâle Dâir,	
<i>Müderris Yûnuszâde Ahmed Vehbî</i>	258
Târîh-i Cülûs-i Hümâyûn, Şiir,	
<i>Muhtar Efendi, Şeyhü'l-Harem</i>	260
Hukûk, Ali Mürtezâ Efendi Mes'elesi,	
<i>Mardinîzâde Ebu'l-Ulâ</i>	260
Hakîkat-i İlâhiyye İdrâk Olunamaz,	
<i>Üsküblü Hâfız Ferîd (Selânîk'den)</i>	262
Terâcim-i Ahvâl, Yâd-ı Mâzî,	
<i>Bereketzâde İsmâîl Hakkı</i>	263
Hadîka-i Fikriyye, Madde ve Mâverâ-yı Madde, İspirtizm,	
<i>Muhammed Ferid Vecdi</i> (Terc. Mehmed Âkif)	264
Mevâ'iz - Ders 60,	
<i>Manastırı İsmâîl Hakkı</i> (Nesîr: H. Eşref Edîb)	267

45. Sayı

27 Cemâziyelâhir 1327 - **15 Temmuz 1909** - 02 Temmuz 1325

Câsusluk, Hafiyelik Sıfat-ı La'înesi,	
<i>Manastırı İsmâîl Hakkı</i>	269
"Efâl-i İlâhiyye Ayn-ı Hikmettir Lâkin Hikmetle Ta'lîl Edilemez",	
<i>Üsküblü Hâfız Ferîd (Selânîk'den)</i>	271
Âlem-i İslâmi Uyandıracak Çâreler: Mekke-i Mükerreme ve Cerâ'id-i Arabiyye,	
<i>Manisa Müderrisi Mehmed Âlim</i>	272
Âlem-i İslâm: Elvâh-ı İntibâh, Rusya Duma'sından	
Kırım Meb'ûsu İsmâîl Mirzâ'nın Nutku, (Bahçesaray'da münteşir Tercüman'dan).....	275
Hukûk, Ali Mürtezâ Efendi Mes'elesi,	
<i>Mardinîzâde Ebu'l-Ulâ</i>	275
Terâcim-i Ahvâl, Yâd-ı Mâzî,	
<i>Bereketzâde İsmâîl Hakkı</i>	277

Atpazarî Seyyid Osman Fazlî-i İlâhî,	
<i>Bursali Mehmed Tâhir bin Rif'at, Bursa Meb'ûsu</i>	278
Hadîka-i Fikriyye, Beşerîn Fîrat-ı Ülâya Ric'ati, İslâm Dîn-i Fitrîdir,	
<i>Muhammed Ferid Vecdi</i> (Terc. Mehmed Âkif)	278
Mevâ'iz - Ders 61,	
<i>Manastırı İsmâîl Hakkı</i> (Neşir: H. Esref Edîb)	280
Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmâniyye'ye Açık Mektûb: Osmanlı Donanması,	
<i>[Hey'et]</i>	283

46. Sayı

05 Receb 1327 - **22 Temmuz 1909** - 09 Temmuz 1325

[Regâib Kandili ve 10 Temmuz'un Yıldönümü],	
<i>Sîrâtîmüstakîm</i>	284
Kesb ü Ticâret ve Te'sîs-i Sanâyi'in Nazar-ı İslâmiyet'de Mergûbiyeti,	
<i>Manastırı İsmâîl Hakkı</i>	284
Emel ve Taleb-i Mecd,	
<i>Muhammed Abdûh</i> (Terc. Mehmed Âkif)	286
10 Temmuz, Şiir,	
<i>Midhat Cemâl</i>	289
Fedâkârân-ı Hürriyet İçin, Şiir,	
<i>Îbrâhim Alâeddîn</i>	289
31 Mart, Şiir,	
<i>Osman Fahri</i>	289
[Hürriyet], Şiir,	
<i>Gümülcine Mekteb-i İ'dâdî Mu'allimlerinden Müderriszâde Müderris</i> <i>Mehmed Es'ad</i>	290
Ezheriler ve Bizim Talebe-i Ulûm,	
<i>Kazanlı Halîm Sâbit</i>	290
Mübâhesât: Hatt-ı Mushaf,	
<i>Molla Mahmûd Sâdîk El-Îmânkulu El-Kazânî</i>	293
Sîrâtîmüstakîm	293
Lisân Mes'elesi,	
<i>Rusya Tatar Muharrirlerinden Kazanlı Ayaz</i>	293
Terâcim-i Ahvâl, Yâd-ı Mâzî,	
<i>Bereketzâde İsmâîl Hakkı</i>	295
Hadîka-i Fikriyye,	
<i>Muhammed Ferid Vecdi</i> (Terc. Mehmed Âkif)	296

47. Sayı

12 Receb 1327 - **29 Temmuz 1909** - 16 Temmuz 1325

Kelâmü'l-Mülük Mülükü'l-Kelâm,	
<i>A.A.</i>	299
Kesb ü Ticâret ve Te'sîs-i Sanâyi'in Nazar-ı İslâmiyet'de Mergûbiyeti,	
<i>Manastırı İsmâîl Hakkı</i>	300

Şeref,	
<i>Muhammed Abduh</i> (Terc. Mehmed Âkif)	302
Osmanlı Bayrağı, Şiir,	
<i>İbrâhim Alâeddîn</i>	304
Mübâhesât, Hilâle Dâir,	
<i>Bolvadin Kazâsı Müftüsü Mehmed Ali</i>	304
Mesâvî-i Ahlâk ve Netâyici,	
<i>Abdullah, Mekteb-i Hukûk Mecelle Muallim Muâvini</i>	305
Terâcim-i Ahvâl, Yâd-i Mâzî,	
<i>Bereketzâde İsmâîl Hakkı</i>	306
Hadîka-i Fikriyye,	
<i>Muhammed Ferid Vecdi</i> (Terc. Mehmed Âkif)	308
Mevâ’iz - Ders 61,	
<i>[Manastırı İsmâîl Hakkı</i> (Neşir: H. Eşref Edîb)]	310
İsmâîl Bey Gaspirinski Hazretleri Tarafından Konferans Haberi	313

48. Sayı

19 Receb 1327 - **05 Ağustos 1909** - 23 Temmuz 1325

Terakkiyât-ı İslâmiyye Kongresi, [ve Ezher Şeyhi Selim El-Bîşî'nin İ'lânı]	
<i>İsmâîl Gaspirinski</i>	314
Zikr-i Cemîl,	
<i>Muhammed Abduh</i> (Terc. Mehmed Âkif)	317
Ulemâ ve Avâm,	
<i>Kazanlı Halîm Sâbit</i>	319
Japonya Mektûbları: Beşâret-i Uzmâ, Yokohama'da Mescid İnşâsi Teşebbüsâti,	
<i>Abdürrâşîd İbrâhim, Tokyo</i>	321
Konferans: Tedrîsât-ı Umûmiyye Hakkında,	
<i>İsmâîl Gaspirinski, [Açış Konuşması Ahmed Midhat Efendi]</i>	321
Hukûk, Ali Mürtezâ Efendi Mes'elesi,	
<i>Mardinîzâde Ebu'l-Ulâ</i>	323
Terâcim-i Ahvâl, Yâd-i Mâzî,	
<i>Bereketzâde İsmâîl Hakkı</i>	325
Mektûb, [Akkâ'ya Dâir]	
<i>Mustafa Nâdir</i>	326
Hadîka-i Fikriyye,	
<i>Muhammed Ferid Vecdi</i> (Terc. Mehmed Âkif)	327

49. Sayı

03 Rebi'ulevvel 1327 - **25 Mart 1909** - 12 Mart 1325

Mülkü Muhâfaza Esbâbı,	
<i>Muhammed Abduh</i> (Terc. Mehmed Âkif)	330
Ulemâ ve Avâm,	
<i>Kazanlı Halîm Sâbit</i>	332

Bir Yâd-ı Siyâh, Şiir, İbrâhim Alâeddîn.....	335
Konferans: Tedrîsât-ı Umûmiyye Hakkında, İsmâîl Bey Gaspirinski (Neşir: H. Eşref Edîb)	336
Fâzil-ı Muhterem İsmâîl Gaspirinski Bey'in Konferansını Dinlerken, Köstenceli Muallim Mehmed Niyâzî.....	340
Hukûk, Ali Mürtezâ Efendi Mes'elesi, Mardinîzâde Ebu'l-Ulâ.....	341
Debre Kongresinden Bir Yaprak, İlhâmî.....	343

50. Sayı

03 Şa'bân 1327 - 19 Ağustos 1909 - 06 Ağustos 1325

Kesb ü Ticâret ve Te'sîs-i Sanâyî'in Nazar-ı Şer'i Enver'de Mergûbiyeti, Manastırı İsmâîl Hakkı	345
Milletin Mâzisi, Hâli ve Hastalıklarının Çâresi, Muhammed Abdûh (Terc. Mehmed Âkif)	346
Beşeriyyet, Şiir, Osman Fahri	350
Terâcim-i Ahvâl, Yâd-ı Mâzî, Bereketzâde İsmâîl Hakkı	351
Mübâhesât: Hilâle Dâir, Müderris Ahmed Vehbî, Bolvadin.....	352
Lisân Mes'elesine Dâir, Ali Nusret Bey'e Cevap, Kazanlı Ayaz	355
Mevâ'iz - Ders 62, [Manastırı İsmâîl Hakkı (Neşir: H. Eşref Edîb)]	356
Japonya'da Dîn-i İslâm İntisâra Başlıyor, Muhammed Bereketullâh, Tokyo	358

51. Sayı

10 Şa'bân 1327 - 26 Ağustos 1909 - 13 Ağustos 1325

Makâm-ı Celîl-i Meşîhat-i İslâmiyye'den Bil'umûm Nâ'ib ve Müftîlerle Kâffe-i Bilâd-ı İslâmiyye Ulemâ ve Meşâyihi Kirâmina Hitâben Tastîr ve İrsâl Kilinan Beyannâmedir, Şeyhüslâm Pîrîzâde Mehmed Sâhib	360
Menâkîb-ı Seniyye, Bereketzâde İsmâîl Hakkı	363
Hristiyanlık ve Müslümanlık, Muhammed Abdûh (Terc. Mehmed Âkif)	364
Kur'ân-ı Celîlü'l-Ünvân İlm-i Hey'etin Keşfiyyât-ı Ahîresiyle Terakkîyat- Âtiyye-i Beşeriyyeyi İhtivâ Eder, Üsküpî Hâfız Ferîd, Selânik'den	367
Denizler, Şiir, İbrâhim Alâeddîn.....	368

Terâcim-i Ahvâl, Yâd-i Mâzî, Bereketzâde İsmâîl Hakkı	368
Lisân Mes'elesine Dâir, Mülâzim-i Evvel H. Mâcid – Muhâsebe Başkâtibi Tâhir, Şam	370
Âlem-i İslâm, Rusya Müslümanları, Tatarlar, Kazanlı Ayaz	372
İngiltere ve İslâmiyet.....	373
Rusya	374
Filibe	374

52. Sayı

03 Şa'bân 1327 - 19 Ağustos 1909 - 06 Ağustos 1325

Vahdet-i İslâmiyye, Muhammed Abduh (Terc. Mehmed Âkif)	375
Râyet-i Şekâvet, Şiir, İbrâhim Alâeddîn.....	377
Kütüb-i Kelâmiyyenin İhtiyâcât-ı Asra Göre Islâh ve Te'lifi –Beyne'l-Müslimîn Mezâhib-i Muhtelifenin Tevhîdi– Medreselerde Tedrisâtın Islâhi, Mûsâ Kâzîm (Neşir: H. Eşref Edîb)	377
Ser-tâc-ı Ulemâ-i Şerî'at-penâh Şeyhulislâm Hazretlerine Açık Mektûb, İsmâîl Gaspirinski	379
Elvâh-ı Întibâh: Mâzîden Bir Sahîfe, Vicdânî, Macaristan, (Tanin)	380
İsmâîl Gaspranski Bey Hazretleri'ne, M. Ali Münîr, Beyrût	382
Debre Kongresi'nden Bir Yaprak, Islâh-ı Medâris Hakkında, İlhâmî.....	384
Mübâhesât: Resm-i Mushaf, Yûnuszâde Ahmed Vehbî, Müderris, Bolvadin	385
Mevâ'iz [Ders 62], [Manastırı İsmâîl Hakkı (Neşir: H. Eşref Edîb)]	387
Âlem-i İslâm, Rusya Müslümanları, Tatarlar, Kazanlı Ayaz	388
YAZAR İNDEKSİ.....	391

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukûk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

Cilt 2

Sayı 27 - 52

25 Şubat 1909 – 19 Ağustos 1909

Mahallî-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbâlî Caddesinde
İdâre-i Mahsûsa

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukuk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

İhtâr: Mesleğimize muvâfik âsâr-1 ciddiyye
ma'l-mennûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz.

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbîdîn - H. Eşref Edîb

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	65	30
Vilâyatta	80	40
Memâlik-i ecnebiyyede	80	40

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
11 Temmuz 1324

Dersa'âdet'te Nûshası 50 Paradır
Kirılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevi
20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

25 Şubat 1909

04 Safer 1327 Perşembe 12 Şubat 1324

İkinci Cild - Aded: 27

[1] İSLÂMİYETİN BAHŞ ETTİĞİ HÜRRİYET-İ ÂMME

Dîn-i âlî ve mukaddesimiz cemî' nâsin ahrâr olarak dün-yaya geldiğini, hiç kimseyin zimmetinde Bârî te'âlâ'nın gayrisine ubûdiyyet-i mutlaka olmadığını beyân ve evâmir-i ilâhiyye, mukarrerât-ı dîniyyeye mugâyîr hiçbir emrin, hiçbir fermânın vâcibü'r-ri'âye bulunmadığını ilân etmişdir.

(Esnâ-yı harbde giriftâr-ı esâret olanların da hukük-i insâniyyeleri nazar-ı şer'i enverde mahfûz olup mine'l-kadîm cârî olan usûle tevfîkan bir müddet istirkâkları tecvîz buyurulmakla beraber kendilerine hüsni mu'âmele olunmak lütûmuna dâir vesâyâ-yı celîle vârid olmuşdur. Biz burada yalnız şu hadîs-i şerîfin zikriyle iktifâ ediyoruz.

إخوانكم خولكم، جعلهم الله تحت أيديكم. فمن كان أخوه تحت يده فليطعمه مما يأكل، ولبيسه مما يلبس، ولا تكفه فوق طاقته
وأن كلّه فليعنه¹

Yani hadem-i haşem, köle ve câriyeleriniz de sizin ihvânnızdır. Cenâb-ı Bârî onları sizin zîr-i destinize vaz' buyurmuşdur, her kimin birâderi taht-ı idâresinde bulunursa ona kendi me'kûlünden it'âm ve melbûsundan ilbâs etsin ve tâkâti hâricinde iş tekli etmesin. Şâyet öyle bir tekli iktizâ e-derse mu'âvenetde bulunsun.* Ama her kayıddan ârî "hür-

riyet-i mutlaka" hiçbir mahlûkun şâni değildir. Nasıl ki bir şâ'ir demişdir:

«اتمنى على الرمان محلاً
ان ترى مقلتاي طلعة حر»

Mûfâdi: Zaman üzerine ben bir muhâl temennî edip duruyorum ki iki gözüm bir hürr-i kâmil dîdârını müşâhade etsin, demekdir. Bu sözün gâyet doğru olmasına mebnî urefâ-yı sâfiyyeden bir zât: "Eğer Kur'an'ın gayri bir kelâm ile namaz sahîh olsa idi bu beyiti kirâ'etle sahîh olurdu" demişdir. Bu ilâvemiz Risâle-i Kuşeyriyye'nin "Bâbü'l-Hürrîyye"-sinden me'hûzdur. Orada meşâyihi kirâmin istilâh-ı ârifâ-nelerinde hürriyet neden ibâret olduğunu ta'yîn sadedinde şöyle bir ifâde de vardır: قال الاستاذ الحرية ان لا يكون العبد تحت (رق المخلوقات ولا يجري عليه سلطان المكونات وعلامته صحته سقوط التمييز عن قلبه بين الاشياء فيتساوى عنته اخطار الاعراض Yani hürriyet-i kâmile mahlûkâtdan birinin taht-ı rikkiyyetinde olmak, mükevvenâtdan bir şeyin hükm ü te'sîrine mağlûb bulunmamak ve dâimâ Hak ve hakîkate tâbi' olmak demekdir. Bunun sıhhât ü sübûtuna alâmet-i vâzîha da eşyâ beyin-deki temâyüz gönülden, enzâr-ı meyl ü rağbetden sukût ile nefâ'is-i emvâl (gayriyle) tesâvî etmekdir. Ba'dehu bu hakîkati te'kîd ve tenvîr siyâkında ashâb-ı kirâm-ı me'âlî-ittisâmdan Hârise radiyallâhu [2] anhın huzûr-ı Risâlet-penâhiye arz etmiş olduğu sânihât-ı peyâamber-pesendânelerinden (عرفت نفسى عن الدنيا فاستوى عندى حجرها وذهبا) kelâm-ı şerîfleri irâd olunmuştur.

¹ Buhârî, Sahîh, Kitâbû'l-Îmân, Bâbû'l-Me'âsi; (ولَا تكُفُّوْهُمْ مَا يَغْلِبُهُمْ،) فَإِنْ كَفَّمُوْهُمْ فَأُعْنِيْوُهُمْ farkıyla.

* Bu hadîs-i şerîfde mezkûr "uhuvvet" ta'bîri- zâhir olduğu üzere ma'nâ-yı e'amca olub bilâ tefrik-i cisâ ü mezheb bütün efrâd-ı beserîyye miyânelereinde emri müşterekdir.

«بنى آدم اعضای بکدیگرند
که در آفرینش زیک کوهرند»

Uhuvvet-i umûmiyyenin me'âni-i adîdesiyle sıhhât-i isti'mâline dâir delâl-i şer'iyye nûsah-ı sâlifemizin "Mevâ'iz" kısmında münâderic olmakla şîme-i insâfa mâlik olan erbâb-ı mutâla'aya kanâ'at-bahş olmuşdur. Ta'assub-ı bâride mağlûb olanların islâhimizi da Hak'dan temennî eyleriz.

(Tenbih – Kitâb-ı celîl-i ma'rûzda nefş ü hevâya esîr ve hayatı sefilâneye mâ'il olanların hiçbir zaman zümre-i ahîrâdan olamayacakları dahi delâ'il-i bâhiresiyle beraber mastûrdur.)

Telhîs-i Makâl

Beyânât-ı ânifemizle iktisâb-ı vuzûh eden “hürriyet-i şer’iyeyi”yi kemâ hüve hakkûhâ anlayan, mü’eddâ-yı hâkikisini idrâk eyleyen kimse cezmen teyakkun eder ki âlem-i İslâmiyye’nin şâ’sâ a-pâş-ı medeniyyet, revnak-ezfâ-yı ilm ü ma’rifet olması ve bütün Osmanlılarım her mahrûmîyetden necât bularak ülfet ve ittihâd peydâ etmesi ancak bu sâyede te’mîn ve istihâs olunmaktadır. Înkişâf-ı hakâ’ik ve izmih-lâl-i ebâtil ile terbiye-i umûmiyye tezkiye-i ahlâk-ı beseriyye muhâfaza-i hukûk ve ma’mûriyet-i büldân gibi metâlib-i âliyyenin kâffesini zâmin olacak başka vâsita yokdur. Hürriyet-i âmmeyi mahv ü ifnâ eden nâ’ire-i istibdâd cihâni yakip vîrân edeceğinden hiçbir şeye eser-i intizâm bırakmayacağı derkârdır. E’âzenâ’llâhu min şerrihî.

Hâtime

Hürriyet-i meşrû’u bilâ-şek ve lâ-rayb mahbûbe-i fudalâ ve ma’sûka-i hûkemâdır. Uğruna fedâ-yı cân e’azz-ı âmâl-i insândır.

Ama her türlü kayd-ı şer’î ve edebîden tecerrüdle arzu ve heves olunan girdâb-ı sefâhete dalmak, nefş-i emmâreyi irhâ-yı inân eylemek muktezâ-yı hürriyet değil, belki hayâniyet ve behîmiyet olduğu cây-ı hafâ değildir.

Bazı süfehâ-yı akvâm ve gürûh-ı serserîyân-ı avâm tarafından hürriyet ta’bîr-i ulvîsine mâ-sadak gösterilmek ve daha doğrusu çehre-yi dilârâ-yı pâkîzesini lekedâr eylemek garaz-ı fâsiâyle ictisâr olunan hâlât-ı sefâhet-kârâne, rezâlet-küsterâne fi'l-hakika nefş ü hevâya ubûdiyet ve esâret, telbisât-ı şeytâniyyeye mütâbâ’ât olduğu hüveydâdir.¹

¹ (أَفَرَأَيْتَ مِنَ الْخَدْنَاهُ هُوَهُ وَأَخْلَقُ اللَّهُ كَاذِبٌ) kavl-i kerîmi de bu makûle ubûdiyet-i bâtila-i nefşâniyyeyi zemm ü takbîh, şî’âr-ı âdemîyet ve insâniyyet olmadığını i’lân ve tasrîf etmektedir.

(Cenâb-ı mü’ellif burada) (قادمان الخمر والقمار وواحة النسوان) diye misâl olarak bazı münkerâti ta’dâd buyurmuşdur ki maksad-ı âlileri bu takım seyyî’âti sûret-i alenîyyede alâ melei’n-nâs ve lâübâliyâne tarzda icrâ ve ityân etmek olacak. Ta’dâd olunan muharremâtın daha eşna’ ve eşeddi dahi iristikâb edilmekte bulunduğu ma’lûmdur. Fakat mücâherâne sûretde ictisâr olunmayan şenâyi’ hürriyet-perverân-ı zamânenin(!) ahvâl-i vehâmet-iştimâl-i küstahânelere misâl olmaya adem-i salâhiyyetine mebnî terk olunmuştur.

“İdmân-ı hamr” müşkirât istî’mâlini i’tiyâd demektir ki bu fi’il-i habîsden tekevvün eden rezâ’îl ve fecâyi’ kâbil-i hasr u ta’dâd olmadığı meydandadır. Kumar vesâir sûretle izâ’â-i emvâl, gayr-i meşrû’ cihetlerde ifnâ-yı servet ü sâmân gerek şâhsî, gerek umûmî bî-nihâye felâketlere bâdî olmaktadır.

“Vekâhat-i nisvân” da kadınlarımızda –hezarân te’essüf-le- meşhûd bulunan perde-bîrûnâne hareket ve gayr-i meşrû’ tezîynâtâtdan ibârettdir. Bu türlü hâlât ve münkerât hep esâret-i nefşâniyye cümlesiinde dâhil, hürriyet-i şer’iyeyi kat’iyen ve kâtabeten muhil olduğu ednâ mertebe temyîz ve insâfi hâ’iz bulunanlara âşikârdır.)

Kadınların nazra-i şehevâniyye-i ricâli câlib bulunan arz-ı cemâl, keşf-i nikâb etmeleri gibi doya doya zümre-i ricâle atf-ı enzâr-ı ihtirâsânede bulunmaları da harâm-ı kat’îdir.

Her iki sınıfın diğerine karşı gadd-ı basar ile me’mûr oldukları mensûs-ı Kur’ân-ı mübîndir. Çünkü zükûrun nâmahrem kadınlar göz dikmeleri gibi tâ’ife-i nisânın da erkeklerle harîsâne nazar salmaları bâ’is-i iftinâ ve mûris-i envâ’-ı hızlân olacağı âşikârdır.

Ma’at-te’essüf erbâb-ı diyânet ve hamîyetin bazıları bu tesâvî-i hurmet hükümleri şer’isine vâkif ve netâyic-i vahîmeden endişenâk olmadıklarından kadınları gâyet serbest gezdiriyorlar ki bâ’is-i mes’ûliyyet-i azîmedir. ² (إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ)

Nisvân-ı müslimînde görülen hâlâtın akbahı, enzâr-ı la’n ü nefrîni câlib olan en fenâ ciheti tiyatro vesâir oyun mahallerinde vakâhat-kârâne bir sûretde isbât-ı vücûd etmeleridir ki buna hürriyet-i şer’iyeyi müsâ’id olmadıkta başka zînet-i âdemîyet ve şî’âr-ı insâniyyet olan nâmûs ve mûrûvvet hasâil-i [bir kelime eksik]de münâfi bulunduğu şüphe götürmez.

Akvâm-ı sâire arasında şüyü’ ve i’tiyâd gibi me’âzîr-i vâhiye bizim için hiçbir vakit bu takım hâlât-ı fesâdiyye ve gayr-i meşrû’ anının kubh u şenâ’atını dâfi’ olamaz. Mîlel-i sâire kadınları tesettür iltizâm etmedikleri cihetle zevc veya mahremleriyle birlikte, onlardan birinin himâyesinde olarak mahall-i mezkûrede edeb ve terbiye dairesinde bulunabilirler.

Manastırlı İsmâîl Hakkı

[3] NECÂ’IB-İ KUR’ÂNİYYE

Sûre-i Enbiyâ: Âyet-30

أَوْلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَبَّقَا فَقَتَّعْنَا هُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ النَّمَاءِ كُلُّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ

(Sâni’ te’âlâ ve tekaddes hazretleri, ulûhiyetde istiklâline ve cemî’ mâsivâllâhîn taht-ı melekût-i rabbâniyyede makhûr ve mağlûb olduğuna delâlet eden âyât-ı tekvîniyyede te’emmûl ve tedebbür husûsunca taksîr edenleri bundan dolayı techîl ve takbîh edip söyle buyuruyor) Küfür ve inkâr edenler görmediler mi (ma’lûmât-ı vâki’alarına nazaran görmüş gibi bilmediler mi) ki semâvât ve arz mültehim ve mültezik iken biz onları birbirinden ayırdık ve her zinde şeyi (her zî-hayâti) sudan yarattık. (Bu keyfiyetler Hak te’âlâ hazretlerinin vücûd ve azametine delîl-i vâzih iken onlar) yi-

¹ Câsiye, 45/23.

² Enbiyâ, 21/7.

ne îmân etmezler mi (buralarını tedebbir ederek Hâlik te'âlâ ve tekaddes hazretlerinin azamet ve teferrüdünü mu'terif olmazlar mı)

Silsile-i ittilât-ı ilmiyyesini ezele doğru götürün bir fikir şu ecrâm-ı cesîmenin birbirinden iftirâkında bir yed-i kudret ü icâdi alenen müşâhede eder. Hele şu menba'-ı hayatı olan âbda kudret-i aliyye ne kadar zâhir ve bâhir.

Su

Bu madde-i seyyâle, bu ser-i serbeste-i hikmet zîhn-i besere ne azîm ma'nâ ilkâ ediyor! Şu okyanus, şu kâmûs-ı muhît rub'-ı meskûnuç cepçevre her tarafdan kuşatmış ve yed-i kudretle açılan medhallerden kîta'ât-ı arz arasına sokulmuşdur.

Bu ne efsûn ki meşîme-i ademden sâha-pîrâ-yı hesfî olan her zî-hâyat su ile, şu madde-i hayatı ile canlanmış, âb bütün zindegâna menba'-ı feyz olmuş! Sir ve künhü idrâk-i beserden pinhân olduğu kadar hâssası, unsûr ve cüz'leri hizmet ve vazîfesi zâhir ve ayân olan bu madde-i seyyâle ruhûmuzu ma'rîfetullâha i'lâ ediyor. Ne terfîb-i hayret-fezâ, ne kudret-i garrâ ki tâbiş-i hurşîd-i cihân-efrûz ile tebahhur eder semâya cevv-i hevâya yükselir, tasfiye olunur, sehâb hâlini alır, tekrar cânib-i semâdan bârân-ı feyz-resân olarak rû-yi zemîne dökülür.

Ne hikmet-i Rabbâniyye ki su içinde yaşayan lâ-yu'ad ve lâ-yuhsâ hayvânât ve nebâtâtın medfû'âtîyle ölülerinin çürüklerinden denizler ta'affûn edip de hayat ve sihhat-i umûmiyye muhtel olmamak için bütün denizler sûret-i dâime mede tuzlu bulunmak üzere emlâh ile meşbû' bir halde halk buyurulmuşdur.

Hazret-i Rabbu'l-âlemîn'in nazar-ı ehl-i îkânda dem-be-dem cilveger olan hikmet-i ezeliyyesiyedir ki sehâb-pâreler ecniha-i riyâh üzerinde tayârân eyliyormuş gibi başımızın üstünde lâyenkatî' cevelân edip dururlar. Güneşin eşi'a-i hârresini men' etmek, arâzi-i meyyiteyi ihyâ eylemek için fevkimizde deryâlар teşkil ederler.

Şu mu'sirâtdan nâzil olan mâ-i neccâc ile o ölmüş, kurmuş, solmuş yerler tâze cân bularak neşv ü nemâ ile ihtizâza gelir. Dağlar, kırlar, dereler, tepeler çift çift nebât-ı kerîm, günâ gün şükûfeler ile pür nakş u nîgâr olur. Bu feyz iledir ki cihân revâ'ihi-itrnâkâle dolar, ağaçlar kabâ-yi sebz-varak-la donanır. Gidâlalar, devâlalar ile âlem ü âlemyân müstağrak-ı behcet u âtfet olur. Mâ-hasal dünya ser-te-ser şâd u hândân olarak bir ravza-i melâhet, bir firdevs-i letâfet kesilir.

Bir taraftan bârân-ı kerem kûhlar, kûhsârlar derûnunda birkir. Aldığı bir feyz-i nevîn, bir hâssa-i güzîn ile yer yer kaynaklardan fişkîr. Gâh âheste âheste revân olur. Gâhîce uçurum kayalardan atılarak kemâl-i tantana ve azamet ile seyelân eder. Derûnumuza sokulur, def-i atş ederiz. Ebdâ-nimiza temâs eyler, tâhir ve pâk oluruz. Vücûdumuz onunla zindedir. Sîhat ü âfiyetimize hizmet eden odur. Nice nice sanâyi'de kârgâhlarda za'f-ı besere meded-res olur. Çaylar, irmaklar husûle getirerek o geniş vâdilerde tarlalarımızı, bostanlarımızı ve bahçelerimizi saky ü irvâ ede ede dolaşır. Nihâyet cüdâ düştüğü me'vâ-yı kadîmine semt-i deryâ-yi bî-pâyâne rûcû' eder.

Elhân-ı hakâ'ik-beyâniyle ehl-i vecd ü hâli demâdem gaşy eden cenâb-ı Celâleddîn-i Rûmî o kutb-i terzebân-ı irfân Mesnevi'de su hakkında ne edâ-yi rûh-nüvâzâne, ne feyz-i cûş ile nağme-tirâz oluyor:

آب بهر این بیارید از سماک
ماپلیدانرا کند از خبث پاک

Cenâb-ı Hûdâvend-i Hakîm gökden suyu bunun için yağırdı ki biz murdarları onunla habs ü necisden pâk ve tâhir etsin. (وَيُنَزَّلُ عَلَيْكُم مِّنَ السَّمَاءِ مَاءً يُطَهِّرُ كُمْ بِهِ¹)

آب چون بیکار کرد وشد جنس
تا چنان شد کابرا رد کرد حس
حق برداش باز در بحر صواب
تا بشستش از کرم آن آب آب

Su eşyâyi tathîr ile kendinden hâssa-i tathîr zâ'il olup da râyhaca, renkçe, ta'amca nazar-ı hisde merdûd ve menfûr olacak derece murdar olunca [4] Hazret-i Perverdigâr-ı hakîm tekrar onu deryâ-yı sihhate gönderdi. Suyun suyu olan Allah Te'âlâ onu orada yıktı. Su diğerlerini tathîr ile hâssasından mu'attal ve müstekreh olduktâ müsebbibü'l-esbâb olan Cenâb-ı Hak hava ve harâret-i şems ile onu bulunduğu mahalden bâlâyâ naklederek hâssasını i'âde buyurdu.

Su eşyâının hayatı ve kendinde meknûz olan sırr-ı hayatı ise hâyat-ı ilâhiyyenin pertev ve lem'ası olup onun da hayatı Cenâb-ı Zât-ı Akdes bulunduğu içindir ki o mûrşid-i serâ'r-îşinâ Hazret-i Müsebbibü'l-esbâbdan, hayatın o menba'-ı hakîksinden (âbinâbî) ta'bîr etmiştir.

سال دیکر آمد او دامن کشان
هسی کجا بودی بدربای خوشان
من نجس زنجا شدم پاک آمدم
پستدم خلعت سوی خاک آمدم

Cenâb-ı Celâleddîn'in ekser ahvâlde mu'tâd-ı âfleri cemâdât ve hayvânâti bir şahs-ı insânî yerine koyarak hâssa ve menfa'atlerini kendilerine söyлемekdir. Burada da şu üslûba mûrâca'atla suyun hâssa ve hizmetlerini kendine söylediyor. Buyuruyor ki: O bizden mufârakat eden su ertesi yıl bir feyz-i cedîd ile bezenmiş kuşanmış olarak geldi. Hâl-âşinâların "Vay! Nerede idin, hangi âlemlerde cevelân ediyordun" yolu hoşbeslerine, istifâsâr-ı müşâkânelere cevâben dedi ki ben hûşlar dilkeşler deryâsında idim. Buradan mülevves gittim, pâk ve tâhir olarak geldim. Hazîne-i rahmetden tahâret ve nezâhet hil'atlerini aldım da şimdî âlem-i hâke öyle geldim.

هین بیایید ای پلیدان سوی من
که کرفت از خوی بزدان خوی من
در پذیرم جملة زشتیت را
چون ملک پاکی دهم غرفت را

¹ Enfâl, 8/11.

Tız yanına gelin ey nâ-pâklar! Ki hûy-i Yezdân'dan huy kaptım, sıfat-ı pâk-i ilâhîden feyz aldım sizin hep çirkinliklerinizi ben überime alır ve ifrit-sûret olan murdarları temizleyerek onlara melek gibi hüsn ü melâhat veririm.

چون شوم آلوده باز اخبارو
سوی اصل اصل پاکیها روم
دلن چرکین برکنم انجا نسر
خلعت پاکم دهد بار دکر

Tekrar âlûde ve mülevves olunca o semte revân olurum. Bütün tahâret ve nezâfetlerin aslû'l-usûlü cihetine giderim. Orada delk-ı nâ-pâki başından çıkarır, sırtından atarım. O şehenşâh-ı kerem-penâh yeniden bana hil'at-i pâk ihsân eder. Mâ-hasal ben mahlûkâtın menâfi'i için bâ-irâde-i ilâhiyye yerden yere intikâl, hâlden hâle tahavvül eylerim.

کار او اینست و کار من همین
علم آرایست رب العالمين

Hazret-i Hüdâvend-i Hakîm'in kâr u fi'ili bu, benim kâr u hizmetim ise işte şudur. Bana hâssa-i tâthîri ihsân eden cenâb-ı perverdigârdır. Ben ancak zâhirde bir sebebim. Hazret-i Rabbu'l-âlemîn cihân-ârâdîr, inâyet-i rabbâniyyesiyledir ki âlem vücûd bulmuş, pür-nakş ü zînet olmuşdur. Şu mükevvenât baştan başa Cenâb-ı Hallâk-ı lâ-Yezâl'în âsâr-ı aliyyesidir. Aslû'l-usûl ve müsebbibü'l-esbâb azamet-i şâniyle müteferrid bulunan zât-ı akdes-i Bârî'dir. Gayr-i müdrik olan tabî'at âsâr-ı ma'külenin sâni' ve fâ'ili olamaz. Tabi'at ancak kendine tevdî' buyurulmuş olan hâssaları irâde-i aliyye ile izhâr eder.

کر نبودی آن پلیدیهای ما
کی بدی این بارنامه آب را

Ol âşinâ-yı sîrr-ı fitrat, suyu bu vech ile intâk eyledikten sonra şimdî buyuruyor ki eğer bizim habs ü levsimiz olmaya idi suya bu icâzetnâme verilir mi idi? Bizim nâ-pâkliğimizdir ki suya hâssa-i tâthîrin tevdî'ine bâ'is olmuşdur.

کیسیهای زریدزدید از کسی
می دود هر سوکه هن کومفلسی

Gûyâ suyun eline bâd-ı hevâdan kîse kîse altın geçmiş de onları bezl için hani hani? İhtiyaci olanlar.. diye her tarafa seğırdiyor. Rûy-i zemîne altın döküyor, berekât ve menâfi' seriyor.

با بریزد برکیاهی رسته
با بشوید روپها ناشسته

Su, ya hâssasını bitmiş bir ot üzerine döker, ya ki nâ-pâk olan yüzleri yikar. Su bâ'is-i neşv ü nemâ ve sebeb-i tahâret-i eşyâdır.

با بکیرد بر سرشن حمال وار
کشتنی بی دست و پا را در بخار

Yâhûd deryâlarda bî-dest ü pâ olan sefâ'ini başı üstün-de hamal gibi taşır. O garâbet-nâmâ ebniye-i mevc-hizi yüzdürerek mersâ-yı maksûda îsâl eder.

* [5] وَمِنْ آيَاتِهِ الْجُوَارُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ

Vâki'a sefineyi mütehammil olan suyun miktarı sıkletçe sefineye gâlip geldiğinden sefînenin batmadığını ilim bize haber veriyor. Fakat ol miktarda bulunan bir suya bu müte-kâbil sıklet ve kuvveti veren kimdir? Biz eserden bahsetmiyoruz, müessiri taharrî ediyoruz, efkâr-ı beşerin tabî'ati mütâla'a ve tedkîk ederek tevdîn eylediği ulûm yalnız âsâri, eşyânın bi't-tecrûbe anlaşılan keyfiyyât ve havâssını gösteriyor. Lâkin esbâba müsebbebâtını iltizâm ettiren hâssa ve kuvvetin nereden geldiğini şerh ve izâh edemiyor. İlîm bu müntehâda mütehayyir ve hâmûs! Nârda nûr ve harâret var, lâkin nereden gelmiş? Bir katre âb-ı menîden bir şekl-i bedî' zuhûra geliyor, fezâları keşfe kadar pervaž eden bir idrâke bu şekl-i bedî' cevelângâh oluyor, lâkin nasıl oluyor da bu hâlât-ı hayret-fezâ tecellî ediyor? İlîm bu sîr-ı mübâhem-i fitratı keşfeden acz-i mutlak ile âciz. İşte bunlar ve da-ha bunlar gibi nice bin esrâr-ı amîka ukûl-i selîmeyi bir hik-met-i âliyyeye işşâd ediyor.

صد هزاران دارد اندروی نهان
زانکه هر دارو بروید زو چنان

Onda yüz binlerce devâlар nihândır, zirâ meşhûd olduğunu üzere her devâ ondan bitmiş, onunla neşv ü nemâ bulmuşdur. Suyun nice bin devâyi muhtevî olduğu her devânin onunla yetişmesinden nûmâyân ve âşikârdır.

جان هر دری دل هر دانه
می رود درجو جو دارو خانه

Su her incinin rûh u letâfeti, her habbenin magz ü lüb-bûdûr. Gûyâ seyyâr bir devâhâne gibi havalarda revân olur. Irmaklarda ve miyâh-ı ma'denîyye menâbi'inde bütün zevî'l-hayât, bilhâssa mahlûk-ı mûkerrem için bereketler, ni'metler, şifâlar akar.

زو پیتیمان زمین را پرورش
بستان خشک را ازوی روش

Yerin yetimleri (yani eşcâr ve nebâtât) onunla pveriş bulur. Onunladır ki bestegân-ı huşk (yâni sükkân-ı arz) harekete gelir. Su âlem-i nebâtâtın hayat-ı nâmiyyesine, zî-rûhların hayat ve hareketlerine hâdim kılınmışdır.

Hâ'nın zammi ve şin'in sükûnuyla yâbis ma'nâsına olan "huşk" burada mecâzen Arz ma'nâsında müsta'meldir ve "bestegân-ı huşk" hayvânât-ı arziyyeden kinâyedir. Eşcâr ve nebâtât kendi kendilerine büyüp gûyâ halleri yetimlere andırıldığından Cenâb-ı Mevlânâ onlara (yetîmân-ı zemîn) itlâk buyurmuşdur.

* Sûre-i Şûrâ, âyet 32. Cenâb-ı Hakk'ın âyât ve âlâ'im-i kudretindendir ki bûlend dağlar gibi gemiler deryâda yürürl, demekdir. Âhirinde "yâ" ile "cevârî" yâhud âyet-i kerîmede olduğu üzere tâhfî için "yâ"nın hâzifile "cevâr", gemi ma'nâsına gelen "câriye"nin cem'îdir. Elîfin fethiyle a'lâm: ilmin cem'îdir. Fethateyn ile alem, bûlend veyhûd mutlak dağ ma'nâsına nadır.

Feryâd-ı İstimdâd

(استعانت آب از حق تعالی جل جلاله بعد از تیره شدن) Su bulandık-
tan sonra Hudâvend-i âlem azze şânuhû hazretlerinden fer-
yâd ile istimdâd ve istî'tâfi.

چون خاند مایه اش تیره شود
همچومنا اندر زمین خیره شود
ناله از باطن برارد کای خدا
انجه دادی دادم و ماندم کدا

Vaktâki suyun mâye-i fizeyi tükenip kedûret-pezîr olur ve
bizim gibi zemînde vâlih ü hayrân kalır, zîr-i kadem-i izzette
derûnunda nâle ve feryâd ederek arz-ı bârgâh-ı Rabb-i Ke-
rîm eyler ki, ey inâyet küster! Lütf u keremini gedâyân-
bâb-ı ihsânına bezl ü nisâr ettim, fakîr ü bî-nevâ kaldım.

رخنمن سرمایه بر پاک و پلید
ای شه سرمایه ده هل من مزید

Pâk ü nâ-pâk, reşîd ü gümârâh demeyip cümleyi vâye-
dâr-ı ihsânın kıldım. Ey feyyâz-ı âlem! Mezid-i lûtuf u kerem
yok mu?

ابر را کوید بپر جای خوشش
هم تو خورشیدرا ببالا بر کشش
راههای مختلف من راندش
تارساند سوی بحر بی حدش

Bu dem feryâd-ı istî'tâfda fermân-ı kibriyâ zuhûra gelir
ki sehâb! Sen onu makâm-ı dilkeşे götür, sen de ey şems!
Bâlâya çek. Onlar da suyu muhtelif yollardan sürerek bahr-ı
bî-gerân cihetine îsâl ederler. Su hizmet ve vazifesini itmâm
eyledikde hava ve harâret-i şems ile tekrar bâlâya yükselir.
Tahavvülât ve inkilâbatdan sonra yine bahr-i bî-pâyâna
doğru avdet eder.

Suyun mâhiyetinde ve deverân-ı dâiminde Hudâ'nın a-
zamet-i kudreti, hikmet-i aliyyesi kemâl-i şâ'sâ' ile müncevî
olmuyor mu? Şu ma'nâ-yı amîka îmâ için bu terâne-i irfân,
bu feryâd-ı muhrik, ehl-i vecd ü garâma, serâ'ir-cûyân er-
bâb-ı tefekküre ne söylüyor?

Mesnevî

ای برادر تو همان اندیشه
ما نقایت استخران و ریشه
کر کلست اندیشه تو کلشنی
و روید خاری تو هیمه کلخنی
هر چه جز عشق خدای احسنت
کر شکر خواریست آن جان کندنست

Bereketzâde İsmâîl Hakkı

HERSEKLİ ÂRIF HİKMET

Ömrü koşmakla, didinmekle geçen hâne-harâb,
Akşam olmaz mı, kalır düştüğü yerde bî-tâb.
Ben de bilmem ne sabahiydi çıkip lânemden,
Dâne-çîn olmak için sa'y-i sefilânemden,

Sağ koştum, sola koştum, tepelerden indim;
Geç vakit oldu... Bulup kuytuca bir yer sindim.
Gündüzün durmayan âvârelerin nevmi subât
Denilen bir uyuşukluk olacakken heyhât,
Uyku imkânını selbeyledi hissim o gece...
Kuru bir tahtanın üstünde tekerlendikçe,
Asabî bin heyecan kalbimi ezmekte idi:
Vâhimem ortada bir fâcia sezmeye idi.
Hâkdân sütre-i sevdâ-yı şeb altında hazırlın
Bir mehâbetle ederken beni evhâm-güzîn,
Maddiyyât ile rûhum olarak hem-âhenk:
O karanlıkta kesilmiş hayâlim şeb-renk!
Karşidan her meşe bir servi kadar mühişdi!
Hep mezârlı nigâhîmda meşâci şimdî!
Dereler ömr-i beser-vâri akıp gittikçe,
Öteden dağları tâbût kiyâs ettikçe,
Baykuşun nevhası telkin idî gûyâ ki bana!
Rûh-i medhûsuma makber gibi darlaştı fezâ.
Önce bîhûş düşüp kendimi olmuş sandım...
Sonra bir sevk-i tabî'yle hemen davrandım.
Belki bir hem-dem arar da bulurum ümmîdi
Bana Mecnûn gibi vâdîleri devr etti!

Kim olur hîc o muvahhiş dem-i tenhâ'ide?
O zaman garb bile şark gibi hâbîde!
Yalnız encüm, o milyarla mesâbîh-i ezel,
O kanâdîl-i ziyyâ-küster-i nûr-i evvel,
Zindedârân-i şebin vecdine âgâh olarak
Bakıyorlardı birer gözle ki gâyet parlak.
Dönüyorlardı birer gümüşde pervâne gibi...
O ne lem'aydi, ne cezbeydi, aman yâ Rabbi!
Dalmışım ben o temâşâ-yı safâ-âvere de,
Gitmişim fecre kadar farkına varmak nerede!
Ortalık açtı; kapandı gözü hep ecrâmin;
Oldu âsâri nûmûdâr batan hülyâmin.
Az zaman sonra uyandı bütün erbâb-ı hayat,
Sıryılıp gitti kefen-vâri ufukdan zulemât;
Yeniden başladı eşbâhta hiss ü hareket,
Aldı ta'fil edilen seyrini fa'âliyyet.
Ben de terk eyleyerek olduğum âvâre yeri,
Yürüdüm hissime peyrev olarak hep ileri.

* * *

Yürümez olsa idim... Âh belâ karşı imiş:
Yolumun uğrağı zîrâ bir ufkâ çarşı imiş.
Sekiz on evli köyün bir o kadar kahvesi var!
Peykeler dopdolu: Kasvet gibi çökmüş ağalar.
Kimsenin sâye-i sâhânedede endîsesi yok...
«Bakkal ekmek veriyor.. Her şey ucuzluk, bolluk.»
Yatıyor leş gibi yerlerde geniş bir gazete,
Kaldırın yok... dedim, eğlenceyi buldum işte:
Atladım baştaki dîbâce-i tevcîhâtı,
Sonra gözden geçirip şöyle «siyâsiyyâtı»
Bakalım başka ne var sonlara doğru derken
O siyeh-nâmeyi topraklara attım yeniden!

«Haber alındı ki vefât eylemiş Ârif Hikmet;
Eylesin rûhunu Allâh garîk-i rahmet...»
Gibi hâyîde beş on cümle-i ma'lûme bütün

Bez olunmuştu evet fâzil-i yektamız için!
Bu ne dehşetli haber! Öldü mü Ârif Hikmet?
Kapasın defter-i eslâfi da artık millet.
O ne kıymetli vedî'aydı seleften halefe;
Hayf, sad hayf ki düşmüştü yed-i nâ-halefe.
[7] Utan ey kavm ki Hikmet gibi ashâb-i dehâ,
Oluyor kûşe-i nisyanda pezîrâ-yi fenâ
Garb heykel diker erbâb-i hüner nâmına, biz,
Onların varsa mezârında eger taş sökeriz!
Fuzalâ Garb'te binlerle sayılmakta iken,
Kadr ü kıymetleri âzâdedir eksilmekten;
Bizde yüz yılda bir âdem yetişirken, o bile
Hîc şâyân olamaz zerre kadar tebcile.
Şark, bir hufre-i nisyâna atar da öleni
Öldürür sonra onun nâmını hattâ bileni!
Garb'de öldü mü bir ehl-i fazîlet farâzâ,
O bulur hâtır-i ümmette hayatı Uhrâ.
Bizde ölmüş fuzalânın çoğu hattâ gidiyor,
Buluyor Garb'de âsâr-i güzâniyle nûşür!
Sürünüp mahv olan erbâb-i meziyyet burada
Sürüyor, hâle bakın, ömr-i müebbed orada!
Size öğretmededir Şark'ı da müsteşnîklar,
Utanın kukla kıyâfetli beyinsiz şıklar!
Kafanın dış yüzü benzer, bu kolay, Efrenc'e...
İçî benzer mi? Budur işte fazîlet bence.
Bize insan demek insanlığa bir bühtandır...
Şark'a baktıkça emînim beşeriyet utanır!

* * *

Bakmadan cûşa gelen gayzımı teskîne bile,
«Bâri son hizmeti olsun göreyim!» fikriyle
Doğru İstanbul'a indim, oradan bir tirene
Atlayıp yâr-i vefâdârim Edîb'in evine
Gidiyordum... O da gelmekte imîş, karşılaşış
Eyledik bildiğimiz bir yolu artık ta'kîb.
Hikmet'in hânesi Şehzâdebaşı'ndaydı ki, biz
Doludur halk ile zannetmiş idik her ikimiz.
Bir de vardıkta ne görsek koca bir cemm-i gâfir:
Beş on âdemle bes on zâkir ü dervîş-i ecîr!
Bir bulut kaplayarak beynimi artık o zaman,
Etti dîdemdeki âvâre dümû'um feyezân.
Yüklenip mahmil-i tâbûtu musallâya kadar,
Sonra ettik oradan belde-i emvâte sefer.
Yolda üç beş kişi gerçek daha peydâ oldu,
Ehl-i tesî' o zaman yirmiyi ancak buldu!
Hazret'in defni uzun sùrmeyerek pek öyle,
Ben çekildim oradan Neyzen-i âvâre ile.

* * *

Hikmet'in tercüme-i hâlini yazmış üdebâ.
«Sen de yaz bir iki söz...» dendi, münâsip amma
Ârif'in pâye-i irfânına şâyân olacak
Sözü bîvâye hayâlim nerelerden bulacak?
Öyle bir fâzil-i nihrîr idi Ârif Hikmet
Ki onun mislini nâdir görecektir ümmet.
Hâsdır kendine pek şanlı olan vâdîsi;
Milletin oydu hakîkatte hele Sa'dî'si.
Şî'r-i lâhût-i güzînânesi ilhâm bütün;

Nesri hep terceme-i vâzih-i âyât-i ledün.
Seyf-i meslûl-i hakîkat gibi gâhî o kalem
Görünüp bâtili eylerdi gîrîzân-i adem.
Gâh ney-pâre-i mansûr gibi cûş ederek,
Duyururdu dem-i can-bâşını yüksek yüksek.
Neydi Allâh o enfâs, o kudsî nefehât,
Ki verirdi «ve nefahân»da olan rûha hayatı!
Hele bezmindeki ezvâk... O bir âlem idi,
Öyle âlem ki durur yâdî gönülde ebedî.
Gâh Sahban kesilip Ârif-i pâkîze-nijâd,
Bize yüz hutbeyi bir anda ederdi îrâd;
Gâh temsîl ederek neşve-i Muhyiddîn'i:
Bezmi lebrîz-i fütûh eyler idi telkîni.
Üdebâ-yi Acem'in ekseri mazbûtu idi;
Arab'ın birkaçı bilhassa magbûtu idi.
Edebiyyâtimizi öyle bilir şâîr ben
Görmedi, hem göremem şimdiki şâîrlerden.
Hangi bir nâdire-i şî'r olunursa înşâd,
Altını üstünü ezberden okurdu üstâd;
Hangi bir mebhas-i hikmet sürülfürse ileri,
Bırakırdı onun efkârı hep ârâyi geri.
Ağlatır mev'iza-pîrâlîga meyleylerse;
Güldürür nûkteli bin söyle eger söylese.
[8] Bezle-gûlukta Ubeyd'in bile fevkînde idi,
Akla gelmez nûketin kendisi farkında idi.
Gâh târihe dalip gitmiş olan a'sâri,
Gösterirdi bize tasvîr-i fûsûn-âsâri.
Canlanıp sihr-i beyâniyle ricâl-i millet,
Bezîm-i ervâha dönerdi o zaman cem'iyet!
Ben beş on meclisinin mahremi oldum da dedim:
«Boyle birşey olacak anlaşılan ispitizm!...»

* * *

«İyiymi, hoşdu, fakat meşrebi rindâne idi;
Lâubâlîliği vardi...» deniyor. Dur şimdî
Düşünulsün bu da bir söylenenek söz mü kuzum?
Lâubâliydi evet, yok onu inkâra lüzüm.
Hangi meclisde fakat, kimlere karşı acaba?
Kimdi bî-çâreyi baştan çikaran ehl-i hevâ?
Böyle bir kavm ile ülfette olan âdemden
Tavr-i ciddî mi kuzum bekleyeceksin daha sen?
Öyle bir kavm ki dinlerse hakîkat ninni
Gibi dinlerdi onun zemzeme-i hikmetini!
Öyle bir kavm ki Âşık Ömer'i ezberler;
Sonra Kur'an'ı sıkılmaz da yüzünden heceler!
Öyle bir kavm ki Körôğlu'na peygamber der;
Sonra peygambere kalkar da hatâ nisbet eder!
Öyle bir kavm ki tâhsîli sanır da bid'at;
Kara cahilliğe Sünnet gibi eyler hürmet!
Düşünulsün ki bu merkezde iken hâl-i muhît,
Hikmet'in tavrını ta'lîl de olmaz mı basît?
Bir gün ez-cümle huzûrunda idim ben de, evet,
Gâlibâ "Sânihalar"dan okuyordu Hikmet.
Çikageldi biri bin yâve-serâlik ederek;
Ben sıkıldım da Hazret ne desin? Hoş görecek!
O devâm eyledi bahsinde vakûrâne yine...
Beriden susmadı hayfâ ki bu dîvâne yine.
«İyi ammâ a efendim...» diye en sonra o har

Varak-ı mihr ü vefâyi kim okur, kim dinler!
Şîr-i ma'rûfunu berbâd edip inşâd etti...
Hikmet'in sabrı da, ârâmı da artık bitti...
Söyleyin şimdi bunun haksız olan yer neresi?
Bana kalsayıdı döverdim alimallah teresi!
Siz o Hersekli'yi tebcîl ediniz ey ahlâf,
En büyük meslek-i irfânınız olsun insâf.
Geçmişe rahmet okuttuk bu güzer-gâhta biz,
Bâri canlandıınız ümmet-i merhûmeyi siz!

* * *

Ârif, bize sen bârika-i hikmet-i Hak'tın;
Dar geldi cihan şâ'sa-i feyzine, baktın,
Yükseldin ufuktan bizi zulmette bırakın.
Mâdâm ki bir gün gelecek ayrılacaktın,
Gitmez gibi durdun da neden sînemi yaktın!

Yüksel, daha yüksel, bu te'âliyi tamâm et;
Aksâ-yi makâmâti kemâlinle makâm et,
Tâ sîne-i lâhûtu yarıp rezk-i hiyâm et;
Ervâh-i şehîdân-ı hamîyyetle hîrâm et;
Gör aşık-ı hürriyyeti bizden de selâm et.

Cismin duruyor sîne-i makberde emânet;
Yâdin buluyor hâtıra-i ilmde hürmet;
Rûhun yüzüyor âlem-i lâhûtta, Hikmet,
Sen ölmeyeceksin, bu evet işte hakîkat...
Ben şimdi nedir anlıyorum zevk-i fazîlet.

Ashâb-ı kemâlin bugün efrâdi azaldi.
Onlar da bütün kûşe-i mensiyete daldi.
Meydânı yazık bir sürü dîvâneleri aldı.
Yerleşti cebânet kökünü her yere saldı!
Yâ Rab, bu günün akşamı ferdâya mı kaldı?
Vaktinde çekildin hele Hazret içimizden.
Zâten duramazdin duracak olsa idin sen:
Artık bu ufuklar olamazdı sana mesken.
Heyhât bu hikmetleri hakkıyle bilirken
Bilmem ki nedir şimdi bu feryâd, bu şîven?...

13 Haziran 1319

Mehmed Âkif

[9] SETTÂR HÂN

Gerçi yokdur bir girân-kîymet mücevher efserin,
Sen fakat ser-tâci olmuşsun vatan-perverlerin,
Gerçi mâlik olmamışsun saltanat evrengine,
Bir hükümdâr-ı mu'azzamdan mu'azzamsın yine.
Nefsinin bir hâkim-i zîşânısın, kudret budur.
Necdetin bin seyfdır, bin kal'adir, bin ordudur.
Ufk-ı istikbâle âķis nûr-ı vicdânila sen,
Dehre gösterdin hamîyyet dersi bir ümmî iken!
Millet olmuşdur senin efrâdi çok bir âilen;
Ömr-i pâyân-nâ-pezîrin şöhret-i müstakbelen.
Şâh-ı bî-iz'âna çok sürmez bu kâzib tantana
Nâmını şevket-me'âbinla yazarlar yanyana.
Safha-i târihin a'mâk-ı sera'ir-gâhına

Bir tarafda gayz, şetm ü la'net İran şâhına;
Bir tarafda merd-i cengâver tanınmış bir Acem
Mazhar-ı ta'zîm olur âlî, muvakkar, muhterem.
Sensin işte lâyik-ı ta'zîm o yüksek nâsiye
Gösterir herkes seni İran'ı kurtarmış diye.
Safha-i târih bir devlet-sarâyındır senin
Şimdi eyvânın serîr-i gûr olunca medfenin.

* * *

Zulm âcizdir, büyûklük, kudret ancak hakdadır.
Âh-ı mazlûmîn temâs ettikçe sarsılmakdadır
Âhenîn elvâni bak Şâh-ı Hülâgû-tiyetin!
Ma'delet fevkindedir her kudretin, her kuvvetin
Zulm, ey insan yiyen câdû-yi âtes-pîrehen,
Şâh-ı İran olmasın mâhiyyet-i müstekrehan?!

Rûh-i merd-mihvârisin her bir vatan cellâdının,
Kâbîzu'l-ervâhîsin her milletin efrâdının.
Zulm, ey âlüfte, ey mahlûk-i müstekreh-lîkâ,
Şâh-ı İran'dır senin kalb-i sefilin mutlaka!

Zulm, ey kabr-i cihân-vüs'at yapan her bir yeri
Hedm eden dünyaları, tâhkîm eden makberleri
Zulm, birkaç üstühânlâ bir saray inşâ eden
Mûsiki tedvîn eden feryâdlardan, giryeden.
Zulm, ey ejder ki canlar akl ü iz'ânlar yedin,
Zulm, ey put ki sarây-ı saltanatlar ma'bedin,
Zulm, ey bir iskelet ki zindeler pençendedir,
Rûhlar pâmâl-i gayzındır, mekâbir-zindedir,
Lâzım-ı gayr-i mufâriksin fakat insan için
Âdetâ bir dîm-i sâñîsin hükümdârân için
Ey hükümdâr-ı akûr ey gârî-i kâtil, evet,
Ey şehen-şâh-ı acem, şâh-ı mutantan menkabet,
Ey mezarlardan gidâ almış soğuk serv-i sehî
Sâye-i lûtfunda makberler bırak kalsın tehî:
Ölmeden insanları defnet tutup zindanlara,
Merkez-i âtes-feşân-ı arzi garket kânلara.
Bir ticâretgâh yap nâmûs u vicdânlar için
Bir de cedveller küşâd et döktügün kanlar için
Al sana bak işte deryâlar kadar vüs'atlı kan
Bir yığın hâk-i mekâbir, işte birçok üstühân.
Bunları mezc eyle mekteb yap heyâkil yap bugün
Kalma ilcâ'âtına asrın muhâlif büsbütün.
Zîynet-i millîyyedir engüst-i şâhânende kan.
Hûn-i mazlûmîn değilidir itr-ı şâhîdir akan
Serfûrû berden -ne devlettir!- kesilmiş kelleler!
Münkarız bir devlete nasb eyle rûknü'd-devleler!
Emr u nehy et kimsesiz mûlkünde keyfe mâ yesâ
Milletin mevdû'-ı hâk-i mağfiretdir sen yaşa!

Midhat CemâlMübâhesât

HUTBELERE DÂ'IR

Sirâtimüstakîm'in on dördüncü nûshasında münderic "Filibe'de Câmi-i Kebîr Hatîbi Hâfîz Sânî" imzâsiyle hutbelere dâir neşrolunan bir makâlede: "Âyât-ı kerîme ve ehâdîs-i şerîfe müstesnâ olduğu halde hutbelerle edeceğimiz

nasâyihi, vereceğimiz telkinâtı lisânımızla edâ ve ifâ etsek bir mahzûr var mı? Bu husûslar, ihtimâl ki beyne'l-ulemâ müzâkere ve münâkaşa olunmuşdur; Arapçadan mâ'adâ bir lisân ile hutbeler ifâ olunmaz, tarzında belki cevâb bile [10] verilmişdir" fıkralarının tazammun ettiği su'âllere cevâb olmak üzere kütüb-i şer'iyyemizde beyân buyurulan tafsîlât ber-vech-i âfâ telhîs edilmiştir:

Hutbeler, iki farz ve onbeş sünneti müstemildir. Farzlar: 1- Vakittir ki hutbenin namazdan evvel zevâlden sonra olan bir vakitte okunmasıdır 2- Zât-ı kudsîyyet-simât azze şânuhû hazretlerini ulûhiyetine läyik evsâfla zikretmektir. Sünnetleri: 1- Tahâretdir 2- Hatîbin hâl-i kıyâmda bulunmasıdır. 3-Hatîbin kavme müteveccih bir vaz'iyet almasıdır. 4- Hutbe kırâ'etine kable'l-ibtidâr hatîb kendi nefsinde te'avvûz getirmesidir. 5- Kırâ'et olunan hutbeyi kavmin istimâ' etmesidir. 6- Elhamdülillâh cümlesiyle hutbeye bed' olunmakdır. 7- Şâni-ı ulûhiyete läyik sûretle senâ eylemekdir. 8-Vahdâniyet-i Bârî, sîdk-ı risâlet-i Hazret-i Peygamberî'ye şehâdetdir. 9- Nûru'l-vücûd aleyhi salâvâtü'l-mâ'bûd efendimiz hazretlerine salât edilmekdir. 10- Va'z u tezkîr icrâ kilinmakdır. 11- Kur'ân-ı bâhiro'l-beyândan üç muhtarar veyâhud bir mutavvel âyet mikdâri kırâ'et olunmakdır. 12- Hutbe-i sâniyede Feyyâz-ı Mutlak hazretlerine senâ, Hazret-i Peygamberde salâtn iâdeleridir. 13- Müslimîn ve müslimâta du'â etmekdir. 14- Tatvîde kerâhat olduğundan her iki hutbeyi tâhîf etmekdir. 15- Cemî' âzâsının istikrâriyle mevzi'-i cüllûsda temekkün edecek kadar bir zaman iki hutbe arasında hatîbin ku'ûdudur... Vech-i mesnûnu beyân kılınan ve mahzâ zikr ü ibâdet ü tâ'atdan ibâret olan hutbelerle umûr-i dîniyye ve dünyeviyyemiz, esbâb-ı ma'îset ve siyâasetimiz, efkârimiz vehattâ ahvâl-i umûmiyyemiz ahkâmî şer'iyyesîyle tasvîr edilmeli ve her zamanın vuku'ât-ı hâdisesine göre ta'lîmât-ı şer'iyye irşâdât-ı hikemiyeyi câmi' olduğu hâlde hutbeler tertîb olunmalıdır. Yoksa zemîn ve zamâna, mevkî' ve hâle gayr-i münâsîb öyle birtakım rekîk cümleler, muğlak ibâreler, secî'ler, kâfiyelerle hutbeler yalnız du'âlara hasır u kasır edilmemelidir.

Hutbelerin Arabiyyü'l-ibâre olması Şart mıdır; değil midir?

Şemsü'l-e'imme Hazret-i Ebû Hanîfe şart olmadığını beyân buyurmuşlardır. Vehattâ Arabiyete, lisân-ı Araba vukûf-ı tâmma kudret-i kâmile olsa bile hutbelerin elsine-i sâ'ire ile dahi cevâzına hüküm vermişlerdir.. İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed hazerâti şart olub olmamasını acz ü kudrete ta'lîk ederek mes'eleyi tafsîl etmişler. Arabiyetden inde'l-acz elsine-i sâ'ire ile cevâzına, Arabiyete ma'al-kudret adem-i cevâzına hüküm vermişlerse de; İmam-ı A'zam hazretlerinin hükmü beyne'l-fukahâ şâyân-ı i'timâd görülmüşdür.

Fezleke: Hangi lisânla olursa olsun okunması cevâz-ı şer'iye iktirân eden hutbelerden kâri'în ve sâmi'în umûmîyetle hisseyâb-ı istifâde olmak üzere her kavmin kendi lisânları üzerine hutbeler tertîb ve tahrîr edilmelidir. Yoksa

Arabiyetin üslûb ve şîvesine, lûgât ve mezâyâsına, kavâ'id ve dekâyikâna vâkf olmayan Türkler için Arapça okunacak hutbelerden bir hüsn-i te'sîr husûle gelmez, çünkü umûr-i ma'lûmeden olduğu üzere kelâmdan merâm anlaşılmak şartdır, şart-ı mutlakdır. Binâ'en-aleyh mütekellim ve muhâtabâna karşı mazmûnuyle, mefhûmuyle bi-hakkîn ittizâh etmeyecek olan kelâm bir fâ'ideyi müfid olmaz.

Istidrâd: E'imme-i kirâm hazerâtinin hutbeler hakkındaki ihtilâf ve hükümleri "Tekbîretü'l-İftitâh" ezkâr-ı salâtdan ibâret bulunan "teşehhûd, kunút, duâ" "rûkû'la súcûd tesbîhâtları"nda dahi aynen cârîdir.

Kirâ'etin dahi elsine-i sâire ile rehîn-i cevâz olacağına ser-tâc-ı ümmet Ebû Hanîfe hazretleri her ne kadar huküm vermişlerse de ba'dehu o hükümlerinden rûcû'la adem-i cevâzına İmam Yusuf ve İmam Muhammed hazerâtinin verdikleri hukmü tasvîb ve tasdîk buyurmuşlardır. Ve işbu hukmü esah ve müftâbih tutmuşlardır.

Antakya Ulemâsından
Bereketzâde Safvet

Sirâtimüstakim

Bu mebhas hakkında kâri'în-i kirâm tarafından gönderilen makâlâtî peyderpey derc ediyoruz. Fakat mevzû-i bahs gâyetle mühim olduğundan diğer zevâtin da mütâlâ'âtını iş'âr edeceklerini ümidi ederiz. Sonra biz de bu bâbdaki mütâlâ'âmizi terdîf edeceğiz.

ATÂLETİN İNTÂC ETTİĞİ FENÂLIKLER

—evvelki nûşadan mâba'd—

Hocalardan birisiyle aramızda bir söz oldu da dedim ki: "Esnâ-yî tedrisde, husûsiyle fikih, hadîs, ilâhiyat derslerinde bi'l-münâsîbe hâlisâne nasâyihi serdedilmek sûretille talebenin tehzîbîne çalışılsa; kendilerine ahlâk-ı fâzila telkin olnسا..." dedi ki: "Bu söylediğin şeyden beyhûde yorgulukdan başka bir fâ'ide çıkmaz."

Dedim ki: "Senin vazifen emri bi'l-mâ'rûf ve nehyi anî'l-münkerdir. Yoksa yalnız evâmire imtisâl etmek, menâhîden geri durmakla vazîfeni edâ etmiş olamazsun." Dedi ki: "Hu'sûl-i fâ'idenin imkânsızlığı muhakkak olunca artık emir de abesdir, nehiy de."

Bakınız, insanlar artık salâh kabul etmeyecek kadar bozulmuştur; zu'muna düşmüş de irşâdât-ı hakîmânededen istifâdeyi muhâl i'tikâd ediyor; [11] fesâdin izâlesi esbâbına tevessûl etmemi hatırlına bile getirmiyor. Hâlbuki bir tarafından din bu vazîfeyi ifâya da'vet etmekle beraber, diğer tarafından salâhını gayr-i kâbil gördüğü talebeye hergün ders okutmakla uğraşıyor.

Bunların hepsi şundan ileri geliyor ki: Adamçağız evvelâ nefsinde vakityle hocasından görmediği bir şeyi kendiliğinden gösterecek kadar bir kâbiliyet göremiyor; sâniyen hâlisâne vesâyâya, emr-i bi'l-mâ'rûf ve nehy-i anî'l-münker dâir olan âyât-ı celîleyi düşünmek, inâyet-i ilâhîden kat'-ı ümid etmenin müslümanlıkla hiçbir zaman te'lifi mümkün olamayacağını hatırlamak istemiyor.

Hattâ ona ta'kib ettiği usûl-i tedrisin akîm olup bir fâ'i-deyi intâc etmeyeceğini söyleseniz; yâhud bilfazr okuduğu kitabın talebenin istifâdesi nokta-i nazarından kifâyetsizliği ni, belki de mazarratını ileri sürerek başka bir usûl, başka bir kitab tavsiye etseniz bu sözünüzü dîne muhâlif görür; gerek usûl-i mu'tâde-i tedrisini, gerek kitabını değiştirmeyi dinsizlik addeder, hem de fi-sebilillah mücâhede ediyorum, diye size karşı i'lân-ı harb eder!

İyi ama eslâfin dersleri talebeye mesâ'ili takrir etmek, söyleyip yazdırma tarzında idi. Hiç birinin elinde husûsî bir kitap yokdu. Talebelerin elinde hocalarından işittiklerini zapt için kullandıkları kalemden, kâğıtdan başka bir şey bulunmadı, demiş olsanız, size hak verir; ma'a-mâfih herkes böyle yapıyor, diyerek yine usûl-i sakîminde devam edip gi-der.

Şimdi, bu atâlet dinden gelir, vehminde bulunacak hiç bir âkil tasavvur olunabilir mi? Sonra, bu atâlet yüzünden dînin ve erbâb-ı dînin uğrayacağı sû-i âkibetden kimse şüp-he eder mi?

Atâletin akideye tes'iri: Erbâb-ı atâletin a'mâl husûsundaki uyuşukluğunu söyledi; akide ciheti ondan daha berbat. Kitabullah'ta vârid olmuş, sünnet-i Resûl ile te'eyüd etmiş hakâyıkandır ki:

Yakine istinâdi icâb eden îmânın zünûn ile ikâmesi câ'iz değildir. Cenâb-ı Hakk'a, Cenâb-ı Hakk'ın ilmine, kudretine îmân etmek, risâleti tasdîk eylemek husûsunda hâsil edilecek yakının menba'ı akıldır. Ahvâl-i âhiret gibi mugayyebâti anlamak, ibâdât-ı mefrûzanın usûlünü, tarzını bilmek için vâsita ise nakildir. Akıl, idrâki mutlaka nakle mütevakkif olan mesâ'ilde kâmilen müstakil olmasa bile Cenâb-ı Hakk'ın varlığına, insanlara menkûlâtı hâmil peygamberler göndermesindeki imkâna i'tikâd husûsunda elbetde sûret-i mutla-kada müstakildir.

Hâlbuki erbâb-ı atâlet bunların hepsini unuttular. Akâ'idde behemehâl bir mezheb-i hâssa tâbi' olmak lâzımdır, diyerek yukarıda söylediğimiz gibi birçok firkalara ayrıldılar. Hatta bizzât i'tikâd edilecek şeye öyle bir mezheb-i mah-sûsa ittibâ' lüzümuna iknâ' ile kalmadılar da o akideye vûsûl için sâhib-i mezhebin serdeyıldığı delâ'ili de aynen kabul etmek elzemdir, dediler. Artık medlûl nasıl taklîd olunuyorsa delîl de öylece taklîd edilmeye başladı. Bu maksadı istihâl için her akideyi bir nakil ile te'yîde kalkıştılar. Bâri getirdikleri nakil ma'rûf olsa, hatâdan sâlim olsa... Lâkin gayr-ı ma'rûf olanlarla ihticâc ettiler. Şu hareketin netîce-i tabî'iyyesi olarak: "Bu akide sahîmdir, çünkü filân musan-nîfin filân eserinde musarrahdır." kâ'ide-i sakimesi te'essüs etdi. Hâlbuki kitablardaki sözler tabî'i birbirinin aynı olamayağından kimse için sâbit, saf, gayr-ı mütezelzil bir akide edinmek kâbil değildir. Bu hâl, okumuş mukallidlerden ümmî taklîdcilere sirâyet etdi. Zavallılar her söylenen söze, her ismini işitmış oldukları zâtdan gelen nakle inandılar; isterse kendisinden naklolunan adam hakiki erbâb-ı ilimden olmasın. Bu suretle avâmin akâ'idi, mesmû'âti kadar mütenâkîz oldu.

Nakle i'timâd husûsundaki müsâhelemiz o raddeyi bul-

du ki eslâf-ı güzînin bize göstermiş olduğu meslegen büsbütün hâricine çıktıktı. Onlar, kendisinden nakil ettikleri zevâtin evsâfını lâkıryile tâhkîk eder; sözünü iyice nazar-ı tedâkîden geçirirdi. Sâhib-ı kavlin sikadan olduğuna, sözünün de mevsûk bulunduğuna yakın derecesinde kanâ'at etmedikçe kabul eylemezdi. Lâkin müte'ahhirîn atâleti, kendisinden evvel gelmiş adamın sözüne bağlanması, nakli, menkûlâtı perîşân bir hâle getirdi. Bugün herkes kendisince ma'rûf olan adamın her sözünü tedâkî etmemesinin nas gibi te-lakkî eylediği için beyne'n-nâs zaman zaman mücîb-i şikâ-yât olan bir alay akvâl-i sahîfe, ehâdîs-i mevzû'a şâyi' oldu. Hergün görülen yeni yeni bid'atların menşe'i sû'-i i'tikâddir; sû'-i i'tikâdin menşe'i ise selefin sözlerine, delâ'îlini tedâkî etmeden bağlanmak, Kitabın, Sünnetin emri hilâfina olarak i'tikâdiyâtda aklı hükümsüz bırakmakdır.

Bugün ezhân-ı halka öyle birtakım akâ'id-i bâtila girmiştir ki nezâhet-i dîni muhâfaza gayretinde bulunanların, o ebâtilî kafalardan söküp atması büyük büyük mücâdele-lere, uzun uzun yorgunluklara muhtâcdır. Bu muhârebelerde kendilerinin kullanacakları silah Kitabullah, hasımlarının ki ise ma'rûf, gayr-ı ma'rûf eskiden geçen adamların akvâli olacak. Vâki'a bugün o husemâya yardım edenler adeden pek çokdur; lâkin yarın inşa'allah pek azalacakdır.

[12] Câmiî'l-Ezher şeyhine gitmişler, Cuma günleri me-sâcidde âdât-ı câriye hükmüne geçmiş olan bir hareket hâk-kindâki mütâlâ'sını sormuşlar, (Şeyhin ulûm-ı dîniyyedeki mevkî'i ise ma'lûmdur) üstâd fetvâsını sünnet-i Resûle tevfîk ederek bu hareketin şâyân-ı ictinâb bir bid'at olduğunu söylemiş. Şimdi ne zannedersiniz? Acaba müsteftî, müftünün verdiği fetvâ mucibince amel edebildi mi? Heyhâ! Birçok kıl ü kâl, bir alay su'âl meydâna çıktı, nihâyet işin içine ber-mu'tâd siyâset burnunu sokdu. Zaman, hakikatin en büyük mu'înidir, biz bu işi böyle bulmuş idik. Binâ'en-aleyh hâli üzérine bırakırız, denildi.

Bakınız atâletin şe'âmetine ki avâm ile onları irşâd edebilmesi me'mûl olan ulemâ arasına tefrika düşürüyor da emr-i din seri'atden nasîbi olmayan birtakım ceheleye kalıyor. İşte bu cehele cemâ'atın ezhânına öyle habîs tohumlar saçtılar ki ümmet, mazarratdan başka bir mahsûlünü göremeyecektir.

Bugün bir âlim-i seri'at kalksa, Kur'an'da, hadîsde mu-sarrah olduktan başka, eslâf-ı güzînin icmâ'ıyla sabit olan bir hükm-i ilâhiyyî tebeyyün etmek istese hemâن karşısına bir kara câhil dikilerek (مَا سَيِّنَنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا الْأُولَى) ¹ diye feryâda başlar.

Abâ'-i evvelînden murâdi da ya çocukluğunda yaşı başlı gördüğü, yâhud kendisini ıdlâl eden ceheleden isimlerini işittiği adamlardır. Binâ'en-aleyh bugün avâmi irşâd etmek en büyük, en müşkil bir işdir.

Ne söyleyeyim bilmem ki? Herifin biri çıkyor, ibâdet nâmâsına dinen en münkir bir hareketde bulunuyor. Yapma deneyecek olsa kabul etmedikden başka homurdanmaya başlıyor. Yol boyunda durup çolügen çocuğun, hatta kadınla-

¹ Mü'minûn, 23/24.

rın karşısında istibrâ eden birtakım müvesvislerin halini gör-müyör musunuz? Yazık ki şu terbiyesizliği de tekarrüb ile'l-lâh'ı mucib bir ibâdet telakkî ediyorlar!

İşte avâmin hâli böyle. Dinden olmayan bid'atleri din zannediyorlar. Ba husûs vaktiyle kendilerine bu bid'atleri din nâmîyle telkin eden cehelenin sözlerine iyice bağlandıkları için artık ulemâ-yi şerî'atin irşâdâtına kulak vermiyorlar. Bugün erbâb-ı şerî'atin yapacağı iş dinin asr-ı sa'âdetdeki, asr-ı ashâbdaki müsâ'adekâr, semih şekline avdet ederek o süretle hareket etmekten, müslümanlığı o safvetiyle, o nezâhetiyle muhâfaza eylemekten, nâsa da güzel bir nûmûne olmaktan ibarettir.

Misir Müftüsü Merhûm
Şeyh Muhammed Abdur
Mütercimi: Mehmed Âkif

HADÎKA-İ FIKRİYYE

MUKADDİME

İnsan fitraten tecessüse harîs, taharrîye âşık yaradılmışdır. İster ki samîm-i eşyâya nûfûz etsin de mâhiyetlerini anlasın; serâ'ir-i mevcûdâta sokulsun da onların nereden gel-diklerine vâkif olsun. İnsanın tarîk-i talebinde önüne çikarak reh-zenlik etmek isteyen acz ü hîrmân onu azminden geri çeviremez. Bu hâl beşeriyetin bir husûsiyet-i mümtâzesidir ki seviye-i irfânını, bir gün gelecek bugün yetişemediği bir evc-i kemâle yükselticekdir.

Nazar-ı imtihânına karşı perde-pûş olan esrâri anlamak hîrsı, ridâ-yi mechûliyete bürünerek hakâ'ikin üzerindeki örtüyü açmak iştîyâki insanda, hele ifrât-ı his ile mütehassis olan bazı erâfdânda o dereceyi buluyor ki gûyâ âteş kesiliyor da bî-çârelerin kalbini yakıyor; ruhları artık bedenlerinde dur-muyor da sevk-i şevk ile pâre pâre olarak uçmak istiyor. Bununla beraber insana vehleten kendisini bu makâm-ı hayretden kurtaracak, yâhud rûhunun gâye-i âmâline, kâ-nûn-ı tedrîce tâbi' olmaksızın, yükselecek kadar kuvvet ve-rilmemişdir ki bu da neşve-i zaferin çok zamanlar elîm olan netâ'icinden masûn kalması, bazı şüzûzun külliyyât-ı ma'lû-mâtından hâricde bulunması içindir. Demek oluyor ki insa-nın şu hâli de celâ'il-i rahmetine müntehâ tasavvur oluna-mayan Hâlik-ı Hakîmin bir hikmeti bu nev'-i za'fiyye karâ-lâhûtî bir inâyetiidir.

Keyfiyet-i halli bilâ istisnâ her kalbi işgâl eden, hangi tabakadan olursa olsun herkesin zîhnini kurcalayan mesâ'i-lin en büyüğü o hakîkatü'l-hakâ'ikdir ki bütün bu kâ'inât rûh-i mevcûdiyyetini, maddetü'l-asl-ı bekâsını hep ondan iktibâs etmiş, hafâ-gâh-ı guyûbdan âlem-i şühûda hep onun te'sîriyle çıkmışdır. Beşeriyetin bu hakikate karşı olan ihti-mâmi o dereceyle varmışdır ki bu uğurda bütün ârâmını, râhatını gâ'ib etmişdir de artık her tavrı her hâtrâsi sînesinde o gâye-i âmâl için ne büyük bir tehâlük, ne ateşli bir te-hassûr bulunduğu tercümân olmaktadır.

Hasîsa-i his ve şu'ûra mâlik olmakla beraber içinde bu ateş bulunmayan yâhud bu mes'e'le hakkındaki ihti-mâmi az olan hiçbir kalb mutasavver değildir; velev sâhibinin mer-

tebe-i irfâni son derecede pest, idrâkden nasîbi gâyet cûz'ı olsun. Zîrâ mes'e'le umûmî olmakla beraber insanın kendi hayâtına âid bir mes'e'le-i husûsiyye şekline inkilâb eder. Hâlbuki beşer arasında [13] ferd yokdur ki hayatını kayd etmesin, yâhud nazârında bekâ ile adem müsâvî görünsün.

Hayatını sevmek, her şey'e tercih etmek, her sûretle müdâfa'a ada bulunmak, onun esbâb-ı itmi'nânını, râhatını araştırmak insan için cibillidir; beşer bu fitratda yaradılmışdır. Ya insan kendi aslını bilmez, daha doğrusu bütün mev-cûdâtın aslına, mâhiyetine karşı kesîf bir cehl içinde bulu-nursa bu maksadı nasıl istihâsâ edebilir? Kalbi nasıl râhat bulur, hâtrînasıl sükûn görür ki daha kendisinin ne olduğunu nereden geldiğini, nereye gideceğini bilmiyor? Hangi korkak vardır ki nefsine gelince ihtimâm etmesin? Hangi hisden mahrum vardır ki iş hayâta dayanıca derhâl ken-dini toplamasın? Kendini muhît olan ecsâmi bilmediği için yanıp yakılan, eträfındaki serâ'ir-i hilkati yüksek bir mevkî'den temâşâ emeliyle cismâniyetinden tecerrûd etmek de-recelerine varan insanın hâli ne olmak icâb eder düşünül-sün ki aslû'l-usûlden, hakîkatü'l-hakâ'ikden bî-haber bulu-nuyor?

Evet, vâkı'a insanlar arasında öyleleri var ki kendilerine böyle bir his geldiği zaman müfekkirelerini başka şeyle o-yalayarak onu zihinlerinden çıkarırlar. Lâkin hepimiz biliriz ki bu kabilden olan âdemler ömürleri içinde hûcûm-i âlâm ile hayatlarını mahv olmak derecesine getiren zamanlar bulunduğunu herkesden evvel i'tirâf edenlerdir. O buhranlı zamanlar ise bir gün gelerek kendi nefislerinden bile bîzâr ola-caklarını, insana toprak olup da rûzgârların, kasırgaların ö-nünde savrulmasını temennî ettirecek kadar sedîd bir vic-dân azabı içinde kalacaklarını düşündükleri sâ'atlerdir.

Acaba putperestin esnâm üzerinde secde etmekden murâdi, dinsizin fenâ-yi mevcûdiyyeti hakkında birçok delâ'il getirmekden maksûdu nedir? Haydi diyelim ki evvelkisi bu âlemdeki şedâ'id-i bî-nihâyeden âsûde kalması için ilâh-ı mec'ûlune dehâlet ediyor; ya ikincisine ne oluyor? Acaba ona safâ-yi hayâti ta'kîb eden zalâm-ı ademi âsân görecek kadar bir i'tidâl-i hâtr, bir salâbet-i kalb verilmiş midir? Heyhâ! Hakîkate kasem ederim ki ilhâdiyyâtını yazarken o mülhidin içinden kan gidiyor; kemâl-i te'essüründen rûhu e-riyôr! Hattâ onu tefelsûfde bu kadar tekellüf ihtiyârına mecbûr eden sâ'ik sîhâm-ı şübhâtin hep kalbinde aâlığı yara-lardır, başka bir şey değildir.

İşte bunların şu son zamanlarda istihzâr-ı ervâh "ispîr-tizm" mesâ'iline karşı -biz şarkılıları hayrette bırakacak sû-rette- gösterdikleri tehâlük de da'vâmiza bir delîldir. Şüphe-siz bunlar günde bin kere kendilerini öldürmekde olan şü-kük ü şübhâtdan kurtulmak için bir menfez gördüler de maddiyyûnun telkinât-ı ilhâdiyyesî yüzünden açılan cerîha-ları müşâhedât-ı hissiyyeleriyle müdâvât için her tarafından o menfeze doğru hûcûma başladilar.

Serd eyleğigimiz sözlerden anlaşılıyor ki mes'e'le-i lâ-hûtiyye bütün mesâ'ilin zübdesi bütün müşkilâtın nokta-i inhilâlidir. Onu halleden sa'âdet-i sermedîye mazhar olur. Her kederden kurtularak hem kendini hem de evlâdını bah-

tiyâr eder. Onu gâib eden şeref-i bekâdan mahrûm kalır; sihâm-ı şedâ’ide hedef olarak dünyada âlâm içinde yaşar; âlemden me'yûs gider.

Evet, bu öyle bir mes'eledir ki pek eski zamanlardan beri bütün hükemâ-yı âlemi işgal etmiş; bugüne gelinceye kadar erbâb-ı ukülün meşgale-i yegânesi olmakdan geri durmamışdır. Ma'a-mâfih fîkr-i beşer terakkî etdikce mes'elenin suver-i hallince bir çok tebdîlât icrâ edilmiş, delâ'il ve berâ-hîni ta'dîl olunmuş, muhâkemeye daha ziyâde hürriyet ve rîlîmîş olduğundan artık sühûlet-i istidlâl cihetile bunun de mesâ'il-i riyâziyye sırasına geçmesine az kalmışdır. Bu ise beşeriyyetin fezâ-yı terakkide atıldığı adımların en büyüğüdür ki on dokuzuncu asrin mahsûsât-ı mümeyyizesindendir. Bunun için biz de ebnâ-yı milleti terakkîyât-ı fikriyye-i hâziranın netâ’icinden bîgâne bırakmamak istedik. Maksadımız çok defâlar tekrar edip durduğumuz şu sözün doğruluğunu berâhîn-i hissiyye ile göstermekdir: “Beşerin terakkîyât-ı ilmiyye sâhasında atmakda olduğu her hatve bizim fitrî olan dînimizle bir tekarrübâdî. İş nihâyet oraya varacakdır ki İslâm’ın ilâhî bir dîn olduğu bütün âlem tarafından ikrâr edilecektir.”

Muhammed Ferid Vecdi

Mütercimi: Mehmed Âkif

MEVÂİZ

Mukarriri: Manastırlı İsmâîl Hakkı

Muharriri: H. Eşref Edîb

52 Ders – Mâba’d

Meselâ: Geçenlerde Balkan’ı tutmak ahden hakkımız idi. Bulgaristan’la Rumeli-i Şarkî arasını ayırmak bize âid idi. Avrupa devletleri de muvâfakat ettiler. Muhâfaza-i hukûk-ı devlet ve millet için bir takım kimseler çalışdı, Gâzî Osman Paşa gibi erbâb-ı hamîyyetibrâz-ı mesâ’î eylediler. Lâkin olamadı.

Erkân-ı istibdâd: Adam... nemize lâzım orası? dediler; İstanbul kalsın bize yeter!.. Rumeli-i Şarkî gitmiş, nemize gererek? [14] Zâten doğrudan doğruya avans gelmiyor. Benim menfa’atime hizmet ettikden sonra...

Bu fikirli adamlar galebe etti. Sonra Bulgaristan'a cûr'et geldi. Ne yaparsınız? Hâ’înlik. İhtimâl para da işin içine girdi. O vilâyet de Bulgaristan'a karıştı. Hepsi bir oldu. Mükademâ ayrı bir vâli gönderildi. Ama Hıristiyan vâli imiş, olsun. Bir nâmusu bulunurdu. Çalışanlar oldu. Lâkin fâ’ide vermedi, koca vilâyet mahv oldu, gitdi. Aydin’ın birkaç kat fevkinde. Bu kadar hukûk-ı İslâmîyye, binlerce câmi’ler, tekkeeler mahv oldu. Düşman daha ileri bile gitmeye başladı. Nihâyet bu pereseye geldi. Ne olacağı da belli değil.

Bak Kur’ân’ın i’câzini anla. İki kelime ile ne kadar hâkâyik ortaya koyuyor. ¹⁾ وَأَنْقُضُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا تُثْقِلُوا بِأَئْدِيكُمْ إِلَى (الْأَهْلَكَةِ) Malınızı bakın, kudretinizi tedâkik edin; ona göre hareket edin. Harbe lütûm görünenysa çekinmeyin. Miskî-

nâne, zelîlâne yaşamakdan ise muhârebe edin. Tehlike o vakit tekâsüldedir. ²⁾ (وَاتَّقُوا فِتْنَةً) kavl-i şerîfinin tefsîriyle birleşir... Ama kuvvetin yok. Hasımda galebe ihtimâli çok. O vakit kendinizi tehlikeye atmayın. Fırsat bekleyin. Yoksa bî-muhâbâ hukûk-ı İslâmîyyeyi mahv edecek tedâbir-i fâside kalkışmayın. Eslîhaca, tedârikâtça mâdem ki fersah fersah geridesiniz, ona göre işi halle teşebbübü ediniz. Müzâkere ile, kongre ile her ne ise müsâlemetle, hüsni-sürelle işi yoluna koymağâ çalışın. Öyle değil mi? Sana yanaşmıyor, ne yapacaksın? Kavga mı etmeli? Niçin edesin? Hakem usûlü yok mu? Ona mûrâca’t etmeli.

Kur’ân-ı Celîl’de bu hakem usûlü bir düstûr-i a’зам olarak bizi îkâz ve îrşâd ediyor. Her şeyde bu hakem usûlü tavsiye buyuruluyor. Meselâ kari ile koca arasında kavga olur. Birden bire ne kari kaçın babasının evine, ne herîf boşasin. Her iki tarafдан birer hakem ta’yîn olunsun, onlar bunların beyنlerini bulmaya çalışınlar. Bî-muhâbâ hâkim tefrîk etmesin. Hukûk-ı zevciyyet mukaddesdir. Talâk gibi menfûr, mebûzî hicbîr mübâh yokdur. ³⁾ (ابغض المباح عند الله،) (الطلاق) haram değil, küfür değil. Lâkin mekrûhun eşeddi. Mübâhâ içinde en mebûzî bir şey talâkdir. Uzlaşmak kâbil iken nikâh ile hâsil râbitayı sökmek, ülfeti nefrete tebdîl etmek... Velev iki şahis beyninde olsun.. ne kadar fenâ şeydir. Onu yapmamak için Allah hakemler nasbinî emrediyor:

⁴⁾ (وَإِنْ خَفْتُمْ شَقَاقَ بَيْنِهِمَا فَاعْتُقُوا حَكَمًا مِّنْ أَهْلِهِمَا وَحَكَمًا مِّنْ أَهْلِهِمَا) buyuruyor. Sonra böyle hayat, memât mes’lesinde bâlâ-pervâzâne hareket olunursa hâlimiz ne olur? Dünyada değil, ahiyetde bile çekeriz. Ümmetin selâmetini düşünmeli.

İşte hakem usûlü pek iyi bir usûldür. Bugün, Allah te’âlâ esbâbını halketmiş. Türkiye hakkında âlemde hiçbir zaman görülmemiş bir teveccûh var. Düşmanlarımız bundan müte’ezzî olurlar. Bizim tarafımızdan i’lân-ı harb gibi münâsebetsız bir hâle, çıkışız bir yola bizi saptırmak, düşürmek istiyorlar ki sonra: “İşte gördünüz mü? Türkler insâniyet bilmez, eski huyunu bırakmaz” desinler. Hâlbuki Avrupa’nın ekserîsi, bir iki devlet müstesnâ olursa hemen hepsi lehimizdedir. İçlerinde yalnız Bulgaristan Emâreti ile Avusturya zâlimâne, bî-insâfâne hareket ediyorlar. Ötekiler selâmet-i fîkr ile düşünürler.

Şimdi Avrupa’da öyle eski zamanki cehâlet yok. Onlar evvelce ehl-i İslâm’ı hiç bilmezlerdi. Onun için bizi insan yerine koymazlardı. Sonra münâsibât-ı umûmiyye kuvvetleşdi. Âsâr-ı İslâmîyye gözden geçirildi, anlaşıldı ki İslâmîların söz anlayanları kadar insan dünyâda yok. Ellerindeki şerî-at, hukûku muhâfaza eder, i’tidâl üzere hareketi emr eder. Allah’ın fermânına itâ’at eden müslümân-ı kâmil kadar dünyada insan bulmak kâbil değil, buna imkân yok. Ama içlerinde birtakım câhiller, vahşîler yok değil, zâten her milletde böyleleri bulunur. Tecâvüzkârâne hareket eden kimseler, müfsidler ale'l-ekser pek ileri giden tabakada bulunur, yani me’mûrîn sınıfında. Onlar ahkâm-ı İslâmîyyeye evsat olan-

²⁾ Enfâl, 8/25.

³⁾ İbn Mâce, Sünen, Kitâbü’t-Talâk 1; (المباح) yerine (حلال) ile.

⁴⁾ Nisâ, 4/35.

lar gibi temessük etmiyorlar, kimisi hiç bilmemişinden, kimisi sevmediğinden, kimisi de i'tinâ etmediğinden o ahkâm-ı mübâceleye rağbet etmiyorlar. Hukuk-ı İslâmiyyeyi muhâfazaya bizim üzüldüğümüz kadar üzülmüyorlar. Bizim sadâkatımız onlarda görülüyor. Ama içlerinde müstesnâları da yok değil, iyileri de var fakat pek az. Böyle mi olmalı? Ne kadar hüsn-i niyet, ne kadar fa'âliyet ister. Gerek muhâfaza-i âsâyîş için, gerek tanzîm-i belde için düşmanlara hayret verecek derecede fa'âliyet lâzım. Hâlbuki ne muhâfaza-i âsâyîş için tedâbîr-i fevkâl'âde, ne tezyînât-ı belediyye için, hifz-ı sıhhât için, hifz-ı sıhhât-ı umûmiyye için lâzım gelen tedâbîr-i mühimme ittihâz olunamıyor. Yapılsa da pek batâ'etle gidiyor. Bundan dolayı tevecçühler tezâyûd edemiyor, belki tenâküs ediyor. Bu gidişle ecânib, bizi eski hâle kiyâs etmek istiyorlar. Bu cihetleri düşündükçe insana hele-cân geliyor.

– Ama böyle beş parasız zügürt millete nasıl hizmet yapılabilir?

Vâki'â öyle, bugün milletimizin parası yok, hâ'inler bitirmişler, cebâbire-i istibdâd bütün hâzîneyi soymuşlar; fakat böyle yapmışlar diye şimdî me'murlar ellerini kavuşturup oturmali mı? Çalışmalı, düşünüb bir çâresini bulmalı. Türlü türlü işler var, olabilenlerden başlamalı evvelâ [15] şu mübârek hüsn-i niyet olmalı da her şey yoluna girer. Parasız yapılacak şeyler de var. Kahr ile, şiddet ile mu'âmele edilecek yerler olduğu gibi lûtûf u mülâyemet ile hareket olunacak yerler de var. Kılıç lâzım olan yerde okşamak fâ'idesiz olduğu gibi, okşayacak yerde kılıç da muzırdır. Her şey yerli yerinde icrâ olunmalı.

– Ama bundan herkes memnûn olmaz?..

O, tabî'îdir. Herkesi memnûn etmek kâbil değil. Fakat herkesi memnûn edelim diye istibdâdi da tervîc edecek değiliz yâ. İnsanların ekserisi hayatı düşünmüyor, arzu etmiyorlar ki herkes memnûn olsun. Îcâbında öyle beş on kişi fedâ olunur, milyonlarca efrâd-ı ümmetin uğruna... bu câ' izdir. Hikmeten de böyle, şerî'aten de böyledir. Birkaç kişiye merhamet edeyim diye icrââttâ tekâsûl edersek koca milleti mahv ederiz. Bize bu sırada çok dikkat lâzım, fevkâl'âde fa'âliyet lâzım. Zîrâ tamamen âsâyîş, inzibât yok. Hiçbir şeye de eser-i salâh görülmüyor. Mehâkim eski tarzında duruyor. Olur ki lehimizde birkaç devlet kalmış iken, onlar da ileride tevecçühünü çekiverirse hakkımızda iyi olmaz zannederim. Mâdem ki kendi kuvvetimizle iş yapmaya kudretimiz yok, husûsâtın kâffesinde mu'âvenet isteriz; o halde bâri bize dostluk edenlerin kadrını bilelim.

İşte Kur'ân-ı hikmet-beyân böyle diyor. Her âyeti bizim selâmetimiz için bir düstûr-ı a'zamdır. Âlemde ne kadar ve-kâyi', hâdisât, şu'ûnât varsa cümlesine kâbil-i tatbîkdir.

(وَإِنَّمَا فِتْنَةُ نَازْمٍ) Nazm-ı şerîfi tefsîrinde erbâb-ı tefsîr daha ne buyuruyorlar; fitneler neden çıkıyor, diyorlar? Neden çıkacak? Ahlâksızlıktan!...

Bunların çoğu düşmanlar tarafından mürettebedir. Bunda hiç şüphe yok. Müslümanları Rumlarla mukâteleye tutuşturmak isterler. Geçen günkü Beşiktaş Vak'ası gibi. Ma'âzallah, heyecân te'ammüm etse ne kadar fenâ olurdu. Zâ-

ten o kadın bir fâhişe imi. Öyle bir fâhişeden dolayı devletin başına felâket getirmek lâyiğ mi? Başka devletde olursa, âsâyişi ihlâl edecek diye, böyleleri der'akab i'dâm olunur. Başka devletde olursa kimsenin evine girilmez. Değil ki zâbita mahalline girilsin. Orası muhâfaza-i âsâyiş için me'murların ikâmetgâhi, onların makarrıdır. Oraya nasıl girilir? Mes'ele mühim, ale'lâde bir adam öldürmeye benzemez. Böyle erâzil biraz daha fırsat bulsalar bir kiliseyi de basacaklar. Sonra hemen ecnebîler gelecek. Al sana bir idâre-i örfiyye. Nihâyet memleket mahv u harâb olacak. Böyle sû-i tedâbîrlər, câhilâne cûr'etler bâ's-i izmihlâl olur. Eğer bazı müfsidler tarafından müretteb değilse, bir daha tekerrür etmez. Fakat ya müretteb ise ne yapmalı? Hükûmet, millet dâimâ uyanık bulunmalı, askeri hâzır tutmalı. Yoksa zuhûr edecek vak'a sekiz saat sonra asker göndermekle olmaz.

Sonra ne buyuruyor? Düşünün, iyice mülâhaza edin. Gâfil olmayın, bakın: ne idiniz, ne oldunuz. Evvel ne idiniz, şimdî ne hâle geldiniz. Bunu benden başka kim yapar? ^{إذْ أَنْتُمْ قَبِيلٌ (وَأَذْكُرُوا)}
^{أَنْتَمْ قَبِيلٌ (وَأَذْكُرُوا)} ey mü'minler yâd ediniz ol zamânî ki (مُسْتَضْعِفُونَ فِي الْأَرْضِ) pek az kimselerdiniz. Yeryüzünde za'îf addolunuyordunuz. Burası sizin yurdunuz sayılmıyor. Za'îfîndan dolayı siz yabancılardır, muhâcir addediyorlardı. Öyle bir zümre-i kalîle idiniz. Size karşı herkesin nazarı böyle olursa sonra siz ne hâlde yaşırdınız? (تَخَافُونَ) nasıl, korkmaz mıydınız? Gece gündüz helecân çekerdiniz, havf ve helecân içinde yaşırdınız. Neden korkardınız? (أَنْ يَنْخَافُوكُمْ (النَّاسُ)) nâs, yani milel-i sâire, akvâm-ı müte'addide sizi hemen kapacaklar... gece gündüz korkunuz o idi. Dâimâ helecân geçirdiniz. Ha sağıdan gelecek, ha soldan gelecek, diye dâimâ ihtiyâr üzere bulunurdunuz. Nâsin şerrinden, istîlâsından mutma'ın yaşayamazdiniz, sonra ne oldu? (فَأُوپِكُنْ) Allah sizi îvâ etti, size me'veâ verdi, sizî yerleşdirdi, mâlikâne sahibi etti. (وَرَزَقَنَّا مِنَ الطَّيِّبَاتِ) nusret-i ilâhiyyesiyle te'yîd buyurdu. Akliniza gelmeyen bir tarafдан, me'mûlün gayri bir cihetden sizî Allah te'yîd etti; dostla, düşmanla. Allah nasıl isterte öyle yapar. Size büyük bir ehemmiyet verdi. Sonra ne yapacak daha? Allah rahmet-i vâsi'a-i ilâhiyyesiyle sizî envâ'-i tâyyibâtâdan merzûk ediyor. Tayyib şeylerle sizî besleyecek. Tayyib olmayan şeyleri size lâyiğ görmeyecek, ne beytûlmâlden çaldıracak ne mahlûlâtı yuturacak. Tayyibâtâdan merzûk ediyor; helâl, pâk şeylerden nasîb ediyor.

Niçin böyle yapıyor? (عَلَّمْتُكُمْ تَشْكُرُونَ) başka bir şey istemez sizden. Yalnız bu ni'metlerine teşekkür edesiniz. Ni'meti vermeden hikmet budur. Allah ne kadar ni'met ihsân ederse etsin başka türlü mukâabele beklemez. İstediği yalnız odur: Allah'dan olduğunu i'tirâf.

Şükür yalnız lisân ile olmaz. Tefsîr-i Fâtiha'nın baş tarafında yazdı. Yalnız "teşekkür ederim" demekle olmaz. Şükür üç şeyle tamâm olur: Kalben, lisânen, fi'ilen. Evvelâ ni'metin Mün'im'den olduğunu bilmeli. Ni'metin sâhibini bilmek, ta'zîm etmek, gönülden sevmek. Allah'ın in'amâna mazhar olduğunu bilmeli. Allah'dır mün'im-i hakiki. Allah'ın

¹ Enfâl, 8/26.

varlığını, birliğini, azamet [16] ve celâlini bilmek, i'tirâf etmek, aşk u şevk ile dergâhına müteveccih olmak... Teşekkür öyle olur. Sonra lisânen "Elhamdülillâh" dersin. Evâmirini ifâ edersin, namaz kılarsın, oruç tutarsın... İşte şükür budur. Her ni'metin şüküru o ni'mete göredir

Şimdi duydunuz ya bu âyeti, anlayalım. Sebeb-i nûzûlü var. Asıl ma'nâ-yı şerîfi, nûzûle nazaran, başkadır. Fakat her şey'e tatbîk olunur. Mu'cize asıl oradadır. Bir mes'ele için nâzil olan âyet yüz binlerce hâdisâtâ tatbîk olunur. Böyle bir kelâm-ı ulvî nerede bulunur? Burada, tefâsîr-i şerîfedeki mezâkûr iki ma'nâ-yı şerîf var. Birisi: Allah Te'âlâ kavm-i Arab'a hitâb eder. Mü'min olsun, kâfir olsun, hitâb bütün akvâm-ı Arab'adır. Buyuruyor ki: (وَأُذْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ فَلِيلٌ مُّسْتَطْعِفُونَ فِي الْأَرْضِ) ahvâl-i Arab kâble'l-İslâm hakikaten böyle idi. O kadar se-fâlete dûçâr olmuşlar, o kadar zillette mahkûm olmuşlardır ki Rumlara harâc-güzâr idiler. Arab re'isleri gasb ve gâretle birbirlerini mahvederler. Ne ahlâk kalmış, ne insanlık. Bir râddeye gelmişler ki mahvolmaları için etrafdan bir húcuma bakardı. A'dânın ağızına bir lokma olacaklardı. Sonra Sultân-ı Enbiyâ geldi, selâmet kaplarını açtılar. Kayser-i Rûm Şam'a kadar gelmişdi. Havran diyârını -ki nâm-ı kadîmi Busra'dır- yavaş yavaş zîr-i idâresine alıyordu. Kavm-i Arab'ı harâca kesmişdi. Zâten hiçbir hiss-i âlî onlarda kalma-mışdı. Gasb u gâretle birbirini mahvederlerdi. Bir tarafdan ekâsire, Acem kralları, diğer tarafdan Kayser-i Rûm tasallut etmişidi. Hâkimiyetleri ne Yemen diyârında kalmış, ne Nescid diyârında. Zâhiren tasarruf ederler fakat ne fâ'ide? Misir Hidivi gibi. Yalnız bir korkuluk, tasarruf mu o? Arab meşâyihi de öyle idi.

Sonra Rabbiniz ne yaptı? Hazret-i Muhammed Mustafa'yı size ba's etdi. Nusretle mü'eyyed kıldı. Ne kayâsire kaldı, ne ekâsire. Hepsi dîn-i İslâma karşı mebhût kaldılar. Arabların ne kadar mukaddes bir kavim olduğunu anlamalı, gerek Asr-ı Sa'âdet'de, gerek hulefâ devrinde dine hizmet ettiler. Bunca nâm u şânlar ihrâz etdiler. Kavm-i celîl-i Arab bidâyeten dîn-i mübîne hizmet ettiler. Haklarını bilmeliyiz. İ'tirâf etmeliyiz, gerçi bizim de âbâ vüecdâdımız çok hizmetde bulundular, fakat onların hizmeti pek büyündür.

Lâkin sonra Arablar beynine tefrika düşdü. Endülüs mahvoldu. Şam taraflarında hiç nûfûzları kalmadı. Bağdad'da hükûmet başkasında. Berekât ki sonra Türkler yetişti. Şark ve garba o derece "es-salâ" okudular, ahkâm-ı dîn-i mübîne ol kadar ciddî ri'âyet etdiler ki şân u şöhretleri âlemde mesel oldu. Vâkı'a ekser hengâmelerde Türkler yalnız değil idi, o srada yine kavm-i Arabın mu'âveneti vardi. Ne Arab, ne Türk hiçbir vakit müstakiller bir iş yapamıyor-

lar. Arabla Türk o kadar kaynamış, beynlerinde o kadar irtibât-ı maddî ve ma'nevî hâsil olmuşdur ki etle tırnak gibi bir hâle gelmişdir. Ayrı yaşayamayız. Ne Türkler Arabsız, ne Arablar Türksüz. Asıl lisânimiz lisân-ı Osmânî ise de lisân-ı dînimiz de lisân-ı Arabıdır. Arabca her lisândan daha ehem-miyetlidir. Fransızca'dan ziyâde bize Arabca lâzımdır. Ama Fransızca da bilmeliyiz. Lâkin ta'mîm etmeye gelince, "Arabçayı mı tercîh etmeli Fransızçayı mı?" diye düşünülürse ednâ mertebe temyizi olan fevâ'id-i siyâsiyyeyi düşünen Arabçayı tercîh edeceğî bî-iştibâhdır. Bu lisân-ı mübârek dînimizde de yarar, ülfet ve mu'âşereti de te'mîn eder. Siyâseten, diyâneten de ehemmiyeti âşikârdır. Fakat takdîr eden kim? Te'essûf olunacak ahvâlimizin biri de budur.

İste bir ma'nâ-yı şerîf budur. İlkinci ma'nâ-yı şerîf: Burada muhâtab kimlerdir? Bilhâssa kavm-i Kureyş! (إِلَيْلَافِ) yok mu, yani Sûre-i Kureyş, Efendimiz'in kabilesi Mekke ahâlîsi ve civârında bulunan.. İşte bu kavm-i Kureyş'e hitâbdır. Zîrâ Kureyş sâir kabâile karşı duramazlardı. Çünkü Cezîretü'l-Arab'da bir milyon nüfûs var idiyse ancak elli bini Kureyş idi. Fakat Allah'ın kudretine bak: Sultân-ı Enbiyâ o sülâaleden gelecek. Onlar Beytullah'ı muhâfaza ederler, nesl-i pâk-i Halîl'den gelmişler. Oraya öteden beri enbiyânın duâsi sinmiş. Orası merkez-i nûr-i İslâmiyet olacak. Allah ilhâm etmiş. Ma'nevî bir muhabbet vermiş; bütün akvâm-ı Arab Kureyşleri muhterem tatar. Birbirlerini kirar dökerken Kureyşler nereden geçseler serbest geçerler, onlara kimse ta'arruz etmezdi. Bak Allah'ın inâyetine! (إِلَيْلَافِ) Evvelâ Cenâb-ı Allah kudret-i kahhârânesiyle Kâ'be-yi Mu'azzama-yı yıkmak için gelen Ashâb-ı Fil'i helâk etti. Üzerlerine Ebâbîl kuşları gönderdi. Vak'a-yı târihiyye ma'lûmdur. Beyânına dâir bir sûre nâzil olmuşdur. Esta'îzü bil-lâh (إِلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفَيْلِ) sen görmedin mi?.. Yani gözle görecek kadar tahakkuk etti. Aynen müşâhede etmiş gibi yakının vardır. Onun için buyuruyor: (إِلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفَيْلِ) gör-medin mi, yâhud ilmin lâhîk olmadı mı, bilmez misiniz? Rabbi Ashâb-ı Fil'e ne yaptı? Kâ'be'yi yıkmak için gelmişlerken, Allah onları nasıl sermigûn etti? Nasıl ki âhir-i sûrede buyuruyor. (فَجَاهُوكُمْ كَعَصْفَ مَأْكُولٍ) onları başakları yenmiş, kökleri kalmış ekin gibi eylemişdir.

-mâba'dı var-

Dersa'âdet'te Bâbâlî Caddesinde
Mahall-i İdâre:
İdâre-i Mahsûsa

SIRÂTIMÜSTAKİM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukuk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

İhtâr: Mesleğimize muvâfik âsâr-i ciddiyye
ma'âl-mennûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbîdîn - H. Eşref Edîb

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	60	30
Vilâyatta	80	40
Memâlik-i ecnebiyyede	80	40

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
11 Temmuz 1324

Dersa'âdet'te Nûshası 50 Paradır
Kirılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevi
20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

4 Mart 1909

11 Safer 1327 Perşembe 19 Şubat 1324

İkinci Cild - Aded: 28

[17] AHKÂM-I İSLÂMIYYE VE İCTİHÂD

İctihâdin ahkâm-ı İslâmiyyeye derece-i te'allukunu ta'-yîn etmek için evvelâ dîn-i mübîn-i İslâm'da hâvî olduğu ahkâmı dört kısma taksîm etmemiz icâb eder.

1- Ahkâm-ı asliyye ve i'tikâdiyedir ki iki nevi'dir: Birincisine Kur'ân-ı Kerîm'de berâhîn-i akliyye ikâme olunmuş, hakkında ilm-i yakînî iktisâbı şart kılınmışdır. Vahdâniyet-i ilâhiyye ve ilim ve kudret ve meşîyyet, nîzâm-ı halk ve tedbîr-i âlemde mûrâ'ât-ı hikmet gibi sıfat ve şu'ûnât-ı sübâhiyye ve bi'set-i celîle-i enbiyâ bu nevi'dendir. İkinci nevi': Nazar-ı akılda muhâl olmamak şartıyla teslîm ve i'tirâf olunması matlûb olan i'tikâdiyât-ı sâiderdir.

Melâ'ike-i kirâm ile ba'sü ba'de'l-mevt ve ahvâl-i âhiret gibi âlem-i gaybe dâir hakâik-i kat'îyye bunda dâhildir.

2- Terbiye-i rûhiyyeye ve tenvîr-i vicdâna yardım edecek zîkr u fîkr-i ilâhî ve ibâdete müte'allik efâl ve ahvâl-i sâire hakkındaki ta'lîmât-ı şer'iyyedir. İnsana murâkabe-i rabbâniyye tahtında bulunmasını müzakkir ve Cenâb-ı Hakk'a teveccûh ve i'timâd-ı kalbi müsmîr olacak "salât" gibi ki bu sâyede şecâ'at ve kerem-i nefs ve istikâmet gibi pek çok secâyâ-yı âliyye ihrâz olunur.

Ebnâ'-yi cinse terahhum ve te'attufla ihtiyâri ve i'tidâlli bir hayat-ı müstereke tahârisine medâr olan "zekât", sadâkât-ı vâcibe ve mefrûza. Kezâlik madde-i hayat olan ta'âm ve şarabı -mess-i ihtiyâc ve sühûlêt-i tenâvül ile berâber-müddet-i mu'ayyene zarfında bi'l-ihtiyâr terkden ibâret "siyâm" ki bu vâsita ile husûl bulan mümârese sâyesinde lede'l-icâb zabit-ı nefس, muhâfaza-i metânet ve bilhassa ganî olan şahsa elem-i cû'u ihsâsla fukâraya müsâvât fikri temekkün etmektedir. Bir de nûfûs-i ümmetde, şu'ûb ve kabâ'il-i muhtelife arasında te'âruf ve te'ellüf-i muhabbeti, revâbit-ı ictimâ'iyeyen izdiyâd-ı kuvveti esâs-ı mühimmîne en büyük yardımı bulunan "hacc-ı şerîf" gibi ki dîn-i mübînin

neş'et-i ûlâsındaki meşâhid ve âsârî rû'yet ve mevâkîf ve me'âhidi, emâkin-i celîle-i ma'rûfeyi tavâf ve ziyâret ile mebde-i intîşâr-ı İslâm olan zamân-ı sa'âdet-i Peyâamberîyi, ol hengâme-i feyzâ-feyz-i câvidâni tezekkûr, ve ihrâm gibi a'mâl-i müstereke müşâhedesyle müsâvât-ı beyennâsî te-fekkûr fevâ'id-i âliyyesini ihtiyâdan da hâli değildir.

3- Sûrûr ve kabâiyîh, menhiyât ve mehârimden teberî ve birr ü ihsân envâ'ını taharrî, bi-kadri't-tâka hayır ve salâhi te'âtî sûretyile tehzîb ve tezkiye-i nûfûsa medâr olacak mekârim-i ahlâk ve mehâsin-i âdâb te'sîsine dâir telkinât.

4- Efrâd-ı ümmet hakkında gerek yek-digerine, gerek akvâm-ı sâireye nisbetle cereyâni tavsiye buyurulan mu'âmelât-ı dünyeviyye ahkâmıdır ki bunda siyâsî ve medenî hukük-ı şahsiyye ve umûmiyye ve idârî ve kazâ'î bütün tasarrûfât-ı İslâhiyye kavânîni dâhildir.

Elhâsil tefâsîl-i ahkâm-ı şerî'yye "i'tikâdât", "ibâdât", "melekât" ve "mu'amelât" ünvânlarıyla mütemâyiz bulunan umûr u ahval-i ibâda dâir şu dört kısım ahkâm-ı celîleye münhasırdır. Artık maksada şurû' edelim:

İ'tikâdiyyâtdan ibâret olan kîsm-evelde ma'nâ-yı müte'ârefce ictihâd cârî olmadığı gibi bir ferde taklîd de meşrû' değildir. İ'tikâda müte'allik ahkâmın ekserisi bürhân-ı aklî ile kat'îyyen sâbit olmuş, nusûs-ı Kur'ânîyye ile de [18] te'-yîd buyurulmuşdur. Bâkisi de Kur'ân-ı Kerîm veya sünnet-i mütevâtirede vârid ve aklen muhâliyyeti gayr-i sâbit olmasına binâ'en kabûl ve teslîm olunmak lâzım gelmişdir. Ama ehâdîs-i âhâd ile -ne kadar kavî isnâd ile mervî olursa olsun- hiçbir hükm-i i'tikâdî sâbit olamaz. Çünkü haber-i vâhid zan ifâde edebilir. Ahkâm-ı i'tikâdiyye ise yakînî olmak şartdır.

İbâdât kısmında her mûkellefî farz olan şey Kur'ân-ı Kerîm'de vârid olan ahkâmı sünnet-i Nebeviyye, ehâdîs-i sahîha ile beyân ve tefsîr buyurulduğu vechile ahz u telâkkî etmekdir. Her ibâdet-i mefrûza hakkında şeref-nûzûl eyle-

yen âyet-i mücmele müşkât-ı münîr-i risâlet-penâhîden muktebes beyânât-ı kavliyye ve fi'liyye ile iktibâs-ı vuzûh eylemiş, vahy-i ilâhiye istinâdi sâbit olan kemmiyyât ve keyfiyyât-ı ibâdât aynen ve tamâmen kabûl edilmişdir. Yalnız ityâni zarûrî veya müstahsen olan erkân ve sâirenin ta'yîn ve temyîzi bâbında ta'mîkât-ı ictihâdiye lüzûm kalmışdır. Bu da rivâyât-ı muhtelife için esah olanı tercîh, mücmele olan bir ta'bîri tefsîr sûretiyle netîcelenmekdedir.

Hicbir müctehid bir ibâdet-i mefrûza hakkında ictihâd ile ziyyâde ve noksân icrâsına me'zûn değildir. Zîrâ bunlar Şâri' tarafından itmâm ve ikmâl buyurulmuş ve örf ve zaman ihtilâfiyle muhtelif olmayacakları cihetle müctehidinin tasarrufâtına tefvîz buyurulmak imkânı kalmamışdır.

Kism-ı salîs de kism-ı sâni' gibi olub bir şeyin hill ü hurmetine dâir nass-ı şerî' mevcûd iken müctehidin, hilâfîna kâ'il olamayacağı âşikârdır. Yalnız meskûtün anh olan bir fi'lin kiyâsla hillveyâ hurmetini isbât edebilir.

Kur'ân-ı Kerîm sarâhaten beyân ettiği umûr-i hayriyye ve seyr-i marziyyeden başka¹ ve² (وَاعْفُوا لِلّٰهِ) يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرِ³ gibi nusûs-i celîle ile de ale'l-îtlâk amel-i hayra dâir emri, envâ'-ı birr ü ihsâna tergîbi muhtevîdir, her emr-i ma'rûfun meşrû'yetini ve her şerr ü münkerin memnû'yetini ilân etmiş, fakat cüz'iyâyatın adem-i tenâhî ve ittrâdına mebnî her birinin dâire-i şümûlünü fitrat-ı selîme erbâbinin fehm ü iz'ânnâna ihâle eylemişdir.

İşte buna ri'âyeten dîn-i İslâm'da vârid olan tâfsîlâtı i'tâdan sonra her müslümana⁴ (فَمَن يَعْمَلْ مُقْنَالَ ذَرَّةً خَيْرًا يَرَهُ وَمَن) (يَعْمَلْ مُقْنَالَ ذَرَّةً شَرًّا يَرَهُ⁵) düstûr-ı şerîfini telkin ve tavzîh ile hayr ü şer tahdîdini kendi vicdânına, idrâk ve iz'ânnâna terk etmek iktizâ eder.

Bu bâbda dîn-i mübîn-i İslâm'ın ta'yîn etmiş olduğu ahkâmın bir kısmı zarûriyyât-ı dîniyye tesmiye olunur ki bunları bilmeyen müslüman yokdur, iffet u emânet ve sîdik u istikâmetin hayrını ve fevâhiş-i zâhire ve bâtimenin şerriyyet ve şenâ'ati gibi. Diğer kısmı da herkese ma'lûm olmayıb ilim ile müştagil bulunanlara muhtassdır. Hukûk itibâriyle kadının erkeğe, memlûkün hüre ve gayr-i müslimin müslime adâlet nazarında müsâvâti.. velev peder olsun velînin müvelliyesini, taht-ı velâyetinde bulunan kızı azl, küfüvvü olan tâlibe tezvîcden imtinâ' etmesinin hurmeti gibi.

Ulemâ-yi İslâm'ın bu kisma dâir mesâ'ili ehemmiyet ve kâbiliyet derecesine göre nâsa neşr u ta'lîm etmeleri vezâ'if-i kat'iyeyelerindendir.

Zârûriyyât-ı dîniyye kısmında ne ictihâd, ne taklîd cârî olmaz. Kism-ı dîgerin sübütü ise delîle müstenid olmak, eğer delîl-i hâs mevcûd ise onunla, değil ise meselâ her nâfi'în hayr u helâl ve her zarar ve ezânnân şer ve harâm olması gibi delîl-i âm ile bilinmek vâcibdir. Dîn-i İslâm'da ne kadar büyük tanılırsa tanılsın hiç kimse kavl-i mücerred ile bir şeyi tahlîl vevâ tahrîm etmek, delîl-i şerî'ibrâz etmedikçe kendisine taklîd edilmek hakkına mâlik değildir.

Bu hill ü hurmet mesâ'ili de gâyet mühim olub tatbîkâtına i'tinâ olunmadıkça ehl-i İslâm'ın umûr-ı me'âş u me'âdî kesb ü intizâm etmek ihtimâli yokdur. Binâ'en-alâ-zâlik bütün ümmet bu husûsâtda kemâl-i basîret üzere bulunmak emr-i vâcibdir.

-mâba'di var-

Manastırlı İsmâîl Hakkı

NECÂ'İB-İ KUR'ÂNIYYE

Sûre-i Enbiyâ: Âyet-105

وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الرِّبْرَوْنَ مِنْ بَعْدِ الدِّيْكُرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرْثُهَا عِبَادِي الصَّالِحُونَ

"Biz zikirden sonra (Tevrat'ta yazıldıdan sonra) Zebûr'da (Kitâb-ı Dâvud aleyhisselâm'da) yazdık ki arza sâlih kullanım vâris olur."

Ne kadar medîd ve amîk ma'nayı ifâde eder bir beyân-ı celîl-i ilâhî! Târihin bütün sahîfeleri bu beyân-ı belîgiş şerhiyle, şevâhîk-ı berâhîni ile mâlâ mâldir. Bakılsın, bunca arâzî ve memâlik kimlerin elinden çıkyor, kimlerin dâhil-i havza-i hükümrânî oluyor. Kulûb-i beşer livâ'ü'l-hamđ-i adâlet altında müstazill-ı emn u refâhiyet olmak ister. Hâfiza-i enâmda mektûb olan bu kânûn-ı ezelî, tagayyür-nâpezîdir.

Dimeşku's-Şâm müftüsü üstâz-ı celîl Mahmud Hamza Efendi merhûm "el-Burhânu alâ Bekâ'i Mülki benî Osmân ilâ Âhiri'z-Zamân" nâm eser-i nefisinde selâtîn-i Âl-i Osmân hazerâtının fezâ'il-i adîdesini ve mûlk ü saltanatlari ilâ nihâyeti'd-devrân pâyidâr olacağı Sâdîk-ı Emîn aleyhi eddalü's-salâti ve's-selâm efendimizin ahbâr-ı mükâşefe-âsâr-ı Nebevîleriyle zâhir ve bâhir olduğunu beyân ettiği sırada: Ârif-i billâh Şeyh Abdülgânî Nablusî kuddise sirruhû hazretleri Selâtîn-i Âl-i Osman hazerâtı hakkında nazmeylediği et-Tal'a-tü'l-Behîyye'de ehl-i keşfin tasrîhleri üzere arza mâlik ve saltanatla vâris olan ibâd-ı salîhîn ile bi-tarîki'l-işâre selâtîn-i Âl-i Osman hazerâtı maksûd olduğunu zikreylemiştir" diyor ve şeyh-i müşârun-ileyhin zîrdeki ebyâtını naklediyor:

*[19] لكنني باول العانمه بدأت قصداً لأمور كامنة

ظهور في شأن ملوك الروم قد اقتضتها حكمية القبوم

وهي اشارة من القرآن إلى سلاطين بنى عثمان

بقوله لقد كتبنا في الزيور بان ارث الارض اي حكم الامور

إلى العباد الصالحين هكذا صرح أهل الكشف طابوا مأخذنا

لنصرة الشرع واصحاد العدا فهم ملوك قائمون بالهدى

وان يديم ملوكهم بين الورى وسائل الله لهم ان ينصرنا

Mahmud Efendi merhûm Âl-i Osman hazerâtının ilâ âhiri'z-zamân bekâ-yi mûlk ü saltanatlari hakkında bazı ahbâr ve âsâr zikrettikden sonra: "Îmam Müslim ile Îmam Beyhâkî hazretlerinin rivâyet ettikleri üzere Nebî-yi Muhammed sallalâhü te'âlâ aleyhi ve sellem efendimizin⁴ بَدَأَ الإِسْلَامَ (غريباً، وَسَعَرَدَ غَرِيباً) buyurmaları kuvvet-i İslâmiyye'nin ilâ ni-

¹ Hacc, 22/77.

² Mü'minûn, 23/61.

³ Zîlzâl, 99/7-8.

* Cem'i Osman.

⁴ Müslim, Sahih, Kitâbü'l-Îmân 65.

hâyetî'd-devrân bekâsına mu'âriz değildir, zîrâ hadîs-i şerîfde gurbet ile, terk-i salât ve zekâta, irtikâb-i gîybete, şürb-i hamra, ekl-i ribâya ve emsâline dâir evâmir ve nevâhîde te-sâhûl gibi ahkâm-ı İslâm'ın icrâsında taksîr murâddır. Ehl-i İslâm'ın kuvvetiyle ahkâm-ı dînde tesâhülleri arasında ise te'âruz yokdur" diyor. Mebhasin nihâyetinde şu fîkrayı irâd ediyor: "Bu haber dâirlere vâkif olmadan sonra onları kim tekzîb ederse bu tekzîbi ya İslâm'a isâ'eti kasد eylediği ve-yâhûd İslâm'ın cümlesi-i a'dâ-yi li'âmîndan bulunduğu içinidir."

Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed bin Muhammed el-Gazâlî hazretlerinin *İhyâ Ulûmuddîn*'de elfâz ve esâmî-i ulûmun me'âniyi gayr-i maksûdeye nakl ü tebdîline dâir irâd eylediği kelâm, müftî-i merhûmun hadîs-i şerîfe verdiği ma'nâyi te'yîd ettiğinden aynen buraya naklediyoruz:

فَكُلُّ مَا ارْتَضَهُ السَّلْفُ مِنَ الْعِلُومِ قَدْ اندَرَسَ، وَمَا أَكَبَ النَّاسَ عَلَيْهِ فَأَكْثَرُهُ
مِبْنَادُعٌ وَمُحَدِّثٌ. وَقَدْ صَحَّ قَوْلُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: بِدَا إِلَّا سُلَامٌ
غَرِيبًا وَسَيِّعُدْ غَرِيبًا كَمَا بِدَا فَطْوَبِي لِلْغَرَبَاءِ. فَقَيْلٌ: وَمِنَ الْغَرَبَاءِ، قَالَ: الَّذِينَ
يَصْلَحُونَ مَا افْسَدَهُ النَّاسُ مِنْ سُنْتِي وَالَّذِينَ يَبْحِيُونَ مَا امْأَتُوهُ مِنْ سُنْتِي - آه١

الجهاد مضى (إِنَّا نَحْنُ نُرَكِّنُ الدُّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَخَافِظُونَ)² nass-i celîli,³ hadîs-i şerîfi, hep bunlar şevket-i İslâmîyye'nin kıyâmete kadar bekâsına delâlet eder, zîrâ bu yolda vârid olan nusûs ve âsârın tazammun eylediği ahkâm ancak kuvvet-i İslâmîyye'nin bekâsiyle tahakkuk eyler.

İstîdrâd

Bir tarafdan dîn-i mübîn-i İslâm'ın az vakit içinde nûr-i seher gibi âfâka münteşir olduğunu görüp çekemeyen Garb muta'assisiblârinin muhârebâti, diğer tarafdan ise Karakurum sahrâlarından seyl-i belâ gibi cûş u hurûş ile irâka-i hûn-i beşer ve önlerine gelen ma'mûreleri zîr u zeber eden Cengizlerin mezâlim ve mesâ'ibi ile âlem-i İslâmîyet pür-âşûb u fiten olduğu hengâmada idi ki âsumân-i şevket ü iclâlde bedr-i müñîr-i Âl-i Osmân tulû' ile kulüb-i muvahhidîne nur-efşân oldu.

Bu zamân-ı kıyâmet-nişânda idi ki ehl-i İslâm'dan ve Türk tavâ'ifinden olub asıl me'vâ-yi kadîmleri bulunan Türkistan'da Horasan'da kâ'in Mâhan sahâsına vürûd ile orada tavattun etmiş olan Kayîhan kabile-i necîbesi, re'isleri bulunan Süleyman Şah bin Kaya Alp Hân'ın zîr-i emâretinde olarak Hârzem'den kalkıp Tebrîz üzerinden ve Eğri Dağ eteklerinden dolaşarak Van Gölü'nün sâhil-i cenûbîsinde kâ'in Ahlat kasabasına geldiler. O civârlarda bir müddet kardan sonra tekrar yola devâm ile Erzincan cihetlerine ve Suriye içeriilerine kadar indiler. Yollardaki tevakkuf ve ârâmla beraber bu cevelân yedi yıl uzadı.

¹ Gazâlî, *İhyâ Ulûmuddîn*, 1/38.

² Hicr, 15/9.

³ Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü'l-Cihâd 43.

Bu müddet zarfında Cengîz'in vukû'-ı vefâti Moğol ordularının ilk tehevîr-i mezâlimini tehvîm eylediğinden Süleyman Şah sâ'ika-i hubb-i vatan ile yurduna dönmek emeline düştü ise de zâhir nesl ü hânedânı için meşîyyet-i ezeliyyenin âmâde etmiş olduğu bir devr-i ikbâlin zamân-ı zuhûru ol hengâmada tekarrub etmiş olmalı ki bu emeli takdire tevâfuk etmedi. Şimdi Haleb vilâyetine tâbi' Rakka kazası civârvâda Ca'ber Kalesi pîşgâhından kabilesi ile birlikte Nehr-i Fîrat'ı geçerken atının ayağı kaymasıyle Fîrat'a düşüb garîk-i lütce-i rahmet oldu.

Bu hâdise sebebiyle kabile arasına tefrika düştüğünden bir kısmı vatan-ı aslîlerine avdet etmek üzere ayrılib gitti. Merhûm-i müşârun-ileyhîn dört nefer evlâd-ı kirâmından ikisi refâkatinde ve büyüğü bulunan Ertuğrul Bey'in zîr-i emâretinde kalan diğer kîsm-ı kabile dahi tedârik-i me'vâ zîmnâsında muhtelif fikirlere mâ'il ve râgîb ve başka başka yollarla sâlik ve zâhib oldular. Fakat sonra cümlesi bir yerde ictimâ' ve kelime-i vâhîde üzerine ittifâk ederek kendilerine bir me'vâ göstermesini Padişâh-ı Âl-i Selçuk'dan istidâ etmek üzere Konya'ya müteveccihen hareket eylediler.

Yolda hiçbir tarafını tanımadıkları iki muhârib orduya rast geldiler. Bunun bir tarafı mağlûbiyete yüz tutmuş idi. Bu hâli görüb de savuşmayı uluvv-i cenâblarına yakıştıramadıklarından mağlûb olan tarafa müzâheret etmeleriyle alem-i gâlibiyyet o tarafda temevvûc-nümâ-yı şân oldu.

Bu âlî-cenâb cengâverlerin hizmet ettikleri ordunun meşîr Sultan Alâeddîn-i Selçukî askeri olduğu, taraf-ı mukâbile ise Cengîz takımından bulunduğu muhârebe kazanıldıktan sonra anlaşıldı. Bu mu'âvenet-i mûrûvvetmendâne Sultan Alâeddîn nezdinde pek şâyâن-ı takdir ve şûkrân olduğundan Bursa şehri kurbundaki Domaniç Yaylağı ile Sögüd Nâhiyesi'ni mükâfeten Ertuğrul Hân Gâzî'ye başş u temlîk eyledi.

Gazî-i müşârun-ileyh Sögüd havâlisinde kabîlesiyle birlikde yerleşdiğinden sonra kendisine temlîk kılanın yerlerin hem hudûd olduğu Rûm Tekfurlarıyle Selçukîler nâmına gazâdan hâli olmaz idi. İstanbul İmparatorunun Cengizlere mûrâca'at edib kuvve-i müzâharesiyle Sultan Alâeddîn aleyhine açılmış olan bir muhârebeye de Ertuğrul Gazî istirâk eylediğinden Cengizler [20] ile imparator askeri mağlûben firâr eylemiştir idi. Gâzî-i civânlîk merdin bu hizmetine hedîyye-i şûkrâne olarak kendisine Sultan Alâeddîn Eskişehir havâlisini de temlîk eyledi.

Hicret-i Nebeviyye'nin 656'inci sâl-i ferhunde-metâli'ine müsâdîf olan bu zamanda idi ki müessis-i sultanat-ı uzmâ-yı Osmâniyye Sultân Osman Gâzî hazretleri peder-i vâlâ-gûherlerinin vatan-ı cedîdi olan Sögüd'de mehd-ârâ-yı vûcûd oldu.

Daha küçüklüğünde büyükük pertevi nâsiyesinde di-rahşân ve hâl-i sabâvetden ahd-i civâniye terakki ile bir kahraman-ı sâhib-kirân olmak istî'dâdi her hâl ü şânından nûmâyân olmaya başlayan bu âtes-pâre-i celâdet düşman memleketinde cevelân ile irâ'e-i kudret ü satvet ve bir tarafdan dahi istifâza-i kemâlât ile tezyîn-i zât ü mâhiyet ederek nâm-ı nâmîsi etrâf ü eknâfda i'tilâ eylemiş olduğundan

bütün âlem gibi Sultan Alâeddîn dahi onun meftûn-ı celâdet ve şehâdeti olduğundan ganîmet-i gazâsı olan yerleri bu mücâhid-i zîşâna temlîk ve bir menşûr-ı sultânî ile uhde-i istîhâline tevcîh-i emâret eyledi.

Alâmet-i emâret olarak gönderilen bir beyaz sancak ile tabl ü nakkâre hicretin altı yüz seksen yedi senesi Zilka‘de’sinin on yedinci günü ikindi vakti vâsil olduğundan Osman Gâzî hazretleri ta’zîmen ayağa kalkıp nevbet çaldırdı. İkindi vakti nevbet çalınmak usûlü o vakitten i’ribâren âdet hükmüne girib istiklâlden sonra dahi devâm etmiş ve ancak Fâtih devrinde kaldırılmışdır.

Cengizlerin sademât-ı mütevâliyesiyle Selçukilerin saltanatı bilâhare dûçâr-ı tezelzül olması üzerine vilâyet beyleri istiklâl dâ’iyesine düşerek ve her biri bulundukları mahallerde birer hükûmet teşkil ederek devlet-i Selçûkiyyenin inkrâzını tesrî ve itmâm eylemiş olduklarından devlet-i müşârun-ileyhâ tarafından bâ-menşûr-i sultânî hâ’iz-i emâret bulunan Osman Hân-ı Gâzî hudûd-ı emâreti dâhilinde icrâ-yi hükûmete devam eylemiş ve işte adl ü dâdiyle, dem-be-dem hîdemât-ı mücâhidânesiyle bir aşiretten koca bir devlet husûle getiren ve akvâm-ı İslâmiyyeyi bir nokta-i vahde-te cem’ ile dünyanın en güzel, en feyizli parçalarında bugün hükümrân olan Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye bu zaman yani hicret-i Nebeviyye’nin 699’uncu senesinde te’essüs etmiştir.

Cedd-i emced-i Osmâniyân ânifen zîb-i sutûr-ı mefharet olduğu üzere ehl-i İslâm’dan ve Türk tavâ’ifinden Kayı Hân kabilesinin re’isi olduğu gibi silsile-i nesebin oradan Oğuz Hân’a kadar mümted bulduğu dahi

Osman Ertuğrul oğlusun
Oğuz Karahan neslisin
Hakk’ın bir kemter kulusun
İstanbul'u aç gülzâr yap

Kit’asıyle müeyyed bulunduğuandan Âl-i Osman hazerâtı daha bilâd-ı Rûm’a dâhil olmazdan akdem eben-an-ceddin hâñâde hân olub mûlk ü saltanatda asâletleri vardır.

Bereketzâde: İsmâîl Hakkı

* * *

*Fâzıl-ı şehir Mardinîzâde atîsetlü Ârif Bey Efendi
hazretlerinin takriben bundan on sene mukaddem
Lahey Konferansı'nın ilk ictimâ'ı münâsebetiyle harb
ve sulu ve mu'âhedât ile hukûk-ı harb hakkında şerî'at-ı garrâ-
yi İslâmiyye'nin ahkâm-ı münîfesini mübeyyin "Ahkâmü'l-
Harb ve's-Sulh fi'l-İslâm" nâmiyle kaleme aldıkları makâlât-ı
mühimmenin o esnâda tab' u neşri menedilmiş olmaestyle
enzâr-ı istifâdeye vaz' edilememiş ise de bu kere elde edilen
bir nûşasının ta'mîm-i fâ'idesi maksadıyla
Sîrâtimüstakîm'de dercini münâsib gördük.*

AHKÂMÜ'L-HARB VE'S-SULH Fİ'L-İSLÂM

Bir müddetten beri âlem-i insâniyyet ve sahâ’if-i matbû’âti işgâl eden terk-i silâh tasavvuru hakkında ümem-i mütemeddine erbâb-ı kalemi imkân ve adem-i imkân ve ce-

vâz ve adem-i cevâza dâir muhtelifü'l-me’âl makâleler yazmış ve herkes fîkr ü idrâk ve akl ü iz’âni nisbetinde yâhud tâbi’ olduğu devlet ve hükûmetin âmâl-i siyâsiyye ve makâsid-ı esâsiyyesi dâiresinde bastı makâl ve idâre-i lisân eylemekde bulunmuş olduğu ma'lûmdur.

Bu bâbda yazılın resâ'il ve makâlât-ı mühimme arasında en ziyâde câlib-i nazar-ı dikkat olan Almanya devlet-i fâhîmesinin Sulh Konferansı’na me’mûr eylemiş olduğu meşâhîr-i ulemâ-i hukukiyyûndan mu'allim Vonstenkel’in *Musâlaha-i Ebediyye* ünvâniyle neşreylemiş olduğu risâle-i meşhûresinde harbin meşrû’iyyeti hakkında Încil ve Tevrât ahkâmından dahi bahsedilmiş ve mezkûr konferansa Saltanat-ı Seniyye-i İslâmiyye cânîb-i âlîsinden dahi müntehab me’mûrlar ırsâliyle iştirâk buyurulmuş olmasına ve bu bâbda şerî'at-ı garrâ-ı İslâmiyye ahkâm-ı münîfesinin dahi Avrupaca bilinmesi fâ’ideden gayr-i hâlî görülmesine binâ’en bu husûs hakkındaki evâmir-i Kur’âniyye ve ahkâm-ı dîniyyenin beyâni vâcibe-i zimmet-i hamîyyet görülmüşdür.

Sadede şurû’dan mukaddem harbin nev’-i beşer arasında sûret ve esbâb-ı zuhûruyle bu bâbda münzel olan suhuf ve kütüb-i semâviyye ve diyânet-i mu’azzama-i İslâmiyye’nin zuhûruna kadar mîlel ve akvâm-ı sâlife arasında hûküm-fermâ olan kavâ’id ve âdât-ı kadîmesiyle ba’de'l-İslâm karargâr olan ahkâm-ı şer’iyyenin beyâni muktezî görülmüşdür ki harbin ale'l-îtlâk meşrû’iyyeti hakkındaki fîkr-i bâtilin hakîkati bu sûretle tezâhür etmiş olsun.

Ma'lûmdur ki hilkat-ı âlemlen maksad eserden mü’esire istidlâl sûretiyle Cenâb-ı Âferînende-i Kevn ü Mekân olan zât-ı kudsîyyet-simât-ı ulûhiyyetin ma’rifeti olduğu ¹⁾ كَتَبَ كِنْزًا مَخْفِيَا فَاحْبِطْ أَنْ أَعْرُفْ فَخَلَقْتَ الْخَلْقَ لِأَعْرُفْ hadîs-i kudsîsi dellâletiyle müsbat ve ma’rifetin devâm ve bekâsi ise mâ-bîhi'l-kîyâmi olan nev’-i beşerin devâm ve bekâsına menût olduğu bir emr-i müberhendir harb ise nev’-i insanı mahv ü ifnâ eden mesâ’ib-i uzmâ ve devâhî-i dehmâdan bulunmasıyle udvânen vukû-ı nevâmîs-i ilâhiyye ile mü’esses olan kâffe-i edyânda memnû’ ve muharrem olduğu bir emr-i müsellemidir.

[21] Sûret-i İnkîsâm-ı Mîlel ü Akvâm

Nev’-i beşer hilkaten medeniyyü’t-tab’ olarak yaradılmış yani acz-i insânî îcâbinca bir âdem yalnız başına olarak bir dağ tepesindeveyâ bir çöl ortasında münferiden yaşamaya gayr-i muktedir ve levâzîm-ı hayâtiyye ve havâ’ic-i zarûriyyesinin tedâriki emrinde ebnâ-ı nev’inin mu’âvenetine muhtâc ve müftekir bulunmuş olmasıyle esâsen bir peder ve mâderden yani ebu'l-beşer Hazret-i Âdem aleyhisselâm ile Hazret-i Havva’dan mütevellid olan zükûr u inâs bir âile teşkil ve tevâlî-i edvâr ve temâdî-i ezmine ve a’sâr ile âile-i Âdemîyye tekessür ve tevessü’ ile kabîleye ve te’addîd-i ef-hâz ve tekâsür-i efrâd ile kabâ’il ve aşâ’ire inkîsâm eylemiş ve kabâ’il ve aşâ’ir-i rihâleden bir kısmı göçebelik hâlinde ferâğatle kurâ te’sîs ve kurâ-ı müessese tedâricen kesb-i ce-

¹⁾ Aclûnî, Kesfü'l-Hafâ, 2016.

sâmetle bilâd ve kasabâta tahavvül ve müdün-i azîme şekline girmiştir.

Bu vechile sûret-yâb-ı vücûd olan kurâ ve kasabât ve müdün ü bilâd sekenesi bir unsurdan münsha'ab olduğu hâlde ba'de't-Tûfân ebnâ-i Âdem ebu'l-beşer-i sâni olan Hazret-i Nûh aleyhisselâmin zürriyetine inhişâr ve Hazret-i Nûh'un Sâm, Hâm, Yâfes nâmiyle üç evlâd-ı zükûru kalmasıyle nev'-i insân işbu üç asıldan teselsûl ve taşa'ub ile her zürriyet pederi nâmiyle Sâmî, Hâmî, Yâfesî ünvânlarıyla ittisâm eylemişdir.

Ancak insan fi-haddi zâtihî hayvân-ı nâlik olmakla beraber celb-i menfa'at ve def'-i mazarrat ve hubb-i nefis ve dâ'iye-i teferrûd ve meyl-i tefevvuk hasâ'il-i garîziyyesiyle mütehallik ve şehvet ve gazab ve hiss-i intikâm ve batş-i tegallüb gibi sıfât-ı behîmiyye fitrat-ı asliyyesinde merkûz olmasıyla bunca muhtelifü'l-menâfi' ve't-tibâ' ve mütebâyinü'l-eftâr ve'l-evzâ' halkın bir mahalde ictimâ'ı mu'âmelâtda nizâ' u fez'i dâ'i olarak "El-Hüküm limen galebe" kâ'idesince kebîr sagîri ve ganî fakîri ve kavî za'ifi mahv ü ifnâ eylemesi kavânîn-i tabî'iyyeden olmakla beraber beyne'l-eftâr vukû' bulan muhâsemât ekseriyâ müntesib oldukları kavm ü kabîle ve hey'ât-ı ictimâ'iyeye sirâyete (وَانَّ الْحَرْبَ اُولَئِكَ الَّذِينَ مُفْلَدِيْنَ) münâza'ât-ı lisân mukâra'ât-ı si-nâna bâdî ve birçok muhârebât ve mukâtelâta mü'eddî olaraq nizâm-ı âlem muhtel ve kârgâh-ı kevn mu'attal olması bedîhî bulunduğuundan cenâb-ı neseksâz-ı nizâm-ı kâ'inât hifz-ı hayât-ı âlem ve men'-i te'addiyât-ı eftâr ü ümem için¹ (إِنَّمَا جَاءَ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً) nass-ı celîli ile makâm-ı hilâfet-i mukaddeseyi te'sîs ve her ferdin leh ve aleyhindeki hukûk-ı mütekâbileyi enbiyâ-yi izâm üzerine nâzil olan suhuf ve kütüb-i mukaddese ile ta'yîn ve tebyîn ederek bu sûretle şerâi' ve edyân rûy-i zemînde te'essüs ve hükûmât-ı meşru'a teşekkül eylemişdir.

İşte bu sûretle hifz-ı nizâm-ı âlem ve tehzîb-i ahlâk-ı ümem için nâzil olan şerâi' ve edyân esâsen ceng ü cidâl ve harb ü kitâli men' için vaz' ve te'sîs buyurulmuş ve min gayri hakkin bünye-i insâniyyeyi ifnâ ve tahrîb veya emniyet-i umûmiyyeyi ihlâle tesaddî edenler için dünyada kâsîen katl ü i'dâm ve zincîr-bend olarak habs ve mü'ebbed ve muvakat a'mâl-i şâkka ile iştîgâl gibi mücâzât-ı terhîbiyye ve ukbâda nâr-ı cehennemde muhalled olmak sûretiyle en şedîd cezâ ve en büyük azâb-ı elîm va'd eylemişdir. Nitelikim Kur'an-ı azîzüm'-ş-şânda² (الَّذِينَ يُخَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَسَعْيُهُنَّ فِي الْأَرْضِ) fesâd-ı an'înîn yâyât-ı ilâ-âhirihî³ (إِنَّمَا يَقْتَلُونَ أَوْ يُصْلَبُونَ أَوْ تُقْطَعُ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَوْ يُنَفَّرُونَ مِنَ الْأَرْضِ) kerîmesi sübût-i müdde'âya bûrhândır.

Basar-ı im'ân ve basîret-i iz'ân ile bakıldığı halde fi'l-hâkîka nev'-i beşer feylesof-i İslâm Ebû'l-Alâ Ma'amî'nin (النَّاسُ مَنْ جَهَّنَّمَ اكْفَاءَ ابْوَهُمْوا آدَمَ وَالْحَوَاءَ) metinde başta (اَن), ortada (فَجَرَاهُمْ) kelimesi girmiştir.

¹ Bakara, 2/30.
² Mâide, 5/33; metinde başta (اَن), ortada (فَجَرَاهُمْ) kelimesi yazılmıştır.
³ Nisâ, 4/93; metinde (مُؤْمِنًا) kelimesi yerine (نَفْسًا) yazılmıştır.

günü akvâm ve ümemin birkaç mislini istî'âb ve i'âşeye kâfi bulunmuş olduğu halde, mugâyiriyet-i lisâniyye, mübâyenet-i mezhebiyye, asabiyet-i kavmiyye, tevsî'-i hudûd ve istimlâk-i arâzî gibi birtakım esbâb-ı ma'nevîyye ve i'tibârât-ı vehmiyye ile insanların hûnhâr canavarlar gibi yekdiğerini katl ü ifnâ ve daha doğrusu iki diplomatın bir iki dakîkalık infî'âlât-ı nefsiyyeleri neticesi olarak milyonlarca bî-günâh etfâl ve nisâ yetîm ve bî-vâye bırakılması ve asırlarca emek sarfîyle vücûda getirilmiş olan birçok kurâ ve kasabât-ı ma'mûre ve emâkin ve mebâni'-i meşhûrenin iki saat içinde hâk ile yeksân ve terakkî-i san'at ü servet ve ma'mûriyyete hâdim olan birçok fabrika ve kârgâh ve ma'mel ü destgâhaların zîr ü zeber edilmesi ve birbirini ömürlerinde görmemiş ve yekdiğerlerini tanıtmamış ve aralarında hiçbir mâcerâ geçmemiş olan yüzbinlerce insanların serin-kan ile birbirlerinin kanını içmeye çalışması hakîkaten hissiyât-ı insâniyye ve medeniyye ile kâbil-i te'lîf ü tevfîk olmayan ahvâl-i elîme ve mûcîb-i esef-i azîm olacak fecâ'i-i azîmedendir.

Ne çare ki bu cihet böyle olmakla beraber bu hiss-i batş ü gazab her insanın hilkatinde meknûz ve fitratında merkûz olduğu da kâbil-i inkâr değildir.

Harbin târih-i tevellüdüne atf-ı nazar edecek olur iskey harb insan ile beraber doğmuş ve Hazret-i Âdem'in iki oğlu arasında bile vukû'-ı men olunamayıb hemşiresini almak için Kâbil Hâbil'i katl eylediği kütüb-i mukaddesede mezkûr ve musarrah bulunduğuundan ibâret bulunmuşdur. Ondan sonra cîlen ba'de cîl ve kılyen ba'de kıyl bu seyyî'e-i harb ü kitâl mevrûs ve müteselsil olarak gerek eftâr beyinde sûret-i husûsiyyede ve gerek kabâ'il ve aşâ'ir meyânında sûret-i umûmiyyede olarak ceng ü cidâl münkat'ı olmamışdır.

Hatta cins olmayan bir beygirin cins bir kîsrak üzerinde aşmasından dolayı kabâ'il-i Arabiyeden "Tasîm" ve "Cüdeys" arasında on sene ve bir hâtunun bir deveyi yaralamasından dolayı "Bekir" ile "Tağlib" kabîleleri miyânelerinde Harbü'l-Besûs nâmiyle şöhret-şî'âr olan muhârebenin kırk sene mümted olduğu kütüb-i târihiyyede muharrer ve mastûrdur.

Akvâm ve ümem-i sâire meyânında dahi hâl bu minvâl üzere cârî olarak [22] en büyük sermâye-i şeref ve mübâhât muhârebât-ı vâkı'âda hasmını mahv ü ifnâ edecek derecede hayat-ı besere tahrîbat icrâsından ibâret bulunmuş ve buna muvaffak olan eşhâs türlü türlü elkâb ve ünvânlar ihrâz ve yalnız beyne'r-ricâl değil hatta nisâ indinde dahi pek büyük haysiyet ve i'tibâri hâ'iz oldukları ma'lûmdur.

Kabâ'il-i Arabiyye ümem-i sâireden ziyâde serî'ul-infi'âl serî'ul-gazab ve nazarlarında şecâ'at, semâhat, şehâmet gibi sıfât-ı hayatâ müreccâh fezâ'ilden addettikleri ve cüz'î bir hâdise büyük bir mukâteleye bâdî olduğu cihetle zuhûr-ı İslâm'a degein umûm aşâ'ir u kabâ'il bir harb-i dâîmî içinde imrâr-ı hayat ve yalnız beyt-i mükerrem ve Ka'be-i mu'azza manın senede bir kere ziyâreti ahd-i İbrahim ve İsmâîl a-leyhîme's-selâmdan beri cârî olan bir sünnet-i mer'iyye olmasıyla mevsim-i hac olan Recep ve Zilka'de ve Zilhicce ve Muharrem'i eşhur-ı hurum i'tibâriyle yani yalnız işbu aylarda harb ü kitâli tahrîm ile senede dört ay muhârebe ve mukâteleden ictinâb ederler idi.

İslâm'ın zuhûrunda âlem nâ'ire-i ceng ü cidâl ve gâ'ile-i harb ü kitâl ile bir herc ü merci-dâimî içinde bulunarak Hâbesilerin Cezîretü'l-Arab'a ve İranîlerin Yunânîlere ve Yuna-nîlerin İranîlere ve Asya muhâcirlerinin Romalilara ve bizzât kabâ'il-i Arabiyenin yekdiğerlere hûcûm ve tasallut ile boğaz boğaza uğradıkları bir zamana müsâdîf olarak bir tarafından kavmiyet, cinsiyet, tevsi'-i mülk ü hudûd münâzâ'âtı ve bir tarafından Yehûd ve Nasâra arasındaki ihtilâfât-ı dîniyye mukâtelâtı rûy-i zemîni bir âteşgede-i arb ü vegâ hâlinde bulundurmuş olmasına bilumûm milel ü akvâmi bir fîr ü a-kide üzerine cem' ve miyânelerin cinsiyet ve kavmiyet a-sabiyet-i câhiliyyesini men' ile aralarındaki ihtilâfât-ı dîniyye ve mezhebiyyeyi ref' ederek nizâm-ı âlem ve âsâyış-ı ümmemin muhâfazası zîmnâda [-mâba'di var-].

Mardinîzâde: Ârif

HORN BURNU*

-Midhat Cemâl Bey'e-

Anâsır girdibâd-ı âteş-i hiddetle, cûşâcûş:
Deniz, ismâ'-i tehdîd eyleyib gûs-i havâlîye
Gelir çarpar köpürmüş, pûr gazab emvâc, dûşâdûş
Kemâl-i unf u şiddetle bu sengistân-ı hâlîye.

Nice a'sâr içinde -kim bilir!- sâhir, hünerperver
Yed-i mi'mâr-ı devranla -bu cûşis-gâh-ı dâimde-
Açılmış kehfler, müdhiş kovuklar, şerhalar yer yer
Înledir pençe-i tâhrib-kâr-ı bâd-ı hâcimde!

Kopan muhrik, derin, bitâb enînler sadr-ı sahilden
Düşüb tarrâka-i emvâc içinde mahv olur lerzân
Dolan âfâka sincâbî bulutlar, şems-i mâ'ilden
Düşürmez bel' eder bir zerre-i ümmîd-i nûr-eşfân.

Bu yerler okşamaz rûh-i sükûn-âşâm-ı sevdâyi
Görünmüş olsa da bir sayda çıkış bâdbancık gâh
Bu hûzn-engîz taşlıklar, bu dehşet-zâr tenhâyî
Ne bir mehdî-visâl olmuş ne bir hîcrâne şîvengâh!

Bu vahşî sâha-i rezm-i anâsırda çıkar gûyâ
Hafî bir şehka-i memdûd-i şekvâ kalb-i eşyâdan
Kudurmuş tünd-bâdim zahm-i dendâniyle en bernâ
Kavî şeyler bile hep muztarib, mecrûh titreren

Olur yalnız bu müdhiş hâle ... birkaç martı - yekpâre
Bir istihkâm-ı âhen-sîne-âsâ hâkim-i etrâf
Göğüs vermiş hezârân darbe-i mermî-i edvâra -
Müheykel bir taş üstünden nigâh-endâz-i istihfâf.

M. Cezmî

ATÂLET VE MEKÂTİB-İ RESMÎYYE TALEBESİ

[-geçen nûshadan mâba'd-]

Mevzû'-i bahsimiz olan atâlet yüzünden bizde bir firka daha peydâ oldu ki o da gerek hûkûmât-ı İslâmîyyenin mekâtîb-ı resmîyyesinde, gerek dâhil ve hâricdeki mekâtîb-i

ecnebiyyede yeni usûl üzere tahsîlde bulunan müte'allimîn firkasıdır. Şunu da söylemeliyim ki, Kırım, Kafkasya, Semerkand, Buhâra, Hind gibi memâlik bahsimin hâricindedir. Çünkü o havâlî halkın ahvâlini çokluk bilmiyorum. Bununla beraber gördüklerimi iyi gördüm; kendilerinden İslâm için hayır umulabilir bir halde buldum. Evet, bunlar meyânda tesâdûf edebildiğim zevât tahsillerini bilâd-ı garbda ikmâl etmiş, funûn-ı hâzırayı hakkıyle öğrenmiş oldukları halde dîn-i İslâm'ın lübbüne, rûhuna öte tarafda zûhd ü takvâ iddi'âsında bulunan birçoklarından daha ziyâde vâkıf, daha ziyâde mütemessik bulunuyorlar da dinin âdât-ı sahîhasından hiçbirini terk etmek gibi bir mübâlâtsızlık izhâr etmiyorlar. Bunlar ne güzel müte'allimlerdir Cenâb-ı Hak emsâlini teksîr etsin.

Benim asıl bahsetmek istedığım müte'allimîn firkası Mîsir'da, Suriye'de ve sâir memâlik-i Osmaniyye'de bulunanlardır. İslâm'ın ilim hakkındaki semâhat-i fevkâlâdesi müslümanlara içlerinde gayr-i müslim bulunan, hattâ kâffesi gayr-i müslim olan, belki dîn-i İslâm'dan başka bir dîni tervîc için te'sîs edilen resmî ve gayr-i resmî mekteblere evlâdlarını göndermeye müsâ'a'de etmişdir ki bu kabilden olan babalar çocukların akâ'idi salim kaldıkça kimsenin hedef-i i'tirâzi olmaz

Çocuklar diyânet-i İslâmîyye dâ'iyesinde bir tarz-ı ta'lîmden eser olmayan hattâ çok def'alar başka bir dînin ahkâmu telkin olunan ecnebî mekteblerinde [23] bulundukça akîdeleri bazen za'afa giriftâr oluyor, bazen de külliyyen silinerek yerine büsbütün muhâlif diğer birtakım akîdeler geliyor ki bu hâl çok def'alar görülmüşdür. Eğer çocukların babaları akâ'id-i dîniyyelerini bilseler, îcâbında delâ'il-i iknâ'îyye serdine muktedir olsalar, evlâdlarının akâ'idelerini tezelzülden muhâfaza edebilirlerdi. Lâkin bu nasıl kâbil olabilir ki vakityle değil kendileri gibi acezenin, havâs geçenlerin bile anlayamadığı bir sûrette tahsil görmüşler, öyle olmasa idi de meramını anlaşılabılır sûrette izâh edecek erbâb-ı irşâd olaydı o çocuklar da bunların isrine ittiba' ederek dalâlden kurtulurdu. Fakat hayfâ ki atâlet her şeyi müşkil, her teşebbüsü muhâl yaptı çokdı.

İşte bu hâl mekâtîb-i ecnebiyyede tahsîl eden müslüman çocukların atâletin bir cinâyetidir ki zavallılıarı hiç haberleri olmaksızın dinsiz edib bırakıyor. Bâri dinden mahrûm kaldıklarına göre akvâm-ı garbiyyenin tabâyi'ine vâkıf olmayan bazı gâfillerin zannettiği gibi onun yerine hikmet, edeb ikâme edebilseler!.. Lâkin heyhât o gibi mekteblerde okuyanların kalblerinde dinin yerini tutacak hiçbir kuvve-i mâni'a görülemiyor, meğer ki hayirdan alıkoyan şerre sevk eden, bir takım temâyûlât olsun. Artık hevâ ve heves bunlar için ma'bûd olarak şehevât-ı nefsâniyyeleri peşinde muttasıl koşuyorlar, mahvoluyorlar, mahvediyorlar. İşte lisân-ı cerâ'idin hergün feryâd edib durduğu aqniyâ-zâdelerimizin fenâlikleri göz önünde durub duruyor. Hiç şüphe yok ki bunların ilminden cehl bin kat hayırlıdır. Keşki İslâm ta'lîm ve ta'allümün bu tarzına müsâ'id olmasaydı.

Dine dâir ufak tefek bazı şeyler ta'lîm edilen resmî yâhud gayr-i resmî mekâtîbdeki talebeye gelince: Bunlar fü-

* Amerika donanması o civârdâ iken yazılmıştı.

nûn ve ma'ârif-i mütenevvi' adan bazı mebâhis öğreniyorlar. Kâ'inât-ı semâviyyeye, mevcûdât-ı arziyyeye, mesâ'il-i ictîmâ'iyyeye âid birtakım hakâyika vukûf peydâ ettileri için bulundukları yerlerde ona dâir söz söylemek istiyorlar. Zâten bildiği seyden bahsetmek insanın tabi'ati iktizâsındandır. Şimdi böyle bir gencin sözlerini sûrette mütedeyyin, müteşerri' geçinen, lâkin hakikatte esrâr-ı dînîye külliyyen bîgâne bulunan erbâb-ı tasallufdan biri işidmez akide-i İslâm'a muhâlif zanniyla levî ü tekâdire, ber-mu'tâd hurûc anî'd-dîn ile ithâma başlıyor. Şimdi o genç kendi delâ'ilinin kuvvetinde şübhesi olmadıgından, ma'amâfih dini de bilmediğinden kendisini mu'âhaze eden adamın sözlerini şer'i zannederek artık cehilden ne kadar nefret ediyorsa dinden de o kadar sâdki sıyrıyor. Böyle bir gence biri çikib sen kendin kütüb-i dîniyyeye mûrâca'at edersen sözlerinin sihatine, hasının cehâletine delâ'il bulursun, dese evvelâ hangi kitaba mûrâca'at edeceğini şaşırıyor, sâniyen eline alacağı âsârin o mu'akkad ibâreleri arasından bir me'âl çikaramıyor. Binâ'en-aleyh insan anlayamayacağı bir seyden nasıl nefret ederse o da dinden öylece nefret ediyor.

Bundan dolayı gençlerin birçoğu din anlaşılmaz bir şeydir i'tikâdında, yâhud ne'uzübâllâh bir silsile-i hurâfâtâdır zannında bulunuyor da ondan büsbütün yüz çeviriyor. İslâm'ın aks'idini, âdâbını, fezâ'ilini bir tarafa bırakarak başka âdât tahârisinde bulunuyor. Hâlbuki onu da bulamıyor. Onun için görülyor ki kalblerinde şehâmet yok, himmetleri kâsîr, bütün emelleri avâm-ı nâs gibi tevsi'-i ma'îşetden, iktisâb-ı câh ve mansıbdan ibâret, hem bu maksadı istihâs için hangi tarîk olursa olsun sülük etmekden geri durmuyorlar. Şân ü şeref pâyidâr olsun da umûmunveyâ husûsun mazarratı varsın gözedilmesin, diyorlar. İçlerinde vatanperverlik iddiâsında, gayret-i millîye da'vâsında bulunanlar olsa bile bütün sözlerinden ne bir esas, ne bir ilm-i sahîh hiss olunmuyor. Bunun için memleketin salâhi nâmına hareket ederken fesâdına çalışmış oluyor.

Birtakımları da din nâmına hareket etmek istiyorlar. Lâkin şer'i atın hiç bir hükmünü, dinin hiçbir aslini öğrenmeye lûzûm görmedikleri için bütün mahsûl-i mesâ'illeri bir yiğin sözden ibâret kalıyor. Eğer bu feryâd ettiğimiz atâlet mâni' olmaya idi, bunlar dinlerine âid kitâblarda hamele-i şer'i atın sözlerinde kalblerine ferah verecek, ruhlarını itmi'nân içinde bırakacak birçok haka'ika muttalî olurlardı da gidâ-yi ilmi lezzet-i dîn ile memzûc olarak tadarlardı. O zaman hem kendilerini hem milletlerini müstefîd ederlerdi. Ümmetin umûr-i siyâsiyyesinde, terakkiyyât-ı ictîmâ'iyyesinde ârâ-yi sa'ibesine mûrâca'at olunur bir tabaka-i âliyye sırasında bulunurlardı.

Misir Müftüsü Merhûm
Seyh Muhammed Abdûh

İCTÎMÂİYYÂT VE ŞERİ'AT-İ İSLAMİYYE

Cem'iyyât-ı beşeriyyenin mebde'i te'essüsünden asr-ı hâzır-ı medenîye kadar güzerân eden ezmân-ı muhtelife de târih-şinâsânın ma'lûmudur ki hiçbir kânûn-ı medenî âde-

miyetin sa'âdet-i hakîkiyyesini kâfil olamamış, terakkiyyât-ı maddîyye-i beşeriyyeti husûle getirdiği halde ma'nevîyyât ve ahlâk-ı insâniyyeyi aksâ-yi tekemmûle sevk edemeyerek, bütün âmâl ü mesâ'înin hilâfında bir girdâb-ı süküt ve tezellüle doğru sürüklemiştir...

Tekemmûlât-ı medeniyetenin bu devre-i ahîresinde mevcûdîyetlerini te'mîn eden akvâm ve milelin kâffesine umûmî bir nazar atfedilse görülür ki bu kavm ü milletler maddeten son derece müterakkî oldukları halde ma'nen ve ahlâken medeniyetleriyle kâbil-i tevfîk olamayacak mertebe-i süflîyede bulundukları tahakkuk eder.

Edvâr ve inkılâbât-ı târîhiyyenin şu sahne-i ahîre-i medeniyyesinde terakkiyyât ve kemâlâtıyla, ihtirâ'ât ve keşfiyyâtiyle büyük bir rol oynayan Fransız, [24] İngiliz, Alman, Amerikan akvâm-ı mütemeddinesine bir nazra-i tefâhhus atfedelim:

Bu vâsi' ve bî-pâyân âfâk-ı tekemmûlâtda her lahzâ-i tedâkîk ve tecessûse bütün uryâni-i kat'îyyetiyle çarpan bir hakikat-i ebediyye vardır ki o da bu kavimlerin bilâ-istisnâ, fakat derecât-ı mütefâvitede, âtiyen müdhiş ve mahûf bir inkırâz-ı ahlâkiyye ma'rûz olmalarıdır..

Fransa -ki cihân-ı medeniyet ve terakkide bir mevki'-i mu'azzam ve muhteşem işgâl eder- âsâr-ı tekemmûlât-ı maddîyyesinde ihrâz ve iktisâb eylediği mertebe-i mu'allâ-yi ihtirâma rağmen safahât-ı hayatı ma'nevîyesinde öyle hûnîn ve hazîn levhalar, öyle zehrîn ve mahûf manzaralar mevcûd ki insâniyet bu elvâh-ı feci'a-i zindegî karşısında, bütün bu felâkât-ı meş'ûmenin, bütün bu levsîyyât-ı menhûsenin zebûn-ı kahr ü işkencesi olarak inleyen, feryâd eden zavallî efrâd-ı mazlûme-i beşeriyyet, bî-çâre evlâd-ı mağdûre-i âdemiyet için tâ a'mâk-ı hüviyyetinden isyânlarla feverân eyleyen âvâze-i samîmî-i te'essüfîyle mâtemlere, enînlere müstağrak, nâlân ve bâkî titrer çırpinır...

Bu ahvâl-i mü'essifeye hiç şüphe yokdur ki Fransa'da mer'iyyü'l-icrâ olan kavânîn-i hâzira-i medeniyetenin, milletin ahlâk ve tâbâyi'ini tanzîm ve islâh edecek, bütün mühâcemât-ı mülevveseden vikâye ve siyânet eyleyecek derece-i metîne-i mükemmelede olamayışı, ve dolayısıyle âdâb u vusûl-i mu'âşeret-i millîyyenin insâniyetle gayr-i kâbil-i te'lîf bir hâl-i müstekrehde bulunuşu sebebiyet vermişdir.

Fransa'da kisve-i medeniyet altında öyle vahşet-âmîz münâsabât ve mu'âmelât vardır ki bunları bi-hakkin tasvîr âdâb-ı umûmîyyeye büyük bir hatve-i tecâvüz ve ta'arruz teşkil eder. Bu harekâtın mâhiyyât-ı çirk-âlûdunu ancak kuvâ-yi müfekkire bir sûret-i husûsiyye-i nühüftde ta'yîn edebilir.

Bu hâlât-ı mülevvesenin en celî ve alenî ma'kes-i fezâiyih ve rezâ'ili balolar kafe-konserler denilen ve medeniyetin derece-i terakkî ve te'âlisinin büyük bir bürhân-ı şâ'sâ adârî! diye telakkî ve tevâsim edilen mevâki'-i şenâ'at, mahâll-i habâsetdir. Bu âdâb ve usûl-i mu'âşeret nazar-ı dikkate alınarak buna Fransızların ahvâl-i rûhiyyeleri de ilâve edilirse bunun o kavim üzerinde husûle getireceği hâlât ve te'sîrât vâzihan meydana çıkar.

İngilizlerde de Fransızların bu âdâb-ı meş'ûmesi onlardan daha az şiddetli bir sûretde hükümrân olduğundan

te'sirâtını icrâ ediyorsa da İngilizlerin salâbet-i ahlâkiyyeleri ve ahvâl-i rûhiyyeleri inkîrâz-ı ahlâkînin Fransa'daki sür'a-style terakkî etmesine biraz mâni' oluyor. Lâkin, velev ki tedâcen olsun, netîce hep birdir. Orada da ahlâksızlık netâ-yic-i mü'essifesini vücûda getiriyor..

Alman ve Amerikan akvâmi da mevcûdiyet-i siyâsiyye ve ictimâ'iyye bunlardan daha yeni oldukları halde o menhûs inkîrâz-ı ahlâkîden kurtulamayarak mütemâdiyen tedârici bir sûretde ahlâkları bozuluyor. Çünkü bunlarda da o medeniyetin lâzım-ı gayr-i müfârikî! olan balolar, kafe-konserler gibi me'âkis-i fezâyîh ve rezâ'il mevcûddur. Diğer milletler de onlara kıyâs edilebilir.

Burada şâyân-ı dikkat bir nokta var: Bu dört yerde de inkîrâz-ı ahlâkiye ma'rûz olarak sa'âdet-i hakîkiyye-i hayâta ebediyyen vedâ' eyleyib fecî' ve hazîn bir sûretde âlem-i mevcûdiyet-i insâniyyeden ufûl eden erkeklerden ziyâde, zavallı kadınlardır. Avrupa'da zâhiren muhterem ve mübêcel tutulan bî-çâre beşeriyyet vâlideleri, kendi vezâ'if-i insâniyye ve ictimâ'iyyeleri olan mürebbî-i âdemiyet, mu'allim-i fezâ'il ü mehâsin sıfât-ı mümtâze-i mukaddesesinin hilâfina olarak öyle merâtib-i semm-âlûd-i süflîyyetde bulunurlar ki beşeriyyetin bu a'zâ-yı rakîka-i mu'azzezinin, bu istinâtgâh-ı yegâne-i şefkatîn, bu melce'-i mu'allâ-yı sa'âdetin böyle mevâki'-i mülevvese-i çirkâbda bulunmasına insâniyet bütün mevcûdiyet ve hüviyetiyle için için, mâtemâdâr ve bâkî inler.. Ve bu öyle fecî' ve hûn-âlûddur ki, bu elvâh-ı pür-ahzân ü felâketin karşısında isyânlar, merâterlerle ihtiżâz etmeyen bir rûh-i sâf ü samîmî, iğneler, cêrîhalar darabân eylemeyen bir kalb-i nezîh ü asîl tasavvur ve tahayyül edemem...

Şimdi, biraz da İslâmîyet'i, medeniyet-i İslâmîyyenin bidâyet-i te'essüsünde Arabları, Arab hayat-ı ictimâ'iyyesini tedâkik edelim:

Târihin en vâzih hakâyikindandır ki Arablar ahkâm-ı ulviyye-i şerî'ati tamamıyla tatbîk ettikleri zamanlar maddeñen terakkî eyledikleri kadar ma'nen ve ahlâken de bir mertebe-i kusvâ-yı kemâlâtâda idiler. Vaktâ ki ahlâk-ı meftîne-i İslâmîyyeleri dûçâr-ı tezâllül olub sefâhate meylederek tatbîk-ı ahkâm-ı şerî'atde tekâsûl ve tesâmûh göstermeye başladılar, o vakit bir sûret-i tedâriciyyede ahlâkları munkarız olarak bu inkîrâz terakkîyat-ı maddiyyelerine de sû'-i te'sîrle nihâyetü'n-nihâye medenîyyet-i Arabîyyeyi mahkûm-i inhibîtât eylemiştir. Çünkü: İnkîrâz-ı ma'nevîyyât, inkîrâz-ı mâddiyâtı bâdîdir.. Ma'nen ve ahlâken mertebe-i süflîyyede bulunan milletlerin medeniyetleri, mevcûdiyetleri, sukût edecek tabî'îdir..

Buna en birinci misâl Arablarla Romalılardır. Zamanında şimdiki milel-i mütemedâne-i muhteşeme derecesinde bulunan Romalılar dûçâr-ı inkîrâz-ı ahlâkî olmalarıyla bu su-küt-ı müdhîş ve fecî' mevcûdiyet-i maddiyyelerini de vâdî-i inkîrâza sürükleterek koca Roma medeniyetini sahne-i âlemden silip süpürmüştür. Ve bu kânûn-ı tabî'î-i ezelî bütün akvâm için aynıdır. Tabî'atta istisnâ olmaz; tabî'at İngiliz ve Fransız'a, Alman ve Türk'e bakmaz. O kendisinin ahkâm-ı kat'îyyesine muhâlif hareket edeni bütün kuvvet ve mevcûdiyetiyle te'dîb eder.

Hakâyik-ı mücerrebedendir ki, insanlar arasında ka-vâ'id-i ictimâ'iyyeyi, münâsebât-ı uhuvvet ve muhâdeneti, sa'âdet-i hakîkiyyeyi, vezâîf-i mütekâbileyi an'anât ve dekâyiyla, mâhiyet ve gavâmîziyle te'sîs ve teşkil edecek şerî'at-ı garrâ-yı İslâmîyyeden mâ'adâ hiçbir kânûn, hiçbir ni-zâm mevcûd değilidir.

[25] Çünkü: Kâffe-i ihtiyâcât-ı beşeriyyeyi läyikîyle düşünecek, anlayabilecek bir užv-i âdemiyetin vücûdu gayr-i kâbil-i tasavvurdur. Ve bu muhakkakdır. Şerâyi'-i sâire ise muharref olduğundan onların da bunu vücûda getirebilmeleri müstahîldir.

Avrupa kavânnî-i medeniyyesinde tekemmûlât-ı ahlâkiyyeye mâni' pek çok noksânlar vardır. Ezcümle işaretin adem-i memnû'iyyeti, mâhî-i ahlâk bir takım mevâki'ın kâ-nûnen men'-i kûşâdına teşebbüb edilmemesi o noksâniyyetin başlıcasını teşkil ederler. Bundan başka kavânnî-i mezâkürenin ekserîsinde gayr-i kâbil-i tecvîz ve müsâmaha birçok müsâ'edât-ı nâ-lâyîka mevcûddur ki bunlar da milletin ahlâkî, dekâyi, efâli üzerinde pek büyük sû'-i te'sîr icrâ ederler. İ'dâm cezâsının adem-i tatbîkiveyâ nâdiren icrâsı, kisâsın külliyyen mefkûdiyyeti Avrupa'da hâtit ve hayâle gelmeyen cinâyetlerin, sirkatlerin vukû'una sebebiyet veriyor.

Avrupa ve bâ-husûs Amerika hukukiyyûnunun ahkâm-ı şerî'ate yalan yالن birtakım i'tirâzâti vardır. Meselâ:

Amerika hukukiyyûn kisâsın bir cüz'ü olan cezâ-yı i'dâma i'tirâz ederek derler ki: "Bir adam, diğer birisini öldürüyor; bu sûretle cem'iyyet-i beşeriyye bir ferdini kaybediyor, eğer biz katili de öldürsek cem'iyyete iki zarar veriyor. Onun için biz bu katili okutalım, fezâ'il-i insâniyyeyi, vezâ'if-i ictimâ'iyyeyi kendisine ta'lîm ederek İslâh-ı hâl edince tahliye-i sebîli cihetine gidelim."

Vâki'a o katil senelerce kendisine telkîn-i fezâ'il edilirse ahvâl-i rûhiyyesindeki tebeddülâtlâ İslâh-ı hâl edebilir. Bu doğrudur. Lâkin diğer tarafdan cinâyatın, kîtâlin kesret-i vukû'una da sebebiyet verir. Çünkü birisini katledecek olan adam cezânın hiffetini derpiş-i te'emmûl ederek fi'l-i cinâyeti daha cesâretle icrâ edebilir ve bunu diğerleri de ta'kîb eder; ve bu sûretle hükümet de cinâyatın, vukû'âtin önemini almaya muvaffak olamaz. Zîrâ pek çokdur. Sonra da "Cezâ-yı i'dâm vahşetdir, bu asr-ı medenîyyetde gayr-i kâbil-i tatbîkdir" derler. Eğer birisini öldürmek, icrâ-yı fuhuşda bulunmak medeniyet ise bu pek doğrudur .

Hele fuhuş.. Avrupa'da o kadar çokdur ki âhâlînin belki nisfindan fazlası frengiye tutulmuşdur. Fuhuş velev ki tarefeynin rizâsiyle, paranın leme'ât-ı iknâ'iyyesiyle olmuş bulunsun, vahşetdir. İsterse medeniyetin, enzâr-ı hâriciyyeden bütün hakâyik-ı mülevvese-i hayatı kâzib televvünlerle, âlâyiyle gizleyen parlak ve şâ'sâ'adâr kisvesinin sâye-i lütfunda bulunmuş olsun, yine vahşet, dâimâ vahşetdir. Hattâ bu vahşetde iştirâk-ı zîmnî-i umûmî de mevcûddur. (الجراء من) (جنس العمل) fehvâsına vahşete vahşetle, medeniyete medeniyetle mukâabele edilir.. ve bu mutnafîdir. Kisâs, dolayısıyle cezâ-yı i'dâm, tamâmî-i insâniyyet te'essüs etmedikçe kavânnî-i milelden kalkamaz ve kalkmamalıdır. Aksi takdirde sa'âdet-i hakîkiyye-i hayat ü tebâh olarak inkîrâz-ı

ahlâkî-i millet bütün dehsetiyle nazra-gîr-i te'sessüf olur ve zavallı beseriyyete elîm cerîhalar, hûnîn manzaralar hazîn ve zehrîn levhalar teşkil eder.

Hiddet, şehvet gibi hâlât-ı nefşâniyyenin te'sîrâtı, hâdisâtı havf ü hirâsin, mücâzâtın şiddetıyla mütenâsibdir.

Vâki'a bu emrâz ve hevâsât son devre-i akûriyyesinde cinnetden ma'dûddur. Ve bunun te'sîri ekseriyetle vahîmdir. Lâkin hiç olmazsa katil ve fuhuş gibi cinâyâti yapmaya kalkışan adam cezânın dehsetini derpîş-i te'emmûl ederek emrâz-ı mezkûreyi son devre-i şiddette getiren esbâbdan, vesâ'itden kendisini vikâye ederek o eflâ'i meş'ûmeyi icrâ etmez. Hattâ bazen bu hâlât-ı nefsiyyenin son devresinde bile cezânın şiddetinden münba'is havf ü haşyet cinâyetin vukû'u men' edebilir...

Şerî'at-ı İslâmiyye'de kısâs vardır, diyerek öyle gelişigüzel icrâât bittabi' vûcûda getirilemez. Şerî'at kısâsı kabûl etmekle beraber cinâyetin fâilinin ahvâl-i rûhiyyesini, o esnâdaki mevkî'ini, ma'rûz kaldığı te'sîrâtı, cinâyete sebebiyet veren hâlâtı arîz ve amîk tedkîk ve mütâlâ'adan sonra hükmünü verir. Katl-i zarûrî şerî'atde vardır. Vikâye-i ırz u nâmus, tahlîs-i hayat gibi husûsâtda –eğer hakîkaten ve kat'iyen icâb ederse– katle müsâ'ade eder. Lâkin muhâkeme esnâsında da katle olan mecbûriyetin isbâtnı şedîden ve müsirran taleb eder..

Vâki'a fakt u zarûretin, cehl ü nâdânînin de cinâyâta, fuhşîyyâta pek büyük te'sîri vardır. Lâkin bu, şu ahvâl-i mü'essifeye sebeb-i aslı teşkil edemez. Çünkü: Fransa meydanda... Servet-i umûmiyyece dünyanın en zengin milletlerinden ma'dûd olan Fransızlarda fuhşîyyât, fakt u zarûret içinde pûyân olan milletlerden daha fazla, daha fecî'dir. Cinâyât ve kitâl, sirkatler de bundan aşağı kalmıyor.

Cehle gelince: Fransa ve sâîr milel-i mütemeddine ilim ve irfânen bir seviyye-i refî'ada bulundukları, okumakdan mahrum olanlar yüzde beş derecesine indiği halde fenâliklar pek ziyâde bir sü'râtle ilerliyor. Binâ'en-aleyh bu seyyî'âta asıl sebeb, bu fecâyi' ve vekâyi'i asıl vûcûda getiren kavâñındır. Kavâñının noksâniyeti, hatî'âtıdır.. Hükümât-ı mütemeddenin hiç birisinde insâniyet ve fazileti bütün teferî'âtiyle sıyânet ederek ahlâk-ı millîyyeyi sehrâh-ı sa'âdet ve tekemmûle sevk edecek bir kânun, bir nizâm asla mevcûd değildir; hemen hepsi terakkîyyât-ı maddîyyeyi vûcûda getirdiği halde milletin ma'nevîyyet ve ahlâkını ebedî bir sukûta mahkûm ediyor. Çünkü: Felsefe-i ictimâ'iyyâti, hikmet-i hayat-ı insaniyyeyi kâffe-i tevâbi'iyle, şu'ubâtiyle, kâffe-i levâzîm u ihtiyâcâtiyle, bütün dekâ'yık ve gavâmîziyle ihtiyâ edemiyor..

Hâlbuki şerî'at-ı garrâ-yı Muhammediyye servet ve sâmânın vûcûduna sebebiyet vereceği sefâhatin; fakt u zarûretin husûlyâb edeceğî sefâletin te'sîrât ve hâdisât-ı müdhîsesine, felâkât ve seyyî'ât-ı mülevvesesine bir çok ahkâm-ı [26] metîne-i hakîkîyye ile birçok kavâñin-i lâ-yetegayyere-i âliyye ile birçok kavâ'id-i mantıkîyye-i hikmet-âmîz ile mecbûru'l-ihtîrâm u inkyâd bir sedd-i âhenin teşkil ederek insanlar arasında sa'âdet-i hakîkîyye-i hayatı istihâl etmiş, vezâ'if-i mütekâbile-i ictimâ'iyyeyi her ferde ta'lîm ve telkîn

ile cem'iyyetde vûcûdu elzem olan uhuvvet ve muhâdeneti, ittihâd ve vifâki te'mîn eylemişdir...

Binâ'en-aleyh yukarıdan buraya kadar bast ü temhîd ettiğim mütfâla'âtdan müstebân olmuşdur ki ictimâ'iyyâti bütün beseriyyetin müstefid ve müstefiz olacağı bir hâle getirerek sa'âdet-i insâniyyeyi istihâl etmek ahkâm-ı mukaddeş-i şerî'atin nazar-ı i'tibâra alınmasıyle olabilecekdir.. Demek isterim ki ale'l-îtlâk Avrupa kavâñını ile idâre-i umûr edersek onların dûçâr oldukları inkrâz-ı ahlâkî muhakkakdır, gayr-i kâbil-i mukâvemetdir..

Bizde şerî'atın tatbîkinde mahzûr görenleri bu tereddüde sevk eden şey anâsır-ı Osmâniyye içinde gayr-i müslimlerin de mevcûdiyetidir. Hâlbuki evvelen: Hükûmet, resmen bir hükûmet-i İslâmiyyedir.. Sâniyen: Ahkâm-ı şerî'at anâsır-ı gayr-i müslimlerin felâketini değil, sa'âdetini temin edecekinden hiçbir şikâyete hakları yokdur; eğer sa'âdetlerini, refâh ve istirâhâtlarını istiyorlarsa... ve buna emîn olalım ki; Avrupa'nın âdât-ı ahlâkîyyesini kabul edecek olursak bundan en ziyâde mutazarrî ve felâket-dîde olacak kadınlardır, çünkü ahlâk bozukluğu te'sîrâtını en ziyâde onlar üzerinde icrâ edecek, hilkaten ve şer'an muhterem ve mübeccel, mükerrem ve mu'azzze olmaları lazım gelen kadınlar pek hazır bir girdâb-ı sukût-ı süflîyyetde yuvarlanacaklardır. Çünkü erkekler, âmâl-i gayr-i meşrû'alarını, hevesât-ı çirk-âlûdlarını bu zavallı za'îf vûcûldarda tatmîn ve tesviye etmeye kalkışacak, bu sûretle beseriyyetin bu mukaddes vâlideleri sefil ve zelîl, nâlân ve bâkî, levsîyyât ve seyyî'ât içinde galtân olarak kurbân-ı gadr ü hiyânet, hedef-i zulm ü denâ'et olacaklardır. Binâ'en-aleyh akvâm-ı beseriyyenin dûçâr olmuş bulunduğu ahlâk bozukluğundan ancak ahkâm-ı şerî'atımızı nazar-ı i'tibâra almakla kurtulabileceğimizi nazar-ı dikkate alarak müdebber ve basîretkâr davranışmalıyız. Aksi takdirde inkrâz-ı ma'nevîyyât ve ahlâkın tahrîbât-ı hadşe-engîzi altında zebûn-ı kahr u işkence, müstağrak-ı âlâm-ı felâkât inleriz. Zevâhir-i medeniyyede iktisâb-ı kemâlât etmekle beraber hâkîkatde Fransızlar ve sâîr milel-i mütemeddine kadar mes'ûd(!) oluruz.

Milletler kendilerine hidemât ve menâfi'de bulunmak için çalışmaya mecbûr oldukları gibi bütün beseriyyete, insâniyete de hizmet etmekle mükellefdirler.. İnsâniyeti kâle almayan akvâm ve milel pek çabuk sâha-i mevcûdiyyetden ufûl ederler. Sü'i ahlâka mübtelâ eşhâs ve efrâd nasıl nazar-ı insâniyyet ve fezâ'ilde mes'ûl ve merdûd iseler o türlü eşhâs ve efrâdin hey'et-i mecmû'asından ibâret olan milletler de aynı sûretle enzâr-ı medeniyyet ve insâniyyetde zelîl ve hâkin olurlar...

Drama

Selâhaddin Âsim

SAFVET NEZÎHÎ BEY'E

Resimli Kitab'ın son nüshasındaki "Îzâh ve İstîzâh"ın bir kâri'-i te'sessüf-hâni da benim.. Muâbirir Safvet Nezîhî Bey'i devr-i istibdâd sahâyîf-i cerâ'îdinin delâlet-i yek-rûzesiyle giyâben bilirim.

Safvet Nezîhî Bey hâme-i rû-siyâhının birkaç damla mürekkebiyle Şemseddin Bey gibi bir vûcûd-i affîfin nâsiye-i

haysiyetine leke sürmek istiyor... Bu hareketini yerden âsu-mâna çirk-i istihkâr atmaya benzetirim ki muharrir, o mer-mî'-i hakâretin hedef-i lâyikini yine kendisinin semt-i re'sinde aramalıdır.

Safvet Nezîhî Bey eserinde Şemseddin Beyefendi'nin meb'ûsân-ı millet huzûrunda Arapça söylemesini ser-rişte-i tehzîl ittihâz ederek –elindeki ipliğe eşkâl-i gûnâ-gûn veren şu'bede-bâzlar gibi– tuhaflık etmek, *Resimli Kitab* kâri'lerini güldürmek istiyor.

Nezîhî Bey bilmelidir ki istihfâf etmek istediği âdem kendi gibi şu'ûn-i rûz-merre yazar bir muharrir değildir. Bu Osmanlı hükümet-i felâket-zedesi birkaç ecnebî devlet-i mu'azzamasına karşı nefs-i mehîbinde temsîl etmiş bir sefir-i a-fîfdır. Nezîhî Bey'e sorarım:

Bir mudhike-nûvîs çiksa da bir hokkabaz-ı mâhir tavriyle hâme-i beyânını Safvet Nezîhî Bey'in meyân-ı mâhiyetine takarak kendisini milletin perde-i temâşâsi fevkine çıkarıp bir kukla kiyâfetiyle oynatsa memnûn olur mu?

Yâhûd bir muharrir-i mîzâh-perver zuhûr etse de efkâr-i münevver-i müstehziyânesini bir kandîl gibi Nezîhî Bey'in simâ-yı hüviyyetinin bâlâ-yı enfine takarak kendisini halkın enzâr-ı handâ-handî önünde dolaşdırsa rızâ gösterir mi?

Şemseddin Bey devr-i istibdâdda Tahran Sefir-i Osmâni iken İran Parlementan'ına âid resm-i tâhlîfde hâzır bulunması lâzım gelmemiştir. İşte Şemseddin Bey duvarlarının her hâcer-pâresi kadîd olmuş bir kafatasını, kapılarının her sütûn-ı sefidî kollarını açmış bir şehîd iskeletini tasvîr eden Yıldız Sarayı hâlinin icâbât-ı mevcûdesi gibi ta'zîbât-ı muhâtemesini de o zaman nazar-ı girye-bâr-ı hamîyyeti öňünden ber-taraf ederek o resm-i tâhlîfe merdâne şîtâb etdi.

Safvet Nezîhî Bey Efendi,

İran'daki mevkî'ini, İstanbul'daki âilesini tehlike-i zevâle ma'rûz kılarak Şemseddin Bey tâhlîf resminde isbât-ı vücûd ederken siz zannedersem o zamanki *İkdâm* veya *Sabah*'ın ma'kes-i mâtem-i millet olan kara sütûnlarına kaleminizi bu kavmin cebhe-i cerîhadâr-ı mukadderâtına batıra batıra selâmlık resm-i âlileri yazıyorumuz.

Hem de talî'a-i teşrifâtının sarı sirmaları, yâkût nişânlarıyle istikbâl-i milletin şîmşekleri, yıldırımlarla dolu bir mağrib-i mâtem-nâkine benzeyen o alayı ne ceberût-âmîz kelimelerle yazıyorumuz! Bu cinâyet-i vicdâniyye [27] üzerinde iki sadâ yükseliyor; biri vicdân-ı milletin –sükût-i mecbûrî libâs-ı acz ü mâtemine bürünen– enîn-i levî ü tel'iñi, diğeri de Mîhrân Efendi'nin yâhud Cevdet Bey'in elinden yazı masaniza düşen birkaç mecidîyenin tanîn-i sîmîni idi.

Şemseddin Bey sefâret-i Osmâniyye ile Avrupa'da gezdiği zamanlar her bulunduğu pâyitaht-ı ecnebiyyede hânedân-ı saltanat a'zâsı kendisinin vakâr-ı zâtına –huzûr-ı mehîbinde içki içmeyecek derecelerde– hürmet gösterirlerdi. Siz ise bir risâleye bir tiyatroya yazmak için irâ'e edilen nakd-i kalîl karşısında mest-i lâ-ya'kil-i menfa'at kesilerek sadâ-yi bî-hûşâne-i ta'arruzunu o sefirin yalnız huzûruna değil, haremğâh-ı beytine kadar idhâl ediyorsunuz da a'zâ-yi mu-haddere-i hânedânını sahne-i tehzîle çıkarıyorsunuz. Düşünmüyorsunuz ki bir müslümanın âilesi onun vicdânı demekdir, vicdânı gibi masûn, vicdânı gibi mestûrdur.

Garb'da hânedân-ı saltanat perverdelerinin mazhar-ı ta'zîmi olan ricâl-i siyâset Şark'da âlem-i edebiyyâtın âhâd-ı nâsî itlâkına şâyâan olan muharrirlerin âmâc-ı ta'arruzâti olmak şerefpezîr-i idrâki olduğumuz bu iyâd-i hürriyyetin tezâhûrât-ı sürüru mudur?! Eğer böyle ise ben buna hürriyet bayramı değil, rezâlet karnavalı derim.

Safvet Nezîhî Beyefendi,

Kaleminizle *Resimli Kitâb* kâri'lerini güldürmeye değil, muktedirsiz şu günlerde milletin tâli'-i ebed-giryânını han-dân etmeye çalışınız...

Midhat Cemâl

HADÎKA-İ FÎKRIYYE

İNSAN VE İMÂN

Şu maddî beden kendisini muhît olan müessirat-ı tabî'iyyenin hûcûmundan masûn kalabilmek, her tarafдан mahsûr olduğu ârizaları endişeden kurtulmak için bir barınacak yere ne kadar muhtâc ise; ihtisasât-ı ma'nevîyye, temayülât-ı kalbiyye de fitraten kendisinde merkûz bulunan infî'âlâtât mahkûmiyetden âsûde kalmak için bir penâha, bir darü'l-emâne o kadar muhtâcdır.

İnsan hayvan gibi değildir ki yemek, içmek gibi cismânî havâ'icini kazâ ile iktifâ etsin de artık kaderin yarın, öbür gün kendisini nereye, ne hâle sevkedeceğine karşı lâkayd bulunsun. Heyhat! İnsanın öyle ruhanî metâlibi vardır ki onlara olan tehassûrı maddî metâlibini istihâsâl edemediği zaman duyacağı te'essüründen hiç aşağı kalmaz. Hatta efrâd-ı beserin tekemmûl etmiş olanlarında his ve idrâk o kadar inceliyor ki rûhlarının âmâlini, hangi sınıfdan olursa olsun, bütün cismânî hevesâtâ tercih ediyorlar. Ne hâcet, hiç birimizin hiç bir zaman hâtitândan geçmediği yokdur ki kemâl-i âsûdegi-i kalb uğrunda dünyanın bütün dil-fîrîb ez-vâkından tecerrüdü câna minnet bilmeyelim.

Allah aşkına olsun söyle: Hayatının hiç bir deminde sende bir fikir uyandı mı ki seni rûhuna, rûhunun me'âdine; âleme, âlemin ahvâline; şu muhâti olduğun kâ'inatın tehâlüf-i envâ' ve ecnâsına im'ân-ı nazara sevk etsin de sende evvelce duymadığın bir ulvî his uyandırsın? Öyle bir his ki bu âlem-i şühûdda bir kaç günlük hayatını tehdîd etmekde olan ârizât-ı tabî'iyyeye karşı sığınacak, barınacak bir iltiçâgâh olmadığını sana re'ye'l-ayn gösteriyor. Öyle bir his ki bâsîra-i vicdânını bu hâkdândaki eşyâ-yi kesîfîn mugfil ze-vâhirinden çeviriyor da kalbinin üzerinde yiğilarak onu, mâhiyetine ittilâ' sevdâsiyle çarpinip durduğu, bir sîrr-ı güzîne mahremiyetden men' eden perdeleri yırt, diye sana haykırıyor. Öyle semâvî bir his ki asla bu cibillet-i hayvâniyye tabî'atında değil de âlem-i mevcûdiyeti azamet-i aksâmiyle beraber sana ufacık gösteriyor; şu melekût-ı arzîyi fûshat-ı eb'âdına rağmen nazarına muhakkâr bir sûretde arz ediyor; onun mehâlikini, hatarâtını öyle açık bir tarzda anlatıyor ki artık buradan kaçmaya bir çare ariyorsun, sığınacak bir me'vâ tahârrîsine kalkışıyorsun.

İlmîn o büyük nâmîna kasem ederim ki Hâlik-ı hakîm, nev'-i besere merhamet etmese idi de gavâ'il-i ma'îset denilen kuyûd kendilerini bu hissin şevkine kapılmakdan

alikoymasayıdı insanlar dünyayı i'mâr etmekden vazgeçerek bâdiyelere çıkarlar, her taraftan muhât oldukları bu hatarın elinden sîne-çâk olurlar, arş-ı Huda'ya doğru ref-i nidâ-yi ibtihâl ederler idi.

Madde simsarlarını bir tarafa bırak; onların tervîc-i ebatîl için ileri sürüdükleri o zevâhiri parlak sözleri dinleme. Şu kıymetli hayatın bir ânını da kendine, kendini düşünmeye hasret. Sînende darabân edip duran şu kalbe bir danış. Onun cevelân-gâh olduğu ihtisâsâti kendisinden bir sor, sonra gel bana söyle ki o ihtisâsâti seni nereleke kadar götürüyor? Senin o kalb-i hayret-zedenin hafakâni, halecâni, bu unsûr-ı hâkînin hangi noktasında sükûn buluyor? Daha sonra bana haber ver ki bu küre ile üzerindeki eşya; sîne-sinde parlayan süreyyâlarıyle semâ hakkında ne hüküm veriyorsun? Mansıbları, ikbâlları, ünvânları, servetleri, buların debdebesini, ârâyışını nasıl buluyorsun? Hepsî de nazârında mahv u in'idâma meyyâl görünülmüyor mu? Bugün nasilsa aynıyle yarın da hîrmân ve ibtilâdan, şedâ'id ve mesâ'ibden, âlâm ve eskâmdan, evhâm ve hayâlâtâdan başka bir şey tevlîd etmeyecekler, değil mi? Müşâheden sonra bürhân, tecrübenin fevkînde irfân olabilir mi? Senden evvel gelip geçenlerin içinde öylelerini gördün ki saltanatın, ikbâlin evc-i bâlâterînine yükselselmiş; halk, arş-ı [28] azametleri önünde ser-be-zemîn-i súcûd olmuş; Hâlik'ı bırakarak onlara tapmış! Pekâlâ, bunların en ileri gidenlerinin âkibeti ne oldu? Hâr ü has derekesine inerek ayaklar altında çığnenmedi mi? Perestâr-ı ikbâilleri, hademleri, haşemleri târ u mâr olmadı mı? Bu fanî âlemin nâ-pâyidâr ikbâli onları bir müddet ser-germ-i gurûr ettikden sonra serîr-i azametleri kasırgaların hücumıyla yerlere serilen ağaçlar gibi devrilip gitmedi mi? Evet, rahat ve sükûn zamanlarında efkâr bu yolda bir çok tasavvurâtı ulviyyeye cevelân-zâr olur ki bu da rûh-ı insanîn mümeyyizâtındandır. Bu dakikaları idrâk husûsunda câhilin kalbiyle âliminki arasında fark olmadığı gibi bunun zaman ile, mekân ile de münâsebeti yokdur: Her vakit, her yerde birdir. Akvâm-ı kadîmenin bugün duyduğumuz şîirleri, şarkları şu da'vâmiza delil olabilir. İşte o âsâr onlarda da böyle âlî tasavvûrlar bulunduğu tercüman olarak bize gösteriyor ki bu hasîsa bizde fitîdir. Beşeriyetden bu hissin, bu idrâkin istirdâdi, adlâ'in o metin istihkâmına siğınmış olan kalbi almakdan daha müşkildir.

Hayatımızda tesâdîf eylediğimiz hadisâtın her biri bu hissi ikâz eder, i'lâ eder. Akrabamızın hastalığı, yârânımızın felâketi, kendimizin bedenen, mâlen yâhud iyâlen müsîbet zede oluşumuz, hûlasa her hâdice bu hissi bîdâr eden es-bâbdan başka bir şey değildir. Hâlbuki insan şu üç günlük hayat içinde bu gibi hadisâtâne kadar çok ma'rûz bulunur!

İnsan böyle bir müsîbetin vukûunu duydugu zaman kendisine teselli verecek bir dest-i müvâsâta; izdirâbatını ta'dîl edecek bir yâr-ı gam-güsâre; elhâsil düşmüş olduğu şartdan tahlîsine çalışacak bir dest-gîre muhtâcdır. Zâmân-ı felâket bir devr-i ümîd değildir ki insan öyle bir hengâmda diğer zamanlarında olduğu gibi hayâl ile oylanabilisin. Bu devir, cehd ü amel devridir. İnsan böyle bir devirde içini yakmakda olan o hiss-i elîmden kurtulmak için

bez-i mechûd etmeyecek olursa kalbini ye'sin, o nâr-ı cahîmden daha şedîd ateşin pençesine teslim etmiş olur. Evet, insan, zaman-ı felâketinde derdine çare-sâz olacak bir dest-i müvâsâta muhtaçtır. Bir dest-i müvâsâta ki, onun kendi hakkında babasından, anasından, bütün insanlardan daha şefik olduğuna kemâl-i itmînân ile mu'tekiddir; bir dest-i müvâsâta ki kendisinin gam-hâri, gam-güsâri olduğunu, hem de onu düştüğü girdâb-ı hayretten tahlîs edebileceğini hissetmiştir; elhâsil bir dest-i müvâsâta ki pay-ı bî-karârını mezâlik-ı idbârdan muhâfaza ederek kenâr-ı selâmete sevkeylemek için bütün mevcûdiyetini ona tevdî'e bin can ile râzi olmuşdur.

İnsan bir müsîbete giriftâr olduğu zaman derûnunu ateş alır; rûhu pâre pâre olup bedeninden pervâz etmek derecelerine gelir; acz ü za'finin hakîkatini anlar; kuvâ-yi madâdiyye ve ma'nevîyyesinin gâyet naçîz olduğunu görür; şu kevn-i mehîb içindeki mevkîinin mâhiyetini idrâk eder; bu âlemde tek başına kalmış bir garîb olduğunun, daha doğrusu her taraftan tehâcüm eden müessîrât-ı tabî'atın önünde kaça kaça artık tâb ü tüvâni kesilmiş zavallî bir şikâr olduğunun farkına varır. Hangi cihete teveccûh ederse etsin ne derdine çare-sâz olacak bir yâr-ı zâhîre, ne de etrafını kuşatan şedâ'id-i dehre karşı bir penâha tesâdîf edemez. Başını göğe kaldırır, serâbistân-ı fezâda kemâl-i samt u sükûn ile seyâhat eden nûcûm-ı şeb-zindedârdan başka bir şey görmez; gözünü yere diker, dağlardan, tepelerden, ovalardan, bâdiyelerden başka nazarına bir şey isâbet etmez. Bunlardan hangisine doğru îsâl-i sadâ-yi istimdâda kalkışsa ya kendi feryâdının aksını duyar, yâhud o feryâdda riyâh ile hem-cereyân olur gider!

Sonra kendine gelir, etrafına göz gezdirir.. Kavm ü kabilesini, kardeşlerini, çocuklarını görür. Fakat heyhât o cemâ'atin içinde bir ferd göremez ki kendisini bîzâr eyleyen müsîbetden âzâde olsun da hayatı mahv ile tehdîd eyleyen hâtrâtâdan, âlem-i kevnin mâlâmâl olduğu mehâlikden tahlîs-i nefs ihtiyâcını ondan daha az hissetmiş olsun. Öyle ise insan böyle müşkil bir halde ne yapar? Hangi rûkne dayanır, hangi daru'l-emâna siğınır? Kimi şâyân-ı i'timâd bulur, kimden ümîd-i necât eder. Artık onun için kendisini â'mâk-ı ademden sâhil-i vûcûda çıkarır; bu kadar ibtilârla, mihnetlerle imtihâna mahkûm eden şu kuvve-i ezeliyyenin yed-i avâlim-gîr-i kudretine atılmakdan başka bir çare yokdur.

İste o kuvvetdir ki bu âlem-i vûcûdu muhkem bir takım erkân-ı hikmet üzerine te'sîs etmişdir. İşte o kuvvetdir ki hiç bir şeyi nâ-be-mahâl vaz' etmemiş, hiç bir zerreyi abes olarak vûcûda getirmemişdir; iste o kuvvetdir ki bâliğ bir hikmet, azîm bir maksad ile insana bu müteharrî fikri, bu ser-bâz aklı, bu müte'âkis ihtisâsâti, bu mütezâd temâyülâti vermişdir. İnsan bu kuvvette münkâd olursa kalbi sükûnet-yâb olur; bir dest-i fevka'l-hayâlin zîr-i himâyesinde bulunduğu yakinen bilerek rûhuna itmînân gelir. Lâkin eğer insan bu kuvvette olan inkiyâdını, i'timâdını ga'ib ederse artık rûhu nasıl nasîbedâr-ı itmînân olur? Yâhud rahat ve sükûn denilen zevki nereden bulur?

İnsan ki hayatının her lahzasında hissiyatına iştirâk edecek, âlâmını ta'dile medâr olacak bir yâr-ı vefâdâra iftikâr dan kurtulamaz; ya aslî'l-hayât olan o kuvvete i'timâddan mahrûm kalır da kendisini bu nâ-mütenâhî kevn içinde tek ü tenhâ, za'if, her an mevcûdiyetini mahvedecek binlerce müessirâtın tahtı tehdîdinde görürse hâli neye varır?

İnsan ki bütün ef'âl ve harekâtında bir ümidi muhâtcâr; büyük büyük musibetlerin makhûr-ı ibtilâsı olduğu zaman bir istinâd-gâhın, bir dârû'l-emânın vücûdundan nâ-ümîd bulunursa zavallının bu ye's ile âkîbeti ne olur?

[29] İnsanın insâniyeti cisminden ziyâde rûhuyla kâ'im olduğu için her hissinde, her tahatturunda bir gâye-i kemâle doğru ilerlemek ihtiyyâcındadır ki bu terakkîyi de hep o his tevlid etmektedir. Ya o insanın bâsîra-ı kalbi bütün mevcûdâtın rûhu, fâfir-ı kayyûmu, bütün cemâl ve celâlin mün-tehâsi olan zat-ı kibriyâya karşı amâ-yı mahz içinde bulunur da bu kâ'inat-ı hevl-engîz içinde şu sükûn-i mehîbden, şu sükût-i müdhîşden başka bir şey görmez, bir şey işitmezse hâli ne olur?

İnsanın yüreğini parçalayacak mahrûmiyetlerden değil midir ki her tarafından kendisini muhît olan şu nâ-mütenâhî kâ'inat onun feryâd-ı istimdâdını işitecek, imdâdına şîtab edecek bir semî'-i mucîbden hâli bulunsun?

Enîn-i kalbini duyacak, leyâl-i tenhâdaki hasbihâl-i ibti-hâlini dinleyecek bir gûş-i merhamet bulunmasın? İnsana girân gelmez mi ki nazarını âsümâna doğru çevirsin de o fûshat-serây-ı bî-intihâda dehşet-engîz bir boşluğdan, ma-hûf bir sükûtdan başka bir şey görmesin?

Âsâr-ı târihiyyenin şehâdetiyle sâbitdir ki insan mesâ'ibe giriftâr olduğu zaman, îmâni dâimâ kendisine en şefik bir tesliyet-sâz, en merhametli bir ta'ziyet-kâr bulmuşdur. Bir felâketle müte'ellim ne kadar yürekler vardır ki îmân olmasa parça parça olur, nîrân-ı ye's ile erir giderdi. Kavm ü kabîlesi arasında refî'l-kadr iken zelîl olan, sâhib-i yesâr iken fakir düşen bir adam karanlık gecelerde oturup idbâr ve se-fâletini düşünerek derin derin göğüs geçirirken, eğer yanı başında bütün esrâr ve hafâyâya muttalî' olan, düştüğü mu-sîbete karşı o zavalliya sabr u sekînet veren, yâhud servet ve ikbâlini istirdâd için kudret ihsân eden bir alîm-i mutlakın bulunduğuuna îmâni olmasa nasıl tesellî bulur?

Şebâbinin henüz en terâvetli devresindeki ciğer-pâresini gâ'ib eden bir mâder-i mihibân, yavrusunun bu âlemin fevkînde bir âlemdede himâye-i Rahman'a vedî'a olduğunu bilmese; Hâlik-ı Rahîm'in evlâdi hakkında kendisinden da-ha şefik olacagina îmân etmese bîçare kadının rûh-i her-dem-heyecâni nasıl olur da ârâm-güzîn olur?

İnsanı çesme-i pûr-hûn-ı ademe atşân eden, kendi eliyle kendi hayatına hâtime çektiğen sâ'ik, onun makdûrât-ı be-şer üzerinde keyfe mâ yeşâ' tasarruf eyleyen o kuvve-i kâhi-re-i fevka'l-hayâle adem-i îmânından başka nedir? Şimdi biz diyemez miyiz ki: Îman, insâniyetin levâzîmindandır, hayât-ı arziyyenin havâyic-i zarûriyyesinden biridir; bundan mahrûm kalan bütün dünyayı yed-i yemîn-i tasarrufuna alsa yine lezzet-i hayatdan mehcûrdur; buna mazhar olan se-fâletin zebûnu olsa bile huzûr-ı câvidanî içindendir?

Bizim gibi bütün erbâb-ı im'ân görmektedir ki insanların şedâ'ide, mesâ'ibe karşı sabır ve tecelliüdleri, îmânlarının kuvvetiyle mütenâsip olmak sûretille mütefâvitdir. Hattâ efrâd-ı beşerden bazılarında yakın-i îmân sâyesinde nazar-ı ibret ni'met ile musibeti, lütuf ile kahri bir tutacak kadar yükseliyor ki, zannedersem feylesofların sa'âdet-i dünya diye aradıkları gâye-i ikbâl bu hâl olacakdır.

Pekâlâ mesâ'ibin hûcûmündan korkarak daha musâb olmadan vehm ü hayret içinde kalan, endîşe-i âfî ile heyecanlara düşen bir takım adamlar için muvakkat bir sûretde kendilerinden geçerek bulundukları hâli unutmak emeliyle peymâneden istimdâd edecekleri yerde îmânlarını te'yîde çalışmak lâzım değil midir? Zaten ser-germî-i şarab ile bir an için unutulan havf u heyecan, biraz sonra eskisinden daha şedîd olarak avdet eder. Bundan başka şu iki tarîk-i tesellî arasında büyük bir fark vardır. Zîrâ nefsiye, yâhud evlâd u iyâline isâbet edecek şedâ'idi bu sûretle hatırlardan çıkarma-ya çabalayan adam kendisine karşı affi nâ-kâbil cinâyetler irtikâb etmiş oluyor: Evvelâ îmânını te'yîd etmediği için rû-hunu öyle bir zevkden mahrûm bırakıyor; hâlbuki onun kalbde uyandırıldığı rûh-ı safânın kadrını ancak mü'minler bilir. O mü'minler ki "sînemizde ebed-cûşân olan zevki bilselerdi bizden silah kuvvetiyle almaya kalkarlardı" diyorlar. Sâniyen, o adamın sa'âdetle vûsûl için yanlış bir yol tutması onu insan için tekarrübü helâka bâdî öyle bir takım uçurumlara sevkediyor ki hem kendisi, hem de onunla beraber bir çokları mahvolup gidiyor. Nitekim şu âkîbet sa'âdet ve râhata arz-ı iştîyâk eden, fakat onu yoluyla aramayan çok kimselerde görülmüş ve görülmektedir.

Lâkin mü'min-i mu'tekide gelince onun hâli büsbütün başkadır. Zîrâ o bu âlem-i kevnde hikmetsiz hiç bir şey bulunmadığını, her amelin bir nefîcesi olacağını idrâk eder. Kendisine im'ân ile bakar, görür ki hissediyor, anlıyor, mu-dilât-ı mesâ'îlin halli için fikrini yoruyor, nihâyet onları keşfe zafer-yâb oluyor. Her gün dâimî bir terakkide bulunuyor. Artık o mü'min kendisine doğru ale't-tevâlî hûcûm eden ekâdâr-ı mü'ellime-i hayatın karşısında mağlûbiyet eseri göstermez; bilâkis kemâl-i celâdetini muhâfaza ederek nefsiye şu su'âlleri îrâd eder:

Ben neyim? Nereden gelmişim? Nereye gidiyorum? Hayat nedir? Mevt nedir? Bu mesâ'ib benim üzermeye neden taslît edilmiş? Bu kâ'inat nedir? Benim onunla münâsebe-tim neden ibâretdir?

İşte mü'min bu serâ'iri, nazar-ı tefekkûrûnun öňünden ayırmaz; hayatınn bunlara merbûtiyetini bildiği için dâimâ bunların halli ile uğraşır. Nihâyet kâh havâss-ı zâhirîyyesinin bahsettiği ilim ve irfânın delâletiyle, kâh âyîne-i safâdâr-ı vicdânına aks eden envâr-ı ilhâmin hidâyetiyle artık efkârını lebrîz eyleyen o esrârin hakikati kendisine mütecelli olur, fürû'u da kalbinde rûsûh bulur. Bu sûretle kıymet-i hayatı, hakîkat-ı kâ'inâti anlamış bir insân-ı kâmil kesilerek bu âlemdede [30] beşer için mukadder olan sa'âdetlerin en gü-zîni içinde imrâr-ı ömr eder.

Mâdem ki îmân, hayatı mes'ûdânenin rûhu, ervâhın sükûn ve itmînân peyâmı getiren bir resûlüdür; insanın bu

âlem-i imtihanda ma'rûz kaldığı şedâ'id-i ma'îset içinde, ek-dâr-i bî-nihâye-i hayatı arasında en birinci tesliyet-sâzi, ta'ziyet-kâridir. Lâkin kalb-i insânide olan böyle bir îmânı bîdâr etmek, sonra o îmânı rûh-i beseriyetde azamet-i şâniyle mütenâsib bir makâm-ı refî'a iclâs eylemek için ne yapmalıdır?

Aşrimizda böyle bir maksada vüslûl nasıl kâbil olur ki, şükûk, şübhât alabildiğine artmış; her türlü iŞkâlât, ehemmiyet peydâ eylemiş; erkân-ı akâ'idi esâsından devirmiş olmakla mübâhî bir çok adamlar meydan alarak havâssâ, avâma karşı kalemlerinden saçıkları zehirlerle beseriyetin za'if kalbini zulmet-âbâd ediyorlar; kendilerinin insâniyeti ümidiñen mahrûm bırakın, ye'is ile tehdîd eden birer kara haberci olduklarını söylüyorlar?

Îmâna îman denebilmek için reyb ü gümândan âzâde, hûcûm-ı i'tirâz ile sarsılmak za'findan berî olmalı. Ya böyle metîn bir îmân ne sûretle ihrâz edilebilir ki, halk filân allâmenin dinsizliğini, filân feylesofun hiç bir şeye inanmadığını işitip duruyor?

Deriz ki bilhâssa dîn-i fitrî sâhibi olan bir müslüman için böyle sarsılmaz, metîn bir îmân edinmek yalnız şunları bilmeye mütevakkifdir:

Evvêlâ dinsizlik hadd-i zâtında nedir? Onu ne gibi esbâb tevlîd eder? İlim ile îmân arasındaki münâsebet neden ibâretdir? Bunlar birbirine münâfî midir yoksa ikisi de lâzîm-melzûm kabîlinden midir, yâhud muhtelif elfâz ile ifâde olunur aynı şey midir?

Sâniyen maddiyyûn tarafından erbâb-ı edyâna ilkâ olunan şübhât ne gibi şeylerdir? Bunlar tedkîk olunur, muhâkemeye çekilirse ne netice ihrâz edilir?

Şimdi biz kâri'imizi bir tarîka sevkedecek olursak nazarında beş mühim emir tecelli eder ki sıhhati asla söz götürmeyen bürhân-ı hissî ile sabitdir:

Evvêlâ: İnsanlar arasında hakikatde ve nefşü'l-emirde dinsiz yokdur; işin gâyeti nizâ'-ı lafzîden, münâkaşa-i ta'bîrâtdan ibâretdir.

Sâniyen: İlim, îmanın medâr-ı evveli, sâ'ik-i a'zamıdır. İnsanın ilmi arttıkça, yakın-i îmânîsi de müzdâd olur.

Sâlisen: Beseriyetin väsil olduğu gâye-i îmân İslâm'ın takrîr etmiş olduğu akide-i tenzîh ve tevhîdden ibâretdir. Zîrâ bu din tamamıyla fitrat-ı beseriyeye üzerine münzeldir.

Râbi'an: Zikrolunan şükûk, şübhât-ı beserîn dîn-i fitrî olan İslâm'dan i'râz etmesinden başka bir sebebeden tevelüd etmemiş ve etmeyecektir.

Hâmisen: İlhâd, yâhud yanlış anlamak devri artık geçmiştir. Şimdi biz öyle bir asırdayız ki Cenâb-ı Hak tarafından insanlara açılan berâhîn-i hissiyye kapıları sâyesinde îmân bir çok ünûfa rağmen şükûk ve şübhât'dan artık vârestedir.

Öyleyse biz de şu mesrûdâtımızı şâfi ve kâfi bir sûretden tafsile başlayalım; mülhidlerin sözlerini tamamıyla nakledelim de ta'yîn eylediğimiz gâyeteye varmak için onları ilm, akıl, tabî'at huzûrunda birer birer muhâkemeye çekelim, vallâ-hü'l-müste'ân.

Muhammed Ferid Vecdi
Mütercimi Mehmed Âkif

MEVÂ'IZ

Mukarriri Manastırı İsmâîl Hakkı
Muharri H. Eşref Edîb

52 Ders-Mâba'd

Bazı akvâle göre Allah Te'âlâ bir nevi mikropları onlara musallat etti. Kavl-i meşhûra göre bir nevi kuşlar, ihtmâl ki küçük şeyler olsun, huveynât-ı sagîre... Fransızca mikrop derler. Åletle bakarsan görülebilir.

Ta'assuba bak, bazıları hâlâ onu bile kabûl etmek istemeler. Înada bak. Mikrop ne imiş? Böyle şey olur mu imiş... Hâlbuki gözle görülmüş aynen müsâhede edilmiş, iki kere iki dört eder kadar mevcûdiyeti kesb-i kat'iyet etmiştir. Böyle iken hâlâ birçoğu: "Mikroplara inanmak günâhıdır, hatâdır, diyorlar; her şey Allah'ın kudretiyle olur." Âmennâ! Onu kim inkâr eder? Fakat sebebsiz ne olur? Hastalık da, sağlık da bir sebebledir. Her şey esbâba merbütür. ^(وَأَنْ تُنَسِّى لِلْإِنْسَانَ إِلَّا مَا سَعَى)¹ Ama birtakım şeyler var vüs'umuz hâricinde, Allah o sebebleri halketmeksiz kudret-i sâbhâniyyesiyle ân-ı vâhidde halkeder; Ona "kerâmet" derler, "mu'cize" derler. Bilâ sebeb müsebbibi halk etmek, esbâbı hazır iken müsebbibi yok etmek "hârika"dır. Her şey yine meşîyyet-i sâbhâniyyeye bağlı. Dilerse yapar, dilerse yapmaz. İsterse yemek yemeden doyurur. İnsan hasta olur kırk gün yemez yine yaşar. Her şeyin künhüne akl ermez. Bazen de yer yer yine doymaz. O da bir nevi hârikadır. Bütün dünyayı tutsa, bütün mâmelekler onun olsa yine doymuyor, doymuyor. Böyleleri de var işte. Sebeb var müsebbib yok. Müsebbib var sebeb yok. Böyle de olur. Fakat bunlar ahvâl-i fevkâl'âdedir. Asıl âdet-i sâbhâniyye: Sebep olacak, müsebbib öyle husûle gelecek. Her ne ise maksadı fett etmeyelim:

Hitâb, Kureyş kabîlesine olursa... Kureyşîleri Allah sevmiştir. Sultân-ı Enbiyâ o sülâaleden geldi. Cenâb-ı Hak o sülâleyi muhâfaza ediyor. ^(إِلَيْهِ رَحْمَةُ النَّبِيِّنَ وَالصَّابِرِينَ)² Allah'ın in'amîdir bu. Ashâb-ı Fil'i mahvetmesi Kavm-i [31] Kureyş'i muhâfaza içindir. Eğer Ashâb-ı Fil muzaffer olaydı, ne Abdulmuttalib kalacakdı, ne de Kavm-i Kureyş! Ebrehe birkaç saat Abdulmuttalib'i habs etti. "Ebrehe" nâmında bir vâlî geldi, Kâ'be-yi Mu'azzama'yı yıkacak, San'a diyârını kiblegâh-ı âlem yapacak. Kâ'be'yi çekemiyorlar, Kâ'be-yi Mu'azzama yerine San'a şehrindeki büyük kilise ziyâret-gâh-ı enâm olacak. Siyâseten buna lüzûm göründüler. Koca bir ordu, zırhlar giymiş binlerce askerden mürekkeb bir ordu gönderdiler. Allah diyor ki: "Onları darmadağın etdim..." Niçin? Kureyş kabîlesini muhâfaza için.. ^(إِلَيْهِمْ رَحْمَةُ الشَّتَّاءِ وَالصَّيْبِ)³ Yâzin, kışın ticâretlerinde serbest, seyâhatlerini rahat rahat icrâederler. Hürriyet üzere yaşırlar. Vâki'a nüfusları az, kendileri kalîl, kabâ'il-i Araba karşı bir avuç su; fakat bak kud-

¹ Fecr, 53/39.

² Kureyş, 106/1.

³ Kureyş, 106/2.

ret-i sübħâniyyeme, bütün kabâ'il beyinde mümtâz, muhterem. Kışın Yemen'e, yazın Şam diyârına emîn ve sâlim olarak gider, gelirler. Bu, bir hârika-i uzmâ. Bütün kabâ'il-i Arab birbirine düşman, hasim, yek diğerini istilâ eder; lâkin bunlara yan bakan yok. Muhterem, mu'azzez, her nereye gitseler serbest yaşarlar. İşte Cenâb-ı Hak bu ni'meti tezkîr ediyor: (وَإِذْ كُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعِفُونَ فِي الْأَرْضِ)¹ Kureyşileri kimin sâyesinde, kimin şeref ve sa'âdetine Allah pâyidâr etdi, i'lâ ve i'zâz eyledi? Hazret-i Muhammed Mustafa sallallâhu aleyhi ve sellem sâyesinde. "Eshedü en lâ ilâhe illallâh ve eshedü enne Muhammeden abduhû ve resûlûhû" o sâyede, o hikmete mebnî (فَأَنْتُمْ وَأَيْدِكُمْ بِنَصْرِهِ وَرَزْقُكُمْ مِنَ الطَّيْبَاتِ)².

İste ikinci ma'nâ-yı şerîf de budur. Şimdi gelelim âyet-i kerîmeye. Sebeb-i nûzûlü böyledir. Lâkin sebeb-i nûzûle bakarak ma'nâsı hemen ondan ibâretdir, başka işâreti, mazmûn-ı şerîfi yokdur, demek hatâ-yi azîmdir. Ne usûlce, ne kelâmca buna mâni' gösterilemez. Belki elfâz-ı şerîfesinin mevzu'âtına halel getirmeyerek, aslını bozmayarak her âyet-i kerîmeye bir çok me'ânî-i latîfe, tatbîkât-ı hâriciyye zikrediyorlar. Mâ-sîka lehi yine esbâb-ı nûzûlü addolunur, bununla beraber öyle serâ'ir ve dekâyiki, mezâmîn-ı celîlesi gösterilirse cihân buna hayrân kalır.

Simdi bu âyet-i celîle bizim hakkımızda o kadar kâbil-i tatbîkdir ki buna hayrân olmamak kâbil değildir. On Temmuz'dan evvelki hâlimizi düşün. Ne kadar azlık idik. Hele hakkâniyet taraftarları, az çok hamiyet taraftarları... Bî-çârelere neler çekiyorlardı, iki üç kişi bir yere gelemediyor, tek-kelere gidilemez, câmilerde hafiyeler ta'kîb eder. Âyet, hadîs tefsîr olunurken bir Cuma geçirince üç gün aklım başıma gelmezdi. Çalışıyordum -o zaman ta'bîrinde- fenâ söylemeye yem. Lâkin fenâ anlayanlardan ihtarâzen, zamana ri'âyet ederek örtülü söylemeye mecbûr idim. Ma'a-mâfih her şeyi söylüyordum. Erbâbı anlardı. Ama böyle açıdan açığa bahsedemezdik. Fakat çaresizdi. İnsan kendini muhâfaza etmek lâzım. Elhamdülillah otuz beş sene oldu, va'z ediyorum hiçbir def'a isticvâb olunmadım. Yazı da yazdım gazetelere derc ettirdim, elbette o zamânın hey'et-i vükelâsına, saray erkânında istemedikleri sözleri söylemişimdir. Fakat işte na-silsa kurtulduk. Lâkin dâimâ içimizde korku bâkî idi. Çünkü bir jurnale bakardı, insanın gittiği gündür. Kimden soracaklar? Müselsel muttasıl cebâbire!.. Hele biraz ma'rûf oldun mu, bir yere gidecek olsan arkandan köpek sürüsü gibi hafiyeler ta'kîb ederdi. Mel'unlar o derece ileri varmışlardı ki âileler arasına bile burunlarını sokmaya başlamışlardı. Babası habs olunur, oğlu görmeye gidemezdi, gider gitmez:

- Hâ... Sen de o fikirdesin... diye paldır küldür sorusuz su'âlsiz giderdi. Böyle mezâlim, böyle rezâlet ki hâtıra gel dikçe insan dehşetinden titriyor, halâs bulmasından dolayı secde-i şükrâna kapanıyor.

¹ Enfâl, 8/26.

² Enfâl, 8/26.

Şimdi (وَإِذْ كُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعِفُونَ فِي الْأَرْضِ)³ düşününüz ne kadar za'if, ne kadar bî-çâre idiniz. Hafiyeler jurnalcılar etrâfinizi sarmıştı. Nâsin ânsızın sizi yakalayıp götürmesinden korkar idiniz. Her dakika mevte mahkûm idiniz. Sorusuz su'âlsiz istibdâda kurban oluyordunuz.. Halâ öyle misiniz?.. Hayır! Çünkü (فَأَنْتُمْ وَأَيْدِكُمْ بِنَصْرِهِ) Allah sizi ivâ etdi. Size me'vâ verdi. Makar ve menzil sahibi oldunuz, yani vatanınıza sâhib oldunuz. "vatan" demeye hak kazandınız. Hürriyete, hürriyet-i lisâna mâlik oldunuz.

Sonra bu ni'metin kadrini bilirseniz nusretiyle de mü'eyyed kılınacaksınız. Ama kim nusret edecek?.. Orasını Allah bilir. Gerek dâhilden, gerek hâricden nusret edenler bulunur. Allah dileyince düşman tanılan bir kavmi hâlis muhlis dost yapar; bütün kuvvetiyle sana yardım eder, fi'ilen, kavlen iştirâk eder, Allah onlarla bizim menfa'atimizi birleştirir, yâhud öyle bir fikir verir. Ya bu zamana kadar menfa'atler başka idi, şimdi birleşdi; yâhud müttehid idi, ama farkında değil idi, bugün fark etti ki Türkler olmazsa Alman nüfuzu istilâ edecek, Avusturya ileri yürüyecek, yavaş yavaş büyük bir Alman hükümeti teşkil edecek, sonra İngiltere hükümeti bitdi.

Hakikaten kalbimizde bir fenâlik var mı? Hepimiz kardeş gibi yaşayalım, diyoruz. Hiçbirimizde gillliği yok. Geçen hafta îzâh etdim, Allah Te'âlâ herkesle iyi geçinmeyi tavsiye eder, ale'l-îtlâk vatandaşlara kardeş ta'bîr eder.⁵ (إِلَيْيَ مَدِينَ أَخَاهُمْ شَعِيْتاً) Allah, bir peygamber hakkında ümmetine nisbeten kardeş diyor. Niçin? Çünkü bir vatandaşı yaşıyorlar, onlar henüz putperest... Böyle kaç tane âyet var. Semûd kavmi kâfir oldular; Hakk'ı, peygamberi inkâr etdiler,

İste bu âyetde bak ne diyor! (إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخْوَهُمْ حَالَحُ)⁶ Semûd kavminin kardeşleri... Kim o? Sâlih aleyhisselâm. Simdi sorarız: acaba nasıl kardeş idi? Ana baba bir kardeş mi; bütün [32] kavm-i Semûd ile uhuvvet kâbil mi?.. Din kardeşi mi? Hayır, o mü'min onlar putperest!.. Şu hâlde bu uhuvvet nasıl kardeşlikdir? Vatandaşlık, hemşehrilik. Her peygamber kendi kabilesinden geldi. Evvelâ onları irşâd eder, sonra âlemi. Her peygamber ma'rûfu'n-nesebdir. Her peygamber neseb-i şerîfi mazbutdur. Kendi kavmi içinde i'lân-ı şerîfat eder. Her peygamber ümmetinin kardeşidir; yani vatandaşı.

"Bütün Rûmlar, Ermeniler kardeşinizdir" dersek, ne hâtâ ederiz? Bilirsen söyle, bilmezsen öğren. Kur'an'daki şeyi inkâr edenler kâfir olur.

"Hiçbir ma'nâca kardeşim değildir" dersen, hem yalan söylersin, hem Ku'âni inkâr edersin.

(فَأَنْتُمْ وَأَيْدِكُمْ) Allah sizi yeniden vatanınıza mâlik etdi, (بِنَصْرِهِ) sonra nusretle mü'eyyed kaldı. Yani bütün firkalar birlleşerek, hepsi yek vücud olarak dünyada görülmemiş bir kuvvet te'essüs eyledi. Bunun üzerine Türklerin dostluğu

³ Enfâl, 8/26.

⁴ Enfâl, 8/26.

⁵ Hûd, 11/84.

⁶ Şuarâ, 26/142.

İngiliz nâmına i'lân olundu, bu bir hârika-i uzmâdır ki cihâni hayretde bırakdı, Cenâb-ı Hak'dan gayri kim yapar bunu? Eğer sen dünyayı celbetesen o azametli kavme kendini himâye ettirmen değil, lehinde bir söz söyletemezdin, çünkü onlar hâtr gönül bilmezler. Söylerlerse ciddi söylerler, her kavmin kendine mahsus mesleği, huyu, meşrebi vardır. İngiltere kavminin ciddiyeti meşhûr-i cihândır.

Esta'îzübillâh (وَرِزْقُكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ) sonra sizi tayyibâtdan merzûk edecek. Ortâdan yağmalar, mahlûller kalkacak. Herkes çalışacak, millete hizmet edecek. Kimseye öyle havadan bir şey yedirmeyecekler. Sevdigi insanlara Allah haram yedirmez. Her türlü irtikâbat kalkacak. Tayyibâtdan merzûk olacaksınız. San'atlar, hünerler, her türlü ihtiyârlar vücûda gelecek, herkese iş bulunacak. (لَعَلَّكُمْ تُشْكُرُونَ) böyle yapıyor ki şükredesiniz. Dünyada bu kadar ni'met veren Allah, âhiretde¹ neler ihsân etmez. Buna şükretmeli. Şükür Allah'a olur, Zeyd'e, Amr'a olmaz. Te'sîri halkeden Cenâb-ı Mevlâ'dır... Bu, olur şeylerden değil. Lâkin hüsün-i muvaffakiyyet ihsân eden Cenâb-ı Hak'dır. Hüsün-i niyyet olduktan sonra insan dâimâ selâmete mazhar olur.

Şimdi gel bu âyeti bütün millet-i İslâmiyye hakkında oku. Devr-i sâbık ile lâhîki cem' eden kâffe-i müslimîne tamâmiyle mutâbîk olduktan başka isterSEN Cem'iyyet-i İttihâdiyye hakkında da okuyabilirsin. Hele o bî-çâreler pek az idiler. İskenceye dayanamadilar Avrupa'ya kaçdilar. Hiç va'd ile iğfâl olunmadilar, sebât etdiler. (وَإِذْ كُرُوا إِذْ أَنْتَمْ فَلَيْلٌ) hakîkaten pek garîb, pek âvâre idiler. Kendi memleketlerinde değil. Kimisi Mısır'da, kimisi Londra'da, kimisi Paris'de, kimisi Kibrîs'da.. Böyle garîbü'd-diyâr olarak kendi vatanınızdan cûdâ olmuşdunuz. Öyle bir zümre-i kalîleden ibâretdiniz. (تَخَافُونَ أَنْ يَتَحَطَّفُوكُمُ النَّاسُ) kor-kuyorsunuz ki milletler, düşmanlar sizi mahvedecek; biraz daha sükût olunsayıd barbarlıkla ithâm etdikleri Türkleri taksîme karar vereceklerdi, korkuyorsunuz ki nâs yani akvâm-ı muhtelife Osmanlıları yutuvarecekler, çünkü karar ve rilmişdi. Karar-ı düvelîye karşı durmak kâbil mi? Bu hâlimiz ile bir devlete karşı duramayız. Meğer inâyet-i Bârî ola. Çünkü (وَأَعْدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعُوكُمْ مِنْ فُوْزٍ) emr-i şerîfini ihlal etmişiz, bütün kuvetlerimizi zâyi' eylemişiz, bundan dolayı (مُسْتَحْضَعُونَ) olmuşuzdur. (فِي الْأَرْضِ)

İşte Cem'iyyet-i celîle de böyle bir hâlde idi. Sonra da (فَوَآتَكُمْ) Allah râzi olunca esbâbını halkeder. Ama onların çoğu söyle böyle imişler. Gözümüzle görmedik. Her nasıl ise! Sen ona bakma. Allah'ın te'yîdine bak. Allah'ın inâyetine bak. (إِنَّ اللَّهَ لَيُؤْيِدُ هَذَا الدِّينَ بِالرِّجْلِ الْفَاجِرِ) ³ hadîs-i şerîfini tezekkûr eyle. Hangimiz tamâmiyle iyiyiz? Evsâf-ı matlûbeyi hâ'iziz? Hangimizin alnı pâk ve dirâşân?.. Bunların bir kısmı Mısır'da, Kibrîs'da bulunmuşlar. Bir takımı da Avrupa'da dolaştıkları halde fes giymişler, ömründe başlarına şapka koymamışlar. Hâlbuki sefîrlерimiz nasıl yapardı; Paris Sefiri şapka ile gezerdi, görenler söylelerler. Bu irtikâb etdikleri denâ'ete âlem te'accüb edermiş, hattâ o devletin hâriciye nâzırı bile fesini takmadan bizim sefîri kabûl etmiyormuş. Şapka ile sokakda gezebilir, fakat resmen kabûl etmiyor. Heriflerde te'assub-ı millî bile yok idi. Hangi millet tebdîl-i mekân edince hey'etini tâhvîl eder? Böyle birtakım hamîyetli yâdigârlar vakityle burlara ve bunların emsâline bir şey demiyorlardı da simdi başı çiplak resim çıkarmış diye o muhterem Cem'iyyet'in a'zâsından birine kiyâmetleri kopardılar. Lâyik değil. İnsan biraz da hayâ etmeli, bu zevât bütün milletin selâmetini te'mîne çalışmışlardır. Hâlâ da çâlışıyorlar. Hâlbuki el altından ne fesâdlar oluyor. Bu Cem'iyyet pâyidâr olmasa ma'âzâllah o dakika istibdâd avdet eder. Muhâfaza-i hürriyet uğrunda geceli gündüzlü çalışan burlardır. Var olsunlar, dâim kalsınlar.

İşte azlık idiniz, bî-çâre idiniz; Cenâb-ı Hak vatanınızı size bahsetti, size nusret verdi, sizi nusretle mü'eyyed kıldı; fakat siz de bunun kadrini bilin, şükredin. Allah Te'âlâ sizden bunu ister. (لَعَلَّكُمْ تُشْكُرُونَ) kollarını Allah'dan başka azîz eden yok. Bütün bu muvaffakiyetleri Cenâb-ı Hak bize bahsetti, bundan sonra da selâmetimizi te'mîn eden Allah'dır, Allah'dır, Allah!.. Başka istinâdgâhımız yok. Gördüklerimiz, söylediklerimiz esbâb-ı zâhireden ibâretdir.

-52'nci dersin sonu-

Hilâl Matba'ası

Ebu'l-Ulâ

¹ Metinde "âhirinde" şeklinde yazılmıştır.

² Enfâl, 8/60.

³ Buhârî, Sahîh, Kitâbü'l-Cihâd 176.

Dersa'âdet'te Bâbâlî Caddeşinde
Mahall-i İdâre:
İdâre-i Mahsusâ

SIRÂTIMÜSTAKÎM
Din, Felsefe, Edebiyat, Hukuk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

İhtâr: Mesleğimize muvâfik âsâr-1 ciddiyye
ma'l-mennuniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr idâde olunmaz.

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbîdîn - H. Eşref Edîb

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	60	30
Vilâyatta	80	40
Memâlik-i ecnebiyyede	80	40

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
11 Temmuz 1324

Dersa'âdet'te Nûshası 50 Paradır
Kirılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevi
20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

11 Mart 1909

18 Safer 1327 Perşembe 26 Şubat 1324

İkinci Cild - Aded: 29

[33] AHKÂM-I İSLÂMÎYYE VE İCTİHÂD

Mu'âmelât-ı dünyeviyye ve intizâm-ı ahvâl-i umûmiyyeye dâir olan kism-ı râbi'in şerî'at-ı âmme-i dâime olarak cüz'iyâtını tâhdîd etmek mümkün değildir. Çünkü bu kism ahkâmın gâyet kesret ve teşa'ubu ile beraber zaman ve mekân, kuvvet ve za'f, örf ve âdet gibi şeylerin ihtilâfi nisbetinde muhtelif olacağı aşķârdır. Mükellefinin her ferdi bu ahkâmın kâffesini bilmek kâbil olmadığı gibi lâzım da değildir.

İste Esta'îzübillâh¹ وَلَوْ رَدَدْهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولَئِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ تَعَلَّمَهُ Nazm-ı celîlinin mezâkûr "Ulû'l-emr" in yani fukahâ ve erbâb-ı hukukun ictihâd ve istinbâtlarına en ziyâde lûzûm görülen mevâd bundan ibâret olub bu bâbda cem'-i nâsin kendilerine taklîd ve mutâ'atlâr emr-i zarûridir.

Binâ'en-alâzâlik şer'-i Muhammedî hûkûmet-i İslâmiyye'nin tarz ve şeklini tâhdîd ve cüz'iyât-ı ahkâmî yegân ye-gân tafsîl etmemiştir. Yalnız mebnâ-yi hûkûmet ve medâr-ı kîvâm-ı saltanat olacak esasları ta'yîn eylemişdir. Meselâ vü-cüb-i şûrâ ve hürriyet-i kelâm ve ictima' ve hücciyet-i icmâ' gibi ki Avrupa hûkûmetlerinin ahîren teşkil etmiş oldukları "Meclis-i Nüvvâb" parlementolar hep bu esaslar üzerine vaz' olunmuşlardır.

İlelebed devâmî te'mîn buyurulmak için Şerî'at-ı İslâmiyye'de her ne sûretle olursa olsun taharrî-i adâlet ve mü'râ'ât-ı müsâvât ve men'-i zarar u zîrâr^{*} gibi bir takım büyük ve gâyet şümülli esâslar da te'sîs kilinmiştir.

Zamân-ı tenzîilde, asr-ı sa'âdet-i Peygamberî'de ümmet hakkında ahvâl-i câriyyeye müte'allik kâbil-i tağyîr ve tebdîl olmayacak pek çok hüküm ve kazâlar şeref-sudûr etmiştir ki, bunların bir kısmına dâir âyât-ı Kur'âniyye nâzîl olmuş, diğerleri de doğrudan doğruya zât-ı Risâlet-penâh Efendimiz'den telakkî edilmiştir. İşte gerek vaz' olunan usûl-i esâsiyye, gerek bu takım ahkâm ve akziye ulemâ-yi İslâm'a minhâc-ı hidâyet olub ictihâdlarıyle istinbât-ı ahkâma me-zûn oldukları mevâdd-ı ma'rûza husûsunda bu nûr-ı hak ile müstenîr olmuş ve bu sâyede tanzîm ve ahkâm-ı mu'âmelâta muvaffak kılınmışlardır.

İctihâd-ı fukahâ ile istinbât olunan bu ahkâm-ı fer'iyyeye de "Şerî" [34] itlâk olunur. Çünkü kavâ'id-i şer'iyye üzerine binâ kılınmış olduğu gibi bu yolda istinbât-ı ahkâma taraf-ı Şâri'den me'zûniyet de verilmişdir. "Kânûn" tesmiye olunmak da câ'izdir. Nasıl ki ulemâ-yi müte'ahhirîn tarafından kesretle vukû' bulmakda ve örf ve âdetde vâki' tebeddülâtâ ve iktizâ-yi mesâlih ve ümmete göre kâbil-i tebeddül olmaları illet-i bâ'ise gösterilmektedir.

olarak "zarar ve mukâbele bi'z-zarar yokdur" diye tercüme kılınmıştır. Yani bidâyeten kimseye zarar etmek câ'iz olmadığı gibi mukâbeleten ve cezâ'en dahi zarar câ'iz değildir. Meselâ birinin malını bi-gayr-i vech-i şerî almak ve bir kimseňin hakkı olduğu halde onu ifâdan imtina' etmek gibi bir sûretle ızrâr zulüm olduğu cihetle câ'iz olmaz. Mukâbele-i bi'z-zarar da böyledir yani bir kimse diğer kimseye zarar îkâ' etdikde mutazarrî olan mukâbeleten onu ızrâra hakkı olmayı belki hâkim'e mürâca'atla zararını sûret-meşrû'ada izâle ettirmek lâzımdır. Hele vukû' bulan bir zararı âhâri ızrâr ile telâfiye çalışmak kat'an câ'iz olamaz. Meselâ bir kimseňin verdiği kalb akçeyi başkasına sürmek gibi. Mecelle'ye derc olunan kavâ'id-i külliyyenin ekseri Eşbâh ve'n-Nezâ'ir'den me'hûz olub gâyet mühim esaslar olduğu ma'lûm ve müsellemdir. Şerhlerine mürâca'at ile daha ziyâde vukûf hâsil olur.

¹ Nisâ, 4/83.

* Mu'temed râvîlerden İbn Mâce ve Dâre Kutnî ve Hâkim Nusrâtî tarafından tahrîc olunân (لا ضرر ولا ضرار في الإسلام) hadîs-i şerîfinin müfâd-ı âlîsidir. Hadîs-i mezâkûr Erba'în-i Nevevi'de 32'nci hadîs olmak üzere intihâb olunduğu gibi Mecelle'nin 19'uncu maddesi

خَذُ الْعُفُوْ وَأُمُّرُ بِالْعُرُوفِ وَأَعْرِضُ عَنِ الْجَاهِلِينَ¹⁾ (بِالْجَاهِلِينَ) ayet-i kerîmesi (فرده الى العرف واعمل به) diye tefsîr olundukdan sonra “bu âyete nazaran örf-i cârî tevâbi’-i şer’den ma’dûddur. Örf ile murâdımız kavâ’id-i şerî’ate muvâfakatı ile beraber beyne’n-nâs mukarrer olan şeylerdir ki bazı ulemâ buna kânûn tesmiye ederler” buyurulmuşdur. *Kitâbu'l-Hudûd'a* mürââca’t,

Beyânât-ı mebsûtadan maksad-ıaslîmiz şer’-i şerîf-i Ahmedi'nin hâvî olduğu ahkâm-ı esâsiyye ve fer'iyyenin –lede'l-îcâb bazı ictihâdiyâtın fi'l-cümle tebeddül etmesi ve mezâhib-i müdevvenenin herhangisinden olursa olsun nâsa erfak ve mesâlihe evfak akvâlin ahz edilmesi şartıyla- her asr ü zamanda bütün ahvâl-i ümmeti, mu'âmelât-ı câriye-i medeniyeti muhît olduğunu izâh ve isbât etmekdir. “İlm-i Fikh” nâmîyle müdevven bulunan mesâ'il-i şer'iyyemizden ezmân-ı ahîrede muhdes olub mu'âmelâtı pek ziyâde tevsi’ olunan bazı hususât, istisnâ edildiği takdirde hâriç kalacak, madde-i tatbîki bulunmayacak bir şey göstermek kâbil değildir.

Binâberîn tahakkuk ediyor ki bizim esas olarak hiçbir milletin kânûnundan ahz ü iktibâsa aslâ ihtiyâcımız olmadığı gibi ahkâm-ı şer'iyyemiz erbâbı ma'rîfetile tedkik ve tatbîk edilecek olsa bütün ahvâl ve mu'âmelâtımızı tanzîmde bir gûnâ müşkilâta düşmeyeceğimiz vâreste-i kayd-ı iştîbâhdır. En küçük bir numunesi olan *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* gûneş gibi isbât ve irâ'e ediyor ki ahkâm-ı hukukiyyede fukahâ-yi İslâmiyye kadar tedkîkât-ı müşkîkâfâneye hiçbir kavmin ulemâ-yi hukûku muvaffak olamamışlardır, Avrupa'nın senelerce sürüklenip duran ihtilâfâti *Mecelle-i Celîlemiz* ile hall ü fasl edilmesi üzerine her lisâna tercümesine i'tinâ kılındığı cümlenin ma'lûmdur.

Ahkâm-ı cezâ'iyyemiz de tedkik olunsa ne mertebe âdîlâne ve terbiye-i umûmiyye ve islâh-ı ahvâl-i beşeriyye için vâsita-i yegâne olduğu tâbeyyün eder. Gâyet ağır ve gayr-i kâbil-i tatbîk zannolunan “Hudûd-i Şer'iyye”nin her birinde pek çok kuyûd ve şerâ’it i'tibâr olunmuştur. Gerek esbâb-ı mûcîbenin sübûtu, gerek icrâ ve istifâsi gâyet tas'îb edildiği ma'lûmdur. Bu cihetle hudûdun ekserîsine ma'rûz olacak eşhâs nâdiren görülmekde ve onların vaz'ından maksad zecr ü terhîb olduğu tahakkuk etmekdedir.

¹⁾ A'râf, 7/199.

* Bu “afv”, [وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِئُونَ قُلِ الْعُفُوْ] [Bakara 2/219] nazm-ı şerîfindeki gibi “medâr-ı sühûlet, âzâde-i külfet” olan şey ma'nâsına sadır. “Ahz” kabûl ve rizâdan mecâzdır. Yani nâsin teysîr eden, külfetsiz vûcûd bulan a'mâline râzi ol, meşakkate mü'eddî olacak teklîfde bulunma ki münâferet vâki’ olmasına. “Örf” emr-i müstahsen ile tefsîr olunur. Yani kabûl-i âmmeye mazhar olacak şeyler emret ve câhillerden i'râz eyle, süfehâ-yi nâs ile mûcâdele etme. Nasıl ki âyet-i uhrâda [وَإِذَا خَاطَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا] [Furkan, 25/63] buyurulmuştur. İbâd-ı sâlihine câhiller muhâtabe, kendi hâl ve sıfatlarına göre mükâleme edecek oldukları zaman onlar selâm-ı mütârekeyi îltizâm ederler, mukâbelede bulunmazlar. **خَذُ الْعُفُوْ وَأُمُّرُ بِالْعُرُوفِ** [A'râf, 7/199] âyet-i kerîmesi hüsn-i mu'âşeret ve mudârât-ı âmmeyi âmir olmakla bütün mekârim-i ahlâki câmi’ olan âyet-i Kur'âniye'den ma'dûddur.

Ma'a-hâzâ kisâs ile kat’-i yed gibi bazı hudûd-ı şer'iyyenin nâdiren icrâsı bile bî-nihâye nûfûs ve emvâlin masûniyetini te'mîn edeceğinden teşî'i mahz-ı hikmet ve muvâfiğ-ı maslahat olduğu kâbil-i inkâr değildir,

Este’izübîllah ²⁾ nazm-ı celîlinin iş-âr-ı âlisi üzere kâtilin kisâsen katli birçok nûfûs-i ma'sûmenin muhâfaza-i hayatına medâr olur. Evvelen bir şahsi katle tesaddî edecek olan ikâ’-ı katl ettiği takdirde kendisinin kisâsen katlı olunacağını bilince, katilden münzecir olur da her ikisinin hayatı bâki kalır. Sâniyen bir kâtil-i müte'ammid kisâs olunmadığı sûretde başka türlü cezâ-dîde olsa bile verese-i maktûl ondan ahz-ı sâr fîkrinde bulunacaklarından ya onlar onu katl ile kendilerini öyle bir ahz-ı sâr tehlikesine düşürmüş olurlar. Yâhud kâtil havfindan nâşî onları da birer birer katl ü ifnâya çalışır, her iki tarafın kabîleleri beyinde kan gütmek fikri yerleşir kalır.

Elhâsil zâhirde katl olan kisâs, hakîkatde hayat-ı azîmedir. Çünkü meşrû'iyetini düşünen kimse fi'l-i katilden mücânebet ederse katl hiç vukû’ bulmaz, eğer düşünmez de katle mütecâsir olursa katl iki şahsa münhasır kalır, kabîlelerine sirâyet etmez.

(Mekteb-i Hukuk'umuzda tadrîs olunan *Mi'yâr-ı Adâlet* kitabı mütâla'a olunursa anlaşılır ki kisâs katlin aksâm-ı hamsesi içinden yalnız katl-i amd kısmında cârî olub gerek vûcûbu, gerek istifâsi için de pek çok şerâ’it vardır. Bunlar her katl-i amd'de tamamen tahakkuk etmeyeceğinden kânûna kisâs derc olunmasıyla müşkilât-ı azîme zuhûr etmez, yalnız te'sîrat-ı hasene müşâhede olunur.] –mâba’ di var-

Manastırlı İsmâîl Hakkı

NECÂ'IB-İ KUR'ÂNİYYE

Sûre-i Mû'minûn: Âyet-12,13,14

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ شَلَائِهِ مِنْ طِينٍ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ثُمَّ خَلَقْنَا النُطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْعَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْعَةَ عَظِيمًا فَكَسَوْنَا الْعُظَمَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ

(Cenâb-ı Münzili'l-Furkân cellet azametuhû âyet-i mütekaddime ìnsandan bazı efrâd- su'adânın hâlini beyân ettikden sonra şimdi insanın mebde'-i halk [35] ve içâdını, etvâr-ı hilkat ve edvâr-ı fitratdaki tekallübünü icmâlen beyâna şuru' edib buyuruyor ki:) Biz insanı balçıkdan olan bir hûlâsadan yaratdık (biz ebu'l-beşer Âdem aleyhîs-selâmın halk ve içâdi zîmnâda cins-i insanı halk-ı icmâli ile, balçık- dan sözülmüş bir hûlâsadan halk eyledik.) Sonra onu (yani Âdem aleyhîs-selâmın mâ'adâ cins-i insanı) bir karâr-ı mekînde nutfe kıldı (mekîn ve rasîn bir karargâh olan rahimde nutfedîn halk etdik.) Sonra nutfeyi alâkâ halkeyledik (o nutfe-yi beyzâyi donuk bir kana tahvîl etdik.) Müte'âkiben alakayı mudga halk etdik (o donuk kâni gayr-i müstebîn'ül-halka bir çiğnem ete tahvîl eyledik.) Müte'âkiben mudgayı kemikler halk etdik (mudgaya muhtelif keyfiyet ve derecelerde salâbet vererek onun kîsm-ı a'zamını hayret-fezâ hey-

²⁾ Bakara, 2/179.

et ve vaz'iyetler ile mütenevvi' kemiklere tahlîl eyledik.) Müte'âkiben o kemiklere (zînet-i beden olmak üzere bakiyye-i mudgadan şekil ve mikdâr-ı münâsibde) lahm iksâ etdik. Sonra onu diğer bir halk ve içâd ile insâ eyledik (tahavvülât-ı mezküreden sonra insanı başka bir tarz-ı âferîniş ile vücûda getirdik. Onu dil-fîrb bir şekil ve manzara ile ve rûh ve kuvâ ile sâha-pîrâ-yı hestî etdik.) İmdi ahsenü'l-hâlikin olan Allah âlî oldu.

(Takdîr ve tasvirce bütün musavverlerin en güzeli olan Cenâb-ı Bârî kudret ve hikmetinde müte'âl ve mukaddes oldu. Bedâ'i tasvîrine hiçbir musavvir yetişemez. En nâçiz bir zî-rûhun çeşmi bütün erbâb-ı sanâî'in masnû'âtına bil-vücûh fâ'ikdir. Hem san'at-ı beşer denilen şeyler sun'-i celîlin bir taklîd-i za'ifinden başka bir şey değildir.]

Zât-ı Bârî insanı cemâd iken zî-hayât, dilsiz iken nâtit, duymaz iken semî', görmez iken basîr kilmiş ve bâtin u zâhirine ve hattâ a'zâsından her bir uzvuna, eczâsından her bir cûz'üne anlaşılmaz acâ'ib fitrat, garâ'ib hikmet tevdî etmiş, bunun için istihâlât-ı mezküreden sonra insanı başka bir tarz-ı âferîniş ile inşâ ettiğini beyân buyuruyor.

قطرة آب مني در صدف هر نکار
در سخن کو شود قدرت پرورد کار

Tiyânden muhmer olan şu şekl-i dil-rübâ im'ân-ı nazar ile temâşâ olunur iken sâni'inin yed-i kudrette hayrân olma- mak mümkün mü? Etvâr-ı hilkate edvâr-ı fitrata dâir âyât-ı celîle istimâ' ediliyor iken gönül teheyrylic edib lisândan hemâñ (فَتَبَرَّكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالقِينَ¹) takdîs ve temâdî feverân edi- yor. Mühr-i Sâni' masnû'u üzerinde temessûl etmiş. Pek muhakkak bir madde û bir eser-i nefis inşâsına irâde-i rab- bâniyesi te'alluk etdiği görünüyor.

Her şey eser-i sun'u, her şey tâbi'-i fermâni bulunan Vâcibu'l-Vûcûd azze şânuhû hazretlerinin hikmet ve kudre- tidir ki, mâ'-i mehîni ekmel sûretle tertîb ve teşkil eylemiş ve bir tarz-ı bedî'-i dil-rubâda iksâ etmiş.

Su cesedi gözden geçirelim, orada kemikler kendilerini kuşatan etleri tutuyorlar, cesedde gerilmiş bulunan sinirler cesedi tersin etmiş ve içlerinde a'sâbin örürmüş bulunduğu adelât dahi kabarib uzayarak en doğru ve en mutazam ha- rekâti husûle getirmiştir. Kemikler câ-be-câ kırlımlı, onların birtakım mafsaları var ki orada birbirlerine geçmiş ve a'sâb ve evtâr ile birbirlerine rabtedilmişler, şu izâmi bend ve rabt eden sun'-i cemîl, ashâb-ı irfâni bi-hakkın müstağrak-ı hay- ret eylemiştir.

Beden-i insanın iktisâye eylediği lahme ihâle-i nazar-ı dik- kat olunsun. O lahm, zînet-i beden olmak üzere cesedin ba- zi mahallerinde ince ve nâzik bir cild ile mestûr, bedene bu kadar latîf, bu kadar tatlı renkler veren şu cild olmaya idi, beden gâyet iğrenç olacak ve gâyet korkunç görünecek idi. Bu deri şeffaf olmak üzere ve yüze melîh ve âbdâr bir renk ve nakş vermek için kendisinde iktizâ eden her türlü nârinlik var, musavvirlerin hayretde kalib pek noksan olarak taklîd edebildikleri bu kadar güzel bir ten rengi yapabilmek için bu elvâni kim ta'dîl ve mezc eyledi?

¹ Mü'minûn, 23/14.

A'zânın şu intizâm ve tenâsübüne bakılsın. Bacaklarla uyluklar, birbirine geçmiş ve sinirler vâsitasıyla yekdiğine bend ü rabt edilmiş büyük kemiklerden yapılmış. Bunlar, mütesâvî ve mutazam iki sütun ki mecmû'-i binâyi yüklen- mek için yükselmişler. Hacm-i binâ, amûdların irtifâ'yle mütenâsib, cesed, hayat için zarûri bulunan ve binâ'en- aleyh merkeze vaz' olunması ve en emîn mahalde bulun- ması muktezi olan kâffe-i a'zâyî hâvidir.

Bu eser-i mekkerrin üst tarafından iki kol asılı ki o kollar eller ile mahdûd ve aralarında bir tenâsüb-i kâmil mevcûd, kollar omuzlara merbûtdur, bir sûretdeki bu mafsalda on- ların serbest bir hareketleri var. Onlar sür'atle bükülüb dö- nebilmek için dirsekler ile bileklerde de kırılmışlardır.

Eller, birbirine geçmiş küçük kemiklerle sinirlerden i'mâl olunmuş bir dokumadır ki tekarrüb ettikleri ecsâmi lems etmek, yakalamak, tutmak, fırlatmak, çekmek, itmek, ayırip koparmak için, mûlâyemet ve kuvveti hâ'izdir. Uçları ezfâr ile müsellâh bulunan esâbi', hareketlerinin nezâket ve te- nevvû'yle pek nefis ve zarif sanâî' icrâ etmek için yapılmışlar.

Ayak ihtiyâcât-ı muhtelifeden nâşî yumuşak olmakla beraber kavî ve metîn bulunmak için kendisinde a'sâbdan, evtârdan ve birbirine rabt ü bend edilmiş küçük kemik- lerden başka bir şey görülmmez.

Bedenin üst tarafından boyun yükselmiştir ki lüzümuna göre sâbit, iktizâsına göre kâbil-i insinâdir. Başında bir bâr-ı sakili yüklenmek lâzım olduğu için boyun, gûyâ ancak bir tek kemik imîş gibi kaskatı bir halde bulunur. Başı eğmek veyâhud çevirmek muktezi olduğu için dahi boyun [36] gûyâ ne kadar kemik varsa hepsi kendisinden alınmış gibi her tarafa bükülür. Omuzların üzerinde cûz'ice yükselmiş olan şu boyun, bütün cesede hüküm-fermâ olan başı zah- metsiz yükleniyor.

Baş, eğer az daha küçük olaydı bakiyye-i cerh ile aslâ tenâsübü olmazdı. Eğer daha iri olaydı biçimsiz yakıksız olacağından başka sikleti boyunu ezer ve insan biraz ziyâde eğilmiş olduğu cihete düşmek muhâtarasına bâdî olurdu. Muhtevî bulunduğu hazine-i kıymetdârı iyice muhâfaza eylemek için her tarafdan pek sıkı ve pek sert kemikler ile ter- sîn edilmiş olan şu baş, boyunun fikraları içine geçmiş ve bedenin diğer bütün a'zâsiyle seri' muhâberesi bulunmuş- dur. Başın içinde dimâğ vardır ki onun rutûbetli yumuşak madde-yi isfencisi, birbirine girişt bulunan elyâf-ı leyinine- den mürekkebdir. Ve mahallinde tebyîn olunan acâ'ib ve bedâ'i'in merkezi işte burasıdır. Baş taşı, iki göz iki kulak ile bir ağız bir burun için bir tevâzün ve tenâsüb-i sahîh ile mutazaman delinmişdir, ihtisâsâta tahsîs edilmiş onlarda birtakım a'sâb vardır ki o a'sâb bu mecrâların kism-ı a'za- minda çalışırlar. İhtisâs için kendisinde a'sâb bulunmayan burunda ise revâ'îhi dimâğka kadar îsâl etmek için bir azm-i girbâlî vardır.

İki göz eşyâ-yı hâriciyeyi yemînen ve şîmâlen uzakdan zahmetsizce görebilmek ve kâffe-i a'zâ-yı cesedin emn ü in- zîbâti husûsunda sühûletle mütenebbih olmak için, birbirine müsâvî olarak başın iki cihetinde ortaya doğru vaz' olun- mustur. Vaz'iyetlerindeki tenâsüb-i sahîh çehreye hakikaten

zîb ü fer vermişdir. Şu iki çeşmi ruhsâr içinde tenvîr eden bilmem nasıl masâbih-i ilâhîdir ki bakiyye-i kâ'înât arasında ona mümâsil hiçbir şey yokdur. Bunlar bir nevi' âyinelerdir ki insanın kuvve-i âkilesi mevcûdât-ı âlemi o âyineler içinde görebilmek için orada tabaka-i şebekîyye içinde bütün âlem-in kâffe-i mevcûdâtı peyâpey vâzihan mürtesim olurlar.

Sezâvâr-ı hayretdir ki göz bebeği semmû'l-hiyât kadar asgar bir cirm olduğu hâlde binlerce bin senelik eb'âddâ bulunan ecrâm-ı semâviyyeyi ân-ı vâhidde görebilir. Hakîkat, göz bebeği, hâlikinin kudret ve azamet ve hikmetine ashâb-ı irfânı secede etdirir bir sun'-i garâm-efzâdr. Hakîkat, göz bebeği gözümüzün ortasında mevvû' bir âtifet-i ilâhiyyedir. Hakîkat, hallâk-ı cihân kemâl-i kudretini ehl-i irfân ve iz'âna göstermek için madde ve heyûlânın yapamayacağı azîm bir bürhâni herkesin gözü ortasına koymusdur.

Nâsiye, bütün veche şân ve şeref verir, sîmâyi ihyâ eder. Vasat-ı rûya vaz' edilmiş olan burun bulunmasa idi çehre biçimsiz ve yamyassı olur idi.

Dudaklara bakınız: onların reng-i âbdârları, tarâvetleri, şekilleri, tertîbleri, diğer uzuvlar ile olan tenâsüb ve mutâbâkatları, bütün çehreye başka letâfet, özge hûsn ü melâhat veriyor.

Dehân, harekâtının harekât-ı uyûn ile olan muhâberesi hasebiyle çehreyi ihyâ eder, şâd eder, mükedder eder, beşûş eder, abûs eder, işârât-ı mahsûsesiyle bütün ahvâl-i kalbiyyeyi beyân eder.

Dudaklar gidâyı almak için açıldıktan başka yumuşaklığın ve harekâtının tenevvü'u mülâbesesiyle, teşkil-i kelâm eden esvât ve elâfâzin tenevvü'üne de hizmet ederler. Dudaklar açıldıkta zînet-i dehân olan iki sıra dişler görülmüyor. Bu dişler, iki çene içinde inci gibi dizilmiş küçük kemiklerdir. Çenelerde açılıp kapanmak için bir yay var, bir sûretde ki dişler agdiyeyi hazma müsta'id kılmak için onları âsiyâb gibi öğretürler. Bu minvâl üzere öğündülmüş olan agdiye, mecrâyi teneffüsden başka bir mecrâ ile mi'deye geçer ve şu iki mecrâ birbirine pek mücâvir bulundukları halde yine birbirleriyleaslâ ihtilâtları yokdur.

Dil, küçük adelâtlâ a'sâbdan ma'mûl bir dokumadır ve ol kadar yumuşakdır ki akla siğmaz binlerce bin hareket ve inhinâsiyle mâr gibi eğilir büklür. Parmakların yâhud bir âlet-i elhân üzerinde bir sâzende mîzâbinin yapdığını dil de ağızda yapar, gâhî dendâne, gâhîce haneke vurur.

Sem' dahi basar gibi bir maksad-ı mahsûs için sun'-i ekmele ile teşkil olunmuştur. Basar, ziyâ kânûnları üzerine teşkil edildiği gibi sem' dahi ihtizâz-ı hevâ kânûnları üzerine teşkil olunmuştur. Kulağın hâricî kısmını havanın ihtizâzâtını tutmak için genişçe yapılmıştır.

Biz bu mebhasın tafsîlâtını *Metâlib-i Âliye* nâm eser-i âcîzânameze havâle ile, tefsîri sadedinde bulunduğuuzum bu âyet-i kerîmeye mütedâ'ir bir rivâyeten nakline geçiyoruz. Mervîdir ki Resûl-i Kibriyâ alehi ekmelü't-tahâyâ efendimiz vahyolunan bu âyeti söyleyib ketebesi vahiyeden Abdullah bin Ebî Sarh yazıyor idi. Zât-ı nübüvvet-penâhları¹ kavl-i şerîfine gelip daha mâba'dını takrîr ve imlâ buyurma-

(فَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ) deme- sille Resûl-i Ekrem: "Yaz âyet böyle nâzil oldu" buyurdu. Bundan Abdullah'ın kalbine şüphe gelib; "Muhammed'e (sallallâhü aleyhi ve selem) vahyolunuyorsa bana da vahyolunuyor" diyerek irtidâd etdi. Ve mürted olarak yıkılıp Mekke'ye gitdi, sonra yevm-i fetihde İslâm oldu. Bazıları: Abdullah'ın ne'ûzibillâh irtidâd üzere iken fett oldugunu rivâyet eylemişlerdir. İbn Abbas radiyallâhu anhumâ hazretlerinden rivâyeten Sa'îd bin Cübeyr hazretleri dedi ki bu âyetin hîn-i nûzûlünde Hazret-i Ömer radiyallâhu anhu (فَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ) demesi üzerine taraf-ı Risâlet-me'-âbdan "böyle nâzil oldu ya Ömer" buyuruldu. Hazret-i Ömer bu tevâfuk ile iftihâr eder idi. İhâle-i nigâh-ı ibret etmeli: Bak şu vak'a Hazret-i Ömer radiyallâhu anhin sa'âdetine ve Abdullah İbn Ebî Sarh'in şekâvetine nasıl sebep oldu. ² (يُضَلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا)

(Şu rivâyetlere göre beşerin kable'n-nûzûl nazm-ı Kur'ân'a mümâsil kelâm ile tekellüm eyledikleri anlaşılıyor. Bu ise Kur'ân-ı Kerîm'in i'câzina nakisa [37] îrâs eder) denilmesin, çünkü kudret-i beşerden hâric olan bu mikdâr değil, aksar süre mikdârı olandır.

Tekmile

³ (ثُمَّ انشَأْنَاهُ خَلْقًا أُخْرَى) kavl-i kerîmde (ثُمَّ) harfi iki halk ve içâd arasında kemâl-i tefâvütü iş'âr içindir. Ebû Hanîfe rahimehu'llâh hazretleri bu kavl-i kerîm ile şuna ihticâc etmişdir ki bir kimse bir yumurta gasb edip de o yumurta gâsîbin yanında iken yavrulasa gâsîba yumurtanın zîmâni lâzım gelir, yavrunun zîmâni lâzım gelmez. Çünkü yavru halk-ı âhardır. İmâm-ı müşârun-ileyhin bu gibi ne kadar amâk istinbâtları vardır. Bu gibi istinbâtlarıyle ahkâm-ı şer'iyyeyi tevsî ederek hakîkaten ümmet-i merhûme hakkında bir rahmet-i vâsi'a olmuşdur. "İmam A'zam" şöhret-i şâyi'a-sına bil-vücûh lâyik bir imâm-ı hümâmdir. Rahimehu'l-lâhu rahmeten vâsi'aten.

Bereketzâde: İsmâîl Hakkı

AHKÂMÜ'L-HARB VE'S-SULH Fİ'L-İSLÂM

– geçen nûshadan mâba'd –

Cümlesi⁴ (فُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابَ تَعَالَوْا إِلَى كَلْمَةٍ سَوَاءَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ لَا تَعْنِي (إِلَّا اللَّهُ وَلَا نُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذُ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلُّوْا (فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ âyet-i kerîmesiyle bil-cümle milel ve akvâmi kelime-i tevhîde da'vet eylemiş ve zâten bir peder ve mâderden mütevellid olduklarını tezkîr ile aralarındaki şîkâk ve nifâkî izâle ve uhuvvetin içâb ettirdiği hissiyât-ı şefkat ve muhabbet ve muvâneseti tahrîk ederek aralarında bir sulh-i ebedî te'sîs maksadıyla (إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْرُجُونَ⁵) âyet-i kerî-

² Bakara, 2/26.

³ Mü'minûn, 23/14.

⁴ Âl-i İmrân, 3/64.

⁵ Hucurât, 49/10.

¹ Mü'minûn, 23/14.

mesiyle de bilumûm mü'minler arasında olduklarını beyân ve bu sûretle aralarında uhuvvet ve müsâvâtî emr ü fermân buyurmuşdur.

Uhuvvet ise her türlü hukük ve menâfi'de iştirâk ve müsâvâtî câmi' ve yekdiğere hakk-i tefavvuk ve rüchâni mâni' olmak hasebiyle istiklâl bi'l-menfa'a ve fîkr-i tefavvuk ve tegallüb ile vuku' bulan her türlü husûmet ve münâza'âyi def' ve mübâyenet-i lisâniyye ve mugâyeret-i dîniyye ve asabiyet-i kavmiyyeden dolayı mütevellid olan her gûne adâvet ve münâfereti ref' ile İslâmî yek-dil ve yek-vücûd eylemişdir. Ve bu hikmet-i mukaddese-i dîniyyeye mebnîdir ki bugün küre-i arzin bir noktasında bulunan bir müslüman lisâni, memleketi, kavmiyeti, cinsiyeti ne olursa olsun küre-i arzin sâir cihât ve aktârında bulunan âmme-i müslimîn kendisine arasında bilir. Ve bir arasında karâsına ne mertebe muhabbet ve mu'âvenet etmesi mümkün ise o sûretle muhabbet ve mu'âvenet eylemeyi üzerinde farz bilir.

لَا يَمْنِي إِيمَانُ الْمُرْءِ (حتى يتمنى لأخيه المؤمن ما يتنمى لنفسه) hadîs-i şerîfiyle "bir insan kendi nefrine dilediği hayır ve menfa'ati mü'min arasında dilemedikçe îmâni tamâm olmaz", diye buyurmuşdur.

Kaldi ki beyne'l-efrâd vukû' bulan mücâdelât yekdiğerinin hukükuna tecâvüzveyâ ırz ve mál ve cânnâna tasallut gibi harekât-i câhilîyye ve mefâsid-i ahlâkiyyeden nâşî bulunmasıyle (بعثت لاتسِ مكارم الأخلاق) hadîs-i şerîfiyle aleyhis-salâtü vesselâm efendimiz her bir ferdin hukük-i meşrû'a ve mütekâbilesini hak ve helâl sıfatıyla emr ü ta'yîn ve gayrin hukükuna tecâvüzu memnû' ve harâm sûretiyle nehy ü tebâyîn buyurmuş ve bu vechile efrâdin emniyet-i ırz, mál ve cânnâni her gûne ta'arruzdan masûn olmak üzere muhâfaza ve te'mîn ile ona vukû' bulacak tecâvüzen men'inî makâm-i hilâfete tevdî' buyurmuşdur.

İslâmın yekdiğerlerine müsâvâtlarını beyân sadedinde aleyhi's-salâtü vesselâm efendimiz (المسالمون كاسنان المشط) buyurmuşlardır ki ma'nâ-yı münîfi "müslümanlar tarak dışlerine benzerler ki cümlesi bir şekl ü hey'et ve bir hacim ve sıfatda oldukları gibi hey'et-i mecmû'larıyle aleyhinde isti'mâl olundukları mahalde bir eldirler."

Efrâd-i müslimîn yekdiğerlerine olan irtibâtlarını beyân için (المسالمون كالجسد اذا اشتكت منه عضو تداعى له العضو لآخر) buyurulmuşdur ki me'âl-i münîfi "müslümanlar bir cism-i vâhîde benzerler ki bir uzuu ağrısı diğer a'zâsi dahi rencîyâb-i te'ellüm olur" demekdir.

İste tafsîlât-i ma'rûzadan müstebân olduğu vechile esâsen diyânet-i İslâmîye umûm efrâd-i beşer meyânında "sulh-i ebedî" te'sîs buyurmak üzere zuhûr etmiş ve gerek âdât ve ibâdât ve gerek mu'âmelât ve i'tikâdâta dâir olan kâffe-i ahkâmî nîzâmî âlem ve hayât-i ümemi muhâfaza maksad-i mühimine mübtenî bulunmuştur.

¹ Buhârî, *Sahîh*, Kitâbî'l-Îmân 6; (لا يؤمن أحدكم، حتى يحب لأخيه ما) (يحب لنفسه) şeklinde.

² Beyhakî, *Sünen*, Bâbü Beyâni Mekârimî'l-Ahlâk.

³ Tefsîr-i Taberî, Hucurât 10. âyetin tefsirinde.

Harbin Bidâyet-i İslâm'da Esbâb-i Meşrû'iyyeti

Mukaddimede bast ü beyân kilindiği vechile diyânet-i İslâmîye beyne'l-ümem vâki' olan mücâdelât ve ihtilâfâti men' esâsi üzerine mü'esses olduğu halde harbe cevâz vermesi âyetde tâfsîl kilinacağı vechile münhasiran mühâcemât-1'a dâyi müdâfâ'aya maksûr ve esbâb-i mücbire ve tâhaffuziyeye mahsûr bulunduğu bu bâbda nâzil olan âyat-ı Kur'âniyye ve ahkâm-i Furkâniyye ile sâbitdir.

Zîrâ bidâyeten dîn-i mübâne da'vet rifk u mülâyemet ve va'z u nasîhat sûreTİyle vukû' bulmuş ve sefk-i dimâñan men'ine çalışılmış olduğu ⁴ (إِذْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمُوعِظَةِ) (الحسنَةُ) âyet-i kerîmesiyle müsbet bulunmuşdur. İshbu âyet-i şerînenin mâ'nâ-yı münîfi: Ey Peygamber-i zî-şânum sen târîk-i Hakk'a yani dîn-i mübîn-i İslâm'a hikmet ve güzel va'z u nasîhatle âlemi da'vet eyle demekdir. İşte şu emr-i celîl-i ilâhîden müstefâd olduğu vechile İslâm'a da'vet üslûb-i hikmet ve mülâyimâne va'z u nasîhatle vukû' bulmuş ve fakat mahzâ sa'âdet ve selâmet-i dâreyne nâ'iliyyet zîmnâda vâki' olan da'vet-i dîniyyeyi küffâr-i Kureyş sû'-i telakkî ederek aleyhi's-salâtü vesselâm efendimize adâvet ve kendisiyle ashâb-i kirâmîni bulundukları hânedede hasr u tâzyîk ve kendileriyle kimse konuşmamak ve görüşmemek vehattâ çarşı [38] ve pazarlarda bile kendileriyle alış veriş etmemek ve bir maslahat zîmnâda birisi bulundukları hânedene hârîce çikaç olur ise ona her türlü ezâ ve cefâ eylemek üzere aralarında ahd ü peymân ve "Hilfu's-sâhîfe" nâmiyle akd-i emân eylemeleri ve te'addîyât ve tecâvûzât-i vâki'alarını âkîbet hayat-ı şerîflerine sû'-i kasd derecelerine vardırmış olmalarıyla harbe bâdî olmamak üzere Mekke-i Mükerreme'deki dâr ü diyârlarını terkle nâçâr Medîne-i Münevvere'ye ihtiyâr-ı hicret buyurdukları bilcümle kütüb-i dîniyye ve târihiyede muharrer ve mezkûrdur.

Medîne-i Münevvere ahâlîsi ise Evs ve Hazrec nâm iki kabîle ile Benî Kurayza ve Benî en-Nâdir nâm tavâ'if-i Yehûd'dan ibâret olub Evs ve Hazrec daha Mekke-i Mükerreme'de iken meb'usları vâsîtasıyla kabûl-i da'vet ve şeref-i İslâm ile müserref olmuşlarsa da tâ'ife-i Yehûd diyânetleri üzere bâki ve mevcûd olduklarından İslâm ile hûsn-i mu'âşeret eylemek ve tarafeynden kimse âhara tecâvûz ve ta'arruz etmemek üzere aleyhi's-salâtü vesselâm efendimizle akd-i râbitâ-i muvâlât ve bir mu'âhede-i mahsûsa ile sâlik-i râh-ı musâfât oldukları halde ahîren küffâr-i Mekke mücâtemî'an Medîne'ye hûcûm eyledikleri srada tâ'ife-i Yehûd nakz-ı ahd ü peymân ederek küffâr-i Kureyş ile bi'l-ittîfâk Peygamber-i zî-şânum ile ashâb-ı kirâmîni her tarafдан ihâta ve hasr ü tâzyîk ve gazve-i Hendek nâmiyle be-nâm olan harb-i ma'lûme sebebiyet vermiş olmalarıyla Hazret-i Nebî-i zî-şânum nâçâr müdâfâ'a ve mukâbeleye mecbûr olmuş olduğu gibi küffâr-i Mekke kendisiyle ashâbını senede bir kere ziyâret-i Beytû'l-Haram'a müsâ'ade ve sulh-i Hudeybiye nâmiyle ol sûretle akd-i mu'âhede eyledikleri halde ahîren yine kendileri nakz-ı ahd ile harbe kiyâm eylemeleri üzerine

⁴ Nahl, 16/125.

وَقَاتَلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِلِينَ¹ (âyât-ı kerîmeleri nâzil olmuşdur ki ma'nâyi şerîfi: "Ey mü'min olan kollarım sizinle muhârib olanlarla râh-ı hakda harb ediniz ancak te'addî etmeyiniz. Cenâb-ı Hak müte'addî olanları sevmez" demekdir. İşte işbu âyet-i kerîme ile harbe mukâbele ve müdâfa'a sûretyile me'zûniyet verilmiş ve düşman her ne vakit terk-i silâh eyler ise terk-i silâh etmek ve mu'âmele-i bi'l-misil hârcinde zulm ü te'addî etmemek ve harbe tecâvûz sûretyile başlamamak ve ahd ü peymânlarında sâbit-kadem olan sâir kabâ'il-i mu'âhideye ilişmemek üzere emr ü fermân buyurulmuşdur. Harbin diyânet-i İslâmîyyede cevâzi hakkında ilk nâzil olan âyet-i kerîme işbu âyet-i şerîfe olub Medine-i Münnevver'e de nâzil olmuşdur. Ve işbu âyet-i kerîmeyi ta'kib eden² (وَلَا) (فَأَقْتُلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ) nass-ı kerîmi dahi mukâtelenin ancak mukâbele ve müdâfa'a sûretyile vukû'u'na cevâz verildiğini nâtik olduğu gibi (وَقَاتَلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونُ فِتْنَةٌ وَبِكُونِ الدِّينِ لِلَّهِ فَإِنْ انتَهُوا³) (فَلَا عُذْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ) âyât-ı kerîmeleri me'âni-i şerîfeleri dahi mukâteleden maksad mukâbele olarak mücîb-i fitne ve ihtilâf olan esbâbın men' ü izâlesi hikmetine mübtenî olduğu vâzih ve hüveydâdir.

Ve bu gibi muhârebât ve mukâtelâtda mukâbele ve mümâsele meşrût olduğu⁴ (فَمَنْ اعْتَدَ عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا) âyet-i kerîmesiyle müsbetdir ki, mazmûnu münâflî: "Ey tâ'ife-i müslimîn size te'addî edenlere siz dahi te'addîleri misillü i'tidâ ediniz ve nusret ve gâlibiyetiniz hâlinde tecâvûzden ictinâb ile Cenâb-ı Hakk'dan havf ü hazer ediniz zîrâ Allah zülcelâl hazretleri haksızlıkdan sakınan kollarıyla beraber ve kendilerine yâr ve yâverdir" demekdir.

İşte işbu âyat-ı kerîme kâffe-i hukük-ı harb ü sulhu câmi' birer düstûr-i hikmet ve kânûn-ı ma'delet olduğu vâzih ve âşikârdır zîrâ harb ve i'tidâda mümâselet-i meşrû'a olunca işbu mümâsele esbâb-ı harb ile harbin zaman ve mekân ve vukû'uyla düşmana karşı istîmâl olunacak esliha keyfiyyât ve müddet-i devâmi ve mecrûhîn ve userâya edilecek mu'âmelât husûsunda mukâbele-i bi'l-misil ahkâmî câîr olacağı ve fakat hasim hudûd-ı meşrû'ayı tecâvûz eylediği halde zulm ü udvân husûsunda ona mütâbâ'at câiz olamayacağı (إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُغَنَّطِينَ)⁵ (tahzîri ve nass-ı kerîmiyle mu'ayyen ve musarrahîdir. -mâba'di var-

Mardinîzâde: Ârif

DİN VE ÂDÂT-I GAYR-İ MEŞRÛ'A

Akvâm-ı müslime şeref-i İslâm'la müşerref olmazdan mukaddem her kavim ve kabîlenin kendilerine mahsûs bir meslek ve mezhepleri vardı.

¹ Bakara, 2/190.

² Bakara, 2/191.

³ Bakara, 2/193.

⁴ Bakara, 2/194.

⁵ Bakara, 2/190.

Vaktâ ki İslâmîyet bunların arasına girince; kendi ahkâm-ı âdile ve kavâ'id-i rasînesini te'sisi ile onlara mugâyir ve muhâlif olan kâffe-i i'tikâdât ve âdât-ı gayr-i ma'küleyi esâsından kal' ve red eyledi.

Şu kadar var ki İslâmîyet'i kabûl eden akvâm kable'l-i htidâ kendilerinde tabî'at-ı sâniyye hûkmünü alan birtakım âdât-ı gayr-i meşrû'adan şeref-i İslâm ile müşerref olduktan sonra da tahlîs-i girîbân edememişlerdir. Hattâ Resûl-i Ekrem (sallallâhû aleyhi ve sellem) hazretleri ashâb-ı kirâmdan bir zâta: (انك أمرؤ فيك جاهلية⁶) buyurmaları bu hâl-i esef-işti-mâlin zamân-ı sa'âdetde de vukû'u'na sûret-i vâzihada de-lâlet eder.

İşte bu maraz-ı müdhişe asr-ı Peygamberîden zamanımıza gelinceye kadar birtakım bid'atler, günâ-gûn siyâsetler inzîmâm ederek müşkât-ı nübûvetden tebâ'ud etdikçe bu maraz-ı müstevlî alabildiği kadar tevsi'-i dâire edip âlem-i İslâm'ı bugün içinde bulunduğumuz dereke-i hevâ-nâke düşürmüştür.

Küre-i arzımızın İslâm ile meskûn kita'âtında âdât-ı meşrû'ânın ahkâm ve kavânîn-i celîle-i şer'iyyeye en ziyyâde galibe ederek hûküm-fermâ olduğu bir kît'a varsa o da Çin kit'asıdır. Adedleri elli, altmış milyona bâliğ olan Çinli din kardeşlerimizin hâl-i hâzırları pek vahîmdir. Âdât-ı mezmûmenin onları îkâ' ettiği tahrîbât-ı maddîyye ve ma'nevîyye çok ileriye gitmiştir. Ezcümle mescid ve câmi'lerinde Mecû-sîlik şe'âir [39] ve hâtrîrâtında olan yılan ve akreb gibi hayvânât-ı muzîrranın resim ve temsillerini bulunduruyorlar. Hâsili ellerinde Kur'ân-ı Kerîm ile birkaç fikhî kitabından başka tahrîf ve tebdîlden masûn hiçbir şey kalmamışdır. Bu-nunla beraber salâbet-i diniyyeleri gâyet sağlamdır.

Bugün Çin'de, Rusya'da Sudan'da Çit'de Buca'da kalan ihvân-ı dînimizin giriftâr oldukları ahvâlden bi'l-istifâde Avrupa misyonerleri kemâl-i gerîmîyle onlar arasında kendi mezheblerini tervîce şîtabân oluyorlar. Âlem-i Nasrânî'nin hâmîsi olan devletler de cem'iyetler vâsistasiyle bu misyonerlere maddî ve ma'nevî mu'âvenetde bulunuyorlar. Hattâ dine zâhiren hiç ehemmiyet vermeyen İngiltere ve ruhbâni memleketinden tard eden Fransa'nın Sudan'da, Cezâir'de, Tunus'da kendi mezheblerini tervîcî husûsunda ne gibi feâdâkârlıklarda bulundukları ma'lûm-ı enâmdir.

Makâm-ı hilâfet-i İslâmîyye'nin de hiç olmazsa oralarda bulunan ihvân-ı dinimizin, hasbel-uhuvvet, düşmüs oldukları vâdî-i dalâletden çıksamak çârelerini nazar-ı dikkate alacak zamanı artık hulûl etmişdir. Devr-i menhûs-i istibdâdda her şeide olduğu gibi düvel-i ecnebiyyenin boyunduruğu altında bulunan ehl-i İslâm'ın merkez-i hilâfete karşı perverde etdikleri muhabbet ve irtibât-ı ma'nevîyelerine rağmen âlem-i İslâmîyyet'in kadr-i mühimmi bi-hakkın takdîr olunmazdı. Hattâ kendi hallerini, gördükleri mezâlimi arz etmek için gelerek lâyihalar takdîm edenleri hapishânelere atarak âdetâ bir cânîyi istintâk eder gibi şiddet ve gazap gösterilerdi.

Herhalde hâmî-i dîn-i mübîn olan Devlet-i Aliyye Çin ve Sudan'a Din-i Ahmedî'yi ta'lîm ve teblîg edebilecek iktidârlı

⁶ Buhârî, Sahîh, Kitâbû'l-Îmân 20

ve talâkat-i lisâna mâlik, halûk hatîblerden müteşekkil birer hey'et göndermelidir. İşte makâm-ı hilâfet bu vazîfe-i mu-kaddesenin ifâsında aslâ ihmâl etmemelidir. ¹⁾ وَتَعَاوُنًا عَلَى الْبُرُّ ... nazm-i celîli nâtik ve âmir olduğu vêchile bu gibi emr-i dînde muhtâc-ı mu'âvenet ve ıslâh olan din kardeşlerimizin imdâdına koşmalyız. Bu gibi hidemât-ı mühimme ancak makâm-ı hilâfetden beklenilebilir.

Bundan birkaç sene mukaddem Çin Müftüsü Abdurrahman Efendi hacca giderken Dersa'âdet'e uğrayıp mazhar-ı iltifât olmuşdu. Bu zâtın gösterdiği lüzüm ve tavsiye ve ibrâm ve ısrâr üzerine makâm-ı meşîhatden iki efendi Çin'e gönderilmişdi. Lâkin bu efendilere ta'yîn edilen ma'aş birkaç ay kadar verilmiş ise de ma'at-te'essûf sonra kat' edilmiş olduğundan çân ü nâçâr avdete mecbûr olmuşlardır.

Yukarıdan beri arz olunan ahvâl-i mü'essife-i hâziranın zarar ve âfeti yalnız kendimize münhasır kalmayıp belki İslâmiyet'i kabûl etmek istîdâdında bulunan garpları zan ve şübheye düşürüyor. Çünkü onlar ekseriyâ bir dinin hak veyâ bâtil olduğunu o dine arz-ı inkiyââedenlerin terbiye-i fikriyye ve medeniyelerinin ne derece ve ne seviyeye irtikâ ettiği nokta-i nazarından muhâkeme ederek o dini kabûl veyâ red etmek isterler.

Hâlbuki bu zehâb ve bu türlü mukâyese pek yanlış ve vâhî olduğu meydandadır. Zîrâ din başka, bir kavmin i'tiyâd edindiği âdât ve ahlâk müşvâri başka başka şeylerdir. Ma'a-mâfih bir dinin, tevâbi'ine îkâ' ettiği te'sîrât inkâr olunamazsa da; o şerî'atin butlân ve hakkiyyeti mu'tekidînîn ahvâl ve ahlâkiyle ta'yîn edilemez. Olur ki o kânûna tamamen veyâ kışmen ri'âyet edilmeyerek sú'-i istî'mâl olunur.

Her ne kadar hakikat-i hâl bundan ibâret ise de mikdârları üç yüz, üç yüz elli milyon râddesinde bulunan ehl-i İslâm'ın ahvâl-i umûmiyye-i hâzırası nazar-ı tedâkîk ve muhâkemeden geçirilecek olursa ihtidâya meyyâl bir garblının zan ve şüpheye düşmemesi hemen hemen gayr-i kâbîldir. Çünkü meselâ biz Rusya müslümanları görüyoruz ki Ruslar tarafından dinimize ve kitab-ı mukaddesimize isnâd ile der-meyân edilen i'tirâzât-ı vâhiyye cümlesi akvâm-ı müslime-nin âdât-ı gayr-i meşrû'asından ibâretdir. Başlıca i'tirâz olmak üzere diyorlar ki: "Bugün İslâm ile meskûn arâzînin se-râpâ medeniyet ve ma'mûriyyet-i hâziranın bahsettiği fevâ'id ve terakkîyâtdan mahrûm kalması Dîn-i Muhammedî'nin medeniyet-i hâzira ile kâbil-i tevfîk ve te'lîf bir din olmamasından münba'ıstdır."

Bu hâl-i esef-iştîmâlimizin esbâbı ta'mîk ve taharrî edi-lirse görülür ki –asr-ı hâzırın yetişirdiği meşâhir-i fudelâdan müfessir ve mütefennin merhûm Şeyh Muhammed Abduh hazretlerinin dediği gibi- menba'-ı medeniyet ve hâdim-i terakkî-i insâniyyet olan bu din-i mübînîn bizlere bahsetdiği fevâ'id-i lâ-tuhsânîn çoğundan lâyîkiyle istifâde etmek tarîk-lerini bertaraf ederek vâdî-i cehâlet ve atâlete sapmamızdan ileri gelmiştir, yoksa zan ve iddi'â olunduğu gibi hâşâ bu dîn-i fitrînin sa'âdet-i beşeri mütekeffîl olmayıp mâni'-i medeniyet ve terakkî olmasından ileri gelmediği kavânîn-i ce-lîle-i şerîyyeye vâkif olanlar indinde müsellem ve gün gibi âşikârdır.

¹ Mâ'ide, 5/2

Vâ esefâ ki bugün böyle bir dîn-i bihterîne bi-hakkîn ehliyetimizi yâr ü ağıyâra gösteremiyoruz. Avrupa'nın bugünkü terakkîyât-ı maddiyyesine nazaran bilâr bu kitâb-ı müstetâb onların yedinde bulunmuş olsa şüphesiz bu hakîkatîn neşr ü tebliğî için lazîm gelen bîlcümlâ fedâkârlîgi iltîzâm ederek bu nûr-i ilâhî ile bütün âlem-i insâniyeti tenvîr ederlerdi. Zîrâ görüyoruz ki onlar bu dîn-i âlînin mensû-bîminden olmadıkları halde dîn-i celîlimizin bir kismini teşkil eden "mu'âmelât" ile âmiller.

Biz me'âsîr-i İslâm her ne kadar bu hakikatîn mehâfil-i insâniyyete arz u teşhîrînde büyük bir tekâsûl ve kusûr ibrâz edersek de bu son zamanlarda garbda uyanan fîkr-i dînî şarkda tulû' eden şerî'atîn ziyâsına doğru tevcîh-i nazar etmeye başlamışdır.

Hiç olmazsa Kur'ân-ı hikmet-beyânîn²⁾ (عَلَىٰ مِنْسَابِ الْإِنْسَانِ لَا يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ³⁾, (ما سعى ve kavâ'idiyle âmil olsa idik bugün mevcûdiyetimizi [40] rahnedâr etmek derecesinde bulunan ahvâl-i mü'essife ve mü'ellimedîn tahlîs-i nefs etmiş olurduk.

Lehü'l-hamîd son zamanda âlem-i İslâmiyyet'in bazı mevâki'-i mühimmesinde harekete gelen fîkr-i terakkî ve hiss-i ma'nevî ve bâ-husûs makâm-ı hilâfetde husûle gelen inkîlâb-ı azîm âlem-i İslâm'ın bu devr-i inhitât ve tedennîye hâtime çekerek devre-i kemâle hatve-endâz olduğunu mübeş-şir emâratdan olduğunda şüphe yokdur.

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالنُّهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظَهِّرَ عَلَى الْأَرْضِ كُلِّهِ⁴⁾

Kirimli Seyyid Mehmedzâde
Ya'kûb Kemâl

ÜÇUNCÜ ORDU

-1-

Şehîdân-ı vatan me'vâsi bin kabr-i vatan-mehcûr
Kemikden burc ü bârûlar cesedden kal'alar manzûr
Gönüller bir cihândır.. cebheler serşâhîk-ı mağûr
Münevver çehreler gûyâ musavver rûh-i nûr-enver
Dehâ-nî şîrden dehşetli yüz bin pençe-i pûr-zûr

-2-

Sen ey ordu, me'âl-i fethe mazhar canlı âyetsin
Livâü'l-hamdi is'âd eyledin dest-i meşîyyetsin
Vatan bünyâdi olmuşsun esâs-ı âdemîyyetsin
Hayâli herkesin çeşmindé tâbân bir hakîkatsın
Semâlardan yapılmış kâ'inât-ı sermediyyetsin

-3-

Hakîkatler sufûfundur senin ey mevkib-i İslâm
Menârin burclar ey secdeğâh-ı âsumân-ârâm
Gönüller zâhirâtındır senin ey ufk-ı târ-ı şâm
Cemâl-i hak senin hüsnündür ey cism-i semâ-endâm
Ümîd-i kalb-i ümmetsin cihân-ı zulmü kil nâ-kâm

² Necm, 53/39.

³ Zümer, 39/9.

⁴ Fetih, 48/28.

—4—

Bu toplar bir zamanlar makber-i muzlim-dehânlardı
 Bu miğferler hadiyed-i hâke inmiş burc-i şanlardı
 Bu yaslar böyle dîger-gün olan mâtemli kanlardı
 Bu meşcerler memât-i millete tekbîr alanlardı
 Yapılmış kabr-i muzlimler yıkılmış hânümânlardır

—5—

Yâtir bir seng-i kabr altında yüz bin merd-i hürriyet
 Tûrâb olmuş cesedler hepsi bir hûn-hâra bir tûrbet
 Yerin altında da mazlûm idî dâd ettiğin millet
 Mu'azzam nâsiyenle ey muhalled heykel-i kudret
 Yapan her na'sa seng bir mezâr-ı Kâ'be-ulviyyet

—6—

Semâvât-ı hamîyyet ki serîr-i şems-efşandır
 Vatan ki zîyâneti hâk-i siyâh olmuş bir eyvândır
 Adâlet ki alınmaz gasb edilmiş efser-i şandır
 Bu hürriyet ki hal'i gayr-i kâbil bir hükümrândır
 Bütün bunlarda dârâtin kemâlâtın nûmâyandır

Midhat Cemâl**ESKİ ACILARDAN**

Soğuk; o halde ki tebrîd-i kalb eden bir gün,
 Sehâblar bile donmuş; ufukda bir ölümün
 Melâl-i telhini ihtâr eden karanlıklar;
 Semâda buzlu sehimler gibi uçan rûzgâr...
 Cebîn-i zulm ü hîyânet kadar gurûr-âlûd
 Olan binâ-yı müsekkel önde y'e-s-nûmûd
 Beş on kadın duruyor, ellerinde cüzdanlar,
 Ma'aş kuponları ki bin ümîd-i acze medâr.
 – Zavallî hasta kızım al demişdi anne cici
 Sular karardı fakat gelmiyor muhâsebeci
 Kömür de yok para vermezse aç, susuz kalırız.
 – Ne çare var a hanım Bey gelirse yalvarırız.
 Zavallî vâlide kaç gündür işte erkenden
 Gelip de titreyerek bekliyor da hiç... derken
 Simâh-i kalbine bî-çârenin yetişdi bir ok:
 – Bey'in düğünleri varmış bugün gidin para yok!
 Bey'in kerîmesi efser-be-zülf-i nâz olacak
 Fakat bunun kızı olse kefen bulunmayacak.
 Hevâ-yı hâ'ile-efzâ içinde şimdî bakın
 Boğuldú şehka-i bî-tâbî ağlayan kadının.

İbrâhim Alâeddîn**AHLÂK-I İSLÂMÎYYEDEN BİR NEBZE**خُذِ الْعُفُوْ وَأْمُرْ...¹

Dîn-i İslâm, ahlâk-ı âliye ile muttasif olmanın lütûmunu, necât ve sa'âdetin ancak ahlâk ile hâsil olacağını tâ bidâyet-i zuhûrunda neşr ü i'lân etmiş ve nâşir-i envâr-ı İslâm olan sâhib-i şerîf-i akvem Nebiyyü'l-Arabi ve'l-Acem efendimiz hazretleri dahi mekârim-i ahlâki ikmâl ve itmâm [41] için ba's ve ırsâl buyurulduklarını cevâmi'ul-kelîm olan ehâdîs-i şerîfesinde sarâhaten zîkr u ityâن buyurmuşlardır.

¹ A'râf, 7/199.

Resûl-i Zî-şân efendimiz hazretleri envâ'-ı mu'cizât-ı bâhireleriyle kemâlât-ı beseriyyeyi, ahlâk ve hakkâniyet-i İslâmîyyeyi birer birer tedârifî ve mü'essir sûretlerle efrâd-ı besere anlatmaya başlayarak nâ'il-i fevz ü hidâyet olanlar taraf taraf rütbe-i âliyye-i diyânetin büyûklüğünü ve açılan tarîk-ı müstakîme herhalde ittiba'la kendilerinin ve belki bütün insanların vâsil-ı merâtib-i kemâl olabileceklerini derk u teyak-kunla şevk ve vicdânları, yakın-i îmânîleri ânen fe-ânen kesb-i kuvvet ederek dâimâ huzûr-ı Peygamberî'de bulunmaya, zâhirî ve ma'nevî, dünyevî ve uhrevî esbâb-ı sa'âde tevessül için beyânât-ı Nebeviyye'ye müştâk ve müterakkib bulunurlar idi.

Mahzâ sa'âdet-i beseriyyeye hizmet ve kâffe-i ibâda ayn-ı rahmet olarak (كُلُّ الْمُؤْمِنِينَ ايماناً احسنهم خلقاً، اقرّبكم مني)² ve emsâli pek çok hadîs-i şerîfîleriyle ashâb-ı gûzîn efendilerimizi tehzîb-i ahlâka hidâyet ve ırsâd buyururlar idi.

Küre-i seyyî'ât-ı beseriyye zulmetini tamâmiyle ref' u izâleye kâfi olarak şems-i tâbân-ı hulk-i azîm olan ma'den-i envâr-ı seyyidü'l-ebrâr efendimiz hazretleri cemî'-i cihâtdan emr ü te'dîbât-ı samedâniyye ile mü'eddeb oldukları halde kanûn-ı hitâbin en mü'essir tarîki olmak üzere kullara emr ü teblîg buyurulacak umûr ve ahkâm-ı ilâhiyyenin bazı kere yalnız zât-ı mübâreklerine tecvîhi gibi muhâtabları istimâ'da sebât ettirecek tarz-ı bedî'lerle vahy-i sübâhînîler şeref-nâzil olur idi. İşte o cümleden biri de ser-levhada işâret eylediğimiz âyet-i celîle-i Kur'âniyye'dir ki bilcümle insanların imtisâl etmeleri lazıim gelen mevâdd-ı ahlâkiyyeyi şâmil iken doğrudan doğruya zât-ı risâlet-penâhîlerine hitâb sûretille şeref-vârid olmuşdur. Nazm-ı âlî-i mezkûrun câmi'-i ahlâk ve kemâlât olduğu şerh u îzâhiyle anlaşılaceği gibi ulemâ-i dîn taraflarından da tasdîk ve beyân buyurulmuştur.

Cümle-i ûlâsi olan lafz-ı mübârekîyle ale'l-îtlâk müsâhele ve müsâmahanın ahz ü iltizâm buyurulması kat'-iyyen ve sarîhan emr ü irâde-i sübâhîniyye olduğu mensûs olmakla berâber insanların umûmen arzu ettiklerinde şübhе bulunmayan izzet ve sa'âdetin afv denilen hulk-i cemî ile elde edileceğini yine sâhib-i şerîf'at efendimiz hazretleri (ان العفو لا يزيد العبد الا عزرا فاعغفوا بعزم الله) hadîs-i şerîfîleriyle de tahâkim buyurmuşlardır.

Hadîs-i şerîf-i mezkûrun me'âl-i icmâlîsi: Muhakkak afv denilen şey insan için ancak izzet ve sa'âdeti tezyîd eder, öyle ise afv ile mu'âmele ediniz ki Cenâb-ı Hak dahi sizi azîz ve âlî kilar, demekdir.

El-vâhidü kâfilün kabîlinden olarak hadîs-i şerîf-i mezkûr afv sıfatının azametini ifâdede kâfi olmakla berâber sıfât-ı kerîme-i rabbâniyyeden bulunması ve Esmâ-i Hüsnâ-yı sübâhîniyyeden biri de "afv" lafz-ı şerîfi olması dikkat ve imtisâle şâyâن idügüñü beyân için hüccet-i vâfiyedir.

İkâme-i hudûd ve icrâ-yı ahkâm-ı şerîyye cânî ve mürâimlere afv ü merhamet olunmamak gibi bir sûretde telakkî edilemez. Çünkü nizâm-ı âlem ve ihkâk-ı efrâd ü ümem

² Suyûti, el-Câmi'u's-Sağîr 2110, 2056.³ Suyûti, el-Câmi'u's-Sağîr 6264.

tenfîz-i ahkâm-ı şer’iyye ile kâ’im olduğundan hem cinsimizde merhamet ve cem’iyyet-i beşeriyyeye hizmet her halde ikâme-i hudûda mütevakkif ve muhtâc olmakla ahlâk-ı fâziladan bulunan afv u safha münâfi bir yeri yokdur.

-mâba’di gelecekdir-

Bursa Meb’ûsu el-Hâc
Ömer Fevzi

TEFERRUK, TEMEYYÜZ

Bu iki kelime arasında epeyce fark var birincisi ayrılmak, ikincisi seçilmek ile tercüme olunur. Havâs avâm, âlim câhil, zengin fakir gibi her milletde tabî’iyyûl-vukû’ olan sunûf-ı muhtelifenin birbirinden mümtâz bulunmaları temeyyüz, i’lân-ı meşrûtiyyetden sonra esâmî-ı muhtelife ile teşekkürkül eden firkalar teferrukdur. Firkaların teşkilini intikâd sadedinde değilim. Çünkü arada hilâf olmazsa ihtilâf râhmetdir. Maksad-ı âcizânem bu iki kelime için birer misâl îrâd etmekdir. Temeyyüz ve teferrukun her ikisi fi’lin îkâ’ından müte’essiren vâkı’, ta’bîr-i sahîh ile biri tefrik diğerî temyîz kuvvetlerinin te’sîriyle mütehassil birer keyfiyetdir. Böyle olunca nasıl oluyor da Kur’ân-ı celîlü-ş-şânda¹ (لَا تَنْفِرُوا) buyurularak teferrukdan nehiy vârid olmuşdur? Bir şeyin me’mûrun bihveyâ menhiyyün anh olması için taht-ı ihtiyâr veya dâire-i vüs’ u iktidârda bulunması îcâb eder, infî’âl kabilinden olan şeyler dest-i ihtiyârda olmadığı için ne emr ne de nehy edilir... diye su’âl olunursa cevâben denilir ki: Mükellefun bih olan şeyin mutlaka fi’l makûlesinden olması lazımlı gelmez, makûle-i infî’âlden de olabilir. Nitekim bazı muhakkikin nezdinde îmân tasdîk-i kalbîden ibâret ve makûle-i infî’âlden iken ona îsâl eden nazar-ı sahîh i’tibâriyle mükellefun bîhdir. Teferruk da böyledir. Miyânedeki ülfet ve muhabbeti müzeyyel ve mücîb-i tefrika olan sevâbiki yâd etmek i’tibâriyle nehy olunmuşdur. (لَا تَنْفِرُوا) demek mücîb-i tefrika olan güft u gûy-i sâbıkınızı yâd ile aranıza ihtilâf düşürmeyeiniz ki muhâlif firkalar teşekkül ederek kuvvetiniz inkisâm etmiş olmasın. Beyzâvî Tefsîri’nde beyân olduğu vechile bu âyet-i celîle ile li-ebeveyn kardeş olan Evans ve Hazrec’in evlâd ü ahfâdı arasında yüz yirmi sene nizâ’ devam etdikden sonra İslâmiyet’le aralarının te’lîf olunduğu iş’âr ve sebkât eden dedikoduyu unutup habl-i mefîn-i şer’iye müttefikan temessük lûzumu ihtâr bururuluyor. Tipki böyledir. Menhûs istibdâdda tamam otuz iki sene Osmanlılık âleminde bir tefrikadır gidiyordu. Kimi külâh kapmak, kimi başına geçirdiği külâhı muhâfaza etmek için yakılmadık cân, yıkılmadık hânumân kalmamıştı. Ser-kârda bulunanların hemen kâffesi cehele gûrûhu idi ki bunlar için şer’ ve kânûn şebeke-i menfa’at olduğundan sahne-i siyâsiyâtımız meşher-i züll ü meskenet olmuşdu. Nâmûs-ı vicdân, fazl u irfân, cehlin [42] tuğyânına mahkûm kaldığından efrâd-ı millet arasında büyük bir tefrika var idi. Meşrûtiyet i’lân olununca o istibdâd ber-taraf edildi. Bütün Osmanlılar vahdâniyet-i ilâhiyyeye kasem ile bir ittihâd-ı millî

sîrr-ı (وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعاً وَلَا تَنْفِرُوا)² teşkil olundu. Şimdi celîli tecellî etmek ve ona tevfîk-i hareket olumak için kaviyyen bu habl-i meşrûtiyyete i’tisâm ve temessük ve o delâletle teraffu’, menâfi-i şahsiyye tahtında muhâlif firkalar teşkilinden tevakkî îcâb eder.

Hâsılı temyîzi istihsâl eden kuvvet ilm ü cehle sa’y ü atâlet gibi mütemeyyizlerin nefislerine âid birtakım umûr-ı tabî’iyye, teferrukun kuvve-i mü’essiresi ise te’mîn-i menfa’at-i şahsiyye gibi umûr-i hâriçîye olduğundan evvelkisi zarûrî ve memdûh, ikincisi vâcîb’l-ictinâb ve makdûhdur. (لَا تَنْفِرُوا) (فَاعْتَصِمُوا)

Üsküb Belediye Reis-i Sâbiki
Mehmed Ferîd

HADÎKA-İ FÎKRÎYYE

ÎMÂNIN HER DEVİRDEKİ HÂLİ

İnsâniyet îmân i’tibâriyle üç mühim devir geçirmiştir ki bunlardan herbirinin kendisine has mümeyyizâtı, levâzımı vardır. Fitrat-ı âlâ devri olan ilk devirde insanlar îmân-ı fitri ile mü’min oldukları için ihtiâsât-ı kalbiyyelerinden başka bir sâ’îk olmaksızın Hâlik-ı Hakîme karşı arz-ı huzûr’dan geri durmazlar ve bu te’abbûd ihtiâcını bir ilm-i zarûr ile bilirler idi. Hattâ bu ihtiyaç kendilerince yemek, içmek ihtiyacından aşağı kalmazdı.

Bu devir edvâr-ı sâire arasında şükûk ve şübhâtdan berâ’etîyle temeyyüz etmiştir. Zîrâ o zamanın insanları esâs-ı îmânda tereeddüt ne imiş, i’tikâdda za’af, kuvvet nasıl olurmuş, bilmezlerdi. Bunun da sebebi –insâallah ilerde mevkî-i bahse çekeceğimiz vechile- kendilerinin şevâ’ib-i zünûn ve hurâfatdan müberrâ olan dîn-i basît-i fitratla te-deyyün etmelerinden ibâretdir. Bu devir bidâyet-i hilkatden başlayarak Cenâb-ı Mesîh’in bi’setine bir kaç asır kalıncaya kadar devam eder ki ne kadar zaman olduğunu tahmin kâbil değildir.

Hikmet ve felsefe devri olan devr-i sânîde ukûl, eşyânnın üzerindeki kesif perdeleri kaldırdı; esfâr, tasavvûrât-ı âliyye, mesâ’îl-i gâmîza fezâalarında cevelâna başladı. Gerek bu âlem-i şühûdda, gerek avâlim-guyûbda yed-i kudretin kendisinden gizlediği serâ’iri ihâta emeliyle verâ-yı ridâ-yı meclûliyyeti istikşafa koyuldu.

Bu devir ezhânda bir takım şükûkun tevelliüdü, efrâd-dan bir kısmının ukûlüne mu’tekadâtın esasları aleyhine bir alay şeyâtîn-i şübhâtin hulûliyle temeyyüz etmiştir. Zâten bu şübhelerin meydan alması pek tabî’î, pek zarûrî idi. Zîrâ akl-ı insânî, bu tabî’at-ı kesîfîn kuyûdundan kurtulmak ister de kendisinin serâ’ir-i mevcûdâta nûfûzuna hâ’il olan hicabları yırtmaya meylederse bu savlet-i serbâzâne, onun müdrikâti, ancak kendi vûs’u, kendi terakkisi derecesinde ihâta edebilmesini istilzâm eder. Artık o merâhil-i fikriyyede aklın rehberi hayâl olur. Hâlbuki mürşidi hayâlden, delili ise

¹ Âl-i İmrân, 3/103.

² Âl-i İmrân, 3/103.

³ Haşr, 59/1.

tabî'atı beserde merkûz ihtisâstdan ibâret olan bir akıl için kenâr-ı felâhı bulmak kâbil midir?

Sübhe yokdur ki akıl, hakikat-ı mutlakayı ancak kendisinin mukayyed bulunduğu derecenin müsâ'adesi nisbetinde idrâk edebilir. Binâ'en-aleyh ona vâsil olduğu noktayı merkez-i hakikat zannetmeyerek daha ilerisine uzanmasını ihtâr edecek, asıl hakikatin vehmettiğinden uzak, hem pek uzak bir mevkî'de olduğunu anlatacak bir kuvvetin vücûduna ihtiyâc zarûrı idi. İşte bundan dolayıdır ki Allahu zülcelâl ona, şükûk ve şübhât sûretinde tecelli eden bir rûh-i dâfi' gönderdi. Murâd-ı ilâhîsi ise onu ma'nâ-yı kudsî-i lâhûtu idrâk edebileceği mertebeye kadar ister istemez sevketmek idi. Bu yüzden feylesoflarla rû'esâ-yı edyân arasında bir harb-ı dâimî meydan aldı. Ateş öyle kızıştı ki bütün uka-lâ-yı ümemin endîşe-i yegânesi oldu. Artık ilm-i kelâm, ilâhiyat, cedelen, hall-i şübhât ile uğraşmakdan ibâret kaldi.

Ulûm-ı tabî'iyye ve felsefe-i hissiyye devri olan üçüncü devir on altinci asırdan başlayıp on dokuzuncu asırın nîf-i evveline kadar gelir. Bu devirde ulûm-ı tabî'iyye erkânıyla âbâ-ı din arasında bir nizâ'-ı ilm ü dindir koptu. Gâlibiyet evvelkilerin tarafında kaldı. Ma'a-mâfih bu netice ikinci firkanın, halkı ilimden teb'îd etmek, istidlâlât-ı akliyye ve fikriyyede bulunmayı men' eylemek gibi ifrâdâta sülük etmelerinden ileri gelme bir aksülamel-i muvakkat idi. Hele bu devirde dine karşı mübâlâtsızlık o dereceyi bulmuştı ki, artık dinsizlerin sözleri erbâb-ı dîne ve tarafdarlarına rağmen avâm arasında vâcibü'l-ihtirâm birer düstür-ı hikmet sûretünde telakkî ediliyordu.

Şu bizim bulunduğuuz devr-i râbi' ki devr-i fitrat ve tabî'atdır, bu devir beseriyyetin şükûk ve şübhâtdan münezzeх olan dîn-i fitriyye ric'at tarîkini araştırmasıyle temeyyüz etmiştir. Şimdi şu dört devre âid bazı izâhât vermemiz îcâb ediyor:

Devr-i Evvel: DEVR-İ FITRAT

Edyânın esâslarından bahseden ulemâ, bidâyet-i hilkatda beserin ibâdet eyleiği ilk ma'bud hakkında ihtilâfa düşmüsterdir. Maddiyûn, insanların doğrudan doğruya en kaba şekilde bulunan esnâma ibadetden başlayarak [43] akıl ve fikirlerinin terakkisi nisbetinde yavaş yavaş kendilerinin de terakkî ettiğlerine ve devirden devire intikâl ile nihâyet ulûhiyet hakkında Paskal, Jûl Simon, Ernest Renan gibi e'âzimîn vâsil olduğu tenzîh-i mutlakı, tevhîd-i hâlisî bulduklarına zâhib oluyorlar. Maddiyûnun bu kadar dolu dizgin gitmelerine sebeb, bütün ma'kûlâtı idrâk için havâss-ı ham-seden başka tarîk yokdur, zannîna düşerek, hiss-i zâhirîden başka bir şeyle amel etmemeleridir.

Felâsifeden rûhiyyûna gelince (Biz rûhiyyûn diye bu âlemin, biri su kevn-i meşhûddan ibâret olan maddî, diğeri ise maddenin mâverâsında bulunan rûhâmî iki tabî'atden müteşekkil olduğunu iddiâ' edenleri murâd ediyoruz.), bunlar diyorlar ki:

“İnsan bidâyet-i neş’ etinde Hâlik-ı akdese ibâdet etmiş,

hem de bu ibâdeti tenzîh ve tevhîdin en hâlis, en kâmil sûretyile edâ eylemiştir. Putperestlige gelince bu da beserin her mübhêm sûretde hisseylediği şeyi tahâdîd etmeye, ona bir sûret vermeye olan meyl-i tabî'isinden münba's bir a'râzdır.”

Bu nazariyenin hülâsası şu oluyor ki beser, dîn-i hak üzerine meftûr olmuş ve o dîni levâzîm-i rûhiyyesinden biri gibi kemâl-i i'tinâ ile taşımış, sonra mahsûsâta temâyül edip de hissiyyât-ı dindârânesini tahâdîd etmek, ona bir şekil vermek isteyince muhtelifü'l-envâ' bir takım esnâma tapmak dalâleti meydan almış, nihâyet iş felsefe-i edyânın hikâye eylediği mertebeyi bulmuş ki aşağıda bir nebze bahsedeceğiz.

Maddiyûn tarafından serd olunan evvelki nazariye bugün hadîyd-i merdûdiyyete düşmüştür; i'tikâdâtın menşî'lerini, edyânın esâslarını tedkik ile uğraşan ulemâ tarafından artık fesâdî i'lân edilmişdir. Feylesof-ı şehîr Guyeau Müstakbelin Dinsizliği nâmîyle neşrettiği eserinde diyor ki:

“Bir kaç senedan beri felsefe-i hissiyye erbâbının edyân hakkındaki nazariyeleri mevkî-i siyâdet ve hürmetini muhâfaza eder ümidinde bulunuyorlardı. Bir çok kimseler de onun zarûrı olan netâ'ic-i sâiresine sevk-i fikir etmeksiz bu nazariyeye taraftarlık ettiler, lâkin şimdî bunun pek vâhî bir iddiâ' olduğu tebeyyün etmişdir.”

İctimâiyûn-ı asırın en büyüklerinden olan Herbert Spenser Usûl-i Evveliyye nâmındaki eserde bu nazariyenin, ga-yet dakik bir tâhlîl-i ilmî ile fesâdını meydana çıkardıktan sonra redd-i katî ile reddediyor.

İkinci nazariyeye gelince onun hükmü el-yevm cârîdir. Çünkü öyle faraziyât, zanniyât kabîlinden olmadığı gibi insan taharriyâtını mu'tekadâtın esâslarına doğru sevkedecek olursa bunun pek ma'kûl olduğunu bizzât tâhkîke zafer-yâb olur. Vâkı'a bu maksadı istihâsî öyle pek kolay değilse de bu uğurda çalışan bir çok büyük adamlar var ki hakikat-i hâli keşf için hiç bir fedâkârlığı esirgemiyorlar, bezl-i meç-hûd ediyorlar. Bu mevzû'-ı celîl ile uğraşanların içinde en parlak neticeye muzaffer olan üstâd-ı şehîr Amerikalı Max Müller'dir.

Bu zât *Dinin Esası ve În'ikâsi* nâmındaki eserde edyânın en kadîmi olan Hind dînindeki nusûs ile isbât ediyor ki: Beşer evvelâ Cenâb-ı Halik'a ibâdet etmiş, hem de onu mahdûdiyetden, cismâniyetden tenzîh ederek ibâdet etmiştir. Ama bu putlara, bu sanemlere gelince, onlar hayâlin tevlîd ettiği bir takım âsârdır ki insanın nefsinde hisseylediği her şeyi lemsedebilmek muhabbetinden ileri gelmişdir. Max Müller diyor ki: “İnsanlar tarafından şu mücessem ilâhalar sonraları temsîl sûretyile meydana getirilmeye başlamıştır. Binâ'en-aleyh bizimecdâd-ı kadîmemiz Hâlik-i hakîkiye da-ha bir isim vermeye cesâret edemedikleri hâilde huzûr-ı azamînde secdeye varmışlardır.” Daha sonra mü'ellif, bütün edyânın esâsen bir olup, bilâhare meydan alan tehâlûfâtın beyne'l-beşer tehâddüs eden agrâz-ı zâtiyyeden ileri geldiğini söylüyor.

İste bu söz ne akla mu'ârizdir, ne de nakle. Lâkin madâdiyyûnun sözleri ne bir ilm-i sâbîte mutâbikdir, ne de sıhhâtine delil ikâmesi mümkün olur.

Ma'a-mâfih onlar için böyle bir dalâl müsteb'ad değildir. Çünkü hangi mes'elenin halli için ne olursa olsun müşkil mevkî'de kaldılar mı derhal felsefe-perdâzlığı ele alarak bütün dünyayı öyle ihtimâlat ile, öyle faraziyât ile doldururlar ki en safsatacı, en hezeyân-âlûd fikirler bile kabûlünden bedâheten i'râz eder. Onlara soralım: Hiç tasavvur olunabilir mi ki insan mücessem bir şeye tatsın da bu perestîş evvelce sebkeden bir fikrin eser-i sevki olmasın? Hiç akla sıgar mı ki insan, âlem-i gaybtan çıkar çıkmaz dağlara, taşlara, ağaçlara, ovalara ibâdet etsin de şu ibâdeti, onu bu sûretle ma'bûdunu tâhdîd ve tecâsime sevkeden bir his ile mesbûk bulunmasın? Bunun hiç bir zaman tasavvuru kâbil değildir. Öyleyse ilk insanların ilk ibâdeti hudûd u kuyûd-dan münezzeh olan Hâlik-ı Akdes'e karşı rûhen, kalben hem de sûret-i asliyyesiyle edâ olunan ibâdetdir, hakikati tezâhür eder.

Maddiyyûn diyor ki: "Ecdâd-ı kadîmemizin, ma'bûdu mahdûd ve mücessem bilip kuyûddan itlâk etmediğilerine, cismâniyetden münezzeh tanımadıklarına en başlı bir delîl aranılırsa o da lisânlarında itlâka, gayr-ı mahdûdiyete delâlet eder bir kelime bulunmamasıdır. Lügatlarında "nâmütenâhî" kelimesi yokdur."

Deriz ki: Eski lisânlarında nâmütenâhî kelimesi olmamakla medlîlü de olmamak icâb etmez. Zâten bu kelime bütün lisânlarında esnâ-yı muhâverede terkîb olunur iki kelimedenden mürekkebdir. Nâmütenâhî, yâhud gayr-ı mahdûd, yâhud bî-gâyet dediğimiz gibi. Bundan başka elsine-i kadîme şimdikiler gibi mükemmel değil idi. Bir çok eşyâyi, hattâ mahsusâtdan bir kısmını bile ifâde eder lügat yokdu. Ezcümle bu lisânların kâffesinde elvân isimleri beyaz, [44] sarı, siyah, kırmızıdan ibâret olup bu renklerin birbiriryle imtizâcından husûle gelen levnler için lafz-ı mahsûs mevzû' değildir. Artık semâ başlarının üstünde o hulle-i nil-gûniyle parlayıp dururken bu adamlar mavi rengi bilmiyorlar, demek doğru olur mu?

Bir de nâmütenâhî fikrine mütemeddinlerden ziyâde vahşiler temâyül eder. Görmez misiniz avâmdan bir adam size bir şehrin büyülüğünü anlatmak istediği zaman evsâf-ı mübâlägâyı müş'ir zihinde bir kelime bulamaz da "Bir memleket ki ne ucu var ne bucağı!" gibi bir tasvîrde bulunur.

Demek, maddiyyûnun bu nazariyeleri de boş imiş? Zaten onların böyle bir iddiââda bulunmalarına sebeb, bütün müdrekâti havâss-ı hamse isnâd etmekden ibâret olan düsürlendir. Hâlbuki düşünürlerse bu meydan ne kadar tengdir!

Faslımiza hâtime vermezden evvel iki büyük hârikayı zikretmemiz elzemdir ki Seyyidü'l-Vücûd sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimizin en büyük mu'cizâtındandır. Hiss-i hâkit ile, zevk-i ilm ile mütehallî olan erbâb-ı kalb ü vicdân için o Hazret'in risâlet-i âmmesine en vâzih delâ'ildendir:

1- Max Müller'in "İnsan dîn-i hak ile meftûrdur" sözü, kendisinin vilâdetinden takriben on üç asır evvel Aleyhi's-salâtüve's-selâm Efendimize nâzil olan şu âyet-i celîlenin tekrîr-i me'âlinden başka bir şey addolunmak kâbil değildir.

¹ فَأَقْرَئُونَهُمْ لِلَّذِينَ حَيْنِفَا فَطَرَ اللَّهُ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا يَبْدِيلُ لِخَلْقٍ) (اللهُ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيْمُ وَلَكُنَّ أَكْثَرُ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ
İşte görüpçünüz ki bu hâkî, âlem-i ilimde ancak on dokuzuncu asırda tecelli ediyor; hem de Max Müller'in 1879 senesinde intiâş eden kitabıyle şayi' oluyor.

2- Üstâddan naklen söylediğimiz vechile felsefe-i edyân bize gösteriyor ki dinler, esas i'tibâriyle birdir. İlk insanların din nâmâsına olan his ve amelleri asr-ı hâzırda en büyük bir adamın yine din hakkındaki his ve amelinin aynıdır. Ma'a-mâfih öyle ibâdet nâmâsına terkîb olunan tumturaklı elfâz, secî'li ibârât arada bir fark teşkil edemez. Çünkü bunların hepsi de ihtisâsât-ı vicdâniyyenin tercumesinden ibâretdir. Hâlbuki bir câhilin vicdânındaki hissîyat-ı dîniyye, en büyük feylesofun ihtisâsâtından aşağı kalmaz. İşte bu da pek yeni kabûl olunmuş bir fikirdir ki Kur'an-ı Kerîm onu şu kadar asır evvel sarâhaten nâtik olmuş; yani bütün edyânın esâsi bir olup onun da Hâlik-ı Vâhid'e tâ'abbûd ile emirden ibâret bulunduğu söylemişdir.

Muhammed Ferid Vecdi

Mürtecimi Mehmed Âkif

ATÂLET GEÇİCİ BİR HASTALIKDIR

Atâletin fenâliklerini sayıp dökmek için başı başına bir kitab yazmak icâb ederse de biz, evvelki makâlelerimizde söylediğimiz sözlerle iktifâ ederek şimdi onun, avn-i Hakla siyârilip gidecek bir ârıza olduğunu ïzâh edeceğiz.

Artık kâri'în-i kirâm nazarında te'ayyün etmişdir ki – mâhiyetini aklı, muhâkemeyi bir tarafa bırakarak, elde bulunan âsâra bağlanıp kalmak sûretinde ïzâh edebileceğimiz – bu menhûs illet diyânet-i İslâmiyye'nin tabî'atinde kat'iyen yokdur. Kur'an-ı Kerîm'de ecdâd-mânde âdâti bilâ-muhâkeme kabûlden tâhzîr eden birçok âyât-ı celîle vardır ki, burada tasrîhe lûzûm görmüyoruz. Makâlât-ı sâlifemizde demişdik ki müslümanların başına bu belâyi getiren esbâb, ya doğrudan doğruya kendi menfa'atlarını onların zararında arayan, şevket-i İslâmiyye'yi kesretmek isteyen düşmanlardır; yâhud hayır yapıyorum zanniyle fenâlik eden beyinsiz dostlardır. İşte mazarratu gâlib olan firka asıl bu ikinci sınıfta bulunanlardır. Pekâlâ, bakalım bu illet müdeffi' olur da müslümanlık sâbıkâdaki feyz-i şâmiline, semâhât-ı fevkâlâdesine avdetle, müslümanları sâye-i feyyâzında varacakları gâye-i kemâle îsâl edebilir mi?

Kur'an-ı mübînde (إِنَّا نَحْنُ نَرَأْنَا الَّذِكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ²) buyuruluyor. Nazm-ı celîldeki zikir, o zikr-i hakîmdir, o Kur'an'dır ki âyât-ı sâti'ası bütün hakâyik-ı eşyâya habîr olan Hâlik-ı azîm tarafından evvelâ ihkâm sonra tafsîl buyurulmuştur. (كتابٌ فُصَلَتْ آيَاتُهُ قُرَآنًا عَرَبِيًّا لِّغُومٍ بَعْلَمُونَ³) Cenâb-ı Hak kitab-ı ilâhîsini her türlü tahrîften siyâneti va'ad etmiş, va'd-ı mübînini de incâz eylemiştir ki ne bir düşmân-ı bed-hâhin, ne de bir muhibb-i bî-iz'ânîn dest-i tahrîfi, o nass-ı mübîn-i semâviye uzanamamış, binâ'en-aleyh, nâzil olduğu gibi kal-

¹ Rûm, 30/30.

² Hicr, 15/9.

³ Fussilet, 30/3,

mişdir. Tabî'îdir ki o metn-i metnîn tefsiri, te'vîli yolunda gerek dost, gerek düşman firkaları tarafından söylenen sözlerin hiç te'sîri olamaz. Kelâm-ı ilâhî, mesâhîfîn sîne-i tebcîlinde her türlü ihtilâfdan, her türlü ta'arruzdan masûn olarak etkiyâ-yı ümmete muktedâlik etmektedir. Din onun dest-i emânetine mevdû'dur, ukûl vâdî-i dalâlda dolaşmakdan bî-zâr kalınca, bir emr-i azîm hâdis olunca hükmüne mürâcâ'at edilecek hüküm ancak odur. Önune çekilmek istenilen perdeler, onun şu'a-i nâfiz-nûruna hiçbir zaman hâ'il olamamışdır ve olamayacaktır. Hem inşâ'allah dinin hakîki ensârı, o perdelerin hepsini yırtıp atacak da, ziyâ-yı münâri olanca şâ'sâasiyle tenvîr-i uyûn edecekdir.

Min-tarafillâh ni'met-i basîretle meftûr olanlar, o nûr-i gûzînîn ziyâsînî zułmetler üstünde tâbân görerek ona doğru şîtâb etmekden geri durmamışlardır. Lâkin leyâl-i bid'at içinde kalmış, kalblerine tefrika bulutları çökmüş, akılları fesat içinde, basîretleri gubâr-i hevesât altında bunalmış olanlar, fikirlerini hurâfât ile doldurdukları, nazarlarını de-lâ'ilden iğmâz ettikleri için o mihr-i lâmi'a karşı amâ-yı sîrf içindedirler. Kalblerinde idrâk, kulaklarında istimâ' hassası kalmamışdır. Kendilerinin ziyâ-yı hakîki görmeyecek kadar kör, nidâ-yı hakîki işitmeyecek kadar sağır olduklarını bûlend âvâz ile söyleller. Hem de bunu îmânlardaki [45] kemâle bir delil addederler. Vâ esefâ ki tav'an ne büyük bir hamâkat ihtiyâr ettiklerini bilmezler. İşte müslüman nâmını taşıyan bir sevâd-i a'zamîn hâli! Bir kere bu nâm ile İslâm'ın yüz karası oluyorlar. Sonra bilmeyerek, livâ-yı şerî'at altında toplanmış oldukları zannederek düşmanlara nusret ediyorlar. Hâlbuki zavallıların Müslümanlık'la hiç münâsebetleri yok.

Ümem-i sâlîfînin giriftâr olduğu musîbetler tabî'î bunların başına da gelecektir. Çünkü onların vakityle gitmiş oldukları yolu karış karış, adım adım ta'kîb ediyorlar, saha-i hareketlerini o kadar daraltmışlar ki kendilerinden evvelkiler kertenkele inine girmiş olsalar bunlar da bilâ tereddüt girecekler (Bir hadîs-i şerîfin me'âline işâret), herhangi kavim kendisinden evvel geçen akvâmin tutmuş olduğu yolu ta'kîb ederse Cenâb-ı Hakk'ın o akvâm hakkında sebkeden ah-kâm-ı ilâhiyyesine behemehâl ma'rûz kalacak, onların uğradıkları âkibetden kurtulamayacaktır. Cenâb-ı Hak ümmem-i sâlîfînin tarihini, ahlâkını hikâyeye etmiş, kavânnîn-i ilâhiyesinden, şerî'atinden inhirâf edenlerin, Kitâbullah'ı gözleri öňünden kaldırarak arkalarına atanların giriftâr olduğu şedâ'idi beyân eylemişdir.

Evet, bu milletler zillet ve meskenet içinde kalmış, dest-i intikâm-ı Hudâ memleketlerini ellerinden alarak, başka akvâma vermişdir. Pekâlâ, onların isrine tebâiyet edenler için aynı tarîkde mahvolup giden seleflerinin gördüğü âkibetden başka bir âkibet beklenilebilir mi? Bu bir kânûn-ı ilâhîdir, kânûn-ı ilâhî ise lâ-yetegayyerdir.

Görüyoruz ki İslâm'a müntesib olan bu gürûhun başına lâ-yenkatî' musîbetler iniyor; memleketlerine pey-der-pey felâketler müstevlî oluyor; meğer ki dalmış oldukları sekr-i gafletden ayılsınlar (nitekim ayılmaya başladılar), nazar-ı basîretlerini perde-pûş eden gubâr-i bide'âti silkerek tarîk-felâhi taharrîye şîtâb etsinler de hiç yüzüne bakmaz olduk-

ları o Kitâb-ı Kerîm'i kendilerini tahlîse âmâde görsünler; o hâdî-i ezelî sâyesinde menâbî-i ilm ü irfâna doğru yükselerek çeşme-sâr-ı ma'rifetden istedikleri gibi sîrâb olsunlar; kendilerini bilsinler, rûhlarında bir zamandan beri kâmin kalan kuvvetin vücûdunu anlasınlar da, artık birbirinin eline yapışarak gâye-i medc ü şerefe doğru bî-pervâ yürüsünler.

Bunun için diyorum ki: İslâm hiç bir zaman şâh-râh-ı medeniyyetde bir uçurum değildir. Belki medeniyeti tehzîb edecek, âlûde bulunduğu levsiyâtdan tathîr eleyecek ancak odur. Medeniyet de İslâm ile anlaşınca onun en kavî bir zâhîri kesilecektir. Müslümanları bitiren bu atâlet-i dîniyye de kalkacakdır. Bir taraftan Kur'an, hey'et-i münzelesiyle bâkî ve bu hâlin aleyhine şâhid olup durken; diğer tarafından inâyet-i Rabbânî, o Kitâb-ı Mübîn'e nusretde bulunacak, halkı ahkâm-ı âliyesine da'vet edecek erbâb-ı tevfîk yetişdirken; sonra da gerek hâdisât, gerek erbâb-ı atâletin yemekte olduğu tâzîyâne-i azâb bu firka-i nâciyyeye zâhir olurken illet-i atâletin ortadan kalkacağına başka delil istemez.

Şarkı, garbi, bütün dünyayı dolasıldığı sıralarda ilmi arkasından ayırmayan bu kitâb-ı azîmîn envâr-ı gûzînî günün birinde yeniden bâsîra-pîrâ-yı cihân olacak; önündeki dalâl perdelerini yırtarak kulûb-i müslimîndeki ilk vatanına dönecek; artık orada karâr edecektir. Refâkatine ise yine yâr-ı vefâdârı olan ilmi alacaktır.

Erbâb-ı atâlet a'dâ-yı Kur'an ile hem-zebân olmuşlar diyorlar ki: "Zaman artık nihâyete yaklaşıyor. Kiyâmetin kopmasına az kaldı. İnsanlardaki dîndeki fesâdâti tevlîd eden esbâb-ı zamanın şeyhûhatinden başka bir şey değildir. Artık sa'yîn fâ'idesi, amelin semeresi olamaz. Bütün hareketlerin, bütün fa'âliyetlerin gâyesi ademdir..." Evet, nereye baksan adem, nereye teşebbüb etsen ademdir..." Ne'uzu billah. İşte bu herifler cehlin ahfâdi, ye'sin avane-i istidâdidir! Bilmedikleri şeyi uydurup uydurup söylemekten çekinmezler. Acaba zamandan ne anlımışlar, ne öğrenmişler ki encâma erişmek üzere olduğunu kestiriyorlar?

İslâm'ın bidâyetiyle aramızda geçen müddet bin üç yüz yirmi seneden ibârettir ki eyyâm-ı ilâhiyyeye nisbetle ancak bir gündür, yâhud o kadar bile değildir. Kâinatta tecelli eden âsâr-ı sübhâniyye bidâyet-i hilkatten beri geçen zamanın asırlarla değil dehirlerle takdir olunacak kadar azîm olduğuna şâhid olmakla beraber, nîzâm-ı Hâlik'in yerini bulması için kalan zamanın da takdirlerin, tahminlerin havasına siğmayacağına yine o âsâr şehâdet edip durmaktadır.

Zuhûr-ı İslâm'dan bu âna kadar güzâr eden zaman ellişer sene yaşayan yirmi altı âdemin mecmû-ı ömründen fazla çıkmıyor. Pek a'lâ, bu kadar kısa bir müddet İslâm gibi bir dîn-i umûmî için zaman-ı tavîl addolunmak doğru mudur? Şu zamân-ı kasîr bütün insanların hidâyetine yetişmez. (Nitekim yetişmeyeceği tâbeyün etti.) Bir de neden kiyâmet bu mudill heriflerin hîrs u tama'lari üzerine kopmadan din üzerine kopuyor?!

Cenâb-ı Hak nûr-ı ilâhîsini feyz-yâb-ı kemâl edeceğini, dîn-i mübîninin bütün edyâna ihrâz-ı galebe edeceğini va'ad buyurmuyor mu? Evet, din bir zamanlar sebîl-i kemâli ta'kîb ile akâ'id-i bâtilâyi senelerce mağlûb etti. Lâkin son-

raları erbâb-ı din onun gösterdiği tarîk-i savâbdan yüz çevirdikleri için bugünkü hâle geldi. Demek hiç bir zaman eczâ-yı âlem târumâr olmayacakdır. Meğer ki va'ad-i sâbik-ı İlâhî yerini bulsun; din ilmin eline yapışarak ikisi birden akıl ve vicdanın te'yidine çalışın. Akıl müntehâ-yı kuvvetini bulsun, hudûd-ı hâkimiyetini anlasın, min tarâfillâh mevhûb olan mezâyâsı üzerinde asfiyâ-yı râşidînîn tasarrufuya tasarruf etsin, kudreti müsâ'id olduğu kadar serâ'ir-i âlemi idrâk eylesin; [46] nihâyet sıra perde-i celâle gelince orada vakfegüzün-i huşû' olsun; sonra bulunduğu makâm-ı gaşy ü hayretden râsihîn-i ulemânın tuttuğu tarîk ile dönsün.

Bakınız Emîrû'l-mü'minîn Ali (kerremallahu vechehu) onlar hakkında ne söylüyor: "Bunlar o su'adâ-yı ümmetdir ki nazar-ı ittlâl-ı beşerle cihân-ı gayb arasına gerilen perde-leri kaldırarak, sîne-i esrâra dalmak hayâlini hatırlarına bile getirmez de, âlem-i gayba ait hiç bir şey bilmediklerini ikrâr ile iktifâ ederler. Cenâb-ı Hak bunların havsala-i ilimlerine sığmayan hakâyıkın huzûrunda i'tirâf-ı acz eylemelerini "i-lîm", künhünü araştırmakla mükellef olmadıkları esrâr-ı gâmîzada te'ammuka kalkışmamalarını "rûsûh" ta'briyle îrad buyuruyor. İşte sen de bu noktada dur. Azamet-i ilâhiyyeyi mikyâs-ı nâcîz-i akıl ile ölçmeye kalkışma, sonra mahvolursun.

Öyle bir kâdir-i kayyûmdur ki evhâm müntehâ-yı kibriyâsını idrâk için ileriye doğru atıldıka; şâ'ibe-i hayâlden pâk-dâmen olan fîkr-i safâdâr, a'mâk-ı guyûb-ı lâhûtisine yetişerek onu bulmak istedikçe; kulûb, mahiyet-i sîfâtına ittlâl' sevdâsiyle vâlihâne dolastıkça; ukûl, sîfâtın yetişemeyeceği bir gâyete vararak zâtını ihâtaya çalıştıkça O, bunların hepsini geri çevirir de pûyân oldukları hatar-gâh muzlim-i gaybden tahallus için yine onun merhametine sığınırlar. Bu azm ü ikdâmin sonunda bir dest-i kâhir ve ceberûtun alınlarına dayanarak, kendilerini ric'ate mahkûm eylediğini görürler de, artık öyle birtakım hayalât ile, tekellüfat ile Bârî te'âlâyi idrâk kâbil olamayacağını, hattâ en âlî fikirlere, onun celâl ve azametini takdîr için nâcîz bir hâitura bile hutûr edemeyeceğini i'tirâf ederler."

Misir Müftüsü Merhûm
Seyh Muhammed Abdûh
Mütercim Mehmed Âkif

MEVÂ'IZ

Mukarriri Manastırı İsmâîl Hakkı
Muharriki H. Eşref Edîb

53 Ders-16 Kânûnisânî 324

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ。بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بُرِيدُ اللَّهُ لِيَبْيَنَ لَكُمْ وَبِهِدِيَّكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَتَبَوَّبَ عَلَيْكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ。وَاللَّهُ بُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَبُرِيدُ الَّذِينَ يَتَبَعُونَ الشَّهَوَاتِ أَنْ تَمْبَلُوا مَيَّلًا عَظِيمًا。بُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخْفِقَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا¹
صدق الله العظيم.

¹ Nisâ, 4/26-28.

(لَيَبْيَنَ لَكُمْ) Allah te'âlâ murâd ediyor. Sizin için beyân buyurmayı, tebâyîn-i hakâyık eylemeyi îrade buyuruyor. Helâl ve haramı tefrik ediyor.

(لَيَبْيَنَ لَكُمْ) Ma' tabdîkîm be' min halâl ve harâm - Beyzâvî -

(ما كلفكم) demekdir. Çünkü "ta'bûd" teklîf ma'nâsına müsta'meldir, yani sizin mükellef olduğunuz ahkâm-ı dîniyyeyi beyân buyurmayı murâd ediyor. Çünkü bundan evvel birçok ahkâmi beyân eylemişdi. Nikâhi haram ve helâl olan kadınlar nevi' nevi' ayrılmıştı.

² حَرَمَتْ عَلَيْكُمْ أَمْهَانَكُمْ وَبَنَاتَكُمْ وَأَخْوَانَكُمْ وَعَنَاتَكُمْ (...) kimler haramdır, hangi kadınları kimler alamaz?.. Bunları ta'dâd ve beyândan sonra (وَأَجْلَ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذِلْكُمْ) buyuruyor, mezkûrâtın mâ'adâsi helâldir diyor. Şimdi bu haram olanlar içinde kardeş kızı haram değil mi? (وَبَنَاتُ الْأَخْ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ) kardeşinin kızı bir insana helâl olmaz. Ale'l-İtlâk -gerek hemşiresinin olsun, gerek karâsında olsun- kerîmesi kendi evlâdi gibi haramdır. Fakat amca, dâyi kızlarını alır, helâldir.

Helâl, haramı tefrik ediyor. Âyet-i Kur'âniyye'ye dâir Mecûsîler, yâhud Yâhûdiler i'tirâz edebilir. Onun için onların mezhebleri bâtildir. İddî'â etdikleri şey hiçbir şerî'atde yokdur. Şerâyi'-i ilâhiyye bir siyâk üzeredir. Yâhûdiler libein kardeş kızını helâl görürler, Tevrât'da var diyorlar. Hâşâ, bu hiçbir şerî'atde helâl olmamış. Nasıl kardeş olursa olsun, ister baba bir, ister ana bir olsun... aslâ câ'iz değil.

Fakat Mecûsîler i'tirâz ederler: Kardeş kızları haram olsa amca kızları niçin helâl olsun, onlar da haram olmak lâzım gelir? Onların vâlidesi de haramdır. Hemşire gibi teyzeniz, halanız da haramdır. Vâlideleri haram iken, kızları helâl oluyor; bu hâlde hemşire kızları da helâldir; bunların beyninde müşâbehet var... diye mecûsîler i'tirâz ederler. Allah ne buyuruyor?

Onların bâtil dinine bakmayın. Öyle şehvet-perest hâ'înlerin sözüne kulak asmayın. (بُرِيدُ اللَّهُ لَيَبْيَنَ لَكُمْ وَبِهِدِيَّكُمْ شَنَنَ) (الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ Allah size doğru şerî'at ne ise onu bildirecek helâl ve haramı tebâyîn buyuracak. Sizden evvel geçen enbiyânın, salihînin mesleği neden ibâretdir, menâhîc-i hakikat ne yolda olmak lazımdır... İşte bunları beyân buyuruyor. (وَبِرِيشَدَكُمْ إِلَى مَنَاهِجِ تَقْمِيمِكُمْ مِنْ أَهْلِ الرَّشْدِ لِيَتَسَلَّكُوا طَرَائِقُهُمْ) Beyzâvî. Allah sizi irşâd etmek, selâmete çıkarmak için sizden evvel geçen enbiyânın ve salihînin menâhicine sizi sevk eder.

Cenâb-ı Bârî sizin günâhlarınızı mağfîret edecek, evvelden, şerî'at henüz ortaya konmadan, zaman-ı câhiliyetde bilmeyerek birtakım hatâlar olmuş! Şer'a muhâlif bir takım mu'âmelâtınızdan dolayı şimdî sizi afv buyuracak.

(يَتُوبَ عَلَيْكُمْ) Üzerinize tevbe eder... "Tevbe" fi'ili Allah'a isnâd olunur mu? Tevbe; nedâmetdir. Günâhi işlediğine nâdim olmak, bir daha işlememeye âzim olmak, tevbenin rûkûnları nedâmet ve azimden ibâretdir. [47] Ama hakikat-i ma'nâsi bu değildir. Asıl ma'nâsi rûcû'dur. Abdin ma'siyetden rûcû' etmesi ne iledir? Nedâmet getirmek, bir daha işlemememek azmetmek... Cenâb-ı Allah'ın rûcû'u nedir? Kulu-

² Nisâ, 4/23.

na gadap etmeden mağfirete rücû' etmek. Onun için tevbe Cenâb-ı Hakk'a isnâd olununca "kabûl-i tevbe" ile tefsîr o-lunur. Yâhud kabûl-i tevbenin lâzımı olan mağfiret ma'nâsi-na olur. El-hâsil eskiden zamân-i câhiliyyetde vâki' olan bâzı nâ-sezâ harekâtdan dolayı ehl-i İslâm mes'ûl olmayacak. O nevi' mu'âmelâti Cenâb-ı Hak mağfiret buyuracak de-mekdir.

(وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ) Allah Te'âlâ alîmdir, bütün esrâr ü hafâ-yâyi bilir, hâkimdir, hikmet üzere şer'i'ati te'sîs buyurmuş-dur.

Esrâr-ı ilâhiyyeyi kollar ihâtâ edemez. Öyle nassa karşı kiyâs ile hüküm olunamaz. Mecûsîlerin müslümanlara i'tî-râzi aslâ vârid olmaz. Helâl ile haram beynindeki tefâvüt her vakit herkese âsıkâr değilse de, hikmet ve maslahata vâ-kif olanlar nazarında rûşenâdîr. Kardeş kızlarıyla amca kızları beyninde tefâvüt-i azîm var. Eğer onlar da haram olsa o vakit pek ziyâde usret olur. Çok kere birbiriley izdivâcları lâzım gelir, buna binâ'en Cenâb-ı Bârî tevsi' ediyor. Kardeş kızı insanın evlâdi gibidir; buna müsâ'ade-i şer'iyye olma-mış, ama babasının kardeşi olursa, yani oğlanın amcası kızı olursa hikmet ve maslahat bunun cevâzını icâb ediyor.

Cenâb-ı Bârî helâli haramdan temyîz buyurmuşdur, bizi dâimâ şerâyi'-i ilâhiyyeye irşâd ediyor, o yoldan geçirmek istiyor. Menâhic-i hakkayı bize beyân buyuruyor. Buyuruyor ki onların yoluna gidelim, tarîk-i hakdan ayrılmayalım.

Hazret-i Âdem devrinden sonra şerâyi'-i ilâhiyye ne yolla kurulmuşsa o minvâl üzere gidiyor. Ama ümmet-i Ahme-diyye'ye bazı tahâffât da var.

Şer'i'at-i Muhammediyye'de bu vâki'dir. Bize birtakım tahâffât inâyet buyurulmuş. Lâkin bazi şeyler var ki hiçbir şer'i'atde müsâ'ade olunmamışdır. Bu takım süfehâ-yi nâs Cenâb-ı Hakk'a, hâşâ, abes ve hilâf-i hikmet isnâd etmiş oluyorlar. O ise, kûfr-i sarîhdır. Mümkün mertebe şer'i'at-i Muhammediyye kolaylık tarafını göstermiştir. Her asra göre ehven olan ne ise onu beyân buyurmuş. Onun için sonra ne buyuruyor? (بُرِيَدَ اللَّهُ أَنْ يُخْفِيَ غُنْكُمْ...) bu üç âyet birbirine merbûtdur, birden nâzil olmuşdur.

(وَاللَّهُ بُرِيَدَ أَنْ يُتُوبَ عَلَيْكُمْ) Allah Te'âlâ sizi dâimâ hakka irşâd ediyor. Lâkin düşmanlarınız, gerek insan şeytânları, gerek şeyâtîn-i cin sizi dâimâ bâtila meylettirmeye çalışıyorlar (وَبُرِيَدَ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ أَنْ تَمْبَلُوا مُبِلًا عَظِيمًا) şehevâtı nefsâ-nîyyeye ittibâ' edenler, onlar sizin hakkınızda neyi murâd ediyorlar? Onlar kimlerdir? Fecere, feseka. Onlar ki şehevâ-ta ziyâde inhimâkları olduğu için gûyâ şehvete ittibâ' ederler, emrine imtisâl ederler. Hevâ-yı nefsâniye ibâdet ediyor-lar.

Dikkat olunuyor ya: (يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ) şehevâtı ittibâ' ederler, hâlbuki her şehvet haram olmaz ya. Şehevâtı muhar-reme olduğu gibi, şehevâtı mübâha da var. Hâlbuki Beyzâ-vî ne ile tefsîr etmiş? (فَإِنَّ الْفَجْرَ فَانِ اتِّبَاعُ الشَّهَوَاتِ الْأَبْسَارُ لَهَا) (وَالْمُتَعَاطِي لِمَاسُوغِهِ الشَّرْعِ مُتَّبِعٌ لَهُ) fâcir, fâsîk insanlar... Bir insan şehevâtı ittibâ' ile fâsîk olur mu? Bu kadar mübâh şehvetler var... Lâkin (يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ) ta'bîrinden ne anlaşılır? Şehevâ-ta ittibâ' ederler, nereye sevk ederse oraya giderler. Şer'i'atın mübâh kıldığı şehevâtı isteyen kimseler şer'a ittibâ' et-

mesi lâzım gelir, meşrû' şehevâtı her kim meyl ederse... Fakat yalnız şer'i'atın tecvîz ettiğini işliyor, men' ettiğini işle-miyor; böyle olan kimse şehvete mi ittibâ' eder, şer'i'ate mi? Elbet şer'i'ate. Ama şehvete ittibâ' edenler kimlerdir? Ol kimseler ki hiç helâl, haram düşünmez, nefsi emmâre ne cânibe sevk ederse o cânibe koşar. Gûyâ şehvetin emrine imtisâl etmiş sayılır. Şer'a, ayla atf-i nazâr etmeyip yalnız muktezyâtı nefsâniyyeye inhimâk eden kimse nefsin ma'bûd ittihâz etmiş, şehvete esîr olmuş; gûyâ nefsi emmâresi emretmiş de onun emrinin icrâ ediyor.

-mâba'di var-

Aynen Mektûb:

SIRÂTIMÜSTAKİM MÜ'ESSİSLERİ BEYEFENDİLERE

Evvelâ tefrika ve mu'âhharen ilâve sûreTİyle neşr u ta'mîmine himmet ve delâlet buyurduğunuz Usûl-i Fikih Ders-leri'nin bir diğeri tarafından kitâb şeklinde olarak tab' edil-mekde olduğunu haber aldım. Tâbi' dahi mu'allimin takrîrini benden evvel zabt etmiş olan İsmâîl Bey nâmında bir mekteb refikimizmiş. Büyük Haydar Efendi bizden evvelki sınıflarda da ders takrîr etmiş olduğundan böyle bir arka-daşımızın da not tutmuş olmasını elbette istib'âd edemem. Fakat eğer bu haber doğru ise hayli zamandır intîşâr et-mekde bulunan Sirâtimüstakîm ve derslere mukaddime olmak üzere yazdığını bir iki sahifeyi görmüş olacağına şüphe etmemek istedigim bu mu'azzes refikimizin gerek bu âcizin ve gerek her ikisi de Mekteb-i Hukûk'dan feyz alan mü'essislerin emel-i mukaddesine hürmet ederek kable't-tab' bu notların kendisinde mevcûdüyetini ihbâr ve eserin fâ'ide-sini bir kat daha te'mîn için neşr ü ta'mîm husûsunda tev-hîd-i mesâ'i emelini izhâr eylememesine te'essûf ederim.

Bendenizin notlarının ne gibi şerâ'it altında tutulup eser hâline konulduğunu efkâr-ı umûmiyye ve bilhâssa merhûmu ve sûret-i takrîrini tanıyanlar muvâzene ve muhâkeme edecekendir. Yalnız müsellimü's-sübût bir şey vardır ki o da bizim sınıfa gelinceye kadar büyük Haydar Efendi'nin Usûl-i Fikhi tamâmen ve bi-hakkın takrîr ve ikmâl edememiş bulunmasıdır. Bunu merhûm kendisi sınıfda [48] söyledi, hâlâ o sadâ-yı latîfin âhengî sâmi' amdadır. Acaba nihâyetdeki mebâhisi, İsmâîl Bey kardeşimiz mu'allim nâmına olmak üzere nereden zabt ve tahrîr etmiş olacaklar?...

Hâlbuki bendeniz, emel-i mukaddesi mu'allim-i muhte-remin te'bîd nâmına mun'atîf olan bir mekteb refikâna karâsi-aynı hissiyât ile mütehassis olan diğer bir mekteb refikândan hiçbir hareket-i hukûk-şikenâne beklemem, binâ'en-aleyh ma'at-te'essûf şahsını bile tanımadığım bu ismi muhterem tutar ve havâdisi ihtiyât ile telakkî ederek mes'eleyi mevhûm bir istihkâk kisvesi altına gizlenen menfa'perestlik te-zâhûrâtında ararım. Bakınız nasıl: Bilirisiniz ki bendeniz bu derse çok ehemmiyet vermiş, belki bütün vüs'umu ona hasr etmişdim. Bizden evvelki sınıflar me'zûnâñinden bildiklerime mûrâca'atdan, onlardan dahi not tedârikinden hâlî kalma-dım, fakat bu hususda yalnız 16'inci me'zûnâñ sınıfı birincisi

Cemâleddin Efendi birâderimizin “mutlak, mukayyed” bahsine kadar olan notlarından istifâde edebildim, defterlerimden istinsâh eden rufekâ birinci defterin başındaki ihtârimi elbette görmüşler ve geçen senelere â’id cüz’î fark ve fâ’ide-nin defterlerime kavis içinde nakl ve derc olunduğunu da öğrenmişlerdir. Notlarımın bu kavis arasındaki mevâddinin tatbik ve tedkiki de dâhil olduğu halde aksâm-ı sâire-i mü-himmesi sîrf kendi gayretimle vücûda gelmiş ve hattâ birçok mebâhisde esere tercüme ve ilâvelerle tezyîn ve tevsî’ edilmişdir. Tahdîs-i ni’met kabiliinden olarak iddiâ’ edebilirim ki notlarimdandaha mükemmel bir *Usûl-i Fîkih Dersleri* şim-diye kadar zabtedilmemiş ve muvaffakiyet-i vâki’ a benim gibi dirsek çüründerek dersi ta’kîb ve defterlerimden istinsâh eden yüzlerce refiklerim nazarında bâ’is-i memdûhiyyetim olmuşdur. Bir aralık gûyâ talebe nâmine tab’ olunacağı şâ-yî’asıyle mekteb hey’et-i idâresi tarafından dahi notlarım alındırıldı, istinsâh etdirildi, bu mu’âmelesiyle mekteb idâresi de o vakte kadar kimse tarafından böyle bir not edinilme-diğini tasdîk eylemiş ve mu’allim-i muhteremin vefâtından sonra *Usûl-i Fîkih* mu’allimi olan fâzil-ı mükerrem, üstâd-ı âlî-himem Manastırlı İsmâîl Hakkı Efendi hazretleri de hatt-ı destimle muharrer notlarımı görerek bezl-i takdîrât ile bu âcizi tâltîf eylemişdir.

Efsûs ki nerede bir emr-i hayra bir menfa’at-perestlik girerse orada hak-şikenlik başlıyor: Ben bu semere-i gay-retimi kitâb şeklinde basmak ve bununla o fâzil-ı muhtere-min nâm-ı ulvîsini te’bîd eylemek isterdim. Fakat tabî’îdir ki devr-i sâbıkda bu mümkün olamazdı. Lehü'l-hamd devr-i hürriyyet ve ma’rifet hulûl etdi. Artık hiçbir mâni’ ve mü-zâhim kalmadı zanniyle eserin neşr ü ta’mîmi çârelerini dü-shündüm, siz büyük bir istiğnâ-yi kalb ile hattâ zararı göze al-dırarak emelimi canlandırdınız, ona rûh ve vücûd verdiniz. Notlar ibtidâ tefrika, sonra ilâve sûretinde intişâra başladı. Lâkin hiçbir istifâde te’mîn etmeyerek sîrf bir fîkr-i ulviye ittibâ’ şartıyla vukû’ a gelen şu hareket-i kadr-şinâsâne göze batdı. Üstâd-ı merhûma karâbeti bulunub ismini teşhîre şimdilik lütûm görmediğim bir zât-ı muhterem geldi. Beni buldu ve şu vechile ilâve neşrinden sarf-ı nazarla eserin – hiçbir ihtiyâcları bulunmayan—....’e bahş olunmasını, hem de merhûmun hâk-i kabri hürmetine ricâ ve iltimâs etdi. Aman Allahım, ne tenezzül, ben ne yapıyordum, bunlar ne istiyordu. Ben ve siz maddeten isbât ettik ki maksadımız cerr-i menfa’at değildir. Bugün *Sirâtimüstakîm* risâlesi ilâve-siz dahi mevcûdîyetini te’mîn ediyor. İlâve, sîrf neşr ü ta’-mîm fîkiyle kârî'lere takdîm olunuyor. Notlarım zâbiti, sâ-hib-i meşrû’u bu emeli ’alâ rü’ûsi’l-işhâd teşhîr ve i’lân etdi.

Eserin mukaddimesine bunu yazdı. Büyük Haydar Efendi nâmî esere bir tâc-ı ser oldu. Lâkin ma’at-te’essûf bu hareket menfa’at gözedenlerin âmâline karşı büyük bir darbe indiriyor, binlerce müştâkkîn-i ilm ü ma’rifet kolaylıkla bir esere sâhib oluyor, artık onların başka sûretle, yeniden para vererek kitâb tedârik etmelerine hâcet kalmıyor.

İşte azizlerim, aldığım haberi en ziyâde şu satırların me-fâhîmindede aramalı, nâfile bir refîk-i muhteremi, ismi, şahsı, hedef-i ta’rîz eylememelidir. Evet, tekrâr ederim, bu notlardaki büyük yazılar, yani metin sîrf üstâdin doğrudan doğru-ya takrîridir, imlâsidır. Hattâ bazlarını beni müdürün oda-sına çağırdarak, orada elindeki Arabî sahifeden Türkçe’ye kalb eder, yazdırır, dersden evvel sınıfda yazdırılmış bulun-masını arzu ederdi. Ben zâten bütün eseri merhûmun rûh-i pâkine ihdâ ettiğim için bu metnin aynen esere derc ve naklinde bir mahzûr görmedim. Onun Arapçasını *Mir’ât-*dan almak, cüz’î ta’âlât ile bi’t-tercüme eseri büsbütün kendime mâl etmek tenezzülünü irtikâb etmedim, dosdoğru git-tim. Fakat bunca senelik mahsûl-i mesâ’î ve gayretimi de menfa’ate fedâ etmekden de doğrusu vicdânım sizladi, bu-nu yapamadım ve yapamazdım.. Mu’allimin yazmadığı, yazdırmadığı, yalnız aldığı ücret ve ma’âş mukâbilinde ders-deki hitâbâtdan vücûda gelen ve kismen de tevsî’ edilen bu eser benim mahsûl-i sa’yimdir..

Kavâñîn-i mevzû’ a dahi benim bu hakkımı muhâfaza edecekdir. Yalnız metnin neşrinden –bütün samîmiyet-i fîriyye ve kalbiyyeme rağmen– alâka-dârânın mûrâca’atıyla hükmendemen olunur isem o hâlde Arabî mukâbillerini ya-zacağım.. Bi-mennîhi'l-kerîm eseri yine neşredeceğim ve üstâd-ı merhûm ve muhteremimden aldığım feyzin te’mîn ettiği istitâ’atın son zerresine kadar çalışacağım, nûshalarını teksîr ve ta’mîm eyleyeceğim. Tab’ı haber verilen nûshayı henüz görmedim; fakat Âdîl’în bu notları yüzlerce arkadaşın kütüphânesinde bulunuyor. Onlar ve bütün fîkr-i selîm er-bâbî notlarımı tab’ olunan veyâ olunacak olan eserle kar-şılaşdıracaklar, farkını(!) anlayacaklardır. Gönlüm ister ki hukuka tecâvüzen vazgeçilsin de ihkâk-ı hak teşebbüsâ-tında daha ileriye gitmeye mecbûr olmayaşım efendim.

Selânik: 17 Şubat 1324

Rûsûmât Nâzırı ve
Mekteb-i Hukûk Mecelle Mu’allimi
Hacı Âdîl

[49] Su'ûn-i Mühimme-i İslâmiyyeden:

EZHER HÂDISE-İ MÜ'ELLİMESİ

Mısır'daki Ezher medrese-i kadîmesinin beyne'l-İslâm ehemmiyeti ma'lûmdur. Bu medrese medâr-ı fahr-ı ümmet olan pek çok fuzelâya menşe' olmuş istibdâdin câ-be-câ âlem-i ilm ü irfâna açmış olduğu harb-i umûmînin târhîbat-ı mütevâliyesinden bi'n-nisbe masûn kalmışdır.

Son zamanlarda lillâhi'l-hamîd ve'l-minneh âlem-i İslâm'da meşhûd olan âsâr-ı hayâtdan bu dârû'l-feyz müdâvîmlerinin dahi behredâr olduğu görüldü. Lüzûmu herkesçe teslîm olunan İslâhât-ı mübremenin bir an evvel medreselerine tatbîkini istîrhâm için ciddî teşebbüsleri vâki' oldu. Fakat her nasilsa hükûmet-i mahallîyye talebenin şu meşrû' teşebbüsune başka bir şekil ve sûret verilerek marzî-i ümmet hilâfinâ tedâbîr-i anîfe ile mukâbele ciheti iltizâm olunmuş, matbû'ât-ı Mîsrîye'nin bu bâbdaki vâkîfâne teşrîhâtiyle efkâr-ı umûmiyyenin talebe lehindeki tezâhûrâtı hûkûmetin şu mes'e-ledeki sû'i nazarını izâle edememiştir.

İşin mebâdisinde muhîtimiz bu hâli kemâl-i hayret ve istîgrâb ile telakkî etmiş ve daha doğrusu bu bâbdaki ma'lûmâtın menâbî'ini teşkil eden cerâ'id-i Mîsrîye'nin neşriyâtı mübâlağalı addolunmuş idi. Fakat efsûs ki hâdisât-ı ahîre şu zan ve zehâbin yanlış olduğunu isbât etdi. Zîrâ hükûmet-i mahallîyye bu son günlerde talebeye hukûk-ı tabî'iyye-i beseriyyeden hiçbir şey tanılmamakda olduğunu işrâb eder icrâ'ât-ı müstebidânîyi İslâhât-ı matlûbe makâmına ikâme ederek en doğru en azîz ve muhterem hislere tecâvûzde bulundu ki bunların müfredâtını ta'dâd ve teşrîha risâlenin sahâ'if-i mahdûdesi müsâ'id değildir.

Şu asr-ı hürriyyetde böyle bir mu'âmele-i gayr-i mütekkibeye hedef olan bî-çâre talebe-i ulûm senelerden beri âgûş-ı terbiye ve feyzinde iktisâb-ı kemâl azm-i kat'iyyesinde bulundukları bu mü'essese-i âliyyeden, sevgili medreselerinden gözyâşı dökerek ayrılmak ıztrârını hissetdiler.

Anâsîr-ı İslâmiyye'nin hemen kâffesinden denilebilecek derece o dârû'l-irfâna devâm edegelmekde olan binlerce evlâd-ı vatanın her biri mensûbu olduğu memlekete avdeti sulta-i istibdâdiyye önünde ser-fûrû eylemeye tercîh etdi. Yirmi bine karîb talebeyi ihtiyâ eden o koskoca Ezher yirmi dört saat zarfında bombos kaldı.

Şimdi de hükûmet gayr-ı muntazar bir netîce karşısında bulunuyordu. Artık iğfâl devri hulûl etmişdi. Zâten de'b-i istibdâdin lâ-yetegayyer düstûru bunu iktizâ etmez miydi? Nitekim öyle oldu. Hükûmet-i mahallîyye cânibinden -sûret-i hakdan görünerek- talebeye bazı teblîgât vukû' buldu. Zavallîlar bu dâm-ı ihtiyâlin şâşâsına kapıldılar. Teblîgâtın hüsn-i niyyete müstenid bulunduğu zu'myla medreselerine avdet etdiler.

Hükûmet talebeyi böylece taht-ı tahakküme geçirdikden sonra gûyâ içlerinden ön ayak olanları te'dîb maksadıyla hudâyi nâbit olan şu âsâr-ı hayatı izâle etmek istedi. Fakat efkâr-ı umûmiyye eşkâl-ı zâhire-i kânûniyye karşısında bu vazife-i cellâdâneyi der-uhde edebilecek bir zât lâzımdı; öyle bir zât ki hârekât-ı ta'kibât-ı kânûniyyeyi istilzâm eylediği takdirde kendisi için bir çâre-i halâs imkânı bulunmaliydi.

[50] Bu zât kim olabilir? Hükûmet-i mahallîyye bunu bulmakda müşkilât çekmedi. Zîrâ yanlarında Mısır Evkâf Müdüriyeti'yle iştîğâl eylediği hâlde Osmanlı Meclis-i Umûmîsi'nin muhterem bir uzvu olmak sıfatını dahi muhâfaza etmekde olan bir zâtvardı ki şu sıfat her ihtimâle karşı ta'kibât-ı kânûniyyeye mâni' olmasa bile işkâl edebilirdi. Bâhusûs medrese umûrunun evkâfa olan té'alluku bu yolda elegeçmez fisatlardandı; fakat...

Evet, yalnız bir nokta hükûmete muzlim görünüyordu, acaba Halil Hammâde Paşa vatanından meşhûdu olan âsâr-ı teveccûh ve muhabbetे karşı o vatanın güzide evlâdi aleyhine âlet-i şer olmayı kabûl edecek miydi?

Paşa'ya teklîf vâki' olduğu sıralarda şübhе yok ki hep

hamiyyetli vicdânlar dahi bu su'âli tekrar etmiş ve "Osmanlı A'yâni ancak istibdâda karşı eser-i şiddet gösterir" cevâb-ı vicdânîyle mutma'innü'l-hâtır olmuşdu. Hâlbuki vukû'ât ma'at-te'essüf böyle zuhûr etmedi. Paşamız Câmi'ul-Ezher'e gitdi. Üzerlerinde kimseňin hakk-ı velâyeti kalmamış olan ve sînn-i bülûğ u rüsdü fersah fersah geçmiş bulunan saçlı sakallı muhterem talebe-i ulûmun falakaya konulmasını emr etti.

Zavallı talebe... Bir adamın sefephinden dolayı bile hacri ni hukük-ı beşeriyyete ta'arruz addederek kabûl etmeyen İ-mâm-ı A'zam'ın ictihâdât-ı âdile-i mûşkâfânesinden ögren-dikleri felsefe-i hukukiyye ile bu mu'âmele ne garîb tezâd teşkil ediyordu. Koca mütemeddinler(!) yirminci asırda insâniyeti nasıl ta'zîz ediyorlardı.

Hüllâsa bu vak'a-i hâlide pek çok hamele-i Kur'ân vaz'iyyet-i beşî'a-i meşrûha ile darb ü tâhkîr olundu. Bîçârelerin kopardığı vâveylâ-yi istimdad ve istigâseye ancak filtraten cerî ve cesûr yaradılmış bazı izzetli arkadaşlardan başka icâbet eden olmadı. Bunların harekât-ı mezbûhâne kabîlinden olan mu'âvenetleri ise müte'arrizlerin gayz ü hid-detini daha ziyâde tehyîc etmiş ve infî'âlât-ı nefşâniyyeleri bu def'a da Câmi'-i şerîfin hetk-ı hürmeti cihetine onları sevk eylemişdi.

Kuvve-i askeriyyenin himâyesi altına girmiş olan müte'arrizler artık sıfat-ı tâbi'iyyeti me'mûnu'l-gâ'ile olan talebenin kâffesine bu cezâ-yi hod-serâneyi tatbîkde be'is gör-mediler. Zîrâ bu husûsda Paşa ve a'vâni kendilerini lâ-yûs'el addediyorlardı. Doğru yâ! Bîçârelerin hukukunu bunlardan kim soracakdı? Mîsr hukûmet-i mahalliyyesi mi? Paşa icrâ'âtını onlara izâfeten yapıyordu.. Müdde'i-i umûmîlik makâmî mi? Efsûs o makâmî vazîfe başında görebilmek için bir "Dânişvây" hâdisesi lâzımdı. Makâm-ı mu'allâ-yi Hilâfet mi? İslâmlara te'alluk eden mesâ'ildeki vaz'iyyet-i sâkitânesi artık anlaşılmamış mı idi?.. Osmanlı Meclis-i U-mûmisi mi? Müte'arriz o meclis a'zâsından değil mi idi? Ne hâcet vak'a tehdâdüs edeli bu kadar zaman olduğu hâlde Meclis müstelzim-i âr olan bu hareketden teberri cihetini düşünüyor mu?.. Matbû'ât-ı Osmâniyye mi? Te'ayyün ve temeyüz edenleri ancak şâhsiyât için ağız açılarlardı. Hukük-ı ümmeti muhâfaza yaldızıyla bu mezâlimden şikâyet için anlaşılan Halil Hammâde Paşa'nın münhal olan Evkâf Nezâreti'ne ta'yîmini bekliyorlardı.

İşte matbû'ât-ı Mîsriyye'yi haftalardan beri kemâl-i te'es-süf ve te'essürle işgâl eden ve hukûmet-i mahalliyyeye ve Mîsr Kadılığı'na, makâm-ı mu'allâ-yi Hilâfete, Meclis-i Mebû'üsân'ımız riyâsetine istimdâ-gûnâ yağıdırılan telgraflara bâdî olan, hattâ Rusya'daki din kardeşlerimizin Bakü'de, Orenburg'da neşr eyledikleri gazetelerde bile birkaç sahife-i te'es-sür bulan şu hâdise-i mü'ellime Dârül-hilâfe matbû'âtında, ne hikmetdir, bir aks-i sedâ bırakmadı, bu bâbdaki neşriyât birkaç küçük fıkra ile Karşıyaka'da münteşir gazetelerden mütercem bir iki satırlık havâdîs ve şehrimizde Arapça intîşâr eden bazı gazetelerin serzenişlerinden ibâret kaldı.

Hâlbuki bu ihânet efkâr-ı umûmiyye-i İslâmiyye'ye pek girân geliyor. Ezher fâci'asından dolayı bugün âlem-i İslâmiyyet'in ye's ü te'essür-i şedîd içinde bulunduğu taraf taraf

alinan matbû'ât-ı İslâmiyye muhteviyâtından müstebân o-luyor.

Meclisimiz a'zâsından bir zâtın her tarafından takbîh olunan şu hareket-i mehînâneye âlet olmasından ve be-tahsîs şu çırkin hâdise medresenin Türklerle mahsûs kısmında icrâ edilmesinden ve tâbi'iyyet-i ecnebiyyeyi hâ'iz talebenin bu i'tisâfdan vikâyesi emrindeki i'tinâ ve dikkatin ma'tûfı olan fikrin tazammun eylediği ma'nâ-yı hakâretden dolayı izzet-i nefis ve haysiyet-i millî cerîhadâr bulunuyor.

Osmanlı tâbi'iyyetinde bulunanların her yerde mahkûm-ı istihfâf olmasına kânûn-ı esâsiyyemizin i'lâni bir ni-hâyet vereceğini ve şâ'ibe-i hakâreti îmâ edecek her hâl ü hareketi hükûmetimizin nazar-ı im'ândan dûr bulundurmayarak en uzak bir mahaldeki en fakir bir Osmanlı'nın bile hukukunun muhterem tutulmasını te'mîn edecek tedbîri it-tîhâz eyleyeceğini ümîd ediyorduk. Hâlbuki ahvâl-i hâzirayı gördükçe zillet ve hakâretin bizden ayrılmaz bir araz-ı müsstakar olduğunu; ne devr-i istibdâdda ve ne de devr-i hürriyyetde İslâmlar için mercî-i iştikâ bulunmadığını anlıyoruz.. ve ilâllâhi'l-müştékâ...

[Sîrâtimüstakîm]

AHKÂM-I İslâmiyye ve İCTİHÂD

Sârikin elini kesmek de gerek kendisine, gerek mâl-i mesrûk ve mesrûkun minhe â'id ve keyfiyet-i iddi'â ile şehâdete dâir pek çok şerâ'it ile meşrûtdur. Bu şerâ'itin sübût ve tahakkuku nâdiren vâki' olmakla berâber ta'yîn ve i'tibâri ictihâda tâbi' olduğundan tekerrür ve i'tiyâd gibi daha bazı şartlar da ilâve olunmak mümkündür. Nasıl ki serî'u't-tegâyür me'kûlât kabîlinden olan şeylerde hadd-i nisâba bâliğ olsa da İmâm Ebû Hanîfe hazretleri kat'a kâ'il olmuyor, [51] hâlbuki e'imme-i sâire kat' ediyorlardı. Daha böyle cây-i ihtilâf olan mesâ'il çokdur.

Kezâlik âmm-ı Remâdede, ma'rûf bir kaht ü galâ sene-sinde Hazret-i Ömer radiyallâhü anhü -istîlâ eden şiddet-i cû' ve zarûret hasebiyle- hadd-i sirkat icrâsını men' buyurmuşdu. Ümerâ-yi müslimîn bazen de muhârebe esnâsında mücâhidîn haklarında hudûd-ı şerîyye ikâmesini ta'tîl ederlerdi. Ezcümle Sa'd bin Ebî Vakkas hazretleri İran gazâalarında ser-askerliği esnâsında Ebî Mihcen nâm zâta hadd-i şurb ikâmesini münâsib görmemişti. Çünkü mûmâ-ileyh o hen-gâmede kavm-i Fürse karşı büyük bir fedâkârlık ibrâz etmiş, asâkir-i İslâmiyyeyi giriftâr olacakları bir mağlûbiyetden kurtarmış idi. Bu mu'âmelât hep mûrâ'ât-ı mesâlih maksâdiyle vâki' olur idi. Edvâr-ı ahîrede dahi kimbilir ne türlü mülâ-hazât mânî-i icrâ'ât olmuşdur. Meselâ bir şâhîde hitâben "eğer sen onu sevbinle setr etmiş ola idin buraya gelib ifşâ-yi ayib etmenden daha hayırlı olurdu" buyurulmasından, kezâlik hûkkâm ve ümerâya hitâben vârid olan ¹⁾(ادرؤا الحدواد بالشهبات) hadîs-i şerîfinden Şâri'in teşî'i-hudûddan maksâdi mahz-ı zecr olmasını fehm etmek de bâ'is-i te'ennî olabilir.

¹ Suyûfi, el-Câmi'u's-Sağîr 1271.

Kezâlik devlet ve milletin eski kuvvet ve satveti hâiz olmamasına binâ'en bütün sunûf-i teba'a'ya teşmîliyle müsâvâta ri'âyet mümkün olmaması da mevâni'i tabî'iyyeden addolunmaktadır.

Bu cihetlerin şayân-i tedkik olduğu kâbil-i inkâr değildir.

Ser' ve Kanûn

Ser'-i şerîf ile kânûn beyninde dâire-i şümûl ü istinâd i'tibâriyle fark-i mühim olduğu derkârdır. Ahkâm-i ser'iyyenin -ma'lûm olduğu üzere- edille-i erba'adan birine müstennid bulunması zarûridir. Ahkâm-i siyâsiyye ve kazâ'iyyenin ekserisi böyledir. Fakat bu nevi' ahkâmın bir kısmı mesâlih-i asriyyeye tatbîki lüzümuna mebnî ulû'l-emrin, erbâb-i hall ü akdin ictihâdâtına tefvîz buyurulmuştur.

Hudûd-i ser'iyye hârcinde, ta'zîr ta'bîr olunan te'dîbât-i cezâ'iyye derecâtına, sunûf-i hükkâm ve ümerâ-yı cüyûşun sûret-i idâre ve terfîb-i vezâ'ifine ve emvâl-i emâriyye cibâ-yet ve tahsîline ve daha bu makûle tasarrûfâta dâir mu'âmelât-i nizâmiyye gibi.. İşte bunlara müte'allik mesâlih-i zamâneye muvâfik kânûnlar tanzîmi ulû'l-emrin selâhiyeti dâhilindedir.

Hüviyet-i kânûnun medâr-i istinâdi ârâ-yı ricâl olub ser'-i şerîfe mübâyin olmamak şartıyla vâcibü'l-ittibâ' dir.

Ahkâm-i ser'iyye ile amel ale'l-devâm vâcib olub e-haff-i zararını irtikâba mülçî bir ârizaya tesâdûf edilmedikçe muhâlefet meşrû' değildir. Hüküm-i kânûnî ise mahz-i istih-sâna binâ'en terk ve tebdîl olunabilir. Meselâ bir maslahat mütâla'aşile vereseden birinin sehmi tezyîd olunamaz. Fakat bir râtîb âmil, bir me'mûr ma'aşı tezyîd veya tenkîs edilebilir. Çünkü sihâm-i verese şer'an takdîr olunmuş bir emr-i lâ-yetegayerdir. Mürtezika nefekâti, ma'îset-i ummâl etse kânûna tâbi'dir.

Hüküm-i kânûnîn meşrû'iyyeti, lüzüm-i mer'iyyeti icâben ve selben birtakum şerâ'it ile mukayyeddir. Şerâ'it-i icâbiyyesi: Hukûk bâbında adl ü müsâvâti gözetmek ve erbâbî tarafından bi'l-istişâre te'sis edilmek, celb-i mesâlih ve der'-i mefâsid kâ'ide-i hakîmânesine mûrâ'âtda bulunmak gibi. Şerâ'it-i selbiyye de: Tahrîm-i helâl ve tahlîl-i harâmi mutazammîn olmamak, vâzî'-i kânûn kendi nefsini ve mensûb olduğu kavim ve kabîleyi sâirlerden temyîz etmemek ve şahsenveyâ nev'an zulm ü gadre tevessûl edilmemek gibi şeylerdir.

Su izâhâtimizla tebeyyün ediyor ki şer'in müsâ'id bulunduğu kânûn ile hükmetmek mugâyir-i diyânet olmadıkdan başka bazen de vezâ'if-i ser'iyye cümlesiinden ma'dûl olur. Vâki'a nazâr-i sathî ve tevehhûm dâiresinde kalanların ¹(وَمِنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ) nazm-i celili ile bu hâka'ika karşı i'tirâza yeltendikleri iştilmektir. Çünkü bunlar zan ediyorlar ki (مَا أَنْزَلَ اللَّهُ) hukmü Kur'ân-ı Kerîm'in muhtevî olduğu ahkâm-i sarîha ile hükümden ibâretdir. Hâlbuki hukm-i meşrû'un buna inhisâri iddi'â olundukda bî-nihâye vekâyî'-i beşeriyye hükümsüz bırakılmak lâzım

gelir. Demek hakîkat-i hâl bu zâhir-perest bî-magzânın tevehhûm eyledikleri merkezde değildir.

Hâricine çikanların bilâ-şübhe zâlim addolunmaları icâb eden (يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ) adâlet ile hükümdür. Evet! Cenâb-ı Hakk'in inzâl ve emir buyurduğu hüküm ²(إِذَا حَكَمَتْ بَيْنَ النَّاسِ) nass-ı âlîsi şehâdetiyle her ne sûretle olursa olsun muhâfaza-i adl ü hakkâniyyetdir. ³(اللَّهُ الَّذِي أَنْزَلَ الْكِتَابَ) nazm-i celili de bu hakîkati nâtilkdir. Çünkü Cenâb-ı Bârî azze şânuhû, ilâ yevmi'l-kiyâme hâdis olacak vekâ'i-i husûsiyye adedince âyât-ı Kur'âniyye inzâl edib de bunlarla hukm edeceksizeñ diye buyurmamışdır. Belki -ma-kâle-i sâlifemizde îmâ olunân- kavâ'id-i esâsiyye ile birtakim ahkâm ve akziyeden ibâret bir mîzân-ı sahîh inâyet kilmiş olub bu sâyede ulemâmız bütün havâdis-i câriyyede ikâme-i ma'delet ahkâmını te'sîse muvaffak olmuşlardır.

Kitâbullah'da vârid ve sünnet-i Nebeviyye'de sâbit olan her hukm-i şer'i ayn-ı hak ve mahz-i adl olduğu şübhे götürmez. Fukahâ-yı mezâhibin istinbât eyledikleri ahkâm-i ictihâdiyyede bazı mertebe ihtilâfât vukû' bulmuşdur. Bu ihtilâfların mense'i arîz ve amîk tedkik olunarak def' u izâlesi çaresine bakmak, bütün ahkâm-i mu'âmelâti mesâlih-i asra göre ta'yîn ve tercîh etmek ulemâ-yı İslâm'ın en ziyâde himmet ve ifâsına gayret etmeleri icâb eden bir vazîfe-i âliyedir. Zîrâ vahdet-i İslâmiyye te'mîn-i istikbâl-i ümmet başka sûretle kâbil değildir.

Tenbîh: Şer'i at-ı ilâhiyye bize ale'l-îtlâk muhâfaza-i adâleti emr etmektedir, diyoruz. Evet! Fi'l-vâki' böyledir. Mâksûdun bizzât [52] olan mu'âmele hasmeynin birine meyl etmeyerek, hiçbir tarafın nef'iini gözetmeyerek her ne sûretle olursa olsun haka tevessûl ve icrâ-yı adâletten ibâretdir. Bu maksad muhâfaza olunduğu takdirde zaman ve mekânın dahl ü te'sîri, terakkîyat-ı beşeriyyenin icâb-ı tabî'iyyesi ile usûl-i muhâkemâtın tebeddül ve tenevvü' etmesinde bir mahzûr mütâla'a olunamaz zannederiz.

Meselâ iki müttehem şahsin yalnızca mevkûf bulundukları mahalde bir fonoğraf konub da mürtekib oldukları cinâyetin keyfiyet-i vukû'u na ve ne sûretle vâdî-i inkârdâ bulanacaklarına dâir mükâlemeleri zabit olunsa o vâsita ile istimâ' olunan ikrâr ve ifâdeleri üzerine hakîkat-i hâlin sûret-i kat'îyyede sübût bulacağı âşikârdır.

Hadd-i zâtında şübheden hâli olmayan şehâdet-i şühûd ile huküm emr-i meşrû' olduğu halde bu tarîk ile sâbit olacak hak ve hakîkatin nazar-ı mütâla'a ya alınmaması muvâfik-i şer' bir hareket olunmak nezd-i ulti'n-nihâde gâyet müsteb'iddir.

Şer'-i enverin ale'l-îtlâk muhâfaza-i adâlet ve ihkâk-ı hukûku tavsiye etmekde olmasına binâ'en e'imme-i fukahâının bir çoğu ikâme-i beyyine kâbil olmadığı takdîrde hâkimin kendi ilm ü ittilâ'ını medâr-i hukm kılmasını tecvîz etmişlerdir.

Îmâm Şevkânî rahimehullahın bu mes'eleye dâir bir makâle-i nefiselerini ber-vech-i âtî nakl ediyoruz. Müşârun-

² Nisâ, 4/58.

³ Şûrâ, 42/17.

ileyh, kâdî kendi ilmini medâr-i hükm kılması cevâzındaki akvâl-i ulemâyi hikâyeye ettikden sonra mes'ele-i mezkûrenin tahkiki maksadıyla şöyle demişti:

“Eğer Şâri’in beyyine ve yemîn gibi esbâb-ı hükm kıldığı şeyle mahzâ umûr-i te’abbüdiyye ise yani esbâb-ı mezkûreden daha kuvvetli delâ’il ve emârât ile bize yakın hâsil olduğu halde anlayamayacağımız bir sırr u hikmete mebnî hükm ve kazâya gayr-i me’zûn bulunmaklığımız emr-i mütehattim farz kılınacak ise onlar ile takayyûdümüz emr-i zârûrî olacağı, başka bir tarîk ile hükm câ’iz olamayacağı aşıkârdır.

“Ama hakikat-i hâl bu minvâl üzere olmayıp da esbâb-ı mezkûre hâkimin muhik olanı mubtilden, müsîb olanı muhâtilden tefrika bi-kaderîl-imkân tevessül edebileceğî bir nevi’ vesâ’it, ta’bîr-i âharla, hâkim için husûlü matlûb olan ilm veya zan tahsîline kâfî olacak birer tarîk-i ma’kûl addolunmuş, mücerred bundan dolayı meşrû’ kılınmış olurlara onların hiçbirli li-zâtihî maksûd olmayacağına mebnî lede’l-icâb hâkimin bizzât meşhûd ve ma’lûmu olan şeye dâir de hükm verebilmesi evleviyet tarîkiyle câ’iz ve meşrû’ olmak lâzım gelir

“Çünkü meselâ huzûr-ı hâkimde iki şâhidin şehâdette bulunması müşâhede ve ihsâs ile tahakkuk edecek ilm-i hâkim mertebesine bâliq, o derece kuvvetli bir ilim husûle getirmeyeceği bî-iştibâhdır.

“Gerek mûdd’înin ikâme-i beyyinesi, gerek münkirin yemîn etmesi hükm-i hâkimde kâfî görülmlesiyle berâber hakikat-i hâle cezm ve yakın ifâde etmemesine binâ’en Kütüb-i Sitte’nin kâffesinde mezkûr bir hadîs-i şerîfde¹ إنما بشر وإنكم تختصمون إلى فلعل بعضكم أن يكون أحن بحجه فأمضى له بسهو ما أنسع فمن قضيت له من حق أخيه شيئاً فلا يأخذن فإنما أقطع له قطعة من النار buyurulmuşdur. Yani “Ben ancak beşerim, herşeye muttalı’ olamam. Siz de bana mûrâca’atla muhâsamada bulunuyorsunuz. Olabilir ki sizden bazı kimseler hasmîdan efsah olup hüccetini daha güzel takrîr ve ifâde eder. Ben de iştittiğim minvâl üzere lehine kazâ ederim. İmdi her kimin için bu tarîk ile birâderinin hakkında bir şeyi kat’ etmiş olur onu almasın. Çünkü kendisi için nâr-i cahîmden bir kit’â ifrâz etmiş olurum.” Bu hadîs-i şerîf ile kazânın bâtinîne değil, zâhiren nâfîz olmasına istidlâl olunmaktadır.”

O kadar kavî ve kat’î olmayan bir tarîk ile hâsil olan ilim mu’teber olur da onun kat kat fevkînde bulunan ilim mu’teber olmaz mı! Daha açık söyleyelim: Hatâ olmak, nefşü’l-emre mutâbık bulunmamak ihtimâline ma’rûz olan hükm-i hâkim meşrû’ addolunurken ilm-i yakîniye istinâdi hasebiyle hak ve savâb olması maktû’ olan hükümler meşrû’ addolunmamak mesmû’ olur mu?

Böyle bir tarîk ile hükmeden hâkim kist u adâlet ile hükm etmiş olacağından her ne süretle olursa olsun hükm-i bi’l-adli esâs ittihâz eden şer’-i şerîf nazârında memdûh olacağı emr-i aşıkârdır.

Manastırlı İsmâîl Hakkı

¹ Bazı farklılarla Buhârî, Sahîh, Kitâbü'l-Ahkâm 20 ve Kütüb-i Sitte’nin tamamında yer almaktadır.

NECÂ’İB-İ KUR’ÂNÎYYE

Sûre-i Nûr Âyet - 32

وَأَنْكِحُوا الْأَيَامِي مِنْكُمُ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِنَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءٌ يَعْيَمُونَ
اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلَيْهِ

(Cenâb-ı Münzilü'l-Furkân sifâhdan ve onun karîb ve ba’id mebâdisinden zecr ü men’ buyurduktan sonra bu âyet-i kerîmede nikâhı emrediyor. Çünkü nikâh nev’-i beşerin bekâsına menât olmak i’tibâriyle maksûdun bi’z-zâtîdir. Bununla beraber sifâhdan ve onun karîb ve ba’id mebâdisinden zâcir ve mâni’ bir hayîrdir. Bu hikmete mebnî buyuruluyor ki) Sizden zevc ve zevcesiz bulunanları ve köle ve câriyelerinizden salâh-ı hâlleri olanları âhare tezvîc edin (zevc ve zevceleri olmayan hür ve hurreleri ve salâh-ı hâlleri olan köle ve câriyelerinizi evlendirin). Eğer fakir iseler Allah onları fazl u keremiyle ganî eder (hâtitbin veya mahtûbenin fakr u fâkasi zinhâr münâkahaya mâni’ tutulmasın) Allah vâsi’dir. (Cenâb-ı Hak ganî-i zî-[53]si’adir, mahlükâti ganî etmek ona ziyan ve noksan vermez, çünkü ni’meti tükenmez, kudretinin ise gâyet ü müntehâsı yokdur) alîmdir (hikmet ve maslahatın iktizâsına göre rızki dileğine bast ü takdir eder.)

(ايام) kelimesi (ايام) in cem’i olan (ايام) in maklûbudur. (ايام): erken demekdir, ister erkek ister kadın ister bikr ister seyyib olsun.

Neseb, tehzîb-i ahlâka, ülfet ü mu’âşerete, hüsn-i terbiyeye, mezîd-i şefkate mefzâ bulunduğundan salâh-ı âlem ve bekâ-yi benî Âdem için muhâfazası läbüddür. Bunun için Cenâb-ı Hak evvelâ sifâhdan sonra ona mü’eddî olabilecek keyfiyât ve ahvâlden şiddetle men’ u zecr buyurmuş, müte’âkiben bu âyet-i kerîmede dahi nesebi hifz u vikâye eden nikâh ve izdivâci emretilmişdir. Elhamdüllâhillezi ahalle’n-nikâhe ve harreme’s-sifâha.

من أحب فطرتي فليستن (2) (بستنى) buyurmuşlardır. Din ve şerî’atimi seven, sünnetim olan nikâh ile âmil olsun demekdir. Diğer hadîs-i şerîfde (من كان له ما يتزوج به فلم يتزوج فليس منا) (3) (من) şerif vürûd etmişdir. Yine bir hadîs-i nebevêde: (مني تزوجوا) (4) (اللودد اللودد فإنّي مكاثر بكم الام buyurulmuşdur. Vedûd ve velûd olanı tezvîc edin, sizin kesretiniz ile ben ümmetlere galebe ederim.

Aleyhi’s-salâtu vesselâm efendimiz bir gün Âkif bin Halid’e; “Evli misin?” diye su’âl buyurdu. Âkif; “Hayır..” deyince: “Tezvîc et, sen şu halde ihvân-ı şeyâtînden - ve diğer rivâyetde - ruhbân-ı nasârâdansın” buyuruldu. Hadîsin âhirinde de (شاركم عرابكم واراذل امواتكم عرابكم ويحك يا (5) buyurulmuşdur. Sizin şerîleriniz erginlerinizdir ve

² Suyûtî, el-Câmi’u’s-Sâgîr 1271.

³ Zemahşerî, Keşşâf, Nûr Sûresi 32, âyetin tefsirinde.

⁴ Suyûtî, el-Câmi’u’s-Sâgîr 11753.

⁵ Ebû Dâvud, Sûnen, Kitâbü’n-Nikâh 4.

⁶ Suyûtî, el-Câmi’u’s-Sâgîr 7131.

erzel-i emvâtınız yine erginlerinizdir. Yazık sana yâ Âkif. İhyâ-i Ulûmu'd-dîn'den Kitâbu Âdâbi'n-Nikâh'da şöyle zikr olunmuş: "Resûl-i Ekrem sallâllâhu aleyhi ve sellem efendimiz: (من ترور فقد احرز شطر دينه فليبق الله في الشطر الثاني) buyurdu. Tezvvüç eden kimse dininin nisfini fesâddan siyânet etmiş olduğundan nisf-i sâniâde Cenâb-ı Hakk'a muhâlefetden hazer eylesin. Filvâki' agleb-i ahvâlde kişinin dinini ferçiyile batrı ifsâd edib tezvvüç fercin fesâdına mâni' olduğu cihetle bu hadîs-i şerîfde de tezvvüçün efđaliyyetine işaret vardır"

Âyet-i kerîmede zevc ve zevceleri bulunmayan ahrâr ve harâ'irin âhara tezvîc edilmeleri ale'l-itlâk emir buyurulduğu halde bu emr-i ilâhî rîklar hakkında onlardan salâh-i halleri olanlara tâhsîs buyurulmuş. Bunun hikmeti şudur ki ahrâr ve harâ'irde gâlib-i ahvâl salâhîdir, hem bir de ahrâr ve harâ'ir nefs ve mallarına müte'allik tasarrufâtda müstakil olduklarından onlar tezvvüç azminde bulununca velîlerinin kendilerine müsâ'ade etmeleri lâzımdır. Gîlmân ve cevârîye gelince, bunlardan salâh-i hâlleri olanları mevlâları nezdinde muhabbet ve şefkatçe evlâd menzilesinde olmakla onların hâl ü şânlarına i'tinâ etmek, haklarında şefkat ibrâz eylemek, kendilerinin tanzîm-i umûrunda şer'an ve âdeten lâbûd olan bezl-i mâm ve menâfi' ile tekellüf etmek mevlâları için iktizâ ederse de salâh-i halleri olmayanları mevlâlarını bu i'tinâ ve şefkatlerine lâ'ik değidirler, hattâ bu maküleleri mevlâları yanlarında bile alikoymamalıdır. Bazıları: bu nazm-i celilde "sâlihîn" ile murâd, gîlmân ve cevârîden izdiâvâca ve hukûk-ı zevciyyeti edâya sâlih olanlardır demiş.

Bu âyet-i kerîmede gulâm ve câriyeye "abd", "eme" itlâk olunmuş. Hâlbuki Resûl-i Ekrem sallâllâhu aleyhi ve sellem efendimiz: ¹⁾ عَنْدِي وَأُمْتَىٰ كُلُّكُمْ عَبِيدُ اللَّهِ وَكُلُّ (buyurdu. Nazm-i celîl ile hadîs-i nebevî arasında te'âruz bulunduğu hâtira geliyorsa da te'âruz yokdur. Çünkü o ta'bîrlerden nehy-i Peygamberî tefâhûr ve tebâhî, tahkir ve tezâlîl hâline maksûrdur, yani ta'zîm-i nefs ve tahkir-i rakîk için abd ve eme kelimelerini isti'mâl etmeyeiniz demekdir.

(إِن يَكُونُوا فَقَرَاءٍ بِعْنَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ) kavl-i şerîfi izdivâc edenlerde gînâ hâsil olacağına bir va'ad-i ilâhîdir. Fakat gerek bu va'ad-i ilâhîde ve gerek nazâ'rînde meşîyyetullâhim şart olduğu unutulmamalıdır. Cenâb-ı Hâkim-i Mutlak azze şânuhû hikmet-i aliyyesinin iktizâsi üzere dilediğini işler. Bu وَإِنْ خَفَقْتُمْ غِيلَةَ فَسُوفَ يَئْبِسُكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ²⁾ âyet-i kerîmesinde tasrîh buyurulmuştur. Bu şartı ferâmûş etmeyenler "bazi kimse ergen iken zengin olduğu halde evlendikden sonra fakir düşmüştür" diye feth-i dehân-i i'tirâz etmez.

Eserde (التمسوا الرزق بالنكاح) vârid olmuş ve bir gün Resûl-i Ekrem Efendimiz'e birisi ihtiyâcından şâkâyet ettikde taraf-i nübüvvet-penâhlarından (عليك بالباعة) yani tezvvüç etme lisin buyurulmuştur.

Bir insan te'ehhûl ederse i'âşe-i iyâl için kesbde sa'y-i belîg ibrâz edeceğinden Hakk'ın avn ü keremiyle yoksulukdan daha ziyâde uzaklaşır. Ve refika-i sâdîkasının yardımıyle hânesi ma'mûr ve âbâdân olur. İnsan te'ehhûl edince hem kendini hem zevcesini ve biraz sonra da mahsûl-i hayâtlarını mülâhaza ederek refâh-î hâl içinde yaşayalım diyse şüphesiz daha ziyâde çalışır. Kadın dahi akıl ve dirâ-yetce kendine fâ'ik bulunan erkeğinin refâkatiyle mütemetti' ve müstefid olur. Binâ'en-aleyh râbitâ-i izdivâc ile her ikisi hem âhenk bir ma'ışet-i marziyyeye ve refâhiyyet-i hâle nâ'il olurlar. Tezvvüç tenâsûl-i insânî vücûda gelmesiçün bir menba'-ı feyz ü bereket, hüsni hâl ile yaşamak için azîm bir ni'met ve sa'âdetdir.

Bazı akvâm nezdinde bi't-tecrûbe sâbit olmuşdur ki faktî ü fâka ile emrâz ü rezâ'il ergenlerde nisbet kabûl etmez derece evlilerden ziyâdedir. Hayf! Bizde bir müddetden beri emr-i mühimm-i tenâsûle kat'â i'tinâ edilmıyor. Bu havâlîde [54] nüfûs-i İslâmîyye'nin yüzde yirmi beş nisbetinde tenâkus ettiği ve noksanın günden güne artmakda olduğu Dersâ'âdet Nüfûs Dâiresi'nde bulunan bir zât dan vaktîyle mesmû'-ı râkîmu'l-hurûf olmuş idi. Sad hezâr esef.

Mu'âsırlarımızdan Amerikalı bir muharrir Amerikalı kadınların evlâd yetiştirmemeleri ve vâlidelik vezâ'iinden ve erkeklerin te'ehhûlden kaçınmaları hasebiyle Amerika'da tezâyûd-i nüfûsa halel geldiğini müte'essifâne beyân etdikden sonra "bir memleketde erkekler kesîru'l-efrâd bir â'ileyi geçindirmekden korkarak te'ehhûl etmezler ve kadınlar dahi bir kadın için en büyük sa'âdetin iyi bir zevce ve vâlide olmakdan ibâret bulunduğu anlamazlarsa o memleketin âtîsinden korkulur" demişdir.

Kadınlar, kahraman ve fâzîl mahsûlât-ı zî-hayât yetiştirek vatanı ihyâ ve i'mâr eder ve vatanın müreibbiye ve mu'allime-i ûlâsı ve hânenin zîyânet ve cemâlidirler. Birinci vazîfeleri zevclerine muhabbet ve sadâkat, vâlidelik terbiye-i evlâd, tedbîr-i menzile âid işleri görmekdir. Kocaların da vezâ'i zevcelerini i'âşe ve himâye etmek, onlarla hüsni mu'âşeret ve hukûk-ı zevciyyete ri'âyet eylemekdir. Talak ancak esbâb-ı zarûriyye bulduğu vakit mübâhdır. Behemehâl müfârakatın vuku'u îcâb etmeyein ahvâlde talâk mübâh değildir, Resûl-i Ekrem sallâllâhu aleyhi vesellem efendimiz: ³⁾ ان ابغض المباحات عند الله الطلاق(buyurmuşdur ki nezd-i ilâhîde mübâhaların en mebgûzu talâkdır demekdir. Yine müşkât-ı dirâshân-i nübüvvetden ⁴⁾ تزوجوا ولا تطلقا، فإن الطلاق يهتر منه (العرش hadisi şeref-sudûr etmiştir. Tezvvüç edin ve fakat tatlık etmeyein, zîrâ talâkdan arş-i Rahmân sarsılır. Dürer Hâsiyesi Şurunbilâli'de bu bâbda zîr olunan kelâmin hüllâsası şudur: "Esah olan budur ki müfârakati îcâb eder bir ihtiyâc ve zarûrete mebnî olmadıkça talâk mahzûrdur. Talâk nezd-i ilâhîde pek mebgûz ve menfûr bir keyfiyet olduğu halde meşrû'iyyeti, zevceyn beyninde tebâyün-i ahlâk hasebiyle buğz ü münâferet vuku'a gelip de hiçbir vechile i'tilâf

¹ Müslim, Sahîh, Kitâbü'l-Elfâzî mine'l-Edeb 3.

² Tevbe, 9/28.

³ (ابغض الحال الى الله عز جل الطلاق) şeklinde Ebû Dâvûd, Sünen, Kitâbü't-Talak 3.

⁴ Suyûti, el-Câmiu's-Sâğır 3289.

kâbil olamadığı ve ale'l-husûs zevce mûcib-i töhmet bir halde bulunduğu zamân çare-i halâs ancak talâk olması ve nişânın zimâm-i idâresi ricâlin elinde bulunması hikmetine mebnîdir".

Talâkin hikmet-i meşrû'yyetine vâkif olmayan veyâhud bildiği hâlde tegâfûl eden bazı bed-hâhân-i dîn-i mübîne karşı, bugün Garb'in talâki âmmeten kabûl ederek hükm-i şer'iye ma'nen iktidâ eylemiş olmaları cevâb-i kâfi delîl-i şâfidir.

Bereketzâde: İsmâîl Hakkı

AHKÂMÜ'L-HARB VE'S-SULH Fİ'L-İSLÂM HARBİN İSLÂMIYET'DE ŞURÛTU

Tafsîlât-ı mesrûdeden müstebân olacağı vechile diyânet-i mu'azzama-i İslâmiyye ale'l-îtlâk harbe cevâz vermemiş ve yalnız te'lîf-i beyn ve tevhîd-i akâ'id-i tarafeyn ümniyesi ve yâ mukâabele ve müdâfa'a dâ'iyesiyle şera't-i i'tidâl dâire-sinde vukû'u na'met vermiş ise de muhârib olan düşmanın hâl ve şâsına ve mu'tekadâtına nazaran harbin ahkâmı ihtilâf eder. Zîrâ İslâm'a da'vet için ehl-i kitâbin yanı İncil-i Şerîf ve Tevrat-ı Şerîfe'ye tâbi' ve ahkâm-i meşrû'a-style âmil olanların mübâsererenten ve tecâvüzen harbleri câ'iz olmadığı¹ (وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابَ إِلَّا بِأَنْتِي هُنَّ أَحْسَنُّا) âyet-i kerîmesiyle sâbit ve ma'nâ-yi münîfi ey mü'min olan kullarım siz ehl-i kitâb olan Yehûd ve Nasârâ ile hüsün-i sûretle mü'bâhaseden başka bir sûretle mücâdele etmeyiniz demekdir.

Kezâlik sûre-i mezkûrede âlemi İslâm'a da'vet husûsunda وَقُلْ لِلَّذِينَ أَوْتُوا الْكِتَابَ وَالْأَتَيْنَ اللَّهَ مِنْهُمْ فَإِنْ آتَنَمُوا قَدْهُ اهْتَنَوْا وَإِنْ² (تَوَلُوا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبُلَاغُ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ) ma'nâ-yi şerîfî: Ey Muhammed, sen ehl-i kitâb olan Yehûd ve Nasârâ'ya ve kitâba tâbi' olmayan ceheleye İslâm olur musunuz deyu su'âl eyle; müslüman olurlar ise nâ'il-i hidâyet olmuş olurlar, İslâm'ı kabûlden imtinâ' ederlerse sana düşen yalnız vazifeyi tebliğ ve da'veti ifâdan ibâret olub, Cenâb-ı Hak ise kullarının ahvâline âgâh ve âşinâdir. İşte işbu âyât-i kerîmeden dahi müstebân olduğu vechile İslâm'a da'vet sîrf va'z u na'sihat ve rifk-i mülâyemet sûretleriyle vukû' bulmuş olub cebr ü ikrâh sûretiyle vâki' olmadığı ve dine da'vet için seyf ü sinân veyâ tîr ü kemân istî'mâl buyurulmamış olduğu ve Peygamber-i zîşân aleyhi salavâtu'r-rahmân efendimizin gazavât-ı şerîfe ve muhârebât-ı vâki'aları ya kendileriyle mu'âhid bulunan kabâ'ilin nakz-ı ahd ve hiyânet eylemelerine veyâhud üzerine hûcûm ve iktihâm eden a'dânın men-i şerr ve def-i zararları maksadına mübtene olub zulmen ve ud-vânen hiçbir harbe tasaddî buyurmadıkları ma'lûm ve müsellemdir. Zîrâ dine da'vet husûsunda ikrâh ve icbâra me-sâg-i şer'i olmadığı³ (لَا إِنْزَارٌ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيْرِ فَمَنْ يَكْفُرُ بِالظَّاغُوتِ وَيُؤْمِنُ بِاللَّهِ فَقَدِ اشْتَمَسَكَ بِالْغُرْوَةِ الْوُقْتِيِّ لَا انْفِضَامَ لَهَا وَاللَّهُ أَعْلَمُ) âyet-i kerîmeleriyle müdellel ve mazmûn-i mü-

nîfleri: Din-i İslâm'da ikrâh ve icbâr yokdur, zîrâ pertev-i hidâyet ve zulmet-i gavâyet vâzih ve hüveydâ olmuşdur. İbâdet-i esnâmi terk ile Cenâb-ı Allah'a îmân eden sa'âdet-i dâreyne nâ'iliyet husûsunda kâbil-i inkîta' ve infisâm olmayan en muhkem ve üstüvâr urve-i vûskâ-yi necât ile i'tisâm eylemiş olur. Cenâb-ı âlemü's-sirri ve'l-hafâyâ ise her hakîkate vâkif ve dânatır. Husûsiyle aleyhi's-salâtü ves-selâm e-fendimizin zamân-ı sa'âdetlerinde evkât-ı muhtelife ve es-bâb-ı mücibe ve mücbire üzerine kırk yedi def'a cihât-ı set-tâya ba's ü ırsâl ve yirmi yedi gazâda bizzat vûcûd-ı âlem-sûd-ı hümâyûnları şeref-bahş-ı vûcûd oldukları halde yalnız dokuz def'a tarafeyn beynde harb zuhûr etmiş ve gazavât-ı sâire kable'l-harb akd-i musâlahâa sûretiyle netice-pezîr-i hüsün-i hitâm olmuşdur.

Da'vet-i dîniyye için harbe cevâz olmadığı delâ'il-i mebsûta ile rehîn-i [55] rütbe-i sübût ve bedâhat olunca şer'i at-i garrâ-yi İslâmiyye'de harb müdâfa'a-i a'dâ ve mukâbele-i husemâ için tecvîz buyurulmuş olduğu ve her ne zaman düşman terk-i silâh ve mâ'il-i sulh u salâh olur ise tekâlîf olunacak sâlhun kabûl ve râh-i silm ü musâfâta duhûl lûzûm-i şer'i te'ayyün eder. Nitekim Sûre-i Enfâl'de ⁴ (فَإِنْ اعْتَزَلُوكُمْ وَأَقْرَبُوكُمْ إِلَيْكُمُ السَّلَامُ فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَيِّئَاتٍ) âyât-ı kerîmeleri sübût-i müdde'âya bir bûrhan-ı vâzihu'l-beyânıdır. Ve mazmûn-i münîfleri: Ey zûmre-i mü'minîn düşmanın size ta'arruz etmeyeib muhârebenizden ictinâb ile size musâlahâa tekâlîf eylediği halde artık onlara ta'arruz için Cenâb-ı Hak size bir tarîk-ı meşrû' bırakmamışdır.

Harbin ikinci sebeb-i meşrû'yyeti dahi hüsün-i rızâlarıyle sâlik-i râh-i musâfât ve mâ'il-i sulh u muvâlât olmayıb hemîse tefrîka-i dîniyye ile ceng ü cidâl ve âsâyiş ve nizâm-ı âlemi ihlâl arzusunda bulunanları hâh u nâ-hâh tarîk-i sulh u müsâlemete duhûle icbâr ve mâ-bihil-ihtilâf olan esbâb-ı şikâk ve nifâki izâle ile te'lîf-i zâtülbeyn ve tevhîd-i akâ'id-i tarafeyn ümniyesi ve te'dîb ü tehzîb maksadı iledir ki bu gibi muhârebe bir peder-i müşfîkin sâ'ika-i cehâlet ve tufûliyet ile nîk ü bedi tefrîka muktedir olmayan oğlunu mektebe gitmek yâhud tehlikeli işlerden sakınmak için kendisine birkaç tokat vurmasına yâhud bir vûcûdun selâmeti ve bir hayatın muhâfâzası için tabîbin icrâ eylediği ameliyât-ı cerrâhiyyeye benzer ki zâhiren müellim olan sille-i peder ve neşter-i cerrâha hiçbir zaman adem-i şefkat ve su'-i niyyet haml ü isnâd edilemeyeceği hüveydâdir. Nitekim Kur'an-ı Azîmuşşân'da bu misüllülerin muhârebeleri hakkında nâzil olan:

⁵ فُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْهَوْا يُعْنِزُ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ فَإِنْ يَمْعُدوْا فَقَدْ مَضَتْ سَنَةُ الْأَوَّلِينَ. وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونُ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ فَإِنْ انْتَهُوا إِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

âyât-ı kerîmelerinin me'âni-i şerîfeleri: Ey Peygamber-i zîşânım, sen bir dîn-i mübîne tâbi' iken irtidâd eden veyâhud hiçbir din ile mütedeyyin olmayan münkirlere söyle ki eğer

¹ Ankebût, 29/46.

² Âl-i İmrân, 3/20.

³ Bakara, 2/256.

⁴ Nisâ, 4/94.

⁵ Enfâl, 8/38-39.

bulundukları hâl-i irtidâd ve inkârdan rucû' ve ictinâb ederlerse Cenâb-ı Rabb-i Rahîm onların geçmiş günahlarını afv ü mağfiret eyler ve yine riddet ve dalâllerine avdet ederler ise Peygamberlerini inkâr eden ümem-i sâlifenen dûçâr oldukları azâb ve ikâb ma'lûm olmasına bâ'sis-i ceng ü cidâl olan fitne-i dalâllerine meydan vermemek ve dîn ve akîde-leri ma'bûdun bi'l-hak olan zât-ı zülcelâle hâs ve hâlis olmak için onlarla mukâteleye, küfr ü dalâllerinden vazgeçerler ise Cenâb-ı Hak a'mâllerine vâkif ve âgâhdır. Ve bu ahkâm-ı celîleyi mü'eyyed olarak kezâlik âyât-ı Kur'anîyye'den

فَإِنْ تَأْبُوا وَأَقْمُوا الصَّلَاةَ وَأَتُوا الزَّكَاةَ فَإِخْرُونُكُمْ فِي الدِّينِ وَنَفْعِلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ
يَعْلَمُونَ . وَإِنْ تَكُونُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَغَوْا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُو أَيْمَانَهُمْ
الْكُفَّارَ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَتَّهَمُونَ¹

âyât-ı şerîfelerinin me'ânî-i münâfeleri: Ey zümre-i mü'minîn, tâ'ife-i muhâlîfin bulundukları riddet ve dalâlden tev-be edib namâzı edâ ve zekâti ifâ ederler ise sizin karîdaşlarınız olmuş olurlar ve eğer size ettipleri yemînlerden sonra ahd ü peymânlarını nakz eder ve dininiz ta'n ederler ise kûffârin sergerdeleyile muhârebe ediniz zîrâ onlar için ahd ü yemînin hükmü yokdur ola ki harb ile udvânlarından rucû' edeler demekdir.

İşte bu âyât-ı kerîme dahi harbin yalnız te'dîb ü terhîb maksadı ve müdâfa'a ve mukâbele sûretleriyle tecvîz edildiğini müsbit oldukları gibi bâ'sis-i şikâk u nîfâk olan fitne-i ih-tilâf zâ'il ve ahkâm-ı dîniyye ile âmil oldukları halde âmme-i nâs dinde karîdaşlarımız olduklarını ve nakz-ı ahd ü peymân hâlinde dahi yalnız rü'esâ-yi fesâd ve sergerdegân-ı küfr ü inâdin muhârebeleri câ'iz olacağı ve nakz-ı ahd ü peymân ve dîne ta'n ile i'lân-ı küfr ü isyân etmedikçe muhârebeleri icâb etmeyeceği vâzih ve nûmâyândır.

Mu'âhedât Hakkındaki Ahkâm-ı Şer'iyye

Ser'iât-ı garrâ-yı İslâmiyye gerek beyne'l-efrâd ve gerek beyne'l-ümem vukû' bulan mu'âhedât ahkâmına ri'âyeti ferâ'iz-i dîniyyeden addetmiş ve düşman tarafından fi'ilen nakz-ı ahd edilmedikçe mu'âhedât ahkâmının ihlâline müsâ'ade etmemiştir.

Uhûd ahkâmının muhâfazası emrinde mu'âhidînin ed-yân ve mu'tekâdâti nazar-ı i'tibâra alınmaz ve mu'âhede edilen ümem ve akvâm ne din ve mezhebde olurlar ise olsun hukûk-ı ahdiyyelerinin ihlâline ser'i'at cevâz vermez.

Bâlâda zîkr ü irâd edilen âyât-ı kerîme ahkâm-ı celîlelerinden dahi müstebân olduğu vechile ahd-i sa'âdetde vukû' bulan muhârebât kûffâr-ı Kureyş ile tavâ'if-i Yehûd' dan bazilarının aleyhi's-salâtü vesselâm efendimizle vukû' bulan mu'âhedâtlarını nakz ile hilâfında hareket ve i'lân-ı harb ü husûmet etmelerinden nâşî idügi delâ'il-i mesrûde ve ve-kâ'i-i târîhiyyesiyle müsbet ve ma'lûmdur.

Nitekim Sûre-i Enfâl'de nâzil olan;

الَّذِينَ غَاهَدُتْ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ وَمُمْ لَا يَعْقُونَ . فَإِنَّا
تَعْنَيُهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّبُوهُمْ مِنْ خَنْفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذَكَّرُونَ . زَلَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ
جِيَانَةً فَانِيدُ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ²

âyât-ı kerîmeleri me'ânî-i şerîfeleri: Ey Peygamber-i zî-şânîm senin kendileriyle mu'âhede eylediğin kabâ'il herbâr nakz-ı ahd ü peymân eyledikleri ve gadr ü hiyânetden çekinmedikleri halde ya kendilerini arb ile tehdîd veyâhud ceng ü cidâle kiyâm ile kendilerine meydân-ı vegâde tesâ-düf eyledikde kahr ü tedmîr ile kuvvetü'z-zâhrlarını tard ü teb'id eyle. Ola ki nâdim ve peşîmân ve tâlib-i afv ü emân olurlar. Ve eğer bir kavmin gadr ü hiyânetlerinden endişe-nâk olur isen kendilerine ahd ü peymânlarının hükmü kalmadığını beyân ve açıdan açıkça husûmeti i'lân eyle. Zîrâ Cenâb-ı Hak hâ'inleri sevmez demekdir.

İşte bu âyât-ı kerîme ahkâm-ı celîlelerinden müstefâd olan – kendileriyle mu'âhid bulunduğumuz akvâm ahkâm-ı mu'âhedâta muhâlîf hareketle herbâr a'mâl-i udvâniyye ve efâ'l-i ceng-cûyâneye kiyâm eyledikleri halde va'ad ü va'id ve tahâvîf ü tehdîd ile def-i şer ve mekîdetleri mümkün olduğu sûretde [56] o ciheti ihtiyâr edilmek lâzım geleceği (فَشَرِّدَ بِهِمْ...الخ) nassıyla vâzih ve ayândir.

Hicret-i Nebeviyye'nin dokuzuncu senesinde İslâm ile mu'âhid bulunan kabâ'il kîsm-ı a'zamı bilâ-mûcîb-i nakz-ı ahd ü imân ile ceng ü cidâl ve arb ü kitâli i'lân eylemeleri üzerine nâzil olan Berâ'e sûre-i şerîfesinde mukâbele-i bi'l-misil kâ'idesine ri'âyetle mukâteleleri emr ü fermân buyurulmuş olduğu halde³ إِلَّا الَّذِينَ غَاهَدُتْ مِنْ الشَّرِيكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُضُوكُمْ شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَقْمُوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَى مُعْتَهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُنْتَقِيمِ (âyât-ı kerîmelerinde kabâ'il-i müşrikînden nakz-ı ahd etmeyen ve müslimîne bir zarar ve noksan irâs eylemeyeen ve İslâm aleyhinde düşmanlara bir gûnâ mu'âvenetde bulunmayan müşrikler istisnâ buyurularak mu'âhederelerinin müddet-i hitâmina deðin kendilerine ta'arruz edilmemesi ve ahkâm-ı ahdiyyelerine ri'âyetle te'addîden ictinâb edilmesi husûsu emr ü fermân buyurulmuşdur. Hazret-i Nebî-i zî-şân mu'âhedeyi tefsîr husûsunda (وفاء لاغدر فيه) buyurmuşlardır; yani ahde vefâ lâzimdır, gadr câ'iz değildir.

Ve Ebû Sa'lebe el-Huşenî radiyallâhu anhda rivâyet olunur ki Gazve-i Hayber'de akd olunan mu'âhede-i sulhiyyeden sonra tâ'ife-i Yehûd'dan birkaç kimse gelip ashâb-ı kirâmdan bazilarının bahçelerine duhûl ve bakla ve sarımsak gibi bir sebze aldıklarını ma'raz-ı şikâyetde beyân eyle diklerinde Hazret-i Sultân-ı Enbiyâ aleyni efdalü't-tâhâyâ Abdurrahman bin Avf radiyallâhu anha emr edip beyne'l-müsâlimîn emvâl-i mu'âhidînin bi-gayr-i hakkin ahzî câ'iz olmadığını nidâ eylemesini beyân ve⁴ لا احْلٌ لَكُمْ شَيْئًا مِنْ اموالِ (المعاهدين) hadîsi şerîfiyle haksız olarak emvâl-i mu'âhidînden bir çöp almak helâl olmadığını emr ü fermân buyurmuşlardır. —mâba'di var—

Mardinîzâde: Ârif

² Enfâl, 9/56-58.

³ Tevbe, 9/4.

⁴ Ebû Dâvûd, Sünen, Kitâbü'l-Etîme 33.

¹ Tevbe, 9/11-12.

VÂLİDEMİN MEZARI

İste bu hazîn kabr-i sükûn-perver içinde
Hoş râyiha güllerle yeşillikler içinde
Hâbîdesin ey âfil olan mihr-i hayâtım
Artık saracak kabrini her ân zulümâtım
Evvâh...demîşdin bana ey şı'le-i çeşmân
– “Kâmil... uyanırsam bana kes bir iki kurbân”*
Bekler seni şeb-tâ-be-seher dîde-i giryân
Artık uyan ey vâlidem ey mûnis-i vicdân

* * *

Yek reng-i keder oldu bütün leyl ü nehârim
Artık ne gülüm var, ne hezârim, ne bahârim
Gûyâ bulacakmış gibi bir his ile ba'zen
Derhâl odana –âh- şîtâbân olurum ben,
Her şey durur âmâde-i ihtâr-ı felâket
Her şeyde uyur bir heyecân-bahş sükûnet
Bekler seni şeb-tâ-be-seher dîde-i giryân
Artık uyan ey vâlidem ey mûnis-i vicdân

* * *

Eyyâm-ı hayatımda senin –bunca zamanlar–
Perverde-i in'âm-ı firâvânın olanlar
Hiç etmediler hûzn ü te'essür bile izhâr!
Bir katre sırışk eyleyecek yok imiş ısâr!..
Ben... ben ise bîdâr-ı figânkâr-ı leyâlim
Bir leyle-i muzlim gibi târikî-i hâlim,
Bekler seni şeb-tâbe-seher dîde-i giryân
Artık uyan ey vâlidem, ey mûnis-vicdân

* * *

Duymaz kulağım hâtrimi şâd edecek ses
Yıllar geçiyor esmedi bir bân-ı meded-res
Bî-çâre, felâket-zede, pejmürde-i âmâl
Dâîm olurum hâk-i ser-i kabrine rûmâl
Âğûş-ı şefîkin iken ey nûr-i nigâhim
Bak hâbgehin oldu benim şimdî penâhim
Terk etme uyanmazsan eğer âlem-i dûna
Al yanına senle varalım hâb-i sükûna

Tepedelenlizâde: Kâmil

(زيارة المرء في دنياء نقصان) kasîde-i ferîdesinin sâhibi olub
beyne'l-fuzelâ “Zû-lisâneyn” lakâb-ı müntehabîyle mümtâz
ü ser-efrâz bulunan Ebu'l-Feth Bestî diyor ki:

همه بصلاح در آی وهمه مدارا کن
که از مدار کردن ستد و کردد مرد
اکر چه قدرت داری و شوکت بسیار
بکرد صلاح در آی و بکرد جنگ مکرر
نه هر که دارد شمشیر، جنگ باشد کرد
نه هر که دارد پازهر، زهر باشد خورد

Tercüme

Hemîse sulha yanaş dâîmâ medâr-ı müdârâ kil
Ki sulh ü silm ile mümtâz olur fuhûl-i ricâl
Kemâl-i şevket ile iktidârin olsa dahi

* Ameliyât-ı cerrâhiyyeden sonra irtihâl etmişdir...

Müdâm sulhu gözet harbe kılma isti'câl
Kiyar mı kendine zehr ile hâmil-i tiryâk
Eder mi tiği olan her cesûr azm-i kitâl

Muallim Feyzi

[57] ÂDEM

“Bunun üzerine Bârî Te'âlâ hazretleri cümlesini cennetden
çıkardı ve yeryüzüne indirdi. Âdem Hind tarafına
ve Havva Cidde'ye düştü. Âdem çok ağladı...”

–Kîsâs-ı Enbiyâ–

Bulutsuz, mest ü râkid bir semâ... âfâka yaslanmış
Fütûr-âver, tesellîsiz nazarlarla batan bir şems,
Muhîtâti yalar, okşar uzaklılardan soğuk bir lems;
Ufklardan kopan çaylak sedâsî aks eder, mûhiş,

Nihâyetsiz, müselsel dağların âğûş-i târında
Duran eflâke ser çekmiş ağaçlıklar harîminden
Çırıp binlerce vahşî hilkatin âvâzi, inlerken
Beşer hiç kimsesiz ağladı arzin bir kenârında.

* * *

Yüzünde hatt-ı tekeddür, dilinde jeng-i mihen
Bütün semâlara, âfâka karşı yalvarıyor;
Harîm-i Hakk'a nihâyet temâs eden geceden
O bir ziyyâ-yi tesellî, bir iltîmâ' arıyor,

Emel nedir bilemezken beşer henüz onu hiç
Tamam bu anda ufuk bir sitâre gösterdi;
Hayât için beseriyyet ümidi isterdi
Bu lem'adır bize dünyayı ettiren tervîc.

Sen ey peder, beşerin saf ve muhterem pederi!
Hayâta bed' edişinde niçin elem çekdin
Ve ağladın? Bu tevârusle şimdi bak ki enîn

Nasıl nasîb-i beşer kaldı; bak ki dîdeleri
Leyâl içinde nasıl lem'a-i ümîd arıyor,
Nasıl semâlara, âfâka karşı yalvarıyor.

12 Şubat 323

Ibrahim Alâeddîn

HASBÎHÂL

”ما مضى فات؛ والمؤمل غيب؛
فلك الساعة التي انت فيها.“

Büyük bir şâirin düstûr-i hikmettir şu ihtâri:
Velev duymuş da olsan yolsuz olmaz şimdî tekrâri:
“Geçen geçmiştir artık; ân-ı müstakbelse mübhemedir;
Hayâtından nasîbin: Bir şu geçmek isteyen demdir.”
Evet, mâzîye ric'at eylemek bir kerre imkânsız;
Ümîdin sonra istikbâl için sağlam mı? Pek kansız!
Bugünlük iş bugün lâzım yapılmak, yoksa ferdâya
Bırakmışsan... O ferdâlar olur peyveste ukbâya!
Benim on beş yıl evvelden kalan işler durur hâlâ;
Yârn bir başlayıp yapsam demiştim, bak, demin hattâ!
Müsevvifler için dünyâda mahvolmak tabî'îdir.*

* (هلاك المسوغون) hadîs. [Arapça bir atasözüdür. Âkif Bey de Safa-hat'ın 2. baskısında “hadîs” kaydını kaldırılmıştır.]

Bu bir kânûn-i fitrattır ki yok te'vîli: Kat'îdir.
Sakın ey nûr-i dîdem, geçmesin beyhûde eyyâmin;
Çalış hâlin müsâidken... Bilinmez çünkü encâmın.

Diyorlar: "Ömrü insânın yetişmez kesb-i irfâna..."
Bu söz lâkin değildir her nazardan pek hakîmâne.
Muhakkaktır ya insanlar için bir gâye-i âmâl;
Edenler ömrünün sâ'âtini hakkıyle isti'mâl,
Zafer-yâb olmasın isterse varsın asl-ı maksûda,
Düşer bin maksad idrâk eyleyip bir zill-i memdûda.
Evet, her türlü ma'nâsiyle irfan durdurur azmi...
Fakat insanlığın ma'nâsı olsun öğrenilmez mi?
Cibillidir tâhamî-i hakîkat hırsı âdemde,
Onun mahsûlüdür meşhûd olan âsâr âlemde.
Atâlet fitratın ahkâmina mâdem ki isyandır;

Çalışın, durmasın her kim ki da'vâsında insandır.
Zuhûr etmekle her ma'lûma karşı bir alay meçhûl,
Neden olsun o ma'lûmâti idrâk eyleyen medhûl?
Evet, ma'lûm olanlar olmayan şeylerle bir nisbet
Edilmiş olsa, gâyet az çıkar evvelkiler elbet;
Fakat câhille âlim büsbütün nisbet kabûl etmez:
O bir ködür, bu lâkin doğru yoldan hiç udûl etmez.
Diyor Kur'an: "Bilenler, bilmeyenler bir değil... Heyhât
Nasıl yeksân olur zulmetle nûr, ahyâ ile emvât!"
Bu hikmetler bedîhîdir senin indinde elbette:
Fakat, çok sevdigimden ki, tekrâr eyledim işte.

Tutup "Lûtifiyye" yazmış oğlu Lûtfullâh için Vehbî;
Yazardım ben de bir "Fazliyye" kudret yoksa nâ-kâfi.
Ne var oğlum değilsem? Kardeşimsin, yâr-ı cânîmsin,
Müşahhas bir ümîdimsin, refîk-i râz-dânimsin;
[58] Ne var Vehbî değilsem? Ben de elbet nâzîmim az çok...
Eğer şâirlik istersen ne Vehbî'den, ne benden yok!
Hakîkat söylemek lâzımsa Vehbî'nin kitâbında
Fünûn inkâr edilmişir kavâfi pîç ü tâbında!

Sadedden gâlibâ aynılmışım... Söz neydi ihtâr et;
Dalarsam nûr-i dîdem, böyle bazen, durma bîdâr et.
Usandin sen de gerçek hikmetimden, hasbihâlimden;
Beş on söz kaldı lâkin dinle nazm-ı bî-meâlimden:
Diyorlar: "I'tirâf-ı cehl iken tahsîlin encâmı,
Nedir beyhûde it'âb eylemek şehbâl-i ikdâmî?"
Evet, lâkin varıp ser-hadd-i ma'lûmâta bir insan,
O gâyetten demek lâzım ki: "Yok irfân için imkân!"
Hakîki i'tirâf altında parlar zilli irfânın;
Budur insanlığın ma'nâsı, en son zevki vicdânın.

7 Eylül 321

Mehmed AkifMübâhesât**HUTBELER**

Sirâtimüstakim'in yirmi yedinci nüshasında münderic "Hutbeler'e Dâir Mübâhesât" ser-levhâli makâle mündere-câti mukârin-i hakîkat olmağla sahibine beyân-ı teşekkürler berâber; bu husûsda âcizleri tarafından da bazı îzâhât ilâve-i mutâla'ât edilecektir.

Şöyle ki: Hutbede huzûr-ı cemâ'at ile cehren kirâ'et de şartdır. Hatîb efendi hânesinde, yâhud cemâ'at bulunmadığı zamanda câmî'de icrâ-yı hitâbet etse sahîh olmadığı gibi, minber-i hitâbetinde kimseye iştittirmeyecek sûretde hâfi okuyacak olursa yine sahîh olmaz. Huzûr-ı cemâ'at ile cehren kirâ'etin şart olması; bilemem ki ifhâm-ı merâmdan başka ne hikmete mübtenî olabilir? Hikmet bu ise velev Arabî olsun cemâ'atin anlayamayacağı bir lisân ile hitâbet, işitemeyecekleri bir tarzda hitâbet kadar te'sîrsiz ve gayr-i müfid olacağında şüphe edilemez.

Şu kadar var ki hutbenin rüknü mücerred zîkr-i ilâhî olduğundan behemehâl senâ-yı ilâhîyi müştemil bulunacağına; zîkr, tesbîh, tâhmîde dâir elfâz ise beyne'l-İslâm müte'âref olduğu için bu elfâzi olsun cemâ'atin anlayacaklarına nazaran birincisi –yani lisân-ı Arabîyi bilmeyen cemâ'at arasında Arapça hitâbet- farzı iskât eder, başka bir te'sîri olamaz. İkincisi –yani hafiyen kirâ'et- ise farzı da iskât edemez. *Fetâvâ-yı Zahîriyye*'de beyân olunduguna göre hatîb efendi zalemenin? medh ve senâlarından başka hamd ü senâ ve vukû'ât-ı hâdiseye göre icrâ-yı mevâ'iz sadedinde iken cemâ'atin hutbeyi istimâ'lari vâcibdir. Bilmem bu vücûbun da cemâ'atin tefehhümünden başka bir hikmeti var mı? Hikmet yine bu ise her kavmin anlayacağı lisân ile hitâbet etmenin değil câ'iz, hattâ evlâ olduğu tahakkuk eder. Gerçi İmâm-ı A'zam hazretlerinden hutbenin elsine-i sâire ile kirâ'etine dâir cevâzdan başka bir ta'bîr mesmû' ve mazbût değil ise de cevâz ile imkân-ı âm ma'nâsı dahi murâd olunabileceğinden ihtimâl ki müşârun-ileyh hazretleri bu cevâz ile hutbelerin elsine-i sâire ile olmamasındaki zarûretin selbini irâde buyurmuşlardır.

Bu nokta daha ziyâde muhtâc-ı îzâhdır: Ma'lûmdur ki imkân iki nevi'dir; biri imkân-ı hâs, diğeri imkân-ı âmdir. İmkân-ı hâs; varlık ile yokluk cihetlerinden zarûreti selb etmekdir ki tesviye-i tarafeyn demekdir. "İnsan" gibi. İnsanın vücûdu zarûrî olmadığı gibi ademi de zarûrî değildir. Çünkü; vücûdu zarûrî olsayı mü'ebbed olması, ademi zarûrî olsayıdı hiç mevcûd olmaması lâzım gelirdi. İmkân-ı âm ise iki tarafın yani varlık ile yokluğun yalnız birinden zarûreti selb etmekdir. Bu da iki kısımdır: Eğer adem cihetinden zarûret münselib ise buna "vücûd ile mukayyed imkân-ı âm" derler. Bu vücûdun vâcibe de, mümkünke de şümûlü var. Vücûd cihetinden zarûret selb olunuyorsa; buna da "adem ile mukayyed imkân-ı âm" denir ki, bu ademin dahi vâcib ve mümkünke şümûlü olur. İmkân zîkr olunduğu zaman hangi kısmanın murâd olunduğu bazen tasrîh, bazen de akıl ve karîneye havâle edilir. Cevâz da böyledir. İmkân-ı hâs yani tesviye-i tarafeyn ma'nâsına isti'mâl olunduğu gibi, imkân-ı âm ma'nâsına da isti'mâl olunur. O zaman yalnız bir tarafından zarûretin selb olunduğunu ifâde eder. Muhâkemesi sadedinde bulduğumuz cevâz –ki inde'l-İmâm elsine-i sâire ile hitâbetin cevâzıdır- ihtimâl imkân-ı hâs ma'nâsına olmayı "vücûd ile mukayyed imkân-ı âm" ma'nâsına dir.

Bu takdirde cevâzin müfâdi; elsine-i sâire ile hitâbet etmemek için bir zarûret yokdur, elsine-i sâire ile hitâbet edilir ve içâbında bu hitâbet evlâdır demek olur.

Beyânât-ı mesrûdeden maksad-ı âcizânem, her kavme kendi lisânlarıyla hitâbet etmeyi evlâ göstermek ve onun için kat'î bir hüküm vermek değildir. Hutbeye âid bazı ferâ'iz ile vâcibâtın bunun evleviyetini îcâb edeceğine ve Îmâm-ı A'zam hazretlerinin cevâza âid olan sözünün bu sürele kâbil-i tecvîh olacağna dâir beyân-ı mütlâ'a etmekdir. Beyne'l-fukahâ şayân-ı i'timâd görülmekle berâber Îmâmeyn hazerâtının da bu husûsdaki hükümleri elsine-i sâire ile hitâbeti tecvîz etmektedir. Bakınız! Îmâmeyn hazerâtı ne sürele hüküm veriyorlar: "Hâti'b efendi lisân-ı Arabla hitâb etmekden âciz ise elsine-i sâire ile hitâb etmesi câ'izdir" bu acıden maksadları hutbenin kirâ'etinden acz değildir. Çünkü elsine-i sâire ile kirâ'et edebilen kimse; az çok Arabça da kirâ'et edebilir. Bu sûrette acz tahakkuk etmez. Belki maksadları nefş-i hitâbetden acz [59] demekdir. Bırkaçı müstesnâ olduktan sonra mevcûd hutebânin hangisi lisân-ı Arabla hitâbet iktidârını hâ'izdir? Hangisinde o selîka, o meleke vardır? Bu ma'nâca hepsi âciz ve hepsine kendi lisânlarıyla hitâbet câ'izdir. Farz edelim ki Îmâmeyn hazerâtının "acz"-den maksadları kirâ'etden acz olsun. Hutebâ-yı hâziranın bazıları Arabçaya hiç melekesi olmadıgından nefş-i hutbeyi yani zikrullahı ifsâd etmiyorlarsa da çok kere büyük çamlar deviricesine yanlışlar tekerliyorlar.

Mûsikiye ta'allük eden teğannîlerin, kararların yerli yeri gelmesinden başka bir ciheti nazar-ı mütlâ'a alımıollar ve almak iktidârını hâ'iz degillerdir.

Bir misâl arz edeyim: "Ey nâs biliniz ki bu ay Muharrem ayıdır" ma'nâsına olan *ابها الناس اعلموا ان شهركم هذا شهر الله* (المحرم الحرام) ibâresini okurken büyük bir nûkta, dehşetli bir siyâset, azametli bir râh-ı reşâdet arz ediliyormuş gibi tavrular arz olunuyor. Fakat "el-Muharrem" kelimesinin kesr ile lafzatullahâ sıfat olmak sûreTİyle okuyarak büyük bir çam devrilüyor. Bu haller hutbenin kirâ'etinden acz demekdir. Artık bu gibiler için Îmameyn hazerâtı nezdlerinde dahi kendi lisânlarıyla kirâ'et etmeleri tecvîz olunacağı kat'iyen şüphe götürmez sanırım.

Üsküb Belediye Re's-i Sâbîki
Mehmed Ferîd

HADÎKA-İ FIKRİYYE

Devr-i Sânî:
DEVR-İ FELSEFE

Yukarıki fasilda isbât etmiş idik ki beşer, devr-i evvelde imân ile meftûr olduğundan şükûk ve şübhâtin aslâ mahkûmu değildi. Zâten insan nasıl olur da kendi zâtında hissleyediği bir şeye karşı şüpheye düşer; bâ-husûs ki bu his için kendinde bir de sâ'ik-i fitrî vardır? Lâkin vaktâ ki hasısa-i te'akkul ve tefekkûr-i insanı meydan-ı tabî'ati ce-velân ederek onun mâhiyeti hakkında, kendisinin mevhûb olduğu kuvve-i mümeyyize nisbetinde, hükümler vermeye sevketti; her şeyden evel kendi ubûdiyet ve huzû'unun mevzu'unu araştırmaya kalkışarak işi bu kâ'inât-ı hayret-efzâda mutasarrif-î mutlak olan Zât-ı Kibriyâ'yı idrâke çalışmak dere-

celerine kadar vardırdı. Zevâhir-i eşyâya kapılıp bevâtına sevk-i fîr edemeyen, ârâyış-ı a'râz ile oyalanıp cevhâre nüfuz eyleyemeyen çocukların cevelânını andırır bir cevelân ile bu mebhas-ı azîmde dolaşmaya başladı. Hâlbuki dağlarda, mağaralarda yaşayan bir akl-ı basit sahibinin idrâki ne kadar olabilir?

Tabî'i, ma'bûdunu kendi havâssının, kendi hasâ'ısının iktiza eylediği bir surette teşhîs ve tasavvur ederek sonraları hayâlhânesinde kalan o nukûşa zahirde bir şekil vermek istedî. Bir takım temâsil ve esnâm meydana getirerek ma'bedleri, heykelleri bunlarla doldurdu. Kendisini bunlara hediyeler arzetsmek, kurbanlar kesmek, şereflerine şenlikler, cemiyetler yapmak gibi tekâlîf ile mükellef tuttu. Gide gide idrâk ve tasavvuru ilerledikçe ma'bud-i muhayyeli de terakkî etmeye başlayarak nihâyet ilâhlar eski Romalıların, eski Yunanlıların meydana getirmiş oldukları tarzda bir tavr-ı cemîl ile, bir san'at-ı dakîk ile tecâsim olundu. Bir devr-i hayâl, bir devr-i te'akkul olan bu devirde Cenâb-ı Hak insanları kendi arzularıyla koşulmuş oldukları dalâl boyunduruğundan kurtarmak için levs-i zünûn ve hurâfâtdan ârî bir dîn-i hâlis ile sûret-i mütevâliyede enbiyâ-yı kirâm gönderirdi. Lâkin bunlardan ancak kalbleri nûr-ı reşâdi kabûle müstâ'id olanları hidâyet-yâb oldular ki bu sa'âdet-mendân-ı beşer de, hâlet-i tufûliyetdeki ümmetler de nisbetle pek azdır.

İnsan her zaman, her yerde diyânetine, mu'tekadâtına karşı şiddet-i şevk ve i'tisâm ile tanınmışdır. Dinini, ölümü hakîr gören bir kahraman gibi müdâfa'a eder; onun intikâmini, nâmûsuna dokunulmuş, bir mazlûm savletteyle alır; i'tikâdını tashîhe çalışanlara îrâs-ı zarardan aslâ geri durmaz. Hattâ bu uğurda binlerce peygamberler, binlerce hakîmler helâk edilmiş, hem de bîçarelerin bu sûrette mahvî, ebatile karşı dîn-i hakka nusret olmak üzere telakkî olunmuştur!

İşte aralarındaki ukalâya rağmen insanlar hep bu minvâl üzere devam ettiler. Nihâyet Cenâb-ı Hak tarafından beşeri, bu nev'-i za'îfi îkâz için ibdâ' olunan avâmil ve müessirât sâyesinde artık feyâfi-i kulûbda yenâbî hikmet feverân etmeye başladı, beşerin ihtisâsâti rikkat peydâ eyledi. Sanemperestlik, idrâkâta girân gelir oldu. Bunun bir mahsûl-i hayâl, bir semere-i dalâl olduğu tahakkuk etti. Bütün kâ'inât için yegâne bir Hâlik tasavvur olunarak ona kuvâ-yı müdrîkenin müsâ'adesi dâiresinde evsâf ve hasâ'is isnâd edildi.*

Dinin bu terakkî-i tedricisi kemâliyle Hind Brahmanlarında, hattâ bir âile efrâdında bile müşâhede olunabiliyor. Max Müller kitabında Brahmanların hürriyet-i i'tikâd husûsunda väsîl oldukları mertebeyi söyleyen diyor ki: "Bunlar herkesi kendi hâline bırakırlar, o, akâyle kimi ma'bûd ittihâzına lâyik görür ise ona ibâdet eder. Hattâ bazen âile re'isi bulunan bir pîr, tevhîd ve tenzîh-i Bâr'ın gâyesine varmışken yanı başındaki oğlunun esnâma kurban kestiği, daha ötede öbür oğlunun muhtelif bir takım ilâhaların menâkibini musavver eş'âr terennüm ettiği görülür. Hem o ihtiyar bu

* Biz burada bütün beşeriyeti murâd etmiyoruz. En müterakkî milletleri kast ediyoruz. Çünkü her asırda bütün terakkîyât-ı insâniyyeyi nefsinde temsîl eden bir kavim mevcuddur.

hâlden hiç müte'essir olmaz, varsinlar akide-i hâlis-i tevhîdi [60] kendiliklerinden, kendi akıllarının delâletiyle bulsunlar, mülâhazasında bulunur.

Bu devirde usûl-i akâ'id hakkında mücâdele, münâkaşa çoğaldi. Nâsin idrâkçe tefâvütü, tasavvurlardaki derecâtın tebâyunu mezâhib arasındaki mesâfeyi büsbütün ayırdı. Her firka Cenâb-ı Hakk'a isnâd etmiş olduğu sıfatın hakîkatini bulmak için i'mâl-i fikre, it'âb-ı zihne koyuldu. Hasminin akvâlini, akâ'idini berâhîn ile iptal etmeyi, kendine iş güç etdi. Artık kütüb-i akâ'id, nizâ'-ı lafzîden, münâkaşa-i ıstılâhâtdan ibâret kaldı. Bir sûretde ki bunları mütâla'a edenler bu firkalar arasındaki şikâkin vifâka tebeddül edeçine kat'iyen ihtiyâl veremezler.

Zâten aslú'l-usûle, hakîkatü'l-hâkâyiKA hüküm için yalnız kendi akıllarını sened ittihâz eden cem'iyyât-ı mütehâlife arasında vifâkin husûlü nasıl tasavvur olunabilir? Tabî'i dir ki beşerin efkâr ve ukûlü arasındaki tefâvüt ne nisbetde ise bu ihtilâf dahi o nisbetde müstahkem olur. Muhâlifin meyânındaki münâferet de o kuvvetle icrâ-yı hâkimiyyet eder. Bütün ma'kûlât red ve kabule müsâ'id olduğu halde ilâhiyâtda ittihâz olunan tarîk, te'akkulü kâbil olmayan bir takım faraziyâti tasavvurla bilâhâre red ve cerhine çalışmadan ibâret kalındından, şükkû ve şübhât bu devrin en başlı mümeyyizâtından oldu. Bundan dolayı bazı keskin fikirler ifrât, tefrît vâdilerine saparak müşekkik kisvesine büründüler. Halkın efkârını zehirlediler.

Ekser-i akvâmda bir takım adamlar zuhûr etti ki âdetleri sîrf evhâm üzerine bir alay vâhî nazariyât binâ ederek büllendâvâz ile Sâni'-i Mutlak'ı efkâra münhasır etdi. Zâten mes'elenin alabildiğine teşettüt eylediği bir zamanda ki, İlzâm-ı hasm için en şiddetli lisân kullanan nâtika-perdâzlar, âlim tanılmaya, olanca ilim de mantığın dâire-i muhâkemâtına düşmekten ihtarâzen gâyet dakik ta'bîrlar, ifâdeler ihtarâ etmekden ibâret bilinmeye başlamıştı, böyle adamların meydanmasına ne mâni' tasavvur olunabilir?

Ortada cedel-i aklîden başka bir şeyin hüküm ve nüfuzu olmazsa, serd-i nazariyât husûsunda her türlü ifrât ve tefrîte hiç bir hâ'il olamaz. İşte buradan bir takım nazariyât-ı ilhâdiyye zuhûr etti. Felâsifedenbazısı da bunlara temâyûl etti. Artık bu nazariyelere taraftar olanlarla mu'tekidler arasında bir mücâdele-i kalemiyyedir koptu ki bilâhâre intikal eylediği kanlı muhârebelerin burada tafsîline sadedin müsâ'adesi yokdur.

Evvatkiler gâyet dakik şübheler içâdında tekannûn ettiler, ibârât-ı cedeliyye te'lîfinde sâhib-i mehâret oldular. Erkân-ı akâ'idi kökünden devirmeye, binâ-yı diyâneti şükkû ü şübhât firtinalarıyle savurmaya başladilar. Diğer tarafından mu'tekidler de hasımlarının müftereyâtını reddetmek, nazariyelerini çürütmek için hem-dest-i vifâk oldular. Çok geçmeden artık firâk-ı mezhebiyye yüzlerce sayılır oldu. Hem de bu firkalar ne bir asilda müttehid, ne de bir fer'de hem-fikir değil idiler.

Bazı akvâmda din tarafârları ricâl-i hükûmet üzerinde olan nüfûzlarına dayandılar. Mübâhesât ile, serd-i berâhîn ile iknâ' edemedikleri hasımlarını kuvvet isti'mâliyle zebûn

edecekleri zu'muna kapılıp mesâ'il-i i'tikâdiyyede akla mü'râca atın memnû'iyyetini ilân ettiler. Muhâlifler o kadar ağır işkenceler altında eddiler ki insan nefret eder. Sonra bu kânunu tenfîz için alabildiğine yürüdüler. Erbâb-ı nüfûz ve iktidâri kendilerine mu'în buldular. Lâkin bilemediler ki ukûbetin, mücâzâtin şiddetî ahkâm-ı tabî'ate karşı mukavemet edemez. Bu icbârât, beseriyyet için mukadder olan seyri, istikbâli geviremez; bilâkis onlar bu şiddetleriyle izâle etmek istedikleri hastalığı büsbütün nâ-kâbil-i müdâvât bir hâle getiriyorlar, zîr-i inkiyâda almak kaydına düştükleri nüfûsun serkeşliğini artırıyorlar. Filhakika görüldü ki tarafârân-ı dîn bu sûretle hasımlarından teşeffî-i gayzda ahz-i intikâmda ileri gittiğe ilhâdin bileği kuvvetlendi. Alevi bir o kadar daha parladı. Nihâyet efrâd arasında bir ihtilâl fikri peydâ oldu ki bunu ta'kib eden ihtilâl-i fi'lî, hâl-i âlemi büsbütün değiştirdi. Akli kuyûd-ı evveliyesinden kurtardı. İlmin, fikrin önungünde koca bir meydân-ı hürriyet küşâd etti. İşte o zaman efkârda muzmer olan esrâr artık mektûm tutulmaya lüzum görülmedi, aşıkâr oldu.

Sonra hizb-i mansûr-ı ahrâr hasm-ı mağlûbuna karşı öyle bir oyun oynadı ki hürriyet-i ilmiyye sahneleri üzerinde teşhîr olunan oyunların en müdhisiidir. Hele felsefe-i hissiyyenin zuhûru bu yangın için bir körük makâmına geçti. Artık çokları indinde diyânet, i'tikâd devirlerinin geçtiği, bir kaç batın mûrûruna kalmaksızın âsâr-ı dînin külliyen mahvolacağı muhakkakâtdan addolunmaya başladı. İşte hürriyet-i ilmiyye devrinde bu gibi bir çok vekâyi' hâdis oldu ki biz sözümüzü ikmâl için devam edeceğiz.

Muhammed Ferid Vecdi

Mürtecimi: Mehmed Âkif

MADDİYYÛN

Maddiyyûn; kâ'inâtdaki a'mâl-i âkile ve gayr-i âkileyi münhasıran madde ve kuvvette nisbet eden bir sınıf tabî'iyyûn hukemâdir ki indlerinde ef'âl-i hayâtiyye ve zevâhir-i akliyye ve nefsiyye madde ve kuvvetden münba'sı a'mâl-i maddiyye neticesi olub a'mâl-i cemâdiyyeden farkı yokdur derler ve a'mâl-i akliyyeyi mesâ'il-i riyâziyye ile halle çalışarak fi'l-i kimyevî neticesi olan harâret ve elektiriğe bi't-tesbîh hayat ile kuvâ-yı tabî'iyye beyinde bir fark olmadığına kâ'ildirlər. Hayvan ve nebâtin nûmuvvunu milhin su derûnunda eriyerek tebellür ve tenemmûv eylemesi kabîlinden addidle kuvve-i hâfiza ve idrâk ve sâir kuvâ-yı âkileyi zevâhir-i kuvâ-yı tabî'iyye cümlesiinden madde ve kuvvetin eser-i fa'âliyyeti diye telakkî [61] ve doğrudan doğruya veyâhud istintâcen mahsûs olmayan şeyi red ve inkâr ederler.

Ma'lûm olduğu üzere mezâhib-i ilmiyyenin her biri bir esâsa, bir sebebe müstenid olduğu gibi maddiyyûn dahi iyânen zâhir olan ef'âl-i tabî'iyyeyi esâs-ı mezheb ittihâz etmişlerdir ki irâd eyledikleri delâ'il ve berâhîn ber-vech-i âtî beyân olunur:

"Kudemâ Mîsîr'daki Gize vesâir ehrâmları; dağlar, vâdîler gibi müvellidât-ı tabî'iyye cümlesiinden addetmişlerdi. Bu

i'tikâdin sebebi mebânî-i mezkûrenin cesâmet ve azamet-i hâriku'l-âdelerini nazarı dikkate alarak insanların böyle mebânî vücûda getirmeye muktedir olmadıklarını zu'm ile tabî'ata, fevka't-tabî'a bir kuvvete nisbet eylemelerinden münba'sı olduğu câyı te'emmûl değildir. Hattâ Alman hâkim-i şehîri Humboldt; bir eserinde "Ferâ'ine-i Misriyye ehrâmların ahcârını kavâ'id-i hendesiyyeye tatbîkan kat' ve tanzîm ve henüz sûret-i kat'iyyede nev'i ma'lûm olmayan, vesâ'it-i mihâniyye ile yekdiğeri üzerine vaz' ve tertîb ettirmek sûretille tebe'asına angarya olarak inşâ ettirdikleri muhakkât-i fenniyye ve sanâ'iyyeden iken bazı avâm-ı nâs bu mebânî-i azîmenin eser-i sun'-i insânî olmadığına kâ'ildirler" demişdir.

İmdi masnû'ât-ı beserîyyeyi bir zehâb-ı hatâ-âlûd netîcesi olarak müvellidât-ı tabî'iyeden zannetmek misillü efâl-i hayâtiyye dahi alâ vechî'l-hakîka münkeşif olmayıbilir, fakat inde't-tahâlîl hâdisât-ı tabî'iyeye müstenid idüğü ta-hakkuk eder. Meselâ milhi suda eridip alâ hâlihi bırakır ısek su tedâricen tebahhur ve tuzun eczâsına eşkâl-i hendesiyye-i dakika sûretinde kabin dibine tabaka tabaka teressüb eder, fakat eşkâl-i mezkûrenin gözle tefrifî mümkün olmadığın- dan hurdebîn (mikroskop) âletiyle bi't-tedkîk billûrât-ı daki- kadan ibâret buz kütlesi sûretinde terekküb eylediği meşhûd olur ki mislini vücûda getirmekde mühendisler izhâr-ı acz ü hayret ederler. İşte bu eşkâl-i hendesiyye Gizye Ehrâmi'nın tabakâtına ve şekline müşâbihdir.

Billûrât-ı mebhûsenin esbâb-ı teşekkülüne gelince; de- kâyik-ı ecsâm beyinde kuvve-i mutezâde olan kuvve-i câ- zibe ve dâfi'anın eczâ-yı milhe bi't-te'sîr şekl-i ehrâmîde te- rekküb eylemesinden ibâret bir fi'l-i tabî'î olub Gize Ehrâmi ile milh ehrâmının teşekkülü beyinde yalnız kemmiyyet- fark vardır.

Milh billûrâtına nazaran sâir emlâh, cibâl-i tebâşirîyye ve bir nevî' hâcer-i savvânî (çakmak taşı), kırığı, kar gibi eşkâl-i latîfe ve rakîkadan müteşekkil olan ecsâm dahi ecsâm-ı mütebellirendir ki turâbda, suda, cibâlde, elhâsil arzda, ecrâm-ı semâviyyede aynı kâ'ide-i tabî'iyenin cârî olduğu mikroskop veya teleskop isti'mâliyle zâhir olur.

Her madde bir şekl-i mahsûsda tebellür eyler bazısı ehrâmî, bazısı mahrûtî yâhud murabba' veya müseddes ve- yâhud zevâyâ-yı adîdeden mürekkebdir. Eşkâl-i sâire dahi gayr-i mahdûd olub fakat şekillerinin ta'yîni pek müşkil ve ancak ziyârlarının istiklâbıyla mümkünündür.

Cemâddâ cârî olan bu kânûn-ı tabî'at nebâtâta da şâmil olarak bilfaz bir bugday dânesine mikroskopla bakılırsa billûrîş-şekl olduğu görülür ki ecsâm-ı billûrâtîyye-i câmide misillü bugday dânesinin de tebellür sûretille müretteb idü- gü anlaşılr.

Dâne zerrâtının bu tarzda terettüb ve teşekkülü, alâ ta- rîki'l-kîyâs zerrât-ı billûrâtî husûle getiren, zerrât beyindeki kuvve-i câzibe ve dâfi'anın bir hâssasıdır.

Binâ'en-aleyh bir bugday dânesini turâba zer' ile teshîn edersek harâret hareketden ibâret olduğu için harâret; hab- benin zerrâtı beyinde hareket husûle getirip dâneyi muhît olan toprak milh zerrâtı beyindeki fa'âliyetle teşbîh bir fa'âliyetle bir şekl-i diğer tevlîd eder ki bu şekl-i sâni nebât olup

harâret-i şemsin in'ikâsiyle nemâ bularak zerrât beynindeki fa'âliyetle nihâyet sünbüle hâsil olur. Sâir nebetât dahi bu-na makîsdir.

Kezâ aynı kânûn hayvânâtda dahi cârîdir: Hayevânın nümuvvu vücûd-i hayvânîde i'mâl-i kimyeviyye eseri olan harâret-i garîziyye vâsitasıyla tamam olur ki harâret-i mez- kûre nebâtın turâbda nümuvvuna hâdim olan harâret kabî- lindendir.

İ'mâl-i kimyeviyye-i hayvânîyye dahi nümuvvu hâsil eden hazm ve temsîldir, hareket-i hayvânîyye kezâlik netîce-i harâretdir. İnsân bir âlet-i buhâriyyeye müşâbih olub ekl ü şürbe ihtiyâci âletin işlemesi için muktezî olan ateş hükmündedir.

İmdi cemâdin, nebâtın, hayvânın eczâsında hiçbir şey mün'adim olmadığı gibi ademden bir şey vücûda getirmek de mümkün olmayıb efâl-i tabî'iyeye zerrât beynindeki de- kâyikin fa'âliyeti ve hayât-ı zâhire kuvvetin suver-i muh- telifesidir. Ta'bîr-i âharla kuvâyî umûmiyye-i harâret, ziyâ, elektrikin mezhâhir-i muhtelifesinden ve hayat da o kabilden- dir.

Suver-i tabî'iyeye beynindeki fark nevî' itibâriyle olmayıb keyfiyetcedir, yani milh-i dekâyîki kuvve-i câzibe ve dâfi'a te'sîriyle nasıl şekl-i ehrâmî hâsil ediyorsa mevâdd-ı gîdâ'iy- yenin cism-i hayvânîyyede veya nebâtîyyede temessülu da- hi aynı kuvvetle hâsil olub yalnız keyfiyetçe müterakkî ve terkîbin kemiyetince farklıdır.

Kezâ bir tûtiyâ parçası ile nûhâs parçasını ma'denî bir tele rabt ederek hâmîz-ı seyyâl derûnuna ilkâ ve müntehâ- larını yekdiğerine takrîb ve temâs ettirirsek bir şerâre-i keh- ribâ'iyenin zuhûr eylediğini görürüz ki tûtiyâ ve nûhâs ma'denleriyle hâmîz beyninde cârî fi'l-i kimyevî neticesidir. İşte bu mebde'de ziyâ-yı elektriği tevellüd eder.

Cism-i insânîde cârî olan i'mâl-i kimyeviyye efâl-i akliy- yenin bir müsebbibi, i'mâl-i akliyye ise nümuvvun netîce-i fa'âliyetidir. Fakat kâffesi dekâ'ik ve zerrâtın harekâtına râ- ci'dir. El-hâsil kâ'inât madde ve kuvvetden mürekkeb olub bu iki kuvvetin fa'âliyetiyle cemâdât, nebâtât, hayvânât-ı âkile ve gayr-i âkile vücûd-pezîr olur ve billûrât-ı câmide ile nebâtât, hayvan beyninde mâhiyeten bir fark olmayıb yalnız keyfiyetçeveyâ kemmiyetçe tefâvût vardır.

[62] A'mâl-i akliyye dahi kuvâyî tabî'iyenin ecsâm-ı zevî'l-hayâtda fa'âliyeti netîcesi olub a'mâl-i cismâniyye ve akliyye de birbirinden farklıdır ve her biri tahâlî ve ter- kîb ile tamâm olur. Uzelânın fa'âliyeti; uzelâtın düşûrunu (yîpranmasını) ve amel-i aklî dimâğın düşûrunu intâc eder. Uzelin hareketiyle eskâlî kaldırmağa tahammûl ve iktidâr hâsil olur, a'mâl-i akliyye; efâl-i insânîyyenin tahâffîni, su'û- bâtin teshîlini mücîb olur. El-hâsil tabî'atda cârî olan a'mâl; enva' ve eşkâlinin ihtilâfiyle berâber madde ve kuvvetle ve- yâhud zerrâtın harekâtına râci'dir.

Maddiyyûnun bir kısmı; madde ve kuvvetin her biri müstakîl olub fakat yekdiğerine icrây-ı te'sîr eylediklerine.. ve diğer bir firkası; madde asıl, kuvvet ona tâbi' ve hasâ'is-i maddenin bir hâssası olub maddenin hasâ'isi bekâ, cezb, hareket olduğu hâlde kuvvet maddenin yalnız bir hâssası olan harâretden ibâret olduğuna kâ'ildirler.

Diğer bir fırka-i maddiyûn; kuvvet bir mevcûd-i hakikî olub madde zevâhir-i kuvvetden bir zâhir idîğini ve fakat maddenin vücûdu ancak vâsita-i kuvvetle anlaşıldığını ve bu bir nevi' hareket olub dimâğımıza te'sîr etmesiyle vücûdu istidlâl edildiğini zu'm ederler.

Bir kısmı da; madde ve kuvvet şey-i vâhiddir derler ve diğer fırkası ise "daha garîb olarak madde ve kuvvet lâ-şey ve vücûdu hâricde hakikati olmayan bir vehm olub bu da zîn-i insânîde hâsil olur. Zîrâ insan mevcûdiyetiyle bir şey hissedemeyib ancak havâssıyla hiss ü beyân eder, insanların ekseri ahlâm ve sâire gibi, hâricde vücûdu olmayan eşyâyi tasavvur ve ityân eyler ki bunlar da madde tesmiye olunamayıb vehimden ibâretdir" diye iddi'â ve i'tikâd edeler.

İşte maddiyûnun hülâsa-i tasavvur ve tahayyülleri, mezhepleri hülâsa-i edillesi tafsîlât-ı ânifeden ibâret olarak vefleten mezheb-i maddiyûn, delâ'il-i tabî'iyyeye müstendir ve red ve cerhi müstahîl gibi görünüyorosa da mukadime ve netîcelerinden efâl-i akliyye ve hissiyât-ı nefşanîyyeyi ta'lîde âciz oldukları zâhirdir.

Evet! İğtidâ nümu'v ve dûsûru, harekât-ı adeliyyeyi ve bazı a'mâl-i akliyyeyi kavânîn-i maddiyye ve zerrât ve cevâhir-i ferdiyyenin harekâtı faraiziyesiyle ta'lîl mümkün ise de a'mâl-i akliyyenin tamamıyla ta'lîl ve tefsîrine kuvâ-yi müdrike-i beşer el-ân âciz ve ulûm-i hâzîra kâsîrdir.

Çünkü muhabbet, buğz, intisâr, intikâm gibi hasâ'is-i mutezâdesiyle akl-i insânîyi sîrf madde ve kuvvete tatbîk etmekden insanı vicdânı men' eder. Çünkü her insan zât-ı müstakîl olub tefekkûr eder, tekellüm eyler, ne işlediğini bilir, eğer fikir; kuvvet ve maddenin netîcesi olduğunu teslîm edersek vicdân; insanın vücûduyle kâ'im şu'uru demek olub, onunla tefekkûr eylediğimiz netîcesi çıkar. Hâlbuki tefekkûr dâîmî olmayıb insan bazen tefekkûr eder ki bu, kuvve-i akliyyenin bir hâssasıdır. Binâ'en-aleyh kavânîn-i maddiyenin hiç birine kâbil-i tatbîk değildir.

Meselâ dekâyîk veyâ zerrâtın dimâğda hareketi hesâbîyle iştigâl eylediğimizi farz edelim. Aklimız; a'mâl-i maddiyye ile a'mâl-i nefşanîyye yâhud akliyye beyninde böyle bir mes'ele-i dakikanın halliyle iştigâl ettiğimizi hükmeder ki bu büyük bir meziyetdir. Hâlbuki kâffe-i ulemâ ve hûkemâ a'mâl-i maddiyye ile a'mâl-i akliyye beynini tevfika veyâ-hud birini diğerine tatbîka min külli'l-vücûh muktedir değilidirler.

Ale'l-husûs maddiyûnun medâr-ı edille ve berâhîni olan zerrâtın künhünü araştıracak olur iskey bize veleh târî olur. Maddiyûndan birine: maddedeki zerrât neden hâsil oldu? Zerrâtta tasavvur edilen kuvvet nereden geldi? A'-mâl-i akliyye ile harekât-ı zerrât beynindeki alâka ve mü-nâsebet nedir? Zerrât ne vechile efâl-i akliyyeye münkalîb olur? diye su'âl olunsa cevâba yol bulamaz. Zîrâ ilim zevâhir-i mebhûsenin hallinden âcizdir.

Binâ'en-aleyh künh-i hilkati idrâkden ve keşf-i esrârin dan âciz olduğumuzu i'tirâf eleyerek huzûr-ı Hâlik'da zâ-nû-ber-zemîn-i ubûdiyyet olalım!

Çünkü kâffe-i lâhûtiyyûn, tabî'iyyûn, sîrr-i ekvâni idrâk-den âciz olduğu gibi ezmine-i müstakbelede dahi bu sîrrin

halli mümkün olamayacaktır. Meğer ki Hak celle ve alâ hazretleri takdîr buyura. ¹ (وَاللّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ)

"El-Hilâl'den"
Kosova Vilâyeti İstînâf Mahkemesi A'zâsından
Mehmed Hayreddin

MEVÂ'İZ

Mukarriri: Manastırı İslâmî Hakkı
Muhammâri: H. Eşref Edîb

53 Ders - 16 Kânûnisânî 324

أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمْ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ?²
Ey benî Adem! Ben size dünyada iken ahd etmedim mi? Enbiyâ-yı izâm vâsitasıyla size teblîğ ettirmedim mi ki seytana ittibâ' etmeyeiniz? Yevm-i Kuyâmetde bütün kefereye Allah Te'âlâ böyle hitâb edecek: Ne yaptınız, düşündünüz mü? Ben size emretmedim mi ki sakın seytana ibâdet etmeyin.

"Şeytan bizim rabbimizdir" diyen kimse var mı? Doğrudan doğruya ma'bûd ittihâz eden kimse var mı? İslitiyoruz, Musul diyârında bazı fırkalar varmış. Şeytana "Tâvûsu'l-Melik" derlermiş, onun sûretine taparlamış. Demek orada şeytan-perestler var. Fakat bunlar bir firkadır, şîrzime-i kalîldir. Bütün benî Âdem'e Cenâb-ı Bârî ne buyuracak? Utanmadınız mı benim emrime karşı seytana ibâdet ediyorunuz? Hâlbuki bütün kefere seytana doğrudan doğruya ibâdet etmiyorlar, ama ediyorlar demekdir. Değil mi ki benim emrime karşı muhâlif hareketde bulundunuz, [63] gûyâ ki o sizi halketmiş; gûyâ ki rızkınızı o vermiş. Benim emrime [raig-men] şeytân-ı la'înin vesvesesine uydunuz; bu hareketiniz onu ma'bûd ittihâz etmek değil de nedir?

Böyle onun emrine itâ'at edilirse onu ma'bûd menzile-sine tenzîl[?] etmiş olur. Çok kimseler de nefsi ma'bûd ittihâz ederler, sarîh âyetde, gördünüz mü o kimseyi ki hevâ-yı nefşanîsini ma'bûd ittihâz etmişdir... Dâîmâ onun muktezâsına göre hareket ediyor, evâmir-i ilâhiyyeye muhâlefet ediyor, nefsin hevâsına mutâba'at ediyor... Böyle olan kimse gûyâ ki nefsi emmâreyi ma'bûd ittihâz etmişdir, çünkü kimi büyük tanırsa onun sözünü tutar, kimi mün'im biliir, kimi kendine muhsin i'tikâd ederse ona ilticâ eder, onun emrine mutâba'at eder. Allah Te'âlâ hayatı, şerri size tefrik etmiş; hakkı, bâtili temyîz buyurmuş. ³ (فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ?)⁴ hükümlüce seytanın sözüne ittibâ' mahz-ı dalâl olduğunu izâh etmişken, nefsi emmâre sizi helâke sevk eder diye nefsin her türlü adâvetini, mütâba'atın vehâmetini göstermişken yine nefsi emmâreye inkı'yâd etmek, onların arzusunu tercih etmekdir, hâşâ ma'bûdluğâ kadar çıkarmakdır, nasıl ki meşhûrdur:

¹ Bakara, 2/284; muhtelif âyetlerde geçmektedir.

² Yâsîn, 36/60.

³ Câsiye, 45/23.

⁴ Yûnus, 10/32.

Vaktiyle cebâbireden birisi sulehâdan bir zâta gücenmiş, huzûruna da'vet ettirmış, intikam alacak, başlamış birtakım tehdîdâtâ, ihtimâl ki mezâliminden bahs etmiş, gücendirmiş o zâti, aleyhinde söz söylemiş, zulum ve i'tisâfından bahs etmiş, mezâlimini âleme i'lân eylemiş.. Yâhud yazmış, kendisine göndermiş, bunun gücüne gitmiş. Huzûruna celb etdirir:

- Ben seni öldürürüm... der, tehdîd eder. O zât da:
 - Çok ileri varyorsun, dedi. Bana bu kadar tehdîdâtâ kiyâm ma'kûl bir hareket degildir. Bana ne yapabilirsin sanki?... demek istedi.
 - Ne demek?.. her şey yaparım...
 - Yok...hiçbir şey yapamazsin. Bir kere insâf et de düşün; acaba sen mi büyük ben mi?...
 - Ne söylersin sen?.. Ben koca bir melikim!.. Sen âdî bir âdem. Ulemâdan ol, sulehâdan ol, nihâyeti âhâddan bir kimsesin,hattâ bana nisbetle hiçsin.
 - İyi düşün!..
 - Ne demek iyi düşünmek? Sen aklını başına topla, herif! Ne söylersin?.. maksadını îzâh edebilir misin?
 - Evet! Ben öyle iddi'â ediyorum ki: Sen benim kulumun kulusun. Bana kurulmaya ne hak ve selâhiyetin olur?
- Yanındakiler: - Hoca efendi çıldırmış!.. dediler, korkuya başladılar. Ne söyler bu âdem? -Ayo! Ne söylersin? dediler. Padişâh bu. Aklını başına devşir! Bu kelâmin ne ma'nâsı var. Neredesin burası mahalle kahvesi değil, bu hu-zûr-ı şâhâne! Bu da Pâdişâh-ı mu'azzam! Hoca efendi aklını başına topla,
- Evet, aklım başımdadır, ve da'vâmi isbâta hâzırım, evet, sen benim kulumun kulusun.

- Îzâh et bakalım,

Yine munsif imiş, bazıları var hiç de söyletmey, munsîfâne hareket etmiş,

- İnsanlar iki kişmdir, bilirsiniz...

- Evet,

- Birisi var nefsinin kulu, bir kısmı da nefsin sultânı, kısmı evvel ol kimsedir ki nefsi ne tarafa sevk ederse o tarafa gider, helâl ve haramı düşünmez, yalnız hazz-ı nefşânî. Başka hiçbir şey bilmez. Ne Allah'dan hayâ eder, ne kullardan... Bu kimin kulu? Nefsinin mi, Allah'ın mı? İşte böyle bir kısım var. Sonra bir takım kollar var ki onlar nefislerini terbiye etmişler, hasyetullah peydâ etmişler. ¹ (وَأَمَّا مِنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسُ عَنِ الْهُوَى) sitâyiş-i ilâhîsine mazhar olmuşlar. Ancak ma'bûd-ı zül-celâlden korkarlar, nefislerini râm etmişler, ahkâm-ı şer'iyyeye münkâd eylemişlerdir. Mizân-ı şer' ile vezn etmediğe harekât ve sekenâtin her birine teşebbüs etmezler. Bunlar da nefislerinin sultânıdır. Asıl yiğitlik işte budur. Söyle bakalım söyle! Da'vâ-yı tasaltun edersin. Acaba nefsine hükmün geçer mi? Gazablandığın va-

kit bir kimseden intikâm alacağı vakit kendi aczini, yarın Allah huzûrunda mes'ül olacağını düşündün mü? Nefsini bir def'a olsunhevâsından men' etdin mi? Öyle isen hâzâ sultânınsın, insânsın, pehlivânsın, merd-i âgâhsın. Yoksa kuvvet-i zâhiriyenin ne hükmü var? Âleme karşı saltanat sürmenin ne gereği var? Yanındakilere hitâben: Siz müşkât-ı Muhammediyye'den sâdir olan bu hadîs-i şerîfi hiç duymadınız mı? ² (لَيْسَ الشَّدِيدُ بِالصَّرْعَةِ، إِنَّمَا الشَّدِيدُ مِنْ يَمْلِكُ نَفْسَهُ عَنِ الدُّعَبْ)

olan, şiddet ve satvet sâhibi olan kimseler iddi'â etdikleri da'vâları kolay isbât edemezler.

Hakikaten kâvi olan şedîd olan bunlar değildir. Vâki'a pehlivân herkesi yâkar, ezer. Bu türlü kuvvet hissî de olur, ma'nevî de olur. Yani sözünü geçirir, hümünu yürütür; zor-pâzu ile, sîrf hâ'iz olduğu kudret-i kahhârâne ile istedigini ezer... fakat buna Allah iyi nazarla bakmadığı gibi benî Âdem de bunu takdîr etmez. Buna merd demezler. Böyle bir hareketi hüner saymazlar. Evet! Vücûdunda kuvvet var; yâhud vücûduyle, satvetyle âlemi makhûr eder... Hayır, o sultân değil, merd değil, insan değil. ³ (إِنَّمَا الشَّدِيدُ مِنْ يَمْلِكُ نَفْسَهُ عَنِ الدُّعَبْ)

Asıl sultân olan, merd olan ol kimsedir ki gazap-landığı vakit nefsine mâlik olur. Hasbe'l-beşeriyye haklı, haksız gazaba gelir, birinden intikâma **[64]** âzîm olur. Sonra âkibeti düşünür, fîkrinden vazgeçer. Çünkü öfke ile kalkan ziyyânla oturur. Eğer insan hiddetini yenerse yollu bir hareketde bulunmuş olur. Hem vehâmetden kurtulur, hem de büyük bir şân kazanır:

فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأُجْزَأَهُ عَلَى اللَّهِ⁴
Yani her kim intikâma kudreti varken afv ederse, nefsinı îslâh ederse ecrini Allah verecek. İntikâma iktidâri, selâhiyeti varken mücerred Allah korkusundan, yâhud ecr ü mukâfâtinî Mevlâ'dan arzu ederek afv ederse; nefsinı zabit edib nefsinin hevâsına muvâfakat etmeyerek, ⁴ (وَالْكَاطِمِينَ الْغُيَظَ) âyetini tezekkür ederek intikâmdan vazgeçerse.. hâh, gördün mü? İşte insan-ı kâmil odur.

Hü'lâsa nefsine merâm anlatabilirsen sultânınsın. Yoksa ona esir olursan yazık sana. Çünkü insan deşilsin, hür deşilsin. Nefsinin hevâsına esîr olanda hürriyet yok. Hürriyetine mâlik bulunan nefsine söz geçirir; hiçbir şeye bağlı olmaz, yalnız şerî'atin emrine tâbi'; Allah'ın rızâsını müteharrî olur... hürriyet dediğimiz, şayân-ı iftihâr gördüğümüz işte budur.

Şimdi anlaşıldı yâ! Nâs iki kisma münkasem. Bir kısmı nefsin esîri, bir kısmı da nefsine hâkim. Acaba sen bunların hangisisin? İnsâf et, söyle. Nefsin esîri misin, hâkimi misin? Ama doğru söyle. Çünkü yalan söyleersen yalan olduğunu isbât edeceğim.

Hayâ etdi: - Ben hiçbir zaman nefsime söz anlattığımı bilmiyorum, dedi, helâl ve haram düşünmedim, hak, bâtlı aramadım.

² Buhârî, Sahîh, Kitâbü'l-Edeb 76.

³ Şûrâ, 42/40.

⁴ Âl-i İmrân, 3/134.

¹ Nâziât, 79/40.

– Demek sen nefsinin esîrisin, ben ise Allah'ın inâyetiyle hiçbir vakit nefsim'e tâbi' olmadım. Çok kerepler hayatımı tehlîkeye koydum, senin gibi cebâbireye nasihat vermeye muvaffak oldum. Allah ne emretmişse onu yaptım. Emir, Allah'ın emri değil mi? Bâ-husûs sultân-i ca'ire karşı kelime-i hakkı söylemek, tehlîkeyi göze almak en büyük ibâdetdir, cihâdun fî-sebîllahıdir... Kimin nefsi bunu yapabilir? Kim nefsin kendine makhûr eder, nefsinde söz geçirebilirse ancak o böyle şerî'ate muvâfik şeyler işleyebilir, haram şeylerden men' eder. Artık insâf et, şu hakikati teslîm et ki sen benim kulumun kulusun. Nefis benim kulumdur. Ben kulumu şerî'atin hâricine çıkarmam. Bana muhâlif bir hareketde bulunamaz. Sen ise dâimâ nefsinin esîrisin. Nefsinde muhâlif bir hareketin yok. İşte sâbit oldu mu ki kulumun kulusun?..

Fil-vâki' isbât-ı müdde'â eyledi, hakîkat-i hâl böyledir. Kur'ân bu kimselerin nefsinde "ma'bûd-ı bâtil" ta'bîr ediyor; bu makûleleri terzîl için, insâfa da'vet için. Çünkü hevâ-perest indinde nefis daha büyük olmuş. Nazarında ehemmiyeti ziyâde imiş büyük te'sîr ve nüfûzu hâ'iz oluyor. Ma'bûdun emrine karşı nefse inkîyâd, düşünülürse, ona ibâdetdir. Me-nâhiye münhemik olanlar ne büyük cezâya katlanmış olurlar, iyâzen billâh. Onun için Cenâb-ı Bârî ne buyuruyor;

¹ (وَنَبِيَّدُ الدِّينَ يَتَبَعُونَ الشَّهْوَاتِ أَنْ تَمْبَلُوا مِنْ لَا عَظِيمًا) Yani sizin de öyle esîr-i nefis ü hevâ, perestîkâr-ı tabî'at öyle bir takım fecere, feseka var ki onlar şehevât-ı mahreme içinde pûyân oldukları gibi sizin de oraya sevk etmeye çalışırlar. Müslümanlar içinde birtakım hevâ-perestler, birtakım alçak, birtakım sefîh kimseler var ki kendilerinin meslek-i bâtiline herkesi çevirmeye çalışırlar. Murâd ederler ki (أَنْ تَمْبَلُوا مِنْ لَا عَظِيمًا) Nice? Meyl-i azîm ile. Onlar gibi her fisk u füçûra münhemik olmanızı arzu ederler. Allah ise sizi tevbeye irşâd eder.

İste acaba bunlar kimlerdir? Sebeb-i nûzûle nazaran Yâhûdîler, yâhud Mecûsîlerdir. Çünkü onlar mü'minleri idâl etmeye kalkışırlar. "Mâdem hala kızı helâldir, amca kızı da öyledir. Hemşire kızı da öyle olmak lâzım gelir" derler. Mü'minleri de iğvâ eylemeye çalışıyorlardı ki bu mahz-ı hûsrândır. Şerîn müsâ'ade kilmadığı şeyde hayır yokdur. Kendileri şehevâtta tapmışlar. Şerî'at-ı celîle ahkâmını takdîs etmiyorlar. Kendi re'y-i hodularıyla, nefsi emmârelerinin fermâniyle hareket ediyorlar. Böyle olan kimseler sizin de ahlâkinizi bozmak isterler. Efkârinizi ifsâd ederek sizi de her fenâliğe meyl-i azîm ile meyl etdirmek isterler. Çünkü şehevâtta meyl-i cüz'î her insânda bulunur. Ammâ her kim meyl-i azîm ile mübtelâ olursa ondan hayır kalmaz. Düşmanların arzu ettiği şey husûle gelmiş demek olur. O şehevât-perestler milletin ahlâkını bozup bil-külliyye yoldan çikarmak isterler. Düşmanın arzu ettiği meyl-i azîm inhimâk-ı tâmdir, hatâsını bilmeyerek körük köründe semt-i helâke gitmekdir. İşte buna binâ'en (مَيْلًا عَظِيمًا) buyurulmuştur. Kaydır burada fâ'idesi çokdur. Asıl düşmanın aradığı kendi gibi seni de şehevâtta tapdırma, o mesleğe hem-râh etmek. Bu, ne ile olur? Ya i'tikâdi bozmalı, ya ahlâkı. Bazen insan bir günah işlesse de tevbekâr olur. Islâh-ı nefsi eder. Ammâ düşmanlar i'tikâdi bozmaya kalkışırlar, ahlâkı ifsâd etmeye teşebbüs ederler. Sonra haram işleri âdetâ helâl gibi musirrâne bir tarzda işlemek isterler. İşte onun için ehl-i İslâm içinde bir celâmat-ı mûrsîde lâzımdır. Nasıl ki,² (وَلْتُكُنْ مَنْكُمْ أَمْمَةٌ يَدْعُونَ إِلَيِّ) nazm-ı celîli irşâd ediyor. Çünkü emr-i bi'l-mâ'rûf, nehy-i ani'l-münker alenî sûretde icrâ edilmez, asıl ehil olanlar vazîfesini ifâda sebât göstermezlerse millet-i İslâmiyyenin hâli günden güne fenâlaşır. İçlerinde hevâ-perestler gâlib olur. Onlarla ictimâ' ve mukârenet ise ahlâkı bozar, yavaş yavaş meylât-ı fâside tabî'at-ı sâniye olur. –mâba'di var-

Hilâl Matba'ası

Ebu'l-Ulâ

¹ Nisâ, 4/27.

² Âl-i İmrân, 3/104

Dersa'âdet'te Bâbâî Caddesinde
İdâre-i Mahsûsa

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukuk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

İhtâr: Mesleğimize muvâfik âsâr-1 ciddiyye
ma'âl-mennüniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz.

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbîdîn - H. Eşref Edîb

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	60	30
Vilâyatta	80	40
Memâlik-i ecnebiyyede	80	40

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
11 Temmuz 1324

Dersa'âdet'te Nûshası 50 Paradır
Kirılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevi
20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

25 Mart 1909

03 Rebi'ülevvel 1327 Perşembe 12 Mart 1325

İkinci Cild - Aded: 31

[65] BÂB-I İCTİHÂD MESDÛD MUDUR!

Bu mes'elenin tedkikine medâr olmak üzere evvelâ ulemâ-i İslâm'dan bir zât ile bir tâlib-i hak beyinde cereyân eden muhâvereyi naklediyoruz:

T- Bâb-i ictihâdin mesdûdiyyeti neden ibâredir; buna zâhib olanlar kimlerdir; sözlerini neye binâ ediyorlar?

A- Bu iddi'âda bulunanlar şunu demek istiyorlar ki ulemâ içinde şurût-î ictihâdi câmi' olan zât kalmadığı gibi bundan sonra da böyle bir kimse zuhûr etmeyecektir. Fakat bu hükmü verenler zu'afâ-yi erbâb-î taklîd olub; bunların nefislerine vüsûk ve i'timâdları olmadığı gibi, erbâb-î himmet haklarında hüsn-i zanları da yokdur. Zannederler ki ukûl-i beşeriyye dâimâ tedennî ve inhibitât üzere olub ahlâf için eslâf mertebesine ermek emr-i muhâldir. Hâlbuki ma'lûm ve mukarrer olan şerâ'i ictihâdin bir şahısda ictimâ'i her zaman mümkündür, feyz-i ilâhî dâim olmasına mebnî bi-inâyettillâh tahakkuk etmekde olduğu da müşâhede olmaktadır.

T- Şu insidâd ta'bîrinin âmme-i nâs nazarındaki ma'nâsi ile erbâb-î tahkik nezdindeki ma'nâsi müttehid midir?

A- Hayır müttehid değildir. Çünkü âhâd-î nâs şundan, bundan işitmekte i'tikâd ederler ki ehl-i sünnetden olanlar için mezâhib-i erba'anın birine intisâb emr-i zarûridir. Bu mezâhibin birini aynen ve tamâmen kabûl etmeyen ehl-i hak addolunmaz.

(Hattâ bunların ekserisi hâlâ anâsır-î erba'a i'tikâdında olub Cihâr-yâr-ı Kirâm hazerâtı gibi e'imme-i mezâhibin dörde inhisârını buna binâ ederler ve emr-i tabî'i görürler. Hâlbuki esâsen böyle bir inhisâr yokdur. Ancak e'imme-i müşârun-ileyhim hazerâtı tarafından istinbât ve takrîr edilen mesâ'il-i ilmiyye delâ'il-i şer'iyyesiyle berâber yetişdirmiş oldukları en mâhir ve muktedir telâmîz ve ashâbları ma'rifetîyle tedvîn ve tavzîh olunmasına mebnî kendileri sâ'ir

müttehidîn-i kirâm içinden temeyyüz ile kesb-i iştihâr, mehbeleri de memâlik-i İslâmiyyenin birer cihetinde intiâr ederek ilel-ebed bekâ-yı nâm ve şâna mazhar olmuşlardır.

İste mahzâ esbâb-ı ma'rûzadan dolayı bugün beynel-müslimîn şâyân-ı ihtiâr ve i'timâd olarak yalnız dört mehâb pâyidâr olmaktadır. Aded-i mezkûre dâir bir muhassas aramak bî-mâ'nâdr.

Hemen bütün âlem-i İslâmiyetçe pîşvâ-i diyânet tanılmak, böyle bir meziyet-i uzmâya mahzar kılınmak ne kadar ulvî bir menkabet olacağı muhtâc-ı beyân olmadığı gibi, zevât-î müşârun-ileyhim içinden İmâm Ebû Hanîfe hazretlerinin tekaddüm ve iftihâra hakkîyyetleri de söz götürmez. Zîrâ cumleden evvel ilm-i fıkhi tertîb ve tedvîn eden müşârun-ileyh efendimiz olduğu ve pek çok fezâ'il ve kemâlât ile hâ'iz-i rûchân bulunduğu âşikârdır. E'imme-i bâkiyyenin de uluvv-i şânları ve mezâyâ-i âliye ile teferrûdleri gayr-i münkerdir. Ve ihrâz eyledikleri ictihâd-î mutlak derecesi îcâbînca müşârun-ileyh taklîd ve ittiba' etmemekde her bîrî ma'zûrdur. Her müttehid kendi ictihâdi hükmünce âmil olmak ile me'mûrdur. Binâ-en-alâzâlik gerek e'imme-i erba'a asrında, gerek daha evvel veya sonra, zuhûr etmiş mehbîb-i müstakîl sâhibi pek çok zevât-î kirâm hâ'iz-i mevkî-i ihtiâr olmuşlardır. Onların da alel-ekser te'lîfâtı ve ashâb u etbâ'ı var idi.

Meselâ: Süfîyân bin Sa'îd Sevrî, Ebû Sevr Hâlidî, Dâvud bin Ali Zâhirî, Muhammed bin Cerîr Taberî, Ebû Bekir bin Huzeyme, İshâk bin [66] Râhûye "rahimehümullâh" hazerâtının mezhebleri mu'ahharan münkarîz olan mezâhib-i mazbûtanın en meşhûrlarındandır.

Mezâhib-i ma'rûfenin tedvîn ve intiârından evvel geçen ehl-i İslâm da ale'l-ekser ehâdîs-i meşhûre ve ashâb u tâbi'în-i kirâmdan menkûl fetevâ-i mu'tebere ile âmil olurlardı. Nâs üzerine hiçbir zaman bir müttehidin mezhebine ittiba' farz kılınmış değildir.)

Âhâd-i nâsin istidlâl şânlarından olmadığına binâ'en bu sözleri de tevehhüm mahsûlüdür.

Tahsîl-i ulûm ile iştîgâl etmiş olanlar da iki kısma ayrılıyorlar. Bir kısmı bâlâda mezkrû erbâb-ı taklîd olan zu'âfâdir ki bunlar beyân olunan mâ'nâsına insidâd-ı mâ'rûza kâ'il oluyorlar. Hilâfi takdîrinde mahzûr mütâla'aşile diyorlar ki: Diyânet-i İslâmîyyeye sâlik olanların kâffesi mezâhib-i mâ'rûfenin birine intisâb vücûbu husûsunda müttefiku'l-kelimdir.

"Eğer ulemâ-yı müte'âhhirîne de ictihâd hakkı verilse idi, ümmet arasında tefrika-i azîme hudûsuna bâdî olacak birtakım mezâhib ihdâs ederlerdi. (Bunların da bu mülâzemeleri zâhirül-butlândır. Fesâdını bi'l-etrâf îzâh edeceğiz.)"

Kism-ı sâni erbâb-ı ilim ü kiyâset olub cezmen bilirler ki bu hacrin, iğlâk-ı bâb-ı ictihâdin menşe'i mahz siyâsîdir. Çünkü ehl-i istibdâd olan selâtin ve umerânın bütün havf ü hirâsları ilimdendir. İlim ise ictihâd ile kâ'imdir. Hâfiz ibn Abdüller gibi ekâbir-i ulemâ tasrîh etmişlerdir ki mukallid bi'l-icmâ' âlim degildir. İbn Kayyim Cevzî de bu icmâ'ı nakl ve kabûl etmişdir. Hakîkat-i hâl tamamen bu merkezdedir, zîrâ bir şeyi âlim onu delîl ile câzim olandır. Mukallid ise yalnız filan zâtın şöyle söyle söze kâ'il olduğunu bilir. Binâ'en-aleyh mukallid âlim değil, nâkil addolunur. Hattâ fotoğraf âleti ona nisbeten hâ'iz-i rûchân görülür.

T- Bâb-ı ictihâdin ne zamandan beri kapandığı iddi'â olunuyor, bunun üzerine ne gibi mazarr ve yâ menâfi' teretüb etmektedir?

A- Karn-ı hâmis duhûl ve yâ hurûcundan i'tibâren kapandığı iddi'â olunmaktadır. Hâlbuki o zamandan sonra gelen pek çok ulemâ-yı izâm ictihâdda bulunmuşlar ve delâ'il-i şer'iyyenin kendi nazarlarındaki iktizâsına göre hükmü iftâ etmişlerdir. Hattâ ulemâ-yı Şâfi'iyye dünyanın hiçbir zaman mütchehidden hâli olmayacağına tasrîh ediyorlar.

Terk-i ictihâdda hiçbir menfa'at göremeyiz. Mazarrat ise nevi', nevi' muhakkakdır; pek çokdur. Meselâ ihmâl-i akıl, kat'-i tarîk-ı ilim, istiklâl-i fikriyyeden mahrûmiyet gibi şeyler büyük mazarratıdır.

İctihâdi terk ile ehl-i İslâm -zêvâhir-i kütübe kasr-ı nazar ederek- her ilmi mühmel bırakırlar, nihâyet bu hâle giriftâr oldular.

T- İctihâdin mâhiyeti neden ibâretdir? İnsan mertebe-i ictihâda varabilmek için ne gibi evsâf ve şerâ'iti hâ'iz olmak iktizâ eder;

A- İctihâd, edille-i kat'iyye ile sabit olmayan ahkâm-ı fer'iyyeyi ma'rifet için Kitâb ve Sünnet ve icmâ' ve kiyâsdan ibâret edille-i şer'iyyeye istiksâ-yı nazar, yani her mütchehid vüs' ü tâkati nisbetinde im'ân-ı nazar ve i'mâl-i fîr etmekdir.

(Kavîl-savâba göre ictihâd emr-i mütecezzî olmadığından kendisiyle bu minvâl üzere istinbât-ı ahkâma iktidâr hâsil olan bir melekeden ibâret olmak ve ta'rîf-i meşhûr bu mâ'nâya ircâ' olunmak iktizâ eder. Fekâhetin aynı olan ictihâd-ı şer'i belâgat ve sâ'ire gibi bir meleke-i nefsâniyyeden ibâret kilinmak emr-i zarûridir. Nasıl ki bir şahîs kelâmin şûkr ü şîkâyet ve medh ü hiciv gibi yalnız bir şu'besinde ibârât-ı mahâret ve muktezâ-yı hâle ri'âyet edebilmekle mü-

tekellim-i belîg addolunmuyorsa bazı mesâ'il-i fer'iyyeyi istinbâta muktedir olmakla da mütchehid ve fâkih olamaz.)

Evsâf u şerâ'it-i lâzimenin hülâsa-i icmâliyyesi Kitâb ile sünneti fehm ve mevâki'i icmâ'ı cezm ve kütüb-i usûlde beyân olunan mebâhis-i kıyası ihâta ile berâber mekâsid-ı şer'i şerifi ma'rifetden ibâret ise de ahvâl ü âdât-ı akvâmi tamâmen bilmekle de mukayyeddir.

Zîrâ şerî'atin bütün aksâmi, bilhâssa mu'âmelâta müte-allik ahkâmı gerek ma'aş, gerek me'âd itibâriyle mesâlih-i umûmiyyeye, yani celb-i menâfi' ve der'-i mekâsid kazîyye-i ma'külesine mun'atıfdır. Buna ri'âyet edebilmek için ahvâl-i nâsi arîf, ilca'ât-ı zamâneye vâkif olmak şart-ı a'zam olacaği derkârdır. Bir de kat'iyyen ma'lûm ve sâbit olan mesâ'ilî hâric-i ictihâd bırakıyorlar. Çünkü -makâle-i salîfede îzâh olunduğu üzere- zarûriyyât-ı dîniyye tesmiye kilînân "zulm ile şurb-i hamrin hürmeti ve salât ile adâletin farziyeti gibi" ahkâm-ı kat'iyyede ictihâd cereyân etmez:

Binâ'en-aleyh ictihâddan maksad-ı aslî hükmî ilâhîye zann tâhsîlî olmak te'ayyun eder. Fakat mütchehidin bu zanni kendi hakkında yakın menzilesindedir. Zîrâ vâcibü'l-itiba'dır. İctihâddan âciz olmalarından dolayı kendisine taklide mecbûr olanlar hakkında da hükm böyledir. Çünkü فَسْأَلُوا أَهْلَ الْدِّينَ كَيْفَ يَعْلَمُونَ¹ (mâba'di var-

Manastırlı İsmâîl Hakkı

NECÂ'IB-İ KUR'ÂNÎYYE

Sûre-i Sebe, Âyet - 15, 16, 17, 18, 19

لَقَدْ كَانَ لِسَيَاٰ فِي مَسْكَنِهِمْ أَيْةٌ جَنَّاتٍ عَنْ يَمِينِ وَشَمَائِلِ كُلُّوْا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ
وَاشْكُرُوا لَهُ بِئْلَدَةً طَبِيعَةً وَرَبَّ غَفُورٍ. فَاعْرُضُوا فَارْسُلْنَا عَلَيْهِمْ سِيلَ الْعَرْمِ
وَبَدَلْنَا هُمْ بِجَنَّتِهِمْ جَنَّاتِنِيْنِ ذَوَاتِيْنِ أَكْلِيْخَمْطَ وَأَتْلِيْوَشَيْءَ مِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ. ذَلِكَ
جَزَيْنَاهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَهُلْ نُجَازِي لَا الْكُفُورُ. وَجَعَلْنَا [67] بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْفَرِيْ
الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا فُرْيَ ظَاهِرَةً وَقَرَرْنَا فِيهَا السَّيْرَ سِيرُوا فِيهَا لَيَالِيْ وَآيَامًاً أَمْسِيْنَ.
فَقَاتُلُوا رَبَّنَا بَاعْدَ بَيْنَ آسْفَارِنَا وَظَلَلُوا آنْسَسُهُمْ فَجَعَلْنَا هُمْ أَخَادِيْتَ وَمَرْقَافِهِمْ كُلَّ
مُمْرَقٍ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَيَابِ لَكَلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ.

(Bir memleketin ümrân ve zîneti ve turuk u me'âbirinde emn ü intizâmın tekârrûrı Hudâvend-i cihân-âferînin bu âlemde o memleket ahâlîsi hakkında nişâne-i iltifât ve inâyeti olduğuna delâlet eden berâhîn-i sâti'adan biri de bu âyât-ı kerîmedir. Cenâb-ı Yezdân bu nazm-ı celîlde evlâd-ı Sebe'in hüsn-i hâllerine mebnî memleketleri ma'mûr ve âbâdân olub mevzi'-i süknâları yemîn ü şimâlden riyâz ü besâtîn ile muhât olduğunu ve köyleri biribirini vely ü tesel-sûl ede ede tâ kurâ-yı Şâmiyye'ye ittisâl ederek bu vech üzere turuk ve me'âbirde kemâl-i emn ü intizâm ile âmed ü şûd edildiğini onlar hakkında dünyada râyegân olmuş bir ni'met-i celîle-i Rabbâniyye olmak üzere hikâye buyurduğu gibi sonraları onların halleri isâ'ete münkalîb olub bu ni'-

¹ Nahl, 16/43.

met-i celîlenin kadrini bilmedikleri ve teşekkürünü edâ eylemedikleri cihetle o bağı ve bahçeler, o ma'mûr ü müzeyyen kasabât ve kurâ, o emîn ve âsûde yollar, o âsâr-ı ümrân ve intizâm kâmilen mahv ü nâbûd olub kendilerinin de târumâr ve perîşân olduklarını dahi isâ'etlerine dünyada bir mücâzât olmak üzere hikâye ediyor buyuruyor ki) evlâd-ı Sebe'in meskenlerinde (hitta-i Yemâniyye'de şehr-i Me'rib denilen mevzi'-i sükñârlarında Cenâb-ı Hakk'ın iyilere mükâfât ve kötülere mücâzât eylediğine delâlet eder hakikat bir) nişâne var idi, (beldeleri) yemin ü şimâlden iki taraflı riyâz ve besâtîn idi. (Yâhûd onlardan her birinin hâneleri iki taraflı bahçeler arasında idi. Onlar o derece na'im ve safâ içinde idiler ki lisân-ı hâl onlara) Rabbinizin sizi merzûk eylediği ni'metlerden tenâvül edib zât-ı ulûhiyyetine teşekkür edin, (beldeniz) belde-i tayyibedir (hevâsi latîf, hâki gâyetle feyz-nâkdır) mü'ezzîyat-ı hevâdan beldenizde bir şey yokdur. Rabbiniz de (Rabb-i) gafûrdur (ni'met-i celîlesine teşekkür edenlerin taksîrâtını afv eder) diye (nidâ eyler idi).

(Lâkin sonraları onlar ni'am-i ilâhiyyeye teşekkür vecîbesini edâdan) i'râz eylediklerine (ve taraf-ı ilâhîden kendilerine mürsel peygamberân-ı izâmi tekzîb etdiklerine) mebnî onların üzerine Seylû'l-arim gönderdik (Seylû'l-arim diye ma'rûf-ı enâm olan şiddetli bir sel ile onların bilâd ve arâzisini suya gark etdik) ve o iki taraflı bağı u bostanlarını (mahv ü nâbûd edib) me'kûlâtı zehir gibi acı ve eşcâri acı ilgîn ile bir mikdâr şecer-i sidrden ibâret bulunan iki taraflı bostanlara tebdîl eyledik (eşcâr-ı latîfe ve nâfi'a ile müzeyyen bağı ve bostanlarını, derûnlarında câ-be-câ eşcâr-ı habîse yetişmiş şûre-zâre çevirdik. Şûre-zâre "cennet" itlâk buyurulması müşâkelet ve tehekküm içindir.)

Küfrân-ı ni'met (yâhûd küfr ü tekzîb) eyledikleri sebebiyle kendilerine bu cezâyi etdik. Biz ancak kefûra (hadden efzûn küfrân-ı ni'met edene veyâhûd hadden efzûn küfr ü tekzîb-i rusûl eyleyene dünyada bu bu cezâ-yı fezî' ile) mücâzât ederiz (rivâyete göre Cenâb-ı Hak evlâd-ı Sebe'e onuç nebî ba's eylediği hâlde cümlesini tekzîb eylediler.)

Cenâb-ı münzilü'l-Furkân evlâd-ı Sebe'e mevzi'-i sükñârlarında in'am olunan ni'metleri ve onların buna karşı küfrânlarıyla kendilerine olunan cezâyi beyân buyurduduktan sonra onların kissalarını teknil ve âkibet-i hâllerini beyân için seyr ü seferleri ve dâd u sitedleri husûsunca haklarında râyegân olmuş olan ni'am-ı celîleyi ve bu yoldaki küfrân-ı ni'metleriyle kendilerine tareyân eden nikbeti dahi hikâye edib buyuruyor ki) biz (kendilerine beldelerinde ikrâm eylediğimiz sunûf-ı ni'amdan başka) onlar ile (ya'ni onların beldeleriyle cihâniyâne) feyz ü bereketli kıldıgımız kurâ-yı (Şam) arasında (kurbiyetlerine mebnî) birbirinden görünür (mütevâsil ve müselsel) karyeler de inşâ etdik ve oralarda seyr ü seferi takdîr eyledik (biz o karyeleri ebnâ-yı sebîlin hâline cesbân mesâfât-ı mu'ayyene üzerine inşâ ederek seyr ü seferin vakt ü mikdârını ta'yîn eyledik. Nakl olunur ki Sebe'in ma'mûriyyeti zamanında sabahleyin bir karyeden kalkan yolcu diğer bir karyede kaylûlet etdikten sonra üçüncü bir karyede beytütet eder ve bu sûretle Şam'a kadar vâsil olur idi. Hep bunlar evlâd-ı Sebe'ye ihsân olunan sunûf-ı ni'amı teknil ve hazar ü seferde tevkîr için idi. Bu

ma'mûriyet ve intizâmdan nâşî Sebe' ile Şam arasında âmed ü şûd eden yolcular için o derece sühûlet ve emniyet hâsil oldu ki lisân-ı hâl onlara) emîn olarak (açıkladan susuzlukdan düşmandan âsûde bulunarak) gece gündüz (arzu ettiğiniz vakit) oralarda seyr ü sefer edin (diyor idi).

(Lâkin ehl-i Sebe' yollarca şu süretle hâsil olan sühûlet ve emniyetin kadrini takdîr etmeyib mücerred kâfile ve debdebe ile yola çıkmak ve fukarâ üzerine kibr ü tereffü' etmek maksadıyla merâhil-i seferin bu'dunu temennî etmelerinden nâşî Cenâb-ı Hak o riyâz ve besâtîn ile kurâ-yı mutevâsîlâyı dahi tâhrîb ederek oralarını ber ü beyâbân ve kendilerini cezâ-yı a'mâlleri olmak üzere büsbütün perîşân edib her biri aktâr-ı âlemden bir tarafa dağlığından kissaları efvâh-ı nâsda kemâl-i hayret ve te'accüb ile deve-rân etdi, hâlleri mesel-i sâ'ir oldu. İşte Cenâb-ı Hak Kitâb-ı kerîmde buralarına işaret ile buyuruyor ki) onlar yâ Rabbenâ (merâhil-i) esfârimız arasını uzaklaştırdılar (böyle temennî etdiler) ve (bu temennîleriyle) kendilerine zulm eylediler. Biz de onları âleme destân ve kendilerini bütün bütîn târumâr u perîşân eyledik. Bunda (me'âsîden) sabr ve (ni'metlere) teşekkür eden her ferd için (ibret alacak) alâmetler vardır.

Bir kavmin hey'et-i müctemi'ası târumâr ve perîşân oldukda (تَفْرُقُوا اِبْدِي سَبَا) diye mesel-i darb olunur ki Sebe' ahâlisi Sebe'in muhtelif yollarına dağılarak perîşân oldukları gibi o cemiyetin efrâdi da dağılıb berbâd ve perîşân oldular ma'nâsi murâddır. Meseldeki (اِبْدِي) kelimesi (سَبَا) in cem'idir. (سَبَا) burada tarîk ma'nâsinadır, nitekim (اخذ بِدَ الْبَحْرِ) denir ki diğer [68] yolunu tuttu demekdir. Meseldeki (سَبَا) kelimesi sükûn üzere mebnî olarak okunur.

"Sebe'" kabâ'il-i Yemen'in cedd-i a'lâsi addolunan Yûshab bin Yu'râb bin Kahtân'ın oğlu ve halefi ve "Me'rib" şehrîn bâni'si olan zâtîn ismidir. Bu şehrî bazen bâni'sinin ismiyle "Sebe'" dahi deniyor. Bazıları dedi ki Sebe' Yemen'de San'a'nın şark cihetinde bir hitta-i kadîme olub merkezi bütün hitta-i Yemâniyye'nin kürsi-i kadîmi olan "Me'rib" şehri idi. Şehr-i mezûr vakıtyile Belkis'in makarrî hûkûmeti ve San'a'ya dört merhalelik mesâfede seddiyle meşhûr bir şehr-i ma'mûr idi. Ciyâdet-i hevâsi ve hâkinde fevka'l-gâye mebzûl olan feyz-i enbât elsine-i enâmda mesel-i sâ'ir olmuşdu. Me'rib Roma İmparatorluğu ve batâle-i Mîriyye zamanlarında Aden ve Basra ve Suriye arasında mühim bir merkez-i ticâret olub ahâlisi azîm servete mâlik idi. Ahâli bu ni'met-i celîlenin şûrûnu edâ eylemediklerinden mîlâdin 234 senesi mukaddeminde ve hükümdârândan Amr Muzikya zamanında Seylû'l-arimden harâb u yebâb oldu.

Seylû'l-arim: Me'rib şehrîndeki sedd-i cesîmi hedm ile memleketi ve ahâlî ile besâtîn ve mezâri'i mahv ü telef eden seyl-i meşhûrdur. Bu terkîbde vâki' "arim" kelimesi: düsvâr, şiddetli yağmur, yıkılmış taşlar, suyu habs için dereler içinde yapılan sed ve bend, köstebek dedikleri kör sıçan, bir dererin ism-i alemi ma'nâlarına gelir. Terkîb-i şerîf bu ma'nâların cümlesiyle tefsîr olunmuştur. Bazıları da burada "arim" ile Belkis'in binâ eylediği sed murâddır dedi. Nakl olunur ki ehl-i Sebe' bostân ve mezra'alarını saky ü irvâ

edecekleri mevsimde suyun adem-i kifâyesinden nâşî aralarında münâza'alar zuhûra gelmekde olmasına mebnî Belkis'in ahd-i hükümetinde iki dağ arasında kayalar ile "kir" ta'bîr olunur bir nevi' ziftden mürekkeb gâyet cesîm bir su bendi inşâ edilmiş ve ona biribirî üstünde üç demir kapı yapıldığı gibi bendin önünde on iki gözü büyük bir havuz yapılmış idi. Mevsim-i bârânda Yemen vâdilerinden gelen sular bendde toplanıp deryâ şeklini alır idi. Arâzî sulanacağî vakit bendin en üstündeki kapı açılarak önündeki havzâ kebîre su alınır ve havuzun suyu bitince ikinci ve sonra üçüncü kapilar açılır idi. Ehl-i Sebe' de bostan ve mezra'a larını havuzdan cereyân eden sular ile bol bol sularlar idi. Sonraları ehl-i Sebe' in ahlâkı bozulup tuğyân etdiklerinden Cenâb-ı Hak yer köstebegini musallat edib seddi delmesiyle içindeki sular birdenbire boşalarak o menâzil ve arâziyi tekrar ihyâ ve i'mârından kendilerini me'yûs edecek derecede gark-âb-ı fenâ eyledi.

Sin'in kesri ve dâl'in sükûnuyle "sidr" ki şecer-i nebkin ismidir. İki nevi' olur: biri bostânîdir ki meyvesi hoş olur, ve yaprağıyle el yikanır. Arapça "nebk" Türkçe Arabistan kirazı dedikleri meyve bu nev'in meyvesidir. Ve birisi, berrîdir ki meyvesi kekre olur ve yaprağıyle el yikanmaz. Âyet-i kerîmedeki "sidr" ile ikinci nevi' murâddır.

(Arabistan'da bir nevi' ağaç vardır ki yaprağı sabun gibi isti'mâl olunur) derler, işte o dedikleri ağaç, şecer-i nebkin bostânî nev'i idir.

Esdaku'l-makâl olan Kitâbullâh burada bize bir beyân-ı rûh-nûvâz ve ibret-engîz ile iki mühim şey nakl ediyor: Bunu'nun biri, Yemen iklîmînde Sebe' hittasının hâk ve hevâsindaki sevkal-gâye feyz ü ciyâdet ve o hittanın zamân-ı kadîmdeki ma'mûriyet ve ihtişâmıdır. Coğrafya ile târîh dahi şehâdet ediyor ki Yemen Cezîretülarab'da ra'nâ ve müsâtesnâ bir cesîm iklîmdir. Kadîmden beri bu iklîm "mes'ud ve mübârek" diye tasvif oluna gelmişdir. Kum deryâsı olan bazı vâdîleriyle sevâhîlî istisnâ edildiği hâlde mevâkı'-î mürtefi'asında hava latîf ve arâzi pek münbit ve mahsûldârdır. Ormanları akarsuları fevâikh ve mezrû'âti me'âdini el-hâsil menâbi'-i tabî'iyye-i serveti mebzûldür. Bu iklîm-i mes'ûdda bir çok enkâz-ı azamet-nûmâ vardır, bunlar oranın vaktiyle bir debdebe ve ihtişâm-ı mi'mâri ile âbâdân olduğuna şehâdet eder bakâyâ-yi mefharetdir. Hind, Çin, Mısır ve sâ'ir bilâd arasında mühim bir mevki'de olmasiyle ötedenberi fevka'l-had ehemmiyet-i ticâriyyesi vardır. Bi-hakkın bakılacak olsa bir ikinci Hindistan olacagına şüphe yokdur deniliyor. Bu iklîm-i mübârek ahâlîsi¹ (أَهْلُ الْبَيْنِ هُمْ أَرْقُ قُلُوبًا وَأَلْسُونُ فَلَوْبَا sitâyiş-i nebevîsine mazhar olmuş ve oradan nice efâzîl-ı benâm zuhûr eylemişdir. Bir hüsn-i idâre te'sisiyle bu kîfa-i cesîmeden bütün ümmeti dilhûn eden gird-bâd-ı ihtişâşın zevâline ahd-i karîbde muvaffakiyet husûlü eltâf-ı ilâhiyyeden müsted'âdir.

Kitâbullâhın bize naklettiği ikinci şey de: ehl-i Sebe' muhât oldukları ni'am-ı celîlenin şûkrünü edâ eylemediğleri cihetle haklarında râyegân olan âsâr-ı iltifât-ı ilâhiyyeden

mahrûm olduklarıdır. Bundan da celiyyen nûmâyân oluyor ki bir memleketde tecelli eden ma'mûriyet ve âsâyiş Cenâb-ı Hakk'ın o memleket ahâlîsine lâyiğ去做ü bir ni'met-i uzmâ ve bir nişâne-i iltifâtıdır.

Cenâb-ı Hüdâvend-i Hakîm ibret almaktığımız için bize, Sebe'in hâl ve mevki'ini, ahlâsinin dûcâr olduğu inkilâb-ı azîmi, esbâbını nakl ü hikâye buyurduğu gibi Sûre-i Nûh'da dahi (وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ سِنَاطًا لَغَلَّكُمُوا مِنْهَا شَبَّلًا فِي جَاجَّا) ² buyuruyor. Rûy-i zemînde geniş geniş yollar açıp da âmed ü şud etmekliğiniz için Allah te'âlâ arzı size bisât kıldı (menâfi'inize muvâfîk sûretde yaratıldı.)

Rûhu'l-Beyân'da şöyle zikr olunmuş: (Müfredât sâhibi diyor ki fec: iki dağ arasındaki yoldur. Geniş yol ma'nâsında da isti'mâl olunur. (Men) harfi mâ-kabline müte'allikdir, çünkü mâ-kabli ittihâz ma'nâsını mutazammındır, nazm-ı celîl (لَكُلَّكُمُوا مِنْهَا شَبَّلًا تَقْتَرِفُوا فِيهَا مَجِّنًا وَذَهَابًا) den hâl vâki' olan muzmara müte'allik olub (كَائِنَةً مِنَ الْأَرْضِ) takdîrindedir. Eğer [69] (من) harfi (سبلا) kelimesinden mu'ahhar vâki' olaydı onun sıfatı olur idi. Arzin seyr ü sülûk için bisât kılınması, nevm, istirâhât, hîrâset, gars ve sâ'ire gibi diğer vücûh-i intifâ'a münâfi' değildir.

Gelelim seyr ü sülûke: Bu yâ cismânîveyâ ruhânî olur. Sülûk-i cismânî maksada îsâl eden hareket-i eyniye ile olur. Bu nevi' seyr ü seferin taleb-i ilim, hac, ticâret ve sâ'ire gibi fevâ'id-î celîlesi vardır. Sülûk-i rûhânî maksûda îsâl eden hareket-i keyfiyye ile olur. Bunun da muhabbet, ma'rifet ve irfân, üns ü i'tilâf ve sâire gibi fevâ'id-î celîlesi vardır).

Bereketzâde: İsmâîl Hakkı

AHKÂMÜ'L-HARB VE'S-SULH FI'L-İSLÂM

Memnû'ât-ı Harbiyye

Harb esâsen düşmanı mâlen ve bedenen izrâr ve dûcâr-ı telef ve hasâr edilmek maksadı üzerine mü'esses ve hasma (الشَّرُّ بِالشَّرِّ وَالْبَادِيُّ اَظْلَمُ kâ'idesince düşmanın her türlü mu'âmelesine karşı mukâbele-i bi'l-misil icrâsi kavâ'id-i tabî'iyye ve âdât-ı mer'iyyedeler bulunduğu hâlde şerî'at-ı garrâ-yi İslâmiyye mu'âmelât-ı harbiyyede on maddeyi istisnâ ve bunların ne mukâbeleten ve ne mübâşereten icrâsi câ'iz olmadığını beyân ve inbâ ile nehy ü tahrîm eylemiştir.

Birincisi – Savma'a-nişin olan râhiblerin katli

İkincisi – Etfâl ve sibyân makülesinden olan çocukların katli

Üçüncüsü – Kadınların katli

Dördüncüsü – Pîr-i fânî olan ihtiyârlar ile a'mâ ve alîl ve menzûl olanların katli

Beşincisi – Meyvedâr olan her nevi' ağaç ve mezrû'âtin kat' ve ihrâku

Altıncisi – Yemeğin lüzûmu olan mikdârdan fazla koyun ve sığır gibi hayvanların zebhi

Yedincisi – Ervâlî ganâ'imden bir nesneyi asker ve kumandanlardan gizli olarak ahzı

¹ Buhârî, Sahîh, Kitâbü'l-Megâzî 71; metinde (أَرْقُ قُلُوبًا وَأَلْسُونُ أَفْنِدَة) şeklinde.

² Nûh, 71/19-20.

Sekizincisi – Zinâ gibi fesâd ve ma’siyeti mûcîb ef’âlin irtikâbi

Dokuzuncusu – Mecrûhînin ta’kîb ve itlâfi

Onuncusu – Üserânın katli

İşte memnû’ât-i mezkûrenin her biri müte’addid âyât ve ehâdis ile nehy ü tahrîm buyurulmuşdur. Nitekim halîfe-i siddîk-câh Ebûbekir radiyallâhu anh efendimiz gazâ zimninde bir cihete serdâr nasbıyla ba’s ü isrâ eylemiş olduğu Yezîd bin Ebî Süfyan’ı Medîne-i Münevvere hâricine kadar mâsiyen teşyi’ eyledikden sonra hutbe-i âtiyyeyi ilkâ ve menhiyât-i aşereyi beyân ve ihsâ ile buyurmuşlardır ki:

اوْصِيكُ بعْشَر خَصَال فَاحْفَظُهُنَّ سَلْقَى فِي سَفْرٍ هَذَا رَجَالاً لَرْمَوَا صَوْمَعْتُهُمْ
لَطَاعَةُ اللَّهِ فِي زَرْعِهِمْ فَلَا تَعْرُضُ لَهُمْ وَإِنَّا حَلَقْنَا اَوْسَاطَ رُؤْسَهُمْ وَتَرَكْنَا
شَعُورًا كَالْعَصَابَةِ فَاضْرِبُوهُ مَقَاعِدَ الشَّيْطَانِ مِنْهَا بِالسَّيْوَفِ وَلَا تَقْتَلُنَّ مُولُودًا
وَلَا شَيْخًا كَبِيرًا وَلَا تَعْرُنَ شَجَرًا بِدَائِرِهِ وَلَا تَحْرُقُنَ نَحْلًا وَلَا تَقْطَعُنَ كَرْمًا لَانَّهُ
فَسَادٌ فِي الارضِ وَاللهُ لَا يَرْضِي بِالْفَسَادِ وَقَدْ قَالَ تَعَالَى فِي كِتَابِهِ الْكَرِيمِ (وَإِذَا
تَوَلَّتِي سَعْيَ فِي الْأَرْضِ لِيُقْسِدَ فِيهَا وَيَهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ) ¹ وَلَا تَدْبِحْنَ غَنِمَةً
وَلَا بَقْرَةً إِلَّا اضْطَرَرْتُمْ لَأَكْلِهِ وَلَا تَغْلِنْ وَلَا تَجْبِنْ. وَلَا تَفْسِدُنَّ. وَلَا تَعْصِمُنَّ.

Me’âl-i münîfi: Ey Yezîd ben sana on haslet ile emr ederim ki onları ezberle işbu seferinde an-karîb savma’-a-nîşîn-i ibâdet birtakım râhiblere tesâdûf edecekse ki onlar tâ’at-i Hudâ zu’miyle savma’alarına kapanmış olduklarıdan onlara ilişme ve birtakım başlarının ortasını traş etmiş ve uzun saçlarını başları etrafına çember gibi geçirmiş sergerdeğân-i küfr ü fesâda râst geleceksin ki onların nişîmen-geh-i Şeytân olan kafalarının ortasını şemşîr-i kahr ü tedmîr ile darb eyle. Ancak etfâl ü sibyân ve pîr ü nâ-tuvân ve benât ü nisvânı katlı ü itlâf eyleme. Ve dîraht-i meyvedâr ve bâğ ü bostân gibi kürüm ve eşcâri kat’ u ihrâk eyleme. Ve yiyeceğinden fazla düşmanın ağnâm ve hayvânâtını kesme. Ve emvâl-i ganâ’imden ve emti’â-i muhâribînden gizli olarak nefsin için bir nesne alma. Ve cenc ü cidâl ve harb ü kîtâlde izhâr-i havf ü hirâs ile korkak olma. Ve fesâd ve ma’siyet gibi ef’âl ü menhiyâtı irtikâb eyleme, demekdir.

İşte hukûk-ı harbi mübeyyin bu hutbeden belîg bir dûstûr-i hikmet ve kânûn-i ma’delet vücûdu tasavvur olunmaz. Ve harb ü kîtâlde bile adâlet-i İslâmiyye ve medeniyet-i Muhammediyye’ye bundan büyük şâhid-i âdil olmaz. Ve şimdiye kadar vukû’ bulan muhârebâtda bazı Avrupa muta’assiblарının asâkir-i İslâmiyye’ye isnâd eyledikleri te’addiyâtı tekzîb için başkaca delîl ve bûrhânîn irâdâna hâcet kalmaz ² (فَاغْتَبُرُوا بِأَوْلَى الْأَبْصَارِ)

Hengâm-ı Harb ü Sulhda Ahkâm-ı İstîmâن

Bir hey’et-i istîmâ’iyye ile vukû’ bulan mu’âhdedât ahkâmına ri’âyet vâcibe’-i diyânet olduğu gibi hengâm-ı harbde bile muhâribînden birisi tâlib-i emn ü emân olarak müslimîne ilticâ eylediği halde dehâlet-i vâki’ası kabûl ve mal ve cân ve ırzını her tûrli tecâvüzdən muhâfaza ve sıyânetle te’-

mîn edilmesi ve âyât-ı Kur’âniyye ve ahkâm-ı dîniyyeyi istîmâ’ ve telkinden sonra yine vatanına avdet arzûsunda bulunursa dârûlharb olan vatanına sâlimen îsâl edilinceye kadar vikâye ve himâyet edilmesi şerî’at-ı garrâ-yı İslâmiyye ahkâm-ı âdilesi mukteziyâtındandır. Nitekim Sûre-i Tevbe’de nâzîl olan ³ (وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُنْتَرِكِينَ إِنْ تَجَازَكَ فَقَرْبَهُ حَتَّىٰ يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ) âyât-ı kerîmelerinde bu cihet sarâhaten beyân buyurulmuşdur. Âyât-ı mezkûrenin me’ânî-i şerîfeleri, ey Peygamber-i zîşânım eğer tâ’ife-i müşrikînden birisi sana ilticâ ve sahâbet ve himâyetini ricâ eylediği hâlde kelâmallah olan âyât-ı Kur’âniyye’yi istîmâ’ ve ahkâm-ı dîniyyeye kesb-i vukûf [70] ve ittilâ’ eylemek üzere ol mültecî kimseyi himâyeye ve te’mîn eyle. Sonra dahi her tûrli ta’arruzdan siyânetle me’men olan vatanına kadar îsâl eyle zîrâ bu müşrikler ahkâm-ı Kur’âniyye’ye âşinâ degillerdir demekdir.

İşte bu âyet-i kerîmede dahi mültecîlere ne yolda mu’âmele edilmek lâzım geleceği ve istîmâne talebinde bulunan muhâribîn-i müşrikînin dahi nâ’il-i emn ü emân olacakları beyân buyurulmuş olduğu gibi ahkâm-ı diyânet-i İslâmiyye’ye cehâletleri medâr-ı afv bir ma’zeret ittihâziyle kable’t-tâ’lim ve’l-inzâr mu’âhezeleri câ’iz olamayacağı emr ü ihtâr olunmuştur.

Ahkâm-ı Sulh

Mukaddimede ber-tafsîl beyân ve îzâh olunduğu vechile diyânet-i mu’azzama-i İslâmiyye ahkâmi rûy-i zemînde bulunan kâffe-i ümâm ve akvâm arasında “sulh-i ebedî” te’sîsi maksadına mütedâ’ir olub harb-i muvakkiati dahi sulh-i ebedî husûliyün tecvîz buyurmuş olduğu bâlâda tafsîlâtıyla bast u beyân edilmişdir. Aleyhi’s-selâtu ve’s-selâm efendimiz dahi kâffe-i mu’âmelâtda sulhu düstûru’l-amel ve her bir münâza’ha hasmında aleyhi’l-ma’ûl ittihâz buyurdukları ma’rifetleri veyâ tahkîm sûretiyle husûl-pezîr olduğu ma’lûmdur.

Hâl-i sulh esâsen hâl-i aslî dâimî olub hâl-i harb ise muvakkat ve ârîzî olduğu ve âmme-i müslimîn hemîse sulh ü salâhin muhâfazasıyle mükellef bulunduğu âyât-ı âtiyye ile müsbetdir.

Nitekim Kur’ân-ı azîmûş-şânda nâzîl olan ⁴ (يَا أَئُلُّهَا الَّذِينَ) âyêt-i kerîmesi bu ma’nâya bir şâhid ve bûrhândır ve mazmûn-i münîfi, ey ma’şer-i mü’minîn cümleniz hâl-i sulh ve müsâlemete dâhil olunuz, demekdir. İşbu emr-i celîl-i Rabbâni’den müstebân olan hâl-i sulha dâhil olmak bir farz-ı ayndır. Hâl-i harb ise yukarıda beyân o-

¹ Bakara, 2/205.

² Haşr, 59/2.

³ Tevbe, 9/6.

⁴ Bakara, 2/208.

lündüğü vechile muvakkat ve esbâb-ı mücbire ve mûcibeye mübtenî bulunmasıyle ya esbâb-ı mezkûrenin zevâliveyâhud muhârib olan düşmanın teklifi üzerine hâl-i sulha rucû' muktezî idüğü âtfide beyân olunacak âyet-i kerîme ile müsbetdir. Nitekim Sûre-i Enfâl'de:

وَاعْدُو لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُرْبَةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَذَّابَ اللَّهِ
وَعَذَّابَكُمْ ...
وَإِنْ جَنَحُوا لِلسلْمِ فَاجْنِحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ ...
وَإِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَعْدِلُوكُمْ فَإِنَّ اللَّهَ حَسْبُكُمْ ...¹

âyât-ı kerîmeleri techîzât-ı harbiyye ile berâber sulpun tercihi lüzümunu nâtikdir. Me'ânî-i münifeleri: Ey mü'min olan kollar siz düşmanlarınızın müdâfa'aası için kudret ve istitâ'atınızın yettiği ve Cenâb-ı Hakk'ın düşmanlarıyla düşmanlarınızı korkutacak derecede îcâb eden mühimmât-ı harbiyye ve hiyel ve esliha gibi kuvvetleri tedârik ve istihzâr ediniz. Ve fakat düşmanlarınız sulha meyl ve rağbet gösterirler ise siz dahi sulha meyledib Cenâb-ı Hakk'a mütevekkil olunuz. Cenâb-ı Hak her hakikati işidir ve görür ve eğer sulha meyl göstermekden düşmanınızın maksadı sizi aldatmak için bir hud'a ise Cenâb-ı Hak seni yine şerlerinden hifz u himâyeye kâfidir. İşte techîzât-ı harbiyyeden maksad "Hâzır ol cenge eğer ister isen sâlh u salâh" misâdâkınca her türlü ihti-mâle karşı hâzır ve müheyŷâ olmakla berâber düşmanların tecâvûzâtını men' için bir siper ve istihzârdan maksad bilâ lüzüm istî'mâl olmayıb belki o sûretle düşmanı tahvîf ve harbin vukû'una mâni' olmakdan ibâredir.

Teçhîzât ve tedârikât-ı harbiyyede istitâ'at-ı mâliye mî-zân-ı tatbîk olacağı ve istitâ'at hâricinde tekellüfâta mesâğ olmadığı nass-ı celîlin sarâhat-ı ibâresi ve delâlet-i iktizâ ve işârâtî ile vâzîh ve hüveydâdir.

Ahd-ı Sa'âdet'de vukû' bulan gazavât ve akd olunan mu'âhedât-ı sulhiyyeden birisi Medîne-i Münevver'e hic-ret-i Nebeviyye'den bir sene sonra "Kureyse" ve Benî Damîre nâm kabâ'îlin vâkı' olan harekât-ı nâ-hemvâreleri üzere salâr-ı kâfile-i enbiyâ aleyhi efadalı's-salavât ve't-tahâyâ Efendimiz muhâcirîn-î müslîmînden almiş nefer merd-i dilîr ve gazanfer-i harb ü tedbîr rikâb-ı hümâyûnlarında bulundukları halde şehr-i Saferu'l-hayr'da makarr-ı a'dâ olan Eb-vâ nâm mahalle azîmet buyurduklarında Benî Damîre kabîlesi re'is-i ferâset-enîsi Mahşî bin Amr ed-Damîri mevkîb-i Nebevi'yi istikbâl ve mâ-selef-i efâline beyân-ı nedâmet ve peşîmânî ile taleb-i sâlh ü emân olucak Sultân-ı sütûde-seyr-i istî'tâf vâkı'i is'âf ile dehân-ı hikmet-beyân-ı risâlet-pe-nâhîlerinden takrîr buyurdukları mu'âhede-i sulhiyye sûret-î serifesi teyemmünen ve teberrüken keşîde-i silk-i tahrîr kilinmişdir.

Bismillahirrahmânirrahîm

هذا كتاب من محمد رسول الله صلى الله عليه وسلم لبني ضميرة بأنهم
آمنون على أموالهم وإنفسهم وإن لهم النصر على من عادهم ان لا يحاربوا في

دين الله وإن النبي اذا دعاهم لنصره اجابوه عليهم بذلك ذمة الله وذمة رسول الله ولهم النصر على من بر منهم واتقى

Tercüme-i serifesi: İşbu musâlahanâme Resûlullah olan Muhammed aleyhi's-salâtü ve's-selâmdan Benî Damîre'ye verilib hükümleri münîfi oldur ki, Benî Damîre İslâm ile muhârib olmamak Peygamber kendilerini yardım için da'vet ettiği halde icâbet eylemek üzere mâl ve canlarını te'mîn eder. Ve müttækâ ve hayır hâhlarına yardım edeceğini Cenâb-ı Hak ile Peygamberi nâmına va'd ve ta'ahhûd eyler, demekdir. İşte bu mu'âhede-i serifeye mazmûnu münîfinden gayr-i müslîm olan ümem ve akvâm ile tecâvûzi ve tedâfû'î akd-i mu'âhedeyle İslâm'ın me'zûn oldukları müstefâd olduğu gibi musâlahâna sûretille hasm-ı ihtilâf mümkün iken tarîk-ı harb ü darbe sülük câ'iz olmadığı nûmâyân olur.

Üserâ-yı Harbiyye

Hürriyet-i beşeriyye şerî'at-ı Ahmedîyye'de kavâ'id-i asliyyeden olub esâret esâsen diyânet-i İslâmiyye'de memnû' ve yalnız harb zamanlarında meşrû' olduğu [71] Kur'ân-ı azîmûş-şânda vârid olan âyât-ı furkâniyye ve ol bâbda lisân-ı mu'cîz-beyân-ı Nebeviyye'den sâdir olan ehâdîs-i sahîha-i mûte'addide delâletiyle sâbit ve ayândır. Ez-ân cümle Sûre-i Enfâl'de vârid olan ² (ما كان لبني أن يكون لهم أشرى حتى) âyet-i kerîmesi sübût-i müdde'âyâ delîl ve bûrhândır. Ma'nâ-yi serifî, muhârebe etmedikçe esîr ittihâzî hicbir peygamber için câ'iz degildir, demekdir. Demek esâret münhasıran hâl-i harbe maksûr ve userâ-yı harbiyyeye mahsûr olduğu işbu âyet-i kerîme şehâdetiyle vâreste-i îrâd-ı sutûrdur.

Istîtrâd

"Esâret: Muktezâ-yı diyânet-i İslâmiyet"dir, diye da'vâ eden ma'hûd Kardinal Lafîqi işbu âyet-i kerîmeyi okuma-mış ve İslâmiyet'de esâret memnû' ve hattâ fekk-i rikâb-ı üsârâ için her bir müslüman üzerine zekât nâmiyle bir vergi-yi senevî maktû' olduğunu ve İslâmiyet'de en büyük sevâb itk-i rikâb olduğunu bilmiş olaydı vakitiyle nâ-hâk yere diyânet-i mu'azzama-i İslâmiyye'ye etmiş olduğu ifk ü iftirâdan hayâ etmesi lâzım gelir idi zannederim, her ne hâl ise sade-de gelelim.

Kaldi ki harbde esîr almakdan maksad düşmanın ade-dini taklîl ve muhâribînin mazarrât ve tecâvûzâtını tehvîn ve ta'dîl ve efrâd-ı muhâribîni ta'tîl olmasıyla üsârâ haklarında icrâ edilecek mu'âmelât ber-vech-i âtî âyet-i kerîmede tahâdîd ve ta'yîn buyurulmuştur. ³ İşbu âyet-i serifenin mazmûn-ı münîfi: Ey ma'ser-i müslîmîn siz esnâ-i harb ü kitâlde esîr aldığınız hâlde onları kaçamayacak sûretde muhâfaza ediniz ondan sonra ya lûtf u ihsân edib meccânen âzâd veyâhud kendi üsârânızla mübâdele veya bir fidye-i ma'lûme ahziyle se-

² Enfâl, 8/67.

³ Muhammed, 47/4.

billerini ihlâ edersiniz. İşte şu âyet-i şerîfeden müstefâd olan ahkâm-ı münîfe esâret def'-i şerr u mazarrat maksadiyle hîtâm-ı harbe kadar hükmü cârî ve alınan üsârâ katl ü itlâf e-dilmeiyib hüsn-i muhâfaza ve ba'del-harb ya tekerrümen ve bilâ-bedel itlâk ve âzâd veyâhud fidye ahzı sûretiyle salîverilmeleri muktezi idigi husûslarından ibâretdir.

Mardinîzâde: Ârif

PARA

Her genci i'tiyâd-ı rezîl-i sefâhate
Bend eyleyen: Para
Kalbinde her fakîrin açan kanlı bin yara
Her desti sevk eden o: Cinâyâta, vahşete,
Kalb eyleyib sa'âdeti bir gün felâkete,
Mahkûm eder gönülleri kayd-ı sefâlete
Mutlak odur: Sadâkatî, nâmûsu kesr eden,
Ahlâki çığneyen!
Bir tâze rûha öğretir: Âlâm-ı bî-gerân,
Sevdâyi inletir de, eder ömrü pür-figân..

* * *

Ba'zen de serpiyor, ne melâhât hayâta o
Birgün bulursa çâre, nihâyet memâta o:
Her kalbi şenletir,
Cennetle eğletir,..
Bir anda her mesereti, her zevki bahşeder,
Bir anda ihtiyâcları mahv edib gider,
Bir anda şân verir,
Bir anda cân verir!..

* * *

Ey genç! Bil ki: Burc-ı hayatı yapıp, yıkan;
En muhterem harîme izinsiz girip çıkan
Ancak: Para
Lâkin, fakîr: Sîne-i servetde bir yara!
Yâhûd cebîn-i nâz-ı temeddünde bir kara!

Osman Fahri

Hazret-i Mevlânâ Fermûde

دی شیخ باجراغ بکر دید دور شهر
کر دیوودد ملول وانسان آرزوست
کفتم که یافته نشود جسته ایم ما
کفت انکه یافته نشود زانم آرزوست

Tercüme

Şeyhi dün elde fener şehri gezerken gördüm,
Kıldım esbâb-ı tahârrîsini kendîye su'âl;
Dedi: "Ben bunda bir insân-ı hakîki ararım,
Bu afârît bana eyledi îrâs-ı melâl..."
– Onu, ya Şeyh, dedim, biz dahi pek çok aradık;
Bize bir kerre nasîb olmadı ol emr-i muhâl.
Dedi: "Âh, işte odur tam benim de emelim,
Hep onunçün koşarım tâ edeyim istihsâl;
Bulunur nesne için her kişi eyler tek ü tâz
Lîk nâ-yâbi tahârrî eder erbâb-ı kemâl..."

Muallim Feyzî

[72] DÎRVÂS

(Manzum bir fıkra-i târihi)

Derler ki: Ümeyye'den Hisâm'ın
Devrinde, yakınlarında Şâm'ın,
Üç yıl ekin olmamış kuraktan.
Can kaydına düşmüş artık urban.
Her hayme mezâr olup kapanmış:
Altında beş on kadîd uzanmış.
Bakmiş ki meşâiyh-i kabâil:
Sırılmayacak bu derd-i hâil;
Bir encümen akd edip, demişler:
Durdukça helâkimiz mukarrer.
Mâdem ki şüyûhuyuz bu halkın,
Kalkın gidelim Hisâm'a, kalkın.
Bir duysa Halîfe'miz bu hâli;
Var merhamet etmek ihtimâli.
Hiç ak sakalıyla bir alay pîr,
Eyler de Emîr'e hâli tasvîr,
Görmez mi ibâdi rahme şâyan?
Sultansa da taş değil ya: İnsan!

Teklîfi kabûl eder bütün nâs;
Derler, yalnız: "Bulunsa Dirvâs.
Sinnen daha pek çocuktur amma
Olmas o kadar talâkataslâ."

Vaktâ ki girer şüyûh Şâm'a,
Derhâl haber gider Hisâm'a:
Derler ki, beş on kabîle geldi.
Der: Gelsinler sarâya şîmdi.
Birlikte çocuk dalar huzûra,
Evvelce duâ eder de sonra,
Dîbâce yapıp girer kelâma...
Lâkin bu tuhaf gelir Hisâm'a;
Der: Sus a çocuk, büyük dururken,
Söz sâdir olur mu hiç küçükten?
Dirvâs o zaman kelâmi tekrâr
Teshîr ile der: "Nedir bu âzâr!
Mikyâsi midir zekâvetin sin?
Dirvâs'ı çocuk mu zannedersin?
Bir dinle de sonra gör çocuk mu?
İnsâf nedir o sizde yok mu?
Ben söyleyeyim de bir efendim,
Susturmak elindedir efendim."

Dirvâs bakar Melik'te ses yok;
Mecliste değil ki ses, nefes yok;
Mu'tâdi olan talâkatıyla
Başlar söze eski şiddetile:

"Üç yıl mütemâdiyen kuraklar,
Emsâli görülmemiş sıcaklar,
Sâmânimizi kuruttu gitti;
Mezrûâtın umûmu bitti.
Binlerce çadır kapandı kaldı,
Çöl, mahşer-i mevt şekli aldı!
Bir halde dir bugün kabâil:
En zengini en birinci sâil!
Hâtemlere cûd eden o urban

Nan-pâre için bugün verir cân!
Çiplakları giydiren kerîmân
Gezmekte bakın sefil ü üryan!
Açlık ecelin zahîri oldu:
Baştan başa çöl cesedle doldu.
Her kûşede bin acıklı feryâd...
Yok bir yerden sadâ-yı imdad.
Şubbân bütün ihtiyâra döndü!
Pîrân ber-pâ, mezâra döndü!
Yok vâlidelerde süt ki: Tutsun,
Evlâdını emzirip uyutsun.
Zannım, bize münfail ki Mevlâ:
Bir bâdiye halkı yandı, hâlâ,
Bir damla su inmiyor semâdan,
Şebnem bile düşmüyör duâdan!
Binlerce duâya bir icâbet
Göstermedi bârgâh-i rahmet.
Artık sana ilticâya geldik.
Reddetmez isen ricâya geldik:

Görmekteyiz ey Emîr-i âdil,
Înkârı bunun değil ya kâbil
Yok sendeki nakd ü mâle pâyân;
Bizler ise bir yiğin sefilân!
Bir yanda demek ki fazla var çok;
Hayfâ ki öbü tarasta hiç yok.
Öyle ise biraz tevâzün ister.
Evvel beni dinle, sonra hak ver:
Allâh'ın ise eğer bu servet,
Bizler de kuluz Hudâ'ya, elbet
Bir pay talebinde hakkımız var...
Însâf olamaz bu hakkı inkâr.
Yok halkın ise bütün bu emvâl.
Ver, etme hukûk-i gayrı pâmâl.
Yok; böyle de olmayıp da kendi
Mâlin ise –çünkü fazla– şimdi
Bî-vâyelere tasadduk eyle...
Dördüncüsü varsa haydi söyle!"

Mebhût ederek Hisâm'ı son söz,
Huzzâra demiş: "Gelin bulun söz
Yok bende cevâb-ı redde kudret..
Hayret, bu civan-dehâya hayret!
Îcâb ediyor ki şimdî insâf:
Mes'ûlü hemen olunsun is'âf."

Mehmed Âkif

AHLÂK-I İSLÂMIYYE'DEN BİR NEBZE

خُذْ الْعُنُوْجَ وَأْمُرْ...¹

Cemî-i zerrât-ı mevcûdâta şâmil olan rahmet-i âmme-i sübâniyyenin nev'-i mümtâz-ı besere âid celâ'il-i âsâr-ı bâhirasındandır ki tînet-i beserde memzûc, hilkat-i asliyede mevdû' ahlâk-ı behîmiyyenin tagallüb ve tahakkümü cereyânına kapılmamak, hikmet-i hakîkiyye-i âferînişden uzaklaşmamak maslahat-ı uzemâsiyle tarîk-ı istikâmeti, cihet-i

savâb-ı irâ'e ve teşvik eder rûh ve kalbi envâr-ı Samedâniyye ile münevver, ahlâk-ı mühezzeb pek çok enbiyâ ırsâline ba's ve ırsâline inâyet-i ezeliyye-i sübâniyye şeref-müte'alîk etmişdir. Enbiyâ-yı kirâm hazerâtının eşref ve edfali, hâtime ve ekmeli bulunan ve min-indillâh mü'eyyed ve mu-saddak ve ahlâk-ı hamîde ile mütehallik olan kerîmul-ahlâk ve ş-siyem Resûl-i âlî-himem efendimiz hazretleri [73] kâffe-i avâlim hakkında mahz-ı rahmet ve şefkat olmak üzere gönderilmeleriyle zât-ı risâlet-penâhîleri bâlâda işâret eylediğimiz âyet-i celîlenin nûzûlunu müte'âkib sâhib-i vahy-i mübîn Hazret-i Cibrîl-i Emîn efendimizden âyet-i mezkûrenin te'vîl ve tefsîrini su'âl ve taleb buyurmalarıyla Nâmûs-ı Ekber hazretleri münzil-i Kur'ân hâliku'l-kevni ve'l-mekân Cenâb-ı Bârî Te'âlâ ve tekaddes hazretlerine bi'l-mûrâca'a ögrenerek avdetlerinde (يا محمد إن الله يأمرك أن تصل من قطعك،) (وتعفو عن مرمك، وتعفو عن ظلمك) kelimât-ı şerîfesiyle âyet-i mezkûre-i forkâniyyeyi tefsîr ve izâh buyurmuşlardır.

Ber-vech-i meşrûh cânîb-i akdes-i ilâhîden ahz u telakkî ile tebliğ eylediği elfâz-ı mezkûrenin me'âli: Ey Resûl-i âlî-şân sana zulm edenlerin kabâhatlerinden geçerek afvi ve münâsîb olan mu'âvenet ve i'tâda kusûr ve seni mahrûm edenlere bezl ü atâyi ve senden inkita'la seni terk edenlere iltifât ve ziyâretle muvâsalayı Allah te'âlâ hazretleri muhakkak sana emr ediyor demekdir. Şu vechile ma'nâsı tevcîh ve izâh buyurulan âyet-i celîle-i mezkûre ile me'mûr buyuruldukları vechile şefkat-i âmme-i nebeviyyeleriyle bütün halkı kendilerine meftûn eden Nebîyy-i zîşân efendimiz hazretleri efrâd-ı ümmet taraflarından vukû'a getirilen cerâ'im ve tecâvûzâta karşı lâyâkiyle ahz-ı sâr ve mücâzâta iktidâr derkâr iken terk-i mu'âheze ma'nâsına olan afvla mu'âmele buyurulur. Ancak muharremât ve memnû'ât-ı dîniyyeden birini irtikâb eden olursa icrâ-yi ma'siyyete ve hetk-i hürmet-i şer'iyyeye rızâ göstermezlerdi.

Ahlâk-ı fâzila ve secâyâ-yı nebeviyyelerinden bir nebze olarak afve dâir şerif-zuhûr eden bir hâl-i mübârekelerini hâvî ve vekâyi'-i adîdeden berî; vak'a-i âtiyedir:

Hidmet-i seniyye-i risâlet-penâhî ile müşerref ve mümtâz ashâbdan Enes bin Mâlik radiyallâhü anh hazretlerinden rivâyet olunduğu üzere bir gün nezd-i sa'âdetle gelmiş a'râbî rahmeten lil-âlemîn efendimiz hazretlerinin kalın ve sert yünden ma'mûl abâ makâmındaki giymiş oldukları mübârek libâşlarının topluca yakasından tutup şiddetle çekmesiyle libâsim katılığından ve şiddetle çekilmeden unuk-ı sa'âdetlerinde eser bile hâsil olmuş ve bu mu'âmele ile berâber elinde bulunan iki deveye işâretle; şu develeri nezdinde bulunan emvâl-i ilâhiyyeden tahmîl et. Zîrâ senin vereceğin, senin ve pederinin mâli değildir. Mal Cenâb-ı Hakk'ın malıdır ve ben de O'nun kulum; demesine mukâbil, nebi-i erhâm ve eşfak efendimiz hiç hiddet ve şiddet göstermemeyerek bu fi'il ve tecâvûzün kisâs olunur diye hitâb buyurularıyla a'râbî olunmaz deyib sebebini su'âl etdiklerinde çünkü siz seyyî'e ve kabahate seyyî'e ile mukâbele buyurmazsınız, yolundaki cevâb-ı isti'tâfiye karşı seyyidü'l-kevneyn sallallâhü aleyhi ve selem efendimiz güldüler ve memnûn oldular da devenin birine arpa ve birine hurma yükledilmesini emir buyurdular. Ne büyük afv? Ne büyük merhamet?

¹ A'râf, 7/199.

İşte afvla mu'âmelenin hakikati nev'-i besere bir nebze irâ'e ve tasvîr ve kemâl-i iktidârla berâber şefkat u tevâzu'-i bî-adilleri envâriyle kulûb-i ibâdi tenvîr buyuran ahlâk-ı cemâilesi ahlâk-ı İslâmîyyenin esâslarını teşkil ve fer'lerini onun üzerine vaz' ve teşmîl buyurmuşlar ve (وَتَعْفُ عَنْ ظُلْمٍ) cumle-i tefsîriyyesine ittibâ' ve hüsn-i telakkîyi bu vak'ada dahi kat'î bir metânetle fi'ilen göstermişlerdir.

Bursa Meb'usu
El-Hâc Ömer Fevzi

RUSYA İSLÂMLARI

Hâlâ esrârı künhüyle anlaşılmayan bir şey varsa o da merbûtiyetdir. Merbûtiyet öyle bir mücbir ve hâkim-i mutlakdır ki dâimâ insanları kendi arzusu vechile hareket etdirir. Bütün efkâr-ı milelde rû-nümâ olan cereyânında bu merbûtiyet azîm te'sîrlər icrâ eder. Beyne'l-beşer mevcûd revâbit-ı kesîre meyânında en ehemmiyetlisi, en hâ'iz-i te'sîr olanı da râbita-i dîniyyedir. Ve bu râbita insanları o kadar kabza-i teshîrine almışdır ki bu hisden tecerrûd mümkün değildir. İşte târih ü siyâset-i düveliyye buna şâhiddir. Devr-i ahîrde bile bu kabîl pek çok vekâyi' görülmüşdür. Birçok siyâsetlerin fa'âl uzuvaları sîmâ-yı hakîkilerini maksadlarını insâniyet nikâbi altına gizleyerek sahneye atılmışlar ve rolle-rini icrâ eylemişlerdir. Sahne-i âlemde görülen roller zâhiren insâniyet nâmına ve insâniyet noktasından müteşekkil eşhâs tarafından icrâ edildiği meshûd oluyor fakat üzerinden nikâbi ref' edince altından bir sîmâ ve bir maksad çıkar ki artık o sîmâ, o maksada sâ'ik insâniyet değil belki merbûtiyet-i dîniyye olduğu tebeyyün eder.

Garbda olan bir Frengin şarkdaki bir Rum veyâhud bir Ermeninin devr-i sâbık-ı menhûsun mezâliminden nâşî refâh ve sa'âdetlerini tehlikede görünce müdâhale etmesine müstağribîn zümresi insâniyet nâmını, müsteşriklerse bir külâh kapmak ma'nâsını verseler de; asıl müdâhaleyeye sâ'ik merbûtiyet-i dîniyyedir. Zîrâ insâniyet nâmına ve medeniyet-i hâziranın tevessü'üna hidmet ola idi o vakt el-ehemmû fe'l-ehemm kâ'idesine ri'âyet ederek Makedonya hîris-tîyanlarından evvel Asyâ-yı vüstâ kumuluklarında kâbûs-i ce-hâlet ve mezâlimden evâsit-i asr-ı sâbıkdan beri inleyen Mâ-verâünnehr İslâmîlarının ahvâline bakmak ve terakkîyatına çalışmak icâb ederdi. Hâlbuki bu zavallilar, bu felek-zedeler -Rusların, İslâmîyet'in tevessü'ünden korkduğundan dolayı- öyle bir metrûkiyete atılmışlardır ki artık insan bunların ahvâline tarz-ı ma'îşetlerine bakarsa kendini kurûn-ı vüstâda zanneder.

Merbûtiyetin benî beşerde hüsn-i te'sîr icrâ etmesi bir şey'e vâbestedir ki o da benî beşerin hissiyyât-ı millîyye ile mütehassis olması ve ağrâz-ı şâhiyyeden kendini men' e-decek derecede envâr-ı medeniyyetle münevverü'l-efkâr olmasıdır. Aksi halde merbûtiyet (الاقارب كالقارب) rengini alır: Hindistan kit'a-i cesîmesini feth ederek o tarafda İslâmîyet'in intişârına sebeb olan ve bütün mâverâ-i Hazer ve Türkistan ülkelerinin hâkimi olarak cihângîr nâmını bi-hakkin kazanân Timur'un ve bütün [74] istilâsiyle âlemi tir titreten Cengiz'in halefleri ne oldu? İdâre, hissiyyât-ı millîyy-

yeden büsbütün bî-behre, câhil, hodbîn hânedânının eline geçerek yek diğere besledikleri kin ve garazdan dolayı ev-velki intizâm ve ittihâda halel târî olarak bütün satvetlerini gâ'ib ederek bî't-tedârîc garbden ilerleyen Rusların bitmez tükenmez istilâlarına ma'rûz kalib mahv ü münheris olmadılar mı? Nâmları kiyâmete kadar la'netlerle yâd edilmeye sezâ-vâr olan şu hânedânın mahzâ şehevât-ı nefsâniyyelerine itti-bâ'en beynlerindeki merbûtiyet-i millîyyeyi bütün bütün u-nutarak yek diğerine besledikleri adâvetleri evlâdlarını esâ-ret makülesinden olan şeylerin kâffesinde esîr etmekle netî-ce-pezîr olmadı mı? Evet, merbûtiyet, hissiyyât-ı millîyyeden mahrûm kalmış akvâmin beynine düşünce netîce aksını intâc ederek (الاقارب كالقارب) kâziyesi hûkmünü tamâmiyle ic-râ eder.

İşte şuradan şîmâle doğru atf-ı nazar edersek sâlîfî'z-zîkr hânedânının felek-zede evlâdlarını Rusya hûkûmet-i azîmesi taht-ı idâresinde yirmi beş, otuz milyon adedinden müteşekkil bir millet-i İslâmîyye hâlinde buluruz. Bunlar Tatar, Baş-kurt, Kırgız, Sart, Tipter, Özbek nâm-ı müste'âriyle be-nâm olarak Osmânlı Türkleri nasıl Türk ırkına mensûb ise bunlar dahi târihin isbât ettiği vech üzere Türk ırkına mensûb Türk oğlu Türk'lerdir. Lisân cihetine gelince; Sart'dan mâ'adâsi hepsi lisân-ı mâderleri olan Türk lisâniyle tekellüm ederek ancak telaffuzlarında, şîvelerinde cüz'î bir fark vardır.

Tatarların ekseriyetle Kazan, Örenburg, Sibiryâ tarafla-rında, Başkurt, Tipter umûmiyetle Ural etrafında; Mişerler ise vüstâ-yı Rusya'da kâ'in Tâmbût, Sârâtuf Nijerni Nev-gurd, Sember vilâyetlerinde sâkendirler; Kırgızlar Asyâ-yı vüstâ, Sibiryâ, Orenburg, Uralski vilâyetlerinde mütevattin olarak; Sart, Özbek ise kâffeten Mâverâünnehr ve Türkistan ülkelerindedirler. Bu vechile Rusya İslâmîlarını ikiye tefrik mümkün: biri Ruslarla tavattun cihetince muhtelit ve diğerleri de gayr-i muhtelit.

Muhtelit olanları Tatar, Başkurt Tipter, Mişer olarak bunların ahvâline gelince: Umûmiyetle beynlerinde icâb-ı ahvâl ve zamandan dolayı birkaç fırak mevcûd ise de asıl i'tibâriyle iki firkadan teşa'ub ediyorlar ki onlara "kadîm, cedîd" nâmları veriliyor. Kadîmcilerin makâsîd ve efkâri eskisi gibi yaşamak yeni vücûd-yâb olmuş ne kadar şey varsa, ister fâ'ideli, ister zararlı olsun mutlak ictinâb etmek.. cedîdcilerin efkâr ve makâsîd ise yenilik, eskilikden kat'an-nazar, ne kadar kendimize fâ'ide-bahş şey varsa hepsinden istifade etmek, ale'l-husûs mekteb ve medreseleri yeni usûle vaz' etdirerek ma'ârifimizi terakkî etdirmek.

Bunlardan kadîm tarafını iltizâm ederek meslek-i kadîme hidmet eden zevât beyne'l-avâm nûfuzlarını icrâya muktedir ihtiâr imamlarla tasavvuf kisvesine bürûnen "İşân"lar.. Cedîd tarafını iltizâm ederek meslek-i cedîde hizmet eden zevât ise genç mu'allimlerle, adedleri parmakla sayılır mikdârda erbâb-ı kalem. Millet bir millet-i mahkûme olduğundan, ilk evvel yegâne muhtâcûn ileyh olan şeyleri ancak İslâh-ı ma'ârif olması umûr-ı tabî'iyyeden olduğundan; cedîdcilerin de feryâd ü figânları İslâh-ı ma'ârif tarafında tanîm-endâz oluyor. Fakat ma'ârif işleri, millete hâkim-i mutlak kesilmiş bir takım nâ-ehil imamlar eline tevdi' edildi-

ğinden zavallı cedîdcilerin İslâh feryâdları imamların ta'asubu altında boğulmakdadır. Ma'amâfih bu imamlar beyininde milletin refâh ve sa'âdetini düşünenler yok değilse de adedlerine nisbetle pek az tesâdûf olunuyor. Ve bir de imamlardan mâ'adâ millete hâkim-i mutlak kesilen ve mâni'-i terakkî olan "İşânlar" nâmında bir mutasavvîfîn zümresi vardır ki artık bunları efrâdını câmi' ağıyârını mâni' bir ta'rîfe ta'rîf etmek kâbil değil. Kendilerinin lâ-yuhî olduklarına vicdânen kâni' oldukları gibi bir de ilhâm-ı Rabbâni nâminî vererek kehânet de iddiâ ediyorlar. Herseyin icrâsına bir âletin lüzumu his olunduğu gibi bunlar da kendi fevâ'id-i şâhiyye ve şehevâniyyelerini icrâya bir âletin lüzûmunu his ederek buna da dîn-i mübîn-i garrâyî bulmuşlar. Hiçbir cihetle ehliyetleri olmadıkları hâlde Kur'an-ı Kerîm ve ehâdîs-i şerîfe-i nebeviyyeyi anlar anlamaz tefsîre kalkışır, yaptıkları rezâletleri ve dîn-i mübîn-i garrâ ile kat'iyen münâsebeti olmayan âdât-ı mecûsiyyelerini ahâliye din nâmina ilkâ etmek gibi hâ'inâne cesâretlerde bulunuyorlar. Tasavvuf gitâikçe insanı hâlet-i meskenete ve dünyadan ferâgat sevk etmeli idi, fakat bunların ittihâz etdikleri tasavvuf gitâikçe hâlet-i mutantana ve lezâ'iz-i dünyaya sevk ediyor: Muhtesem binâları, eli bağlı her bir evâmirini canına minnet bileyerek secdeye karîb bir inhinâdan sonra icâbete hâzır hâdimleri yaşı elliyi tecâvûz etmiş iken saraylarında müte'addid genç genç haremleri, câriyeleri.. Artık hilâfet-i Abbâsiyye'nin son devrini değil, onlardan daha evvel geçmiş Romalıların son devrindeki hükümdârlarının ahvâlini tahattur ediyor.

Bunların su a'mâl-i şehevâniyyelerine rağmen söz söylemeye kalkışma, sakın! Sonra küfür mührüyle temhîr edilen amel defterini eline vererek sanki Cenâb-ı Hakk'dan al dikları me'zûniyet-i tâmmeleri ile seni ümmet-i Muhammed zûmresinden dışarı atarlar.

Dîn-i mübîn-i İslâm'da son asırda din nâmina intiâr e den harekât ve âdât-ı mecûsiyyeler aleyhine dâimâ idâre-i kelâm eden zât Mısır müftüsü merhûm eş-Şeyh Muhammed Abdûh hazretleridir. Gâlibâ hazret-i seyhin neşriyâti bu zümre-i kudemâ-perverin hoşuna gitmemiş, fevâ'id-i şehevâniyyesine tevâfuk etmemiş olmalı ki geçen yaz evâhirinde bir mutasavvîfî merhûm Şeyh Muhammed Abdûh'un ve Mısır'da ikmâl-i tâhsîl edib memlekete avdet eden münevverü'l-efkâr gençlerin kûfrune ve imâmetleri câ'iz olmadığına fetvâ vererek mûridlerine bir hitâb-nâme neşr eyledi. Bu zâtın Rusya İslâmları tarafından pek [75] mukaddes sayılmasından dolayı su hitâb-nâmenin te'sîr etmesi ve ahâli a rasında eskiden mevcûd fitneyi bir kat daha alevlendirerek âdetâ ahâliyi; müterakkî addedilen mekteb, medreselere hûcûma da'vet etmesi demek olduğu müstağniyyün anî'l-beyândır.

Avâm-ı nâs bu gibi zâtları hâmî-i dîn ü millet i'tikâd ederek sâde işâretlerine muntazır olmalarını bir emr-i tabî'i diye telakkî ediyorlar. Zîrâ kaç asırdan beri Rusya hûkûmetinin ta'kîb eylediği misyonerlik meslek-i sakımı artık ahâliyi sersemletmiş. Dîn kisvesine bürünen herifler keyiflerine teb'iyeten ne gibi harekâtda bulunsalar ve ne gibi hurâfât

söyleseler ahâli de kabûle meyyâldirler. Onun için bu menfa'at-perest mutasavvîflar istedikleri gibi kendilerini hâmî-i dîn gösterebilirler.

İstikbâlde refâh ve sa'âdetimizi kâfil olan gençlerimizin ahvâline gelince: Kemâl-i te'essüfle diyebilirim ki efâl ü harekâtları maksadlarının bütbüten aksi; maksadları şu felek-zede milletlerini bir ân evvel terakkî etdirmek, efâl ü harekâtları ise Rus gençlerine taklîd. Avâm oldukça dîndâr, lâkin dîn-i mübîn-i garrâda olan evâmir ve nevâhî durur iken hâriçden bazı evâmir ve nevâhî ihdâs ediyorlar. Gençlerimiz ise bugün uğradığımız felâket Rusların sû'-i idâresinden olduğunu hâtralarından çıkarıp tedennîye bâ'is hep dindir, iddiâ-yi bâtilinda bulunuyorlar. Beynlerindeki şu ziddiyyet efkâr-ı münâfereye müncer olarak gençlerin terakkî hu sûsundaki ilkâ'ları hiç hükmünde kalıyor. Şüphe yokdur ki bir milletin müterakkî ve mütemeddin olması avâmin müterakkî ve mütemeddin olması demekdir. Hâmî-i terakkî ve medeniyet addedilen gençlerle avâm beyinde böyle bir münâferet mevcûd iken terakkî nasıl mutasavver olunsun?

Milletin Ruslara olan nefreti artık son dereceyi bulmuş, Rusların mektebine girib de istifâde etmek ve o sâyede milletle hizmet etmek şimdilik imkân hâricindedir. Bir ümîdimiz varsa o da memâlik-i aliyye-i Osmâniyye'de olan mekâtilidir. Binâ'en-aleyh memâlik-i Osmâniyye'de olan mekteplerin lüzumu derecesinde İslâhimî bir Osmanlı'dan ziyâde arzu ederiz. Bizleri, biz felek-zede millet-i mahkûmeyi sâha-i selâmet ve sa'âdetle çıkaracak ancak Osmanlı karımdaşlanmaz olabilir.

Osmânlıların sa'âdeti bizim sa'âdetimiz demek olduğundan şu kâfil-i sa'âdet olan devr-i hürriyyet bir Osmanlı kalbinde ne gibi te'sîrâti mûcîb olduysa bizim de kalbimizde aynı te'sîrâti mûcîb olmuşdur. Bir Osmanlı memâlik-i Osmâniyye'nin ez-her cihet İslâhimî nasıl arzu ederse bizler de o nisbetde arzu ediyoruz. Zîrâ mercî'imiz, melce'imiz, kâfil-i sa'âdetimiz ve muktediyyün-bîh'imiz hep onlardır. Onların mes'ûdiyeti bizim mes'ûdiyetimiz, onların mevcûdiyeti bizim mevcûdiyetimiz ve onların (ma'âzallâh) mahvolması bizim de mahvolmamız demekdir. Mukaddemâ uzattığımız dest-i uhuvveti devr-i mes'ûdiyyet münâsebetiyle bir kere daha uzatıyoruz. Beynlerimizde dînen, cinsen ve mezheben olan irtibât ve kendilerinde gördüğümüz millet-perverlik uzattığımız su eli kemâl-i muhabbet ve şefkatle sikdiracağına ve elliinden geldiği kadar ma'ârifimize ve terakkîyâtimiza mu'âvenetde bulunacaklarına zâten emîniz.

Troytskili: Ahmed Tâceddin

İRTİHÂL-İ NEBÎ'DEN SONRA BEYNE'L-MÜSLİMİN TEHADDÜS EDEN İHTİLÂFÂT

Zamân-ı sa'âdetde bâtinânen nîfâk ve zâhiren vîfâk üzere bulunanlardan mâ'adâ umûm me'âşir-i müslimîn bir akide-de sâbit idiler. Vaktâki irtihâl-i Nebevî vukû' buldu, bazı mesâ'il-i ictihâdiyyede beyne'l-müslimîn ihtilâfât zuhûr eyledi. Sadr-ı İslâm'daki ihtilâfların meşhûrları şunlardır:

1- Üsâme bin Zeyd'in emâreti mes'elesi: Peygamber Efendimiz'in abd-i mu'taki bulunan bu zâtın kumandası altında bir ordu tertîb olunması ve kibâr-ı muhâcirîn ve ensârdan bir hayli zevâtın dahi bu orduya me'mûr olması hakkındaki irâde-i Nebeviyye'nin şeref-te'alluku üzerine münâfiklär tefrika ihdâsına şu emri ni'me'l-vesile addederek "bakınız Hazret-i Muhammed ecille-i muhâcirîn ve ensâr üzerine bir gulâmi emîr nasbediyor" türrehâtiyle vâki' olan taglît-i ezhândan tevellüd eden ihtilâfdır ki Hazret-i Risâlet-penâha da keyfiyet aksetmiş ve bu ta'nın vaktiyle Üsâme'nin pederi hakkında da revâ görüldüğü, gerek Üsâme'nin gerek pederinin bu emr-i hatîra liyâkatleri derkâr bulunduğu makâm-ı takrîde beyân buyurulmakla beraber ordunun techîzi ve bu bâbda muhâlefet edenlerin rahmet-i süb-hâniyeden dûr kalacağı dahi emr ü inzâr buyurulmuş idi.

Fakat o sıralarda mîzâc-ı hümâyûnlarına inhirâf târî olunduğundan Üsâme Ordusu hareket edememiş ve akîbinde de irtihâl-i Nebevi vukû' bularak beliyye-i irtidâd etrâf ve eknâfda yüz göstermiş olduğundan ezhân-ı ashâb işbu ahvâl-i müellimeden endişe-nâk olarak yegâne kuvve-i İslâmiyyeyi teşkil eden şu ordunun Medîne'den tebâ'ud etmemesi için halîfe-i Resûlullâh olan Siddîk-ı Az'am'a mûrâca'at etmişlerse de fermân-ı risâleti adem-i infâz kendileri için müstahîl olduğu cevâbını almışlardır. Hazret bu cevâbi i'tâ etmekle berâber ordunun tecemmu' etmesini dahi emr buyurmuş olduklarıdan Üsâme; ma'iyetinden Hazret-i Ömeri ordunun Medîne'den tebâ'udü Harem-i Nebevi'nin ve Medîne'de mütemekkin İslâmların te'mîn-i selâmetleri noktasında mahzûrdan sâlim olamayacağı beyâniyle taraf-ı hilâfete ırsâl eylediği gibi ensâr dahi orduya sinnen daha ki demli bir zâtın emîr ta'yîni lüzûmumu Siddîk-ı A'zam'a tebliğ eylemesini Hazret-i Ömer'den ricâ eylemişler idi.

Hazret-i Ebûbekir Üsâme'nin ma'rûzât-ı meşrûhasını emr-i Nebevi'nin dâ'ire-i necâbet-bâhirâsından inhirâf gayrî kâbil olduğu ve bu bâbdaki fermân-ı kazâ-cereyân-ı risâleti be-hemehâl tenfîz icap edeceğî beyâniyle red eyledikleri gibi ensârin tebliğâtına karşı da Hazret-i Peygamber'in mensûbu olan bir zâtî azl ile netîcenelenen bir tekâlîfe tavassut etmiş olmasından dolayı Hazret-i Ömer'e itâb buyurmuşlar idi. Akîbinde bizzât mahall-i ictîmâ'a azîmetle orduyu teşyî' [76] eylemişler. Ve esb-süvâr olan Hazret-i Üsâme'nin yanında yaya olarak yürümekden her türlü ilhâh ve ibrâma rağmen sarf-ı nazar buyurmayaarak ordudaki intizâm-ı askerînin bütün muktezîyatına ittiba' lüzûmu için cihâna bir ders-i imtisâl vermişler idi. Şu hareket-i askeriyenin âlem-i İslâmiyyete pek çok fâ'idesi olmuş, İslâm mu'ârizlerinin menviyât ve tasavvûrât-ı fâsîdelerini zîr ü zeber etmiştir.

İşte evâ'il-i İslâm'da zuhûr-yâfte olan ihtilâflardan biri nifâk yüzünden tahaddüs eden ve Üsâme'nin uhdesine tevdî' olunan vazîfeye adem-i [liyâkatı] iddi'âsiyle ileri sürülen şu mes'eledir ki mûcîb-i ibret pek çok cihetleri muhtevîdir.

2-Cenâb-ı risâlet-me'âbin irtihâl-i dâr-ı na'îm buyurmuş olmalarının lüzûm-ı i'lâni emrindeki ihtilâfdır ki rû'yet-i cemâl-i Habîbullâh'dan mahrûm kalan ecille-i sahâbe derd-i iftirâkdan mütedehhiş ve ser-gerdân olarak irtihâl-i Pey-

gamberînin vukû' bulduğunu istimâ'a kendilerinde tâkat ve tahammûl görememiş olduklarıdan nâşî bu husûsu tefevvûhe müsâ'ade etmemiş olmaları ashâb-ı kirâmin bazlarında mûcîb-i i'tirâz olmuş ve vefât-ı Peygamberîden bâhis olarak şeref-nâzil olmuş olan âyât-ı kerîmenin tilâvetiyle ef'ide-i mütehassire teskîn ve kulüb-i ümmet tatmîn olunmuşdur.

3- Ravza-i Mutahhara'nın emr-i intihâbindaki ihtilâfdır. Zîrâ bu husûsdağı ârâ Mekke veyâ Medîne veyâ Kudüs'den birini intihâbda müteşettit bulunuyor idi. Nihâyet Hazret-i Ebûbekir cânibinden "enbiyânın vefât eyledikleri mahalde defn olunacaklarına" dâir hadîs-i şerîf nakl-i rivâyet olmuş ve bunun üzerine en son bezm-i nâsût-i hümâyûnları olan menzîl-i mübârekin intihâb olunması bil-ittîfâk karargâr olmuşdur. Sallalâhü te'âlâ aleyhi ve selem.

Halkalı Zîrâ'at Mekteb-i Âlisi
Akâ'id-i Dîniyye Mu'allimi
Hâfiż Mustafa Sîdki

HADÎKA-İ FÎKRÎYYE

Devr-i Sâlis:
DEVR-İ İLM

Din hâmîleri bu üçüncü devir kadar dehşetlisini görmemişlerdi. Ma'a-mâfih olanca ifrât ve tefrîtleriyle, safsatalarıyle, inatlarıyle, mugâlâtalarıyla beraber bu devrin zuhûru bir emr-i muttazâr idi. Daha doğrusu pek tabî'i idi. Zîrâ bu devrin yüzünü karartan rezâ'îlin daha devr-i sâbıkta zuhûr eden bir takım muktezayâtıvardı ki onlar olmasayıd bunlar da meydan bulmazdı.

Bundan evvelki devirde bazı kütüb-i semâviyye ashâbı bir takım ifrat-perverâne hatî'âttâ bulundular ki onların bu yanlış hareketleri bi'l-mukâbele hasımlarının tefrît-âmîz safsatalarını içâb etti. Çünkü bu sûretle iki firka-i mütezâdde arasında tevâzün husûle gelerek, mazhar-ı hidâyet olan fitrat-ı selîme ashâbı sebîl-i i'tidâle rücu' edecek idi. Bu ise bir kânûn-ı ilâhîdir ki efrâdin ve ümmetlerin atmış oldukları her hatve-i teceddûdde, her inkılâbda müşâhede olunur.

O ifrat-perverâne hatî'âttan biri din gayret-keşlerinin hürriyet-i akl u ilm üzerine icrâ eyledikleri tazyîk ile efkâri içinden çıkmaz dar bir takım devâ'îr içinde mahsûr bulunmaları, aklı, düşman-ı din sûretinde telâkkî ederek väsîta-i akl ile idrâk-i dîne yol yokdur, zannında bulunmalarıdır. Diğer de Zât-ı Hâlik'ı idrâk husûsunda ikrâr-ı acz etmeyecek, ulûhiyeti kendi aklı ve tasavvurlarına muvâfik gelen bir takım sıfât ile tasvîre kalkışmaları, halkı da bu sûretle i'tikâda, bu sûretle amele sevkedip münâkaşa yâcû'et edenleri cezalandırmaları, hilkat-ı kâ'inatın keyfiyet ve mâhiyetini de mesâ'il-i dinden saymaları, tabî'ati kendi fîkrince takdire kalkışarak kuvâ-yı tabî'ati, acâ'ib-i tabî'ati eski hûrafât-nâmelerde görülen tarzda hasr ü tahâdîde yeltenmeleridir.

Nâsi bu gibi galatâtı kabûle sevk husûsunda o kadar ileri gittiler ki kimde hürriyet-i akıldan bir şemme hissettîlerse derhal kahr u tenkîl ettiler. Ukübatın en şedîidine en ser'iine çarptılar, ne kadar ulemâyî ateşlere attılar, ne kadar hüke-

mâyi dâra çektiler, ne kadar ezkiyâyi zehirlediler! Nihâyet dinin pâk olan nâsiyesini lekedâr ettiler. Din râhber-i adl ü insâf iken tuttular zulme bir vesile, terakkî-şikenlige bir ün-vân hâline koydular! Lâkin heyhât ki kânûn-ı mâni'-sûz-i terakkinin seyrini tevkif edemediler. Zîrâ bu kânûn nâ-mahdût olan avâmiliyle, mü'essiratıyla beseri pîş-gâh-ı kudûmünde âmâde duran gâye-i kemâle varması için dağları, çöllerî aşip geçmeye sevketmekten bir an hâli kalmıyor. İşte ötekiler zulm ü tazîyîte ileri gittikçe halk da bu menfûr is-tibdâttan, bu korkunç nüfûzdan kurtulmak için bir çare aramak zârûret-i kâhiresiyle intibâha geldi. Hedef oldukları tazîyât ile basıretleri bir kat daha açıldı, süveydâ-yı kalble-rindeki nîrân-ı te'essür alabildiğine parladi. Bahşâyîs-i fitrat olan melekât-ı zihniyyeleri feyz-yâb-ı inbisât oldu. Artık kendilerinde envâr-ı irfân ve idrâkin şu'le-pâş olmaya başladığını hissettiler. Bu his onları sebâta, son derecede mukâvermete teşcî eyledi. Artık müfrîtin-i diyânet bunlara karşı ne kadar şiddetle savlet ederlerse ondan daha kuvvetli bir sûrette mukâbele görmeye başladilar. Nihâyet müdâfa'a son dereceyi buldu. İki tarafın kuvvetleri tevâzün hâsl etti.

Bunun üzerine din taraftarları kânûn-ı ilâhînin ahkâmı için redd ü istînâf kâbil olmadığını anlayarak yelkenleri suya indirdiler. Bu sefer de istî'mâl-i kuvvetle istihsâl edemedikleri bir zaferi rîf ile ihrâz tarîkine sülük ettiler. Fakat bu yoldaki sa'yleri de heder oldu. [77] Artık her tarafdan hasımlarıyle muhâât olduklarını, onların hûcûmuna hedef kaldıklarını re'yü'l-ayn gördükleri için bu musîbete karşı kaderin lütfuna intizâren hamûşâne tahammülden başka çare olmadığını anladilar.

Muhâfaza-kârân-ı akâ'idin hâli bu sûretle netîcelendi. Hürriyet-i akl taraftaranına, ulûm-ı tabî'iyye ve felsefe rü'e-sâsına gelince bunlar içmiş oldukları rahîk-i intikâm ve gâlibiyetin neşvesiyle, o kadar kuyûd-ı cehennemîden sonra istihsâl eyledikleri hürriyet-i mutlakanın sevkiyle artık hûdûd-ı i'tidâle sığamaz oldular. Kendilerine gelerek el birliğiyle akâ'idin sağlamalarını vâcibü'l-i'tikâd olanlarını ayırip halkı da bu tarîkta kendilerini ta'kîbe sevkedecekleri yerde her-biri ref-i livâ-yı istiklâl ederek evvelce izâlesine uğraşılan ifrât, tefrît girdâbına yeniden düştüler. Bir takımı hak, bâtlıne kadar mu'tekadât varsa terkederek yalnız maddeden bahseder oldu. Bir takımı da bununla kalmayarak havâssının ihâta edemediği her şeyi inkâra, bir kısmı da i'tikâd husûsunda kendisine bir hürriyet-i mutlaka vererek nefsinе has bir din icâdına başladı.

Halk bu mezâhib-i mütezâdde arasında şaşındı kaldı. Hangi tarîkin daha savâb, hangi fırkanın daha şâyân-ı i'timâd olduğunu kestiremedi. Bu tehayyür ise kendilerinin bütün mezâhib-i mevcûdeye karşı bîgâne kalmalarını, hepinden birden uzaklaşmalarını intâc etti. Halkın bu bîtaraflikta, bu lâkayıdlıkta sebâtlarına en başlı sebeb de zenginler, bütün zamanlarını doymak bilmeyen hîrs u heveslerini teskîn ile geçirirken, beriki bîçârelerin cedelgâh-ı ma'îsetde muhâfaza-i hayât ile uğraşmaları oldu. Çünkü iş oraya vardı ki bir işçi sabahdan akşamaya kadar bedeniyle, beyniyle çâşır çabalardı. Bir kaç paradan ibâret olan ücret-i yevmiyyesini alarak âilesinin yanına gidince fâr u sefâlet, olanca

hakikatiyle, olanca şiddetîyle bî-çârenin efkârını istilâ ederdi. O da artık muhâât olduğu bu belâ-yı ârâm-sûza karşı kendisine bintü'l-inебden başka tesliyet-sâz bulamayarak gider gündeliğinin üçte ikisini meyhâneye verir, çoluğunun çocuğunun aşıltan ölmesine râzi olurdu. (*Revue*'nün 17'nci cilde mûrâca'at).

Bu hayât-ı sefilâne bir takım târib-kâr firkaların, şerîr cem'iyetlerin meydanmasına bâdî oldu ki bunların gâye-i makâsı nizâmât-ı mevcûdenin tağyîrinden, ahkâm-ı câriyyenin tebdîlinden, hükkâmin, ashâb-ı servet ü yesârın mahvinden ibâretdir. Diyorlar ki:

"Biz neden nizâmât-ı ictimâ'îyyemizde hayvanâtdan aşağı bir mertebede bulunalım? Neden tabî'atın bütün zevîl-hayâtâ bahsetmiş olduğu hürriyetin ezvâkindan, müsâ'edâtından hayvanât kadar müstefid olmayalım; kavânîn ismi altında evrâk üzerine yazılan bu mevâd ne oluyormuş? Rîcâl-i hûkûmet nâmîyle başkalarının temâyûlâtı, hevesâti üzerinde sâhib-i nüfûz olmak hakkını iddi'â eden bu adamlar kimler imiş; biri ötede ipekklere, atlaslara bürünmüş, muntazam bahçelerin, rûh-fezâ havuzlarının, selsebillerin önünde kemâl-i zevk ve ihtişâm ile hîrâm etsin de yanibaşında bulunan bir diğerinin varlıklı nasibi, hevâ-yı nesîmîyi teneffüsden başka bir şey olmasın; sefâlet içinde, emrâz ve eskâm altında inleye inleye ölmekden başka bir ümîdi bulunmasın?

"Bu ne demekdir? Bu adâlet midir? Hayır hayır, varsa yoksa adâlet, insanları kendi haline bırakmaktır. Beşer, varsin mücâdele-i hayât kânun-ı tabî'isinden bildiği gibi müstefid olsun. Bu ma'reke-i mevcûdiyyette tabî'at, galebe kuvvetini kime vermiş ise rahat-ı mevcûdiyyetten ancak o behredâr olsun. Öyle ise şu maksad-ı kudsîye vûsûl için ne kadar vesâ'it varsa hepsini istî'mâl etmek, hiç bir fedâkârlığı dirîg etmemek, hiyel ü desâ'ise, topa, tûfenge, bıçağa, kılıca, dinamite, kumbaraya, elhâsil her vâsitaya mûrâca'atla kâ'inâti şu müteneffizinden, şu zulm-i mübînden kurtarmak elzemdir."

İste bu sözler, efrâdı milyonlara bâliğ olan firak-ı müte'addidelerin birinin mülâhâzatıdır ki bunlar semâ-yı telki-nât-ı ilhâdiyye altında zuhûr ederek medeniyet-i hazırlâ-i maddiyyenin te'sîrâtiyle adetleri günden güne çoğalmaktadır. Bir sûretde ki eğer Cenâb-ı Hak mahz-ı lûtf u re'fetile bu fesâdin öünü almayacak olursa, hûkûmât-ı mütemed-dinenin mahvinden korkulur. İşte bu şûrisler, bu firtinalar ukalâ-yı ümemi meydandaki hastalıkların teşhis-i mâhiyye-tilde izâlesi çârelerini araştırmaya sevketti. O zaman yakînen gördüler ki bu illetin mikrobu dinin fidâkânından, kalblerin envâr-ı yakînden mahrûmîyetinden başka bir şey değildir. Bunun üzerine artık elden gitmiş olan o cevher-i kıymetdâri, o iksîr-i hayâtı istirdâda kalkıştılar. İyi ama hangi vasıta ile? Felsefe-i hissiyyenin ta'lîmâtı, ukulu kâmilén kendine benetmiş, binâ'en-aleyh artık efkârı kolay kolay çevirmek mümkünâtından değil. İnsanlar anladilar ki yalnız delîl-i aklîye münkâd olmak edvâr-ı mâzide görülen fesâdâta, tefrikalara meydan açıyor. Binâ'en-aleyh bu tarîkin doğru olmadığı bu gün te'ayyün etmiştir.

Kezâlik yakînen bilinmişdir ki ukûlün, bir tarafı rûkn-i

rekîn-i hisse dayanmayan ma'kûlât üzerine istinâdi sağlam bir istinâd değildir. Şa'ibe-i evhâmdan kurtulamaz. Bunun için akâ'îdin sahîh olan esâsları yeniden aranmaya, lâkin öyle alelamyâ değil, bâsira-i irfân ile aranmaya; elden gitmiş olan o yakın de istirdâd edilmeye, fakat seyf-i bürhân ile istirdâd edilmeye başladı.

Bu bir icmâldir ki tâfsili lâzımdır. Onun için biz de burada dinsizlerin en ehemmiyetli olan şübhâtını serdederek esâsından reddedeceğiz.

[Muhammed Ferid Vecdi]

Mürtecimi: Mehmed Âkif

[78] MEVÂ'İZ

Mukarriri Manastırı İsmâîl Hakkı
Muâhirî H. Eşref Edîb

53 Ders – 16 Kânûnisânî 324

Bunlarla mukârenetin çok sû'-i te'sîri görülür, şübbân-ı vatanı çığırından çıkarır, güzel birkaç huyu varsa bî-çâre onu da elinden kapdırır. Onun için insan şeytânı cin şeytânından fenâdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de nazm-ı şerîfinde takdîm ile onların eşediyetye îmâ buyurulmuştur.² إنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا (شَيَاطِينُ الْإِنْسَانِ وَالْجِنِّ)¹ şeytânın hîlesi, yani herkesin bildiği şu müte'âref ma'nâsına şeytânın hîlesi za'îfdır, vesveseden ibâretdir. "E'ûzû..." dersen, başından savarsın. Ama, ama insan şeytânı... savulmaz ki hâ'in. O kadar musırdır ki dâ'imâ seninle berâber geliyor, berâber gidiyor, berâber işliyor. Sana dost görünür. Yaptığı fenâligein muhassenâtını tecسüm etdirmeye çalışır. Binâ'en-aleyh onun şerrinden kurtulmak daha müşkildir. Berikinden yetmiş dânesini savarsın. Asıl insan şeytânından bir dânesini tutup bağılayamazsin.

Hani meşhûr bir hikâye vardır, bir vâ'iz va'z ediyor muş; "Bir insan bir hayır işleyecegi vakit yetmiş şeytân koluna sarılır, men' eder. Meselâ sadaka vereceksin, fukarâya elbise giydireceksin, hâsılı bir hayır işlemek istediği vakit yetmiş dânesi birden sana musallat olur. Kimi elinden, kolundan çeker; kimi yakadan tutar o hayrı işletmekden seni men' ederler. İşte onları kırmadan, ezmeden insan bir hayır yapamaz."

– O kadar güç mü? Ne demek? Ben birçok hayır yapmışım, gene de yaparım, der; cemâ'atden birisi, yerinden kalkar, dersden gider biraz vakit geçer, yine gelir oturur. Nazar-ı dikkati celbeder, vâ'iz efendi sorar: – Nereye gitdin arkadaş?

– Vallâhi hoca efendi senin sözünü dinledim. Demiştiniz ya bir hayır yapmak için yetmiş şeytânı kırmak lâzım, ben tecrübe yapayım dedim. Ben birçok hayırlar yapmışım. Fakat böyle yetmiş şeytânın ezildiğini bilmemzdım. Şunu bile bir hayır yapayım, dedim, kalktım, eve gittim; doğru anbara. Bir kutu buğday doldurdum. Fukarâya tevzi' ede-

ceğim, yetmiş değil yedi yüz şeytânı kırıp dökeceğim. Kapıdan çıkışorum, ne dersin yâhu, haremim yok mu, bizim arkadaş, arkamdan koşmadı mı? Ne şiddet, ne telâş, köpürmüşt, ağızı burnuna karışmış, koşuyor:

– Efendi... â ...ne yapıyorsun?

– Ne yapacağım... bir fakîri memnûn, bir bîkesi şâd..

– Sen hep böyle yapıyorsun. Bizim nafakamızı al da başkalarına ver. Olur mu bu?.. Biz sonra ne yeriz?..

Bir gürültü, bir feryâd... terke mecbûr oldum, vaz geçtim. Sürüşüle şeytânları mağlûb etdim. Ama anaları beni mağlûb etdi. Bırakdım buğdayları, savuşdum..

Âh... sonra, dedi, hakîkaten böyledir. Tek bir insan şeytânı, bilhassa bir kadın şeytânı onların yetmiş dânesine bedeldir. Kur'ân-ı Kerîm'de de yok mu? إنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا (إنَّ كَيْدَ كُنْ عَظِيمٌ) sonra Hazret-i Yûsuf'dan Cenâb-ı Hak hikâyey ediyor:³ Yusûf (a.s.) lisânından kadınlara hitâbdır, ol zaman ki Yûsuf'u tuzağa düşürmeye kalkışıldı. (إِنَّ لَا تَصْرُفْ عَنِي كَيْدَهُنَّ أَحَبُّ إِلَيْهِنَّ)⁴ Yine müşârun-ileyh diyor: Aman yâ Rab, kadınların şerrinden halâs eyle. Zîrâ senin inâyeten olmazsa onların mekîdesine meyl ederim.

Filhakika Allah muhâfaza ediyor da onların şerrinden ricâl-i aiffe masûn kalabiliyor. Yoksa hâlleri yamandır. Cenâb-ı Hak Yûsuf lisânından böyle hikâyey ediyor. Şeytânın hîlesine zayıf diyen Allah böyle haber veriyor.

Evet! Kadınlardan ale'l-İtlâk işleri hîle, hud'adan ibâretdir. Onların erkeklerle karşı te'sîrleri çokdur. Hayra da sevk eiderler, şerre de. Yani kendi hevâları için erkeklerle ne ta-hammûl-şiken cefâlár ediyorlar. Sa'îd el-Müseyyeb hazretleri bile öyle diyorlar:

– Aman, aman kendinizi muhâfaza edin, onların şerrinden sakının. Dâimâ şerî'at emrine göre hareket edin. Zîrâ ben bu yaşda oldum, kendimi halâs edemiyorum. Hâlâ koruyorum, kadınlar yüzünden bir fitneye uğramayıyorum...

Bu cihetle insan dâimâ ihtiâz üzere bulunmalı, nefsine, hevâsına uymamalı, şerî'atden ayrılmamalı. Kadın zevcini her türlü günâha sevk eder, vüs'u, tâkatı hâricinde masrafa boğar. Öyleler pek çokdur. Gâyet zînete düşkün olurlar, kanâ'atkâr olmazlar: "Nereden bulursa bulsun bana getirsin" der. İnsaf yok, "benim zevcimdir, böyle dünya şeyleri için, böyle çocuk oyuncakları için niçin ona sıkıntı vereyim?.." desin de kanâ'atkâr olsun... revâ müdîr insan helâl haram demesin; kendini nâre yaksın... onun gönlüne rızâsına kul olsun?..

Bu da bir nevi' kullukdur. Kulluk nevi'leri pek çokdur. Allah kulu pek azdır. Ekserimiz benî Âdeme kul olmuşuz. Nevi', nevi'. Kimisi elbise kulu, kimisi tuvâlet kulu. Öyle ya, tuvâletini yapmadan, endâmine göre çeki düzel vermeden hânesine kimseyi kabûl edemez; kimisi de altına, gümüşe, tapar, me'âdin kulu olur. (تَعَسُّ عَبْدُ الدِّينِ وَعَبْدُ الدِّرَهِمِ وَعَبْدُ الْخَمِيسَةِ وَالْقَطِيفِ...) hadîs-i şerîfi bu nevi' kulluklarının beyâ-nâna dâirdir.

¹ Enâm, 6/112.

² Nisâ, 4/76.

³ Yûsuf, 12/28.

⁴ Yûsuf, 12/33.

⁵ Buhârî, Sahîh, Kitâbû'l-Cihâd 66.

[79] Bu elbise merâkı erkeklerde de var, kadınlarda da. Onun için, mahzâ tezyînât-ı zevâhir için her şey'i fedâ ederler. Pek münhemmikkârâne davranışları. En ziyâde mezmûm olan cihet bu ihmâkdir. İnsan ne paraya, ne yemeye, ne elbiseye... Hiçbir şeye irtibât hâsil etmemeli. Gönlünden irtibât ve te'alluk hâsil olmazsa elde bulunmak mâni' değildir. Çünkü Allah helâl etmişdir. Nefis nefis ta'âmlar, a'lâ elbiseler, herkesin vüs'atine göre haram değil, sûret-i meşrû'ada kazanılırsa istî'mâli meşrû' sayılır. Belki bazı ahvâlde vâcib olur.

فُلْ مِنْ حَرَمْ زِينَةُ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالظَّيَّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ¹

Her ni'met-i İlâhiyyeden sûret-i meşrû'ada istifâde edersek; fakat hakk-i şükrynü ifâya çalışarak, maddî ve ma'nevî müstefid olarak.² (اذا انعم الله على عبدك... الخ) hadîs-i şerîf ma'lûmunuzdur, yani Allah bir kula ni'met ihsân ederse üzerinde onun eserini görmek diler. Her şeyin etyab olanları, en ziyâde zevke gidenleri de istî'mâl olunabilir, lâkin hiçbir şeye gönül vermemeli, âlâyişe bağlanmamalı..... Gayr-i meşrû' olursa kaçmalı.

-53 üncü dersin sonu-

* * *

Kahramân-ı hürriyet Niyâzi Beyefendi tarafından gönderilen geçen haftaki nüshamız makineye verildikten sonra idârehânemize tebliğ olunan telgrafnameydi:

Sirâtimüstakim Gazetesine

Serbestî ile Serbest İzmir'de Fırka-i Ahrâr'a intisâbına dair bir fıkra gördüm; külliyen yalan ve fesâd-âmîzdir. İşte matbû'âtımızın hâlini görmeli. Matbû'âtımızdan bunu mı intizâr edecektik? Vatanımıza kurtaran ağızlarımıza açtıran İttihâd ve Terakkî Cem'iyeti değil mi? Buna ta'arruz küfrân-ı ni'met değil midir? Bu Cem'iyet'in maksadı sa'âdet ve selâmet-i vatandır. Ömrüm oldukça İttihâd ve Terakkî Cem'iyet-i muhteremesinin en âciz bir a'zâsı sıfatıyla muhterem milletime hidemât-ı fedâkârânede bulunacağımı ve bu sammî ölümden gayri hiçbir şeyin tağyîre imkân olamayacağını kemâl-i fahr ile i'lân ederim. Safdil ahâlimizin terbiye-i ahlâka çok ihtiyâcları vardır. Matbû'âtından hizmet bekler iken menfa'at-i şâhsîye dolayısıyla bilakis fikirleri zehirletiyor. Vatanını seven bunlara ehemmiyet vermez; fakat gûnâhdır, artık yeter!.. Matbû'ât ve erbâb-ı mafsedetden insâf!.. 3 Mart 325 Sene

İttihâd ve Terakkî Cem'iyeti
Âciz A'zâlarından

Kolağası: Resneli Niyâzi

* * *

İhyâ-yı Âsâr:

Efendim, Sirâtimüstakim'e hediye olarak üç büyük asır- dan daha ziyâde bir vakitde yazılmış bir mektûb gönderdi-

yorum. Münâsib ise tab' edersiniz. Sofya'ya bir saat bu'd-ı mesâfede kâ'in Sâlihiye karyesinde medfûn ricâl-i Halvetî'den Hazret-i Bâlî tarafından Kazasker Çivizâde Mehmed Muhyiddin Efendi'ye yazılmışdır. Ahrârâne bir mektûb. Ne kadar sâde, ne kadar doğru. Bir müslümandan diğer bir müslümana, husûsiyle bir âlemden diğer bir âleme, elkâb gâyet hoş. Hiç tekellüf yok. Merhûm Ali Ferrûh Bey Sofya'da komiser iken ehibbâdan birini Sofya Kütübhanesi'ne bir fihrît yapmak için ta'yîn eylemişdi. İşte o vakit bu mektûb ele geçmiştir. Bir kopya alındı. Asıl, yine oradadır. Bâlkı uhuvvet...

Prevadi Müftüsü

Mustafa Sabri

"Mü'min kardeş.. Cümle edilleye nazar olundu; münâfât yokdur, tevfîk âsândır. Teslim edelim ki münâfât olsun; adem-i cevâzından cevâzı akvâdir. Bu mes'elenin cevâzında geçmiş ve hâzırda sizden gayri ulemâdan bir ahad muhâlefet etmediği akvâ idügüne delâlet eder, elinizde olan cümle temessükleri bilirler. Ekseri senden a'lem ve etkâdır. Amel etmediiniz. Sana bu delîl yetmez mi? Silm ki za'if olmuş; akvâ dururken kavl-i za'if ile amel eylemek câ'iz değildir, dersin. Size kim cebr eyledi? Kazasker oldunuz; mülâzimîne kadılık verirsin; bu mes'elede akvâ-yı akvâlden hangi kaville amel eylediniz? Ve kazaskerlikten aldığınız avâ'id akvâ-yı akvâlden hangi kavilledir? Tâlib olanlara kadılık vermek akvâ-yı akvâlden hangi kavilledir? Bu cümleyi bir kimse men' eylese, bid'at ihdâs eyler, dersin. Vakf-ı derâhim bu cümleden dahi za'if oldu? Eğer der isen "Kazasker olmak fi zamânînâ üzerine lâzımdır" bu mes'ele-yi za'ife ile de amel eylemek lâzımdır. Eğer der iseniz: "Tâlibîne kadılık vermek kazasker olmak ve bu mahsûlâtı ahz etmekde te'âmûl-i nâs cârî olmuşdur, akvâl-i müctehidin ile men' olunmaz"; cemî vakf-ı nukûda te'âmûl cârî olmuşdur, akvâl-i müctehidin ile ve Zübdehü-Fetvâ kelâmı ile men' olunmaz. Cem'-i ahvâliniz hep fetvâ ve akvâ üzerine mi oldu; hemen za'f, nükûda mi münhasır oldu ki men'edersin?

Mü'min kardeş... Hâşâ ki, bu izhâr-ı hak ola; agravâz-ı nefâniyyedendir, nisbet ve taksîdir, üçyüz yıla karîbdır amel oluna gelmiş kavl-i müctehid, eğer za'if dahi olsa men' eylemek şerî değildir, belki bid'atdır. Eğer bir kimse men' eylemeye kiyâm ederse böyle eden kâdi ve kazaskerin şer-an azlı vâcib olur. Min ba'd olmasın, diye men' eyledin, kendi sözünde nefşini azl eyledin, ve mülzüm oldun akvâl-i za'ifeden bir kavl yokdur, illâ vaktinde amel olunsa gerek. Hattâ e'imme-i müctehidin bazı ahkâmî men' etmişlerdir; muktezâ-yı zamanla amel olunur. E'imme-i müctehidin bazı mesâ'ilî zamana ve mekâna ta'lîk etmişlerdir; istidâre-i zamâna tâbi' olmak lâzımdır. Bazı ahkâmda şerî'atin ahvâli muktezâ-yı zamâna tâbi'dir. İyi gidiyor iken âlemi karışdırma, ızdırâb verme, fitneye bâ's olma! Eğer vakf-ı nukûdun men'ine şer'an delîl bulmak istersen, müyesser değildir, bulamazsan, emek harc eyleme! Elinde olan temessükler dâ'iressine uğramaz, onunla memnû' olmak ihtimâli yokdur. Gâyet iltizâm olsa da müsâvât-ı edille bir şey müsâvîsini ibât eylemez. Bu mes'eleyi kendi hâline koy, men' eyleme!

¹ A'râf, 7/32.

² Tefsîr-i Taberî, Furkân Sûresi 67. âyetin tefsirinde.

Nice geldiyse öyle gitsin. Aziz vakitli mes'eledir. Ümmet-i Muhammed'in dünya ve ahireti ma'mûr olmasına sebebdır. Erkân-ı İslâm'ın rükn-i a'zâmından birini hedm eyleme, dîne [80] harac ve muzâyaka verme! Bid'at, dalâlet ihdâs eyleme! Kendini akvâl-i za'îfe ile amel etmekden men' eyle ve gayriyi dahi men' eyle!

Mü'min kardeş... Akvâl-i za'îfe ile amel etmekde vâkf-i derâhim ile amel edenlerle berabersin. Âhiretde onlara ne lâzım olursa sana da o lâzım olur. Hemen sen muhâlefetinle kalırsın. Ulemâ zümresinden ayrı düşüb ya kimler ile haşır olursun?..

Mü'min kardeş... Rumeli'nin bazı imâretleri ve bazı medâris ve mesâcidi ve ekserî câmi'leri evkâfi nüküddür, cümlesi at ahiri olmak mukarrer oldu; min ba'd ma'mûr olmak müyesser olmaz.. Ve şehriler ve kasabâtın suları evkâfi nüküddür, kurumak mukarrer oldu; min ba'd yeniden imâret mümkün değildir. Îmârât, mesâcid ve medâris ve dahi bunalıların emsâli hayrâtdan ne kim var gâyet az vâki' olur. Ve dahi nice yerler ola ki ne din, ne îmân ömrleri behâ'im gibi gele, gece. Vakf-i nukûdu men' etmekden hâsil budur. Bilmiş olasın ki onları bunca sevâbdan mahrûm korsun. Ve eğer ne olursa olsun hemen bu mes'elegenin vücûdu âlemden götürülsün, dersen onu yine sen bilirsin.

Mü'min kardeş... Bir kimse "kuzâtin kitâblarında ta'yîn olunandan ziyâde nikâhdan ve hüccetden ve gayriden al dikları harâmdir" dese küfr korkusu vardır. Zîrâ te'âmûl-i nâs câri olmak icma' mertebesindedir. Sünnet ile olmuşdur, hüccet-i kâti'adır. Vakf-i nukûdun sihatine de İmam Hasan'dan ve İmam Muhammed'den ve İmam Züfer'den (rahîmehüllâh) nakil vârid oldu, Fukahânîn fetvâ kitâblarında "ve bihî yüftâ" denildi, ve te'âmûl-i nâs câri oldu. Bir kimse bu mes'eleye "bâtlî ve harâmdir" dese ne fikredersin? Hiç ola mı ki o kimse sağılıkla kurtula? Onun hakkında evlî budur ki tevbe ve istîğfâr eyleye, belki ahvâlin yenileye. Ve kuzâta lâyik olan budur ki ola gelmişden ziyâde almayalar, fukarâyi malından ötürü tazyîk eylemeyeler ki su'âle ve deyne mü'eddî olmaya kim mekrûhdur, te'addî ve tazallume râci'dir, sû'-i ameldir. Yevm-i cezâda su'âl ihtimâli vardır. Îhtirâz mahallidir. Fukarâının mesâlîhini rîzâ'en-lillâh görmek vâcibdir, sa'âdetlerine sebebdir, Hakk'ın gufrânına istîhkâkdir.

Mü'min kardeş... Müftîler bir tarafından etrâfî âleme fetvâlar gönderirler: sahîmdir, akvâdir, diye.. Siz bir tarafından hükümler gönderirsiniz: amel etmeyin, diye. Nice hidâyetdir? Nice İslâhdır? Dîn-i İslâm'ın inkîrâzına sebebdir. Gayri bir şey sahîh ve müfid değildir. Bunun gibi fi'il, mü'mine lâyik değildir. Husûsen ehl-i ilim olan ulemâya söylersin: Züfer'in bu kavâlî şer'i değildir, diye. İmam Züfer müctehid fi'l-mezhebdir, bazı akvâlî müftâbihdir: husûmete vekîl olan kabza vekîl olmaz... E'imme'-i selâse katında, İmam Züfer katında câ'izdir.* Fî zemânînâ kuzât onunla amel ederler.

* İşbu ibârenin aslina tamâmiyle muvâfakatî cây-i tereddüddür. Bir iki kelime eksik olmak ihtimâli vardır. Zîrâ husûmete vekâletin kabza vekâleti istilâzâm etmeyeceği İmam Züfer hazretlerinin kâlidir. Nitekim siyâk u sîbâk-i ifâde dahi bunu gösteriyor. E'imme-i selâsemiz (İmam-ı A'zam, İmam Ebî Yûsuf, İmam Muhammed)

Gâyeti buna hatâ eylemiş ola. Müctehidin hatâsı dahi şer'i dir. Ehl-i ilme lâyik midir ki, şer'i değildir, demek? Bir gayri kişi dese küfrûne hükmederdiniz. Bu husûsu müftiye ve Muhyiddin Çelebi'ye arkuru koymaya ellerindeki temessûllerinden gayri bu mes'ele ma'mûlün bihâ olandan beri cümle ulemâya hüccet-i kâti'adır. Senin muhâlefetinden gayri nesnen yokdur. Senin ilmin ulemâsının ilmine ve aklına ve İslâm'ına berâber mi olsa gerek? Cümlenin re'yi hatâ üzerine hatmola, senin isâbet üzerine mi ola? Vâkif-i ilm-i ledün olasın, hiç câ'iz görür kör kimse var mı? Şer'an sana hükmünü i'âde eylememek vâcibdir. Cehl özür olamaz. Kemâl Paşaoğlu üç fetvâsından rûcû' eyledi; fakîr bilirim. İmam Fahri Râzî rahmetullâhi aleyh nice yıllar bir mes'eleye yakını var idi; hilâf zâhir oldu, nice günler ve nice yıllar ağladı: Benim hâlim nice ola, diye, eğer cümle bildiğim bunun gibi hilâf vâki' olur ise vây banal... dedi.

Mü'min kardeş... Ulemâ ve mü'mînîn ve kâmiller bunçulayın olurlar, hatâlarına i'tirâf ederler; Hak te'âlâ katında mukarreb ve mahbûb olurlar.

Mü'min kardeş.. Hak te'âlâ hazretlerine yüz aklığı ile varmak murâdın ise, mes'eleyi nice yıldın ise yine öylece yap.. zâhir-i rivâyet-i kütüble amel eyledin, akvâdan za'îfe udûl eyledin, neden kaçdır ise yine onun üzerine uğradın. Cumhûr-i ulemâdan hatâ merfû'dur; fî eyyi asrin kâne tasdîk etmek vâcibdir. Hâkîkatû's-şer' evlâ musaddak olmak üzerine muntazam olmuşdur. Cumhûr-i ulemâyi tekzîb etmek kizbdır. Hatm-i kelâm budur ki vakf-i nukûdda te'âruf-i nâsa i'tirâz edersek ve akvâl-i müctehidin ile ibtâl edersek; bu bir emr-i garîbdir ki ma'nâsını ancak yine sen bilirsin.

Mü'min kardeş... Bu mezkûrât, ki vâki' oldu, bizden bilme yine kendi nefsinden bil. Gayret-i hak galebe eyledi, bî-ihtiyâr sâdir oldu. Gâyetle kendi nefsini gördün, i'zâz ve ikrâm eyledin; şer'an ta'zîm vâcib olur tâ'ifenin ölüsünü ve dirisini ve ölüsünü ve geçmişini tâhkîr ve techîl eyledin... Onları muhtî olmakdan ma'rûf budur ki sen olasın. Az nesne değildir, bir külli kaziyedir, ukûbât müteretteb olacak nesnedir. Bu bizim kelimâtımız size cânib-i Hak'dan itâb ve inâyetidir ve tenbîhdır. Bilmiş olasın Hakk'ın bu lûtûfı ve inâyeti değimelere naşîb olmaz. Ne ola idi Hak Te'âlâ ve Celle bize dahi naşîb ede idi: Bir kimse hatâmızı i'lâm ede idi.

Mü'min kardeş... Bu kelimât ki bizden size vâki' oldu, eğer haksa istîğfâr edesin; eğer bâtlî ise bize dahi i'lâm edesin, biz dahi cevâbına kâdir olamaz isek bâri tevbe ve istîğfâr eyleyelim... Vallâhu a'lem bi's-savâb...

Bâli

Dersa'âdet'te Bâbâlî Caddesinde
Mahall-i İdâre:
İdâre-i Mahsusâ

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukuk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbîdîn - H. Eşref Edîb

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	60	30
Vilâyatta	80	40
Memâlik-i ecnebiyyede	80	40

TÂRÎH-Î TE'SÎSİ:

11 Temmuz 1324

Dersa'âdet'te Nûshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevi
20 kuruş fazla alınır.

Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

1 Nisan 1909

10 Rebi'ülevvel 1327

Persembe 19 Mart 1325

İkinci Cild - Aded: 32

[81] BÂB-I İCTİHÂD MESDÛD MUDUR!

Makâle-i sâlifemizde su'âl-i ma'rûzu bekâ-yi ictihâdin mahzûr tevlidine bâdî olmayacağı nokta-i nazarından hal ve insidâd iddi'âsında bulunanların kapıldıkları tevehhümâtı def' ve izâle maksadıyla büyük bir zâtın muhâveresini bast ü izâh etmişidik.

Bugün de berâhîn-i nakliyye ve akliyye serdiyle fevâ'id-i bî-nihâyeyi te'mîn ederek ictihâdin âlem-i İslâmîyet'de ale'd-devâm bekâsi emr-i vâcib bulunduğu takrir ve isbât edeceğiz, vallâhu'l-muvaffak...

A'sâr-ı ahîrede bâb-i ictihâdin mesdûdîyeti, yâhud fik-dân-ı ehliyyetden nâşî müctehidin mefkûdîyeti iddi'âsında bulunanların kavîl-i mücerredî nasıl tasdîk olunabilir? Hâlbuki bütün mezâhib-i müdevvîne-i İslâmîyye ulemâ-yi kirâmi ictihâdin furûz-ı kifâyeden bir farz-ı katî olmasına bî'l-ittifâk kâ'il olmuşlardır.

Her asırda şerâ'it-i ictihâdi tamâmen câmi' bazi zevâtın vücûdu âmme-i mükellefin üzerine farz kilinmasına mebnî herhangi bir zamân ricâli taksîr ve tekâsûl ile imrâr-ı hayatı edip de içlerinde erbâb-ı fîkih ve ictihâd yetişmeyecek olursa cümlesi âsim ve âsî add olunurlar.

Îmâm Ebû Hâmid Gazâlî ve Ebu'l-Hasan Mâverdî ve Îbnü's-Salâh ve Muhyiddin Nevevî gibi ekâbir-i ulemânın âsârına mürâca'atla bu hâkîkat pek kolay anlaşılır.

Hattâ Îbnü's-Salâh merhûm Âdâb-ı Fetvâ nâm eserlerinde e'imme-i şâfi'iyyenin zâhir ifâdeleri îcâbînca bu farz-ı kifâye müctehid-i mukayyed ile değil, belki müctehid-i mutlak vücûduyla te'dîye olunabileceğini de tasrîh etmişdir. Pek çok e'âzîm ise âlem-i İslâmîyet'in müctehidden hâlî kalmasını aklen de müstahîl addetmişler ve demişlerdir ki: Eğer bir zamanın müctehidden mahrûmîyeti farz olunsa o zaman bir zamân-ı fetret sayılmak ve o halde şerî'at-i celîle münkarîz ve teklîf zâ'il ve huccetullâh sâkit olmak lâzım gelir. Bu

istihâle-i akliyyenin sübûtunu ifâde eden zevâtın kimlerden ibâret olup hangi te'lîflerde tasrîh etmiş olduklarını risâle-i müstakillesinde Celâleddin Suyûfî beyân buyurmuşlardır ki içlerinde ustâz Ebû İshak İsférâînî ve Îmâm Gazâlî ve Îmâmü'l-Haremeyn hazerâti ile e'imme-i Mâlikîyye'den Kadî Abdülvehhâb ve Hanefîyye'den sâhibü'l-Bedî' Îbnü's-Sâ'ati gîbî fuhûl-i ulemâ dâhildir.

Bir de 606 târîh-i hicrîsinde irtihâl eden Îmâm Fahreddin Râzî Mahsûl'ün "İcmâ'" mebhâsinde demişdir ki: "Eğer bir asırda -el-iyâzü bi'llâh- müctehidinden yalnız bir zât bulunacak olsa onun kavîl icmâ' makâmına kâ'im olarak hüccet-i katîyye ad olunmak lâzımdır." Sirâceddin merhûm da Tahsil nâm eserinde Îmâm Râzî'ye muvâfakat etmişdir ki müşârun-ileyhimânnın bu kelâmlarından da kendi zamanlarında müctehidîn-i kirâmin kesretle mevcûdîyeti müstefâd olmaktadır. Bunu mü'eyyed olmak üzere yine Celâl Suyûfî (r.h.) nakl ediyor ki Tebrîzî rahîmehullâh Tenkîhu'l-Mahsûl kitâbında şöyle demişler: "Ehl-i icmâ'da hadd-i tevâture bülûğ şart değildir. Bina'en-aleyh bilfâz bir asırda müctehidîn kesb-i nedret ile üç ferdden ibâret kalsalar onların icmâ'ı da hüccet-i şerîyye olur. Hattâ münhasırın bir ferdin mevcûdîyeti farz olunsa onun kavîl icmâ' mertebesinde tutulur. Çünkü [82] bu vechile teferrûd edecek bir müctehidin bütün ümmet makâmına kâ'im olması muktezâ-yi nusûsdur."

El-hâsil her zamanda az çok meleke-i ictihâda mâlik zevât bulunur, bulunmaları muvâfîkî hikmet ve maslahat görülür. Ulemâ-yi dînîn bu mertebeyi ihrâzi için sarf-ı mesâ'i etmeleri vezâ'if-i mühimmelerindendir. Zîrâ Kitâb ve Sünnet ile kiyâs ve icmâ'-ı ümmetden ibâret edille-i şerîyyeye temessük vücûbuna dâll olan delâ'il-i akliyye ve nakliyyenin muktezâ-yi umûmu bulunan hükmün bazı a'sâr ve eşhâsa tahsîs edilmesi kat'an sahîh olamaz. Bu hükümden yalnız âcizler hâric kalır. Evet, delîl-i şerîye temessük ile istinbâta kâdir olamayan kimse bi'z-zarûre ehline mürâca'at ve tak-

İhtâr: Meslegimize muvâfîk âsâr-1 ciddiyye
ma'al-mennûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

lîde mecbûr olur, bu mürâca'at ve taklidi de kâ'ide-i mukarrereye tevfikan bi-kadri'z-zarûre takdîr olunur. Ziyâde olursa ma'siyet addedilir.

Temhîdât-ı ma'rûzamız ile vâzihan anlaşılıyor ki ictihâd überimizde farz-ı dâim ve ilâkî kiyâmi's-sâ'a bir hakk-ı kâ'imdir. Ümmet-i Ahmedîyye hiçbir asırda bu şeref ve sa'âdet-den mahrûm kalmayacağına bu hadîs-i şerîf de şehâdet etmekdedir:

(لا تزال طائفة من أئمّي ظاهرين على الحق حتى يأتيهم أمر الله)
قال المنادى إلى غالبين ومنصوريين وهم جيوش الإسلام أو العلماء

Muhammed bin Abdülkerîm Şehristânî rahimehullâh da *Milel ve Nihâl* kitâbında şöyle diyorlar: "Nusûs-ı şer'iyye mütenâhiye, vekâyî' ise gayr-i mütenâhî olduğundan, hâlbuki mütenâhî olan şey nâm-mütenâhî olanı zâbit olamaya-cağında ictihâd ve kiyâsin vâcibü'l-i'tibâr ve kat'iyû'd-devâm olması iktizâ eder ki her hâdise üzerine ictihâd bulunsun, ümmet-i İslâmiyye te'mîn-i selâmet eylesin."

Meclis-i Meb'ûsân'daki Encümen-i Mahsûs tensîbi üzere teşekkürî edeceğî istibşâr olunan Mecelle Cem'iyyet-i Celîlesi inşâ'allah zamân-ı karîbde teşekkürî eder de bu sâyede ümmetin bütün tereddüdleri zâ'il olur, her müşkilleri hallolunur. Zîrâ tevârûd eden ihtilâfât hâli üzere kalmakda, ihtiyâcât günden güne tezâyûd etmekdedir. Bugün bilinmesi eşedd-i lütûm ile lâzım pek çok mesâ'il cevâbsız duruyor. Mu'âmelât-ı umûmiyye tevessü' etdikce hâdisât çoğalıyor. Erbâb-ı teverru' arzu etdiği menâfi'den mahrûm kalıyor. Meselâ sallanan dişin tesbîti için altın veya gümüş teller ile bağlanması câ'iz olduğu halde çürüyen bir diş doldurmak veya kaplatmak mecbûriyetini hissedenler fetvâhâneye mürâca'atla bir cevâb alamıyorlar. Ma'ahâzâ, kiyâsen bunun da cevâzi hâtrılara gelmekdedir.

En güzide fukahâmız da'vet edilerek ictimâ' edecek o-lurlarsa hem Mecelle'yi tevsi'an şerh, hem lütûm görülen daha ne kadar mesâ'il var ise bi't-tedîk ilâve ederler, ribâya, sigortaya vesâ'ireye dâir ihtilâfâtı aradan kaldırırlar, bütün müsâ'edât-ı şer'iyyeyi bulup ortaya koyarlar, vahdet-i İslâmiyye ve i'tîlâf-ı Osmâniî neye mütevakkif ise iyice dùşünürler, mesâlih-i zamâneye evfak olan akvâl ve ârâyî tercîh husûsuna himmet ederler de herkes şer'i şerîfin se-mâhat ve ulviyetine hayrân kalır, münkâd olur.

Zamanımızda müctehid yokdur diyerek bî-nihâye mesâ'il hâric-i şerî'at bırakılmak revâ mîdir? Bâb-ı ictihâdîm karn-ı râbi' veya hâmis hudûdunda insidâdını iddi'â edenlerin sözü mahz-ı tekavvül, ma'nâsîz tehakküm olmasında zerre kadar iştibâh olunmamalıdır. Buna delâlet edecek ne delîl-i aklı bulunabilir, ne delîl-i naklî.

Mertebe-i ictihâda vüslü cümlece müsellem bulunan binlerce zevât a'sâr-ı ahîrede zuhûr etmiş, fakat ictihâdları

ale'l-ekser mezâhib-i erba'ının birine muvâfık düşmüş olmakla onlara müntesib addolunmuşlardır.

Meselâ e'imme-i Şâfi'iyye'den ma'dûd İzzedîn bin Abdisselâm ve İbni Dakîk el-lyd rahimehumullâhın rütbe-i ictihâdî hâ'iz bulundukları aslâ cây-ı iştibâh değildir*. Hâlbuki evvel karn-ı sâbi' ricâlinde idî, sâni de 708 târîhinde, mebde'-i sâminde irtihâl etmişdir.

Manastırlı İsmâîl Hakkı

NECÂ'İB-İ KUR'ÂNİYYE

Sûre-i Yâsîn, âyet - 55, 56, 57, 58

إِنَّ أَصْحَابَ الْجُنَاحَةِ النَّبْوَمْ فِي شُعْلٍ فَأَكْهُرُونَ . هُمْ وَأَرْوَاحُهُمْ فِي طَلَالٍ عَلَى الْأَرَائِكِ مُتَنَكِّرُونَ . لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَلَهُمْ مَا يَدْعَوْنَ . سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ

(Cenâb-ı Hak âyet-i sâbıkada, rûz-ı hasırde hiçbir ferde hiçbir vechile zulm olunmaz diye nidâ olunacağını ve kefereye hitâben dahi sizin bugün gördüğünüz cezâ dünyada iken müdâm işledığınız küfür ve me'âsînin cezâsidir denileceğini hikâye buyurdudan sonra bu âyet-i kerîmede dahi kendilerinin hasret ve nedâmetlerini tezyîd etmek üzere o gün ehl-i îmân hakkında râyegân olan sunûf-ı avâtif ve in'âmâta dâir kefereye karşı söylenecek sözü hikâye ediyor ve bu vechile Hazret-i Rabb-i kerîm hoşnûd olduğu ibâdîna neş'e-i Uhrâda hazır ve âmâde kıldıgi eltâf ve inâyâti bizim şu hâk-i sâfilde idrâk edebileceğimiz bir sûretde tasvîr edip buyuruyor ki) Sükâkân-ı cennet bugün zevk ü safâya dalmış, (na'îm-i cennetden) nevâle-çin-i lezzet ü sürûr oluyorlar. Onlar ve (dâr-ı dünyadaki) zevceleri gölgelerde (eşcâr-ı latîfenin sâyeleri altında) müzeyyen taht ve serîfler üzerine ittikâ ediyorlar. Orada onlar için her nevi' fâkihe [83] ve her istedikleri vardır. (Bâ-husûs onlar için orada asıl temennî etdikleri bir matlab-ı a'lâ vardır ki o da) Rabbi rahîm (ci-hetin)den erzân buyurulacak selâm (ve tahîyye)dir. (Dârû's-sûrûrda mü'minîn-i mükerremîn bi'l-vâsita veya bizzât selâm ve i'tîfât-ı ilâhîye nâ'il olacak ve bu şeref-i i'tîfât-ı hûdâ-vendî ile kâmrân olunca behîstîn cümle ni'am ve metâyibini hâtrılardan ferâmûs edeceklerdir.)

سلامت من دخلسته درسلام تو باشد

زهی سعادت اکر دولت سلام تو بیام

Câbir bin Abdîllâh radiyallâhu anh hazretlerinden mervî olduğu üzere zât-ı nübûvet-penâh Efendimiz buyurdular ki: Ehl-i cennet müsta'grak-ı hazz u safâ iken birden bire üzârlerinde bir şâ'sâ'a-i nûr peydâ olacak ve başlarını kaldırınca cenâb-ı Rabbü'l-izzet onlara selâm verecekdir. Seke-ne-i cennet ona nigerân olduka na'îm-i cennetden hiçbir şeye i'tîfât etmeyeceklerdir. Ba'de'l-ihticâb dahi o nûrun berketi üzerinde kalacak.

* Her ihtimâle göre bu hadîs-i şerîfdeki zuhûr ve galebe tebşîri de bekâ-yi ictihâda delîl olabilir. Çünkü dîn-i İslâm'ın devâm-ı zuhûr bekâ-yi ictihâda menût olduğu yukarıda izâh olundu. [Buhârî, Sahîh, Kitâbü'l-İm'tisâl 10]

* Hattâ e'imme-i Mâlikîyye'den meşhûr İbni Urfe (r.h.) diyormuş ki asrımızda İbni Abdisselâm'ın re'yî munzam olmadıkça icmâ' mün'âkid olamaz. İcmâ' ise müctehidînin ittîfâkî demekdir.

براه المؤمنون بغير كيف
وادراك وضرب من مثال
فيتسون النعيم اذا رأوه
فياخسران اهل الاعتراف

Kaside-i Emâlî

Sûre-i Hucurât âyet - 6

يَا أَيُّهَا الْأَنْذِينَ آمُّوْا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَّا فَبَسِّيُوا أَنْ تُصْبِيُوا
قَوْمًا بِجَهَّالٍ فَصُبْحِوْا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ

Ey imân edenler, eğer bir fâsik size bir haber getirir ise durun, tefahhus edin (fiskdan sakınmayan fiskin bir nev'i olan kizbden sakınmayacağrı derkâr olmakla hakikat-i hâl tebeyün etmedikce sakın fâsikin getirdiği habere i'timâd etmeyin), tâ ki bir kavme bilmeyerek (hallerine muttali' olmayarak) bir zarar îrâs edip de (sonra onların kendilerine azv ü isnâd olunan ahvâlden berâ'etleri anlaşılinca) etdiğinize nâdim olmuş olmayasınız (onun sözüne bilâ te'ennâ ve bilâ tahkik inanırsanız olabilir ki bir kavme bir zarar îrâs edersiniz de sonra o kavmin berâ'eti nümâyân olmakla haklarında keşke böyle mu'âmele edilmemeli idi, diye her dem mağmûm ve mükedder olursunuz.)

Bu nazm-ı celîl îşâd ediyor ki hiçbir fâsik her hangi bir husûsda olursa olsun ehl-i imâni kelime-i zûr ile iğfâl ede-bileceğine ümîdvâr olamamak için dâimâ intibâh üzere bulunmaları lâzımdır. Fâsikin sözü ısgâ olunup da ona i'timâd olunursa tavâ'if-i müslimîn arasında kitâle mafzâ olacak sözler bulup söyler. Maksad-ı mel'ûnânesini tervîc için hak ve hakikatden dem vurarak sudûru biri birine buğz ü nefretle kabartacak ahbâr ve havâdis îcâd eyler. Bu günlerde makâsid-ı muhtelifeden nâşî perde-i nifâk altında birçok oyunlar oynanıyor, birçok güft ü gûlár oluyor. Bu âyet-i ke-rîmenin mazmûn-ı hakikat-nümûnu nazar-ı mutâla'a ya alınıp da o gibi münâfîkâne sözleré bilâ te'ennâ ve bilâ tahkik havâle-i sem'-i i'tibâr etmemeli, zevâhir-i kelimâta kapılıp da safdilâne eshâb-ı nifâka peyrev olmamalıdır. Onların gü-vendikleri cihet kulûb-ı sâfiyedir.

Bu lücce-i bî-pâyâni tehyîc edince onların cûr'etleri gün-den güne tezâyûd eder. Bu muhakkakdır ki habl-i metîne i'tisâm etmedikce akvâm-ı İslâmiyye'den hiçbirinin ne hayât-ı siyâsiyyesi ne hayât-ı şahsiyyesi kalır. Vahdet-i kübrâyi ihlâle tesaddî edenler maddeten ve ma'nen mes'ûldürler. Hak ve halk nazarında menfürdurlar. Birinci vecîbe vahdete cansiperâne hizmet ve erîke-i imâmet-i kübrâya inkıyâd ve itâ'atdır.

Biz âkılâne ve müttefikâne hareket edersek hiçbir vakit âfâk-ı siyâsiyyemiz muzlim değildir. Cihân-ı medeniyyetin bizden matlûbu bu noktada muvâzene-i düveliyeyi ihlâle mâni' olacak bir kuvve-i gâlibe bulundurmakdır. Hâricde buraya tecâvüze müheyŷâ a'dâmız var imiş.. Her devletin düşmanı vardır, o bize has değil. Hüner odur ki âmâl ve menâfi'i bizim âmâl ve menâfi'imize muvâfik devletler ile ittifâk husûle getirilsin, zîrâ görüyoruz bugün müttefiksiz ha-

yât-ı siyâsî mümkün değil. Memleketimizin sırf umûr-ı dâhiliyyesinden bulunan kavânîn ve âdâb ü ahlâkına hâricden hiçbir ferd müdâhale edemez. Bu cihetce olan ca'lî telaşlar da kat'an hâ'iz-i ehemmiyyet değildir.

Bâtil hemîse bâtil ü beyhûdedir velî
Müşkil budur ki sûret-i hakdan zuhûr ede

Dühât-ı Arab'dan Mugîre bin Şu'be hazret-i Fârûk'u: "Derece-i fazlı aldatmakdan, derece-i aklı aldanmakdan müte'âlidir" diye wasf ü sitâyiş edermiș.

Âyet-i kerîmede tebeyyün ile olan emr muhbîrin fiski üzerine tertîb olunmuş, yani "muhibîr fâsîk olursa tevakkuf ve tefahhus edin" buyurulmuş. Müftî-i diyâr-ı Rum Ebussu'ûd hazretleri: Bu tertîb ve ta'likâ nazaran nazm-ı celîlde haber-i vâhid-i adlin bazı mevâdda kabûlüne işaret vardır diyor.

Server-i enâm aleyhi's-salâtü vesselâm efendimiz, hazret-i Osmân bin Affân radiyallâhu anhîn li-ümm birâderi Velîd bin Ukbe'yi tâhsîl-i zekât için Benî'l-Mustâlik aşîretinin nezdine i'zâm buyurmuşdu. Velîd aşîretin yurduna yaklaşıkda ta'zîm için süvâr olarak istikbâle çıktılar. Hâlbuki Velîd ile aşîret arasında bir dem sebebiyle zamân-ı câhiliyyetden kalma adâvet bulunduğundan Velîd o kalabalığı görünce kendisine sûlikasd için karşısına çîkmişlar diye vehm ü havfe tâbi' olarak hemen avdet ile huzûr-ı nebeviye gelip: Benî'l-Mustâlik mürted olmuş, üzermeye silâh ile çıktılar, zekâtın i'tâsına muhâlefet eylediler dedi. Bunun üzerine aşîret üzerine asker sevkine kiyâm buyuruldu. İşte bu esnâda idi ki bu âyet-i kerîme nâzil oldu. Şöylede de rivâyet edenler var: Velîd bin Ukbe, Benî'l-Mustâlik nezdinden avdet ile bu tarzda arz-ı keyfiyet etmesi üzerine sultân-ı enbiyâ aleyhi efdalü't-tahâyâ efendimiz Hâlid bin Velîd hazretlerini asker ile onun üzerine gönderdi ve Hâlid'e emretti ki askerle gitdiğini [84] bildirmeyip geceleyin gizlice Benî'l-Mustâlik'in yurduna gir. Onlar da şe'âir ve âdâb-ı İslâm'ı mer'i görürsen zekâtlarını al. Yoksa ehl-i irtidâb hakkında olacak mu'âmeleyi icrâ et. Hâlid bin Velîd radiyallâhu anh hazretleri emr-i peygamberî üzere hareket ederek vakt-i gurûbda Benî'l-Mustâlik'in yurduna dâhil oldu. Askeriyle birlikde mahfice bir yere kondu. Aşîretin ahvâlini tedkîk ve tefahhus etdi. Akşam ve yatsı ezânlarını işitti. Sâ'ir hallerine muttali' oldu. Emr-i ilâhiye muhâlif kendilerinde bir hâl ü hareket görmedi. Bunun üzerine zekâtlarını ahz edip avdet eyledi ve huzûr-ı nebeviye vâkr'a-i hâli ve meşhûdâtını arz eyledikde bu âyet-i celîle şeref-nûzûl etdi.

Bereketzâde: İsmâîl Hakkı

MEVLİDÜ'N-NEBÎ ALEYHİSSALÂTÙ VESSELÂM

Mevlidü'n-Nebî gününden maksad, Peygamber-i zîşâni-mız efendimizin dünyayı teşrif buyurdukları yevm-i sa'âdetdir. İstanbul'da ve Türkler beyninde "Kandil gecesi" diye yâd olunan, Rebî'ulevvâl ayının on ikinci gecesi, dîn-i mübîn-i İslâm'ın âlem-i insâniyyete mübelliğ-i sâdîk u emîni

olan mecmâ'-ı mekârim-i ahlâk, hazret-i seyyidü'l-esyâd efendimizin doğdukları leyle-i mübâreke-i mühimmedir.

Târîh nokta-i nazarından bu hâdise-i tevellüd, dünyanın en büyük ve en sâhib-i satvet ü azamet herhangi şehinşâh-i cihângirinin veya sâhib-i câh imparatorunun yevm-i mîlâdından daha mühim, daha pekçok ma'nîdâr bir vak'a-i a-zîme-i inkilâbât ve kemâlâtıdır. Öyle ki bu zât-i celîlü's-sifâat-ı adâlet-perverin bi'l-âhare mazharı rütbe-i nübüvvet olma- larından, kapalı çöllerde vuhan gibi yaşayan, esnâma tapan, iddi'â-yı şehâmet ve izhâr-i ta'assub u şecâ'at eyleyen, bildi- ginden gördüğünden zerrece şaşmayan, cesûr, anûd, câhil, vahşî, muhârib, bir kavimden sahâyif-i târîh-i âleme nice şân u söhretle intikâl eden medenî, mütedeyyin ve hakikat- bîn mu'tedil ve hak-şinâs, âlim, mütemeddin, şecî' ve müte- hammil, sâdîk ve muhlis bir büyük ümmet yetiştirdi. Neşr eylediği nûr-ı hakikat, nûr-ı hakîkî-i insâniyyet olduğu için o küçük kabile-i Kureyş den Şam'a, Yemen'e, Irak'a, Hind'e, Afgan'a, Çin'e, Mısır'a, Endülüs'e ve hülâsâ çâr-aktâr-ı âle- me hutût-ı zerrîn-şu'â'ı tibk-ı tenvîr-i âlem eden bir güneş gibi yayıldı. Bu nûrdan ulemâ, fudalâ, hükemâ, felâsife-i İslâm istifâzâ etdi; meydâna çıktı. Adâlet o sâyede yerlesdi...

Dünya değişti, Şark'ın nûr-ı feyzâ-feyz-i lâhûtfisi cihâni tutdu. Kitâbhâne-i irfân-ı âdem, ulûm ile doldu taşıdı. Öyle ki lisân-ı belâgat başka bir hakikat-i nev-zuhûr ile tekellüme, vicdânlar en yüksek hissiyyât ile tefehhümme, insanlar bilin- mez bir safâ-yı ma'nevî ile te'âliye mazhar oldular. Sa'y ü gayret, azm ü himmet, refâh u sa'âdet, ifset ü izzet bir gö- rünmez ufk-ı lâ-yetenâhîye doğru vûs'at buldukça buldular!

Câmi'ler talebe ile, beldeler ilim ve edeble mâlâmâl-ı fü- yûz oldu. Dünyaya başka bir bâb-ı îlâhî-i devlet açıldı. Mü- sâvât-ı kâmile, adâlet-i mahza, hürriyet-i insâniyye, hakikat- i İlâhiyye hep tezâhür ve te'essûs etdi. Ulûm ve ma'ârif, sa- nâyi' ve ticâret, zamânına göre hadd-i gâyeye yaklaştı.

İşte bu en büyük, en ciddî, en bekâ-dâr eser-i vahîd-i âlînin sâhibi o Nebî-yi zîşân-ı sâhib-irfândır. Mekârim-i ahlâkî mülûk ve selâtîni düşündüren ve küçülden bu zât-ı eşref ü ecclîn leyle-i mübâreke-i tevellüpleridir ki el'ân yâd ü i'âde olunuyor. Bu yevm-i târihî, âlem-i vesî'-i İslâmîyyet en büyük bir bayram günü olsa lâyıkdir. Bu günde bütün müslümanlar ârif-i hakikat-i insâniyye olduklarını birbirlerine tebşîr etmekle sevinseler sezâdır. Çünkü en metîn ve ebedî sözler ve en açık hakikatler bugünün mevlûd-i yekta-yı ke- mâli olan o Peygamber-i zîşândan sudûr etmiş ve o vâsita ile telkin edilmişdir.

Nûr-ı nazar-ı im'ân olan bu zât-ı me'âli-sifâtin evsâf-ı ce- lîle ve mezâyâ-yı seniyye-i hümâyûnlardan bahis güçdür. Bu husûsda târîh-i İslâm'ın medâr-ı fahri olan binlerce ulemâ, binlerce eserler yazmışlardır. Her sözü bir hikmet-i bâli- ğa, her hareketi bir ulviyet-i gayr-i mesbûka olan Nebî-yi hakîmîz efendimizin doğdukları günü veya geceyi zevk-i vicdâna â'id bir samîmiyet-i rûhiyye ile hissetmek, zannîm- ca en güzel bir râsim-e hulûs ve ihtirâm, en saf ve hakikat- perver bir nişâne-i tekrîmdir. Aleyhi efDALU's-salât.

Mısır

Ali Suâd

GİRİD

Ey mezârlardan derin yüksek zemîn-i inhitât,
Ey cezîre, ey mezâr, ey makber-i deryâ-muhât;

Her yerin bir hufredir açmış dehân-ı kînini!
Yutmak ister milletin âfî-i nûr-âkînini!

İskeletler, tayflar manzûrdur senden bana..
Giryelerden, âhlardan mı edilmişsin bina?

Pek karanlıksın –niçin?– mâtem denen şey sen misin?
Sûziş-i cismin nedir. Bir meş'al-i medfen misin!

Na's-ı pâ-bercâ misin, bir sernigûn tûrbet misin?
Nutka gelmiş bir hayâlet, tayf-ı pûr-nekbet misin?

Fâci'ât îrâd edersin, nâkil-i efsânesin..
Mevt-i hâ'il, makber-i muzlim misin, anlat nesin!

Bir güneşin, nûrunun mâtîler olmuş mağribi;
Kabre nâzil, mevte mâ'ilsin karanlıklar gibi!

[85] Benzemişsin bir şehîdin medfen-i dil-hûnuna;
Kiymaz insan basmaya hâk-i cesed-meşhûnuna.

Âsumân fevkînde gûyâ tûrbet-i ulviyyedir;
Pîşgâhında deniz bir bî-nihâyet giryedir!

Âh sen bir lâşesin deryâya atmışlar seni,
Kelb tînet, karga mâhiyetli bin şâhs-ı denî

Sîne-i fersûdene konmuş didiklerler bütün;
Sâyebânın bir alay şehbâl-ı sâfildir bugün.

Her şükûfen hûn-i rengârenk mâhiyyetlidir;
Taşların bir nûr-ı bârid, toprağın zulmetlidir.

Yıldırımlardır bütün şeb-tâb-ı leyîl-i nekbetin,
Berk-ı hûnîn şekli almışdır solup benzin, betin!

Âh-ı zulmetdir fecâyi'dir senin her bir yerin:
Nûrsuz meş'allerin, meş'al-cûdâ ma'bedlerin.

Âh leylin benziyor bir serv-i mâtem-pervere,
Senin kabrin hüzme-i mehtâbdır ey makbere!

* * *

Yok, ne bir makber ne bir meyyitsin ey zulmet-serâ;
Zî-hayât olmakda aynımsın benim sen âdetâ:

Bak şu deryânın –sen ey zulm-i beşer bâzîcesi-
Hâdisât-ı dehri tasvîr eyliyor her mevcesi.

Sen onun emvâcına, ben de şu'un ummânâsına,
Zulmet-i müstakbelin pehnâ-yı bî-pâyânâsına

Düşmüşüz; yokdur seninle beynimizde farkımız.
Muzlim olmakda bugün birdir bizim âfâkımız.

Bende var bir kalb-i vîrân, sende var vîrâneler;
Bende zulmetler nûmâyân, sende muzlim sahneler.

Tâli'-i millet miyiz ki böyle zulmet-perveriz?
Şeb miyiz, mâtî miyiz, bilmem; o rütbe benzeriz!

Midhat Cemâl

NİSAN YAĞMURU

Çiçekler işte açılmış, semâ münîr ü latîf
Güneş ufukları tezîn için tulu' etmiş
Eser nesîm-i safâ-bahş neş'edâr ü hafîf
Denizde mevce-i sâkin, cemende bir lerzîs

Perî cemâline benzer cemâli Nîsân'ın
Tezeyyün eylemede jâleler, çiçeklerle
Bu ayda devr-i esâfîri vardır insânın
Mûfekkire mütehassis olur meleklerle

Hemân hevâ değişir, bir gürültülü poyraz
Eder çiçeklerin üstünde bir zaman pervâz
Olursa şâ'ir-i mahzûn bu hâlete nâzır

Ne der? Evet! Şunu der: "Dürr-i katre-i bârân
–Ki dökmede yere feyz-i sehâbe-i Nîsân–
On altı yaşına gelmiş gelinde göz yaşıdır.

Mehmed Celâl

YÂD-I MÂZÎ

Mâzî, o güzel hâtra-i şevk ü şetâret,
Her ân oluyor hâfîza-pîrâ-yi tehassür;
Âtî, o karanlık gece pûr-tayf-i merâret
Dâim ediyor rûhumu lebrîz-i te'essûr.
Her dem nazarım mâzî-i pûr-neşveye nâzır
Cûşış veriyor gönlüme hâlâ o menâzır;

Hâlâ o menâzır, o ufuklar, o semâlar
Rûhumda uyandırmada bin subh-i rebî'i;
Vely eyleyerek birbirini leyl-i safâlar
Eyyâm-i elem aklıma gelmezdi tabî'i.
Bir lâhza düşünmek nedir anmazdım o demler
Sarmakda bugün rûhumu sùzîşli elemler.

Hersey bana handân görünürdü o zamanlar
Okşardı küçük rûhumu hep tâze çiçekler,
Perrân idi bir yanda tarabzâ kelebekler
Gûyâ sevişirler, öpüşürlerdi hep onlar.
Gül-goncalar eylerdi seher vakti tebessüm
Bülbüller ise hepsi yek-âvâz-ı terennüm.

Eflâke bakarken beni meftûn ediyordu
Parlak güneşin manzara-i şâ'şâ'a-dâri;
Akşam duramaz garba misâfir gidiyordu
[86]Şarkın o güzel bâkire-i lem'a-nisâri.
Lâkin gece bir başka temâşâ buluyordum
Yıldızlara hayretle bakıp şâd oluyordum.

Yıldızlara hayretle bakar öyle sanırdım
Hep taze gelinler gezinir rûy-i semâda.
Bir heykel-i sevdâ gibi pûr şu'le sanırdım
Gördükce o mahzûn kameri seyr ü safâda;
Her manzara binlerce letâfet saçıyordu,
Gûyâ ki bedâyi' bana âğûş açıyordu.

Efsûs! O güzel günleri etdikce tahattur,
Coşmakda bütün duygularım böyle demâdem;
Şimdi beni mahvetmede âlâm-i tehassür,
Her dem kara hülyâlar olup kalbime mahrem,
Lerzân ediyor rûhumu bin türlü mezâlim.
Efsûs ki mâzî adem, âtî ise muzlim!...

Kafkasyalı Hüseyin Câvid

HAZÎN BİR HÂTİRA

Mehîb gözleri âfâka dâimâ mansûb
Civâr-ı sâhili tâvhîs ederdi bir meczûb.
Zaman zaman uzanıp ufka dest-i tehâdi
Kızar, coşar, bağırr kim bilir ne söylerdi.
Vuhûşu korkutacak hamlelerle kükurerken
Önünde mevcesi bahrin olurdu kahkahâ-zen.
Dizip çakıl taşı bâzen çocuk gibi oynar
Yapardı tâli'e bunlarla sanki tılsımlar.
Hayâta râbitası gölgeler kadar azdı.
Takılsa râhîma etfâl-i belde bakmazdı.
Çağırısanız, para gösterseniz de sâkitdi
Mezârlar gibi nâsûta karşı sâmitdi.
Dedim ki kim bu adam: Mücîrim-i siyâsiyîş.
Hayır, nasılsa sürülmüş de burda mensîyîş.
Emîr, hüküm yok imîş; vâlî kim bakıp soracak
Deyip de kal'aşa atmış; zavallının ancak
Sekiz, dokuz sene sonra okunmuş evrâki
Yakın zamanda da lütfen verilmiş itlâki.
Zalâm-ı mahbese –ahz u i'tâda aldanmış–
Verip dimâğını bir efser-i beyaz almış.
Rodos'da görmüş idim böyle hayli menkûbu
Tahattur eyledi kalbim bugün o meczûbu.
Evet, bugün o da meşmûl-i inkilâb; ancak
O boş dimâğ ile bilmem nasıl, ne anlayacak?
2 Mart 325

İbrahim Alâeddin

ARABALARIN FÜNÜNU VE KEŞFİYATI

Arablar funûnu Yunânîlerden aldılar; lâkin bir asır geçmeden Arablaştırdılar. Yoksa Avrupalılar gibi tam on asır Aristo'nun, yâhud Eflâtun'un, yâhud Öklides'in, yâhud Battalîmîus'un şâkirdi kalmaya razı olmadılar.

Diyorlar ki: Eski mü'elliflerin âsârındakî ârâ ve efkâra tamamıyla ittibâ' kâ'ide-i sakîmesini bırakıp, bunun yerine tecrübe ve müşâhede usûlünü, funûn-ı hâziraya esas ittihâz eden, elhâsil ulûmu taklîd denilen kayd-i esâretden kurtaran en evvel Bacon olmuştur. Bu inkilâb garbde büyük gürül-

tütere meydan verdi. Hâlbuki Arablar, daha kurûn-ı sanî-i hicretin evâhirinde bu usûlî kabûl ederek ulûm ve fûnûnu o esas üzerine kurmuşlardı. Zâten felâsife-i Arab'ı, mile-i sâ-irede yetişen feylesoflardan ayıran en birinci hasisa, Arabların tecrübe ile te'eyyûd etmeyen nazariyat-ı ulûmu sîrf aklî birtakım mukaddimâtâ istinâden kabul etmemeleri, bünyân-ı fûnûnu müşâhede ve tecrübe esasları üzerine kurmalarıdır. Hattâ Gustav Le Bon, felâsife-i garbin birinden naklen diyor ki: Arabların kabul ettikleri düstur şudur: "Tecrübe et, tedkik et, gözünle gör, işte o zaman anlamiş olursun". Hâlbuki o-nuncu asrın nihâyetine kadar Avrupalılarca imtisâl edilen ka'ide şu idi: "Kitablarda yazılan mebhâhi mütlâ'a et, meşâhîrin sözlerini tekrar tekrar oku, işte o zaman âlim olursun". (Artık Misirlilarla beraber bütün şarkllilar gözlerini açınlar da iyice görsünler ki vakityle ne imişiz, şimdi ne olmuşuz!)

De Lambre, *Târîh-i İlm-i Hey'eti*'nde diyor ki: "Yunanlılar arasında iki, nihâyet üç râsîd sayabiliyorsanz, buna mu-kâbil Arablardan sayılamayacak kadar râsîd bulabilirsiniz".

Kimyaya gelince; Yunânîlerde sahib-i tecrübe bir kimyâger bile gösterilemezken Arablardan yüzlerce yetişmişdir. Bi-nâ'en-aleyh, fenn-i kimyâ başkalarının değil, ancak Arabların mahsûl-i keşfidir. Bundan başka Arabların hendese ve sâir fûnûn-ı riyâziyyeyi de, mantika âid ulûm-ı âliyyeden addederek kazâyi-nâzâriyyeye bunlarla istidlâlâtda bulunurları ki, mechûlâtâ vüsûl için bundan sağlam delil olamayacağı tabî'îdir.

Zamanın en mühim aksâmını göstermek için gâyet dakik sâ'ât istî'mâl edenler, bu maksadla zevâlî sâ'âtî en doğru bir sûretde kullananlar yine Arablar idi. Bundan başka Arablar subl, mâyî bütün [87] ecsâmin tâbi' olduğu siklet kavânînini keşfettiler. Bunun için de gâyet dakik, gâyet doğru cedveller yaptılar. Tarassudât-ı felekiyye için de böyle mükemmel cedveller yapmışlardır ki pek ma'rûf olan bu cedveller Semerkand'da, Bağdad'da, Kurtuba'da erbâb-fennin nazar-ı istifâdesine açık idi. İşte bu kavânîn sâyesindedir ki câzibe kânunlarını keşfe yol açıldı.

Bu makâlemizde İslâmların keşfiyatını, ulûm ve fûnûndaki teví'âtim tamamiyle sayacak değiliz. Çünkü bunun için başlı başına büyük bir kitab yazmak lâzım gelir. Zâten Avrupa feylesoflarıyla müverrihlerinden sâhib-i insâf olanları bu husûsda imsâk etmemişlerdir ki seleflerinin nasıl adam olduklarını, nasıl meslek tuttuklarını bilmeleri için eb-nâ-yi millet, o eserlerin münderecâtından vatandaşlarını haberdâr etseler pek iyi bir şey olur.

Ma'a-mâfih ben burada hükemâ-yi garbdan birinin sözlerini îrâd edeceğim: "Kâ'inât-ı uzviyyenin bir tarîk-i tedrîc ve tekâmülde terakki etmekde olduğu nazariyesini zamanımızda keşfolumuş yeni bir şey zanneden bizler için, bu nazariyeyi Arabların vakityle yazmış oldukları kitablarda görürsek dehset içinde kalmamak mümkün müdür? Evet, Arablar bunu mekteblerinde, medreselerinde talebeye telkîn ederler, hattâ bu fikri bizden daha ileri götürülerdi; kâ'inât-ı gayr-ı uzviyyeye, me'âdine kadar teşmil ederlerdi. Zâten kimyâya vaz' ettikleri esas da me'âdinin kendi eşkâli dâhilinde terakkîye tâbi' olması idi. Hâzinî diyor ki: "Fenne

vukûfu olmayan bir adam "Altın altın oluncaya kadar bir eşkâl-i muhtelife geçirmiştir" sözünü işidince zanneder ki birçok me'âdine dûçâr-ı istihâle olmuş, meselâ evelâ kurşun, sonra kalay, sonra bakır, sonra gümüş olmuş da nihâyet altın hâline gelmişdir. Bilmek ki erbâb-ı fennin bu sözden maksadı, aynıye insan, hâl-i hâzır-ı tekemmiyle bir tarîk-i tedrîc, bir tarîk-i terakki ta'kîb ederek gelmişdir, tarzindaki iddi'âlarına benzer. İşte bu son sözleriyle de öyle, insanın, diğer birtakım envâ'-ı hayvanâtın arasında istihâle sûreTİyle, meselâ öküzden eşege, eşekden beygire, beygirden maymuna tahavvûl ederek, en sonra insan hâline geldiğini murâd etmezler".

Gustav Le Bon diyor ki: "Hürriyet-i fikir ile selâmet-i dinin nasıl kâbil-i te'lîf olabileceği birinci defa olarak bütün dünyaya gösteren Arablardır".

Bazi felâsife-i garb "İbnü'r-Rûşd hürriyet-i fikirde esâs-ı dîni nakzedelecek kadar ileri gitti, cesedin zevâlinden sonra rûh için de bekâ yokdur, bekâ-pezîr olan envâ'dır, dedi" diyorlar. Hâlbuki bu isnâd, İbnü'r-Rûşd'ün, eşhâsin bâkî olmayarak envâ'in bekâ-pezîr olduğu tarzindaki sözünü yanlış anlamaktan ileri gelmişdir. Binâ'en-aleyh bir hatâ-yı azîmdir. Yoksa İbnü'r-Rûşd de Aristo'nun ve daha başkalarının dediği gibi, eşhâs vûcûd bulur, fena-pezîr olur; lakin envâ'a gelince o, bâkîdir, zevâl bulmaz, demişti. Bu ise bambaşka bir mes'ledir ki İbnü'r-Rûşd'ün ibâresinden çıkardıkları ma'nâya külliyyen mugâyirdir. Nitekim İbnü'r-Rûşd'ün diğer bir sözünü de böyle sú-i tefsîre uğratmışlardır. İbnü'r-Rûşd müslümandı. Müslümanlığın hiçbir zaman ilme muhalefetde bulunmayacağını, ancak ya ictihâd-ı ilmîde hatâ, yâhud hâyâle ittibâ' sebebiyle meydan alan ilim nâmî altındaki evhâmi kabul etmeyeceğini pekâlâ bilirdi. Zâten İbnü'r-Rûşd'ün kitapları elimizdedir. Tedkik edersek kendisine öyle bir isnâdin câ'iz olamayacağını anlarız. Lâkin bu söz İbnü'r-Rûşd'ün şâkirdlerinden okumuş olan Ibn Seb'în'e nisbet olunursa o zaman bir şey diyemem, çünkü eserlerinde buna delâlet eden ibâreler var.

Diğer bir feylesof diyor ki "Arabların gerek Yunânîlerden, gerek akvâm-ı sâ'ireden telakkî ettikleri ulûm ve fûnûn, evvelce kütübhâne duvarları arasında kitabların içinde medfûn iken, yâhud hâzinelerde kapanıp kalmış kıymetdâr taşlar gibi birtakım dimağlarda mahbûs durarak enâsiyyetin hiçbir ihtiyâcını te'mîn edemezken Arabların eline geçer geçmez medâr-ı hayat oldu; gıda-yı rûh kesildi; rûh-ı servet, medâr-ı san'at bilindi. Beşeriyyeti pîş-gâh-ı kudümünde âmâde duran gâye-i kemâle sevk için en birinci sâ'îk yerine geçti. Avrupalılar içinde tarihi tetebbu' ederek sonra aklın, vicdânın hükmüne mûrâca'atda bulunan fert yokdur ki, garbi leyî-î cehâletden, sabah-ı ziyyâdâr-ı ma'rîfete çıkarmak, onlara tarz-ı tefekkür, tarz-ı nazarı öğretmek, velhâsil tecrübe ve müşâhedenin ilim için en metin iki esas olduğunu göstermek husûsundaki fazlın tamamıyla müslümanlara, müslümanların beraber getirdikleri ulûm ve fûnûna ait bulunduğu inkâr etsin.

"Ulûm-ı Arabiyye ve âdâb-ı Muhammediyye İtalya'ya geldiği zaman tâli'ine, papa orada yoktu. Kûrsî-i hûkûmeti Fransa'nın Avinyon şehrîne nakletmişti. Bu sâyede ilim,

İtalya'nın şimâline doğru yavaş yavaş yürüyerek nihâyet orada karar buldu. Paris'in caddeleri ancak onikinci asırda, İspanya sokakları tarzında kaldırımla tefris olunabildi."

Diğer bir feylesof da diyor ki: "Müslümanlık iki asır zarfında bize sayılamayacak kadar hey'et-şinâs vermişken kilise, âlem-i Nasraniyet'e oniki asır hâkim olduğu halde bize bir hey'et-şinâs çıkaramadı. Bilmem neden?"

Müslümanlar arasında ilmin bu feysi, bu şâ'sa'ası yalnız bir firkaya hâs değildi. Bütün halk ilme rağbet hususunda müsâvî idi. Arada rûchân tefâvüt-i sa'y ü cehdden ileri geliyor idi. Şüphe yokdur ki bu hâl halifelerin, ümerânın, me'murîn'in ilme karşı olan hilmiyle dinin gerek müslümanlar, gerek zimmîler hakkındaki rifk ve semâhati sâyesinde hâsil olmuş idi. Onun için fazileti başka taraflarda aramamalıdır.

Felâsife-i garbdan biri de diyor ki: "Bütün akdâr-ı âlem ne hilmin bu derecesine varmış bir fâtih (müslüman fâtiherini murâd ediyor), ne de rifk ve mülâyemetin bu mertebesini bulmuş bir din görmemiştir."

Misir Müftüsü Merhûm
Şeyh Muhammed Abdûh
Mütercimi: Mehmed Âkif

[88] İ'TIKÂDÂT-I BÂTİLA

Ezmine-i mütevassitadan, on onbeş asır mukaddeminde başlayıp el-yevm ma'ârifin lâyikeyla terakkî edemediği mahallerde hüküm-fermâ olduğu üzere fevka't-tabî'a tahayül edilen eşhâs-ı mevhûmenin te'sîrât-ı vehmiyyesi, insanları bir takım i'tikâdât-ı bâtila ve garîbeye esîr eleyerek, şâhid-i hakîkati rû'yete perdekeş-i haylûlet olmuşdur.

A'sâr-ı mezkûrede ebnâ'-yi beşerin cehl ü gaflet eseri olarak kâhin, müneccim nâmiyla mevcûdât-ı hayâliyeden dem vuran eşhâsa i'timâdları sebebiyle kesb-i imtiyâz eden bu kabîl yâdigârlar tahakkümlerini tezyîd, istifâdelerini te'mîn için bir şahsin felâketini, sa'âdetini, hastalığını ve es-bâbını, müddet-i hayâtını, zaman ve sûret-i vefâtını ve ahvâl-i sâ'ireyi ta'yîn etmek misillü keşf-i istikbâl, gâ'ibden istîhrâc-ı ahkâm vâdisinde bir takım hurâfâta vücûd vererek ebleh-fîrîbâne mev'iza-hân olmaları i'tikâdât-ı bâtilaya mebede' olmuşdur.

İ'tikâdât-ı mebhûse vakтиyle yalnız avâm-ı nâsa değil, hattâ zimâmdârân-ı halka dahi sîrâyet etmiş, münâsebât-ı nâsdan umûr-ı hükûmâta, siyâsiyâta kadar icrâ'-yi te'sîr eylemiştir. Meselâ bir şahıs keşf-i istikbâli için kâhin ve müneccime mürâca'at ederse bir kabile reisi, bir hükümdâr harb ve sulh tercihinde kezâlik bu vâsita ile keşf-i avâkîba şîtâb eylerdi...

Bir zaman geldi ki insanlar, küre-i arzin şeyâtîn ve perilerden, cinlerden hâli bir hatvesi olmadığına, her yerde, her anda bu eşhâs-ı mütehayyilenin taht-ı nûfûzunda bulunduğuna i'timâd edecek derecede ifrâta vardılar. Sîhhât, inhirâf-ı mizâc, ilel-i müzmîne ve sâriye, servet, sa'âdet, fâkr, felâket hep onların te'sîrine hamî olunurdu. El-hâsil ebnâ'-yi beşer kendi evhâmindan mütehassil mevcûdât-ı mevhûmenin bâr-ı girân-te'sîri altında inliyordu.

Vaktâ ki neyyir-i İslâmiyyet şâ'sa'-nisâr-ı hidâyet oldu; sâir bir takım ebâtil gibi i'tikâdât-ı bâtila dahi bir tezelzül-i azîme uğradı, şeyâtîn ile mükâleme, kâhinler vesâtatıyla cinlerden, perilerden istimâdâ, kevâkîb ve nûcûmdan istîhrâc-ı ahkâm misillü efsânelerin butlânî neşr ü ta'mîm-i¹ (إِنَّ اللَّهَ عَالِمٌ بِغَيْرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ) âyet-i furkânîsiyle şâhid-i cemâl-i hakîkat perde-i vehm ü hayâlâtdan tecrîd kilindi.

Asırlarca icrâ'-yi ahkâm eden o i'tikâdât-ı garîb bu sûretle bir sekte-i medîde uğramış ise de ihtilât-ı akvâm u milel ile az çok yine icrâ'-yi te'sîrden hâlî kalmamış ve ilâ yevminâ hâzâ ezhân-ı avâm-ı nâsda bir mevkî' işgâl edegelmiştir ki şuhûr u eyyâma meş'ûmîyet isnâdiyla meselâ: Salî ve Çarşamba günleri işe başlamamak, yolculuk etmemek, yeni elbise giymemek gibi ve buna mümâsîl en ziyâde kadınlarda te'sîrât-ı seyyî'esi meşhûd olan ahvâl ile devler, periler hikâyeleri bu kabîldendir. Hattâ fermân-ı sübhanîsinden bî-haber olan ümerâdan, vûlâtâdan bir zâtın düşmanla akd eylediği sulh ve mütâreke mu'âhedenâmesinin yevm-i imzâ ve te'âfîsi mücerred Çarşamba gününe tesâdûf eylemiş olmasından dolayı sâ'ika-i cehl ile ferdâya ta'lîk-i keyfiyyet eylemesi bî-lâhare düşmanın mu'âhedenâden nükûlüne ve binâ'en-aleyh tecâdî-i muhâsamât ile bir hayli nûfûs-ı beşeriyyenin mahvina sebebiyet vermiş olduğu târifile müsbat garâ'ib-i mü'essifedendir*.

İ'tikâdât-ı bâtila ve garîbe bundan birkaç asır evveline gelinceye kadar garbda dahi fevka'l-âde icrâ'-yi te'sîr ederek rehâbînin de yardımıyla nice vekâyi'-i acîbe ve müdhişeye cilvegâh olmuş ve hattâ bir aralık âlemin zaman ve vakt-i in'idâmini ta'yîn ve i'lân gibi gülünç bir keşf ile Avrupa'yi başdan başa bir telâş-ı azîme, vâveylâ-yi umûmîye uğratmışdı.

Zaman-ı sabâvet hâtrâtından yâddârim olan bir hâdi-seyi arz edeyim: (...) kasabasında küçük, büyük umûm bir hâdiseden, bir hâlet-i garîbeden bahsediyor, gûyâ geceleri hayâlât görülüyor, şeytân bir meyyîtin cesedine girip evlere gidiyor, halkı ta'zîb eyliyor, bilmem daha neler oluyor, rahat yok, herkesde azîm bir haşey!

...nin biri kitâba bakmış bu hâdiseye bir derece inanılmak lâzım gelirmiş(!) o halde ne yapmalı? Ashâb-ı havâssa mûrâca'atla cadîyi mezarından çikamayacak bir hâle getirmeli! Peka'lâ. Fakat parasız iş olur mu? İşte havâscıya bir vesile-i cer ve intîfa', işte şu vehim hastalığının diğer bir masdar ve makrûbu.

İ'tikâdât-ı bâtilanın sîrâyet ve bekâsına diğer bir sebeb de kadınlarımızın çocukları yaramazlıktan men' için "Gul-yabâni, Çarşamba karısı" daha bilmem ne nâmlar ile kendilerini tâhzîr ve ihâfe etmeleridir ki bu hâl hem etfâlin césaret ve şecâ'at-i fitriyyelerini kesr eder ve hem de i'tikâdât-ı bâtilaya esîr eyler.

¹ Fâtır, 35/38.

² Rahmân, 55/29.

* Napolyon Bonapart'ın Misir'i işgâl ve istilâsiyla Akkâ'da münhezimîn ric'atîne ve Misir'i terk ve tahliye ile Fransa'ya avdetine dâir Cevdet târihindeki tafsîlâtâ mûrâca'at oluna!

Bu yolda bir fikr-i ibtidâ'î alan çocuk eğer kemâ yelik tahsîl-i ilim ü fen ile tashîh-i fikir edemezse hâl-i tufûliyyet-deki ma'lûmât ve intibâ'ât –bir edîb-i mağfûrun dediği vec-hile (ke'n-nakşî fil-hacer)– zîhninde yer tutacağından evlâdı dahî bundan hissemend ve müte'essir olur.

Ma'a-mâfih envâr-ı ma'ârifin füyûzât-ı muşa'şa'a-i mün-teşiresine karşı zamân-ı cehâlet eseri olan bu kabil i'tikâdât-ı sahîfe gitdikce zevî'l-pezîr olmakda ve hüddâmci, cinci nâmlarıyla, üfürûclükle halkın dolandırmaya yeltenen ga-râ'ib-fürûşân bazı sâde-dilâni aldatsalar bile pek çok kere pençe-i mücâzâtдан tahlîs-i girîbân edememekde olduklar-ından i'tikâdât-ı mebsûta daha çok zaman ezhân-ı avâmda yer tutamayarak esâfîre karşılaşacağı bî-irtiyâbdır.

Kosova Vilâyeti İstînâf A'zâsından
Mehmed Hayreddin

[89] İLM-İ İCTİMÂ'A NAZARAN İSLÂMÎYET

Geçen makâlemde şerî'at-ı İslâmiyye'nin ictimâ'iyât ile olan münâsebetini bir nazar-ı umûmî ile tedkîk ve mütâlâ'a etmişdik. Şimdi de makâle-i mezkûrenin zeyli olmak üzere, şerî'at-ı garrâmızın tatbîkinden husûle gelecek muhassenât ve mehâzîri mümkün mertebe hakîki bir sûretde yekdiğe-riyle mukâyese ederek cihet-i gâlibenin hangisi olacağını anlayalım:

Psikolojinin taht-ı tasdîkindedir ki beşeriyet –aksâ-yi te-kemmûle vâsil olarak henüz tamâmî-i insâniyyet te'essûs et-medîgi cihetle- fazilet, hubb-ı mehâsin ve me'âli, şefkat ve muhabbet, hiss-i mu'âvenet ve fedâkârî gibi hasâ'il-i ulviyye-i insâniyyeden ziyâde hirs u tama', hodbînî, menfa'at-perestî, hiddet ve şehvet gibi hasâ'i's-i sefile-i hayvâniyyenin mahkûm ve zebûnudur.. Bu esâs kabûl edildikden sonra iyânen meydâna çıkar ki cem'iyetlerde insâniyetden ziyâde hayvâniyet hüküm-fermâdır..

Âmâl ve efkârı bir dereceye kadar müttehid, menfa'atleri ve arzuları mümkün mertebe müşterek olan eşhâs ve efrâdin bu ittihâd-ı ma'nevîlerinin netîce-i tabî'iyyesi olmak üzere ittihâd-ı maddîleri de husûl bularak milletler teşekkül etmiş ve bu sûretle hükümetler vûcûda gelmişdir...

Esâs i'tibâriyle âmâl ve menâfi'i, efkâr ve mülâhazâti yekdiğerine mütebâyin olan adamların teşkil edecekleri cem'iyât ve milel de bi't-tab' bîri birine mütehâlifdir.. Bunun içindir ki emelleri, menfa'atleri kısmen olsun yekdi-gerine benzemeyen milletler, hükümetler hiçbir zaman itti-hâd ve ittifâk edemezler.. Hattâ aynı milletin efrâdi olup âmâl ve efkârı esâs i'tibâriyle birbirinin aynı olarak teferru'âtca yekdiğerinden ayrılan eşhâs birleşmemeyerek husûsî firkalar, cem'iyetler teşkiline mecbûr kalmışlardır.. Binâ'en-aleyh şübhé yokdur ki cem'iyet-i beşerîyye içinde, bir milletin efrâdi arasında husûle gelen cinâyetlerin, ta'arruzların, katillerin asıl sebebi iştirâk-i emel ve menfa'atın adem-i mevcûdiyyetidir. Bir cem'iyetde bu sebeb-i metîn ve tabî'înin hâsîl edeceğî ahvâl-i mü'essifenin öünü alabilecek ve felsefe-i ictimâ'iyâtı bütün dekâyîkiyla ihtivâ edecek bir kâ-nûnun mefkûdiyeti o cem'iyeti bir hâl-i herc ü mercide

bulunduracağı âşikârdır.. Buna, cem'iyetin bu esâs sa'âdetini teşkil edemeyen kânûnsuzlukdan mütevellid hâlât-ı feçî'aya, yine aynı esbâbdan inbi'âs eden fuhs, ta'arruzât-ı şen'a, işaret, vesâ'ir câlib-i te'essûf mülevvesât-ı hayatı da ilâve edersek kânûnsuzluğun veya noksân, ihtiyâcât-ı ictimâ'ye ile tevâfuk edemeyen, seyyî'âti anlaşıldığı halde tatbîk ve mer'iyyetinde musirrâne ve mu'annidâne sebât edilen bir kânûnun hayatı akvâmda nasıl bir mâhî-i mevcûdiyyet olduğu, inkîrâz-ı ahlâki-i milel ve dolayısıyla inhitât-ı maddî için de nasıl bir sâ'îk-i müdhiş bulunduğu bütün vu-zûhuyla, bedâhetiyle meydâna çıkar...

Bugün Avrupa hukemâsı i'tirâf ediyorlar ki, hûkûmât-ı garbiyyenin kavânîn-i medeniyyesi milletlerin inkîrâz-ı ahlâkilerine mâni' olamadığı cihetle âtiyen bir sukût-ı feçî'i mevcûdiyyetin vukû'u muhakkakdır.. Avrupalılar ahkâm-ı tabî'atın hilâfında hareket etmekde hâlâ inâd ve ısrâr ediyorlar; kadınlar ve erkekler kendi vezâ'if-i ictimâ'iyye ve in-sâniyyesini unutarak, yekdiğerine karışdırarak ifâ eyiliyorlar; ve bu sûretle bir hareket-i hâtâ-âlûdunu pek tabî'î bir neticesi olarak cem'iyetde sû'i ahlâk te'sîrât-ı hüzn-âlûdunu icrâ ediyor; ve bunun öünü almak bir türlü kâbil olamıyor. Çünkü: Tabî'ata mukâvemet ancak kendi ahkâm-ı kat'iy-yesini bi-hakkın icrâ etmekle mümkün olur. Muhâlif-i tabî'at vezâ'ifle iştîgâl en ziyâde kadınlarda görülüyor; bunlar kendi vezâ'if-i esâsiyye olan zevcelik, vâlidelik, daha doğrusu ka-dınlık umûr ve iştîgâltândan uzaklaşarak a'mâl-i hâriciyye, a'mâl-i ricâl ile uğraşıyorlar ve bu sebeble intizâm-ı cem'iyet muhtel oluyor..

Görlülyor ki Avrupalıların bu hareketi esâs-ı ictimâ'iyâta külliyyen muhâlifdir. Bu tehâlûf teferru'âtâda ise esâsdan daha ziyâde, daha kat'îdir. Binâ'en-aleyh hatâ-yi mahz olan bu hareketin intâc edeceği mesâvî-i ahlâkiyyeye başka hiç bir sebep göstermek kâbil olamaz..

Kadınlar; kendiliklerinden, benliklerinden, mevcûdiyet-i zâtiyye ve şahsiyyelerinden hâric iştîgâlât ve vezâ'ifle uğra-şırlarsa elbette vûcûda gelecek ahvâl ve hâdisât, hasenât- dan ziyâde seyyî'ât ve mülevvesâtâdir..

Vâki'â kadınların te'allûm ve tederrüse ihtiyâcları, hem de eşedd-i ihtiyâcları vardır, onlar her ilmi, her fenni oku-malî tahsîl etmelidirler; lâkin kendi vezâ'if-i mevcûdiyetle-rine lâzım olan ulûm ve fûnûnla iştîgâl etmeleri îcâb eylediği gibi aynı zamanda bu ulûm ve fûnûnu mahallinde ve kendi vazifeleri dâhilinde tatbîk ve istîmâl etmeyi de öğrenmeleri iktizâ eder. Zîrâ, eğer bu hatt-ı hareket ta'kîb edilmezse iktisâb edilen ma'lûmâtdan fâ'ide yerine mazarrat hâsîl olur; çünkü, ilimden evvel hüsni terbiye ve ahlâk lâzımdır.. Bu olmazsa sa'âdet-i hayatı gayr-i kâbîldir. İşte Fransa!... Ulûm ve fûnûn terakkî ve te'âli etdikce sû-i ahlâk, fuhuş da o de-rece ilerliyor, çoğalıyor. Çünkü ta'kîb edilen usûl ve tarîk mesâ'i-i ilm-î ictimâ'in hilâfindadır. Meselâ: Bir kadın avukat oluyor, doktor oluyor, bankalarda, ticâret-hânelerde is-tihdâm ediliyor, hükümet me'mûrluğunda bulunuyor, er-keklerin ifâya mecbûr oldukları hidemât-ı şâkka ile meşgûl oluyor, ameletlik ediyor, ve bazı yerbârere münhasır ve mahsûs olmak üzere hakk-ı intihâba, vesâ'ir hukuk-ı siyasiyyeye mâlik bulunuyor..

Şimdi düşünelim: Tenâstül gibi insâniyet ve beşeriyetin en büyük, en mühim, en müşevves, en vâsi' bir vazîfesinde en ziyyâde alâkadâr kadın olduktan sonra bu vazîfeyi terk ile başka şeylelerle istigâl etmek, onu tamâmiyle, tefferrû'âtiye ifâ etmeye, vücûda getirmeye mâni' ve hâ'il olmaz mı?.. Terbiye-i effâl gibi ehem bir meşgûliyet ve mükellefiyet, diğer şeylelerle uğraşılırsa lâyıkıyla ve îcâb edeceğî derece-i mü-kemmelede icrâ edilebilir mi?

[90] Sonra, kadınlar erkeklerle, ale'l-itlâk her yerde bulunabiliyorlar. Bu nasıl kabûl edilebilir?.. Vâki'â kadınların meçâlis-i ilmiyyede, konferanslarda erkeklerle bulunmaları pek fâ'idelidir. Lâkin tesettüre ri'âyet ederek ve her hâl ü hareketiyle, her tavır ve sıfatıyla bütün mevcûdiyetinde mu-kaddes ve mu'allâ niseviyetin vekâr ve gurûr-ı hakikîsi bulunduğu anlaşıldığı, huzzâri kendisine mecbûr-ı ihtarîm ve ta'zîm edecekinden emîn olduğu, insâniyetden ve hakikat-den külliyyen müteccerrid ve dûr olan tezyînâtdan âzâde bulunduğu hâlde o gibi mevâki' a girebilir. Fakat hiçbir zaman, balolarda, kafe konserlerde, tiyatrolarda erkeklerle beraber bulunmalarına müsâ'a de dilemez, rızâ gösterilemez.

Hakkû'l-insâf tefakkür edelim: Hayât-ı şebâbetin bütün ihtarâsat u hevesâtiyla hâr ve neş'e-cû çırpanın iki genc vücûdun yekdiğine, suh ve arzuqe temâs eyleyerek raks eylemelerini hangi kavânîn-i medeniyye ve ictimâ'iyye, hangi ahlâk-ı insâniyye, hangi ahkâm-ı vicdâniyye kabûl edebilir? Bunlar melek midirler?.. Yâhud hayvâniyetden tecerrûd mü etmişler?...

Kafe konserlerde, buhâr-ı sekr ile meşhûn ve müşevves dimâğların, enzâr-ı hîrs-âkîn levsîyyâti, insanlığın bütün meziyyât-ı ulviyyesini unutarak hayvâniyetin derin tabakât-ı süflîyyesinde yuvarlanan çirk-âlûd vücûdların hevesât-ı müstekrehe-i akûrânesi karşısında nîm-üryân bir halde dö-nerek, sıçrayarak, kıvrılarak, büüklerek oynayan, el-hâsil ummân-ı şehvetin en yüksek emvâc-ı menfûre-i behîmiyyesinin umk-ı mülevvesâtı içinde sun'î ve pejmurde cilveler-le uğraşan kadınların, bu kurbân-ı gadî ü hiyânet olan za-vallî sefilelerin hâli, mevkî'i hangi kavâ'id-i ictimâ'iyye ve insâniyye ile kâbil-i te'lifdir?

Sefîl beşeriyetin, sû-i ahlâkdan mütevellid olan şimdiki dereke-i hakîre-i hüzn-âlûduna pek derin elemelerle, hislerle ağlayan insaniyetkârları, vicdân sâhiblerini büsbütün bîzâr ve muztarib etmemek için, hayâtın bu çamurlu, iğrenç safâ-hât-ı fecî'asının daha derin ve hûnin yapraklarını karışdır-mamağı, ve bunların bütün levsîyyât ve seyyî'âtını bir unf ü hakikatle teşrif etmemeyi tercîh ve ihtiyâr ediyorum...

Şimdi, bu mü'essesât-ı mülevvesenin hayât-ı ictimâ'iyyeye ne kadar büyük rahneler ve cerîhalar açlığı, bir milletin felâket ve idbârına nasıl müdhiş bir sebeb olduğu bütün üryânî-i hakikat ve kat'iyetiyle meydân-ı sübûta çıkmıyor mu?..

Ümmü'l-habâ's is ünvânına bi-hakkin kesb-i liyâkat ve ehliyet(!) etmiş olan müskirâtın adem-i memnû'iyyeti, milletin âfâk-ı hayâtında zuhûra gelen bütün felâkâtın, bütün cinâyâtın, bütün seyyî'âtın menba'-ı mülevvesi, menşe'-i çirkâb-âlûdu olarak beşeriyeti, sû-i ahlâkin en derin tabakalarında, girdâblarında yuvarlanmaya sevk ediyor.. Avru-

palilar, işaret, fuhuş, balo, kafe konser gibi ahvâl ve mevâki'-i müstekreheyi husûsî ve şahsî addederek kânûnen men'leri hürriyet-i vicdâniyyenin tahâdîdini mûcîb olur fikr-i sakîniyle herkesin salâhatdâr olduğu "âharin hukûkuna ta'arruz et-meyerek serbestî-i harekât" esâsını sû-i istî'mâl ile hayat-ı ictimâ'iyyeyi, ahlâk-ı umûmiyye-i insâniyyeyi ebedî bir te-zelzül ve sukûta mahkûm ediyorlar.. Acabâ bunlar, ahvâl-i husûsiyyeden olarak kimseyi mutazarrî etmeden serbestî-i efâli te'mîn eyleyen hürriyet-i vicdâniyyenin ahkâmından midir?.. Zâhiren bu gibi şeyleler şahsî ve husûsî addedilebilir, lâkin hakikatde hâl ber-akîsdir: Bugün ilm-i ahvâl-i rûh kabûl etmişdir ki, beşeriyet, muhâkemât-ı aklîyye ve işrâdât-ı vicdâniyyeden ziyyâde ihtirâslar, ihtiyâclar, arzûlar, hevesler te'sîrât-ı muhîtiyye, sevk-i tabî'i, taklîd-i harekât ü efâl denilen ve umûmî olarak hissiyyât nâmî altında zîkr edilen şeylerin taht-ı hükmünde yaşıyor.. Bu ahvâl-i rûhiyyenin en kuvvetli, en esâslı, en vâsi' olanı taklîd-i harekât ve yâhûd görenekdir. Bu kuvvete, bu ihtiyâca karşı hiç kimse, velev ki dâhî olsun, tâb-âver-i mukâvemet olamamış ve olamaya-cakdır.. Cüz'î bir muhâkeme neticesinde, hepimizin harekât ve efâlinde az çok bir taklîd ve tebe'iyyet mevcûd olduğu meydâna çıkar. Zâten herkes kendisini ihtiyâcât ve îcâbât-ı umûmiyyeye tâbi' tutmaya mecbûr değil midir? Bu öyle bir nehirdir ki hayat-ı umûmiyye ve ictimâ'iyye-i beşer onun mecrâ-yi ahkâm ve kuvâsında mahkûm ve hakîr, pûr acz ve mağlûb sürüklendir... Hem bu his, bu kuvvet diğerlerinin hemen hemen vâlididir.. Onlar ekseriyet i'tibâriyle bundan doğmuş, bundan teşâ'ub etmişdir.. O halde hürriyet-i vicdâniyyenin yukarıdaki söylediğim o kısmını nasıl ahvâl-i husûsiyyeden addedebiliriz? Mazarrât her zaman maddî olmaz. Bazen de ma'nevî olur. Kânûn-i tekâmûl mûcibeince, iyi fenâ bi'l-cümle hâdisât tedâricen terakkî ve te'âlî eder.. Cem'iyyet arasından bir şahsin icrâ-yi fuhuşda bulunması – eger bunun öni alınmazsa- âtiyen koca bir milletin sû-i ahlâkını intâc eder. Birisi işaret ederse efrâd-ı milleti de öyle sevk eyler... Ve böylece bu haller kesb-i umûmiyet eder. Kafe konserler, balolar da bunun gibidir. Velhâsil insanlar hiss-i taklîdin taht-ı te'sîrînde bulunduklarından bir şahsin ahvâl ve harekât-ı seyyî'esiinden mütevellid zarar yalnız ona münhasır olmaz, bütün milleti havza-i şümûl ve ihtiyâsına alır, yani birisi, işaretde, fuhuşda vesâ'ir sû-i ahlâkî müntec bir hareketde bulunursa bundan bütün cem'iyyet mutazarrî ve hûsrân-dîde olur.. Demek ki, hürriyet-i vicdâniyyenin bu cihetleri, zarar-ı âmma sebebîyet verdiği için, hukûk-ı hürriyetden ma'dûd olamaz.. Zâten esâsını düşünürsek bunlara hürriyet-i vicdâniyye ta'bîri yanlışdır. Çünkü: Vicdân hiçbir zaman hareket-i seyyî'e icrâsına müsâ'a de etmez. Insâniyete muhâlif efâlde bulunanların bazlarının azâb-ı vicdâniyyi hissetmemeleri, fenâliklerinin kesreti, artık iyiliği düşünürmeyecek [91] derecede olmasından mütevelliddir. Yoksâ, ona telkin-i fezâ'il edilmeye başlanıncaya yavaş yavaş işrâdât-ı vicdâniyyesini duymaya mecbûr olur.. Öyle ise buna hürriyet-i nefşâniyye denilmesi daha doğrudur.. Hürriyet-i vicdâniyye, hürriyet-i şahsiyyenin sîrf cihet-i muhassenâtını teşkil eder. Onun cihet-i seyyî'âtına hürriyet-i vicdâniyye ta'bîri bu mukaddes kelimeye bir hûrmetsizlik, bir iftirâ

olur.. Hürriyet-i nefşâniyyenin de esâsi düşünülürse buna en doğru, en münâsib bir ta'bîr olarak “esâret-i hayvânîye” denilmelidir. Çünkü: fuhuş, işaret gibi harekât ve efâl-i menhûsenin icrâsına, beşeriyet, hür olmakdan ziyâde hayvâniyetin eşridir...

İşte Avrupa'da bu ahvâl-i mülevvese hürriyet-i vicdâniyyeden addedilerek kafe konserler, balolar, vesâ'ir neticede fuhşa münçer olmayı teshîl eden mevâkı'ı meş'ûme efrâda küşâde bulunuyor, ve bu sebeble millet insâniyetini unutarak hayvâniyete tâbi' oluyor, inkirâz-ı ahlâkî mûdhiş bir sür'atle ilerliyor, zavallı beşeriyet hergün başka başka elvâh-ı fecî'a karşısında inliyor, sa'âdet-i hakâkiyye-i hayatı mahv ü hebâ oluyor ve âfî-i hayatı millet kesif ve pür zulâm sehâ'ib-i mûbhemenin âğûş-i helecân-âver iktirâbinde ne olacağı bilinmiyor, bütün efrâd öldürücü, boğucu ibâhâmlar, siyahlıklar arasında hayatılarının mes'ûdiyet-i hakâkiyyesini gayb ediyor, ve bu sûretle millet mahûf ve haşyet engîz bir vâdî-i inkirâz ve inhibitâtın mezhere-i felâkâtına doğru sürüklüyor, sürüklüyor...

Binâ'en-alehy Avrupa kavânîn-i medeniyyesinin hayatı-ictimâ'iyye üzerinde ma'nevîyyât ve ahlâk-ı umûmiyye nokta-i nazarından ne elîm cerîhalar, ne fecî idbârlar tevlîd eylediği artık kat'iyen mertebe-i sübûta varıyor ki bu hakikat-i dehâşenin karşısında az çok mütenebbih olmamak, bunu görüp kavânîn-i beşeriyetin sa'âdet ve refâhını mûcîb olacak bir sûretde ta'dîl ve İslâh eyleyerek tatbîkine çalışmamak insâniyete bir cinâyetdir!.. Çünkü: Yukarıda mufassalan bahs etdiğim mevâkı'ı mülevvesenin mevcûdiyeti, işaretin umûmiyet-i istî'mâli, fuhşiyâtın kesret-i vukû'u vesâ'ır sû-i ahlâkî mûcîb harekâtın icrâsına cem'iyeti ne hâle getirdiği, âfî-i hayatı nasıl muzlîm ve mûbhem bir vâdî-i inkirâza doğru yuvarladığı gayr-i kâbil-i inkâr iken, ve buna kânûnsuzlukdan veya kânûnların noksâniyet ve hatî'âtından başka hiçbir sebeb gösterilemeyeceği bir kat'iyet-i mantıkîyye ve riyâziyye üryânlığıyle meydânda iken onları her husûsda taklîd ederek rehber ittihâz etmek başka bir ta'bîre ta'rîf ve tavşîf edilemez.. Vâki'â biz Avrupalıların, medeniyetinden, sanâyi'inden, ma'ârifinden istifâza eylemeye hem şiddetle istifâza eylemeye mecbûruz, borçluyuzz.. Lâkin onların âdetlerini, ahlâklarını, harekâtlarını da kat'iyen memâlikimize, vatanımıza sokmamak zarûret ve ihtiyâcındayız... Fakat şerî'atımız tatbîk edilmenden, onun ahlâkî ulviyye ve metîne-sine tevfîk-i harekât etmeden Avrupalıların kemâlatını tetebbu' ve mutâla'a edersek, bu fîkr-i âlî ve müstahsenemizin husûlu için çalışırken, onların o meş'ûm âdetleriyle, ahlâklarıyle de âlûde olacağımız muhakkakdır. Buna şimdiki hâlimiz bir bûrhân-ı celîdir.. Bu hasm-ı bî-emân-ı ahlâka karşı koyacağımız yegâne bir kuvvet varsa o da şerî'atıdır.. Başka hiç, hiçbir şeyle muvaffak olamayız. Bunun için şerî'atımız tatbîk etmekle beraber Avrupa'yı anlamaya çalışırsak pek az zamân içinde nuhbe-i âmâlimize nâ'il oluruz.. Çünkü: Şerî'atımız aynı zamanda, bizim için, ciddî ve hakîki, şefîk ve himâyekâr bir müşevvîk-i samîmî ve pür ma'âliyât, ve Cenâb-ı Hallâk-ı A'zamîn evâmir ve irşâdâtiyla mücehhez ve müzeyyen bir sâ'ik-i metîn-i dindir...

Bugün Avrupa hükemâsı bile garbin inkirâz-ı mü'ellim-i ahlâkî karşısında inleyerek, İslâhına gayret ederlerken, bizim elimizde kâffe-i ihtiyâcât-ı beşeriyeti muhtevî bir kânûn-ı ekmel-i ilâhî bulunduğu hâlde, bütün ahkâmiyla tatbîkînda müstağrak-ı tereddüd, düşünüyoruz..

İnkâr olunamaz bir hâkîkat-i ezeliyyedir ki şerî'atımız, beşeriyetin sa'âdet ve terakkisini intâc edecek bi'l-cümle ve sâ'it ve esbâb ile çalışmayı aslâ men' etmez. Onun nehy eylediği, câ'iz görümediği cihetler, surf levsîyyât içinde çalışmam, insâniyeten felâketine sebebiyet vermek, beşeriyeti muzmahîl ve perîşân edecek vesâ'ite mûrâca'at eylemek, inkirâz-ı ahlâkîyi mûcîb olacak ahvâl ve harekâtda bulunmakdır. Öyle ise bilâ havf ü perva diyebilirim ki şerî'at-ı mutahâramız bizim hiçbir zamân felâketimize sebeb olmayacak, bil'akis her vakit sa'âdet ve te'âlîmizin, terakkî ve tekâmülü-müzün tulû'-ı muşa'şa' ve mukaddesini hazırlayacak, şâhika-i mu'azzez-i mevcûdiyyete îsâl ve is'âd edecekdir...

Selâhaddin Âsim

HADÎKA-İ FİKRIYYE

MADDİYÛNUN ŞÜBÜHÂTİYLE BUNLARIN BUTLÂNİ

Ben henüz mesâ'il-i felsefiyyeye dalmayarak bunun için îcâb eden ulûm ile uğraştığım zamanlar vûcûd-ı Halik'ı inkâr eden bir âklîn bulunacağını kemal-i hayretle tasavvur ederdim. Zîrâ düşündükçe; mülhidin için böyle bir bühtân-ı şeyn-âveri, böyle bir hezeyân-ı bâtilî tefevvûhe nasıl mesâğ olabileceğini araştırdıkça ye's ü hayret içinde kalır ve böyle aklın hiç bir sûretle kabul edemeyeceği bir iddi'âyi hakikat olmak üzere ileri sûrenlere karşı gayz u gazabından ateş püskürmek derecelerine gelirdim. Bâ-husûs bu sözü ulûm-ı âliyye ve melekât-ı râsiha erbâbindan iştîtkî, meydanda ilhâda bir sebeb göremediğim halde, son derecede mütehayyir olurdum. İşte o zaman bu adamların berâhînine, delâ'ilîne muttalî olmak isterdim.

Ma'a-mâfih benim bu arzum, i'tikâdimda şüphem olduğundan değil, ancak bu gibi [92] efkâr-ı acîbenin mâhiyettini, neden ileri geldiğini anlamakdan neş'et ediyordu.

Vaktâ ki avn-i Hak'la asr-ı hâzır felsefesinin deka'ikîna, bu ilhadî mebâhisin hakikatine benim için ittlâ' müyesser oldu; gördüm ki dinsizlerin istîkâlâtı, delâ'ilî (Bilmem onların bu yoldaki sözlerine delil ittlâki câ'iz midir!) bir cünûn-ı ilmîden, bir heves-i felsefîden başka hiç bir şey değilmiş. Evet, insan işe biraz vukûf hâsil edince bir taraftan hande-i istihfâfa sezâ olmakla beraber, diğer taraftan vicdâni müteezî etmekden geri durmayan o gibi evhâmdan kendisini muhâfaza etmesi için huzûr-ı kudretde ser-be-zemîn-i súcûd olmaktan men'-i nefş edemez.

Bâ-husûs şarkılılardan bir çoğunun da bu gibi mülhidlerin reddi mümkün olamayacak derecede kuvvetli berâhîn-ı ilmiyyeleri, delâ'ilî fennîyyeleri olduğuna kanâ'at getirdiklerini görünce aceleten karaladığım mugâlatalarını serdetmeye mecbûriyet gördüm. Tâ ki evvelâ berâhîn-ı ilmiyye diye ileri sürülen sözlerin, aklın kat'iyen kabul etmeyeceği, ilmin de hiç bir vakit te'yîdine yanaşmayacağı vâhî bir ta-

kım safsatalardan ibâret olduğu; sâniyen bu adamların cevher-i insâniyetlerine âriz olan bir hastalık sâ'ikasıyle fitrat-ı beseriyye dâiresinden hâric bir mevkî'de kaldıkları, yoksa başka bir şey olmadığı nazarlarında tahakkuk etsin.

Hele şu son söz, mülhidlerin hadiyd-i ilhâda düşmeleri hakkında bulabileceğim esbâbin en ma'küldür ki kâri'în-i kirâm onların gâye-i mebâhisine ittilâ' peydâ edince şüphesiz bu ta'lîl ve tevcîhimden dolayı beni ma'zûr göreceklendir.

Dinsizler öyle zannediyorlar ki erbâb-îmân nazarında Hâlik, dünyadaki padişahların aynıdır. Yalnız taht-gâh-ı saltanatı zemîne bedel âsumâna kurulmuş erîke-i celâl ü aza-metinden lâ-yenkatî' fermânlar ısdar ediyor. Dün infâzını irâde ettiği bir hükm-i kat'îyi bugün bir şefî'in şefâ'ati, yâhud bir tavassutkârin niyâz u dehâletiyle geri alıyor! Hattâ bu zehâbin umûmî bir i'tikâd olduğu zihinlerinde iyice yerleştiği için bir çok yanlış esfâkâ sapıyorlar ki bundan ukalâyi tenzîh lâzımdır. İşte size bir misâl:

Allâme-i şehîr Ostid'in "Kâ'inat bir hikmet-i ezeliyyenin mahkûm-i fermân-beridir. O hikmetin âsârı bize tabî'atde sâbit olan bir takım kavânîn vasitasiyle tecellî eder." tarzındaki sözü dinsizlerin hoşuna gitmedi. Ezcümle Buhnar mu'-tekidlere azvolunan o töhmet-i bâtilin sevkiyle dedi ki: "Hikmet-i ezeliyyenin kavânîn-i sâbîte-i tabî'at ile ittihâdi kimse tarafından tasavvur edilemez. Hâkim olan ya o kavânîn-i tabî'iyyedir, yâhud hikmet-i ezeliyyedir. Eğer hâkim hikmet-i ezeliyye ise o hâlde kavânîn-i tabî'iyyeye lütûm yokdur. Eğer emr ber-aks ise o zaman kavânîn-i tabî'iyye hâkim olmak lâzım gelir ki bu da her nevi' müdâhale-i semâviyyenin vücûdunu nefy eder."

İlme yemin ederim ki böyle bir istîkâlin reviyyetden azıcık nasibi olan bir akıldan sudûru gâyet garîbdir. Hiç Buhnar gibi bir adam için kâbil midir ki bu kavânîn-i tabî'iyyenin bütün eczâ-yi kâ'inatda icrâ-yi fi'l eden hikmet-i ezeliyye-i ilâhiyyenin âsârından başka bir şey olmadığını ve o kavânînin haddizâtında kat'îyen müstakil bulunmadığını düşünemesin?

Lâkin, aman yâ Rabbi kudretin ne büyûkdür! Bakınız işte Buhnar, bu da'vâsını yine kendisi nakzediyor; serdettiği istîkâlin fesâdına, haberi olmaksızın, yine kendisi delîl getiriyor:

İngiltere'de dehşetli bir kolera zuhûr ederek binlerce hayatı mahveylediği bir zamanda Okleyros cemiyeti başvekil Lord Palmerston'a mûrâca'atla ahâliye bir gün oruç tutmaları ve bu müsibetin def'ini Cenâb-ı Hakk'dan niyâz etmeleri için bir emir-nâme-i umûmî ısdârını teklifde bulunmuş. Lord bu gibi hâdisatda ibâdetin, du'anın te'sîri olmayacağını, âfetin ancak vesâ'it-i sihhiyyeye tevessûl sâyesinde izâle edilebileceğini söylemiş. Buhnar'ın bu cevâb gâyet hoşuna da gitmiş de Lord'u bir makâlesinde senâ etmiş. İşte şu cümle o makâledendir: "Nasıl tasavvur olunur ki Şâri'-i Akdes kendisine yalvaranların du'âsiyle, bükâsiyle ezelde vaz' etmiş olduğu kavânîn-i sâbîteyi nakzetsin?"

Bakınız kendi sözünü nasıl nakzediyor. Çünkü üstâd Ostid'i, red için söyleiği sözlerde hikmet-i ezeliyye ile mütehid kavânîn-i sâbîtenin vücûdunu tasavvura imkân yokdur, diyordu; burada ise Hâlik-i Akdes'in bizzât vâzi' ve

mahlûkâti üzerinde onun ahkâmiyle hâkim olduğu kavâ-nının seyrine mu'âriz olacağını istib'âd ediyor.

Evet, şimdî kâri'în diyebilir ki bu söz nefy-i Hâlik için bir delîl olmadığı gibi şâyâن-ı iltifât bir istîkâl sûretinde de kabul olunamaz. Deriz ki, belki de öyledir. Lâkin mülhidînin şübühbâtinin mütlâ'a etmek, istîkâlâtını öğrenmek isterseniz zamanınızın bir sa'atini onların bu kabilden olarak şu sahî-felere naklettiğimiz şu sözlerini tedâkîke hasredecek kadar bir metânet göstermelisiniz. Hem zannetmeyiniz ki kalbinizi onların tarafına imâle edecek bir söze rastgeleceksiniz de fikrinizi buna karşı müdâfa'a icbâra mecbûr olacaksınız. Evet, vâki'a dinsizlerin hurâfâtını okumadan onların efkâr-ı âliye ashâbindan olduklarına dâir bir zan edinebilirsınız. Lâkin bu zannın butlanı bilâhare ayânen tecellî eder.

İste size ikinci bir hezeyân ki istihfâfa liyâkati evvelki-sinden az değildir: Bunların zu'munca Hâlik'in mevcûdiyeti için kâ'inatdan hâricde olması lâzım imîş. Bize sorarsanız bu lütûmun nereden geldiğini bilemediğimiz gibi mevcûdâtın sebeb-i evveli olan zât-ı kibriyânın bu âlemden hâric olması îcâb edeceğini nasıl tasavvur ettiklerini de anlayamayız. İnsanın iki şey arasındaki ittisâle, yâhud infisâle hükmedebilmesi için o iki şeyin ayrı ayrı şeklini, mâhiyetini, her birinin zâtına, sûretine mülâbis olan sıfatları, arazları bilmesi lâ-zîmdir. Pek [93] a'lâ, ya bu adamlar bu âlem-i maddînin künhüne, Zât-ı ilâhînin hakîkatina vâkif olabilmışlar mı ki mevcûdât ile mûcid arasında infisâl olmak lâzım geleceğini iddi'âya mesâg buluyorlar?

Meşhûr Hudson Telâl diyor ki: "Zerre-i nâcîzden akl-ı insanîye varıncaya kadar bu âlem-i hastide ne varsa cümlesi, tegayyür nâ-pezîr olan bir takım kavanîn-i sâbîtenin mahkûmudur. Binâ'en-aleyh kâ'inâtın sâni'i yokdur."

Sübâhnallah! Bu adamlar âlem-i kevnde cări olan ve onun üzerinde icrâ-yi siyâdet eden nizâmi, zerrât-ı kâ'inatın her birinde mütecellî olan hikmet-i bâligayı vûcûd-ı Hâlik'a delîl bilecekleri; onun abesle, hurâfât ile iştigâl şâ'ibesinden münezzehiyetine bürhân ittihâz eyleyecekleri yerde görüyorum ki bilakis bu kadar şühûdu nefy-i Sâni'e hüccet makâmindâ telâkkî ediyorlar.

Bunlar öyle tevehhüm ediyorlar ki Hâlik'in hâl ü şâni, dün yaptığıni bugün bozan, bugün bağladığını yarın çözmeye kalkışan, elhâsil hevâ ve hevesinin memlûkü olan mülükün hâli ve şâni'nın aynı olmakdan başka türlü olamazmış.

Acabâ irâde, hikmet, ihtiyâr hasâ'isine mâlik bir fâ'ilin vücûdunu tasdike hangisi daha ziyâde sâ'ikdir: Aralarında nizâm ve tertîb olmaksızın birbiri üzerine yiğilmiş taş parçaları mı? Yoksa yontulmuş, cilâ verilmiş, mükemmel bir nisbet-i hendesi ile üst üste konarak Gize'deki ehrâmlardan birisi gibi meydana çıkan taşlar mı? Şimdi bu zevâtın aklına kalırsa evvelkisi olacak, ikincisi değil! Bu da hâtri sayılır bir cünündür.

Hayâtimâ kasem ederim ki insan, maddiyyûnun tutukları o müşevves usûlleriyle, o ma'kûs sözlerini tevfik için ne kadar uğraşırsa uğrasın, nihâyet ye's ü hayret içinde kalır. İşte bunlardan bir takımını görürsünüz ki tabî'atın fevka't-tasavvur bir nizâm ü tedbîr ile mütekevvin, tegayyür-

den âzâde bir takım kavânîn-i sâbitezeye münkâd olduğunu; o nizâmât ve kavânînde mündemic hikmetin en parlak, en nâfîz efkârin bile varamayacağı bir mertebe-i bâlâ-terînde bulunduğu i'tirâf eder de sonra bu ibdâ'dan, bu nizâm-i muhkemden mülkünde istediği gibi tasarruf eden bir sâni'-i muhtâra ihtiyac olmadığını istintâc eyler.

Diğer bir takımı ise eczâ-yı tabî'atden bazısını çırkinlik ile, hikmetsizlik ile ithâm ederek evvelki firkanın çıkardığı nefy-i sâni' neticesine bu sûretle väsil olur.

Üstâd Gable, hilkate karşı lisân-ı i'tirâzi dırâz ederek diyor ki: "Üstâd Vokt, cinseyن a'zâ-yı tenâsülnü hâmil bir çok hünsâ hayvânâtın vücûdunu müşâhade etmişdir. Bununla beraber bu hayvânâtdan hiç bîr kendi kendisini telkîh edemiyormuş. (Hünsâ hayvânâtda telkîh fi'ili vâki'dir. Binâ'en-aleyh bu iddiâ' doğru değildir.) Pekâlâ, böyle bir terkibden ne fâ'ide me'mûldür? Kezâlik hayvânât meyânında o kadar bol zürriyetliler varmış ki kendi hallerine bırakılsa bir kaç sene zarfında denizleri, karaları dolduruvermiş. Bunların vücûdunda ne hikmet tasavvur olunabilir?"

İşte bunların hepsi, üstâdîn zu'munca, âheng-i hilkatde bir hâlemdir, hikmetden âridir... Hâlbuki hazretin hendese-sine göre mevcûdât, nizâm-i hâzîradan çok daha bedî' bir nizâm üzerine teşkil olunmak kâbil idi! diyor ki: "Tabî'at için vücûd-i beşeri topların, kılıçların darabâtinâ, hiç rah-nedâr olmaksızın mukâvemet edecek sûretde tekvîn etmek mümkün idi."

Bilsem ki maddiyyûnun serdeyıldığı sözler arasında bu kadar alenî bir tenâkuz neden ileri geliyor? İlme istinâden meydan alan bu ser-bazâne güft ü gûlár nedir? İyi ama nâs, bu adamlardan ne bekliyorlar ki kâ'inatın her zerresinde tecelli eden bedâyi'i nazar-pîrâya karşı bâsira-i insâfları amâdâr olmuş da kalkmışlar cemâl-i fevkâ'l-hayâl-i Mutlak'ı, hiç vücûdu olmayan bir takım nekâ'is ile şâ'ibe-dâr etmek istiyorlar!

İşin gâyeti o bedâyi'in sırrını idrâkden, mâhiyetini ihâtadan âciz kaldıkları için anlamadıkları hakâyika dil uzatmaya yelteniyorlar. Biz şimdî cihân-ı tabî'atın hikmet ve kemâldan ârî, belki fesâd ile mâlî olduğunu iddiâ' eden bu adamları biraz kendi vesveseleriyle beraber bir tarafa bîrakalım da allâme Buhnâr'ı ele alalım; sebeb-i ilhâdını soralım; bakalım o da bu kabilden midir yoksa başka türlü müdür?

Hazret Madde ve Kuvvet nâmiyle meydana çıkardığı kitabında diyor ki: "Hiç bir mekânda, hattâ fezâ'nın teleskopla müşâhade etmekde olduğumuz en uzak mevâki'inde bile nizâm-i tabî'ate mahkûm olmayan, ondan müstesnâ olan bir şey yokdur. Binâ'en-aleyh bu kâ'inat üzerinde icrâyi te'sîr eden ve ondan mütemeyyiz bulunan bir kuvve-i mutlakanın zarûriyyu'l-vücûd olduğunu i'tikâde insan için nasıl mesâg tasavvur olunabilir?"

Ne kadar garîbdir! Bohner, bünyân-ı ilhâdını evvelkine büsbütün muhâlif bir esas üzerine kuruyor. Hâl böyle iken aklı başında bir adam bunların tarz-ı istidlâllerinden, netîceye sûret-i vusûllerinden nasıl olur da hayretde kalmaz?

İnsan kalksa bunlardan bir kısmına mevcûdât arasındaki intizâmi gösterse her zerrede cilve-sâz olan gâyet-i ibdâ'i, bütün mükevvenâti ihâta eden hikmet-i bâligayı te'emmûle da'vet ederek bu sûretle onları bir sâni'in vücûdunu ikrârda muztar bırakısa, mevcûdâtın kemâli nefy-i Hâlik'ı içâb eder, iddiâsında bulunan diğer bir fırka çıkar der ki: "Evet, işte bu hâl kâ'inat üzerinde bir mutasarrif-i muhtâr bulunmadığına dâldir. Zîrâ bu hikmetin, bu nizâmın devâm-ı istikrârı tamamıyla bunu gösteriyor." Gûyâ bunlar hiç bir şeyde hiç bir mutasarrif tasavvur edemiyorlar ki bugün yaptığı yarın bozan takımdan olmasın.

Sonra insan yine kalksa da diğer bir fırkaya dönerek eczâ-yı kâ'inat [94] arasındaki tebâyün-i sedîdi, tehâlîf-i azîmi makâm-ı ihticâcdâ serdetse de bunun künh-i ibdâ'ını anlamak, fezâ-yı bî-intihâ-yı kudretini ölçmek kâbil olmayan bir sâni-i mutasarrif ve muhtârin vücûduna delâlet edecek bir bûrhân olduğunu söylese o zaman da evvelkiler ayaklanarak derler ki: "Ya emrâz ü âlâmın vücûdundaki hikmet nedir? Neden tabî'at her gün, her sâ'at nâ-kâbil-i ta'dâd bir çok vesâ'it-i zulm ü şiddetle mahlûkâta hûcûm edip duruyor?..."

Biz deriz ki: Sadakallâhü'l-azîm.

وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرُ شَيْءٍ جَدَلَ
إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ
إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلُقٌ هَلُوْعًا
وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَتَسَيَّرَ خَلْقَهُ¹

Bakiniz insan denilen şu mahlûk, mahzâ kendisini muhît bulunan âlâm ü mesâ'ib sâyesinde halâvet-i idrâki tatmiş, nesîm-i hayatı teneffüs etmiş, magşûş olduğu ecsâmdan tat'hîr için ateşde eritilen altın külçeleri gibi o mesa'ib sâyesinde kendisini muhît bulunan şu tabî'at-ı amyâ-yi kesîfînîn mahkûm-ı te'sîrî olmakdan kurtularak sîr-i insâniyyeti anlamış iken kalkmış da bu âlâm ü mesâ'ibin vücûduna i'tirâz ediyor. Hâlbuki onun ilk mürebbîsi bunlardır.

Zâten böyle bir istîkâlin nefy-i Sâni' maksadıyla îrâdi hiç bir zaman sahîh olamaz. Ancak Hâlik- mutlakdan kâ'inatî şu sûretde yaratmasındaki hikmeti su'âl için böyle bir hâtıra belki serdolunabilir. Zîrâ biz bir sahranın ortasına kuralmuş olup gelen geçen kuşları yakalayan bir tuzak gerdiğimiz zaman onu hikmetden ârî bir ezâ sûretinde telakkî edebiliriz. Lâkin mahzâ bu işde bir ezâ vardır diyerek tuzağın bir Sâni' tarafından nasbedilmiş olmadığını iddiâ' doğru olamaz. Çünkü böyle bir iddiâ'da bulunmak için hayvânâtın bile kabul etmeyeceği kadar sahâfet-i akl ister!

Binâ'en-aleyh o tuzağı görünce evvelâ onu kuran ve kuş tutmak maksadı ile tertîb eden bir sâni'in vücûduna hükümetmek vücûb-i kat'i ile vâcîb olur. Sonra sâni'in o âleti bu sûretde tertîb etmesindeki hikmeti sormak, fakat öyle unf u şiddetle değil, rîfîk u mülâyemette sormak hakkını kazanırız. Öyle ya, ihtimâl ki sâni' o tertîbine karşı ma'kûl bir sebeb,

¹ Kehf, 18/54; İbrahim, 14/34; el-Me'âric, 70/19; Yâsin, 36/78.

makbûl bir ma'zeret serdeder de biz levme nâ-hak yere kalışmış oluruz.
- mâba'di var -

Muhammed Ferid Vecdi
Mütercimi: Mehmed Âkif

Hamiş – Şirvânî M. Hâmid Efendi Hazretlerine:

Mütâla'a't-i fâzılânenizi pek metîn, pek müsîb gördük, efrâdi arasında sizin gibi düşünenler bulundukça ümmet-i merhûmenin felâhinden ümîd kesmeye sebeb göremiyoruz. Hakîmâne, hayır-hâhâne ihtâriniza an-samîmi'l-kalb teşkükrler ederiz. Tercümesi emir buyurulan mebâhis zâten "Hadika-i Fikriyye"de mündemic olduğu gibi inşâ'allah "Mâverâü'l-Madde" bahsini de ayrıca yazarız, efendim.

* * *

EZHER HÂDİSESİNÉ DÂİR

Ezher hâdise-i mü'ellimesi hakkında Bursa meb'ûsi muhteremi Tâhir Beyefendi hazretleri tarafından verilip *Takvîm-i Vekâyi*'de manzûrumuz olan takrîrin sûretidir:

Meclis-i Meb'ûsân Riyâset-i Celîlesine

"Bu hafta zarfında vûrûd eden Misir matbû'âtında medâris-i İslâmiyye beyninde tekemmül ve intizâm i'tibariyle bir mevkî-i mümtâzi bulunan el-Ezher Medresesi müdâvîmleri hakkında Meclis-i Umûmîmizin A'yân kısmından olup Misir'da umûr-i evkâf nezâretiyle iştigâl etmekde bulunduğu beyân olunan Halil Hammâde Paşa cânîbinden lüzûm-i İslâhâta mütedâ'a'ır olan taleplerinin reddi yolunda darb üşetm ve tahkîr sûretleriyle mu'âmelât-i i'tisâfkârâne ve kânûn-şikenâne revâ görüldüğü ve harekât-ı mezkûreden nâşî aleyhinde ta'kîbât-ı kânûniyye icrâ edilmekte olduğu beyân olunmasına ve memâlik-i İslâmiyye'nin hemen bi'l-umûm inhâsına medrese-i mezkûreye şîtâb eden ve bâliğ ve reşîd olarak adedleri yirmi bine karîb bulunan talebenin hiçbir kânûn-ı medenînin kâ'il olamayacağı sûretde fala-kaya vaz' sûretyile işkence ve ta'zîb olunarak bilâ-hüküm cezâ-dide edilmeleri âlem-i İslâmiyet ve insâniyeti be-gâyet müte'essir etdiği matbû'âtı mezkûrenin cümle-i merviyâtından bulunmasına mebnî Hammâde Paşa'nın oraca Evkâf Nezâreti vazîfesini der'uhde etmesi ve böyle hak ve ma'-delete muhâlif hareketi medlisimiz nazarında medhûl olması îcâb etdiğine göre hâ'iz olduğu a'yânlık sıfatı hakkında ne gibi bir mu'âmele cereyân etmiş olduğunun hey'e-i A'yân Riyâsetinden tâhîren su'âl edilmesini teklîf eylerim."

Bursa Meb'ûsu
Mehmed Tâhir

Takvîm-i Vekâyi de ayen münderec resmî zabitnâmenin işbu takrîri vely eden kısmından, teklîf-i vâki'ın mazhar-ı kabûl olması için mütehalliki bulunduğu hamiyet ve gayret-i dîniyyenin âsâr-ı meşkûresini meclisde bi'd-defe'ât isbât etmiş olan meb'ûs-i fâzil Haci Kâsim Efendi hazretleri tarafından müzâheret ve mu'âvenet edildiği müstebân olmaktadır.

TERÂCİM-İ AHVÂL YÂD-I MÂZÎ

Mâzî-i hayâtimâ hâtitârimi zihnimde mahfûz olabil-diği kadar kayd etmek istedim. Bu arzum ahvâl ve vekâyi'-i hayâtîyyem cihet cihet mir'ât-ı asr olabilir mütâla'a'sına mebnîdir. Bir asırda bulunan bir adamın husûsiyet-i hâli mensûb olduğu hey'e-i ictimâ'iyyenin o asırda adât ve ahlâkını, âdâb-ı ictimâ'iyyesini temâşâ etdirir. Tarîk-i zinde-gânîde uğrañılmış bazı vekâyi'de olur ki onun mütâla'a'sı kâri'inde bir hiss-i intibâh uyandırılabilir.

Yazdığım şeyler ale'l-ekser hayâtımın tarz-ı cereyânı hikâyeye edilen ezmine-i [95] müte'addidesine mütedâ'a'ır efkâr ve hissiyâtın hâricde nakş-pezîr olmuş elvânıdır. Biribirine benzemez fikir ve hislere ve zâhirde ehemmiyetden sâkit gö-rûnen bazı ifâdâta tesâdûf olunursa bir bahçenin fûsûl-i erba'adaki menâzır-ı muhtelîfesi gibi levha-i hayâtin da muhtelif çağlarda mütenevvî' ahvâli bulunduğu nazar-ı te'emmülden dûr tutulmaz. Çok kere beyân-ı mütâla'a'ya lüzûm görünür gibi olan yerlerde kâri'în-i kirâmın revîş-i hâlinde, siyâk-ı kelâmdan tahassûl edecek muhâkemelerine havâle-i keyfiyet ile terk-i mütâla'a eyledim.

Mebâdî-i hayâta müsâdîf zamanın ahvâli piş-i enzârda her türlü renk ve nakşî ile görünmek için o zamana â'id terbiyemizden, mekteblerimizden, sûret-i ta'lîmiyyemizden ve sâ'ireden birer nebze bahs etdim. Devr-i sabâvetdeki efkâr ve güftâr şübheleri tıflâne olacağından fûsûl-i bâkiyyede bî-hakkın şâyân-ı dikkat ahvâle elbette mikyâs olamaz.

Bereketzâde: İsmâîl Hakkı

Temâşâsi için asrin bu bir mir'ât-ı âlemdir
Nigâh etdikce yüz bin ma'nâ-i pinhân olur peydâ

Birinci Kısım

Geçen sene olduğu gibi vakityle dahi Çırçır'da zuhûr etmiş bir harîk-i hâ'il üzerine efrâd-i âileden bir kısmı Zincirlikuyu'da Atîk Ali Paşa mahallesinde ârif-i billâh Nureddîn-i Cerrâhî hazretlerinin hânkâh-ı şerîfi karşısında vâki' hâneye nakl eylemiş olmalarıyla râkimü'l-hurûf orada 1267 sene-i kameriyyesi Recepü'l-ferdi'nin leyle-i Regâ'ib'e müsâdîf birinci Cuma gecesinde dünyaya gelmişim.

Bu civâr-ı âlînîn hengâm-ı sabâvetde hayâl meyâl seçe-bildiğim son dem-i feyz ü ma'mûriyyetinin neşve ve safâsı, refâhiyet ve ibtihâci şimdiki hâli ile mukâyese olununca gö-nûl hazır hazırlıyor âdetâ insana.

بوم نوبت می زند بر طارم افراسیاب
پرده داری می کنند در قصر قیصر عنکبوت

diyecek gibi bir hâl geliyor. Semtimiz birçok zevât-ı mu'teberenin ikâmetgâhları ve bilhassa ricâl-i ilmiyyenin kâşâne-leriyle müzeyyen ve revnekâr idi. Ulemâ ve meşâyi me-câmi'-i faziletde birleşir, şu'arâ ve urefâ encümen-i muhabbetlerde buluşur, tüccâr ve esnâf loncalarında toplanır idi. Birçok çulhâ (cullâh) destgâhlarında bezler, gömleklikler,

çarşaflar dokunur; evlerde kadınlar dikişlerini diker, tedbîr-i menzile â'id bütün işlerini görürler idi. Haffâf, sarrâc, hak-kâk, mücellid, yorgancı, yağlıkci vesâ'ir nice esnâf sabahları kârgâhlarına, ticâret mahallerine gider, akşamları herbiri müktesebâtından, mahsûl-i mesâ'isinden şâd ü mesrûr olarak mesken ve me'velârlarına avdet ederler idi. Dârû'l-ifâde-leerde ise talebe-i ulûm leylen ve nehâren istifâza-i ulûm ile meşgûl bulunur, envâr-ı zikrullâh ile münevver olan hân-kâh-ı şerîfede eyyâm-ı mahsûsasında ba'id ü karîb her tarafdan muhibbân ve züvvâr gelerek hissemend-i fûyûz-i ilâhiyye müstağrak-ı huzûz-ı ma'nevîyye olurlar idi. El-hâsil o hengâmada bu civâr-ı âlî başka bir feyz, başka bir zevk u şâdiye tecellîgâh olmuş bir semt-i muhteşem ve münevver idi. Pâyitaht-ı sultânat-ı seniyyenin her tarafında olduğu gibi semtimizde dahi mevâsim-i mahsûsasında çocuklar mekteb seyrine, büyükler câ-be-câ teferruce çıkararak sagır ve kebîr, fakîr ve gañî herkes safâ-yı rebi' ü sayfden, temâşâ-yı hayatı-ezfâ-yı bedâ'i-fitratden vâyedâr-ı sürûr ü neşât olurlardı.

Pederim Ma'mûretû'l-aziz vilâyetine tâbi' Eğin kazâsında Bereketoğulları âilesinden ebnîye-i âliyye kapu çukadârı el-Hâc Hasan Basri, onun da pederi Ayasofya Câmi'-i şerîfi dersi'âmlarından İsmâîl Hakkı bin Mehmed'dir.

Henüz bir yaşına girmiş olduğum zamanda peder-i azîzim bu cihân-ı fânîye vedâ' eylemış olduğundan dîde-i dün-yâ ile görmek nasîb ü müyesser olmadı. Ehibbâ ve eviddâsi ve bazi lütûf dîdeleri bizi gördükce merhûmun zûhd ü vera', hayır-hâhlik, fukarâ-perverlik gibi secâyâ-yı meşkûresini ta'dâd ederek hayır du'â ile yâd ederlerdi. Merhûmun tarîkat-ı aliyyede intisâbî olup meşâyi'h-ı Şa'bâniyyeden meşhûr Kuşadalı merhûmun müstahiflerinden idi. Eyüb'ün üzerinde Otakçılar'da Sertârkâzâde Mehmed Emin Efendi zâviyesi derûnunda vâki' türbe-i şerîfde medfûndur.

Saff-ı ehlullâhdan yâ Rab onu sen etme dûr
Rûhu eltâf-ı kudsün dembedem şâd eylesin

Üsküdarlı Mevlîvî Hasîb Dede Efendi'nin Vefeyât-ı Ekâbir-i A'yân nâm eserinde zîr edildiği üzere "Sertârkâzâde Mehmed Emin Efendi Nûreddîn Cerrâhî kuddise sirruhû hazretlerinin halîfesi ve târîh-i irtihâli 1172'dir."

Bir insanın pederi olacakdır fikri uyanacağı çağlara geldiğim zaman, "Kâ'be'ye gitdi" gibi sözler ile oyalanır idim. Bir müddet sonra artık o vûcûd-ı azîzi ga'ib etmiş olduğumu yarı yamalak... -mâba'dı var-

Bereketzâde: İsmâîl Hakkı

Aynen Mektûb:

SIRÂTIMÜSTAKİM MÜ'ESSİSLERİ BEYEFENDİLERE

Sirâtimüstakim'in bu haftaki nüshasına derc edilen bir mektûbda nâm-ı âcizânemin de bi'l-vesîle medâr-ı bahs vü kelâm olduğu görüldü. Sâhib-i mektûb Hacı Âdil Beyefendi Sirâtimüstakim'e ilâve sûretiyle neşr olunan usûl-i fîkî takrîrlerinin taraf-ı âcizânemden kitâb şeklinde olarak tab' edilmekde olduğunu istihbâr etdiklerinden bahisle şâyed bu

haber doğru ise kâble't-tab' bu takrîrlerin mevcûdîyetini kendilerine ihbâr ve tevhîd-i mesâ'i emelini ızhâr etmemiş olduğumdan dolayı beyân-ı te'essûf ediyorlar ve mu'allim-i muhterem Büyük Haydar Efendi merhûm kendilerinin bulunduğu sınıfa gelinceye kadar usûl-i fîkî tamâmen takrîr etmemiş oldukları cihetle nihâyetdeki mebâhisi bu âcizin nereden zabit ü tahrîr etmiş olduğunu cây-ı su'âl buluyorlar. Bir mekteb refikinden mu'âmele-i hukûk-şikenâne beklemeyeceklerinden bu havâdisi ihtiyât ile telakkî etdiklerini beyân buyurmakla beraber işin [96] içinde menfa'at-perestlik tezâhûrâtı aranması lâzım geleceğini ve çünkü kendileri bu derse çok ehemmiyet vererek takrîrleri kemâl-i i'tinâ ile zabit etdikleri misillü birçok mebâhisde eseri tercüme ve ilâveler ile tezyîn ve tevsî' eyledikleri cihetle semere-i gayretlerini cerr-i menfa'at için değil, istifâde-i umûmiyyeye hidmet için neşr etmeleri menfa'at gözdenlerin âmâline büyük bir darbe indirdiğini ve bunca senelik mahsûl-i sa'y ü gayretlerini menfa'ate fedâ edemeyecekleri gibi kavânîn-i mevzû'a dahi bu haklarını muhâfaza edeceğini beyân ve hâtime-i kelâm olarak ihkâk-ı hak teşebbüsatında daha ileriye gitmeye mecbûriyet hâsil olmamak üzere hukuka tecâvûzden sarf-ı nazar edilmesini ihtâr ediyorlar.

Evvel emirde şurasını te'mînen arz ederim ki nezd-i âcizânemde mevcûd usûl-i fîkî takrîrlerini gerek kitâb şeklinde ve gerek âhar sûretle tab' ve neşr için hiçbir teşebbüste bulunmadığım gibi tasavvur dahi etmedim ve bendenize bu yolda bir teklîf dahi vukû bulmadı. Bina'en-aleyh usûl-i fîkî derslerinin tab'ı haberi sahîh ise Âdil Beyefendi'ye haber verildiği vechile tâbi'i bendeniz değilim. İhbâr-ı vâki' külliyen mugâyir-i hakîkatdir. Şimdiye kadar hiçbir kitâbin tâbi'liğini der'uhde etmediğim misillü kitâb tâbi'liğinden istifâde etmeyi de hâtitâma getirmem. Şâyed bu yolda bir eser neşrine mübâşeret edilmiş ve nâm-ı âcizâneme nisbet olunmuş ise muhâfaza-i hakk-ı teşebbüb o zamân âcize à'id olmak lâzım gelir. Şu izzâhât ve te'mînatdan sonra mektûbunda münderic "hak-şikenlik" ve "menfa'at-perestlik" isnâdâtı bendenize âid olamayacağından bu işde hak-şikenlik veya menfa'at-perestlik teşebbübünde bulunmuş bir kimse varsa müdâfa'a ona teveccûh eder. Fakat mâdem ki bu işde nâm-ı âcizânem de bi'l-vesîle mevzû-i bahs edilmişdir. Sâhib-i mektûb Hacı Âdil Beyefendi'nin müsâ'adelere mağrûren kendilerine bazı ifâdâtda bulunmak isterim:

Evvelen usûl-i fîkî derslerinin kitâb şeklinde taraf-ı âcizânemden tab'ı hakkında kendilerine verilen haberi ihtiyât ile telakkî etdiklerini beyân eyledikleri halde alındıkları bir haber-i mücerredin tâhkîki zahmetine katlanmaksızın şahsını bile tanmadıkları bir kimseyi -her türlü kâ'ide-i ihtiyâta rağmen- ta'yîn-i şahs ü nâm ederek cerr-i menfa'at şâ'ibesi ile ithâm ediyorlar. Hakk-ı meşrû'u muhâfaza için her türlü teşebbüsatdan geri kalmayacağını beyân eden Âdil Beyefendi'nin yanlış bir habere istinâden bir mekteb refikine bu sûretle isnâd-ı töhmet etmesini kendisinin fazl ü irfânına yakışdırımadığımı söylesem beni ma'zûr görsünler. Şâyed bu menfa'at-perestlik, hak-şikenlik gibi ahvâl taraf-ı âcizânemden yapılmayıp da Âdil Beyefendi'nin ismini teşhîre lûzûm görmediklerini beyân etdikleri zât-ı muhterem veya

âharı tarafından yapılmakda ise Zeyd'in fi'linden Amr'ın mu'âteb olmaması lâzım geleceğine göre nâm-i âcizânemi işe karışdırmayarak doğrudan doğruya menfa'at-perestlikde bulunan zâti beyân ile ona tevcîh-i hitâb etmeleri icâb eylerdi.

Sâniyen kendilerinin sınıfına gelinceye kadar üstâd-ı muhterem Haydar Efendi merhûmun usûl-i fikhi tamâmen takrîr etmemiş olduklarını Âdil Beyefendi müsellemü's-sübût bir kazîye olmak üzere beyân ve usûl-i fikhim nihâyetindeki mebâhisi âcizlerinin nereden zabt ü tahrîr etmiş olduğunu su'âl buyuruyorlar. Mevcûdu yüzü tecâvüz eden sınıf refiklerim şehâdet ederler ki üstâd-ı merhûm bizim bulunduğumuz sınıfda da usûl-i fikhi tamâmen tedris ve takrîr etmişlerdi. Binâ'en-aleyh usûl-i fikhim yalnız Âdil Beyefendi'nin sınıfında ikmâl edilmesi müsellemü's-sübût bir kaziyeye değildir.

Sâisen takrîrleri kemâl-i i'tinâ ile zabt etmekle beraber onları birçok tercüme ve ilâveler ile tezyîn ve tevsî' etdikleri cihetle notlarından daha mükemmel bir not tutulmamış olduğunu ve binâ'en-aleyh mahsûl-i sa'y ü gayretlerini menfa'ate fedâ edemeyeceklerini ifâde ediyorlar. Şu ifâdât dahi bendenizce şâyân-ı kabûl değildir. Çünkü kendileri nasıl dirsek çüründerek dersleri ta'kib etmişler, mu'allim-i muhteremin takrîrlерini zabt ü tahrîre i'tinâ eylemişler ise mekteb refiklerinden birçoğu da aynı sûretle çalışmışlar ve üstâd-ı firdevs-makâm ile diğer mu'allimîn-i muhtereme-i mektebin takdîrâtı mahsûsalarına nâ'il olmuşlardır. Ders takrîrlерinin tercüme ve ilâveler ile tezyîn ve tevsî' edilmiş olmasından dolayı eserin mahsûl-i sa'y ü gayret olmasına gelince Haci

Âdil Beyefendi birâderimiz diğer refiklerinin de bu sûretle çalışmadiklarını acabâ ne sûretle biliyorlar? Bendeniz notlarımı hâl-i hayatımda nazar-ı mütâla'adan imrâr etmiş olan hazret-i mu'allim son derecede ibzâl-i takdîr etmiş olduğu gibi *Kesfû'l-Esrâr, Menârû'l-Envâr, Mir'âtü'l-Usûl* ... ilh. gibi birçok ümmehât-ı kütüb-i usûliyyeyi tetebbu' ederek netîce-i tetebbu'âtımı mebâhis-i mahsûsasına tezyîl ve ilâve eylediğimi de sınıf refiklerim ile sâir arkadaşlarım peka'lâ bilirler. Şu hâlde Âdil Beyefendi kendi mahsûl-i sa'y ü gayretleri üzerinde nasıl bir hak iddi'â ediyorlarsa bendeniz de ol vechile iddi'â-yı hak edecek olur ve bilâr tab' ve neşrine teşebbüs edersem hak-şikenlik veya menfa'at-perestlik mi etmiş olurum? Bunun temyîzini erbâb-ı insâfin vicdânına havâle eylerim.

Velhâsl usûl-i fikih derslerinin tab'ı için hiçbir teşebbüs veya niyetim olmadığını tekrâr ile beraber şu ifâdâtımın Âdil Beyefendi'nin ihmâk-ı hak teşebbüsâti sûreTİyle vâki' olan tehđidinden ileri gelmediğini isbât için kendilerinin hakk-ı nizâmîleri her gûne tecâvüz ve ta'arruzdan nasıl masûn ise âharların hukuku ve bu meyânda âcizlerinin hakkı da kâ-nûnen mahfûz olduğunu beyân ile hatm-i kelâm eylerim e-fendim.

3 Mart 325

Mekteb-i Hukûk Me'zûnlarından
Meclis-i İdâre-i Evkâf Başkâtibi
Ismâil

Hilâl Matba'ası

Ebu'l-Ulâ

SIRATIMUSTAKIM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukuk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbîdîn - H. Eşref Edîb

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	60	30
Vilâyatta	80	40
Memâlik-i ecnebiyyede	80	40

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
11 Temmuz 1324

Dersa'âdet'te Nûshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevi
20 kuruş fazla alınır.

Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

08 Nisan 1909

17 Rebiû'l-evvel 1327 Perşembe 26 Mart 1325

İkinci Cild - Aded: 33

[97] BÂB-I İCTİHÂD MESDÛD MUDUR!

Makâlât-ı sâlifemizde bi'l-eträf ızâh ve isbât eylediğimiz vechile mesdûd değildir ve olamaz, hilâfını iddi'âya kıyâm ma'nâsîz ve bî-lüzûmdur. Bu yüzden mezâhib-i ehl-i sünnetin birine darbe indirmek muhâl ender muhâldir.

Karn-ı râbî' veya hâmis hudûdunda insidâd vukû'u'nu uzemâ-yı ehl-i sünnetden bir ferd iddi'â etmiş değildir. Yalnız ictihâd-ı mutlak ehliyet ve şerâ'iini câmi' zevât zuhûr etmediğinden metfûdiyetine kâ'il bulunuyorsa da bu dahi kavîl-i mücerredden ibâret kalmışdır. Alel-ıtlak müctehidin-i kirâmin her asırdı mevcûdiyeti bi'l-cümle ulemâ-yı mezâhib nezdinde müsellem bir hakikat-i sâbitedir.

Makâle-i ânifede misâl olarak e'imme-i Şâfi'iyye'den ictihâd-ı mutlak mertebesine eren bazı zevâti zîkr etmişidik. E'imme-i Hanefîyyemizden *Fethü'l-Kadîr* ve *Tahrîrü'l-Usûl* gibi te'lîfat-ı cellele sâhibi Muhammed Kemâleddin İbnü'l-Hümâm Sivâsî rahmetullâhın da ol mertebe-i bâlâ-terîne vüsûlü müte'ehhirîn nezdinde bi'l-ittifâk müsellemidir. Müşârun-ileyh hazretlerinin 861 senesinde Kâhire'de irtihâli mazbûtdur*.

* Sivâsî ünvânı pederlerinden mevrûsdur. Çünkü mûmâ-ileyh Sivas'da hayli müddet hâkimlik etmiş, mu'ahharan Kâhire'ye gidecek orada ve Îskenderiye'de kazâ ile iştigâl eylemiş ve mahdûmu Mehmed Kemâl orada 788 senesi esnâsında mehd-i şuhûda gelmişidir.

Evvelâ pederinden ba'dehu meşâhîr-i asrından ahz-ı ulûm ile akliyyât ve şerîyyât ve edebiyâtda müşârun bi'l-benân olmuşdu. Celâleddin Suyûî merhûmun *Bugüe*'sinde verdiği tafsîlâtâ nazaran neşr ü ta'lîm ve te'lîf ile kesret-i iştigâlleriley beraber keşf ü ke-râmat ile de müştehirdir. Ma'a-hâzâ fenn-i müsîkide mahâretini de kayd etmişlerdir.

Müşârun-ileyh te'lîfatında ta'assub-ı mezhebîden mücânebet, gâyet munsîfâne tarzda beyân-ı hakikat ile ma'rûfdur. *Fethü'l-Kadîr* nâm eser-i mübârekleri şurûh-ı *Hidâye*'nin en mu'teberlerinden

(İctihâdin ıtlâk u takyîd u intisâb ve adem-i intisâb gibi aksâm-ı adîdesi vardır. Merâtib-i ictihâd ve tabakât-ı fukahâ-yı kirâm hakkında ayrıca bir makâle tertîb olunacaktır.)

İste husemâ tarafından hakkımızda işâ'a olunan hilâf-ı hâkîkat şeylerin biri de bu insidâd da'vâsidir. Halbuki bekâyi ictihâd cây-ı bahs ve intikâd olamayacağını biz her vakit i'tirâf ederiz. Zîrâ Kitâb ve Sünnet'e ittibâ', mezâmîn-i şerîfesyle i'tibâr-i vûcûbuna dâll olan¹, (اتَّبَعُوا مَا أُنْوَنِيَّكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَا فَاعْتَبِرُو يَا أُولَى الْأَيَّامِ) ³, (وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا) ², (تَبَعُّوا مِنْ دُوَيْهِ أَلْبَسَارَ) gibi nusûs-ı şerîyye umûmât-ı kat'îyye olup hükümleri bütün a'sâr-ı İslâmiyye ahâlîsine şâmil olduğunu biliriz.

"Dîn-i mübîn-i İslâm'ın bekâyi ahkâmi emr-i mütevâtir ve kat'î olmağla Kitâbullâh'daki hitâbât-ı umûmiyyenin bi-i'tibâri's-sîga vakt-i nûzûlde hâzır bulunan ve bi-i'tibâri'delâle mu'ahharan dâire-i hestîye dâhil olan kâffe-i mûkellefîne âmm ve şâmil olmasında istibâh yokdur." Beydavî. Eğer bunun hilâfîna zehâbla Kitâb-ı Münzel'e ittibâ', habîl metîn ve hakk-ı mübîne i'tisâm husûsunâ dâll olan berâhîn-i beyyinâtîn hükümleri çokdan zâ'il olmuş, müte'ahhirîn için yalnız ibârât-ı fukahâ ile istîshâd vazifesi kalmışdır diyerek olursan [98] umûmât-ı mezkûreyi hodbehod tahsîse ictisâr, zevâhir-i nusûsa temessükden bile i'râz ve istikbâr etmiş ol-

olup kitâbü'l-vekâleye kadardır. Kadîzâde'nin tekâilesi ile beraber sekiz cild üzerine ahîren Mısır'da tab' olunduğu ilm-i fîkih müntesiblerince ma'lûmdur. *Tahrîrü'l-Usûl* de şerîhiyle beraber tab' olunmuştur. Te'lîfatındaki meslek-i müttehazı şâhâdetiyle erbâb-ı ictihâddan olduğu âşikârdır. İbni Nûcîym (rh.) *Bahr-i Râ'ik*'da es-hâb-ı tercihden olmasını tasrîh etmiştir. Herhalde müctehid-i mutlakın müntesib kısmından olmasında şüphe yokdur. Rahîmehul-lâhu süb'hânehû.

¹ A'râf, 7/3.

² Âl-i İmrân, 3/103.

³ Haşr, 59/2.

ruz. Böyle bir girîveye sapmak tesvîlât-ı şeytaniyyeye kapılıp demek olacağı bedîdârdır.

Bu halde bütün ehâdîs-i Resûlü ve kavânîn-i mukarrere-i usûlü de mehcûr ederek ale'l-amyâ vâdî-i taklîdde kalmak iktizâ eder. Bunun ne kadar büyük gaflet, ne yaman kusûr-ı himmet olacağını takdir etmez değiliz. Ulemâ-yı râshînimiz hiçbir devirde bu meslek-i bâtila zâhib olmamışlar, ale'd-î devâm müdenevvât-ı tefsîr ve hadisi bâ-kemâl-i ihtimâm tedris ü mütâla'a ile iştigâlde bulunmuşlardır.

Bu iştigâlden maksad-ı aslı ahkâm-ı İlâhiyye'ye vukûf ve ittlâ' olmasa hasr-ı evkât edilmezdi. Bu haka'ikin kat'iyyetinde aslâ şüphe yokdur ve olamaz. Fakat bundan dolayı mezâhib-i ehl-i sünnete halel tarayâni kâbil değildir. Zîrâ me'haz-ı ahkâm olan âyât ve ehâdîs iki kisma münkasemdir:

Kîsm-ı evvel: Zevâhir-i nusûs ve muhkemât-ı kitâbdır ki bunların herbiri her mükellef üzerine hüccet-i kâti'a ve beyîne-i vâzihâdir. Bu bâbda müctehid ve müstedill ve mukallid aralarında bir fark tasavvur olunamaz. Bu kısmin hücciyetini inkâr bâ's-i ikfâr olacağı âzâde-i tezkârdır. Bütün ulemâ-yı ümmet ve fukahâ-yı millet redd-i nusûsun küfr-i sañî olmasına icmâ' etmişlerdir. Binâ'en-aleyh dünyada yüz bin müctehid bulunsa bunların hâricine çıkamazlar. "Ahkâm-ı İslâmiyye ve İctihâd" unvânlı olan makâlât-ı sâlife-mizde ifâde olunduğu üzere ahkâm-ı İslâmiyye'nin üssü'l-esâs olacak takımı Kur'an-ı Kerîm veya ehâdîs-i sahîhada ber-vech-i sarâhat mezkûr ve icmâ'-ı ümmet ile sâbitdir. Bu nevi' hükümlerde her müslim hangi mezheb ve tarîkate sâlik olursa olsun doğrudan doğruya Kitâb ve Sünnet'e mütâba'atla me'mûrdur. Bunların ictihâda cihet-i ta'allukları yokdur. "Ama zâhir-i Kitâb ve Sünnet'le sâbit olmayan hüküm, icmâ' tarîkiyla da bilinmeyecek olursa ol vakit ehil ve erbâb olanlara ictihâd ve i'tibâr, meskûtun anhî -illet-i muttaride ile- mantûkun bihe ilhâk veya tarîk-i âhar ile istinbât vâcib olur. Taklîde mazhar kalanların da onlara mûrâca'atla ta'allûm etmeleri iktizâ eder."

Kîsm-ı sânnî: Îlm-i usûlde "Hafî ve müşkil ve mücmel" tesmiye kilinan aksâm nazm ile tâhsîs ihtimâline ma'rûz olan siyeg-i umûm ve itlâk u takyîd veya cihet-i uhâr ile müte'âriz bulunan delâ'il-i şer'iyyedir ki bunlar ile istidlâl erbâb-ı fikh u ictihâd ve ashâb-ı nazar u istinbât olanların haşâ'is-i aliyyesindendir.

Zîrâ hafî ile müşkilin izâhi, mücmel hakkında kavlen veya fi'len vârid olan beyânât-ı şâri'in ta'yîni, kezâlik âmmîn tahsîsi ve mutlakın takyîdi, te'âruzen def'i hakkında mu'tebber olan şera'itin tedâkîki ve lede'l-icâb bi-tarîkî'l-kîyâs fûrû'un usûle ilhâki ahkâma dâir bütün âyât ve ehâdîsi îhâta ile beraber kavâ'id-i mukarrere-i usûliyye tatbîkâtında ihrâz-i meleke-i kâmileyeye vâbestedir. Mahz-ı rahmet addolunan ihitâfât-ı mezâhib işte hep bu noktaya dâir olup bundan dolayı hiçbir ferd âhari tekfir ve tadâl hak ve salâhiyetini hâiz değildir. Belki her müctehid vûs' u tâkati derecesinde ibrâz-ı mesâ'i eylediği takdirde indallâh ve indennâs musîb olur; ve hatâsi tâbeyyün ederse ma'zûr addolunur, yine ecre istihkâki bulunur. Buna dâir pekçok ehâdîs-i sahîha vârid olmuşdur.

El-hâsil bâb-ı ictihâdin kûşâde bulunmasından biz zerre kadar telâs etmeyiz. Bundan dolayı mezâhib-i müdevvenede mukarrer bulunan mesâ'il-i şer'iyyemize halel gelmeyeceğine emîniz. Bilakis âlem-i İslâmiyet'e fevâ'id-i külliyye te'mîn edeceğine ümîdvârız.

Evet! Bugün binlerce müctehid bir araya gelse mezâhib-i erba'aca bi'l-icmâ' kabûl edilmiş bulunan bir mes'eleyi taqyîr ve tebdîl edemezler. Yalnız mesâ'il-i hilâfiyyede nâsa erfak olanları tercih salâhiyetini hâiz olurlar, bir de ber-vech-i sarâhat mezkûr olmayan ahkâmi kiyâs ile ortaya kobâbilirler ki bunlar zâten ayn-ı matlûbumuzdur.

Nasıl ki mine'l-kadîm zuhûr eden erbâb-ı ictihâd da bundan başka te'sîr göstermemiştir.

Bu halde Mucîb-i fâzîlin buyurduğu gibi bâb-ı ictihâdin da'vâ-yı insîdâdına kiyâm mahzâ şer'i şerîfin ihtiyâcâtı-mütenevvî'ya adem-i kifâyesini îhâm ve birçok umûr-ı tîcâretin pesmânde kalması gibi netâyic-i muzirrayı iltizâm demek olacağî vâreste-i i'lâmındır. Bu ise açıdan açığa devr-i istibdâda tarafdar olanların kâr-ı merdûdudur. Şerî-at-i Muhammediyye'ye dostluk değil.

Manastırlı: İsmâîl Hakkı

* * *

NECÂ'İB-İ KUR'ÂNİYYE

Sûre-i Hucurât: Âyet 12

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِجْتَبَرُوكُمْ كَثِيرًا مِّنَ الظُّلُمَّ أَنَّ بَعْضَنِ الظُّلُمَّ إِنَّمَا وَلَا تَجْحَسُوا وَلَا يَغْنِبُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا أَيْجِبُ حَدْكُمْ أَنْ يَأْكُلُ لَحْمَ أَخِيهِ مَيِّتًا فَكَرْهُتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ

Ey imân edenler zannın bir çوغundan ictinâb üzere olun (Bazı kesîrî'l-vukû' zanlar vardır, onlardan hazer edin ve zan husûsunda gâyetle ihtiyât edip bir zannın ne kâbil zanlardan olduğu tâbeyyün etmedikce sakın o zanna ittibâ' etmeyin). Bazı zan ismdir (Bazı zanlar vardır ki günâhdır, ona ittibâ' eden müstahakk-ı ikâb olur. Bu kâbil zanlar kesîrî'l-vukû'dur. Mü'minîne zann-ı su' bu kâbil zünündür) ve tâcessüs etmeyin (Bevâtin-ı umûru tâhari' eylemeyin, avrât ve me'âyb-ı müslimîni tetebbu' ile onların setr eyledikleri ahvâli keşfe çalışmayın, biribirinizin uyûbunu aşardırmayın) ve biribirinizi giybet eylemeyin (Birbirinizi giyâbında mesâvî ile zikr etmeyin, arkanızdan biri birinizi çekîsdirmeyin). [99] Sizden biriniz karâsında olmusp ekl etmeyi sever mi (Sizden biriniz ister mi ki karâsının kesilipl ayrılmış olan etini yesin) bak onu kerîh gördünüz (İşte giybet tâbî böyle olup ihvân-ı dinden birini arkasından çekîsdiren adam karâsının etinden kesmiş de yiyor demekdir. Bu ne kadar müstekreh ve menfî ise giybet de o kadar müstekreh ve menfî olmakla ondan nefret ve istikrâh etmelisini).

Cenâb-ı Hak'dan ittikâ edin (İctinâbiyla emr olundugu-nuz şeyleri terk ve sizden evvelce bu kâbil sâdir olan hallerden nedâmet ederek Hazret-i Zül-cellâl'in ukûbetinden hazer eyleyin) Cenâb-ı Hak tevvâbû'r-rahîmdir (Kabûl-i tövbe ve ifâza-i rahmetde lütuf ve keremi hadden efzûndur. Tövbe edenleri günâh işlememis gibi eder ve bu lütfu bazı tâ'ib-

lere mahsûs olmayıp bütün tövbe edenlerin velev ki günâhlari çok olsun tövbelerini kabûl buyurur.

¹ مَيْتٌ) kavl-i şerîfinde (أَنْجُبَ أَحَدًا كُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَجِيَهِ مَيْتًا) kelimesi 'den hal olmak üzere mansûbdur. Zi-hayattan ayrılan et (ميت) diye tavsîf olunur, çünkü aleyhi's-salâtü vessemâlâm efendimiz buyurmuşdur. Nazm-ı kerîmde giybet, tab'an ve aklen ve şer'an gâyet şenî' ve müstekreh bir sûretle ve gâyet mübâlagâlı ve şiddetli bir tarz ile tasvîr ve temsîl buyurulmuş. Bakınız tasvîr ve tarz-ı be-yân-ı İlâhî'ye: Cümle-i istîfhâm takrîri ile başlamış, hiçbir ferdin işlemeyeceğini iş'âr için (يَحْ) fi'ilî kelimesine isnâd edilmiş, muhabbet gâyet mekrûh ve menfûr bir şevey ta'lîk buyurulmuş, iğtiyâb ekl-i lahmi- insana teşbih olmuş, me'kûl âkîlin birâderi kılındığı gibi onun meyyit olduğunu dahi beyân buyurulmuş.

Tecessüs: Şer ve ezâ için ahbâr ve havâdis cüst ü cû etmekdir. Eserde ³ لا تبعوا عورات المسلمين فان من تتبع عورات (الMuslimîn تتبع اللّه عورته حتى يفضحه ولو في جوف بيته vârid olmuşdur. Me'âyib-i müslimîni tetebbu' etmeyin, zîrâ me'âyib-i müslimîni tetebbu' edenin ayibini Allâhu Te'âlâ tetebbu' edip hânesi derûnunda bile olsa onu rezîl ve rüsvây eder. Vav'in sükûnuyla "avrât", "avret"in cem'îdir. "Avret": İnsanın setr olunacak yerine itlâk olunduğu gibi keşinden hayâ olunur me'âyib ma'nâsına da gelir ki bu hadîs-i nebevîde o ma'nâyadır. (تبّع اللّه عورته) kavl-i şerîfi müşâkele nev'inden dir, fasl ü mezemmetinden dolayı Allah ona mücâzât eder demekdir.

Nebî-i âlî-makâm aleyhi's-salâtü vesselâm efendimizden sormuşlar ki giybet nedir?

Cevâben buyurulmuş ki giybet: Karâsında onun kerîh gördüğü şeyle zîr etmeklijindir, eğer zîr etdiğin şey onda varsa onu giybet etmiş oldun. Ve eğer söylediğin şey onda yok ise ona bühtân etmiş oldun. İbni Abbâs radiyallâhu an-humâ hazretlerinden mervîdir ki (الغيبة ادّام كلام الناس) demîş. Giybet kilâb-ı nâsin katigidir.

Sahîhü'l-Buhârî'nin Bâb-ı Haccetü'l-Vedâ'ında rivâyet edildiği üzere Server-i Kâ'inât aleyhi efdalü't-tâhiyyât efendimiz şöyle buyurmuşdur: ... فَان دماءكم و اموالكم قال محمد (ﷺ) واحسبيه قال و اعراضكم عليكم حرام كحرمة يومكم هذا في بلدكم هذا في شهركم هذا، و ستلقون ربكم فسيأس لكم عن اعمالكم - الحديث Biribirinin hün-i nâ-hakkını dökmek, biri birinizin mallarına ta'addî etmek, biri birinizin irz ve nâmûsunu ihlâl eylemek bugünkü günde bu beldenizde bu mâhinizde nasıl harâm ise her yerde ve her zaman size harâmdir. Siz karîben Rabbinize mülâkî olacaksınız, o da size a'mâlinizden soracakdır. İlâ âhirihî...

Zeyd bin Vehb'den mervîdir ki İbni Mes'ûd radiyallâhu anh hazretlerine: Velid bin Ukbe bin Ebî Mu'ayt hakkında ne dersin, onun sakalından hamr damlıyor dedik. Müşârun-ileyh cevâben: "Biz tecessüsden nehy olunduk. Eğer Velid'in böyle bir hâli bize zâhir olursa biz onu mu'âheze ederiz."

dedi. İbni Mes'ûd hazretleri evliyâ-yı umûrdan iken kendisine vukû'u haber verilen bir menhiyyün anhin fâ'ilî hakkında böyle cevâb vermesi, ya Velid'in hâli kendine gamz ve siâyet sûretyile väsil olduğu veyâhûd onun hakkında setri evlâ gördüğü için olmalıdır. Nisâbû'l-İhtisâb mü'ellifi diyor ki: "Ehl-i sâlik hîyâneti muhtesibe hiçbir tarafından haber verilmemiş olsa bile onların ahvâlini tefâhhus etmesi câ'izdir." Çünkü esnâfin ahvâlini muhtesibin tefâhhus etmesi emr-i bi'l-mâ'rûf ve nehy-i ani'l-münker için olduğundan menhiyyün anh olan cüst ü cûda dâhil değildir. Ömer bin el-Hattâb radiyallâhu anh hazretleri bir gece Medîne-i Münnevver'e de kol gezer iken bir hânenin kapısı aralığından bir meş'ale görüp içeriye bakmasıyla bazı kesânın nûş-ı sahbâ etdiklerine muttalî' olunca fart-ı infî'lâinden ne yapacağını şaşırıldı ve derhal Mescid-i Nebevî'ye gidip Abdurrahman bin Avf hazretlerini alarak hânenin kapısına getirdi. Müşârun-ileyh de bu hâli müşâhede eyledikde cenâb-ı Fârûk ne yapalım diye re'yini sordu. Abdurrahman hazretleri: Biz bu adamların bizden setr eylemiş oldukları ayıblarına tecessüs ile muttalî' olduğumuz cihetle kendimizi Allâhu Te'âlâ'nın nehy etmiş olduğu şevey gelmiş görüyorum dedi. Hazret-i Ömer onu bu re'yini tasdîk eylediğinden geriye döndüler. Fakat bir hânedede alenen fisk u fûcûr icrâ edilirse muhtesib için o hâneye duhûl câ'izdir.

Akâ'id-i Adudiyye şârih-i fâzılı Celâl Devvânî söyle nakl ediyor: "Rivâyet olundu ki emîrû'l-mû'minîn Ömerû'l-fârûk radiyallâhu anh hazretleri bir adamın hânesine sathından girdi ve o adamı menhiyyâtdan birsey işler görmesiyle itâb ve mu'âheze eyledi. O adam: Yâ emîrâ'l-mû'minîn! Ben Cenâb-ı Hakk'a bir sûretle isyân etdimse sen üç sûretle isyân etdin dedi. Hazret-i Ömer: O üç sûret nedir? buyurdu. O adam dedi ki Cenâb-ı Hak ⁴(ولا تجسسوا) diye tecessüsü nehy buyurmuş iken sen tecessüs etdin. Cenâb-ı Hak ⁵(وَأُنُّوا) buyurdu, sen benim hâneme sathından girardin. Cenâb-ı Hak ⁶(لَا تَدْخُلُوا بَيْوًا غَيْرَ بُنُوْتِكُمْ حَتَّى تَشَأْنُشُوا وَتُسَلِّمُوا) buyurduğu halde sen selâm vermedin. [100] bunun üzerine cenâb-ı Fârûk o adamı tövbe etmek şartıyla bırakıldı. Mes'ele-i tecessüsün tafsîlini isteyen kütüb-i fıkha mürâca'at etsin.

Iğtiyâb ve "gayn" in kesriyle giybet: Bir kimsenin giyâbinda mûcîb-i şerm ve hayâ hâlini söylemekdir. Eğer o kimse bu söylenen şey yok ise ona "bühtân" denir. Gayn'ın fethi ile "gaybet" gaybûbet ma'nâsına olduğundan bunu iğtiyâb ma'nâsında isti'mâ etmek galatdır.

Şurası da bilinmelidir ki giybet ne kadar fezî' ve şenî' ise onu istimâ' etmek de o nisbetde fezî' ve şenî'dir. Giybeti istimâ' edenin giybet edenden hiçbir farkı yokdur. Server-i Enâm aleyhi's-salâtü vesselâm efendimiz ⁷ (المختار والمستمع شريkan في الأئم) buyurmuşlardır.

Bazılıları: Bir kimsenin mu'âyebini te'essûf sûretyile nakl ü hikâye etmek giybet addolunmaz re'yinde bulundular.

¹ Hucurât, 49/12.

² Tefsîru Râzî, Hucurât Sûresi 49/12'nin tefsirinde.

³ Suyûti, el-Câmi'u's-Sagîr 13944.

⁴ Hucurât, 49/12.

⁵ Bakara, 2/189.

⁶ Nûr, 24/27.

⁷ Gazâlî, İhyâu Ulûmiddîn, Faslî's-Sânî.

Bazları: (اذكروا الفاجر بما فيه لكي يحذر الناس)¹ hadîs-i şerîfi ile istidlâl ederek hetk-i perde-i hayâ eden feseka ve fecereden nâsı tahâzir için bu kabil kimselerin mesâvîsini zîr eylemek giybet degildir dediler. Meslek-i ihtiyâta sülük edenlerde halkı me’âyib ve mesâvîsiyle yâd eylemeyi lisânlarından tarh etdiler. Bu re’y ve zehâblarından her birinin vechi ve tatbîk olunacak mahall-i mahsûsu vardır. ² (ولكل وجهة هو) (وَلِكُلِّ وِجْهَةٍ هُوَ) (مُؤْلِيْهَا) (وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ)³

Şâ’ir-i şehrî Vâsif’în şu beyti burada hâssaten şâyâni-zikirdir:

Gayret komuyor der de eder giybete âgâz
İfşâ-yı uyûb etme midir gayret-i ahbâb

Mervîdir ki Sultân-ı Dü’âlem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz bir gazâya çıktıgı veya bir mahalle müsâferet buyurduğu zaman ma’iyyet-i seniyyelerinde ihtiyâci olanlardan bir kimseyi vakt ü hâli müsâ’id bulunan iki kişisinin yanına katar idi. O kimse de bu iki kişisinin hidmetinde bulunur ve konak mahallerine evvelce gidip onların yiyecek ve içeceklerini hazırlar idi. Bazı esfâr-ı nebeviyyede Selmân-ı Fârisî radiyallâhu anh hazretleri iki nefer kimsenin yanına terfik buyurulduğundan esnâ-i râhda birgün Selmân hazretleri bir konak mahalline evvelce gitmiş ve fakat uykusu galebe etdiğinden birşey hazırlayamamış idi. O adamlar gelib de Selmân’în kendilerine birşey tedârik edemediğini görünce nezd-i nebeviye git, bize ta’âm iste dediler. Selmân huzûr-ı risâlet-me’âba gidip arz-ı keyfiyyet kıldırdı Üsâme bin Zeyd radiyallâhu anhin yanına gönderildi ve ta’âmdan artmışsa sana versin buyuruldu. Üsâme Resûl-i Ekrem’în vekilharcı idi. Selmân hazretleri kalkıp Üsâme’nin yanına gitti, Üsâme birşey kalmadı diye cevâb verdi. Selmân hazretleri geldi o iki kişiye olanı haber verdi. Onlar da Üsâme nezdinde fazla-i ta’âm var iken buhl ve imsâk etdi dediler ve tekrâr Selmân’î bazı sahâbenin yanına gönderdiler. Onlarda da birşey bulamadığını dönüp kendilerine söyleyince Selmân’î “Semîha” kuyusuna göndersek suyu çekilir diye çekisidirler. İsm-i tasgîr sîgasıyla “Semîha” Medîne’de suyu kör bir kuyunun ismidir. Bunun üzerine o iki kişi Resûl-i Ekrem’în kendileri için emr etdiği ta’âm Üsâme nezdinde mevcûd olup olmadığını anlamak için huzûr-ı Nebevi’ye gittiler. Dâhil-i bezm-i sa’âdet olduklarında ben sizin ağızınızda et kartası görüyorum buyuruldu. Onlar biz bugün yâ Resûl-lâh et yemedik demeleriyle Nebî-yi zîşân efendimiz: Siz Üsâme ile Selmân’în etini yediniz, yani onları giybet etdiniz buyurdu ve bu âyet-i kerîme nâzîl oldu.

Bereketzâde İsmâîl Hakkı

* * *

REDD-İ EBÂTÎL

– 26’ncı nûshadan mâba’d –

Binâ’en-aleyh bugün elimizdeki Kur’ân-ı Kerîm’în Hazret-i Peygamber Efendimizin ümmetine teblîğ buyurmuş

¹ Suyûti, el-Câmi’u’s-Sagîr 1117.

² Bakara, 2/148.

³ Bakara, 2/220.

olduğu Kur’ân’în aynı olup ondan bir kelime fazla veya noksan olmadığına delîl-i kat’îmiz ber-vech-i bâlâ bunun ol hazretden bize tevâtüren nakl edilmiş olmasıdır, yani vakt-i risâletden zamanımıza kadar her asırda kizb üzerine ittifâklarını aklın tecvîz edemeyeceği cemâ’at-i kurâ ve huffâzin mütessisen nakl ü rivâyetleriyle bize vâsil olmuş bulunmasıdır.

Yoksa vakityle mesâhîfde yazılmış olması değildir. Çünkü yalnız kitâbet bir kitâbin ile’l-ebed mahfûz kalmasına kifâyet etmez, ama bir kitâb böyle her zaman binlerce kuluç-i ümmetde mahfûz olur ise onun tahrîfine imkân bulunamaz. Bilifarz tahrîf olunsa, hâfızları tarafından derhâl tashîh olunacağı herkesin ma’lumu olduğundan hiç kimse onun tahrîfine cesâret edemez, etse bile, hiçbir hükmü olamaz. Çünkü derhâl tashîh olunur.

Bunun içindir ki ilm-i kirâ’atda dahi mine’l-kadîm Kur’ân’în nakl-i bi’t-tevâtür ciheti fevka’l-âde iltizâm olunarak ona göre silsile-nâmeler tanzîm edilmiş ve ilm-i kirâ’atdan ahz-ı icâzete muvaffak olan hamele-i Kur’ân’în silsile-nâmelerinde tâ Hazret-i Peygamber’ê müntehî oluncaya kadar râvîlerin isimleri yazıldığı gibi aded-i rûvâtin kizb üzerine ittifâklarını hiçbir aklın tecvîz edemeyeceği derecede hadd-i tevâtüre bâliğ olduğu gösterilmiştir.

İlm-i usûl-i fikhda dahi Kur’ân-ı Kerîm, “Taraf-ı İlâhî”-den Efendimize münzîl ve ondan bize tevâtüren menkûl bir nazm-ı şerîfdir” diye ta’rif olunmuş ve bir nazm-ı münzelin Kur’âniyetinde nakl bi’t-tevâtürün şart olduğu sarâhaten zîr edilmiş ve buna binâ’en Hazret-i Resûl’ün yine Kur’ân olmak üzere bize nakl ü rivâyet olunub da râvîlerinin adedi hadd-i tevâtüre bâliğ olmayan bir nazma Kur’ân nâmî verilmeyip o gibi nazımlara kirâ’ât-ı şâzze tesmiye edilmiştir.

Su mukaddimât ma’lûm olduğda deriz ki: Kur’ân-ı Kerîm’în yalnız kitâbetiyle iktifâ edilmeyip nûzûlî zamanından i’tibâren bu âna kadar tilâvet ve hifzına da son derece i’tinâ edilelegdiği ve dünyanın her tarafında milyonlarca ehl-i İslâm’în elsinesini ve her asırda kizb üzerine ittifâklarını aklın aslâ [101] tecvîz etmeyeceği hamele-i Kur’ân’în efidesini tezyîinden bir an hâli kalmadığı cihânnin ma’lumu iken Emirhan cenâblarının Kur’ân’da tahrîf vukû’unu iddi’â etmesi ve bu da’vâsına birçok vûcûh-ı bâtila ile istidlâle kiyâm eylemesi pek acîb bir münâzara teşkil etmekdedir. Bu, âdetâ bir emr-i muhâlin vûcûdunu iddi’â kabîlindendir. Çünkü kulübün mahall-i tahrîf olamayacağını beyâna hâcet yokdur. Mesâhîf-i şerîfe ise dâimâ o kulüb-i münevverâ ashâbinin taht-ı nezâretinde bulunageldiğinden onlarda dahi icrâyi tahrîf imkân hâricindedir. Emirhan’în bu da’vâsını isbât için serd etdiği vûcûh-ı fâsidenin birincisi “cem’-i Kur’ân” mes’eleśidir.

Emirhan’în fikrine Kur’ân’î kimin cem’ etdiği ma’lûm değil imi; çünkü bu husûsda ulemâ-yı İslâm gûnâ gûn fîkirler yazmış olduklarıdan onlar Kur’ân’în nasıl cem’ edildiğini bilmiyorlar imi ve bundan da Kur’ân’da birçok tahrîfât ve tağyîrât bulunduğu sâbit oluyor imi. Bu ne kadar garîb bir istidlâl!...

Bir kere bunun kavâ'id-i mantika, usûl-i münâzaraya aslâ münâsebet ve muvâfakati yokdur. Çünkü biz Kur'ân'ın tahrîfden masûn ve mahfûz olduğunu, bu kitâb-ı mübînîn Hazret-i Resûl'den her asırda kîzb üzerine ittifâklarını aklın aslâ tecvîz edemeyeceği huffâz-ı kirâmin müteselsilen bize nakî ü rivâyet etmiş olmalarıyla isbât ediyoruz.

Yoksa biz bu da'vâmızı Kur'ân'ı filânın veya filân ve filânın mesâhîfde yazmış olmasına isbât etmiyoruz ki Emîrhan'ın bize karşı ol vechile istidlâli kavâ'id-i mantika ve usûl-i münâzaraya muvâfik olabilsin.

Bununla beraber cem'-i Kur'ân mes'elesi bütün teferru'âtyla ulemâ-yi İslâm'ın ma'lûmlarıdır. Zîrâ bütün kütüb-i ehâdîs ve kütüb-i siyer bu mes'elenin tâfsîlîtiyle mâlidir; bu kitâbların Kur'ân'a â'id sahifeleri okunur ise görülür ki şu mes'ele hakkında doğru olarak ne söylemek ve ne yazmak lâzım ise kâffesi söylenilmiş ve cümlesi yazılmışdır ki hülâsası ber-vech-i âfidir:

Hazret-i Ali ve Hazret-i Osmân ve Muâviye ve Said ibn-i Âs'in iki oğlu Hâlid ve Ebân, Şurahbîl ibni Hasene, Ala ibni'l-Hadramî, Zeyd ibni Sâbit, Ebî ibni Kâ'b ridvânullâhû te'âlâ aleyhim ecma'în Hazret-i Peygamber'in vahiy kâtible ri idiler.

Bu zevât-ı kirâm peyderpey nâzil olan süver-i şerîfe-i Kur'âniye'yi ayrı ayrı sahîfelerde yazıyorlar ve başkaları da onlardan istinsâh ediyorlar idi. Binâ'en-aleyh asr-ı Nebî'de suver-i şerîfe-i Kur'âniye'nin herbiri bir kitâb-ı müstakil gibi yazıldı; Hazret-i Peygamber'in böyle her sûreyi ayrı ayrı sahîfelerde yazdırması da Kur'ân-ı Kerîm'in bütün halka neş ü ta'mîmini teshîl hikmetine mebnî idi.

Çünkü eger o zaman bütün süver-i Kur'âniye mushaf-ı vâhidde cem' edilse idi her cüz'ü yirmi sahîfe i'tibâriyla otuz cü'zden ibâret olan mecmû'-ı Kur'ân'ı yazmak veyâhûd yazdırmak pek az kimselere müyesser olacağından Kur'ân-ı Kerîm beyne'l-müslimîn sur'atle intîşâr edemez idi; halbuki bu kitâb-ı mübînîn beyne'l-müslimîn sur'atle intîşâri lâzım idi. Çünkü herkes beş vakit namâzını kirâ'et-i Kur'ân ile edâ edecek ve kendine lâzım olan vezâ'if-i dîniyesini Kur'ân'dan öğrenecek idi; buna ise süver-i Kur'âniye'nin ayrı ayrı birer kitâb şeklinde yazılmasından başka daha güzel bir tedbîr yok idi. Binâ'en-aleyh Hazret-i Resûl aleyhisselâm bunları ol vechile yazdırdı. Ve fi'l-vâkı' bu sâyede Kur'ân-ı Kerîm beyne'l-müslimîn bir sur'at-i fevka'l-âde ile intîşâr etdi, herkes bunun tilâvet ve hifzinden hisseyâb olmaya başladı, ve daha zamân-ı Resûlullâhda iken bütün süver-i Kur'âniye yüzlerce huffâz-ı kirâmin kulûbü tezyîn etdi ve bu sûretle mecmû'-ı Kur'ân-ı Kerîm hem sahâ'if-i müteferrikada yazılmış ve hem de kulûb-i ümmetde hifz edilmiş oldu ve bu da hicretin onuncu senesinde Haccû'l-Vedâ'da Cebel-i Arâfat'da akşam üstü ögle ve ikindi namazları birlikde edâ edildikten sonra mevkîfde iken¹ (أَنْبُوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِيْنَكُمْ وَأَنْتُمْ (عَلَيْكُمْ بَعْدَى رَزَّبَيْتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِيْنًا) âyet-i kerîmesinin nûzûlü ile hitâm buldu. İşte zamân-ı Resûlullâh'da Kur'ân-ı Kerîm'in cem' edilmiş olmasının ma'nâsı budur.

Bundan üç ay sonra yani hicretin onbirinci senesi Re-bîülevveli'nin on ikinci Pazartesi günü vakt-i zevâlden biraz evvel Hazret-i Peygamber irtihâl-ı dâr-i bekâ buyurdu ve hemen o gün Hazret-i Sîddîk Resûl-i Ekrem'e halîfe ta'yîn olundu.

Bunu müte'âkib etrâfda irtidâd gâ'ilesi zuhûr etdi. Fakat bi-avn-i Hudâ hazret-i halîfe bu gâ'ileyi beş altı ay içinde bertaraf eyledi. Bu gâ'ilede en şiddetli muhârebe de Yemâme'de Benî Hanîfe kabilesinin reîsi olup iddi'â-yi nübüvvet eden Müseylemetü'l-kezzâb ile vukû' buldu.

Zîrâ bunun başına kırk bin kadar mürted toplanmış ve binâ'en-âleyh onların üzerine sevk olunan asâkir-i İslâm adedce onlardan pek dûn mertebede bulunduğu için birkaç defâ inhizâma uğramış idi. Nihâyet Hazret-i Hâlid ibni Veli dahi ol tarafa sevk olundu. Hazret-i Hâlid oraya vâsil olunca tarafeyinden gâyet şiddetli hücumlar icrâ edildi. İbtidâ-yi hücumda yine asâkir-i İslâm bozuldu ise de ba'dehû dönüp gâyet şiddetli bir hücum daha edildi, Müseylemetü'l-kezzâbin askeri târumâr oldu ve bu sîrada kendisi de meşhûr Vahşî'nin atlığı bir harbe ile katl olundu, gavga ve gâ'ile de bitti. Bu muhârebede Benî Hanîfe'nin telefâti yirmi bini ve ehl-i İslâm'ın şühdâsı iki bini tecâvûz eyledi. Sağ kalanların ekseri dahi mecrûh oldular, şehîd olanlar meyânnâsında Hazret-i Ömer'in birâderi Zeyd ve Hazret-i Zübeyir'in birâderi Sâib ve hatîb-i nebevi Sâbit ve meşâhîr-i kurrâdan Sâlim Mevlâ Ebî Huzeyfe gibi birçok fukahâ-yi sahâbe ve yetmişen ziyâde kurrâ dahi dâhil idi.

Bu kadar kurrânın bir muhârebede şehîd olması Hazret-i Ömer'in nazar-ı dikkatini [102] celb etdi. Birgün hazret-i halîfeye gidip "Yemâme muhârebesinde yetmişen ziyâde kurrâ şehîd oldu, bundan sonra vukû' bulacak muhâreberlerde dahi hamele-i Kur'ân'ın böyle şehîd ola ola nihâyet Kur'ân-ı Kerîm'in ekseri zâyi' olup gideceğinden korkuyor ve bu cihetle Kur'ân-ı Kerîm'in cem'ini emr etmenizin lûzumu re'yinde bulunuyorum" dedi.

Hazret-i halîfe dahi bu re'yî tasvîb edip hemen vahiy kâtiblerinden ve fukahâ-yi sahâbeden Zeyd ibni Sâbit'i da'vet etdi ve bu emr-i mühimmi onun uhdesine tevdî' buyurdu.

Zeyd o günden i'tibâren cem'-i Kur'ân'a mübâşeret etdi. Huzûr-ı Resûlullâhda yazılıp da eyâdî-i nâsda bulunan sahâ'if-i şerîfeyi kâmilin topladı, o sahîfelerden süver-i Kur'âniye'yi kemâ fi's-sâbık yeniden ayrı ayrı sahîfelerde yazdı ve cümlesini getirip Hazret-i Sîddîka teslim etdi.

Hazret-i Sîddîk bu sahâ'if mecmû'asını yanında hifz eyledi. Ve işte bu ma'nâca yani sahâ'if-i Kur'âniye'yi mahallî vâhidde cem' etmek ma'nâsına Hazret-i Sîddîk² (جمع كتاب الله) nâmını aldı. Hazret-i Sîddîk'in bu hizmeti bütün müslümanlar tarafından memnûniyetle telakki eylediği gibi Hazret-i Ali'nin dahi fevka'l-âde mahzûziyetini mûcib olmuş ve hattâ Sîddîk'in vefâtından sonra: (المساحف اجزاً ابوبكر رحمة الله على ابي بكر هو اول من جمع كتاب الله) Yani: "Mesâhîf-i şerîfeye hizmet husûsunda en ziyâde ecre nâ'il olan Ebûbekir'dir. Allah Ebûbekir'e rahmet eylesin ki-

¹ Mâide, 5/3.

² "Allah'ın Kitâb'ı'ni toplayan ilk kimse." anlamındadır.

tâbullahî evvel cem' eden odur." diye hakk-ı âlilerinde senâ ve du'âda bulunmuşlardır.

Bu hadîs *Kütüb-i Sitte-i Sahîha*'dan *Sünen-i Ebû Dâvud*'da "Kitâbü'l-mesâhîf"de muharrerdir ve sened-i sahîh ile Hazret-i Ali'ye muttasıldır. *Sünen-i Ebû Dâvud*'dan başka daha birçok kütüb-i mu'teberede dahi mevcûddur.

Hülâsa asr-ı Nebî'de huzûr-ı Risâlet'de ayrı ayrı sahîfelerde yazılmış olan Kur'ân-ı Kerîm'i o sahîfelerden bî'l-istin-sâh diğer sahîfelerde yazdırın ve bunları bir yere toplayıp da hifz eden Hazret-i Ebûbekir'dir. İşte Hazret-i Ebûbekir (أول من جمع القرآن) olmasının ma'nâsı dahi budur.

İcmâ'-ı ümmet dahi bunun üzerine olup bu mes'elede kimse ihtilâf etmemiştir. Fi'l-vâki' buna mu'âriz gibi görünnen bazı rivâyetler vardır, onlar da yekdiğerine muhâlif iki rivâyetdir ki biri bu şerefle ilk nâ'il olanın Hazret-i Ali olduğuna ve diğeri de bunun Sâlim Mevlâ Ebî Huzeýfe'den ibâret bulunduğuna dâir olup Emirhan bu rivâyetlerin ikisini de burada yazmışdır.

Kur'ân'ı ilk cem' edenin Hazret-i Ali olduğuna dâir olan (لما كان بعد بيعة أبي بكر قعد على الخ) rivâyeti muhâkeme edelim:

Bu rivâyeti Suyûtî, İtkân'ında İbni Zureys'den naklen yazmış ve İbni Zureys'in ise rivâyet-i hadîs husûsunda mübâlâtızılığı cümleinin ma'lûmu bulunmuş ve bâ-husûs onun bu rivâyeti icmâ' ve tevâtûre külliyyen mugâyir düşmüş olmağla buna i'tibâr edilemeyeceği derkârdır. Mu'ahharan Zeyd ibni Sâbit vâsitasıyla Kur'ân'ın cem' edilmiş olması da buna ayrıca bir delildir.

Zirâ eger o sırada Hazret-i Ali Kur'ân'ı cem' etmiş olsa idi mu'ahharan Hazret-i Siddîk Zeyd ibni Sâbit'e Kur'ân'ı cem' etdirmez idi. Ma'a-hâzâ bunun sıhhati teslîm edilse bile bu rivâyetden mücerred o sırada yani Hazret-i Siddîk'in halife ta'yîn olunup da kendisine bî'at icrâ edildiği esnâda Hazret-i Ali'nin -cem'-i Kur'ân ile meşgûl bulunduğu için-Hazret-i Siddîk'a bî'ati te'hîr etmiş olduğu sâbit oluyor. Yoksa Kur'ân'ı cem' edip de bitirmiş olduğu sâbit olmuyor ki bu rivâyetle Kur'ân'ı evvel cem' eden Hazret-i Siddîk olduğuna dâir İbni Ebî Dâvud'un nakl etdiği ve bütün muhaddisin-i kirâmın hüsn-i kabûl ile telakkî eylediği rivâyet-sâbika arasında muhâlefet bulunmuş olsun.

Kur'ân'ı ilk cem' eden Sâlim Mevlâ Ebî Huzeýfe olduğuna dâir İbni Eşte'den naklen Emirhan'ın yazdığı ikinci rivâyete gelince: Bu rivâyet dahi bî-esâsdır. Hattâ Suyûtî bile bunu garâ'ibden, aca'ibden addetmemiştir. Zirâ bâlâda beyân olunduğu üzere Sâlim Mevlâ Ebî Huzeýfe Yemâme muhârebesinde şehîd olmuş idi, Yemâme muhârebesi ise irtihâl-i Nebî'yi müte'âkib zuhûr eden irtidâd ga'ilesi esnâsında vu-kû'a gelmiş idi. Binâ'en-aleyh bu rivâyetin sıhhatini farz eder isek Sâlim Mevlâ Ebî Huzeýfe'nin zamân-ı risâlette yani irtihâl-i Nebî'den evvel Kur'ân'ı mushaf-ı vâhidde cem' etmiş olduğunu kabûl etmiş oluruz. Bu ise bâtildir. Zira o zaman Hazret-i Peygamber bile Kur'ân'ı mushaf-ı vâhidde cem' etmemiştir idi. Nerede kaldı ki Mevlâ Ebî Huzeýfe bunu yapmış olsun. Hazret-i Peygamber'in yapmadığı bir şeyi o-nun izni olmaksızın yapmak kimin haddi idi.

Bir de eger Mevlâ Ebî Huzeýfe Kur'ân'ı mushaf-ı vâhid-

de cem' etmiş olsayı bu mushaf-ı şerîf elbetde görülür ve yâhûd müşârun-ileyhin böyle bir mushaf-ı şerîf yazdığı söylenir idi; halbuki böyle bir mushaf ne görüldü ne de mevcûdiyeti söylenildi. Çünkü eğer bu mushaf-ı şerîf görülse yâhûd mevcûdiyeti işidilse idi Hazret-i Siddîk onu buldurup yanında hifz eder idi de Kur'ân-ı Kerîm'i yeniden toplamak kûlfetini ihtiyâr buyurmaz idi.

Mûsâ Kâzîm

Hâmiş: El-yevm Varna'da bulunduğu adresinden anlaşılan Emirhan cenâbları tarafından İslâmîyet aleyhinde yazılmış iki risâle daha idârehâneye gönderildi. Reddi sadedinde bulunduğu Kur'ân'ın muharrefiyetine dâir olan şu risâlesi hakkındaki cevâbımız nihâyet buldukdan sonra onların dahi butlânı bi-mennîhî'l-Kerîm isbât olunacaktır.

* * *

MECELLE CEM'İYETİ HAKKINDA BİR MUHTIRA-İ ÂCİZÂNE

Meclis-i Meb'ûsân'ımızca, yeniden bir Mecelle Cem'iyeti'nin teşkili taleb olunuyor.. Ne güzel bir teşebbü.. Bunu yalnız Osmanlılar değil, bütün âlem-i İslâmîyet [103] alkışlayacak ve alkışlamalıdır; biz de bütün kuvvetimizle alkışlarız.. Cenâb-ı Allah muvaffak eylesin!

İşbu teşebbü-i mühimmi böylece tebcîl eyledikden sonra hâtrimâ bir su'âl geliverdi: Acabâ, bu cem'iyetin a'zâları kimler olacak?..

Yanlış anlaşılmasıın. İbtidâ su'âlimi azıcık izzâh edeyim: Bu su'âlimden mu'ayyen, ma'lûm eşhâsin isimlerini bilmek istedigim fehm olunmasın. Maksadım keyfiyet ve evsâfdan su'âldır: İşbu cem'iyete iştirâk edecek zevât-ı kirâmin iktidâr-ı fikhîlerini, ayâr-ı ilmîlerini nazarlarda tecessüm etdirmekdir.

İşte su su'âle ulemâ-yi meb'ûsândan bazıları şöyle cevâb veriyorlardı: İşbu cem'iyete, mezâhib-i sâ'ire-i İslâmîye fukahâsının da iştirâkleri lâzım geleceğini îrâd buyuruyorlardı. Bu sûretle yani mezâhib-i sâ'ire fukahâsının da iştirâkleri ile, cem'iyete daha ziyâde şümûl, umûmiyet verilmek arzu olunduğu, bununla da netîcenin vüs'at, kifâyeti te'mîn edilmek istenildiği pek açık ma'lûm oluyordu.

Fakat mes'ele böyle bir cihetden ta'mîm, tevsi' edildiği halde; diğer cihetden fi'iliyâtca o nisbetde mebsûtan darlaşıyor, husûsiyet kesbediyor, inceleyiyor.

Bu nokta, bu hâl şu küçükük ihtarîmizla gereği gibi meydâna çıkmıyorsa, beyânât-ı âtiyyemle kesb-i vuzûh edeceğini ümidi ediyorum:

Bence cevâb makâmına geçen işbu fikirler, bilemiyorum, ne yolda tertîb olunmuş kıyâs ve mukaddimelerin neticesi idi? O muhterem meb'ûsâmlarımızca mes'ele ne yolda teşrîh, ne yolda tâhlîl olunmuş da o netîcîyi verebilecek kıyâs-ı hâfi, mukaddimât-ı zihniyye kurmuşlardı? İşte bu cihet benim için meçhûldü.

Şu kadar var ki o iki cevâbi yekdiğerine bir imtizâc-ı kimyevî ile mezc, birbirine rabt etmek şartıyla rûhca, ma'nâca kendi zihnim tarafından tertîb olunan mukaddimelerin neticesiyle tevâfuk ediyor.

* * *

Zihnimce mes'ele husûsunda vukû'a gelen tahlîl, buna îbtinâ eden kiyâs ve mukaddimeler işte şöyle deverân edi-yordu:

Asıl matlûb, bir mecelle-i umûmiyye meydâna getirmekdir. İşbu mecellenin sifat-ı kâşifesi hakkında da şu yolda izâhât veriliyordu:

1- Mecelle, hukük-ı şahsiyye, hukük-ı umûmiyye, hukük-ı ictimâ'iyye, hukük-ı siyâsiyye... hepsini taht-ı te'mînde bulunduracak, bütün ihtiyâcât-ı meşrûtiyye ve medeniyye-mize kîfâyet edecek.

2- Bu kavânînhevâdan değil, mutlakâ şer'-i şerîfden ahz ü istinbât olunacak.

3- İşbu mecelle, bütün ma'nâsiyla zamanımıza, zemîni-mize, hâlimize tevâfuk edecek, âdetâ hâlimizden istinbât edilerek yapılmış gibi olacak, daha doğrusu hâlimizden de istinbât olunacak.

İşte mecelle böylece bir dereceye kadar ta'rîf ve tahdîd olundu. Şimdi sözümüzü şu mahdûd ve ma'lûm olan mecelle dairesinde döndüreceğiz.

Demek ki şu mecelle-i celîle ictimâ'iyyâtça, hayatça, a-dâletçe, hukükça, hûlâsa ihtiyâcımız için böylece ne nevi'-den olursa olsun o hazîne-i kavânînde bir hisse bulabileceğiz: Bir mîzân-i medeniyyetimiz, nâzîm-i hayatımız olacak... tâ küçük teferru'âsına varıncaya kadar bütün nîzâm-nâme-lerimiz, umûr-ı iktisâdiyye, umûr-ı mâliyyece olan bütün ihtiyâcât-ı hukukiyyemiz şu mecelle-i celîle kavânînine tevfi-kan tanzîm, o vechile de hall ü fasî edilecekdir.

İşte şöylece mevzû'a dâir bir mülâhaza yürüdüdükten sonra mes'ele bir dereceye kadar kesb-i vuzûh eder; mevzû'da kendi kendine, tabî'atiyle iki kîsma ayrılmış olur: Bir kîsmî, lütûmu kadar kütüb-i fikhiyyemizden intihâb ile ter-cüme eylemek, madde be-madde tanzîm ile ihmâzı mümkün olan kânûnlardır. Diğer kîsmî, asr-ı ahîrin ilcâsiyla sudûr eden vukû'ât-ı zamâniyyemize mahsûs bir takım ahkâmdir ki doğrudan doğruya edille-i şer'iyyeden istinbâta muhtâc-dır.

Bu halde işbu tanzîmi matlûb olan mecelle-i celîle iki kîsmî olup biri müctehedât-ı kadîmeden teşekkûl, diğerî müctehedât-ı cedîdeden te'essûs edecekdir. Şimdiye kadar elimizde olan mecelle birinci kîsma dâhildir.

Birinci kîsmî husûsunda az çok mütâla'amızı yürüdelim. Evvelce arz etmişdim ki birinci kîsma derc olunacak kânûnlar, maddeler hep hazır: Selef-i kirâm tarafından istinbât, istîhrâc olunmuş. Bize ancak bulmak, almak, yazmak kal-mış; işte bu kadar... Fakat bütün bu kolaylıklarla beraber işin içinde müşkil cihetler de yok değil. Bu işkâl, bâ-husûs o bahr-i bî-pâyân olan mesâ'il-i fikhiyye-i şer'iyye içinden zemîni-mize, zamanımıza, hâlimize muvâfik kânûnlar, hükümler intihâb edebilmek husûsunda yüz gösterecekdir. Zîrâ bununçün, böyle kânûnlar, hükümler intihâb edebilmek için en evvel hey'et-i intihâbiyyenin ilm-i celîl-i fikihda büyük mümârese ve mahâretleri, sâniyen ahvâl-i zamâneye hak-kiyla vuküfları, sâlisen bî'l-intihâb derc edecekleri kânûn ve hükmün tatbîki mümkün olabileceği bi't-tecrûbe idrâkleri lâzımdır.

İşte şu saydığınız mevâdd-ı esâsiyyenin hey'et-i intihâ-

biiyede, belki hey'etin her ferinde bulunması mutlakâ vâ-cibdir, farzdır.

Görüyoruz ki şu ta'lîlimiz yalnız ta'lîl olarak kalmadı; ayrıca bir da'vâ hâlini aldı da isbâti lâzım geldi. Binâ'en-aleyh evvelâ birinci madde-i esâsiyyeyi nazar-ı tedkîka a-lalımlı.

* * *

Hey'et-i intihâbiyye ve efrâdi için en evvel ilm-i fikihda mümârese ve mahâret lâzım geldiğini söylemiş, da'vâ et-miştik. Biz bu da vâmîzda pek haklı idik. Zîrâ mümârese, mahâret mâ nahnu fîhimizce ilm-i celîl-i fikihda kesret-i iş-tigâl ile hâsil olma bir melekeden ibâredir. Bu melekeye mâlik olmayan [104] bir hey'et, yâhud hey'ete dâhil olan bir zât nasıl olur da ilm-i fikihden kânûn, hüküm ahz ede-bilir?! Bunun lütûmunda hiçbir vechile şübhë edilemez...

“...Kesret-i iştigâl ile...” dedik. Fakat kesret-i iştigâl nasıl oluyor? İşte bir su'âl... Cevâbı da herkese ma'lûm: Dürer'i İbni Âbîdîn'i kılı kirka yararcasına birkaç def'a devr etmek... bu kadar. Fakat fîkr-i kâsîrânemce ancak bu kadarla iktifâ etmek ilm-i fikih ile kesret-i iştigâl sayılamaz. Bu kitablar yüz, bin kere devr edilirse gene kesret-i iştigâl可以说不。

Bendeniz ise melekîyi büsbütün başka bir nevi “kes-ret-i iştigâlden” ümidiyorum. Bu da'vâda kendimi haklı addeyliyorum. Zîrâ “kesret-i iştigâl” ta'bîrinin daha ziyâde ma'nâ-yi hakîki-i kadîmisine, daha ziyâde ma'nâ-yi me'lûf-i aslîsine yaklaştığını görüyorum. Bu hal bana cesâret veriyor. Binâ'en-aleyh derim ki: “ilm-i fikihda kesret-i iştigâl” bizim dediğimiz, i'tikâd etdiğimiz vechile o kadar basît, o kadar kolay birşey değildir. Belki “ulema-i fukahâya mah-sûs olan taklîd derecesine vüsûl bulmak” ile tahâdîd edilirse, zannederim, ancak mi'yâri bulunmuş olur. Bunun hûlâsası: İstinbât etdiği ahkâm için vicdân-ı müctehidce ne gibi cezm, yakın, vukûf hissedilmişse vicdân-ı mukallidce dahi bu hâlin tamâmi tamâmina bulunmasıyla ta'bîr olunabilir. İşte mutlakâ ulemâ-i fukahâ için taklîdin bu derekeden de aşağı kalması câ'iz görülemez. İşte bu kadarcık melek'e de öyle bir iki def'acık Dürer okumakla, onun muğlak ibâreleriyle uğraşmakla, İbni Âbîdîn mütâlâ'a etmekle elde edilebilecek şeýlerden değildir. Hiç olmazsa o müctehidin-i kirâm hâze-râtının kendi elliye yazmış bulundukları eserleri doğrudan doğruya, tekrâr tekrâr kemâl-i dikkatle -elfâzını değil, ma'nâsına okumak lâzımdır. Yalnız bir dânesini değil, hepsini, bu mümkün değilse birçoğunu... Bu da kîfâyet etmiyor, daha mühim bir şart var; o da târîh-i ilm-i fikihin bütün ga-vâmîzini hakkıyla idrâk, bunu dâimâ bir şâhid-i âdil sûre-tileyde vicdânın önünde bulundurmak da lâzımdır.

Şimdi daha iki mes'ele meydâna çökdi: “...Âsâr-ı selef, âsâr-ı müctehidin...” dedik. Dediğim ama kütüb-i matbû'amız içinde kaç dâne âsâr-ı selef, âsâr-ı müctehidîne tesâdûf olunabilir? Târîh-i ilm-i fikih hakkında selefen halefen bir eser olsun yazılmış mıdır?! Son su'âlin cevâbı kocaman bir “yok”dan ibaret kalacak. Evvelki su'âlin cevâbı da yine “yok”a karîb, yokdan pek az farklı olacağı şübhësizdir. Zîrâ âsâr-ı matbû'amız içinde âsâr-ı selefden beş on eser bulu-nabilirse Cenâb-ı Hakk'a şükürler etmeli... Bereket versin bu eserler de kısmen Hind, kısmen Mısır ulema ve tâbi'leri-nin himmetleriyle, gayretleriyle meydâna gelmişdir. Biz

Türklere kala idi bir dânesini bile meydâna getiremezdi. Bizde böyle eserlerin mütâla'sına merâk eden bile yokdur. Bizim terbiyemiz, tâhsîlimiz böyle bir zevkin uyanmasına yardım edecek bir hâle daha henüz gelemedi. Biz böyle zevklerden fersahlarca uzakda bulunuyoruz.. İşte kütübhânelerimiz meydânda... İçlerinde kaç dâneçik âsâr-ı selef bulunabilir? Bulunanların vakfı olunduğu günden beri tozları silinmek için velev bir def'a olsun bir sahîfesi bile açılmasıdır.

Okuyan, mütâla'asından zevk alan bulunmadıkdan sonra bunları kim tab' etdirecek?! Muhîtte bir uyanıklık, bir zevk bir his bulunmamasına rağmen o koskoca eserleri tab' ve temsîl etdirip meydâna koymak, tenbellik sönüklük ile kahve köşelerinde yapışıp kalmak kadar da kolay bir iş değildir. Büyüklük bir himmet, büyük bir gayret üzerine külliyetli bir servet de ister...

Fakat servetden, himmetden, gayretden evvel zevk, me-rak, his ister. Bunlar bulunursa servet pek kolay elde edildi. Milletimizde, kavmimizde şu hasletleri uyandırmak güçdür. Benim fikrimce bu vazîfe doğrudan doğruya ulemâmâzâ, hocalarımıza âiddir. Bu his, bu haslet ulemâmâzâda uyanırsa âleme çabuk sirâyet ederdi. Fakat henüz hocalarımızda böyle bir his göremiyoruz: Şu pis kahve muhîtinden bir türlü yakamızı kurtaramıyoruz.

Ne zaman bu fenâ muhîtinden kurtulup düşünmek, çalışmak ne olduğunu anlayabilirsek işte o dakikadan i'tibârengi kütübhânelerimiz türlü türlü âsâr-ı selef ile tezyîn olunacağı gibi, evvelce söylediğimiz târîh-i ilm-i fîkih dahi dâhil olduğu halde daha birçok âsâr-ı cedîd de meydâna getirilebilinceği şübheleriz. Yâ Rab ne zaman olur da o dakikayı görmek nasîb olur?..

* * *

Şûrût-ı esâsiyyeden ikincisi olarak hey'et-i intihâbiyye ve efrâdından ahvâl-i zamana hakkıyla vukufları lâzım geleceğini söylemiş, da'vâ etmişdir. Çünkü ahkâm, kavânîn bir mîzân-i umûmidir. Kâle Allahu Te'âlâ: ^۱(أَلَّهُ الَّذِي أَنْزَلَ لَنَا رُشْدًا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلَنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ) ^۲(الْكِتَابُ بِالْحَقِّ وَإِلَمْبَرَانَ وَالشَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ) ^۳(وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ) ki bir tarafdan o zamanın gidişi, ahvâlin cereyânını, diğer tarafdan efâl-i beseriyye, tekâlîf-i insâniyyenin sûret-i deverânlarını tanzîm eyler; her iki tarafın hâl-i fitri, hâl-i tabî'ilerini muhâfaza ederek bir i'tilâf, bir tevâzün hâlinde bulundurur.

İste bütün mesâlih-i ibâd, bütün menâfi'-i ibâd bu tevâzün, bu i'tilâfin netice-i meşrû'asından ibârettdir. Bu halde ahkâm, kavânîn intihâb eden zâtların her iki tarafı, yani hem ahvâl-i zamânı, hem ahvâl-i beseriyyeyi kermâl-i dikkatle pîş-i nazarlarında bulundurmalarının vâcib ve farz olduğu pek açık bir sûretde meydâna çıktı.

Unudulmasın! Bizim bahsimiz te'lifi mutasavver olan meccelle-i celîlenin birinci kısmında idi. Bu kısmın müctehîdât-ı kadîmeden teşekkül edeceğini de [105] evvelce arz etmişdir. Binâ'en-aleyh bu kısmın içini yegâne merci', me'hâz

kütüb-i fîkiyye-i kadîme idi. Halbuki şimdîye kadar elimizde olan kütüb-i fîkiyye mesâ'ilinden bir kısmının tebeddül-i ahvâl-i zamân ile ahkâmının dahi tebeddüle uğrayacağı şübhelerizdir. Bu halde ahvâl-i zamân bir nevi' esbâb-ı tebdîl'den addolunabilir. Binâ'en-aleyh nasıl ki bir müctehîb-i kânûnun dahi ahvâl-i zamandan dâimâ müteyakkız bulunması zarûridir. Tâ ki ahvâl-i zamânla, ahkâm arasında bir te'âruv vukû' a gelmesin; bu sûretle de ortalıkda mesâlih-i ibâd ga'ib olup gitmesin.

Şimdi yeni bir mes'ele daha meydâna çıktı:

Ahvâl-i zamânın bir nevi' esbâb-ı tebdîl'den olduğu söylelendi. Şu kadar var ki burada "ahvâl-i zamân" ta'bîrini azi-cîk umûmî bir ma'nâda i'tibâr ederek bi'l-umûm avâmil kasd olunursa hakikate daha muvâfîk gelir. Nasıl ki ulemâ-yı muhakkîkînden bazıları* bi'l-umûm avâmlin esbâb-ı tebdîl'den olabileceğini söylüyor, isbât ediyor. Fakat bu mes'ele bütün ma'nâsiyla vuzûhuna rağmen yedi sekiz yüz seneden beri mensî hükmünde kalmışdı; âdetâ kulûb-i ulemâdan silinmişdi. Şimdi ise kendi kendine uyandı. Hayır, hayır, Cenâb-ı Allah uyandırdı. Fakat kâri'in-i kirâmdan ricâ ederim ki burada sû-i tefehhûme meydân vermemelim. Zîrâ nusûs-i sarîhanın ahkâm-ı sarîhasını ahvâl-i zamân, avâmil değil, hiçbir kuvvet değiştiremez. Meğer ki kendisine mu'âdil, fakat mu'âriz nusûs-i sarîha mevcûd ola...

Ezminenin, emkinenin, hâlin, hülâsa bi'l-umûm avâmlin ihtilâfiyla, ahkâmın dahi tegayyûre ma'rûz kalması pek ma'küldür. Evvelce dahi arz olunduğu vechile ahvâl-i zamânın, belki bi'l-umûm avâmlin ahkâm ile tevâzün üzere bulunmaları lâzımdır. Zîrâ bilfarz avâmil ile ahkâm ihtilâf ederlerse menâfi'ce, mesâlihce zarar ve ziyan geleceği şübheleridir.

Cenâb-ı Allah celle şânuhû hazretleri insanlara avâmili tağyîr, kendi emellerine râm edebilecek bir kudret i'tâ bu yurmadığından ona karşı mukâvemet eylemek, galebeye yeltenmek tâkat-i beşer hâricindedir. ^۴(وَلَنْ تَجِدَ لِسْنَةَ اللَّهِ) (لَا تَبْدِيلَ لِحَلْقِ اللَّهِ) ^۵(تَبْدِيلَ Binâ'en-aleyh herhalde tegayyür, tebeddül "hüküm" tarafında tekarrur eder: Yine nusûs-i celîleye tevâfîkan avâmil ile de mütevâzin bulunan bir hukum vaz' olunur. Yoksa kat'iyen ihtilâf üzerine yüzüstü bırakılamaz; bırakmak gelmez. Zîrâ mesâlih-i ibâd sekteye uğrâyacak, menâfi'-i ibâd da mahv olup gidecektir. Maslahat yerine mafsedet, menfa'at yerine mazarrat gelecektir. Halbuki şerî'at-i celîle-i Muhammediyye me'âşça, me'âdcâ mesâlih-i ibâd, menâfi'-i ibâd üzerine te'sîs olunmuşdur; adâlet-i mahzâdir, rahmetdir, hikmetdir. Hangi bir hukum ki adâletden cevre, rahmetden ziddîna, maslahatdan mafsedete, hikmetden abese döndü mü, o hukum mutlakâ şerî' değildir; evvelce şerî' olsa bile bu tehavvûl ile, hemen şu dakikadan, şu sâniyeden i'tibâren şerî'likden çıkışmış demekdir.

Şerî'at-i celîle-i Ahmediyye'de ahvâl-i zaman ve avâmi-

¹ Şûrâ, 42/17.

² Hadîf, 57/25.

³ Rahmân, 55/7.

* Şemseddin Ebû Abdullah bin Kayyim el-Cevziye hazretleri.

⁴ Ahzâb, 33/62.

⁵ Rûm, 30/30.

lin ihtilâfiyla ahkâmın dahi tehavvül ve tebeddûle uğradığına yüzlerce misâl bulmak mümkündür. Burada da ulemâ-i muhaddisînden bazlarının zîr ü îrâd buyurduğu birkaç tâne misâli tahattur edelim:

1- Esâsen emr-i bi'l-mâ'rûf, nehy-i anîl-l-münker nass-i celîl-i Kur'ânî ile me'mûrun bîhdir. Fakat bir münkerden nehy olunduğu takdîrde daha fenâsını meydâna getireceği ma'lûm olduğu sûretde o münkerden nehy câ'iz görülemez.

Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizin ba'de feth-i Mekke-i Mûkerreme, Kâ'be-i Mübâreke'yi esâs-ı İbrahim üzerine binâ etmemi tasavvur buyurdukları halde işbu hikmete mebnî vakt-i merhûmuna ta'lîk eylemişlerdi. Hazret-i Peygamber Efendimiz, namazı vaktinden te'hîteden ümerâya karşı mukâtele için istîzân eden ashâb-ı kirâmina hitâben yine şu hikmete mebnî: ¹ من رأى من اميره ما يكره (فليصبر ولا يترعن بما من طاعته) buyurmuşlardı.

2- Farz olan bir hadd-i şerî icrâ olunduğu takdîrde ak-sine nisbetle daha fenâ netîce vereceği maznûn olursa icrâsına mesâğ yokdur.

Nasıl ki kat'-ı yed-i sârîk hudûd-ı İlâhî'den olduğu halde Hazret-i Peygamber, esnâ-yı gazâda sârîkin ellerini kesmeyi men' eylemişdir: ² بَلْ تُنْقِعُ صَلَوةَ اللَّهِ عَلَيْهِ وَسَلَمَ قَدْ نَهَىَ إِنْ تُنْقِعَ (الْأَيْدِي فِي الْغَرْوَةِ) -Revâhu Ebû Dâvud- Hattâ Ebû Muhammed el-Makdisî bu hadîsin ma'nâsı üzerine icmâ'-ı sahâbe olduğuna zâhib olmuşdur. Hazret-i Ömer, Ebu'd-Derdâ, Huzeyfe, sâ'ir ashâb-ı kirâm, Ahmed bin Hanbel, İshak bin Rahaveyh, Evzâi vesâ'ir ulemâ-i İslâm hazerâtı dahi esnâ-yı gazâda sârîkin eli kesilmeyeceği re'yinde bulunurlardı.

3- Kaht u galâ senelerinde sevk-i cû'la vukû'a gelen sir-katden dolayı kat'-ı yed edilmediği dahi Hazret-i Ömer'in fi'il ve kazâsiyla sâbitdir.

4- Hazret-i Peygamber ve ashâbı sadaka-i fitriyyeyi Medîne-i Münevver'e'nin ma'rûf me'kûlâtından olan temr, şâ'ır, zebîb, bir nevi' yoğurtlu yemeklerinden i'tâ buyuruyorlardı. Fi'l-i Resûl böyle vukû'a geldiği halde, ulemâ-ı İslâm, sâ'ir memâlikde bulunan müslimîn ne olursa olsun yerli yemeklerinden hatta kıymet takdîriyle i'tâ-yi fitra etmelerini câ'iz görmüşlerdir.

5- Hâizin Kâ'be-i Mu'azzama'yı tavâf etmesi esâsen lisân-ı Nebevî ile memnû' olduğu halde, kâfile o kadının kesb-i tahâret ederek tavâf edebilmesini intizârda ma'zûr görülürse hâizin de tavâfi câ'iz görülmüştür. İmâm Ebû Hânitîne hazretleriyle bir rivâyete binâ'en İmâm Ahmed hazretlerinin mezhebi dahi böyledir.

6- Asr-ı sa'âdetden tâ Hazret-i Ömer'in evâ'il-i hilâfetlerine deðin bir meclisde vukû'a gelen üç talak vâhid i'tibâr olunur, rucû' câ'iz görüldürdü. Hazret-i Ömer bu hâlin, bu hükmün sû-i istîmâle uğradığını görünce bu hükmün böylece bekâsını tecvîz etmedi. [106] Şimdi bildiğimiz vec-hile üç talâki üç; binâ'en-aleyh bâyin-i galîz i'tibâr buyurmuşlardır.

* * *

¹ Müslim, *Sahîh*, Kitâbü'l-İmâre 13 ve 17. hadislerin birleşimi.

² (لَا تُنْقِعُ الْأَيْدِي فِي السَّفَرِ) şeklinde bk. Ebû Dâvud, *Sünen*, Kitâbü'l-Hudûd 18.

Şurût-ı esâsiyyeden üçüncü olarak: Hey'et-i intihâ-biyyenin vaz' edeceði ahkâm ve kavânînin fi'iliyâtca tatbîki mümkün ve kolay olabileceðini bi't-tecrûbe vukûf-ı tâmları bulunması lâzımdır demîşdik. İlkinci şart-ı esâsının isbâti zîmnâda bu sık dahi isbât olunmuşdu: Zîrâ bir hüküm bir kânûnun tatbîkâtında güçlüge ma'rûz kalınıp kalınmaması, mutlakâ avâmilin te'âruz edip etmemesinden başka birsey deðildir: Avâmil ile ahkâm arasında ihtilâf varsa o ahkâmın tatbîkâtında güçlük çekileceği, i'tilâf varsa kolaylıkla iş biteceği şübheleridir. İhtilâf, ya doğrudan doğruya tekli fun bimâ lâ-yutâka, yâhud hiç olmazsa harc-ı azîme bâdî olacaðından vâzi'-ı kânûnun her halde bu husûsâtca vukûf-ı tâmları bulunması şurût-ı esâsiyyeden kılınmışdır. ³ لَا يُكَلِّتُ اللَّهُ نَفْسًا أَلَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ (وَسَعَاهُ) Hazret-i Peygamber ashâb-ı kirâm, ulemâ-ı İslâm hazerâtı hükümlerinde, kazâlarında fetvâlarında dâîmâ ahâlîce, onların örf ve âdetlerince, hayatı ve ma'setlerince mülâyemet ve muvâfakati nazarlarından dûr tutmazlardı.

Ulemâ-ı hukûk bi'l-ittifâk: "Kânûnun kolaylıkla, sühûlette tatbîki matlûb olduğundan, onu hevâdan değil, ham bir hayalde de değil, kavmin sevk-i tabî'ilerinden, istî'dâdlarından istîhrâc ve istinbât lâzım geldiğini" söylüyorlar. Biz müslümanlarda böyledir, böyle yaparız. Fakat ancak bununla da iktifâ olunmaz, bir de mîzân-ı umûmî-i şerî'atle tartılır; kuvvet metânet verilir, te'yîd olunur; bu sûretle mü'lâyim, muvâfik, mutâ' bir hüküm meydâna gelir.

Anlaþılır ki ahkâmla avâmil arasında hiçbir vechile te'âruza, ihtilâfa yol vermemek gereklidir; bunun için de şübheler bu husûsâtca "îlim, vukûf" lâzımdır. İlim, vukûf ise, ya il-mû'n-nef nokta-i nazarından hubût tarîkiyle, külliyyât-ı ilmiyyeden cüz'iyât-ı efâl-i beseriyyeye intikâl sûretyile olur; bu surf nazarıdır, ikinci şart-ı esâsî adetâ bu kabilden ididir. Yâhud istidlâl tarîkiyle, cüz'iyât-ı efâl-i beseriyyeden külliyyâta doğru irtikâb sûretyiledir ki bu da sîrf amelî ve tecrûbi olur. İşte şimdî izâh etmekde bulunduğuuz şart-ı esâsî da-hi bu kabildendir.

Binâ'en-aleyh bu üçüncü şart mûcebince Mecelle Cem'iyeti'ne iştirâk edecek zevâtın ya doğrudan doğruya ahâlî arasından yetişen ulemâdan bulunması, yâhud kadılık, nâ'-iblik, hâkimlik, sıfatıyla ahâlî beyninde bulunan zevât dan in-tihâb olunması lâzım olduğu meydâna çikiyor.

İşte bu sûretle "Birinci Kısım Mecelle" nokta-i nazarından olan tetebbu'âtimiz neticesi olarak, Mecelle Cem'iyeti'ne iştirâk edebilecek zevâtın bir dereceye kadar evsâf ve mezâyâsî te'ayyün etdi.

-mâba'di gelecek nûshadâ-

**Ibni Sâbir
Halîm Sâbit Kazanlı**

* * *

RUSYA İSLÂMLARI VE ÜÇ MES'ELE

Mesâ'il-i dîniyyeden bazıları vardır ki icrâsı ahvâl ve zamanın müsâ'adesine tevakkuf eder. Hayr-ı cüz'înin tahtında bir şerr-i külli görüldürken dâîmâ şerr-i külliye ri'âyet ederek

³ Bakara, 2/286.

⁴ Ahzâb, 33/38.

hayr-ı cüz'ının terki veyâhûd ahvâl ve zaman müsâ'a de e-dene kadar te'hîri muvâfîk-ı akl ü hikmetdir. Altında büyük bir zarar ve menâfi'i mize büyük bir darbe re'yü'l-ayn görü-lürken gûyâ bundan bir hayır ümîdiyle bir mes'eleyi meydâna koymak ve ortalığı velvele ile doldurmak, doğrusu er-bâbında bir hüsn-i niyyet olmadığını açıktan açığa irâ'e etiği gibi, bu mes'elenin tırnak altından kir arayanlara bir âlet olacağı da şübheden vârestedir.

Risâletpenâh Efendimiz hazretleri birşey söyleşken dâi-mâ ashâb-ı kirâmin kuvve-i müdrikelerini nazar-ı i'tibâra alarak onların akılları idrâk eder nisbetde söyleyerek, umûr-ı mühimmeden olub da akılları daha idrâk edemeyecek birşey olursa tâ idrâk eder bir hâlete gelene kadar te'hîr ederek sonra tebliğ ederdi. Meselâ: Şûrb-i hamrin hurmeti birden bire sâbit olmadı. Evvelâ -tevtî'e ve temhîd makâmında-günâh olduğu ve sâniyen vakt-i salâtda adem-i cevâzi ve bi'l-âhire sûret-i kat'iyede hurmeti sâbit oldu.

Tabî'i, birden bire hurmeti tebliğ olundukda içerisinde ismiyeti ve vakt-i salâtda adem-i cevâzi dâhil oluyordu. Fa-kat böyle yapılmasında olan hikmet-i Rabbânî, muhâtabi-nin kuvve-i müdrikesini nazar-ı i'tibâra alarak dimâğının ta-hammûl etiği derece-i ta'lîmden başka birşey değildir. Za-mân-ı câhiliyyetde Arablar arasında şûrb-i hamr hayli şâyi' olarak menâfi'den addediliyordu. Eğer bunun hurmeti bir-den bire sâbit olursa ihtimâl ashâb-ı kirâm bunda olan ma-zarratları idrâk edemediklerinden kendilerine müfid olan birşeyin harâm edildiğine zâhib olurlardı ve bunu anlama-ları da terbiye-i fikriyyelerinin daha bir parça terakkî etme-sine tevakkuf ediyordu. Binâ'en-aleyh şûrb-i hamrin kat'î sûretde harâm olması bunda olan nukât-ı hikemiyyeleri et-râfiyla anlar dereceye gelene kadar te'hîr edildi.

Garîbi de şurasıdır ki sa'âdet-i dâreynin kâfili olan dîni-miz bu gibi hikmetleri gösterirken ve birşeyde mazarrat tarâfi menfa'at tarafına gâlib oldunda o şeyi bi'l-külliye veyâhûd vakt-i merhûnuna terkinin lûzûmiyetini lisân-ı hâliyle söyle-ken biz İslâmlar hissiyât-ı nefsâniyyemize ma'rûz kalarak ale'l-amâyâ bir mes'eleyi vakti gelmeden evvel meydâna koymaya müsâra'at ediyoruz. Ve bununla başımıza bin tür-lü belâlar alıyoruz. Zâten rûy-ı zemînde olan üç yüz milyon İslâm'ın milel-i sâ'ireye nazaran tedennîde olması herşeyi ahvâl ve zamanın müsâ'adesine ri'âyeten yapmadığımızdan neş'et ediyor.

Son günlerde Rusya İslâmları arasında "Üç Mes'ele" nâmında bir risâle neşr olunup ortalığı hayli karışdırılmış. A-hâlî bunu âdetâ dîne ta'rîz gibi telakkî ederek terakkîper-verlere olan evvelki buguzlarını bir daha yükseltmişlerdir.

[107] Risâlenin muhteviyâti: Alafranga elbise telebbüsü-nü, zebîha-i Nasârânın eklini, mezheb-i Hanefî ile mezheb-i Şâfi'i'nin yekdiğerine iktidâsını tecvîzden ibâretdir. Alafranga telebbüs mes'elesi yeni bir mes'ele olmayıp çokdan beri ahâlî arasında iftirâki mûcib olan bir mes'ele olduğundan, ondan ferâgatle, zebîha-i Nasârâ mes'elesine gelelim:

Ahâlînin bunu âdetâ dîne ta'rîz gibi telakkî etmeleri tabî'i idir. Zîrâ zebîha-i Nasârânın hurmetine ahâlî indinde pek mukaddes tanılan Rusya ulemâsı tarafından eskiden beri fetvâ verilmekde idi. Sâhib-i risâlenin gösterdiği ehâdîs-i

nebeviyye bunun hilline delâlet ediyor; fakat bununla beraber bu fetvâları için selefleri de ta'yîb edemeyiz. Zîrâ bir müftü fetvâsını vûs'une göre verir, vakt-i zarûretde min gayri kasdın hilâf-ı hakîkat olarak fetvâ verirse ictihâdında hatâ etmiş olduğuna hamlen kendisini mu'âf görür, eğer Rusya ulemâsının şu son devre kadar geçirdikleri hayâtlarını ve kütüb-i fikhiyyece olan kaht ü galâlarını nazar-ı i'tibâra alırsak tabî'i bunları mu'âfin zümresinden addedebiliriz. Bunların kütüb-i fikhiyyece olan kaht u galâları iki şeyden ileri gelir idi ki o da herkesin ma'lûmu olan merkez-i hilâfet-i İslâmiye'ye bu'diyetleri ve diyâr-ı İslâm'dan gönderilmiş kî-tâbların Rus sansörlerinin gasb-ı mütehakkîmânelere ma'rûz kalmaları idi. Öyle bir zamana tesâdûf etmişlerdir ki bundan 30, 40 sene mukaddem bir dâne Câmi'i'r-Rumûz'-un fi'âti bazi yerlerde 50 ruble (625 guruş) ve bir binere çıkmış. İnsâniyet ve medeniyetin adüvv-i hakîkisi olan Rus sansörleri İslâmiyet'in öyle bir hasm-ı cânı kesilmişler idi ki milâdi 1896 senelerinde Kelâmullâh'da olan cihâd âyetini ve Muhtasarü'l-Vikâye'de olan bâbü'l-cihâdi kırmızı mürekkeble çizerek tab'ını yasak etmişlerdi. Bundan dolayı ahâlî-i Müslime galeyâna gelerek; gâlibâ İvan Krozni devri avdet ile hûnârîzâne mu'âmeleleri bir daha tekerrür edecek, Kelâmullâh ve kütüb-i dîniyeye ta'arruz ancak onun mukaddimesi olabilir zanniyla necât diyâr-ı İslâm'a hicretdedir, diyerek mallarından, zemînlerinden ve akrabâlarından cüdâ olarak muhabbet-i dîniyelerinin sevkîyle perakende bir hâletde memâlik-i Osmâniyye'ye hicret etmeye başlamışlardır.

İşte eslâfımızın ellerinde olan muhtasar kütüb-i fikhiyyelerinden vûs'u nisbetinde verdikleri fetvâ ahâlînin dimâğında "leyse illâ" hükümnü alarak cây-gîr olmuş. Ahâlî indinde eslâf pek mukaddes addedilerek onların söylediği sözler e-dille-i erba'a sırasına geçtiğinden şimdî mesâ'il-i dîniyyeden biri seleflerin dediğine bir parça mugâyir çıkarsa âdetâ din tahrîf olunuyor gibi galeyâna gelerek kiyâmet koparıyorlar. Binâ'en-aleyh dîn-i mübîn-i garrâyi hakîkatiyle meydâna koymak isteyen zevât-ı kirâmin tamâmiyla siyâsetden haberdâr olarak dâimâ "el-ehemmü fe'l-ehemm" kâ'idesine ri'âyeten terakkîyatımıza, hayâtimiza te'alluku olan şeyleri son derece mahâretle meydâna koymak iktizâ eder ve buna mecbûruz, aksi halde maksadımıza muhâlif olan bir netîceyi intâc ederek menfa'atperest, mutasavvîf nâm-ı mübârekini hakkıyla telvis eden bir takım erâzîl-i eşhâsın ekmeğine yağ süreceğimiz şübheden vârestedir. Zîrâ ahâlîmiz daha hakîkati çarçabuk anlar derecede olmadığı gibi, bu erâzîl-i eşhâsın: Görüyorsunuz ya, Cedîdciler şimdî Rus meytelerini tecvîz etmeye başladilar çok geçmez hînzîr etini de tecvîz e-derler.. gibi vesvese-i mel'ûnânelerine aldanmayacak kafa-ya da mâlik değıllerdir.

Bir mes'ele meydâna vaz' edilirken dâimâ ondan bir fâ'ide beklenir. İster maddî, ister ma'nevî olsun, acabâ bu zebîha-i Nasârâ mes'elesini meydâna koymadan ne gibi fâ'ide beklenmiş? Hiç. Belki iktisâdimâza zarar kasd olunmuş. Zîrâ bugüne kadar yirmibeş otuz milyon İslâm'ıhattâ ekser yerlerde Rusları böyle Müslüman kasâbları besliyordu. Sibirya'da İslâm zenginlerinin ekserîsinin ta'ayyûşleri kasablık sâyesinde olarak senede Petersburg Moskova'ya üzer va-

gon et gönderip ticâret ederek büyük bir servet kazanıyorlardı. Bizim tarafda İslâm amelesi kasâb vaktini –Teşrînievvel- Arab şu'arâsının Sûk-i Ükâz'ı bekledikleri gibi dört gözle bekleyerek o esnâda epeyce para kazanıyorlar, doğrusu kışlık zahîrelerini o vakit hazırlıyorlardı.

Demek sâhib-i risâlenin bütün dünyâ koparıp bu kadar ehâdîs-i nebeviyyeyi karışdırarak bunca vakitlerini zâyi' edip ruhsatî dîniyyeden başka birsey olmayan bir mes'eleyi meydâna koyması ma'nen zararları mûcib olduğu gibi, maddeten de büyük bir zararı mûcib olmuş, iktisâdîmiza büyük bir darbe vurulmuşdur. Sâhib-i risâlenin bu mes'eleyi ortaya atmasına da ahâlî müslümenin hâlet-i müsâferetde et husûsunda sıkıntı çekmesi icbâr etmiş imiş. Fakat ahâl arasında vücûdyâb olan iftirâk ve nifâkdan, fakr u zarûretten çekdiğimiz iztrâb, hâlet-i müsâferede yemek husûsunda çekdiğimiz sıkıntıdan daha büyük ve daha hatırlı sayılır bir iztrâbdır zannederim.

İşte bizim milletperver gençlerimizin terakkî-i millet husûsunda, hayat-ı umrânîyenin muhâfazası uğrunda fedâkarâne etdikleri hizmetleri muhâtabalarının dimâğı ne derecede bulunduğunu terâzûya tartımlar, ¹ كلام الناس على قدر عقولهم (عقولهم) kavl-i hakîmânesine zerre kadar ri'âyet etmezler, millete hizmet nâmîni vererek ve ortalığı fitne ile doldurarak sanki başka mühim olan mesâ'il tamâmiyla hallolundu da sâde ruhsatî dîniyyeden olan zebh-i Nasârâ bilmem daha alafranga telebbüs mes'eeleri kalmış gibi bu kadar kâğıdılar isrâf ederek ve ahâlî arasına bu kadar nifâk tohumu saçarak meydâna koyarlar. Kendileri bunun ma'nen bir zararı olmadığı takdirde böyle iktisâdîmiza büyük bir darbe vurulduğuna farkında da değildir. Yazık kâğıIDLARA! Yazık ömürlerle!..

Eğer kendilerinin (كلام الناس على قدر عقولهم) kavl-i hakîmânesine da'vet ederseniz sizi düşündükleri sâde altun ile ceplerini doldurmak [108] olan menfa'atperest imâmlara teşbîh ederek "kâselîs" unvâni verirler.

Evvâh! Binlerce evvâh! Millet cehâlet esâretinden, ta'sub boyunduruğundan kurtulmadığından ânen fe-ânen mahv ü indirâse yaklaşmakdadır. Mini mini ma'sûm yavruları mekteb demeye sezâvâr olan bir terbiyegâh yüzü görmediğinden babalarını çok geçmeden ta'kîb edecekler ² (فِهُمْ عَلَى أَثَارِهِمْ يَهُرُّونَ).

Üzerinde çarpışan iki kuvvetin –cedîd, kadîm- te'sîri sa'âdetimizi te'mîn etmek için açılmış mektepleri bir bir kapatmakda.. Bir parça milletin hâline acır farz etdiğimiz zâtlar da vakitlerini terzilik ve Rus kasâblarına simsarlık ile geçirmekde.. Milletin mi'desi tahammûl edip etmeyeceğini nazar-ı i'tibâra almaksızın hazînesinde ne varsa döküp saçmak illette tutulmakda... Azıcık olsun hatırlarından geçirmiyor ki bu milletin bekâsı onları alafranga elbiseye kâlib ederek Nasârâ zebhiyesini yedirmekle olmayıp, ancak ma'ârifin tevsi'yle tev'em ve mekâtibin çoğalmasıyla mümkün olduğu ve mekâtibin çoğalması ise ahâlînin müzâheretiyle husûl pezîr olacağı âşikârdır.

¹ "İnsanlara akılları ölçüsünde konuşun." anlamındaki söz, bazı tefsirlerde benzeri ifadelerle hadis olarak zikredilmiştir.

² Saffât, 37/70.

Kelâmîma hitâm vermeden şunu da arz etmek istiyorum ki bugüne kadar âleme çıkış da aksi olarak telakkî olunmuş mesâ'ilin hakîkâtını meydâna koymak batnîn değişimine tevakkuf ediyor. Ne vakit dimâğları hiçbir hurâfâtlâ karışdırılmamış ma'sûm yavrularımızı hurâfâtdan tevakkî ederek sâf İslâmîyet terbiyesiyle terbiye etmeye muvaffak olursak o vakit aksi olarak telakkî olunmuş mesâ'il-i meydâna koyalırız. Binâ'en-aleyh herseyden evvel ehemmiyet verecek yerimiz "mekteb, medreselerimizdir." Bir ân evvel ahâlîyi kendimize zâhir ederek mekteb, medreselerin İslâhîna çalışmak lâzım. Yoksa mektebe girdiğinden çıktıığına kadar bir takım mel'ünların inşâ-kerdesi olan asilsiz esâssız mevzû' hadîsleri okuya okuya başı dönmemiş şimdîye kadar din nâmîna intîşâr eden hurâfâti dinleye dinleye kulağı sağır olmuş ahâlînin bu gibi mes'eeler ta'assub damarlarını kabartmadan başka şeye yaramaz. Olsa olsa ma'ârifden soğumalarına hizmet eder. Zâten ma'ârifperverlerimizin günden güne kendi hafiyeliklerimizle sârgınlere yollanılması ve mekteplerin birer birer kapanması bu gibi fi'l-asl lüzumsuz şeyleri ortaya çıkararak ahâlînin zihinlerini tahâdîs etdiğimizden ileri geliyor, zannındayız.

Troytskili: Ahmed Tâceddin

* * *

HADÎKA-İ FİKRIYYE

MADDİYYÛNUN ŞÜBÜHÂTİYLE ONLARIN BUTLÂNİ

Gabel ile taraftarları, muhât oldukları noksâni kendilerine iyânen gösteren, öte tarafta şâibe-i nakstan âzâde bir kemâlin, merâret-i elemden âsûde bir saâdetin mevcûdîyetini bildiren Cenâb-ı Hâlik'a hamdederek o gâye-i saâdet ü kemâle can atacakları, bunun için her türlü vesâile sarılacakları yerde bilakis tutmuşlar da sebîl-i fevz ü felâhî kendilerine karşı kapamışlar, feyfâ-yi ye's içinde dolaşıp duruyorlar. Halbuki o mugaylanzâr-ı bî-intihâda ma'rûz kalacakları şeâdâid-i hayat-fersâya dayanamayıp nâ-çâr mahvolacaklardır.

Lâkin bu zavallîler noksânlarını idrâk ederek bu suretteki varlıktan bîzâr oldukları için nasıl çekilmez bir hayat içinde vakit geçiriyorlar, sonunda nasıl dünyadan nevmîd gidiyorlarsa, öte tarafta diğer bir takım adamlar var ki onlar gibi bunlar da muhât oldukları noksâni anlıyorlar. Ancak bunlar o noksânın arkasında bir kemâl-i mutlak görürler; illet-i gâye-i hilkatları olduğunu bildikleri o gâye-i kemâle varmak için alabildiğine koşuyorlar, bu azm-i şedîd sâyesinde maksadlarına tedâricen yaklaşıyorlar. İşte bunlar bir hayat-ı mes'ûdâne içinde imrâr-ı eyyâm eyiliyorlar. Şüphesiz sonunda öyle bir mertebe-i kemâle varmış oldukları halde hayatı vedâ edeceklerdir ki oradan doğrudan doğruya başka bir âlem-i nûr-ı envere.. kendilerini bir saâdet-i bâki ile bir na'im-i ebedî ile beklemekte olan bir âlem-i bûlende yükseleceklerdir.

İnsanın hali garîbdır, noksâni görünce derhal durur; ilerisinde bir kemâl-i mahz olduğunu, o kemâli idrâk için tayy-i merâhil etmek lâzım geleceğini düşünmez. Görmü-

yor musunuz Gabel, mele'-i a'lânın bir hâl-i fevkâl-hayâlı olan cemâl-i sırfı, kemâl-i mahzı idrâk ettiği halde ona yaklaşacağı yerde ondan uzakta kalmak, nevmid olmak tarafını iltizâm ediyor! Sübhanallah (فَإِنَّهَا لَا تَعْسَى الْبَصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى) ¹ (الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ).

Mükevvenât-ı tabîata itirazda bulunan bu adamlar inkar ve inâda öyle mağlûb olmuşlar ki onun sâikasiyle sahâfet-i akl ü re'yin en aşağı derekesine inmişler de hâlâ farkına varmıyorlar. Bununla beraber bu adamlar redde bile değeri olmayan böyle âdi bir fikri makâm-ı tefâhürde nasıl îrâd ediyorlar? Hayrettim. Çünkü başkaları gibi bunlar da görürler, biliyorlar ki ilim bir terakkî-i dâimîdedir. Binâ'en-aleyh bir şeyin bu gün hikmeti anlaşılmazsa yarın tezâhür ediyor.

Zirveleri bulutlara dokunan, hey'et-i mecmûaları rûy-i zemîni gayr-ı müstevî bir hâle getiren şu dağların yaratılmasında ne hikmet olabileceğini bir vahşiden sorarsanız hiç şüphe yoktur ki bilâ teemmul vereceği cevap bunların hiç bir hikmet ve menfaati olmadığını, binâ'en-aleyh sath-ı kürede bulunmamaları daha münasip olacağından ibarettir. Halbuki cehâletinden dolayı şu hükmü veren adam dağların yağmur mahzeni olduğunu, onlar olmasa nehirlerin devamı kâbil olamayıp, dolayısıyla bütün insanların helaki, yeryüzünde hayatın adem-i imkânı lazım geleceğini bilmış olsadı.. [109] Evet o câhil bu hikmetten haberdâr bulunsayı böyle itiraz savurduğundan dolayı tevbeler ederdi; akl-ı kâssırını hudûdunun hâricine sevkettiğinden utanır, bin kere pişman olurdu.

İşte âlem-i tabîattaki eşyâdan bazısını çırkinlikle, lüzumsuzlukla ithâma kalkışan o adamlar da şu misaldeki vahşîye benzerler. Onun için zâhiren nazara hoş görünmüş menâzîrden ibret alacakları yerde akıllarının ermediği, ilimlerinin ihâta edemediği şeylere itirâza kalkıyorlar ki bu da gabâvetin müntehâsidir. Lakin Allah, inadın belâsını versin. İşte bu adamları böyle iştenlerin hem hande-i istihfafını, hem de merhametini celbedecek bir alay safsatalar serdine icbâr eden sâik, hep inat belâsıdır, başka değil.

Acaba yed-i avâlim-gîr-i ibdâ'in ketm-i ademden vücûda getirdiği bunca mübdeât-ı dehşet-fermânın her tarafından mevcûdiyetlerini ihâta etmiş olması onlara elvermiyor mu ki kendilerini toplasınlar da bu gün hikmet ve mâhiyetini idrâkten âciz bulundukları bazı şeyleri intikâd hûsusunda iltizam-ı edeb etsinler?

İşte bu anûd, bu mütehevvir adamlar âlem-i tabîatte sir u hakikatini anlayamadıkları eşyâyi birer sûretle ithâm etmekte iken diğer taraftan bunların ustâdları huzûr-ı azamet-i Hudâ'da ser-be-zemin-i súcûd olmuş, bu ibdâ'-ı hayret-fermâyı lisân-ı huzûr' ile itirâf ediyorlar; mazhar oldukları ilmin muhât bulundukları cehle nisbetle güneşten zerre, denizden katre mesâbesinde kaldığını söylüyorlar.

Feylesof-i şehîr August Sepasite, *Felsefe-i Edyân*'da diyor ki: "İlmin her fer'inde, her mebhasinde hâiz oldukları ma'lumâtın, nisbetle gâyet mahdûd bir cüz'ünden ibâret olduğunu herkesten evvel itiraf eden yine ulemâdır. Tevâ-

zu'da en ileri gidenler ise ilmen en önde bulunanlardır. Bununla beraber ulemâının hepsi de mu'terifdirler ki şimdîye kadar âlem-i tabîatta nâil oldukları keşfiyat, icrâ ettikleri tetebbuât mechulâtâ nisbetle ademden başka bir şey değildir. Binâ'en-aleyh bunlar vaz'ettikleri kavânîni zaman zaman ta'dile, nazariyelerini de gitgide tevsî'a, müşâhedât-ı cedîdelerini eski meşhûdât-ı sahîhalara ilâveye âmâdedirler. Evet bu sonraki müşâhedât arasında öyle hâdiseler zu'hûr etmektedir ki efkâra dehşet verir, ezhâni herc ü merc eder. (Şâyân-ı te'emmûldür) Nitekim bu hâl her gün görülmektedir.

"Lâkin hakîki bir âlimin bu hâdisât-ı nevîne karşı mevkî'ini tedâkîk edecek olursanız görüşünüz ki o âlim bâsira-i im'ânına birinci defa olarak çarpan bu hâdisâtın da kendisince meçhul bir takım kavânîne münkâd olduğunda şüphe etmez. Evet, kendisince meçhûl ama hakîkatta mevcûd. Sonra müşâhedât-ı hâzırmasını da o kavânîne isnâd edebilmek imkânından, ilerde onlar hakkında da istihsâl-i ma'lûmât edeceğinden ümîdini kesmez. Çünkü onun muzafferiyât-ı sâbikası muzafferiyât-ı âtiyyesini de mütekeffildir. Binâ'en-aleyh bilâ-fûtûr velâ tehevâr tetebbuâtını, tedâkîkâtını ta'kib eder durur; zira o, cebânet-i ahlâkiye nedir bilmez."

İşte bu mesrûdâtımızdan anlaşılıyor ki maddiyûnun yuvaraklı sözleri onların hatî'âtından, nekâ'isinden biri addolunmak icab eder. Zira Cenâb-ı Hak bir adamin şan ü şerfini mahvetmek murâd edince ona akl kabul etmeyecek böyle bir alay hezeyanlar söyleter. Benim i'tikâdimca mahzâ hikmetini anlayamadıklarından dolayı icrâ-yi kâinattan bazılara itiraza kalkışan adamların sözlerine itibâr şöyle dursun, zevî'l-ukûldan addolunmaları bile câiz değildir. Vâkia bizim bu adamlara karşı şu mevzu'da hakîkî müdâfaa külfetinin ihtiyâr etmemekliğimiz icâb ederdi; lâkin korktuk ki halk bunları görünce ulûm-ı tabîiyye ashâbını böyle bir takım ârâ-yi sahîfe ile ithâma kalkışır da biz de hem ilme, hem erbâbına karşı büyük bir cinâyet işlemiş oluruz.

Şimdi bu sözlerin hepsini bir tarafa bırakalım da şu maddiyûnu bir dar dâire içinde öyle bir sûrette muhâsara edelim ki hiç bir yandan fürce-yâb-ı hurûc olamasınlar. Pekâlâ, onlara soralım ki hangi hakka istinâden vûcûd-ı Hâlik'i inkar ediyorlar? Enine boyuna uzatıp gittikleri davalarında hangi delile i'timâd ediyorlar? Zemîn ü âsumân yaratılırken hazır idiler de zu'mlarinca halk ve ibdâ'a muktedir olan kavânîn-i tabîati, ezeliyetine kâ'il oldukları maddeyi gözleriyle mi gördüler? Yoksa böyle müdhiş bir mevzu'da ellerinde akl-ı selîmin kabul edebileceği berâhîn mi var? Bâkalım bunu ustâd Emile Littre'den soralım ki hazret, felsefe-i hissiyye ashâbının reisidir. Bakınız ne diyor:

"Biz kâinâtın asıllarını, mercî'lerini bilmediğimizden bir vûcûd-ı sâbik veya lâhikin mevcûdiyetini inkâr etmek bizim için doğru olamaz. İnkâr böyle olduğu gibi ikrâr da aynıyle öyledir. Felsefe-i hissiyye, akl-ı evvelin vûcûdu meselesiinde beyân-ı re'y etmekten son derecede imtinâ' eder. Çünkü o bu husustaki cehl-i kat'isini tamamıyla itirâf eylemiştir. Kezâlik felsefe-i hissiyyenin menâbi'i bulunan ulûm-ı fer'iyye için de eşyânın mebde' ve meâdları hakkında hükm vermekten çekinmek lâzımdır. Sunu demek isteriz ki biz hik-

¹ Hac, 22/16.

met-i ilâhiyyenin vücûdunu inkâr etmezsek de isbâtına kalışmayız. Biz kat'iyen bî-tarafız. Ne nefye ka'iliz, ne de isbâta mâiliz."

İşte bu sözler felsefe-i hissiyye üstâdının sözleridir. İşten görür ki felâsife-i hissiyyenin ellerinde nefy-i Sânî' için bûrhanları yokmuş. Bunlar bu mes'eleye kat'iyen karışmamak tarafını iltizâm eden bir takım adamlar imiş. Daha açık bir ta'bîr ile söyleyelim: Bunlar Dr. Robiniye'nin *Felsefe-i Hissiyye*'sında tavşîf olunduğu vechile: "Mâhiyet-i eşya hakkında hüküm vermek istedikleri zaman bütün tasavvûrât ve tevehhümâttan i'râz ederek sîrf müşâhâdet-i mahsûse üzerine binâ-yi mütâlâ'a etmek, sözlerinden tahakkuku mümkün olmayan bütün faraziyâtı hazfeylemek isterler."

[110] Deriz ki: Eğer iş hakikaten böyle ise pek kolay. Zira demek bu adamlar bûrhan-ı hissî kâ'im olmadıkça hiç bir şeyi inkâr yâhud isbât etmemek için ahd-i mîsâk etmişler. Pekâlâ, lâkin ya bu adamlar Allah'a karşı, nâsa karşıylan söyleyerek kendilerinin vaz' etmiş olduğu kânûna utanmadan yine kendileri muhâlefet ederler de bu sûretle kânûnu ilk nakzeden doğrudan doğruya vâzî'ları olursa ne deriniz!

Bakınız yine o ustâd Littre ne diyor: "Tabîyyûn, madde-nin sıkleti olduğunu bildiği gibi fizyolojiyyûn da madde-i asabiyenin tefekkür hâssasına mâlik bulunduğu bilir. Ma'a-mâfih bunların ikisi de ne maddenin ne sûretle hâiz-i sıklet olduğundan, ne de a'sâbin nasıl mütefekkir bulunduğu vukûf iddiasında değildir."

Görüyorsunuz ya ustâd kendi kânûnlarına nasıl muhâlefet ediyor da hasîsa-i tefekkûr'ın a'sâbda olduğuna nasıl hükm eyliyor. A'sâbin mütefekkir olduğuna dair elinde bûrhan-ı hissî var mı? Eğer felsefe-i hissiye kânûnuna ittiba' etmiş olsayıdı mesâil-i felsefiyyenin en müşkülü olan bu mes'elenin önünde i'tirâf-ı acz etmesi lâzım gelmez mi idi?

Bunların hiç bûrhan-ı hissî olmaksızın nefy ü isbâttâ bulunmalarına başka bir delil daha ister misiniz? İşte yine aynı mesleğe mahsus kânûnun vâzî'ı bulunan Littre, bir eserinde şöyle idâre-i kelâm ediyor: "Nazârimizda zâhir oluyor ki kâinâti icâd eden esbâb zâtîdir, kâinâttan mütemeyyiz değildir. İşte bizim kavânîn-i tabîyye dediğimiz o esbâbtır."

Bakınız ustâd, kâinâti halkeden esbâbin kavânîn-i ta'bîyyeden ibâret olduğunu ve onun kâinattan mütemeyyiz olmadığını hiç bir bûrhan-ı hissî olmaksızın nasıl iddiâ ediyor! –mâba'di var–

Muhammed Ferid Vecdi
Mütercimi Mehmed Âkif

* * *

TERÂCİM-İ AHVÂL

YÂD-I MÂZÎ

sezmeğe başladım. Bu sıralarda idi ki gönlüme hasret-i peder atesi düşdü. Gâh galeyân-ı hasretle melûl ve mahzûn olur, gâh bu hengâm-ı ma'sûmiyete mahsûs kim bilir ne gibi mütâlâ'ât-ı garîbe ile avunarak gülüp oynardım. Kabr-i pederi ziyaret etmek için ısrâr gösterdiğim pek çok olurdu. Va-

kit ve havanın müsâ'adesinden fırsat düşdükce bu arzum is'âf edildiği cihetle ziyyârete giderken pederimle birlikde avdet ederim hayâli parlar ve oraya gidip de bu hayâlin nakş-pezîr-i imkân olamayacağını gûyâ birisi derûnuma ilhâm e-diyyormuş gibi olunca boynum büük dönerdim.

Pederin vefâtında erkân-ı beyt olmak üzere altı nûfûs ile Said nâmında lalamız kalmıştı. Beytûtet-gâhimiz olan hânedanın başka Edirnekapısı'nda vâki' Hacı Muhyiddin mahallesinde bir kirâ evi ve Sultanahmed'de şimdiki belediye bahçesinin kible cihetinden karşısında kâ'in kârgîr bir bâb bakkal dükkânı ile bir batn-ı evlâda müntakil eshâm ve nakden ve seneden bir hayli mikdâr akçe merhûm pederimizden intikâl eylediği cihetle şu vâridât ve mevcûdât hüsn-i isti'mâl edildiği sûretde kendi yağımızla kavrulacak mertebe i'âşemize kâffî idi. Ancak dükkânın mûlk sâhibi ile tehaddüs etmiş münâza'a o zaman mahkeme-i teftîşde uzun uzadiya mûrâfa'âtı intâc eder ve bu yolda mevcûdâtın bir kısmı elden çıkar. Senedât eshâbından ekseri ise borçlarını ta'kîb e-decek kimse bulunmadığını görmeleriyle te'diye-i deyn cihetine yanaşmaz, bunun da bir hayli mikdârı şu sûretle çürüyüp gider.

(Gedik – Bahçivan, değirmenci, kuyumcu gibi erbâb-ı hîref ve sanâi'den birine mensûb kazma ve kürek, taş ve horos, körük ve ocak misilli âlât ve edevâtın mâlibi olan kimse diğer kimsenin taht-ı temellükünde veyâhûd icâreteyn ile tasarrufunda bulunan bostan, dükkân, değirmen gibi akârını ma'lûmû'l-mikdâr icâre-i mu'accele ve mü'eccele ile ve ol akâr vakif olduğu takdîrde izn-i mütevellî ile aded-i sinîn ve şuhûr beyân olunmaksızın istîcâr eder ve bâ-şart-ı karâr âlât-ı mezkûreyi o akâr derûnuna vaz' ile isti'mâl eder. İşte örfde bu sûretle vaz' olunan âlâtâ "gedik" ve mevzû' ve müstakar olduğu akâra vakf olsun mûlk olsun "mûlk" de-nir.)

Vâlide dahi takdîr-i Hudâ imiş ki çocukların terbiye-style mukayyed olsun diye kendi de bizim gibi muhtâc-ı metrûkât-ı peder bulunan bir zâta varır. Bu zât Morâli Şeyh Mehmed Efendi merhûmdur ki Hazret-i Nûreddin'in fahri türbedârı idi. Kendisi ümmî olduğu halde Türkçe Arabça Rumca Arnavudca olarak dört lisân ile mütekâllim idi. Ter-cüme-i hâlini uzun uzadiya hikâyeye ederdi. Hâtırında kala-bilen hülâsasını ber-vech-i âfî nakl ediyorum:

"Pederim Mora'da Müftüzâdelerden Mustafa Bey idi. Mora vak'asında ben küçük idim. Vâlidemle iki hemşireni gözümün önünde öldürdüler. Ben na'slar altında kalmışım. Sonra beni na'slar arasında ber hayât buldukları zaman Atinalı bir tâcir alıp Atina'ya götürdü. Kendine evlâd edindi. Bir hayli vakit yanında kaldım. Fakat pederimin hayâtda olup Şam'a hicret etmiş olduğunu haber aldığımdan kendine kavuşmak için bir sefîneye râkiben firâra kadem basdim. Yollarda envâ'-i mihen ve meşâk ile ve gâh berren ve gâh bahren güç hâl ile şedd-i rahl ederek nihâyet Dimeşku's-Şam'a vâsil oldum. O zaman henüz Rumca ve Arnavudca'dan başka lisân bilmez idim. Bununçun hâlimi her yerde anlatamadığımdan yollarda ve uğradığım yerlerde pek sıkıntı çekiyor idim. Şam'da pederime mülâki oldum. Vefâtına kadar yanında bulundum. Orada da garîb ve bîkes

kaldım. Bunun üzerine sevâhil tarîkiyle karadan İzmir'e geldim. Bakdım, İzmir'e hicret eden akrabâmızdan da kimse kalmamış. Oradan Bursa'ya gitdim. Burada da [111] efrâd-ı â'ileden kimseyi bulmadım. Döndüm dolasdım melce' ve penâgâh-ı gurebâ olan Makarr-ı Hilâfet'e geldim. O zaman hankâh-ı cenâb-ı pîrde postnişin-i ırsâd bulunan Şeyh Abdülaziz Efendi'ye inâbe ile dergâhda karâr kıldım. Kaderin bu cilvesidir ki bizi bu dâru'l-feyz-i İlâhî'ye sevk edip kadeh-i mu'allâdan cür'a-yâb eyledi."

Bu hankâh-ı feyz-iktiânâh ile Moralilar arasında öteden beri bir münâsibet vardır. Türbe-i şerîfde medfûn e'izze-i kirâmdan Moravî Şeyh Yahya Efendi vakityle dergâhın postnişinlerinden idi, o Yahya Efendi ki Mîsîrlî diye şöhret bulmuş olan Sâmi Paşa'nın büyük pederidir. Bununçundur ki Sâmi Paşa merhûm âhir ömrüne dek dergâhı ziyâretden hâlî kalmamışdır. Gerek kendinin gerek mahdûmu Subhi Paşa'nın Hazret-i Nûreddin hakkında belîğ ve garrâ kasîdeleri vardır. Çocukluğumuzda dergâhın tevhîdhânesinde mu'allak levhaları ezberlediğimiz sırada bir dânesi bizi ol kadar üslûb ve hayâline hayran etmişdi ki hâlâ unutamam. O da Subhi Paşa merhûmun gençliğinde söylemiş olduğu şu beytirdir:

Sîne-çâk-ı aşk olup dergâh-ı Nûreddîn'de
Subhiyâ daâ-ı dili Cerrâhî'ye kil âşikâr

Hazret-i Nûreddin Cerrâhpâşalı olduğu için Cerrâhî diye şöhret bulmuş olduğu halde Paşa merhûm asl-ı mahallenin bânisinden münâsibet alındıracak şu güzel hayâli ihtivâ eden beyti inşâd eylemiştir.

Dönelim sadede: Senevî dört kise fâ'izi olup pederin vefâtiyla münâsifeten iki karındaşa intikâl eden eshâmin berâtları vâlideden yanında mahfuz idi. Ne bir kere görmek bizim hatırlımıza geldi, ne de o da göstereyim dedi. Nihâyet râkimû'l-hurûf Sivas'da iken eshâm-ı devlet tâhvîlât-ı Os-mâniyye'ye tebdîl olunduğu cihetle orдан sonra dahi görmek bana nasîb olmadı. Fakat rahmetli vâlideden vefâtından sonra evrâk-ı pederi tedâkîk etdigiim esnâda merhûmun uhdesinde kayd-ı hayat ile meşrût üç aded eshâm berâtı gördüm. Bu üç berâtın ikisi, Bergama ve tevâbi'i

-mâba'dı var –

Bereketzâde: İsmâîl Hakkı

Tashih – Geçenki Yâd-ı Mâzî'de "Nûreddîn", "ankebut", "sabahları", "rûhu" kelimâti sevhen "Nuriddîn", "ankebud", "sabehle ri", "ravz" diye tertîb edilmiştir.

* * *

MEVÂ'IZ

Mukarriri: Manastırlı İsmâîl Hakkı

Muharriri: H. Eşref Edîb

54. Ders, 23 Kânûnisânî sene 324

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ . بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بُرِيدُ اللَّهُ لِيَبِيَّنَ لَكُمْ وَبِهِدِيَّكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ
وَاللَّهُ بُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَبُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ أَنْ

تَمِيلُوا مِيَالًا عَظِيمًا . بُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يَتَغَيَّفَ عَنْكُمْ وَجُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا .¹

صدق الله العظيم

Bu üç âyet-i celîle sûre-i Nisâ'da yekdiğerini velâ ederek vâki'dir. Bu sûre-i celîlede sekiz âyet vardır ki besâ'ir-i celîle-i Kur'âniyyeden ma'dûddur. Abdullâh ibni Abbâs buyurmuşlardır: (ثمان آيات في سورة النساء هي خير لهذه الأمة فما طلعت عليه) (شمس وغرب) Sûre-i Nisâ'da sekiz âyet-i celîle vardır, o âyetler bu ümmet-i Muhammed için o kadar hayırlı, o derece fâ'idelidir, ol rütbe şeref ve sa'âdet te'mîn eder ki şemsin tâli' ve gârib olduğu bütün kâ'inât, tulû' ve gurûba ma'rûz bütün mevcûdât, el-hâsil mazhar-ı rağbet-i enâm olacak bütün eşyâdân hayırlı ve eşrefdir. Bütün dünyaya mâlik olsalar o kadar menfa'at te'mîn edemezler, ama şu âyâta ri'âyet ederlerse; hem dünya hem âhiretde mücib-i sa'âdetleri olur. Dünyaya nisbet edersek çok fevkînde! Sonra âhiret sa'âdetini de te'mîn eder. Üç âyet işte bu okuduğumuzdır. Dör-düncüsü: ² أَنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مُقَاتَلَ ذَرَّةٍ وَإِنَّ كُلَّكُمْ (مُّدْخَلًا كَرِبَّاً) Beşinci: ³ أَنَّ اللَّهَ لَا يَعْلَمُ (يُضَاعِفُهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا وَمَنْ تَعْمَلْ) Sonra altıncı: ⁴ (أَنْ يُسْرِكَ بِهِ وَيَعْفُرَ مَا ذُوَنَ ذِلْكَ لِمَنْ يَشَاءُ...) Sekizinci: ⁵ (شوئاً أو يظلم نفسَهُ أَنْ يَسْعُفَ اللَّهُ يَجِدُ اللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا Rivâyet-i meşhûreye göre -ki Ebussuud tefsîrinde, Beyzâvi'de mezkûrdur- ⁶ ما يَفْعُلُ اللَّهُ بِعَدَابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ وَأَمْتَثَّتُمْ وَكَانَ اللَّهُ (شا'kra) غَلِيمًا Fakat bazı tefsîsârde bunun yerine başka bir âyet rivâyet ediliyor: ⁷ (والَّذِينَ آتُوا بِاللَّهِ وَرْسَلِهِ وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ أَحَدِ مِنْهُمْ) İlkisi de bir ma'nâya yakın. İçinde pek büyük tebşîrler var.

Şimdi buradaki üç âyetden birincisini geçen hafta âcîzâne tefsîr etdim. Diğerleri de sırasıyla tefsîr olunacak inşâ-allâh.

Geçen haftaki dersimizde; ⁸ بُرِيدُ اللَّهُ لِيَبِيَّنَ لَكُمْ وَبِهِدِيَّكُمْ سُنَنَ (الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ) âyet-i celîlesine iki ma'nâ verilmiştir: (بُرِيدُ) (ليَبِيَّنَ لَكُمْ) (بِهِدِيَّكُمْ) (الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ) (zâhir olduğu üzere, (بِهِدِيَّكُمْ)) (بِهِدِيَّكُمْ) helâli, harâmi sa'ir ahkâm-ı celîleyi tebâyîn ile sizleri, sizden evvel geçen enbiyâ ve salihînîn yoluna, mesleğine ırsâd ve hidâyet buyuracak.

Bundan evvel birçok âyât, ahkâm zîr olunmuşdu. Gerek nisânın hill ü hurmetine dâir, gerek mîrâs taksîmine dâir, gerek yetimler vesâ'ir zu'afâ-yi ibâda müte'allik bir takım ahkâm-ı ser'iyye beyân etdi. Bunlar işte niçin beyân olundu?...

¹ Nisâ, 4/26-28.

² Nisâ, 4/31.

³ Nisâ, 4/40.

⁴ Nisâ, 4/48.

⁵ Nisâ, 4/110; metinde (عَمُورًا) yerine, (وَأَبَا) yazılmıştır.

⁶ Nisâ, 4/147.

⁷ Nisâ, 4/152.

⁸ Nisâ, 4/26.

Tâ ki sizden evvel geçenlerin yoluna gidesiniz, onların mesleğine sâlik olasınız.

[112] Bundan bütün şerâyi-i İlâhiyye'nin ittihâdi lâzım gelmez. Belki tefferru'âtca bir hayli tefâvüt sâbit olmuşdur. Fakat esas hep birdir. Her zaman halkına maslahat ne ise onu beyân buyuruyor. (وَيَهْدِي كُمْ شَنَنَ الدِّينَ مِنْ قَبْلِكُمْ) yani nasıl ki sizden evvel geçen ümmetlerin zamanlarına göre, maslahat içâbına muvâfik ahkâm-ı şer'iyye te'sîs buyurmuşsa size de öyle; yani sizin de asırınıza, kâbiliyetinize göre vaz'-i ahkâm buyuruyor. Olabilir ki bazları değişir. Mesela iki hemşire beynini cem' etmek Hazret-i Ya'kûb şer'i'atinde câ'iz idi. Halbuki bize harâm edilmiş: وَانْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأَخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ (سَلَفَ) Daha neyi harâm ediyyorum size? İki hemşire beynini cem' etmey! Bir kimse iki kadın taht-ı nikâha alabilir, lâkin dikkat etmeli, birbirinin hemşiresi olmayacak. Yâhud hemşire kızı, kardeş kızı olmayacak. Yani iki kız kardeşi alamadığı gibi, bir kızı teyzesi ile ve halası ile beraber de bulunuramaz, harâmdir. Ne nikâhında, ne de iddet içinde. Hattâ bir hemşireyi tatlık etmiş olsa, tâ iddeti tamâm olmadan, diğer hemşireyi alamaz. Ama vefât ederse der akab alınabilir. Çünkü vefât edenin iddeti yok. Ama tatlık ederse kadının iddeti tamâm olmadıkça baldızını alması meşrû' değildir. Kur'ân'da musarrahâdir: وَانْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأَخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ (سَلَفَ) Hazret-i Ya'kûb işte almışdır. Yusuf'un vâlidesiyle beraber teyzesi de Hazret-i Ya'kûb'un taht-ı nikâhında idi. Sonra vâlideyi vefât etdi, teyzesi bakardı. Hem üvey vâlideyi, hem teyzesini.

Demek bütün ahkâm-ı şer'iyye aynı aynına olmak lâzım değil. Belki maslahata göre te'sîs buyurur. Biz tamâmiyla esrâr-ı şer'i'ati anlayamayız. Fakat mutlakâ bir hikmet-i meşrû'iyet vardır. O zaman halkına göre te'sîs buyurulmuştur. (وَاللَّهُ يُرِيدُ لَكُمْ لَيْسَنَ لَكُمْ وَيَهْدِي كُمْ شَنَنَ الدِّينَ مِنْ قَبْلِكُمْ) Sizden evvel geçen evlîyâ ve sâlihîn nasıl ki ahkâm-ı İlâhiyye'mi bildiler, muktezâsına hareket etdiler; siz de öğrenciniz, o yolda gitdesiniz, başka tarîk-i selâmet yok.

Şimdi gel ikinci âyete: (وَاللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَنْهَبَ عَلَيْكُمْ ... الخ) İşte hak ve gerçekat ne ise Rabbu zü'l-celâliniz beyân etmiştir. Sizin selâmet ve sa'âdetiniz bu yoldadır ancak. (...) (وَاللَّهُ يُرِيدُ) Allâhu zü'l-celâl neyi murâd ediyor? Siz tevbe ettiğiniz vakit, tevbenizi kabûl etmeyi. Nasıl hakka hidâyet eyliyor, ahkâm-ı İlâhiyye'ye ri'âyet etmenizi de emrediyor. Lâkin biliyor tamâmiyla ri'âyet edemezsiniz. Ahkâm-ı İlâhiyye'ye mürrâ'at husûsunda kusûrunuzu bilir. Onun için tevbe kapılarını da size açmışdır. Tevbenizi kabûl...o da murâd-ı İlâhîdir, dâimâ istikâmet üzere hareket edib de muhâlefet etmemek mümkünâtдан değil. Murâd-ı İlâhî değil o. Tabî'at-ı beseriyyede hayra da, şerre de meyl ü rağbet koymuş. Bir takımları ahkâm-ı İlâhiyye'ye ri'âyet edecekler, bir takımları da ri'âyet

etmeyecekler. Bazları nâdim olacak, nâdim olunca tevbesi ni kabûl de murâd-ı İlâhîdir. İşte mü'minlerin Allah, velisi dir, nâsındır. Selâmet yolunu gösterir, sa'âdet cihetine sevk eder. Herkese ni'am-ı İlâhiyesini bezl eyler. Ve kusûr edildiği zaman telâfi-i mâ-fât için tarikini gösterir. Ama düşmanlarınız böyle mi yapar size?... Bakınız, dostunuz Allâh...mutî' olursanız seviyor, âsî olursanız selâmet gösteriyor. Bundan büyülü olmaz. Bunun fevkında inâyet bulunmaz. Ama düşmanlarınız iyi de olsanız size düşman, fenâ da olsanız yine düşman. Sizi fenâliağa çekiyorlar. Seyyi'ât tarafına meyl etdiriyorlar. Ahlâkınızı bozmak, ahkâm-ı şer'iyyeden uzak kılmak isterler. O halde dünyanız da gider, dîniniz de gider! Bu âyetin müfâd-ı vâsi'i ezmine-i salîfeye olduğu gibi zamanımıza da pek muvâfîkdir.

بِرِّيْدُ اَنْ يَنْهَبَ عَلَيْكُمْ وَبِرِّيْدُ الدِّينِ يَتَبَعَّنُ الشَّهَادَاتِ اَنْ تَبَيَّلُوا²⁾ (مِنْ لَا عَظِيمًا) Ol kimseler ki dâimâ şehevâta ittibâ' ediyorlar, yani şer'-i şerîfe ittibâ' etmezler, ahkâm-ı dîniyyeyi gözetmezler, yalnız şehevât-ı nefsâniyyeye taparlar. Harâm imiş, helâl imiş;aslâ kayırmazlar. Huzûzât-ı şehevât ne ise işlemek isterler... Kimlerdir bunlar? Kâfirler, fâcirler, kefere-i fecere. Yani kâfirler böyle şer'i'at-ı Muhammedîye ile mukayyed olmadığı gibi bir takım fâcirler de var: Fecere-i müslimân... Bir takım fâsîklar, münâfîklar var: Onlar da şer'i'ate ittibâ' etmezler. Belki şehvete ittibâ' ederler. Yani helâli, harâmi temyîz etmiyorlar. Bir insan muktezâ-yi şehveti ne ise onu icrâya emeği hasr ederse; fi'l-hakîka şehvetperestdir o. Şehevâta ittibâ' bu demekdir. Ama bir takım mübâh şehvetler var; onlar ki şer'i'at tecvîz etmiş, bu şehvet muktezâ-yi tabî'atdır. Arzu ve hevesini şer'i'at dâiresinde işlerse o, şer'-i şerîfe tâbi' sayılır. Ötekiler, şer' ile tekayyûd etmez. Beyzâvî diyor: (وَما سُوَغَهُ الشَّرُعُ مِنْهَا فَهُوَ مَبْعَثٌ لِلَاَنَّ) demek hepimiz fâcir olduk. Neden? Şehvete ittibâ' etmeyen var mı? Yemek, içmek, sâ'ir husûsât-ı beseriyye ittibâ'-ı şehvet değil mi? Nefsin arzu etdiği birşey yapacaksın. Şehvet ile gasb herşeyde var. Yemek, içmek, müştehiyât-ı nefşânî. Lâkin mâdem ki şer'in tecvîz ettiğini yapıyor sun, o halde ittibâ'ın şer'a olur. Ötekiler helâl ve harâmi düşünmezler. Onun için Allah onlara şehvetperest diyor. Bu ta'bîre yâd eder. Şer'in helâl gördüğünü yapıyor, men' ettiğinden ihtiâr ediyor, o halde me'cûrdur. Vebâl yokdur hâkîkatde. Şer'a mutâbîkdir. Ama kâfirler vesâ'ir fecere-i Müslimân... Onlar şehvet muktezâsına uyarlar. Onun için mü'minler hakkında neyi temennî ediyorlar? (اَنْ تَبَيَّلُوا مِنْ لَا عَظِيمًا) İsterler ki meyl-i azîm ile meyl edesiniz. Hakdan ayırmak isterler. Arzuları odur: Ahlâk-ı fâzila-i İslâmiyyeyi mahv ü ifnâ etmek. Evvelâ dîninizizi zayıflatacaklar. Yol odur çünkü. Sonra dünyanızı da alacaklar, sizi zelîl, hakîr edecekler.

-mâba'di var-

¹ Nisâ, 4/23.

² Nisâ, 4/27.

Dersa'âdet'te Bâbâlî Caddesinde
Mahall-i İdâre:
İdâre-i Mahsûsa

İhtâr: Mesleğimize muvâfik âsâr-i ciddiyye
ma'ât-mennüniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz.

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukuk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbîdîn - H. Eşref Edîb

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	60	30
Vilâyatta	80	40
Memâlik-i ecnebiyyede	80	40

TÂRÎH-Î TE'SÎSİ:
11 Temmuz 1324

Dersa'âdet'te Nûshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevi
20 kuruş fazla alınır.

Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

03 Mayıs 1909

13 Rebî'ulâhir 1327 Perşembe 20 Nisan 1325¹

İkinci Cild - Aded: 34

[113] ABDÜLHAMÎD-Î SÂNÎ'NIN HAL'İNE DÂİR TARAF-I MEŞİHAT-I CELÎLEDEN VERİLEN FETVÂ-YI ŞERİFENİN SÛRETİDİR:

İmâm-ı müslimîn olan Zeyd ba'z-ı mesâ'il-i mühimme-i şer'iyyeyi kütüb-i şer'iyyeden tayy ü ihrâc ve kütüb-i mezkûreyi men' ve hark u ihrâk ve Beytül-mâlde tebâzîr ve isrâfla mesûg-ı şer'i hilâfında tasarruf ve bilâ sebeb-i şer'i katî ü habs ve tağrîb-i ra'iyye vesâ'ir gûne mezâlimi i'tiyâd eyledikden sonra salâha rucû' etmek üzere ahd ü kasem etmişken yemîninde hânîs olarak ahuâl ve umûr-ı müslimîni bi'l-külliyye muhtell kılacak fitne-i azîme ihdâsında isrâr ve mukâatele îkâ' etmekle mene'a-i müslimîn Zeyd-i mezbûrun tegallübünü izâle etdiklerinde bilâd-ı İslâmiyye'nin cevâniib-i kesîresinden mezbûru mahlû' tanîdiklarına dâir ihbâr-ı mütevâliyye vûrûd edip mezbûrun bekâsında zarar muhakkak ve zevâlinde salâh melhûz olmağın Zeyd-i mezbûra imâmet ve saltanatdan ferâgat teklîf etmek veya hal' eylemek sûretlerinden hangisi erbâb-ı hall ü akd ve evliyâ-yi umûr tarafından ercah görülsürse icrâsi vâcib olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Ketebehu'l-fakîr
es-Seyyid Mehmed Ziyâeddîn
ufiye anhu

* * *

MECLİS-Î UMÛMÎ-Î MİLLÎ KARÂRNÂMESİDİR

Bin üç yüz yirmi yedi senesi Rebî'ulâhîri'nin yedinci ve bin üç yüz yirmi beş senesi Nisan'ının on dördüncü Salı

günü sâ'at altı buçukda A'yân ve Meb'ûsân'dan mürekkeben Meclis-i Umûmî Millî hâlinde ictimâ' eden hey'etde okunan ve zîri Şeyhüllâm Mehmed Ziyâeddîn Efendi imzâsıyla mümzâ bulunan fetvâ-yi şer'iide münâderic şıkkeyinden hal' ciheti rûchân-ı müdellel ile bi'l-ittîfâk tercîh ve kabûl olunarak Sultan Abdülhamîd-î Sânî Hilâfet-i İslâmiyye ve Saltanat-ı Osmâniyye'den ıskât ve velâfahd-i meşrû' Mehmed Reşad Efendi hazretleri Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis unvâniyle makâm-ı hilâfet ve saltanata is'âd ve iclâs edilmişdir.

* * *

Sirâtimüstakim

Bahşâyiş-i İlâhî olan hürriyetimizi yedimizden gasb için iki hafta evvel vurulan darbe-i istibdâd Sirâtimüstakim'i çikaran aklâm-ı hamîyyetin ta'tîl-i mesâ'isine bâdî olduğundan abonelerimizle kâri'în-i kîrâmin afvîni niyâz ederiz. Sirâtimüstakim devr-i meşrûtiyyet ile beraber doğmuş, istibdâdin çizdiği eğri hatt-ı hareket içinde yürümemeye ahd ü mîsâk etmiş bir gazete olduğu için iki hafta imtidâd edip [114] zûr-ı bâzû-yi hamîyyetle imhâ edilen devr-i cedîd-i istibdâd içinde bi't-tabi' arz-ı dîdâr edemeyecekdi. Gazetemiz unvânına sâdîk kalmak için hürriyet-i kelâmini muhâfaza etmeyi en mühim şerîta-i bekâ addetdiği için 31 Mart hâdisesini müte'âkib ta'tîl-i neşriyyât etmiş ve ma'at-te'essûf birçok nûmûnelerini gördüğümüz rüfekâmızın ısrine iktifâen meddâh-ı zulm ü şekâvet olmakdan ise lütf-i hakla devr-i meşrûtiyyet avdet edinceye kadar ihtiyâr-ı sükût eylemeyi tercîh eylemişdir ki bu hareketi erbâb-ı mûtâlâ'ayı dilgîr edecek yerde tebdîl-i hakâyik vâdîsine sapıp mezâlimi ayn-ı adâlet, ihtilâl-i askerîyi bâdî-i şâbâs ü hayret göstermediğinden dolayı afv ü safha lâyık görülür zannındayız.

Cenâb-ı Hakk'a yüz bin şükür olsun hamîyet-i sahîha ile darabân eden müslüman kalblerini ezen o müz'ic kâbûs-i

¹ 20 Nisan 1325 tarihi Pazartesi gününe gelmektedir. Bu sayıdaki tarih karışıklığı 31 Mart olayı sebebiyle olsa gerektir.

istibdâdin devr-i sultanatı çok sürmedi. Tamâm on beş gün içinde zâlimin de, idâre-i zâlimenin de hâk-i helâk içinde galtân olduğunu görmekle karîrû'l-ayn olduk. Lisân-ı hürriyyetimize vurulan o âhenin kılıd-i tehakküm de açıldı. Şimdi târîh-i millî-i İslâmî'ye geçen o dehşeti vâki'a-i ibret-nûmâdan istedigimiz gibi bahs etmekde muhtâriz.

Sûreten dînî, hakikatde ise siyâsî ve irticâ'i olan o hâdisse-i hâ'ilenen müsebbib-i bî-rahmi olan Hâkân-ı sâbık 10 Temmuz inkılâbindan dolayı dûcâr olduğu haybet ve hûsrâının intikâmını milletden almak, Kânûn-ı Esâsi'nin dest-i celâlât-ı tecâvüzüne vurduğu kuyûd-ı şer'iyyeyi kırmak için devr-i kadîm-i istibdâdda din ve îmânim para, rütbe, nişân mukâbilinde kendisine satmış, îmân ve îkândan behresiz kalmış bir takım edânîyi âlet-i şerr ü mefsedet ittihâz ederek nâm-ı pâk-i Muhammedî (sav)'yi siper etmiş bir cem'iyet-i dalâlet-piše te'sîsine muvaffak olmuş ve bu cem'iyetin pişvâyân-ı mel'aneti sâyesinde âleme şer'i Muhammedî'yi ortadan kalkmış gibi göstermeye çalışarak hâssa-i tefakkür-den nasîbi olmayan avâm-ı nâsi iğfâle ve vebâ-yı tezvîrâtı hâmî-i vatan ve mûdâfi-i hukük-i millet olan orduya kadar isâle çalıştı. İblis-i la'ini merg-i şâdiye uğratmak şânından olan bu desîse-i ebleh-firîbâne ile ıdlâl edilen askerle ahâlî nâm-ı ilmi lekedâr eden (hâşâ) ulemâ kiyâfetli bazı cehele-i müfsidîne katılarak "Şer'i'at isteriz" yaygarasıyla Ayasofya meydânına geldiler. Bir meb'u's ile bir nâzırı, milletin buncu fedâkârlıklarla meydâna getirdiği hâmî-i dîn ü vatan yüzlerce mektebli zâbitâni katl etdiler. Meb'u'sân-ı sâ'ireyi hayâtlarından emîn olmayacak derecede tehdîd etdiler. Ne kadar erbâb-ı hamîyyet var ise cümlesi diyâr-ı ademe göndereceklerini söylediler. Nûr-ı hürriyyetin inhisâfina mutazâziran geçen zulmetde muhteşî kalan huffâşân-ı devr-i istibdâd birer birer meydâna çıktılar. El-hâsil bu darbe-i dehşet-âverin tarrâka-i haşyet-engîziyle sersemleşmiş olan erbâb-ı ukûl nazârında devr-i sâbık-ı Hamîdî bir dehşet-i mütezâ'ife ile tekrâr avdet etmişdi. Bereket versin ki hazâ'in-i rahmet-i İlâhiyye'de meknûz olan eltâf-ı hafîyye-i Sübâhîyye imdâda yetişti de yine Rumeli'den uzanan bir dest-i müncî muhakkak bir helâk ve izmihlâle mahkûm gibi görünen millet-i İslâmîyye'yi, Hilâfet-i mukaddese ile hükümet-i Osmâniyye'yi ölümden kurtardı.

"Şer'i'at isteriz" da'vâsiyla ortalığı iğvâ eden "İttihâd-ı Muhammedî Cem'iyeti" a'zâsı acabâ bu unvân-ı mu'azzam ve mufahhamâ lâyık mı idiler? Acabâ bunların aradıkları şer'i'at hakikaten bütün müslümanların bildiği anladığını şer'i'şerif-i Muhammedî mi idi? Cem'iyetin lisân-ı nâtîk-ı münâfîki olan küstenî Vahdetî'nin "Volkan"da saçıldığı herze zâten erbâb-ı dikkâtîn nazârından mestûr kalmayan hakikati bütün şenâ'atiyle meydân-ı alâniyyete çıktı. Bu habîs cem'i'yete vasiyet-i vâpesini hükmünde olan son beyânnâmesinde "Kâlûbelâ'dan beri mü'min-i muvahhid olan ehl-i İslâm'ın İttihâd-ı Muhammedî Cem'iyeti'nden hâric olduğunu" sarâhaten zikr etdi. Demek ki bu cem'iyet efrâd ve a'zâsı ümmet-i Muhammediyye'ye düşman bir "Ümmet-i Hamîdiyye"miş. Matlûbları olan şer'i'at ise bi't-tabi' "Şer'i'Ahmedî" değil. Evvelin-i şurûtu milleti sefâheti uğrunda dilendirmek, edânîyi evc-i a'lâ-yı ikbâle çıkarmak, buna mâni'

olmak şöyle dursun fikren kâ'il olamayacak erbâb-ı ukûl ü vicdânî denizlerde, zindânâlarda itlâf etmek, fîkr-i milleti demir çemberlerle tazyîk ederek ilim ü irfânın nâmını yeryüzünden silmek, şer'i'şerif-i Ahmedî'nin bu icrâ'ât-ı hâ'inâneye bi't-tabi' muhâlif olan ahkâmını yalnız ibât ile iktifâ etmeyerek o yoldaki âyât ve ehâdîs-i şerîfeye lisân-ı resmî ile "muzîr" unvânını vermek, hâsılı millet-i İslâmîyye'yi bir şâhsa ubûdiyet daha doğrusu ibâdet uğrunda din ve îmân-dan çıkarmakdan ibâret olan şer'i Hamîdî idi.

Üzerinde ümmet-i İslâmîyye'nin son şu'le-i ümîdi parlayan Devlet-i Osmâniyye'yi hufre-i helâke sürükleyen bu ümmet-i cedîde hakikaten şer'i'at-mürevvici idîyseler otuz bu kadar senedir kütüb-i şer'iyyenin ihrâkîna, Kunut du'âsının namazda men'-i tilâveti teşebbüsâtına, kelâm-i şerîf-i Nebî'ye "muzîr" itlâk edilmesine, müntakid-i efâl-i şehriyârî olan âyât-ı kerîmenin tefsîr ve hattâ alenen kirâ'et edenlerin nefy ü iclâsına, kitâblarda ibâre arasından çıkarılmasına, gerek müslimîne gerek ulemâ-yı dîne edilen ihânetlere nasıl tahammûl etdiler? Neden devlet biraz kesb-i kuvvet edip de saray israfâtına birer had ta'yînine sira geldiği, devr-i Hamîdî'de ibât edilen ahkâm-ı şer'iyye birer birer mevkî-i tatbîka vaz' olunmak tasavvurâti meydân aldığı bir sırada bu kadar cûs u hurûşa geldiler?

Ahkâm-ı şer'iyyenin ibât edildiğini iddi'â eden "Hamîdîler" bu ahkâmın bazıları üzerine yine istibdâd elliyeyle gâh Avrupâlılara hoş görünmek gâh saray mezâliminin sâha-i te'sîrine vûs'at vermek için hatt-ı butlân çekildiğini unuduyorlar mı? Acabâ Mecelle Cem'iyeti'ni dağıdan kimdir, ve ne için dağıtmışdır bilmiyorlar mu? İdâre-i meşrûtanın şer'i'şerife mugâyir olduğunu iddi'â eden bu gürûh devr-i zulümde mücâzât-ı keyfiyyeye [115] münkalib olan ta'zîrât-ı şer'iyyenin fi-mâbâ'd ancak meşrûtiyet sâyesinde tekârûr edebileceğini ve ilk yapılan Serseri Nizâmnâmesi'ne ta'zîr-i şer'i'nin idhâli mensî kalmış hudûd-ı şer'iyyenin âtiyen tatbîkine mukaddime olduğunu anlamıyorlar mıydı?

Evet bunları herkes gibi bu bed-tînetler de görüyor, anlıyor, biliyor. Fakat kalblerinde din ve îmâna yer bırakmayan hiss-i menfa'at kendilerini yalana, iftirâya, şer'i'şerife ihânete, nâm-ı pâk-i Muhammedî'yi makâsîd-ı hasîse uğrunda istîmâle sevk ediyor ve az kalsın millet-i Osmâniyye'nin de, bütün müslümanların da son kuvvet ve ümîdini mahv etmekden ibâret olan maksad-ı hâ'inânelere nâ'il oluyorlardı.

Hem insan hem müslüman taklîdi itlâkîna şâyân gördüğüm bu gürûh-ı müfsidînden bazlarının ulemâ-yı kirâm-ı zevî'l-ihtirâmîmîzin o mübeccel kisve-i mübârekeleri altında illâ'ât ve ifsâdâtda bulunduklarını duyduğumuz zaman ne kadar müte'essir olduğunu ta'rîf edemeyiz. İlmin, ulemâsının bi-hakkın teberrâ edeceğî bu gibi sâ'î bi'l-fesâd mahlûkât ile hîlye-i ilm ü irfân ile mütehallî ricâlimiz beyninde kat'an münâsibet olmadığını zâten bilir idik.. Te'essürümüz o kisvenin de nâm-ı pâk-i Muhammedî ile ism-i şer'i'at gibi âlet-i fesâd ittihâz edilmesinden dolayı idi. Daha ilk günde yakın mertebesine varan bu fikrimizdeki isâbeti isyân-ı askerînin en buhrânlı günlerinde Cem'iyyet-i İlmiyye-i muhteremenin neşr etdiği beyânnâmeler çok geçmeden isbât etdi. Geçirdiğimiz o buhrân-ı asabî ihtilâcâti esnâsında

matbû'âtın lisânı semm-i kizb ü riyâ saçarken levme-i lâ'imden ihtirâz etmeyen, kilidlenmiş çeneleri açan, bazı hakâ-yıkın lisân-ı matbû'âta geçmesine sebeb olan, meşrûtiyetin bir fesâd uğrunda elden gitmesine rızâ göstermeyen hey'et-i mübeccelenin o Cem'iyet-i muhtereme olduğunu ile'l-ebed lisân-ı sükr ü minnetle yâd edeceğiz.

Ordu daha harekete karâr vermeden ulemâ-yı kirâmîn burada gösterdikleri şecâ'at-ı dîniyye ve hamâset-i siyâsiyye din-i mübîne dört el ile sarılmış kuvve-i kâhirenin satvetinden çekinmez ricâl-i dîne elhak sezâvâr olan ahvâl-i nâdire ve fevkâ'l-âdedendir.

Bizim nazarımızda bu milleti hâviye-i helâk ve izmihlâlden kurtaran o mübârek Hareket Ordusu ise ordunun vûrû-duna kadar efkâri ihzâr eden, korkuları kalblerden silen, İstanbul korkaklarını ordudan ümîdvâr edip lisânlarına cür'et veren Cem'iyet-i İslâmiyye'dir.

Biz ilim ve kudretin, şer' ve satvetin timsâl-i mücessemi olan bu iki hey'et-i muhteremeye aynı sûretle ta'zîme kendimizi mecbûr görüyoruz. Millet biri içерiden, diğeri dışarıdan hem-âhenk-i imtizâc olan bu iki muhtelif cereyânın sevk ve telâkkisiyle bi-lutfîhî ve inâyetihi te'âlâ deryâ-yi fesih-i emn ü âmâna dâhil oldu.

Şimdi ise lehü'l-hamdu ve'l-minne timsâl-i zulm ü istibdâd olan Pâdişâh-ı sâbık yed-i kâhire-i ümmetle tedmîr ve bâlâya derc etdiğimiz fetvâ-yı şerîfin nassı mûcebine hükm-i nâfiz-i şer'i ile hal' edilmiş, makarr-ı mahûf-i satveti olan Yıldız Sarayı'ndan çıkarılmış olduğundan millet-i Osmâniyye'nin ve bâ-husûs bütün ümmet-i Muhammediyye'nin âtisinden, ahkâm-ı şer'-i şerîfin bilâ mezâhim tatbîk edileceğinden emân olarak secde-i şükâra varacağı demlerde bulunuyoruz.

Bu vesile-i mübeccele ile de taht-ârâ-yi mülk-i Osmânî olan pâdişâh-ı âlîcâhîmiz Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis hazretlerinin kemâl-i sa'âdet ve ikbâl ile devâm-ı ömr ü âfiyet-i mülükânelere du'â ve millet-i İslâmiyye'nin başında dolaşan mesâ'ib devrini ta'kib eden devr-i mübârek-i saltanatlârinin hakiki bir devr-i sa'âdet olması ümîdiyle milleti, zulm ü esâret içinde ezildiği için çokdan beri pâdişâh muhabbeti tatmamış bir milletin hakikaten sevgili ve ümîd-bahş pâdişâhı olduğu için zât-ı hümâyûn-ı şehriyârlarını tebrik ve "pâdişâhim çok yaşa" du'âsını ilk def'a olarak hisseyleğigimiz bir ihlâs-ı derûnî ile ref'-i bârgâh-ı icâbet eyleriz.

* * *

Ahîren geçirdiğimiz eyyâm-ı felâketde havf u haşyetle lerzân olan kulüb-i ümmeti teşcî' ve tatmîn için sarf-ı mesâ'ı eden aklâm-ı hamiyyet içinden Beyânü'l-Hak refîk-i muhteremimizin muharrirleri ile Balkan muharrirlerinden Edhem Rûhi Beyefendi'ye teşekkür ederiz. Hele asâkir-i âsiyye ortalığı herc ü merc etdiği bir günde inkilâb-ı meş'ûmun müretiblerinden olan Mizân gazetesine bir bûrkân-ı hamiyyetden nişâne veren makâle-i muhikkâ-i ma'lûmelerini âdetâ cebren derc etdiren Süleyman Nazif Beyefendi'nin bu şecâ'at-ı siyâsiyyelerine hissîyât-ı hayret ve takdîrimizi beyândan kendimizi alamayız. Var olsun milletin böyle kara gün dostları...

* * *

BÂB-I İCTİHÂD DÂ'İMÂ KÜŞÂDE BULUNMAKDADIR

[mâba'd-]

Bu hakîkati makâlât-ı salîfemizde şer'i ve aklî berâhîn ve tansîsat-ı ulemâ-i usûlîn vâsîtasıyla sûret-i kat'îyyede isbât eyledikdi. Bu makâlemizde şuna tenbîh etmek isteriz ki icthâdin mâhiyyet-i şer'îyyesiyle şerâ'it-i mu'tebere ve merâtib-i adîdesine âgâh olanlar biraz da insâfa mâlik olurlarsa hakîkat-i ma'rûzayı kabûlde tereddüd, etmezler ve kendi acizlerine bakarak bütün âlem-i İslâmiyyet'i hazırlı taklîde indirmezler.

(Nasıl ki şer'îat-ı mukaddesemizin yâr u ağıyâr nazarında ulviyetini kat kat artırmak arzusunda bulunan ashâb-ı dirâyet onun hürriyet-i fikriyyeye hiçbir vakıt sed çekmemiş ve tedkik ve muhâkeme ile kâbil-i tezelzül olacak mevâddan ârî bulunuş olmasını i'lânla iftihâr ederler ve bütün mezâhib-i İslâmiyye erbâbını nokta-i vâhideye cem'le esbâb-ı tefrikayı izâleye bunu bir esâs-ı dînî, vâsita-i yegâne bilirler. Çünkü akvâm-ı İslâmiyye kelime-i tevhîd ve tasdîk-i risâlet üzerine müttefik bulundukları halde miyânelerde te'essüs-i ittihâda mâni' yalnız günden güne katmerleşmekte olan ta'assubât-ı mezhebiyyedir. [116] Halbuki -lehü'l-hamd- hiçbir mezheb-i İslâmi'de diğerlerine ba'is-i nefret olacak mertebe mübâyenet göremeyiz. Aralarındaki ihtilâfât -en büyükleri mesâ'il-i imâmet olmak üzere hep fürû'âta dâir olup- pek âdî ve gâyet hükümsüz, her tarafca kâbil-i ta'dîl olmakla bi-inâyettillâh nâ'il olduğumuz meşrûtiyet sâyesinde hürriyetle te'âfî olunacak efkârin müzeyyil-i teşettüt olmasına iştibâh etmeyiz.)

İlk makâlemizde bu mebhase zemîn-i mütâla'a ittihâz etdiğimiz muhâvere-i âlimânedeki icthâd "edille-i kat'îyye ile sâbit olmayan ahkâm-ı fer'îyyeyi idrâk için edille-i şer'îyye istiksâ-yi nazar, vüs' ü tâkat derecesinde im'ân-ı fikir" diye ta'rîf edilmiş idi. Kütüb-i usûliyyede me'âlen bununla müttehid başka ta'rîfler de vardır. Fakat bunların müfâd-ı zâhirileri kuvve-i icthâdiyyenin isti'mâlinde, onun eseri olan icthâd-ı fi'lîden ibâretdir. Çünkü yine o makâlede îzâh olunduğu üzere asıl icthâd müctehid ile kâ'im bir kuvvedir, bir meleke-i râsihadır. Bu meleke-i râsiha kavl-i râcihe göre kâbil-i tecezzî olmuyorsa da müctehidin hâiz bulunduğu ze-kâ ve irfân nisbetinde bi-hasebi'l-kemâl mütefâvit olabilir. İşte ileride beyân edeceğimiz merâtib-i icthâd buna ibtinâ etmekdedir.

Muhâvere-i mezkûrede müctehidde bulunması lâbüd olan şerâ'it ve evsâf-ı lâzîmenin hülâsa-i icmâliyyesi de 1) Kitâb ve Sünnet'i fehm 2) Mevâkı'ı icmâ'ı cezm 3) Mebâhîs-i kiyâsi ihâta 4) Mekâsid-ı şer'-i şerîfi ve ahvâl ve âdât-ı akvâmi ma'rîfetden ibâret dört şu'beye münkasem olduğu gösterilmiştir. Burası gâyet mücâmel olmakla ber-vech-i âtî bastı makâle lûzûm görmekdeyiz.

1- Ma'rîfet-i ahkâma müte'allik olan âyât-ı Kur'anîyye ve ehâdîs-i nebeviyyenin ma'ânî-i vaz'îyesi ile gerek man-tûk-ı lafz, gerek menât- hükm, fehvâ-yi kelâm addolunan bi'l-cümle ma'ânî-i şer'îyyesini bilmekden ibâretdir. Ma'ânî-i vaz'îyyeyi bilmek için ya bi-hasbi's-selîka yâhud sarf u nahv ve me'ânî vü beyân gibi ulûm-ı Arabîyye'yi te'allüm

sâyesinde elfâzin medlûlât-ı efrâdiyye ve terkîbiyyesini ihâtaya ihtiyâc olduğu gibi^{*} istinbât-ı ahkâm edebilmek için Kitâb ile Sünnet'in hâs ve âm, hakîkat ve meczâz, sarîh ve kînâye, mücmel ve müfesser, nâsih ve mensûh gibi aksâmını temyîz ile her kısmin min haysî'l-ifâde hükmünü ma'rifet de lâzımdır. Bu iktidâri ihrâz etmek için ilm-i usûlde mümârese peydâ etmek iktizâ eder, lede'l-îcâb kütüb-i tefâsîre de mü'râca'at edebilir. Hattâ dilerse havâsiye de göz gezdirir. Esbâb-ı nûzûle ve nâsih ve mensûh beyânâna dâir mercî itti-hâz olunmaya şâyân müstakil âsâr-ı mu'tebere olup buların çogu matbû'dur.

Kezâlik ahkâma âid ehâdîs-i şerîfenin mütûnu ile beraber esânîdine, her hadisîn tevâtür ve şöhret ve âhâd tarîkle-rinin hangisiyle bize vâsil olduğuna vâkif bulunmak, ahvâl-i rivâyeti ihâta ile sahîh ve za'if vesâ'ir aksâm-ı hadisi ta'yîn edebilmek lâzımdır.

Molla Hüsrev rahimehüllâh *Mir'âtu'l-Uşûl*'de diyor ki: "Râvilerin cerh ve ta'dile medâr olacak ahvâlini ve her hadîsin mertebe-i kabûl ve i'tibârını ma'rifet bâbında fî zamanînâ erbâb-ı ictihâd için ilm-i hadîsde mevsûkun bîh o-lan e'immenin nusûsu ile iktifâ emr-i zarûridir. Çünkü bugün ehâdîs-i merviyenin hakâ'ikîna başka sûretle ittilâ' müte'azzirdir."

Bir de ifâde-i sâbıkadan müctehidin hâfız-ı Kur'ân ve hadîs olması şart kılınmadığı müstebân olmaktadır. *Telvîh'*-de tasrîh olunduğu üzere yalnız ahkâm-ı şerîyye beyânâna dâir olan (ve adedi beş yüzü tecâvüz etmeyen) âyât-ı Kur'âniyye'nin mevâki'ını bilmek kâfidir.^{**}

Kütüb-i ehâdîs ve esmâ-i ricâl tâdîvinden sonra ma'rifetü'l-ehâdîs pek ziyâde kesb-i suhûlet etmiştir. Bugün bir mes'eleye dâir bütün ehâdîsi az müddet zarfında tetebbu' etmek kâbil olduğu gibi *Kütüb-i Sitte*'de mevcûd bi'l-cümle rûvât-ı ehâdîsin terâcîm-i ahvâlini öğrenmek için yalnız bir cildden ibâret, gâyet müntazam sûretde matbû' *Hülsâ-i Hazreci*'ye mûrâca'at kâfidir. Zamanımızda *Küttüb-i Sitte*'nin her biri meşrûh ve mazbût olarak sûret-i mükemmellede matbû' olduğu gibi kırk bin hadîsi hâvî *Müsned-i Ahmed bin Hanbel* ile *Neylü'l-Evtâr* ve *Kenzü'l-Ummâl* ve *Mîskâtü'l-Mesâbih* gibi kütüb-i mu'tebere de şurûhuyla beraber tab' ve neşr olunmuştur.

Cevher-i Nâki, *Mîzânü'l-i'tidâl*, *Mevezû'ât* gibi pek çok âsâr-ı intikâdiyye de matbû' olarak intîşâr etmiştir.

2- Mevârid-i icmâ'a ittilâ'-i tâm lâzımdır ki müctehid icmâ'-ı ümmete muhâlif ictihâdda bulunmasın. (Buna mutta-li' olmak arzûsunda olan *Mîzân-ı Şa'râni*'yi^{***} mûtâla'a et-

* Müctehidin ulûm-ı Arabiyeye'ye vukûfu derece-i vustâda bulunmak kâfi olacağı *Cem'ü'l-Cevâmi*'de müsarrâhdır. Hattâ bu bâbda âhardan isti'âne etmesi de tecvîz olunmuştur. Kavâ'id-i Arabiyeye'de Sîbeveyh kadar, edebiyâtda Şâki'î kadar mâhir olması iktizâ etmez.

** Kur'ân-ı Kerîm'in yalnız bu kısmı müstakillen müte'addid zevât tarafından tefsîr olunmuştur. Matbû' olarak mütedâvil olan *Tefsîr-i Ahmedî* bu cümleden olduğu erbâb-ı mûtâla'annın ma'lûmudur.

*** Bu eser-i mu'teber, Ankara İstînâf Re'sisi Ömer Lütfî Beyefendi tarafından Türkçe'ye tercüme ve risâlemize ihdâ edilerek 23. nûshada mukaddimesi neşr olunmuştur. Kesret-i münderecât

sin. Tertîb-i müte'âref üzerine müretteb, matbû' bir kitâbdır.)

Yine Molla Hüsrev rahimehüllâh diyor ki: "Müctehid olacak kimse ilm-i kelâmda imâm olmak, bütün berâhîn-i akliyyeye vâkif bulunmak şart değildir. Binâ'en-aleyh akâ'id-i İslâmiyye'de mukallid olan kimse de delâ'il-i sem'iyyeden istinbât-ı ahkâm edebilir. Kezâlik ilm-i fikîha âşinâ olmak da şart kılınmaz. Çünkü ilm-i fikîh ictihâd neticesi ve onun seremesi olmakla üzerine tekaddüm edemez. Lâkin zamanımızda mansîb-ı ictihâda nâ'ilîyet furû'-i fikhiyyede mümârese peydâsıyla husûl bulmakdadır. (Çünkü şimdî bulunacak müctehid yeniden fikîh te'sîs edecek değil, belki mevcûd olanı te'yîd veya tezyîd edecekinden müstenbat bulunan mesâ'ili istihsâr ve merreten ba'de uhrâ tekrâr ile hâsil edeceğî meleke sâyesinde muhtâc-ı istinbât olan bazı meşâ'il istihsâl eyleyecekdir.)

Binâ'en-aleyh ezmine-i ahîrede ilm-i fikîh da ictihâda müsîl bir tarîk addolunur. Ashâb-ı kirâm devrinde böyle de-gildi. Ma'a-hâzâ bugün de onların tarîkâsına sülûk etmek câ'-izdir.

[117] Tenbîh: Molla Hüsrev merhûmun gerek bu, gerek mukaddemâ nakl etdiğimiz kelâmdan da ezmine-i ahîrede ictihâdin devâm ve istîmrârı väzîhan müstebân olmaktadır. Müşârun-ileyh hazretlerini red ve tezyîfe cûr'et edecek bir ferd bulunabilir mi?

3- Vûcûh-ı kiyâsa âşinâ olmakdır, meleke-i ictihâdin tâhakkuku kiyâs-ı fukahânnin şerâ'it ve ahkâm ve aksâmına bi'l-etrâf vukûfa vâbestedir. Çünkü kiyâs-ı makbûl ile merdûdu temyîz edemeyen nasıl ictihâd edebilir? Müctehidin-i kirâmin ciyâd-ı ezhâni bu meydânda tesâbuk etmekdedir. İlml-i usûlün bu kısmını okuyanlar ulemâ-i İslâm'ın tedkîkât-ı fikhiyyesine hayrân olup kalırlar. (من لم يذق لم يعرف) meseli asıl bu husûsa dâir darb olunmalıdır.

4'üncü şartın da lüzûm-ı ehemmiyeti makâle-i mezkûrede îzâh olunmuştur.

Manastırı İsmâîl Hakkı

* * *

NECÂ'IB-İ KUR'ÂNİYYE

Sûre-i Hucurât: Âyet - 13

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِّنْ ذَرَّةٍ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُورًا وَقَبَّلَنَا لِتَعْارِفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَنْتُمْ كُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَيْمٌ بِحَبْرٍ

Cenâb-ı Münzili'l-furkân âyet-i sabîkada rezâ'il-i ahlâk-dan nehiy buyurduğu gibi bu âyet-i celîlede dahi âmme-i mûkellefîni ensâb ile tefâhurdan nehy ediyor. Onlara nidâyi umûmî ile nidâ ederek buyuruyor ki: "Ey nâs (biz azîmû's-şân) sizî bir erkek ile dişiden (Âdem ile Havvâ'dan) yaratıldı (silsile-i ensâbiniz bir pederle bir mâdere münte-hîdir, şu halde bu husûsca cümleniz biri birinize müsâvî ol-duğunuzdan neseb ile tefâhurun vechi yokdur) ve biri bi-rinizi tanımaklığınız içindir ki sizî şu'ûb ve kabâ'il kildik

hasebiyle bi'z-zarûre te'ehhur eden bu güzide eserin âtiyen inşâ-allâh neşrine devâm olunacakdır. -Sirâtimüstakîm-

(yoksa âbâ ve kabâ' il ile tefâhur etmeniz ve ensâbda tefâvüt ve tefâsil iddi'â eylemeniz için değil). Sizin indallâh e'azz ve ekreminiz takväsi en ziyâde olanlarınızdır (en nesîb olanlarınız değildir. Zîrâ nüfûs-ı beseriyyenin medâr-ı kermâli ve eş-hâsin biri birine fazl ü rüchâni ancak salâh ve takvâ ileyidir. İzzet ve şerefi olmak isteyen, derecât-ı alâya nâ'il olmak arzu eden iktisâb-ı salâh ve takvâya çalışın). Allah alîmdir (sizi ve a'mâlinizi bilir) habîrdir (bevâtin-ı ahvâlinize muttalîdir)".

Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerîmede, benî Âdem bir cevherden âferîde olmakla fitratca aralarında tesâvî bulunduğunu ve mahzâ biribirlerinin nesibini tanımak hikmetine mebnî ümem ve akvâm-ı muhtelife kılındıklarını ve yekdîgere fazl ü rüchânlarına ve nezd-i İlâhî'de izzet ve şerefelerine bâdî olan haslet ancak diyânet ve takvâ olduğunu beyân ederek ensâb ile tefâhurun abes ve beyhûde olduğuna ve ancak salâh ve takvâdır ki fazl ü rüchâna medâr bulunduğuna işâret buyurur. Demek ki fitraten müsâvî halk edilmiş olan benî Âdem arasındaki fark neseb ile değil, takvâ ile fezâ'il-i ahlâkiyye ileyidir.

Emsâl-i sâ'iredendir ki (كُنْ عَصَمِيًّا وَلَا تَكُنْ عَظَمِيًّا) denir. Bu meselin mense'î şâ'irin şu:

نفس عصام سودت عصاما وعلمه الكرا والآقاداما

beytiidir. Usâm denilen zât an-asl siyâdetden bî-behre iken isti'dâdî ve rûşd ü kiyâseti kendini merkez-i siyâdete îsâl ve kendisine kerr ü harbi vüs'ü ve ikdâmi ta'lîm eyledi demekdir.

(كُنْ عَصَمِيًّا وَلَا تَكُنْ عَظَمِيًّا) kavli dahi: "Şeref ve şan senin kendi müktesebin ve mâye-i zâtın olsun, gelip geçmiş olan abâ veecdâd ile mûtfehir olma. Zâdelikle tafra furûş izz ü şeref olmak mu'teber degildir, makbûl olan şeref-i kesbîdir." me'âlini ifhâm ediyor.

Zâde-i Nûh'a şeref vermeyicek¹ Hazret-i Rab Gayrinin evlâdına bilmem ne verir izzet-i eb Es'ad Paşa

ابو همو آدم والام حواء	الناس من جهة التمثال اكتفاء
مستودعات وللاحساب آباء	وانما امهات الناس اوعية
يفاخرون به فالطين والماء	فان يكن لهم من اصلهم شرف
فان نسبتنا جود وعياء	وان اتيت بفخرٍ من ذوى نسبٍ
على الهدى لمن استهدى ادلة	لا فضل الا لاهل العلم انهمو
والجاهلون لا هل العلم اعداء	وقيمة المرء ما قد كان يحسنه
الناس موتى واهل العلم احياء	فترعلم ولا تجهل به ابدا

Dîvân-i İmam Ali

İnsanlar şekil ve hey'et cihetile biribirine müdâni ve mâye-i hilkat i'tibâriyle yekdîgere müsâvîdirler. Pederleri Âdem aleyhisselâm, vâlideleri Hazret-i Havvâ'dır. İnsanların vâlideleri derünuna esyâ tevdî olunan kaplar mesâbesinde olup nesil ve nesebde asıl i'tibâr pederlerdir. İnsanların asıl ve neseblerinde iftihâr olunacak bir kadr ü şeref var ise o da mâye-i Âdem olan balçık ile sudur. Sen ehl-i nesebden bir mefharet ityân edecek, silsile-i nesebinden biriyle övünecek

olursan bunun bizce hiç hükmü yokdur, zîrâ bizim nesebimiz cûd ü kerem ve uluvv-i cenâbdır. Fazl ü meziyet ancak ehl-i ilm içindir, onlar doğru yol arayanların râh-ı savâbda delîl ve rehberidirler. Herkesin kıymeti etdiği iyiliğidir. Câhiller ehl-i ilmin düşmanıdırular. Sen bir ilme intisâba çalış, ile'l-ebed câhil kalma. İnsanlar ölüdürler bunların içinde zî-hayât olanları ancak ehl-i ilmdir.

Îmâm Ali kerremallâhu veche hazretleri fazl ü rüchâni ehl-i ilme tahsîs ediyorsa da bu tahsîs (انهُمْ عَلَى الْهُدَى لَمْنَ) (استهدى ادلة) kavlinden nûmâyân olduğu üzere ehl-i ilmin salâh ve takvâ ile âreste olmaları ve diğerlerini fezâ'ile irşâd eylemeleri i'tibâriyledir.

[118] Kâle'llâhu Te'âlâ: ²(أَنَّمَا يَحْسَنُ اللَّهُ مِنْ عِبَادِهِ الْعَلَمُوا)

Zâhirde bazı dâniş-verân vardır ki onlar halkın fezâ'ile irşâd değil, nefislerinde bile bu ni'met-i insâniyyeden mahrumduurlar. Bu makûlelere âlim itlâki çespân değildir, bunlar âlim-nûmâ câhillerdir. Bu gibiler Hazret-i Ali'nin tebcîl eylediği ehl-i ilimden hâricdirler.

تعلمst آدمى انسان مطلق جو علمش نیست شد حیوان مطلق

عمل بى علم باشد جهل مطلق بجهل اى جان نشاید یافتن حق

Hâfiż-ı Şîrâzî

Gelelim mâ-nahnü fihe: Fi'l-hakîka neseb örfen ve şer'-an mu'teber olup hattâ bir şerîfe bir Nabî ile tezevvûc etmez. (Nabî: Bir tâ'ifedir ki Irâkayn arasında derelerde sâkin olurlar.) Fakat şemsin tulû'unda kevâkib görünmediği gibi kadr ü menzileti nesebden e'azz ve a'lâ olan îmân ve takvânın zuhûrunda nesebe i'tibâr olunmaz. Binâ'en-aleyh bir fâsîk Kureşîyyü'n-neseb olsa bile bir mü'min-i takî yanında onun kadr ü şerefi olmaz, velev ki o mü'min-i müttekî bir abd-i Habeşî olsun. Şu kadar ki iki kimse de salâh ve takvâ ictimâ' edip de onların birisi nesîb olsa, meziyyâtı müktesebesi terbiye-i necîbâne ile pîrâste olarak ötekinden farklı bulunacağı cihetle o halde neseb bâ'is-i tercîh olur, ma'amâfî bu da nâs indinde olup indallâh onların biribirinden hiç farkı yokdur.

Rivâyete göre zât-ı Risâlet-me'âb efendimiz bîrgün Medîne-i Münevvere'nin karşısından geçer iken bir zenci köle gördü. Bu köle nidâ ediyor idi ki beni satın alacak kimse beş vakit namazı Resûl-i Ekrem'in arkasında kılmakdan bâni men' etmesin, bu şart ile alsın. Sonra bu köleyi bir adam satın almış olduğundan Resûl-i Ekrem her namazda onu görüyor idi. Bir gün görmedi, sâhibinden sordu, hummâya tutulmuş olduğunu haber verince iyâdetine gitdi. Üç gün sonra yine su'âl buyurdu. Ağırlaşdığını zât-ı Nübûvvet-penâhîlerine arz eylesiyle tekrâr onun yanına gitdi, hâlet-i nez'de buldu. Köle irtihâl-ı dâr-ı âhiret eyledikde ol Seyyidü'l-enâm onu bizzât gasl ü defn buyurdu. Bir gulâm-ı esved hakkında bu derece i'zâz ve tekrim-i Muhammedî Muâcirîn ve Ensâra girân geldiğinden bu âyet-i kerîme şeref-nûzûl etti.

Şu'ûb: Sha'b'ın cem'îdir. Şin'ın fethi ile sha'b: Asl-ı vâhîde müntesib bulunan cem'-i azîmdir ki tabakât-ı ensâbin en

¹ Metinde "vermeyecek" şeklärindedir.

² Fâtır, 35/28.

yükseğidir. Şa'b kabâ'ili, kabîle amâ'iri, ammâre butûnu, batn efhâzi, fahz fesâ'ili cem' eder. Şu halde meselâ Huzey-meşa'b, Kenâne kabîle, Kureyş ammâre, Fas batn, Hâşim fahz, Abbas fasîledir. Bazıları dediler ki şu'ûb: Butûn-ı A-cem, kabâ'il butûn-ı Arabdır.

Şer'i ile kıldı ol kamer-tâb
Ta'lîm-i hukük u fazl u âdâb

Kim şer'ine eylese tevessül
İnsanlık ile eder tecemmül

Her kim ki o şer'a hidmet eyler
Dâreynde kesb-i hürmet eyler

Ümmîdir egerçi ol melek-hû
Îlmiyle cihâni kıldı memlû

Ümmî ki şer'atinde tâbân
Ahkâm-ı hukük-ı nev'-i insân

Ümmî idi gerçi kıldı kendi
Âciz bülegâ-yı Necd ü Kind'i

Sultân-ı dü kevn iken o server
Vâr u yok idi ona beraber

Mahkûm iken emrine memâlik
Üç pîrehene değildi mâlik

Râyâti olur iken muzaffer
Açılıkla gezerdi kendi ekser

Ekser vakti geçerdi medyûn
Fevtinde bulundu der'i merhûn

Yoksulluğu ihtiyâr ederdi
Yokluk ile iftihâr ederdi

Ol tâ'ir-i kuds-âşiyâne
Meyl etmedi cîfe-i cihâne

Câyî'leri sîr ederdi lütfu
Ahrâri esîr ederdi lütfu

Mevlâ-yı şefik idi latîme
Gûyâ peder idi her yetîme

Herkes idi hân-ı ni'metinde
Âlem idi taht-ı minnetinde

Hiç olmadı ol Nebî-yi sâbir
Minnetkeş-i ni'met-i ekâbir

Bizzât iyâdete giderdi
Dil-hastelere şifâ ederdi

Eylerdi teheccûd-i şebân-gâh
Kalbinde dururdu haşyetullâh

Her nefsi tutardı ol peyember
Nefsiyle hukükda berâber

Abdiyyet ile idi mübâhî
Ahlâkı idi bütün ilâhî

Bir mektebe oldu kim müdâvîm
Allâh idi zâtına mu'allim

Mukaddime-i Harâbat

Bereketzâde: İsmâîl Hakkı

* * *

REDD-İ EBÂTÎL

-mâba'd-

"Ayşe'nin de İbni Abbas'ın da Kur'ân'ı var idi" fikrasına gelince: Buna cevâben deriz ki: Evet, bunların dahi Kur'ân-ları var idi. Yalnız bunların değil, Hazret-i Ali'nin, Ebî ibni Kâ'b'in, İbni Mes'ûd'un Muâz ibni Cebel'in, Zeyd ibni Sâbit'in ve daha pek çok zevât-ı kirâmin Kur'ânları, mushafları var idi. Bunu kimse inkâr etmedi. Fakat bunlar hep Hazret-i Siddîk'in ber-vech-i bâlâ Kur'ân'ı cem'inden sonra yazılmışlar idi. O esnâda veyhûd ondan evvel yazılmamışlar idi. Zîrâ irtihâl-i Nebî'den sonra Kur'ân'ı ilk cem' eden yani huzûr-ı risaletdede yazılmış olan bütün suhuf-i şerîfeyi toplayıp da kemâ fi's-sâbık suver-i Kur'âniye'yi onlardan ayrı ayrı sahifelere yazdırıp cümlesini yanında hifz eyleyen Hazret-i Siddîk olduğu tevâturen sâbitdir. Tevâturen sâbit olan bir haberin hilâfini kabûl ise kat'iyen bâtildir. Ma'ahâzâ farz edelim ki bu Kur'ânlar Hazret-i Siddîk'in Kur'ân'ı cem' etdiği esnâda veyhûd ondan evvel yazılmış olsunlar. Fakat Hazret-i Siddîk ile beraber veyhûd ondan evvel bazı zevâtın dahi Kur'ân'ı cem' etmiş olmalarıyla Kur'ân-ı Kerîm'in kimin tarafından cem' edildiği gayr-i ma'lûm mu olması lâzım gelir, yoksa aynı zamanda veyhûd yekdiğerini müte'âkib bir çok zevât-ı ma'lûme tarafından Kur'ân-ı Kerîm'in mesâhif-i müte'addideye [119] yazılmış olduğu mu sâbit oluyor? Şübhe yok ki bu şîkk-ı sânnâ sâbit oluyor. Bu sâbit olunca Emirhan gerek bu fıkra ile, gerek bundan evvel yazdığı rivâyeler ile Kur'ân'ın kimin tarafından cem' edildiği ma'lûm olmadığını değil bilakis birçok zevât-ı ma'lûme tarafından bu hidmet-i mukaddesinin ifâ edilmiş olduğunu i'tirâf ile nakîz-i müdde'âsını isbât eylemiş ve burada dahi kendilerinin usûl-i münâzaraya ve turuk-ı istidlâle aslâ vâkif bulunmadıklarını bütün halka i'lân etmiş oluyor. Çünkü bu takdirde Emirhan: "Kur'ân'ı kimin cem' etdiği ma'lûm degildir" da'vâsını isbât için "Zîrâ ulemâ-yı İslâmiyye'nin beyânlarına göre Kur'ân zaman-ı Nebîde cem' edildiği gibi sonra Siddîk ve Ali ve Sâlim Mevlâ ebî Huzeyfe ve Ayşe ve İbni Abbas tarafından dahi cem' edildi" demiş oluyor ki artık bu delîl ile o da'vânin aynı mı, yoksa nakizi mi sâbit olduğunu kâri'în-i kirâmin enzâr-ı dakikasına arz ile Kur'ân'ın üçüncü def'a cem'î keyfiyetini dahi ber-vech-i âfî beyâna şurû' edelim.

Bâlâda beyân olunduğu üzere Hazret-i Siddîk Zeyd ibni Sâbit'e Kur'ân-ı Kerîm'in her sûresini ayrı ayrı sahifelerde yazdırıp da süver-i şerîfe-i Kur'âniyye'yi bilâ tertîb cümlesini bir mahalde cem' etdirdikden sonra bu suhuf-ı mutahharayı

yanında hıfz etmiş, ve ondan sonra bu suhuf-ı mutahhara Hazret-i Ömer'in yanında ve onun vefâtiyla dahi kerîmesi Ümmü'l-mü'minîn Hazret-i Hafsa radîyallâhu anhânnîn hânesinde mahfûz kalmış idi. Halbuki o zamana kadar Kur'ân-ı Kerîm bilâd-ı İslâmîyye'nin her tarafına dağılmış ve aded-i mesâhîf pek ziyâde çoğalmış idi. Fakat bu mesâhîf-i şerîfe vûcûh-ı kirâ'et hasebiyle yekdiğerine az çok muhâlif idi. Ma'âhâzâ bunda bir be'is yok idi. Çünkü bu ihtilâf, ma'nâ cihetiyle değil, yalnız lûgat cihetiyle idi, hasbe'l-îcâb ma'nâyi vâhidi elfâz-ı mûterâdife ile ifâde kabîlinden idi. Bu ise mücerred Kur'ân'ın tilâvetini teshîl ve ma'nâsını daha vâzih bir sûretde tefhîm hikmetine mebnî idi. Bu da izn-i Îlâhî ile icrâ olunuyor idi. Zîrâ Kur'ân-ı Kerîm esâsen lûgat-i Kureyş üzere nâzil olmuş idi. Gerçi bütün kâbâ'il-i Arab ayn-ı lisân tekellüm ediyordu, Kur'ân da Arabîdir; fakat kabâ'il-i Arab'ın bazı lûgatleri arasında fark var idi. Hattâ bir kabîlenin istî'mâl etdiği elfâzda bile bu fark bulunuyor idi. Nitelik her kavmin lisânında dahi bu keyfiyet mevcûddur. Aynı sınıfa mensûb olup da aynı ayrı kasabalarda, köylerde sâkin olan ahâlinin istî'mâl etdikleri elfâzdan bir çögünun ma'nâ cihetiyle değil yalnız lûgat cihetiyle yekdiğerine muhâlif olduğu her memleketede görülmekdedir.

İşte bu sebebden dolayı birçok kimseler Kur'ân-ı Kerîm' in bazı elfâz-ı şerîfesini ilk nâzil olduğu vechile gerek telafuzda, gerek ma'nâsını tefehhümde su'ûbet çekiyor ve bu i-se Kur'ân-ı Kerîm'in sur'at-i intîşârına ve bütün kabâ'il taraflından me'anî-i münîfesinin sühûletle anlaşılmasına mâni' oluyor idi. Bu hâl Hazret-i Resûl'ün izzîrâbât-ı nübûvvet-penâhilerine ba'sı oldu. Kur'ân-ı Kerîm'in yedi lûgat üzere inzâl buyurulması için Cenâb-ı Hakk'a du'â eyledi. Onun bu du'â-yı risâlet-penâhları karîn-i icâbetgâh-ı Rabbü'l-âlemîn oldu. Ba'dehû Cibrîl-i Emîn Kur'ân-ı Kerîm'i Hazret-i Resûl'e yedi lûgat üzerine teblîg buyurdu, yani beyne'l-kabâ'il elfâzını tekellüm ve me'anîsini tefehhümde su'ûbet çekilen bazı kelimât-ı Kur'âniye'yi yedi lûgat üzerine Resûl aleyhî-s-selâma tilâvet ve ta'lîm eyledi. Bunun üzerine Hazret-i Resûl ashâb-ı kirâmına ve bilhassa kurrâ hazerâtına işbu lûgât-ı seb'ayı tilâvet ve ta'lîm buyurduğu gibi kurrâ hazerâtı dahi Hazret-i Resûl'den ahz etdikleri lûgat-ı seb'ayı kabâ'ile ta'lîm etdiler. Yani kurrâ hazerâtından herbiri ta'lîmine me'mûr olduğu kabileyeye yalnız lâfîz cihetiyle lûgat-ı Kureyş'e muhâlif olan yerlerde o kabîlenin kendi lûgatlariyla Kur'ân-ı Kerîm'i ta'lîm etdi.

(كُلُّنَا أَضْاءَ لَهُمْ مَشَّرِّا فِيهِ)¹ Ez cümle Ebî ibni Kâ'b hazretleri ayet-i kerîmesindeki lafz-ı şerîfini bazen aslı üzere (مشروا فيه) ve bazen mûrâdifi olan (سعوا فيه) ve bazen diğer mûrâdifi olan (مرروا فيه) diye tilâvet ve ta'lîm ediyor idi.

Kezâ Ebî ibni Mes'ûd (ra) hazretleri de² (لِلَّذِينَ أَتَمُوا أَنْظُرُونَا) yetindeki kavl-i şerîfini bazen aslı üzere (انظرونا) ve bazen mûrâdifi olan (امهلا) diğer mûrâdifi bulunan (آخرنا) diye tilâvet ve ta'lîm eyliyor idi.

Kezâ müşârun-ileyh bir gün bir A'rabi'ye³ (طعام الآتيم) âyetini ta'lîm etdiği sırada A'rabi'ye (طعام الآتيم) lafz-ı şerîfini aslı üzere kirâ'et etdiremedi. A'rabi yerinde (طعام الباتيم) diyor idi. Ebî Mes'ûd (ra) birkaç kere bu lafz-ı şerîfi A'rabi'ye tekrâr etdirdi ise de A'rabi'nin dilini düzeltmemeyince yerinde onun mûrâdifi olan (الفاجر) kelimesini telaffuz edebilir misin? Yani (طعام الفاجر) diyebilir misin? Su'âl etdi. O da: Evet, cevâbını verdi. Ebî Mes'ûd (ra): Öyle ise öyle oku dedi. O da öylece okudu. Diğer bazı kelimât-ı Kur'âniye dahi lede'l-îcâb işte bu minvâl üzere müte'allimin hâline göre vûcûh-ı adîde ile tilâvet ve ta'lîm olunuyor idi.

Ma'a-hâzâ Kur'ân-ı Kerîm'in böyle bazı kelimât-ı şerîfesinin hasbe'l-îcâb mûrâdifleri olan diğer bazı elfâz ile tilâvet ve ta'lîmi hiç kimsenin nazar-ı dikkatini celb etmiyor ve hiçbir mü'minin fikrini bozmuyor idi. Zîrâ Kur'ân'dan bir ma'nâyi lede'l-îcâb yedi lûgat-i fâsihadan herhangi bir lûgat ile îrâdına izn-i Îlâhî lâhik olmuş ve bu da bütün kâbâ'il-i Arab'ın ma'lûmu bulunmuş olmakla bunda fikir bozacak, mûcib-i ihtilâf olacak birsey yok idi.

Bu hâl yani bazı kelimât-ı Kur'âniye'nin hasbe'l-îcâb lûgat-ı adîde ile tilâveti hâli, beyne'l-müslimîn aslâ ihtilâfi mûcib olmayarak Hazret-i Osman zamanına kadar devâm etdi. Müşârun-ileyh hazretlerinin makâm-ı hilâfet-i kübrâya ta'yîn [120] buyurulduğundan bir sene sonra yani hicretin yirmi beşinci senesinde Şam ordusunun Irak ordusuyla birleşerek Azerbaycan ve Ermine üzerine sevk olunması makâm-ı hilâfetden emr olundu. Bu iki ordu hitta-i Irakiyye de birleşerek ol cânibe hareketle oralarını feth etdiler. Fakat bu sırada Irak ordusuyla Şam ordusu arasında vûcûh-ı kirâ'et ce ihtilâf zuhûr etdi. Çünkü Şam ahâlisi Ebî ibni Kâ'b'in, Irak ahâlisi ise Abdullah ibni Mes'ûd'un ta'lîmi üzere Kur'ân-ı Kerîm'i tilâvet ediyorlar idi. Halbuki bu iki kirâ'et arasında bazı kelimât-ı Kur'âniye'de lûgatca ihtilâf var idi. Binâ'en-aleyh bunlar yekdiğerinin kirâ'etini inkâr etdi. Az kaldı ki büyük bir fitne zuhûr edecek idi. Bu hâl-i esef-iştîmâlden Medâyîn askerinin emîri ve Hazret-i Resûl'ün mahrem-i esrârı olan Huzeýfe bin el-Yemân hazretleri pek ziyâde müte'essir oldu, bütün ehl-i İslâm'ı bir kirâ'et üzere cem' etmek lûzûmumu te'emmûl eyledi, oradan Küfe'ye avdetinde bu bahsi meydâna koydu. Orada bulunan birçok ashâb-ı kirâm onun bu re'yini tasvîb etdiler ise de Ebî Mes'ûd (ra) muhâlefet etdi. Lûgât-ı seb'adan hiçbir lûgatin Kur'ân'dan kaldırılması aslâ că'iz olamayacağı re'yinde bulundu, o da hemen Küfe'den kalkıp Medîne'ye gitdi, bu ihtilâfin âkibeti gâyet vahîm olacağını hazret-i halîfeye arz eyledi. Hazret-i halîfe dahi her yerde mercî' ve me'haz olmak ve yalnız lûgat-ı Kureyş'e kasr edilmek üzere bir mushaf-ı şerîf tertîbini re'y eyledi. Hazret-i Ali vesâ'îr bazı ashâb-ı kirâmî da'vet edip bu re'yini onlara söyledi. Onlar tarafından onun şu re'yî kabûl edildi. Bunun üzerine hazret-i halîfe Zeyd ibni Sâbit ve Abdullah bin Zübeyir ve Said ibni Âs'ı ve Abdullah ibni Hâris hazerâtını da'vet edip onlara lûgat-ı Kureyş üzerine bir mushaf-ı şerîf yazmalarını emr etdi. Ve Zeyd ibni

¹ Bakara, 2/20.

² Hadîd, 57/13.

³ Duhân, 44/43-44.

Sâbit radiyallâhu anh hazretlerini bunlara reis ta'yîn eyledi. Ba'dehû Hazret-i Hafsa radiyallâhu anhânin nezdinde mahfûz olan suhuf-i mutahharayı celb edip onlara verdi. Fakat bu suhuf-i mutahhara lügât-i seb'ayî câmî' olduğundan hazret-i halîfe kendilerine: Zeyd ibni Sâbit ile Kur'ân'dan bir kelimedede ihtilâf ederler ise o kelimeyi behemehâl lügât-i Kureyş üzere yazmalarını tenbîh etti. Zîrâ Kur'ân lügât-i Kureyş üzere nâzil olmuşdur, dedi.

-mâba'di var-

Mûsâ Kâzîm

* * *

MÜNÂFIKİN

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ عَانِدُرُهُمْ أَمْ لَمْ تُعْنِدُرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ اللَّهُ عَلَىٰ فُلُوْبِهِمْ وَعَلَىٰ سُعْدِهِمْ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غَنَّاوةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ¹

O kimseler ki küfretmişlerdir, inâd yüzünden nûr-ı îmâni zulmet-i şirk ile örtmüşlerdir, ey Resûl-i zîşânîm, sen onları azâbla ihâfe etmiş, yâhud etmemişsin, onlarca hep birdir, her ne yapsan onlar îmân etmezler, her ne söylesen onlar hakkı kabûl eylemezler. Allah (celle şânuhû) onların kalblerini kapamış, kulaklarını tikamış, gözlerine perde çekmiş; onlar hakîkati anlamazlar, doğruyu iştezmeler, râh-ı savâbı görmezler; onlar o derece şaşkın kimselerdir. Sen, ey hakîkati seven, doğru yoldan giden Resûlüm, emîn ol onlar belâlarını bulacaklar, onlar için dehsetli azâb vardır. Sırası gelince azâb-ı Rabbânîmi anıllar.

Bazı insanlar var: (وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ أَمَّا بِاللَّهِ وَأَمَّا بِالْآخِرِ)² “Biz Allâh'a ve âhiret gününde inandık” derler; ³(وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ) halbuki inanmamışlardır, o şeref-i îmân onların kara kalblerine nasîb olmamışdır; zâhiren Müslümanlardır, fakat kalbleri küfürle, her türlü levsiyât ile doludur. Onlar öyle zu'm ederler, böyle yapmakla, içindeki küfür ve fesâdları gizleyerek ağızlarıyla hakdan dem vurmakla zannedeler ki ⁴(يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا) Allâh'i ve kalbleri îmân nûruyla parlayan hakîkî mü'minleri igfâl ederler. ⁵(وَمَا يَحْدُثُونَ إِلَّا أَنفَسُهُمْ وَمَا) Bilmezler ki kendilerini aldatırlar. Hiç kalblerdeki esrâra vâkif olan Allâhu azîzü's-şân aldanır mı? Hiç kalbleri envâr-ı hakâyikla mâlî pâk mü'minler böyle şeylere kapılır mı?.. Aldanan yine kendileridir: Böyle aldatacığım hûlyâsıyla seyyî'ât defterleri doluyor.

Onların kalblerinde has-talîk, maraz-ı nîfâk, maraz-ı hased vardır; onlar için yanıyor, günden güne insanlıktan çıkyor, hâzîz-i behîmiyyete düşüyorlar; Allah da dâimâ onların bu marazlarını ziyâde-leştirir, hergün, her zaman beyânât-ı hâkkâ-i süb'hâniyye-style onların yüreklerini deler, yakar. Onlar isterler ki hep bu yapıklarına Allah (celle şânuhû) hazretleri: “Ayn-ı hikmet-

dir” desin. Onlar Kur'ân'ı ele almazlar, ahkâm-ı celîlesini işitmek istemezler; çünkü aldkâça, iştidikce marazları tezâ-yûd eder. Vicdân azâbı onları yer, bitirir.. Fakat yalnız bununla kalmayacak, ⁷(وَلَئِمَّا عَذَابَ أَيْمَمْ بِمَا كَانُوا يَكْدِبُونَ) Allah celle şânuhû, onlara dehsetli azâb verecek, dünyada habs ü katl olunacakları gibi âhirette de yalanları birer zebâni olup kendilerine ebedî azâblar edecektir.

Onlar o derece hâ'in, o derece dolandırıcı, yalancı, kimselerdir ki (وَإِذَا قَبَلَ أَهْمَّ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَاتُلُوا إِنَّمَا تَعْنِي مُصْلِحُونَ) onlara: “Nedir bu yaptığınız? Ortalığı fesâda verdiniz. yapmayın, âlemi bu kadar karışdırmaçın, mü'minleri böyle aldatmayın; ayıbdır etmeyein, yazıkdır eylemeyein!..” denildiği vakit, derler ki: “Ne demek?.. Biz ifsâd mı ediyoruz? Hâşâ. Bizim işimiz salâhdır, biz İslâh ediyoruz, biz muslihiz.” ⁹(أَلَا إِنَّمَا هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ) Ey hakîkât-perver mü'min kullarım! Âğâh olunuz ki onlar müfsidlerdir, fakat müfsid olduklarını bilmezler. Hep “İyi yapıyorum” zu'munda bulunurlar. Vicdânlarını bu sûretle iskât etmek isterler.

وَإِذَا قَبَلَ أَهْمَّ أَمْنًا كَمَا أَمْنَ النَّاسَ قَاتُلُوا إِنَّمَا تَعْنِي [121] السُّفَهَاءُ¹⁰

Onlara: “Herkesin hakîkati kabûl etdiği gibi siz de doğru yola gelin, îmân edin, bu haber verilen şeylere inanın” deildiği vakit, derler ki: “Îmân mı edelim? O akılsız câhiller gibi böyle şeylere biz de mi inanalım?” ¹¹(أَلَا إِنَّمَا هُمُ السُّفَهَاءُ) İyi biliniz ki asıl akılsız, fiksiz sefihler onlardır; fakat ne fâ'ide ki bunu takdîr edemezler.

وَإِذَا لَعُوا إِنَّمَّا قَاتُلُوا إِنَّمَّا وَإِذَا حَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ قَاتُلُوا إِنَّمَا تَعْكَمُ¹² (Sâf, hakîkî bir mü'min ile görüşdükleri vakit: “Biz de mü'miniz, îmân etmisizdir” derler, hempâları olan şeytanlarla yalnız kalınca da: “Biz sizinle beraberiz; mü'minlere karşı bizim o mu'âmelemiz, onlarla istihzâdir, alaydır” diyorlar. ¹³(اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمْدُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَغْمَهُونَ) Fakat iyi bilsinler ki Allah onlarla istihzâ eder. Vâdî-i dalâletde sürükleneceklerini temdîd eder.

أُولَئِكَ الَّذِينَ آمَنُوا قَاتُلُوا إِنَّمَّا وَإِذَا رَبَحُتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا¹⁴ (Onlar öyle bir takım humakâdır ki hidâyet ve sa'âde-te bedel dalâleti istirâ ederler; para vererek, bütün mevcûdiyetiyle çalışarak günâh kazanırlar. Fakat bu ticâreden bir hayır mefkûd, bu kazançdan bir fâ'ide yok, böyle yapmakla mazhar-ı hidâyet olamazlar.

مَنْلُوْهُمْ كَمَّلَ الَّذِي اسْتَوْفَقَ فَإِنَّمَا أَصَابَتْ مَا حَوَلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ¹⁵ (Bilir misiniz, onlar nasıl adamlardır? Size teşbih edeyim: Haniye bazı kâfileler sahrâda, korkulu beyabanda ateş yakarlar, vaktâ ki ateş etrafı aydınlatmaya başlar, Allah ateşin nûrunu, ziyâşını alarak onları

⁷ Bakara, 2/10.

⁸ Bakara, 2/11.

⁹ Bakara, 2/12.

¹⁰ Bakara, 2/13.

¹¹ Bakara, 2/13.

¹² Bakara, 2/14.

¹³ Bakara, 2/15.

¹⁴ Bakara, 2/16.

¹⁵ Bakara, 2/17.

¹ Bakara, 2/6-7.

² Bakara, 2/8.

³ Bakara, 2/8.

⁴ Bakara, 2/9.

⁵ Bakara, 2/9.

⁶ Bakara, 2/10.

zulmetde bırakır, hiçbir tarafı görmeyerek hâ'ib ü hâsir kârlar... İşte bunlar da tıbkı böyledir, çalışırlar, çabalarlar, sonunda haybet ve hüsrâna mahkûm olurlar. Bunlar o kadar sersem mahlûklardır ki **صُمْ بُكْمٌ غَمْ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ**¹ kulakları tikanmış, hiç hakikati işitmeyler.. Dilleri tutulmuş, hiç doğruyu söylemezler.. Gözleri körleşmiş, hiç hakkı fark etmezler.. Artık bunlardan bir hayır, bir nedâmet umulmaz; bunlar böyle haşr olup gidecekler.

أَوْ كَسَبَ مِنِ السَّمَاءِ فِيهِ² **وَرَدَّ وَرَقْ يَجْلَلُونَ أَصَابَعَهُمْ فِي اذانِهِمْ مِنِ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمُؤْتَ** **ظُلُمَاتٌ وَرَعَدٌ وَرِزْقٌ يَجْلَلُونَ** Bunlar tıbkı o korkunç kimseler gibidir ki firtinalı geCELERde, arz ve semâ birbirine karıştığı vakit, gök gürlemeleri, yıldırımlar ortalığa dehset verdiği anda sâ'ikaların dehsetinden, ölüm korkusundan o gürültülerini işitmemeK için kulaklarını tikarlar. Hiç kulağı kapamakla isâbeti mukadder olan sâ'ikadan kurtulmak mümkün müdür? İlmi sübhanî o küfür ile, hıyanetle dolu kalblerin hafâyâsına vâkifdir, bütün akvâl ve efâ'l-beşeri muhitdir, zamanı gelince azâbindan kurtulmak imkâni yokdur.

Onlar böyle beyâbân-ı vahşetde kalan sefihlerdir, onlar böyle zulmetler içinde pûyân olan münâfiklärdir. Onlara ne bir kamerin ziyâ-yi rengini râhber olur, ne bir fecr-i âtînîn tulû'u. Bunlar firtinalı, muzlim, dehşetnâk bir şeb-i yeldâ-yi ebedînin mahkûm-ı kahridirlar.³ **يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطُفُ أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا** **(أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا** Onlar için rehber, onlar için ziyâ yıldırımlardır; müdhiş bir azâb-ı vicdânî içinde tayy-i merâhil ederler, sâ'ikalar altında yürütürler; gözlerinde nûr kalmamış, şimşekler çakıkça bir adım atarlar, sonra yine zulmetde kalarak hâ'ib ü hâsir sendelerler.

İşte onlar böyle bir sağırlık ve amâ ile girdâb-ı azâba sürüklüyorlar.⁴ **وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَنَهَبَ بِسْعَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ** **(تَقْتُلُونَ** **Eğer Allah celle şânuhû dileseydi onların bu bâtinî sağırlık ve körlüklerini zâhiren de verirdi. Allâhu azîmû's-şân her seye kâdirdir.**

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اغْبِنُوا رَبِّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ⁵ **(تَتَّقُونَ** Ey çeşmân-ı vücûdu gibi dîde-i basîreti de rûşen kularım, siz onlar gibi olmayınız, Rabbinize, sizi ve sizden evvelkileri yokdan var eden Rabbu zü'l-celâlinize ibâdet ediniz, hakikatden ayrılmayınız, sizin için ittikâ, felâh ve sa'âdet me'mûldür...

Ebu'ş-Şeref

* * *

TERÂCİM-İ AHVÂL YÂD-I MÂZÎ

mukâta'ası eshâminin beher sehmi dörder kîse fâ'iz olmak üzere yüz yirmi beş tam sehim terfîbinden bir sehim ile Ne-

zâret-i Filibe ve tevâbi'i mukâta'ası eshâminin beher sehmi dörder kîse fâ'iz olmak üzere altı tam sehimden bir sehim rubu' hissesini ber-vech-i mâlikâne mutasarrıfları filân bin filân ve filâne binti filâneden pederimin teferrûg eylediği sadreyn-i muhteremeyn imzâlarıyla mümzâ huccet-i şer'iyede ifâde olunduğu husûsunu, ve diğeri İstanbul ve tevâbi'i emti'a gümrüğünden beher bes kesesi bir sehim olmak üzere dört yüz tam sehimden bir sehim bi'l-müzâyede merhumun uhdesinde tekârrur etdiğini mutazammin bulunmuştur.

Biz iki kardeÅ ı refâh-ı hâl ile gülüp oynuyor ve akrân ve emsâlimiz içinde nâz ü niyâz ile büyüyor idik. Üvey peder evin içinde atabeylik mu'âmelesi eder ve ahillâ-yi peder ötede beride gördükçe bizlere yâdigâr-ı uhuvvet nazâr-ı şefkatıyla bakarak iltifât ve nüvâzişlerini dirîğ etmezler idi. Bu cihetle lezzet-i peder ni'met-i bûlendinden mahrûm yetimizden başka bir noksânımız yok gibi görünür idi.

Sedâ'idinden bazı mertebe iżtirâb rû-nümûn olan eyyâm-ı şitâ bir feyz-i [122] cedîd ile mevsim-i rûh-efzâ-yi bahâri tehyî'e eylediği gibi hâkikatine ittilâ'a idrâk-i za'if-i beşerin pervâz edemediği kader dahi bâzen olur ki bir lütf-i nevîn ile mütenâ'im etmek için tab'-ı beşerin zâhire bakıp da bâdî-i emirde hoşnûd görünmediği bir sûretde tecellî eder. Bu kabîlden olarâk bir müddet bizden hüsün-i tâli' yüz gevirmiş gibi göründü, evvelki hâlin bir hayâl-i elem-nâkinden başka birşey kalmadı. Aradan bir müddet geçdi, lalamız Saîd vefât eyledi. Kendimizi ancak geçindirebilecek olan şu birkaç şey, â'ile içinde â'ile peydâ olduğu ve hîcbirimizin şu eser-i âtifet-i pederden başka bir medâr-ı ta'ayyüsü, bir penâgâhı olmayıp cümlemizin geçinmesi buna münhasır bulunduğu cihetle idâremize yetişmez oldu. Bu ârizayı da âilemizin ma'isetince mühim bir hâdise teşâdid eyledi.

O aralık hûkûmet-i seniyyece Sultanahmed civârında bir tesviyeye lûzûm görünümkle sâlîfî'l-arz dükkânın karşısındaki adada bulunan dükkânlar hedm edilerek meydâna ilhâk olunmuş. Cihet-i mukâbelede vâki' dükkânların saçakları kesilmiş, o sırada bulunan bizim dükkânın da bi't-tabi' saçığı kesilmek içâb eylemiÅ . Dükkânın ön tarafı meger köhne imiÅ . Saçak kesilir iken bütün bütün göçüp gitmesin mi...

Müste'ciri bulunan Sakızlı Yani bedel-i icârenin sülüsâniyla ödenmek üzere ta'mîrini ta'ahhûd eylemiÅ . Fakat mesârif-i ta'mîriyyenin hesâbını kim göreceK. Merkûmun insâfına göre yürüdülmüş. Sonra bu mesârif bir hayli zaman bitip tükenmek bilmemiÅ . Dükkânın kısmen bedel-i icârinden te'diyât vukû' buldukca borç tenezzül edeceğine kabarmak isti'dâdını aldığı vakitler bile oldu. Az kaldı ki Yani alacaÅ mukâbilinde dükkânı zabit etsin. Bereket versin ki bîçâre Safvet gibi girîbânimiz ile'l-ebed bakkal Yani'nin dest-i te'-addisinde kalmadı.

Zavallı Safvet'in kurtulmadı gitdi girîbâni
Dü-dest-i Asvador ekmekciden bakkal Yani'den

Yani'nin san'ati bakkallık olduğu halde kendisinde hayilden hayli müverrihlik merâki ve feylosofluk neşvesi var idi. Mütefelsif ve târih-nâsinâs olan Yani bu fenlere dâir söz

¹ Bakara, 2/18.

² Bakara, 2/19.

³ Bakara, 2/20.

⁴ Bakara, 2/20.

⁵ Bakara, 2/21.

söylemekden pek hoşlanır idi. Hele müktesebâti sîrf meç-hülâtdan ibâret bulunan biz sindeki muhâtabeyni görünce âdetâ coşar ve bu yolda sâ'atlerce nefes tüketmekden usanmak bilmez idi. Felsefe ve târih nâmına olan o hurâfe ve efsâneleri biz nice müddet fartı lezzetle istimâ' etdik ve pek çok kere olurdu ki: Bu ne azım ma'lûmâtdır, diye hayretlere gark olur idik. Şu beyt-i muktebes bizim o zamanki hayretimizin tercümân-ı mü'eddâsidir:

Derdik sanarak onu mahâret
Ya Rab bu ne ilim ne firâset

İdâremiz darlaştığından bir vakitler tabanca, kılınc, kama, enfiye kutusu, şal, çubuk takımı gibi muhallefâtдан o-lup artık hâlimize nisbetle zevâ' id addolunan öte beri şeyleri satmaya başladık, bu da bitdi. Bundan sonra hâlimizde, kı-yâfetimizde bütün bütün bîkeslik nişâneleri göründü. Vaktiyle bayramlarda seyranlarda kendi hallerince giydirilip kuşadılır ve lalaları ellerinden tutup gezdirilir olan şu iki yetim, öyle günlerde feleğin bu nüvâzîşine nâ'il olmakdan başka eyyâm-ı sâ'irede dahi câlib-i merhamet bir hâle dûçâr oldular. Nazımızı çekerken, âğûş-i âtfetine atılacak ne bir peder, nenidâ-yı hazînâremizi işidir bir feryâd-res var idi. O zamanın hâfızamda mahkûk hatrât-ı te'essüründendir ki ne vakit bir öksüz görsem içim titrer, hemen tatyâb-i hâtırına şîtabân olurum.

Biraz vakit evimizin karşısında Canfedâ Hâtun Mektebi'ne gelip gitmişidik. Sonra beni Fâtih civarında Hâfız Paşa Mektebi'ne verdiler. Mektebin hocası Sultân Selim Câmi'-i Şerîfi baş imâmî Hâfız İsmâîl Efendi merhûm idi. Orada Kur'ân-ı Kerîm'i hifz etdim. Sonra ta'lîm okudum. Ta'lîm: Vakf mahallerini ve üzerlerine mevzû' secâvendlerin nev'ini belleyerek Kur'ân-ı Kerîm'i tecvîd üzere okumakda rüsûh peydâ etdiren usûle itlâk olunur.

İstîtrâd

(İlm-i tecvîd ve kırâ'etde beyân olunduğu üzere vakf: Bir kelimeyi mâba'dinden sekte-i tavîle ile kat' etmeye denir. Vakf ancak ma'nâsı tam olan şey üzerine olur. Bazı ulemâ-i tecvîd vakfı: Lâzım, mutlak, câ'iz, mücevvez li-vechin, murâħħas zarûreten nâmlarıyla beşe taksîm etmiş ve vakf-ı lâzîma "م", mutlaka "ل", câ'ize "ج", mücevvze "ج", murâħħa-sa "ص" harfleriyle işaret etmektedir. Vakf mahallerini gösteren bu işaretlere "secâvend" denir.

Vakf-ı lâzîm o vakfdır ki iki tarafı vasl edilse ma'nâ te-gayyür eder ve sözün halâveti zâ'il olur. Vakf-ı mutlak: Mâba'diyle ibtidâ müstahsen olan vakfdır. Vakf-ı câ'iz odur ki iki tarafdan iki mûcebin tecâzübünê mebnî kendisinde vasl ve fasl câ'iz olur. Vakf-ı mücevvez li-vechin odur ki bir veche mebnî kendisinde vakf tecvîz olunmuşdur. Zarûreten murâħħas olan vakf odur ki durulan mahallin mâba'di mâ-kablinden müstağnî değil iken kelâmin uzamasından dolayı nefesin inkîtâ'ı cihetiyle durulmaya mecbûriyet hâsil olmasına mebnî ona ruhsat verilir.

(Vakf olunmayacak yerlere "Y" işaretini vaz' olunur. "Y" demekdir. Bu işaret bazı âyet başlarına da vaz' edilir ve bundan maksad, âyet-i sâniyenin birinci âyete laf-

zan irtibâti bulunduğundan iki tarafın vaslına işaret etmekdir. Fakat re's-i âyet olmak i'tibâriyle o gibi yerlerde vakf hasen ve mâba'dlarıyla ibtidâ müstahsendir. Şu halde o misillü mevâzi'de, âyeteyn arasındaki irtibât-ı lafziye nazaran vasl olunabileceği gibi re's-i âyet olmak i'tibâriyle vakf edilse de olur. İntihâ.)

[123] Kitâbullâhi muvâchehe-i üstâzda ezberden tilâvet eyleđigimiz esnâda vakf etdiğimiz mahallerdeki secâvendin nev'ini ale'l-ekser sorar idi. –mâba'di var–

Bereketzâde: İsmâîl Hakkı

HADÎKA-İ FİKRİYYE

MADDİYYÛNUN ŞUBÜHÂTİYLE ONLARIN BUTLÂNI

Ma'a-mâfih biz bunların hepsini bırakalım da, bilâ istisna her kalbi işgal eden, her hatırla hutûr eden şu mühim suallere cevap vermelerini kendilerinden ricâda bulunalım:

Acaba hadd-i zâtında sâmi'adan, bâsiradan nasîbi olmayan madde nasıl oldu da şu kâinat-ı bedî'i, şu vûcûd-i muazzamî eşkâl ve keyfiyâtında görülen o nâ-mütenâhî tebâyüniyle, tenevvü'yle ibdâ'a kâdir oldu? Gözümüzle görüyoruz ki madde bir takım ahkâm ve kavânîne münkâd olmuş da onlar vasatisiyle mantıkî nisbetler, mu'tedil hudutlar dâiresinde teşekkürîlâtâ mazhar olmaktadır. Pekâlâ, nasıl tasavvur olabilir ki idrak ve ta'akkul ni'metinden mahrum olan bir şey, kendiliğinden kalksın da ukûl-i beseri mehbût edecek sûrette bir gâye-i kemâle doğru ilerlesin gitsin? Nasıl olur ki akıl ve idrâkten ârî olan madde, insan gibi akıl ve idrâk hasâisinden mutemetti' bir âlem, bir nûsha-i kübrâ vûcûda getirsin? Nasıl olur ki madde, hikmetin manasını bilmez, onu hissetmez iken hakîmâne bir takım kavânîn ile icrâ-yı hükm etsin? Nasıl olur ki madde, nizâmin ne olduğundan haberdâr değil iken tekvîn ettiği mükevvenât arasında böyle bir âheng, böyle bir nizâm hükm-fermâ olsun?

Zira biz gözümüzle görüyoruz ki cemâdâttan nebâtâta, hayvanâta, insana varincaya kadar bu mevâlid-i erba'a-i kâinatın her biri hissolunur bir terakkide, hem de seviye-i tasavvurdan pek yüksek bulunan bir gâye-i kemâle doğru ale'd-devâm terakkidedir. Nasıl olur da gayr-ı müdrik olan madde-i amyâ kendiliğinden böyle bir sebîl-i terakkî ta'kîb eder durur? Nasıl olur da duymaktan, anlamaktan muarrâ bulunan madde, nebâtât, hayvânât, cemâdât âlemlerinde bu kadar mübda'ât yaratır; sonra onların her birine muhtaç olduğu vesâit-i hayatı, hifz-ı nev'i, esbâb-ı bekâyi, vesâit-i irtilâyi ifâza eder? Nasıl olur da basiretten hayattan nasîbi olmayan madde, insanda ve hayvanda kendilerini muhît olan eşyâyi temyîz edebilmek için en bedî' bir tertîb, en mükemmel bir nizâm ile bu kadar müdekkikâne, bu kadar mâhirâne havâs, ibdâ'na zafer-yâb olabilir? Nasıl oluyor ki bu havâs, bu echize, bütün bu eczâ-yı beden efkâra durgunluk verecek bir terkîb-i ekmel ile terekküb ediyor da işlerinden hiç biri vazîfeden hâlî bulunmuyor; karâni olduğu cüz'ün âhengini haleldâr etmiyor? Neden bu âlem-i tabîat-ı hevl-engîz bir halîta-i hilkat olmamış da şu ahengdâr, şu muhkem ibdâ'-ı bâsîra-pîräya cilve-zâr olmuş?

İşte maddiyûna bu sualler îrâd olununca can alacak damarlara basıldığını anlarlar. Lâkin yine sıkılmayarak derler ki: Bunların kâffesi kânûn-ı intihâb-ı tabî’î sâyesinde husûl bulmuştur.... İntihâb-ı tabî’î kânûnu ne imîs diyeceksiniz öyle mi? Hâ! İntihâb-ı tabî’î şudur ki tabiat, daimî bir terakkîye sevkolummuştur; iyîyi seçerek almaya, kötüyü bırakmaya meyyâldir. Bunun için daima kâmilden ekmele meyl ve ona doğru seyr eder....

Eyyühe'l-ukalâ! Hiç bu hezeyanlar cevap diye kabul olunur mu? Size şimendüfer ne için yürüyor? diyen adama, evet, zira yürümeye, ovaları katetmeye meyyâldir de onun için, cevabını verebilir misiniz? Hakikatten bahsetmek sade-dinde bulunan bir akılda böyle bir cevabin suduru kâbil midir? Lâkin biz onlara tabiatı böyle terakkîye, tekemmüle, eczâ-yı kâinât arasından dâimâ efdal ve aslahı intihâba sev-keden sâik nedir? Diye sorarsak, bizimle yek-zebân olarak, işte o sâik bütün eşyâ üzerinde keyfe-mâ-yeşâ' icrâ-yı tasarruf eden, bütün eşyâ üzerinde hükmünü yürüten, bütün eş-yâyi muhît olan yed-i kudret-i ilâhiyyedir diyecekler mi? Tabiatın bu insiyâkı, tarîk-i tekemmüldeki bu terakkisi bütün ekvân üzerinde hâîz-i tasarruf olup, onları ilm ü hikmet-i e-zelîsi iktizâsına sevk ve idare eden bir ilâh-i mutlakın vü-cûduna cerhi nâ-kâbil bir delil-i hissî, bir bûrhân-ı meşhûd olmaz mı?

Kânûn-ı intihâb-ı tabî’î, maddiyûnun en müşkil zaman-larda ilticâ ettiğleri girizgâhlarıdır ki bunun da vücûd-ı hâlik-ı zülcelâli istidlâl için en vâzih bir delil olduğu anlaşıldı. Maddiyûnun birini yakalar da münâzarada bu noktaya getirseniz, bakınız herifin beti benzi uçmuş, kuvâ-yı akliyyesî tâ-rumâr olmuş, gayet müşkil bir mevkî'-i mülzemiyyette pe-rişan bir halde kalmış, size Jiraff ile Stofet'in şu sözlerini tekrar ediyor:

"O halde neden bu kuvve-i hâlika, ismini âtesin hurûf ile semaya yazmadı?"

Bakiniz şu feylesofların, terbiyelerinin, zekâlarının par-laklısına, serdetikleri şübhâtin derece-i ehemmiyyetine, bakınız da ibret alınız! Ya Rab, yol senin yolundan başkası değildir; bizi tâkatımızın fevkîde olan bu gibi sefîl hezeyan-lardan sıyânet et. Lâkin bu adamlar, gâyet musanna bir kösk görüp de onun hiç bir sâni'în irâde ve ihtiyâri lâhik olmaksızın kendi kendine kuruluverdiğine zâhip olan şaşkı-na ne kadar da benzıyorlar! Simdi böyle bir zehâbda bulu-nan herife itirâz olunsa, sözü istihfâf edilse hiç utanmaz, bel-ki yüzsüz bir abtalın yapacağı gibi yaygaraya başlayarak der ki: Eğer bu köşkün, dedığınız gibi bir yapıcısı olsayı elbette tavanına kandillerle ismini yazdı... [124] Aman ya Rabbi! Eğer felsefenin gâyeti bu ise insanın tasavvuru ile hayvanın-ki arasında ne kadar mukârenet varmış!

Bizim için artık bu noktada durmak icâb ederdi. Zira ilhâdin belini kirdik; düğümünü çözduk. Lâkin bahiste te-fennün olmak üzere evvela maddiyûnun, kâinât-ı arzîyenin asılları hakkındaki nazariyelerini, sonra da âlemin sâni'siz yaratılmış olmasına dair farâziyelerini serdeleyeceğiz. Tâ ki hâle muttalî' olanlar bu müfrit adamların ileri sürdükleri fa-raziyet -şüphesiz haklarında bir cezâ-yı ilâhî olmak üzere-

sefâhet-i fikrin, za'af-ı aklın hangi derekesine kadar iniyor, görsünler.

Cemâdât, nebâtat, hayvânattan ibâret olan mevalîd-i selâse-i tabî'ate bir müddet imâle-i nigâh ile bu üç âlemin her biri üzerinden âlimâne imrâr-ı fîkr ederseniz; muhtevî oldukları şahsiyetlerin suver-i günâ-günündaki bedayî'e, eş-kâl ve envâ'ındaki ihtilâfa, eczâ-yı ferdîyyelerinin terkîbin-deki serâir-i dakikaya vâkif olursanız; sonra da bunların mü-essirât ve avâmil-i tabî'iyye sâyesinde nasıl tekevvün ede-bileceğini bilmek için kendinizde bir arzu duyarsanız ha-zerât-ı maddiyyûna sorunuz... Bakınız size ne yakînî haber-le vereneklerdir! Evet alacağınız malûmât üzerine o kadar güleceksiniz ki tebessümle iktifâ edemeyerek kahkahaya başlayacaksınız.. Ah, eğer ilim hep böyle gönül eğlendirecek tarzda ola imîs ne kadar iyi olacakmış...

Bakiniz maddiyyûn size ne diyecek:

"Basit bir hücreden tutunuz da ibdâ'-ı tekvînînin gâyeti olan insana varıncaya kadar bütün kâinat arasında gör-mekte olduğumuz bu ihtilâf-ı azîm, izâhi güç bir şey olmadı-ğı gibi uzun uzadiya külfeti de icâb etmez. (Esnâ-yı mütâ-la'ada daima fikirlerini yalnız nebâtât ve hayvânâta sevket-melerini kâri'în-i kirâmdan rica ederiz.) Zira bu ihtilâf başka bir sebeften değil ancak mekân ile o mekâna tasallut eden müessirât ve avâmil-i tabî'iyenin te'sirinden hâsil olmuştur. Mesela zûrâfaya baktığınız zaman boynunun uzunluğundan müte'accib olursunuz. Halbuki bu fevkâlâdelik şundan neş- et ediyor: Bu nev'in en evvelki analarının, bunları doğrudukları yerde tegazzî için ağaç yapraklarından başka bir şey yokmuş. O yapraklar da yüksek ağaçların yukarıki dallarında imiş. İşte bu bîcâre hayvancıklar açlıktan bîzâr kaldıkça boyunlarını o yapraklara doğru uzatmaya mecbûr olurlar imiş. Binâ'en-aleyh boyunları, ilcâ-yı zârûretle tedricî uzayarak bu gün gördüğümüz tûlu bulmuş. Demek ki tabiat zûrâfaya bu uzun boynu bi'l-ihtiyâr vermemiş.. Belki idâ-me-i hayat için zarûret onun boynunu uzatmış. Bu bitti. Kuşların kanatları nazar-ı hayretinizi celbeder, üzerindendeki nukûş ve elvân hoşunuza gider de tuyûru havalara hâkim eden o âlâtın sınââtındaki inceliğe meclûb olursanız, bunun da te'velî güç bir şey degildir: Zûrâfa hakkında söylediğim gibi bunun için de deriz ki: Kanat kuşa, uçsun diye verilmedi; belki kuş kanada mâlik olduğu için uçtu. İyi ama bu kanatlar nereden geldi, diyecek olursanız o zaman da derler ki tuyûrun ilk nevi'leri, seyir ve harekete yukarıya doğru sıç-ramakla başlamışlar; sonra aradan milyonlarca sene geçince bu kanatlar kendiliğinden peydâ olmuş... artık uçmuş- lar."

Ey kâri-i irfan-semîr, görüyorsun ya, bu sahîf re'yler, bu hurâfat-âlûd mülâhazalar karanlık birer kahve köselerine çekilip de esrar çekenlerin korkutukları hayalâta benzemiyor mu? Eğer tirtîl ile filin, tavuk ile atın şekilleri arasındaki ihtilâfi bize bu nazariyeler tefsir edecek ise hay ilmin toprak başına! O zaman artık ulûm ve fûnûn ile meşgûl olanlar için vâcib olan hareket kütüphaneleri ateşe verip dumanlarını havaya savurduktan sonra pencerenin önüne geçerek, i-nân-ı hayalâti alabildiğine koyuvererek bu âlemdeki ibdâ'-ı

dehşet-fermâyi kendi akl-ı kâsırına, kendi fikr-i zâifine göre te'vîl ve tefsîre yeltenmektedir.

Heyhat! Öyle değil¹ (ما أَشْهَدُهُمْ خَلْقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَا خَلْقَ (اَنفُسِهِمْ وَمَا كُنْتُ مُتَحَدِّثًا عَنْهُ)

İçinde bulunduğuuz on dokuzuncu asırın evâsîtində envâ'-ı mahlükâtın asılları hakkında iki nazariye zuhûr etti. Biz onları eğlence kabilinden olarak hulâseten burada zik-redeceğiz ki efkâr-ı maddiyûnun —cezâ-yi ilâhi olarak—hangi dereke-i sahâfete kadar düşüğü umûm nâs nazarında te'ayyün etsin.

Bu adamlar bir taraftan bir dâm-ı dalâl ve galata düşmemek için mevcûdiyeti, havâs ile sâbit olmayan şeylere itikâd za'afından kat'iyen müte'âliyiz; hakkında delîl-i hissî kâim olmayan zünûn ve farâziyâti da kabulden külliyyen vâresteyiz, diye yalan yere, haksız yere kurulup dururken bir de bakarsınız ki diğer taraftan mevcûdâtın, bir sâni'-i mevcut olmaksızın yaradılmasına esbâb serdedecekleri zaman azıcık aklı olanların asla kabul edemeyeceği derecede garip, o kadar mudhik bir takım safsatâlardan, tekellüflerden istimâdâda kalkışırlar. (والله غالب على أمره) —mâba'di var—

Muhammed Ferid Vecdi
Mütercimi Mehmed Âkif

MEVÂ'İZ

Mukarriri: Manastırlı İsmâîl Hakkı

Muharriri: H. Eşref Edîb

54. Ders - 23 Kânûnisânî sene 324

Meyl-i azîm ile meyl nedir? Bi'l-külliye şerî'at dâiresinden çıkmak, ne kadar güzel huylar varsa gâ'ib etmek, düşmanlar tarafına meyl etmek... Nedir bu? Düşmanların menfa'atine iş görmek, onların tehiyye eylediği fesâda kapılmak, türlü türlü fitneler ve mâhî-i selâmet olan halleri tervîc etmek... Bunu düşmanlarınız dâîmâ severler. Gerek hâricde-kiler, gerek içimizdekkiler. [125] Müslümanlardan başka türlü intikâm alamayacaklar. Onun için ahlâk-ı İslâmiyye'yi bozmaya çalışırlar. Bizleri de şehvetperest eylesinler, ahkâm-ı şerîyyeden uzak düşürsüner. Öyle bir takım sapa yollara sapdırsın isterler. Gerek içimizdeki müfsidler, münâfıklar, hevâperest bir takım müstebidler, gerek hâricde bulunan düşmanlar.. Onlar meyl-i azîm ile meyl etdirmek isterler. Çığrıdan çıkarmak, âsâyîsi ihlâl etmek, bi'l-külliye mu'âşeret-i bi'l-mâ'rûf elimizden alarak nâmımızı kirletmek, bütün âlem-i medeniyete karşı barbarlıkla yâd etdirmek arzu ederler... Başka çare yok. Ehl-i İslâm ciddiyet üzere giderse, cümle âlem şöhretini biliyorlar, hiç olmazsa sükût ederler, zâten biz de onu isteriz: Sükût etsinler, hakkımız olan şeyerde "Hakkınız var" desinler, herkese yapdıkları gibi hukuk-ı beyne'l-milel kavâ'idini bizim hakkımızda da gözetsinler. Halbuki içimizdeki düşmanlar adâvet beslerler, bizi çiğnetmek isterler. Bulgaristan bile hudûdda bir mes'ele çiğarmak ister. Karakol mahallerine silâh atdırır. Tecâvükârâne hare-

kâtda bulunur. Ne olursa olsun bizim tarafımızdan hücum edilsin, muhârebe bizim tarafımızdan başlasın da sonra:

— Gördünüz mü Türkleri? desinler, onlar adam olmaz. Bak biz sulhe çalışırız, i'tâlîf için adam gönderdik. Her türlü tekâflîflerini müzâkere ile meşgûlûz, onlar bir tarafdan bize silâh kullanıyorlar...

Böyle diyeceler de sonra âlemi kendilerine dost edecekler. Herkes öyle diyerek: Hakikaten Türkler adam olmazmış!

İşte Cenâb-ı Bârî i'tidâli emr eder. Siz tecâvüz etmeyin, düşmandan tecâvûz olursa o vakit def'e çalışın... Yoksa şehvetperest olanlar sizi çiğirden çıkarmak isterler, def'i kâbil olmayacak muhâtaralara düşürmek isterler.

İçimizde böyleleri var. Zâten biz neden bu hâle girdik? Hep ahlâkimizi bozmuşlar, gûyâ dostluk etmek istemişler. Eski zamanda hükümet adamları öyle yapmışlar, hersey musarrah, her fenâlik açık. Kimseye mücâzât yok. Kimseye ne yapdin diyen yok. Milletin öünü açdilar, her türlü müsâ'edât bahş etdiler. Maksadları ma'lûm: Âlem zevk ve sefâhetla uğraşın, beriden yapacağını yapsın... Milleti birbirile uğraşdırımk, cinâyetler, kumarlar, fuhş ve rezâletler... Ne yapılrsa yapılsın, tek kendileriyle meşgûl olsunlar, onları düşünmesinler...

Bu vâsita ile ahlâk-ı millîyeyi bozdular, ahkâm-ı şerîyyeyi ayaklar altına aldılar, târik-ı tâhsîli kapamak için imtihâni bile kaldırdılar. Me'âsi ve münkerâti bi'l-külliye i'lân etdiler, her türlü fenâlik ortada dönüyorodu. Ahkâm-ı şerîyye ayaklar altına alınırsa ne olur? Hepimize belâ gelmez mi? Binlerce hadîs-i şerîf var, bunu te'yîd eder. Ahkâm-ı şerîyyeyi icrâ etdirmemek, ahlâk-ı millîyeyi muhâfaza husûsunu i'tinada bulunmamak düşmanlıktır, milletin mahvina yürümekdir. Yoksa müsâ'ade, merhamet değil. Bile bile izmihâlîe düşürmek. Ama kasd etsin, etmesin! Bilerek, bilmeye-rek yapsın... Hepsi birdir. Değil mi ki sonu helâkdir; ha kasd etmiş, ha etmemiştir.

Ne buyurur Hazret-i Peygamber Efendimiz? ²(إذا ظهرت المعاصي في امتى عمهم الله بعذاب من عنده) Ümmü Seleme râdiyal-lâhu anhâdân mervîdir. Müsned-i İbn Ahmed Hanbel'de yazılıdır. Kırk bin hadîsi hâvî, altı cild üzerine matbû' bir kitâbdır. Ümmü Seleme diyorlar ki:

Birgün Hazret-i Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz buyurdular ki (...) Benim ümmetimde alenen ma'siyetler irtikâb olunursa, sarhoşluk, işaret, fenâ yolda gidilirse, türlü türlü fevâhiş bî-pervâ icrâ edilirse; hükûmet de: "Peka'lâ ettiniz" derse; mazarrat değil, belki menfa'at bekler, münkerâti bir takım rûsûma bağlar, fevâhişin devâmını te'mîn eder; böyle alenen münkerât icrâ etdirirse; herkes de buna karşı: "Pek güzel! der, iştîrâk ederlerse (عمهم الله بعذاب من عنده) Allâhu müte'âl hazretleri mecmû'u bir azâbla, hepsini birden mu'azzeb kilar. Ma'siyetler alenen işlenir, herkes sükût eder, ahlâk-ı millîyeyi bozulur, me'âsi ve münkerât tervîc edilirse hatırlı gelmeyen bir azzâb verir. Hepsini mu'azzeb kilar.

¹ Kehf, 18/51.

² Ahmed İbn Hanbel, Müsned, 26596.

Ben dedim ki: (يا رسول الله اما فيهم يومئذ اناس صالحون) O gün ümmetin içinde bir takım salih adamlar bulunmayacak mı? Hepsi böyle ma'siyeti işleyecek, ona binâ'en mi helâk olacak?..

O vakt buyurdular: (بل!) Hayır, hayır, sâlihler de var, âbidler de var, zâhidler de; lâkin hepsi birden helâk olacaklar. Yani düşmanlara karşı mağlûb olacaklar ölecek demek değil. Çünkü ölmek helâk değildir. Asıl helâk, yaşayıp da çekmek, makhûr, zelîl olmak, hukûkdân mahrûm edilmek, ümmet-i Muhammed'in başına gelen belâları duyup da yüreği paralanmak... Bu sene de, Bulgaristan'da ehl-i İslâm'a türlü türlü ezâlar oluyor, bunları iştidikçe yüreklerimiz parlanmaz mı?

– O sâlihlere ne türlü mu'âmele buyurulacak?

– Evet, aynı mu'âmeleyi görecekler. (صَبِّيْهِمْ مَا اصَابَ النَّاسَ) Onlar da o âfetleri çekecektir. Sonra, herkese isâbet eden belâ onların da başına gelecek, lâkin öldükden sonra Allâh'ın mazhar-ı in'âmi olacak, ridvân-ı İlâhî'ye kavuşacak. Günâhları yok. Çalışmışlar âlemi irşâda. Ellerinden gelen vazîfeyi ifâ etmişler. Lâkin sözleri te'sîr etmemiş. Âlem dâimâ fesâda meyyâl olmuş. Onlar da bîcâreler çekerler. Şîrâr-ı nâs gâlib gelmiş, onlar da o âfetleri çekerler. Lâkin âhiretde niyetlerine göre haşr olacaklar. A-meline göre mûkâfât göreceklar. Lâkin ne câre ki dünyada onlar da çekiyorlar. Dünya azâbı gelirse hepsine birden gelir. Nasıl ki geçen dersimizde izâh etmişdik: ¹⁾ (فَتَنَّةً لَا تُصِيبُنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً) buyurulmuşdu.

[126] Bu me'âlde birkaç hadîs-i şerîf daha var, hâkîka-ten ahvâlimize muvâfîk düşer, ma'at-te'essûf.

لَتَرَالَ هَذِهِ الْأَمَّةِ تَحْتَ يَدِ اللَّهِ مَالِمٌ يَمَالٌ قَرَأُوهَا أَمْرَاءُهَا وَمَالِمٌ يَرِكٌ صَلَحَاوُهَا فَجَارَهَا وَمَالِمٌ يَهِنُ خَيَارَهَا شَارَهَا فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ رَفَعَ اللَّهُ يَدُهُ عَنْهُمْ ثُمَّ سَلَطَ عَلَيْهِمْ جَابِرَتَهُمْ يَسُومُونَهُمْ سَوْءَ الْعَذَابِ ثُمَّ ضَرَبَهُمُ اللَّهُ بِالْفَاقَةِ وَالْفَقَرِ

Bu hadîs-i şerîfde Müsned-i Ahmed'de yazılıdır. Birgün Hazret-i Fahr-i Kâ'inât Efendimiz buyurmuşlar ki: Ey ümmetim, ashâbım! Bilmiş olun ki bu ümmet yok mu, -ümmet-i merhûme-i Ahmediyye- Allâh'ın himâyesinde, yed-i kerîmânesindedir, dest-i tasarruf-ı sübhânîdedir. Cenâb-ı Hak ümmet-i İslâmiyye'yi muhâfaza buyuracak. Benim ümmetim sâ'ir ümmetlere gâlib gelecek. Her vechile nusret-i İlâhî kendilerine râyegân olacak. Ne müddetce böyle olacak? (مالِمٌ يَمَالٌ قَرَأُوهَا أَمْرَاءُهَا وَمَالِمٌ يَرِكٌ صَلَحَاوُهَا) Kiyâmete kadar sürmeyecek mi? Allâh'ın nusreti mev'ûddur; ama bir takım şartlarla mukayyeddir; şartlar bulunursa himâye var, şartla-ra ri'âyet etmezlerse bozulurlar. Esta'îzübillâh: ²⁾ (إِنَّ اللَّهَ لَا يَعِزِّزُ بِعَيْنِيْمَ) Bir kavme Cenâb-ı Hak mu'âmele-i İlâhiyyesini tagyîr etmez, tâ ki o kavim nefislerine âid olan vezâ'ifi tebdîl etmedikçe. Kendi vazîfe-i dîniyyelerini ihlâl etmedikçe, ahlâkını bozmadıkça, sefîhâne harekete pû-yân olmadıkça Rabbü'l-âlemin tagyîr etmez, tebdîl etmez, öteden beri ne ise âdet-i İlâhiyyesi onu idâme buyurur; lâ-

kin kendileri bozarlarsa bozulurlar, bak Cenâb-ı Hak ne bu-yuruyor. ³⁾ (وَلَنْ تَجِدَ لِسْتَةَ اللَّهِ تَبَدِّيْلًا)

Kavl-i şerîfinde ümmetin "kurrâsı" demek, ulemâsı demekdir, okuyanlar, yazarlar, biraz da Kur'an'ı hakkıyla okumak ma'nâsına anlamak lâzımdır.

Ma'nâsını anlamayan, ta'zîm etmeyen kâri'-i hâkîkî sa-yılmaz. Bu, ilim ile olur. İlmin ne kadar kavî ise ihtirâmin o nisbetde bâlâ olur. Eski zamanda ulemâya "kurrâ" derlerdi. Zîrâ bi-hakkîn Kur'an'ı okumak âlimlerin şânidir. Yani "Âlimler ümerâya mübâlât etmedikce." Çünkü ahkâm-ı dîniyyeyi muhâfaza edecek yerde ulemâ ümerânın re'yine mümâşât ederlerse, ahkâm-ı celîleyi muhâfazaya dikkat etmezler de, ümerânın re'yine tâbi' olurlar.. hâkimler, müftüler, sâ'ir merâtib-i alîyyeyi ihrâz edenler şerî'atın hükmüne bakmazlar, belki ümerânın, selâtinin sözüne, onların emr ü fermânına tâbi' olursa, bu himâye-i mev'ûdeden mahrûm bırakırlar. O mevk'e'e geçiren, o me'mûriyeti kendisine tevâdî' eden kimsenin esîri olur, Allâh'ın fermânını gözetmez. (مالِمٌ يَرِكٌ صَلَحَاوُهَا فَجَارَهَا) Bir de sâlih olanlar, fâcir olanları tezkiye etmedikce Allah nusret eder. Ama tezkiye ederse, gördükleri fenâliklara iyi derlerse cümlesi mahrûm olurlar... Nasıl ki sonra diyor: (وَمَالِمٌ يَهِنُ خَيَارَهَا شَارَهَا) Hiyâr-ı nâs şîrârî tehni'e, tebrik eder, yüzüne güler, iyi yapdin; diyor. Hiyâr-ı nâs şîrâra tamâmiyla merbût tehniye ve tezkiyesinde bulunur. Demek oluyor ki iştirâki ap-âşikâr. Yapmak nasilsa; yapanı tebcîl, tebrik etmek de öyledir. Arasında ne fark var?

İşte ümmetime nusret-i İlâhiyye mev'ûd; lâkin bu şartlarla mukayyeddir: Âlimler şerî'ati tanıacak, şerî'atdan başka hâkim bilmeyecek. Şerî'at fevkînde bir kuvvet farz etmeyecek, onu her kuvvetin fevkînde bileyec. Şerî'at hâkimdir, mahkûm değildir.. Âmirdir, me'mûr değildir. Sonra bir takım insanlar fenâliklar yaparlar, fecere alenen münkerâti işlemeye müsâra'at ederler, ötekiler de yüzlerine güllerler, birlikde yerler, içler, eğlenirler... Serhoşun mezesini yemek gibi... İşte o zümreye katıldın, gitdin. İşret etmezmiş, fakat mezesini yer. Şâni'na yakışır mı? Ma'rûf kimseler, menâsib-ı âliyyeyi zabit etmiş, sonra bir takım öyle... Nevresîdeler ile bir takım ahlâki bozuk kimselerle düşüp kalkarsa, hemdem olursa, onlara bezm-i işaretde, âlem-i âbda yüzüne güller, birlikde şarkı söyleyler, dinler... Ne olur? Yapacağı odur! Daha ötesini yapmıyor. Bunlar da hazaledir. Fecere ve fesikanın en büyüğü sayılır. İyâzen billâh.

(فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ رَفَعَ اللَّهُ يَدُهُ عَنْهُمْ ثُمَّ سَلَطَ عَلَيْهِمْ جَابِرَتَهُمْ) Sonra Allâhu azîmû's-şân ne yapar? Düşmanları üstüne musallat eder. Şerî'ate ri'âyet edecek kümâmelîn bulunmazsa ol vakit Cenâb-ı Bârî nusret-i İlâhiyyesini nez' eder, düşmanları musallat eder, cebâbireyi taslît eder, türlü türlü işkenceler olur (ثُمَّ ضَرَبَهُمُ اللَّهُ بِالْفَاقَةِ وَالْفَقَرِ).

Âkîbet fakri da üzerlerine yükletir... Şimdi bütün memâlik-i İslâmiyye fakr u ihtiyâc içinde dir. Ne zîrâ'atdan bir bereket var, ne sinâ'atdan. Niçin? Çünkü Allâh'ın nazarından düşmüşüz, ahkâm-ı şerî'iyeyi mehcûr etmişiz, madde madde fesh etmişiz. Mecelle'de mu-

¹⁾ Enfâl, 8/25.

²⁾ Ra'd, 13/11.

³⁾ Ahzâb, 33/62.

sarrah olanları ala ala o kadar almışız. Bir takım maddeleri muvâfık görmüşken onun da yarısını almışlar, lağv etmişler âdetâ. Mu'âmele yapılmaz demişler, irâde çıkarmışlar, onun nefîcesi ne olmuş? Şerî'atdan kaçanlar düşmanların eline düşer. Her tarafдан fakt u ihtiyâc yakalarına sarılır. Kânûnları düzletmedikce, selâmet kapısını açmadıkça felâh bulamazlar.

Al sonra diğer bir hadîs. Bu da *Müsned-i Ahmed bin Hanbel* hadislerinden. Bu da dehşetdir. Birgün Sultan-ı Enbiyâ Efendimiz buyurdular ki: ¹⁾ يوشك ان تداعى عليكم الام من كل افق كما تداعى الاكلة على قصعتها قلنا يا رسول الله امن قلة هنا يومئذ قال لا انتم يومئذ كثيرون ولكنكم غناء كغناه السبيل تنزع المهابة من قلوب عدوكم ويجعل في قلوبكم الوهن قالوا وما الوهن قال حب الحياة وكراهية الموت Korkarım ki sizin üzerinize öyle zamanlar gelecek, ey ümmetim, bütün ümmetler, bî'l-cümle milletler; millet-i İslâmîyye'ye hâmûm edecek. (يوشك) (بِكَادَ), ma'nâsına nadir. Yakın zamanlarda demek. Öyle bir zamanlar [127] gelecek ki ümmetler birbirini da'vet edecekler. Her ufkuda sizlere üzerrinize hâmûma hazırlanacaklar. Nasıl ki yemeğe hâmûm ederler, büyük bir sofra kurulur, hepsi birbirlerine nasıl ikrâm ederler, size de tibki öyle saldıracaklar. Öyle bir zaman gelecek ki düşmanlar millet-i İslâmîyye'ye hâmûm için birbirlerini igrâ edecekler, teşvik edecekler. Bir sürü gäretçirân nasıl yağmaya giderse, memâlik-i İslâmîye'yi öyle yağmaya kalkışacaklar.

Biz dedik ki: Yâ Resûlallâh! O hengâmda biz pek azlık mı kalacağız, neden böyle olacağız?

Buyurdu ki: (ن) Yok yok. O zaman siz pek çok bulunacaksınız hadden ziyyâde çok. (ولكنكم غناء كغناه السبيل) Lâkin ne yapayım ki adam değişimiz. Hani seller süprüntü, çörçöp getirir, ki hiç birşeye yaramaz dereler kenârına saçar döker...

Onlara teşbih eder, o zaman halkını. Çokmuşlar ama öyle çöpler gibi dağınık, kâbiliyetsiz, fâ'idesiz... Hiçbir meyveye teşbih edemiyor, nebâtata benzetemiyor. Çünkü onlarda birer letâfet var, cevher var. Sellerin getirdiği çöplere teşbih eder. Öyle dağınık, döküntü; dökülmüş kalmış şeyler... Bu zamanlar ne kadar ehl-i İslâm var! Üç yüz milyon var. Şaka değil bu efendi! Lâkin yine bütün bütün düşmanlar elinde mahkûm. Çinde, Hindistan'da, Asyâ-yi vustâda, Cava'da dünyanın her tarafında, işte bilirisiniz Amerika'da bile bulunur. Yekunu üç yüz, dört yüz milyon Müslüman. Lâkin ittihâd yok, ulûm ve ma'ârif yok. Cihândan bî-haberler. Cehâletle yaşarsa bir insan tabî'i onda gayret de, hamîyyet de olmaz. Gâlibiyet arzusu da bulunmaz. Ahkâm-ı şerîyyeye vukûf olmayınca mezellete katlanmak birşey değil: "Sabredeceğim" der. Halbuki Allah öyle dememişdir. Sa'yeder de âciz kalırsan o vakit Allâh'dan imdad bekle. Yoksa meskenete katlanmak muvâfık-ı şerî'at değil.

İşte böyle süprüntüye, çörçöpe, teşbih eder: O kadar çoksunuz ama dağınık. Ne olacaksınız bilir misiniz? (تنزع المهابة من قلوبكم) Düşmanlarınızın kalbinden mehâbet kalkacak.

Hazret-i Resûl-i zîşân efendimizden iki aylık yerde düş-

manlar korkardı. Şânını işidiyor, tir tir titrerlerdi. İki yüz bin kişi topladı Herakliyus. -O vakit Suriye onun zîr-i idâresinde idi. Tâ Mîsîr'a kadar- Oradan Medîne'ye gidecek, zu'munca dîn-i İslâm'ı mahv edecek idi. Satvet-i İslâmîyye'den artık korkmaya başladı. Tebük'e kadar gitdi. Resûlullâh efendimiz oraya kadar karşı geldi. Ma'îyyet-i seniyyelerinde otuz bin kişi var idi. Tebük vakası ma'lûm; düşman ikiyüz bin kişi ile hazırlanmışken kaçdı. Hiçbir muhârebeye bile dayanmadı. O satvette karşı duramadı. Allâhu te'âlâ kalblerine korku verdi. Resûl-i Ekrem ashâb-ı kirâmi ile Tebük'e kadar gitdiler. Düşmandan eser göremediler. Halbuki Medîne'ye kadar gelecek idi. Lâkin Resûlullah'ın otuz bin kişi ile karşı çıkışmasından mehâbet geldi, korku geldi. Nihâyet bütün ordusuya def' olup gitdi. Bir daha yerinden kalkmadı. Şân ü şöhreti dünyaları tutan Hazret-i Muhammed'e (sav.) karşı Kayser hiç ses çıkarabilir mi?

Lâkin âhir zaman böyle olmayacağı, düşmanların kalbinden mehâbet kalkacak. Sizin kalbinize vehr gelecek. ²⁾ (لَا تَهُنُوا وَلَا تَحْسُنُوا وَأَنْتُمُ الْأُغْرَىءُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ) yani hakan mü'min iseniz vehr ve hûzne giriftâr olmayın. Düşmanlara karşı dâ'imâ sebât edin. Kendinizi za'fa düşürmeyin.

Vehr nedir, vehr nereden gelir? Vehrin menşe'i za'fiyetdir. Za'fiyet de nereden gelir? (حب الحياة كراهية الموت...) Hayâta muhabbet, ölümü kerîh görmek... İşte Müslümanlık budur. Dâ'imâ yaşayalım derlerse yaşayamazlar, zelîl olurlar.

Nasıl ki Hâlid bin Veliid Acem sefirlerine, şâha bir mektûb yazmışdı. Bir takım teklîfâta karşı:

- Peka'lâ, dedi, karşı çıkışaksın, lâkin bilmiş ol, öyle bir kavim, bir asker ile sana geliyorum ki senin askerin yaşamayı ne kadar severlerse onlar ölmeyi o kadar severler. Siz cana nasıl meftûn iseniz onlar şehîdîğe o kadar can atarlar.

Sizin hayâta muhabbetinize bedel onlara şârab-ı şehâdeti nûş öyle gelirse böyle İslâm'a karşı kimse duramaz. Lâkin biz dâ'imâ yaşayalım, mihnete katlanalım dersek... O halde bari iyi geçinelim. Mâdem ki meslek-i Resûl'den, mesreb-i ashâbdan bizde şemme yok, dâ'imâ dünyayadır meylibiz, merdce yaşamak işimiz değil, Allah yoluna ölmek kârimiz değil; o halde sükût etmeli. Bu zamanlar tabî'i böyle olacak.

Otuz iki seneden beri, belki üç yüz seneden beri za'fa başlamışız. Otuz, kırk sene çalışmadan ne terakkî olur, ne ma'ârif yoluna girer, ne mahkemeler düzeler?.. Mehâkimi düzeltmeli. Şerî'ati icrâ için vesâ'il lâzım. Bunlar zaman ister zaman. Onun için hayli müddet daha ses çıkarmamalı, muhârebeye sebebiyet vermemez. Du'â etmeliyiz: Allah muhârebe felâketini açmasın. Düşman bir değil. Bulgaristanla harbe başladık mı beriden Yunanistan da başlar, öteden Karadağ da durmaz, Avusturya da Makedonya'ya geçer.

Bizim ancak, ancak bir düşmanla uğraşmaya vaktimiz olsun. Beş on düşmanla uğraşmak beş on seneye mütevakif. ³⁾ (وَأَعْدُوا لَهُمْ مَا أَشْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ) Evâmir-i İlâhiyye'ye ri'âyet lâzım. Onun için diğer hadîsler var. Onlara ri'âyet etmeliyiz.

²⁾ Âl-i İmrân, 3/139.

³⁾ Enfâl, 8/60.

¹⁾ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 22397.

¹ (لِئِسْ بِحَكِيمٍ مَنْ لَمْ يَعَاشِ النَّاسَ بِالْمَعْرُوفِ) Herşeyi gösterir şerî'at. Peygamberimiz her türlü dersler vermiş. Buyurmuş ki: Hep mü'minler hakîm olacak, hikmet üzere hareket edecek. Fakat bilmiş olun ki hakîm denmez ol kimseye ki ma'rûf ile mu'âşeret etmez, âlem ile iyi geçinmiyor.

[128] Kimlere mu'âşeret-i bi'l-ma'rûf lâzım? Kimler ki muhtâc isen. Kimleri def' etmeye kuvvetin yok ise, iyi geçinmeye mecbûr olursun, her kimlerle iyi geçinmeye mecbûr olur da iyi geçinmezsen hakîm değilsin.

– Ama ne zamana kadar tâkat getireyim? Ben geçinmek isterim, onlar geçinmiyor...

Ma'rûf ile mu'âşeret... O, büyük bir hikmetdir. Lâkin bazı kimseler var, sen iyi geçinmek istersin, onlar geçinmiyor; sana ezâ eder, seni tuğyâna mecbûr etmek istiyor.

– İle'l-ebed bu azâba katlanayım mı?..

² (حَتَّىٰ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُ مَخْرَجًا...) Allah bir selâmet yolu gösterinceye kadar. O kimseler ki onlarla geçinmeye mecbûrsun, kavga zuhûr ederse ziyânlı çıkacaksın; böyle kimselerle iyi geçinmeye gayret edecksin, tâ Allah bir selâmet yolu gösterinceye kadar.

Şerrâh: Bu hadîs-i şerîf her yere tatbîk olunur, diyorlar. Kari-Koca mes'elesinden başlar. Meselâ bir adam zevcinden hoşnûd değil. Tam tab'ına göre refîk nasıl bulursun? Bazen kadın zevcinden hoşnûd olmaz, bazen da erkeğin meşrebine muvâfîk kadın düşmez. Fakat geçinmek mecbûriyeti de var. O halde hemen cüz'î birseyi sebeb edip ayrılmak, gürültüler, fesâdlar ikâ' etmek akıllı işi mi?.. Mâdem ki birlikte yaşamaya mecbûrsun, o halde sabretmek lâzım, tâ bir selâmet oluncaya kadar. Olur ki Allah başka bir selâmet kapısı açar, kurtarır seni ondan, yâhud onu senden!..

Zevceyn arasında böyle olduğu gibi, konu komşu arasında, hattâ insan ile hademesi arasında bile böyledir. Uşaklar, bunlar da tab'a muvâfîk olmak pek güç. Lâkin insan da bir hizmetçiye muhtâc. Bekciye, arabaciya, aşçiya ihtiyâc zarûrı. Usta ise bir kalfa lâzım.

– Nerede bulayım öylesini?

Bulamıyorsun. Lâkin onsuz da olmaz bu. O halde hoş görmek lâzım. Afî ile mu'âmele lâzım. Dâîmâ muhsenât cihetini ortaya koymak muvâfîk-i hikmet. Böyle lâzım. Sükküt edecksin, sabredeceksin!..

– Ne vakte kadar?

Allah bir selâmet yolu gösterinceye kadar.

İçimizde hristiyanlar da var, onların da bazı halleri gümüze gider. Niçin bu sözü söyleller, niçin filân yere meyl ederler? Onlar da Osmanlı değil mi? Vâki'â terbiyesizlik ederler, hatâ ederler, garazkârlık ederler, bir takım memâlik-i Osmâniyye'nin tefrîkine kalkışırlar; fakat bugün men' edebilir misin, kollarını bükebilir misin? O halde ne matbû'-ât i'zâm etmeli, ne de kahvelerde lâkirdisini etmeli. Milel-i sâ'ire ile iyi geçinmeye, onların haksız mu'âmelelerine karşı sükûta mecbûruz, eski kuvveti alıncaya kadar mudârâya borçluyuz. Hazret-i Resûl savm ü salâti nasıl emr ederse nâs ile mudârâyi da öyle emr eder. Hazret-i Peygamber bir

takım müntefizâne ganîmetden hisse verdi. Dîn-i İslâm'a girmemiş, lâkin başında kırk bin kişi var. Kabîle reisi. Olur ki ehl-i İslâma bir yara açar. Para vermişdi Hazret-i Resûl, te'lif-i beyn için. ³ (وَالْمُؤْلَةُ قَلْوَبُهُمْ) Ehl-i İslâm'dan zararı def' için para verdi. Bidâyeten öyle icâb ederdi. İslâm daha kavî olmamışdı, o derece parlamamıştı. Onun için şerî'at te'lif-i beyn ile emr ediyor. Bu zamanlar işte bidâyet-i İslâm gibidir. ⁴ (الاسلام بِدَأْ غَرِيبًا وَسَعَدَ غَرِيبًا) Şimdi öyle satvet ve galebe-i İslâm'daki yapıduğumuzu yapamayız. O vaktin fukahâsı bi'l-îctihâd o zamanlara mahsûs bazı hükümler vaz' etmişler. Kiyâmete kadar devâm etmez. O vakit zimmîlere karşı bir takım mu'âmelât-i şedîde icrâ ederlerdi. Lâkin dâîmî sûretle icrâ olunacak ahkâm-i kat'îyye-i İslâmiye'dir, kimse diyemiyor. Bunlar fukahâının kendi ictihâdi. Zamanın hâline göre, İslâm'ın kuvvetine göre icrâ olunurdu. Onların öyle şimdiki gibi bin tâne hâmîleri yok. Fevka'l-âde mücehhez hükümler. Böyle vesâ'it de mefkûd. Düşman gelecek olsa da iki ayda gelemezdi.

Kılıçına güvenirsen düşmana karşı çıkışın. Lâkin şimdî kılıç para etmez. Herif bir sâniye içinde bin gülle yağıdırır başına. Zaman zamana kiyâs olmaz. O zamanların ahkâmî zaman değiş dikce değişir. Çünkü bunlar ictihâda mebnî olur. Mansûs birşeyler değil. Mansûs bile olsa teklîf-i İlâhî istîta'atla mukayyeddir. Hâlet-i aczde ne yapılır?..

⁵ فَطَوْبِي لِلْغَرَبَاءِ الَّذِينَ يَصْلَحُونَ مَا أَفْسَدَ النَّاسُ مِنْ بَعْدِ مَنْ (بَعْدِي من) Sonra (ستى) O hadîsi de öyle şerîh edeyim ki hayretde kalırsın. Şimdiki ahvâlimiz evâ'il-i devr-i sa'âdet'e şibihdir. Fahr-i Âlem efendimiz nasıl tedâricen a'dâyi yola getirdiye, onların burunlarını kirdiysa şimdî de öyle lâzım. Onun için mu'âşeret-i bi'l-ma'rûf lâzım. Ahkâm-i İlâhiye'ye ri'âyet lâzım. ⁶ (لِئِسْ بِحَكِيمٍ مَنْ لَمْ يَعَاشِ النَّاسَ بِالْمَعْرُوفِ) Hadîs-i şerîfine bak. Bu hâl arzu edilmez, ama Allah'dan bir selâmet oluncaya kadar, bir mahrec, bir tarîk-i selâmet, ki İslâm'da kuvvet hâsil oluncaya kadar öyle ezâ ederler. Sen onlara yine iyi mu'âmele edecksin. Seninle geçinmek isteyene elbet sen de güller yüz göstereceksin. Lâkin geçinmek istemiyor, fesâd çikarmak arzu ediyor, seni de kendi gibi hevâperest etmek istiyor, düşman, düşmanlığını da ketm etmiyor. Basîret üzere olmalıyız, bugün sen onunla geçinmeye mecbûrsun, öyle bir takım düşmanlar olur, mu'âşeret bi'l-ma'rûfa muhtâc olursun... Eğer hakîm isen mutlakâ bunu isgâ edecksin. Mü'ellefe-i kulûbden ibret alacaksın, hersey mevkî'inde olur. Her huküm zamana göre tatbîk olunur. Allah cümlemizi menâm-i gafletden ikâz eyleye.

-54'üncü dersin sonu-

Hilâl Matba'ası

Ebu'l-Ulâ

³ Tevbâ, 9/60.

⁴ Muslim, Sahîh, Kitâbü'l-Îmân 65.

⁵ Tirmîzî, Sünén, Ebvâbü'l-Îmân 2630.

⁶ Suyûtî, el-Câmi'u's-Sagîr 1117.

¹ Suyûtî, el-Câmi'u's-Sagîr 1117.

² İbâre aynı olmamakla birlikte Talâk 65/2. âyete işaret var.

SIRÂTIMÜSTAKİM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukuk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

İhtâr: Mesleğimize muvâfik âsâr-1 ciddiyye
ma'âl-mennûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz.

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbîdîn - H. Eşref Edîb

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	60	30
Vilâyatta	80	40
Memâlik-i ecnebiyyede	80	40 kuruştur.

06 Mayıs 1909

16 Rebi'ulâhir 1327

Perşembe 23 Nisan 1325

İkinci Cild - Aded: 35

Dersa'âdet'te Nûshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevi
20 kuruş fazla alınır.

Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

[129] BİR HADÎS-İ ŞERÎF

Nutk-1 âlî-i Hazret-i Peyâamberî ki muktezâ-yi müñîfine ri'âyet edilmiş olsa idi giriftâr olduğumuz felâketlerin hiçbirini görmezdi. Bundan böyle olsun muhâfaza-i ahkâmına muvaffak olsak yine mes'ûd ve bahtiyâr olacağımız bî-işti-bâhdır.

لَا تَحَاسِدُوا، وَلَا تَنْجِشُوا، وَلَا تَبَاغِضُوا، وَلَا تَدَابِرُوا، وَلَا يَبْعَثُوكُمْ عَلَى بَعْضٍ، وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْرَاؤُ الْمُسْلِمِ أَخُو الْمُسْلِمِ، لَا يَظْلِمُهُ وَلَا يَخْذُلُهُ، وَلَا يَكْذِبُهُ وَلَا يَحْقِرُهُ التَّقْوَى هَاهُنَا (وَاِشْارَإِلَى صَدْرِهِ ثَلَاثَ مَرَاتٍ) بحسب امرئ من الشّرّ أن يحقر أخيه المسلم، كلّ المسلم على المسلم حرام، دمه، وماله، وعرضه¹

(لا تحسدوا) Hasedleşmeyiniz. Hased, bir kimse'nin zevâl-i ni'metini arzu etmekden ibâret olup, hâsid o ni'metin kendisine vüsûlü temennîsinde olmak şart değildir. Hased, hasenâti ihmâ eder. (الحسد يأكل الحسنات كما تأكل النار الحطب)² bu-yurulmuşdur.

من شر حسد اذا () nazm-ı şerîfi muktezâ-yi hasedini icrâya kuyâm eden hâsidlerin şerrinden Cenâb-ı Hakk'a istî'âze etmemizi emr ü iş'âr etmekdedir. Dünyada en evvel isyân-ı azîm hudûsuna bâdî işbu sıfat-ı zemîmedir. İblis-i la'înin cenâb-ı Âdem'e secededen ibâsi ve Kâbil'in karâsında Hazret-i Hâbil'i katle ic tirâsi mahz-ı hasedden nâşidir.

Hasedin cidden mezmuniyetini kelâm-ı âtî de is'âr ediyor: (الحسد جاحد لانه لا يرضى بقضاء الواحد) yani hâsid Hakk te'âlânın kazâ ve irâdesine râzi olmadıgından kâfir gibidir.

"Hased" lisânımızda "kışkanmak" ile tefsîr olunur ki bir kimse hakkında zevâl-i ni'met ve urûz-ı şiddet temennîsinde bulunmakdır.

"İmrenmek" ile tefsîr olunan "gibta" bunun gayridir. Çünkü bunda zevâl-i ni'met arzusu yokdur. Belki insan bergenliği ve rağbet eylediği kemâlat ve fezâ'lin kendinde de husûlunu arzu edip ona göre davranışdan ibâredir. Bu ise umûr-ı dîniyyede mûbâh ve umûr-ı dünyeviyyede men-dûbdur.

Hased lafzı bazen karîne ile bu ma'nâda istî'mâl olunmuşdur. Nasıl ki hadîs-i şerîfde³ (رَجُلٌ آتَاهُ فِي اثْيَنِ اللَّهَ مَأْوَى، فَسَلَطَهُ عَلَى هَلْكَةٍ فِي الْخِيرِ، وَرَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ حُكْمًا، فَهُوَ يَقْضِي بِعُوْرَلْمُوسْدُور. Yani dünyada iki kimse gibta edilmeye şâyândır: Birisi Cenâb-ı Hak kendisine mâl-ı kesîr ihsân edip vûcûh-ı hayra sarf ve infâka muvaffak eylediği, diğeri kendisine hikmet (ulûm-ı nâfi'a) ihsân buyurarak muktezâsiyla âmil olmayı yani ber-vech-i şerî'hüküm ve nâsa ta'lîm ile iştigâl etmeyi teshîl eylediği kimsedir.

(ولا تناجشو) "ne-ce-se" maddesinden müstakdir. Şu madde fi'l-asl "isâre-i sayd" av kaldırımkı ma'nâsına nadır. Burada almak kasdı olmayarak bir metâ'ın semenini artırmak ma'nâsında müsta'meldir. Bir kimseyi tağrîr maksadıyla bu türlü muvâza'a tüccâr beyinde tekerrür etmekde olmasına mebnî tefâ'ül sigasıyla vârid olmuşdur.

(ولا تبغضوا) Birbirinize buğz etmeyiniz, yani buğz ü nefret tevlîd edecek mu'amelât'dan hazer ediniz.

Takâtu' etmeyin, yani birbirinize itâb ve cefâ ile kat'-ı münâsebet eylemeyin, yâhud bir kimseyi istiskâl kabîlinden olmak üzere tevâlie-i zahr etmeyiniz. [130] (لا,) (بَعْضٍ يَعْلَمُ كُلَّ مُكَلَّلٍ فَإِنَّمَا يَعْلَمُ مَنْ يَعْلَمُ) Ey mükellefin! Sizden biriniz bir kimse'nin akd-i bey'i üzerine bey'a tâlib olmasın. Müddet-i hîyâr

¹ Müslim, *Sahih*, Kitâbü'l-Bîr 10.

² İbn Mâce, *Sünen*, Kitâbü'z-Zühd 22.

³ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 3651.

îçinde müsteriye: "Ben sana semen-i ekall ile bunun mislini veya semen-i mezkûr ile daha a'lâsını satarım" demek câ'iz degildir. Şîrâ ale's-şîrâ dahi böyledir. Bâyi'a hitâben: "Sen şu bey'i fesh edersen ben mebî'i daha ziyâde semen ile iştîrâ ederim" diyip onu müddet-i hîyâr içinde feshe tergîb eylemek menhiyyün anhdır.

(وَكُونُوا عِبادَ اللَّهِ إِخْوَانًا) Ey Allâh'ın kulları! Rabbinizin emr eylediği vechile yekdiğerinize ihvân olunuz. (*Sahîh-i Müslîm* nüshasında *كَمَا أَمْرَكَنَا* ibâresi dahi görülmüşdür.) yani zikr etdiğimiz esbâb-ı nefret ve mahall-i meveddet şeylerden ic-tinâb eyleyiniz ki me'mûr olduğunuz hukûk-ı uhuvveti muhâfaza etmiş olasınız.

(الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ) Müslim müslimin din karâsındadır. Uhuvvet-i dîniyye ise uhuvvet-i nesebiyyeden akvâ ve enfa'dır. Kur'ân-ı Kerîm'de dahi (*إِنَّا مُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ*²) buyurulmuşdur. (*لَا يَظْلِمُهُ*) Hakkını men' veya tenkîs ile ona zulm etmez, lede'l-icâb nusret ve i'âne ve makâle-i nâsi-hâne ifâsından geri durmaz, (*وَلَا يَكْذِبُهُ*) hilâf-ı hakîkat haberle onu aldatmaz, (*وَلَا يَحْتَرِمُهُ*) fakr-ı hâlinden veya bir âfet-i bedeniyeye mübtelâ olmasından dolayı ona hakâret etmez.

(لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِّنْ قَوْمٍ عَسَى أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِّنْهُمْ³) yani bir kavim diğer bir kavim ile suhriyye ve istihzâ etmesin. İhtimâldir ki o begenilmeyen kavim hadd-i zâtında berikilerden eşref ve hayatı olsun.

Hadîs-i âharda رب اشعت اغبر ذى طمرین لا يؤبه له لو اقسم على⁴: (*الله لا يره*) buyurulmuşdur ki ma'nâ-yı şerîfi: Eski sevbe bü-rünmüşt ve hey'et ve kiyâfetçe hâl-i perişânîde bulunmuş bazı kollar vardır ki inde'n-nâs kendilerine i'tibâr olunmaz; fakat nezd-i İlâhî'de makbûl olmalarından nâşî eger birşey için Cenâb-ı Hakk'a kasem etseler behemehâl onları yeminlerinde yâr kilar, hânîs etmez.

(الْقَوْىُ هَا هَا) Râvînin ifâdesine göre Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi vesellem efendimiz hazretleri sadr-ı şerîflerine işaret buyurarak bu kelâmi üç kere söylemişlerdir "Takvâ şuradadır." Çünkü imtisâl-i emr ve ittibâ'-ı nehyden ibâret olan takvânın medâr-ı husûlü haşyetullahdır, bu ise kalb-i insânîde bulunur.

(بِحَسْبِ امْرِيِّ مِنَ الشَّرِّ أَنْ يَحْقِرَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ) İhvân-ı dîni tahkîr ve tezâlîl etmek kişinin şer ve denâ'etini isbât husûsunda kifâyet eder. (*كُلُّ الْمُسْلِمٍ عَلَى الْمُسْلِمِ حِرَامٌ، دَمٌ، وَمَالٌ، وَعِرْضٌ*) Müslim nazârında müslim ez-her-cihet muhterem olup hayâtını ve ırzını muhâfazaya me'mûr ve mecbûr olduğu gibi tyâb-i nefş ile vermedikce malîndan intifâ'ı dahi meşrû' değildir. En âdî birşey de olsa sâhibinin izin ve rizâsi bulunmadıkça helâl olmaz.

Manastırlı İsmâîl Hakkı

* * *

¹ Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü'l-Mezâlim 4.

² Hucurât, 49/10.

³ Hucurât, 49/11.

⁴ Râzî, *Mefâtihü'l-Gayb*, Kehf Sûresi 18. âyetin tefsînde. Metinde (*لَا يُؤْبَهُ لَوْ أَقْسَمَ*) şeklinde yazılmıştır.

NECÂ'İB-İ KUR'ÂNÎYYE

Sûre-i Zâriyat⁵ âyet 20, 21

وَفِي الْأَرْضِ أَيَّاتٌ لِلْمُوقِنِينَ. وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُتَصَرُّونَ.

Ehl-i îkân için arzda âyât (ve alâmât) vardır. (Arzin şekl-i hilkati, aktâr ve nevâhîsinde seyr ü seyahat için ondaki yollar şâhrâhlar, âsumândan lütuf-nüzûl eden bârâna mahzen olmak üzere dağlar, ekip biçmek için ovalar, karârgâh olmak üzere karalar, beyne'l-akvâm mültekâ bulunan denizler, biri birine mücâvir kit'alar, mahlûkâtı sîrâb etmek üzere yeryer fişkiran kaynaklar, havâ'ic-i besere hâdim ma'denler, renkleri ta'amları râ'ihaları muhtelif gûnâgûn nebâtlar, en-vâ'-i eşcâr, türlü türlü fevâkihe ve mahsûlât, cihet cihet intişâr etmiş devâb ve hayvânât gibi ahvâl-i mütenevvi'a zât-ı Bârî'nin yegân yegân şu'un-ı İlâhîsine vâzihan delâlet eder şevâhid ve delâ'ildir. Bunların hepsi sükkân-ı arzin menâfi' ve mesâlihi için tertîb ve tedbîr olunmuştur. İm'ân-ı nazar edilince bu sun'-i müttekin, bu tertîb-i zîbâda zât-ı ecell-i a'lânın yed-i kudret ve hikmeti bir mir'ât içine in'itâf etmiş gibi müşâhede olunur. Bütün eşyâ bir nazar-ı pâk ile ne kadar ziyâde temâşâ edilirse onun her cihetinde bitmez tütenmez bir mâye-i hikmet o kadar ziyâde inkişâf eder. Yere saçılımış en küçük buğday dânesine ve bu tohumun teksîrine bâdî olan keyfiyete ihâle-i niğâh edilsin. Bir gül goncasını güneşde açan, geceleyin tekrâr kapayan tedâbîr ve hikem dikkatle temâşâ olunsun. Bûnlardaki tedbîr ve tertîb akla hayret verir. Bu âyât ve alâmât, bu delâ'îl-î vâzîha sizin nefislerinizde de vardır (etvâr-ı hilkat-i insâniyyede, şekl-i dîlfirib-î âdemde, dâhilî ve hâricî a'zâ ve eczânîn her birinde, ne bedî'alar, ne hikmetler, ne hayret-fezâ tedbîrlер, ne zîbâ tertîbler var. Efâl-î zarûriyyeye mütemekkin ve muktedir kılacak, sanâî-i muhtelifeyi istinbât, kemâlât-ı mütenevvi'ayı isticmâ' edecek ne kadar hey'ât ve terkîbât-ı a'câ'ib-nûmâ var. Siz bakıp da bunları çeşm-i basîret ile) gör-müyôr musunuz?

Mûkin: İsm-i fâ'il, masdarı îkândır. Îkân: Birşeyi bilâ şübhâ hakîki vechile bilmekdir.

Bu nizâm ve intizâm-ı kâ'inât, eşyâ arasında bunca tenâsübde bu kadar ahvâl ve keyfiyyât, bilhassa kendimizde zâireen ve bâtinîn kemâl-i hayretle meşhûdumuz olan bu bî-pâyân bedâ'i-î icâd bize ne söylüyorlar? Cüz'-i ferdler ile tesâdûfî olarak mı bunlar vücûd bulmuş, yoksa bu âsâr-ı hibret ve itkân bir Sâni'-i kâdir-i zî-hikmetin sun' ve icâdi midir?

برک در ختنان سبز در نظر هوشیار

هر ورقی دفتریست معرفت کرد کار

Sa'dî

[131] Kitâb-ı kâ'inât esrâr-ı hakkı bî-dehen söyler
Sevâd-ı mümkünât âsâr-ı sun'u bî-suhen söyler
Senin gûşünde istî'dâd yok idrâkine yoksa
Leb-i cûda kemâl-i sun'u her berk-i çemen söyler
Nâbî

⁵ Metinde sehven "Hucurât" yazılmıştır

Yâ Rab bu ne irtibât ü nisbet
 Yâ Rab bu ne ihtilât ü ülfet

 Yâ Rab ne güzel nizâmdır bu
 Yâ Rab ne nizâm-i tâmdır bu

 Yâ Rab bu ne saltanat ne kudret
 Yâ Rab bu ne hendese ne san'at
 Yâ Rab bu ne izzet ü 'alâdir
 Yâ Rab ne kemâl ü kibriyâdir
 Harâbat

Sâ'dî merhûmun Bostan'ında insanın hilkat-i terkîbindeki sun'-ı Bârî'ye dâir neşide:

بصنع الهی بهم درفکند که انکشت بر حرف صنعش نهی	بین تا یک انکشت از چند بند پس آشونکی باشد وابلهی
--	---

Bak! Sun'-ı İlâhî ile bir parmak ne kadar bend ü rabtdan terekküb etmiş. Şu halde Bârî te'âlâ hazretlerinin sun'un'a dahl ü ta'arruz etmek cinnet ü belâhat olur.

تأمل کن از بهر رفتار مرد نشاید قدم بر وزانو ویا	که چند استخوان بی زد و وصل کرد که بی کردهش کعب وزانو زجای
--	--

Te'emmül ve mütâla'a et, Cenâb-ı Hâlik insanın meşü ü refâtâri için ne kadar sinir örüp kemikleri biri birine rabt ü vasl etmiş. Eğer kemikleri biri birlerine sinirlerle mevsûl olmasa topuk, diz, ayak dönmez ve bunlar dönmemeyince ayağı yerden kaldırırmak kâbil olamayacağından yürüyüp gezmek mümkün olmazdı. Bâ-i Fârisî'nin fethi ile "pey" sinir ma'nâsına da gelir ki burada o ma'nâyadır.

ازان سجدہ بر آدمی سخت نیست که در صلب او مهره یک خت نیست

İnsanın arkasında onurga ta'bîr olunan arka kemiği yek-pâre olmayıp belki biri birine gîrif bir takım kemiklerden mürekkebdir. Bunun içindir ki secde etmek, oturup kalkmak insana müşkil değildir. Eğer arka kemiği tek bir kemikden yapılmış olaydı pek sert olup insan hiçbir sûretle eğilip bükülemez ve oturup kalkamazdı. (ص)'ın zammıyla "sulb" Arapça'da arka kemiğine denir ki onurga ta'bîr olunur. Ve Fârisî'de (م)'ın zammıyla "mûhre" itâlîk edilir. Nâzim burada sulbü zahr yani arka ma'nâsında istî'mâl etmiş. (J)'ın fethi ve hâ-i mu'ceme ile "laht" lisân-ı Fârisî'de pâre, cüz', hisse ma'nâlarına gelir. Burada "yek laht" yekpâre demekdir.

دو صد مهره در یکد کر ساختست که کل مهره چون تو پرداختست

Hudâ-yı müte'âl senin gibi balçık bir mühreyi hareket etdirmek için ikiyüz onurga kemiklerini yekdiğere bağlamışdır. Ne kudret-i aliyye ki bir tutam balçığa şu sûretle salâbet vererek meşü ü hareket etdiriyor. Kil-i mûhre: Balçık mûhre ma'nâsına terkîb-i mezcidir. Bu ikinci misra'daki mûhre bizim dahi mûhre dediğimiz şeydir.

Perdahtest "perdahte est"den muhaffef ve "perdahta" perdahten masdarından müştakdır. Bu masdarın Fârisî'de müte'addid ma'nâları vardır, burada tâhrîk etmek ma'nâsına nadır.

رکان در تنت ای پسندیده خوی زمینی درو سیصد و شصت جوی

Ey memdûhü'l-hisâl! Senin teninle damarların içinde üç yüz altmış ırmak bulunan bir zemîndir. Çaylar ırmaklar rûy-i zemîni saky ve irvâ etdikleri gibi bunca şiryânlar ve damalar da derûnlarında cereyân eden kanlarla ceseddeki eti saky ü irvâ ediyorlar. Regân: "Reg"in cem'idir. Râ'nın fethi ve kâf-i Fârisî ile Reg, damar demekdir.

بصرا در سر و فکر و رای و تمیز جوارح بدل دل بدانش عزیز

Başda göz var, fikir ve re'y ve temyîz de var. Cevârih ve a'zâ kalb ile kalb de ilim ve dâniş ile azîz ve mükerremdir. Başda zâ'ika, şâme, sâmi'a gibi havâss-ı zâire var, bilhassa ruhsâr âtitfet-i celîle-i İlâhiyye olan dü çesm ile tenvîr edilmiş. Derûn-ı re'sde ise fikir ve re'y ve temyîzi muhtevî bulunan akıl var. Bakîyye-i cesed, latîfe-i Rabbâniyye olan kalb ile, kalb de ilim ve irfân-ı İlâhî ile i'zâz ve tekrîm edilmiş. Temeyyüz: Temyîzden muhaffefdir, cevârih a'zâ ma'nâsinadır.

بهایم بروی اندر افتاده خوار تو همچون الف بر قدمها سوار

Behâ'im yüzüstü hor ve hakîr düşmüş olduğu halde sen elif gibi müstakîm olarak ayaklarının üzerine süvâr ve râkibsin. İnsan sâ'ir hayvânâta gayr-i müşâbih bir sûretde müstakîm'l-kâme halk olmuş ve bu cihetle de kadr ü mertelesi terfi' buyurulmuşdur.

BEREKETZÂDE İSMÂİL HAKKI

* * *

MECELLE CEM'İYETİ HAKKINDA BİR MUHTIRA-İ ACİZİ

Şimdi gelelim "İkinci Kısım Mecelle" nokta-i nazarından bu zevâtin evsâfi nasıl olmak lâzım geliyormuş? İşte bu noktadan da tahâriyyât icrâ etmek îcâb ediyor.

Demişdik ki: İkinci kısım i'tibâr etdiğimiz mecelle müctehidât-ı cedîdeden teşekkül edecekdir. Zîrâ bu kısım, asr-ı a'hîrin, hâl-i ictimâimizin îcâbâtından olarak bi'z-zarûre te-haddüs eden vukû'ât, havâdis-i hükümleri [132] cihetinden yekdiğerlerine rabt eden bir takım kavânnî-i külliye-i şer'iyyeyi ihtiyâv edecekdir. Bütün ihtiyâcâtımıza müsâ'id, kâfi olacakdır. Umûr-ı iktisâdiyyemize, cezâ nizamnâmelerine varincaya kadar burada merci'-i me'haz bulabileceğiz. Hülâsâ şu ictimâ'-ı medeniyemize müsâ'id, kâfi olacakdır. Küttüb-i fikhiyye-i kadîmemizde bunlara bir türlü istinâdgâh bulamadığımız halde, şerî'at-ı celîlemize müstenid, doğrudan doğruya ondan me'haz olan işbu mecelle-i celîlede vu-zûhlu madde-i kânûniyyeye muvaffak olabileceğiz...

İste bu kısım mecellegenin de neden ibâret olduğu bir de-receye kadar anlaşıldı. Bina'en-aleyh bu kısım nokta-i nazarından, işbu cem'iyete iştirâk edecek zâtların da doğrudan doğruya usûl-i sâbiteye tevfîkan kavâ'id-i lâzimeyi edille-i şer'iyyeden istinbâta muktedir, evsâf-ı selâse-i mezkûreyi hâiz bir müctehid olması lâzım geldiği bütün vuzûhuyla meydana çıktı: Müctehid lâzım... Demek ahâlî-i İslâmiyye içinde dâimâ müctehidler bulunmalımış. Bâb-ı ictihâd da mesdûd değilmiş... İşte yeni bir mes'ele!..

Fakat ben şimdilik bâb-ı ictihâd mesdûd mu, değil mi? Buralarından bahs etmek istemiyorum. Zirâ ben daha kendim de nasıl olduğunu kedsiremiyorum. Fakat tarahriyât-ı mesrûdeden anlıyorum ki “ihtiyâc” mutlakâ bâb-ı ictihâdın açık olması lâzım geldiğini gösteriyor. Şerî’atımızın de ihtiyâca karşı gelmediğini yakînen biliyorum. Bu halde bâb-ı ictihâdın mesdûd olmaması lâzım geliyor. Ben bu kadar diyebilirim. Daha âlî tabakalarından bahs etmek ulemâ-i kirâm hazerâtına, üstâzlara muhavveldir.

Fakat bu bâbda tahsîlimize temâs eden bazı noktalarдан, fikrimin erdiği kadar, velev bir nebze olsun düşünmek isterim. Mesleğime, hâlime, tamâmen temâs eden bir noktası bırakıp gidivermek elimden gelmez.

Düşünüyorum ki: Bâb-ı ictihâd mesdûd değildir, diyenler de bir şahis ta’yîn ederek: “İşte bu müctehiddir, binâ’en-aleyh bâb-ı ictihâd açıkmiş; bu şahis bir madde-i nakz teşkil ediyor...” diye isbâta kalkışmıyorlar. Belki birçok delâ’îl îrâdiyla isbât ediyorlar. Bâb-ı ictihâd mesdûddur, diyenler de: “Kapısı kapalı imiş ki dâhil olan bulunmuyor” diyerek kâliyor, imtinâ’ını isbât edemiyorlar. Binâ’en-aleyh her iki tarafca bîl-ittîfâk derece-i ictihâdin sahîfe-i mümkünâtдан silinmediği anlaşıyor. Demek bu zamanımızda da müctehidler bulunabilecekmiş...

Mâdem ki hal böyledir, neden müctehidlere tesâdûf edemiyoruz?

İşte bu su’âlin cevâbında bendeniz ikinci firkadan ayrılyorum. Onlar: “Kapı kapalı olduğundan hiçbir kimse dâhil olamıyor” diyorlar. Âcizleri ise: Hayır, mâdem ki derece-i ictihâd sahîfe-i mümkünâtdan silinmemiştir. Silmemek de îcâb eder; bu halde adem-i dûhûl, kapı kapalı olduğu için değil, kapıyı dakk edemeyeceğimizden, daha doğrusu o kapıya doğru bile gitmek iste[me]diğimizden başka bir şeye müstennid olamaz. Biz derece-i ictihâd gibi âlî makamları hatırlımızdan bile geçirdiğimiz yok ki oralara kadar vâsil olabilelim. Bilemiyorum, ne sebebe mebnîdir, bizde âlî his, âlî zevkler, yüksek himmet, yüksek gayretler bitmiş yâhud esâsına bulunmamış. Her ikisi de câ’iz. Zirâ bu fîkr-i taklîd bizim aramızda yedi sekiz yüz seneden beri sürüklenemektedir. Tabî’î git dikce de terakkî etmiş... İşte bütün bu noksânlarımızdan himmetsizliklerimizden dolayı tahsîlde olan tarîkimizi şaşırılmışız. Allah için insâf edelim... O on beş, yirmi senelik tahsîlimiz içinde, o büyük eslâfin, o âlî himmetli müctehidlerin diz çökerek tahsîl etdikleri ulûm-ı İslâmiyye’den, onların kemâl-i dikkatle ta’kîb etmiş oldukları âsâr-ı hangisini okuduğumuz, öğrendiğimiz var?

Tefsîr mi?.. Hayır, Kâdî’nin ta’kidli ibârelerini halletmeye tefsîr okunmuş, bilinmiş sayılmasız.

Hadîs mi?.. Hayır, hadîs-i şerîfleri îrâb, binâya boğmakla hadîs okunmuş bilinmiş olmaz.

Usûl mü, fîkh mi?.. Bunlara da “hayır”dan başka bir cevap bulamıyorum. Zirâ Mir’ât, Dürer, Gurer okumakla bu ilimler tahsîl olunmuş sayılmasız.

İhtimâl derseniz ki: Bu halde biz ne okuyacağız, okuyaçak birsey kalmadı? Buna karşı da denilebilir ki: O büyük müctehidler, o büyük eslâfımız sizin okuduğunuz kitâbları mı okudular da müctehid, âlim olduları? Hayır, diyecek-

sınız değil mi? Bu halde siz de doğrudan doğruya onların okuduğu âsâri okumaya gayret edebilirsiniz.

Bir de ulûm-ı maksûdeye mukaddime, âlet olmak üzere tahsîl etmekde bulunduğu ulûm-ı Arabîye-i lisâniyyeyi böyle mi tahsîl etmeli idik?! Lisan tahsîli yalnız biz İslâmlara mı mahsûs bir hâl? Bütün akvâm, bütün milletler içinde, şu asrımızda lisân tahsîli moda olmuş, daha doğrusu mecbûriyet tahtına dâhil olmuşdur. Binâ’en-aleyh lisân tahsîli böyle bir ihtiyâc-ı umûmî hâlini aldığından bu husûsda birçok fikirler, emekler sarf olunmuş; birçok usuller meydâna getirilmiş; iki üç senede mükemmel bir lisân elde ediyorlar. Biz nasıl oluyor da Arab lisânı için sekiz on sene ömür sarf ettiğimiz halde ne lisânını, ne inşâ’ ve kitâbetini, ne de âdâb ve belâgatını öğrenemiyoruz?.. İşte bu noksânlardan dolayı tefsîr, hadîse gelince yelkenlerimiz suya iniyor. İbâre hallinden, îrâb, binâ bahsinden geçemiyoruz. Lübbüne, ma’nâsına, rûhuna erişemiyoruz. İşte bundan dolayı “Bâb-ı ictihâd kapalıdır, duhûl müyesser olmuyor” demeye mecbûr oluyoruz.

Binâ’en-aleyh biz de başkaları gibi, usûl-i tedârisde, bâ-husûs lisân tahsîlinde o usullerden en yenisini, en mükemmelini kabûl eylemeliyiz. Bu doğru husûsda ta’assub etmek kat’iyyen câ’iz görülmez. Parada isrâf harâm iken, ömründe neden helâl olsun?

[133] Tasavvûrât, tasdîkât diye mantıkdan bazı şeyler okuyoruz. Halbuki şimdî mantık büsbütün başka bir şeke girmiştir, terakkî etmiş, âdetâ hayâtin, ma’îsetin tanzîmine yardım edebilecek gibi bir devreye dâhil olmuşdur. Biz neden ondan istifâde etmeyelim?

Hikmet, felsefe de büsbütün terakkî etmiş; hayâlât, ev-hâm devresinden çıkmış, hakîkate pek ziyâde yaklaşmışdır; ilm-i kelâmımıza yardım edebilecek bir hâle gelmiştir. O hikmet-i kadîme, o Kâdîmîr’ler büsbütün saçmadır. Onunçun vaktî zâyi’ etmek kat’iyyen câ’iz görülemez.

Bu zavallî fenler, ilimler bizim elimize düştükden sonra büsbütün durup kalmış, kat’iyyen terakkî etmemişlerdir. Belki bil’âkis tedennîye uğramışlardır.

Binâ’en-aleyh hiç bir temerrûd göstermeksiz bu fenlerde, bu ilimlerde, usûl-i tedâris dahi dâhil olduğu halde en yenilerinden, müte’ahhirîn tarafından tehzîbe mazhar olanlardan intihâb etmelidir. Âsâr-ı İslâmiyye’den ise, fîkrîmce en eskileri iyidir. Müte’ahhirîmiz bunlara da hakkıyla hizmet edememişlerdir. Ulûm-ı İslâmiyye, âsâr-ı İslâmiyye rûh-ca, ma’nâca, te’lîce, tedvînce bir vakitler terakkî etmiş imiş de sonra bâb-ı ictihâd kapandı fikri çekmiş; işte bu devirden i’tibâren ulûmumuzda, âsârlarında olan intizâm tedennî ede ede bu hâle gelmiş; kendimiz de şu derekelere kadar inmiş kalmışız. Binâ’en-aleyh âsâr-ı İslâmiyye’den yedi sekiz yüz sene mukaddeminde yazılan eserler bir dereceye kadar kendi mükemmeliyet ve safiyetlerini muhâfaza etmişlerdir. İşte şununçun biz şimdilik onları intizâm edelim; daha bir vakitlere kadar onlardan ayrılmayalım.

* * *

Hü'lâsa: Meclis-i meb’ûsânca yeni bir Mecelle Cem’iye-ti’nin teşkili taleb olunuyor. Bu Cem’iye mükemmel bir mecelle-i medeniyye ve ictimâ’iyye meydâna getirecek. Bu

mecellenin esâsı şübhесiz şerî'at-ı celîle-i Ahmedîyye olacakdır.

İşte mes'ele bundan ibâret. Fakat bu Cem'iyet'e kimler iştirâk edebilecek; bunların ne gibi evsâfi hâiz olmaları lâzım? İşte asıl mevzû'bahs olan nokta da burasıdır. Buna cewâb verebilmek için Mecelle-i matlûbeyi iki kisma ayırdık, öyle i'tibâr etdik. Cem'iyet'e iştirâk edecek zevâtın birinci kismi i'tibâr etdiğimiz Mecelle nokta-i nazarından şurût-ı selâse-i esâsiyyeyi, ikinci kismi nokta-i nazarından şurût-ı erba'a-i esâsiyyeyi hâiz bulunmaları lâzım geldiği väzihân meydâna çıktı.

Nefîce: Binâ'en-aleyh Meclis-i Meb'ûsân'ca matlûb olan, birinci kismi i'tibâr etdiğimiz Mecelle ise Cem'iyet evsâf-ı selâseyi hâiz zevâtdan; yok, matlûb olan ikinci kismi, yâhud her ikisinden e'amm bir ma'nâ ile i'tibâr etdiğimiz Mecelle ise biri ictihâd olmak üzere evsâf-ı erba'aayı hâiz zevâtdan teşekkül edecekdir; öyle olmalıdır.

Sunu da ilâve edelim ki: Meclis-i Meb'ûsân'ımızca matlûb her iki kısından e'amm olan bir Mecelle ise, biri ictihâd olmak üzere evsâf-ı erba'aayı hâiz o büyük insanları nereden bulacağz? İşte asıl işkâl burada... Haydi, evsâf-ı selâseyi hâiz insanlar mebzûl bulunur, diyelim, fakat iş bu kadarla bitmiyor, evsâf-ı selâseyi de hâiz müctehidler lâzım. Müctehidleri nereden bulacağz, bizde müctehidler kim?! Bizim tâhsîlimiz, terbiyemiz, medreselerimiz, câmi'lerimiz o büyük zâtları yetiştirebildi mi? Heyhât!... Biz, bu fikri tecvîz edenlere bile nâdiren tesâdûf ediyoruz. Fakat bizde müctehid yokdur, diyerekden işimizi, gücümüzü, teşebbüsümüzü yüz üstü mü bırakacağz? Böyle yapmak da gelmez; bize âlem güler; rüsvây oluruz. Hayatça, ma'ışetce de büyük zararlara uğrarız. Bununla beraber, sîrf kendi tenbelliğimize âid kabahatımızı -hâşâ- şerî'at-ı mutahharaya yükletmek istersek, şerî'atimize de ihânet eylemiş oluruz; -ma'âzallâh- hâlimiz da-ha fenâlaşır....

Binâ'en-aleyh ba'demâ hâlimizi, tâhsîl, tedâsimizi bâ-husûs medrese, câmi'lerimizde olan tâhsîl, tedâsimizi İslâh eylemeli; ahsen hâle ifrâg eylemeli. Fırsatı kaçırılmamalı. Fırsat daha henüz elimizdedir. Tamâm bütün kuvvet, gayretimizle çalışacağımız vakit, fakat ihmâl edersek fırsat bir dakika durmaz, fevt olur. Zîrâ hayat, ma'ışet, ahvâl-i ictimâ'iyeye dâimâ terakkidedir. Biz böyle batı davranır, kendi tenbelliğimizi, kendi cehâletimizi mukaddes şerî'atimize isnâda kadar yeltenirsek, işte o zaman biz kendimizin ortaklîka hâ'ib, hâsîr olarak yalnız kaldığımızı görürüz: Hem şerî'at bize vedâ' etmiş olur; hem hayat, ma'ışet de kendi eviddâ ve ehib-bâsiyla bizi fersahlarla uzakda bırakarak geçmiş, gitmiş olur.

Binâ'en-aleyh hâtime olarak derim ki: Şimdilik işbu te'sisi mukarrer bulunan Mecelle Cem'iyeti'ne mümkün mer-tebe "et-tâ'atü bi-kadri't-tâ'ati" şurût-ı esâsiyye-i mesrûdeyi hâiz zevâtı intihâb eylemeli de hemen işe başlamalı. İstikbâlimiz için de bütün kuvvetimizle fakat basîretle tedârikât-da bulunmalı, çalışmalı....

İbni Sâbir Halîm Sâbit
Kazanlı

* * *

KAZÂ VE KADER

Cenâb-ı Hakk'ın bu âlem-i hilkatte cârî olan kânûn-ı ilahîsi iktizâsındandır ki akâid-i vicdanîyenin efâl-i bedenîye üzerinde bir tasarruf-ı külliîsi vardır. Sâlih, fâsit, ne kadar a'mâl varsa cümlesinin menşe'i akîdenin salâhi, yâhud fesâdıdır. Bazi akideleler vardır ki efkârin etegine yapışarak kendisine doğru çeker, diğer birtakım akâid ve müdrikât da ona ittibâ' eder; sonra bedende birtakım a'mâl zâhir olur ki bunlar bâtiñdaki infiâlatın aynıdır. Yâhud o infiâlat ile mütenâsibdir. Kezâlik bazı öyle usûl-i hayr, öyle kavâid-i kemâl vardır ki bir tebliği [134] şerî' sûretinde nüfûsa telkin olunduğu zaman sâmi' için mûcib-i istibâh olur. Bu kabilden olmayan diğer usûl ile îltîbas vukû'a gelir, yâhud sâmi' de bulunan bazı sıfat-ı redî'e ve i'tikâdât-ı bâtiladan müteessir olur. Binâ'en-aleyh her iki takdire göre esasen büyük bir hayri, metin bir kemâli hâiz olan o usûl, o kavâid tegayyüre uğrar. Hatta istî'dâdin fenâligindan, yâhud tefehhümün noksanından neş'et eden birtakım akâid-i fâside de ona ittibâ' ederek bir çok a'mâl-i fâside meydana gelir. Hem bu hâlât, mu'tekidin ilmi lâhîk olmaksızın, bu sû-i i'tikâda ne sûretle saptığını anlamaksızın hâsil olur. Zevâhire aldananlar zanederler ki bu a'mâl-i fâsidenin sebebi o asla ve o kâideye olan i'tikâdidir. İşte bu sû-i tefehhümden dolayı çok zamanlar usûl-i edyânda tahrîfler, tebdiller vukû'a gelmiştir. Hemen her dinde tehaddüs eden bid'atlerin esası da budur.

Hattâ bu sû-i tefehhüm ile neticesi olan bid'atler tabâyi'in fesâdına, birçok a'mâl-i kabîhanın zuhûruna yegâne sâik olmuştur. Müntesibîn-i diyânetten bazı basit fikirli adamların efâl ve harekâtına bakarak bir dîne, yâhud bir a'kideye ta'na kalkışan bî-haberleri de teşci' eden hep budur.

İşte diyânet-i İslâmiyye'de usûl-i akâidden addolunan kazâ ve kader birçok gâfil garblıların sermâye-i ta'n ü tezyîfi olmuş, onları birçok zünûn-ı bâtilaya sevk etmiştir. Öyle tevehhüm ediyorlar ki: Bu akide hangi kavmin vicdanında tutarsa artık o kavimde kuvvet ve şehâmetten eser kalmaz, yerine za'af ve meskenet kâim olur. Binâ'en-aleyh müslümanlar kemâl-i fâkr u zarûret içinde kalmışlar, kuvâ-yi harbiyye ve siyasiyyede akvâm-ı sâirenin kâffesinden geridediler. Fesâd-ı ahlâk alabildiğine te'ammûm etmiş, yalancılık, nifak, hiyânet, garazkârlık, hased çoğalmış, aralarına tefrika girmiş; ne hallerinde, ne müstakbellerinde hayır kalmış; menfa'at ve mazarratlarına karşı gaflet-i mahz içinde bulunuyorlar; ezbâk-ı hayat nâmına yemek, içmek, uyumak gibi hayvâniyete mahsus havâyıcı te'min ile iktifâ ederek, rûhun zevki olan medeniyet ve fazilette sâir akvâm ile müsâbakayı akıllarına bile getirmiyorlar; lâkin hangisinin eline bir kudret geçerse yanı başındakini mutazarr etmekten asla geri durmuyor, yani öbür tarafta milel-i müterakkîye bunları lokma lokma yutup dururken zavallıların satvet ve şiddetî birbirle-riyle uğraşmaya münhasır kalıyor; her ârizaya karşı miskinâne bir rizâ, her hâdiseye yine o tarzda bir kabul gösteriyorlar, evlerine çekilmişler sükûn ve rehâvet içinde vakit geçiriyorlar; gündüzleri mer'âlarına gidiyorlar, aksamları ağıla gelir gibi me'vâlarına çekiliyorlar.. Büyük me'murları bütün zamanlarını lehviyât içinde, şehevât-ı behîmiyye peşinde im-

râr ediyorlar, üzerlerinde ifâsına ömürler kâfi gelmeyecek kadar vezâif yiğilip kalmış iken bir kısmını olsun ifâ cihetine yanaşmıyorlar; servetlerini imâte-i zamana medâr olacak israfât içinde heder ediyorlar; maaşları bol, lâkin buna mü-kâbil millete hiçbir nâfi' hizmette bulunmuyorlar, daima azîm bir tefrika, büyük bir münâferet içinde yaşıyorlar, umûmun mesâlihini bırakıp kendi husûsi işleriyle uğraşıyorlar... Her biri taht-ı tâbi'iyyetindeki koca bir ümmeti fedâ eden, rakîbini yalnız bırakarak hâricteki bir düşmanın hâmûna âmâde birakan iki Emîr arasındaki münâferet ve hu-sûmetin ne derecelerde olacağı düşünülsün! İşte böyle birbirlarıyla didinen iki emîrin za'afını kendi için en âsûde bir kût gören bir hükümdâr-ı ecnebî derhal geliyor, ne asker, ne mühimmat sevki gibi küllefeler ihtiyârına lüzum görmeden ikisinin memalikini de yutuveriyor. Millet-ı İslâmiyye'ye havf târî olmuş, cebânet, meskenet alabildiğine teammüm etmiş, bir halde ki en hafif bir sesten ödleri patlıyor, ufacık bir lemsten canlan yanıyor. İzzet ve şevket içinde gördükleri akvâm-ı sâireye yetişebilmek için icab eden her türlü hareketten, her türlü fa'âliyetten fâriq olmuşlar; komşularının, hatta kendi tâbi'iyetlerinde bulunan milletlerin terakkîyatını, bunlara karşı mübâhâtını gördükleri halde bile çalışmıyorlar. Dinlerinin bu husustaki evâmirine muhâlefette bulunuyorlar, dindâşları olan akvâmdan birinin başına bir felâket gelir, yâhud hâmûm-ı a'dâya hedef olursa ne o musîbeti tâhîfe, ne de o düşmanı elbiriyle def'e şitâb ediyorlar; hafî yâhud alenî cemiyetler teşkil ederek cemiyet-i milliyeyi tehyîc etmek, vatandaşlarını meskenetten kurtarmak, âcizle-re müâvenette bulunmak, kâvilerin elinde zebûn kalan hak-ki istirdâd eylemek gibi teşebbüslerde bulunmuyorlar.

İste garblilar, ümmet-i İslâmiyye'ye bunun gibi daha birçok evsâf ve âdât isnâd ediyorlar da cümlesinin menşîni kazâ ve kadere îmân olmak üzere gösteriyorlar ve müslümanlar bu akideye sâbit olduqua ebediyan ihrâz-ı şevket edemeyeceklerini, şeref ü mecd-i kadîmlerini hiçbir zaman istirdâda muvaffak olamayacaklarını, haklarını müdâfa'a, saltanatlarını te'yid edemeyeceklerini, sonunda da bu za'af-ı müterakkî ile mahvolup gideceklerini, zaten birçoğunuñ kendi aralarındaki muhâsemât yüzünden mahvolarak bâkiyesinin hayatına ise ecâniñ tarafından hâtime çekileceğini söylüyorlar.

Yine o garbların i'tikâdinca kazâ ve kadere îmân ile insanın bütün efâli ıztırârı olduğuna kâil olan mezheb-i cebârî arasında hiçbir fark yoktur. Öyle tevehhüm ediyorlar ki müslümanlar kazâ ve kadere i'tikâdları muktezâsimca kendilerini havada muallâk tüy parçası gibi görüyorlar. Rûzgâr istedigi tarafa sevk ediyor. Hâlbuki bu kavim kendisinin kavilde, fi'ilde, harekette, sükûnda hiçbir ihtiyâri olmadığına, bütün bunların bir kuvve-i cebriye tarafından vuku'a geldiğine, elhâsil bütün harekâtının kasrî (gayr-i ihtiyâri) olduğuna iyice kana'at ederse şüphe yoktur ki bütün kuvâsı âtil kalır, kendisine mevhîbe-i fitrat olan bütün havâs ve meşâ'irin faydası olmaz, kalblerde sa'y ü amele doğru bir hiss-i sâik kalmaz. Artık böyle bir kitle-i [135] âtil için bu âlem-i cidd ü cehdden adem-âbâd-ı sükûna doğru gitmek pek muhiktir.

İste garbliların bir kısmı müslümanlar hakkında şu zann-ı bâtili beslediği gibi şarkta da birçok beyinsizler onlarıñ bu sözlerini nefsu'l-emre mutâbık olmak üzere telâkkî ediyorlar. Ben, bî-pervâ "Erbâb-ı zünûnun sözleri yalandır, ashâb-ı vehmin hatâları zâhirdir, bunların hepsi Allah'a, müslümanlara iftira ediyorlar" demekten hiç geri durmam. Şu zamanda Sünî, Şîî, Îsmâîlî, Zeydî, Vehhâbî, Hâricî... Hiçbir müslim yoktur ki cebr-i mahza kâil olsun da nefsinde ihtiyâr ve irâdeyi külliyyen selbetsin. Belki şu tavâif-i müslimedenden her biri amel ve hareketlerinde kendilerinin irâde-i cüz'iyeye mâlik olduklarını, bu irâdenin sûret-i istî'mâline göre hem sevâbin hem ikâbin medâri olacağını bilirler, Cenab-ı Hak tarafından kendilerine verilen o irâde-i cüz'iyeye ile muhâsebe olunacaklarına, imtisali fevz ü felâhi mûcib olan bilcümle evâmir-i ilâhiyyeye ittibâ etmek, menâhîden çekinmek ile me'mûr bulunduklarına i'tikâd ederler. İşte ancak bu irâde, bu ihtiyâr tekâlîf-i şer'iyyenin mevriddidir; kezâlik ancak bu irâde ve ihtiyâr ile hikmet ve adâlet tamam olur.

Evet, müslümanlar arasında Cebriye namıyla bir firka vardır ki, insan bütün efâlinde hiç şemme-i ihtiyâr bulunmayan bir ıztırâr ile muztardır, zannında bulunur ve bir adamın yemek yerken ağını oynatması ile soğuğun şiddetinden çenelerinin titremesi arasında fark yoktur, derler. Müslümanlar bu firkayı pek vâhî bir safsata sahibi olmakla itâhâm ederlerdi. Zaten bu mezheb-i bâtil ashâbı da tâ dör-düncü karn-ı hicrette nâm ü nişanları kalmayacak sûrette mahvoldu. Kazâ ve kadere i'tikâd ile cerebe inkîyâd arasında hiçbir münasebet, müşâbehet olmadığı gibi, yukarıda ser-deyilediğimiz zünûn-ı bâtila da kazâ ve kadere i'tikâdin hiçbir zaman icâbâtından değildir.

Kazâ ve kadere i'tikâd delîl-i katî ile mü'eyyed olduğu gibi fitrat da bu i'tikâda sâiktir. Erbâb-ı fîkr ü nazar, kolayca teslim ederler ki her bir hâdisin, ona zamanda mukârin olan bir sebebi vardır. Kezâlik silsile-i esbâbdan ancak meydanda hâzır olanları görülebilip esbâb-ı mâziyeyi yalnız o silsileyi ibdâ' eden Mübâdi'-i Hakîki bilir. Her silsilenin de zâhirde bir medhali vardır ki ötesi Azîz-i Alîm'in takdîrine kalmıştır. İnsandaki irâdeye gelince, bu, ancak o silsilenin halâkatından biridir. Yani irâde, âsâr-ı idrâk cümlesiinden bir eserdir. İdrâk ise havâss ü meşâire âriz olan şeylerden rûhun bir infâlidir. Binâ'en-aleyh hadisât-ı zâhire-i kevnin fîkr ü irâde üzerindeki hüküm ve nüfûzu ukalâ söyle dursun, ahmakların bile inkâr edemeyeceği bedîhiyyâtandır. İmdi zâhirde müessir görülen esbâbin mebde'i, bütün eşyâyi hikmet-i ezeliyyesi mûcibeince yaratan, her bir hâdisi, ona nazîr olan diğer bir hâdice tâbi kilan Müdebbir-î Kevn'in yed-i kudretindedir.

Sâni'-i âlem olan bir ilâhin varlığını i'tirâfa yol bulamayan bir câhilin mevcûdiyetini farzetsen bile onun içinde müessirât-ı tabî'iyye ve hâdisât-ı dehriyyenin irâdât-ı beşerîyye üzerindeki te'sîrini i'tirâf etmekten kurtuluş yoktur. Pe-kâlâ Cenâb-ı Hakk'ın âlem-i hilkat hakkında vaz'etmiş olduğu nizâm-ı tabiaten hâriç kalmaya kimse muktedir olabilir mi? Bu bir bedîhedir ki erbâb-ı kemâl söyle dursun ta-

harrî-i hakikatte henüz pek mübtedi' olanlar bile ikrârdan geri duramazlar. Hatta garb hukemâsından, garb ulemâ-yi siyasetinden bir kısmı hükm-i kazâ ve kadere inkiyâd lüzmuna歧inarak o hükmü isbât için birçok sözler söylemişlerdir ki bizim için onların re'yleri ile istiâhâda lüzum yokdur.

Tarihin, nakil ve rivâyeten fevkinde bir vazifesi vardır ki her millette yetişen ulemâ o vazifeyi nazar-ı dikkate almışlardır. O vazife ise, ümmetlerin ikbâl ve izmihlâlinde takip ettikleri tarîk ile büyük büyük hâdisâtın tabiat ve havâssinden, bu inkilâbatın âdât, ahlâk, efkâr, hatta hissiyât-ı vicdâniyye üzerinde husûle getirdiği tebeddülâttañ, elhâsil akvâmin zuhûru, hükümetlerin teşkili, yâhud mahv ü izmihlâli gibi şeylerden bahsetmektir.

İste fúnûn-ı edebiyyenin en celîli, en müfidi addedilen bu tarzdaki bir tarihin de bütün mebâhisi kazâ ve kadere i'tikâd ederek kuvâ-yi beşeriyyenin kâinâtı idâre eden, hâdisâtı istediği gibi kullanan bir kudretin müsahhari olduğuna istinâd eder. Eğer kudret-i beşer, icrâ-yi te'sîr husûsunda sûret-i mutlakada müstakil olsaydı, hiçbir kemâl, pây-mâl-i zevâl olmaz, hiçbir kavî zebûn düşmez, hiç bir bünyân-ı mecd devrilmez, hiçbir saltanat yıkılmazdi.

Kazâ ve kadere i'tikâd, şenâ'at-i cebirden tecerrûd ederse o zaman cûr'et ve ikdâm, şecâ'at ve besâlet gibi se-câyâ-yi fâzilayı arkasında görür. O zaman insanları, arslanları titreten, kaplanların ödünnü koparan mehâlik-i azîmeyi bî-pervâ iktihâma sevkeder. Bu i'tikâd nûfusu sebâta, şedâide tahammüle, mesâib ile pençeleşmeye alıştırır. Cûd ü sehâ gibi evsâf-ı gûzîn ile mütehallî eder. Şân-ı insâniyyete şeyn verecek şeylerden berî tutar, belki bu uğurda lezâîz-i hayatı istihfâ ile ölmeyi bile lâ-şey hükmünde gösterir.

Ömrün mahdûd, rizkin emîn olduğuna, bütün eşyânın dest-i meşîyyet-i Hudâ'da bulunduğuna i'tikâd eden adam hakkı müdâfa'a, yâhud mensup olduğu milleti i'lâ, yâhud farîza-i zimmeti edâ ederken hiç ölümden korkar mı? Ke-zâlik evâmir-i ilâhiyye ve kavânîn-i beşeriyye mûcibince hak ve hakikati i'zâz eylemek yâhud bünyân-ı mecd ü şerefî tesyîd etmek husûsunda infâk-ı mâl etmek için fâkr u zarûrete giriftâr olacağını düşünür mü?

Cenâb-ı Hak bu i'tikâdin faziletini beyân etmekle beraber müslümanları böyle bir ni'mete mazhariyetten dolayı medhediyor:

الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَأَخْشُوهُمْ فَرَادُمْ إِيمَانًا وَقَلُوْباً
حَسْبُنَا اللَّهُ [136] وَعَمَ الْوَكِيلُ. فَأَنْتُمُ بِعِنْدِهِ مِنَ الْمُنْتَصِرِينَ لَمْ يَمْسِسْهُمْ
شُوْءٌ وَأَنْتُمُ بِرْضُوَانُ اللَّهِ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ.¹

Müslümanlar bidâyet-i zuhûrlarında bütün aktâr-ı âleme dağıldılar, fethettiler, dünyayı münkâd ettiler, mağlub eyledikleri devletlerle, teshîr ettikleri milletlerle ukulu dehşet içinde bırakıtlar. Seksen seneyi geçmeyen nâcız bir zaman zarfında adetlerinin azlığına, levâzîm-i harbiyyelerinin hiçliğine rağmen hükümetlerini İspanya ile Fransa'yı ayıran Pirene dağlarından tâ Sedd-i Çin'e kadar temdîd ettiler.

¹ Âl-i İmrân, 3/173-174.

Akvâm-ı muhtelifenin âdât ve tebâyi'ne vukûf ile i'tiyâtları olmadığı halde mülükü, kayserleri, kisrâları kendilerine fermân-ber ettiler.

Kazâ ve kadere olan bu i'tikâd onları dünyanın öbür ucundaki ma'rekelere, çolukları ile çocukları ile hattâ kadınlarıyla gitmeye, hem de seyrangâha gider gibi sürûr ve neşât ile gitmeye sevkederdi. Gûyâ ki Allah'a olan tevekküllerî sâyesinde her bir musîbete karşı masûn ve mahfûz idiller. Ufak çocukların kadınlar askerlere su vermek gibi hizmetlerde istihdâm olunur, erkeklerden ancak silah kullanmak hususunda ayrırlırlardı. Ne kadınlarla dehşet, ne ufak çocuklara havf ü haşyet kat'iyen âriz olmazdi.

Nerdeśiniz ey cemâ'at-i rahmet, ey erbâb-ı şefkat! Nerdesiniz ey cibâl-i metîn-i kudret ü kuvvet!... Sizler zamân-ı şiddette halkın ümidgâhı idiniz. Ma'rûf ile emir, münkerden nehyeder en hayırî ümmet idiniz. Şimdi nerdesiniz? Acaba şîkâf-ı mekâbirinizden bakıp da ahlâfinizin, ahfâdimizin bugünkü hâl-i sefîlini görüyor musunuz? Eyvah! Onlar sizin tuttuğunuñ yolu bırakıtlar, girîve-i dalâle saptılar, firma, şia münâzaâti içinde târumâr olup gittiler. Öyle bir acz ü za'afa giriftâr oldular ki, yürekler dayanmaz, ciğerler pâre olur. Ecâbinibeynâ'at-i iftîrâsına şikâr olmuşlar da vatanlarını, haklarını müdâfa'a yâhud bulamıyorlar. Îçinizde bir bakiyye-i rûh, bir sadâ-yi gayret yok mudur ki hurûş etsin de gâfilleri intibâha getirsün, uyuyanları bîdâr etsin, erbâb-ı dalâli sebîl-i reşâda sevkeylesin?² (إِنَّ اللَّهَ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِحُونَ)

Misir Müftüsü Merhum
Seyh Muhammed Abdûh
Mütercimi: Mehmed Âkif

İ'CÂZ-I KUR'ÂN

Cerâ'id-i Misriyye'den el-Fellâh nâm cerîdenin 20 Zilhicce sene 314 târihli ve altı yüz otuz bir numaralı nûshâsında "el-Kur'ânü's-Şerîf ve Tercümehû bî'l-Lugati'l-İngilîziyye" serlevhali bir makâle gördüm. Gazete muharriri olan zât bu bâbda güzel idâre-i lisân ve efkâr etmiş ise de mâdem ki esâs-ı bahs dâreynde mûcib-i fevz ü felâh-i mü'minîn olan Kur'ân-ı Kerîm'e ta'alluk ediyor, dâ'ileri de has-be'd-diyâne kelimât-ı âtiyyenin irâdına lütûm gördüm. Erbâb-ı ilm ü kemâle hafi değildir ki Cenâb-ı Hak rusûl-i kıramını sîdk-ı risâletlerine delâlet eder birer mu'cize ile tahsîs buyurmuşlardır. Meselâ Mûsâ aleyhisselâmin zamanında ilm-i sihr revâc bulduğundan resûl-i müşârun-ileyh sehereye galebe edebilecek bir tarz-ı i'câz ile mümtâz buyurulup bunulla garâ'im-i sehere ibtâl buyuruldu.³ Îsâ aleyhisselâmin zamanında ilm-i tib ulûm-ı sa'ireden ziyyâde intiâr etmekle müşârun-ileyh dahi ihyâ-i mevtâ mu'cizesiyle tahsîs buyurulup bu sâyede ilm-i mezkûr müntesibleri beht ü hayretde kaldı. Zamân-ı belâgat-ünvân-ı sa'âdetde de kavm-i Arab meyânında fesâhat ve belâgat hadd-i

² Bakara, 2/156.

³ A'râf, 7/118.

kemâle vardı, halbuki seyyidü's-sâdât efendimizin hem risâletleri kâffe-i efrâd-ı besere şâmil hem de şerî'at-ı garrâları şerâyi'i münzelenin hâtimesi olduğu cihetle fahrû'l-vüçûd efendimiz karnen ba'de karnın intihâ-yı zamana kadar gelmiş ve gelecek fuhûl-i belâgatin lisânlarını lâl bırakacak bir mu'cize-i azîme ile ihtisâs etdiler ki mu'cize-i mezkûreye lisân-ı Arap'da "i'câzu'l-Kur'ân" itlâk olunur. İşte ins ü cin bir araya gelip de Kur'ân'ın mislini ityâna sa'y etseler muvaffak olamayacaklarını ihbâr eden¹ قُلْ لَئِنْ اجْتَمَعَتِ الْأَنْسُ (وَالْجُنُّ...) âyet-i celîlesi Kur'ân-ı Mecîd'dedir. Hazret-i Peygamber cemî' süver-i Kur'âniyye ile tehaddî buyurdukları gibi bazı süre ile de tehaddî buyurdukları vardır.

Evet kütüb-i siyer ve tevârîhi müfâla'a ediyorsun da evvelce belîgâne yazılmış bir takım sözleri ifâde-i âhar ile bize karşı söylüyorsun diye tefevvûh edenleri² قُلْ فَأَتُوا بِعَشَرِ سَوْرٍ (وَفُلْهَيْ مُقْرِنَاتٍ) âyet-i Kur'âniyyesiyle iskât buyurmuşdur. Daha sonraları da Kur'ân-ı Kerîm'in bir süresiyle de tahâdiye te-nezzül buyurdukları halde fusahâ-yı Adnân bülegâ-yı Kah-tân'ın hiçbiri mu'ârazaya yol bulamadılar. Mu'cize-i mezkûre idrâk etdığımız on dördüncü asra kadar mu'ârazasından âciz bırakıldığı nûfûsun adedini kâbil-i ihsâ olmayacak bir dereceye iblâğ edercesine şân ü azametini muhâfazaya muvaffak oldu. Bu i'câz ise Kur'ân-ı Mübîn'in üslûb-ı Arabî üzere bekâsına mütevakkif olup lügat-i Uhrâya tahavvûlü hâlinde muhâfaza edilemeyeceği kat'îdir. O halde Kur'ân-ı Mecîd'in kâffe-i dekâyîk-ı kelâmiyye ve cem'iyet-i mahsûsanı bihakkın edâ etmek üzere her lisânın bâ-husûs lisân-ı dakik-i Arab'ın kendisine hâs olan tarz-ı beyânını nazar-ı dikkate almaksızın lügat-i Uhrâya alâ tarâki'l-ihtîvâ tercüme-sine muvaffak oldum diyerek asl-ı Arabîyle siyyân tutanlar dolayısıyla hedm-i erkân ve tâhrib-i bünyânına sa'y etmiş olur ki değil kelâmullâh olan Kur'ân-ı Kerîm hakkında hattâ başka eserler hakkında bile taht-ı imkânda olmadığı ilm-i lisân ulemâsına umûr-ı bedîhiyyedendir. Bu i'tikâd-ı sakîme kanâ'at büyük gafletdir. Bu i'tikâdda sebat³ نِبِيلُونَ يُبَطِّلُونَ (نُورُ اللَّهِ بِإِفْرَاجِهِمْ) âyet-i celîlesine mâ-sadak olmakdan başka bir neticeyi intâc etmez. Tashîh-i ibâdet için bazı âyat-ı Kur'âniye'yi lugat-i Arabîyle ta'allum her Muslim için vâcib ve kadri'l-lûzûm ta'allum etmeyenlerin lisân-ı şerî'atde âsî olması husûsundaki icmâ', mûdde'âmîzi [137] isbâta kâfi-dir. Lügat-ı Uhrâya tercüme-i Kur'ân-ı Kerîm husûsundaki müsâ'ade-i şerîyye ancak hiçbir vechile ayn-ı Kur'ân i'tibâr olunmamak şartıyla evvelâ kendi lisânlarında ahkâm-ı Kur'âniye'yi öğrenip ba'dehû tafsîl ve hakâyıkına ittilâ' zîmninde lisân-ı celîl-i Arabîyi ta'allume hâhişger olmak üzere olur. Bu fîkr-i meşrû'un hâricinde olarak işidilen ve görülen terâcim-i müte'addide-i mevcûde ise bizim isbât-ı fikrimizi kat'an dûcâr-ı istîgrâb edemez. Zîrâ terâcim-i mezkûrenin ekserisi bir takım ukelâ-yı gayr-i müslime tarafından yazılmışdır ki onlar muktezâ-yı diyânetlerince ma'zûrdurlar. Varşın bu gibiler dekâyîk-ı Kur'âniye'ye vukûf iddi'â etsin,

nefsü'l-emr öyle mi olmak lâzım? Terâcim-i mezkûrenin nu-kât-ı kesîresinde yekdiğere karşı görülmekde olan mübâyenetleri, vukûfsuzluğu peka'lâ tasvîr ediyor. Medârik-i beşerîye için esrâr-ı âyât-ı Rabbâniyye ve ma'ânî-i Arabîye-i asliyyeyi ihâta edebilmenin adem-i imkâni ile üslûb-ı Arabî üzere Kur'ân-ı celîl-ü'l-ünvânın mu'ciz olup esâlib-ı sâ'ire-i a'cemiyede i'câzının sektedâr olacağını beyân için lâyu'ad delâ'il-i akliyye ve nakliyye mevcûd ise de onlardan burada yalnız bir tanesinin muhâkeme-i âtiyye ile serdine lûzûm gördüm: Herkesin ma'lûmu olduğu üzere süver-i Kur'âniyye'den sûre-i kasîre-i Kevser üç âyet-i celîleyi şâmildir. Bunların birincisi olan (إِنَّ أَنْطَنَتَكَ الْكَوَافِرَ) ⁴ âyet-i sübhâniyyesi ber-vech-i zîr sekiz fâ'ide ve nükteyi muhtevîdir:

1- Cem'-i mütekellim zamîriyle ihsân eden zâtın azameti ifâde buyurularak bununla atiyenin de ni'met-i uzmâ idiğinin i'lân buyurulmasıdır.

2- Mübtedâya cümle-i fi'iliyye isnâd edilerek isbât-ı haberin te'kid buyurulmasıdır.

3- Zamîr-i mütekellimin cem' olarak îrâdiyla azamet-i rubûbiyyetin iş'âr buyurulmasıdır.

4- Cümplenin kîsm-ı mecrâsında cârî olan harf-i te'kid ile takdîr buyurulmasıdır.

5- Fi'l sîga-i mâziyye ile îrâd buyurularak sâhib-i keremden intîzâr edilen bir ni'metin vâki' imîş gibi telakki edilmesinin ifâde buyurulmasıdır.

6- Kevser lafzinin mevzû'unun hazfîyle dâire-i şumûlü-nün kâffe-i hayrâta tevsi' buyurulmasıdır.

7- Kesret ma'nâsını ifâde eden kevser lafzinin sîga-i kesrete zâ'id olarak ityâni ile mûbâlağa ma'nâsının ifâde edilmesidir.

8- Kevser lafzinin lâm-ı ta'rîf ile tasdîr edilmesiyle ma'nâ-yı kesretin teşmîl ve tekmîlidir. Zîrâ lâmin ahd için olmasına karîne bulunmadığından hakîkate sarf edilmesi lâzım gelir. Hakîkatîn ise efrâda nisbeti müsâvât üzeredir. Bi-na'en-aleyh lâm-ı ta'rîf ile efrâd-ı Kevser'in hiçbiri hâric olmamak üzere ma'nâ-yı kesret teşmîl edilmiş oluyor ki bununla Fahrû'l-kâ'inât efendimizin evlâd-ı zükûr ile ta'kîb edilmemesi i'tirâza karşı ma'kûl bir cevâbin istîhrâci teshîl edilmiş oluyor. Çünkü kendilerinden sonra evlâd-ı zükûru ib-kâ edilecek olsayıdı ikiden hâli olmayacağından: Ya şeref-i nûbüvvetle teşerrûf edeceklerdi, yâhud teşerrûf etmeyeceklerdi. Nûbüvvet ile teşerrûf etmeleri pederlerinden hâtemü'l-enbiyâ olmak faziletini ref edeceğinden ma'nâ-yı Kevserin sallallâhu aleyhi vesellem Efendimiz hakkında tekemmülu'ne münâfiî olduğu gibi teşerrûf etmemeleri dahi münâfidir. ⁵ (لَعْنَ ابْرَاهِيمَ لَكَانَ نَبِيًّا) kavl-i şerîf-i nebevî ile buraya îmâ buysurular.

Sûre-i ma'rûza-i kasîrenin ikinci âyeti olan ⁶ (فَصَلِّ لِيَرِبَّكَ) (وَإِنْجِزْ) kezâlik sekiz fâ'ide ve nükteyi müştemildir:

1- Ma'nâ-yı tesebbübden müstefâd olan fâ-i ta'kîb ile hem Cenâb-ı Mün'im-te'âlâ ve tekaddes hazretlerine karşı olan vezâ'if-i şükûr ifâya hem a'dânın güft ü gûlarna terk-i

¹ İsrâ, 17/88.

² Hud, 11/13.

³ Saff, 61/8.

⁴ Kevser, 108/1.

⁵ Ahmed İbn Hanbel, Müsned, ۱۲۳۰۸.

⁶ Kevser, 108/2.

mübâlâtâ ni'am-ı İlâhî'nin sebebiyeti ifâde buyuruluyor. A'dânın güft ü gûlari dedik, zîrâ ma'lûmdur ki sûre-i celîle-i Kevser Âs ibni Vâil'in Muhammed sallallâhu aleyhi vesellemin "evlâd- zükûru olmadığından meyvesiz ağaç gibidir" demesi üzerine nâzil olmuşdur.

2- Lâm-ı tahsîs ile Âs ibni Vâil ve o gibilerin kendi masnû'ları tahta parçasına tapacak kadar belâhet göstermele-rine ta'rîz ve Cenâb-ı Peygamber'in hâliseni li-vechi'llâh ibâdetde pâ-ber-câ-yı sebât olmalarına tenbîh buyuruluyor.

3- İbâdetin bedeniye ve mâliye kısımlarına işaret buyuruluyor.

4- Bu iki ibâdet ile Cenâb-ı Fahrû'r-rusûl efendimizin salâtâ olan ihtisâsları ile tasadduk husûsundaki uluvv-i himmetlerine işaret buyurulur. ¹ (جعلت قرة عيني في الصلوة) hadîs-i şerîfi ile Haccetü'l-Vedâ'ında yüz devenin ihdâ edilmesi bu ihtisâs ve âlî himmete birer nişânendir.

5- Birinci cümlede lâm'ın zîr olunması ikinci cümlede hazfine karîne tutularak ikincide hem lâm ile beraber med-hûlünün hazfiyle ihtisâr ediliyor*. Hem de birincideki ihtisâs ma'nâsını ifâdeden geri kalmıyor.

6- San'at-ı bedî'den olan secî'e riâyet ediliyor.

7- lâfzi tarîk-i iltifât üzere îrâd ve muzmîrden maz-hara sarf edilmekle yani (لَرِبِكَ) denmeyip de (لَرِبِكَ) denmekle ma'bûdun celâlet ve rubûbiyet ile muttasif olduğuna işaret buyuruluyor.

8- Lafzî ile ma'bûdun sıfatı rubûbiyet ve mâlikiyet ile muttasif olmasının lüzumu iş'âr ve bu sebeble memlûk ve merbûb olan mâsivâya ibâdet edenlerin hatâları dahi ihtâr edilmiş oluyor.

(إِنَّ شَانِئَكُمْ هُوَ الْأَبْتَهُ) (لَرِبِكَ) ayeti-i sühbâniyyesidir, bu dahi bes fâ'ideyi şâmildir:

1- Kendi umûrlarına ikbâl edip a'dânın şenâ'et ve adâvetleri ile ihtifâl etmemek husûsu cümplenin istînâf tarîki üzere îrâd buyurulmasıyla ta'lîl buyurulmasıdır ki Kur'an-ı Kerîmde bu gibi hüsn-i mevkî' pek çokdur.

[138] 2- Cümplenin hâtime-i ağrâzi beyan hikmetine mebnî inzâl buyurulmuş yani a'dânın maktû'u'l-âkibe olmakla adâvetlerinin dahi kesileceğini beyân etmek üzere îrâd buyurulmuş bir cümle-i mu'teriza olmasının imkânıdır.

3- Âs ibni Vâil sıfatı şenâ'et ile zîr edilip isminin terk edilmesi hem hükümlü kâffe-i erbâb-ı adâvete teşmîl, hem de "mûstâk üzerine hüküm me'hâzin illiyyetini ifâde eder" kâ-i-desince merkûm Âs'in maktû'u'l-âkibe olması mahzâ adâvetinden ileri geldiğini ifâde ediyor.

4- Cümle harf-i te'kîd ile tasdîr edilmekle a'dânın tefev-vûhât-ı hasûdânelelerinin kat'iyen sîdka mukârin olmadığı anlaşılıyor..

5- Cümplenin tarîk-i kasr ile îrâd buyurulmasıdır ki bundan Zübde-i Hakâ'ik-i Âlem efendimize izzâhâr-ı adâvet edenlerin "ebter" yani maktû'u'l-âkibe olmaları diğer zümre-i e-bâtire rahmet okutacak mertebede idiği anlaşılıyor.

İşte sigar-ı hacmiyle beraber daha birçok nikât ve me-hâsin ile meşhûn olan bu sûre-i kasîre-i belîganın hem fe-vâ'id-i i'câzkârâne-i mesrûdeyi hâvî olmak hem de âhenk ve letâfeti ve şîve-i kibriyâ-nûmâsi muhâfaza edilmek üzere hangi lisâna tercümesi kâbil olabilir? Gerçi bir fikir sahîh olduğu halde bir lisânda edeceğî te'sîri her lisânda edebilir cümle-i hikemiyesi doğrudur, inkâr olunamaz. Ama bir lisânda hâvî olduğu nikât-ı hafiyyesiyle âhenk ve letâfetini her lisânda icrâ edeceğî iddi'âsı da pek kolay teslim edilemez. Zâten mebhas, kelâmin te'sîri ciheti değil, vûcûh-i i'câzkârânesinin muhâfazası cihet-i mühimmesidir.

Kur'an-ı Mecîd'in vûcûh-i i'câzinden biri de muhkemât ve müteşâbihâti câmi' olmasıdır ki bunda olan hikem-i acîbeden bir kaçının olsun te'yîd-i müdde'â zîmnâda zîr edilmesi sadeden hâric değildir sanırı.

Birincisi: Kur'an-ı Kerîm'i nazra-i dakika ve fîkr-i selîm ile mütâlâ'a edenler hem teşbîh hem tevhîde delâlet eder âyetlere tesâdûf edecekinden bi't-tabi' muhkemi müteşâbihâden tefrik için edille-i ma'küleye mûrâca'at edecekdir ki bundan edille-i akliyyenin ve dolayısıyle aklın vahdet-i vûcûd-i Hakk'ı isbâtda zî-medhâl idiği anlaşılır. ² (فَاغْتَبُوا يَا أُولَئِكَ الْأُنْصَارُ)

Ikincisi: Kur'an-ı Kerîm'e nazar edenlere müteşâbihâtdaki ma'ânî-i dakikanın keşfi zîmnâda ulûm-ı âliyye ashâbina mûrâca'at lûzûmumu hissetdirmek hikmetidir ki bu da meçâlis-i ulemâya tergîb değil, âdetâ sevk demekdir. ³ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آتَيْنَا الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ تَسْبِيحَةً)

Üçüncüsü: Tarîk-i taklîidden tarîk-i nazara i'lâ etmek hikmetidir. Zîrâ akl-ı selîm erbâbî için ta'mîk-i nazar etmeksizsin muhkem ve müteşâbihin birine tekallûd mümkün olamadığı gibi bütün âyât-ı Kur'anîyye muhkem olduğu takdîrde vâdî-i taklîde kalmak dahi istib'âd edilemez.

Dördüncüsü: Ma'rîfet-i Hakk husûsunda ibâdin it'âb-ı fîkr etmelerinin matlûb-ı İlâhî olması hikmetidir. ⁴ (تَفَكَّرْ سَاعَةً سَبْعِينَ سَنَةً خَبَرٌ مِّنْ عِبَادَةِ السَّبْعِينَ)

Kur'an-ı Kerîm'in muhkem ve müteşâbih şumûlündeki hikem-i Rabbâniyyenin kâffesini ta'dâd etmeye makâlenin hacmi müsâ'id olmadığından bu kadarla iktifâ olunur.

العاقل يقيس ما لم يقل على ما قبل والله يهدى الى سواء السبيل

İmdi Kur'an'ın mu'cize-i uzmâ-yı Nebeviyye idiği velev Arabî olsun başka bir kalîba ifrâğ edileceği takdîrde esrâr-ı i'câzâna halel târî olacağı bilindiği halde hangi bir mu'tekid onu elsine-i sâ'ireye tebdîilden sonra ayn-ı Kur'an i'tikâd eder? Ve bu dâm-ı iğfâle hangi bir a'mâ tutulur?

Üsküb Belediye Reis-i Sâbîki
Mehmed Ferîd

* * *

² Haşr, 59/2.

³ Mâide, 5/35.

⁴ (خَبَرٌ مِّنْ قِيَامِ اللَّيْلَةِ) şeklinde Suyûtî, el-Câmi'u's-Sagîr 10897; metinde geçtiği şekliyle muhtelif tefsir kitaplarında yer almaktadır.

¹ Suyûtî, el-Câmi'u's-Sagîr 59/1.

* Kâ'ideten lâm'ın medhûlü zamîr olacakdı ki (وانحرل) demek iktizâederdi.

HADİKA-İ FİKRIYYE

MADDİYYÛNUN ŞÜBÜHÂTİYLE ONLARIN BUTLÂNÎ

Bu nazariyenin hülâsası şudur:

Deniz, bütün envâ' ve ecnâs-ı muhtelifesi dâhil olduğu halde, bu kâinat-ı arziyyenin asıldır. Deniz, a'sâr-ı kadîmeden birinde bütün küre-i zemîni setretmiş olduğu için, içinde yaşayan mahlûkât o zaman kâmilen arza intikâl eden [edip] orada yaşamaya başlamış. Bunun için basit bir hücre-i nebâtiyyeden ekmel-i hayvanât olan insana varıncaya kadar arzda görülen mahlûkâtın kâffesinin aslı denizdir. Yani bütün mahlûkât vaktiyle bahri hayvanât imiş. Üstad Mayye diyor ki:

“Ister iki ayaklı, ister kanatlı olsun; ister zâhife sınıfından bulunsun, yeryüzünde yaşayan ne kadar hayvanât varsa denizde aynı yâhud yakını bulunur. Bu mahlûkâtın unsûr-ı mâ'dan unsûr-ı havâya intikâli yalnız mümkün olmakla kalmaz, belki bir çok misallerle sâbittir. Biz burada denizde ve karada yaşayan hayvanât ile yılanlardan, kaplumbağalarдан, su kelebeklerinden, deniz köpeklerinden, deniz köpeklерinin ecnâs-ı muhtelifesinden, ale's-seviyye havada ve su-da yaşayan hayvanâttañ, yâhud bazen karada, bazen de denizde ta'aÿyüs edenlerden bahsedecek değiliz. Biz ancak havada yaşayabilen hayvanâttañ bahseleyeceğiz.

“Ma'lûmdur ki hayvanât-ı bahriyye iki kısımdır. Bir takımı suyun içinde yüzerek kendinden küçük olanları saydeder. Diğer kısmı suyun dibinde yürüyerek oradan hiç ayrılmaz, yâhud nâdiren ayrılır. Bunların yüzmeye hiç kâbiliyeti yoktur. O halde cevv-i havada yüzmekte olan tuyûrun semek-i tayyâr nev'inden husûle geldiğinde, yâhud uçmaya vasat-ı arzdan yükselmeye muktedir olmayan hayvanât-ı berriyyenin ka'r-ı bahrde yaşayan hayvanât-ı bahriyyeden teşa'ub ettiğinde kim şüphe edebilir?”

Siz eğer bu nazariyenin sihhatına kâni' olmak ister de (Allah gösternesin) meseleyi ta'mika çalışırsınız derler ki:

[139] “Şimdi size lâzım olan, berrî olsun, bahri olsun bütün hayvanâtın eşkâliyle kâbiliyetlerini, temâyüllerini birek, sonra onları birbirleriyle mukâyese etmekten ibarettir. Mesela tuyûrdan başlayarak bütün envâ'ını tedkik eder, sonra bunların nukûş ve elvâni arasındaki tehâlüfü, her birinin temâyülât-ı tabî'iyyesini tetebbu' eylerseniz bunlardan hiç bir nev'e tesâdûf etmezsiniz ki denizde nazîri bulunmasın. Esâtize-i fenden biri diyor ki: “Denizde serçeye varıncaya kadar hayvanât-ı berriyyenin her şeklinde bulunur. Kezâlik denizde nebâtat, ezhâr, esmâr da mevcuttur. Meselâ incir, gül, karanfil, üzüm ve sâirenin emsâli vardır.”

Eğer siz işi i'zâm eder de bu iki tabiatın, bu iki muhitin tebâyününden dolayı hayvanâtın denizden karaya geçmesini istib'âd edecek olursanız o zaman derler ki;

“Azıcık sabret hem bilmış ol ki bu intikâl ulûm-ı tabî'iyyeye hiç bir sûretle münâfi değildir. Küre-i arziyyeyi muhit olan hava çok mikarda eczâ-ı mâiyeyi havîdir. Zaten su da havadan başka bir şey değildir; ancak eczâ-ı mâiyeyesi hacmen daha büyük, rutûbet cihetile daha fâik olduğu için

bizim hava nâmını verdiğimiz seyyâl-ı ulvîden daha ağırdır. Öyle ise rutûbetle meşbû' hava demek olan suda yaşayan hayvanâtın rutûbetle gayr-ı meşbû' olan şu bildiğimiz havada yaşayabileceğini tasavvur etmek pek kolay olur.

“Bir de bu intikâl husûsunda zarûret meselesinin gayet büyük te'sîri vardır. Kezâlik ihtiyâldir bu hayvanât-ı berriyyenin bir kısmı vaktiyle bir gölün dibinde yaşıyormuş. Sonra gölün suyu yavaş yavaş kurumaya başlamış. O zaman, içindeki mahlûkât cevv-i havada yaşamaya mecbûr olmuş. Yâhud olabilir ki hayvanât-ı müfteriseden kaçip kurtulmak için bulundukları gölden civarındaki diğer göle sıçramak istemişler, lâkin bir kamışlığı, yâhud sazlığı düşmüşler. Oradan eski yerlerine dönmek istiyerek yine sıçramağa kalkmışlar. Fakat buna muktedir olamamışlar. Şu kadar var ki bu cehd ü taleb sâyesinde hassa-i tayerâne mâlik olmuşlar. Sonra suyun fikdanından dolayı kuruyan sâbihaları çatlaşmış, yarılmış. Bunlar o sazlıkta tagziyeleri için lâzım gelen mevâddı bularak o sayede ölümden kurtulmuşlar. Lâkin sâbihalarını tahrik eden enâib birbirinden ayrılmış, uzamış, üzerinde tüy bitmiş, yâhud daha açık bir ta'bîr ile söyleyelim, mütelâsik olan ciderânı başka bir hâlete inkilâb etmiş, bedenleriince ve mülevven bir kil iktisâ etmiş, bu kil yavaş yavaş büyütürek kanat haline gelmiş. Karınlarının altında bulunup onların denizde yüzümlerine hizmet eden ufak kanatlara gelince bunlar da ayak haline gelerek sath-ı arzda yürümelerine hâdim olmuş. Elhasıl bedenlerinin cihât-ı sâiresinde de daha biraz ziyâde tagayyürât ve inkilâbat husûle gelerek bütün tuyûrda gördüğümüz şeâl-i hâzır zuhûr etmiş.

“Hayvanât-ı zâhife ve mâsiyeye gelince bunların denizden sûret-i intikâlini tasavvur pek kolaydır. Çünkü yılanların, kaplumbağaların ale's-seviye iki unsurda da yaşadıkları herkesçe ma'lûmdur.

“Dört ayaklı hayvanâta gelince biz denizde bunların kâfesinin cismen ve terkîben müşâbihleri vardır, demekle iktifâ etmeyiz, deriz ki bunlardan her iki unsûrda kemâl-i suhûtle yaşayabilenleri vardır.

“Deniz maymunlarını, sonra bunlarla berrî maymunlar arasındaki müşâbeheti görmüyor musunuz? Arslan, at, öküz, domuz, kurt, deve, kedi, köpek, keçi, koyun gibi hayvanâtâ gelince bunların da denizde eşbâh ve nezâri vardır.”

İşte ketm-i ademden meydân-ı vücûda gelen kâinâtta cilve-nûma şu ibdâ'-ı hayret-fermâyi izah etmek, envâ'-ı mütehâlife-i mevcûdenin asıllarını bildirmek için mülhidlerin faraziyât serdinde vâsil oldukları gâyet budur. Sübhanâllâh! Akıl için yokluğunu tasavvur kâbil olmayan Hâlik-ı Hakîmi ancak kendi zayıf gözleriyle görmediği için inkâr edip de sonra hilkati bu gibi hezeyanlarla te'vîle, ta'lile kalkışan adam, efrâd-ı beserden addolunmaya lâyık değildir.

Şimdi biz bu heriflere karşı haksızlık ettik, galatât-ı vâkialarını teşhir hususunda pek ileri gittik, gibi bir zan vârid olur diye fizyoloji ilmi ser-âmedân-ı ulemâsının bu nazariye aleyhindeki mütlâ'a tyle istiğâhâde edeceğiz. O zaman halk anlayacaktır ki maddiyyûnun ilim ve fendeki mevkileri öyle bizim şarkılılardan bazlarının zannettikleri kadar âlî değildir:

Fizyoloji ulemasının en meşhuru bulunan ustad Koyye diyor ki: "Ulema-yı tabiiyyünden efkâr-ı maddiyyûna kâil olan bazı zevât Mayye nazarının mürevvici, mu'ini olmaya rıza gösteriyorlar. Bunlar bir uzun ihmâl veya kesret-i istimâli onun hacim ve kuvvetini tenkîs veya tezyîd ettiğini gördükler için âdât ve müessirât-ı hariciyyede eşkâl-i hayvanâti, ale't-tedric, tağyîr ede ede bu gün görmeyeceğimiz envâ'-ı muhtelifeyi meydana getirecek kadar bir kuvvet gösteriyor, vehmine kapıldılar. Bu fikir ise merkez-i hakikata, yukarıda red eyleğimiz efkârin hepsinden daha uzaktır. Bunlar ecsâm-ı mürekkebe-i uzviyye yumuşak bir mâcun kitlesi gibi parmaklar arasında istenilen şekle girer, zannında bulunuyorlar. Bu ulemâ gayet uzun giden nazaryelerini serde başlar başlamaz bütün âlemin maskarası, hedef-i istihâsi oldular. Zira balığın kurakta yaşamak isteyerek buna çalışmasıyle asdâkin yarılarak kanada tahavvül ettiğini, sonra bir serçe olduğunu, yâhud dört ayaklı bir hayvanın dar bir mahalden geçmeye meyl etmesiyle yılan haline geldiğini ağızına alan bir adamın bu gibi mütâla'ati ilm-i teşrîhin kara cahili olduğunu göstermekten başka bir işe yaramaz!" –mâba'dı var-

Muhammed Ferid Vecdi
Mütercimi: Mehmed Âkif

[140] TERÂCİM-İ AHVÂL YÂD-I MÂZÎ

Şâyed doğru cevâb vermeyecek olursak dûçâr-ı itâb olurduk. Daha sonra Kur'ân-ı seb'a ve aşereden izin aldım. Seb'a ve aşereye Trabzonî Hacı Pir Efendizâde Fâik Efendi merhûm ve şimdi Rumeli Kazaskeri Hoca Nasûh Efendizâde İbrahim Efendi hazretleriyle birlikde başlayıp birlikde ahz-ı icâzet eyledik. Hoca merhûm biri birinden farklı biz çaglarda çocuklara seb'a ve aşereden izin vermeye ilk def'a olarak muvaffak olduğundan icâzet cem'iyetinde pek mahzûz ve dilşâd görünüyor idi. Bundan sonra "Takrib" okumamı pek ziyyâde arzu etdi ve hattâ kendi kitâblarını da i'âre eyledi ise de ileride zîkr olunacağı üzere bende hâsil olan bir şevk-i cedîd bir arzû-yı üstâda devâm-ı ittibâ'a mâni' oldu.

Mekteb bir sibyân mektebi idi. Orada Kur'ân-ı Kerîm'le beraber ilm-i hâl, tecvîd, sübha-i sibyân, sarf-i Arabî'den emsile ve binâ risâleleri okunur ezberlenir, eyyâm ve evkât-ı mahsûsasında ise sâlüs ve nesih meşk edilir idi.

Hergün akşam âzâdlarında terâne-i mahsûs ile üç kere salât-ı münciyye ve ber-âzâd olan Perşembe günlerinde "sübhâneka'llâhümme"den "vedduhâ"ya kadar ed'iye-i me'sûre ve süver-i Furkâniyye hep bir ağızdan okunur idi. İşte selef-i sâlihînin terbiye-i etfâlde de'b-i dîrînleri bu gibi usûl ve temrînât idi. Akkâ, Nâsîra, Haleb, Ayintab, Merzifon, Harput, Beyrut gibi gezdiğim dolaşdiğim diyâr-ı İslâm'da Cizvitlerin Misyonerlerin küşâd eylemiş oldukları mekteblerde de her akşam âzâdlarında etfâle neşâ'id-i dîniyye terennüm etdirdiklerini görür işidir idim.

Hâfiż İsmâîl Efendi merhûm âbid, zâhid, hulûs-ı kalbe

mâlik bir zât-ı memdûhu's-sifât ve mektebi bir mahrec-i feyz idi. Bu dâr-ı tefeyyüzden pek çok e'âzîm yetişmiş ve iki üç yüzü mütecâviz hâfiżul-Kur'ân çıkmışdır. Adliye Nezâreti müsteşârı fakîh-i nezîh Ahmed Şükrû Efendi hazretleri de o mektebin yetişirdiği zûmre-i hamele-i Kur'ân'dandır.

İsmâîl Efendi merhûm Kelâmullâh'ı gâyetle mü'essir tilâvet ederdi. Bir sadâ-yı sûzîş-edâ ile te'sîrini tezyîd ve teşdîd eden o câzibeli tilâvet-i Kur'ân istimâ' olunur iken gûyâ fezâda bir âvâze-i semâvî kemâl-i mehâbetle temevvûc ediymüş gibi kulûb-i müstemî'ne mehâfetullâh istîlâ eder ve nice usşâkın dil-i şûrîdeleri teheyüp ederek fart-ı şevk ü incizâbla sayhazen olurlar idi. Rahmetullâhi rahmeten väsi'a.

Daha mektebde ta'lîm okurken, üstâd- effam allâme-i şehîr Şevket Efendi merhûmun fezâ'il ve kemâlâtına dâir tiflâne iştidiğim rivâyetlerle kulağım dolmuş ve gûyâ ben de fezâ'il ve kemâlât ne demek olduğunu anlamışım gibi müşârun-leyhin menâkibi zîkr olundukça âdetâ âşık-ı meftûnu olarak her yerde zîkr ve fikrim Şevket Efendi ve Şevket Efendi'nin yâd-ı mehâsini olmuşdım. Halbuki şu takdîrimin sebebini sorsalar, bu derece bâ'is-i garâm hâleti istîzâh et-seler ne diyeceğimi ben de bilmez idim.

Şevket Efendi merhûm Kâfiye Şerhi "Molla Câmi"den Fâtih câmi'-i şerîfinde derse çıkışmış idi. Biz de Hâfiż İsmâîl Efendi'nin tenbihi üzere diğer birkaç mekteb arkadaşlarımıza birlikde, o sene sarfdan derse çıkışmış olan Basriyûn Efendi demekle ma'rûf Ahmed Efendi nâmında bir zâtın dersine gelip gitmeye başladık. Sabahları derse gider, dersden kalınca mektebe dönerdik. Yatıldığı yer nûr olsun Basriyûn Efendi o sene Emsile'yi tâ İzzî'ye kadar bize, okuduğumuz ne demek olduğunu anlatmak süretyile ezberletti.

Biz dersden erkence kalkkar idik. Şevket Efendi ise derse geçce çıkışip geç kalkmak mu'tâdi bulunduğu dersden kalkkar kalkmaz oraya koşar ve hiçbirsey anlamadığım halde her nedense lezzetlere gark olur idim. Fakat mektebe vaktiyle yetişmek mecbûriyeti olduğundan dersi biraz dinledikten sonra rûh cesedinden müfârakat eder gibi ayrılr idim. Bu sevdânın galebesiyle çok kerre bana gelirdi ki hemen Şevket Efendi'nin dersine fırlayıvereylim. Sonra düşündüm ki anlayamayacağım yukarı bir derse atlayiverecek olursam gülünç olacağımdan sarf-ı nazar bilâhare geri dönmemi intâc edecek. Bu mülâhaza beni nâ-be-mevsim olan tîz-reftârlikdan men' ediyor idi.

O sene ders kesimi zamanı hulûl etdi. Dersler birer birer kesilmeye başladı. Talebe-i ulûm ile bazı hâcegân yavaş ya-vaş Dârûlhilâfe'den çekiliş karîb ve ba'îd vilâyâta dağıldılar. Bu bir hikmet-âmîz usûl-i mevzu'adır ki bu sâyede talebe-i ulûm ile henüz nâ'il-i cihât ve ru'ûs olmamış yeni rahle-nişinler esnâ-i ta'allüm ve ta'lîmlerinde ma'îşetlerini te'mîn ederek hem istifâza ve ifâzalarını idâme, hem bu vesîle ile her sene âlem-i İslâm'ı ihyâ ederler. Mevâ'iz ve nesâ'ih, tebliğ-i evâmir ve nevâhî ile ef'ide-i muvahhidîn nûr-ı intibâhla dolar. Bu tarz-ı kadîm başka bir sûrete de ifrâğ olunabilir.

Ders kesiminden ertesi sene ba'de'l-id dersler başlayınca kadar ikinci sene derslerinden yetişdirebildiğim kâdarını ve ertesi senelerde üst taraflarını bazı zevâtdan husûsî tederrüs eyledim. Eyyâm-ı tahsîlin takrîben iki sene müddeti

böyle geçti. Şevket Efendi ise sabâh dersini “Câmî”nin fi’l bahsine indirmiştir.

[141] Ol hâl ile rûzgâr geçti
Bir iki hazân bahâr geçti

Hâlâ o temâşâ-yı müştâkâne gözümün öňünden gitmez:
Bin iki yüz sekzen iki senesi kolerasından sonra birgün Fâtih Câmî’-i şerîfinin Karadeniz kapısı cihetinde oturuyor idim.

-mâba’di var-

Bereketzâde: İsmâîl Hakkı

* * *

MEVÂ’İZ

Mukarriri: Manastırlı İsmâîl Hakkı

Muharriri: H. Eşref Edib

55. Ders - 13 Şubat 324

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ. بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخْفِفَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا
لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْتَكُمْ بِالنَّاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونُ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا
تَفْقُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَّحِيمًا. ¹

صدق الله العظيم

(An) Allâhu te’âlâ hazretleri murâd ediyor. Neyi? (Birid’ullah) Üzerinden bi’l-izâle tâhfîf etmeyi. Ağır yükleri, tahammûlsuz tekâfleri izâleyi, yani lütuf ve kereminden nâşî sizi hafifletmek istiyor. Makâm-ı ta’lîde dir. Ma’nâ-yı şerîfi: Zîrâ insan za’îf olarak halk edilmişdir. Bünyesindeki za’f murâd değil, o da var, lâkin burada hâz olduğu ma’nevî bir za’f murâd-ı İlâhîdir. Onunçun ne diyor erbâb-ı tefsîr? (عاجزا عن مخالفة الھوى وتحمل مشاق الطاعات) İnsan ibtidâ-yı hilkatinden beri âciz olarak halk edilmiş. Muhalifet-i hevâya kudreti yok. Nefsine galebe etmeye tâkati az, meşâkk-ı tâ’ata tahammûl etmeye kudreti mefkûd. Onun için Cenâb-ı Bârî tâhfîf etmeyi murâd ediyor.

Bazı müfessirin siyâk-ı âyâta rabt ederek buradaki tekâflî emr-i nisâya dâir olan tekâflîderler. Bundan evvel sûre-i Nisâ’da baş tarafdan beri nikâh ile alınması helâl olanlar, harâm olanlar ayrıldı. İzdîvâci meşrû’ olmayanlar hangi kadınlardır. ²(... حُمِّتْ عَلَيْكُمْ...) âyet-i kerîmesiyle ta’dâd olundu. Sonra da: Bunların mâ’adâsi helâldir, sûret-i meşrû’ada akd-i izdivâc ederek harâmdan kendinizi vikâye etmeye sa’y edin buyuruldu. Onun için size Allâhu te’âlâ mal vermiş, iktidâr vermiş, ³(... وَاحْلَ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكُمْ أَنْ تَبْغُوا بِأَمْوَالِكُمْ) nazm-ı şerîfi ile her mü’min kendini harâmdan vikâye için, ifset üzere, perhîzkâr olarak yaşamak için nikâhi meşrû’ kılmışdır. Hattâ hurre almaya kudreti olmayanlar hakkında câriye almak, gayrisinin câriyesini nikâh

etmek câ’izdir. ⁴(الْمُؤْمِنَاتُ فَمِنْ مَا مَلِكُتُ أَنِّيَانُكُمْ مِنْ فَتَاهَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ minâtdan, yani gayrin câriyesini nikâh ile almak câ’iz olur. Siyah olsun, beyaz olsun, ale’l-îtlâk müsâ’ade verilmiş. Bu niçin? Hep kolaylık olsun, iffeti muhâfaza için.

Fakat câriye denilen kadın gerçekten memlûke, harbde esir alınmış olmalı. Anası ve babası tarafından satılmış, yâhud gasb ve gâretle elde edilmiş olursa fi’l-hâkîka hurre olacağından kendi rızâsıyla nikâh edilmez[se], istifrâşı helâl olmasaz.

İşte erbâb-ı tefsîrin bir kısmı oraya hasr ederler. Hadîsde de vârid olmuş: Tâ’ife-i nisâ her halde lâzımdir. Onlarsız olmaz. Erkekler kadınsız yaşamaz. Gerçi hayırlı azdır, salâh-ı hâl üzere kanâ’at edecek, zevcini bir takım lüzûmsuz sefâhete, isrâfâta sevk etmeyecek, kanâ’atkâr olacak, salâh ile, ifset ile zevcin hukukunu muhâfaza edecek... Böyle kadınlar azdır. Onun için (ان النساء لا خير فيهن, لابد منهن) hadîs-i şerîfi vârid olmuştur ki kadınlar ale’l-ekser dünyaya mey-yâldır, zînet-i dünyaya meftûndur. Dâîmâ tefâhûrû seviyorlar, kendilerine ehemmiyet-i fevkâl-âde veriyorlar. Onlarla mu’âşeret pek güçdür. Dırılıksız ederler, zevclerini günâha sokarlar. Ve ale’l-ekser kerîm olanlara gâlib gelirler, le’îm olanlara mağlûb olurlar. Le’îm yani terbiyesiz, edânîden olan kimseler onlara galebe ederler, onları ezerler. Ama kerîm olanlar, güzel huylu olanlar kadınlar mağlûb olurlar.

Lâkin ne buyurmuş Resûl-i Ekrem (sav) hazretleri? “Bir insan le’îm olup da kadınlar galebe çalmakdan ise kerîm olsun da varsın mağlûb olsun, bununla iftihâr etsin.”

Ama derecesi var (وعاشروهن بالمعروف) ⁵ kadınların sözünü tutmak, meşrû’ tekâflilerine katlanmak, hüsn-i mu’âşereti muhâfaza için kendilerine medâr etmek... Bu büyüklerin şânidir.

Hazret-i Ömer efendimizden kalmıştır: Birisi şikâyete gelmişdi. Kadından pek ziyyâde yanmış, pek ziyyâde ezâ görmüş, şikâyet için Hazret-i Ömer’e gitmişdi. Hazret-i Ömer (r.a) kendisini birâz bekletdi, sonra hânesinden çıktı, yanına geldi: -Sizi bekledim, dedi, fakat ma’zûrum. Vâlideniz bana gücdi. Onun gönlünü alıncaya kadar...

- Anladım, dedi, Ömer bile benim çekdiğimi çekmiş.

Kerîm olanlar tahammûl ederler. Fakat le’îm olanlar ezmeye kalkışırlar. Mağlûb ederler ama Allah razı değil. Herşeyin usûlu dâiresinde hareket lâzım. Tahammûl edenler, afv edenler, hüsn-i ahlâkını muhâfaza edenler râhat ederler.

İşte bazı müfessirin âyât-ı sâbıkaya tatbîkan tekâflî emr-i nisâya hamî etmişlerdir. Allah bilir ki insan za’ffâr, nefse gâlib gelemez. Onun [142] için nikâhi ve talâkî vesâ’ir ahkâm-ı nisâyi meşrû’ kildi ve tevsî’ etdi. Harâm olanlar pek azdır. Ama geri kalanlar, amuca kızları bile helâl olmuş. Bunlar hep tevessü’ adır. Allâhu te’âlâ tâhfîf etmiş, güçlük olmasın, kûlfet olmasın. Beynlerinde suhûletle mu’âşeret kâbil olsun diye memlûke bulunan câriyeleri de istifrâş ve

¹ Nisâ, 4/128-29.

² Mâide, 5/3.

³ Nisâ, 4/24.

⁴ Nisâ, 4/25.

⁵ Nisâ, 4/19.

nikâh ile almayı tecvîz ediyor ve şerî'at-ı celîle bir takım kavâ'id-i mu'tedile vaz' buyuruyor.

Eksér erbâb-ı tefsîr bu âyât-ı celîlenin hükmünü ta'mîm ediyorlar. Çünkü her cihetle böyledir. Ne kadar mümkünse müsâ'adeler, hikmete, maslahata muvâfîk düşerse ruhsatlar verilmiştir. İşte bunları imtinân makâmında kullarına haber veriyor. Dîn-i İslâm'da güçlük yok. A'sâr-ı sâlifede geçen ümmetlere pek çok ağır teklîfler vardı. Allâhu te'âlâ onları ümmet-i Muhammed'den ref etmişdir. Elli vakit namâz kılan ümmetler vardı. Bizim için beş vakite indirdi.

Hal ve şan böyle iken her kim öyle bir farîza-i celîleyi ifâya müsâra'at etmezse dîn-i İslâm'a intisâbı pek sûrî kalır; ma'bûduna karşı da pek hacîl olur. Her vechile çığından çıkışmış olur, bu kadar teshîlât var iken.

Kezâlik hadîs-i âharda: ¹ (جئنكم بالحبيبة السمحة السهلة) buyurulmuştur. Fi'l-hakîka şerî'at-ı Muhammediyye o kadar semâhatlı, sühûletlidir, vuzûh ve letâfeti o mertebe parlak, pâk, mutahhar, herkese icrâsi müyesserdir ki terk-i imtisâl için bir ma'zeret bulunamaz, gerek ibâdet ciheti gerek mu'âmelât kısmı, bütün ahkâm-ı celîlesi meydânda. Dâimâ suhûlet tarafını emreder. Kulları selâmet yollarına sevk eyler.

Ulemânın vazîfesi de budur. Hadîs-i âharda vârid olmuş: (بِسْوَرَا وَلَا تَعْسُرُوا وَبِشَوَّرَا وَلَا تَنْفُرُوا) ² Ulemâyadır bu hitâb. Dâimâ ümmetime kolaylık tarafını arayın, usret tarafını ortaya atmayın, şerî'at ne kadar müsâ'id ise o vüs'ati o kadar muhâfaza edin, yoksa tenfir etmeyin. Bazı kimseler dostluk edeceğim diye ahkâm-ı dîniyyeyi büyütükce büyütür ki kâbil-i icrâ değil. Saga'irle, kebâ'iri bir tutarak, hattâ her hangisini işlerse kâfir olur diyerek tevbe kapısını kapar. Halbuki hiçbir günâh yoktur ki kâbil-i tevbe olmasın. Hasbel-beşeriyye bir günâh işler de artık afv olunmaz diye me'yûs edersek ne'ûzibillâh îmâni da gider. ³ (إِنَّ اللَّهَ يَعْفُرُ النَّذُوبَ حَبَّيْعًا) İnsan çünkü za'ifdir, öyle çok çok ibâdetlere, teklîflere gelmez. Ne zaman insan tâm âsûde olarak yaşıyor? Hangi çağda bîhakkîn ibâdete hasr etmiş evkâtını?... İbnü'l-Kemal Paşa'nın âh âh nâmesi vardır. Âh Âdemoğlu, te'essûf ederim, bu ömrinden sıkâyet eder. Rabbimizin afvina, kerem ve lütfuna siğınmış, i'tikâdını muhâfaza eder, vezâ'ifini ifâya çalışır, ara sıra kusûr ederse tevbekâr olur. Herkesi kendinden iyi bilir... Çünkü kendini herkesden iyi bilirse, herkese helâk olmuş nazarıyla bakarsa kendisi helâk olur. (من قال)

¹ Benzer şekilde, Suyûti, *el-Câmi'u's-Sagîr* 6086.

² Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü'l-Îlm 11.

³ Zümer, 39/53.

⁴ Nisâ, 4/28.

elde edilir. Onunçün ibâdet de, ilim ve ma'rifet de o derecede olur.

Ne diyor İbni Kemal?

در کودکی بازی، در جوانی مستقیماً خدارا کی پرستی

Bir insan: “İste ben salihim, müttekîyim, vezâ'if-i ubûdiyetimi tamâmiyla ifâ etmişim, hiçbir vaktimi beyhûde geçirmedim” derse, hatâ eder. Herkes kusûrdan hâli olamaz. Düşün bir kere:

(در کودکی بازی) Çocukluk zamanını oyunla geçirdin. Ne ibâdet etdin on beş yaşına kadar? Sonra (در جوانی مستقیماً) gençlik, civanlık zamanını da serhoşluk ile geçirdin; yani neş'e-i şebâb ile, hevâ ve hevesle gençlik devri mûrûr eyledi. İnsan ne kadar ihtirâz ederse, ne derece perhîzkâr olsa gençlik zamanında tamâmiyle ibâdet edemez, günâhdan hâli kalamaz. O zamanlar hep hevâ ve hevesle geçiyor. İnsan neş'e-i dünya ile mest-i lâ-ya'kil olur, gurûr-ı civâni ile sermest-i hevâ olur... Sonra ibâdet ederim, der. Aldanıyor ya! Asıl ibâdet gençlikde olacak. Lâkin kaçıyor, gençde bir tâne gösterirsek ki arş gölgelerinde gölgelenenecek. Öyle bir genç ki Allâh'ın ibâdetinde neş'et etmiş, gençlikde bir günâh işlememiş, bi-hakkın vezâ'ifini muhâfaza etmiş... Böyle gençler pek az bulunur. Eksérîsi mest-i lâ-ya'kil, hevâ ve heves mağlûbu, serhoş, bîhûs.

Sonra (در پیری مستقیماً خدارا کی پرستی) ihtiyârlık zamanında da za'fiyet gelir. Tâb ü tuvânîn kesiliyor, şimdi de tâkatden kâliyor. İhtiyârlıkda ibâdet etmek istesen de eski kuvvetin yok... Düşün insâf et, dedi, Rabbîna ne vakit ibâdet edeceksin? Kusûrunu bil, elinden geldiği kadar çalış, Allah'ın inâyetine i'timâd et, başka bir şeye güvenme!....

(يا أئمّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْتَكُمْ) ⁵ İste buraya gelinceye kadar ahkâm-ı nisâ beyân olundu. Kadınlara müte'allik helâl ve harâm, buna müte'allik nesâiy ve mevâ'iz, irşâdât-ı hekîmâne serd olundu. Bundan sonra nefse â'id, mala â'id bir takım vezâ'if var. Nefsimizde hakkını vermemiyiz. Nefsin de hakkı var insanda. Kezâlik malin da hakkı var. Mali muhâfaza için, nefsi muhâfaza için tehlikeli şeýlerden sakınmak... Bu da bir fermân-ı İlâhîdir. Onunçün (... يا أئمّهَا الَّذِينَ آمَنُوا) diyor. Bu fermân-ı İlâhî gâyet mühim olduğu için evvelâ hitâb ediyor, cümlemize nidâ ediyor: Ey îmân-ı şerîfyle [143] müşerref kullarım! Birbirinizin malını yemeyin, herkes malını muhâfaza etsin. Başkasının malına göz atmasın. “Emvâlinizi” yekdiğerin malınızı yemeyin demekdir. Herkes kendi malını yesin. Kimsenin malına el uzatmasın. Vech-i ihtişâs meşrû'dur. İhtişâsat-ı şerîyye ile temellükât karâr kılmış. Emvâl emr-i müşterek değildir. Her malin sâhibi var. Birbirinizin malını yemeyin. Ne ile? Vech-i bâtil ile. Şer'-i şerîfin men' kildiği tarîk-i gayr-i meşrû' ⁶ ile kimse kimsenin malını yemesin.

Ma'lûm ya, bunun herşeye şümûlü var. Bir kimsenin malını yemek, gasb etmek, sirkat etmek, kumarla elinden almak, ribâlar, rüşvetler, türlü türlü gayr-i meşrû' sûretlerle şâhs-ı âharın malını ele geçirmek, intifâ' etmek harâmdir.

⁵ Nisâ, 4/29.

⁶ Metinde “meşrûh” yazılmıştır.

Kimse kimsenin malını yemeyecek, (بأن يطلي) vech-i bâtil ile. Gayr-i meşrû' bir süreyle kimsenin malına ta'arruz etmeyeceksin. Demek gayr-i meşrû' süreyle intifâ' yok. Fakat sûret-i uhrâ ile, meşrû' bir târikle birbirinizin malından istifâde edebilirsiniz. Buna ihtiyâc-ı umûmî var. Efrâd-ı beseriye arasında emvâl intikâl edecek, bir takım mu'amelât döñec... Bu meşrû'dur. Onunçün istisnâ buyuruyor: ^۱ (أَلَا أَنْ (كُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً ثُبُرُونَهَا بَيْتَكُمُ الْخَ...)

لکن کون (لکن) ma'nâsına demek. لکن اقصدوا sebkinde olur. Yâhud (تجارة حاضرة ليس يعني عنه takdirinde olur. Kelâmda mahzûf var. Yani kimsenin malına kasd etmeyein, haksız yere el uzatmayın, bir hakkı ibtâl için çalışmayın. Lede'l-icâb hükümete mürââca'at edin, fakat tezvîrâtâ sapmayın. Nasıl ki âyet-i uhrâda buyurur: ^۲ (وَتَلُوا بِهَا إِلَى الْحُكْمِ) Bir takım da'vâlar çıkarıp yalan şâhidle, hîle, tezvîr ile kimsenin hukükünü ibtâl etmeyein.

Lâkin ne yapın, zengin olmak isterseniz? Meşrû' sûretde çalışın. Şerî'at ticâret kapılarını kapamıyor, iki tarafın rizâsiyla olursa o, menhiyyün anh değildir. Yâhud başka türlü kimsenin malını gasb etmeyein. Ticârete meyl ü rağbet edin. Ticâretle istifâde edin. Hayır ve bereket görün.

انَّ أَطِيبَ الْكَسْبَ كَسْبُ التَّجَارِ الَّذِينَ إِذَا حَدَثُوا لَمْ يَكْذِبُوا^۳

Hadîs-i şerîf var. Hep tefsîrlerde mezkûrdur. En tiyb kazanç, kârin en pâki, en helâl olan kısmı tüccârin kesbidir. En hayırkı kazanç erbâb-ı san'atın kazançlarıdır. Lâkin hangi tüccâr? Alış verîs edenler elbet kazanırlar. Hepsi pâk olmaz. Şartları var. Birşey söyleyince yalan söylemezler (وَإِذَا وَعَدُوا لَمْ يَخْلُفُوا) va'd ederlerse hulf etmezler (... الخ...) birşey emânet olursa hîyânetlik etmezler. Doğrusunu söyler. Çünkü herkes malın fiyatını bilmez. Me'kûlâta, melbûsâta dâir fiyatlarını bilmek ihtiyâci var. Emniyet eder, doğru dükkânâna gelir. Onu aldatnamalı. Hayırkı bir kazançla vermelî. Sonra mali satarken medh etmemeli, alırken zemm eylememeli, kimseye borcun varsa, meselâ daha büyük tüccârlara borcun var, onları te'hîr etmemeli.. İşte doğruluk, istikâmât. Aksine yaparsa, alırken zemm eder, verirken medh ederse, mübâlağalı, uçura uçura medh ediyorsa o ticâretde bir hayır yokdur.

Tesüke'üşşâr arzâq fi'tâjîra (^۴ (وَوَاحِدٌ فِي الْوَالِشِي Rîzkin, esbâb-ı rîzkin dokuz kısmı ticârettedir. Bir dânesi de mevâşî de, hayvan beslemek, at beslemek koynu deve sığın her ne ise... Ma'nâ-yı e'amca "ticâret" zîmnâda zîrâ'at de dâhildir. Onunla diğer ihtiyâci te'mîn edecek. Zîrrâ' tâcirin en ileri gelen kismıdır. En ziyâde meşâkkate katlanır, en vâsi' ma'nâca alının teriyle yiyenler, bûnlardır. Zîrrâ'ın kadri, kıymeti bilinmeli. Gerek devletce, gerek milletce, ne kadar teshîlât mümkünse bezl edilmeli. Verdiplerine, umûr ve mu'amelâtına dâir hayli teshîlât yapmalı.

Zîrâ milletin devletin bekâsı zîrrâ' sınıflıdadır. Memleketin ihtiyâcâtını def' ediyorlar.

Resûl-i Ekrem Efendimiz buyurmuşlar: Ebrâr ile, müttakiler ile beraber kim haşr olunacak? Evvel tâcirler ki sîdîk u istikâmêtinden ayrılmazlar. (الناجر الصدوق يحضر مع الإبرار) Ama ihtiyâkla değil. Sadaka Resûlullah. Bâhusûs böyle İstanbul gibi yerlere nerede daha ucuz, daha pâk me'kûlât varsa onları celb etmek, burada satmak büyük hizmet ve bâ'is-i mesûbetdir. Lâkin ihtiyâk ederse, saklar, pahâli olmasını beklerse hîyânetdir.

Sonra nefsinizi katl etmeyin diyor, Allah. İnsan nefsinî katl eder mi? Mûfessîrîn-i kirâm buraya dört türlü ma'nâ veriyorlar:

1- Birbirinizi katl etmeyin. (المؤمنون كنفس واحدة) Bütün ehl-i imân şarkda, garbda dünyanın her neresinde bulunursa bulunsun hepsi bir nefis sayılır: Cümlesi yekvûcûd bir şâhs-i âdemidir. İşte bütün ümmetler bir vûcûd sayılır. Onunçün insan bir din kardeşini öldürürse kendisi de dâhil bulunduğu bir vûcûdu rahnedâr etmiş olur. Hepimiz bir vûcûduz. Bir noksân olursa elem hissederiz. Çünkü o vûcûda nakîsa gelir. Tamâm sayılmaz. Bütün ihvân-ı dînin öz cânîn gibi sevgili olmalı. Hiç birine zarar gelmesin, ne kendi tarafından, ne zâlimler tarafından, ne mübâşir olmalı, ne de müssebbib. Seyirci durmak, o da râzi olmak demekdir. Din kardeşine nusret elinden gelirken sükût edersen yapmış gibi olursun. "Neme lâzîm?" derse o da fâ'il sayılır. Tesebbüb ile mübâşeret katlin envâ'indendir. Ama derecesi var. Sükût eder, def'e kudreti var iken sükût ederse inda'llâh inde'n-nâs mezmûndur.

2- Nefsinizi tehlîkeye atmayın. Katl-i ma'nevî, yani nefsinizin helâkine sebeb olacak şeyleri yapmayın, harâm şeyleri işlemeyin. Allâhu te'âlâ gayr-i meşrû' tarîkleri kaldırırdı. Günnâhdan kurtulmak yolunu gösterdi. Emr-i nisâya vesâ'ir huşûsâta dâir ihtiyâci def' eden meşrû' tarîkleri ortaya koydu. Bunları nazar-ı i'tibâra almayıp [144] harâma meyl edersen, sefâhete ihmâl edersen nefsinî mahv etmiş olursun. Birbirinin malını yemek için insanlar kendilerini helâk ederler. Zâten mal canın yongasıdır. Görürsünüz ya! ^۵ (لَا تَأْكُلُوا أَنْوَافَكُمْ...، لَا تَقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ Allah ikisini bir âyete cem' etmiş. Malî takdim etmiş, ekser tecâvûzât maladır, asıl maksad odür. Malîna tama'dan dolayı bir insanın canına kıyalıyor. Allah fesâdîn kökünü kesiyor. Birbirinin malına göz atarlar. Sonra birbirini katl ederler. Yâhud birisi birinin malına ta'arruz eylediği esnâda, gasb ü sirkate tesaddî etdiği hengâmada katl ü ihlâk olunur. Helâk-i maddî, helâk-i ma'nevî. Gasb ve gâret için nice hânûmânlar sönmüş, mukâtelât-ı umûmiyye kesretle vâki' olmuşdur.

Kezâlik rûşvet almak, kumar oynamak nihâyet helâke sebeb olur. Ya mahkûm olur. Tevkîf olunur. İşinden gücünden kalır. Kumarçılıkla hânûmânı söner. Düşmanlar peydâ eder, canına kasd ederler. Böyle gayr-i meşrû' sûretle hukuk-ı nâsa el uzatmak helâkine sebeb olur.

¹ Bakara, 2/282.

² Bakara, 2/188.

³ Suyûti, el-Câmi'u's-Sagîr 3314.

⁴ Suyûti, el-Câmi'u's-Sagîr 6183.

⁵ Suyûti, el-Câmi'u's-Sagîr 6391.

⁶ Nisâ, 4/29.

Bazları ale'l-İtlâk ta'mîm ederler: Herbirsey ki bâ'is-i tehlikedir. Bazen katle de mü'eddî olur. Onu yapmayın. Bu ma'nâ-yı şerif yukarıki âyete münâsibdir. Rivâyet ederler: Ashâbdan Amr bin Âs hazretleri bir gazâya gitdi. Zaman-ı sa'âdetde emîr-i serîye olarak kendisi gönderildi. Gâlibâ Zâtü's-selâsil nâmındaki gazve-i mübârekeye me'mûr olmuşdu. Lâkin kişi tesâdûf etmiş, geceleri gâyet soğuk, havada bürûdet ziyyâde öyle bir hengâmda ashâbdan birçok kimseler ma'iyyetinde olduğu halde Resûl-i Ekrem efendimiz tarafından gönderildiler. Sonra, Amr ibni Âs kendi hikâye eder, diyor ki: -Nasilsa o gecelerin birinde bana su iktizâ etdi, ihtilâm vukû' buldu. Sabâha yakın uyandım. Bakdım iş müşkil, su var ama gâyet soğuk hava. Düşündüm, eğer su ile yikanırsam hasta olacağım, telef olacağım, düşündüm taşındım. Bismillâh diyerek kollarımı sıvadım, güzel bir teyemmüm etdim. Sabâh namâzını rüfekâya kıldırdım.

(Emîrül-ceyş kim ise namâzda da o imâm olacak. En büyük kim ise imâm olmak onun hakkı. Mine'l-kadîm böyledir.)

Namâzi kıldırdım. Hikâye etdim. Şaşdırular, ta'accüb etdiler.

– Ne yapdın? dediler. Hiç öyle olur mu?.. Avdetimizde Hazret-i Resûl'e şikâyet etdiler:

– Bize imâm oldu ama kabâhat etdi...

Resûl-i Ekrem efendimiz huzûruna çağırıldı:

– Bak ne diyorlar yâ Amr? dedi, sen böyle birşey yapmışsun.

– Evet, yâ Resûlâllâh, hava pek soğuk idi. Düşündüm taşındım su ile yikanırsam hasta olacağım, telef olacağım. (يَقْتَلُوا أَنفُسَهُمْ) âyet-i celîlesi de hatırlıma geldi. Ben de böyle ictihâd etdim.

Resûl-i Ekrem efendimiz tebessüm buyurdu. "Niçin öyle yapdın?" demedi. Müsâ'adedir bu. Sonra fukahâ da tecvîz ederler ya! Kırlarda olursa müsâ'ade ederler. Fakat şehir içinde olmaz. Şehir içinde gusûl için teyemmüm olmaz.

Suyu dökündükden sonra ilticâ edilecek bir yer elbet bulunur. Ama açık yerde dağda, bayırda olursa insan donuverir, incimâd eder. Onuncun müsâ'ade edilmiş.

İşte bu hüküm bu âyetden alınmışdır ki ilerde daha tefsîr edeceğiz. Bugün bu kadarla iktifâ edelim.

-55. dersin sonu-

* * *

Adana Vak'a-i Mü'essifesi Hakkında Mîsîr A'lem-i Ulemâsından Câmi'ü'l-Ezher Şeyhü'l-Meşâyihi Şeyh Selîmü'l-Bîşri Efendi Hazretleri Tarafından Tahrîr ve Neşr Olunan Nesâyh-i Âliyye

"Bazı ahâli-i İslâmiyye'nin Anadolu'nun bazı cihetlerinde (Adana, Tarsus, Haleb vilâyetinde) ahâli-i Îseviyye hakkında katl ü nebâ gibî ta'addiyât icrâ etdiklerine dâir mahallî gazetelerinde gâyet muhzin ve mü'essif birçok havâdis neşr olunuyor. Bu havâdis-i elîmeyi okurken sihhatine inanmak istemiyor, vukû' bulmamış olmasını temennî ediyorum. Çünkü dîn-i mübîn-i İslâm Müslüman, Îsevî, Mûsevî, hep müsâvî olmak üzere her türlü adâveti nehy, bagyi, sefk-i dimâyi, gayre îsâl-i mazarrati kat'îyyen tahrîm eyler.

Ey cihetlerde vesâ'ir cihetlerde mukîm ahâli-i İslâmiyye! Cenâb-ı Hakk'ın şerî'at-ı garrâsiyla nehiy buyurduğu hâlâtdan hazer ediniz. Sefk ve ihrâkını tahrîm etdiği kanları dökdürmeyiniz. Mahlûkât-ı İlâhiyye'ye ta'addîde bulunmayıınız. Zîrâ Cenâb-ı Hak mütecâvizleri sevmez.

Vatandaşlarınız hakkında hangi dinden olurlarsa olsunlar hakk ve adâletle icrâ-yi mu'âmele etmeye dînen mecbûrsunuz. Allah adâleti, hakkâniyeti sever.

Ey Müslümanlar, dininize hürmet etmelisiniz. Cenâb-ı Hakk'ın Kitâb-ı Mübîn'inde fermân buyurduğu ahkâmdan zerre kadar inhirâf ederseniz gazab-ı İlâhi'ye dûçâr olursunuz. Hristiyan vatandaşların, üzerinde hukukları var. O hukuk dînen mukarrerdir. Onların hayâtlarını muhâfaza ile mükellef olduğunuz gibi câmi' ve mescidlerinizi nasıl muhâfaza ediyorsanız onların kılıselerini de o sûretle muhâfaza etmek, bunlara vukû'bulacak tecâvüzü redd ü def' etmek de sizin borcunuzdur. Emîn olunuz ki herhangi bir müslim kendi vatandaşları olan hristiyana tecâvüz eder ise o müslim Cenâb-ı Hak tarafından her müslimin uhdesine tevdî' ve tertîb olunan ahd ü mîsâkı nakz etmiş addolunur.

Eğer Adana vesâ'ir cihetlerde vukû'u rivâyet olunan katl-i âmlar sahîh ise bu ahvâlin mürtekibleri Cenâb-ı Hakk'ı, Hazret-i Peygamber'i ağzâb, şerî'at-ı mutahharayı pâmâl etmiş demekdirler. Dîn-i mübîn-i İslâm bu gibi mahârimden nefret eder. Mürtekiblerini İslâmiyet şerefinden tecrîd eyler. Ümîd ederim ki müslüman kardeşlerim bu sözleri mi işidirler de bu dîn-i âlî ehlini lekedâr eden, ağıyâra bi't-tabi' sermâye-i teşnî' olan o gibi ef'âl-i mü'essifenin bir dâha tekerrürüne meydan vermezler."

§ Âlim-i celîl-i müşârun-ileyhin bâlâdaki beyânnâmesi gerek Adana ve tevâbi'ine, gerek Haleb vilâyetinin vukû'âta dûçâr olan emâkin-i ma'lûmesine telgraflar ile tebliğ olunmuşdur.

Sabah

Dersa'âdet'te Bâbâlî Caddesinde
Mahall-i İdare:
İdare-i Mahsusâ

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukuk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbîdîn - H. Eşref Edîb

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	60	30
Vilâyatta	80	40
Memâlik-i ecnebiyyede	80	40 kuruştur.

13 Mayıs 1909

23 Rebi'ulâhir 1327 Perşembe

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
11 Temmuz 1324

Dersa'âdet Nûshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevi
20 kuruş fazla alınır.

Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

İkinci Cild - Aded: 36

[145] İBRET-İ AZİME

قال الله في كتابه المجيد، استعيذ بالله:

وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ أَمْنَةً مُطْمَئِنَةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرُتْ بِاَنَّعُمَ اللَّهِ فَآتَاهُمُ اللَّهُ لِيَسَنَ الْجُنُوحُ وَالْحُوْفُ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ

(وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً) Allâhu te'âlâ sizlere mesel, cây-ı ibret, bâ'is-i intibâh kîssa-i acîbe olmak üzere bir karye halkını zîr ü beyân buyuruyor ki (كَانَتْ أَمْنَةً مُطْمَئِنَةً) onlar kemâl-i emn ü itmi'inân hâlinde bulunuyorlardı. Yani ta'arruz-ı a'dâ ve u'rûz-ı âfâtdan âmin ve âfiyet ve âsudeğî üzere mutma'in olup (يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ) bütün nevâhîden, karadan ve deryâdan rızıkları, medâr-ı ma'îşetleri gâyetle vâsi' olarak gelmekde, her arzu ve emelleri husûl bulmakda idi.

İmâm Fahreddin Râzî rahimehullâh diyor ki şu âyet-i celîle gâye-i emânı olan üç ni'met-i azîmeyi hâvîdir. Nasıl ki şâ'irin şu kavlinde mezkûrdur:

الامن والصحة والكافية

ثلاثة ليس لها نهاية

Bu hâlin devâmi, şu mazhariyetin temâdisi haklarında bâ'is-i batr olarak* Allâh'ın ni'metlerini inkâra sevk etdi, cümlesi birden azdilar, küfrân-ı ni'met yolunu tutdular. Cenâb-ı Hak da cezâ-yı amelleri olmak üzere kendilerine sûret-i müstevliyede âfet-i cû' ve belâ-yı havf taslît buyurdu, onları ihâta eden

açlık ve envâ'-ı muzâyaka merâretini hissetti. Kendilerini hâl-i dehşetnâke giriftâr eyledi.

(بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ) Bu ahvâlin serzedesi-zuhûr olmasının kendilerinin öteden beri i'tiyâd etdikleri mu'âmelât-ı nâ-revâdan nâşidir. (كَانُوا يَصْنَعُونَ) İrtikâb edegeldikleri sanî-i kabîhin emr-i müstemir, (بِمَا) lafzi da medhûlünün bâ'is-i müstakîl olmasını iş'âr etmekdedir. Yani mazhar oldukları ni'amâ-yı sübâhîyyeye karşı küfrân-ı azîm iibrâzına cür'etleri, öyle doğrudan doğruya olmayıp, belki bir hayli zaman benî Âdem'e bed mu'âmele etmek ve envâ'-ı mezâlim icrâ eylemek sûretille kasvet-i kalb peydâ etdiler ve haşyet-i İlâhiyye'den pek uzak düsdüler de Hakk'a karşı tuğyân ve ni'metlerine mukâbil iibrâz-ı küfrân cesâretini alabildiler. Azîzün züntikâm olan Allah da cezâ-yı läyiklerini verdi.

Kârîye-i mehbûsün anhâyi ta'yînde birkaç rivâyet vardır. Fakat bi-aynihâ bilinmesine lütûm yokdur. Cây-ı i'tibâr ve îkâz olabilmesiçün ahvâl ve avârizini bilmek kâfidir. Kur'an-ı Kerîm'den maksad da budur.

Müfessîrîn-i izâmin beyân etdikleri vechile vakityle Mekke-i Mükkerreme ahâlîsi, sanâdîd-i Kureyş bu mesel-i madrûba mevrid olmuşlardı. Bugün de Yıldız karyesi, rû'esâ-yı istibdâd tamâmen bu âyet-i celîleye ma'kes, hâvî olduğu ahvâl-i habîse ve elîmeye meclâ-yı ibretnümâ olduğu vâreste-i enbâdîr.

"Kârîye" ta'bîrinin ma'nâ-yı vâsi'ine vâkîf olanlarca itâlîk-ı vâki' in istib'âd olunacak ciheti ve evsâf-ı sâ'irenin zerre kadar mübâyeneti olmadığı [146] hüveydâdir. Zîrâ senelerden beri oralarda biriken o cây-ı dil-gûşâyi me'men ve me'vâ ittihâz eyleyen sunûf-ı muhtelife-i müstebiddân nâ'il oldukları ni'metin kadrini bilmeleri. Kendi, mahzâ kendi menâfi'-i âcile ve zâ'ilelerini te'mîn için bütün hukuk-ı milleti, menâfi'-i umûmiyyeyi ayaklar altına aldılar, pâymâl etdiler.

Onlar yalnız o mevkî'-i âlînin hâmîsi ve bilcümle hukuk-ı

¹ Nahl, 16/112.

* Bu ta'bîr Sûretü'l-Kasas'da vâki' bir âyetden muktebesdir ki o âyet-i celîle وَكُمْ أَهْلُكُمْ مِنْ قَرْيَةً بَطَرْتُ مَعْبَشَهَا فَيَلْكُ مَسَاكُهُمْ لَمْ تُشَكِّنْ مِنْ ([Kasas, 28/58] kavl-i kerîminden ibâret olup ahvâl-hâziranın tamâmen mîsdâkîdir.

İslâmiyye ve insâniyyenin mâhisi olan zâtîn* evâmir ve icrâ'âtına âlet oldular. Her emir ve fermânına körü körüne, âdetâ perestî mertebesinde tâbi' olup mülkün, milletin, koca bir devletin mahv ü izmihlâline yollar açdilar, esbâb ve vesâ'it hazırladilar.

O da onların her türlü müstehiyâtına, ibâdullâh haklarında arzu etdikleri bî-nihâye, tâkat-fersâ hevesâtına müsâ'edât bezl etdi. Yalnız kendi hakkında sâdik bulunmak, ri'ayeti lâbüdd olan nukâta murâ'î olmak şartıyla her mes'ûliyetden, her türlü kuyûd-i mükellefiyyetden vâreste kaldı, mutlaku'l-inân bırakdı. Bu fırsatata nâ'il olan o bî-magzân avâkib-i ahvâli düşünmediler ¹⁾ (لَهُمْ عَذَّاتٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ) sırrına âgâh olmadılar. (Halbuki âdil-i mutlak, hâkim-i zü'l-celâl azze şânuhû hazretleri murâd edince ²⁾ (يَوْمَ تُبَلَّى السَّرَّائِرُ نِسَانِهِنِي) dünyada da gösterir. Nasıl ki gösteriyor.) Günden güne cür'etlerini artırdilar.

İçerinde gayet ender olarak dâire-i insâfdan tebâ'üd etmeyenler bulunabilirse de sâ'irleri istîtatâtları nisbetinde icrâ-yi nüfuz etdiler. Küfrân-ı ni'metin, sû'i'sti' mâlin mertebe-i bâlâsına çıktılar, hâricden kendilerine bin türlü vâsitalar buldular. Kimini kandırdılar, kimini yıldırdılar. İbâdullâhı kasıp kavurdular. İstedikleri gibi ezdiler, kirdiler, dökdüler, imtiyâzlar kapdilar. Hile ve hud'alar katdilar, halkı biribirine sokdular, bütün milleti soydular.

El-hâsil âlem çalıştı, o hâ'in müstebidler kazandi. Fakat nihâyeti'l-emr ³⁾ (فَإَذَا قَعَدَ اللَّهُ بِالنَّجُوعِ وَالْخُوفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ) sîrr-i celîli zuhûr etdi, hükümdâr-i mutlakları ile beraber mahv ü izmihlâllerine meşîyyet-i Rabbâniyye ta'alluk eyledi. Adâlet-i İlâhiyye tamâmen müşâhede olundu. A'vân ve ensârlarıyla birlikde şimdi cümlesi şer'-i şerîfe karşı titriyorlar, mal ve can korkusu çekiyorlar. ⁴⁾ (فَاعْتَبِرُوا يَا أُولَى الْأَبْصَارِ)

Bu nazm-ı celîlin bir naziri de este'izü billâh ⁵⁾ (إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ وَإِذَا آزَادَ اللَّهُ بِقُوَّمٍ شُوَّهًا فَلَا مَرَدَ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ وَالْآيَةُ الْأَكْثَرُ مِنْهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالْآيَةُ الْأَكْثَرُ مِنْهُمْ مِنْ دُونِهِ) âyet-i celîlesidir. Ma'nâ-yi şerîfi: Ale't-tahkîk cenâb-ı Allah bir kavme bahş eylediği eltâfını tağyîr ve tahvîl buyurmaz, tâ ki onlar nefislerine â'id vezâ'ifi tebdîl, ahlâk-ı fitriyelerini ifsâd edeler. Bir kavme bir âfet erişmesi ne irâde-i İlâhiyyesi ta'alluk edince onu red etmeye çare bulamazlar, dergâh-ı sübhanâden gayri ilticâgâh yokdur, olamaz.

Manastırı İsmâîl Hakkı

* * *

NECÂ'İB-İ KUR'ÂNÎYYE

Sûre-i Rahmân Âyet - 26, 27

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانِ. وَيَقْنِي وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْأَكْرَامِ

* Okuduğumuz fetevâ-yi şerîfe bu sözlerimizin bûrhan-ı kâti'îdir.

¹ Sâd, 38/26.

² Târik, 86/9.

³ Nahl, 16/112.

⁴ Haşr, 59/2.

⁵ Ra'd, 13/11.

Rûy-ı arzda (zî hayâtdan veya mürekkebâtdan) her ne varsa cümlesi (lâ-mahâle hâlik ve) fânîdir. Ve zî-celâl ü ikârâm olan vech-i Rabbin (zât-ı Rabbin) bâkî kalır.

Allâhu ekber.. Sâdegi hüsn-i beyân ile iktisâ etmiş ne vecîz ve câmi' kelâmullâh! Bütün velvele ve ihtişâm-ı hayâtin âkibet fânî ve ancak feyyâz-ı hayât, mürebbî-i avâlim ve kâ'inât olan Cenâb-ı Hayy u Kayyûm'un dâim ve bâkî olduğunu mutazammin mü'eddâ-yi şerîfi gönüllerde medîd ve amîk bir te'sîr ile tanîn-endâz oluyor, fikirleri azîm ve kerîm ezeli ve ebedî bir vahdet-i mutlaka-yı âliyyeye îrşâd ediyor. Bir nidâ-i hakîkat ki bütün hay ü hûy-ı hayâti, fâtiha ve hâtime-i mükevvenâti zübtetü'l-mâ'âni iki cümle-i mü'esire-i belîgada telhîs ile, ezeliyetden nebe'ân eden cümle mezâhir ve ta'ayyünâtin yine her dem ebediyete doğru cereyân ederek nihâyet deryâ-yi ehadiyyete konuştığı ehl-i irfâna i'lân eyliyor.

Bütün akvâmin füsehâ ve bülegâsi, serâmedân-ı hutebâ ve şu'ârâsi bu vâdide mü'essir, dîlsîrîb, hakîkat-şinâs bunca sözler söylemiş oldukları halde hiçbir bu kelâm-ı âlinin kâ'bâna vâsıl olamamışdır. Hiçbir Kelâmullâh kadar te'sîr hâsil edememişdir. (كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانِ) Bedî'a-i i'câz-nûmâsi o kadar sözlerin gönüllere hakîkî teblîg edemediği ma'âniyi bir iki kelime içinde bir sihr-i beyân ile teblîg ve ifhâm ediyor.

(من) kelimesi tağlib içindir ve hayvan veya mürekkebât murâddır. Yâhud kelime-i mezkûre sekaleyinden yani ins ve cinden ibâretdir. (فَانِ) zamîr arza râci'dir. (لَا) lâ-mahâle hâlikdir demekdir. Vech ile zât-ı celâliyet-simât-ı İlâhî murâddır. Vech eşref-i a'zâ ve mecmâ'-ı meşâ'ir olduğundan zât için istî'âre kilinmişdir. (ذُو الْجَلَالِ وَالْأَكْرَامِ) istiğnâ-i mutlak ve fazl-ı tâm sâhibi diye tefsîr olunmuşdur. Celâl-i azm kadr ü şânda gâyet ve tenâhî ma'nâsına olup zât ve sıfât ve efâl cihatleriyle istiğnâ ise nihâyet-i azamet olduğundan celâlin istiğnâ ile tefsîrine sebeb budur. Bazıları bu sıfatı: Zât-ı ulûhiyeti muhlis kollarını iclâl ve tekrîm eder diye tefsîr etmişdir. Bu sıfat celâ'il-i sıfât-ı İlâhiyyedendir. Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz ⁶⁾ (أَطْهَرُوا بِي ذَا الْجَلَلِ وَالْأَكْرَامِ) buyurmuşdur. Ya ze'l-celâl ve'l-ikrâma muvâzabet edin demekdir. Zât-ı Risâlet-me'âb efendimizden mervîdir ki bir adam yâ zelcelâli ve'l-ikrâm diye du'â eder iken zât-ı Nübûvet-penâhları o adamın yanından geçip buyurdu ki du'ân muhakkak mazhar-ı icâbet oldu. Halkın fenâ ve helâki ve zâtü'llâhin bekâsı zîr buyuruludan sonra zât-ı ulûhiyetini bu sıfat ile tavşîfde halkın fenâ ve helâkinden sonra dahi ⁷⁾ [147] âsâr-ı lütuf ve kerem-i İlâhî'nin onlar üzerine feyezân edeceğine işaret var, nitelim bu âyetlerden sonra vârid olan ⁸⁾ (فَبِإِيَّاهُ أَدَرَّ زَيْنَكُمَا ثَكِنَيَّا) kavl-i şerîfi bunu inbâ ediyor, çünkü onları hayât-ı ebediyeye ile ihyâ edip na'im-i muâkim ile isâbe eylemek ni'met ve lütufların ecellü ü a'zamıdır.

Bu mahalde Kâdi Beydâvi merhûmun ârifâne muhakkikâne bir sözü vardır ki şudur: (ولو استقررت جهات الموجودات) وتفحصت وجوهها وجدتها بأسرها فانية في حد ذاتها لا وجه الله تعالى اي (الوجه الذي يلى جهته) Bu ibâre lisânımıza aynen nakl olunursa

⁶ Tirmîzî, Sünen, 3525.

⁷ Rahmân, 55/23. âyet ve tekrar eden diğer âyetler.

mukâbili şöyle ifâde olunabilir: "Eğer sen cihât-ı mevcûdâtı istikrâ ve vücûhunu tefahhus eylesen, vechullâhdan yani vechetu'llâhi velî eden vecihden mâ'adâsını hadd-i zâtında kâffeten fânî bulursun." Bu hakîkat-şinâs söz suver-i muhâtelife ile tefsîr olunmuşdur. Müftü Sadreddin Efendi diyor ki: Kâdi'nin bu kelâmi âyet-i kerîmedeki vechin kasd ma'nâsına da olması câ'iz olduğuna işaretdir ve ibârede nev'an mâ tesâmûh olup müfâdi: Mevcûdâtın makâsidini istikrâ ve tefahhus etsen Cenâb-ı Hakk'a müteveccih bulunan makâsidan mâ'adâ bütün maksadları hadd-i zâtında fânî bulursun demekdir. Şeyhzâde merhûm da şöyle diyor: "Bu ibâre vechin cihetden kinâye olması câ'iz olduğuna işaretdir, çünkü her cihet kendine teveccûh eden vecihden hâlî olmaz, nitekim¹ (فِي جَنْبِ اللَّهِ) kavl-i şerîfinde böyle zîkr olunmuştur. Bu tevcîhe göre mû'eddâ-yı âyet: Rûy-i arzda ins ü cinnin kâfesi ve iktisâb eyledikleri a'mâlin cümlesi hâlik ve zâyi' olup illâ ol a'mâl ki onunla cihetullâha teveccûh etdiler ve onu taleben li-merzâtillâh işlediler o bâkîdir demekdir." Şeyh ibni Nûreddin hazretleri dahi: "Mâhiyet üç kisma inkışâm eder. Vâcibü'l-vüçûd mümteni'ü'l-vüçûd mümkünül-vüçûd. Vâcib-i vüçûd sîrfdir. Mümteni' adem-i mahzîdir. Mümkün bu ikisinden mürekkebdir, çünkü mümkünen bir vüçûdu bir de vüçûdu üzerine âriz mâhiyeti vardır. Mâhiyeti hâricde ma'dûm bir emr-i i'tibârî olmakla hâricde min haysü hüve hüve vüçûdu kabûl etmez. Vüçûdu ise hâricde mevcûd olup min haysü hüve hüve vüçûdu ademi kabûl eylemez bu halde mümkin-i vüçûd ve ademden mürekkeb bir halîta demek oluyor bu ise vüçûd ve ademi kabûl eder" diye bir mu-kaddime bast ü temhîd eyledikden sonra bu beyândan Beydavî'nin sözüyle² (ولو استقرت الى اخره) kâlî shî'â hâlik lâ (وَجْهُهُ) kavl-i şerîfinde Şeyh-i Ekber kuddise sirru-hu'l-ethar hazretlerinin zamîri şey'e ircâ' etmesinin sir ve hakikati nûmâyân olur demişdir. Bu tevcîh daha ârifâne da-ha hakîkat-şinâsânedir. Kevne ve ehl-i kevne çeşm-i hakîkat ile nîgerân olunca bunlar zâhirde mevcûd resm ü nakışında görünürlerse de fânî ve hâlik oldukları iyânen müşâhede olunur.

سایه هستی می خاید لیک اندر اصل نیست
نیست را از هست بشناختی یابی بخات

Şeyh Mağribî

تودر میانه هیچ نه هر چه هست اوست
هم خود است کوید وهم خود بلی کند

Câmî

Huccetü'l-İslâm İmâm Gazâlî İhyâ'sında "Hadd-i zâtında mümkün olan şey dâimâ hâlikdir" diyor. Mîskâtü'l-En-vâr'ında da şöyle söylüyor: "Ârifler hazîz-i mecâzdan zirve-i hakîkate terakkî edip müşâhede-i iyâniye ile gördüler ki vüçûdda ancak Allah celle şânuhû hazretleri var ve vechu'l-lâhdan başka hersey hâlik, fakat vakten mine'l-evkât hâlik olur ma'nâsına değil, belki hersey ezelen ve ebeden hâlik."

¹ Zümer, 39/56.

² Kasas, 28/88.

Bekâ fenâya mukâbil adem vücûda redîf
Cihân yok olmada mânenâ-i şem' var olalı

(أَغَبَبْنَا بِالْخُلُقِ الْأَوَّلِ بِلْ هُمْ فِي لَئِسِ مِنْ خُلُقٍ جَدِيدٍ)³ nazm-ı şerîfinin tefsîrinde Rûhu'l-Beyân sâhibi şöyle diyor: واعلم ان هذا الخلق الجديد حاصل في الدنيا ايضًا سواء كان في الاعراض (او في الاجسام، وهو مذهب الصوفية ومذهب المتكلمين. فانهم جوزوا انتفاء الاجسام في كل آن. ومشاهده بيقائتها يتجدد الامثال اي الاجسام الآخر. كما جوزوا انتفاء الاعراض في كل آن، ومشاهده بيقائتها يتجدد الامثال اي الاعراض الآخر اي جائز في الاعراض التي هي غير قائمة بذواتها كذلك جائز في (الجواهر التي هي قائمة بذواتها) Bu halk-ı cedîd, gerek a'râz ve gerek ecsâmda olsun dünyada dahi vardır. Mütekellimîn ile sâfiyenin mezhebleri budur. Çünkü onlar: Gerek a'râz ve gerek ecsâm her an fenâ bulur, meşhûd olan bekâları teceddûd-i emsâl iledir derler. Yani bi-zevâtihâ gayr-i kâ'im olan arazlar her an fenâya gitdikçe kendileri gibi arazlar ile teceddûd eyledikleri misillü cisimler dahi her an fenâya gidip kendileri gibi cisimler ile teceddûd ederler ve şu teceddûd-i demâdem ile şekil ve keyfiyetleri müstemir ve bâkı görünür.

Meselâ dört sene evvel mevcûd olan şöyle bir at bugün hava veya fişîdan başka bir şey değildir. O vakit giyâh ve alef olan şey ise bugün bu kadar azametli bu kadar sert bir esb-i tâzende olmuşdur. Ma'amâfih maddesinin şu tahavvûl-i nâ-mahsûsuna mebnî yine bir esb addolunur.

با پیدا می ناید در فنا	جمله عالم میشود هر دم فنا
در هوا کی پایه آبد تا خدا	فکرما تیریست از هو در هوا
بی خیر از نوشدن اندر بقا	هر نفس نومی شود دینا وما
مستمری می ناید در جسد	عمر همجون خوی نو نومی رسد
چون شر کش تیز جنبانی بدست	آن ز تیزی مستمر شکل آمدست
در نظر آتش ناید بس دراز	شاخ آتش را جنبانی باز
می ناید سرعت انکیزی صنع	این درازی مدت از تیزی صنع

Mesnevî

Bu makâmda Mevlânâ Celâleddin Rûmî kuddise sıruhû hazretlerinin zîre nakl olunan ebyât-ı ârifânesini hatırlamak ve hatırlayıp da okumadan geçmek mümkün değil:

[148] حلق بخشش خاکرا لطف خدا
تاخورد آب وبروید صد کیا

Allâh'ın lütfu toprağa boğaz bağışlar, tâ ki suyu yesin de yüz giyâh bitsin. Hâk su ile tegaddî edip ondan rûy-i zemînde binlerce nebâtât husûle gelmek üzere Rabb-ı Kerîm'in lütfu hâke halk ve dehân ihsân etmişdir.

باز حیوانرا بخشش حلق ولب
تکیاهش را خورد اندر طلب

Hayvana da halk ve leb ihsân eder, tâ ki toprakdan bîten otu cüst ü cû ederek yesin. Arzin nebâtâtını cüst ü cû ederek ekl eylemek için o lütf-i celîl hayvânâta da halk ve leb ihsân eylemiştir.

³ Kaf, 50/15.

چون کیاھش خورد حیوان کشت زفت
کشت حیوان لقمه انسان ورفت

Toprağın otunu yiince hayvan semzlendi ve hayvan da lokma-i insan olup gitdi. Hâkden husûle gelen nebâtâtlâ hayvan tegaddî edip beslenir ve hayvan da insana gıdâ o-lup hazm ile nihâyet ondan cüz' olur.

باز خاک آمد شد اکال بشر
چون جدا شد از پسر روح و بصر

İnsandan rûh ve basar cüdâ olunca tekrar toprak gelip ekkâl-i besar oldu. Toprak suyu ve ondan biten otu hayvan, hayvanı da insan yer. İnsandan rûh müfârekat edince tekrâr onu toprak ekl ve bel' eder. Sübhanû'l-hakîmû'l-müdebbir!

ذره ها دیدم دهانشان جمله باز
کریکویم خوردنشان کردد در از

Nasıl oluyor da mahlükât biribirini ekl ediyorlar? Sana bunu birazcık söyleyeyim: Zerreler gördüm, onların ağızları hep açık. Eğer bunlardan her birinin ekl ü tegaddîsini yegan yegan söyleyecek olursam söz uzar. O zerreler ağızlarını açmışlar, kendilerine mahsûs gıdâyî yiyorlar.

Birkaç beyit aşağıda cümle âkil ve me'kûlün idrâk ve re'yi de olduğu beyân buyuruluyor. Böyle halk ve dehâni ve idrâk ve re'yi bulunduğu Hazret-i Celâleddin tarafından kesfen haber verilen zerreler nedir? Bizleri[n] ancak hurdebinler ile görebildiğimiz zerre huveynât ve duveydâtdır ki lisân-i âmmede "mikrop" ta'bır olunur.

برکها را برک از انعام او
دایکانرا دیه لطف عام او

Yaprakların zâd ve cihâzi Rabbü'l-âlemînin in'am ve ikrâmındandır. Dâyelerin dâyesi mürebbîlerin mürebbîsi onun lûtif-i şâmilidir. Cemî' esbâb ve müsebbibâtin hâlik ve mürebbisi cenâb-ı akdes-i zû'l-celâldir. Hersey onun eser-i lutf ve keremidir.

رزقها او می دهد
زانکه کنید بی غذایی کی زهد

Rızıklara rızıkları o verir, ve illâ buğday gıdâsız nasıl peydâ olur idi. Sunûf-ı erzâka kuvvet ve gıdâlar ihsân eden Cenâb-ı Rezzâk-ı Kerîm'dir. Onun hikmetiyle peydâ olur, onun lutfuya neşv ü nemâ bulurlar. Zîr-i hâke tevdî' olunan tohum ilk ulyanmağa başlayıp da bir tarafdan kök sürerek ve diğer tarafdan filizlenerek yiyeceğinin bir kısmını kökü vâsistasiyla hâkden ve daha büyük bir hissesini filizleri vâsistasiyla havadan alacak çâga gelmeden Rabb-i kerîm inâyet ve ihsân eylediği hâssa ile "falka" denilen maddeyi ona ilk kuvvet ve gıdâ eyler, sonra hâk ve havadan tegaddîye başlar. Eğer böyle olmasa cümle-i erzâkdan biri bulunan meselâ buğday nasıl husûle gelir; nasıl neşv ü nemâ bulur idi.
¹ إِنَّ اللَّهَ فَالْعَلِيُّ الْحَبَّ وَالَّتَّوَى يُخْرِجُ الْحَنَّ مِنَ الْمَيْتَ وَمُخْرِجُ الْمَيْتَ مِنَ الْحَنَّ (ذَكْرُ اللَّهِ فَالَّهُ تَوَفُّكُونَ)

نیست شرح این سخن را منتھا
پارهء کفتم بدان این پارها

Bu sözün şerhine nihâyet ve gâyet yokdur. Bir mikdâr söyledim. Sen artık diğer cihetlerini buna kıyas ile bil.

Cenâb-ı Celâleddin ale'l-ekser bir kîsa ile terâne-sâz olur. O aralık seyl-i hurûşân gibi cûşa gelerek hakâ'ik nisâr eder, tâ bir mertebeye irtikâ eyler ki artık orada silsile-i şevâhîk-i ma'ânî kavâlib-i elfâza siğmaz olur, o zaman bakiyeye-i ma'ânîyi ehl-i hâle terk ile yine kissaya rûcû' eder.

Ebyât-ı şerîfe medlûlât-ı lûgaviyyesi ma'ânî-i vaz'iyyesi i'tibâriyla pek sehl ve sâdedir, fakat rumuz ve işârâti nâ-mütenâhî mesâfelerle doğru yükselp gider. Bu rumuz ve işârâti fehm için ilim ve irfân ister, ma'nevî bir zevk ve hâl icâb eder.

جمله عالم آکل و مأکول دان
با قیانز مقبل و مقبول دان

Cümle âlemi âkil ve me'kûl bil, bâkileri mukbil ve makbûl bil. Hersey kendine mahsûs gıdâyî ekl eder, sonra kendi de diğerleri tarafından me'kûl olur. Ancak zât-ı Hakk ile bâkî olanlardır ki bekâ-yı Hakk cânibine tâveccûh ederler ve nezd-i İlâhî'de mazhar-ı kabûl ve iltifât olurlar.

ابن جهان و سالکانش منتشر
وان جهان و سالکانش مستمر

Bu cihân ile bu cihânın sâkinleri müteferrik ve müntesir, o cihân ile sâlikleri müstemirdirler. Bu âleme â'id bütün eşyâ demâdem tebeddül ve tagayyür eder; hüviyet-i şahsiyeleri bozulur, kendilerini terkîb eden cüz'ler ayrılarak mensûb oldukları neviîleri içine intişâr eder, her an bu kevn ü fesâd tecelli eyler. Nihâyet irâde-i aliyyenin ta'alluk eylediği bir zaman dünya ile ona â'id kâffe-i eşyâ herc ü merc olup mahv ü nâbûd olur. Ancak âlem-i huld ile bu âlemde âlem-i hulde müte'allik ve mensûb olan şeyler müstemir ve bâkîdirler, onlar ma'rûz-ı fenâ ve helâk olmazlar.

ابن جهان و عاشقانش منقطع
أهل آن عالم محله مجمع

[149] Bu cihân ile onun muhibbân ve âşikâni münkatî' ve zâ'ildir. O âlemin ehli ise müctermî'dir, dağılıp fenâ-pezîr olmaz.

پس کریم آنست کو خود را دهد
آب حیوانی که ماند تا ابد

Şu halde kerîm odur ki ile'l-ebed bâkî kalmak üzere kendine bir âb-ı hayat verir. Dünya ile âlâyiş-i dünyaya dilbeste olanların hâl ve âkibetleri bu olunca sa'id ve bahtiyâr o kimsedir ki bu âlemde hayât-ı câvidâniye nâ'il edecek a'mâl-i hasene fezâ'il-i âliyye iktisâb eder.

آکل و مأکول را حلقت و نای
غالب و مغلوب را عقلست و رای

Her âkil ve me'kûlün nâye hulkumu var, bu gâlib ve mağlûbdan herbirinin idrâk ve re'yi de var.

¹ En'am., 6/95.

پس زماهی تاباه از خلق نیست
که بجزب مایه اورا حلق نیست

İmdi mâhîden mâha dek (ferşden arşa dek) hiçbir mahîl yok ki Hazret-i Rabbü'l-âlemîn'den cezb-i mâye-i gıdâ için nev'ine mahsûs hulkumu olmasın. Hûdâvend-i Hakîm herseye halk ve dehân ihsân eylemiş, hepsi hân-ı kereminden her dem mütenâ'im oluyor.

Şâ'şâ'a-i kemâlât-i Ahmedîyye ile zamîr-i pâk-i Celâldin ne kadar pürmûr ve tâbende.. Feyz-i Kur'ân cenâb-ı Mevlânâ'da ne derin ma'âni uyandırmış.. Sîr-ı Furkân'ı ne belâgat ve irfânla şerh ve takrîr ediyor.. Bir terâne-i mûnis ki harîm-i cânda demsâz.. Destân ve hikâyatiyla cân ü vicdân mest-i safâ-yı aşk oluyor. Sir ve hikmet işte budur, ârifin Mesnevî'ye mağz-ı Kur'ân dediler.

والشّكر لصاحب المراح
وهو البدىء في النهاية
ما اعظم في البقاء شأنه

الحمد لواهب المكارم
 وهو الازلى في البداء
 قد شاع بصنعته بيانه

Fuzûlî

Mâ-hasal: Nây kissa-i hüsn ü aşk ile nâlân.. Ezelî ve ebedî bir feyz-i mutlak ile cûşa gelmiş.. Mâcerâ-yı aşkî fer-yâd ile hikâye ediyor.. Birçok esrâr ifşâ eyliyor.. Nefha-i fûsûnkâriyla söylediyor, ağladıyor, güldürüyor. Her taraf pür-cünbüş ü velvele.. Nâyın sadâsi sözleri perde perde derece derece yükseliyor, bir haldeki git gide elfâz ve naga-mât ma'nâ ve besteleri istîâb ve ifhâm edemez oluyor.. Güfte ve beste ma'nâ-yı mahza, nidâ-yı sırfâ tahavvül ediyor.. Bu makâmda kâl zâ'il, lisân-ı hâl kâ'im oluyor.. Hele başka hâlet rûnûmûn oluyor.. Bir azamet ve kudret-i nâ-mütenâhî kevn ü mekâna müstevlî.. Bu temâşâ ile cümle dembeste-i hayret.. Artık hersey nûr-ı celâl-i İlâhî'ye müstağrak.. Ortada ne nây, ne nâyzen, ne velvele ve sadâ, ne müstemî' var.. Nihâyet cihân değişiyor. Başka bir cihân oluyor: Serteser bir hüsn ü aşk..

Bereketzâde: İsmâîl Hakkı

* * *

KAZÂ VE KADER

-mâba'd ve hitâm-

İşte şu sözleri hiçbir vâhî i'tirâza hedef olmaktan çekinmeyecek söyleyorum:

Cemiyet-i beseriyyenin bidâyet-i teşekkülünden şimdîye kadar hiçbir büyük fâtih, hiç bir ma'rûf serdar görülmemiştir ki, mütevassit tabakalardan neş'et etsin, ulûvv-i azm ü himmeti sâyesinde merâtit-i refî'aya yükselsin, şedâidi âsân görsün, huzûr-ı şehâmetinde başlar eğilsin, kalemrev-i mülkünü akillara hayret verecek kadar tevsi' eylesin de kendisi esâsen kazâ ve kadere mu'tekid olmasın.

İnsan fitrati, cibilleti muktezâsi olarak hayatına pek hâris, mevcûdiyetine pek bahîldir. Eğer kazâ ve kadere i'tikâdi olmaz, mukadderin mutlaka husûle geleceğini, zâhirdeki korkuların hiçbir tesiri olamayacağını yakînen bilmezse ona şedâidi iktihâm etmeyi, tehlikelere atılmayı âsân edecek şey ne olabilir? Tarih bize gösteriyor ki mütekaddimîn arasında

ilk fatih tanınan Keyhüsrev o nâmütenâhi fütûhâtına ancak kazâ ve kadere i'tikâdi sâyesinde zafer-yâb olabilmiş. Çünkü bu i'tikâdından dolayı hiç bir dehset gözünü yıldırma, hiç bir şiddet azmine fütur getirmemiş.

Yunanlı büyük İskender, o kadar fütûhat sahibi olan Cengiz Han hep bu akide üzerinde sahib-i rûsûh idiler. HatTA Napolyon Bonapart akide-i kadere en ziyâde sanılanlardan idi. Zaten onu nisbeten az askerle büyük büyük ordular üzerine hücum ederek ihrâz-ı zaferle sevkeden hep bu akidesi idi.

Ervâh-ı insaniyyeyi rezile-i cebânetten tathîr eden i'tikâd ne güzel i'tikâddir. Çünkü hangi tabakadan olursa olsun insanı seviye-i kemâle yükselmekten alıkoyan en birinci mâni' cebânettir.

Evet, avâm-ı müslimînin bazlarında akide-i kaderin, akide-i cebr şâibeleriyle karıştırılarak şu son asırlarda âlem-i İslâm'ı istilâ eden mesâibden bir kısmına sebeb olduğunu inkâr edenlerden değiliz. Onun için ulemâ-yı asrin ileri gelenlerinden ümid ederiz ki bu akide-i tâhireyi son zamanlarda şâibedâr olduğu bid'atlardan, hurâfelerden kurtarmak için bezl-i mechûd etsinler, halka selef-i salihin tuttuğu yolu, yaptığı işleri göstersinler; kezâlik Gazâli ve emsâli gibi eâzîm-ı ümmetin takrîr etmiş oldukları hâkâyiki, nâs arasında neşretsinler, avâmin zîhnine iyice soksunlar ki tevekkülün, kadere îmânın meşrû' olması sa'y ve amelde dir, yoksa atâlet ve keselde değildir. Yani insan bütün esbâba teşebbüb edecek, kudreti müsâid olduğu kadar çalışacak da sonra mütevekkil olacak. Sa'y bize farzdır. Bu farzı ihmâl etmemi, huccet-i tevekküle istinâden vezâifimizi bir tarafa bırakmayı Cenab-ı Hakk hiçbir zaman emretmiyor. Böyle bir huccet ikâmesine çalışanlar [150] akide-i kaderi atâletle, meskenetle tefsir edenler dinden çıkmış, sirât-ı müstakîm-i şerî'attan sapmış, dâll, mudilli birtakım heriflerdir.

Hiçbir müslüman şüphe etmez ki şu zamanda milletin hukukunu müdâfa'a da bulunmak her mü'min-i mükellef üzerine farz-ı ayndır. Halbuki müslümanları bu herc ü mercen kurtarmaya, eski mecd ü şerefelerini istirdât, kendilerinde çoktan sönen azm ü gayreti uyandırmaya yegâne sâik olan akâid-i sahîha-i İslâmîyye'yi tezkîr ile uyûn-ı intibâhi açmak ulemâya düşer bir vazifedir. Evet, bu da'vet-i hayr onların zimmetine mevdû'dur.

Müslümanlardaki âsâr-ı te'ahhûr ve inhitâtin menşî'i, bir takımlarının tevehhümü gibi ne akide-i kaderdir, ne de sair akâid-i İslâmîyye'dir. Hâl-i hâzırımızı bu akideye nisbet etmek, iki nakızı birbirine nisbet etmeye, belki harâreti kara, bûrûdeti ateşe nisbet etmeye benzer.

Evet, müslümanlar neş'etlerini müteâkib neşve-i gurûr-ı zaferle sermest oldular. Bu halde iken iki müştiş sadmeye marûz kaldılar ki biri şarktan Cengiz Han ile ahfâdının hûcûmu, diğeri garbden bütün Avrupalıların memleketlerine istilâsi idi. Zaman-ı neşvede gelen böyle bir sadmenin millette metânet-i hâfir bırakmaması, kulûba dehset vermesi kânûn-ı tabiat iktizâsındandır. Sonra müslümanlar birçok hükümetlere ayrıldılar, nâ-ehil birtakım ümerâya münkâd oldular. Hâkimler, emirler, milletin ahlâkı için birer cûrsû-

me-i fesâd idi, başlarına gelen belâların yegâne sebebi hep bunlar idi. Artık kulûbe za'af ve meskenet çıktı. Kimsede ulûvv-i himmet kalmadı. Nazarlar mu'zamât-i umûru gör-meyerek cüz'iyât ile uğraşmaya, her ferd diğerinin zararına çalışmaya onun fenâlılığını istemeye, hem de hiçbir sebeb-i sahîh olmaksızın istemeye başladı. Gâye-i hayat, zevk-i hayat bu oldu! Meskenet, ye's bugünkü hâli hazırlayacak de-receyi buldu.

Bununla beraber ben hakk-i mahza tercüman olarak söyleşim ki kalblerde bu akâid-i tâhire yeniden uyandıkça, zihinlerde bu akâidin âsâri tecelliye başladıkça, hakâyik-i İslâmiyye ulemâ-yi râsihîn arasında tedâvül edip durdukça bu millet için asla ölüm yoktur. Çünkü millet bir maraz-i ictimâye tutulacak olursa, bağlanmış olduğu akâid-i sahîhanın sâye-i kuvvetinde ondan herhalde yakasını kurtarak şanlı mâzisini iâde eder; akdâm-i terâkkisini bağlayan mevâni'i kirar atar, tarîk-i hikmet ve basirete girerek vatanını tahlîse, kendisini mahv ile tehdit eden akvâmin nazarı tama'ını tedhîse zaferyâb olur. Bu da pek uzak bir âtîye kalmış değildir. Hâdisât-i târihiyye de bunu te'yîd ediyor.

İşte Osmanlılar o kadar müthiş sademâta (Tatarların, Ehl-i Salib'in muhâcemâti) mâruz kaldiktan sonra yine silkinip kalktılar, aktâr-i âleme ordular sevkettiler, fütûhâti ala-bildiğine ileri götürdüler. Bir zamanlar garb hükümdarânını kendilerine münkâd eylediler. Hatta Osmanlı pâdişâhları devletler arasında sultân-ı a'zam ünvâniyle yâd edilir oldu.

Bugünlerde de Osmanlılarda yeniden bir eser-i hayat görülüyor. Hâdisât-ı ahîrenin intâc edeceğî sû-i âkibeti nazarı intibâha aldılar da içlerinden birçok erbâb-ı basîret şarkta, garbte, izhâr-ı faaliyete başladılar. Ebrâr-ı milletten hakka zâhir olacak cemâ'atler teşekkül ederek adâlete, şerî'ate nusrette bulunmayı, efkâr-ı hürriyeti neşretmek, âmâl-i târumâr-ı ümmeti bu noktada birlâştirmek için son dercede çalışmayı kendilerine mütehattim bir vazife bildiler. Bu emr-i hatîre ise Arabî bir cerîde neşri süretille başladilar. Bu Cemiyet-i sâlihayî teşkil eden efrâdin günden güne artmakta olduğunu görmekle karîrû'l-aynîz.

Cenâb-ı Hak'tan ümîdimiz, niyâzımız odur ki Cemiyet, haktan başka birşey olmayan maksad-ı muazzamına zaferâb olsun da mesaî-yi meşkûresinden yalnız müslümanlar değil, bilumum şarklılar hisse-i sa'âdetini alsın.

Misir Müftüsü Merhum
Şeyh Muhammed Abdûh

Hâmiş

Üstâd-ı merhûmun vaktiyle yazmış olduğu bir makâlede mevzû-i bahsolan cerîde-i Arabîyye ekâbir-i ümmetten Hersekli Hoca Kadri Efendi hazretlerinin on, oniki sene evvel Kahire'de çıkardığı cerîde olacaktır.

Ya Rabbî, ne olurdu, şeyh merhum hayatı olaydı da a'mâlinin, temenniyâtının tahakkuk ettiğini görüydi!

Mehmed Âkif

MÎZÂN-I ŞA'RÂNÎ

-23 numaradan mâba'd-

Edille-i şer'iyye ve akvâl-i e'immede müşâhede olunan "ihtilâf-ı zâhirîyye" bu Mîzân'ın muhtevî olduğu kavâ'ide bi'l-etrâf îsâl-i fîkîr ü nazâr edenler nezdinde bi-tamâmîhâ mürtefi olur.

Baziların: "Ulemâ-yi dinden iki firma arasındaki ihtilâf-ı hakîki, haml ve tevcîh ile mürtefi' olmaz." demeleri, Mîzân'ın ihtiyâv eylediği kavâ'idi bilmediklerine mahmûl olur. Zîrâ bâlâda söylediğimiz üzere kavâ'id-i Mîzân'a ittilâ' hâsil eden zâta göre, e'imme-i şerî'at akvâlî beyninde ref'i mümkün olmayacak bir ihtilâf-ı hakîki bulunması emr-i muhâldir.

Bu ifâdemizin tecrübe-i sihhatîyün, herbir hadîs-i şerîf ile ona mukâbil vârid olan diğer hadîs-i şerîfe ve her bir kavl-i müctehid ile mukâbili bulunan diğer kavl-i müctehide atf-i nazâr ediniz! Görürsünüz ki mutlakâ biri tahâffîf, diğeri de teşâdî mutazammındır, ve her iki kışmın ricâl-i mahsûsası vardır. Ma'âşır-i mükellefîn, a'mâl-i mükellefeye hîn-i mübâşeretlerinde, isti'dâdât-ı zâtiyyelerine göre kendi kışmalarına ayrılırlar.

Mes'elevâhîde, bizim için biri "muhaffef" diğeri "müsêded" olarak, iki kavîl bulunmamak mümkün değildir. Bundan başka, bir mes'elevde üç ve hatta dört kavîl ictimâ' etdiği gibi, birkaç cihetî câmî' bir kavl-i müfassal da mevcûd olur. Vâkif-i künh-i şerî'at ve muttalî-i meşârib-i [151] nâs olan şahs-ı hâzik ise onları "tahâffîf" ve "teşâdî" i'tibâriyle mütenâsib oldukları aksâma taksîm eder, ihtilâf da mürtefi' olur.

Îmâm Şâfiî' vesâ'ir e'imme-i din buyurmuşlar: "İki hadîs veya iki kavîl, hükmen yekdiğeriyle te'âruz ederler ise; her ikisinin i'mâli yani ibkâ-yi hükümleri, birinin i'mâliyle diğerinin ilgâsına evlâdir."

Bu sûret, makâm-ı îmânın muktezâ-yi kemâlidir. Çünkü her ikisinin de tatbîk ve amel olunacak mahalleri vardır. Ale'l-husûs, Cenâb-ı Hak, bizlere usûl ve kavâ'id-i dîniyyeyi bi-kemâlihâ ikâme etmemizi ve -erâkân-ı şerî'ati inhidâmdan muhâfaza için- dîn-i Îlâhî'de müteferrik olmakdan tevakkî eylememizi emir buyurmuştur.

Hamd olsun o Allâhu adîmû'l-misâle ki: Şe'a'ir-i Îlâhiyyesini hakkıyla ikâme etmek, dîn-i mübînimizi makâm-ı ihtirâmından düşürmemek için bizlere bu Mîzân'ın muhtevî olduğu kavâ'id-i metîne ve rasîne dâiresinde âmil olmamızı ilhâm etdi; şâhrâh-ı sa'âdeti, mahaccetü'l-bezyâyi vâzihan irâ'e ve ta'yîn buyurdu.

Bu makâm-ı hamdde, semâ-yi ehadiyyete ref-i benâن-ı ikâni ile, kâ'îmen bi'l-îmân şahâdet ederim ki: Âlihe-i sâ'ire yokdur, mevcûdiyetleri iddi'â olunanlar muhterî'ât-ı vehm-i beşerdir. Yalnız nazîr ve şerîki bulunmayan o Allâhu azîmû's-şân vardır. Bir şehâdet ile ki: Muhlisen kâ'ili, sa'îden erâ'ik-nişîn-i riyâz-ı cinâan olur, mazhar-ı emân olur. Yine şehâdet ederim ki: Seyyid ve mevlâmîz, seyyid-i benî Âdem Muhammedü'l-Mustafa sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz, o Hâlik-ı ezeli ve ebedîn abd-i muhterem ve resûl-i mûkerremidir. Onu kâffe-i halkı üzerine taâdîl ederek, sâ'âdet-i dâreyni ve ahsen-i hâliyyetini te'mîn eyleyecek bir "Şerî'at-ı semhâ" ile ba's ü ırsâl buyurdu.

Salavâtu'llâhi aleyhi ve alâ sâ'iri'l-enbiyâî ve'l-mürselîn, ilâ yevmi'd-dîn.

* * *

Tevfik-i Samedânî ile vücûda gelen bu *Mîzân* bir eser-i nefis ve âlî-kadrdır. Muhtevî olduğu kavâ'ide ri'âyet, zâhirde yekdigerine mübâyin görünen edille-i şerî'at ve akvâl-i e'imme beynlerini hakîkat-i şerî'atde cem' ve tevfika, evvelîn ve âhîrînden bu âna kadar vürûd eden ve ba'dezîn vürûd edecek olan e'imme-i müctehidîn ile onları taklîd edenler akvâlî mâbeynini tevzîn ve te'lîfe ilâ yevmi'l-kîyâm hâdim olur.

Böyle bir eserin diğer zamanda bir başkası tarafından vücûda getirildiğini bilmiyorum. Benim onu te'lîf edisi, mu'âsîriyetim olan ekâbir-i meşâyîh-i İslâm ve a'lâm-i e'imme-i dîn işâretleriyle vâkı' oldu.

Dest-i tedâvüle ihdâ etmezden evvel kendilerine irâ'e ile dedim ki: "Ben bu kitâbı nazar-ı mütâlâ'anızdan geçmedikce neşr etmek istemem. Kabûl ederseniz ibkâ, mündericâtına râzî olmazsanız imhâ edilir. Zîrâ ben vifâki sever, ihtilâfdan ikrâh ederim. Ale'l-husûs, kavâ'id-i dîniyyede ihtilâfi kat'îyyen arzu etmem. Velev ihtilâf, diğer bir kavim için mücib-i rahmet olsun. Binâ'en-aleyh, her kim muhteviyâtında bir halel görür de "nasraten li'd-dîn" İslâh eder ise Cenâb-ı Hak kendisini na'îm-i rizâsiyla mübesseş eylesin."

İşte *Mîzân* mâ beyne'l-ümmet intîşâra bu sûretle başladı. Bâ'is-i te'lîfi olan esbâbin başlıcası, Cenâb-ı Rahmet-i Sübhanî'den vârid olan: "Allâhu te'âlâ azze ve celle, dîn-i vahîdinden kâffe-i enbiyâsına vahy u tavsiye eylediği bir meşrû' ile sizi de mükellef buyurmuşdur. O "meşrû'" ise dîn-i İlâhî'nin üssü'l-esâsi olan tevhîd ve tâ'atı müttehiden ikâme etmeniz, asl-ı din olan bu husûsda müteferrik olmanızdır!"* me'âlindeki hükm-i şerîf-i İlâhî ile âmil olmak

* Ayet-i celîle شَرَعْ لَكُمْ مِّنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَاللَّهُ أَوْحَيَنَا إِلَيْكُمْ وَمَا وَصَّيْنَا (بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنَّ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَنْفَرُوا فِيهِ) [Şûrâ, 42/13]

• **Mülâhaza:** Üssü'l-esâsu'd-dîn, tevhîd ile tâ'at olmasına ve kâffe-i enbiyâ-yi izâmin me'mûriyet-i ikâmesinde müşâreket eyledikleri asl-ı dinde lâ cerem bu keyfiyet bulunmasına nazaran, âyet-i celîlede Muhammed, Nuh, İbrahim, Musa, İsa aleyhîm's-selâmin zîr edilmiş olmaları (ذکر جزء ارادهٔ کل) kabilindendir. Binâ'en-aleyh âyet-i kerîmede enbiyâ-yi izâm hâzerâtının cümlesi zîr olunmuş hükmündedir. "Lafza-i dîn"de maksûd, cemi' enbiyâ'nın, cânib-i ehâdiyyetden bilâ tehâlîf aynen telakkî buyurdukları dîn dir. İktizâ-yı zaman ve emzice-i nâsa göre tahâlîf eden aksâm-i şerîyye, bu nass-ı âlî hükmünden hâricdir. Muhyiddin Arabî radiyallâhu anhîn bu âyet-i celîleyi sûret-i tefsîrleri "Tefsîr-i Hindi"de vech-i âfî üzere mündericdir.

قال ابن عربى قدس سره فى قوله تعالى:

«شَرَعْ لَكُمْ مِّنَ الدِّينِ» المطلوب الذى وصى جميع الابناء باقامته واجتماعهم عليه وعدم تفرقهم فيه. وهو اصر الدين. اى التوحيد والعدل وعلم المعاد المعتبر عنه الانسان بالله واليوم الاخر دون فروع الشريائع التي اختلقوها فيها بحسب المصالح كاوپاع الطاعات والعبادات والمعاملات كما قال تعالى «لكل جعلنا منكم شرعاً ومنهاجاً» فالدين القيم هو المتعلق بما لا يتغير في العلوم ولا اعمال. والشريعة هي المتعلقة بما يتغير من القواعد والاوپاع.

ebvâbını ihvân-ı dînime küşâd etmek emeli idi. Tâ ki her bir müslim mu'âmelât-ı nâsa müte'allik mesâ'ilde, insanların tevâfüt-i hâl ve şânlarına göre, ahkâm-ı şerîyyen mütefâvit olmasındaki hikmet-i latîfe-i Rabbâniyye'yi läyikîyla idrâk etsin de, ikâme-i dîn-i İlâhî'de tarîk-i tefferruka sapmayarak sâ'ir bilcümle müslimîn ile vifâk ve ittihâd üzere bulunsun. Sebîl-i hakka ihtidâyi tâbi' olduğu mezheb imâmina münhasır bilmeyip, mezâhib-i sâ'ire e'immesinin de kâffeten Rablerinden hidâyet üzere bulunduklarına i'tikâd husûsunda kalbi lisânâna, lisânı kalbine iştirâk etsin. Bu sûretle, e'imme-i dîn-i İlâhî'ye karşı, edebeen ifâsi lâzım gelen hukük-i hârmet ve ri'âyeti tamâmen ifâ etmiş olmakla beraber, i'tikâd-i sahîhin menâfi'i dünyeviyye ve uhreviyesinden de hakkıyla istifâde eylesin.

[152] Kalben sihhatine i'tikâd olunmayan birşeyi lisânen izhâr etmek, mazhar-ı zemm-i nebevî olan nifâk-ı asgaridir. Hattâ Cenâb-ı Hak da, münâfîkin-i küffâri kûfür ve ilâhâdlarına zamm-ı nifâk etmelerinden dolayı: ¹ يَأَيُّهَا الرَّسُولُ لَا (يَحْرُنُكَ الظَّالِمُونَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الظَّالِمِينَ قَالُوا أَمَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تَؤْمِنْ

Me'âli: İbni Arabî kuddise sirruhû (شَرَعْ لَكُمْ مِّنَ الدِّينِ) âyet-i celîlesi tefsîrisinde buyurur: O dîn-i mutlak ki, Cenâb-ı Hak, onu ikâme etmeyi ve ona mutâba'at üzere ictimâ' edip müteferrik olmamalarını emir buyurmuşdur, asl-ı dîn işte budur. Yani tevhîd ile adl ve "ilm-i me'âd" ta'bîr olunan vücûd-ı Bârî'ye ve yevm-i âhirete imândır. E'imme-i dînin, mukteziyât-ı mesâlih-i nâsa göre, ihtilâf eyledikleri evzâ'-i tâ'ât, suver-i ibâdât ile vücûh-ı mu'âmelât bu hükümde müstesnâdır. Bu isticânyâ beyânen Cenâb-ı Hak (لَكُمْ) [Mâide, 5/48] buyurmuştur. Me'âli: "Suver-i ibâdât ve envâ'-i mu'âmelâtda sizden her biriniz için ayrı ayrı tarîk ve minhâc vaz' eyledik." demekdir. Binâ'en-aleyh "dîn-i kayyîm" ulûm ile a'mâlde tagayyür kabûl etmeyen ahkâmin müte'allâkdir. Şerîf-i at ise, kavâ'id ve evzâ'dan kâbil-i tegayyür olan aksâma te'alluk eder.

• **Sâhib-i Keşâfî** Zemâhserî aleyhi rahmetü'l-bârî dahi âyet-i celîleyi şu sûretle tefsîr buyurur:

• (شَرَعْ لَكُمْ مِّنَ الدِّينِ) Dîn-i Muhammed ve dîn-i Nuh aleyhimü's-selâm ile ikisi mâbeyinde vürûd eden enbiyâ-yi izâmin dîni.

• Burada Âdem aleyhi's-selâm hârîc bırakılmıştır. Tefsîr: Cenâb-ı Hak o enbiyâ-yi a'lâmîn dâire-i dînde, merkez-i iştirâkleri olan meşrû'u [آن أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَنْفَرُوا فِيهِ] [Şûrâ, 42/13] kavl-i şerîfiyle izâh buyurur. Bundan murâd: Tevhîd-i Zât-ı Hak'la zât-ı zü'l-cellâline tâ'at, rûsul ve kütübyle yevm-i cezâya îmân, el-hâsil bir şâhsın onları ikâme ile dâhil-i dâire-i dîn olacağı ahkâm-i sâ'iredir.

Hazret-i Hak celle şânuhû, bu kavl-i celîlinde, ahvâl-i ümeme râci'i olan mesâlihe müte'allik şerâyi'i irâde buyurmamıştır. Zîrâ o şerâyi' iktizâ-yi ahvâl-i nâsa göre muhtelif ve mütefâvitdir. Onlar hakkındaki hükmün (لَكُلِّ حَقَّلَنَا مِنْكُمْ شَرُعٌ وَمَهْجَانٌ) kavl-i sübhanîsiyle ta'yîn buyurmuştur.

İmâm Şa'rânî aleyhi rahmetü'l-hâdî, bu nass-ı mûkerremi yani (شَرَعْ لَكُمُ الْخَ) âyet-i kerîmesini te'lîf-i *Mîzân*'a bâ'is olan esbâbin en azîmi olarak irâde buyurmuş olduğundan, biz de hükm-i münîfinin tamâmen anlaşılmışasýçun, iki azîm ve du'âme-i dînîn sûret-i tefsîrleri zîr eyledik.

Cenâb-ı Muhyiddin'in, fehm-i me'âni-i Kur'ân'daki kuvvetlerini ise, nefs-i kuvvet bile mütehayyiren müşâhede eyler. Vallâhu a'lem.

¹ Mâide, 5/41.

﴿قُلْ يَهُوَنَّ﴾ nazm-i kâhiriyile, zemm-i küfürlerine zamîmeten, nifâkları hasebiyle de zem buyurmuştur. Me’âl-i âlisi: “Eyâ Resûl-i muhterem! Nikâb-ı İslâm altında setr-i küfre çalışarak, kalben mü’min olmadıkları halde, lisânlarıyla îmân etdiklerini söyleyen münâfîkin-i küffârın küfürde müsâra’atları, yanı fırsat buldukça mukteziyât-ı küfre tebe’iyetle ızâr-ı müslimîn için gizli gizli akvâl-i münâfîkâne sarf eylemeleri, sâ’î bîl-fesâd olmaları seni mahzûn etmesin.”

Ma'lûmdur ki, Cenâb-ı Hak ehl-i küfrü her hangi bir vâsif ile ta'yîb etmiş ise o vasıfdan ve onun şibih-i sûreti olan sâ’ir her türlü evsâfdan tevakkî ve mücânebet etmek, ahrâr-ı müslimîn için, bi-tarîki'l-ûlâ elzemdir.

Allâhu zü'l-cellâl bu nazm-i celîlinde ehl-i küfrü sifat-ı nifâk ile de ta'yîb buyurmuş. Binâ'en-aleyh, müslimîne göre: Nifâkin ekber ve asgari, hattâ şibh-i nifâk olan herşey ve her hareket, sûret-i mutlakada harâmdir. Nifâkin ne derecelerde bâ'is-i teferruk-i kulûb olacağı ise muhtâc-ı beyân değildir.

Böyle kalbi kavlinden mütebâ' id olmayıp ve fakat tâbi'i bulundukları mezâhib kavâ'idine muhâlif ictihâdda bulunan diğer bir sâhib-i ictihâd kavlını hemen red ve ibtâle müsâra'at gösteren erbâb-ı taklîdin de bâb-ı ta'cîl ve müsâra'atı sedd eylemeleri iktizâ eder. Zîrâ acele ile bâtil olduğuna hükm eyledikleri kavlin sâhibi, bî'l-âhire o kavlin asl-ı şerî'atde müstenid olduğu sened ve bürhâni yüzlerine karşı izhâr ve ikâme eder, sihhat-i ictihâdını iz'âna kendilerini mecbûr eyler, hacîl olurlar ki bu gibi hacâletler de, bâ'is-i teferruk-i kulûb olmakda, nifâkdan aşağı kalmaz.

İşte keyfiyetler, Mîzân'ı te'lîfdeki niyât ve makâsidimizin bazı aksâmıdır. A'mâl ise niyâta tâbi'dir; her şahıs hayatı ve şerden niyete göre merzûk olur.

İhvân-ı dîn! Mîzân'ın, zevk-i hakîkîsine vâsil olmak ister iseniz onu te'ennî ile mütâla'a eyleyiniz! Kitâbü't-tâhâreye kadar derc etdiğimiz fasilları tamâmiyla gözden geçirmeksiniz, i'tirâz ve redde tasaddî etmeyiniz!

İçinizde, o fusûlü mütâla'adan sonra da, mu'ârazaya ta-saddî edenler bulunur. Fakat mevzû'-i kitâbin garâbeti hasebiyle onlar mu'ârazalarında ma'zûrdurlar. Zîrâ âtîde bahsi geleceği üzere onların akrânı meyânında Mîzân'ın ihtivâ eylediği zevk-i âlîyi idrâk için, iktizâ eden selâmet-i fikriyeyi hâiz olanlara pek az tesâdûf edilirler.

(Îmâm Şa'rânî radiyallâhu anh zâhir ve bâtinî mükemmîl, şerî'ati tâhir-i İlâhî'nin zuhûr ve butûnuna ittlâ'ı ekmel, her iki kisma dâir vûcûda getirdiği âsâr-ı mühimme ve ber-güzide iktidâr-ı bî-nihâyesine şâhid-i a'del, bir âlim-i zî-vâ-kâr-ı Rabbâni ve mürsid-i sâdîku'l-îrşâd-ı samedânî idi. Öyle farz edelim ki: Biz o üstâd-ı fâzîlin halka-i tedârisindeyiz. “îlm-i mîzânî” bizlere, selîka-i mahsûsalarıyla bizzât kendi-leri takrîr buyuracaklar. Sûret-i takrîrlarindeki “âheng-i Arâbî” bazılara hoş gelmeyebilir. Onlar, derse devâm edip etmemekte muhtâdırlar, biz şürekâ-yı dersimizin: ^۱ (أُولَئِكَ هُمُ الْمُغْلِظُونَ) vâsf-ı samedânîsine mazhar olan su'adâ cümlesiinden bulunmalarını arzu ederiz. Üstâdimizin arzusu da bu merkezdedir. İşte derse ibtidâ buyuruyorlar.)

Bismillâhirrahmânirrahîm

E'imme-i müctehidîn ile onları taklîd edenler akvâlinin kâffesi, ilâ yevmi'd-dîn şu'â'-ı nûr-i şerî'atle muhâtdır. Bir sûretle ki akvâl-i mezkûreden bir kavli şerî'at-ı mutahhara hâricinde görmek, adem-i mahzda vûcûd-ı aynı müşâhede etmek kabiliinden olarak emr-i muhâldir. Bunun böyle olduğuna hakkıyla ittlâ' hâsil etmek ister iseniz, sizi ırşâd eyleyeceğim şu hakîkat önünde güzelce te'emmûl ve tedebbur ediniz!

Yakînen, câzîmen bilmelisiniz, nefsinizde mertebe-i tahâkîke îsâl etmelisiniz ki: Şerî'at-ı mutahhara, emr ü nehye müte'allik ve zât-ı hilâf olan yanı beyne'l-e'imme sûret-i telakkisinde ihtilâf olunan herbir mes'elete, ya teşdîd veya tahâfî hâvî olarak, iki mertebe üzere vârid olmuşdur. Bazi mukallidînin zan etdikleri gibi mertebe-i vâhîde üzere değil.

[153] Zâhir-bînân o iki mertebe arasında tenâkuz görerek dûcâr-ı ihtilâf oldular. Nefsü'l-ermîrde ise ne ihtilâf vardır, ne de tenâkuz. Zîrâ mecmû'-ı şerî'at, bi-i'tibâri'l-asl ya emre, ya nehye rûcû' eder. Evvelce de söylediğimiz üzere gerek emir gerek nehiy “tahâfî ve teşdîd” mertebeleri üzerine hadd-i zâtlarında, ikişer kîsma münkasem olurlar: “Emr-i hâfîf, emr-i şedîd.. Nehy-i hâfîf, nehy-i şedîd.” Bu dört kîsimdan sonra “mübâh” kîsmî gelir ki, tarafeyni müstêvîdir. Yani, bir fi'l-i mübâh, niyet-i sâliha ile işlenirse “mendûb” olur*. Niyet-i fâside ile işlenirse “mekrûh” olur. İşte bu beş kîsim, şerî'atın mecmû'uudur.

Gelelim izâhîna: Bazi ulemâ “emr-i mutlak”ı “vûcûb-ı câzîm” e hamî etdiler. Yani emr-i mutlakda asıl olan vûcûbdur, ittibâ'ı cezmen ve kat'an vâcibdir, dediler. Ki bu sûretde de tahâfî mutazammındır.

Kezâlik, nehy-i mutlak*** da, bazı ulemâ tarafından tâhrîme, diğer bazları tarafından kerâhate hamlı olundu, ki bu sûretlerin de evvelkisi teşdîdi, ikincisi tahâfî mutazammındır. Efrâd-ı ümmet meyânında ise, her iki mertebenin ricâl-ı mahsûsası vardır. Tekâlîf-i şerîyyeyi ifâya hîn-i mübâşerîlerinde cesîm ve îmânlarının za'f ve kuvvetine göre o iki mertebenin biriyle âmil olurlar.

Cismen ve îmânîn kâvî ve mütehammil olanlar, gerek nefsi-şerî'atde sarâhaten vârid olan ve gerek tâbi'i bulundukları mezheble beraber mezâhib-i sâ'irece kavâ'id-i asliyye-i şerî'atden istinbât olunan evâmir-i nevâhînin en şedîdiyle mükellef tutuluyorlar. Mertebe-i îmân ile kuvve-i cis-mâniyece za'ff bulunanlar ise kezâlik asl-ı şerî'atde nass-ı sa'rîh ile vârid olan ve kendi mezhebleriyle diğer mezâhib e'immesi taraflarından usûl-i şerî'atden istîhrâc edilen ak-

* “Mendûb” işlenmesi terkine râcîh ve müstelzim-i mesûbât olan emr-i mübâh.. İfâsi adem-i ifâsına müreccâh olan emr-i mutlak.

** “Emr-i mutlak” emr-i mukayyedîn ziddî. Emr-i mukayyedde umûm ile hususa tekârîr ile merre-i vâhîdeye delâlet edecek karâ'în bulunur. Emr-i mutlakda o karâ'în yokdur.

*** “Nehy-i mutlak” zamânîn, mekânîn, hâlen tevkîti, takyîdi, tahâsîsi mutazammin olmayan nehiyidir. Mûcîbi nehy etdiği şeyi ebedîyyen terk etmekdir.

¹ Bakara, 2/5.

sâm evâmir ve nevâhînin merâtib-i hafîfesiyle mükellef olurlar.

Nitekim Cenâb-ı Hallâk-ı rahîm, bu ma'nâya işâretle, hitâb-ı âmm olarak (فَأَتُوا اللَّهَ مَا أَسْتَطَعْتُمْ) ¹ fermânını, nebî-i kerîmi de (إِذَا أَمْرَكُمْ بِامْرٍ فَأَتُوا مِنْهُ مَا أَسْتَطَعْتُمْ) ² emrini isdâr buyurdular.

Me'âl-i âyet-i celîle: İstîtâ'atınız mertebesinde, Allâhu zü'l-celâlden ittikâ edin. Yani vüs'ünüz yetdiği kadar, evâmirine ittibâ' ve nevâhîinden mücânebet eyleyiniz! Me'âl-i hadîs-i nebevi: Size birsey emr eder isem, istîtâ'atınız mertebesini ifâya çalışınız!.. İşte tekâlîf-i şer'iyyede kâ'ide budur. "Kavi" azîmet ve teşdîd dâiresinde ifâ-yi tekâlîf-i şer'iyyeye muktedir bulunukca ona mertebe-i tahâff ile amele ruhsat verilemez. Zîrâ bu sûret bilâhare beyân edeceğimiz üzere din ile telâ'üb demekdir. Kezâlik "za'îfe"de akviyâ mertebesine su'ûd ile azîmet ve teşdîd dâiresinde âmil olması emr edilemez. Fakat kendisi tekellüf edip de tekâlîf-i müşeddedeleyi ifâ eylemek ister ise vech-i şer'i bulunmadığı takdirde ona da mümâna'at olunmaz. Şu izâhâtdan anlaşılacağı üzere, tahâff ile teşdîd mertebeleri daire-i şer'i atde tertîb-i vücûbu üzerine mürettebdir. Bazıların tevehhüm etdikleri gibi tertîb-i tâhyîri üzerine değil. –mâba'di var—

Ankara İstînâf Reisi
Ömer Lütfi

* * *

HADÎKA-İ FİKRİYYE

MADDİYYÛNUN ŞUBÜHÂTİYLE ONLARIN BUTLÂNI

İste bu nazariye hakkında ilmin verdiği hüküm. Zaten bilfaz bu nazariye teslim edilse bile yine Hâlik'a ihtiyaçtan vâreste kalmak kâbil olamaz. Zira o zaman denir ki: Pekâlâ, ya bu hayvanât-ı bahriyyeyi kim vücûda getirdi?

Heyhat! Hâlik'in mevcûdiyeti meselesi öyle red ve kabulü ile ugraşılacak mesâil-i meşküke sırasında değildir.

Zira bu mesele bedîhiyyât-ı akliyyenin en başlıcalarınandır. Hem bu bedâhetin inkârı kütüb-i tibbiyyede cünûn fasında zikredilmek icab eder. Çünkü cünûnun envâ'ı hemen de nâ-kâbil-i ta'dâd denecek derecede çoktur. Înkâr-ı sâni' meselesinin ulemâdan bir kisminin ukûlüne âriz olma evhamdan başka bir sebebten neş'et etmediğine delîl-i hissî aranılırsa onların bu cehd ve inkârı müteâkip, gûyâ ilme istinâden îrâd ettikleri hurafât ve hayalâttr ki bir kısmını yukarıda naklettik.

Maddîyyûnun en ileri geleniyle bu mes'ele üzerine mübâhaseye gireceğ olursanız görürsünüz ki mebâhis-i sâire hakkında serd-i mütâla'ât ettiği zaman haricine çıkmamak istediği usûl ü kavâid-i sâbite-i ilmi külliyen unutur da öyle saçma sapan sözler söylemeye başlar ki mekteb çocukların bile söylemekten sıkılır.

Zaten mesele arızî, yani akla sonradan hutûr eden havâtrîdan olmasaydı netâyici sehâfet ü hiffet-i re'yin bu de-

rekesine inmezdi. Bu sözümüzün sıhhatini yine onların sözleriyle te'yid etmemizi isterseniz size [154] kâinatın ne sûretle bilâ-sâni' yaratıldığına dâir onlar tarafından serdedilen faraziyeleri söyleyeyim de güzelce dinleyiniz. Zira o zaman nazarınızda tezâhür edecktir ki meselenin esası ya sâika-i cinnetten, yâhud şiddetli bir sıkıntıdan başka bir şey değildir:

Kudemâ-yi felâsifeden bazıları cemâdât, nebâtât, hayvanâttañ insana varincaya kadar bu kâinatın bütün zerrâtında cilve-saz olan kemâl-i ibdâ'ın tesâdûf neticesi olarak zuhûr ettiğine, hilkatte irâde ve ihtiyârin dahli olmadığına zâhib oldular; asr-ı hâzır eşrafından bir kısmı da bu fikrin mürevvici kesildiler. Şimdi bu adamlara, bu abede-i tesâdûfe nasıl olup da mevcûdâtin hiç bir fâil-i muhtar olmaksızın sevk-i tesâdûfle zuhûr ettiğini soracak olursanız Demokrit çikarak bülend-âvâz ile der ki:

"Envâ' ve eşâkî bu kadar çok, bu kadar mütehâlî olan bütün bu kâinat zerrâtı ecsâmin kendi mihverleri etrafında deverânından husûle gelmiştir." Sonra siz biraz i'tidâlinizi muhâfaza eder de onları zaten tabiatıyla vârid olan bir takım sualler içinde bırakır, bu nazariyenin altından çıkan işkâlatî birer birer yüzlerine çarparak diyecek olursanız ki:

Bunu tasavvura nasıl mesağ buldunuz? Akıl ve ihtiyaridan, irâde ve basîretten, his ve hayattan mücerred olan (tesâdûf) nasıl olmuş da merâkiz-i sâbite etrafında devâir-i muhtelife resmetmekte olan seyyârâtın harekâtını bu kadar müdekkikâne bir nizam ile, bir ahenk ile tanzîme muktedir olmuş? Nasıl olmuş da o "tesâdûf" a'dât ve envâ' i'tibâriyle nâ-mütenâhî denecek dereceye varan hayvanâtı dehşet-fermâ-yi ukûl olan bu ibdâ' ile meydana getirebilmiş? Nasıl olmuş da o "tesâdûf" bütün acâib-i hilkatını ihtiiva eden, gâye-i serâir-i ihtirâ'a tecelli-zâr olan şu ufak cürmüyle beraber bütün kuvâ-yi kâinatı câmi' bulunan insanı tekvîne muktedir olmuş?

Şimdi onlar bu tabî'î suallere karşı kemâl-i ye's ve hayretlerinden ölüm derecelerine gelirler. Fakat yine cevap vermemiş olmamak için derler ki: Bir çok defalar tekerrür etmek şartıyla (tesâdûf) bütün mümkünâti içâda muktedirdir. Artık onlar bu sözleriyle yalnız ma'kûlât dâiresinden çıkmış, kavâinî-i akl ü hikmeti baltalamış olmuyorlar; mevzu'-i bahsden de rezilâne kaçmış oluyorlar. Ya odur ki kavâid-i hiss ü ta'akkuldan gâfil bulunuyorlar.

Bir de onlar ma'bûd-i mukaddesleri olan tesâdûfün dâmenine sarılmazdan evvel maddenin kendi üzerinde pek uzun bir müddet hareket ettiğini farzediyorlar. Lakin içlerinden hiç biri çıkıp da ne bu maddenin, ne de onun hareketinin bidâyetini bize izah edemiyor. Acaba bu madde ile hareketin ikisi de kadîm olup hiç bidâyetleri yok mudur? Eğer evet, diyerek asam olan maddenin kıdemine, hareketinin ezeliyetine i'tikâdi akıllarına mülâyim buluyorlarsa neden böyle inkâr-ı Halik kulfetine katlanıyorlar? Neden kitaplarını bir yığın hurâfât ile doldurarak, bir sürü yanlış ahkâm işâa ederek icmâ'-ı beşerî dairesinden çıkışıyorlar da yalnız başına bir ümmet teşkil ediyorlar?

Eğer bunların gâye-i felsefesi maddenin kıdemine, hareket-i daimîsinin ezeliyetine i'tikâd ise ömrülerini pek bey-

¹ Tegâbun, 64/16.

² Buhârî, Sahih, Kitabü'l-İ'tisâm 2.

hûde geçirmiş, fâidesiz yere bütün âlemin nefretini celbetmiş oluyorlar. Zira tabî'îdir ki bunların bu kadar yorgunluğu, bu kadar sıkıntıyı göze aldırmadan maksatları bütün cihânın ezhânında yerleşmiş olan akide-i tevhîdden daha âlî bir akide sahibi olduklarını göstermekten başka bir şey değil idi; yani hikmet ve felsefedeki mevkî'-i bûlend ve müstesnâlarıyle mütenâsib bir i'tikâda zafer-yâb olmak istiyorlardı. Lakin iş ma'kûs netice verdi. Bu feylesoflar da her taraftan cehâletle muhât bir muhît içinde kalarak kaba kaba sûretlere tapınmakta olan vahşilerin bulundukları giriveden daha beterine düştüler. Zira mevcûdâtin aslı, kâinatı bu nizâm-ı mu'cez ile ibdâ' eden gayr-ı maddî bir hayat-ı külâliyyedir diyen adam ile o aslin basîretten, hayattan ârî asam bir maddeden ve nizâm ü zâbiti olmayan bir hareketten ibâret olduğuna kâil olan adam arasında çok fark vardır.

Yazık şu feylesofların heder olan bunca mesâilerine! Yazık onların şeâmet-i tâli'lerine! Zavallilar göbekleri çatlayınca kadar çalışıp çabaladıktan sonra topu topu bir nazariye meydana koydular ki, Huda bilir parlak bir takım elfâz kisvesine bürünmeseydi de olduğu gibi görünseydi cünnûnun, beyin bozukluğunun en birinci a'râzîndan addolu-nurdu.

Size sorsalar ki: Akla, his ve idrâke taban tabana muhalif olan butlân ve fesâdi insan için her günde efâliyle, müşâhedâtiyle sâbit bulunan, elhasıl en ehemmiyetli cihet mâna ve hakikatten külliyyen ârî bir lâfz-ı mevhûmdan istim-dâd eden, akl-ı besere karşı en galîz, en ağır bir hakâret, bir şetm makâmında telakkî olunmak lâzım gelen nazariye hangi nazariyedir?

Derhal, bu sorduğunuz nazariye hiç şüphesiz kâinatın tesâdûf neticesi olarak hilkati nazariyesidir, cevabını vermelisiniz?

Aman ya Rabbi! bu mütefelsîfîn hazerâtının, nazariyeleri için en kuvvetli bir medâr olması icap eden, gâyet mühim bir şeyden gâfil bulundukları hatırlarına gelmiyor mu? Mad-denin hadd-i zâtında ne olduğunu bize söyleseler a! Bil-miyorlar mı ki ulûm-ı tabî'iyye maddenin künhünü idrâk husûsunda, mine'l-kadîm, makâm-ı aczde tevakkuf edegel-miştir? Acaba hâlâ gûş-ı ittifâla'larına väsil olmadı mı ki Demokrit'in, madde bir takım zerrât-ı rakîkadan mütekevvindir, nazariyesini ilim faraziyât-ı zanniyyeden başka bir sûrette kabul etmiyor? İlmin, ulemanın bu mesele-i mu'dilin huzûrundaki hayretleri kendilerince el'an meçhul mudur? Artık maddenin mâhiyeti, künhü şîmdîye kadar meçhul olduğu halde onun [155] kidemi, ezeliyeti hakkındaki bu kadar vâhî mugâlatalar, bu kadar gülünç safsatalar nereden geliyor?

Bu nazariyenin teslimi akla göre mâlâyutak olmakla beraber bütün avâlimde arz-ı cemâl eden şu ibdâ-ı cemili tesâdûfe atfetmekliğimiz farz olunsa bile o zaman hangi fikre gelmez ki neden kâinattan velev bir kismı olsun umûmunda tecelli eden ahenk ve cemâldan bî-vâye kalmamış?

Bilakis insanın ilim ve fikri arttıkça hayret ve teaccübü de o nisbetté artıyor da evvelce bir hikmeti muhtevi olmadığını zannettiği eşyanın esrârını anlamaya başlıyor. Üstad-ı şehr (Herşel) diyor ki:

"İlmîn muhîti tevessü' ettikçe kudretine pâyân olmayan bir Hâlik-ı ezelînin vücûdu hakkındaki berâhîn-i kaviyye de o nisbetté artıyor. Bu gün ilmü'l-arz ulemâsı, riyâziyyûn, ta'bîyyûn, felekiyyûn hem-dest-i vifâk olmuşlar bünyân-ı ilmi i'lâya tâhkîme çalışıyorlar. Bu bünyân ise ehadiyet-güzîn olan Zât-ı kibrîyânın bünyân-ı azametidir."

İlme, akıl ve idrâke yemin ederim ki tesâdûfun bütün bu ibdâ'a masdar olduğunu, hem de böyle en hakîr bir cüz'üne varıncaya kadar bütün eczâ-ı ferdin hikmetsizlik şevâibinden münezzeb bulunduğu tasavvur etmek insan için mu-haldır. Bu kudret-i müdhişeyi, bu hikmet-i gayr-ı mütenâhîyi tesâdûfe isnada akıl için mesâğ olduğu sûrette eğer kalkıp desem ki:

Evet, Demokrit'in şu nazariyesi onun ilminden, hikmetinden neş'et etmemiştir; belki "tesâdûfen" kalemi eline almış; rüzgârn "tesâdûfen" kendisine doğru sevketmiş olduğu kağıdın üzerine bu nazariyeyi "tesâdûfen" yazmış; sonra şâkirdleri "tesâdûfen" okuyarak neşir ve te'yîidine "tesâdûfen" çalışmışlar; bu suretle havâss ve avâmin nefretini "tesâdûfen" celbetmişler... Evet, çünkü Demokrit'in nazariyesi sanatındaki hikmet, edâsında mehâret itibarıyle yine kendisinin mâlik olduğu uzv-ı basarından daha şâyân-ı hayret değildir. Üstad-ı şehr (Ölen) kûre-i aynı fizyoloji nokta-i nazarıdan gayet müdekkikâne tavşif ettikten sonra diyor ki:

"Bununla beraber mülhidler göz de, bütün kâinât-ı sâire gibi bir tesâdûf-i mahz, bir ittifâk-ı mücerred neticesinden başka bir şey değildir, demekten çekinmiyorlar. Çünkü onlar bu uzuvda şâyân-ı iltifât bir hârikulâdelik göremiyorlar. Aynın terkibinde bir hikmet bulamıyorlar! Bilakis hilkatlarındaki noksandan, tekvinlerindeki adem-i mükemmeliyetten dolayı müteellim olmak lazım geleceği vehimde bulunuyorlar! Çünkü mesela karanlıkta bir şey göremedikleri gibi duvarın arkasındaki bir cismi, kamer ve ecrâm-ı sâire-i ulviyye gibi mer'iyyât-ı ba'îdeyi temyîze muktedir olamıyor-lar. Bundan dolayı uzv-ı basarın kasden tekvin edilmiş olmayıp belki çölleerde görülen kum tepeleri gibi "tesâdûfen, ittifâken" husûle geldiğini yüksek sesle söylüyorlar.

Bundan başka uzv-ı basarın rû'yet için verilmiş olduğunu iddia edenleri gabâvetle itham ediyorlar. Onlar, bu uzuv bize "tesâdûfen" verilmiş, binâ'en-aleyh biz de tabiatının, kuvvetinin müsâid olduğu kadar o uzuvdan istifâde etmekteyiz, diyorlar. Bizim için böyle bir kavim ile müna-kaşa kûlfetini ihtiyâr etmek abestir. Çünkü onlar bu fikirlerinde, alabildiklerine musîr oldukları gibi, âleme ihtirâm ve iclâle en ziyade şâyân olan hakâyîkî bile münkirdirler."

Ey kâri', böyle bir kavimden ne beklersin ki mer'iyyât-ı muhtelifeyi merâyâ-yı münevverde derûnuna aksertirmek için hâvi olduğu muhtelîf tabakâti, mütenevvi' mâyi'âti son derecede rakîk olan, eczâsî akillara hayret verecek bir nizam ile tasnî' edilmiş olan uzv-ı basar gibi bir bedîa-i nazar-pîrâya karşı bile dil uzatmaktan utanmıyorlar?

Muhammed Ferid Vecdi
Mütercimi Mehmed Âkif

TERÂCİM-İ AHVÂL YÂD-I MÂZÎ

-mâba'd-

Şevket Efendi kapıdan içeri girdi. Câmi'in kible cihetinden cenûb-ı şarkısında vâkı' kütübhanenin önünde ol vakit ta'tîl dersi okuduğu mahalle doğru gitmek üzere harîm-i câmi'i iki müsellesse taksîm eder sûretde yavaş yavaş hatve endâz olduğunu görünce bende nâgehânî bir vecd ve şevk galeyâna geldi. Üstâzin halka-i tedrîsinde bulunmak öteden beri matlab-ı aksâm idiyse de o gün için bi't-tahsîs öyle bir niyetim olmadığı halde hemen bulunduğu yerden seğirdip müşârun-ileyh daha mevkî'-i tedrîse vâsil olmadan dâhil-i halka olarak diğer şürekâ-yi kirâmla birlikde kendisini kâ'i-men istikbâl etdim. O ferîd-i asrin, o lüccâ-i uzmâ-yi faziletin mahfil-i irfânında zânûzede-i istifâza olduğum şerefin mebed-i bu yevm-i mes'ûdun sabâhu'l-hayrı idi.

Üstâz-ı efhamın tarz-ı tedrîsi şöyle idi: Evvelâ metin okudur, sonra şerhe geçer, daha sonra iltizâm eylediği hâşiyeyi harfiyyen gösterdiği sirada diğer muhaşşin ve şerrâhin müttâla'ât ve i'tirâzâtını dahi takrîr edip nihâyet mevzû'-i bahsi tafsîlât ve muhâkemâtiyla hall ü teşrîh ederdi. Gâyet vâzih ve selîs olan takrîfrinden ukûl-ı selâse eshâbı derece derece müstefid olurlar idi. Müstefid olmayanlar hakkında:

“Vâhibü'l-idrâk müzdâd eylesin iz'ânnî”

demekden başka bir söz bulunamaz idi.

Esnâ-i takrîrde merhûm bi'l-münâsebe nice dûrer-i kavâ'id ve fevâ'id nisâr eylerdi. Hele garâ'ib-i ulûm ve fûnûna dâir bir mes'eleyi takrîre sade-i bahs o fâzil-ı [156] yegâneyi sevk eylediği zaman mes'eleyi sâ'atlerce ol kadar müşâkâfâne tedkik eder, ol kadar lezzet ve şevk ile takrîr eyler idi ki hubb-i ilim, kudret-i ilim nasıl olduğu hâl ü kâlinde, o kendine mahsûs şîve-i takrîrinde, beşûş sîmâsında tecessüm ederdi.

Müntehî-i medâris derslerinde mu'allimîn ve müte'allimîn arasında muhâataba ve mücâverbeler mine'l-kadîm usûl-i mu'tâdedendir. Bu cihetle üstâzin dersinde dahi su'âl ve cevâblar te'âfî olunurdu. Önceleri birkaç mâh kadar sâkit ve hâmûş kaldım, mütehâyyizân-ı şürekâmızın at sürdükleri bu mübârezegâh-ı fazl ü irfâna katılmadım. Sonraları âheste âheste bu meydâna sokuldum. Birgün bazı şürekâ ile id-i edhâ mu'âyedesiyün hâce-i ekremîn ziyâret-i alîyyelerine gitmişidik. Herbirimizi birer türlü tâltîf etdikleri esnâda râkimü'l-hurûfa hitâben “Hakkı Efendi Muğni't-Tullâb'ın evveliye âhirinde fark etdin, pek takdîr ve tahsîn ediyorum.” buyurdular. Bu iltifât-ı cihân-kîymet beni evc-i bâlâ-yi şâdîye i'lâ eyledi, dünyalar bana bahş olunmuşcasına sevindim.

Bu feyzin nuhustîn-i âsârından idi ki hemen hemen on sekiz on dokuz yaşlarında iken, o zamanlar her sene bâb-ı vâlî-yi Meşîhat'de kûşâd olunan “Tarîk kadılığı” imtihânına girdim. O sene matlab beş olduğu halde müntehî sınıf talebesinden dâhil-i imtihân olanlar zannîm kirk elli kişi kadar var idi. Beş matlabdan ikincisine bu âciz nâ'il oldu. İmtihân Dürer'in Kitâbü'l-Kefâle'sinden idi.

Bu bir i'tibâri tarîk-i kazâdîr ki hatırlımda kaldığına nazaran dâhil-i tarîk olanların kidem ve nasîbîne göre bir iki se-

nede bir bi'l-i'tibâr bir kazâ zabt olunur. Birinci def'a zabt olunan kazânın on iki ve ikinci ile daha sonraları sırasıyla zabt edilen kazâların on sekizer mâh imtidâd eder ma'âşları vardır. Bidâyet-i tarîkde ma'âşlar gâyet cüz'î ise de kidem peydâ etdikce ma'âşâtın mikdâri hayilden hayli terakki eder. Bu tarîk kadılığı evvelleri ricâl-i ilmiye kâşânelerde müstahdem hademeye dahi mûkâfeten tevcîh oluna gelir iken makâm-ı celîl-i meşîhate revnak-tırâz olan bir zât-ı âlî-kadr şu âtfete hademe-i ricâlden ziyâde hademe-i dîn ü devleti şâyste ve ahrâ görerek onu talebe-i ulûma tahsîs etdiğinden lede'l-imtihân istihkâki nûmâyân olanlara tevcîh edilir ve bu cihetle âlem-i tahsîl bu yüzden dahi ihyâ olunurdu. Bu imtihân bilmem şimdî de var mı? Ma'rûzât-ı meşrûhadan dahi müstebân olduğu üzere tarîk kadılığı hadd-i zâtında pek o kadar hâiz-i ehemmiyet birsey değilse de tullâb bu imtihânda bir zekâ yarışı etdikleri ve mâni'-i tahsîl olmayıp bil'akis şevk-efzâ bulunduğu mülâbesesiyle onlar arasında pek i'tibârlı tutulur ve bi'l-fi'il kazâya rağbet göstermedikleri hâlde i'tibârı olan olan bu tarîk kadılığını istihsâle ihmâmâkleri pek ziyâde idi. Hele mûrâselede muharrer “...lede'l-imtihân istihkâki nûmâyân olan mevlânâ zîde kadruhû” fıkrası sâhib-i mûrâseleyi o zamana mahsûs gayr-i mütenâhî bir mefharetle mest-i neşât eylediği gibi diğerlerini de sene-i âtiyyede dâhil-i imtihân olmaya teşvîk eylerdi.

Medârisimiz vakityle nice efâzîl-ı benâm yetişdirmiş birer mehd-i ilm ü kemâl iken şimdî o derece mebzûl semâhati görürmüyôr. Hükümet-i seniyyenin i'tinâ-yi mahsûsu ile mekâtibimizin intizâm ve tekemmûlü günden güne artarak âsâr-ı fûyûz derece derece tevessû' ediyor. Şu iltifâta bu dârû'l-ilm-i kadîmler de bi'l-vücûh şâyestedir. Medârisimizde asıl i'tinâ ulûm-ı şer'iyyeye ma'tûf olacak iken lûzûmundan fazla ulûm-ı âliyye ile vakit geçiriliyor. Halbuki medârisimizde Arabca tekellüm ve inşâ usûlu mevzû' olmadıgından kavâ'id-i lisân tahsîlinden matlûb olan fâ'ide tamâmiyla zuhûr etmiyor. Bu kadar müddet Arabca sarf, nahiv, ma'ânî gibi ulûm-ı âliyye okunduğu halde medârisimizden yetişmiş fûdalâ içinde bazı istisnâlardan mâ'adâ fesâhat ve belâgat üzere tahrîr ve tekellüme muktedir kim var? Yalnız anlamak kifâyet eder mi? Hele kadîm mantık ve hikmet ile uğraşmakda ne ma'nâ ve hikmet var?

Hatırıma geldi, seyyâh-ı şehîr İbni Batuta vakityle Bursa ve havâlisinde geşt ü güzâr etdiği esnâda bir fakîh-i belde ile olan mâcerâsını Rîhle'sinde şöyle hikâye ediyor: ..O gece Kâviye'ye vâsil olduk. Kâviye fâ'ile vezninde “ki”den müştakdir. Orada ahîlerden birinin zâviyesine indik. Ahiye Arabca söyledik, ne dediğimizi anlamadı, o bizimle Türkçe konuşdu, biz de onun söylediğini anlamadık. Bunun üzerine ahî dedi ki fakîhi çağırın, o Arabca bilir. Fakîh geldi, bîzimle Fârisî konusdu. Biz Arabca söyledik, ne dediğimizi o da anlamadı ve ahîye dönüp dedi ki (ایشان عربی کہنا - کہے - میکوئند - و من عربی نومیلادن) Fakîhin bu söyle maksadı fâzîhadan setr-i nefs etmek idi, çünkü onlar bunu Arabca bilir sanıyorlardı, halbuki Arabca bilmemişinden bunlar eski Arabca konuşuyorlar, benim bildiğim ise yeni Arabcadır dedi, ahî de fakîhin sözüne inandı. Lâkin fakîhin bu sözünden biz müstefid olduk, çünkü ahî “Bunlar lisân-ı Arabî-i kadîm

ile konuşuyorlar, bu da Nebî-yi Ekrem sallallâhu aleyhi ve-sellem efendimiz ile sahâbe-i kirâm hazerâtının lisânıdır, bunlara ikrâm vâcibdir” diye bize fevka'l-âde ikrâm etti. Biz o zaman fakihin sözünü anlayamamıştık, fakat söylediğî el-fâzî ber-vech-i bâlâ hifz ve zabt etdiğimden ahîren Fârisî öğrenince ne demiş olduğunu anladım.”

İbni Batuta fakihin bu yolda idâre-i lisân eylemesini Arabca bilmediğine hamlı eyliyorsa da biz bu zehâba kat'î bir sûretde iştirâk edemeyiz. Fakihin böyle söylemesi Arabcayı anlamadığından olmayıp belki asrımızda ale'l-ekser müşâhede edildiği üzere Arabcayı tekellüm edememesinden ve binâ'en-aleyh esnâ-i mükâlemede tercümânlığa muktedir olamayacağını hisseylemesinden neş'et ederek bu hakikati ise olduğu gece ahîye söylese ahî bunu takdîr [157] edemeyip belki kendisini techîl edeceğini mütfâla'a etmekle o yolda kendine hakîmâne bir girizgâh bulmuş olması ihtimâli daha kavidir.¹ (كُلُّوا النَّاسَ عَلَى قُدْرِ عَوْلَمِهِمْ) Bir kavmin lügatını yalnız lisân-ı tahrîrden âheste âheste işitmeye me'lûf olanlar bi't-tab' sur'atle cereyân eden mükâlemeyi tamâmiyle fehm ve zabt edemezler, husûsiyle mütekallimin telaffuzunda gunneler, imâleler, tâhfîfler gibi tarz ve edâlât bulunursa...fakat çok kere olur ki âsâr-ı muharrereyi erbâb-ı lisândan bile daha iyi anlar daha müsîkâfâne tedâkîk ederler. Ma'amâfih her ne olursa olsun tahsîl-i kavâ'id ile tekellüm hem-'înân olarak gitse daha feyizli daha semere-bahş olur.

Bereketzâde: İsmâîl Hakkı

* * *

MEVÂ'İZ

Mukarriri: Manastırı İsmâîl Hakkı

Muharriri: H. Eşref Edîb

56. ders - 2 Şubat 324

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَنَوْا كُمْ بِيَنْكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ
تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَفْتَلُوا أَنْفُسَكُمْ أَنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَّحِيمًا وَمَنْ يَفْعُلْ ذَلِكَ
غَلُوْبًا وَظُلْمًا فَسُوتْ فُضْلِيَّتِهِ تَارًا وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَهْبِيرًا
صَدِقُ اللَّهِ الْعَظِيمِ.

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا) Ey îmân sıfatıyla muttasif bulunan kollarım (لَا تَأْكُلُوا أَنَوْا كُمْ) sakın emvâlinizi ekl etmeyin, malınızı, gasb etmeyin. (بِيَنْكُمْ) Beyninizde. Ne vechile? (بِالْبَاطِلِ) Vech-i bâtil ile. Meşrû' olmayan bir sûret ile, ne kimsenin malını gasb edin, kimsenin malını elinden alın; ne de kendi malınızı sù-i istî'mâl edin... İki sûrete de şumûlü vardır.

Birinin malını almak... Sûret-i gayrî meşrû'a ile, meselâ sirkatle malını çalmak, gasb etmek, hakkı varken inkâr etmek, yemin etmek. Yalan şâhidi bularak birinin malını kendine celb etmek, hîyânetlik etmek, kumarbazlık etmek.. Her ne sûretle olursa olsun şu gayrî meşrû' olan bir tarîk ile, ve-

lev ki rızâsı olsa bile, beş on kişi beyninde piyango çekerek, kumar oynayarak başkasının malını almak...

– Ama o da, ben de râzı...

Olmaz, Allah râzî değil. Allah harâm etmiş. Velev rızâsı olsun, bahş etmiyor, hibe etmiyor, vasiyet eylemiyor, mîrâs kalmıyor; belki gayrî meşrû' bir sûretle elinden alıyorsun. İşte bunların cümlesi harâmdir.

Kezâlik kendi malını harâm yerlere sarf etmek, isrâfât ve sefâhât yolunda itlâf etmek harâmdir. Bazi günâh parasız olur. Bazısı da para sarfıyla olur. Gasb ü gâret makülesi şeyler vizr ve vebâl getirdiği gibi Allâh'ın vermiş olduğu malı, emâneti sù-i istî'mâl ederek, Allâh'ın isyânına tevessül edenlerin de mes'ûliyet-i azîmesi vardır ki başkaca cezâsi olacak:

– Ben sana mal verdim, hâcetini göresin, muhtâcını gözetesin. Yoksa ibâdullâha zulüm edesin, hukukunu ibtâl edesin, ırz ve nâmûsuna ta'arruz edesin, vesâ'ir cihât ile nâsa ta'arruz edesin, serhoş olarak -meselâ- âlemi ezesin değil... Para ile işlenir bazı günâhlar var ki onu temennî edenler çokdur.

Sonra istisnâsı var: (إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً) İstisnâ münkatı'dır. (إِلَّا) Lâkin ma'nâsına. Böyle yapmayın! Niçin gayrî meşrû' bir sûretle bir kimsenin malını alasın? Allah ticâret kapılarını açmış bize. Ticâret edin; rizâ ile, gönüllü ile sûret-i meşrû' ada kazanın. Ticâretde de o şart var: Kimseyi aldatmayarak, mecbûr bırakmayarak, insâf ile ticâret ederek mal ve sâmân sâhibi ol. Herşeyin bir yolu var. Allah hiçbir şeyi harâm etmiyor, illâ yanına helâl, pâk birşey koyuyor.

– Ne yapayım? Zengin olmak isterim...

Zengin olamazsan âlemin malını gasb ü gâretle. Ölsen de bir hayrını göremezsin, tepe üstü gidersin. Meşrû' olmayan şeyle bereket olmaz ve selâmet te'mîn edilmez. Onun için ticâret yollarını açmış. Dünyâ için çalışın, lâkin ticâretle olmalı.

Sonra ne buyurur? (وَلَا تَفْتَلُوا أَنْفُسَكُمْ) Sakın kendinize kıymayın. Nefsinizi katl etmeyin. Burada birkaç ihtimâl var. Bâzı müfessirîn-i kirâm derler: “Nefsinizi” demek, ihvânınızı, ihvân-ı dîniniz demekdir. Hasan Basri (المُؤْمِنُونَ كُلُّهُمْ كَفْسٌ وَاحِدٌ) demiş. İhvânınızı katl etmeyin, din kardeşinize kıymayın, kimsenin cânına ta'arruz etmeyin. (إِنَّمَا مَنْ كَانَ مِنْ جِنْسِكُمْ فَانِ) (المُؤْمِنُونَ كَفْسٌ وَاحِدٌ) Beyzâvî ve Ebussuud böyle ta'lîl ederler. Burada kendi cinsininden, ihvân-ı dîninizden olan kardeşleriniz demek. Niçin nefis diyor? Kendi nefsin gibidir. Bütün mü'minler bir nefis hükmündedir. Bir can, bir vücûd. Bir mü'min eksiltirsen kendin eksilirsin. Bir kimseye fenâlik eden kimse kendisine etmiş olur. İhvânınıza ihvân-ı dîninizte ta'arruz etmeyin.

İste bazıları: “İhvân-ı dîn demekdir” diyor. Ama din kardeşi olmayanları öldürün demek çıkmaz. Onların da hukukunu şerî'at muhâfaza etmişdir. Çünkü bazıları “efrâd-ı insâniyye” diye tefsîr ediyor. Haklı olduktan sonra hangi dinde olursa olsun hukukuna ri'âyet lâzımdır. (لَهُمْ مَا لَنَا وَعَلَيْهِمْ) (ما علّينا) sâ'ir milletler de [158] bizim hukukumuza nâ'il ola-

¹ “İnsanlara akılları nisbetinde konuşun.” anlamındadır.

² Nisâ, 4/29-30.

³ Eşbâh ve'n-Nezâ'ir'den alındığı belirtiliyor. SM., 12, sayfa 192.

cak. Onların menfe'ati bizim menfe'atımız, mazarratı bizim mazarratımız. Bu cihetle nüfüs-i âdemiyeyi muhâfaza ey-lemek, hiç kimseye ta'arruzda bulunmamak anlaşılır.

Bazı müfessirin-i izâm da kelimesini zâhirîne hamî ederler: Kendinizi katl etmeyin demek. Bir insan kendi kendini öldürür mü? Öldürür ya. Allâh'ın azâbına giriftâr olmak, helâk-i ma'nevîye uğramak kendi kendini öldürmek sayılır. A'lâ cennetler varken ceñnem çukuruna tıkılmak bir katl değil mi? Sonra âlemin malına tecâvüz ederek kendi katline bâ'is olmak demekdir ki bununla yukarıdaki (﴿تَأْكُلُوا﴾) nehyi te'kîd edilmiş olur. Gerek böyle hukûka tecâvûz, gerek sâ'ir me'âsi irtikâbına cûr'et, nefsi helâk-i ma'nevîye sevk etmek... İşte katl-i hakîki budur. İnsan dünyada bir kere ölürlü, ama âhiret ölümü helâk-i ebedîdir. ^١ (لَا يَمُوتُ (فِيهَا وَلَا يَحُيُّ) sa'âdet-i uhreviyyeden mahrûm kalacak.

Bazı müfessirin zâhirine hamî ederler. Bu üçüncü kavıldır. "Kendini öldürme demekdir" diyorlar. Bazıları intihâr etmez mi? İşte bir takımları onu ibâdet sayar. Câhilâne, bir takım ma'bûdlar uğruna kendini öldürür, kimisi ateşe atılır, "Ma'bûduma kavuşayım" diye. Kimisi kendini suya atar, aklinca âlem-i lâhûta kavuşur. İşte böyle câhillerin yaptığı gibi... (Beyzâvî).

Sakin, diyor Allah, hiç kimse için nefsini öldürme. Kezâlik ma'âzallâh bir sıkıntı ile me'yûs olarak kendini öldürmek... Bu da câ'iz değil. Zâten intihâr, Müslümanlarda azdır, mîle-i sâ'irede daha ziyâdedir. Zehir içen, beynine bir rovelver sikar... Ma'âzallâh. O, te'sîr-i felâketle, bir nevi mecnûn gibi olur. Cânına kıyar. İntihâr, ekber-i kebâ'ırdendir, yani gayrisini öldürmeden daha büyûkdür.

Bu da evvelki ma'nâda dâhildir, hâric kalmaz. Çünkü ihvân-ı dînniini öldürme, dince nefsini de öldürmek memnû' olduğu evveliyetle sâbit olur. Evvelki ma'nâya göre de dâhil olur. Fakat bu ma'nâya göre: doğrudan doğruya kendini öldürme. Ne intihâr et, ne de katline sebebiyet ver. İnsan kendi katline sebebiyet verirse kendini öldürmüştür. Meselâ: Birini öldürür, kisâs olunur. Kendini öldürmüştür demekdir. Çünkü katl olmayaydı, i'dâm olmayacaktı. Hem bir mü'minin kanına girdi, hem kendini mahv etti.

Kisâs büyük şeydir. Bazı yerlerde kaldırmışlar. Lâkin hiçbirşey onun yerini tutamıyor. Allah ne buyurmuş? ² (لَكُمْ (في القصاص حِبْةٌ) Ne kadar belig bir kelâm, ne kadar âlî bir hükümdür!.. Ey mü'minler kisâs yok mu, cana can, öldüreni öldürmek... Bunda hayat vardır. Fakat verese hepsi mütefikan da'vâ ederlerse kisâs olunur. "Diyet istemeyiz, kisâs isteriz" derler, hâkim huzûrunda katl-i amdi isbât ederlerse Allah ne buyurur? "Kisâs edin!"

- Yâ Rab, bu adamı da mı keselim?. Birisi öldü gitdi. Kâtili de öldürsek bir tâne daha eksilecek. Hapse koyalım terbiye edelim, sonra çıksın...

Yok yok, diyor Allah, siz işin aslını anlamıyorsunuz. Siz zâhire bakarsınız. Halbuki onun ölmesi hayatıdır. Kime?

Bütün cemâ'at-i Muslimîne, bütün âlem-i insâniyete. Bir adamın ölmesi binlerce kimselerin hayatıni muhâfaza eder.

Kisâs içinde hayatı vardır, diyor Allâh. Müfessirin buna iki türlü ma'nâ verirler: Bir kimse katle tesaddî edecek, tasmîm ediyor, bir adama adâveti var, kanına girmek istiyor, böyle birini katl etmek kasında bulunan eğer bilirse ki kendi de katl olunacak, eğer hiç şüphe etmezse ki kisâs hükm-i şer'i kendi hakkında icrâ edilecek o adam katle cûr'et edemez. Birbirini öldürmeye hiç kimse cesâret edemez, "Ben ölüreyim de beni ne yaparlara yapsınlar" demeye epey büyük cesâret ister. Fakat "On sene yatacağım, çikacağım, belki daha evvel kurtulurum" derse o adam korkmaz, herşeyi yapar, lâkin darağacında sallanacağını düşünürse yapamaz. Bir bu.

Bir de kisâsi icrâda hayatı var, kâtili öldürmek hayatıdır. Zîrâ kâtil kalırsa maktûlun velileri, kabilesi kâtili öldürmeye kalkışacaklar. Öldürecekler. Şimdi öteki taraf bu kabîleden birini öldürmeye teşebbübü edecek. Bu süretle iki kabile arasında kan da'vâsi düşecektir, sen bir kâtili asmıyorsun, kisâsa hüküm vermiyorsun. Halbuki maktûlun ahz-ı sâri için tarâdârları yok mudur, onlar öldürüler. Sonra bunlar onları... Böyle iki kabile mahv olur gider. Koca bir cemâ'atin selâmetine bir kâtil fedâ olunmaz mı?

Kisâs böyle âlîdir, hayatı mâlîdir. Bu sâyede hem onlar selâmet bulur, hem kabilesi. Cenâb-ı Allâh'ın hükmü böyledir. Allâh'dan erham olamazsun. Allâh'ın merhamet-i sübhanîyyesi umûm kâ'inâta şâmîldir. Fakat maslahata göredir merhamet. Bir adam cezâsını bulmakla ötekiler selâmet bulur. Yâhud düşünür: "Yaparsam ben de bulacağım belâyi!..." Bunun için kime kimseye ta'arruz edemez. Bunları bu hafta Sirât-ı Müstakîm'e sarâhaten yazacağız, inşâallâh*.

Alemi İslâh için başka çare yokdur. Ötekinin, berikinin re'yiyle olan şeyler hiçdir. Ara sıra hadd-i şer'i icrâ olunursa rahat ve âsâyiş te'essüs eder, bî-nihâye ma'mûriyet hâsil olur. Hani gökden rahmet yağmazsa yerler nasıl kurur, kaht u galâ yüz gösterirse; hadd-i şer'i de icrâ edilmezse âsâyiş olmaz. Mutlakâ ara sıra hadd-i şer'îyi icrâ lâzımdır. Hırsızlık edenlerin, fenâlik edenlerin cezâsı var. Bunlar kolay icrâ olunmaz. Şartı var. Afv olur, lâkin icâbında. Fakat velev binde bir olsun, [159] ara sıra icrâsı lâzım. Hudûd-ı şer'iyeyi bütün bütün mu'attal bırakmak ümmet-i Muhammed'in başına büyük belâ getirir. Hudûd-ı şer'iyeyi kalkarsa adâlet olmaz.

İste katlinizi kâti etmeyin, diyor Allah. Bir insan kendi nefsini nasıl katl eder? Bir cinâyet irtikâb eder, kendi kendini katl etmiş sayılır.

Tesebbûb mes'elesi büyûkdür. Tesebbûb; nazar-ı şer'de büyûkdür. Çok fenâlikler tesebbûb tarîkiyle vücûd bulur. Onunçun hadîsde vârid olmuşdur. Buhâî'de yazılıdır. Bir gün resûl-i enbiyâ efendimiz buyurdular:

- Kebâ'ırın en büyüklerinden birisi nedir, bilir misiniz?

- Nedir yâ Resûlâllah?

¹ A'lâ, 87/13.

² Bakara, 2/179.

* 29. nûshaya mürâca'a!

Buyurdu ki: – Bir insan anasına, babasına,ecdâdına, sebb etmek, söğmekte... günâhların en büyüğüdür.

– Aman yâ Resûlâllah, hiç kimse bunu yapar mı? Hiçbir kimse anasına babasına sebb eder mi? Ne kadar olsa bir irtibât-ı muhabbet var. Hiçbir insan ebeveynine söger mi? Buyurdu ki: – Evet, kendi diliyle söğmez. Âlemin lisâniyla söger.

Ne demekdir bu? O, birisinin anasına babasına söger, la'net eder. O da i'âde eder. Gûyâ ki kendi anasını babasını söğmüs olur. Niçin? Çünkü sebebiyet verdi. "Hay la'net ol sunecdâdına." dedirdi, la'nete sebeb oldu.

Öyle hayırsız evlâd. Allah ona çekdirir. Niçin? Sen sebeb oldun mel'ün. Sen hayır yapamadın. Sen de, onlar da mu'azzeb olur.

Böyledir, tesebbübden korkmali. İnsan çok günâhları kendi yapmıyor. Lâkin yapanlara sebeb olur. Âlemin ağzını açmamali. Esta'izü billâh: ¹ (أَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازُعُوا وَلَا تَنَازَعُوا فَقْفَشُلُو) Sûre-i Enfâl'dedir. (وَتَذَهَّبَ رِيْحُكُمْ وَاصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ سَعَ الصَّابِرِينَ) Ey kullarım, dâimâ Allâh'a, resûlüne itâ'at edin. Birbirinizle münâza'a etmeyin. Araya ihtilâflar çıkarmayın. İhtilâf-ı ârâ ile beyninize nifâk girmesin, fitne ve fesâd kapıları açılmasın. Âyet-i uhrâda ² (وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَنَزَّقُوا وَانْتَهَلُوا تَنَزَّقُوا وَانْتَهَلُوا) buyurulmuşdur. Mûfessirîn-i izâm buna dâir hayli bast-ı kelâm etmişlerdir. İhtilâf-ı ârâ nedir? Müslümanların dîni bir değil mi? Nedir o bin türlü firkalar? O bî-nihâye keşmekeşler? Binlerce düşmanlar içinde bulunuyoruz. Hepimiz el ele vererek müttehidin çalışacak zamanımızdır. Şerî'at öyle emr ediyor: Mü'minler yekvücid olacak, milel-i sâ'ire ile güzel geçinecek. Halbuki ma'at-te'essûf pek fenâ hareketlerde bulunuyoruz. Ne kadar gazeteler hükümet aleyhine sözler yazıyorlar, birbiri aleyhine iftirâ ediyorlar. Bunlar iyi şeyler mi? Şerî'at-i celîle buna müsâ'id mi? Demek biz kendi helâkimizi temennî ederiz, düşmanlar yapamaz bizim kendi kendimize yapduğumuzu. Bir adamın şahsına olan adâvet yüzünden bir milleti mahva kalkışır. İçimizde böyle mel'ûnlar var. Allah bize: "Fırka fırka ayrıln..." demiyor. Belki ³ (وَاعْصُمُوا بِخَيْرِ اللَّهِ جَمِيعًا) diyor. Hepiniz Allâh'ın ipini tutunuz, ona sarılınz. Allâh'ın ipi Kur'an'dır. (وَلَا تَنَزَّقُوا) Sakin firma firma olmayın. Hepiniz birer tarafa çekilmeyin. Sonra düşmanlara yol açarsınız, ellerine sermâye verirsınız. Âyet-i uhrâda da: ⁴ (وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَنَزَّقُوا وَانْتَهَلُوا) buyuruluyor. Sakin öyle olmayın, teferruk eden ehl-i kitâb gibi ayrılmayın. Sonra kendi helâkinizi kendiniz hazırlamış olursunuz. (مِنَ الَّذِينَ فَرَّوْا بِنَفْسِهِمْ وَكَانُوا شَيْئًا كُلُّ جُرْبٍ بِمَا لَدُنْهُمْ فَرَّحُونَ) ⁵ Hakikaten garîbdir: Ehl-i İslâm beynde, bâ-husûs bir meslek sahibleri, en ileri gelenler, okuyanlar yazanlar bunu yapar. E'âzîm-i erbâb-ı kalemlerin aleyhine düşüyor. İçimizde düşmanlar var. Hiç kimse bizim ciddî ittihâdimizi

istemez. Burasını kat'iyen bilelim, cümlemizin yekvücid olarak vatanın selâmetine çalışmamız menfa'atlerine muğâyir gelir. Kimlerin? Kimlerinse...hepsinin emelleri vardı, cümlesi yandi.

Eğer meşrûtiyeti tamâmiyla idâre eder, intizâm ve âsâyi ortaya koyarsan herkesin nazar-ı takdîrini celb edeceğiz. Şimdiye kadar hep fitne ve nifâkdan mahv ü perişân oluyorduk.

Lâkin ne fayda? İş çığrından çıkmış, bîgâne ellere kalmış, rüşvetler, mel'anetler, iltîmâslar işin içine girmiş. Birden bire düzelmey. Acele ile bir iş görülmez. Elli sene bozukluk, şûriş, fitne ve fesâd her tarafı kaplamış, iliklere işlemiştir. Birden bire islâh olur mu? El birliğiyle çalışılır ise her şeyle dâzelir.

Evvelâ (أَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ) buyurmuş. Allâh'a ve resûlüne itâ'at edin, ferâ'iz-i dîniyenizi ifâ edin. Birbirinizle münâza'a etmeyin. Sonra (فَقْفَشُلُو وَتَذَهَّبَ رِيْحُكُمْ) nasıl siyâsi kitabdır Kur'an. Allah bize siyâsi ders veriyor. Beyninizde münâza'aalar çoğalır, birbirinizin aleyhine muhâcemât vuku' bulursa sonra korkak olursunuz. Birbirinizle uğraşınca tabî'i size za'fiyet gelir. Gönülleriniz başka başka vâdilere ayrılır. ⁶ (تَحْسِبُهُمْ جَمِيعًا وَلَقُولُهُمْ شَتَّى) Münâfiklar gibi. Gönüller başka olur. Herkesin maksadı kendi menfe'atinden ibâret kalırsa tabî'i umûma za'fiyet gelir. Korkaklılâ âriz olur. Kuvvet ittihâdla olur. (وَتَذَهَّبَ رِيْحُكُمْ) Devletiniz elden gider, mahv olursunuz. Hep bu sebebedir sû-i idâre. Münâza'adan başlar iş. Sonra birbirinizle uğraşa düşmanlar ferce bulur: Müslümanlar birbirini kırar. Tamâm, düşmanların aradığı gibi, ne devlet kalır, ne millet. (وَلَا تَنَازَعُوا فَقْفَشُلُو وَتَذَهَّبَ رِيْحُكُمْ) Ma'lûm za'f ve cebânet. İttihâd olmazsa kuvvet olmaz. (وَتَذَهَّبَ رِيْحُكُمْ) Sonra rüzgâriniz esmez olur. Devletiniz zâ'il olur. Fakat bu kinâyedir. Filân adâmın rüzgârı esiyor, yani nüfûzu cârîdir. Bir kimseyin nüfûzu yürüse bülegâ-yi Arab (جَرَتْ رِيْحُهُ) (ركبت رِيْحُهُ derler. Nasıl ki şâ'ir demişdir:

فَانْ لَكُلْ خَافِقَةٌ سَكُونًا
إذا هبَ رِيَاحُكَ فَاغْتَمَهَا

Büleğâ kelâmidir bu. Rüzgârların güzel eser ise, istediğin havayı **[160]** bulursa ganîmet bil onu. Demek riyâhın hubûb etmesi, bir insanın selâmet bulması, kudret hâsil etmemidir. Onun için bazı mûfessirîn: Rîh, devlet demekdir, diller. Bir milletin rüzgârı devlet nüfûzuyla, hükümet kuvvetiyle yürür. O da milletin ittihâkıyla olur. Bir millet hükümet aleyhinde bulunursa intizâm kalmaz. Herşey yüzü üstüne kalır. Düşmanlara fırsat verir. Hükümete ta'arruz için sû-i niyetden, menfa'atden başka bir sebeb yokdur. Tenâzü'ün netîcesi cebânetdir, cebânetin netîcesi za'afdır. Za'afın da netîcesi zilletdir, yani nüfûz gitmekdir. Nüfûz olmazsa devlet gider.

Sonra filân kimseyin rüzgârı esmez diyorlar. Ne vakit? (...) İdbâr yakalar, nüfûzu kirilrsa o vakit rüzgârı esmez diyorlar. Yani nüfûzu mahv olur.

¹ Enfâl, 8/46.

² Âl-i İmrân, 3/105.

³ Âl-i İmrân, 3/103.

⁴ Âl-i İmrân, 3/105.

⁵ Rûm, 30/32.

⁶ Haşr, 59/14.

– Ne yapalım? Mecbûr ederler. Öteki beriki ilişir, ben de kavgaya mecbûr olurum. Gelir birisi hukukuma ta'arruz eder. Müdâfa'a etmeyeceğim mi?

Onun için Cenâb-ı Bârî yine bu âyet-i celîlede (وَاصْبِرُوا) buyurur. Sabr ediniz, herşeyin vaktini gözleyin, süfehâ ile uğraşmayın, metîn olun, câhillere, sefillere uymayın, sözlerine karşı söz söylemeyin. Ahmaka cevâb sükûtdur. (Hasmin sitemin anlamamak hasma sitemdir.)

Ama pek ziyyâde mecbûr olur, şahsa ta'arruz ederse, mehâkim açıklandır, oraya mürââat etmeli. Yoksa sen bir söylersin, o da beş söyle, senin a'vânın mukâbele eder, onun etrafı geri kalmaz... Der iken aranızda en büyük bir arbeye zuhûr eder. Onun için (وَاصْبِرُوا) sabredin, buyuruluyor. ¹ Sabr edenlerin yardımıcısı Allah'dır. Nusret-i İlâhiyye sabr edenleredir*.

Cenâb-ı Hak bize ne güzel nasihatler ediyor. Fakat biz dinlemeyiz. İşimiz hep Kur'an'ın hâricindedir. Allah celle şânuhû bize her türlü ders veriyor. Hiçbir nasîhate hâcet bırakmıyor. İşte bu âyet yeter. Bütün ümmet bundan ders almalı. (وَأَطْبِعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازُعُوا فَقَعْدُوا وَتَذَكَّرْ بِرِحْكُمْ) Mü-nâza'alar ederseniz, sizden türlü türlü firkalar çıkarırsanız za'f ve cebânet yakanıza sarılır. Düşmanlar size galebe eder. Ne devlet kalır, ne millet.

– Ne yapalım, mecbûr ederler...

(وَاصْبِرُوا) Sabır niçindir? Sabredin. Süfehâya karşı, câhillere karşı i'tirâz edersen onlar daha ziyyâde kudururlar, kavgaya kalkışırlar. Çünkü zâten el altından tahrîk var. Düşmanlar sûret-i hakdan görünürlər: -Şunu isteyin, bunu isteyin... diye tahrîk ederek Müslümanları birbirine düşürmek isterler. Sonra ihtilâller, karışıklıklarla mahv olup gitmişler. Çünkü câhil, aklı ermez. Biraz hissîyat-ı dîniyyesini karışdırırsan canım kurban olsun der. Herşeyi yapar. Halbuki ne zamandayız? Kurûn-ı vustâ gibi kesip biçemeyiz. Biraz bu günler kipirdamaya başladık. Bazı hakkımıza hakkınız var diyorlar. Evvel onu da demiyorlardı, neler söylemezlerdi. Sizin yeriniz yokdur diyorlardı, ne Rumeli'de ne burada. Bugün ihrâz ettiğimiz mertebe-i ulyâ hep ittihâd sâyesindedir. Herkes bilir Cem'iyet-i İttihâdiyye'nin hizmetini. Bütün millet, bütün ordu ittihâd etdi, o sâyede bu terakkîye mazhar olduk. O ittifâk ile Allah bize bu ni'meti verdi.

– Ben de bir fırka olacağım...

– Pek iyi. Fakat bakalım göster ne yaptın? Maksadın hizmet ise gel işte ben hizmet ediyorum. Sen de beraber çalış. Fakat herifde hüsn-i niyet yok. Ayrıca kendine ehemmiyet verir: – Niçin ben de senin fikrine tâbi' olayım? der. Belli ki maksadı başka. Nüfûz kazanmak, me'mûriyet yakalamak. Başka birşey değil. Fırka fırka nedir? Programın ne ise ortaya koy. Ne hizmet gördün? İşte Cem'iyet-i İttihâdiyye âsâriyla bütün kâ'inât nazarında sâbit bulunuyor. Her türlü hizmetleri musaddak değil mi? Bugünkü gün meşrûtiyetin öyle bir nîgebâna ihtiyâci var. Bin türlü düşmanlar entirikalar çeviriliyorlar. Sûret-i hakdan görünerek istibdâdi i'âdeye çalışıyorlar. Bunlara kapılmamalı. Herkes işiyle, gücüyle meşgûl olmalı. Hükûmet işlerine, siyâsi şeylere efrâdin karışması olmaz. Ayrıca bir hey'et, Hey'et-i Meb'ûsân, ehl-i menâ'a var, onlar herşeye bakıyorlar. Artık bırak. Fe-sâd karışdırma. Maksadın ciddiyet ise gel iştirâk et. (كُلُّ جُنُبٍ) ² Bunlar iyi şeyler değil. Ma'kûl, meşrû' yollar değil. Maksad hidmet ise cadde belli. Üçü beşi bir yere gelerek ortalığa velvele vermek hiyânetdir. Allah cümlemizi bir sû-i niyetden, bir fitne ve fesâddan halâs eyleye. Âmîn.

İste (وَلَا تَنْقُضُوا أَنْفُسَكُمْ) nefsinizi katl etmeyin, yani helâk-i umûmiye sebebiyet vermeyin. (إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَّحِيمًا) Allah bak size ne ders veriyor. Hakkı gözetin. Kimseñin malında gözünüz olmasın. Bunun hilâfinâ hareket ederseniz helâkîniz mukarrerdir. Niçin diyor, (إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَّحِيمًا) Allah çünkü cümlenizle birden rahîmdir. Onun için kimse kimseye zulm etmesin, Allah râzi olmaz. Allah herkese nefsininden dâha yakındır, daha rahîmdir.

Nefsin de bir emânetdir. Helâkine sebebiyet vermeyeceksin. Fitne ve fesâdlarla gerek kendinin gerek ihvân-ı dînin helâkine bâdî olmayacaksın. Ben azîmü's-şân cümlenizle rahîmim. Onun için size şöyle emirler veririm. Kimse kimseñin hayatı, malını, hukukunu gasb ederse ikisine de zarar olur. Gayr-i meşrû' şeyden iki taraf da mutazârr olur, mahv olur. Onun için "rahîmim" diyor. Hepinize bir. (بِكُمْ) Yalnız bir tarafa değil. Bütün kullara merci'dir. Onun için kimse kimseye ta'arruz etmesin. Allah cümlemizi İslâh buysun, menâm-ı gafleden îkâz eylesin âmîn.

-56. dersin sonu-

¹ Bakara, 2/153.

* Nasıl ki bugünler bi-inâyeti'llâh sabrı semerâtını iktitâf etdik. *Mu-sâhih*.

² Nisâ, 4/29.

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukuk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbîdîn - H. Eşref Edîb	Dersa'âdet'te Nûshası 50 Paradır
Dersa'âdet'te Bâbâlî Caddesinde	Kirılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alımr.
Mahallî-i İdâre:	Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.
İdâre-i Mahsûsa	Derc edilmeyen âsâr idâde olunmaz

Seneliği	Altı aylığı	TÂRÎH-Î TE'SÎSİ:	Dersa'âdet'te Nûshası 50 Paradır
Dersa'âdet'te	60	30	Kirılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
Vilâyatta	80	40	20 kuruş fazla alımr.
Memâlik-i ecnebiyyede	80	40 kuruştur.	Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

20 Mayıs 1909	30 Rebi'ulâhir 1327	Perşembe	07 Mayıs 1325
		İkinci Cild - Aded: 37	

[161] FARÎZA-İ ŞÜKRÂN

Muhâfaza-i Meşrûtiyet ve müdâfa'a-i ni'met-i hürriyyet uğuruna can-siperâne sûretde çalışan kahramanlarımıza karşı şer'an ve aklen medyûn bulunduğumuz hissiyât-ı milîyye ve teşekkürât-ı samîmeyi ne yolda arz ve ifâ etmek ve te'mîn-i istikbâl için ne tarzda davranışmak îcâb eder?

قال الله في كتابه المجيد

وَإِذْ قَاتَنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ¹

MA'NÂ-YI ŞERÎFI

"Rabb-i Zû'l-Celâliniz i'lân buyuruyor ki benim size bahs ettiğim ni'metlerin kadrini bilir; hakk-ı şükrynü ifâya sa'y ederseniz onları tezyîd ederim ve eğer ni'met ve ihsâ-nîma mukâbil ibrâz-ı küfrân ederseniz sizi ondan mahrûm kılarmış. Çünkü lût u inâyetim vâsi' ve medîd olduğu gibi azâbım da şediddir."

شكراً نعمت نعمت افرون كند

كفر نعمت نعمت را دون كند

من لم يشكر² (الناس لم يشكر الله) Kâle Resûlullâhi sallâllâhu aleyhi ve sellem: (Yani her kim bir ni'metin vâsita-i vusûlü olan kimselere teşekkür etmezse Cenâb-ı Hakk'a da şükür etmemiş olur.)

¹ İbrahim, 14/7.

² Tirmîzî, Sünən, Ebvâbî'l-Birr, 1955.

* Sünən-i Tirmîzî'de tâhirîc buyurulan ehâdîs-i şerîfededen olup Ebû Said Hudrî radîyallahü anhden mervîdir. Câmi'-i Sağır şârihi Azîz aleyhi'r-rahme makâm-ı ta'lîde şöyle diyor "Zirâ ni'am-i ilâhiyyenin îsâline tavassut edenler hakkında ifâ-yi teşekkürâta dâir evâmir-i şer'iyye vardır. Bu evâmirre ri'âyet etmeyen kimse âsî add olunur. Şükri ilâhînin temâmî-i husûlü ise her emre itâ'at etmeye väbededir"

Bununla müstebân oluyor ki her ni'met ve âtifetden dolayı evelâ, mün'im-i hakikî, vâhibü'l-atâyâ olan Cenâb-ı Bârî Te'âlâ'ya hamd-i firâvân, sâniyen o ni'metin vâsita-i husûlü, bâ'is-i vusûlü olan zâta karşı da ifâ-yi şûkrân gâyet mühim bir vazîfe-i dîniyye olup muktezâsına ri'âyet nusûs-ı şer'iyyede emr ü fermân buyurulmuşdur. Bu vazîfeyi ifâ etmeyenler indallah makdûh olurlar. Haybet ve hûsrân içinde kalırlar.

Binâ'en-alâ-zâlik bu def'a mu'azzez ve muhterem ihvânımız, şanlı, şöhretli ordularımızın harekât-ı kahramânâne, mesâ'i-i âlem-pesendânesi sâyesinde bi-inâyetillâh yeniden nâ'il ve mazhar olabildiğimiz hürriyet-i ma'küle ve meşrûtiyet-i meşrû'a ni'met-i cihân-kıymetinin teşekkürât-ı mefrûzasını ifâya vüs' ü tâkatımız müsâ'id bulunduğu derece sâ'i olmaklığımız vezâ'i-if-i kat'iyemiz cümlesiinden ma'dûd olur.

Nisâb-ı idrâkden zerrece nasibi olan, hayatı insâniyye ve sa'âdet-i beseriyye neden ibâret olduğunu fark eden her merd-i âkil bu ni'met-i uzmânın hakk-ı şükrynü ifâdan âciz ve kâsîr olduğunu i'tirâfa mecbûrdur.

Bu hakikat-ı sâbîteyi inkâra imkân olmadığı hüveydâdır. Ale'l-husûs 31 Mart hâdise-i fecî'a-i mel'anet-kârânesi te'sîrât-ı dehşetnâki üzerine bizler burada kurbanlık koynu sürüleri mesâbesinde bir alay dermân-degân-ı ümmet bîçâre kalmış, müncî-i âlem ve bâdi-i âsâyiş-i ümmem olan mukaddes ordunun İstanbul civârına kudûm-i meyâmin-melzûmu hengâmine kadar yalnız ni'met-i hürriyyetden değil, ümîd-i selâmetden de mahrûm bulunmuş ve işâ'a olunan bin türlü katl-i âm ve ihrâk bi'n-nâr gibi müdhiş haberlerin tedhîşât-ı mühlikânesi hasebiyle emvâc-ı ye's ü mâtem içinde boğulmuş, gitmiş idik.

[162] Azîz ve mukaddes dîn ü devletimizin, sevgili vatan ve milletimizin lahzâ-be-lahzâ girdâb-ı izmihlâle doğru yuvarlanıp sürükleneceği gözlerimiz önünde tecessüm etmekde idi.

“Lillâhi'l-hamdu ve'l-minne” bugün bu âfât-i azîmenin kâffesinden rehâyâb olarak kemâl-i hürriyyetle yaşıyoruz. Büyük büyük tehlike ve muhâtaraları selâmetle atlattıktı. Zâlim ve gaşûm, bî-rahm ü insâf bir hükümdârin savlet-i müstebeddânesinden halâs bularak muhibb-i hürriyyet ve sâdik-i meşrûtiyyet bir pâdişâh-i ma'delet-penâh, merâhim-iktinâh hazretlerine bey'at ile ihrâz-ı mes'ûdiyyet eyledik bütün efrâd-ı Osmâniyye'nin mahbûbü'l-kulûbu oldukları gibi kendileri de ancak dîn ü devlete hizmetle fahr etmekde ve bi'l-cümle tebe'a-i sâdîkaları sürûr ve ibtihâcyla ihrâz-ı mahzûziyyet buyurmaktadır. (Edâmallâhu iclâlehû ebeden sermeden âmin.) Bu ni'emâ-yi girân-bahâ-yi sübhânîye karşılıfâ-yi teşekkürâtdan aczimizi i'tirâfdâ zerre miskâli tereddüd etmeyiz. Çünkü selâmet-i dîn ü dünyâ ve sa'âdet-i ukbâ te'mîn-i istihâsine bundan a'lâ vâsita, akvâ vesile olamaz. Artık müsterîh olalım, arz-ı teşekkürât ile ifâ-yi vezâ'ife çalışalım. Bâlâda inbâ olunduğu üzere bir ni'metin ulviyet ve kudsiyetini takdîr ile edâ-yi hakk-ı şûkrândan i'tirâf-ı acz ü kusûr hadd-i zâtında gâyet mühimdir. Bununla berâber vazîfe-i insâniyyemizi tamâmen ifâ edebilmek için lisânla i'tirâfdan başka cenân ve erkânda mâ hulika lehinde istî'mâl, her birine âid vezâif istikmâl olunmak lâzımdır.

Lisâna müte'allik vezâ'if i'tirâf-ı ni'met ve Zât-ı Mün'im'e çesbân senâ ve sitâyiş ifâsına bezl-i gayret olduğu gibi kalb ü cenân vezâ'ifi de i'tikâd ü ulviyet ve ihlâs-ı muhabbet, bi'l-cümle a'zâ ve erkân ile ifâ-yi şûkrânda teveccûh eeden evâmir-i şer'iyyeye kemâl-i ri'âyet, iktizâ eden her türlü hidemât-ı hâlisâneye sarf-ı makderet, husûsât-ı mezâküredre tekessülden be-gâyet mücânebetden ibâret olduğu ma'lûmdur. İmdi Cenâb-ı Hakk'a karşı dâimâ borçlu bulunduğu vezâ'if-i ibâdet ve ubûdiyeti edâya sa'y ü ikdâm vecâib-i zimmetimizden olduğu gibi bu def'a her türlü fedakârlığı iltizâm ile Rumeli diyârından hareket eden, azm-i merdâneleri sâyesinde mehâlik-i bî-nihâyeden selâmetimize, dîn ü dünyâca sa'âdetimize vâsita-i yegâne olan kahraman kardeşlerimiz, dilâver vatandaşlarımız hakkında hiss-i hürmet beslemek, her birini mertebelerine göre senâ ve mahmedetle yâd etmek, karşılara çıkan gürûh-ı istibdâd ile ugraşıkları, onların silâh-ı bağı ü isyânlarına sîne gerdikleri hengâmada şehîd, maktûl veya mecrûh olanlarına hürmet ve ri'âyet, içlerinde alîl kalanlara ve cümlesinin evlâd ü âilelerine takdîm-i hedâyâ ve bezl-i müvâsât sûreTİyle tehvîn-i musibetlerine ihtimâm ve gayret de vecâ'ib-i dîniyye ve vezâ'if-i insâniyyemizdendir.

Bu bâbda te'ennî ve tevâni aslâ câ'iz degildir. Ve illâ küfrân-ı azîm irtikâb etmiş oluruz ki böyle bir lekeyi ne İslâmiyetimiz kabûl eder, ne Osmanlılığımız. Hükûmet-i Seniyye'nin icrâ buyuracağı müvâsâtâdan başka milletce fevkâlâde sûretle o bîçarelerin terfih ve tâtiliflerine himmet olunmalıdır. Hedâyâ-yi şîta'iyede olduğu gibi bu husûsa da temiz eller tavassut edecek olursa ahâlîmiz dirîg-i himmet etmezler.

* * *

Mütehattim-i uhde-i zimmetimiz bulunan farîza-i şûkrânin bütün aksâmını, bugün bi'l-cümle efrâd-ı Osmâniyân tarafından kemâl-i ciddiyetle üss-i hareket ittihâz olunması

muktezâ-yi hâl olan vezâ'if-i mühimmeyi este'izübâllah 1 (وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالْتَّقْوَى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْغَنَوْمَ) nazm-ı celîli ihtivâ etmektedir.

Binâ'en-aleyh bilâ-tefrîk-i cins ü mezheb bütün vatandaşlarımız kemâl-i muhabbet ve samîmiyetle ittihâd ederek tavsiye buyurulan birr ü takvâ hakkında te'âvüne dikkat, beynimizde karârgîr olan uhuvvet-i umûmiyyeye ri'âyet ve hukûk-ı insâniyyeyi muhâfaza ile ta'addî ve tecâvüzen siyânet edelim.

Bi'l-cümle efrâd-ı millet bilirler ki dînimiz, şerî'atımız bize dâimâ adl ü insâfi bi'l-umûm ekârib ve ecâniibe karşı hüsn-i mu'âşeretle ittisâfi emr, Kitab-ı Celîlimiz ism ü udvân, bağı ü tuğyâna temâyül ve te'âvünden şiddetle zecr etmektedir.

Zulm ü udvân irtikâbiyle bâgiyâne hareketin vehâmet-i encâmini tasvîr makâmında 2 (يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا يَعْبُدُكُمْ عَلَىٰ أَنفُسِكُمْ) (لا تجِعِلُ الْمُنْكَرُ السَّيِّئَةَ إِلَّا بِالْحَلِيلِ) 3 (مَنَعَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا شَرِيفًا) nusûs-ı adîde şeref-nûzûl etmişdir. Salâh-ı ahvâl-i umûmiyyeyi intâc etmek için Rabbimiz te'âlâ ve tekâddes hazretleri bize her zaman bî-nihâye ibretler göstermektedir. Bunlardan mütenebbih olalım, ism ü udvâna münhemik olan zaleme ve bugâtin giriftâr oldukları cezâ-yi elîmler gözlerimiz önünde tecessüm etmiş dururken onların gittikleri râh-ı dalâle gitmeye lim.

Birr ü takvâya te'âvün kazîyyesinde hükûmet-i seniyemizde itâ'at, kavânîn-i mer'iyyeye ri'âyet, tekâlîf-i meşrû'ayı vakit ve zamanıyla edâya gayret etmekliğimiz de dâhildir. Eğer böyle hareket etmeyecek olursak bütün umûr u husûsâtımız halel-pezîr olur. Sa'âdet ve selâmetden mahrûm kalırız, yâr ü ağıyâr nazârında bed-nâm ve perişân oluruz.

İsm ü udvân üzerine te'âvün fezâyihinden tamâmen vâreste kalmak için de hâ'inlerin, münâfiķiların cümlesiinden tebâ'üd etmek, kisve-i riyâ ve nîfâk altında yürütmek istedikleri ef'âl-i mel'anetkârânelerine âlet olmakdan sakınmak, iğfâl ve idlâllerine kapılmamak lâzımdır.

Cümlemiz işte dâimâ böyle hareket edelim. 4 (وَلَا تَرْكُوكُوا إِلَيْ) (الَّذِينَ ظَلَمُوا فَقَسَطُوكُمُ اللَّهُرَّ) nass-ı celîline ri'ayet ve imtisâl ile zâlim ve bâgi olanlara ednâ mertebe meyl göstermeyelim (ve minallahî't-tevfîk).

Manastırı İsmâîl Hakkı

* * *

[163] NECÂ'IB-İ KUR'ÂNÎYYE

Sûre-i Hadîd Âyet - 20

اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهُوَ وَزِينَةٌ وَقَفَّاحُرُ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ

وَالْأَوْلَادُ كَمَقْلُ عَيْنِكُمْ أَعْجَبُ الْكُفَّارَ نَيَاهُ ثُمَّ يَهْبِطُ فَقِيرًا مُصْفَرًا ثُمَّ يَكُونُ

حُطَّامًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَوْضَوْانٌ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا

5 مَنَعَ الْمُرُورِ

¹ Mâide, 5/2.

² Yûnus, 10/23.

³ Fâtır, 35/43.

⁴ Hûd, 11/113.

⁵ Hadîd, 57/20.

(Bu karargâhı fânî bir dâr-i elem ü hayâl olup sîrf ona âid umûrun bir takım beyhûde metâ'ib ve tahayyülâtından ibâret bulunduğuna ve ara sıra ibtisâm eden sürûr ve ihtişâmî ise serî'ü'z-zevâl olmakla kendisi kat'â i'timâd ve rabb-i kalbe şâyân olmadığını işâret olunarak şöyle buyuruyor:) Bilin (Ey perestîkârân-ı dünyâ) ki hayât-ı dünyâ ancak lu'b (ve bâziçे)dir. (Nefsinizi it'âb eylediğiniz umûr tîfl-firîb bâzîçelerdir, bir fâ'ideyi müfid değildir.) Ve lehvdir (sizi a'mâl-i sâliha ve fezâ'il-i aliyyeden meşgûl eder lehviyâtdır) ve zînetdir (dil-rubâ câmelere güzel matiyyelere nazra-pîrâ kâşânelere dâir zîb ü ârâyişlerdir) ve aranızda (neseb ve hasebler ile) tefâhûrdür ve kesret-i emvâl ve evlâd ile mübâhâtdır. (Hayât-ı dünyâ) bârânı indirir, onun nûzûlüyle hâsil olan nebât zûrrâ'ı müstağrak-ı hazz ü safâ etmekde iken çok geçmeden kurur da sen o (âbbâr olan) nebâti sararmış görürsün. Sonra (ufaklanıp) kirintı döküntü olur işte dünyânın da hâli bu olup o lu'bîyat ve lehviyât o zîb ü zînetler o kendi-style tefâhûr ve tebâhî edilen şeyler sur'atle zâ'il olur. Bunlar gönül verecek dilbeste olacak şeyler değildir.

(Dünyâya ihmîkden tenfir için umûr-ı dünyânın hakîr olduğu bu vech ile beyân buyurulduğundan sonra şimdî de neş'e-i Uhrânın na'im-i mukimini tahsîle tergîb ve azâb-ı elîminden tâhzîr için âhiretin fehâmet-i şâni'na ve bundaki lezzât ve âlâmin ne kadar azîm olduğuna işâret olunarak buyuruluyor ki dünyâya perestî edenler için) âhiretde azâb-ı şedîd ve (a'mâl-i dünyâdan maksadları âhiret olanlar için azîm) gufrân ve (hadd ü pâyân takdîr olunamaz) rizâ-yi ilâhî vardır. Hayât-ı dünyâ (bütün bütün dünyâya dalıp da onu âhirete zerî'a ittihâz etmeyenler için) ancak metâ'-ı gurûdur. (Zâhirindeki âlâyî ve zînete aldanarak gönlün meyl ettiği sahte çürük kıymetsiz maldır.)

Ma'lûmdur ki halk ve îcâd-ı dünyâda hikmet-i azîme-i îlâhiyye vardır. Dünyâ ve mâfihâ abes halk olunmamışdır. Kitâbullah'da¹ (فَحَسِبْتُمْ أَنَّا خَلَقْنَاكُمْ عَنْ نَارٍ) vârid olmuşdur. Diğer bir mevzi'inde² (وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا تَابُّلًا) buyurulmuşdur. Hem bir de hayat bütün ni'metlerin asıldır, hâyâtsız hiç bir ni'met zuhûra gelmez.³ (كَيْفَ تَخْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَنْجَيْنَاكُمْ Nazm-ı şerîfinde Cenâb-ı Hallâk sunûf-ı ni'amden olan hayatı zîkr eyleyerek halk-ı hayat ile azîm minnet ediyor. Bunlar delâlet eyler ki hayat-ı dünyâ mezmûm değildir. Mezmûm olan, hayat-ı dünyâyi tâ'atu'llaha, a'mâl-i haseneye sarf etmeyeip müttâ'ba't-ı hevâ ve hevese sarf edenlerdir. Allah'ı âhireti vazîfe-i insâniyyeti unutup bütün bütün dünyâya dalanlar, fezâ'il-i ahlâkiyyeyi terk ederek huzûz-ı nefsâniyyesine esîr olanlar, umûr-ı muhakkara-i dünyâyi birsey sanıp bunlar ile tefâhûr ve tebâhî edenler zemîn oluyor. Yoksa sen iş görme elini işe uzatma, durduğun yerde dur, çakılmış mih gibi yerinden kimildama, Cenâb-ı Rabb-i Kerîm'in bu dünyâda kulları için halk eylediği esnâf-ı ni'am ü lezâ'izden sakın istifâde etme demek değil. Bunlar emr olunmak şöyle dursun bir çok mevâzi'de şiddetle te'kîd ile nehy edilmişdir. Bu âlem-i esbâbda es-

bâb-ı ma'îsete tevessûl etmeyenler aç çiplak bî-mesken ü me'veâ kalır. Hayât-ı efrâd, hayât-ı cem'iyyet, i'zâz-ı kelime-tullâhi'l-ulyâ hep iktisâb ile olur me'âdin, nebâtât, hayvâ-nâtdan zuhûra gelen zîb ü ârâyişler ni'am ü tayyîbât da hayât-ı dünyâda ehl-i îmân için halk ve îcâd buyurulmuşdur⁴ (مَنْ حَمَّ رَبَّهُ أَخْرَجَ لِعَيَادَةَ وَالظَّبَابَاتِ مِنَ الْرَّزْقِ). Bunlar başka, bu hakîkat-âliyye olan Kelâmullah başka. Hiç şüphe yokdur ki akl-ı müstakîm, zevk-i selîm ashâbi buralarını fark ve iz'ân eder. Kâsîrû'l-idrâk olanlar bu gibi hakâ'ik-i âliyyeyi kendi sû'-i fehmlerine göre tefsîr ederler veyâhud gûrûh-ı muhâlîfîne kör köründe peyrev olurlar. Nitâkim⁵ (عَنْ قَعْدَ ذَلِكَ طَمَعَ مِنْ hadîs-i şerîfi bir düstûr-ı ahlâkî iken onlar sû-i telakkî ederler. Sûret-i meşrû'ada sa'y ü cehd ile husûle gelmiş müktesebât ile kanâ'at olunup sirkat, gasb, emânete hiyânet gibi nâ-meşru' sûretler ile halkın emvâline tama' olunarak itâle-i dest-i ta'addî edilmemesine îrshâd eylediği ve iktisâb-ı meşrû'u tahâdîd edip de şu mikdârdan ziyâde çalışmayın, ağniyâ-i şâkirînden olmayın, erbâb-ı ihtiyâca dest-i lûtü ü ihsânınızı uzatacak derece servet ve gînâ hâsil etmeyin, câmi'ler, medreseler, köprüler, hastâhâneleri, dârû'l-acezeler yapabilecek sûretde ticârete sülûk eylemeyin, şirketler akd etmeyin, teşebbüsât-ı azîmede bulunmayın gibi bir ma'nâ-yı ne ibâreten ne delâleten mutazammin bulunmadığı hâlde bu hadîs-i şerîfe âmîyâne i'tirâz ederler. Yine bu kabil hezeyânlardan olarak gûrûh-ı muhâlîfînin "Kadere i'tikâd pâybend-i terakkî olduğuna" dâir sahîf re'yerine kavîl-i bâtil-larına havâle-i sem'-i i'tibâr ederler. Kader her husûsda fermân fermâdır birşey mukadder olmayınca husûle gelmez. Bütün eşyâ kadere tâbi' ve müsâhhardır. Dünyada hiç bir meslek-i mu'teber yokdur ki kadere i'tikâd etmesin. Hiç bir hakîm-i hakîkat-şinâs yokdur ki kaderi inkâr eylesin. Fakat sorarız sana ey gâfil veya mütegâfil! Kadere i'tikâd ile sa'y ü cehd ve iktisâb arasında ne münâsebet buluyorsun da kadere i'tikâddan pâybend-i terakkî olmak ma'nâsını veya neticesini istinbât ediyorsun? Kadere i'tikâd edenlerin öndeşinde şu şey mukadder ve bu şey gayr-i mukadder diye tersîm olunmuş bir harîta bulunuyor da onlar da o harîtaya bakarak mu'attal mı oturuyorlar sanıyorsun? Böyle [164] değil. Mukadderât Ümmü'l-Kitâb'da sûret-i kat'îyyede mastûrdur. Fakat buna Cenâb-ı Bâri'den başka kimse muttalî değildir. Levh-i Mahfûz'da mektûb olan şeyler ise meşîyyet-i îlâhiyyeye göre mahv u isbât olunur. Alâ kile'l-hâleyen biz mukadderâtı zuhûrundan evvel kat'â bilmeyiz, vû's-ümzûn yetiştiği mertebe çalışır çabalarız neticesinde ne zuhûra gelirse ancak o zaman kader böyle imiş deriz. Cenâb-ı Hak kullarına akl ve irfân ihsân etmiş, kendilerine irâde vermiş, hüsn olan şeyleri emr, kabîh olanları nehy buyurmuş, eğer kadere i'tikâd senin zehâb-ı fâsidin gibi ta'tîl-i umûrdan ve herkesin iyi kötü istediği vech ile hareket eylemesinden ibâret olaydı bunlar beyhûde, şerâ'i ve tekkîfât abes olur idi. Bir adam sa'y ve cehdi terk etse, ya bir kimseyi zemîn ü kadîh eylese, ya birinin mâlini sirkat veya gasb etse, ya bir

¹ Mü'minûn, 23/115.

² Sâd, 38/27.

³ Bakara, 2/28.

⁴ A'râf, 7/32.

⁵ İ. Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Beyân, Bakara 70. âyetin tefsirinde.

ma'sûm'û'd-demi katl eylese, o adama itâb, ta'zîr, mûcâzât mı edilir, yoksa kader böyle imiş, diye onin bu ettipleri hoş mu, görülür. Şîkk-ı sânî üzere mu'âmele edilse şüphesiz nîzâm ve mesâlih-i âlem muattal ve muhtell olur. Cenâb-ı Hakk'ın mûlk ve melekûtunda dilediği vechile tasarruf-ı külâssi mes'ele-i âliyyesi başka, mu'âmelât ve teklîfah bahsi başka du'âsı müstecâb olmayanlardan biri de o kimsedir ki sa'y ü cehdi terk ile evinde oturur da Ya Rabb beni merzûk et diye söylenilir. Hakk Celle ve alâ hazretleri ona der ki ben sana taleb ile emr etmedim mi, benim ¹ فَأَنْتُشُرُوا فِي الْأَرْضِ (وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ) kavlimi işitmedi mi. Yine müstecâb'û'dâ've olmayanlardan biri o kimsedir ki malını israf ile telef eder de Ya Rab bana ivazını ihsân et demege başlar. Cenâb-ı Hak ona der ki ben sana iktisâd ile emr etmedim mi; benim ² (وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوْمًا) kavlimi işitmedi mi.

Gelelim mâ-nahnü fihe: Said bin Cübeyr hazretlerinden mervîdir ki "Dünyâ metâ'-ı gurûrdur, eğer seni taleb-i âhiretten meşgûl ederse... Ama seni taleb-i rizâ'ullah'a da'vet eylerse o hâlde ne güzel metâ' ve ne güzel vesiledir" demiş hadîs-i şerîfde ³ (نعم المال الصالح للرجل الصالح) vârid olmuş.

مال راکبیہر حق باشی حمول

نعم مال صالحی کفتشر رسول

Mesnevî

Mâ hasal, âyet-i kerîme hayât-ı dünyâyı hüsn-i isti'mâl etmeyip belki mahzâ huzûzât-ı nefşâniyyelerini icrâ için umûr-ı dünyâ ile meşgûl olanları, onlar ile tefâhûr ve tebâhî edenleri tâhkîr ediyor ve huzûzât-ı nefşâniyyeye â'id eşyâ serî'u'z-zevâl olup değil i'timâd ve rabt-ı kalbe ednâ meyl ü rağbeti bile lâ'ik ve şâyân olmadığını tasvîr buyuruyor ki ne garra' bir hakikatdir.

Hikâye olunur ki Yunan kudemâ-yı hukemâsına from Solon vaktiyle Anadolu'nun Lidya nâm hitta-i kadîmesinde hükümdâr olan Kroisos'un da'veti üzerine Lidya'nın pây-i tahti bulunan Saros şehrîne gelmiş idi. Kroisos bir gün Solon'a mâlik olduğu hazîneleri göstererek ve şevket ve mînetinden bahtiyârlığından bahs ederek "Sen pek çok yerler dolaşdin ve pek çok adamlar gördün. Bu gördüğün zevât içinde sence en bahtiyâr olan kimdir" diye su'âl eder. Kroisos Solon'un ağızından ilk evvel kendi ismini işteceğine muntazır idi. Fakat intizârinin hilâfîna olarak Solon'un "Telos nâmında bir Atinalıdır" demesiyle Kroisos fevka'l-hadd ta'accüb eder ve kendi zehâbinca şöhretgîr-i âlem olması iktitâz eden böyle bir zât-ı âlinin ismini olsun işitmeyeinden dolayı mahcûb olarak Telos'un kim olduğunu sorar. Solon şu cevâbi verir: "Telos Atina gibi güzel ve ma'mûr bir şehirde tevellüd edip huzûr ve râhat içinde sinn-i şeyhûhete vâsil olmuş ve mehâsin-i ahlâk ile muttasif evlâda nâ'il olduğu gibi onların evlâdını dahi görmüştür. Telos kendine lâzım olacak kadar servete dahi mâlik idi. Nihayet vatanın düşmanı ile harb ederek şanlı sûretde vefât etmişdir. Hulûs

gösterilecek kadar büyük mesnedlerde bulunmadığı hâlde Atinalilar müteşekkiren kendisine bir alâmet-i iftihâr rezk etmişlerdir. Hâlâ da Telos'un nâmını kemâl-i hürmet ve ri'âylete yâd ederler."

Bu cevâbdan Kroisos'un canı sıkılır ve Telos'dan sonra kimi bahtiyâr bildiğini su'âl eder. Solon Ispartalı iki fakîr kardeşi irâ'e eyler. Bunun üzerine Kroisos artık hiddetini zabit edemeyip "Benim servet ve sâmânimin hiç mi hükmü yok. Benim hâlim bu zikr ettiğin âdî adamların hâllerinden de mi aşağı kalıyorum" der. Solon ise şu yolda müdâfa'a eder: "Ben efkâr ve mutâlâ'âtımı arz ediyorum. Ömrünüzü ne sùretle ikmâl edeceğinizi bilemediğim hâlde ben sizin bahtiyârlığınız hakkında ne diyebilirim. İnsânın ömr-i tabî'isi yetmiş senedir, yetmiş senede yirmi beş bin besyüz elli gün var, bu kadar gün içinde insanın hâl ve hareketince biri birene benzer iki gün bulunmaz, şu hâlde âkibetinizi bilmeksizsin nasıl ben size bahtiyârsınız diye bilirim."

Fî'l-hakîka aradan çok geçmez, Kroisos birbirini müte'âkib bir çok belyyelere düçâr olur. O iftihâr eylediği o güvendiği şeyler elinden birer birer çıkar. Nihâyet Keyhusrev ile açılan muhârebede Keyhusrev Soros'un önüne kadar gelip şehri feth eyler. Kroisos, servet ü sâmâni söyle dursun saltanatı ile hürriyetini dahi gâ'ib eder. Keyhusrev Kroisos'u esîr ve mâl ve mûlkünü zabit eyler. O zamanın userâ-yi harb hakkındaki mu'âmelât-ı nâ-revâsında olmak üzere güyâ Keyhusrev Kroisos'ı ihrâkün bi'n-nâr etmeye karâr verip de Kroisos ateşe doğru götürülünce "Ah Solon, Solon" diye bir sayha vurur, Keyhusrev merak edip Solon'un kim olduğunu su'âl eylemesine cevâben Kroisos dahi "Solon öyle zâtîdir ki sözünü sohbetini bütün pâdişâhların hazînelerine değişim idim" dedikden sonra Solon ile olan muhâvere-i mezkûreyi nakl ü hikâye eder. [165] Keyhusrev Kroisos'un hikâyesinden pek ziyâde müte'essir olur. Mastûr-ı sahâ'if-i târih olan bu hikâye sahîh ise işte inkilâbât-ı âlemin ibret-âmîz misâlîlerinden biri de budur.

Bereketzâde: İsmâîl Hakkı

* * *

DİN NE KADAR MÜSAİD İMİŞ!

Ey kâri', gel seninle elele verelim de mâziye doğru yüksèlelim. Şu muhît-i cehâletten sıyrılarak o âlem-i nûranûr-ı ma'rîfeti bulduktan sonra evvelâ hulefâ-yı Emeviyye'nin, hulefâ-yı Abbâsiyye'nin yanında biraz tevakkuf edelim; onların etrafındaki fukahâyi, mütekellimîni, muhaddisinî, müctehidîni, üdebâyi, müverrihîni, etibbâyi, felekiyyûnu, riyâziyyûnu, coğrafiyyûnu, tabî'iyyûnu, elhâsil her şu'be-i ma'rîfetteki erbâb-ı rûsûhu birer birer nazar-ı hürmetten geçirelim.

Bak, herkes kendi dâire-i ihtisâsında geceyi gündüze katmış çalışıp duruyor; meşgalesini bitirdikten sonra yanı başındakine teveccûh edip onunla hem-dest-i müvâhât oluyor. Fâikh mütekellim ile, muhaddis tabîb ile, müctehid ri-yazî ile musâfaha ediyor. Her biri kendi şu'be-i ilminde

¹ Cum'a, 63/10.

² Furkân, 25/67.

³ Tefsîrû'l-Kurtubî, Bakara 283. âyetin tefsirinde.

refikinden muâvenet göreceğini biliyor da ona göre davranışını.

Burada biraz eğlendikten sonra haydi bir müessese-i ilme girelim: Birçok e'âzim toplanmışlar; aralarındaki ihtilâf-i fîkr ü nazara rağmen kemâl-i vifâk ve ittihât ile çalışıp mübâhase edip duruyorlar. İşte hâfız-ı hadîs İmam Buhârî, İmrân bin Hattan-ı Haricî'nin önünde diz çökmüş, ondan hadis okuyor. İşte Mu'tezile'nin reisi Amr bin el-Abd, kibâr-ı tabi'înden Şeyh Hasan Basîrî'nin huzurunda kemâl-i hürmetle oturmuş, ondan tederrüs ediyor. (Hatta Hasan Basîrî'ye Amr'ı sormuşlar, şöyle demiş: Öyle bir adamı soruyorsun ki gûyâ terbiyesine melekler, te'dîbîne nebîler me'mur edilmiş. Etvârında, ahlâkında zerre kadar ittîratsızlık yok, emrettiği şeye herkesten ziyyâde kendi imtisâl eder; nehyetiği şeyden en ziyyâde kendi ictinâb eyler. Zâhiri bâtinâsına, bâtinî zâhirine bu kadar çok benzeyen adam görmedim.)

Biraz daha yukarıda doğru çıkalım da Ebu Hanife'yi görelim. Koca İmam, Mezheb-i Zeydiye sahibi İmam Zeyd bin Ali'nın önüne çökmüş, ondan usûl-i akâid okuyor, fikh öğreniyor. Aralarında iki sahib-i re'yîn izhâr-ı hakikat için mûrâca'at ettiği münâzara-i edîbâneden başka bir hadise geçmiyor. Bunları da bırakalım, saf saf dizilmiş, halka halka oturmuş, binlerce ulemâ-yı milletin arasından geçelim. Bak her birinin tarik-i talepleri başka, lâkin cümlesinin gâye-i emeli bir ki o da ilimden, hakikatten ibâret. Her biri, "bir saat fikren çalışmak almış senelik ibadetten hayırlıdır" (hadis), akidesinde müttehid.

Halifeler, bütün eimme-i din, bütün müctehidîn, fakihler, muhaddisler, mütekallimler, diğer birtakım müctehidler ehl-i dinin serdâri oldukları halde halifeye askerlik ediyorlar. Din olanca kuvvetiyle, aklîde-i İslâmiyye olanca sevketiyle tâbân, bütün ulemâ refâhiyet-i maişet içinde, hayır ve saâdet içinde, hürriyet-i fikriyye içinde kendi dinlerinden olanlarla başka dine tâbi' bulunanlar arasında zerre kadar fark yok.

İşte bir munsif kârî benimle beraber gelir, bu âlemi görür, bu müslümanların haline bakarsa dinin ilme karşı ne kadar müsâ'adekâr, ne kadar semîh olduğunu anlayarak der ki: Doğrusu burada din hilm ile, kerem ile tasvif olunabilir; burada dinin medeniyet ile nasıl i'tîlaf edebileceği ayânen görülür. Bu hikmet-perver ulemadan hürriyet-i fîkr ü nazâr öğrenilebilir; akıl ile vicdan arasında nasıl müsâlemet husûle gelebileceği bunlardan tahsil edilebilir.

Bizde ilim ile din arasında hiçbir zaman münâza'a zuhûr etmemiştir. Ancak ulemâ-yı din ile erbâb-ı ilim arasında fikirleri silsile-i takyîidden, kalbleri maraz-ı taklîdden âzâde kalmış ahrâr beynde hudûs pek tabî'i olan bazı ufak te-fek ihtilaf-ı ârâ' tehdîd etmiştir. Yoksa birbirine atıp tutmak, sövüp saymak, lâkablar takmak rezilesi hamdolsun duyulmamıştır. Hiç kimse münâzirâsına zindiksin, kâfirsin, bid'atçısın! dememiş, yâhud buna benzer bir herze tefevvûh etmemiştir. Kezâlik hiçbir âlim bir güne işkenceye mahkum olmamıştır; meğer ki cemaat arasında tefrika ilkâsına, asa-yî-i halkın ihlâline çalışmış olsun. O zaman tabî'i vücûdun

tahlîsi için fedâ olunan kangrenli uzuv gibi o da kesilip atılmıştır.

Pekâlâ, ya müslümanlardaki şu birbirini tekfîr etmek, dalâle, fîsk ü fûcûra nisbet eylemek hevesi ne zaman başladı? Zeyd bid'atle, Amr zîndîka ile itham olunmak âdeti ne vakit revaç buldu? Evvelki makâlelerimizde söylemişik, şimdi de söyleriz ki bu illet, dinde âsâr-ı za'af başladığı, erbâb-ı basîret birer birer fitneye kurban olduğu zamanlarda yüz gösterdi, o fitneler ise şevket-i İslâm'ı mahkûm-ı inheitât eylemek için şarkta, garbta à-dâ-yı din tarafından iş'âl edilmiş idi. Artık rûhu, rûh-ı İslâmiyyet'le hiçbir zaman kaynayanmayan bir takım bîgâneler emr-i dînde mercî-i küll oldular. Müslümanlar da akvâm-ı sâ'ireyi taklîden esâsen dinde olmayan bir takım bid'atler ihtirâ'ını dine hizmet sûretinde telakkî ettiler. Dinin o şanlı mâzîsini, eslâfin o büyük sözlerini unuttular da, dinden hiç nasibi olmayan bir sürü bîgânelerin sözlerini hüccet tanır oldular.

Umûr-ı müslimîne câhiller müstevlî oldu; irşâd-ı enâmi erbâb-ı dalâl deruhde etti. Bu aralık dinde bir gulûv peydâ oldu. Ulûm-ı din ile uğraşıklarını iddia edenler arasında, dini bilmemekten nâşî ufak bir sebeften dolayı birbirini tekfîr etmek, hurûc anî'd-dîn ile ithâm eylemek umûr-ı âdiyyeden oldu. Cehl arttıkça bâtilde gulûv çoğaldı. [166] İlim, fikir, nazar-ı istidlâl medhûl kaldı (Halbuki bunlar levâzîm-din idi). Daha sonra dinen vâcib olan umûr mahzurât sırasına geçti.

Muslimanlar dinlerinde hakikaten âlim oldukları zaman bütün akvâm-ı dünya arasında âlim idiler. Bütün âlemin pîşvâsı idiler. Esrâr-ı şerî'ati bilmemek hastalığına tutulunca artık mevcûdiyet-i hakîkiyyelerini muhâfaza edemeyerek inhzama uğradılar.

Ya müslümanların bu cehli, mesâil-i dînde kendilerine muhâlefette bulunanları, yâhud mesâlik-i felsefeye zâhib olanları tekfîre kaldı mı? Heyhat!.. Onların bu cehli kendilerini e'imme-i dîne, hademe-i Sünnet ve Kitâb'a hûcûma kadar sevketti. Ezcümle İmam Gazâlî'nin kitapları çok zamanlar cumhûr-ı müslimînin eydî'-i istifâdesinde kemâl-i hürmetle gezmışken ahîren Gîrnata'ya götürüldü. Âlim kisvesine bürünmüş birtakım Mağribî müteâlimler o eserleri tadâlî etmeye, tefsîk etmeye başladılar. Bunun üzerine âsâr-ı Gazâlî'nin kâffesi, husûsiyle İhya-ı Ulûm'un bütün nûşaları toplatılarak Gîrnata'nın ortasında çayır çayır yakıldı. Kendilerini müslim zanneden bazı budalar Ibn Teymiyye hakkında: O hem dâll, hem mudîl'dir, derler ki hazretin ulûm-ı dîniyyedeki kâ'bî gayret-i dîniyyesi kadar âlidir. Artık bu heriflerin eserlerine teba'iyetle yetişen mukallidler, ekâbir-ı ümmete ağız dolusu sövmeye başladılar. Vebâli kiyâmete kadar kendilerine ve kendilerini muktedâ ittihâz edenlerin boynuna olsun.

Misir Müftüsü Merhum
Seyh Muhammed Abduh
Mütercimi: Mehmed Âkif

TERÂCİM-İ AHVÂL

YÂD-I MÂZÎ

-mâba'd-

Medârisimizde kifâyet mikdâri ulûm-i âliyye okundukdan sonra asıl uzun uzadıya uğraşılacak ulûm şu ulûm-i âliyyedir: Tefsîr-i şerîf, hadîs, fikih, usûl-i fikih, usûl-i hadîs, ilm-i tevhîd ve kelâm. Bu ulûm-i âliyye bize hayır ve şerî, fezâ'il ve rezâ'ili gösterir, kuvve-i fa'âlemizi hayra sevk eder, ahlâkımızı tehzîb eyler, vezâ'if ve hukukumuzu öğretir, mu'âmelâtımızı tashîh eyler, el-hâsil sa'âdet-i dâreyne rehber olur. Dârû'l-ifâdelerimiz: Mü'ezzinîn, e'imme, hutebâ, va'âz ve mütekellimîn, meşâyîh-i sûfiyye, kudât, ehl-i fetvâ, müdderrisîn yetişdirmek üzere sunûf ve tabakâtı muhtelifeye taksîm ve tedrisâtı vâki'a bu sınıflara göre terfîb olunursa daha mazbût, nef'i daha âmm ve şâmil olur sanırıım. Vaktîyle dârû'l-kurrâ', dârû'l-hadîs, dârû't-tib gibi funûn-ı muhâtelife ta'lîm ve kurâ'etine mahsûs medreselerimiz var idi, dârû'l-mesnevîmiz ise hâlâ mevcûd. Fukahâ-yı izâm icmâ' eylemişlerdir ki her üç günlük mesâfede izâle-i şübhâh, ilzâm-ı mu'ânîdîn, irşâd-ı müsteridîn eylemeye muktedir bir zâtın vücûdu läbüddür, her nîf merhalede bulunan mahâllerde dahi zevâhir-i ahkâm-ı şerî'ate vâkif bir âlim bulunmalıdır.

Eyyâm-ı tahsîliyyede sabâhları ikindileri ve eyyâm-ı ta'tîl olan Cum'a ve Sali günleri yine o vakitlerde hâce-i merhûmun dersine devâm eder ve evkâtı sa'irede ve ders kesimlerinde ve merhûm Dîvân-ı Ahkâm-i Adliyye'ye a'zâ ta'yîn olunup bir aralık ikindi derslerini terk ettiğinden ikindi derslerinde dahi bazı efâzîl-i esâitizenin tedrisâtına müdâvîm bulunduğuuz sıradâ Izâhu'l-Merâm fi Kesfi'z-Zalâm mü'ellifi fâzîl-i muhteremi Abdi Bey'le allâme-i şehîr Şeyh Temîmî ve muhaddis-i edîb Ahmed Şatvan Efendilerden tefsîr, hadîs, edebiyâtı arabiyye okudum. Şatvan Efendi merhûm lisânı lahn ü hatâdan mahfûz olarak dersi gâyet selîs ve fasîh takrîr ettiği gibi gerek te'yîd-i makâl ve gerek elfâz-ı lügavîyyenin me'ânîsini izâh sadedinde istişhâd için bir çok ebyât-ı udebâ, bir hayli akvâl-i ulemâ'î râdiyâla bahsi tevsi' ve tezîyîn eder bir edîb-i zevk-âşinâ-yı kelâm idi* Temîmî merhûm dahi Arabca takrîr eder ve ders esnâsında münâsebet düşürüp hoş hoş fîkralar menkîbeler söyleyerek hem talebenin mutâla'adan yorulmuş olan zîhinlerini tenşît eyler, hem mutâyebât ile telvîn edilmiş ârifâne sözler ile edeb ve ahlâk dersi verir bir pîr-i muhterem idi. *Mutavvel*'in mesned bahsini okun iken arkadaşlarımızdan birini uyuqlar gördüğünden (رأي في المقام كأنك تسبح في البحر) mülâtafesiyle îkâz eylemişdi. Birgün sordu: Saadeddin Taftazânî gibi bir allâme-i bî-müdâniye yakışır mı idi ki fenn-i belâgatde te'lîf etmiş olduğu şu şerhini nazar-ı fende makdûh olan *Mutavvel*

* Ahmed Şetvan Efendi Bingâzî'de tevellüd etmiş ve 1299'da Dersaadet'de irtihâl-i dâr-ı bekâ eylemişdir. Ebu'l-feth ve'l-Meğâzî Sultan Mehmed Hân-ı Sânî hazretlerinin türbe-i şerîfesi civârında ki hazîrede medfûndur. Kabri, hazîrenin Bahr-i Sefid cihetinde vâki' kapsısından girildikde kapıya karâb bir mahallinde sağ tarafda parmaklığın arkasındaki ikinci sıradadır.

tesmiye etsin. Bu su'âle rüfekâdan her biri bir türlü cevâb verdiyse de marzîsine muvâfîk gelmediğinden hiç birini bergenmedi. ¹ Dedi ki سيدى! هذا الاسم مشتق من الطول بفتح الطاء وهو الفضل. كما ورد في قوله تعالى ذى الطول العظيم، لا من الطول بضم الطاء فلا يكون الكتاب مسمّاً بما هو معيب عند أهل الفتن.

Bu tecvîhe göre mutavvel lafzi mufazzal ma'nâsını ifâde ediyor demek olduğundan arz ettiğim cevâbi pek takdîr e-dip (هذا الصغير اعقل منك منكم) sözünü kendine mahsûs bir şîve ile ve bûlend nidâ ile bir kaç kerre tekrâr eyledi. Vâki'a Hatîb-i Dîmeski'nin telhîsi üzerine Allâme Taftazânî'nin bu şerhinden başka *Muhtasar* nâmında diğer bir şerhi [167] bulunduğuuna nazaran ilk evvel zîhne mutavvel ismini muhtasar mukâbilinde ihtiyâr eylemiş olduğu tebâdûr ederse de *Muhtasar*'ın dîbâcesinde musarrah olduğu vech ile Allâme-i müşârun-ileyh evvelâ *Mutavvel*'i sâniyen *Muhtasar*'ı te'lîf eylediği cihetle bu ismi henüz mevcûd olmayan diğer bir te'lîfinin ismine mukâbil olmak üzere intihâb etmişdir denilemeyeceği bedîdârdır. Mufazzal ma'nâsına *Mutavvel* tesmiyesini ise diğer şârihin şûrûhuna nisbetle ihtiyâr eylediği *Mutavvel*'in dîbâcesi müfâdînden nûmâyândır. Bunun için idi ki tecvîh-i ma'rûz hazret-i şeyhin mazhar-ı takdîr-i firâvâni oldu. **

Abdi Bey merhûmun tedrisî bir zaman ve mekân-ı mu'ayyene maksûr değildi. Tullâb feyz-i irfânî gâh meş'ûn gibi müşârun-ileyh ile birlikde yollarda gezerek istifâza eder, gâh hânesine gidilir, bazen direkler arasında çayıcı Haci Reşîd'in çayhânesinde birleşilir idi. Baharin küşâyîşli, rûh efzâ, izdihâm-ı nâssdan hâlâ günlerde dahi zevrak-süvâr olarak semt-i Eyyüb'e azîmet edilip Bostan İskelesi'nde deryâya nâzır mecâmi'-i zurefâda ilm ü irfân sohbetleri edilir idi. Müşârun-ileyh ile müstefizlerinin hâli güyâ şu beytin mâ sadakî idi:

كَمْ مَعْكُفْ دِيرْمَ وَ كَمْ سَاكِنْ مَسْجِدٍ
يَعْنِي كَمْ تَرَا مِنْ طَلِبِيْهِ خَانَةَ بَخَانَةٍ

Merhûmun ifâdesi gâyet münekkah ve tab'ı tasavvufa mâ'il idi. O münakkah ifâdeleriyle kâh bazı âyât-ı Kur'âniyyeyi tefsîr, gâh tasavvufa dâir mebâhis-i gâmizayı şerh ve takrir ettiği zaman encümen-i irfânından ayrılmak istenilmemişti. Râkimü'l-hurûf delâletiyle Şeyh Yahya Efendi Matba'ası'nda tab' edilen Izâhu'l-Merâm'ı şâyeste-i mutâla'a bir eser-i kıymetârdır. Merhûm, biz Akkâ'da iken vefât etmişidi. Dersaadet'e avdetimde kabrini ondan bundan o kadar sordum, o kadar taharrî eyledimse de nerede olduğuna dâir sahîh bir ma'lûmâta destres olamadığımından medfeninde rûh-ı pâkine bir Yâsin-i Şerîf okumaya muvaffak olamadım.

Zevât-ı müşârun-ileyhimden başka asrın daha nice güzide efâzîlinden istifâde eyledim. Hele:

¹ Mü'min, 40/3. Metinde sehven (الخطيب) kelimesi ilave edilmiştir.

** Merhûmun ismi Ahmed, şöhreti Şeyh Temîmî, târîh-i vefâtı 1287 dir. Dersaadet'de Ebâ Eyyûbe'l-Ensari Câmi'-i Şerîfi'nin musallâsı derûnunda vâki' hâzirede medfûndur. Kabr-i şerîfi musallâya girildikde bâb-ı musallânin sağ tarafına düşen mekâbirin en arkasındaki saffîn câdde cihetinde duvara muttasıldı.

Kitâb-ı âlemin evrâkîdir eb'âd-ı nâ-mahdûd
Sutûr-ı hâdisât-ı dehîdir âsâr-ı nâ-ma'dûd
Basılmış destgâh-ı levh-i mahfûz-ı tabî' atde
Mücessem lâfz-ı ma'nîdârdır âlemde her mevcûd

Kıt'ası mâhiyetine kavl-i şârih olan hâce-i şehîr Arnavud Tahsin Efendi merhûmdan hayli müstefid oldum. Merhûmun aleyhine tevâih edilen sihâm-ı i'tirâzât ahvâl-i rûhiyyesi yakından temâşâ edilmediği içindir. Hubb-i ilme dünyânın âlâyişini fedâ etmiş, fikri mesâ'il-i âliyye-i ulûma esrar-ı fitratın tedkikine dalmış, kalbi sâf ve berrak bir feylesof-i hakîkat-şinâs idi. Tavr ü meşrebi, zarîfâne sözleri pek hoş pek tatlı idi. Bazen o kadar dalgın bulunur idi ki ta'rîfi kâbil değil. Dalgınlığında bile bir halâvet var idi. Konya'dan avdetimde Bâbîâlî civârındaki inzivâgâhına gidip ziyâret etmiş ve o zaman Konya vâlisi bulunan Âkif Paşa merhûmun selâmîni tebliğ eylemiş idim. Beni bîgâne bir misâfir sıfatıyla resmî bir sûretde telâkkî eyledi. Şâkirdâni hakkında o me'lûfu olduğumuz tavr ü besâseti göremedim. Bir müddet oturduktan ve âfâkî bir kaç söz te'âfî eyledikten sonra kalkdım gittim. Bir iki gün geçmedi ki yolda bana tesâdîf eder etmez vay... sen misin diye kemâl-i besâset ile boynuma sarıldı. Meğer hâce merhûm beni bir iki gün evvelki mülâkâtda Âkif Paşa'nın müte'allikâtından biri sanmış...

Ahîren Fâtih Câmi'-i Şerifi dersi'âmlarından olduğu hâlde çok geçmeden genc iken vefât eden şu'erâ ve fuzelâ-yi talebe-i ulûmdan Nevrakoblu Mahmud Efendi'yle bir aralık Mülkiye Mektebi'ne devâm etmek istedik. Mahmud Efendi bir nûr-i cevvâl-i zekâ idi. Kendisinin gâyet rengin eş'ârı vardır. Bu hevesimiz kaymakâm çıkmak için değil, o zaman orada okunan derslerden müstefid olmak fikrine mebnî idi.

-mâba'di var-

Bereketzâde: İsmâîl Hakkı

* * *

HADÎKA-İ FİKRİYYE

MADDİYYÛNUN ŞUBÜHÂTİYLE ONLARIN BUTLÂNÌ

Şüphesiz bu heriflerin akıllarından zoru var. Lâkin biz onların musâb oldukları beyin hastalığını izâh etmekten vazgeçelim de sözü, meşhur Volter'e bırakalım. Çünkü ebnâ-yi kavmini o bizden daha iyi bilir. Volter *Kâmus-ı Felsefi*'sında diyor ki:

"Göz görmek, kulak işitmek, mide ağdiyeyi hazmeylemek için yaratılmış değildir, iddiasında bulunmak gibi sersemlik, bu kadar beyinsizlik olmaz."

Evet, Volter bunları böyle bir vâsf-ı sâfil ile tâvsîfe pek isâbet etmiştir. Zira onların hâline en münasip olanı da budur. Nitekim ustâd Olim de, kendileriyle münakaşaya tenezzül etmeyeceğini söylemişti. Çünkü onlar saff-ı muârizînde bulunabilecek seviye-i ma'rifette değildirler. Binâ'en-aleyh bayağlılığın son derekesinde bulunan bu gibi sözlere tesâdîf olununca, bir mezbele görülmüş gibi nazarı hemen başka tarafa çevirmek icâb eder.

Lâkin içimde bir kaç söz var ki bu ifrat-perverâna karşı söylemeden geçemeyeceğim:

Eğer bütün bu kevn-i müdhiş, efkâra, enzâra hayret veren bu [168] ibdâ'-ı mehîb (tesâdîf) neticesi ise artık bundan sonra hangi işi (hikmet)e nisbet edebilirsiniz? Eğer kalksak da nisâb-ı akıl itibariyle en geride, hayal-perestlik husûsunda en ileride bulunan adamlardan birine -tabîî tesâdîf nazariyesine kâil olanlar bunların saff-ı evvelini teşkil ederler- desek ki: Şu kalemin tesâdîfen yontuldu da sana karşı bu hûcûm-ı can-sitâni tesâdîfen yaptı, şüphesiz bizi cünûn ile itham eder hem de yerden göğe kadar hak kazanır. Zira bu zannin butlânına bizzat hissi şehâdet eder. İyi ama kalemin yontulmasını tesâdîfe hamleden bir adamın sözünden münfâil olarak onu fesâd-ı dimâğî ile itham eden bu zat kâinata, kâinatin acâib ve garâbîne, avâlimde cilve-nûmâ olan ibdâ'-ı fevkâlhâyâle dâir idâre-i kelâm ederken bu kadar havâriki tesadîfe nisbet etmekten hiç utanmıyor! Halbuki kalemin yontulması ile kâinatin yaratılmasındaki fark bir vechile kâbil-i takdir değildir.

İyi ama acaba bu hâl neden ileri geliyor? Şüphesiz fikirlerini gâyet mahdûd bir dâire dâhilinde hapsetmelerinden, tasavvurlarını da en dar kuyûd altında bulundurularındandır. Evet, bunlar âlet-i kâti'a ile mücâhelez bir yontacak adam olmadıkça, kalemin kendi kendisine yontulmasını tasavvur edemezler; zira bunu sebkeden tecrübelerinin, hislerinin delâletiyle bilirler. Lâkin kevnin sâni'i olan Vâcibü'l-vûcûdu inkâr ederek bütün bu mevcûdâtin zuhûrunu tesâdîfün te'sîrine isnâd ederler. Çünkü zayıf olan gözleri Hâlik'i görmemiş, hilkat hakkında da bir misâle tesâdîf etmemişlerdir. Heyhat, bu fikir ne kadar mahdûd, böyle bir tasavvur ne kadar tengtir! Bu adamlar ma'rifet-i Hâlika çâlışacakları, azamet-i kibrîyâyi idrâke tekarrüb esbâbını hazırlayacakları yerde bütün şah-râh-ı kurb ü ma'rifeti kendi-leerne karşı seddetmişler de zerre kadar değeri olmayan bir takım farâziyât, zanniyât vâdilerinde köru körüne dolaşıp duruyorlar; ömürlerini, fitrat-ı asliyyelerini bozan, âyîne-i vicdanlarını jenk-dâr eden bir çok ahvâl içinde heder edip giyorlar.

Tesâdîf nedir?! Tesâdîf halk arasında kasıt ve ihtiyar lâhik olmaksızın sudûr eden şeylere istilah olmuş bir kelimedir ki pek az defa nazar-ı ehemmiyyete çarpar. Hatta yirmi otuz sene geçer de insan hayret ve ihtisâsatını celbedecek (güzel bir tesâdîf)e müsâdîf olamaz. Şâyet olursa bundan fevkâlâde hayrette kalarak letâîf-i muhâvere meyânında bildiklerini hikâyeye etmeye başlar. Sebebi de bu hâlin kavânnî-i ma'rûfe-i hayattan hâric, şu'ûn-i mu'tâde-i kevnen den şâz olduğundan, nâdiren zuhûr ettiginden, elhâsil bir çok emsâlini görmek âdet olmadığındandır.

O halde garip değil midir ki olanca bedâyi'yle ahkâm-ı hîred-fersâsiyle beraber bütün hilkat, şüzûzdan, ahvâl-i nâdireden ma'dûd olup meâli de şundan ibâret bulunan, bir kelimeye nisbet edilsin?!

Tesâdîf nedir? İnsanlar tarafından uydurulmuş bir kelimedir ki, beşer bunu kendi mahdûd olan âlemi dâiresinde gördüğü fevkâlâde hâlâtâ itlâk etmiştir. Binâ'en-aleyh bazılımız için öyle uzun zamanlar olur ki bu lâfz-ı hakîr esnâ-yı

muhâverede söylediğimiz cümlelerin hiçbirinde yer bulamaz. O halde acıb olmaz mı ki insân-ı âkil için, azamet ve kemâline had tasavvuru kâbil olmayan bütün bu mevcûdâtı kendisinin vekâyi-i nâçız-i yevmisi meyânında istisnâ teşkil eden bazi hâlâtı te'vil için kullandığı böyle bir kelimeye nisbet etmeye cür'et-yâb olabilsin?

Tedkîk-i edyân ile uğraşan ulemâ, küre-i arzı bütün kâinatın merkezi, insanı da bütün mevcûdâtın zübdesi telakkî ettikleri için ashâb-ı edyâna acı acı tezyifler yağıdırıyorlar. Ya bu hazerâta ne olmuş ki başkalarında bu kadar ma'yûb gördükleri hatanın daha berbâdına kendileri düşüyorlar? Zira kendileri küre-i zemîni mevcudâta merkez yapmakla kalmayırlar; belki bu küre-i hakîr sükkânının uydurması olan bir (vâhi) lâfzı hilkat ve îcâda sebeb addediyorlar da cidden âlî olan efkârin bile varamayacağı sırr-ı sâmî-i hilkati, bu ibda'-ı fevkâl-hayâl-i hayret-ender-hayreti o nâçız lâfz ile te'vil ve ta'lîle kalkışıyorlar!

Maddîyyûn, kalkarlar da başkalarına, efkârınızı dar bir hayyiz dâhiline habsetmeyiniz, diye nasihat verirler; ulûm-ı tabî'iyyede asr-ı hâzır ulemasının en büyüğü bulunan üstad Hokesli ile hem-zebân olarak "Mümkinât-ı tabiat, gayr-ı mümkindir" derler, kevâkibinbazısında bir takım insanlar bulunduğu ve onların şûn ve müdrikâti bizimkiler gibi olmadığını iddia ederler. Pek âlâ, ya neden kendileri fikirlerini böyle iğne deliğinden daha dar bir takım dâireler içinde mahsur bırakıyorlar? Onlara bir soralım: O kevâkibe sâkin bulunan akvâmin yaşıdıkları vasatta kat'iyen hilâf-ı âde bir hâl olmasın da (çünkü mümkünât-ı tabiat gayr-ı mahdûddur) bunun neticesi olarak lügâtlarında (tesâdûf) kelimesi bulunmasın? O hâlde içlerindeki dinsizler hilkat-ı kâinatı ne sûretle te'vil edecekler? Şimdi böyle bir suâlin altında hangi mülhidin beli bükülmeyecektir? Hangi evhâmine tapan dinsiz artık ma'bûdu olan sanem-i tesâdûf parça parça edip atmaz? Sathî-nazarlılığı belâsiyle böyle bir dalâle düşen hangi adam bu suâle karşı vakfe-gîr-i hayret olup kalmaz da onu kendisine râğmen esfel-i sâfilîn-i muhakkariyete indirmekte olan bu sahte azameti artık pay-mâl-i hakâret etmez.

Size maddîyyûnun nazariyelerinden birini daha serdedelim ki istihfâfa liyâkati ötekilerinden az değildir. Alman feylesoflarından birinin zu'munca –kendisine beş on peyrev de bulmuştur- sâni' evvelce yok imiş, lakin şimdi mevcud imiş...¹ (كَبَرُتْ كَلْمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ) Yani Cenâb-ı Hak bütün kâinatı bu kadar ibda' ile tevkîn ettiği hâlde ne yapmakta olduğundan, hatta kendi varlığından haberdâr değil imiş (ma'âzallah). Nihâyet efdal-i mahlûkât olan insanı yaratınca onun vasitâsıyla kendi [169] vücûdundan âgâh olmuş da artık ondan sonra ma'bûd-ı kâinat olmuş!

Deriz ki bu farâziyedeki sathî-nazarlık, fiksizlik hiç bir nazara karşı gizli değildir. Zira mevcûdât arasında ilk müdrik olmak üzere yaratılan mahlûkun insan olduğuna dâir elde bir delil yoktur. Öyle ya, milyarlarca sene evvel hâsiyet-i ilm ü idrâk ile mütemetti' diğer mahlûkât bulunabilir. Bu ihtimal

sâbit olduğu gibi yukarıki farâziyenin fesâdi ve onun üzerine bina-yı mütâlâ'ât doğru olamayacağı tahakkuk eder.

Şüphesiz böyle bir nazariyeye kâil olan adam beyinsizliğinin son tabakasına inmiş, ilim ile tenvîr-i dimâq eylediğini iddiâ eden bir adam için affolunmaz bir hazırlı-vehme düşmüştür. Zira bu nazariyeyi alt tarafından o kadar istişkâlat meydana çıkıyor ki kâiline hiç birini reddetmek imkânı kalıyor.

Bilsem ki "Sâni' bu mübda'âtı ne yaptığından bî-haber olduğu halde ibdâ' etti." sözünün ma'nası nedir? Bu safsatadan ne çıkacak?

Bu gibi türrehâti ağıza almaktan çekinmeyen adamlara felekî-i şehîr Newton'un şu sözünü îrâd etsek ne cevap verecekler? "Hiç ziyyâ nazariyâti bilinmedikçe uzv-i basarın, sadâ kavâñını bilinmedikçe uzv-i sem'in tekvînine imkân tasavvur olunabilir mi?"

Kezâlik fizyoloji ilmi lâyıkıyla bilinmedikçe gâyet dakik olan bu a'zâya bu vezâif-i mütenâsibenin tevdî'i kâbil olur mu? Nebâtâtın te'ayyüs eylemekte olduğu vasatların hâli ma'rifet-i kârmile ile bilinmedikçe onların hayat, bekâ, tekesür şerâitinden temettü' edebilecek sûrette yaratılmasına imkân tasavvur edilir mi? İdrâkten, hayattan nasîbi olmayan bir şeyin idrâk, hayat ifâza edebilmesini akıl alır mı? Dinsizler diyor ki: "Mükevvîn-i hakîki (vasat-ı münâsib)den, yani tekvîn ve îcâda kâbiliyeti olan mahalden ibarettir. Vasat-ı münâsib bulunduğu sûrette artık başkasına hâcet kalmaz." Deriz ki:

Pek a'lâ, idrâk ve takdîr-i azameti, ihâta-i tasavvurâttan pek âlî olan bunca mübde'âti tekvîne salâhiyetini iddiâ ettiğiniz bu vasat-ı münâsibi meydana getiren kimdir? O vasatı muhtaç olduğu kavâñın ve kavâidden mutemetti' eden kimdir? O vasat için zarûriyyâ'l-lüzûm olan şerâitin beynini tevfik eden, tevkîn ettiği mükevvânâtın montazam, teşevüsten berî olması için ef'âl ve te'sîrâtını bir nisbet-i sâbite altında bulunduran kimdir? Elhâsil o vasatları tehyî'e ve i'dâd eden; efrâdi arasında nâ-mütenâhî bir ihtilâf hükümrân olan bunca kâinat-ı mütezâdeyi meydana getirmeleri için onları muhtelif tabayî' ile mütehallî eden kimdir?

Fazla olarak küre-i arzin bidâyet-i emirde her tarafı mütecânis bir kitle-i nâriyye olduğu da ma'lûm iken zerrâtına varincaya kadar bütün nikâti kemâl-i cemâle cilve-zâr olan bunca bâsira pirâ bedâyi'in, letâfet ve hüsnün derece-i ni'hâyesine varan bu kadar sanayî'in his ve basîretten mahrum tesâdûften başka fâl ve müessiri bulunmayan bir takım vasatların, muhitlerin neticesi olması hiç akla siğar mı?

Doğrusu lâyık olan bu mezhebe kâil bulunanları bir sahârâda mahsûr bırakmalı; açlıktan son dereceye gelerek yiyecek istedikleri zaman "Bekleyin ki bulundığınız muhît kendiliğinden buğday inbâtinâ, sonra değirmen yapmak için montazam taşlar tevkînâne, daha sonra hamur, ateş tedârikine müsta'id olsun da gidâñız muhît-i münâsibin lütfuyle, tesâdûf tarîkiyle ayağınıza gelsin! İşte o zaman nazariyeyinizin sihatine en mülzem bir bürhân ikâme etmiş olursunuz." demeli. Oh, oh! Bu vasat-ı münâsib ne becerikli, ne sanatkâr şeymiş!

¹ Kehf, 18/5.

İşte bu adamlar diyorlar ki: "Mücehhez olduğumuz a'zâ bize bi'l-iltizâm onları istihdâm etmekte olduğumuz ağrâz için verilmemiştir. Yani uzv-ı basar görmemiz, kulak işitmemez, lisan tattamız için yaratılmamış; belki bunları bize muhît-i münâsîb rastgele bahsedivermiş, sonra biz kendiliğimizden bunlardan istifâde yollarını bulmuşuz, yoksa başka türlü değil."

Şu sözler tipki "İnsanlar sabanı, toprağı sürmek için icad etmemişlerdir; belki sabanı icad etmiş oldukları için toprağı sürüyorlar" diyen budalanın herzesine benzer! Zaten Volter, Olir gibi meşâhir, bu kabilden olan mudhik safsatalarla karşı nasıl tezyifler yağıdırıyor, neler söylüyor, yukarıda geçmiş idi, artık tekrara hâcet yoktur.

Bundan başka bu adamların kendi mesleklerinde, kendi usûllerinde de bir çok tenâkuzda bulunduklarını kemâl-i hayretle görmekteyiz: Evet, bir taraftan (Lamark)ın "vazife uzvu tevlîd eder" nazariyesine en başlı taraftar iken diğer taraftan düstûrlarını tevsî'de pek ileri giderek sözlerinden sarâhaten anlaşılacağı üzere "uzuv vazifeyi tevlîd eder" hükmünü çıkarıyorlar. Öyle ya, yukarıki sözleri buna delâlet etmiyor mu? Fe sübâhâne'l-münezzeхи ani't-tenâkuz!

Ma'a-mâfih bunların "zarûret uzvu yaratır" sözleri galat-ı mahz, daha doğrusu hezeyân-ı sırftr. Zarûret nedir? Herkes bilir ki zarûret hâcetten ibârettir. Hâcet ise haddi zâtında ne işitir, ne görür ne de bir şey i'tâsına muktedirdir.

Zarûret lisân-ı hâl veya makâl ile bir şey talebine sevkedebilir; lakin hiç bir şey vermeye muktedir olamaz. Histen sonra delil aranır mı? Bu adamlara karşı diyelim ki: Farz edelim, hayvanâttan birinin bir uzvunun hacmen büyümeye, yâhud tırnağının uzamasına ihtiyacı var. O halde zarûret mevcûd demektir; lâkin o vâhib [170] ve mu'tî' nerede? O hayvanın o uzvun neşv ü nemâsına ihtiyacını hissededen onun o hâcet-i zarûriyyesini is'âf eden kim olabilir? O hâlde bütün mevcûdât üzerinde hâkim olan, kemâl-i kudret ve re'fetîyle mahlûkâtın zarûretlerini izâle eden bir müheymin-i hakîkinin vücûdu vâcib olur. Yoksa yalnız başına zarûret kâfi değildir.

Üstâd-ı şehîr Newton diyor ki: "Âlem-i kevn üzerinde yegâne müessir zarûret olduğunu tasavvur etmek akl için muhâlâtandır. Zira kâinatta mer'i olan bu tehâlüfun his ve basüretten mahrum bulunan zarûretten tehassûl mümkün olamaz, çünkü zarûret her yerde ve her zaman birdir. Hülâsa-i kelâm, ezmîne ve emkinenin tegayyürüyle beraber eczâ ve erkânında bu kadar nizâm bu kadar âhenk mütecellî olan bu kâinat ancak bir zât-ı ezelîden sudûr etmiştir, başka türlü tasavvura imkân yoktur."

Şimdi size Fransız feylesoflarından birine nisbet olunan diğer bir nazariye daha îrâd edeceğiz. Diyor ki: "Bu âlemin hâlikî yoktur (ma'âzallah). Ancak âlem ezelden beri kendisi için mersûm olan bir kâide-i sâbite muktezâsına halkolumuştur." Feylesof, nazariyesini serdettikten sonra o kâideyi tavsiye başlayarak ona bütün evsâf-ı celâl ve kemâli isnâd ediyor; elhasıl Hâlik hakkında söyleyeceği ne kadar söz varsa ona karşı söylüyor. Bize gelince, biz bu mevcûdâtın ilm-i ezelî-i Hudâ'ya muvâfık bir kâide-i sâbite-i ezeliyye iktizâsına yaratılmış olduğunu hiç bir zaman münkir değiliz.

Şu kadar ki öyle efkârimizi zalâm-ı evhâma kaptırarak, hikmet ve muhkemiyetin derece-i kusvâsına varmış olan, o kâidenin bir Hâlik olmaksızın kendi kendine mevzu' olduğuna, yâhud o kâideyi bi'l-amel tatbik edecek bir mutabbik bulunmadan onun bizzat kâinatı vücûda getireceğine kâil olamayız. Zira böyle bir iddiâya kalkışacak olursak vicdânımız bize karşı binlerce hüccet getirir. Ezcümle der ki:

O hâlde Gize'deki ehrâmi kendi ahkâmi iktizasında binâ eden kâide, bir mühendis-i mâhir tarafından vaz' olunmuş, hem de ehrâmi amelenin kuvâsına ihtiyaç gör-meksizîn yalnız o kâide meydana getirmiştir.

Şimdi vicdânımız bize böyle bir hüccet îrâd edince şüphesiz beht ü hayret içinde kalarak onu hiç bir vechile iknâ'a zafer-yâb olamayız. O halde yapacağımız iş, ya o kâide mühendisin fikrine, amelenin intizâm-ı kuvâsına müftekir değildir, fikrinde ısrâr etmektir ki (el-iyâzu billah) böyle bir söz âkillerden şöyle dursun, meçâniñden bile sudûr etmez: Yâhud bu hususda da mürşid-i ilim ve akla tebâiyyetle o kâide-i kadîme ve ezeliyyenin mûrid-i muhtâr olan bir münefize ihtiyâcını itiraf eylemekti ki bu ikinci sûrette yukarıki nazariye-i mecnûnâneye velev bir an için olsun temâyûl etmek gibi bir azâb-ı elîmden kendimizi kurtarmış olalim.

İşte bunlar mülhidlerin en mühim nazariyeleridir ki sîh-hatlerine bürhan ikâmesi hiç bir zaman kâbil olmayan bir takım evhâmdan ibarettir. Evet, bunlar inat ve istikbâr sâikâsiyle meydan almış bir yiğin safsatadan başka bir şey değildir.

Muhammed Ferid Vecdi

Mütercimi Mehmed Âkif

* * *

MÎZÂN-I ŞA'RÂNÎ

—mâba'd—

Bu husûsda dûcâr-ı galat olmakdan cidden tevakkî etmelisiniz! Hîn-i vuzû'da su, istî'mâli kendilerince dâ'i mahzûr olmayan cism-i sahîh ashâbına, su dahi mevcûd bulunur iken teyemmüme hissen ve şer'an hiç bir zaman ruhsat verilmez.

Kezâlik hiç bir zaman farîza-i salâti kâ'imen edâya kudret-yâb olan zâtâ câlisen edâya; ve câlisen ifâya istî'ati olan zât için de yanî üzere yatarak ifâya müsâ'ade edilmez. El-hâsil: Ruhsat, gerek ibâdât ve gerek mu'âmelâtta, ilel-i mukteziyyesindeki derecâta göre, ale't-terfîb i'tâ olunur. Binâ'en-aleyh, kâffe-i ferâ'iz ve vâcibât-ı şer'iyyede, itmâm-ı erkân ve ikmâl-ı şerâ'ite kâdir olanlara o erkân ve şerâ'itden hiç birini terke bir vecîle mesâg gösterilmez.

Sünnet-i seniyye-i Resûlullah'da dahi kavl bu minvâl üzeredir. Yani mesnûnât-ı nebeviyye dahi, eddal ile mefdûl olarak, iki mertebe ye rucû' ederler. Tâbi'in istî'ati şart olarak, sünnet-i seniyyeye hîn-i etbâ'ında eddal, her vakit mefdûl üzerine takdîm olunur. Eddal ile amele iktidârı olan zâtın mefdûlü ihtiyâr etmesi muktezâ-yi edeb değildir.

Velev fi'l-asl eddal ile mefdûlün terkleri câ'iz olsun, nefinde dûcâr-ı levî olmamak isteyen bir sâhib-i temkîn, evvelce de söylediğimiz üzere eddalı ifâdan âciz kalmadıkça, mefdûle bile rucû' etmemelidir.

Şimdi bir kere bu mîzâni elinize alınız! Ondan sonra da: Kitâbulâh ve sünnet-i Resûlullah'da vârid olan evâmir ve nevâhî ile, e'imme-i müctehidîn ve tâbi'lerinin yine Kitâbulâh ile sünnet-i Resûlullah'a mübtenî ve onlardan müteferri' bulunan kavillerini onunla tevzîn ediniz! Görürsünüz ki: O evâmir ve nevâhî ile o akvâlin mecmû'u ya tahfîfe veya teşdîde râci' olarak bu iki mertebe-i şerî' atden hâric değildir!

Biraz evvel beyân ettiğimiz üzere: Efrâdının za'f ile kuvvet mâbeyninde mütefâvit bulunmalarına nazaran hey'et-i mecmû'a-i ümmet için o mertebelerin her ikisi de mütesâviyen lâzımdır.

Her kim teysîr-i Samedâni'ye mazhariyetle bu hakikate bizim gibi zevken ve keşfen vâsil olursa, celiyyen ve vâzihan müşâhede eder ki: Şu söylediklerimiz ayn-ı savâbdır. Câzîmen ve müteyakkînen hükm eder ki e'imme-i müctehidîn ile onlara ittibâ' edenlerden sâdir olan bi'l-cümle akvâl, şerî'at-i mutahharanın kavâ'id-i asliyesinde dâhildir.

[171] Binâ'en-aleyh e'imme-i dînin, kâffeten Rablerinden hidâyet üzere bulunduklarına i'tikâd husûsunda kalbi lisânına, lisânı kalbine tamâmiyla mutâbakat eder. Herbir müctehidin ictihâdında muâsî olduğunu cezmen ve yakînen derk ile aynı maksûd olmayan (المصيّب واحد) kavl-i cumhûrisinden külliyyen ruci' eyler. O hâlde evvelce ahkâm-i şerî'atle akvâl-i ulemâda müşâhede eylediği ihtilâfât ve münâkâzât, onun nazârında bi'l-külliyye mürtefi' olur.

Kelâmullah ile ehâdîs-i Resûlullah'da tenâkuz bulunmak emr-i muhâldir, demiş idik. Kadr ü makâmlarının derece-i ulviyyetini bilenlere ve ictihâd eyledikleri mesâ'ilin me'hâzlarıyle mevâzi'-i istinbâtiyyelerine muttalî' olanlara göre akvâl-i ulemâ dahî öyledir.

Mükerrerler söyledik, yine tekrâr ederiz ki: E'imme-i müctehidînin istinbât eyledikleri ahkâm mâbeyninde hiç bir kavl bulunmaz ki ya kitâba, ya sünnete veyâhud her ikisine birden muvâfîk olmasın. Her kim ehâdîs-i şerî'atde ve akvâl-i ulemâda, redd ü izâlesi gayr-i mümkün, bir tenâkûs müşâhede ederse, o kimse lâ şekk za'ifü'n-nazardır. Eğer o kimse e'imme-i müctehidînin hîn-i ictihâdlarında istinâd eyledikleri edilleye ve o edillenin nefs-i şerî'atdeki mevârid ve me'hâzine vâkfı olsa, evvelce söylediğimiz üzere mütenâkûs gördüğü akvâlin herbirini şerî'atin iki mertebesinden birine haml ile aralarında gayr-i kâbil-i te'lîf bir ihtilâf vücûdunu iddiâ etmemesi lâzım gelir idi.

Ma'lûmunuzdur ki Resûl-i A'zam, sallâllâhu aleyhi ve sellem, nâssa mikdâr-ı akıllarına ve îmân ile İslâm ve ihsân-daki makâmlarına göre hitâb buyururlar idi.

¹(قالَتِ الْأَعْرَابُ آتَنَا فَلْ نُتُمْنُوا وَلَكُنْ قُولُوا أَشْلَنَا) âyet-i celîlesini derpiş ederek te'emmûl eyler iseniz, bu hâkîkat nazârınızda tamâmiyle ittizâh eder!

"Âyet-i Celîlenin Sebeb-i Nûzûlü"

A'râb-ı Benî Esed'den bir kısım Arab, kathdan firâr ile Medîne-i Münevvereye gelerek, arz-ı İslâm etdiler. Ki mak-sadları dîn-i ilâhînin rahmetinden istifâde etmek, batşından

emîn olmak idi. Bu garazları mestûr kalır zanniyla "Biz, sâ'ir A'râb gibi yalnızca değil, ehl ü iyâlimizle gelip îmân ettik" diyerek Resûlullah A'zam'a bâr-ı minnet tahmîline kalkışdır. İşte onun üzerine bu âyet-i celîle nâzil olarak kendilerine mikdârlarını bildirdi.

Me'âl-i celîli: A'râb diyorlar ki: Biz îmân ettik. Ya Muhammed! Sen kendilerine söyle ki: Siz îmân etmediiniz! Zîrâ, îmân lisânen ikrârdan ibâret değildir. Onun tamâmi, kalben tasdîkin inzimâmiyla hâsildir, ki o sizde yokdur! Siz hakîkati söylemiş olmak üzere deyiniz ki: "Biz dâire-i İslâm ve inkiyâda ilcâ-yı zarûret ve ümîd-i emânla yalnız kalben dâhil olduk, işte o kadar."

Şimdi tefakkür ediniz! Resûlullah-ı Zîsân'ın ekâbir-i as-hâbına karşı kuvvet-i îmân ve kemâl-i îkânlarını senâ'en vu-kû' bulan hitâbâti nerede? Eclâf-ı Arab'a karşı vâki' olan şu yoldaki hitâbları nerede? Bu hitâblar, mütenâkîz midir? Yoksa mahallerine masrûf olmak i'tibâriyle her biri hadd-i zâtında mahz-ı hikmet ve ayn-ı savâb midir?

Neşât ve kerhde, usret ve yûsretde "sem'an ve tâ'aten" demek ve öylece âmil olmak üzere bey'at-i Resûlullah'ı i'tinâk eden ashâb-ı kirâm makâmlarıyla, şerî'i ilâhînin onlara karşı irâ'e eylediği âsâr-ı teşrif ve ihtiârâm nerede? Yalnız salât-ı subh ile salât-ı asrı edâ etmek, zekâtdan, siyâm ve cihaddan mu'âf tutulmak şartlarıyla, tâlib-i bey'at-i Nebiy-ullah olan esâfil-i müşrikîn makâmlarıyla lisân-ı şerî'atden onlara karşı sudûr eden şedâ'id-i ahkâm nerede? Muhakkak bilmelisiniz ki bi'l-cümle e'imme-i dîn ile onlara tâbi' olanlar, kavâ'id-i şerî'atde, re'sen isr-i şerîf-i Resûlullah'a mütâba'at eylediler. Emr olsun, nehy olsun; o Nebiyy-i muhtarem, herhangi bir mes'elege teşdîd buyurmuşlar ise onlar da teşdîd ettiler. Kezâlik, her hangi bir mes'elege tahâffîf buyurmuşlar ise onlar da iltizâm-ı tahâffîf eylediler.

Size şu esâslara istinâden takrîr eylediğimiz ilm-i mîzânnın sıhhât ve metânet-i mevâ'idine tamâmiyle i'timâd etmelisiniz! Mevzû'unun garâbeti size zarar vermez! Zîrâ bu ilim, ulûm-i ehlullahdandır; sîrr-ı hilkat ve fitrata muvâfîkdir; e'imme-i dîn haklarında gözedilmesi lâzım gelen şî'âr-ı edebe dahi her vechile mutâbıkdır.

Ezhânınızı, vech-i şerî' bulunmayarak bir mezhebi diğer bir mezhebe tercîh etmek, mü'eddî-i mazarrât-ı bî-nihâye olacak bir i'tikâd-ı sahîfden muhâfazaya hakkıyla hizmet eder!

Düşünmelidir! E'imme-i erba'anın, hattâ sâ'ir bi'l-cümle e'imme-i müşlîmînin hûdâ-yı hâss-ı Rabbâni'ye mazhar oluklarına an ilm kavlen ve kalben kâ'il ve kâni' olarak şâhrâh-ı vifâk ü ittihâdda isbât-ı zîhn ü fîr etmek nerede? Sevk-i cehl ile, üç rub'unun veya daha ziyâdesinin bâtil üzere ictihâdlarını i'tikâd ve iddiâ ile beyne'l-ümmet ebvâb-ı tefrikayı kûşâd eylemek nerede?

* * *

Mîzân'ın derece-i nefâset ve ehemmiyyetine, zâ'ik-ı hâkîkati olan zâtın âyât, ahbâr, âsâr ile akvâl-i şerî'iyedeki kemâl-i ilmine hakkıyla muttalî' olmak ister iseniz, mezâhib-i erba'a'ya mensûb dört âlimi bir araya getiriniz!

Onlara kendi mezhepleri edillesiyle ulemâ-yı mezhepleri akvâlini ve kitâblarında mastûr olan ta'lîlâtı yegân yegân kı-

¹ Hucurât, 49/14.

râ'at ediniz! Ondan sonra bakınız ki mâbeynlerinde zuhûr edecek mücâdelât, hangi derece-i şiddette väsil olur.

Yekdiğerinin edille ve akvâlinde isbât-ı za'f için her şeyi söyleyler. Muhammedî'l-vücûh olarak birbirlerine karşı şedîden ref-i savt ederler.

[172] Hattâ her birine göre, kendi kavline muhâlif i'tikâdda bulunan diğeri ke'enne o muhâlefeti sebebiyle bi'l-külliyye şer'i'at-ı İslâmiyye hâricine çıkmışdır. O anda hiç biri sâ'ir e'imme-i dînin de hidâyet-i ilâhiyyeden hisseyâb olduklarına mümkün değil kâ'il olmaz.

İlm-i mîzâna vâkif olan zât ise onlara aslâ benzemez. Sürûr ve itmi'nân içinde erîke-nişîn-i hazm u vâkâr olarak, mîzânının iki keffesiyle bi'l-muvâzene, akvâl-i mütcehidîn-den herbir kavl üzerine iktizâ eden hükmü verir. Hiç bir kavlı, mîzân-ı şer'i'atın tâhâfî veya teşdîd mertebeleri hâricinde görmez. Belki vüs'atine nazarla şer'i'at-i semhâyi bi'l-cümle akvâle kâbil görür. -mâba'di var-

Ankara İstînâf Reisi
Ömer Lütfi

* * *

MEVÂ'İZ

Mukarriri: Manastırlı İsmâîl Hakkı
Muharrihi: H. Eşref Edîb

58 Ders – 1 Mayıs 325

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
يَا ذَاوَدُ انَا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعْ الْهُوَى
فَيُضْلِلَكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضْلِلُونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ أَنَّهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا

¹ شَوَّوْنَ يَوْمَ الْحِسَابِ

صدق الله العظيم.

Sûre-i Sâd, Cüz' 23

(يَا ذَاوَدُ) O zaman kendisine hitâb eyledim. Allahu Te'âlâ buyurur, dedim ki: Ya Dâvud (إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ) ale't-tahkîk ben azîmû's-şân! Azamet-i ilâhiyyem seni yer yüzüne halife eyledim. Kullarına gönderdim. Nübûvet ve risâletden başka sana saltanat da ihsân eyledim. Öyle ise madem ki halifesin, (فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ) vazifeni gözet. Nâsin arasında, kollar beynimde dâîmâ hak ile hüküm eyle. Adâlet, insâf muktezâsi ne ise onunla amel edesin. Benim emri-me göre hareket eyleyesin. (وَلَا تَتَّبِعْ الْهُوَى) sakın kendi hevâyi nefşânîye tâbi' olur isen, kullarına kendi arzuna göre tahakküm eder isen, sonra ne olursun? (فَيُضْلِلَكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ) O ittibâ'-ı hevâ seni ne yapar? Allah'ın yolundan idlâl eder, dalâlete düşürür. O vakit doğru yolu gâ'ib eder, güm-râh olursun. (سَبِيلِ اللَّهِ) Allah yolu demekdir ki burada hukm-i hakka müsîl olacak delâ'il ve berâhînden ibârettdir. Hüküm bi'l-hakka îsâl edecek delâ'il-i şer'iyye, berâhîn-i akliyye... bunları tamâmen gâ'ib edersin. Kendi menfa'atını düşünür,

âlemin râhatını iltizâm etmezsen yolları gâ'ib edersin, Allah yolundan uzak olursun, Ya Davud.

Hazret-i Dâvud peygamber iken, bak Cenâb-ı Allah kendisine ne buyurdu. Çünkü hilâfet hukuku pek büyûkdür. Vazîfe gâyet ağırdır. Kullar arasında hak ile hukm etmek, kıl kadar adâletden ayrılmamak, bütün kulların hâfizi, hâmîsi olmak, ahkâm-ı şer'iyyeyi gözetmek pek mühimdir. Herkesin hukukunu muhâfaza lâzımdır. Eğer böyle yapmazsa Allah yolundan uzak olur.

– Uzak olursam ne olur acaba?

(إِنَّ الَّذِينَ يَضْلِلُونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ أَنَّهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ)
ale't-tahkîk ol kimseler ki Allah yolundan saparlar, sebil-i Hak'dan udûl ve inhirâf ederler... Kim olursa olsun, sen ol, başkası olsun. İtlâkî üzere buyuruyor, burada kendine hitab etmiyor. Yine Hazret-i Dâvud'un hatırlına ri'âyet ediyor, uslûb-i gaybet üzere "her kimler ki" diyor. Çünkü nasîhat ederken kendine hitâb eyledi. Şimdi burası va'id-i ilâhîdir. Kendi hakkına tahsîs etmiyor. Umûmiyet üzere, itlâk üzere buyurur. Her kim isterse olsun. Halîfe olsun, sultân olsun, vüzerâ olsun, vükelâ olsun, yâhud bunların a'vân ve ensârı olsun... Allah yolundan saparsa, bâtila meyl ederse (أَنَّهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ) onlar için azâb-ı şedîd vardır; Şiddetli şiddetli azâb. Niçin? (بِمَا نَسُوا) onlar çünkü yevm-i hesâbı unutuyorlar. Bir hesâb günü var, rûz-ı cezâ var, Allah huzûruna gelmek var. Kendi hevâ-yi nefşânîlerine uydukları için tarîk-i Hakk'ı gâ'ib ederler, artık âhireti mi düşünürler? İnsân zulmet-i hevâ içinde kalırsa, bi't-tabî' yevm-i hesâbı unutur, Allah huzûruna varacağını zihinden çıkarır. İşte bu makûle kimseler hakkında Cenâb-ı Bârî: "Kesb-i istihkâk etmelerine mebnî onları azâb-ı şedîde giriftâr edeceğim" buyuruyor.

Bu âyet-i celîle Hazret-i Dâvud'a hitâben vârid olmuşdur. Hilâfet mes'elesine dâir Hazret-i Âdem hakkında şeref-nûzûl eden este'îzû billâh² (وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَكَةِ ابْنِي حَاجِلَ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً فَالْأُولُو أَتَعْلَمُ بِهِمَا مِنْ يُفْسِدُ فِيهِمَا وَبَيْسَلُ الدِّمَاءَ) nazm-i celîli bunun nazîridir. İlk evvel Âdem babamız bu ünvâna nâ'il oldu. Sonra diğer enbiyâ geldiler geçdiler. Her enbiyâda hilâfet yokdur. Hilafet-i uzmâ saltanatla kâ'imdir. Nâfîzü'l-kelâm olmak, kudretini tanımak, emrini yürüttemek... her peygamberde bu hâssa yokdu. Dünyâda bî-nihâye peygamberler, pek çok enbiyâ-ı Benî Isrâ'il geçti. Ekserîsinin vazifeleri yalnız nübûvet, yalnız risâlet idi. Âlemi da'vet ederler. Dinleyen dinler, dinlemeyen def olur gider. Bir [173] şey yapamazlar. Ama bazilarına Rabbü'l-âlemîn nübûvetle beraber saltanat, hilâfet de verdi: Nâfîzü'l-kelâm kilinmiş, gazâ ile me'mûr edilmiş, cihâd-ı fî sebilillâh kendine, ümme-tine fermân buyurulmuş. İşte Hazret-i Dâvud bu zümre-i celîledendir.

Hazret-i Dâvud aleyhisselâm, ma'lûm! Câlût'u helâk etdi. Câlût nâmında bir melik-i cebbâr var idi. Amâlika'dan idi. Ortalığa zulm ederdi. Allah Tâlût Hazretlerine emr etti: Hazret-i Tâlût askeriyle beraber gitdi. Hazret-i Dâvud da

¹ Sâd, 38/26.

² Bakara, 2/30.

beraberdi. Allah nasîb etdi, Dâvud o Câlût'u öldürdü.¹ (وَلَمَّا وَرَأُوا بَيْرُوتَ وَجُنُودَهُ كِسَّاً لِـكَلِيلٍ كُـلُّهُ مَـنْ يَشَاءُ وَلَوْلَا) Onlar pek kalabalık idi. Tâlût'un askeri ise azlık idi, ashâb-i Bedir mikdâri üçüz on üç kişi idi. Fakat Hazret-i Dâvud da beraber idi, o vakit daha genc idi. Câlût'u okla vurdur. O zâlimi telef eylesedi.

وَقَلَّ ذَوْدُ جَالُوتَ وَاتِّيَهُ اللَّهُ الْمُلْكُ وَالْحَكْمُةُ وَعَلَمَهُ مَنْ يَشَاءُ وَلَوْلَا² دَفَعَ اللَّهُ النَّاسَ بِعَضَهُمْ بِعَضًا لِـكُـسْدَتِ الْأَرْضِ وَلَكِنَّ اللَّهُ فَوْ قَبْلُ عَلَى Hazret-i Dâvud Câlût'u katli etti. Okla vurdur öldürdü. Allahu Te'âlâ o zamandan i'tibâren Dâvud'un şanını, şöhretini büyültü: Kendisine mûlk ve sultanat verdi. Dilediği şeylerden ta'lîm buyurdu.

Eğer Cenâb-ı Bârî'nin bazı nâsin şerrini bazı ibâdi vâsitaıyla def' ve izâle buyurması olmasa idi yer yüzü başdan başa fâsid, bütün memâlik vîrân olurdu.. Sâ'iaka-i cehâletle, savlet-i vahsiyâne ile insanlar yekdiğerini mahv ederlerdi. Lâkin Allah âlemîne fazl ü inâyet sâhibidir. İntizâm-i cihâni siyânet buyurmaktadır. Sünnet-i căriyye-i sübhâniyyesi böyledir. Nasıl ki 31 Mart hâdise-i şekâvetkârânesini de şanlı orдумuz ile basıldı. O münevver fikirli dilâverân vâsitaıyla bâğı ve dâğı heriflerin savlet-i căhilâneleri üzerinden def' buyurdu da bu sâyede bütün kâ'inâtı dâire-i hêlakden, azîz ve mukaddes dîn ü milleti, bi'l-cümle Osmanlıları izmihîlâlden halâs eylesdi, bu fazl ü inâyeti âşikâr göründü. Felillâhi'l-hamdi alâ zâlik.

Sonra Hazret-i Tâlût kerîmesini de ona tezvîc etti. Vefat edince makâmine geçti, kendisinde nûbüvvet, hilâfet, sultanat, hepsi cem' oldu. Hazret-i Dâvud adâletle hukm eylesdi. Dünyâyi düzeltti. Çok zâlimlerin vûcûdunu ortadan kaldırıldı.

Cenâb-ı Allah (يَا أَعُوذُ أَنَا حَمْلُنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ)³ buyuruyor. İşte buna dâir Sultânî'l-Ârifin Mevlânâ Câmî güzel kelâmlar irâd etmiş. Silsileti'z-Zeheb kitâbında bu âyetden bahs ediyor. Bir takım nesâyih istinbât ediyor. Buyurur ki:

نص قرآن شنوکه حق فرمود
در مقام خطاب با دادو

Kur'ân-ı Kerîm'deki nass-i celili gör de ibret al. Allahu Te'âlâ hitâb makâmında yâ Dâvud buyurmuşdur: Padişâh-lara, halîfelere, ümerâya, vûzerâya, hepsine nesâyih-i âliyye veriyor.

که تر از خلیفکی دادیم
سوی خلق را ازان فرستادیم

Sana ben halîfeliğim verdim, niçin? Evet, niçin seni halîfe gönderdim, niçin sana sultanat verdim, niçin seni herkese sevdirdim, bütün millete nûfûzunu geçirdim? Evet! Yâ Dâvud, bilirsın ya, bunları niçin yaptım?

تادھی ملک را ز عدل اساس
حکم رانی بعدل بین الناس

Mülke, yani memâlik-i İslâmiyyeye adâlet temeli koyasın. Adâlet esâsi olmasa binâ-yi memleket yıkılır. Bütün bilâd-i İslâmiyyenin esâsi adâlettedir. O esâsi kurasın.

Nâs arasında adâletle hukm edesin. Zâlimlerden mazlûmların hakkını alasın. Her kim her kime tecâvüz ederse başını ezesin. Kisâsa kisâs, her ne ise hukm-i şer'i icrâ edesin.

هر که رانه ز عدل ستورست
از مقام خلیفکی دورست

Her kimde ki adâlet düstürü yoksa iyi bilsin ki halîfeliğinden uzakdır. Halîfeliğinden onda eser yokdur.

آنکه کیر دستم ز دبو سبق
عدل چون خواندش خلیفه حق

Allah'ın emrinin tutmayıp da şeytan'dan zulüm dersi alırsa adâlet hiç ona "halîfetullah" der mi? Hiç öyle kimseye "Allah'ın Halîfesi" ünvânı verilebilir mi? Tesvîlât-ı şeytaniyyeye tâbi' olur, Allah kânûnunu, şer'i atını bırakın da şeytan nasıl vesvese ilkâ ederse, ne yolda tahrîb-i bilâd, ta'zîb-i ibâd huşûl bulursa o yolda hareket eder. Kânûn-i adâlete âgâh olan ona "halîfe" der mi?

پیشته کرده خلاف فرمان را
کشنه نائب مناب شیطان را

Allah fermânının hilâfini âdet edinmiş. O hâlde şeytanın menâbına nâ'ib olur; "Halîfe-i şeytan" addolunur.

فِيَضِلَّكَ عَنِّي سَبِيلَ اللَّهِ⁴ () eğer sen nefsine uyrarsan, şeytanın tesvîlâtına kapılırsan sebil-i Hakk'dan saparsan, dalâlete düşersin. O hâlde gidecek yol şeytanın yoludur. Fi'l-hâkika şeytanın halîfesisin.

Allah'ın velileri olduğu gibi şeytanın da velileri var. Sûret-i Hak'dan görünerek velîlik da'vâsı edenler az degildir. (نَقَّالُوا أُولَئِءِ الشَّيْطَانِ) nazm-i celili bu sözümüzün şâhididir. Her zaman sûret-i hakdan görünen bir takım deccâller, pek çok münâfiklar [174] bulunur. Tesbîh elinde, zikir dilinde, misvâk başında, ortada gezinir, âleme muhlis görür, nasîhat vereceğim diye halkı idlâl eder, beynlerine tefrika düşürür, ibâdullâhi birbirine karıştırır, sefk-i dimâya bâdî olur, nasıl ki hezârân esefle emsâlini gördük.

Eviyâ-yi Rahmân ile evliyâ-yi şeytan arasında fârik pek çok alâmetler vardır. Fakat herkes fark edemez. Şeyhü'l-islâm İbn-i Teymiye hazretlerinin bu maksada dâir büyük bir eseri vardır. Sûret-i zâhirede herifler âbid, zâhid görünür. Lâkin fırsat buldukça bîçâreleri, sâde dilleri idlâl ederler. Onların içinde bir takım Melâmîler de vardır, her şeyi, bütün ahkâm-i şer'iyyeyi te'vîl ederler. Bir takım evhâm ve hâyâlatâ düşmüşler, te'vîlât-ı bâtileye sapmışlar, ibâdullâha türlü türlü efsâneler neşr ederler. (حَذَّلَهُمُ اللَّهُ وَدَمِرَهُمُ اجْمَعِينَ) İşte Mevlânâ Câmî bu beyt-i şerîfiyle bunları teşhîr ediyor:

¹ Bakara, 2/250.

² Bakara, 2/251

³ Sâd, 38/26.

⁴ Sâd, 38/26.

⁵ Nisâ, 4/76.

پیشته کرده خلاف فرمان را
کشته نائب مناب شیطان را

Ba'dehu buyurur:

حق زیشاھان بغیر عدل خواست
آسمان و زمین بعدل پیاست

Allah, şâhlardan, padişâhlardan adâletden başka birsey istemiyor. Vazîfeleri odur. Zîrâ yer gök adâletle durur, hîfz olunur. Zemîn ve âsumân Allah kudretiyle durur. Kudret-i ilâhiyye de hikmet üzerinedir. Adâletle kâ'imdır. Eğer adâlet-i ilâhiyye olmazsa ne yer kalır, ne gök. Kâ'inât nizâm ve intizâmından çıkar. İnsanlar hayvan gibi birbirlerini, telef ederler. Allah gayreti zuhûr etmese, adâlet-i ilâhiyye hükümdârlı olmasa nizâm ve intizâm-i kâ'inât zîr ü zeber olur.¹ (كَانَ فِيهَا الْهُنْدُ لَأَنَّ اللَّهَ لَنْ يَسْتَدِعَ Allah'dan başka hakim yokdur. Fakat adâlet-i ilâhiyye öyle bizim anladığımız gibi değildir.

Hak kulundan intikâmin yine abdiyle alır
Bilmeyen ilm-i ledünnü onu kul yaptı sanır

Allah kulundan intikâmi yine kulu ile alır. Fakat ilm-i ledünnü bilmeyenler gaflet ederler, mücâzât-ı vâki'ayı bir kul kendiliğinden yaptı zannederler. Hazret-i Mûsâ'ya bir kere hitâb-ı izzet geldi:

– Yâ Mûsâ! İster misin bir acâ'ib şey göresin, esrâr-ı ilâhiyyemi müşâhede edesin? Haydi git filân dört yol ağızında büyük bir çeşme vardır, oralarda bir yerde dur, sana bir ibret göstereceğim...

Hazret-i Mûsâ gitdi, o yeri buldu, çeşme etrafında bir ağaç arkasında durdu. Bir hayli zaman bekledi, ne gelen var, ne giden. Fakat hava da sıcak. Güneşin harâretli bir zamanı. Herkes işinde, gücünde. Bir hayli bekledi. Neden sonra bakdı ki karşısından bir atlı, bir süvârı geliyor. Doğru çeşme başına geldi. Atından indi. Pek ziyâde harârete düşmüştür, pek ziyâde susamış. Çeşmeden su içti. Atını bağladı. Kuşağıını, belindeki kemeri bir tarafa koyarak çeşmenin arkasına gitdi, hâcetini gördü, ne yapıysa yaptı, sonra eğildi, kuşağıını aldı. Her nasıla kemeri unutdu. Atına bindi, gitdi. Fakat Hazret-i Mûsâ'yı görmedi. O, bir ağacın altına oturmuş, kemâl-i dikkatle bu ahvâli ta'kîb eyliyordu. Çünkü merak etmişti: Bakalım acabâ ne olacak?...

Aradan biraz geçti. Bir çocuk geldi. On beş yaşına yakın. Bakdı orada bir kemer duruyor. Aldı, beline sardı, gitdi. Hazret-i Mûsâ onu da gördü.

Aradan bir müddet daha geçti. Bir a'mâ geldi. İki gözden alıl, görmez bir adamcağız. Bîçâre bir zavallı. Usûl ile çeşmeye gitdi. Abdest aldı. Çeşmenin bir kenârına çekildi. Kibleyi tâhmîn etti. Namaz kııldı. A'mâ tamâm selâm verip de kalkacağı bir sırada Hazret-i Mûsâ bakdı ki karşısından o atlı geliyor. Koşturarak geldi, büyük bir telâşla, bakdı çeşme üzerinde kemeri yok. Yolda hâtrına gelmiş. Mâlini almak üzere dönmiş. Tutundu a'mâya: – Benim kemermivardı burada...

– Ey?..

– Sen aldın, ver.

– Aman oğlum, ben a'mâyim. Ne gözüm var görecektir, ne kudretim var alacak. Ben şimdi geldim. Abdest aldım, namaz kııldı. Benim öyle seyden haberim yok.

– Yok... illâ sen aldın. Şimdi ya kemeri verirsin, her kime verdinse söylersin, yâhud seni burada helâk ederim...

– Aman etme, eyleme, filân...

Hiç kâr etmedi. Herif tokatı a'mâya yerleştirdi. O da kendisini korumak için sopasını siper ittihâz edecek oldu. Herif köprüdü. Pat, pat... Zâten a'mâ da kudret, meçâl yok... düşüp orada ölmeli mi?.. Onun üzerine atlı da oradan çekiliп gitdi.

Hazret-i Mûsâ seyr ediyor: – Yâ Rabb, dedi, ben ibret gösterge geldim, amma hayretde kaldım. Nasıl seydir bu? Adâlet-i ilâhiyyene muvâfîk gelmiyor ...

– Şimdi anlarsın, Yâ Mûsâ!..

Hitâbı geldi. Kollar bilmezler. İnsanlar, esrâr-ı ilâhiyyeye vâkif değiller. Gaybe âgâh olamazlar ki esrâr-ı ilâhiyyeden haberdâr olsunlar. Fakat bak şimdi hakîkati beyân olunaca bu da adâlet olduğunu anlarsın.

– Hani o atlı geldi, kemermi orada bırakdı, sonra bir çocuk geldi, kemeri aldı... işte o çocuğun babasının o atlıda alacağı vardi, hizmetinde bulunmuştu, hakkı kalmıştı, sonra öldü, [175] unutuldu. Fakat Allah unutmadı. İşte bugün o çocuk babasının hakkını aldı. O para babasından kalma bir hakdır.

– Peki, ya a'mânın suçu ne idi?..

– Onu şimdi böyle sâlih görürsün, değil mi? Elinde tesbîh, dilinde zikir, başında imâme... Olsa olsa bu kadar zâhid olur... Zâhiren böyle olan şu hâlin hakîkati müdâhişdir. Bu senin sâlih zannettığın a'mâ vaktiyle o atınınbabasını öldürmüştü. Sonra kaçdı, saklandı, aradılar, bulamadılar. Sonra bir kazâya uğradı. Hayli zaman böyle süründü. Zelîl ve miskîn cezâsını çekti. Nihâyet maktûlun evlâdi olan o atlı bu a'mâyı öldürdü. Babasının kisâsını aldı. Adâlet yeri buldu. Vâki'a o, babasının kâtili bu olduğunu bilmiyordu. Fakat Allah biliyordu.

Böyledir, zaman geçer, lâkin hak geçmez, âkîbet Allah adâletini gösterdi. İşte onu diyor Hazret-i Mevlânâ:

عدل ... الخ

Allah pâdişâhlardan adâletden başka birsey istemiyor. Adâlet olmasa insanlar birbirini yerler adâlet mutlaka yerini bulur. Ama er, geç... Mutlakâ:

Hak kulundan intikâmi yine abdiyle alır
Bilmeyen ilm-i ledünnü onu kul yaptı sanır

Sonra daha neler buyurur:

چون ... الخ

Şah dediğin milleti muhâfaza edecek çobandır. Koyun gibidir ibâdullah. Hadîs-i şerîfle bu sâbitdir² (كلكم راع و كلكم مسؤل عن رعيته) Râ'isiniz hepiniz. Hepiniz ra'iyyesinden mes'ûl

¹ Enbiyâ, 21/22.

² Buhârî, Sahîh, Kitâbü'l-Cum'a 10.

olacak. Böyledir. Bütün pâdişâhlar çobandır. Bütün ahâlî ra'iyyesidir. Bir evde de böyledir. O evin bir reîsi olur, ki o âilenin çobanı demekdir. O adamın zevcesi olur, kızı olur, hemşiresi olur, evlâdi olur, hademesi olur ... bunların hepinden mes'ûl birisi olur ki onların çobanıdır. Bak ne buyur Hazret-i Mevlânâ:

چون شبان را کارزار کرک بود
رمد را زان آفت بزرگ بود

Me'âzallah, diyor, eğer çoban kurdun yapacağı şeyleri yaparsa, onun mu'âmelesiyle mu'âmele ederse, yırtıcı olursa çare nedir?

Çoban kurddan muhâfaza edecekdi. Eğer çoban kendisi kurd olursa artık selâmet biter.

هر که را ... الخ

Her kimin gönlü adâlete meyl ederse, "Adalet yapayım" derse ona söyle ki halkın malından elini çeksin. Halkın malında gözü olursa adâlet yapamaz. Halkın malından tama'ını kes. Kesmezsen adâleti icrâ edemezsin. Niçin?

طبع ... الخ

Tama' ile adâlet, ateşle sudur. Yani adâlet sudur, tama' ise ateşdir. Bir yerde durur mu? Elbet ya o onu söndürür, yâhud beriki onu kurudur. Onlar ikisi bir yerde karâr kılamaz. Onun için hadîs-i şerîfde vârid olmuşdur:

¹ ثلث مهلّكات شح مطاع وهو متبع واعجاب المرء برأيه (شح مطاع) Cem'i-yetli bir hâdisidir. Çok güzeldir. İnsâni helâk-ı ebedîye sevki eden şeyler nedir? Üç şeydir diyor Hazret-i Peygamber effendimiz:

1. (شح مطاع) En birincisi şuhh-ı mutâ'dır. Yani itâ'at olunan, muktezâsına hareket olunan şâhîlik, harîslîk. ² (وَمَنْ يُوقِّعْ شَحَّ نَفْسِيَةً فَأُولَئِكَ مُمْكِنُوا لِهُمُ الْمُفْلِحُونَ) nazm-ı celili yok mu? "Şuhh" o demek. Dünyâda felâh bulanlar kimlerdir? Her kim nefsinini, gönlünün tam'ını kırmışsa onlar felâh bulurlar. Her şey'e, herkesin mâlinâ harîs olanlar, hased edenler dâimâ ötekini berikini soyup, her menfa'ati kendine çekmek isteyenler helâk olur giderler. Herkesde hirs var, lâkin uymamalı, eğer hevâ-yı nefsânîsine uyarسا, hırsıyla, hasediyle o yolda herkese mu'âmele ederse helâk olur.

2. (وهوى متبع) kendisine ittibâ' olunan hevâ-yı nefsânî kider-i sâbıkalarımızın birinde bu haslet-i zemîmeye dâir tafsîlât-ı vâfiye i'tâ olunmuşdur.

3. (واعجاب المرء برأيه) Kendi aklını beğenmek, kimseye danışmamak. Meşveret ne imiş, müzâkere ne imiş? Hiç kimse aklını bir şey'e ermez; yalnız kendi aklı erer fikrinde bulunmak ... İstibdâd odur. İnsan o yolda giderse helâk olur, ve onun helâki helâk-ı umûmîye sirâyet eder. Çünkü re's-i kârda bulunan kimseyin fenâlılığı umûma sirâyet eder. Vücutunu izâle etmeden dünyâ temizlenmez, onun için bu üçünü saymışdır Hazret-i Peygamber. Her kim o yolda ta'lîmât verirse, doğru söylese düşman olur, bir eser-i zekâvet

ibrâz ederse mahvına çalışır. Allah'ın nûrunu söndürmek ister. (بُرِيدُونَ لِيُطْلَقُوا نُورَ اللَّهِ) ³ Allah cümlemizi menâm-ı gafletden îkâz eyleye.

Tama'la adâlet ateşle sudur. Nasıl bir yerde bulunurlar? Halife'de, sîret-i peygamber olacak. Peygamber mesleğine gidecek. Hulefâ-yi Râşîdîn hazerâti ne yolda hareket etdiler? Hazret-i Ömer geceleyin bi'z-zât kendisi gezerdî. Hattâ bir def'a Âşere-i Mübeşsere'den Abdurrahman ibni Avf ile gezerken, gece karanlığında Medîne hâricine çıkmışdı:

– Allah bize emânet etmiş kollarını, derdi. Onlar uyuyacak, biz gezeceğiz, bir zarar olursa bana soracak ...

O kadar adâletivardı. Gezerken bir de bakdilar, ufak bir çadır kurulmuş. Bir garîb olduğunu anladılar:

– Bakalım, ne derdi var anlayalım.. ne müşkili var dinleyelim ... [176] dediler. O tarafa doğru teveccûh etdiler. Bakdilar, bir çocuk ağlaması, bir bîçâre kadın feryâdi iştiyor. Biraz daha tekarrub etdiler, dinlediler. Canhîrâş bir sesle kadıncağız hem âh ediyor, hem bir şeyler söyleniliyor:

– Ya Rabbi! Sen Ömer'den benim hakkımı al. Kim bilir, o, şimdî nerede ârâm-güzîn-i hayatı oluyor. Karnını doyurmuş, uyuyor, istirâhat ediyor. Biz ise burada üç çocukla beraber üç günden beri aç, çiplak inliyoruz. Ne bir lokma ekmeğin veren var, ne hâlimizi soran. Adâlet bunu mu iktizâeder? Benim kocam şehîd olsun, millet uğrunda cânını fedâ etsin de bugün millet ve halife onun âilesine lâkayd kalsın..

Hazret-i Ömer pek galeyâna geldi. Pek mahzûn ve müte'essif olarak biraz daha ilerledi. Seslendi, istîzân etti: –Müsâ'ade var mı yanınızza gelelim? Nereden geldiniz, derdiniz nedir, anlayalım?

– Allah'ın emrine, şer'-i şerîfe ri'âyet etmek şartıyla geliniz dedi. Kadın örtündü. Girdiler. Amân Ya Rabb ne dehşetli hâl! Ne hücre-i sefâlet!.. Bir tarafda iki bîçâre çocuk bî-tâb yatar, beride bir diğerî hazîn hazîn ağlıyor, diğer tarafda bir tencere su iki üç ateşin üzerinde mechûl bir hizmeti ifâya hazırlanıyor. Kadının tâb ü tüvâni kesilmiş, bayığın bir hâlde duruyor.

Sordular: – Siz kimsiniz, neye geldiniz buraya?

– Ben garîbü'd-diyâr bir bîkesim. Zevcim şehîd oldu. Sokaklarda kaldık. Halife Hazret-i Ömer bizi hiç görmedi. Gözetmedi. Bî-kes ve bî-vâye kaldık.

– Tencerede ne kayníyor?

– Hiç!.. Ne olacak? Biraz su koydum. Çocukları aldatmak için. Onlar ağladıkça "Ana ekmek.." dedikçe işte evlâdim, şimdî pişecek ... biraz ha bekle... diyerek üç gün üç gecedir bîçâreler bir intizâr-ı elîm içinde inliyorlar. Akşamdan beri tencerenin etrâfında oturup dumanları seyr ettîler. İki nihâyet bîtâb düşdü, uyudu. Biri de hâlâ ağlıyor. Bu tencereden hayât bekliyor...

– Gördün mü yâ İbni Avf? dedi Hazret-i Ömer; Allah bunu bize sormayacak mı?

Hemen beraber gitdiler, bir torba un, biraz yağ, bir hayli levâzîm aldılar. Hazret-i Ömer bunları arkasına yüklendi,

¹ İ. Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, Sâd Sûresi 27. âyetin tefsirinde.

² Haşr, 59/9.

³ Saff, 61/8.

Abdurrahman ibni Avf: – Aman efendim dedi. Müsâ'ade edin, ben taşıyayım...

– Hayır, dedi asıl ağır yük bendedir. Halife benim. Sen vezîrsin. Bugün taşımazsam yarın Allah kim bilir ne yükler taşıtacak, ne ukûbetler yükledecek...

Et-Tibrü'l-Mesbük fi Nasîhati'l-Mülük'de İmâm Gazâlî ber-tâfsîl yazmışdır. Ben kısa söylüyorum.*

Geldi, Hazret-i Ömer bi'z-zât ateşi canlandırdı. Onları usûlü dâiresinde karıştırarak yiyecek bir şey yaptı, çocukların uyandırdı. Bi'z-zât eliyle besledi. Kadın yedi. Zavallilar bir parça kendilerini topladılar. Bunun üzerine Hazret-i Halife sordu:

– Şimdi Ömer'e hakkını helâl eder misin?

– Şimdilik helâl ederim ...

Şimdilik diyor. Çünkü ilerisini düşünüyor. Sonra kadını aldı. Nereye götürmek lâzımsa götürdü. Kadına, çocuklara tahsîsât bağladı. İdârelerini te'mîn etti.

Hazret-i Fârûk dâimâ öyle diyorlardı: – Bir köprüden geçerken bir keçinin ayağı incinirse Allah bana soracak: “Niçin ben seni bir halife yapdım? Niçin o köprünün bozuk yerini yaptırmadın? Görmedin, aratmadın, sormadın? Memleketin hâlini tâhâk etmediğin?..” Allah bana soracak. Hilâfet ağır bir yükdür.

يَا ذَوُّ الْأَنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعْ¹ (الْهُوَى) Kur'an'da olursa bu, artık düşünmeli. Hazret-i Dâvud, ki peygamberdir, hiç hevâya tâbi' olur mu, hakikatden ayrılmı? Öyle iken Allah emr ediyor. Kiyâs etmeli. Sonra genelner ibret almalı.

– Eğer böyle yapmazsan sana azâb ederim!..

Peygambere karşı bu sözü söylüyor. Sonra gelenler bu yola gitmezlerse azâb çekmezler mi? Hem dünyâda, hem âhiretde azâbı şedid.

شد مشكل ... الخ ...

Ah, diyor Câmi, bugün doğru yola gitmek pek müşkil.

Bir çok padişâh olanlar parayı çekiyorlar, kolların hakkını yerler. Yetîmlerin hakkını gasb ederler. Hukûk-ı milleti gasb ederler, zerr ve sîme taparlar, kalb-i selîm sâhibi olamazlar... Nihayet âkîbetleri de vahîm olur. Ne dünyâsında hayır kalır, ne âhiretinden.

Allah cümle ümmet-i Muhammed'e hayırlı selâmetler ihsân eylesin. Cümlemizi râh-ı istikâmete îsâl eylesin. Bugün bu kadarla iktifâ edelim. Gelecek ders daha ziyâde bu bâbda izâhât veririz. Hilâfet çünkü pek büyük şeydir. Bunun hakkında söylenecek pek çok şeyler vardır. Hilâfetin şerâ'i, erkâni, vezâ'ifi var. Nasıl bir makâmdir bu? Vazîfesi neden ibâretdir? Mes'ûliyeti nasıldır? İslâmiyet hilâfeti ne sûretle telakkî etmişdir? İşte buralarını gelecek derslerde mümkün mertebe izâh edeceğiz. Cenâb-ı Hak pâdişâh-ı zîşânımızı adâletle, istikâmetle, kemâl-i emn ü âfiyetle taht-ı hümâyûnlarda ber-karâr eleye! Âmîn ... sümme âmîn.

-58. dersin sonu-

Yarın inşaallah te'âlâ, bir mâni' zuhûr etmezse, Hazret-i Üstâd-ı Muhterem Ayasofya'da derse çıkacaklardır.

* Müşârun-ileyh bu kitabı lisân-ı Fârisî üzerine te'lif etmişdi. Sonra telâmîzinden bir zât ta'rîb etmiş, sûret-i nefisede Mısır'da tab' olunmuşdur.

¹ Sâd, 38/26.

Dersa'âdet'te Bâbâlî Caddesinde
İdâre-i Mahsusâ

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukuk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

İhtâr: Mesleğimize muvâfik âsâr-1 ciddiyeye
ma'âl-mennûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbîdîn - H. Eşref Edîb

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	60	30
Vilâyatta	80	40
Memâlik-i ecnebiyyede	80	40 kuruştur.

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
11 Temmuz 1324

Dersa'âdet'te Nûshası 50 Paradır
Kirılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevi
20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

27 Mayıs 1909

07 Cemâziye'l-evvel 1327 Perşembe 14 Mayıs 1325

İkinci Cild - Aded: 38

[177] MEZÂYÂ-YI İNSÂNIYYE HASA'IL-İ FAZILA

İnsanın en mühim meziyeti, en âlı fazileti müterettib-i uhdesi, dâhil-i dâire-i kâbiliyeti olan vezâ'ifi ifâya ihtiyâm üzere bulunmasından, mesâ'î-i vâki'asını bu maksad-ı âliye hasr etmesinden ibâret olduğu vâreste-i tezkârdır.

Bu hakikati herkes bilir ve i'tirâf eder, bununla beraber ma'a't-teessûf bi-hakkın ifâ-yı vazife edenler pek az bulunur. Bu garâbete bâ'is olan esbâbın en birincisi insanların ale'l-ekser görenek ibtilâsiyla lehviyyâta dalmaları, mâ-lâ-yâ'nî addolunan a'mâle ihmâkle beyhûde yere izâ'a-i ev-kât etmeleridir.

İşte efrâd-ı müslimînin bu tarz-ı hayat ile hâsir-i hayrât olmalarını men' için Sultân-ı Serîr-ârâ-yı Risâlet efendimiz hazretleri her zaman îrşâd-ı ümmet ve ifâza-i envâr-ı hikmet buyurdukları ehâdis-i münîfenin birinde ¹ من حسن اسلام المرأة (ترکه مالا يعنى) buyurmuşlardır.

Kütüb-i Sitte'nin ekserisinde mervî bulunan şu hadîs-i me'âlî-redîf gâyet vecâzetiyle beraber terakkîyât-ı beseriyye ve intizâm-ı ahvâl-i umûmiyyenin medâr-ı a'zamî ciddiyet ve üssü'l-esâsî İslâh-ı meslek ü sîret olduğunu ifâde etmektedir.

Ma'nâ-yı celîli: Însânın mâ-lâ-ya'nîyi terk etmesi, kendisinde İslâmiyet'in kemâl bulmasından nâşîdir, yâhud İslâmiyet sifat-ı aliyyesinin emârât-ı hasenesi cümlesiindendir.

(Ma'nâ-yı evvele göre (من) ta'lîliye, sâniye göre teb'îziyye olur.)

Herhangi ma'nâ iltizâm olunsa ciddiyet-i hâl ü hareket, bi'l-cümle melâhîden mübâ'adet muktezâ-yı âlı-i emr-i di-yânet olduğu vâzîhan anlaşılmasına binâ'en hülâsa-i müfâd "Her merd-i müslim hakkında emr-i mühim kendisi hüsn-i

me'âş ü me'âd esbâbını istikmâl, yalnız salâh-ı hâl ve sa'âdet-i istikbâline bâ'is olacak ciddiyât ile iştigâl etmesinden ibârettdir" demek olur. Bu ise icâbât-ı asr ü zamâna tevfîkan, kavâ'id-i medeniyye iktizâsına göre kivâm-ı ebdân ve bekâ-yı nev'-i insân için emr-i zarûrî olan terakkîyât-ı sînâ'iyyeyi iltizâm ve menâfi'i hakâkiyye te'mîn edecek kemâlât-ı ilmiyye ve secâyâ-yı âliyye ihrâz ve iktisâbına sa'y ü ihtiyâm ile olabilir.

Bu hadîs-i şerîfin hâvî olduğu tenbîh-i âlı, îrşâd-ı Nebevî bütün havâyîc-i beseriyye hakkında cârîdir. Her şeyde ibrâz-ı ciddiyet, taharrî-i esbâb-ı mükemmeliyyet ile me'mûrûz. Her milletden ziyâde biz müterakkî olmalıyız. Her türlü hüner ve san'at bizde bulunmalıdır. Çünkü Kitâbımız şer'-i enverimiz bizi dâîmâ terakkî ve tekâmûle sevk ediyor. Ce-hâlet ve atâlet ile imrâr-ı hayat edenleri behâ'im derekesine indiriyor. Hâlbuki bugün biz hangi tarafımıza baksak, hangi umûr ve ahvâlimizi teftîş edecek olsak hiç birinde bir eser-i intizâm, emâre-i terakkî göremeyiz. Serâpâ mâ-lâ-ya'nî, en-vâ'-ı melâhî içinde gark olup kalmışız ve o mertebe müstağrak-ı bî-bâk olmuşuz ki giriftâr olduğumuz hâl-i tedennî ve noksâni idrâkden bile âciz bulunuyoruz.

Binâ'en-alâ-zâlik hiç bir şeyden ibret almıyoruz. Hattâ menâfi'-i maddiyye ve ma'nevîyyesi bi'l-bedâhe müşâhede olunan âsâr-1 medeniyyeye dahi atf-ı enzâr-ı rağbet etmiyoruz.

Meselâ zirâ'ate dâîr bâ'is-i suhûlet ve bâdî-i feyz ü berâket olacak her [178] nevî' âlât ü edevât-ı cedîde ihtira' edilmiş dururken, bunları istîmâle imkân ve kâbiliyyet var iken vilâyetimizin ekserisinde hâlâ tarz-ı kadîm üzere hayvan ile çift sürmeğe, harmân doğmeğe çalışmak mâ-lâ-yani ile iştigâlin en fâhişlerinden değil midir? Bu yolda hareket etmek, bu türlü hatâlara ısrâr eylemek mugâyir-i diyânet, vesâyâ-yı nebeviyyeye bi'l-iltizâm muhâlefet addolunmaz mı?

¹ İbn Mâce, Sünen, Kitâbü'l-Fiten 12.

Lâhika

Serrâh-ı ehâdîs bu hadîsin belâgatini îzâh sadedinde şöyle demişlerdir: (بن حسن اسلام) ta'bîr-i şerîfi “min-i tab’îziyye” ile îrâd buyuruldu. Zîrâ “mâlâ-ya’nî”nin terki İslâmîyet’in bir rüknü veya alâmeti olup rükn-i diğeri de “mâ-ya’nî”nin, vezâ’if-i mühimmenin ifâsîdir. Fakat mâ-lâ-ya’nî terk edilmedikçe vezâ’ifin ffâ ve istikmâline hâl ve zaman kalmayacağı âşikâr bulunduğu ve vesâyâ-yı şer’iyyede dâimâ tahliye beyânına tehliyeden ziyâde ihtimâm buyurula-geldiği cihetle şu hâdis-i şerîfde sarîhan yalnız terk-i mâ-lâ-ya’nî zîkr olunmuştur.

İbâd-ı mukellefîne ta’alluku bulunan umûr ve ahvâlî kisma inkisâm etmekdedir. Bunların her birini insan ya fi’le çıkarır yâhud terk eder. Bu i’tibâr ile aksâm dörde bâliğ olur. Bu aksâm-ı erba’ânın ikisi hüsün add olunur ki bunlar mâ-lâ-ya’nîyi işte[me]mek, mâlâ-ya’nîyi terk etmekdir. Diğer ikisi de emr-i kabîhdır ki evvelkilerin aksıdır. Terk-i kabâiy ile tahliye ve tebri’ e husûsuna i’tinâ olunmadıkça mehâsin ve kemâlât ile tehliye-i zât edilemeyecegi emr-i tabî’i ve âşikârdır. (Binâ’en-aleyh bazı buyleğâ-yı Arab (من اشتغل بما لا يعنيه فاته ما يعنيه) demişdir. Yani her kim mâlâ-ya’nîye sarf-ı mesâ’î ile ifnâ-yı kuvvet ederse mâ-ya’nî kendisini fevt eder, bâlâda îzâh olunduğu üzere istihsâilden mahrûm kilar.) Bi’l-cümle mukellefîne âid aksâm-ı mezkûrenin dört aded olmasına mebnî hadîs-i şerîf-i mezkûr hakkında İmâm Ebû Dâvud aleyhi’r-rahme “Rub’u'l-İslâm” addolu maşa’şâyandır demiş ise de İbn-i Hacer merhûm man-tûku i’tibâriyle “Nisfü'l-İslâm”, mefhûmu da beraberce mü-lâhaza olundukda tamâm-ı İslâm zübde-i cemî’-i ahkâm olmasında şüphe yokdur diyor. Zîrâ tamâm-ı İslâmîyyet, imti-sâl-i evâmir-i şerîf at “mâlâ-ya’nî” olan bi’l-cümle melâhî ve menâhîyi terk ile “mâ-ya’nî” olan vezâ’if-i ubûdiyyeti ifâdan ibâretdir. Hadîs-i şerîfde ise bunların birincisi sarîhan mez-kûr, ikincisi de min-i tab’îziyye delâletiyle münfehemdir.

El-hâsil bu hadîs-i şerîf nefs-i insâniyyeyi rezâ’îl ve nekâ-yisden tehzîb tarîkine irşâd etmekde olduğu gibi insan için hiç bir nef’-i hakiki te’mîn etmeyen her türlü iştîgâlâtдан da zâcir oluyor. Binâ’en-alâzâlik bedâ’î-i cevâmi’i ll-kelim-i Muhammedî den addolunmakdadır. Gâyet mûciz olmakla beraber bütün erkân-ı esâsiyyeyi muhtevî olan dört hadîs-i şerîfin biri budur. Diğerleri de sırası gelince beyân olunacakdır.

Bu ma’nâyi müş’ir daha bazı ehâdîs vardır. Ez cümle şehîden vefât eden bir sahâbî hakkında bazı zevât tarafından “Ona ne sa’adet ki doğru cennet-i a’lâyâ gidecek” denilmesi üzerine “Ne bilirsiniz, belki mâ-lâ-ya’nîye dâir ke-lâm etmiş yâhud mâ-ya’nî hakkında buhl ü imsâkde bulun-musûdûr” me’âlinde bir hadîs-i şerîf vârid olmuşdur, kezâlik Lokmân Hekîm’e fi’l-asl bir abd-i Habeşî iken nâ’il olduğu mertebe-i âliye-i vilâyetin sebebi su’âl olundukda (اما ادركت) (هذا المقام بصدق الحديث واداء الحقوق وترك مالا يعنيه) demiş idi. Yani bu makâm-ı âliye şu üç haslet sâyesinde nâ’il olabildim. Doğru söz söylemek, hukük-î nâsa ri’âyet eylemek bir de her türlü mâlâ-ya’nîden mücânebet etmek.

Hüllâsa-i makâl, vasâyâ-yı celîle-i Nebeviyye ne efrâdin, ne de hey’et-i umûmiyyenin hezliyât ve izâ’â-i evkât ile iştî-

ğâline müsâ’id olmayıp dâimâ te’mîn-i terakkîyyât edecek tedâbîr-i ciddiyye ile meşgûl bulunmamızı muktezîdir. Binâ-en-alâzâlik hepimiz ciddî olalım, vezâ’ifimizi ifâ edelim.

Manastırlı İsmâîl Hakkı

* * *

NECÂ’IB-İ KUR’ÂNÎYYE**Sûre-i Mulk: Âyet - 15**

فَوْ أَنَّهُ جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذَلِلًا فَامْشُوا فِي مَنَّاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ¹

Arzı size zelûl kılan odur (Allah celle şânuhû hazretleridir. Zât-ı ulûhiyyetinin hikmet-i aliyyesidir ki arzı size mün-kâd ve müsâhhâ etdi. Emr ü irâdenize tâbi’, menâfi’ ve mesâlihinize muvâfîk sûretde halk eyledi. Ayaklarınızın altında hor ve hakîrdır, siz onu çiğnersoniz, üzerinde yürü gezersiniz. Emrinize gerdân-dâde-i inkiyâddır, kuyular hafr eder, me’âdin ihrâc eyler, sular isâle eder, hubûbât zer’ eyler, eşcâr gars eder, mesken ve me’vâlar inşâ eyler, yollar küşâd edersiniz. Zemîn eger pek salb ve haşin olaydı zirâ’at için insan onun sînesini açamazdı; eger pek nerm ve mülâyim olaydı insanı hâmil olamayacağından kumluk veyâhûd batâklik mahallerde olduğu gibi insan her yerde batar idi; her iki takdîrce de ne hayat ve iktimâ’-i beser mümkün, ne i’-mâr ve tezyîn-i arz kâbil olurdu.) Şu hâlde siz onun omuzlarında yürüyen de Cenâb-ı Hakk’ın takdîr eylediği rîzîkdan ekl ü tenâvûl edin (Arzin sizin menâfi’ ve mesâlihinize muvâfîk tarz ve sûretde yaradılışındaki hikmet-i aliyyeyi te’em-mûl edin de aktâr ve nevâhîsinde gezip tozun, seyr ü seyâhat [179] edin ve bu vechile Perverdigâr-ı Keremkâr’ın her tarafa mebzûlen ihsân eylediği ni’am ve avâtfîdan nevâle-çin olun.)

İnsan aktâr-ı cihânda dönüp dolaşarak ni’am-i ilâhiyyeyi iktitâf eylemek, âsâr-ı Rabbâniyyeyi tedâkîk ile akl ü irfâni artmak, menâzir-ı muhtelife-i fitratı temâşâ ile lebrîz-i zevk ü neşât olmak, Cenâb-ı Rabb-i Kerîm’ın eltâf-ı mâ-lâ-nihâyesini hiss ü derk ile sûzân-ı aşkı olmak içindir ki hikmet-i aliyye ni’am ve avâtfîni rûy-i zemîne câ-becâ neşr etmişdir. Gerek tahsîl-i ilm ü kemâl, gerek kesb ü ticâret için ve gerek akvâm-ı münkarizanın harâbelerine bakâyâ-yı azamet-nü-mâsına atf-ı nigâh-ı ibret, gerek âsâr-ı hilkati temâşâ ve tedâkîk ile tenvîr-i fîki ü vicdân etmek üzere nevâhî-âlemde seyr u seyâhate cümle enâmi irşâd ve terğibi ve li-ecli’t-ticâre seyr ü sefer edenlerin medh ü sitâyişini mutazammîn bir çok âyât-ı Furkâniyye şeref-nuzûl eylemişdir.

Rûy-ı zemînde geniş geniş yollar açıp da âmed ü şûd etmekliğiniz için Cenâb-ı Hak arzi sizin menâfi’ ve mesâlihinize muvâfîk sûretde yaratdı me’âl-i münîfînde olarak Sûre-i Nûh’da ²(وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذَلِلًا فَامْشُوا مِنْهَا سُبُلًا فِي جَاهَاجَا) (وَآخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ) (يَسْتَغْوِيَنَّ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ) âyet-i kerîmesi de rûy-ı arzda seyr ü sefer

¹ Mulk, 67/15.

² Nûh, 71/19-20.

³ Müzzemmil, 73/20.

ederek ibtiğâ-i fazlullah edenleri, talebkâr-ı fazl ü kerem-i ilâhî olanları, yani ribh ü temettu' taleb ve kasıyla aktâr-ı arzda gezip dolaşanları medh ü sitâyiş buyurur. Tahsîl-i ilm efdal-i mekâsib olduğundan âyet-i kerîmede zikr olunan (*in tahsîl-i ilme âmm ve şâmil olduğu Tefsîr-i Ebüssuûd ile Rûhu'l-Beyân'da mastûrdur. Tekmîle-i Reddü'l-Muhtâr*'in Kitâbü'l-Mudârebesi'nde) kavîl-i şerîfi (يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ) diye tefsîr olundukdan sonra akd-i mudârabeye mudârabe denilmesi mudârib taleb-i ribh üzere ale'l-ağleb rûy-i zemînde seyr u sefer ettiği içindir denilmiştir. Bak! Cenâb-ı Hak ribh ü temettu'a benim fazl ü kermimdir buyuruyor. Kesb-i ticâret için seyr ü seyâhat edenleri medh ü sitâyiş ediyor. Mûfessîrin-i kirâm hazerâtı da tahsîl-i ilm efdal-i mekâsib olup bu dahi fazl ü kerem-i ilâhîyi taleb demek olduğundan tahsîl-i ilm için âhar diyâra şedd-i rahl edenler de bu senâ-i ilâhîye mazhardır diyorlar. Sen dînin ta'lîmât-ı celîlesine ihâle-i nigâh-ı dikkat et. Bedhâhâının dîn-i mübîn-i İslâm hakkında birer vesile ile cûr'et-yâb oldukları hilâf-ı hakîkat bühtânlarla aldanma. Onların: Edebi, ahlâkî, sıhhî, ictimâî, iktisâdî, idârî, siyâsî, hikmî.. diye sayıp döküp de bitiremedikleri mehâsin ve kemâlâtın kâffesini asl-ı usûlü'd-dîn olan Furkân-ı Mübîn câmi'dir. Ahkâm-ı aliyyesi her asır ve zamana muvâfîkdir. Beşeriyetin dâreyinde refâh ve sa'âdetini mütekeffildir. Hikmet dâlle-i mü'mindir, nerede bulursa onu alır. Kurûn-ı ahîrede İslâm'a târî olan inhitâtin, futûr-ı himmetin esbâbını, neden neş'et eylediğini müverrihîn-ı İslâm vâzhan beyân ediyorlar. Ku-rûn-ı úlâda âlem-i İslâm'ın satvet ve şevketi, fazl ü kemâli hâlî zîver-i cihân olan âsâr-ı azamet ve mefharetiyle ayândır. Bu da o düstûr-ı mükerremîn ahkâm-ı adl ü irfânına hüsn-i iktidâdan zuhûra gelmiş olduğuna âsâr-ı ecâni bîle şehâdet ediyor.

Kur'ân-ı Kerîm'de seyr ü sefere tergîb ve teşvîki mutazammin evâmir ve vasâyâ-yi ilâhiyye ondört mahalde teker-rür etmişdir. Buna mütedâir âyet-i celîle ber vech-i zîr nakl olunur:

قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ شَتْنَ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ
(Sûre-i Âl-i İmrân, âyet 137)

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ
(Sûre-i En'am, âyet 11)

أَقْلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ
(Sûre-i Yûsuf, âyet 109)

فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ
(Sûre-i Nahl, âyet 36)

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهَدًا وَسَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُلَالًا
(Sûre-i Tâhâ, âyet 20)¹

أَقْلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونُ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْنَلُونَ بِهَا أَوْ أَذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا
فَإِنَّهَا لَا تَعْمَلُ الْأَيْصَارُ وَلَكُنْ تَعْمَلُ الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ
(Sûre-i Hacc, âyet 46)

فُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ

(Sûre-i Neml, âyet 69)²

فُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَا الْخُلْقُ ثُمَّ اللَّهُ يُبَشِّرُ النَّاسَةَ الْآخِرَةَ إِنَّ
اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

(Sûre-i Ankebût, âyet 20)

أَوْلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا أَشَدَّ
مِنْهُمْ قُوَّةً وَأَنْكَرُوا الْأَرْضَ وَعَمِرُوهَا... الْآيَةُ

(Sûre-i Rûm, âyet 9)

فُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِ... الْآيَةُ

(Sûre-i Rûm, âyet 42)

أَوْلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ... الْآيَةُ

(Sûre-i Fâtır, âyet 44)

أَوْلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ... الْآيَةُ

(Sûre-i Mü'min, âyet 21)

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ... الْآيَةُ

(Sûre-i Mü'min, âyet 82)³

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ دَمَرَ اللَّهُ

عَلَيْهِمْ وَلِلْكَافِرِينَ أَمْلَاهُ

(Sûre-i Muhammed, âyet 10)

Müsellemâtdandır ki mutekaddimînin âsâr-ı mücesse-mesini gözle görmekde o kadar te'sîr-ı kavî vardır ki işitmekde o te'sîr yokdur.

شنیدن کی بودمانندیدن

ان آثارنا تدل علينا فاظروا بعدها الى الآثار

[180] Vaktiyle nâm ve şöhretleri dünyâyi tutmuş olan bunca milletlerin o cesîm eserleridir ki bugün bize onların hayât-ı mâziyyelerini ve zâ'il olmuş şân ü şevketlerini ayânen gösteriyor.

Bu ve daha emsâli nice evâmir ve ta'lîmât-ı seniyyeyi kendilerine rehber ittihâz eden bir çok e'âzîm vaktiyle seyr ü seyâhate çıktılar. Tetebbu'ât-ı âlimâneleri için güzel güzel cevelângâhlar bulduklar. Her birerleri meshûdâtnı, ma'lûmât-ı müktesebesini kayd u zabit etdi. Seyâhatnâmeler, kâmüslar, külliyyâtlar, mevzû'âtû'l-ulûmlar, tercüme-i hâller, umûmî husûsî târihler yazıldı. Ticâret için diyâr-ı ba'îdeye şedd-i rahl edilip nitâk-ı ticâret tevsi' olundu. Servet-i bilâd ticâret ile izdiyâd buldu. Akvâm-ı İslâmîye arasında vâsita-i ülfet ve mu'âşeret peydâ oldu. İdâre-i menzile, tedbîr-i müdüne, coğrafaya, ahvâl-i arza, hey'eete, menâkîb-ı tabî'ata, sanâyi-i settâya dâir ümmete eserler hedîye edildi. Diğer tarafdan ise tefsîr-i şerîfe, ehâdis-i Nebeviyye'ye, fıkha, usûl-i fıkha, ahkâm-ı i'tikâdiyyeye, kavâ'id-i lisâna, fesâhat ve belâğata mütedâir kitâblar tedvîn olunmakda idi. Ahkâm-ı Sultâniyye nâmiyla usûl-i idâreye müte'allik kitâblar dahi yazilarak tâ makâm-ı mu'allâ-yi hilâfetden muhitesiblere (belediye me'mûrlarına) da şartlara (polislere) candâriye-

² Âyet numarası sehven 70 yazılmıştır.

³ Âyet numarası sehven 79 yazılmıştır.

lere yani jandarmalara* kadar me'mûrîn ve müstahdemînîn vezâ'ifi gösterilmiş ve “Ra'iyye yani teb'a üzerine tasarruf maslahata menûtdur” dustûru usûl-i idârenin her şu'besinde üssü'l-esâs ittihâz kılınarak her husûsda nazar-ı mutâla'a-ya alınmış idi.

Bu cidd ü sa'yler zaman-ı sâlfide günden güne tevessü' ve terakkî ede ede nihâyet hicret-i seniyyenin beşinci ve altinci asırlarına doğru diyâr-ı İslâm'ın her cihetinde âsâr-ı fûyûz, envâr-ı ilm ü kemâl temevvûc ediyor idi. Dirîgâ! Ki bir tarafdan Ehl-i Salîb'in muhâsede ve hûcûmları, diğer tarafdan seyl-i belâ gibi Cengizlerin tuğyânları ile bu firdevs-i adl ü irfânın revnak ve intizâmî hayilden hayli haleldâr oldu. Buna da atâlet, noksân-ı himmet ve hamiyet gibi muhib-î mûlk ve ümmet olan ahvâl-i esef-nâk inzimâm etdi. Âkibet âlem-i İslâm'da bu görülen netâ'ic zuhûra geldi.

Ma'rûzât-ı vâkı'adan dahi müstebân olacağı üzere aktar-ı cihânda seyr ü seyâhatin menâfi' ve fevâ'idi bî-pâyândır. Bunun içindir ki asrimizda milel-i mütemeddenin hûkûm-dârâni, efrâd-ı hânedâni ekâbir ve a'yâni, dânişverân ve hukemâsı, üdebâsı, tüccârı, ehl-i hirfeti dünyâyi gezip dolاشıyorlar. Meşhûdât ve müktesebât-ı vâkı'alarıyla beşeriyeti, ale'l-husûs mensûb oldukları devlet ve vatani garîk-i lûtf ü in'âm ediyorlar. Padişâh-ı nev-cihân efendimizin an karîb bazı vilâyâti teşrif buyuracaklarına dâir evrâk-ı havâdisin tebşîrâtı teb'a-i mülûkâneleri ne kadar dilşâd, ne kadar mübtehic ve müftehr etse yeri vardır. Tebşîr olunan bu azm-ı pâdişâhî kalem-rev-i hûkûmet-i seniyyeleri için inşâ-allah berâ'at-i istihlâl-i hayr ü felâhdır.

با سفرها شاه کیخسرو شود
بى سفرها شاه کى خسرو شود

Kitâbullâh'da seyr ü sefere bunca tergîb ve teşvik ile beraber âtiyu'z-zîkr sekiz mahallinde ibnû's-sebile (yolcuya) muvâsâtın birr ü tâ'atden ve hayr-ı infâk cümlesiinden olduğu ve onlar mahall-i infâk ve sadaka olup mâl-ı ganîmetde dahi sehimleri bulunduğu beyân buyurulmuşdur:

...وَأَتَى الْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِ ذُو الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ
وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ - الآية

(Sûre-i Bakara, âyet 177)

يَسْتَغْلِثُوكُمْ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّهِ الْدِيْنُ وَالْأَقْرَبُونَ وَالْيَتَامَىٰ
وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ - الآية

(Sûre-i Bakara, âyet 215)

وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ
وَالْمَسَاكِينَ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجُنْبِ وَابْنِ السَّبِيلِ
وَمَا مَلَكْتُ أَيْمَانُكُمْ - الآية

(Sûre-i Nisâ, âyet 36)¹

* Candar: Lugâtde silâhî kimse ma'nâsına da gelir. Hulefâ-yı Abbâsiyye devrinde umûr-ı inzibâtda istihdâm olunan silâhî bir nevi' efrâda "candâriye" itlâk olunur idi. Fransızca'da ma'nâ-yı luğavisi i'tibâriyle silâh adamı demek olan "jan-d-arm" terkîb-i izâfisi "cândâr" vasf-ı terkîbine lâfzen ve ma'nen ne kadar karîb ve müşâbih.

¹ Âyet numarası sehven 35 yazılmıştır.

وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَيْمَتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِرَسُولِ اللَّهِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ
وَالْمَسَاكِينَ وَابْنِ السَّبِيلِ - الآية

(Sûre-i Enfâl, âyet 41)²

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤْلَفَةُ قُلُوبُهُمْ وَفِي
الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ - الآية

(Sûre-i Tevbe, âyet 60)³

وَاتَّدَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمُسْكِنَكَيْنَ وَابْنَ السَّبِيلِ
(Sûre-i İsrâ, âyet 26)

فَاتِّدَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمُسْكِنَكَيْنَ وَابْنَ السَّبِيلِ
(Sûre-i Rûm, âyet 38)

مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرْبَىٰ فَلَلَّهُ وَلِرَسُولِ اللَّهِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ
وَالْمَسَاكِينَ وَابْنِ السَّبِيلِ

(Sûre-i Haşr, âyet 7)

Bereketzâde: İsmâîl Hakkı

* * *

SONBAHARDА

“Hemşîrezâdem için”

Kederli, sisli bir akşamdı; ağlıyordu semâ;
Bütün ufukları sarmıştı muhteriz, mahcûb
Bulutlar ... İşte o mâtem-nisâr demde, bana
Uzatdı dest-i kazâ pek acıklı bir mektûb.

O bir kitâbe-i makberdi, eyleyince nazar
Karardı nûr-i nigâhim, bir iğbirâr-ı samût
İçinde ağladım; artık o şeb sabâha kadar
Gözümde dalgalanıp durdu bir civan tâbût!

[181] Senin o nûr-i tebessüm saçan dudaklarını,
O nazlı çehreni andıkça tîre oldu hayâl!
İnanmak istemiyordum ki gül yanaklarını,
Ecel hazan gibi çöksün de eylesin pâmâl.

Yazık!.. O yaşıda kim ümmîd eder ki böyle, senin
Bahâr-ı ömrün olur zîb-i haclegâh-ı adem.
Dokuz yaşında umulmaz bir iftirâk-ı hazîn;
Aceb şükûfe-i sevdâ misin nesin bilsem ...

Niçin niçin soluverdin zavallı (Ma'sûme)m?
Yaraşmıyor o kefen dûş-i nâzenîninde!
Nedir o çîn-i mü'ebbed kuzum cebîninde!
Bu kâ'inâta neden küsdün ey melek bilmem!..

Neden hayâta gücünden bilinmiyor sebebi;
Hudâ mı gördü sezâvâr kurb-i rahmetine?
Kitâb-ı hüsünü bir şî'r-i nâ-şenîde gibi
Okur, okur doyamazdım onun sabâhatine.

² Âyet numarası sehven 42 yazılmıştır.

³ Âyet numarası sehven 61 yazılmıştır.

Anar o demleri ben, şimdi muztarib düşkün,
Kemâl-i ye's ile tiflâné âh u zâr ederim;
Seninle, bak senin âlâm-ı hasretinle bugün
Enîn-i mâteme benzer bütün neşidelerim.

Gözümde şimdî cihan bir serâb-ı giryê-nümûd;
Bütün tabî'ati sarmakda bir melâl ü keder;
Sevimli, tâze çiçekler olup hazân-âlûd
O hüsni nâ'im-i câvîde sanki mâtem eder.

Yarın, senin gibi onlar da hep sönüp bitecek.
Bugünden işte o solgun, veremli çehreleri,
Yarınki levha-i mâtem-güzâni arz ederek
Diyor ki: Her ferahın var sonunda bir kederi.

Evet, güzel meleğim her safâ elemle biter;
Bu, bir latîfe-i kudret, bu bir hâlikatdır.
Fakat bahâr-ı şebâbında bir şüküfe-i ter
Açılmadan sararıp salsa mutlakâ acınır..

Bu nûkte, işte budur rûhumu mu'azzeb eden
Düşündürbeni ancak bu ... Yoksa inleyerek
Sönen hayatı beşer såde bir tahavvûlden,
Bir inkilâb-ı hâzînden ibâret olsa gerek ...

Dârû'l-funûn Edebiyat Şu'besi'nden
Hüseyin Cavid

Sirâtimüstakim

Bu bir neşide-i giryân ki her enîninden
Simâh-ı dehşete çarpar me'âl-i zâr-ı hayatı;
Yazık ki şîrimizin böyle en güzîninden
Nasîbimiz oluyor en açılı hissiyyât!

* * *

GARB, MEDENİYETİ NASIL BULMUŞ

Birinci sebeb: Cem'iyetler

Avrupa'da vaktiyle din ile ilim arasında bir harb-ı daimî vardı. İlme nusret için birtakım cem'iyetler, firkalar teşekkül etmişti ki bir kısmı kuvvet buluncaya kadar icrâ'ata el altından başlamış, diğer kısmı ise birden bire meydana atılmış idi. Bu ceng ü cidâlde din kendi tarafârânının kuvveti, hasmının ise bilakis za'afi [sebebiyle] dâimâ gâlib gelirdi. Bu galebe garbten, Endülüs ufuklarından görünen şems-i irfân-ı Muhammedî, Avrupa'yı ziyâdar edinceye kadar şarttan, Arabların ulûm ve fúnunu o mihr-i tâbânın ziyâsına iltihâk ile nurun alâ nûr oluncaya kadar devam etti.

Bu iki nûr-ı mübîn, ilim ile din, gittiği yere beraber götürdüğü medeniyet-i fâzilayı bulmak husûsunda kendisinden müstefid olmak için insanlarda bir temâyûl, bir istî'dâd gördü. Bu istî'dâd ise âbâ-yı dinin nûfûz ve şevketlerini sû-i istî'mâl etmelerinden; aklı, vicdâni şedîd bir esâret altında inletmelerinden; elhâsil fitrat-ı beseriyyenin tahammûl ede-

meyeceği bir derece-i ifrâta varmalarından ileri gelmişti. İşte insâniyet bu işkenceden kurtulmaya çare arayıp durduğu bir sırada bu iki nûr-ı mübîn karşısında görünce hemen ziyâ-yi reşâdına doğru koşmaya başladı. Artık bunun üzerrine âbâ-yı din, ricâl-i ilmi ateşlere atmak, vatanlarından sürüp çıkarmak, hükümetin gerek en büyük, gerek en küçük icrâ'ât-ı medeniyyesine varincaya kadar müdâhale etmek gibi hâlattan geri durmadılar. Hatta Fransa kralları Paris'in sokaklarına Endülüs'ün Kurtuba'sı gibi kaldırırm tefriş etmeye başladıkları zaman caddelerde sürü ile domuz beslemek menolunmuş idi. Bu memnu'iyete Papa Antuvan'ın papazları fena halde kızdı. Papa'nın, domuzları eskisi gibi serbest serbest gezebilmelidir, diye feryâda başladı. Bunun üzerine büyük gürültüler oldu. Nihâyet hükümet domuzların boyuna birer çan takmak şartıyla papazların metâlibini is'âfa mecbur oldu. Derler ki Kral Şîşman Philip'in atdan düşerek ölmesine sebep yine domuzlar olmuş, çünkü hayvan domuzların evvela kendisinden, sonra çandan fenâ halde ürkmüştü.

[182] Şimdi biri diyebilir ki: İyi ama o söylediğin devirde papazlar istemiş olsaydilar domuzların boyunlarına hiç çan takıtmayabilirlerdi, onların bu muvâfakatları medeniyete karşı bir lütuf, bir müsâ'adekârlık değil midir? Evet, vâkiâ zaman zaman böyle müsâ'adekârlıkları olmaz değildi, bunu teslim ederim. Ancak zannetmem ki Avrupalıların bugün mübâhî oldukları medeniyet-i hâzira te'sis ve te'yîde böyle müsâ'adeler kâfi gelsin. Medeniyetin kıymetini o kadar küçültmemeyiz.

İkinci sebeb: Tazyîk-i dînî

Bir taraftan ilme olan ihtiyacın şiddeti, diğer taraftan âbâ-yı dinin kemâl-i dehşeti müştâkân-ı ma'rifetin kulübündeki gayreti alabildiğine ateşledi, artık fûtûr bilmez bir azm ile çalışılar, işi ileri götürdüler, birçok hakîkatlara zafer-yâb oldular ki gâye-i medeniyet ve kemâle yol bulmak için efkâr onlardan çok müstefid oldu. Bundan böyle âbâ-yı din ile aralarındaki ceng ü cidâl galebeyi kâh bir tarafa, kâh öbür tarafa verirdi.

Vaktâki Nasranîleri İslâh dâiyesiyle Protestanlar zuhûr etti. Tarafdarân-ı ilim evvela ma'rifet uğrunda mücâhede edecek bir fırka zanniyle bunların tarafına geçti. Hatta meşhûr Erasmus da bunların arasında idi. Lakin Protestanlar maksatlarına zafer-yâb olarak nûfûzu ele aldıkları gibi zâhir-i akîdelerine muhâlif fikir besleyenleri öldürmeye başladılar. Bunun üzerine gerek Erasmus gerek refâkatindeki tarafdarân-ı hürriyet bir kenara çekildiler. Protestanları, fırka fırka olarak birbirini öldürün bu muslîhîn-ı dîni kendi hallerine bıraktılar. Erasmus diyor ki, Nasrâniyet'i İslâh etmek isteyen bu adamların böyle ilme düşman kesileceklerini hiç zannetmemiştim.

İslâh-ı din husûsunda müteferrik akîdeler sahip olan bu firkalar yalnız bir noktada birleşiyorlardı ki o da düsmân-ı müsterekleri olan Roma Katolik kilisesinin te'sîrinden emin olmaktı. Bu maksad hâsîl olunca birbirlerine hücum'a kalkıştılar. Âtes-i arb iyice kızıldı. Garbin en fâzıl müverihlerinden biri diyor ki:

"Bu firkalardan hangi biri makâm-ı iktidâra yükselirse ötekilerinin mahvi için ellerini levs-i cinayetle telvîs ederdi. Artık herkes bu hâlin devamından bî-zâr oldu. Firkaların birbirileyen cenkleşmesi, birbirinden ahz-ı intikâm ile uğraşması yüzünden hepsi de ayrı ayrı mutezarrî olduğu için birbirlerini serbest bırakmadı mutzâr oldular. Onlar bir tarafından bu gîrudâr içinde iken ilim öbür taraftan terakkî ederek birçok hakikatları keşfettiler, bu muhârebâtın ve hâmetini, hürriyet-i şahsiyyeye karşı şu hûcûmun felâketini göstererek uyûn-ı intibâhi açıyordu."

Üçüncü sebeb: İnkılâp

Burada Fransa inkılâb-ı kebîrinin ne gibi netâyic husûle getirdiğini, âbâ-ı dîne karşı ne sûretle kiyâm olunduğunu tafsile hâcet görmüyoruz, çünkü herkesin ma'lûmudur. Biz yalnız şunu söylemek istiyoruz ki Avrupa'da Nasrânîyet ulûm ve fûnûnu kemâl-i kereminden kabul etmedi, belki cem'iyât-ı ilmiyyenin galebe-i mutlakası tahtında kaldı da inkiyâda mecbûr oldu. Zaten başka türülü elinden gelmedi.

Dördüncü sebeb: Nasrânîyet'in terki

Âbâ-ı Nasrânîyet dinlerinde son derecede azm-i ikdâm, gayret sahibidirler, edyân-ı sâireden hîcbirinin rüesâsi bunlara yaklaşamaz. Evet, âbâ-ı Nasrânîyetinde gulü izhâr etmek, insanlar üzerinde şiddetle i'mâl-i nûfûz eylemekle beraber te'yîd-i din husûsunda hiç bir vesîleyi fevt etmemiş ve etmemektedirler. Dinin esaslarını teşyîde, dîne hücum eden şübhâti tenkide bunlar kadar harîs kavim yoktur. Bunlar ulûm-ı hâzırayı da akâid ve âdâb-ı Mesihîyyeyi tervîce vâsita ittihâz etmişlerdir. Ma'a-mâfih erbâb-ı ilim ve ricâl-i medeniyyet günden güne Nasrânîyet'ten yüz çevirmektedirler. Avâm-ı nâsin hâli de böyle.

İşte Fransa kilisenin kızı tanınmasına rağmen en ziyâde kilise aleyhinde o bulunuyor. Birçok devletler bütün kûre-i arzda Hristiyanlığı himâye etmeye kendilerine en büyük bir şeref addetmektedir, taraf taraf mutazam papaz mektepleri ve binlerce talebesi görülmekte olmakla beraber, e'âzîm-ı garb bunların hürriyet-i ta'lîmiyye ve ictimâ'iyyeleri tâhdîd olunmalıdır, diyor.

Hatta Protestan meşâhîr-i rü'âsâsından biri 1901'de Fransa'da îrâd eylediği bir nutukta ister Katoliklik olsun, ister Protestanlık olsun Nasrânîyet fâide-i ictimâ'iyyesini kaybetmiş olduğu gibi meziyet-i dîniyyesini de kaybetmiştir, dedikten sonra şu sözleri söylüyor: "Eğer din-i Mesihî İslâha muhtaç olan Katoliklik'ten başka bir şey değil ise, yâhud İslâh edilerek bugünkü hâle getirilen Protestanlık ise, asr-ı hâzır evlâdi aslâ hîristiyan olamaz."

Bu hatibin diğer bir sözünden şu anlaşılıyor ki kendisi, Mesihîyet müslümanlarının telakkisine mutâbik bir manâya alınmalıdır, demek istiyor. Eğer çalışır da emelini tervîce muvaffak olabilirse inşaallah din ile ilim daha doğrusu Nasrânîyet ile İslâm arasındaki hilâf zâil olur.

Misir Müftüsü Merhum
Seyh Muhammed Abdûh
Müttercimi Mehmed Âkif

Japonya Mektubları:

JAPONYA'DA İSLÂMÎYET

Bundan mukaddem dahi bir mektub yollamışdım.* Zannederim ki maksadım anlaşılmışdır. Bu kere umûm kâri'în-i kirâm nazâr-ı i'tibârına arz [183] edeceğim şudur ki: İlkî mâhdîr Japonya memleketinde bulunuyorum. Japonya dâhilinde bir çok büldân ve karyeleri cevelân etdim ve etmek-deyim. A'yân ve ulemâ ve umerâsiyla da mirâren sohbetlerde bulundum. Lisânlarımı dahi ifâde-i merâm edecek kadar öğrenmege çalışmakdayım. Umûm mektebleri de gezdim. Hükûmet mekteblerini ve husûsî mektebleri dolaşarak gözden geçirdim. Fakat mekâtib-i askeriyye ve devâ'îr-i askeriyyeleri gezmege bazı mümâne'atlar zuhûr ettiğinden bunu da bir vakt-i âhara terk etmeye mecbûr oldum. Şimdi buralarda kesb-i mu'ârefe olundukça, "el-ehemmû fe'l-ehemm" kâ'idesine ri'âyeten, bazı şeýlerden Sîrâtimüstakîm kâri'în-i kirâmına haber vermeği münâsib gördüm.

Sîrâtimüstakîm meccelle-i dîniyye olduğundan, burada birinci defâ olarak biz de mes'ele-i dîniyyeden söz açmağı tercih etdik. Japonya'da din mes'lesi her ne kadar mühim bir mes'ele değil ise de, bizim için bu mes'elenin ehemmiyeti olacağının şüphesizdir. Ma'a-mâfih ben ibtidâ Japonların din ile olan münâsibetlerini kâri'în-i kirâma arz edeceğim.

Benim nazarımda Japon milleti din noktasında bir kaç firkaya taksim olunabilir:

1. Asker, umerâ ve zâbitân: Bunların din ve i'tikâdları hükümdârları olan imparator Mikado cenâblarına itâ'at ve milletlerine de hizmetdir.

2. Ulemâ ve a'yân-ı belde: Bunlar arasında din lüzumu-nu hiss edenler de var. Bûdî Mezhebi çığlarından çıkmış, put-perestlikde menfa'at yokluğunu da i'tirâf etmekdedirler. Bu tâ'ife de az değil.

3. Bûdî Mezhebi'ni İslâh ederek eski hâline getirmek lüzumu-nu i'tikâd edenlerdir: Bunlar da öz fikirlerini tervîc etmek için husûsî cem'iyetler açmışlar. Hemen çalışmaktadırlar.

4. Fukarâ ve mesâkin tâ'ifesidir ki bunlar da nerede bir lokma ekmeğin görseler i'tikâdları oradadır. Îcâb ve maslahata göre Katolik, Protestan, Ortodoks mezheplerinden her birine girip çıkmaktadırlar. Bunlardan başkalar da olabilir ya! Fakat şimdi benim müşâhîdetim bu kadardır.

Hristiyân misyonerleri de elliinden geldiği kadar çalışmakda, külliyyetli paralar sarf etmekde devâm ediyorlar. Mektepler açmışlar, kılıseler binâ etmişler, milyonları vizir vizir savurmakda sebât ediyorlar.

İslâmîyet'e gelince: Burada İslâmîyet nâmına bir şeýler yokdur. Zâten bundan mukaddem dahi işaret etmiş idim. Fakat Mîsrü'l-Kâhire gençlerinden Ahmed Fazlı Bey nâmında bir zât-ı muhterem bundan üç sene mukaddem buraya gelmiş, bir Japon kızına te'ehhûl de etmiş, kendine mesken,

* Birinci mektub Üstâd-ı muhterem Manastırı İsmâîl Hakkı Efendi hazırları nâmına gönderilmiştir, inşâallah o da gelecek nûshaya derc edilecekdir.

filân, vâridât dahi tedârik ederek Japon mülküne şecere-i tayyibe-i İslâm'ı gars etmiş. Bu zât-i âli-kadrin haremî olan Seyyide Hanım hüsn-i ihtiyâriyla dîn-i mübîn-i İslâm'ı kabûl eylediği gibi mûmâ-ileyhânin vâlideleri de şeref-i İslâm ile müserref olmuşlardır. İşte İslâmîyet nâmına da şu var.

Gayûr Fazlı Bey, aksâ-yi şarkda İslâm kahramanı bu ke-re 1327 sene-i hicriyyesi birinci mâh-i mübârek Rebiülev-vel-i rûz-i fîrûz-i düşenbede (ni'me't-tesâdûf) birinci def'a olarak Japonya pây-i tahtı olan Tokyo beldesinin en büyük dâru'l-fünûnlarından Vasida Mektebi ders-i âmm salonunda hakâyık-i İslâm'dan bahs ederek İngiliz lisânında belîg bir nutuk îrâd etdi. Meclisde iki bin kadar dâru'l-fünûn talebesi hazır olduğu gibi a'yân-i beldeden dahi bazi zevât mevcûd idi. Fazlı Bey'in nutku tamâm üç sâ'at devâm etti. Kaç ke-reler hâzırın tarafından dehşetli tasfikler ile alkışlandı. Şimdilik ben burada Fazlı Bey'in nutkunun tafsîlâtından bahs edemeyeceğim. Zîrâ inşâallah an-kârib bir nûshasını, ya ki tercumesini Sîratimüstakîm İdâresi'ne yollayacağım. Fakat şunu diyeceğim: Fazlı Bey nutku Hazret-i Fahrû'l-kâ'inât a-leyhi ekmelü't-tâhiyyât Efendimizin rûh-i pâk-i Muhamme-dîlerini a'dâ'-i dîn-i mübîn-i İslâm olan misyonerlerin iftîrâ ve bühtânlarından tebri'e etdi.

Fazlı Bey bunun ile iktifâ etmemip 6'ncı Rebiülevvel'de şenbih günü nefs-i Tokyo beldesinde kâ'in Protestan Kilise-sinde misyonerler ekâbirinden dahi bir çok adamlar hazır olduğu hâlde bir nutk-ı belîg söyledi. Bu kere kilisede sekiz yüz kadar adamvardı burada dahi Fazlı Bey nutku büyük alkışlar ile telâkkî olundu. İşte şimdilik Japonya'da açılmış İslâm kapısı bu kadardır. Bundan başka hâzırda hiçbir şeylerimiz yokdur.

Bu abd-i âciz dahi birkaç meclisde iki yüzbeş yüz adam içinde defâ'atle nutuklar söyledim. Benim sözlerimin kâffesi Jayonya'nın pây-i taht gazetelerinde mufassal, ekse-rinde harfiyyen derc olunmuşdur. Ümîd olunur ki İslâmîyet Japonya kit'asına dahi kadem basdı. Şimdilik şu kadar ile kanâ'at eder ısek an kârib hidâyet-i sübâhîyye Japonları dahi tenvîr ederse fazl ü keremidir. Bîzim esâs maksadımız dîn-i mübîn-i İslâm'ı tebâlîg ve a'dâ hûcûmından müdâfa'a ve tebri'edir. Başka hiç birşeyler değildir. Zann ederim ki fîmâ ba'd ulemâ'-i İslâm'ın vazifesi de şudur. Husûsen Dersaadet ulemâsı bu cihetlere biraz göz salsalar fenâ olmazdı. Japon milletinde İngiliz lisâni gâyet şâyi'dir. Avâm arasında dahi İngiliz lisâni bilenler çok bulunur. Başka lisânlara e-hemmiyet vermemiştirlerdir.

Ben şimdilik makâlemi bununla iktifâ edeceğim. Fîmâ ba'd münâsebeti geldikçe bazı havâdîs yollar, mu'teber Sîratimüstakîm sütûnlarında kabûl olunursa teşekkür ederim.

Sibiryali

Abdürrâesîd İbrâhim

Tokyo

* * *

[184] TERÂCİM-İ AHVÂL YÂD-I MÂZÎ

-mâba'd-

Bilâ-imtihân mektebe girdik. Bir buçuk sene kadar devâmdan sonra bazı zevâtın tavsiyesi üzerine ben o esnâda küşâd edilmiş olan Dâru'l-fünûn'a geçdim. Fakat bir müddet murûr eder etmez devletce o zamana âid bazı mütâla'âta mebnî Dâru'l-fünûn kapandığından oradan edilecek istifâdeden mahrûm kaldım. Bu iki mektebde bî'l-hâssa hoşlandığım dersler: Coğrafya ile Hilmi Efendi'nin târih-i umûmî, Münif Paşa'nın ilm-i servet, Aziz Bey'in hikmet-i tabî'iyye, Vidinli Tevfik Paşa'nın riyâziye dersleri idi. O târihlerde Mülkiye Mektebi Dâru'l-mu'allimîn ile beraber Kovacilar'da Mütercim Rüsdü Paşa'nın konağında, Dâru'l-fünûn da şimdî Çenberlitaş'da Maârif Nezâreti'nin bulunduğu binâ idi.

Mektebe devâm ettiğim zamanlar ber-mu'tâd sabahları pek erken uyanır ve derslerimi mütâla'a ettikden sonra Hoca Şevket Efendi merhûmun ders okuttuğu câmi'e, dersden sonra da eve dönmek müşkil olduğundan oradan doğruca mektebe gider idim.

Bir âdet vardır ki dersi'âm hocalarının meşhûrları derslerini ileriye götürdükden sonra her sene başlarında mensûb oldukları selâtin câmi'lerinde bir müddet tedris ederler. Ba-dehu münâsib gördükleri civâr cevâmi' ve mesâcidde bi-rinde okudurlar. Bu i'tiyâda mebnî hoca merhûm da ekserî Hâfız Paşa Câmi'i ile ara sıra Çırçır, Dülgerzâde, Sarâchâ-nebaşı'nda vâki' Hüseyin Paşa, Atpazarı câmi'lerinde ve gâhî Fâtih Tavhânesi'nin dershânesinde (ale'l-ekser her medresede bir dershâne vardır) derse çıktı.

Fâide

(Tavhâne denilen bu dâru'l-hayr Fâtih Îmâreti'nin itti-sâlinde fi'l-asl acezenin iskân ve îvâları için inşâ edilmiş mü'essesât'dan iken git gide medrese olmuşdur. Aceze için binâ olunan mü'esseseye tâbhâne veyâhûd (ل) yerinde (و،و) ile tâvhâne deniyor. Fârisîde (ب) veyâhûd (و،و) kelimesi harâret, tüvân ve tâkat ma'nâlarına geldiğine ve elem-i cû' ve derd-i ta'ayyüs ile tâb ü tüvânî kesilmiş bîcâregân bu nevi' mü'essesâtı hayriyyede yeyip içikleri gibi soğuk günlerde de ismîp şedâ'id-i berdden muhâfaza olundukları için dir ki mü'essesâtı mezkûre bu isim ile tesmiye edilmişdir. Kütüb-i lügâtden Misbâh'da beyân olunmuşdur ki fukarâ için binâ kılınan mahalle Arabî'de rânın kesriyle "ribât" itlâk olunur. Hâniyye'de nakl edildiği üzere insanın tasadduk eylediği şeylerin efDALI "ribât" binâ etmekdir – İntehâ.)

İkindiden evvel mektebden çıkışlığı cihetle câmi'de ikin-di derslerine yetişirdik ve pek çok kere dersden sonra Mahmud Efendi'yle bir mahalde ictimâ' eyleyip o gün okuduğumuz dersleri münâvebe ile biri birimize takrîr ederek gece-nin sâ'at birini boyladığımız olurdu.

İkinci Kısım

Hezâr menâzir ve elvân olan güzergâh-ı hayâtda nigâş-te-i sahîfe-i beyân olduğu üzere bir müddet kat'-ı merâhil edildi. Sonra hayâtin bir devre-i cedîdesine dâhil olduk. Ne-

zâret-i Evkâf-ı Hümâyûn'da mesârifât-ı umûmiyye müdürü iken irtihâl-i dâr-ı bekâ eden biraderim Râsim Bey te'ehhül edip hâne-i pederden ayrıldığı bir zaman idi ki bir gün ikin-di dersinde iken Edirnekapısı'nda yangın var diye bir velve-le kopdu. Eve geldim, vâlideyi mahzûn ve mükedder gör-düm. Nice istirhâm ve isrâr üzerine kırâ evinin yandığını bir çok tesliyetler ile beraber söyledi ki o tesliyetlere kendisinin daha muhtac bulduğu dökdüğü göz yaşlarından nûmâ-yân oluyordu. Belli etmedim, bilakis ben kendisine tesliyet verdim. Fakat beni bir düşünmedir aldı. Zâten diyk iken şimdî bütün bütün muhtel olan ma'îsetimiz bir bakkal dük-kâniyla beş on kuruşluk sehme mühasir kaldı. Bu kime ye-tișecek? Mâni'-i tahsîl olmayacak bir ma'îset tedâriki lâzım. Bu nerede?.. Düşüne düşüne nihâyet Edirnekapısı hâri-cinde kabristânın Eyüb cihetinden müntehâlarına doğru mahalde vâkı' Mustafa Paşa Dergâhi'nda Şeyh Yahya Efendi matba'a küşâd etmiş idi, orada musahhihlik etmeye zih-nimde karâr verdim. Ders şerîklerimizin mütehayyizân-ı ez-kiyâsından Cumali Mustafa Efendi merhûm bu dergâhda yatıp kalkar ve matba'ada musahhihlik ederdi. Ben de ona refîk-i tashîh oldum. Zaman mevsim-i şîtâ idi. Sabah ezâ-nından bir iki sâ'at evvel evden kalkıp matba'aya giderdim. Gider iken dâhil-i sûrda korkmaz idim. Fakat kal'a kâpi-sinden çıkış tam kabristân içinden geçen yola teveccûh e-dince korkmağa başlar idim. Hele Zülâlî Çeşmesi'nin öbür tarafı sık sık servi ağaçları ve bütün bütün kabristân ile muhâât olup zâten gündüzleri bile mahûf olduğu cihetle zul-met-i leyilde vahşet ve mehâbeti birkaç derece daha arttığı gibi bazen firtinalı zamanlarda bu hâle servi ağaçlarının o dehset-engîz iniltileri de inzîmâm ettiğinden oralara geldiğim vakit yüregime büsbütün havf ü bîm istîlâ ederdi. Bunun için ale'l-ekser Zülâlî Çeşmesi'nin yanında birkaç sâniye havf ve tereddüd arasında tevakkuf ettikden sonra can hav-liyle ileriye doğru koşarak soluğu ta tekkenin köşe başına müsâdîf duvarı önünde alırdım. Bakdim olmayacak, bu tas-hîh vazîfesini sonraları gündüze çevirdim. Gündüzki meşâgil ve mütfâla'âtîma mânî' olmamak üzere sabah vaktini zâten kendim intihâb etmişdim.

Bu esnâda *İbret* gazetesi intîşâr eyledi. Ser muhariri edîb-i a'zam Kemâl Nâmîk Bey merhûm idi. Gazeteye bir iki makâle yazıp göndermiş [185] idim. Makâleleri her nasilsa Kemâl beğenmiş. Görüşmek arzâsunda olduğunu haber verdiler. Merhûm o zaman Şehzadebaşı'nda bir evde ikâmet ediyordu. Fart-ı iştîyâkla gitdim, görüşdüm. Beş-şetle kabûl ettikden sonra mine'l-kadîm ülfet ve muhabbet var imiş gibi konuşmağa başladı. Odada bir kaç kişi var iken kendisi gecelik rubasıyla göğüs bağır açık ayakda elini birisinin omuzuna dayamış mulâtefe ediyordu. Bir elini de benim omuzuma dayayıp beni de dâhil-i musâhabâye eyledi ara sıra dönüp odada bulunanlardan birisine mühim bir makâle imlâ ediyor idi. Ettiği mülâtefelerden biri de îmân-sızlar! Benim îcâd eylediğim elfâz ve ibârâtî öyle intihâl ve istî'mâl ediyorsunuz ki ben bile benim olduğunu güçlükle anlıyorum diye ettiği mülâtefe-i zarîfâne idi. Bu sözün mu-hâtabı iki zât olup biri hâzır bi'l-meclis diğeri gâ'ib idi. Ey rûh-ı Kemâl! Şâd ol, îcâd veya tervîc ettiğin elfâz ve ta'bîrât-

ile lisânımızı tevsî' ve tezyîn eyledin, bugün bütün erbâb-ı kalem o elfâz ve ta'bîrâtî istî'mâl ederek nâm-ı Kemâl bey-ne'l-enâm ta'zîm ve muhabbet ile yâd olunuyor. Her ka-lemden her dem sana Fâtihalar ithâf ediliyor. Matba'a ya devâm etmemi merhûm bana tenbîh eyledi. Bunun üzerine ara sıra Beyoğlu'nda Haçopulo Çarşısı'nda *İbret* gazetesi idârehânesine gelip gitmeğe başladım. Kemâl Bey'i iki üç kere daha ya gördüm ya görmedim. İdârehânedede görüşdüğüm konusduğum şimdi Sîhîye Reîsi Midhat Efendi haz-retleri idi. Âtîde zîkr olunacağı üzere bir âlem-i ibtilâda me-ger üç sene iki mâh kadar refâkatimiz mukadder bulunmuş olan Reji Komiseri Nûri Bey merhûm ile Meclis-i Meb'ûsân a'zâsından Antalya Meb'ûsu Ebuzziya Tevfîk Beyefendi'yi o zamane dek velev tesâdüfî olsun gördüğüm hiç hâtrîma gelmiyor.

Ben gazete idârehânesine devâma başlayalıdan beri he-nüz iki üç mâh kadar bir müddet geçmiş idi ki Kemâl Bey'in *Silistre Yâhud Vatan* nâmındaki eser-i meşhûru bir gece Gedikpaşa'da Güllü Agob'un Tiyatrosu'nda sahne-i temâşâya vaz' olundu. O gece tiyatrodâ fevkâ'l-hadd izdihâm var idi. Eser peyâpey alkışlara gark edildi. Müte'âkiben *İbret* ilgâ olundu ve muharrir-i âciz de birlikde olduğu hâlde sâlîfî'z-zîkr zevât bilâd-ı muhâlifeye teb'îd edildi. Îbtidâ-yı emirde nasıl ve nerelere ta'zîb edileceğimiz ma'lûm değil idi, dedim:

Sürüldü pîşvâyân-ı vatan bir semt-i mechûle
Ferâmûş etmeyin ahbâb! ihvâni du'ânîzdan

Bereketzâde: İsmâîl Hakkı

* * *

HADÎKA-İ FİKRIYYE

İLHÂDÎN HUZÛR-İ İLİMDEKİ MEVKÎ'İ

Dinsizlerin şübhâtiyle onların gâyet vâhî olan istîskâ-lâtını serd için trâdına mecbûr olduğumuz yukarıki fasillar, bu adamların muhâât oldukları dalâli göstermeye, cihan-ı ilimdeki mevkilerini anlatmaya, elhâsil bunları maârif-i hâzîranın hâmîsi, ilmin rûkn-i a'zamı, felsefe-i ameliyyenin kutbu zannolunan bazı gâfil şarkılarının, bilmeyerek çikardıkları evc-i mevhûm-ı rif'atten hazırl-i muhakkariyyete indirmeye bâliğan mâ-belağ kâfi ise de biz şimdî bir de "İlhâdîn Huzûr-ı İlîmdeki Mevkî'i" nâmî altında bir fasıl yürütümk istiyoruz: Tâ ki öyle en celî bedîhiyâti inkâr derekelerinden ilmin pek âlî olduğu, onu kulüb-î insaniyyetteki nûr-î îmâni itfâya âlet ittihâz etmek maksadıyla mecnûnâne harekâta kalkışan bir takım esâfile kuvvetü'z-zahr olmaya hiç bir zaman tenezzül etmeyeceği berâhîm-î mahsûsa ile sâbit olsun.

İlim nedir?

A'sâr-ı sâlîfede ilim, zan üzerine binâ edilmiş bir takım farâziyelerle noksan-âlûd tecrübe, hurâfât ile meşbû' ma-salların hey'et-i mahlûtasına itlak olunur; o zamanlar gerek müdirekât-ı akliyyeye, gerek mahsûsât-ı tecrübeyyeye dâir söylemiş oldukları her bir söz ilim nâmîni alırdı. Ümmîm-i ka-dîmenin kitablarından en mu'teberini, bilfâz Aristo'nun bir

eserini alıp okusunuz şâibe-i zünûn ve evhâmdan pâk, tasavvurât-ı garîbeden âzâde hemen de hiç bir hakikat bulamazsınız. İşte bunun neticesi olarak ilm-i vâhidin iki muhtelif ümmet arasındaki ihtilâf-ı tâmmîndan dolayı beyne'l-ümem râbîta-i ilmiyye külliyyen mefkûd idi. Çünkü her kavim kâhinlerinin, feylesoflarının evhâm ve efkâri arasında kendi akâidini, âdâtını te'yîde medâr olacak, tabi'atına muvâfik gelecek ne bulduysa ilme idhâl ettiği gibi öbür kavim de aynıyle hareket etti.

Hüllâsa-i kelâm, kurûn-ı mâziyyede ilim, hevesât-ı nefsâniyyenin, mu'tekadât-ı hurâfiyyenin, i'tiyâdât-ı mahalliyenin esîri idi; hâlbuki bunlara hâkim olması îcâb eder idi.

Lâkin asr-ı hâzır istilâhında ilim havâssin delâleâtiyle, mükerren yapılan tecârib-i müdekkikânenin şehâdetiyle sübüt bulan müdrekât-ı insaniyyenin mecmû'udur ki i'tikâdâttan, âdâttan, faraziyât ve zanniyâtta tamamıyla müstakildir. Bunun için bir memlekette kimya ismi altındaki ilim ne ise kürenin ona mukâbil gelen memleketinde de aynıdır. Tecrübe ve tedkîkin hükmü altında bulunan bütün ulûm-ı sâire de bunun aynıdır.

İşte sıhhât ve hakikati en kavî delil ile sâbit, binâ'en-aleyh teslimî vâcib olan ilim bu türlü olur. En kavî delil ise havâssin tedkîk ve imtihânına arz-ı inkîyâd edebilenidir. Şu kadar ki bazı faraziyât ve tahmînâtın isti'mâline dâimî sûrette ihtiyaç vardır. Çünkü envâ'ı arasında bu kadar tehâlüf hüküm-ferma iken bu müdrekât ve mahsûsâtdan âlem-i sînâ'atta intifâ edilebilmek için bunda hâkim olan kânûn-ı tabî'i bilinerek o taraftan ve o vâsita ile bir nizâm-ı inzibât altına almak, bunun [186] için de bunların birbirine müşâbih olan envâ'ı birleştirilerek aralarında bir râbîta ihdâs edilmek elzemdir.

Meselâ şunlar üzerine filân kânûn hâkimdir, o kânûn da şundan ibârettir, tarzındaki tâkyîde ihtiyaç bundan neş'et ediyor. Binâ'en-aleyh bu faraziyâtta biri âsâr ve müşhûdât ile daha ziyâde münâsebette bulunur, onların en başlı havâs ve vezâîfini daha açık bir sûrette tefsîre medâr olursa, hakikaten faraziyât-ı sâireden daha karîb olacağı için, ilmen – ilmin terakkîyat-ı âtiyyesi sâyesinde ilerde daha akrabî bulunmasına intizâren – sûret-i muvakkatede o faraziyeyi kabul ederler. Binâ'en-aleyh tâbi oldukları kânûn-ı tabî'îyi bulmak istedikleri âsâr ve müşhûdâtı tefsîr ve izâha daha ziyâde medâr olan, hakikaten evvelkinden daha yakın bulunan diğer bir faraziye zuhûr edince ilmen eskisini derhal taqâyîr ve ta'dîle âmâdedirler.

Zaten feylesof-ı şehrî Ogüst Sibastiye'nin *Felsefe-i Din* nâmındaki eserinden aldığımız şu sözler, yukarıda da nakledilmiş idi: "İlmîn her fer'inde, her mebhasinde hâiz oldukları ma'lûmâtın nisbetle pek mahdûd bir cüz'ünden ibâret olduğunu herkesten evvel i'tirâf eden yine ulemâdır. Tevâzû'da en ileri gidenler ise ilmen en onde bulunanlardır. Bununla beraber ulemâının hepsi de mu'teriftirler ki şimdîye kadar âlem-i tabî'atte nâil oldukları keşfiyat, icrâ ettikleri tebâbuât meçhul kalan serâire nisbetle hiçten başka bir şey değildir. Binâ'en-aleyh bunlar vaz' etmiş oldukları usûl ve kavâidi an-be-an ta'dîl ve tenkîha, nazariyelerini gitgide tev-

sî'a, müşâhedât-ı cedîdelerini de eski meşhûdât-ı sahîhalârina ilâveye âmâdedirler."

Meşhûr Camille Flammarion diyor ki: "İlm-i hey'et, tabî'at, kimya istilâhînca nazariye nedir? Biz evvelâ bir takım meşhûdât ve mahsûsâti görüyoruz. Sonra bunlar derece-i kifâyeyi bulunca umûmumu birden bir kânûnun dâire-i şûmûlüne vermek için birbirine rabbetmek çâresini araştırıyoruz. Lâkin acaba bu kânûnu gözümüzle görüyor muyuz? Hayır. Biz onu ancak meşhûdâtımızı imtihân etmek sûretiyle bulmak istiyoruz. Hatta çok defalar bu kânûna verdigimiz ismin, onunla pek o kadar münâsebeti olmadığı da vâki' oluyor. Binâ'en-aleyh bizim taharrî-i serâir ile mecbûl olan akl-ı serbâzımızı mâhiyet-i eşyâya îsâle tevassut eden bu nazariye hakikat-i emirde bir farzdan ibâret olup kadr ü kıymeti de ancak bize mer'iyyât-ı mahsûsenin mestûr olanları hakkında verebileceği izâhattan ibârettir. O hâlde bu kânûn da az zaman sonrahevâ-yi mensiyete karışıp gitmesi pek muhtemel olan vâhî bir takım faraziyât ve zanniyât sırasında kalır, faraziyât-ı ilmiyye makâmına yükselmesi ancak sıhhati bi'l-imtihân sübût bulduğu zaman kâbil olabilir."

Buraları kâri'în-i kirâmin nazârunda tahakkuk ettikten sonra iyice anlaşılır ki asr-ı hâzîrdaki ilmin vazifesi eşyânın zevâhirini, serâirini havâs ve meşâirin iânesiyle araştırmaktır; nazariyâti ise, dâire-i fûnûn genişledikçe o nazariyât ile münâsebeti olan yeni yeni keşfiyat zuhûra geldikçe ta'dîl ve taqâyîre namzet olan bir takım faraziyât-ı muvakkateden ibârettir. Ulûm-ı hâzîranın vazifesi bundan ibâret olduğu halde onu nefy-i Sâni'a âlet ittihâzına kalkışmak maddenin mâverasındaki avâlimin kâffesini inkâra, edyân ve akâidi ibtâle sevkettigini iddiâ eylemek ona karşı azîm bir bühtân olur.

Şimdi biri çıkış yapabilir ki: Pek âlâ, kendilerini erkânnâdan addetmeyeceğini belli etmek isteyenlerin ulûm-ı hâzîra nâmına uzun uzadiya bir çok da'vâ ile Sâni'i, rûhu, ebediyeti inkâra kalkışarak dünyayı velveleye veren bu adamlar kimlerdir?

Evet, biz bu gibi erbâb-ı tuğyânın mevkî'-i hakikilerini enzâra, dereke-i irfanlarını efkâra göstermek; kendilerinin öyle sözüne i'timâd edilir ulemâ zümresinden olmadığını umûma anlatmak için ne demiş olsak –böyle mühim mevzularda sözümüz mevsûk bile olsa– eminim ki yine bazilarının nazârunda ifrât ile ithâm olunmaktan kurtulamayız. Binâ'en-aleyh sözümüzün daha şâyân-ı ihticâc, daha mües-sir olması için esâtize-i ilmin bu adamlar hakkında ne gibi mütâla'ada bulunduklarını makâm-ı istîshâdda îrâd etmemiz elzemdir.

Camille Flammarion diyor ki: "Esâtize-i ilim mevcûdâtın devam ve istimrârı mes'elesini halletmekten âciz kaldıkları için bir Hâlik-ı mutlakin vücûdu zarûrî olduğu ve usûl-i eşyâdaki sırrı anlamak tevâlî ve teâkub-ı kâinâtî izah edebilmek için de o Hâlik'in mevcûdât üzerinde bir te'sîr-i dâim ve müstemirri bulunduğu mu'teriftirler. Lâkin bunların til-mizleri üstâdlarına tefevvuk dâiyesinde bulunarak onların nazariyelerini tahrîfe kalkışıyorlar. Hâlbuki bir taraftan da yalan yere kendilerini o nazariyelerin hâmisi, tarafdarı gös-teriyorlar."

İşte maddiyyûn hakkında ulemâının şehâdeti bu merkez-

dedir. Eğer bunların içinde ilmine i'timâd olunur bir âlim, yâhud kavmi arasında hâiz-i makâm-ı fazilet bir fâzil bulunmuş olsaydı tabî'î Flammarión gibi akı ba sında bir adam kalkıp ta bu müfrit müddeilerin ilimde henüz tilmiz olup esâtize derecesine varmadıklarını, üstâdlarının vaz' etmiş olduğu nazariyâti tahrîf ederek ilmin yüzünü karartacak derecede emânete hiyânet eder gürûhtan bulunduklarını alâ rü'ûsi'l-eşhâd söylemezdi.

Müşarün-ileyh diyor ki: "Ulûmun tedrîsinde, müdâfa'a-kârlığında bulunanlardan bazılarıyla, kendilerine şurrah-ı ilim süsü veren diğer bir takımları halka bâtil, vahîm bir alay mezâhib telkîn etmektedirler."

Hakikate atşân, fakat perişân olan birçok efkâr bunların kitablarından muhtaç oldukları ma'lûmatı alırken birlikte, o zehr-i serî'[187]t-te'sîri de içiyorlar ki o semm-i mühlik kalblerindeki fezâil-i ma'rifeti derhal mahvediyor. Binâ'en-aleyh yavaş yavaş ilerleyerek bizi korkutmakta olan bu dâhiyenin seyrini tevkîf etmek kat'iyyen lâzımdır. Bunun içinde bu mezâhibi huzûr-ı münâkaşa ve imtihâna çekerek mâhiyetlerini meydana koymak, öyle bazları tarafından zan-nolunduğu gibi ilimle hiç münâsebeti olmayarak belki bir takım efkâr-ı câmidenin mahsûlât-ı vehmiyyesinden ibâret bulunduğu berâhîn ile göstermek iktizâ eder. Evet bu efkâr şems-i ziyyâ-pâş-ı ilimden gâyet za f, seyr-i tabî'isinden münharif bir şu dan başka bir şey iktibas edememişken kendisini tamamıyla ilim üzerine müesses zannediyor."

Evet, ilhâd ilme, akla nisbet olunmak, yâhud bir meslek tesmiye edilmek, elhâsil nazar-ı ehemmiyyete alınamak dâre-celerinden pek aşağıdadır. Daha doğrusu ilhad, şeyâtîn-i evhâmin nüfûzuna müsâid bazı ukûle tareyân eden bir ve-himden başka bir şey değildir.

Hiss-i i'tikâd bütün ihtiâsât meyânında kalb-i insanîye en ziyyâde mülâhik olanıdır. Hem erbâb-ı inkârn bu hissi duymaları ashâb-ı i'tikâddan aşağı değildir. Belki evvelkilerin cahd ü inkâra kalkışmaları, kendilerinin o histen daha ziyyâde müte'essir olduklarını gösteriyor. Şu kadar ki yolu sapittiklarından dolayı sâika-i hayretle bir zulmet-âbâd-ı hîçâ-hîce düşmüsler de kurtulmak için vâdî-i farazîyyâta girmekten, günâgûn safsatalar içâd etmekten başka çare bulamamışlar; hâlbuki bâsira-i im'ânlarını kaplayan gîşâ-yi gafleti kaldırsalar da o safsatları iyice görseler hemen hepsini kaldırıf atarlardı.

Eğer bize dünyada kendi vicdânına karşı yalan söyleyenlerin, kendi kendisini aldatanların en ileride bulunuñ kimdir, diye sorulsa, bilâ tereddüt "kendisinin mülhid olduğunu kâil olandır." cevabını verirdik. Eğer mülhidlerin huzur-ı ilimdeki mevkî'lerini öğrenmek isterseniz dinleyiniz: Mü'min ile mülhid mevcûdâti ikrâr husûsunda müttehid-dirler. Yani kâinatta ne varsa muhkem bir takım kavânîne, makâsîd-ı hikmet üzerine müesses kavâid-i sâbîteye tâbi' olduğunu mukîdrîrlar. Hele şu zamanda hiç bir beyinsiz tasavvur olunamaz ki kâinat-ı ulviyye ve süflîyyenin kavânîn-i sâbîte-i muhkemeye tâbi' olmadığı iddiâsında bulunabisin. Evet böyle bir sersem asrımızda bulunmadığı gibi a'sâr-ı müstakbeleden birinde de bulunamaz. Çünkü ulûm-ı ta-

bî'îye ve riyâziyye bu kavânîn üzerine binâ olunmuştur. Bu kavânîn olmasaydı bi't-tabî' ilim de olmazdı.

Şimdi mü'min ile mülhid arasındaki yegâne fark sudur ki mülhid nazarını kavânîn-i kevnin yalnız mezâhirine, âsârîna hasrederek o kavânînin mâhiyetini te'emmülden kasr eder. Mesela o der ki: Kevâkib câzibe kânûnu vâsîtasîyle yek-diğerinden muayyen olan mesâfede durabilmektedir. (Hâlbuki o kânûnu görmüyor) Nebâtât imtisâs kavânîni sâyesinde tegaddi etmektedir. Böylece ilimde terakkî ederek illet ve hakikatini idrâke muktedir olamadığı diğer bazı esrâr-ı tabîata vâkîf oldukça onlar için de husûsî birer kânûn ihtirâ eder. O hâlde ihtirâ-kerdesi olan kavânîn nâ-mütenâhîdir.

Mü'mine gelince vâkı'â o da kavânîn-i kevnin âsârını te'emmülden kusûr etmez. Lâkin nazarını yalnız bunlara has-retmeyip mecmû'u birden piş-gâh-ı im'âna alır, hepsi ayrı ayrı tedkîk eder. O zaman bu kavânînin müstakîlün bizzât olmadığını, belki bütün mevcûdât üzerinde tasarruf eden bir kuvve-i yegânenin mezâhir-i muhtelîfesi olduğunu görür. Hem böyle olduğuna bürhân-ı hissî olmadan, rast-gele i'tikâd etmiş addolunamaz. Zira o kendi kendine der ki: Eğer iş benim gördüğüm gibi olmasaydı kâinât-ı ulviyye ve süflîyyedeki bu tertîb-i bedî'a, avâlim-i kevniyyedeki bu ni-zâm-ı mütekâbile imkân bulumazdı. Meselâ hasîsa-i neşv ü nemâya mâlik olan şu nebâti al, ulemâ-yı tabî'at tarzında onu tetebbu' et, göreceksin ki: O nebât bir çok kavânînin taht-ı hükmündedir. Eğer o kavânîn müstakîl olsaydı, aralarında ittihâd bulunmasaydı elbette nebâtin hâli, rehin-i ih-tîl olurdu; mutazam bir seyir takib ederek neşv ü nemâ bulamazdı. O hâlde bu kavânînin yalnız kendi aralarında değil, kavânîn-i hâriciyye ile de müttehid olduklarına i'tikâd etmek îcâb ediyor. Zira böyle olmasaydı onların harâret-i şemsiyye ve arziyye, rutûbât-ı cevviye gibi sâir bir çok mü-essirât ile icrâ-yi hükm eden kavânînin tecâvüzünden kurtulmaları kâbil olamazdı.

Demek ki âsâr ve vezâîf-i ihtilâfiyle beraber, küre-i arzdaki bütün kavânîn-i tabiatın aralarında ittihad mevcud olduğunu ikrâr etmek zarûridir. Eğer bulunduğu noktadan daha yüksek bir müstevâya çıkacak olursan o zaman küre-i arzin tâbi' olduğu kavânînin bütün mevcûdât üzerinde hâkim olan kavânîn ile müttehid bulunduğu hükm-i katî ile hükmedersin, çünkü şu muhakkar gördüğümüz ecrâmin biri olmaktan başka bir şey değildir; daha doğrusu madde ve asıl i'tibâriyle o da onlardandır. Ve onların ahvâl ve harekâ-tına tâbi'dir. O halde bütün kavânîn-i kevn aralarında müttehiddir. Bu ittihâdin mânâsi ise cümlesinin birden bütün mevcûdât üzerinde hâkim olan, onları mahv ü in'idâmdan siyânet eden münferid bir kuvve-i âmmenin mezâhir-i muhtelîfesi olmasından ibârettir. İşte bu bir hakikattir ki âkil, sersem, kimse tarafından kabûlünde tereddüd ihtimâlı muta-savver değildir. Lâkin halkın hakâyık-ı akliyyeyi misâl-i mahsûs ile daha kolay telakkî edecegi cihetle bizim de simdi öyle bir misâl îrâd etmemiz lâzım geliyor.

Muhammed Ferid Vecdi

Mütercimi Mehmed Âkif

MÎZÂN-I ŞÂ'RÂNÎ

-mâba'd-

*Mîzân'*ın faydalari bu kadara münhasır değildir. Daha nice fevâ'id-i âliyye [188] ve sâfiyyesi vardır ki sırası gel-dikçe onları da yegân yegân, serd ü beyân edeceğiz.

Binâ'en-aleyh, kavâ'id-i *Mîzân'*ı hakkıyla telakkîye çalışarak, diğer ihvânınıza da ta'lîm etmelisiniz!

Bi-tarîki'l-keşf, zevk-i ledünnîsine vusûl kendilerine mü-yesser olamayanlar, zararı yok, ona fikren ve ilmen ittilâ'hâsil etsinler. Nitekim, Hâkim-i Mutlak Te'âlâ azze ve celle, bu dakikaya işâretle buyurmuş: ^۱(فَإِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابْنُ نَطْلٍ) me'-âl-i celîli mürtefi' yerdeki bahçeye, kesret-i bârân olmasa bile, katarât-şebnem isâbet eder; yine reyyân ve meyvedâr olur.

Maksûd-ı aslî, bilâ istisnâ bi'l-cümle e'imme-i müslimîn, sunûf-i hidâyet-i Rabbâniyye ile mahfûf bulunduklarına, ihvân-i dînimizin kavlen ve kalben kâ'il olmalarıdır. Bu i'tikâd kendilerinde keşf ü yakîn sûretyile hâsil olmasa bile, îmân ve teslîm tarîkiyle vûcûd bulması da, fâ'ideden hâlî değildir.*

Henüz zâ'ik-i hakîkati olmazdan evvel, sihhat-i *Mîzân* hakkında sizinle mücâdeleye kıyâm eden zâti, *Mîzân*, me-zâhib-i erba'a ulemâsi mahzarında kırâ'at olunurken hâzır bulunduruncaya kadar, onun tarafından hâkkınızda revâ görülecek ezâlara tahammûl etmelisiniz! Çünkü o zât nefsinde ma'zûrdür. Garâbet-i mevzû'u hasebiyle, *Mîzân'*ın sihhat-i kavâ'idini size kolaylıkla teslîm edemez!

Fakat, söylediğimiz üzere o mahzarda dört mezhebin her birinden birer âlim bulunması şartı lâzımdır. Aksi takdirde, belki hâzır bulunanlara karşı rağbeten veya rahbeten vech-i muvâfakat göster[se] de tâbi'i mevcûd olmayan diğer mezhebe intisâr edecek kimse bulunmamasıyla, o mezhebi bî-pervâ reddeder.

Allahu azîmûş-şân muhâfaza buyursun, şu hâlde o zâtin mûrâ'âtı, vûcûh-i mahlûkâta râci' olarak; nefs-i hakka

¹ Bakara, 2/265.

* **Mülâhaza:** Ke'ennehu e'imme-i dînin, hidâyet-i îlâhiyye havlinde müctemi' olduklarına binâ'en-aleyh cümlesinin sihhat-i ictihâdlarına az çok husûl-i îmân ile, ihtilâf-ı mezâhibi yanlış anlamadan mütevellid; ve mâbeyne'l-ümme tefrika ve münâfereti müvelliid olan, burûdet-i fikriyyenin karîn-i zevâl olması, az fâ'ide midir? Bundan başka; ma'lûm olduğu üzere: Âlem-i beşerîdeki, vukû'ât ve mu'âmelât-ı gayr-i mahdûdeye karşı tertîb-i ahkâmada koca bir ümmeti yalnız bir veya iki imâmin dâire-i ictihâdında mahsûr bırakmadan ise; îcâbına göre e'imme-i dînin kâffesi akâvaline mûrâca'atle; muktezâ-ı hâl ve zamane göre; en mûlâyim ve en muvâfık yol hangisi ise onu ihtiyyâr etmek sûretyile o ümme-i, mazhar-i vûs'at ve rahmet eylemek az menfa'at midir? Geçenlerde: Meclis-i Meb'ûsân'da, müceddeden tanzîm olunacak kavânînin; fikh-i şerîfe mûrâca'atla vûcûda getirilmesi taht-i kârâra alınarak komisyona havâlî olundu. O komisyonda, *Mîzân-i Şâ'rânî*'nin muhtevî olduğu kavâ'id ve hakâyik; ne hizmetler etmez. Koca Şâ'rânî... Zannolunur ki *Mîzân'*ı bu zamanı piş-i nazara alarak, vaz' ve te'lif eylemiş, zîrâ, ümmet-i İslâmiyye şimdîye kadar *Mîzân'*dan müsteftid olamamışdır. Binâ'en-aleyh âlem-i İslâm, ihtilâf-ı mezâhib yüzünden fayda yerine, nice mazarrâta ma'rûz kalmışdır.

ri'âyeti bulunmadığı netîcesi çıkar, ki maksûd-ı aslî bunun bi'l-külliyye hilâfidir.

* * *

Şimdi, size burada bir kâ'ide zikr edeceğim! Ki bu kâ'ide *Mîzân'*ın sihhat-i kavâ'idini teslime müntehî olacak tarîkrin en kusasıdır.

Evvelâ, esâs-ı nazarınızı; o akide-i hakka üzerine binâ etmelisiniz:

Ki Cenâb-ı Hak, kâffe-i eşyâyi âlim; mecmû'-i tasarrufâsında hakîmdir; ezelen ebeden.

Ol zaman, bu hikmet-hâne-i âlemi halk ve ibdâ' buyurdu. Ahvâlini tanzîm, şu'ûnunu tertîb, kemâlini ihkâm eyleyerek, ilm-i kadîm-i ilâhîsinin sebk-i hükmü; ve irâde-i eze-liyyesinin vefk-i ta'alluku üzere: Onu, enzâr-ı şühûda hasr ve zabti gayr-i mümkün ihtilâfât-ı bî-nihâye içinde izhâr etdi. Emzice ve terâkîbi mütegâyir; ahvâl ve esâlibî mütebâyin.

Binâ'en-aleyh eczâ-yı kâ'inât, şu gördüğümüz evzâ' ve te'lif ile kazâ-yı bî-intihâ-yı vûcûd dâhilinde tayy-i merâhile başladı; umûr-i mükevvenât gâyât ve nihayeti gayr-i mutasavver şü'ûn ve tesârif üzere istikrâr eyledi.

Yine o Hûdâvend-i Hakîm: Bedî' hikmeti, azîm eltâfi, amîm rahmeti cümleinden olarak, ibâdını sa'îd ve şakî ünvânları altında iki kisma taksîm eyledi. Sü'edâ'ya karşı va'd, ashâb-ı şakâya karşı da va'îd hükümlerini vaz' ederek her iki kismı, va'd ile va'îd müte'allikâtındaki, yani aksâm-ı ha-senât ile envâ'-ı me'âsîdeki mâ-hulika lehlerine göre istih-dâm eyledi.

Ma'ahâzâ, hukm-i adli si'a-i efâdâli hasebiyle her iki sınıfin hâlen ve istikbâlen, îslâh-ı şânlarına hâdim olacak levâ-zımı ki: Tasvîr ettiği mâddiyât, takdîr eylediği ma'nevîyat, ibdâ'-kerdesi olan masnû'ât, teşri' buyurduğu ahkâm, vaz' ettiği hudûd, icâd eylediği şü'ûn, hep o levâzîm cümlesiندendir; onları ve daha sa'ir envâ'-ı bî-nihâyesini, bu dâr-i muvakkatde mükemmelen tehyî'e ve ihzâr buyurdu.

İşte bu tertîb-i bedî' ile: Umûr-i muhaddesât tamâm; ni-zâm-ı kâ'inât mün'âkid olarak; zaman ile mekân, şânları ik-tizâsi üzere tekemmul etdi. Nihâyet: ^{**}(ليس في الامكان ابداع مسماً كان) denilerek, mecmû'-i mükevvenât [189] ile tertîb-i hil-katin, naks ü halelden berâ'eti, alâ ru'ûsü'l-işhâd; i'lân olundu.

** **Mülâhaza:** (ليس في الامكان ابداع مسماً كان) kavlı, nezîlân-ı harem-i Hakk'dan, Hüccetü'l-İslâm Îmâm Muhammed Gazâlî, aleyhi rah-metî'l-bârî hazretlerinden. "Me'âli" âlem-i imkân, suver-i gayr-i mahdûde-i hilkatin mecmû'unu muhrevevidir. Yani, mine'l-ezel zu-hûr eden; ve ile'l-ebed zuhûr edecek olan suver-i hilkat, kâffeten kendisinde mevcûddur. Binâ'en-aleyh, âlem-i imkânın hâvi olduğu tarz-ı tekvînden daha bedî'; diğer bir sûret-i tekvîn yokdur. Ta'bîr-i âharla: İmtidâd-ı mutlaka "hadd" tasavvuru, nasıl gayr-i mümkün ise; icâdin mütemâdî ve gayr-i mümkün' olması zarûre-tine nazaran; âlem-i imkânın tazammun ettiği suver-i hilkate, hadd ü pâyân tasavvuru da öylece mümkün değildir. Demek ki, âlem-i mekânın mutazammin olduğu "suver-i hilkat" hâricinde diğer bir sûret-i hilkat yokdur. Şu hâlde, âlem-i imkânda dâhil bulunan, suver-i hilkat-i ekmeldir; ekmel ise, ibda'dır. Ibda' fev-kinde; ibda' tasavvuru muhâldir. Binâ'en-aleyh, âlem-i imkânın mutazammin olduğu hilkatden daha bedî', diğer bir sûret-i hilkat tasavvuru muhâldir.

Perverdigâr-ı Rahîm nev'-i insâni, havâss-ı kâ'inâtın cümlesini hadd-i zâtında câmi', âlem-i ekber kendisinde muntavî, mu'teddü'l-mizâc, hüsnü's-sûret, müntesibü'l-kâme, vehattâ emânet-i kübrâ-yi ilâhiyyeyi der'uhde etmeye müsta'id olarak, kemâl üzere halk buyurduğuna îmâ'en:¹ (لَدُنْ خَلْقَنَا إِلٰهٌ نَّحْنُ نَّحْنُ) nazm-i celîlini ırsâl etdi. Binâ-en-aleyh, hilkatdeki kemâlin, bir azîm bürhânını da nev'-i insân teşkil eyledi. Me'âl-i mukaddesi: Biz insanı şüphesiz ahsen-i takvîm üzere halk etdik.

Şu kadar ki Hak sâbhânehu ve te'âlâ, her bir nâfi'i mutlakâ nâfi' ve her bir muzımı mutlakâ muzîr olarak halk etmedi. Belki umûm kâ'inâti öyle bir kânûn-ı hikmete rabt eyledi ki iki şeyden birinin ızrâr ettiğini, öteki infâ' eder. Ötekinin infâ' eylediğini, beriki ızrâr eder. Hattâ şey-i vâhid dahî bir zamanda infâ' ettiğini, diğer bir zamanda ızrâr eder. Diğer bir zamanda ızrâr ettiğini, bir başka zamanda infâ' eder.

Bunlar o leme'ât-ı hikmetdir ki, i'mâl-i efkâr ile idrâk-i mâhiyyetleri emr-i muhâl.. ve o esrâr-ı hafiyedir ki, Cenâb-ı âlimü'l-esrârin mazhar-ı ırsâdi olmayanlara, iktinâh-ı hakîkatleri muhâl ender muhâldir.

İşte! Bu temhîdât ile tahakkuk eder ki her şahs ve her şey' mâ-hulika lehine müyesserdir* ve bu ihtilâf ile bu muğâverât, hep şu'ün-ı evvelîn ve âhirîni itmâm içindir. Ce-nâb-ı Hak ise, alemînden ganîdir.

Bu kâ'ide, fikrinizde takarrur edince, ma'lûmunuz olur ki Allahu azîmû's-şânnîn, ehl-i sa'âdete karşı vukû' bulan tek-lîfâtında kat'â eser-i mekr yokdur. Ve bu ümmet e'immesinin, furû'-i şerî'atdeki ihtilâfları mahmûdü'l-âkibe ve ma-külû'n-neficedir. Zîrâ, teğâyür-i emzice ve ahvâl; elbette te-hâlüf-i meşâri' ve ahkâmi iktizâ eder. —mâba'di var—

Ankara İstînâf Reisi
Ömer Lütfî

* * *

MEVÂ'İZ

Mukarriri: Manastırı İslâmiâl Hakkı

Muharriri: H. Eşref Edîb

57 ders – 27 Şubat 1324

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ。بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَمَنْ يَفْعُلْ ذَلِكَ عُذْوَانًا وَظُلْمًا فَسُوفَ تُصْلَبَهُ نَارًا وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا.
إِنْ تَجْعَلُنَا كَيْاً مَا تُنْهِنُنَا نَكْفُرُ عَنْكُمْ شَيْئًا كُمْ وَنَدْخُلُكُمْ مَدْخَلًا كَرِيمًا²
صَدِقُ اللَّهِ الْعَظِيمُ

¹ Tîn, 95/4.

* **Mülâhaza:** Her şahs, ve her şey' mâ-hulika lehine müyesserdir. Bu ifâde *Sahîh-i Buhârî*'de münâderic: (كُلُّ مُبَشِّرٍ لَمَّا خَلَقَ لَهُ) hadîs-i şerîfine müsteniddir. [Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü't-Tevhîd 54] Ehl-i insâf, bilâ-tereddüd teslîm eder ki: Bu sözü ancak bir peygamber söyleyebilir.

² Nisâ, 4/30-31.

(عَذْوَانًا وَظُلْمًا) Her kim şunu yaparsa (وَمَنْ يَفْعُلْ ذَلِكَ) âharin hakkına ta'addî etmek ve nefsinde zulm etmek sûretille. (ذلك)nin müşârun-ileyhi, ders-i sâbıkda mezkûr katl-i nefsdır. Akreb olan odur. (وَلَا تَقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ) ma'nâsını izâh ettik ve katl-i hissî var, katl-i ma'nevî var, yani katl helâk-i sûrî ile olduğu gibi, helâk-i ma'nevî ile de olur. Her ikisi de harâmdir. Ne kadar ihvân-ı dîn varsa hepsi bir vücdûn a'zâsından ibâret add olunur. Her hangi birine sû-i kasd etmek kendi vücdûna sû'-i kasd demek olur. Kezâlik (المُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِ³) hadîs-i şerîfi hükmünce, mü'minlerin cümlesi bir binâ-yi âlîmin rükûnleri menzilesindedir. Bir de menhiyyâtı irtikâb sûretille insan kendini helâk etmiş olur. Meselâ gayrin malına ta'arruz etmek.⁴ (أَمَّا الَّذِينَ أَمْنَوْا لَا تَأْكُلُوا) (أَمَّا الْكُفَّارُ بَيْتَكُمْ بِالْبَاطِلِ... وَلَا تَقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ) yani ders-i sâbîkdaki âyetde iki şey tahrîm buyuruldu. Evvelâ: Âharin malına ta'-arruz, sûret-i gayr-i meşrû'ada bir kimsenin malını almak ... bu da, katl-i nefse mü'eddîdir. Yani kimsenin malına ta'arruzla katl-i nefş cinâyeti hâdis olur. Bazen insan başkasının malına tama'an şahsını katle kiyâm eder. Bazen de o esnâda kendisi katl olunur. Bu cihetle katl-i nefş ile gasb-i emvâl beyninde irtibât-ı tâm vardır. Binâ'en-aleyh Cenâb-ı Bârî hem nûfûs-ı beşeriyyenin, hem emvâlin muhâfazasını fermân buyurmuşdur. Fakat mala ta'arruz daha ziyâdedir. O-nun için takdîm olundu. Nasıl ki şehâdet zor ile, kumarcılıkla, irtikâb ve irtışâ ile, suver-i sâ'ire ile de vukû' bulur. Bular hepsi vech-i bâtilde dâhildir. Şerî-i şerîfin mübâh addetmediği sûretlerin hangi biriyle olursa olsun âharin mâlinâ ta'arruz memnû'dur. Hattâ kendi mâlini ısrâf etmek de bu hükme dâhildir. Sefâhet yoluna, gayr-i meşrû' cihetlere sarf ve istihlâk bilâ-süphe harâm-ı kat'îdir. İnsan malını hayra sarf ile me'mûrdur. Bir hadîs-i şerîfde⁵ (الصالح) buyurulmuştur. Yani hayırlı mâl ne güzel şeydir, sâlih adam için. Çünkü bu sâyede dünyayı da, âhireti de kazanır, dâreynde mes'ûd olur. Mâl eger helâlden kazanılırsa hayra sarf olur. Ekseriyâ nâ-meşrû' cihetlere sarf olunan emvâl gayr-i meşrû' sûretle kazanılmış bulunur. Bu ise nankörlük addolunur, büyük bir mes'ûliyeti dâ'îdir. Şâhsî olsun, umûmî olsun, büyük felâketlere mü'eddî olur. Kezâlik insan malını ifnâ etmeye kendisini tehlikeye ilkâ etmiş olur. Çünkü zarûrete mübtelâ olunca ma'âzallah intihâra kadar varır. Me'yûsiyet gelir nefşini öldürür. Fakat (ذلك) kelimesi ba'îde mevzû'dur. Bu lafz ile karîbe işaret nükte-i belîgâne ister. Fi'l-vâki' katl-i nefş gazâb-ı ilâhiyyî mûcîb olduğu için nezd-i sübhanîde ba'iddir. Mü'minlerin de [190] şânni olmadığı için onlardan da uzakdır.⁶ (فَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَدِّدًا) nazm-i celîli en büyük tehdîdi hâvidir. Küfürden sonra en eşna' günâ katl-i nefsdır, her ne sûretle olursa olsun bir ma'sûmun helâkine sebeb olmak cinâyet-i azîmedir. Bi'l-hâssa kendi nefşini katl etmek... Vâki'â intihâr

³ Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü's-Salât, 88.

⁴ Nisâ, 4/29.

⁵ *Tefsîrü'l-Kurtubî*, Bakara 283. âyetin tefsirinde.

⁶ Nisâ, 4/93.

eden kimse hakkında mutlakâ küfr ile gitdi diye hüküm olunmaz. Yine namazı kılır. Fakat bile bile yapılsa en büyük günâhı irtikâb eylemiş olur. Zâten aklı başında iken fennen intihâr muhâldir. Fakat evvelce mukaddemâtını tasarlamaş olur, intihâra mübâşeret edecekleri vakit aklı başında gider diyorlar. Bazları evvelden hazırlanıyor, azm ve tasmîm ediyor. Artık bu, şüphesiz bile bile yapmış, isteye isteye icrâ ve onun için en büyük günâhı irtikâb eylemiş demekdir. Fakat şu fi'l-i harâmu helâl i'tikâd etmezse, kendisini âsî bilirse –ne'ûzü billâh- bir sâ'i ka-i ma'siyet ile, bir gayret-i câhiliyye, bir ye's-i tabî'i ile intihâr ederse, câ'iz ki îmân ile gitsin. Küfrûne hukm edilmez. Lâkin en büyük günâh işlemiş olur. Allâhü Te'âlâ dilerse bir müddet cehennemde yakar. Dilerse afv buyurur.

Sadedimize gelelim: Este'izübâllah (وَنَنْ يَنْعُلُ ذَلِكَ) her kim bunu yaparsa –gerek katl-i nefş, gerek gasb-i emvâl cür'e-tinde bulunursa- niçin yapar bunu? (عَدُوانًا وَظُلْمًا) ya birine zulm ü udvân için. Yani hukükuna ta'addî ediyor. Bu mak-sad ile zulm etmiş olur. Hâlbuki bir insan âharın hukükuna tecâvüz ederse kendi nefşine de fenâlik etmiş bulunur.

Sorsalar mağdûrunu gaddâr kentin gösterir

Şüphesiz her zâlimin zulmü yine kendine â'id olur.¹ (إِنَّ اللَّهَ أَعْلَمُ بِالْعَذَابِ وَالْأَخْسَانِ وَإِيمَانِي ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَا عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَيْنِي) Ya A'îlînâ (أَئْنَا بِعَيْنِكُمْ عَلَى آنْفُسِكُمْ مَنَاعَ) ² (يَحِيقُ الْمُكْثُرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ) Ey insanlar, ey benî Âdem bunu muhakkak biliniz ki her bağıınız, tecâvûzünüz, her tuğyânınız kendi nefşiniz üzerine maksûddur. Siz zannedersiniz ki âharadır. Öyle değil, Zâlim dünyâda görmezse ubkâda çekecek. Bu hâki-kati emr-i muhakkak bilin, doğru yoldan ayrılmayın³ (إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعُدْلِ وَالْأَخْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَا عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَيْنِي) âyet-i kerîmesini her Cum'a günü işitiyorsunuz. Bu âyet-i celîle pek cem'iyetlidir. Bütün evâmir ve nevâhî bunun içindedir. El-hâsil âharın hukükuna tecâvüz, her ne sûretle olursa olsun, aslâ câ'iz değildir. Onun için buyuruyor: (عَدُوانًا وَظُلْمًا) âhara te'addî ve kendi nefşine zulm etmek sûretille her kim bunları yaparsa (فَسُوفَ نَصْلِيهُ تَارًا) o kimseyi yakın zamanda cehennem ateşine sokacağım. Bunlar böyle bir ukûbet görecek, âharın malına, nefşine ta'addîde bulundukları için cezâ-yi elîme giriftâr olacaklardır.

– Böyle adamlar ise bî-nihâyedir. Dünyâda pek çok kâtiller görülmüş, mürtekibler işidilmişdir. Yâ Rab! Bu kadar herifleri nasıl toplayacaksın? Bu gâyet uzun bir mes'uledir.

Evet! Size uzun. Fakat (وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا)⁴ Allah'a güçlük yok. Cenâb-ı Hakk'a kolay, âsân bir şeydir. Zâten her insana mahsûs müvekkel iki melek var. Onun işini Allah onlara tefvîz etmişdir. Hesâbinî kayd ederler, Âhiretde de beraber bulunurlar. İki polis gibi yanından ayrılmazlar. Nasıl ki sûre-i Kâf'da buyurulmuşdur⁵ (وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ) لقد kânettî fi ghâfiyyâti min hâdâ fikşîfîna 'ânnâ 'Uttâk 'Uttâk fîbîsrâkâ lâyûm hadîd⁶ (وَشَهِيدٌ لَقَدْ كَنْتَ فِي غَفَّلَةٍ مِنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ عَطَاءَكَ فِي بَسْرَاطِكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ)

Herkes kabirden kalkınca sağında, solunda iki melek bera-ber gidecek. Dünyâdaki efâl ve harekâtına şehâdet edecekler. Evvelâ onu muhâsebe yerine sevk edecekler. Birisi sevk me'mûru. Askeri nasıl sevk eder, alınan emre göre. Melekler de benî Âdemî mahşere öyle sevk edecekler. O gün hepsi bir mahalle toplanacak. Birisi sevk edecek, birisi şehâdet edecek. (إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ) ⁷ Allahü Te'âlâ bizim ile uğraşacak değil. Her işe ehlini ta'yîn etmiştir. ⁷ nazm-ı celîlinde mezkûr melekler dünyevî ve uhrevî umûr-ı ma'âş ve me'âdi tedbîr için me'mûrdurlar. Melâ'ikenin bir sınıfı müdebâbirât melâ'ikesidir. Emr-i âlemi, ahvâl-i benî Âdemî tedbîr ve tasarruf ederler. Müvekkel kılınlımlar, Cenâb-ı Bârî tarafından tevkîl buyurulmuşlar. Dünyâda erzâk ve âcâli ve sâ'îr husûsâti bunlar tesviye ederler. Âhiretde de cezâları tertîb ederler. Fakat kâbil mi insan günâhдан kurtulsun? Herkesin az, çok günâhî var. Kimse ma'siyetden hâli kalamıyor. Beşeriyyet içâbınca ma'sûm yaşamak imkânı yokdur. Bir takım ma'siyetler tabî'iyyû'l-vukû'dur. Günâh olmasa Allahü Te'âlâ neyi mağfiret edecek?

Şimdi bu âyet-i celîleden mü'minlerin kalbine ye's gelir gibi oldu. Haydi kimsenin nefşini katl etmeyeşin. Lâkin hukuk-ı ibâd güdüdür. Cenâb-ı Hak kimsenin mâlını da alma, diyor. Kul hakkıdır; helâl olmaz, buyuruyor. Sâhibi afv etmeden Allah afv etmez. Ahkemü'l-hâkimîndir. Çünkü adâlette huküm edecek. Onun için cehennemi haber veriyor. Âkîbet-endîs olana bundan, büyük bir ye's gelir. Zîrâ üzerrinde az çok hukük bulunur. Acabâ bunun çâresi yok mu? İşte buna dâir Cenâb-ı Bârî tebşîr ediyor:

Hukuka tecâvüz edenler için helâllik dilemek var. Bu mümkün olmazsa çok ibâdet etmeli. Hasenâtin çok olursa husemâ-yı irzâ edebilirsın. Hasenâtin bir kısmı ashâb-ı hukukâ tevzi' olunur. Bu tarîk ile necât mümkün olur. Vâki'â gâyet müşkildir. Bir de bilmeyerek, kasd etmeyerek hukuka tecâvüz olur. Sirkat nev'inden değil. Rüşvet değil. Meselâ borç etmiş de unutmuşsun, yâhud ifâfâsından âciz kalmışın. Borclu olanlar çok ya. Fakat kimsenin hakkına tecâvüz fikriyle yapmıyor. Însân bazen ya bilmeyerek kimsenin hakkını alır, yâhud da düyüâna mübtelâ olur, kazâsından âciz kalır.

Bak ne buyurur Cenâb-ı Bârî Te'âlâ:

إِنْ تَجْعَلُنَا كَبَائِرَ مَا تُنْهِيُنَا [191] ۖ عَنْهُ نُكَفِّرُ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُؤْخِلُكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا

İste bu küçük günâhların afvine dâir tebşîr ediyor. Mâdem sirkat etmedi, rüşvet diye almadın, yalan söyleyip kimseyi aldatmadın, belki diğer bir sûretle ele geçirdin, ya bilmeyerek, yâhud bi'l-âhare vermek üzere aldın da sonra ifâdan, edâdan âciz kaldın, yâhud sâhibini bulamadin, vârisi de yok... O vakit bunlar da sagâ'irde dâhil olur. Allah sa'gâ'irin afvini tebşîr eder, fakat kebâ'irden sakınmak şartıyla.

¹ Fâtir, 35/43.

² Yûnus, 10/23.

³ Nahl, 16/90.

⁴ Ahzâb, 33/19.

⁵ Kaf, 50/22.

⁶ Mâide, 5/4.

⁷ Nâziât, 79/5.

⁸ Nisâ, 4/31.

(إِنْ تَجْتَبُوا...) eğer ictinâb ederseniz, bir tarafa atıyorsanız... (ان تجعلوها في جانب) demekdir. O bir tarafa, sen bir tarafa. Sakınmak, çekmek, uzak olmak ... İctinâb mâddesi "bu'd" ma'nâsına delâlet eder. (جب) de öyle değil mi? (والجار الجنب...) yok mu, komşu hakkını Allah tâysiye ediyor: ^١ وَاعْدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئاً وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ (والمساكين...) hukükuna ri'âyet edilecek kimseleri正在说。

Ananın, babanın hakkı beyân buyuruluduktan sonra karâbet sâhibi komşular, yani hânesi pek yakın, yâhud karâbet-i nesebiyye cihetile yakın olanlar, evvelâ bunların hukukunu beyân buyurur. Sonra (والجار البعيد) ki (والجار الجنب) demek. Ya hânesi uzak, yâhud kendisi seninle bir karâbeti yok. Belki dince bile münâsebeti olmaz. Yahûdî olur. Nasrânî olur.. Yine hakkı var. Komşuluk hakkı inkâr olunmaz.

Tefsîr-i Beyzâvî'de bir hadîs-i şerîf var. Sultân-ı Enbiyâ efendimiz: –Komşu üç kısımdır, buyurdu, bir komşu odur ki üç hakkı olur. Diğer komşu da var ki iki hakkı olur. Nihâyet bir nevi' daha var ki bir hakkı olur.

Üç hakkı olan ol bir komşudur ki senin akrabândan olur. Yani hem din kardeşin, hem akrabâن, hem komşun. Bu üç hakkı da ri'âyet lazımdır.

İki hakkı hâiz olan karâbet-i nesebiyyesini olmayıp yalnız din kardeşin ve komşun olan kimsedir.

Sonra bir de ne akrabândan olur, ne de dindâşın bulunur. Fakat komşun olur, yani başka milletden bir komşu. İster Hristiyân, ister Yahûdî olsun. İmâm-ı A'zam Efendimiz komşu hakkına pek ziyâde ri'âyet ederdi. Komşu hakkı kendisine eziyet vermemekden ibâret değildir. Zâten ne hakkın var eziyet edesin? Komşunun asıl hakkı ezâsına tahammül etmekdir. Nasîl ki İmâm-ı A'zam Efendimiz'in hâ'in bir Yahûdî komşusunu vardi, Hazret-i İmâm'ın yoluna dâimâ süprüntü dökerdi. Öyle hâ'in bir herifdi ki, rahatını, uykusunu terk eder, illâ her sabâh Hazret-i İmâm'ın kapısı önüne süprüntü bırakırı. Hazret-i İmâm ki o kadar erken kalkıyor, câmi'-i şerîfine gitmek için daha seher vaktinde sokağa çıkyor, öyle iken kapısı önünde mutlak o gece dökülmüş süprüntü bulacakdı. Tuhafta iste Yahûdî'nin meraki böyle tutmuş: İllâ sokağı temiz bırakmayacak!.. Hazret senelerce sabr etdi, belki vaz geçer diye,. İnâdîna Yahûdî'de ne kadar maryl yerse kalan kabuklarını evindeki merkebe vermez, sokağa atardı. Tek İmâm-ı A'zam müte'ezî olsun. Öyle iken Hazret-i İmâm senelerce sabr etdi, hâlbuki ne istese yapardı. İmâm-ı A'zam bu. Gâyet büyük nüfûz sâhibi, halîfeleri ziyâretine gelir, bütün ümmetin ekâbiri elini öpüyor.

Yahûdî mahzâ adâvet-i dîniyye sâ'ikasıyla bu mel'anette devâm etdi, fakat, ne dersiniz, nihâyetde müslüman oldu. İmâm-ı A'zam'ın bu hakîmâne mu'âmelesi hiç lâkırdı söylemeyerek Yahûdî'yi insâfa getirdi:

Kendi kendine düşünüp gördüğü metânet-i ahlâka hayrân oldu: – Vallahi bunda bir sırr ve hikmet var, dedi, bu zât kimseden korkmaz. Ben buna neler yaparım, öyle iken birşey demiyor. Dünyânın en birinci âlimine benim gibi ednâ

bir adam ezâ etsin de o da hiç mukâbele etmesin. Mukâbele değil, ne yaparsın? diye ağzını bile açmasın. Dîn-i İslâm ne kadar ulvî imî! En âdî adama karşı sabr et, hilâm ile mu'âmelede bulun, diyor.

İste bu mülâhaza sebeb oldu, bu sâyede hidâyet erişti. Nihâyet bir gün hazretin ayağına kapandı: – Aman Ya hazret! Bunca senedir sana eziyet ediyorum. Sen ise bana birşey yapmıyorsun. Anladım ki dîn-i İslâm'ın ulviyeti pek bâlâ-ter imî. Ben bu dîn-i âliyi kabûl etdim. Ricâ ederim, dîn-i hakkı bana telkîn et...

Dersimize gelelim! (إِنْ تَجْتَبُوا...) Eğer ictinâb ederseniz.... neden? sizin nehy olundunuz günâhlerin büyüklerinden. (إِنْ) zünüb ve me'âsi demek. Allah ve resûl sizi nehy eder bir takım günâhlar var. Âyat-ı salîfede menhiyyât kabîlinden şeyler otuz, kırk kadar beyân buyuruldu. Bunlardan başka bir çok menhiyyün anh şeyler de vardır. Şimdi bak ne diyor:

Gerek bu sûrede, gerek başka âyetlerde, gerek ehâdîs-i şerîfede menhiyyün anh günâhlar yok mu ... Hepsinden sakının desem hasbe'l-beşeriyye yapamazsınız. Lâkin bu menhiyyâtın büyüklerinden sakınırsınız ² (نَكَفِرُ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ) ben azîmûş-şân va'd ederim. Sizin sağâ'ırınızı afv buyuracağım...

Bu gâyet büyük tebâîrdir. Bâlâda zîkri olunduğu üzere bu sûrede sekiz âyet-i celîle, Abdullâh ibni Abbas'ın ifâdesince, bu ümmet-i Muhammed için dünyâ ve mâfihâdan hayırlarıdır. Üçü geçdi, bu dördüncüsüdür: ³ (إِنْ تَجْتَبُوا كَثِيرٌ مَا) (ثُمَّنُونَ عَنْهُ نَكَفِرُ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُذَخِّلُكُمْ مَدْخَلًا كَرِيمًا)

Ebusuud: (كُفِيرٌ) demekdir, diyor. (صَغَائِرَ كَمْ), (سَيِّئَاتِكُمْ), örtmek, ma'siyyetin eserini izâle etmek. Nasil olur acâbâ bu?

[192] İki türlü: Ya kendisine tevbe nasîb ederim, demekdir ... Çünkü herkese tevbe nasîb olmaz çok kişiler var:

– Yapayım, yapayım da sonunda tevbekâr olurum, der. Sonra bırakamaz. Gençlikde bırakamazsa hiç ihtiyârlıkda bırakabilir mi? (الشِّيخُ لَا يَرِكُ اخْلَاقَهُ حَتَّى يَوْمَيْ فِي ثَرِيْ نَفْسِهِ) yani ihtiyâr adam huyunu, ahlâkını değiştirmez, kabre girmediğe. Terbiye büyük şeydir. O da vaktiyle olmak gerekdir. Gençlik çağında insan kendini temizlemeli. O vakti ibâdet de neşâta olur. Huyunu düzeltmek, nefsin tezkiye etmek gençlikde müyesser olursa olur. Kirk yaşıdan sonra sofu olan kimse para etmez. (الصَّوْفَى بَعْدَ الْأَرْبَعِينَ بَارِدَ) kırkından sonra tarîke giren kıymetsizdir. Hüner, henüz daha cevher varken, ateş-i harâret mevcûd iken hevâ ve hevesi kırmalı, kırmalı. O zamanda mücâhede makbûldür.

Kirk elliden sonra sen günâhî terk etmiyorsun, günâh seni terk ediyor. Yapamıyorsun, onun için bırakıyorsun. Değil mi? Ma'rîfet mi o? Daha gençlik âsârı varken ibâdet eder misin, Allah korkusundan günâhî terk eder misin?.. Bak ne mertebeler bulursun. Gençlikde sermâye tutundunsa sonra terakkî edersin. Lâkin sermâye yok. Elli, altmışa gelmiş. Başka iş yok. Eline bir tesbîh, haydi Ayasofya'ya... Me'âsi-i sâbika bütün üzerinde durdukça bundan ne hâsil olur?

² Nisâ, 4/31.

³ Nisâ, 4/31.

Vâki'â bu da bir eser-i intibâh add olunur. Alâmet-i îmândır. Hiç namaz kilmayanlar da var. Seksen yaşında olmuş, Cum'a ezânı okunur, herif kahvede tavla oynar. Lîsân-ı hâliyle: – Ahkâm-ı İslâmiyye'nin bana ta'alluku yok, demiş olur, onlar ümmet-i Muhammedden imiş, câmi'e git-sinler, namazlarını kilsinler ...

Böyle münâfiklar, sefihler var. Ayasofya kahvehânele-rinde Cum'a namazı vakti tavla oynarlar. Hâlbuki Cum'a günü mü'minlerin en büyük bayramıdır. Cum'a namazı da en büyük namazdır. Her kim bilâ-ma'zeret üç Cum'a'yı kıl-mazsa münâfiklar defterine yazılır, ve bir daha silinmez, öy-le kalır (ma'azallah).

Böyle bir takım denîler, fâsıklar, alçaklar var. İslâmiyet'den hiç zevk almamış. Aslâ şeref addetmiyorlar. Câmi' ile, ilim meclisiyle ünsiyeti yok. Zevk alamıyor. Şeytan şey-leriyle, harâm oyunlarla her türlü levsiyât ile kalbi dolmuş. Bi'l-hâssa bazı oyunların hakkında va'id-i şedid beyân olunmuş. Cem'i mezâhibce hurmeti kat'îdir. Yapan insanın şehâdeti merdûd. Şâhidlige gelirse koğulur. Niçin? Çünkü tavla oynarken gördüler.

¹ (من لعب بالشريش فقد غمس يده في لحم الخنزير) hadis sahîhdir. Her türlü oyun harâm ise de tavla hakkında ayrıca sarâhat var. Tavla Acem ekâbiyesinden birinin nâmiyla ihdâs olun-muş. Satranç haff olup bazı akvâle göre mubâhdır. Fakat şerâ'iti çokdur. Bazı ulemâ tavlayı kebâ'irden addetmişlerdir. Bir ta'rife göre kebâ'ire dâhildir. Kebâ'ir ve sağâ'irin tefrifî gelecek derse kalıyor. Anlamalı ki kebâ'iri terk ederse sağâ'irden kolay kurtulacaksın. Bakalım nasıl anlatacağız. Ayırabilecek miyiz, ayıramayacak mıyiz? Çünkü bazı şeyler var ki kebâ'ir mi, sağâ'ir mi? Kat'iyen temeyyüz etmiyor. Fakat tavla her hâlde kebâ'irden ma'dûddur. Hadis-i sa-hîhle sâbit. Hazret-i Peygamber Efendimiz tavlayı neye teş-bîh ediyor? Diyor ki: Her kim tavla oynarsa elini hînzîrin etine, kanına sürmüş olur. Hînzîr etini eline kim alır, insan o murdâr şey'e bakmakdan teneffür eder. Lahm-ı hînzîrin murdâr olduğu Kur'an-ı Celîl'de mezkûrdur. ² (فَإِنْ رُحْسَنْ) buyurulmuşdur. Böyle murdâr bir şey'e teşbîh ederse kebâ'ir-den olmasında şüphe mi kalır?

Ama dama, satranç muhtelefun fîhdır. Bizim mezhebce bunlar da harâmdır. Lâkin İmâm Şâfiî hazretleri, satranc hakkında: mübâhdır, demiş. Damayı da ona mülhak ede-bilirsin. Çünkü insanın zîhnini açar. Asker tertîbâtına ben-zer. Satranc oyununda askerler var, şah var, karşı durulur. Hâsılı bir i'mâl-i fîkr var. Namazı kaçırılmamak şartıyla, lisân-dan fahş sâdir olmamak şartıyla ara sıra oynanırsa, İmâm Şâfiî: Mübâhdır, diyor. Onun için şehâdetini reddetmiyor-lar. Ama tavlanın hürmeti bütün mezâhibce kabûl edilmiş-dir.

Şimdi böyle murdâr şeylerle uğraşıp da namazı terk etmek mü'min şâni midir? Hâlbuki o kadar kazâ namazları var ki gece gündüz kîlsa ödeyemeyecek... Böyle iken öyle kahvelere, bir takım münâsibetsiz yerbere gitmek. Murdâr o-yunlarla mu'azzez vakti geçirmek ... doğrusu, bundan bü-yük sekâvet olmaz. ³ (شر الناس من طال عمره وسأله عمله) ömrü u-zun, ameli fenâ ... ondan fenâ insan olur mu? Ne kadar yaşarsa o kadar günâhî artacak. En iyisi nedir? Ömrü uzun olup da ameli de iyi olmak. O da başdan olur, gençlik za-manında ömrünü iyi geçirmekle olur. Bunu demek istiyorum, fakat biraz daha izâha muhtâcdır. Buraya müte'allik bazı ehâdîs-i şerîfe var. Su'âller vârid olacak. Onları redd e-deceğiz. İnşaallâh gelecek derslerde bunları izâh ederiz. Bu-gün bu kadarla iktifâ edelim ...

-57'nci dersin sonu-

(Geçen hafta takrîr buyurulan 59. dersin ahvâl-i hâzira-i ictimâ'îye nokta-i nazarından fevka'l-âde ehemmiyeti ha-sebiyle bu hafta derc olunması dersi istimâ' eden bazı kârî'în-i kirâm tarafından ihtâr buyurulmuş ise de, meşgûliyet-i kesîreden tamâmen tebyîzi mümkün olamadı. Gelecek haftaya yetiştirilmesine gayret olunacaktır. Hazret-i Üstâd-i muhterem inşaallah yarın da kûrsî-i hitâbeti teşrif ile yine o vâdîde mühim bahisler takrîr buyuracaklardır.)

Hilâl Matba'ası

Ebu'l-Ulâ

¹ Ebu Dâvud, Sünen, Kitâbü'l-Edeb, 64.

² En'am, 6/145.

³ Tirmîzî, Sünen, Ebvâbû'z-Zühd, 22.

Dersa'âdet'te Bâbâîl Caddesinde
Mahall-i İdâre:
İdâre-i Mahsusâ

SIRÂTIMÜSTAKİM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukuk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

İhtâr: Mesleğimize muvâfik âsâr-1 ciddiyye
ma'âl-mennüniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz.

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbîdîn - H. Eşref Edîb

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	60	30
Vilâyatta	80	40
Memâlik-i ecnebiyyede	80	40

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
11 Temmuz 1324

Dersa'âdet'te Nûshası 50 Paradır
Kirılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevi
20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

03 Haziran 1909

14 Cemâziyelevvel 1327 Perşembe 21 Mayıs 1325

İkinci Cild - Aded: 39

[193] MEZÂYÂ-YI İNSÂNİYYE HASÂ'İL-İ FÂZILA-İ İSLÂMİYYE

Cümlesinden biri de (الحياة زينة للإنسان) ¹ hadîs-i şerîfi de-lâletiyle insan için bir bî-bedel zînet ü zîver, muhâfaza-i nâ-mûs-i millîye medâr-ı ekber olan hayâdır ki bu haslet-i âliyye ² (الحياة من الإيمان) hadîs-i şerîfinde cevher-i îmânдан cüz' kilinmak sûreTİyle ehl-i îmânın vezâ'if-i esâsiyye ve evsâf-i güzidesinden bulunduğu iş'âr buyurulmuştur.

Buhârî-i Şerîf de mastûr olduğu üzere bir sahâbinin pek ziyâde meftûr-ı hayâ olmasına mebnî bazı ihvâni tarafından mu'âibe olunduğu mesmû'-ı Cenâb-ı Risâlet-penâhî ol-dukda ³ (دُعَةُ فَانِ الْحَيَاةِ مِنِ الْإِيمَانِ) buyurulmuşdu. Ma'nâ-yi şerîfi: Onu hâline bırak, kendisine itâb etme. Zîrâ hayâ sıfatı sıhhat-i îmân alâmâtından, mü'minlerin ahlâk-ı fezâ'il-işti-mâlîndendir. Yani o da asl-ı îmân gibi irtikâb-ı fevâhişe mâni', her hayr u sa'âdetâ dâ'îdir. Nasıl ki bir hadîs-i şerîfde de ⁴ (الْحَيَاةُ خَيْرٌ كُلِّ الْحَيَاةِ لَا يَأْتِي إِلَّا بِخَيْرٍ) buyurularak bu sıfat-ı cemîlenin mahz-ı hayr olup dâimâ netâ'ic-i hayriyye tevlîd etmekde olduğu tasîh kılınmıştır.

Kezâlik bir hadîs-i şerîfde ⁵ (الْحَيَاةُ وَالْإِيمَانُ مَقْرُونَانِ إِذَا سَلَبَ) hayâ ile îmân bir silke dizilmiş olmalarıyla birisi düşünsün öteki de beraber gider, diğer hadîs-i şerîfde ⁶ (الْحَيَاةُ مِنِ الْإِيمَانِ وَالْإِيمَانُ مِنِ الْجَنَّةِ وَالْبَنَاءُ مِنِ الْجَفَافِ وَالْجَفَافُ فِي النَّارِ) hayâ îmânından gelir, îmân ise cennete sâ'ik, ârsızlık, bed-ze-bânlık cefâdan nâşî, cefâ da nâra lâ'ikdir buyurulmuş.

Hayâ ve hacâletden ârî, âr ve nâmûsdan berî olan kesâ-nın her meziyet-i insâniyyeden hâlî, her türlü seyyi'âta, en-vâ'-ı fazîhate münhemik bulunacaklarını beyân ile bu haslet-i âliyyenin hâ'iz olduğu ehemmiyet, fikdâni takdîrinde mütteretib olan vizr ü vehâmet yine Buhârî-i Şerîf'in hâvî olduğu ehâdisin, cevâmi'u'l-kelim-i Muhammedî'nin birinde sûret-i belîgânedede tasvîr buyurulmuştur. Ebû Mes'ûd Bedî radiyallahu anhden mervî olan bu hadîs-i şerîf ber-vech-i âtî olup İmâm Nevehî hazretlerinin en ziyâde câlib-i dikkat, bâ'is-i selâmet-i ümmet olacak ehâdisden müteşekkil olmak üzere cem' eylemiş olduğu Hadîs-i Erba'in kitâbında dâhilidir.

(ان من ادرك الناس من كلام النبوة اذا لم تستحب فاصنع ما شئت) ⁷ sada-ka Resûlullâh. Bu hadîs-i şerîf Sünen-i Ebî Davud ve İbn Mâce ile Müsned-i Ahmed bin Hanbel'de dahi "Min Kelâmi'n-Nübûvveti'l-Ûlâ" ibâresiyle, yine sahâbi-i müşârun-ileyhden, kezâlik Müsned-i Ahmed'in diğer mahallinde Cenâb-ı Huzeýfe'den mervî olarak mezkûrdur. Ma'nâ-yi şerîfi:

Nâsin mine'l-kadîm nübûvvet-i ûlâ kelâmından, enbiyâ-yi sâlîfin kelâmâtından olmak üzere idrâk ettikleri bir fikra "Sen hâ'iz-i istihyâ, sâhib-i hayâ olmadığın takdîrde dilediğini yap" kelâm-i şerîfidir.

Bu hadîs-i âlî hakkında bazı şerrâh "Bir iş tutacağın zaman bir kere düşün. Eğer ondan dolayı sana bir hacâlet gelmeyecek ise onu işe tereeddüd etme ve illâ terk eyle" diye tefsîr olunmağa muhtemeldir diyorlar. Vâki'a bu ma'nâ hadd-i zâtında doğrudur. Çünkü her mükellefin işleyeceği iş eğer vâcib veya müstehab envâ'ından yâhud münâfi-i mü-rûvvet add olunmayan emr-i mubâh kâbilinden olur ise işlemesinde âr lâhik olmayacağından me'zûniyet-i şer'iyye sübûtu âşikârdır. Böyle olmadığı [194] takdîrde ya harâm, ya

¹ Suyûtî, el-Câmi'u's-Sagîr ١٠٥١.

² Buhârî, Sahîh, Kitâbü'l-Îmân 14.

³ Buhârî, Sahîh, Kitâbü'l-Îmân 14.

⁴ Müslîm, Sahîh, Kitâbü'l-Îmân 12.

⁵ Suyûtî, el-Câmi'u's-Sagîr ١٠٥٤.

⁶ İbn Mâce, Sünen, Kitâbü'z-Zühd 17.

⁷ İbn Mâce, Sünen, Kitâbü'z-Zühd 17.

mekrûh, yâhud münâfi-i mürûvvet ve muğâyir-i şî'âr-ı âdemiyyet olacağından terki lâzım gelir.

Bu ma'nâya göre hadîs-i mezkûr gâyet vecâzetîyle beraber bi'l-cümle aksâm-ı ahkâmî câmi' bulunur. Fakat kavâ-nîn-i belâgâté daha muvâfik olan ihtimâl¹ (اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ فَاصْنَعْ مَا شِئْتُمْ) nazm-ı celîlinde olduğu gibi ta'bîrinin emr-i tehdîd, mahrûm-ı hayâ olan bî-vâyegâna karşı beyân-ı va'-îd olması ve hülâsa-i müfâdîn "Eğer sen kimseden utanmacak, âr ve hayâdan bi'l-külliyye ârî kalacak olursan istediğini yap cezâ-yı lâyikini görürsün" me'âlinde ibâret kılınmalıdır.

Bütün şerrâh bu tefsîri tercîh etmişlerdir ki rûchânında iştibâh yokdur. Sîga-i emrin makâm-ı tehdîdde istî'mâlî şâyi' olup kütüb-i usûliyyede de mezkuârdur. Nasîhat dinleme-yen, ihtârât-ı vâki'aya kulak asmayan kimseye son cevap olmak üzere "Haydi bildigin gibi hareket eyle, elinden geleni dirîğ etme" derler ki âkbetü'l-emr belâni bulursun demekdir.² (اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ) kavl-i kerîmi de bu kabildendir. Ma'nâ-yı müfâdî: Ey mu'ânid kollar! Dilediğiniz yapınız, heva-perestâne harekâtınızdan dönmemeyiniz. Al-lahu Te'âlâ bütün a'mâlinizi, zâhir ve bâtininizi bilir, cezâ-yı lâyikinizi verir.

Fevka'l-gâye mühim ve memdûh olan şu hayâ sifat-ı âliyyesinin de sâ'ir ahlâk-ı fâzila gibi ifrât ve tefrît nev'inden iki nakîzi vardır. Biri fart-ı hacâletdir ki insan hukukunu muhâfaza ve müdâfa'a bâbında halkdan çekinmek bilinmesi icâb eden mesâ'il-i dîniyye istisfâri maksadıyla erbâbına mûrâca'atda sıkılmak* emr-i bi'l-mâ'rûf, nehy-i anî'l-münker vezâ'ifini ifâda gâyet cebîn olmak gibi bir takım hâlât-ı gayr-i mergûbeyi intâc eder.

Bunun mezmûmiyetinde iştibâh olunmaz. Bazen (الحياة) gibi ibârâtda teşbihân buna da hayâ itlâk olunur. Nasîl ki gibtaya hased itlâki vâki'dir. Bu itlâklar mecâz olup hakikat değildir. Hayâtın tefrîtden ibâret olan nakîz-i diğeri "vekâhat" tesmiye olunur ki ârsızlık ve küstahlık ta'bîr ettiğimiz haslet-i redîe demekdir. Bu sifat-ı zemîme edâni ve erâzil-i eşhâsa mahsûsdur. Onlar şî'âr-ı âdemiyetye mugâyir bulunan bu sifat-ı rezile sâ'ikasıyla her mezellete, her alçaklığa katlanırlar. Her türlü fezâiyih ve fecâyi' irtikâbına cûr'et peydâ ederler. Mahzâ bu sifat sâyesinde herkes tarafından vicâhen, giyâben tercîh ve tel'in olundukları hâlde âlem-i beşeriyet içinde yaşayabilirler. Mefsedetleri meydâna çıkar, bütün âleme karşı rüsvây olurlar da zerre kadar âr etmezler. Bilakis bu hâl-i fezîhat-iştîmâli haklarında aynî kemâl görerek iftihâr ederler. İşte (فاصنع ما شئْتُمْ) sırrı bunların nâsiyelerinde tamâmen muncelidir.

Bu sifat-ı rezilede daha kâmil, mahâretleri bir milletin koca bir devletin (el-iyâzü billah) inkirâz ve ihmâsına bâdî olacak envâ'-ı mekâ'id icrâsına müsâ'id ve şâmil olanlarda görülmekdedir ki bu furû-mâyeler ne kadar ye's ü hîrmâne

giriftâr olsalar hezârân mel'anetle gâsib oldukları istifâde-i maddiyeyi, elde etmiş bulundukları hukkâm-ı dünyeviyeyi pîşgâh-ı enzâra vaz' ü i'lân ile (وَفَازَ بِلِلَّهِ الْجَسُورُ) misrâ'-i meşhûrunu okuyarak fahr ü mübâhât ederler ve (حياتي باقى همه حضور) sırrına mazhariyet hulyâsiyla, belki de bu sûretle olsun târîh-i âlemde ibkâ-yi nâm etmek fikri ile teselliyyet-yâb olurlar.

Înkâr olunmaz ki bu da bir şöhretdir. Ama ne şöhret! Yâr ü ağıyâr nezdinde, bütün akvâm nazarında giriftâri-i mel'anet. Varsın öyle olsun, o türlü herifler buna da can atalar. Çünkü başka neye yararlar?

Bevvâl-i çeh-i zemzemi la'netle anar halk
Sen Ka'be gibi kendini hürmetle benâm et

Beyt-i meşhûrunun mebnâ alehi olan kissa-i habâset-kârâne kütüb-i muhâzarâtda ma'lûmdur. Başka sûretle kesb-i iştihâr edemeyen erâzilin bîr de öyle bir fezâhate icâsîr etmiş imîş. Bu sıralarda şu hadîs-i şerîfe mâ sadak olan eşirrânın her çeşidi görülmüş, bi'l-hâssa bi-inâyeti'llah mazhar olduğumuz meşrûtiyet-i meşrû'a sâyesinde ihrâz ettikleri ni'met-i hürriyyeti sù'i istî'mâl eden erâzil makûlesinden olup sahâ'if-i İkdâm-ı bî-iz'ânda bir müddet bâlâ-pervâzlik ederek, tevârîh-i âleme, edebiyât-ı İslâmiyyeye âşinâlik taslayarak pek çok gençleri, bir takım sâde dilleri dâm-ı tezvîr ü iğfâline düşürerek müsemmâ bî'n-nakîz sefil-i ma'hûdun bu zümre-i vekâhatkârân pişvâlarından olduğu -seyyi'ât-1 sâbîka ve cerâ'im-i lâhikalarına ilâveten- bu def'a memâlik-i ecnebiyyede dîn ü devlet düşmanları, en alçak hempâlariyla birleşerek üç lisân üzere neşriyat-ı mefsedet-kârânedede bulanacaklarını bî-pervâ ve ma'a'l-iftihâr i'lân etmesiyle pîşgâh-ı enzâr-ı umûmiyyede tamâmen tecessüm etmişdir. Vekâhatîn, alçaklığın, nankörlüğün bu derecesine hayret etmemek kâbil değilse de bu şirzîme-i melâ'înin ahvâl-i mâziyyeleri düşünülünce bu hayret der-akeb zâ'il olmakdadır.

Hemen vech-i menhûslarından perde-i âr ü hayâyi ref' eden Âdil-i Zü'l-cellâl kendisiyle beraber bütün emsâlinin sahîfe-i âlemden vücûdlarını ref' ü izâle buyursun âmîn.

Manastırlı İsmâîl Hakkı

* * *

NECÂ'İB-İ KUR'ÂNİYYE

Sûre-i Tekvîr âyet: 8-9

وَإِذَا أَمْوَأْوَدَةً شَيْئَتْ . بِأَيِّ ذَبْقٍ قُبِّلَتْ

"Zamân-ı câhilîyetde Arablar kız evlâdını fârûkaya dûçâr oluruz [195] veyhûd büyürler de onların yüzünden nâmusumuz berbâd olur mutâla'a-i sehîfesiyle diri diri toprağa gömerler idi. İşte böyle diri diri toprağa gömülen kız çocuğuna "mev'ûde" denir. Cenâb-ı Hak bu kurbân-ı vahşet olan yavrucukları tesliyet ve bu cinâyet-i zâlimâneyi irtikâb eden o kâtillere kemâl-i gayz ü sahtını izhâr için şu tarz-ı mü'essir ile buyuruyor." Ve ol demde ki mev'ûdeye ne güñâh ile katlı olduğu su'âl olunur... (Siz ma'sûmların ne güñâhınız var idi ki o vahşî kâtiller sizi diri diri toprağa gömdüler diye kendilerine taraf-ı ilâhîden tesliyet ve iltifât olmak üzere sorulur. Bu bî-rahm ü şefkat olan vahşîler hakkında o

¹ Fussilet, 41/40.

² Fussilet, 40/41.

* Âîşe-i Siddîka radîyallahu anhâ ensâr-ı kirâm kadınlarını (نعم لنساء نساء الانتصار لم يمنعهن الحياة ان يسألن عن امر دينهن) diye senâ buyurmuşlardır.

mertebe gayz ve saht izhâr buyuruluyor ki derece-i hitâbdan bile iskât olunmuşlar, kendilerine hitâb olunmuyor.)

Zamân-ı câhiliyyetde bir adamın bir kızı dünyâya geldikde eğer herif ma'sûmeyi hayâtta bırakmak istiyor ise ona büyüğünde ya yünden veyâhûd kilden bir cübbe giydirip kızcağız bâdiyede o adamın develerini koynularını güder idi. Eğer katl edecek ise altı yaşına kadar bırakıp altısına başınca kızın vâlidessine "Kızı giydir kuşat akrabasına götürüceğim" der ve annesi yavrucağını giydirip kuşatıldıktan sonra babası onu yanına alarak kırı götürür idi. Kırda bir çukur kazar ve çocuğu çukurun yanına yaklaştırip çukura bak der idi. O zâlimin edeceğî gadr ü vahşetden bî-haber olan yavrucağı çukura bakar iken arkasından çukura iter üzerine toprak boşaldıp hemen çukuru yerle beraber düm düz ederdi. Bazıları dedi ki o zamân-ı vahşet-nişânda bir gebe hâtûnun doğurmâsi yaklaşıkda bîçâre kadın hasbe'l-mecbûriyye bir çukur kazar, çukurun başında ağrularını geçirir idi. Eğer kız doğar ise onu çukura atıp bırakır, şayed oğlan ise alkoyardı.

Sahâbe-i kirâmdan bir zât der idi ki zamân-ı câhiliyyetde iki âdetimiz var idi. Ba'de'l-İslâm bu iki âdetden biri hâtırıma geldikçe gülerim, diğerini tahattur edince yüreğim sisler, göz yaşalarım nehirler gibi seyelân eder. Güldüğüm âdet şu idi ki helvadan ma'bûdlar yapıp bunlara ta'abbûd ve perestîs eder idik. Sonra acıkinca o tapındığımız ma'bûdları yer idik. Diğerî bu ki bir gün yetişmiş bir kızımı diri diri gömmek üzere bâdiyeye götürdüm, çukur kazar iken sakalıma toprak kondu. Kızım: "Sakalına toprak konmuş babacığım! Silkeyim" diyerek toprağı eliyle silkdi. Ben yine rahm ü şefkat etmedim ve ber muktezâ-yi âdet-i câhiliyye âh! O bî-günâh yavrucağını elimle diri diri gömdüm. Bunu söyledi ve o yâd-ı dillîhîs ile hüngür hüngür ağladı.¹ (خشبة إثلاقي تَحْنُّنَ تَرْزُّعَهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنْ قَلَّمْتُمْ كَانَ خَطًّا كَبِيرًا)

Cenâb-ı Rabb-i Kerîm kullarına pek ra'ûf ve rahîmdir. Biri biriyle dâimâ hüsni mu'âşeret etmelerini emr eder. Nâsa ezâ ve cefâ edenlere, halkı rencide-dil eyleyenlere, katl-i nefse cûr'et edenlere gazâb eyler.

Bi-gayr-i hakkın bir nefsi katl eden güyâ bütün halkı katl etmiş, bir nefsi ihyâ eyleyen güyâ bütün halkı ihyâ eylemiş olur buyurur. Hele o ma'sûmelerin hayâtını öyle mutâlâ'ât-ı sahîfâneye fedâ eden vahşî kâtilleri kemâl-i nefretle yâd eder. Erkek çocukların gibi kız çocukların da bir in'âm-ı fitrat iken bunların hayâtını istiskâl eden, bunlardan hoşnûd olmayan babaları bakın! Kitâb-ı Azîzinin diğer bir mahallinde de nasîl ta'yîb ve takbîh buyuruyor: ² (وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالأُنْثى ظَلَّ) (هُنُّ أَمْ يَدْسُسُهُ فِي التُّرَابِ لَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ). Onlardan birine kızın doğdu diye haber verildikde pür gayz ü hiddet olarak yüzü simsiyah kesilir (mağmûm ve mükedder olur). (Güyâ) kendisine fenâ bir haber verilmiş olmasından dolayı (hicâb e-dip) kavminden gizlenir. (Hâtırından geçer ki) bunu züll ü hakâret ile (hayâtta) bırakıyorum mı yoksa toprağa mı göme-

yim, âgâh olun bu adamlar ne çirkin hükm ediyorlar (ne kötü tefakkürlerde bulunuyorlar).

* * *

Sûre-i Mutaffifin âyet: 1-6

وَيُلْلَهُمْ لِلْمُطَّغِينَ. الَّذِينَ إِذَا اكْتَلُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفِفُونَ.
وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ زَوْجُوهُمْ يُخْسِرُونَ. لَا يَظْعُنُ أُولَئِكَ أَنَّهُمْ مَبْغُوثُونَ.
لِيَوْمٍ عَظِيمٍ. يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ.

Veyl (azâb ender azâb) o mutaffiflere ki, nâşdan ölçü ile birşey aldıkları vakit, (ölçüyü sallamak ve ölçülen şey'e basmak gibi ne kadar mümkün hile var ise onların hepsini yapararak) haklarını (ma'a ziyâde) tamâmen ölçüp alırlar. Ve nâs için birşey ölçecek veya tartacak olsalar eksik ölçer eksik tartarlar. (Onlar bu gadr ü hiyânete nasıl cûr'et ediyorlar, bu irtikâblarına ta'accüb olunsun) onlar sanmıyorlar mı ki (hevî ve dehşetine hadd ü pâyân olmayan) azîm bir gün için ba's olunurlar. O gün ki nâş-ı Rabbü'l-âlemîn(in hükm ü kazâsı) için kâ'imen duracak (ve bir zerre ve hardal mikdârı bir hakan dolayı hesâb verecek)dirler.

Tatffîf: Bir şey'i noksan ölçmek veya noksan tartmakdır. Bu âyât-ı kerîmede görülüyor ki eksik ölçenler ve eksik tartanlar hakkında ne kadar şiddet ne kadar va'id var. Bu maküleler dünyâda rûsvây ve bednâm oldukları gibi huzûr-ı Rabbü'l-âlemîn'de de şiddetle mes'ûl ve mu'âteb olacaklardır. Ahz ü i'tâsında gadr ü hud'aya salîk olmuş hiç bir tâcir görülmemişdir ki zarar ve ziyana uğramasın, en-nihâye mu'âmelesi büsbütün bozularak berbad ve perişân olmasın. Ticâretinde iltizâm-ı istikâmet ve emânet eden tâcirler malının ribh ü nemâsiyla kâmûrân ve nâ'il-i servet-i firâvân olurlar. Kemâl-i hayret ile görmekde olduğumuz o cesîm cesîm mü'essesât-ı ticâriyye hep semere-i istikâmet ve emânetdir. [196] Biz dâreynde bâ'is-i necât ve felâhimiz bulunan evâmir ve ta'lîmât-ı ilâhiyyeyi ve hayrû'l-eslâfin numûne-i hüsni iktidâ olan harekât-ı memdûhasını kendimize rehber edelim de şu muhit-i sefâlet ve atâletden sırlararak bir cihân-ı fa'âliyyete yükselelim el ele verip çalışarak nîzâ'ullahî istihsâle cehd edelim: Diyârimizi şevket-i kavmî-yemizi istikâmet ile fa'âliyet ile ihyâ eyleyelim: ³ (وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْأَنْوَافِ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْأَنْوَافِ وَالْأَعْدَادِ)

Ibn-i Ömer radiyallahu anhümâ hazretleri bir gün bu sûreyi tilâvet ediyor idi. (يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ)⁴ kavl-i şerîfine gelince kendini tutamayıp sâvt-ı bülend ile bükâ etti ve mülâhaza-i hesâb ve cezâ ile bükâsi galebe edip mâba'dini okuyacak kendinde hâl kalmadı.

Mülük-ı Emeviyye'den Abdülmelik bin Mervân'a bir A'râbî dedi ki Cenâb-ı Hakk'ın mutaffifler hakkında ne buyurduğunu, yani az bir şey'in bi-gayr-i hak ahzinden dolayı onlara ne azîm va'id teveccûh ettiğini işittin ve işitiyorsun. Ya sen ki emvâl-i müslimîni ölçüsüz tartısız alıyorsun, kendin için ne zann ü tahmîn edersin?

¹ Îsrâ, 17/31.

² Nahl, 16/58-59.

³ Mâ'ide, 5/3.

⁴ Mutaffifin, 83/6.

Mervîdir ki Resûl-i ekrem sallallahu aleyhi ve sellem e-fendimiz Medîne'yi teşrif buyurdukları zaman Medîne ahâlîsi keyl husûsunda pek gaddâr idiler. Bu âyât-ı celîle şeref-nûzûl etmesiyle mu'âmelelerini İslâh eylediler.¹ (كُلْثُمْ وَزُنُوْنَ بِالْقُسْطَسِ الْمُسْتَقِيمِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَخْسَنُ ثَوْبًا)

الحمد لله على التمام والصلوة والسلام على محمد المصطفى سيد الانام
وعلى آله وصحبه الكرام والذين اتبعوا باحسان الى يوم القيمة.

Bereketzâde: İsmâîl Hakkı

Sirâtimüstakîm

Sirâtimüstakîm'in sahâ'if-i mefharetine zînet-bahş olan "Necâ'ib-i Kur'anîyye" bu nûshada hitâm buldu. Gerek Dersaadet ve gerek vilâyâtdan izhâr olunan şevk ve rağbeti mebnî bi-mennîhi'l-kerîm yakında müstakillen kitâb şeklinde tab' edileceği tebşîr olunur. Âyât-ı Furkânîyye'ye hareke vaz' olunacak ve nefîs kağıd üzerine temsîl edilecekdir.

* * *

Emîrû'l-mü'minîn Sultân Mehmed Hân-ı Hâmîs Hazretleri taraf-ı eşref-i şâhânelerinden tastîr buyurulup berri ve bahri asâkir-i Osmâniyyeyi vâyedâr-ı şeref ü mefharet eden nutk-ı hümâyûn-ı Cenâb-ı Hilâfet-penâhî sûretidir:

Asker evlâdlarım

Allahu Zü'l-celâl lütf u inâyeti, Peygamber-i Zîsân'ın sahâbet ve şefâ'ati, anâsîr-i Osmâniyye'nin arzu ve bey'ati, târîh-i hayât-ı milleti muzafferiyâtiyla dolduran askerin hamîyet ve satvetiyleecdâdîmin tahtına birinci meşrûtiyet pâdişahi olarak cûlûs etdim.

Cenâb-ı Hakk'a hamd ü senâ ederim ki ömrümün bu dakikasına kadar şerî'at-i Ahmedîyye her türlü âmâl ve mekâsidîma rehber oldu. Şimdi de millet ve memleketin esbâb-ı ikbâl ve necâtını te'mîne medâr-ı yegâne olan ve şerî'at-i Ahmedîyye'nin ahkâm-ı esâsiyyesinden birini teşkil eden kâ'ide-i meşveretin bu def'a te'essüs ve te'eyyûdünde sıfat-ı Hilâfet ve Îmâmet'i ihrâz eyledim.

Her avuç toprağı evlâdinin hûn-ı pâkiyle yoğurulan vatan-ı mübârekimizin i'tilâ-yi şân ü şevketi ve evlâd-ı vatanın te'mîn-i refâh ve sa'âdeti için her türlü esbâb ve vesâ'îte mûrâca'at edeceğim. Tevfik Allah'dandır.

Ma'lûm olsun ki hükûmet-i meşrû'a-i meşrûtamızın hûdûd-ı tabî'iyye-i hâzirasını ele geçmez bir kal'a gibi muhâfaza etmek ve onu lâyik olduğu mertebe-i ümrân ve terakkîye ulaşdırmak ve menâfi'-i vatan ve milleti istihsâl ve te'mîn eylemek ancak ordu ve donanmamızın kâbiliyyet-i müselâlime-i askeriyyesini hakkıyla ve kemâliyle tezyîd ve inzibât ü intizâm-ı lâzım derece-i matlûbeye îsâliyle mümkün olabileceğinden askerliğin bütün me'âli-i hâkîkiyyesiyle terakkîye mazhariyetini görmek isterim. Nasîb Hudâ'dandır.

Ecdâdînizin o hamîyetli merdân-ı kâr ü zârin başına geçmekte Osmanlılığın nâm-ı mübeccelini umûma teslim etdiren ve zevâl-nâ-pezîr bir devlet-i kavîyyû's-şekîme teşkil

edenecdâdîmin hafîd-i lâ'ik olduğumu isbât edeceğim. Înâ-yet Kibriyâ'dandır.

Ordu mukaddes vazîfesini hakkıyla ifâ ederek itâ'ati ile, intizâmîyla, şecâ'atiyle, memleket ve milletin, sarsılmaz, devrilmez, zî-hayât bir kal'ası mehâbetinde bulunduğu zamanlar devletin şân u şöhreti âfâkî tutmuşdu. Bilakis ordu Allah'ın emrine, Peygamber'in rızâsına, halîfesinin fermân ve işâretine ve zâbitlerinin evâmirine muhâlif harekâta kı'yâm ederek dalâl ü gaflet, fesâd ü cehâlet vâdîlerine sapıp dîn ü mezhebine, memleket ve millete, pâdişâhına ve âmirlerine, babalarına, analarına karşı vazîfesini unutduğu, itâ'ati gevşeyerek, intizâmî bozularak kendisine mevdû' olan te'mîn-i selâmet-i vatan borcunu ödemediği vakitlerde bu büyük devlet tamâmiyla devrilecek kadar sarsılmış idi.

Ordunun her şeyden akdem zabit u rabt ile te'mîn-i muvaffakiyyet edeceğî nazar-ı dikkatden dûr tutulmayacak hâkâyîkdan olduğuna binâ'en bu husûsun te'mîn-i husûl ve devâmi için mâ fevka şefkat, mâdûna itâ'at emr eylerim.

Kavâñîn ve nizâmât-ı mevzû'amız ahkâmına bütün mevcûdiyetiyle, bütün arzu ve vicdânıyla imtisâl edecek erkân ve ümerâ ve zâbitân ve asker evlâdîmi tahsin ve aksini iltizâm edeceklerin bir babanın hîrçın ve âsî ogluna yapacağı mûcâzâtlâ te'dîb olunacaklarını beyân ederim.

Te'yîdât-ı Samedâniyyeyi mütemennî olduğum hâlde meşrû'umızın nîgehâbân-ı dâimîsi olan ordu ve donanmamızın kuvvet ve şevketine istinâd ederek şer'-i şerîfin ahkâm ve dakâik-ı münifesine mutâbiq olan Kânûn-ı Esâsî'ye ömrümün son nefesine kadar sâdîk kalacağımı Cenâb-ı ahkemü'l-hâkimîni işhâd eyledim.

[197] Kânûn-ı Esâsî aleyhinde kavlen, fi'ilen emel taşıyan merdûdumdur.

Te'sîs-i intizâm ve inzibât için ma'lûm olduğu vecihle her rütbe sâhibinin bir iktidâri, bir salâhiyeti vardır. Her zâbit iktidâr ve ahlâkiyla mâdûnun emniyetini celbe ve her mâdûnun iktidâr ve inkiyâdüyla mâ-fevkîn rîzâ ve muhabbetini kazanmağa çalışması aksâ-yi emeldir.

Ben irsen intikâl eden fezâ'il ve mekârimle doygulu olan ordu ve donanmamızın umûm kumandanıyorum. Bi'l-umûm zâbitân ile efrâd nazârîmda öz evlâdîmdan kıymetli kolumn ve kanatlarimdır.

İşte bu vesâyâ ü beyânât ile umûm erkân-ı ümerâ ve zâbitân ve efrâdîn nazâr-ı intibâhîni celbeder ve cümleye itâ'hâ-ı selâm eylerim.

Ber nehc-i şer' ü nizâm umûm asâkir-i berriyye ve bahriyînen baş kumandâni olduğum cihetle askere bu sıfat-ı mahsûsa ile de fazla bir irtibât-ı kalbiyye mâlikim. Diyebiliyim ki ordu benim, ben ordununum.

Hemen Cenâb-ı Hak devlet ve millet hüsün hizmet edenleri iki cihânda azîz ve tevfîkât-ı Rabbâniyyesine mazhariyetle mes'ûd ve mümtâz buyursun.

* * *

ONUN RÜ'YASI

Fenâ gönüllere benzer siyâh bir gecenin Derinliğinde kamer sanki cebhe-i hûnîn

¹ İsrâ, 17/35.

Bakar zemîne tehekküm-künân ve havf-âver,
Yazar denizlere kandan birer kitâbe-i şerr.
Zulâm içinde açılmış birer cerîha gibi
Çıkıp ufuklara yanın yayar semâ-yi şebi.
Bütün selâsil-i zulmetde câ-be-câ dolaşır
Zebânî ellişleri şeklinde bin alev vardır.
Kamer vurunca eder kanlı safhalarla zuhûr
Zemîne ra'se veren bir kitâl-i dûrâdûr.
Gelir dakikada binlerce hânümâne fenâ,
Çıkar semâlara aks-i girivv-i väveylâ.
O, inbisât ile meclis-nişşin-i zevk ü safâ
Ederdi kanlı sarâydan bu hâli istihzâ.
Kifâyet eyledi imhâ-yi halka bir hîle
Deyip gülerdi behîmî hurûş-i neş'e ile.
Fakat gelince topun intirâk-ı memdûdu
Silindi sevgili rû'yâsının beyâz dûdu.
Çırkıncı aksine rû'yâ-yi serteser-meş'ûm
Dökerdi kahkaha eyvân-ı ser-nigûnuna bûm!

21 Nisan 1325
İbrâhim Alâeddîn

* * *

İLKBAHAR

Gel ey fasl-ı rebî' sen revnak-ı ömr-i tabî'atsın;
Çemenlerle, çiçeklerle şetâret-bahş-ı hilkatsın!

Bahâr ne hûceste-âsâr bir mevsim-i pür tarâvet ü en-vârdır! Bütün kışın muhtecib duran âfitâb, o dilber-i cihântâb pür şerm ü hicâb edâlarla ref-i nikâb eder; geysû-yi zer-târi ile âlemi bir feyezân-ı nûra müstağrak eyler.

Artık bu iltifât-ı âlî-kıymetin şevk-i hazzi ile semâ kisve-i mâtem ü kasvetini atar; sertâpâ bir libâs-ı sepîd ü sürûra bürünerek melâhat-i asliyyesiyle meydâna çıkar.

Zemîn-i servet-nihân hazâ'inini açar; gelişî güzel sâye-i alâniyyete saçar; sîne-i hifzîndaki cevâhir büzûru çemen, yevâkît-i tohmu benefse, yâsemin sûretinde müştâkkânın pîş-i enzârına arz eyler.

Nesîm bu hande-verân-ı tabî'at arasında mest-i şevk u neşve olarak, hafif hafif teneffüse başlar; çiçekleri der-âğuş-i nevâziş eden bu nefehât manzarasıyla bütün zî-rûhlara taze hayat bağışlar; bu tecelliyyât-ı feyzâ-feyze âyinedâr-ı letâfet olan miyâh-ı câriyye de gâh haffâf gâh şedîd bir zemzeme-i rûhâniyye ile çağlar!

Asumân ve arzin bu mütehammidâne âyîn-i şâdümâni-sini, bu müteşekkirâne tecemmül-i nev-civânişini görüp duyan her zî-hayât, garka-i eşvâk u meserrât olur; bu râsime-i sûr u hubûra bi'z-zât iştirâk için kendinde bir hâhiş-i fitrî, bir iştiyâk-ı cibillî bulur.

Bu andadır ki ağaçlar fakr-ı ayânîden kurtulur, akmişse-i hudr ile örtülür; haşerât ahîdar-ı sermâdan necât bulur, te-râne-sâz-ı şevk u muhabbet olur. Kuşlar ferîh, fahûr nağmelerle, kuzular hazır ve garîb melemelerle bunlara peyrev olmağa başlar. Bu sûr-ı tabî'atden bütün esnâf-ı beşer içinde en ziyâde nasîbe-yâb-ı zevk ü telezzüz olan çoban ye-

gâne enîs-i ömr-beyâni; tercemân-ı mahrem-cenâni kavalî ile bu manzara-i behîşîyi, bu âhenk-i letâfeti alkışlar.

Arz ü semâ böyle nazar-pîrâ, saf ü mutarrâ türlü türlü bedâyi-i lâ-tuhsâ ile mehâsin-ezfâ olunca, bütün kişi bir pûşide-i rehâvet ü kasvet altında bunalan fikirler için servet-i bahâra tamâmiyla tecelliğâh olabilen kirlara, bağ ve bahçe-lere, su başlarına çıkıp gitmek; zemînin yumuşak, yeşil hâre-li kâlîçe-i kıymetdârına temâşâ-gerâne yân gelmek; eşcâr ve nebâtâta, bütün zerrât-ı kâ'inâta sereyân ettiği hemen gözle görülebilen bu fûyûz-ı hayâtiyyeden hisse-çin-i tarâvet ve ciyâdet olmak en derûnî emeller sırasına geçer!

Hele bir zaman ki rûz-ı Hîzr tesmiye olunur, hadâret-i bahâr kemâle resîde olur, renk-i tabî'atın iyiden iyiye ko-yulaşlığı görülür; bütün halk o zamanı, o ihsân-ı âfî-i Yez-dân'ı tebcîl ve takdîs için fevc fevc kirlara, mesîrelere döküllür. Kimi bahârî kisve ve çiçeklerle sûretini tezyîne, mahsûlât ile de mi'desini, hâssa-i hayvâniyyesini tenmiyeye koyulur. Kimileri de serâpâ feyz ü tarâvet, hüsîn ü letâfet olan bunca bedâyi-i kudreti iştiyâk ve hayretle temâşâ etmek; bu sûr-ı umûmî-i hilkatin pür-neşve ve meserret, lebrîz-i zevk-i vuslat âhenk-i ferah-bahşâsını dinlemek ile bir safâ-yi vicdânî bulur. İşte böyle herşey ni'am-i lâ-yetenâhî-i ilâhiyyeden beh-reddâr-ı zindegî olur, lisân-ı istî'dâdiyla zâkir-i Hak, şâkir-i Mün'im-i mutlak bulunur.

Rebî' yalnız değil arzin hayat-ı nev civânişî
Cemâl-i Hazret-i Hakk'ın da bir meclâ-yi enîsi!

—Nisan 1319—
Edirne Harbiyesi
Edebiyat-ı Osmâniyye Mu'allimi
Vahyî

* * *

[198] MÜSLÜMANLARIN ESBÂB-İ İNHİTAT VE MESKENETİ

واعْصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعًا وَلَا تَنْرَقُوْا ...

Müslümanların dinlerine karşı öyle bir i'timâdi, îmân-ı yakînleri husûsunda öyle bir sebâti var ki, sâîr milletlere onunla izhâr-ı mübâhât ederler. Akîdeleri ise aralarında metîn bir râbita husûle getirecek esbâbin en sağlamını izhâr eder. Kulüb-i müslimînde rûşû bulan, akâid-i esâsiyyeden-dir ki Allah'a îmân etmek, Cenâb-ı Peygamber'in teblîğ eylediği hakâyîki teslim etmek sa'âdet-i dareyni kâfildir; îmân-dan mahrûm olan sa'âdet-i fâniyye ve bakiyyeyi kaybeder. Müslümanlar hurûc anî'd-dîne mahkûm olmuş bir adama, mevte mahkûm olmuş kadar acırlar. Bu hal ulemâda olduğu gibi âhâd-ı nâsde de vardır. Bir derecede ki âlim olsun, câhil olsun bir adam, dünyanın herhangi bir noktasında bulunan diğer bir adamin şeref-i İslâmiyet'ten te'arrî ettiğini haber alır almaz, en büyük müsîbeti istihbâr etmiş gibi lâ havle künân olmaya başlar. Hatta değil kendi zamanında, yüzlerce sene evvel geçmiş bir devirde buna benzer bir hâ-

¹ Âl-i İmrân, 3/103.

dise zuhûr etse de onu tarihte görse kalbi halecâna, gayret-i dîniyyesi galeyâna gelir.

Müslümanların şerî'atlarının pek sarîh olan nusûsu muktezâsına havza-i hükûmetlerine dâhil olan büldâni muhâfaza hususunda indallah mes'üldürler. Bu mes'ûliyet efrâd-ı müslimînin kâffesine şâmildir. Yakın, uzak, cinsiyette müttehid, muhtelif ne kadar müslüman varsa bu vazife hepsinin üzerine farz-ı ayndır. Akvâm-ı İslâmiyye'den biri havza-i vilâyetini himâyeye etmezse o kavmi teşkil eden efrâdin her biri en büyük bir vebâli irtikâb etmiş olur. Kezâlik, içâbında mâmelekini, hayatını fedâ etmek, her türlü şedâidi iktihâm eylemek, mu'zamât-ı umûru âsân görmek gibi muhâfaza-i memleketin istilzâm edeceği fedakârlıkların kâffesi müslümanların üzerine farzdır.

Her müslim samîm-i mevcûdiyyetinden bir sadânin yük-seldığını duyar ki ona dînen ve şer'an me'mur olduğu ferâizi ifâ etmesini ihtar eder. İlhamât-ı dînin bakîyesinden başka birsey olmayan bu sadâ bir hâtif-i haktır. Bununla beraber görüyoruz ki zamanımızdaki müslümanlar lâ-kaydî-i mahz içinde yaşıyorlar; biri diğerinin hâlinde öbürü daha ötekinin eleminden haberdâr bile değil. Belucistan sekenesi Afgânîlerin müsibetinden, Afgânîler İran'dakilerin felâketinden hiç müte'essir olmuyor.

Akâid-i dîniyyelerine temessükleriyle beraber müslümanların şu hâli mûcib-i hayrettir. Bunun neden ileri geldiğini mücmelen bildirelim: Gerek esfâr, gerek akâid, gerek ma'lûmat ve ma'nevîyât, insanın bütün a'mâl-ı hâriciyyesi üzerinde yegâne müessir ise de onların kâffesini tesbit eden, tabiat şekline, meleke hâline getiren kuvvet, şüphesiz yine a'mâldır.

Evet, insanın insaniyeti fikriyle, akâidiyle kâimdir; ancak merâyâ-yı aklîyyesine in'ikâs eden meşhûdât-ı nazariyye ve müdrekât-ı hissiyyesi kendini pek şiddetli bir sûrette müte-essir eder. Her müşâhede bir fikir, her fikir bir meyîl, her meyîl bir amel husûle getirir. Ervâh ile ecsâdîn münâsebeti dâîm oldukça esfâr ile a'mâl arasındaki irtibat zâil olmaz.

Gerek uhuvvetin, gerek sâîr karâbet-i nesebiyyenin zihinde bir sûret-i ma'nevîyîsi vardır ki nesebâdaşlar arasında ilcâ-yı zarûretle bir te'avün-i maddî vuku'a gelmedikçe, celb-i menfa'at ve def-i mazarrat için bunlar elele vermedikçe o sûret-i ma'nevîyenin hiçbir te'sîr-i zâhirîsi olamaz. Lâkin böyle bir ittihâd olur ve devam ederse o zaman karâbet-i nesebiyye denilen kuvvet kalpte bir mevkî, bir nüfûz-ı mutlak kazanır. Artık karâbeti olanlara muâvenet rûhun bir zevki olur; onlara isâbet edecek felâketten nasîbedâr-ı te'essûr olmak açlık, susuzluk gibi ihtisâsât-ı tabî'iyye sırasına geçer. Fakat karâbet-i nesebiyye sâbit olduktan sonra onu sûret-i maddiyyede teşyîd edecek hiçbir sebeb-i hayatı zuhûr etmez, yâhud nesebâdaşlar bigâneler arasında kendilerine müzâhir bulacak olursa o vakit karâbet-i nesebiyyenin zihindeki sûreti mahfûzât-ı âdiyye gibi birşeyden ibâret kalarak zâhirde hiçbir eser-i maddîsi olamaz.

Revâbit-i beyne'l-beşerin en metîni olan râbita-i nesebiyye hakkında kâbil-i tatbîk olan şu misâl hey'et-i içtimaiyye üzerinde te'siri olan bütün i'tikâdât hakkında câridir. Evet, bir akîde-i fikriyye, eseri â'zâ-yı hâriciyyede sûret-i dâ-

imede tekerrür eden bir amele sâik olmaz ve o amelin eseri tekrar tekrar fikre in'ikâs ederek âdetâ rûhun bir hey'eti, bir şekli derecesine gelmezse öyle bir akîde-i fikriyyenin hiçbir te'sîr-i zâhirîsi olmayarak ancak düşünündüğü zamanlar ta-hattur edilebilen suver-i ma'lûmât kabilinden telakkî edilebilir.

Pek vâzih olan şu esaslar nazar-ı hikmetle te'emmûl olunursa müslümanların dinlerine olan temessükleri ile beraber bugünkü meskenetleri, ihvân-ı dinlerine dest-i muâvenet u-zatmak gibi vezâïften gaflétleri neden ileri geldiği meydana çıkar. Müslümanlar akîdelerinde en sâbit bir millet olmakla beraber ehl-i İslâm arasında akîde-i dîniyyeden, lâkin a'mâle tâbi olmayan sîrf bir akîde-i dîniyyeden maâdâ cihet-i câmi'a kalmamıştır. Beyinlerinde muârafe münkatî' olmuş, birbirlerinden hecî-i gayr-ı cemîl ile mehcûr olmuşlardır. Akâidi muhâfaza edecek, halka sebîl-i reşâdi gösterecek olan ulemâ arasında ne muvâsala, ne de mûrâsele kat'iyen yok; Türk âlimi, uzaktakiler söyle dursun, Hicaz'daki âlimin bile halinden haberdâr değil. Hindistan uleması Afganistan muhitindeki şu'una karşı gaflét-i mahz içinde. Hatta bir memleketteki ulemâ arasında bile âhâd-ı nâsi cem'eden esbâb-ı husûsiyyeden maâdâ râbita mefkûd. Hey'et-i umûmiyye-le-rine gelince aralarında ne vahdet, ne de bir nisbet mevcûd. Herbiri kendisine bakıyor. Başlı başına bir kâinat imîş gibi nefsiyle iktifâ ederek yanı başındakini nazar-ı iltifata almıyor.

[199] Ulemâ-ı din arasındaki bu vahşet, bu mübâ'adet mülük-i İslâm arasında da câri. Saltanat-ı Osmaniyye'nin Merakeş'te, Merakeş'in Osmanlılar nezdinde bir sefiri olmasası garib değil mi? Devlet-i Aliyye'nin Afganlılarla, şarktaki diğer tavâîf-i müslimîn ile münâsebât-ı samîmiyyesi bulunmaması tuhaf olmuyor mu? Bu tefrikalar, bu bîgâne tavırlar bütün müslümanlara sîrâyet etti. Bir halde ki bir kavmin diğeriyle, bir beldenin öbürüyle olanca alâkası aynı dinde, aynı akîdede bulunduklarını hayâl meyâl bilmekten ibârettir denebilir. Hattâ bulundukları mevkî'leri bile mevsim-i hacda bittesâdûf yekdiğerinden öğreniyorlar. Vâ esefâ ki zavallıların birbirleri hakkında sevk-i tesâdûfle hâsil ettikleri ma'lûmat kendilerine pek acı birtakım hakîkatlar öğretiyor! Millet kaviyyü'l-bünye, sahîhü'l-mizâc bir vûcûd-ı azîm iken ma'rûz olduğu hâdisât, eczâ-yı mürekkebesi arasındaki âhengî haleldâr etti. O bünyân-ı muazzam inhilâle yüz tuttu. Her cüz'ü istiklâle, yani izmihlâle uğraşıyor.

Revâbit-i İslâmiyye'nin bu za'afi, bu inhilâli rütbe-i ilmin mertebe-i hilâfetten infisâlı ile başlamıştır. Evet, hulefâ-yı Abbâsiyye, hulefâ-yı Râşîdîn'in meslek-i celîlini ta'kîb ederek usûl ve fûrû'-ı dinde ictihâd derecesinde bir ilim edinmezsiz yalnız hilâfetin ismiyle iktifâ ettiler. Bundan dolayı mezâhib çoğaldı, karn-ı sâlis-i hicretten i'tibâren hilâf o de-receyi buldu ki hiçbir dinde emsâli sebketmemiştir. Sonra vahdet-i hilâfet haleldâr olarak birkaç kisma ayrıldı, Abbâsîler Bağdat'ta; Fatimîler Mısır'da, Mağrib'te; Emevîler Endülüs'te hilâfet teşkil ettiler. Artık cemâ'at-ı müslimîn tefrika giriftâr oldu. Rütbe-i hilâfet vazîfe-i melik derecesine indi. Nazarlardaki heybet-i sâbıkası kalmadı. Saltanat talebinde bulunanlar yalnız vesâil-i şevket ve kuvveti cem'etmek cihetini iltizam ederek hilâfet tarafına hiç bakmadılar.

Hele Cengiz Han ile evlânının, Timurleng ile ahfâdının meydana çıkarak taraf taraf bilâd-ı müslimîni kan içinde bırakmaları millet arasındaki ihtilâfi artırdı, revâbiti büsbütün mahvetti. Mülük ile ulemâ arasında urve-i ittihâddan eser kalmadı. Her biri kendi başına iş görmeye başladı. Meydan alan nâ-mütenâhî firkalar ya bir sultanat teşkiline, yâhud bir mezhep te'sisine uğraştı. Vahdete sevkeden, ittihad ile emreden akâid gevşedi, o akîdelerin ukûldeki eşkâlî yukarıda söylediğimiz bî-sûd ve bî-amel birer sûretten ibâret kaldı. Bir halde ki bugün bir cemâ'at-i İslâmiyye'ye isâbet eden felâket diğer bir cemâ'at üzerinde ölüye acımak kabîlinden olaraq bir te'essür husûle getiriyor da o musîbetin def'i için hiçbir eser-i hayat uyandırmıyor.

Verâset-i enbiyâ ile müserref olduklarını lisân-ı şâri'den duyan ulemâ için hakk-ı verâseti ifâ etmek vâcibdir ki bu vecîbe, râbita-i diniyyeyi yeniden tâhkîm eylemek, dinin âmir olduğu âheng-i ittihâdi kuvvetlestirerek ortadaki vahşet ve ihtilâfi kaldırırmakla edâ edilebilir.

Bu maksad-ı hayrin husûlü için câmilerde, medreselerde toplanmalı; her câmi, her medrese rûh-ı ittihâdin hübüt-gâhi olmalı, herbiri aynı silsileyi teşkil eden halkalar mesâbesinde bulunmalı, bütün aktâr-ı âlemdeki âlimler, hatibler, imamlar, vâizler akâd-ı râbita ederek husûl-i ittihâda aid şu'ûnun müzâkeresi için mûrâca'atgâh olmak üzere arzin muhtelif noktalarında merkezler vûcûda getirmeli, avâmin elinden tutarak Kitâbullah'ın, ehâdis-i sahîhanın göstermeye olduğu sa'âdet-i hakîkiyye ve medeniyet-i fâzilaya doğru sevk eylemeli. Bu cedelgâh-ı hayatı müslümanları sâir milletlerden bu derecelerde geri bırakın esbâbî iyice tedâkik ederek bir an evvel izâlesi çârelerine bakmalı, ulûm ve fûnûnu ta'mîm eylemeli, şerî'at-ı beyzâyi muhât olduğu bid'atlardan kurtarmalı, eski bid'atları birer birer mahveyledikten başka yeniden zuhûr istidâdını gösterenlerin de şüyû'una kat'iyen meydan vermeme.

Cidden te'essûf olunur ki bir hizb-i kalîl istisnâ edildiği sûrette ulemâ-yı ümmet bu kadar âsân olan bir vesileye tevessûl etmiyorlar. Mülük-ı müslimînden, hamîyet-perverân-ı ulemâdan ümîd ederiz ki o hizb-i kalîl müzâheretleyle, nusretleriye te'yîd ederler de artık bu perişanlığa bir hâtime verirler. Asırlardan beri tattığımız acı tecrübeler bizim için öyle vâzih birer derstir ki başkasına ihtiyâcımız yoktur. Yakındakilere dest-i müvâhâtî doğrudan doğruya uzatarak, uzaktakileri de bilâvâsa muhit-i uhuvvete alarak dine, millete müfid olacak esbâbî elbirliği ile izâle [ikâme?] etmek, bilâkis zarar verecek hâdisati yine elbirliğiyle men'eylemek pek güç birsey değildir. İşte böyle âlî bir teşebbüste bulunanlar en büyük farızayı edâ etmiş olurlar. Ye'sin ma'nâsı yoktur. Hayat-ı ümmetten henüz ramak bakıdır, ümîdler ise daha münkatî olmamıştır.¹

Misir Müftüsü Merhum
Şeyh Muhammed Abduh
Mütercimi Mehmed Âkif

¹ Âl-i İmrân, 3/28.

İSLÂMDA SEYÂHATE VERİLEN İHTİMÂM

Sa'âdet-i dünyeviyye ve uhreviyyemizi mütekeffil olan şerî'at-i garrâ-yı Ahmedîyye, her zaman ve her asırda madâdî ve ma'nevî terakki ve te'âlimizden medâr-ı kivâm ve husûlü neye mütevakkif ve neden ibâret ise kâffesini müfredâtyla câmi' olduğu vâreste-i beyândır.

Bu cümleden olmak üzere fahr-i kâ'inât aleyhi ekmelü't-tahiyyât Efendimiz hazretleri seyâhatin bu ümmet için dâimâ lâzımü'l-ihtimâm bir düstûr-ı hikmet olduğunu şu hadîs-i âlî ile beyân buyurmuşlardır:

² سافروا و ترزووا (السائحون هم الصائدون) Seyr ü seyâhat edenler, oruç tutanlardan ma'dûddur. Diğer hadîs-i nebevîde³ servet ve sâmânâ nâ'il, sağlam ve ding olmanızı isterken seyâhat ediniz!... buyurulmuştur. İşte bu hikmet-âmîz beyânât-ı seniyyeleriyle seyâhatin [200] mutazammin olduğu fevâ'id-i lá tuhsâyi îzâh ve ümmet ve ashâbını seyr ü sefere tesvîk ve terâjîb buyuruyorlar.

Eslâf-ı izâm hazerâti, bu ehâdis-i nebeviyyenin mazmûn-ı âlîsine ittibâ'an, icâbât-ı asriyyelerine göre bu emr-i mühimme lâyık olduğu ihtimâmî vererek, vesâ'it-i nakliyyenin pek noksân zamanlarında ma'lûm olan bütün aktâr-ı cihâni geş ü güzâr edip, akvâm ve ümemin âdâtına, ahvâl-i coğrafya, hayatı ve ma'îsetlerine dâir nice âsâr-ı kuyemetdâr bırakmalarıyla ulûm ve fûnûna pek büyük hizmetler etmişlerdir. İşte târih buna şâhid-i âdildir.

Bizler her ne kadar o âsâr-ı güzîdeyi takdîr etmezsek de Avrupa erbâb-ı ulûmu onların mahsûl-i seyâhatlerinden bî-hakkın hisseyâb oldular ve olmakdadırlar. Biz me'âşir-i müslimîn efâl ve harekâtımıza kavânîn-i celîle-i Ahmedîyye'ye tevfîkde pek büyük kusûr ve ihmâl gösterdiğimiz gibi; şerî'at-ı mübînde seyr ü sefere çikan mûkellefine a'zam-ı ibâdâtdan ma'dûd savm u salâtda ma'lûm olduğu üzere dört rek'atlı namazlar hâl-i seferde iki rek'at olması,⁴ وَإِنْ كُنْتُمْ مُّرْضٰى أَوْ عَلَى سَفَرٍ... âyet-i celîlesinin muktezâsına eyyâm-ı Ramazan'da sahîh ve mukîmle edâsi farz olan savmın erbâb-ı seyr ü sefere sonra edâ etmek şartıyla müsâ'ade edilmesi, müddet-i meshîn temdidi, ibnû's-sebîlin mahall-i infâk ve sadaka olması gibi müsâ'edât bahş olunmasıyla emr-i seyâhat teshîl buyurulduğu hâlde ma'at-te'essûf bundan hâsis kalmışız.

Seyâhat bir kavim için menâfi'-i adîdeyi câmi'dır. Çünkü insanlar hilkaten taklide meyyâl olduklarından, cem'iyet-i beseriyye içinde her terakkînin husûlu göreneğe tâbi'dir. İnsân bi'z-zât görürse basar ve basireti açılır. Bir kavmde mevcûd olan âsâr-ı temeddün, san'at, ticâret mûcerred yakından görmekle diğer kavme intikâl eder.

Garbin bu gürkü seviyye-i medeniyete tereffû' ettiğinin esbâbî ta'mîk ve tedâkik olundukda onlar o hayret fezâ âsâr-ı umrâna ancak şarka seyâhatleriyle vâsil olabildikleri nûmâyân oluyor. Daha doğrusu, medeniyet-i kadîme-i İslâmiyyeyi yakından tedâkike koyuldular. Endülüs, Misir hâzâ'in-i irfânında hakkıyla fâ'ide-mend oldular. Hâlâ seyâhat-i mütemâdiyeleriyle şarkın medîd hâb-ı gafletini, cehâ-

² Suyûti, el-Câmi'u's-Sagîr 7073.

³ Suyûti, el-Câmi'u's-Sagîr 6954.

⁴ Nisâ, 4/43.

letini ganîmet ve fırsat bilerek elimizde bulunup kıymet-i hâkîyyesini takdîr edemediğimiz âsâr-ı atıkadan ma'dûd zîkiyemet eşyâyi ele geçirip kütübhanelerini, müzehânelerini, mü'essesât-ı ilmiyyelerini tezyîn etdiler. Hülâsa İslâm ile meskûn kita'âtda kâbil-i istifâde ne varsa, biz kûşe-nişin-i atâlet olmamızdan dolayı, hep onları aldılar. İlerletdiler. Bu hayret-fezâ hâle getirdiler.

Ma'lûmdur ki seyr ü sefer, ya sîrf ziyâret maksadıyla ihtiyyâr edilir, yâhud ticâret, cihâd gibi bir maksad dolayısıyla vukû' bulur. Akvâm-ı müslime arasında şikk-ı evvelini, yani Avrupa seyyâhîni gibi cihâni cevelân eden bir müslüman bulmak âdetâ muhâldir. Hâlbuki cem'iyyet-i İslâmiye'nin hâl-i hâzırı bu tarz siyâsete şiddet-i ihtiyyâci derkâr olmakla beraber, Kur'ân-ı hikmet-beyânın¹ قدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَّةٌ فَهَبُرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْفَطَرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ nass-ı kerîmi müşüllü bir çok âyât-ı celîlesinden müstebân olduğu gibi bâlâda zîr olunan ehâdîs-i nebeviyye ile de tesvîk ve tergîb edilmiş. Serî'at-i Ahmediyye'nin bu misilli tergîbat ve tesvîkâtına rağmen umûr-ı dünyeviyeye müte'allik olup esbâb-ı râhat ve ma'îsetimizi, umrân ve terakkimizi te'mîn eden kavâ'id-i medeniyyesinin hemen hemen kâffesinde aksını iltizâm ettiğimizi görürüz. Aslâ kâbil-i inkâr olmayan bu harekâtımızın netâyic-i mü'ellimesi günden güne kesb-i şiddet ediyor.²

Gelelim şikk-ı sâniye: Bizde bu gibi bir maksad ve maslahata mebnî seyâhatı ihtiyyâr edenlere ma'at-te'essûf pek az tesâdûf edilir. İşte Resûl-i Zîşân Efendimiz hazretleri bu türlü seyr ü seferin bu ümmet-i merhûmeye menâfi'-i adîde bahş edeceğini beyân sadedinde: (من تغدرت عليه التجارة فعليه بعمان)³ buyurmuşlardır ki me'âl-i münifi: "Kesb ü kâri kesâda düşen, geçinmekde güçlük çeken adam Ummân'a gitsin." Ummân Asr-ı Sa'âdet'de zamanımızın Amerikası mesâbesinde olduğundan ticâreti darlaşmış olanların oraya seyr ü sefer etmelerini emr u fermân buyuruyorlar. Bu hadîs-i nebevî ile âlem-i İslâm'ın hal-i esef-i istimâli mukâyese edildikde bir mü'min-i hakîkat-bînin bütün mevcûdiyetiyle hâlimize acı-maması mutasavver değildir. Bugün bilâd-ı İslâmiye akvâm-ı sâ'irenin ticâretgâhi olmuş iken bizler hâlâ ticârete, sanâyi'e nazar-ı nefretle bâkmakdan kendimizi alamıyoruz. Acabâ Avrupa'da, Amerika'da, Hind ve Çin'de tâcir, seyâh bir müslümana tesâdûf edilebilir mi? Heyhât! Bilmem bu hâl ne vakite kadar devâm edecek?.

Artık bize ticâret-i adîde ve ma'ârif-i asriyye vâzihan gösterdi ki dîn-i Muhammedî'nin kuvvet ve satveti cem'iyyetlerimizin kuvvet ve şevketine, kuvvet ise servete, servet ticârete, ticâret de ma'ârif'e muhtâcdır. Şu hâlde bu vesâ'il ve vesâ'it-i müteselsilenin hangisini iltizâmda kusûr gösterirsek meşakkatden, zilletden, mahkûmiyetden bekârnızı tahâlis edemeyeceğimiz meydândadır. Çünkü âdât-ı ilâhiyye böyle càrî olmuşdur.

Herhâlde rûy-ı zemînde mevcûd müslimînin muktedâbih ve mürsidi olan makâm-ı mu'allâ-yı Hilâfet, ahkâm-ı ce-

lîle-i İslâmiyye'den olup asırlardan beri imtisâl edilmeyerek metrûk kalan kavâ'id-i medeniyyeyi mevkî'i icrâya vaz' etmekle bütün anâsîr-ı müslimeye numûne-i imtisâl olmalıdır. Vâki'â eyyâm-ı meş'ûme-i istibdâdda hûkûmet-i İslâmiyye add ü ahsâdan efzûn bir takım nâ-meşrû' efâl ve harekâtın masdar ve menba'ı olduğundan ser'i metnîn vesâ'it-i umrân ve terakkîye â'id kışmanın icrâ ve ihyâsını kendisinden beklemek âdetâ muhâl ender muhâl idi.

Lehü'l-hamîd ve'l-minne avn-i Rabbânî ve imdâd-ı rûhâniyyet-i cânîb-i Peygamberî sâyesinde hayli zamandan beri serî'at-i Muhammediyye'nin ihyâ' ve icrâ olunmasına yegâne hâ'il ve mâni' olan heykel-i istibdâdi hayret-fezâ-yı ukûl şecâ'at ve besâletleriyle [201] esâsından hedm ü kal' ederek meşrûtiyet-i meşrû'amızı tâhkim ve tarsîn eden şucce'ân-ı İslâm kendilerine bütün âlem-i İslâmiyet ve insâniyeti medyûn-ı şûkrân eylemişlerdir.

İste bu hidemât-ı mebrûrelerinin başlıca iktîtâf ettiği muvaffakîyatdan olmak üzere Makâm-ı Hilâfet şân ü hayâsiyetini bunca seyyî'âtiyla lekeleyen hâkân-ı mahlû'un hiyel ü desâ'isinden tahâlis edilerek, halûk, âdil, evsâf-ı hilâfeti bi-hakkin câmi' daha ilk yevm-i bey'atinde Hulefâ-i Râşîdin isârine iktifâ' buyuracaklarını kavlen ve fi'ilen ibrâz eden Emîrû'l-mu'mînîn halîfe-i nevcâh Sultân Mehmed Hân-ı Hâmis hazretlerinin şeref-i cûlûslarıyla müserref olduğundan âlem-i İslâm'ı tebrîk ve tebşîre müsâra'at ederiz. Cûlûslarını müte'âkib şîmdiye kadar kûşe-i nisyân ve atâlete atılan emr-i mühimm-i seyâhata lâyık olduğu ehemmiyet-i fevkâlâdeyi vererek teb'alarına ilk mevâ'id ve tebşîrâti vilâyâta seyr ü seyâhat keyfiyeti oldu. Bu hâl, cedd-i emcedleri fahrû's-sâlâtîn Ebu'l-Feth Sultân Mehmed Hân Hazretleri gibi fâtih-i ikbâl-i âlem-i İslâmiyet olacaklarına bir berâ'at-i istihlâl teşkil eylemekdedir.

Hülâsa şunu arz ve ihtâr etmek isterim ki hûkûmet-i İslâmiyye bilâ-izâ'a-i evkât Avrupa'nın seyr ü seyâhate verdiği ihtimâmi nazâr-ı i'tibâre alarak memâlikimizde fîkr-i seyâhati ta'mîm ve icrâsi için lâzım gelen tedâbûri ittihâz etmelidir. Bâ-husûs mekâtib-i âliye talebesi hengâm-ı ta'tilde Avrupa'nın bilâd-ı meşhûresine seyâhat ettirilirse (ليس الخبر كالعجان) misâdâkinca menâfi'-i lâ-tuhsâ iktîtâf edileceği lâ-raybe fîhîr. Binâ'en-aleyh mercî'inin nazar-ı dikkatini celb ederiz.

Bundan başka ahâlîmizın erbâb-ı servet ve hamîyyet olanları emr-i seyâhatin teshîl ve ta'mîmi için Avrupa, Hindistan, Amerika'ya seyâhat nâmlarıyla şirketler teşkil ederek cesîm vapurlarla müctemi'an seyâhate da'vet etseler bir çok zevât iştirâk edeceğini şüphesizdir. Bununla beraber bu hizmetleriyle kendileri mâddî ve ma'nevî müstefid oldukları hâlde dîn ve vatana da büyük hizmet etmiş olurları. İşte bu sûretle (وَنَعَّا وَنَعَّا عَلَى الْبَرِّ وَالْمَوْرِي) emr-i celîline imtisâlén müttehidin çalışırsak tarîk-i medeniyyetde bizi pek geride bırakın mücâvirlerimize müddet-i kâfîle zarfında mülâkî oluruz. Allâhümme aslîh ahvâle ümmet-i Muhammed!..

Kırmılı Ya'kûb Kemâl

* * *

¹ Âl-i İmrân, 3/137.

² Haşr, 59/2.

³ Suyûtî, el-Câmi'u's-Sagîr 12305.

⁴ Mâ'ide, 5/2.

Konferans

RUSYA'DA SÂKİN TÜRKLERİN HAYÂT-I MEDENİYYE, FİKRIYYE VE SİYÂSİYYELERİNE DÂİR

Mukarriri: Akçura Oğlu Yusuf Bey
Muharriri: H. Eşref Edib

İstanbul'da tâhsîlde bulunan "Rusyalı İslâm talebesi Cem 'iyyet"-i muhteremesinin delâlet-i ma 'ârif-perverânesiyle Rusya'da sâkin Türklerin hayat-i medenîyye, fikriyye ve siyâsiyyelerine dâir Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Mülkiye târih-i siyâsî mu 'allimlerinden Kazanlı Akçura Oğlu Yusuf Beyefendi tarafından verilen konferansdır.

Müsâ'adenizle ben de bir saat kadar söylemek istiyorum. Bana verilen mevzû' Rusya'da sâkin Türklerin hayat-i medenîyye, fikriyye ve siyâsiyyelerine dâ'irdir. Cümle, vâzih değil. Evvelâ: "Rusya'daki Türkler" deniyor, tahdîd etmek isteniyor. Ma'amafih bu da pek vâsi'dir. Bu vüs'atle alınırda yine içinden çıkmaz. Eski dünyâ yarılm küresini göz önnüne getiriniz! Orada üç kîf'a var. Garb-ı şîmâliye tesâdûf eden ve yırtık paçavraya benzeyen garbî kısmını koparıp atı verin; Afrika denen parçayı insanların za'if kollarıyla çizdikleri kanaldan kirpiverin; sağdaki üç dört şibh-i cezîreyi kesin... O vakit eski dünyânın asıl gövdesi kalır. İşte bu gövde tamâmen Türk yeri, bizim mâl-i mevrûsumuzdur. O Türk yerinde birçok akvâm var. Yakutlardan tutunuz da, Tibetliler, Kırgızlar, Kalmuklar, Başkurdalar, Tatarlar, Türkmenler, Türkler, ilâ âhirihi...

Mezkûr kavimlerin hepsi aslen birdir. Tûrânîdirler. Lâkin bu kavimlerin bazıları İslâm; bazıları eski Türk mezhebi: Şâ-mâni; bazıları Bûdîlîğe girmișler. Bunların hepsinden bahs edeceğim. Bu akvâmin medeniyetçe farkları gâyet büyük, bunların içinde bir kısımları var, dince müslüman ve medeniyetçe birbirlerine yakın. Asıl size söyleyeceğim bunlardır.

Bunlar üç merkez etrafında toplanırlar: 1. Volga Havzası'ndaki Türkler, 2. Kaf Dağları cenûbu, Mâverâ-yı Kafkas'daki Türkler, 3. Buhârâ, Taşkend, Semerkand ve etrafındaki Türkler. Demek bahs edeceğimiz Türkler bunlardır. Bir dereceye kadar tahdîd ettiğim.

Şimdi bunların harekât-ı fikriyye, medenîyye ve siyâsiyyelerine ne zamandan i'tibâren başlayacağımız? Müsâ Bey'in dediği gibi Türk bin Yâfes'den başlarsak pek uzağa kaçarız. Gelin, biz 1883 senesinden başlayalım. Bu esnâda Rusya'da mühim birşey meydâna çıktı: Tercümân Gazetesi. Yeknazarda o kadar mühim değil gibi görünüyor, lâkin hadd-i zâtında ehemmiyetliydi. Yirmi beş senelik bu devredeki harekât-ı fikriyyeyi iki devreye taksim edersek maksadı da-ha kolaylıkla ifâde etmiş olurum.

1. 1905 senesine kadar yirmi iki yıl,
2. Ehemmiyeti i'tibâriyle ona mukâbil gelecek şu son üç senelik zaman.

Geçen konferansa hâtırlarda kalmıştır. Ahmed Midhat Efendi ehemmiyetli bir mukaddime yapmışdı. Bütün Türkler hakkında düşünülecek şeyleri hülâsaten söylemişdi. Be-

nim der'uhde ettiğim husûs onun söylediklerinden bir ikisini alıp tevsi' etmek.

Evvelâ 1883 senesinde Rusya'daki bu üç kümeye bulunan Türklerin [202] ahvâl-i medenîyyeleri, fikirleri ve siyâsetce olan düşünceleri, hareketleri neden ibâret idi? O vakitte efendiler, bütün Rusya Türkleri iki merkezin taht-ı te'sîrine düşünürlerdi: 1. Buhârâ, 2. Meşhed.

Buhârâ, Meşhed buralarda eskiden beri meşhûr dârû'l-funûnlar, medreseler var idi. Bunların usûl-i tedârisi beş, altı yüz yıl evvelki usûldür. O zamandan beri tahavvülât-ı fikriyye bu iki merkezden uzak olduğu için buraları dünyânın hâlinde, ahvâlin değişmesinden habersiz bulunuyorlardı. Binâ'en-aleyh bunlardan Rusya Türklerine akitlanan efkâr eski fikirlerdir.

Celâl Beyefendi'nin söylediği İskolastik, yani -tabâyi'-i eşyâdan kavânîn istîhrâc edilecek yere- sırf eski menâbî'ın tedâkîyle onlardan hârîce çıkamamak usûlü Meşhed'de, Buhârâ'da derece-i ekmelde idi. Bina'en-aleyh oradan medeniyet alan Rusya Türkleri İskolastik zencirleriyle bağlı idiler.

Lâkin Buhârâ ve Meşhed terbiyesi bunların hayâtlarına bir hudûd çizmiş idi. O hudûd dâhilinde Rusya Türkleri râhat yaşırlardı. Bunlarda ticâret bir dereceye kadar terakkî etmişdi. Fakat eski usûl ile yapılrı. Bir zamanlar Volga Türkleri Asyâ-yı Vustâ'ya, Buhârâ'ya ta Sibirya'ya kadar giiderlerdi. Buraların ahâlîsi ekseriyetle Türk olduğundan Rusya'nın Çin ile olan vâsita-i ticâreti Volga Tatarları idi. Sanâyi'ce de geri değil idiler. Hattâ Kazan'da deri fabrikalarıyla, sabun i'mâlâthâneleri, Simbir vilâyetinde çuha, şayâk fabrikaları var idi. Yani seviyye-i medenîyyeleri pek aşağı değil idi.

Mâverâ-yı Kafkas ve Türkistân'a gelince: Bunlar da sanâyi'ce pek geri değil idiler. Oralarda el tezgâhlari vardı. İpek, çelik, kuyumculuk gibi sanâyi' eski usûlde devâm edip duruyordu. Lâkin matbû'ât, mekteb, medrese hûsûsına dikkat olunursa onlar pek eski sistemde idi. Fakat bir çok adamlar vardı ki iş böyle devâm ederse az vakit sonra geri kaldıkları gibi elliñindeki sanâyi' ve ticâret de gidecek, aç kalacaklarını görüp anlıyorlardı.

Eğer hava herhangi bir fikirle meşbû' ise o fikri tecسüm etdiren bir şahıs meydâna çıkar, o şahsin fikri zâten mevcûd bir fikir olduğu için derhal tarafdarları bulunur. Rusya Türkleri arasında bir hazırlık var idi. İslâhât isteniyordu. Tercümân çıkararak işte o İslâhâta ilk nûshasından i'tibâren başlandı. Tercümân'ın sâhibi İsmâîl Bey Gaspirinski'dir. Cerîdesinin ilk nûshasından i'tibâren "Eğer biz böyle gidecek olursak Rusya'daki Türklerin istikbâli karanlıktır" dedi. Ve bu karanlık istikbâli aydınlatmak üzere derhal bir hatt-ı hareket çizdi. Hülâsası şu idi.

1. Mekteblerin, medreselerin İslâhi. – İsmâîl Bey nazarında İslâhîn ma'nâsi dîn-i İslâm'ı muhâfaza ile Avrupalılaşmak: Tahsîl görenlerimiz Avrupalıların bütün teferru'ât-ı hayâtındaki ma'rifelerini öğrenmeli ve karşı durmalıdır. Ve illâ nizâ'-ı hayâtda yenileceğiz. Yenilmek ise milletçe mahv olmak demekdir.

2. Dilin birleştirilmesi. – Rusya'daki türlü nâmlarla yâd olunup esâsen kardeş Türk olan akvâm şimdiki ayrılıkta devâm ederse etrâflarını ihâta etmiş İslavlık denizi dalgalarıyla aşına aşına yok olurlar, ayrılık bitirilmelidir. Bunun için herseyden evvel dil birleştirilmelidir. Yalnız Rusya'daki değil, bütün dünyâdaki Türklerin Arab ve Acemceden çalma lüzûmsuz sözlerinden vazgeçmeli. Yalnız bir lisân-ı edebîleri olmalı. O dil ile hepsi anlaşabilmeli.

3. Kadınlarımız da unutulmamalı – Annelerin ta'lîm ve terbiyesine erkeklerin ta'lîm ve terbiye[si] kadar dikkat etmeliyiz. Eğer kadınların seviye-i idrâki erkeklerinkinden aşağı kalırsa yine cem'iyet devâm edemez.

4. Fikr-i milliyetin en kavâ' istinâdgâhi dindir. Binâ'en-aleyh idâre-i rûhâniyelerimiz islâh olunmalıdır.

5. Rusçayı mutlaka mükemmelen öğrenmeliyiz. Bu, Avrupa ma'lûmâtından istifâde için mühim bir vâsitamızdır. Rusça ile Rusya'nın hayatı siyâsiyye ve iktisâdiyyesine karışabiliriz. Görülüyor ki Gaspirinski İsmâîl Bey'in programı herseyden evvel pedagojidir. Yani terbiyeye â'iddir. Zâten her şey'in başı da budur.

İşte yirmi beş sene devâm eden bir cereyân-ı fikrinin programını beş nokta ile hûlâsa etdim. Lâkin her bir cem'i-yetde dâimâ iki kuvve-i fa'âle icrâ-yı te'sîr eder: Bir tarafdan cem'iyetin bir kısım unsuru terakkî ve tekemmülü arzu eder. Diğer bir unsur da var eski hâli idâme ile hâl-i hâzırı muhâfaza kılmak ister. Kâ'inâtda bile bu hâl cârîdir. Zâten cem'iyetlerde zuhûr eden muhâfazakâr ve terakkî-perver fırkalar bu iki kuvvetin tecellisinden ibâretdir ...

İşte Tatarların da terakkî-perverleri böyle açıktan açığa i'lân-ı fikr etdiler. Muhâfazakârların fikri ta'ayyün etdi. Bunun için iki parti teşekkül etdi. Bunlara "Usûl-i Cedîd", "Usûl-i Kadîm" tarafdarları nâmi verildi Meselâ buradaki Genç Türkler, İhtiyâr Türkler gibi. Usûl-i Cedîdciler orada gazetelerle, risâlelerle fikirlerini neşr etdiler. Usûl-i Kadîm tarafdarları ise mektûblarla, meclislerde sözleriyle mukâbele ederlerdi.

Usûl-i Cedîdciler Gaspirinski'nin yukarıda söylenen programını kabûl edenlerdir. Usûl-i Kadîmciler ise evvelce olduğu gibi yani Buhârâ ve Meşhed'de öğrendiğimiz gibi hayatı süreliydi. Usûl-i Kadîmcilerin programı söyle hûlâsa olunabilir:

1. Kat'iyen Avrupalılaşmayaşalmam. Tarz-ı ma'iset ve hayatımizi babamızdan gördüğümüz gibi muhâfaza edelim (بِلَى اسْتَأْنِدُنَا آبَانَا) nazariyesi mekteplerimizde [203] evvelki gibi ve ancak evvelce okutulan şeyleri okutalım. Coğrafya, hesâb, târîh, tabî'at lüzûmsuz şeylerdir. Hattâ kendi lisânımızı bile okumayalım. Elifbâ ile Arabîyyât kâfî. Bunlar rekâbet-i mîlel, münâza'a-i hayatı gibi i'tirâzlara hemen takdîr ve kanâ'atle mukâbele ederler.

2. Kadınların mekteb ve medresede okumalarına hiç bir ihtiyâc yokdur. Çocuk iken i'tikâdât ve ibâdâtca bazı şeyler tahsil edip sonradan bellenecek şeyleri de kocalarından öğrenmelidirlər.

3. Rusca tahsiline kat'iyen mu'ârizdırlar. Rus mekteplerinde okumak onların nazarında günâh-ı kebâ'irden ma'dûddur.

İşte iki mecrâ-yı fikrî ki şimdye kadar çarpışmadadır. Eğer Rusya Türklerinin harekâtını anlamak isterseniz bu iki cereyânı göz önünde tutmalıyız. Diğer mesâ'il hep buna teferru' eder.

Dâimâ görülen husûsâttdır: Terakkî fikri muhâfazaya galebe çalar. Bazen olur, o galebe bir müddet devâm eder. Sonra yine aksü'l-amel hâsîl olur. Yine muhâfazakârlar iktidâri ele alırlar. Rusya'da *Tercümân*'ın intîşârından beş altı sene sonra görülüyor ki terakkî-perverlerin kuvveti tezâyûd ediyor. Buna asıl sebeb fikirde olan kuvvetden başka bir şeydir: Bir kaç büyük zâtın o ordugâha dâhil olması. Onların nâmini hürmetle yâd etmeliyiz. Bunların birincisi Rusya müslümanlarının en büyük âlimlerinden Şeyh Şehâbeddin El-Mercânî hazretleridir (alkışlar) bu zât esâsen Buhârâ'da tâhsîl etmiş ve oradaki efkârın neden ibâret olduğunu biliyor. Orada istihsâl olunabilecek ma'lûmâtdan mektebi için iyi bir temel kuramayaçağınıkestirmiştir. Acabâ nereye gitmeli idi? İstanbul'a geldi. Hicaz'a gitti. Hayli tedkîkâtta bulundu. Nihâyet o kadar bir kanâ'at-ı vicdâniyye hâsîl oldu ki mekteplerin terakkisi istenirse Buhârâ yolunu kapayıp İstanbul'a doğru şâkird göndermelidir. Tabi'î büyük fikirlerin dâimâ tilmîzleri yetişir. Cenâb-ı Mercânî'nin bir çok tilmîzleri yetişti. Ve Gaspirinski' *Tercümân* gazetesyle neşr-i efkâr ederken diğer tarafdan böyle bir kuvvetli âlimin etrâfında ulemâ o efkâri tervîc ederlerdi. O hâlde istikbâl te'mîn edilmiş demekdi. İstanbul'a ve Mısır'a gidip gelenler dâimâ o fikri takviye edecek, Rusya'da yerlestirecek terbiye alıp dönerlerdi.

Efendiler! Dâimâ fikrin tahsîlinde mevkî'în ehemmiyeti vardır. Buhârâ, Semerkand, geniş çöller ile Avrupa'dan ayrılmış olduğu için Avrupa terakkîyatından bî-haberdi, binâ'en-aleyh Rusya Türkleri de Buhârâ'dan efkâr-ı cedîde öğrenemezlerdi. Lâkin İstanbul ile Mısır muktedâ bih olursa Avrupa'nın efkâr-ı ilmiyye ve sanâ'iyyesi daha evvel te'sîr edecekdi, işte biz kemâl-i iftîhâr ile ve Osmanlı kardeşlerimize büyük bir teşekkürle i'tirâf etmeliyiz ki bu efkâr-ı cedîdenin husûlüne Osmanlı mektepleriyle câmî' ve medreseleri hayli hizmet etmiştir.

Birkaç sene geçdıktan sonra Buhârâ'nın Meşhed'in ehemmiyeti tenâkusa başlamıştı. Menâbi'-i ulûm Kâhire ve İstanbul olmuştu. Bizim gençlerimiz Rus mekteplerine devâm ederlerdi. Bunların bazıları Avrupa derecesinde mekteblerdir. Rus mekteplerinden bir çok fayda bekliyorduk. Lâkin o mekteplerden her neden ise çok istifâde edemedik.

Efendiler! Tüm usûl-i cedîd ve kadîmin çarpışmakda oldukları zaman mühim bir fikir daha doğdu: Usûl-i kadîm tarafdarları usûl-i cedîdin fenâlılığını göstermek için bazı mesâ'il-i dîniyyeyi kendilerince tefsîr ederek teceddûd ve terakkî denilen mürekkeb bir hareketin meşrû'iyyetini inkâr derecesine vardılar.

Usûl-i cedîdcilerin ulemâsı ise kadîmciler tarafından dîn-i mü'bîn-i İslâm'ın sú-i tefsîre uğramış bulunduğu, müte'ahhirinden bazı zevâtin bilir, bilmez bir çok şerh ve havâşı yazmakla rûh-ı İslâm'ı tağyîr eylemiş olduklarını iddi'âya kalkışdır.

Demek oluyor ki usûl-i cedîdciler nokta-i nazârında mevcûd kütüb-i dîniyyenin iyice tedkiki ve menâbi'-i asliyelerine yani nusûsa mûrâca'at ederekden onların tedkiki iktizâ eder. İşte bu fîkr-i mühim bir cihetden usûl-i kadîm ile usûl-i cedîd münâza'asından doğduysa, diğer cihetden Şeyh Cemâleddin Afgânî ile Mısır Müftüsü merhûm Şeyh Muhammed Abdûh'un efkâr-ı münevvereye ilkâ ettiği tohumlardan neşv ü nemâ buldu (alkışlar)

Bu fîkrî cereyânların hayâta da te'sîrleri oluyordu. Usûl-i cedîd fîkrinin doğmasıyla beraber usûl-i cedîd üzere bir çok mekâtib-i ibtidâ'iyye kûşâd olundu. Medreselerin de İslâhi arzu olunuyordu. Asıl fîkir, medreselerde hikmet-i hâzîranın öğredilmesi idi. Diğer akvâm ulemâsına mukâbil bir kuvvet istihâsâl edelim deniyordu. Lâkin bu, ibtidâ'î mektebleriyle medreselerde istihâsâl edilemiyordu.

Eski hâli muhâfaza da biraz müsteb'ad idi. Hattâ buna bakarak Mâverâ-yı Kafkasya müslümanları başka bir tarîk tutdular: Bir zamanlar İstanbul'da düşünündüğü gibi medreseleri kendi mukadderâtına terk ile onları İslâhdan sarf-i nazâr etmek ve sîrf mekâtib-i cedîde teşkili ile uğraşmak daha kolay diyorlardı. Lâkin hâl-i hâzîra muvâfik bir şekil şüphesiz Volga Türklerinin tutduğu usûl idi ki: Yukarıda dediğimiz vechile medreselerin de ictâbât-ı zamana göre İslâhidir. İşbu cereyân-ı fîkrinin mükâtebede te'sîri olsa bile matbû'âta o kadar te'sîri olamazdı. Yani meclislerde şifâhî olarak İslâhâtdan çok bahs ediliyordu. Fakat kitâb ve risâle ve gazete Tercümân'dan gayri yok idi. Bu yokluk Türklerin kusûru değildir.

Çünkü yazmalarına, basmalarına müsâ'ade olunmuyordu. Bunun için bi't-tab' matbû'ât olamazdı. Eğer bu yirmi iki senelik zamandaki harekât-ı iktisâdiyyeyi söyleyecek olsursak; oradaki efkâr [204] derecesinde bir terakkî göremeyiz. Bilakis görürüz ki Türklerin Çin ve Rusya arasında ticâretleri günden güne tenâküs etmişdir. Kazan Havzası'nda sanâyi' eksilmiştir. Hattâ Buhârâ'ya, Kafkasya'ya Avrupa malî dâhil olarak yerli işlerine galebe çâlıyor. Buna sebeb, tabî'i fîkrin terakkisi değil; belki terakkîyat-ı fikriyyede geç kalmış bulunmakdır. Avrupa'nın sanâyi'ine, iktisâdî hûcûmuna mukâbele için terakkîyat-ı fikriyyenin hiç olmazsa yârim asır evvel başlamış olması lâzîmgelirdi. İşte te'ehhûrümüzün seyyî'âtını tedennî-i iktisâdiyyede gördük. O esnâda Rusya Türkleri Rusya ahâlisinin muvâzene-i siyâsiyyelerinde gayr-i mevcûd gibi idiler. Çünkü onlar sîrf umûr-ı şahsiyye ile meşgûl olup diğer akvâm gibi hürriyet hareketine karışmamış, tamâmen ayrı kalmışlardı. Vâki'â Kafkasya'da ufak tefek siyâsî hareketler oluyordu. Fakat doğrusunu söylemek lâzîm ise onlara biz hareket-i siyâsiyyeden ziyâde âsâr-ı ta'assub ve cehâlet desek daha münâsib olur.

İste gâyet muhtasar ve gâyet acele olarak ilk devre için arz edeceğim bunlardan ibâretdir.

-mâba'di var-

* * *

TERÂCİM-İ AHVÂL YÂD-I MÂZÎ

-mâba'd-

İbret Gazetesi'nin ilgâsını ve bunun esbâbını mübeyyin olmak üzere o vakit matbû'ât idâresinden şu emr-i mahsûs gelmişdir:

"Gazetelerce akdem-i vezâ'if umûma nâfi' havâdis ve mebâhis ile meşgûl olmak kazîyesi iken *İbret Gazetesi*'nin tuttuğu meslek şahsiyyât ile uğraşmak ve nizâmât ve icrâ'ât-ı devlete te'vîlât-ı hodserâne ile ta'rîz ve kavâ'id-i esâsiyye-i hûkûmete karşı neşr-i mûtâla'ât ile ezhân-ı nâsi taâglît etmekden ibâret olduğundan ilgâsı lûzûmu bir kaç def'a ta-hakkuk etmiş olduğu hâlde mücerred hûkûmet-i seniyyenin matbû'ât hakkında derkâr olan efkâr-ı terakkîyat-perverânesi eseri olarak İslâh-ı tavr ü meslek etmesine intizâren gâh ta'tîl ve gâh tenbîh ile iktifâ edilmişdi. Bu mu'âmele-i i'tidâl-kârâne intibâhini mûcîb olacak yerde bilakis meslek-i mütte-hazinde ısrârını müntec olup bu kere 129 numaralı nûshâsında ve Nuri imzâsiyla 131 numarasında yazdığı makâlede usûl-i hûkûmet-i seniyye ile kâbil-i te'lîf olamayacak bir ta-kîm tecâvûzât-ı mütecâsirâneyi şâmil mutâla'ât derc ve tahâkiye etmek derecesine kadar gitmiş olduğundan ve 130 numaralı nûshâsında "İki İmzâlı Varaka" ünvânlı makâlenin hâtimesinde istî'mâline cûr'et eylediği ta'bîr hedef-i hareketini sarîhan ta'yîn etmiş olup böyle bir gazetenin bekâsında ise mehâzîr-i mülkiyye müsellem bulunduğu binâ'en ber mücîb-i karârnâme târîh-i i'lândan i'tibâren külliyen ilgâ kîlinmişdir."

7 Safer 90 / 24 Mart 289

Tercümân-ı Dîvân-ı Hümâyûn
Sa'dullah

İbret Gazetesi bu emri bir ilâve ile neşr edip zîrine "Umûma Vedâ" serlevhasıyla âtiyyü'z-zikr sözleri zeyl etdi:

"İbret'in mebâhisi umûma nâfi' mi idi? Değil miydi? Ni-zâma ta'rîz mi ettik? Yâhud nizâmâtın mercî-i tefsîri olan Şûrâ-yı Devlet'in hûkmünü mü istidâ' eyledik? Şâhîyyât ile biz isteyerek mi uğraştık? Yoksa gördüğümüz tazyîkât ve ta'rîzât üzerine mi mecbûr olduk? Gazetemize göre irâde-i mahsûsa-i Cenâb-ı Pâdişâhî ile intîşâra başladıkdan sonra ehaff-i mücâzât olan bir ay ta'tilden başka bir mu'âmele-i resmîyye görmemiş iken hûkûmet-i seniyye ikinci def'a müttehem görüldüğü zaman bir kaç ta'bîr ile bir hikâye için bütün bütün ilgâsına gidilmek emsâl ve fi'liyle mütenâsib midir? Değil midir? Buralarını temyîz etmek efkâr-ı umûmiyyenin hakkı olduğundan biz o yolda bir şey söylemeye lûzûm görmeyiz.

"Yâlnız şurasını beyâna mecbûruz: Mâdem ki Matbû'ât Nizâmâtâmesi icrâdan sâkitdir ve mâdem ki hûkûmet-i seniyyenin gazetelerce arzu ettiği lisân ve mesleği keşf etmek kâbil değildir; arada *İbret Gazetesi* gibi muhibb-i vatan ve tarafdar-ı terakkî olan vesâ'it-i intîşârin bir tesâdûf veya bir yanlışlık uğuruna fedâ olagelmesi tabî'i görünüyor.

"İste *İbret* vatanperverlik yolunda mahv oluncaya kadar sebât etdi. Âkibet bir kûşe-i sükûta çekildi. Be's yok. Dün-yâda kim kalmış! Ne bâki olmuş! Yaşasın vatan."

Tarz-ı ifâdeden dahi anlaşılıyor ki bu zeyli yazan Kemâl Bey merhûm idi. Gazetenin ilgâsına zannım birkaç gün geçmiş idi ki bir gece sekene-i beyt bi't-tesâdûf hep birden gece oturmasına misâfîrlîğe gitmiş olduklarından evde yalnız ben kalmış idim, o esnâda bazı talebe-i ulûma okutmakda olduğum *Telhîs-i Dîmeskî*'nin fasl ve vâsl mebhasinin evâhîrini mütâlâ'a ediyor idim. Kapı çalındı. İndim, kapayı açdım. Bir de bakdim, karanlıkda sekiz on kişi duruyor. İçlerinden biri: Buyurun zabtiye müşeri sizden bazı şeyler soracak dedi. Peki üstümü başımı giyeyim, geleyim dedim. Müsâ'a de etmediler. Gaz lambası kitâbların yanında duruyor, bari anı söndüreyim dedim, buna da muvâfakat göstermediler. Çâr u nâ-çâr bulunduğu hal ve kiyâfetle kalkdik Bâb-ı Zabtiye'ye gittik.

Lamba ortada, kitâblar etrafında açık, oğlu meydânda yok.. Misâfîrlîkten avdetle bağıtten bu manzarayı gören ve sonra da oğlunun Bâb-ı Zabtiye'ye kaldırıldığını haber alan biçâre vâlidelerin lahma be-lahma tezyîd-i endîse edecek şu dört beş dakika içinde ne hâllere girdiği, ne kadar muztarib olduğu muhtâc-ı ta'rîf degildir. Dâ'ire-i Zabtiye'nin ikinci katında Miralay Kerim Bey'in odasında o gece beni misâfir etdiler. [205] Odada o gece mevâkî-i muhtelifeden gelmiş zâbitler vardı. Her birini yatmak üzere bir yere gönderdi. Biz yalnız kaldık. Müşîr paşayı daha görmeyecek miyim dedim. Bir âh ederek o çokdan gitdi.. Nev-nihâlân-ı vatani kırıp eziyorlar.. dedi. Bunun üzerine öte beri konuşduk. Hâl ve kâlinden ismiyle müsemmâ kerîmü's-sifât bir zât olduğu anlaşıyor idi. Yatağını o gece bana tahsis edip kendi minder üzerinde yatdı.

Ertesi günü bir zâbite terfikan hapishâne-i umûmîye gönderildim. Sultânahmed Meydânu'na nâzır olan dâ'irede iki sâ'at kadar meks ü ârâmdan sonra diğer bir zâbit gelip beni içerisinde parmaklık içinde mahbûsların gündüzleri gezinti mahalli olan meydânlığın içeriye girer iken sol tarafda müntehâsına tesâdûf eden bir odaya götürdü ki burasının bir gardiyân odası olduğunu sonra anladım. "Bu efendi buraya misâfirdir, kimse ile ihtilât ettirmeyeceksiniz" diye tenbîh etdi. Gardiyân da kapıyı üzerine kilitleyip gittiğinden bir müddet sonra tekrâr geldi, üstümü başımı aradı. Ümîd ettiği birşey bulamayınca para çantamı alıp götürdü. Mûte'âkiben avdetle çantayı bana i'âde edip yine kapıyı kilitleyerek gitti.

Mukassî, tavanı basık, tabanı toprak, içinde iki tahta ke-revet mevzû' olan bu tenknâ-yı izzîrâbda yalnız başma kaldım. Âkibeti mechûl olan böyle bir mu'âmeleye sebeb nedir... diye tefekkürâta daldım. Acabâ bir müddetçik ara sıra *İbret Gazetesi*'ne devâm etmekliğim mi sebeb oldu ... Sebeb bu ise daha mevkûfin var demek ... Peki, bu hâlin neticesi ne olacak .. Sonra birden bire kendimi topladım. Misâfir-i mu'azzezi olduğum! bu halvetgâhin meydâna nâzır ufak pençeresinden mahbûsları temâşâya başladım: Bir takımını bir mesîrede gezinmiş gibi işsiz güçsüz âheste âheste dolaşıyor; bazıları güyâ müsta'cel bir iş için sıkı sıkıya bir yere gidişmiş gibi bir tarafa bakınmayarak lâ-yenkatı' meydânu'na bir ucundan örür ucuna seğirdiyor; bir kısmı da kendine bir iş bulmuş, onunla meşgûl. Dolaşanlardan bazıları ara sıra benim bulunduğu pencerenin önünde ırkılıp

beni başdan aşağı gözden süzüyor, bir takımı da bana bakıdkdan sonra arsız arsız gülüşerek çekiliş gidiyorlar idi. Buları akşamaya yakın ekmekleri tevzî olunmasını müte'âkib koğuşlarına sokdular. Derken meydânen içinde şangır şungur... bir zincir sesidir kopdu. Bakdim, prangalilar çıktılar. Bunlar da biraz dolasıp nefes aldılar. Sonra bunları da ötekiler gibi yerlerine tıkdılar. Akşam oldu, meydândan o hay u huy-i şamata kesildi, üzerine bir zulmet çökdü.

Hâl ve mevkî'in dehşet ve vahşeti, vakt-i gurûbun manzara-i hüzn-âveri, şimdi kendimi vakityle isimlerini bile bin isti'âze ile yâd eylediğimiz kâtiller prangalilar içinde görüşüm bende hazır hazır hâtıralar uyandırdı. Derin derin mütâlâ'âtım şuralara kadar müntehî oldu: Bu kârgâh-ı âlemde türlü türlü renk ve şekillerle rûz-merre tecelli eden havâdis ve vakâ'i'in her birinde hikmet-i bâliğâ vardır: Menba'-i ulûhiyyetden münâfi-i hikmet ve maslahat hiç bir şey sâdir olmaz .. İdrâk-i beser hakâ'ik-i efâl-i rubûbiyyete pervâz e-demediğinden aceze-i ibâd bazı ahvâlde dûçâr-ı veleh ve hayret olur.. Yâ müste'ân! İlmin her şeyi muhît, lûtf u kermenin her şeye vâsi'dir..

Hudâ'dır hudâvend-i arz u semâ
Müsâhhâdir emrine zîr ü 'alâ

Yed-i kudretiyle yapılmış cihân
Bezenmiş bedâyî'le kevn ü mekân

Me'âdin, nebâtât, zîrûhler
Nice bin rumûza delâlet eder

Cihânda muşa'sa'dır âhenk-i tâm
Tenâsüb, tevâzün, kemâl-i nizâm

Şu hâlât u âhenk-i hayret-efzâ
Tefekkürle seyre değil mi sezâ

Nigehdâr-ı âlem Cenâb-ı Hakîm
Müdebbir merâhimle Rabb-i Kerîm

Hudâ'dan eder lûtf ü ihsân sudûr
Hudâ'dan eder adl ü hikmet zuhûr

Fakat eyledikçe demâdem nigâh
Tasârif ü evzâ'-i ezmâna âh

Peyâpey hûcûm eyler insâne gam
Vehimler gelir hâtr ü akla hem

Ederken ümîd-i kerem bil-akis
Sitem-dîdeye baht olur ber-akis

İlâhî ne dedim te'essürle ben
Hatâ eyledim bir tehayyürle ben

Senin hikmetin derk etmek muhâl
Fezâ-yı 'alâda hîred bî-mecâl

Ne âlî kelâmdir ki Mihnet-keşân
Bu ma'nâ-yı etmiş şu yolda beyân

"Ne mümkün ki bilsin muhîti muhât
Değildir onun kâri akla menât"

Değil idi hâşâ şikâyet murâd
Ayândır sana hep me'âl ü müfâd

İnâyet kil ey çâre-sâz-ı kerîm
Beni sıkdı zîrâ şu dâr-ı elîm

-bakiyyesi var-

Bereketzâde: İsmâîl Hakkı

Hâmiş: Geçen nûshada (بچاره کان), (کمال بک), (مکاره) kelime-leri sehven (بچاره کان), (کمال) (صوکره) diye terfîb edilmiş olduğundan ma'l-i-i'tizâr tashîh olunur.

* * *

HADÎKA-İ FÎKRÎYYE İLHÂDIN HUZÛR-I İLİMDEKİ MEVKÎ'I

Misâl olarak kendinizi alınız: Bir iş işleyeceğiniz zaman ne gibi hâlâta mazhar olduğunuzu te'emmül ediniz ne göreceksiniz? Şunu göreceksiniz ki ellerinizin, gözlerinizin, ayaklarınızın, bütün adalâtınızın kuvâsiyle hurcûrât-ı dimâgiyyeniz, elhâsil bütün vücûdunuz, o işin matlûb vechile ifâsi için bir ittihâd, bir aheng-i tâm ile meşgûl bulunuyor. Meselâ elinizin sarfetmekte olduğu kuvvet ile gözlerinizinkiler arasında bir teâküsün, kezalik diğer vezâifi olan a'zâ meyanında bir tehâlüfün mevcûdiyetini hissedemezsiniz. Binâ'en-aleyh bu a'zâ-yı muhtelifenin kuvâsi haddi zâtında müstakil olmayıp mecmû'u birden sizde mevcûd olan [206] bir kuvve-i reîsenin mezâhir-i muhtelifesidir ki o kuvvet de sizin kuvve-i hayâtiyye-i umûmiyyenizden ibârettir.

İşte bu misâl mahsûsâtta olduğu için mükâbereye mahal yoktur. Öyle ise biraz duralım da maddiyyûnun bu kuvve-i umumiyye meselesi ne sûretle telâkkî etmekte olduklarına bakalım. Çünkü bu mevzûda ukde-i işkâl-i yegâne o mes'uledir.

Maddiyyûn "Bu kuvvet gayr-ı müstakîldir, lâkin madde-ning sıfatı cümlesinden biridir." derler. Bu sözleriyle şunu murad ederler ki âlem-i hilkatte basîret ve tedebbürdür mahrûm bir kuvvet ile mutemetti' olan yine basîret ve tedebbürdür mahrûm bir maddeden başka bir şey yoktur. Ve o kuvvetin o maddeden müstakîl olması kat'iyen gayr-ı kâbîldir.

Maddiyyûn bu bâtil nazariyeleriyle âlem-i ruhanîyi bil-külliye inkâra yol açarak mahsûs olan bu âlem-i muzlîm-i fânîden başka hiç bir âlem yoktur, zu'munda bulunuyorlar. Eğer maddiyyûna, bir cirm-i hakîr olmakla beraber hayatı ve müdrik ve hâkim olan insanı gördüğünüz halde nasıl oluyor da o kuvvetin nasibedâr olduğu hikmet ve idrâki inkâr ediyorsunuz? Bütün bu kâinat meyânında hayatı, idrâk, hikmet

sıfatlarından nasîbi olan yalnız insan mıdır? Eğer insan bu idrâk ve hayatı menba'ü'l-küll olan hayatı umumiyye-i müdrikeden iktibâs etmemiş ise nereden bulmuştur? tarzında sualler îrâd edecek olursanız öyle acîb cevâblar alırsınız ki ancak mecnûnlardan sâdir olabilir.

Doktor Herman Şefler der ki: "Rûh, kuvâ-yı maddeden biri olup doğrudan doğruya â'sâbtan tevellüd eden bir kuvvetten başka bir şey değildir." Virhov'a göre: "Hayat bir nev'i makineden başka bir şey değildir." Buhner ise: "İnsan maddenin neticesinden ibâret olup öyle ahlakiyyûnun tasvîf ettikleri gibi bir mahlük değildir. Ve hiç bir hâssa-i mümtâzesi yoktur." der. Dobuvaryimond: "Her asabda bir câzibe-i mîknâsiyye vardır. Fikir ise maddenin hareketinden ibârettir." mûtâla'sında bulunuyor. Daha başkaları: "Rûhun havâssi madde-i dimâgiyyenin vezâifinden başka bir şey değildir. Böbreklere nisbetle bevl ne ise dimâga nisbetle havâssı rûh da odur. İnsanın kendi mevcûdiyetini his etmesi a'sâbda temevvûcât-ı mîknâsiyye ile mürtebit ve dimâg vâsîtasıyla müdrek olan harekât-ı maddiyye sâyesindedir." derler.

Nebatiyyûndan Roteroşa ile fizyoloji ulemasından Pişe, daha ileri giderek zannettiler ki: "Hayat, usûl-i tabî'at idâdından bir asıl olmayıp maddenin kavâid-i umumiyyesi hilâfina olarak bir hâl-i istisnâ ve kavâinî-i tabî'iyye-i kimyeviyyenin muvakât bir muattaliyetidir. Fakat bu kavâinî-i kimyeviyye, bu hâl-i istisnâyye (hayata) ilâ-nihâye mağlub olmak istemediğinden onu aslina (memâta) ircâ eder. Binâ'en-aleyh hakikatte memât, bir hâlet-i araziyye ve istisnâyye olan hayat üzerine basîret ve idrâkten mahrûm bulunan maddenin kavâinînin galebe çalmasıdır."

Yukarıdan beri naklettiğimiz şu sözleri biraz te'emmül eden zât, velev ilimden hiç nasîbi olmasa bile, bunların ilim hakkında bir bühtân-ı azîm, ma'lûmât-ı asriyyeye karşı bir zulm-i elîm olduğuna vehleten hükmeder. Zîrâ ilim bilâ-delîl velâ-bürhân hiç bir şeyi inkâr etmek, bir işkâl ondan daha mübhem bir işkâl ile halle kalkışmak derekelerinden külliyyen âlîdir. Maamâfih biz bu sözleri meydâni muârizdan hâli bulduğumuz için söyleyoruz, zannolunmasın. Çünkü biz bu adamların doğrudan doğruya kendi yanlarında da ref-i savt etmekten kat'iyen çekinenlerden değiliz. Zîrâ onlar bu iddiâlarıyle beraber sözlerinin tasavvûrât-ı hayâliyye dâiresinden bir karış ileri geçemeyeceğini, bundan maksadları ise muânedede ve istikbârdan başka bir şey olmadığını herkes gibi kendileri de bilirler.

Paris'te intîşâr eden *Mecmua-i Tibbiyye*'de günün birinde şu cümle görülmüş idi: "Fikir, hamz-ı fosforun imtizâc ve ittihâdına benzer bir ittihâddan başka bir şey değildir. Tefekkür ise muhhun terkibinde bulunan fosfordan mütevelîddir. Binâ'en-aleyh fazilet, ihlâs, şecâ'at gibi hasâl temevvûcât-ı mîknâsiyye-i uzviyyeden ibârettir." Bunun üzerine Camille Flammarion dedi ki:

"Ey muharriñ hazerâti! Bu hakîkati size kim haber verdi? Halk bu hezeyânları size muallimleriniz öğretiyor, zannında bulunuyor. Hâlbuki hakîkât bunun bûsbütün hilâfinadır. Çünkü bu gibi iddiâlar nazar-ı ilimde hiç-ender-

hiçtir. Bununla beraber ben şu iki şıktan hangisinin daha şayân-ı istîgrâb olduğunu ta'yîn husûsunda mütereddiddim: İlme taraftarlık gösteren bu adamların cür'etine mi, yoksa davalarındaki sehâfete mi?

"Buton bu gibi mesâilde "Bana öyle geliyor ki..." derdi. Keppler ise "Bu faraziyâtaki mütâla'amız..." yolunda idare-i kelam ederdi. Lâkin bunlar "Biz isbât ediyoruz", "Biz inkâr ediyoruz", "Bu vardır", "Bu yoktur", "İlim böyle hükmüyor", "İlim böyle ikrâr ediyor", "Böyle reddediyor" diyorlar. Halbuki söyledikleri sözlerde bûrhân-ı ilmînin gölgesi bile yok! Belki bunlar dalâllerinden dolayı ilme böyle bir ve-bal-i sakîli yükletmeye cür'etyâb oluyorlar.

"Ey zevât-ı kirâm! Eğer ilim bu hezeyânlarınızı işitmış olsayıdı –iştimesi icâb eder, çünkü siz ebnâ-yi ilimden olduğunuzu söylüyorsunuz– sizin bu gafletinize karşı haklı olarak bir zehr-i hand-i istihzâ savururdu. Siz ilim isbât ediyor, ilim nefyediyor, ilim emrediyor, ilim nehyediyor, diyorsunuz. Bu yoldaki azviyatınızla, haddi zâtında mütevâzi olan ilmin lisânından söylediğiniz bu gibi büyük büyük sözlerinizle zavalının kalbine kibir ve gurur ilkâsına çalışıyoysunuz. Hayır e-fendiler, iş öyle değil. İlim bu gibi mesâilde ne bir şey inkâr eder, ne de isbât eder. Onun vazîfesi taharrûden ibârettir. Siz ise buralarını bilmek değilsiniz. Yalnız şunu da bilmelisiniz ki bu gibi sözleriniz câhilleri aldatır; sizin tetebbu' ettiğiniz mebâhisi ta'kibe [207] sizin kadar iktidârı olmayanları dalâle düşürür. Kezâlik şunu da anlamalısınız ki kisve-i ilme bûrûnen bir adamın emin olması, yani emânet-i ilme hîyânetle onu bir takım evhâm ve hayâlat ile karıştırmaması lâzımdır. Bundan başka serdedeceği de'âviyi mütevâzi'âne müdafâ'a etmesi icâb eder."

İşte Flammariôn'un sözleri ilmin bu gibi mefâsidden külâlien berî olup yukarıda iddiâları serd edilen adamların ise ilme karşı şenî' bir sûrette bühtân eylediklerini, ilmin lisânından ukûlün nefretini mûcib bir takım müfteriyât işâ'a ettiklerini alenen gösteriyor. Bundan dolayı kendileri hâzî-i muhakkariyyette kaldılar. Fikirlerindeki sahâfeti, hakâyîk-i sâitia'yi inkâr, mahsûsat ve meşhûdâtu tekzîb derecelerine varındıkları cesâreti görenler medhûs olarak artık bunlardan uzaklaşlardır.

Ulemâ-yi tabî'atten İngiliz Milen Edvard diyor ki: "Ale'd-devam tekerrür etmekte olan bu kadar müşâhedât-ı nâtiqa meydânda durup dururken, bu kadar acâib-i hilkatin tesâdüften mütevellid, yâhud ta'bîr-i âharla maddenin havâss-ı umûmiyyesi neticesi olduğunu, ahşab ve ahcârin maddesini tekvîn eden tabî'at ne ise ötekilerin de hep bunun eseri bulunduğunu iddiâ edenlerin vücûdunu gördükçe insan hayret içinde kalmamak kâbil değildir. Kezâlik insanda mevcûd kuvve-i müdrikenin en âlî olan bir eserinin karıncalardaki hiss-i tabî'i gibi –suyun incimâdi, kömürün ihtarâki, ecsâmin sukûtü ve buna mümâsil hâdisâtı itmâm eden– hikemî, kim-yevî bir takım kuvvetleri[n] netice-i ameli olduğunu iddiâ dahi o kabûldendir. İlmi tekrübî nâmî altında setredilmek istenilen bu faraziyât-ı bâtila, daha doğrusu bu dalâlet-i akâliyye, ilm-i sahîh tarafından sûret-i kat'îyyede reddolunmuştur. İlmi tabî'i ile uğraşan hiç bir âlim yoktur ki bunlara kâil

olsun. İnsan en ufak haşerâttân birisinin yuvasını muâyene edecek olursa bütün mahlükâtını kendi akvât-ı yevmiyyelerini istihlâs için a'mâl-i rûz-merrelerine sevketmekte olan sadâ-yı inâyet-i ilâhiyyenin sâmia'-i vicdânına kemâl-i vu-zûh ile çarptığını hisseder."

Şimdi bizim bu mülhidîn hakkında iki mütâla'amız olabilir: Yâ bunlar Sâni'-i Mutlak'ı, rûhu, ebediyyeti an-samî-mî'l-kalb inkâr ediyorlar, yâhud kendilerinin, avâmin kat'iyen yetişemeyeceği, havâsdan da pek az kimselerin yükselebileceği bir evc-i bâlâ-terîn-i istisnâda bulunduklarını anlatmak için böyle bütün beşeriyetin meftûr olduğu bir fitrata "akide-i tevhîde" muhâlefette bulunuyorlar da hakikata karşı mûkâbere ediyorlar. Eğer ikinci mütâla'amız musîb ise kendilerine karşı müdâfa'ada bulunmamıza hiç ihtiyaç yoktur. Yok, doğru olan evvelki tahmin ise o hâlde bunların kisve-i ilme bûrûneleri, muktezâsına tevfîk-i hareket etmedikleri bir nâmî fuzûlî yere takınmaları câiz değildir. Çünkü ilmin, âlimin vazîfesi tedâkkîk ve tahârûden, hakâyîk-i mehâulenin huzûrunda kemâl-i tevâzu' ile tevâkkuftan ibârettir. Zirâ tecrübe bize gösteriyor ki bu günü müşkil, yarın bedîhiyât idâdına geçiyor: Nitekim kurûn-ı mâziyyedeki mesâil-i gâmuza a'sâr-ı hâzırada hakâyîk-i sathîye sırasına geçmiştir. Hele biz şunu bir türlü havsala-i tasavvurumuza sığdırıamyoruz: Nasıl olur ki bir âlim, kendisinin hakâyîkî mehâul bir ummân-ı serâîr içinde bulunduğu, mâhiyetini tahminî bir sûrette anladığı şeylerin nazar-ı tedebüründen mestûr kalan esrâra nisbetle katre bile olamayacağını bildiği halde kalkar da fitrat-ı besere temas itibâriyle en dakik, en rakîk bulunan bir noktaya karşı böyle zâlimane hükümler vermeye cür'et-yâb olur? Nasıl olur ki kendisinin bir vâdide, hakîkatîn ise büsbütün başka bir vâdide bulunduğundan haberâdâr olmakla beraber müddeâsını uzun uzadiya bir takım fâraziyât ve zanniyât ile te'yîde kalkışır?

Muhammed Ferid Vecdi

Mehmed Âkif

MEVÂ'IZ

Mukarriri: Manastırı İslâîl Hakkı

Muharriri: H. Eşref Edîb

59 Ders – 8 Mayıs 325

أَغُوْدُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ . بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحُقْقَ لِتُحَكِّمَ بِمِنْ النَّاسِ بِمَا أَرَيْكَ اللّٰهُ وَلَا تَكُنْ

لِلْخَائِبِينَ حَصِيمًا . وَاسْتَغْفِرِ اللّٰهَ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا . وَلَا تُجَادِلْ عَنْ

الَّذِينَ يَخْتَنُونَ أَنفُسَهُمْ إِنَّ اللّٰهَ لَا يُجُبُّ مَنْ كَانَ حَوَّانًا أَبِيمًا . يَسْتَخْفُونَ مِنْ

النَّاسِ وَلَا يَسْتَخْفُونَ مِنَ اللّٰهِ وَهُوَ مَعَهُمْ إِذْ مُبَيِّنُونَ مَا لَا يَرِضِي مِنَ الْقُولُ وَكَانَ

اللّٰهُ بِمَا يَعْلَمُونَ مُجِطًا .

صدق اللّٰهُ العظيم

(إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحُقْقَ) Habîbim Ahmed, Resûlüm Yâ Muhammed! Ben azîmî'ş-şân azamet-i ilâhiyyemle sana

¹ Nisa, 4/105-108.

Kitâb-ı Kerîm'i, Furkân-ı Hakîm'i hakla inzâl etdim, yani hakkâniyeti, adâleti hâvî olarak, mahz-ı hikmet, ayn-ı maslahat, ilm-i insâniyetce, dünyâ ve âhiretçe, bâ'is-i selâmet ve sa'âdet olmak üzere Furkân-ı Hakîm'i sana gönderdim.

Niçin, bilirsın ya?.. ^۱ (بِتَحْكُمِ بَيْنِ النَّاسِ) Habîbim sen, hûkm edesin, nâs arasında, ümmetin hakkında münâza'alar olunca, arada ihtilâflar zuhûr edince, huzûruna da'vâlar arz olunca beynlerinde hûkm eyleyesin. Ne ile? (بِإِرْيَكِ اللَّهِ) Allah celle şânuhû sana nasıl ta'rîf etdiyse; beyân buyurduysa. Vahy-i ilâhî olarak her ne sûretle irâ'e-i tarîf edilmişse o uşûl üzere, delâ'il-i şer'iyye [208] ile berâhîn-i kat'îyye ile hûkm edesin. İhkâk-ı hak buyurasın.

Öyle ise dâimâ böyle yap. Burada ibâresi mahfûz olup (...لَا تَكُنْ) nazm-ı kerîmi ona ma'tûfdur. Çünkü inşâ inşâ üzerine atf olunuyor.

İmdi böyle hûkm edesin. Ötekinin, berikinin ağlamasına, zâhirde sofuluk satmasına, yalan şâhidlik etmesine, mü'nâfiklärın birbirini tesâhub eylemesine bakma. Sen dâimâ hak ne ise öyle hûkm edesin.

(وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِبِينَ خَصِيمًا) sakın hâ'in kimseler için tarafdar olma! Hâ'inleri vîkâye için müzâheret gösterme! (أَجْلَ الْخَائِبِينَ) demekdir. Hasîm de muhâsim ma'nâsinadır. Bir kimse için muhâsim olmak, onun hukukunu muhâfazaya çalışmakdan ibaretdir. Öyle değil mi? "Filân filânın müdâfi'i olmuş" denir ki onu himâyeye edecek demekdir... İşte Allah celle şânuhû hazretleri Resûl-i Zîşân'ına böyle emr ediyor.

- Bu âyetler ne vakit nâzil oldu? Böyle hitâb etmek nedен îcâb etdi?

Sebeb-i nûzûl hakkında müfessirîn-i kirâm hazerâtı be'yân ediyorlar: Zamân-ı sa'âdetde Tu'me bin İbrik nâmında birisi vardı. Bu bir şey yaptı, mahallesinde yakın komşusu bulunan Katade bin en-Nu'mân radiyallahu anhîn hânesine geceleyin girdi. Onun dir'i, zîrhini çaldı.

Dir' vücûda giyilen zîrh demek. Telden örme birsey. Hazret-i Davud zamanından kalmışdır. İbtidâları öyle muhârebe için zîrh giymek, demirden halkalarla vücûda göre birsey yapmak âdet idi. Hazret-i Davud kendisi yapardı. ^۲ (وَاللَّهُ أَعْلَمُ سَابِقُ وَقَدِيرٌ فِي السَّرَّدِ) nazm-ı celîlinde mezkûrdur. İşte bu! Hazret-i Davud'un mu'cizesidir: Mübârek elinde demirler mum gibi olurdu. Hani geçen dersde hazret-i Davud'un hilâfetinden bahs ettik ^۳ (يَا ذَاوَذِي جَعْلَنَاكَ) bu, doğrudan doğruya Hazret-i Dâvud aleyi's-selâma hitâbdır. İşte Cenâb-ı Hak o hazret hakkında buyuruyor: Bir mu'cizesi de demirdi, Rabbü'l-âlemînin izniyle, mum gibi yapardı. İstediği gibi evirir çevirirdi. Sonra ondan zîrh yapardı. Demir kendine müsahhar idi. Nasıl ki dağlar birlikde tesbîh ederlerdi. Demirler, polad gibi katı şeyler elinin içinde balmumu gibi yumuşardı. İstediği gibi şekiller yapar, her türlü âlât-ı harbiye i'mâl ederdi.

Bu Tu'me nâmındaki herif işte Katâde hazretlerinin evine girdi. Zîrhini çaldı. Lâkin onu bir çuval içine sakladı. Hani "Minâreyi çalan kilfîni hâzırlar" derler ya, bu da böy-

le. Amma un çuvalı imiş. Belli olmamak için bu tarîk-ı hîleyi düşünmüştür. Görenler: Un almış, evine götürür" diyecekler, hiç şüphelenmeyecekler. Çünkü korkuyor ki meydâna çıkışmasın. Meydânda getirirse nazar-ı dikkati celb edecek, zâten de herif mîmli. Bunun için böyle bir hîle terfîb etmiş. Fakat bâzen insan kendi taşıyla kendi başını vurur. Başkasını aldatayım, derken kendisi aldandı. Ne derseniz, çuvalın dibi, delik değil mi imiş!.. Ne vakit Allah şaşırtacak, işte böyle kendi eliyle kuyusunu kazdırır. Büyük bir mahâret icrâsına muvaffak oluyor, neş'esile çuvalı arkasına yüklenerek evine götürdü. Fakat budala herif arkasına bakmıyor ki un çuvalı siziyor. Geçtiği yerlerde iz bırakmış. Eve getirdi. Fakat rahat olamadı, korkdu. Oradan çuvalı aldı. Evin arka tarafındaki bir kapıdan çıktı, bir kaç ev ötedeki Zeyd bin es-Semîn nâmında bir Yahûdîye emânet bırakıldı. Ne bilsin za-vallî Yahûdî!.. "Bu emânetdir, dedi, sakla, kimseye verme" o da aldı bir tarafa koydu.

Ferdâsı idî, mâl sâhibine zîrh lâzım oldu. Bir de bakdî ki zîrh çalınmış. Zât-ı şerîf telâş etti. Öteye beriye baş vurdur. Yok, yok. Mutlak bu çalınmışdır, dedi. Acabâ kim çalabilir? Düşündü. Tu'me bin İbrik hâtırına gelmekde gecikmedi. Çünkü herif zâten mazanna-i sù' idî. Dîn-i İslâm'a girmiş, zâhiren müslüman olmuş; lâkin kable'l-islâm bir çok sirkatleri, bir çok cinâyetleri var. Hırsız herif. Ötekine, berikine sordular, kimse görmemiş yalnız Tu'me'nin evvelsi gün arkasında bir un çuvalı olduğu hâlde eve doğru gittiğini gördüklerini söylediler. Sokakda da zâten iz mevcûd idî. Onu ta'kiben evine gittiler. Aradılar, herifi bulamadılar. Sonra evin diğer bir tarafında da bir un izi gördüler. O izi ta'kib edelim, dediler. Ettiler, o iz Yahûdînin evinde nihâyet buldu. Adamçağızın kapısını çaldılar. İhtiyârca bir Yâhûdî çıktı.

- Akşamlar hayır olsun, komşu

- Eyvallah dostum. Hayr ola?..

- Bizim bir zîrh olacak burada ..

- Hayır, paşam, haberim yok. Kim almış?

- İşte canım iz var. Un çuvalı içinde sizin eve gelmiş..

- Estağfirullah dostum. Öyle şey kabûl etmem. Vâki'â bir çuval dün bizim komşu getirdi, ama bir yere gidecek diye bizde emanet bırakıldı. Ben de bir tarafa koydum. Ne açıp bakdım, ne de içinde ne var? diye sordum.

- İşte onun içinde bizim zîrh var.

Hiç bir şeyden haberi olmayan za-vallî yahûdî telâş ederek, sıkılık çuvalı getirdi. Açıldılar. Bir de ne baksınlar, unlar içinde zîrh duruyor. Bîçâre çok mahcûb oldu.

-mâba'dı var-

¹ Bakara, 2/213.

² Sebe, 34/10-11.

³ Sad, 38/26.

Dersa'âdet'te Bâbâlî Caddesinde
Mahallî-i İdâre:
[İdâre-i Mahsûsa]

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukuk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbîdîn - H. Eşref Edîb

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	60	30
Vilâyatta	80	40
Memâlik-i ecnebiyyede	80	40

TÂRÎH-Î TE'SÎSİ:
11 Temmuz 1324

Dersa'âdet'te Nûshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevi
20 kuruş fazla alınır.

Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

10 Haziran 1909

21 Cemâziyelevvel 1327 Perşembe 28 Mayıs 1325

İkinci Cild - Aded: 40

[209] İSTİKÂMET

Cevher-i girân-bahâ-yi insâniyyetin en parlak mezâyâ-yi ulviyyesinden, terakkî ve te'âlî-i beseriyeye medâr-i a'зам olan hasâ'il-i ber-güzidesinden biri de vasf-ı cemîl-i istikâmet, her husûsda iltizâm-ı adl ü hakkâniyet olduğu şer' ile akıl beyinde bi'l-ittihâd karâr verilen hakâ'ik-i bâhire cümlâsindendir. Gerek ihrâz-ı rîzâ-yi Bârî, gerek huzûr ve âsâyiş-i ahâli ancak bu sâyede te'mîn olunur, yâr ü ağıyârin is-ticâlât-ı kulûbuna çare bulunur.

Sâ'âdet-i matlûbenin yegâne medâr-i istinâdi bulunan bu vazife-i esâsiyyenin ehemmiyeti-i azîmesini iş'âr siyâkinâda şeref-vürûd eden beyânât-ı feyz-gâyât-ı risâlet-penâhîden, bedâyi'-i cevâmi'i'l-kelim-i Peygamberîden ma'dûd bulunan ehâdîs-i şerîfîn biri ¹ hadîs-i şerîfidir. Ma'nâ-yi münîfi: "Cenâb-ı Bârî'ye îmân etdim de-yip ulûhiyyet hakkında i'tikâd-ı sahîh peydâ ettikden sonra cemî'-i ahvâl ve efâlinde istikâmet üzere ol"

Câmi'-i Sahîh-i Muslim'de mezkûr olduğu üzere Cenâb-ı Risâlet-me'âb efendimiz râvî-i hadîs olan Süfyân bin Abdillah tarafından ² يارسول الله قل لى فى الاسلام قولًا لاسأل عنه (diye mûrâca'ati üzerine bu kelâm-ı şerîfi nutk buyurmuşlardır. Yani "Yâ Resûlallah! Vezâ'if-i İslâmiyye hakkında bana bir kelâm, bir nush selâmet-encâm buyur ki sizden gayri kimseye su'âl ve mûrâca'ata lütûm görmez yelim"

İşte böyle bir istirhâma cevâben tashîh-i îmân ve i'tikâd ile beraber istikâmet dâ'i resinde hareket lütûmuna dâir fer-mân-ı nebevî sudûru bütün vezâ'if-i İslâmiyyeye, vecâ'ib-i insâniyyenin istikâmet ünvâni tahtında münderec olmasına sarîhan müfid olduğu gibi bu emr-i âliye mûrâ'at edenlerin

her türlü gavâ'ilden âzâde kalacaklarını da delâleten ihtivâ etmekdedir.

İmâm Ebu'l-Kasım Kuşeyrî aleyhi'r-rahme Risâle-i mü'bârekelerine ³ (استقیموا ولن تحصوا واعلموا ان خیر دینکم الصلاة...) hadîs-i âlîsini derc buyurdudan sonra şöyle diyorlar: İstikâmet öyle bir derece-i sâmiyyedir ki oraya i'tilâ edenler umûr-ı âmmeyi hadd-i kemâle îsâl ederler, Mahzâ istikâmet sâyesinde mesâlih kesb-i intizâm edebilir. İstikâmetden mahrûm olan kimsenin bütün mesâ'îsi zâyi' olur, haybet ve hüsrân ile neticelenir. ⁴ (وَلَا تَكُونُوا كَالّى تَنَقْضُتْ غُرْبَهَا مِنْ بَعْدِ فُوْقَهَا) (انكناً تَتَخَلُّونَ آيَمَانَكُمْ ذَخَلَّا بَيْنَكُمْ nazm-i celili* erbâb-ı intibâha büyük bir ders-i ibret vermekdedir. Bu bir hakikat-i mahzâdır. Bir makâmda âsâr-ı istikâmeti läyih olmayan kimse o makâmin bâlâsına irtikâya hâ'iz-i salâhiyet olamaz.

Vazife-i istikâmetin ehemmiyet-i fevka'l-âdesine Sûre-i Hûd'daki ⁵ فَأَشْتَقْمُ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَقْلَكَ وَلَا تَطْغُوا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ (بصیر nazm-i celili de delâlet etmekdedir.

Fâ-yi tefrî'iyye şu âyet-i kerîmenin mâ-kabline terettübünü, izâ kâne'l-emr kezâlik ma'nâsını müş'irdir. Binâ'en-alâ-zâlik hâsil-ı müfâd: "Ey Habîb-i Ekrem'im! Âyât-ı sâlifeden sen kurûn-ı ûlâ ahvâline, enbiyâ-yi izâm ile mü'minlerin tarîk-i müstakîmde sebâtlarına, süfehânin cefâkârâne mu'âmelâtına karşı sabr ü tahammüllerine vâkif olduğun cihetle sen de taraf-ı Sûbhânîmden me'mûr [210] olduğun gibi dâ-imâ müstakîm ol, şirkden tevbekâr olup îmân-ı billâhda sana tâbi' olan ümmetin de bu vecihle istikâmet üzere olsun-

³ İbn Mâce, Sünen, Kitâbü't-Tahâre 4.

⁴ Nahl, 16/92.

* Siz yemînlerinizi dahl, mefsedet îkâ'ına vâsita ittihâz ederek nakz-ı ahd ü istikâmetden inhirâf husûsunda o ma'tûhe kadın gibi olmayıınız ki ipliklerini eğirdikden, nesce sâlih hâle getirdikden sonra tel tel ayırmış (İnde'l-arab bu hâliyle ma'rûfe bir zen-i hamkâ var imiş.)

⁵ Hûd, 11/112.

¹ Suyûtî, el-Câmi'u's-Sagîr 7845.

² Muslim, Sahih, Kitâbü'l-İmân 13.

lar, bütün evâmirime ri'âyet edin, ta'yîn olunan hudûd-i şer'iyyeyi tecâvüz etmeyin. Çünkü Rabbiniz kâffe-i a'mâlinizi görür, bilir, ona göre cezâlar terfîb buyurur" demek olur.

(وَلَا تُطْغِي) kavl-i kerîmi tuğyâdan müştak olup "Me'mûr kilindığınız vezâ'ifde tecâvûzkârâne hareket etmeyiniz" demekdir ki sûre-i Şûrâ'da mezkûr ¹ (وَأَنْتُمْ كَمَا أُمْرْتُ وَلَا تَتَبَعُونَ هُوَ أَعْلَمُ) nazm-i celili delâletiyle bu tecâvûzün menşî'i süfêhâyi nâsim arzû-yi nefşânilerine mütâba'a atden ibâretdir.

Tefsîr-i Beyzâvî'de zîr olunduğu üzere istikâmetsi akâ'id ve a'mâl ve ahlâkin her birinde i'tidâl ve hakkâniyeti gözetmek ile tahakkuk edeceğinden ifâ-yi muktezâsi emr-i sehl olmayıp belki mevâdd-i tekliyyenin kâffesinde ifrâtdan, tefritden tebâ'üd-i tâm, bütün vezâ'ife sûret-i ciddiyeyede i'tinâ ve ihtimâm ile vûcûd bulabilir. Mezmûm olan tarafeyin her hangisine bir mikdâr meyl ü inhirâf vukû' bulursa vasf-i âlî-i mezkûr rahnedâr edilmiş olur.

Meselâ i'tikâdiyâtda istikâmetsi teşbîh ile ta'tîl arasında bulunan i'tikâd-i sahîh-i vahdâniyet ihrâziyla tahakkuk eder ki akıl ancak bu sâyede ifrât ve tefritden masûn olarak hakka isâbet, şân-i Bârî te'âlâda i'tikâdi vâcib olan evsâf-i celile-i rubûbiyyeti idrâk ve ma'rifet ile dâreynde bâ'is-i sa'-âdet olur.

Bî'l-cümle mesâ'î ve efâl-i beseriyye hakkında da kâ'i-de-i esâsiyye bundan ibâretdir. Vezâ'if-i ubûdiyyetin ifâsında tefrit ve tekâsûl câ'iz olmadığı gibi hukûk-i sa'ireyi ibtâl edecek ve insanı tehlikeye düşürecek derecede ifrât ve ruhbâniyet cihetini iltizâm etmek de mezmûm ve menhiyyün anhâdr. Her ibâdetde tavassut ve i'tidâl üzere bulunmak ve nefş ve evlâd ü iyâl hukukunu muhâfaza etmek şartıyla fe'râ'iz-i dîniyye ifâsıyla mükellef kilinmaktayız.

Bu bâbda dahi ri'âyet-i i'tidâl vûcûbuna dâir pek çok ehâdis-i şerîfe vârid olup bir kısmı *Tarîk-i Muhammediyye* kitâbına derc olunmuştur.

Ahlâk-ı hasenenin de kâffesi ifrât ve tefrit arasında, i'tidâl merkezinde aranmak iktizâ eder. Meselâ şecâ'a cebânet ile tehevver, sehâ iktâr ile isrâf, hilm gazab ile meskenet arasında bulunduğu gibi secâyâ-yi sa'irenin her biri i'tidâl ve iktisâd noktasında olmak şartıyla memdûh olabilir. İfrât veya tefrite sapınca istikâmetsi uzaklaşır, mezmûmîyet iktisâb ederler:

El-hâsil vazîfe-i istikâmetsi cemî' mevâdd-i dîniyye ve tekâlîf-i şer'iyyede – gerek Cenâb-ı Hakk'a, gerek halâ'i keşîrî olsun – i'tidâl ve hakkâniyeti muhâfaza etmekle husûl bulur. Binâ'en-aleyh bundan hâric bir tekâlîf-i ilâhî, bir emr-i merğûb-i aklî bulunmak ihtimâli yokdur. Bütün vezâ'if, bî'l-cümle mehâsin ve kemâlât bunda dâhildir.

İşte temâmî-i ifâsında su'ûbet bu mülâhaza ile nûmâ-yân olmaktadır. Ve bundan dolayı Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ² (شَبَّتْنِي سُورَةُ هُودٍ) buyurmuş* ve sebebi su'âl

¹ Şûrâ, 42/15.

² Tirmizî, Sûnen, Ebvâbü't-Tefsîr, Sûretü'l-Vâkı'a.

* Sûre-i celile-i Hûd beni ihtiyaçları, vaktinden evvel sakalımı ağırtıcı demekdir. Bu ifâde-i Risâlet-penâhî de bazı zevâtin "Neden böyle sizde sur'atle eser-i şeyb lâiyih oldu" su'âline cevâben vâki' olmuşdu. *Risâle-i Kuşeyriyye*'de zîr olunduğu üzere ekâ-

(فَاسْتَقِمْ كَمَا أَمْرَتْ... الْخَ) olundukda sûre-i mezkûrenin âhirindeki (الْخَ) âyet-i celîlesinin hâvi olduğu emr bi'l-istikâme olmasını ifâde eylemişlerdir.

Istikâmetsi ta'bîri vezâ'if-i i'tikâdiyyeye de şâmil olduğu hâlde hadîs-i şerîfde delâlet-i atf ile vezâ'if-i sa'ireye tâhsîs buyurulduğu anlaşılıyor. Zîrâ her vazîfe-i dîniyyenin, bütün mu'âmelât-i meşrû'anın üssü'l-esâsi olan i'tikâdât-i sahîha (قل آمنت بالله) kavl-i şerîfyle evvelce beyân buyurulup ba'de hu bi'l-cümle a'mâl ve ahlâk hakkında da iltizâm-i i'tidâl ve muhâfaza-i iktisâd vazîfe-i mühimmesi (ثم استقم) ibâre-i celîlesiyle ifâde buyurulmuştur. Nasil ki este'izü billâh ³ (إِنَّ الَّذِينَ) Nasil ki este'izü billâh ³ (إِنَّ الَّذِينَ) (قَاتَلُوا رَبِّنَا اللَّهَ ثُمَّ اسْتَقَمُوا تَنَزَّلَ عَلَيْهِمُ الْمُلَائِكَةُ) âyet-i celîlesinde de böyle vâki' olmuşdur. Bu hadîs-i şerîf *Sûnen-i Tirmizî*'de (فَلَرَبِّنَا اللَّهِ ثُمَّ استقم) tarzında rivâyet olunmuştur ki bu rivâyete göre âyet-i celîleye hem lafz, hem ma'nâ cihetiyle muvâfik olur.

Kaldı ki Resûl-i Ekrem Efendimizin emr bi'l-istikâmeden dolayı lihye-i sa'âdetlerinde eser-i şeyb zuhûr edecek mertebe müte'essir olmaları iki sûretle tevcîh olunabilir. Evvelâ: Herkes makâm ve mertebesine göre ri'âyet-i vezâ'ifle me'mûr bulunacağından en büyük makâmi hâ'iz olan zâtin Cenâb-ı Hakk'a karşı en ziyâde mes'ûl ve mu'âteb olması lâzım gelir. Bir de ma'rifet-i ilâhiyyenin kemâli nisbetinde haş-yetullah tezâyûd etmekde olduğu ma'lûmdur. Sâniyen: Hazret-i risâlet-penâhî efendimiz emr bi'l-istikâmenin bütün efrâd-i ümmetle şumûlunu mülâhaza buyurmak ile de müte'essir olabilirler. Çünkü onların bu bâbda taksîr ve tekâsûlleriley ileride nâ-sezâ ahvâl zuhûr edeceği kendilerine ma'lûm olmakda idi, nasıl ki âtiyen izâh olunacak.

Manastırı İsmâîl Hakkı

* * *

MİLLETLER ÜZERİNDE CÂRÎ OLAN KAVÂNÎN-İ İLÂHİYYE

إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَأْكُلْ مُغَيِّرًا بِعَمَّا عَلَى قَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ

İşte bunlar Kur'ân-ı Mübîn'in âyât-i hikmetindendir ki insanları hakka, [211] tarîk-i müstâkîme sevkeder; böyle olduğunda girîve-i dalâle sapmış olanlardan başkası şüphe etmez. Pekâlâ, acaba Allah va'd-i kereminde, va'îd-i kahrînda hulf mü etdi? Halbuki Cenâb-ı Hak va'dinde en sâdîk, va'îdîni îkâ' husûsunda en muktedirdir. Acaba peygamberlerini kûşe-i hızında mı bıraktı, halkın ezhânını çeldi de onları ta-

bir-i meşâyiğinden bir zât Hazret-i Fahrû'l-âlemi rû'yâda görüp "Yâ Resûlallah 'şeyebetnî Hûd' ibâresiyle sizden bir hadîs rivâyet ediyorlar" demiş Resûl-i Ekrem de "Evet! Doğrudur" buyurmuş bunun üzerine o zât "Acaba o sûredeki ahvâl-i ümem-i mükezzibeye dâir te'sîrâtdan nâşî mi böyle oldu?" diye arz-ı su'âl etmiş, cevâben "Hayır ondan olmadı belki sûre âhirindeki emr bi'l-istikâme âyet-i celîlesi bana pek te'sîr etdi" buyurmuş.

³ Fussilet, 41/30.

⁴ Tirmizî, Sûnen, Ebvâbü'z-Zühd 44.

⁵ Râd, 11/13.

⁶ Enfâl, 8/53.

rîk-ı dalâle mi sevketti? Neûzü billah! Acaba beyinât-ı âyâ-tını, hikmetten mahrum, abes olarak mı inzâl eyledi? Acaba enbiyâsı yalan mı söyledi, kendisine karşı iftirâda mı bulundu? Acaba Allah kollarına anlayamayacakları birtakım rumûz ile, idrâk edemeyecekleri birtakım işaretâ ile mi hitâbta bulundu? Estağfirullah!

Kur'ân gâyet vâzih. Her türlü i'vicâcdan nezîh bir lisân-ı mübîn ile inzâl olunarak o metn-i metînde bütün umûr, bütün hakâyîk tafsîl olunmadı mı? Cenâb-ı Kibriyâ'nın sifâtı sübhanîyyesi kudsî, zât-ı ilâhîsi zâlimlerin isnâda cûr'et-yâb olduğu bütün nekâyiinden münezzehtir. Va'dinde va'îdinde sâdîk olan Zülcelâl hiçbir zaman müfterî bir peygamber göndermemiş, hiçbir abes şey yaratmamış, bizi hiçbir vakit sebîl-i reşâddan başkasına sevkeylememiştir. Âyat-ı sâti'ası ebediyyen tebeddülden ma'sûndur. Zemîn ü âsûmân mahvolur da bâtila karşı bir hisn-ı hasin olan Kitâb-ı Semâvi'sinin hiçbir hükmü sâkit olmaz.

وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الرُّؤْبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَضْرَبَرُهُا ^١ عبادî الصالحون - **وَلِلَّهِ الْعَزْوَةُ وَلِرَبِّهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ - وَكَانَ حَقًا عَلَيْنَا نَصْرًا** (المؤمنين - ليظہرہ علی الدین کلیہ وکفی بالله شہیداً) buyuruyor. Bu âyat-ı muhkemenin tazammun eylediği va'd-i ilâhî hiç te'vel kabûl eylemez. Te'vele kalkışanlar ise sebîl-i haktan i'râz ederek girîve-i tahrîfe sapan birtakım erbâb-ı dalâldir. Cenâb-ı Hakk'ın bu ümmet-i merhûmeye karşı ahd-i ezelisi bu yoldadır. Müslümanları nusret ve izzetle, ulûvv-i makâm ve menziletle tekrim edeceğî sûretindeki va'd-i sübhanîsi hiçbir zaman hulf ile nakisedâr olamaz. Milletin mecd ü şerefi için bir gâyet, izzeti için bir nihâyet tâhdîd buyurmamıştır. Tarîk-ı hidâyeti kiyâmete kadar mesdûd olmayacağından.

Bu ümmet öyle bir ümmettir ki Cenâb-ı Hak onu bir hizb-i kalîl iken tevfikine mazhar ederek şân ü şerefini pek yükseklere i'lâ etmiştir. Bir zamanlar ümmetin akdâm-ı himmeti şevâhîk-ı azamette sebât etmiş, en bûlend merâtîb huzûr-ı iclâlinde serfûrû eylemiş, pîş-gâh-ı mehâbetinde cûr'eler, cesâretler, şecâ'atler asla mukâvemet gösterememiştir. Bu ümmetin zuhûr-ı müdhişi bütün ukûla hayret vermiş de bu hârikanın esbâbını tâharrî eden erbâb-ı im'ân müşlûmanlar hakkında "Allah ile beraber oldukları için Allah da onları beraber oluyor; Kelimetullah'ı i'lâya çalışıkları, sebîl-i haka bulundukları için nusret-i Hudâ'ya mazhar oluyor" demiştir.

Bu ümmetin bidâyet-i neş'etinde mühimmâti mefkûd, silâhi, levâzîm-ı harbiyyesi gâyet mahdûd iken sebîl-i terakkisine sed çekmek isteyen sufûf-ı akvâmi devirip yürüdüler, memleketlerini teshîr ettiler. Ne Mecûsilerin kazdıkları hendepler, yükselttikleri burçlar azmine hâil oldu; ne de Roma-liların kaleleri, istikhâamları onları geri çevirdi. Tebeddül-i iklîm, kesret-i â'dâ, servet-i husemâ metânetine halelîr i'râs edemedi. Tesâdûf ettiği mülükün azameti kîdem-i hânedâni, önlere çikan akvâmin sanayı'i, fûnûn onları ürkütemedi. Elhasıl hiçbir kanun, hiçbir nizam, hiçbir siyaset onların seyri tevkif edemedi.

Diyârına girdiği kavim, evvelâ onları hakîr görür, böyle şirzime-i kalîlenin bu kadar büyük bir devleti sarsacağını,

levh-i mecd ü şereften ünvan-ı mevcudiyyetini sileceğini asta hatırlaya getirmeydi. Lâkin akla gelmeyen şeyler tamamıyla vukû'a geldi. Bu ümmet-i merhûme de o za'afî ile beraber hiçbir ümmetin nâî olamadığı mefâhiri ihrâz etti. Allah'a karşı akd eylediği ahd ü mîsak üzerinde sâbit kalarak bu sebâtin dünyada mecd ü izzet, ukbâda sermedî bir sa'âdet sûretinde mükâfatına mazhar olan bir kavim ne büyük bir kavimdir!

Bu ümmetin efrâdi bugün ikiyüz milyona baliğ oluyor. Arâzisi ise muhit-i Atlâs'ı den bilâd-ı Çin'in içlerine kadar imtidâd ediyor ki serâpâ münbit topraklar, mahsûlât vâdilerden müteşakkildir. Bununla beraber görüyoruz ki memleketleri yağma ediliyor, mâmelekleri ellerinden alınıyor, ecnebîler ümmetin inkisâm eylediği tavâife birer birer tegallüp ediyor. Arâzisini kî'ta kit'a taksîm ile yed-i gasbına geçiriyor. Ümmetin ne sözü mesmû', ne de emri mutâ', hatta bakîye-i mülükü her sabah bir hâdisenin, her akşam bir musîbetin karşısında bulunuyor. Bir zamanlar düvel-i muazzamayı cizye-güzâr eden ümmet-i merhûme bugün bekâ-yı mevcûdiyyetini o devletlere tekarrûbde görüyor. Bu ne müşbîttir, bu ne felâkettir! Bu hübütün sebebi, bu inhîtatın illeti nedir? Uhûd-i ilâhiyye hakkındaki zannımızı değiştirecek miyiz? Neûzü billah! Rahmet-i ilâhîden nâ-ümid olarak aldanmışız, diyecek miyiz? Ma'âzallah. O kadar te'kide rağmen va'd-i nusrette şüpheye düşecek miyiz? Hâşâ! Bunların hiçbiri ne olmuş, ne de olacaktır. Bize düşen nefsimizi muhâsebe altına almaktır. Çünkü bizim edeceğimiz levm, muâheze ancak ona râcî' olabilir. Cenâb-ı Hak rahmet-i sübhanîyyesi eseri olarak ümmetlerin seyri için birtakım kavânîn-i sâbîte vaz' etmiş, sonra da bunlar kat'îyyen değişmez buyurmuştur. ²

Ayât-ı muhkeme-i Kur'ânîyye bize göstermektedir ki ümmetlerin arş-ı mecd ü izzetten sukût ederek isimlerinin sahîfe-i mevcûdiyyetten silinmesini ancak bir hikmet-i bâliğâ üzerine mevzû' olan o kavânîn-i ilâhiyyenin çizdiği sebîl-i fitrattan nûkûl eylemelerini müteakip zuhûra gelmiştir. Alâhu Zülcelâl hiçbir kavmin saltanat ve şevketini, servet ve sa'âdetini, emn ü rahatını kat'îyyen haledâr etmez; meğer ki o kavim ziyâ-yı akli, hidâyet-i [212] fikri, ısrâd-i basîreti bırakınsın; akvâm-ı sâbîka hakkında câri olan efâl-i ilâhiyyeden ibret almasın; sîrât-ı müstâkîm-i sübhanîden udûl edip de mahvolanların ahvâlini te'emmûl etmesin. Evet! O akvam re'ye istikâmeti, kavilde sidki, niyyette selâmeti, huzûzât-ı nefsanîyyeye karşı iffeti, hakka nusreti bir tarafa bîraktıkları, i'lâ-yı kelimeye bezl-i mechûd etmeyerek hevesât-ı bâtilaları peşinde pûyân oldukları, şehevât-ı fâniyyelerine inhimâk ile en büyük münkerâti irtikâb eyledikleri için mahvoldular. Azimlerine müthîs bir za'af gelerek artık i'tidâli istirdât için fedâ-yı can edemediler. Butlân içinde yaşamayı, hakka zâhir olarak ölmeye tercih ettiler. Bilâhâre ikâb-ı ilâhiye çarparak tarih-i âlemde erbâb-ı i'tibâra ibret oldular.

İşte ümmetlerin bekâ bulması, feyz-ı yâb olması yukarıda saydığımız fazâ'il ile tehallîsine, helâk ve izmîhlâli ise o hasîsalardan te'arrîsine vâbestedir ki şu kânûn-ı ilâhî ne akvâ-

¹ Enbiyâ, 21/105; Münâfîkûn, 63/8; Rûm, 30/47; Fetih, 48/28.

² Ahzâb 33/62.

min, ne de ensâlin değişmesiyle kat'iyen tehallüf etmez; Hâlikin halk ve îcâd ve takdîr-i erzâk husûsundaki kavânîn-i sâiresi gibi lâyetegayyederdir.

Şimdi bakalım, kalblerimize mûrâca'at edelim, havâs ve meşârimizi imtihana çekelim; ahlâkimizi yoklayalım. Tâkib etmekte olduğumuz mesâlik-i seyri mûlâhaza edelim. Anlayalim ki acaba bizden evvelki erbâb-ı îmânın sîretince, selef-i sâlih meslekince gidiyor muyuz? Acaba biz kendimiz bozulmadan Cenâb-ı Hak bizim hakkımızdaki hükmünü tağyır, kânûn-ı fitratını tebdîl etti mi? Hâşâ ve kellâ. Belki o va'd-i sâbık-ı ilâhîsinde sâdiktr. İşte biz şehâmet ve himmeti bırakarak cebânet ve meskenete daldığımız, tefrikalara düştüğümüz, evâmir-i ilâhiyyesine isyân ettiğimiz, kesretimize güvendiğimiz için izzetimizi zillete; şevketimizi inhitâta, servetimizi sefâlete, siyâdetimizi ubûdiyete kalbeyledi. Güvendiğimiz kesretin hiçbir fâidesi olmadı. Evâmir-i ilâhiyyeyi kûşe-i nisyâna attığımız, dine nusretten kaçındığımız için bizi su'-i â'mâlimiz ile cezâ-dîde eyledi. Artık ne ticâreter tarîk, ne de Hudâ'ya ilticâya vesile kaldı. Biz nasıl nefsimizi levmeteyelim ki ecânin hergün memleketlerimizi gasbettiklerini, bizi zillet ve sefâlete mahkûm eylediklerini görüp duruyoruz da hiçbirimizde buna karşı bir hareket görmüyoruz.

Bu sevâd-ı a'zam, bu kitle-i cesîme-i millet vatanlarını, nefislerini müdâfa'a için mâmeleklerinin fazlasından olsun birşey fedâ etmiyorlar. Fâni bir hayât-ı sefileyi, mes'ûd bir hayat-ı sermedîye müreccah tutuyorlar. Gidâları zillet, libâsları meskenet, meskenleri hakâret bile olsa her biri bin sene yaşamak istiyor. Şarkta garbta tefrikaya düştük, kendi aramızda bile vahdetten eser yok. Kardeş kardeşin musîbetinden nasibedâr-ı te'essür olmuyor. Komşu komşunun felâkette alındırmıyor. Hiç birimiz diğerin hakkına, ahdine ihtiârâm etmiyor, şeâir-i din gözetilmiyor. Havze-i İslâm'ı himâye için dinen me'mur olduğumuz bezl-i can ü mâle kimse yanaşmıyor.

Libâs-ı mü'minîne bürünenler zannedeler mi ki Cenâb-ı Hak onların hiç kalblerine dokunmaksızın yalnız ağızlarından çıkan sözlerle kâni' olacaktır? Zannedeler mi ki Cenâb-ı Hak âmâli teftîş etmeyecek, kulûbü yoklamayacak da yalnız zâhire bakacaktır? Bilmezler mi ki habîs ile tayyib, sâlih ile fâsid ayrılmadıkça Cenâb-ı Hak mü'minleri bulundukları halde bırakmayacaktır? Unuttular mı ki Cenâb-ı Hak dîn-i mübîni i'lâ etmeleri için mallarını canlarını bezledeceklerine dâir mü'minlerden ahd almıştır? Böyle olduktan sonra ne malî ile, ne canî ile sebil-i îmânda bir adım atmayan bir mü'minîn kendini mü'min zannetmesi doğru olur mu? Asıl mü'minler o civânmertlerdir ki "husemâ etrafınızı sarmışlar, korkunuz" denildiği zaman bu söz onların îmanlarını, sebâtlarını bir kat daha müzdâd eder de "Hasbünallahu ve ni'mel-vekil" diyerek ileri doğru atılırlar, fî sebîllâh mak-tûl olanların meyyit değil, hayat-ı ebediyeye mazhar olduğunu nezd-i Kibriyâ'da sermedi bir sa'âdet içinde bulunduğunu bilen bir mü'min nasıl olur da ölümden korkar. Cenâb-ı Hak (فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ إِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِينَ)¹ diyorken bir mü'min nasıl olur da Allah'tan başkasından hazer eder?

¹ Âl-i İmrân, 3/175.

Her birimiz kendine gelsin, vicdânını dinlesin, telkînât-ı şeytaniyyeye kapılmasın. Yevm-i nedem vürûd etmeden evvel aklını başına toplasın. Cenâb-ı Hakk'ın ebrâr-ı ümmeti tavşif ettiği sıfât-ı günün ile kendi evsâfını tatbîke çalışın. Hasâis-i îmâni arasin. Eğer her birimiz böyle yapacak olursak, o zaman adl-i ilâhînin zuhûrunu görür, tarîk-i hidâyeti buluruz. Sübhanallah.. Ümmet, ümmet-i vâhide ve o ümmeti a'dâya karşı siyânet ferâiz-i diniyyenin en mühimmi iken şu hakikatin nas ile, icmâ' ile sübûtuna rağmen ecâni-bin bilâd-ı İslâmîye'ye savletlerini görüyoruz da buna karşı müdâfa'a esbâbını ihzâr etmeye aklimiza bile getirmiyoruz.

Ey ehl-i Kur'ân! Siz selef-i sâlihinizin isrine tebâiyetle Kur'ân'daki evâmir ve nevâhiyi yerine getirmedikçe, o Kitâb-ı Mübîn'i bütün âmâlinize muktedâ ittihâz eylemedikçe, Kur'ân ile hiç münâsibetiniz yok demektir. Bakınız kitabınız ne diyor: ² فَإِذَا أَنْزَلْتَ سُورَةً مُّحَكَّمَةً وَذُكِرَ فِيهَا الْقَنَالُ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي (ثُلُوبِهِمْ مَرْضٌ يَنْظُرُونَ إِلَيْكُنَّ نَظَرَ الْمُعْشَنِي عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ بِلَمْزَنَ) Bilmez misiniz bu âyet kimin hakkında nâzil oldu? İmanı olmayanların vasfında nâzil oldu. Pekâlâ böyle bir vasfa mazhar olmayı hangi mü'min memnuniyetle kabûl edebilir?

Bî-pervâ söylerim ki îmân bir adamın kalbine nûfûz edince o adamın ilk işi îmân uğrunda malını, canını takdim etmektedir. Bu hususta ne özür, ne illet makbûl olamaz. Çünkü dîn-i Hudâ'ya nusretten geri durmak husûsunda serdedilecek bütün i'tizârlar birer alâmet-i nîfâktr.

[213] Bununla beraber Cenâb-ı Peygamber'in haber verdiği gibi deriz ki ümmet-i merhûmeden kiyâmete kadar hayır münâkî' değildir. Bugünkü hal ise zâil olacak bir arazîdir. Eğer etkîyâ-yi ulemâ kalkarlar da Allah'a, Peygamber'e, müslümanlara karşı te'ahhûd ettikleri vezâîfi ifâ eder, rûh-ı Kur'ân'ı ihyâ ile mü'minlere ma'âni'-i şerîfesini ihtârda bulunurlar, nazar-ı milleti hulften berî olan ahd-i ilâhîye doğru çevirirlerse görürsun ki hak yine âlî olur, bâtil zebün dûşer, gözler kamaştıran bir nûr-ı mübîn parlar, efkâra hayret venen birtakım a'mâl-ı günün yeniden meydan alır.

Son zamanlarda birçok taraflardaki müslümanların gösterdikleri hareket bize büyük büyük ümitler, büyük besâretler vermektedir. Ümit ederiz ki yakın zamanda ümmeti tefrikaya düşüren esbâb ortadan kalkar da vahdet-i sâbika avdet eder. Ulemâsının bu emr-i hayra müsâra'ati lâzımdir. Çünkü bütün hayır bunun içinde mündemiçtir. Bütün fazl ise işe başlayana râci'dir. ³ مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهَدِّدُ وَمَنْ يُضْلِلُ فَلَنْ (تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْسِلًا)

Misir Müftüsü Merhûm
Şeyh Muhammed Abdûh
Mütercimi Mehmed Âkif

MUHTÂR BEY İÇİN

-Birâderi eniştêm Nâîl Beyefendi'ye-
On bir sene evvel ki çocukdum o zamanlar
Çengelköy'ünün sâde ve âsûde muhîti
Eylerdi benim kalbimi şâ'ırlığa ihzâr.

² Muhammed, 47/20.

³ Kehf, 18/17.

Bir nazra-i hülyâ ile baksam o hayâta
Hüznüyle, sürûruyla gelir pişime tekrâr.
Ez-cümle olur hâtıra-ârâ-yı tehassür
Mâzîlere âğuste olan çehre-i Muhtâr:
Sâkin, mütevâzi' gelerek hafta başında
Serperdi bütün hâneye bir hand-i lütûfkâr.
Peyveste-i a'sâr olacak şahs-ı bülgeli
Bir gölge kadar etmez idi kendini izhâr
Her haftaki ta'tili kitâblarla geçerdi,
Pâyânsız olan sa'yı ile her leyli de bîdâr
İşhâd ederek zâtını eyler tanıyorlar
İnsân ile noksânda murâd-ı felegi inkâr.
Elbet yine en çok acınır millete; çünkü
Hakkiyla yazık vermedi fırsat bulup esmâr.
Asker yalınız etmedi bir binbaşı zâyi'
Mahv oldu vatandan koca bir užv-i emelzâr.
Enzâra nihân oldu fakat ölmeli elbet
Mechûl muhîtâta doğar münhasif envâr.
Destinde ilim, Arş'a kadar yükseliş oldu
Hürriyyetin efrâd-ı şehîdânına serdâr.
Her zemzeme-i kûs ü vegâ mersiye-hâni,
Her top sesi âfaka eder sıytını ihtâr!
Râyet -ki eder burc-i zaferlerde temevvüç-
Îthâf-ı selâm eyleyecek rûhuna her-bâr,
Lâkin; ebediyyen olamaz -ey büyük insan-
Şânın gibi terk eylediğin mâteme pâyân!

24 Mayıs 325

İbrâhim Alâeddîn

* * *

JAPONYA MEKTÜBLARI

Üstâd-ı muhterem Manastırı
İsmâîl Hakkı Efendi Hazretlerine

Bendeleri Dersaadet'de bulduğum zaman bir kaç kepler olunarak istifâdelerde bulunmuş ve devletânenizde dahi ziyâretinizle müşerref olmuşdum, bundan mâ-adâ uhuvvet-i dîniyyem de mürâsele için kâfidir. Ma'amâfih muhtasara kendimi ta'rîf etmekde bir be'is yokdur zann ederim. Bendeleri an-asl Sibirya ahâlisinden olup, belde-i tayyibede Laz Hasan Efendi huzûrunda ikmâl-i tâhsîl etmiş, ve bilâhare bir kaç kereler Dersaadet'de bulunarak İstanbul udebâ ve ulemâsından bir çok efendiler ile de kesb-i mu'ârefe ve münâsebat peydâ olumuşdu. Sultan Fâtih dersi'âmlarından Halis Efendi Şîrvânîzâdeler huzûrunda dahi istifâde etmişdim. Birkaç sene mukaddem Rusya inkilâbında nefis-i Petersburg'da bulunarak, fekk-i rikâba hâdim Türkî ve Arabî gazeteler neşrine dahi muvaffakiyet kesb olumuşdu. Ma'at-te'essûf devr-i istibdâdin avdeti matbû'âtı haleldâr ederek, kendimizin de Pâyitahti'ndan tebâ'üdü müze bâ'is olup, Aksâ-yı Şark'a kadar seyâhate mecbûr etti. Bendeleri el-an Japonya'da bulunuyorum. Japonya dâhilinde tülen ve arzan cevelân etmekdeyim. Belde ve karayeleri ve bir çok cezîreleri piyade gezmekteyim, pây-i taht olan Tokyo beldesinde dahi bir çok vakitler geçirdim, ricâl-i

devlet ve a'yân-ı millet ile kesb-i mu'ârefe etdim, mirâren büyük cem'iyet ve meclislerde bulunarak siyâsi ve iktisâdi ve dînî mes'eelerde te'âfî-i efkâr ve müzâkerelerde hâzır o-lup, bildiğimi söyledim. Fikrim bir çok kereler alķışlar ile te-lakkî olundu. Fîmâ ba'd buralarda dahi bir çok vakitler kalaçığım. Ve bir çok adamlar ile de kesb-i mu'ârefe edeceğim. Şimdilik buralarda anladığım bazı şeyleri zât-ı âlîniz vâ-sıtasiyla Dersaadet ulemâsına ihtarâmen arz etmeye cesâret ediyorum. Ümîd ederim ki nazar-ı îltifâtınızdan mahrûm etmeyeceksiniz.

Ben şimdilik Japonların siyâsi cihetlerine müdâhale etmeyip, yalnız dînî cihetlerine ulemâ'-i İslâm'ın dikkatini celb etmek isterim.

Japonların din mes'elesine ihtimâları yokdur, belki din mes'elesini [214] Japonların ekseri külliyyen nazar-ı i'tibâr-dan çıkarmışlardır. Belki Japonlar ma'ârifî İngiltere ve Amerika'dan almış olduklarından, bunlarda tabî'iyyûn mezhebi daha ziyâde makbul olup, Hristiyân misyonerlerine de artık meydan yokdur. Ma'amâfih Avrupa misyonerleri kemâl-i germeyle çalışıyorlar, külliyyeli paralar sarf ederek gurebâ ve fukarâyi kendilerine celb etmeye çalışmışlar ve çalışmada dırlar.

Husûsî mektebler küşâd etmişler ve kiliseler binâ etmişler, milyonları savurmakda devâm ve sebât ediyorlar. Her ne kadar semeresi az olsa da külliyyen ümîdsiz değil, şimdî umûm Japon ülkesinde Hıritiyanlığı kabûl etmiş Japonların mikdari, yüz bin kadar tahmîn olunuyormuş. Ben oralarına müdâhale etmeyeceğim, fakat şimdilik size arz edeceğim şudur ki: Japonların tabî'at ve terbiyeleri ve bazı âdât-ı milîyyeleri ve sâde ma'isetleri İslâmîyet'e gâyet karîb olduğundan, misyonerler buralara İslâmîyet'in girmesinden gâyet korkuyorlar, İslâmîyet'in buralara kadar gelmemesi için şimdiden bazı tedâbîr dahi mülâhaza etmişler, bir çok paralar sarf ederek Muhammed nâmiyla Japon lisânında bir kitâb neşr etmişler. Kitâb-ı mezkûrun münderecâti Hazret-i Fahr-i Kâ'inat alehi ekmeli 't-tahîyyât efendimiz hakkında envâ'-hezeyân ve müfteriyâtdan ibâretdir. Ta'addûd-i zevcâtları, filânları da karıştırmışlar, bir çok edeb hâricinde sözler ile dîn-i mübîn-i İslâm'ın kılınç ile intîşârını isbât etmeye çalışmışlardır. Mübâlağalı iftirâ ve bühtânları da az değil, tahmînen ikiyüz sahîfeli bir kitâbdır.

Kitâbin birinci sahîfesinde kabîhü'l-manzar imâmeli bir resim, belinde kılınc hançer Bu kitâbı da meccânen karâyelerde kadar neşr etmişler de Japonları İslâmîyet'den muhâfaza edecekler.

Bendeniz bu kitâb hakkında bir çok meclislerde nutuklar îrâd ederek misyonerlerin efkâr-ı fâside ve a'râz-ı kâsiderelerini arz ve beyân eyledim, Japon ekâbirinden bir nice adamlar benden tekrar rica ettiler ki dîn-i mübîn-i İslâm'ın esâsını mübeyyin, hakikat-i sirfa olmak üzere İngiliz lisânında bir kitâb bulunursa, biz ma'al-memnûniyye tercüme ederek neşr ederdik buyurdular. Zâten Japonya'da İngiliz lisânı bilmeyen pek az bulunuyor.

Şimdi bendeniz siz fazilet-me'âb efendilerimizden istirâhâ ederim: Bu husûsda bir mülâhaza ve te'âfî-i efkâr ile, dîn-i mübîn-i İslâm'ın tabî'ate muvâfakatını esâs ittihâz ede-

rek, hâlis vahdet ve nübüvvet mes'elelerinden ibâret bir kitâb te'lîf olunsa da, rûh-ı pâk-i Muhammedî misyonerlerin ilkâ ettileri erâcîfden tenzîh edilse, zann ederim neticesiz olmayacaktır.

Ben her ne kadar bu mektûbu husûsî olarak yazıyorum da Sirât-ı Müstakîm sahîfelerinde neşr etmekde dahi muhayyeleriniz. Böyle matlûba müvâfîk bir şey te'lîf olundukda buralara yollanması için bir kaç adres dahi yolluyorum.

Sibiryalı Abdürreşîd İbrahim

Tokyo

* * *

Sirâtmüstakîm

Mes'ele lâiyik olduğu ehemmiyetle telakkî olunarak ber vech-i matlûb bir kitâb te'lîfi için mütehassis zevât-ı kirâma mûrâca'at edildi Türkçe veya Arapça yazilarak İngilizce'ye tercüme ciheti dahi düşünüldü bi-inâyeti'llâhi te'âlâ karîben eser hâzırlanacak ve himemât ve hidemât-ı mebrûrenizden bütün âlem-i İslâm müteşekkir kalacakdır. Kârf'lerimiz me-sâ'i-i vâkı'ânın netâ'icîne bi't-tabi' mutnazir bulunacaklarından beşâ'îrinizin tevâlîsini ricâ ederiz. Efâzîl-i ulemâ'-yi İslâmiyye'den Muhammed Ferid Vecdi Efendi hazretlerinin Japonya Tedkîk-i Edyân Kongresi'ne ithâf eyleyip nüsah-i mütekaddimemizde bi't-tercüme neşr olunan muhtira-i dîniyye dahi bu âlî maksada hâdim âsâr-ı nâfi'a cümlesiندendir. Dîn-i celîl-i İslâm'ın dîn-i tabî'i-i beşer olduğunu is-bât husûsunda pek çok âsâr vücûda getirmiş olan hakîm-i müşârun-ileyhîn dahi isticlâb-ı enzâr-ı fâzılânelerine müsâra'at olunmuştur.

* * *

Konferans

RUSYA'DA SÂKİN TÜRKLERİN HAYÂT-I MEDENİYYE, FİKRİYYE VE SİYÂSİYYELERİNE DÂ'İR

Mukarriri: Akçura Oğlu Yusuf Bey

Muharriri: H. Eşref Edîb

-mâba'd-

İstanbul'da tahsîlde bulunan "Rusyalı İslâm Talebesi Cem'iyyet"-i muhteremesinin delâlet-i ma'ârif-perverânesiyle Rusya'da sâkin Türklerin hayat-ı medeniyye, fikriyye ve siyâsiyyelerine dâir Harbiye ve Mekteb-i Mülkiye târîh-i siyâsi mü'allimlerinden Kazanlı Akçura Oğlu Yusuf Beyefendi tarafından verilen konferansdır..

İkinci devreye gelince -ki 1905 senesine kadar imtidâd eder- burada cereyân-ı fîkrîden ziyâde efâl-i siyâsiyye görür. Evvelâ şunu arz edelim: 1905'de Rusya'da başlayan inkılâb orada sâkin akvâm-ı muhtelife tarafından ve epeyce uzak bir zamandan beri hâzırlanmış idi. Tâ ikinci Katerina zamanında Rusya'nın istibdâdını bir idâre-i meşrûtiyyete tebdîl için te'sîr eden kuvvetler var idi. Hattâ bi'z-zât kralîce hürriyet-perver idi. Lâkin onu müte'âkib tahta geçen Birinci Pavel bilakis gâyet müstebid idi. Hattâ akılsızcasına müstebid idi. Ondan sonra bir nevi' mübâdele görürüz. Yani

Pavel'in halefi Birinci Aleksander hürriyet-perver, onun cânişini Birinci Nikola gâyet müstebid; İkinci Aleksander yine hürriyet-perver, Üçüncü Aleksander tekrar müstebid.

Bu şâyâni dikkat münâevebe dâimâ şiddetli istibdâdin ifrâatlâ hürriyeti, [215] müfrit hürriyyetin ise yine istibdâdi tevlîd eylediğini gösterir; ve bu muttarid bir terakkînin husûlüne mâni' olmuşdur. Meselâ: Birinci Nikola hayır isteyerek müstebid idi. Fakat istibdâdin neticesi olarak hükümet makinesi pek bozulmuş idi. Rüşvet ve irtikâb, vazifesizlik son dereceyi bulmuş idi. Bunun te'siriyle Nikola'nın en çok güvendiği kuvve-i askeriyyesi Sivastopal'da "Osmanlı -İngiliz-Fransız" hey'et-i müttefikasına karşı mağlûb oldu. Ve bu mağlûbiyet intihârina sebebiyet verdi. Onu müte'âkib çok geçmedi, hatâlar tekrâr olunarak aynı neticeye uğrânıldı. Üçüncü Aleksandır'ın istibdâdi da Port Arthur mağlûbiyeti ile nihâyet buldu.

İste Tsuşima, Mukden, Yalo ve Port Arthur şiddetli mağlûbiyetleri Rusya'da bütün ahâliyi yâhud ekseriyeti şekl-i hükûmetin tebdîli arzusuna sevk etdi. Bunun üzerine büyük bir inkîlab hareketi oldu. Bu hareket 1905 târîhinde pek tevessü' etdi. O derece ki Rusya Türkleri bile biraz kimildânilâr.

Efendiler! Bu hareket-i inkîlâbiye kuvvetlendikçe bizim Rusya Türklerinin iştirâkleri de arttı. Bir dereceye geldi ki Türkler toplanıp kendi ihtiyyâcları hakkında konuşmağa bile cesâret etdiler. Hattâ bu ictimâ'lara ta Semarkand'dan, Kaşgar'den murahhaslar Petersburg'a gönderildi. Her tarafdan ihtiyyâclarına dâir bir çok arızalar Rusya hükümetine verildi. Bu arızalarda onlar öteden beri tahdîd edilmiş olan haklarının tamâmen tanınmasını istiyorlardı. En ziyâde istedikleri hukukca Rusya'daki diğer vatandaşlarıyla bir seviyeye getirilmeleri idi. Bir de ikinci Katerina zamanında hayli väsi' imtiyâzâti hâ'iz olduğu hâerde murûr-ı zamânla o imtiyâzâti gâ'ib etmiş idâre-i rûhâniyyelerine eski imtiyâzâtin i'âdesini taleb ediyorlardı. Nihâyet istiyorlardı ki esâsen ve fi'ilen müslüman oldukları hâerde Hristiyân addedilen dîndâşları resmen de müslüman i'tibâr olunsunlar.

İste bu müslümanlar arasındaki hareket bir nevi' çorap söküntüsü gibi devâm etdi gitdi. Âdetâ siyâset rengini aldı. Nâzirlar ehemmiyet vermeğe başladilar. Bunun için netâ'ic-i ameliyyesi de yavaş yavaş görüldü; bazı husûsâta müsâ'ade edildi.

Fakat Tatarlar bununla da iktifâ etmediler; 1905 Mayıs'ında Ufa şehrinde büyük bir ictimâ' yapmak derecesinde cesâret gösterdiler. Bi'l-hâssa idâre-i rûhâniyyenin İslâhi için ne gibi çarelere tevessül olunacağı müzâkere edildi. Netâyic-i müzâkerâti muhtevî bir Rusça risâle elime düştü de okudum. Oldukça hürriyet-perverâne idi. Nâzirlara gönderildi. O vakit sizin gazeteleriniz böyle şeyle yazamıyorlardı. Ecnebî gazetelerini okuyanlardan belki bazilarımız işittişdir. Rusya'da inkılâb gittikçe kuvvetlendi. Hattâ sene ortalarında yaz günü hükümet tarafından bir nevi' mahdûd constitution'a benzer bir kânûnun i'lân olunacağı bile bildirildi. Bu hareket Türklerce cesâret verdiği için sonbahara doğru "Nijniy Novgorod" panayırında birleşerek bir kongre yapdilar.

“Nijniy Novgorod Panayırı” diye Volga’nın şimâl havzasındaki bir şehirde her sene kurulur büyük bir pazar derler. O pazar dünyânın en büyük pazarıdır. Ve bi'l-hâssa Rusya Türklerinden her cinsi oraya gelirler. Hattâ bazları bunu Arabaların Sûku'l-Ukâz'larına benzetir.

İşte 1905’de toplanan Türkler bir nevi’ kongre yapacak oldular. Efkâr-ı ahrârâne havâda bulunmakla beraber hürriyet henüz ne kânûnen ve ne de fi’ilen mevcûd olmadığı için polis tarafından müdâhale pek tabî’î idi. Mecbûr oldular, bir vapur tutdular; hattâ ilk bu ictimâ’larına “Su üzerinde ictimâ” nâmını verdiler. (Alışalar)

Bu ictimâ’da yalnız birkaç mes’ele nazar-ı dikkate alınarak icrâsına karâr verildi.

Evelen – Bi'l-cümle Rusya Müslümanları için dînî, aklî ve siyâsi bir cem’iyet te’sîs etmek.

2. O cem’iyete “Rusya Müslümanları İttifâkı” nâmı verecekdir. Cem’iyetin maksadı Rusya teb’ası Müslümanların hukük-i dîniyye ve medeniyyeden Ruslarla aynı dereceye hâ’iz olmalarına çalışmak ve umûr-ı ictimâ’yye ve medeniyyede terakkileri için uğraşmakdır.

3. Rusya hükümetinin bir hükümet-i meşrûta olması ve bi'l-cümle Rus teb’asıyla beraber İslâmların da hürriyet-i şâhsiyye ve mesken, hürriyet-i vicdâniyye ve dîniyye, hürriyet-i kelâm ve matbû’ât, hürriyet-i ictimâ’ ve cem’iyet ve intihâbâtda umûmî, doğru, müsâvî, mahfî usûl-i intihâbin te’sîs etdirilmesi için çalışmak.

4. Umûr-ı ma’ârifde Rusya Müslümanlarının hâ’iz-i muhtâriyyet olmaları, yani umûr-ı ma’ârifin idâre-i rûhâniyye altında bulunup doğrudan doğruya Rusya Ma’ârif Nezâreti’ne tâbi’ olmaması.

5. İntihâbâtda Müslümanlar da meb’ûs seçdirebilmek için Rusya’daki siyâsi fîrkârlardan programı Rusya Müslümanları İttifâkı programına en yakın olan fîrka ile uyuşmak.

6. Lütûmuna göre muktezi mes’elelerin halli zîmnâsında Rusya Müslümanları İttifâkı’nın toplanıp meclis-i umûmîler, yani kongreler yapması.

Bu maddeler üç dört sâ’at zarfında karalanan bir kârârdan ibâret lâkin netâyic-i ameliyyesi görüldü. Ağustos’un on besinci günü idi. Sonra gelen tüccârlar memleketlerine avdet etdiler. Memleketlerindeki ahâlîye anlatdilar. Lâkin bu esnâda Vira ihtilâl hareketi kuvvetleniyordu. 4 Kânûnievvâde evc noktasına çıktı. Rusya ihtilâlî henüz hiç bir yerde görlülmeyen müdhîs bir silâhi isti’mâl eylemişdi: Büyük umûmî bir siyâsi ta’tîl-i eşgâl (rev). Rusya’nın bütün şîmendüfferleri, [216] telgrafları kâmilten ta’tîl-i eşgâl etdiler. Medenî memleketlerde bunlar ticâretin hayatı damarları gibidir. Telgraf, şîmendifer durursa memleketin ticâreti mahv olmuş demekdir. Bir günde milyonlarla, belki milyarlarla ziyâن etdiler. Petersburg şaşırıldı: “Meşrûtiyeti istedığınız kadar vereyim” diye bir fermân çıkardı. Fakat belâya bakın ki her tarafda münâsebet münkatî’ olduğu için bu fermân muhtelif şîhirlere îsâl için vâsita bulamıyorlardı. Grevden sonra çikan zaman üzerine Tatarları evvelce (Nijniy Novgorod) da verdikleri karârların kifâyet etmeyeceği anlaşıldı. Yakında açılacak ve tamâmiyla meşrûî bir devletin Meclis-i Meb’ûsân’ına benzeyecek Duma’ya a’zâ seçebilmek için Tatarlar

düşünmeğe başladılar ve Petersburg’da bir kongre yapmayı kararlaştırdılar. Onda artık üç, beş maddeden ibâret karârlarla iktifâ edildi. Bir parti, bir fîrka nizâmnâmesi kaleme alındı. Mevcûd mevâddî 72 mâdde idi. Bu, bir dereceye kadar Rusların Konstitusyonalist Demokrat yani meşrûtiyet-i avâmiyye dedikleri partinin programına yakın idi. Âdetâ ondan intihâl edilmişdi. Muvakkat kabûl edildi. Ve aynı zamanda intihâbâtda Konstitusyonalist Demokratlarla birlikde harekete karar verildi. Bu kârâr, musîb çıktı. Müslümanlar otuz meb’ûs gönderebildiler. Ve Duma’da da Rusya müslümanları bir parti teşkil edebildiler.

Lâkin bilirisiniz ki birinci Duma’nın hayatı kısa geçti. Dağılmasıyla beraber Rusya Türklerinde cesâret kırılmadı. Ve ikinci Duma’dan evvel Nijniy Novgorod Pazarı’nda daha büyük bir kongre kuruldu. Bu sefer su üzerinde değil, yer üstünde büyük bir kulübün muhteşem salonunda. Yediyüz kadar Türküğün muhtelif şubâtından nûmâyende, vekîl toplanmışdı. Bunlar beş gün müzâkerâtda bulundular. Bu esnâda bir çok bahisler edilip eski program yine muvakkaten kabûl edildiği gibi, iki mühim mes’ele hakkında da ayrıca karâr verildi: Biri medârisin İslâhi, diğeri de idâre-i rûhâniyyenin İslâhi. Her ne kadar çok söyleyişek de, mekteb medrese karârlarının bazlarını okuyalım. Belki İstanbul’da te’emmûl olunmağa değeri vardır.

Meselâ: Her karyede ibtidâî mektebler te’sîs etmek.

Musliman mekteplerinin mümkün ise hepsinde bir umûmî program te’sîs etmek ve böyle umûmî bir program tertîb etmek için Kazan, Taşkend, Bahçesarây gibi büyük şehirlerde gelecek 1907 Mayıs ayından i’ribâren Mu’allimler Cem’iyeti te’sîs etmek (Efendiler! Şunu da ilâve edelim: Bir iki ictimâ’ oldu ve hükümet tarafından hiç bir mu’âvenet görülmediği hâlde proğramlar tanzîm kilindi. Hattâ bir hayli mekteblerde yine sîrf mu’allimlerin teşebbüs-i şâhsiyyesi ile icrâ bile edildi).

Mu’allimler ihzâr etmek için Kazan, Bakü, Bahçesaray gibi büyük şehirlerde dârû'l-mu’allimât te’sîs etmek bu mâdde dahi Bakü’de ve Bahçesarây’da tatbîk olundu.

Medreselerde te’ayyüs ve tedris cihetleri İslâh olundu. Her birinde ulûm-i dîniyyeden başka ma’ârif-i umûmîye dersleri de okudulacaktı. (Bu mâdde dahi Rusya hükümetinin ve kadîmcilerin ilkâ’ ettiği müşkilâta rağmen birkaç yerde muvaffakiyetle tatbîk olunmakdadır.)

Mekâtib ve medârisin İslâhâna â’id bazlarını şîmdi söylediğim karârlar meclisce kabûl edildikden sonra umûm Türklerce pek ehemmiyetli olan bir tekâlîf ittifâk-ı ârâ ile ve alışalarla kabûl olundu. Tekâlîf şu idi:

“Mümkür olursa ibtidâî mekteplerden i’ribâren, mümkün olmadığı takdirde rûşdî mekteplerden başlayarak bütün Rusya Müslümanları arasında anlaşılan Türk lisân-ı umûmî-i edebîsinin tedârisine i’tinâ olunsun.”

Bu mühim tekâlîfi eden tercümân muharriri İsmâîl Bey Gaspirinski Hazretleri idi. (Alışalar)

Bundan başka diğer mühim bir mes’ele de idâre-i rûhâniyyelerinin İslâhi mes’lesi idi. Bunun müzâkeresi esnâsında umûmî âlem-i İslâmca fevka’l-âde ehem bir karâr verildi. O karâr ise şudur: “Mezâhib-i muhtelife arasındaki

farklar ehemmiyeti hâ'iz değildir ve bu farklar Rusya müslümanlarının rûhânî işleri için umûmî bir mü'essesenin vü-cûduna dînî nokta-i nazardan bir mânî teşkil edermez.”

Efendiler, o zaman bu sözü söyleyen kongre reîsi yirmi seneden beri Bakü Şehri’nde Rus lisâniyla müslümanların hukükünü müdâfa'a eder da'vâ vekili Ali Merdan Bey Topçu Başofo'dur. Bu esnâlarda harekât-ı siyâsiyye böyle devâm ettiği gibi matbû'ât da terakkî ediyordu. Sansür altında diplomatik göstermekle nefsinı müdâfa'a eden *Tercümân* gazetesi 1905'den sonra otuz dâne çocuk doğurdu. Lâkin bilirsiniz bu gibi inkilâbât zamanlarında iktisâdî ve sinâ'i hareketden bahs etmeye bile vakit kalmaz.

Üçüncü kongrede Rusya Türkleri için yeni bir tecelli vâki' oldu. O vakte kadar cereyân-ı fikrî iki türlü idi: Kadîm, cedîd. Lâkin bu sefer bir kısım yeni Türkler daha çokdı. Bunlara biz “Tancılar” diyoruz. Bunlar, usûl-i cedîd derecesindeki terakkîyi kâfi görmüyor, daha çabuk daha büyük adımlarla ileri gitmek istiyorlardı. Rus dârû'l-funûn talebesinin te'siriyle Sosyalistlik fikirlerini kabûl etmişdiler. Vâki'â bunlar 20, 30 kişiden fazla değildiler. Lâkin ekserisi mekteb görmüş müterakkî fikrî zâtlar idi. Bir firka-i siyâsiyye teşkil edebildiler. Kongreden sonra gazeteleri devâm ederek ikinci Duma'ya –ki bir kaç ay sonra toplandı- bu firka da beş-altı a'zâsını seçdirebildi. Kalanları, yani otuz, otuz iki kişi hepsi Rusya Müslümanları İttifâki bayrağı altında ittihâd etmişler idi.

Bu Tancılar arasında fikrini cesâretle neşr ettiği için [217] Bahr-i Ebyaz'ın buzlu sevâhiline gönderildiğinden dolayı ismini hürmetle yâd etmeye mecbûr olduğum bir zât vardır ki o da Ayaz Efendi Ishakof'dur. (alkışlar)

Efendiler, ikinci Duma da pek az ömür geçirdi. Çarçabuk o da koğuldu. Fakat bunun koğuluşu birinciden hayli farklı idi. Birinciden sonra usûl-i intihâb değişimmemişti. Hâlbuki ikinci Duma'dan sonra usûl-i intihâb değiştirildi. Hem mühim bir tarzda değiştirildi. En ziyâde gayr-i Rus anâsırı avam anâsırı aleyhine değişti. Binâ'en-aleyh bu ikinci Duma koğuldukdan sonra Müslümanlara ye's geldi. Üçüncü intihâba ehemmiyet vermediler. Onun için üçüncüye ancak on a'zâ intihâb olunabildi. Bunun asıl mühim sebebi intihâb nizâmnâmesinin değiştirilmesi idi. Meselâ: Asyâ-yi Vustâ'ya hiç bir a'zâ göndermek hakkı verilmemişti.

Efendiler, dâimâ öyle olur, her hangi bir parti bir hareketde muvaffakiyetsizlik gösterirse evvelce onun kuvvetinden ürkerek mukâbele etmekden çekinenler derhâl kendilerini gösterirler; Rusya'da dahi aynı hâl vâki' oldu.

Üçüncü Duma koğulunca Kadîmciler baş gösterdi. Ve eski “usûl-i cedîd, usûl-i kadîm nîzâ'ı” tekrâr meydân aldı. Bu esnâda hükümetin de irticâ'ı şiddetî arttıkça artmışdı. Hattâ bizim irticâ'iyünun, Kadîmcilerin ta'arruzuna hükümetden bir nevi' mu'âvenet icrâ edilirdi. Bunların ta'arruzuna Cedîdcilerin müdâfa'a edecek kuvvetleri bulunamıyordu. Çünkü hükümet elliğini bağlamıştı. Maa't-teessûf bu devirde hersey karanlıyor. Harekât-ı siyâsiye hemen hiç kalıyor. Kırk gazetemizden nihâyet ancak on iki gazete hâlâ devâm edebiliyor. Kimisi hükümetin tazyîkinden, kimisi de halkın okumamazlığından kapanıyor. Bunun üzerine te-

rakki-perverler düşünmeye mecbûr oldular: Bu kadar muvaffakiyetli bir hareket böyle mü'ellim bir hâle neden müncер oldu?

Bilirsiniz, ulûm-ı ictimâ'iyede en büyük nâm kazanan “Ferdinand Lassalle”ın bir nazariyesi var: Meşrûtiyet, bir kağıda karalanan yazılarından ibâret değildir; Hattâ bin def'a î'lân, yüz bin def'a üzerine yemin edilmiş olsa bile. Meşrûtiyet bir hey'et-i ictimâ'iyede mevcûd hakîki kuvvetlerin hakîki münâsebetidir.

İşte efendiler! Rusya müslümanları da bu inhzâmdan sonra Ruslarla beraber bunu düşündüler: Demek biz Rusların serî bir darbesiyle kazandığımız hürriyet ve hukuku muhâfaza etmek istersek onu muhâfaza edecek kadar kuvvetimiz olmalı. Kuvvetimizi ziyâdeleştirmeliyiz. Bugün kuvvet para kuvveti değildir. Asıl kuvvet, kuvvet-i dimâgiyye, kuvvet-i ilmiyyedir, hülâsa medenî kuvvetlerdir. Eğer biz Rusya'daki Türkler muhâfaza-i kudret etmek istersek medenî kuvvetlerle mücadele olmalıyız.

Bunun üzerine ta'lîm ve terbiye mes'elesi yine ortaya çıktı. Bu uzun yoldan geçilmenden iktidâr istihâl olunamaz. Terakkî-perverlerimiz, Cedîdcilerimiz yine eski mes'eleye döndüler. Şimdi bütün disileryle, tırnaklılarıyla ilm tahsîline sarıldılar. Lâkin usûl-i kadîme yine karşılarında –İstanbullular gibi söyleyelim- timsâl-i cehâlet gibi kaskara kesildi. O kara heykelî devirmek için kuvvet lâzım. Fakat ma'atteessûf Kadîmciler halkı iğfâlde, hakîkatde elliñerine almaları aslâ câ'iz olmayan bir silâh isti'mâl ediyorular: – E ne yapalı?! Din böyle emr eder.” diyorular.

Nihâyet İsmâîl Gaspirinski bunun bir yolunu buldu: Madem ki mânî-i terakkî olanlar böyle diyorlar, biz bunun böyle olmadığını isbât edelim. Âlem-i İslâm'ın her tarafında madem ki bu hastalık var; en yüksek tabakasında bulunan ulemâsını, ashâb-ı fikr ü iz'ânnını toplayalım. Bir fetvâ isteyelim...

Lâkin kendisi biliyordu ki iş Kadîmcilerin da'vâsı gibi değil. Zâten hepiniz de bilirsiniz: İslâm, kendine mütemessik olanları en yüksek dereceye mutlakâ terfî edeceğini mübeschîrdir. (Şiddetli alkışlar). Binâ'en-aleyh aksini da'vâ edenler de mutlakâ bir yanlışlık, bir anlayamamazlık vardır.

İşte bu fetvâ istemek arzusundandır ki “Umûmî Mü'temer-i İslâmî” yani bir Müslüman Kongresi fikri meydâna çıktı, İsmâîl Bey Gaspirinski hazretleri geçen sene Mısır'a gitdi. Çünkü o zaman İstanbul'da böyle şeyler yapmak, söylemek değil, düşünmek bile kâbil değildi. Mısır'daki ulemâ ile konuşarak derdini anlatdı. Mısırlılar onun şerefine ziyâfetler verdiler, nutuklar îrâd olundu. İsmâîl Bey'in nutuklarından bazı parçalarını müsâ'adenizle size okuyacağım:*

İsmâîl Bey Gaspirinski şîmâlden tâ Mısır'a kadar geldi. Umûm İslâm ulemâsına fikrine istimâd etti. İsmâîl Bey'in bu vâveylâsına ulemâ-yi Mısır tarafından muvâfik cevâb verilmiş: En ileri gelen fuzelâsından bir çoğu toplanıp bir komisyon teşkil edilmiş. Bu vekâyi' sizdeki mes'ûd inkilâbдан

* Konferansçı Yusuf Bey burasını acele okuduğu için zabt olunmadı. Bu nutukları muhtevî olan risâlenin lütfen gazetemize ırsâlini İsmâîl Bey hazretlerinden ricâ ederiz.

bir kaç ay evvel cereyân etmişdi. Garîbdir, İsmâîl Bey İstanbul'a gelmiş, yüksek, bir mevkî'e uğramış, "En yükseğine değil..." derdini anlatmak istemişti. O makâmı işgâl eden zât dinlemiş dinlemiş de hiç bir cevâb vermemiş, yâhud ve rememiş. O vakti vermemiş olsa bile görüyorum ki burada bu huzzârî kirâm hüsn-i kabûl gösteriyorlar (alkışlar) İsmâîl Bey Gaspirinski'nin fikrini alkışlarla tasdîk buyuruyorlar.

Şâ'ir tabî'atlı olan İsmâîl Bey Bosfor'un güzel sevâhilini, [218] emînim ki, bundan sonra Nil vâdîsine tercîh edecekdir. Bir vakitler Bizans'ın Hristiyanlık dînini te'âliye değil belki kadrını tenzîle yarayan meclisleri yerine;

İslâmiyet'e hâdim büyük kongrenin İstanbul'da kurulup âlem-i İslâm'ın terakkî-i umûmiyyesine geniş bir kapı açıldığini inşaallah yakın bir zamanda görürüz.

Ma'amâfî şimdilik Rusya Müslümanları'nın harekât-fikriyesi böyle gâyet mühim bir istiftâ ve istizâh üzerine duyarır...

(Siddetli alkışlar ve teveccühlere müstağrak olarak hâlib-i muhterem Yusuf Beyefendi çekiliyor, perde de iniyor...)

24 Kânûnievvâl 1324,

Çarşamba akşamı, sâ'at: 7.

* * *

MÜBÂHESÂT

Ehl-i dîn-i İslâm'ın savm, salât ve hâc gibi ferâ'iz ve mu'âmelât-ı dîniyyede sene-i hicriyye-i kameriyye ile amel eylemekde bulundukları ve takdîr-i ezmine ve hesâbât-ı şer'iyye-i mezkûrenin tedvîn ve tedâsi hakkındaki âyât-ı Kur'âniyye ve evâmir-i kat'iyye-i ilâhiyye* mazmûn-ı münâfine tebe'an menba'-ı feyz-i lâ-yezâlî İmâm Muhammed Gazzâlî aleyni rahmetî'l-müte'âli hazretleriyle müte'ahhirinden Fahrüddin Râzî ve sâ'ir ecille-i müfessîrîn ile İbrahim Edhem-i Velî gibi muktedâ bihler ilm-i celîl-i hey'eti esâsen

* [Neml, 27/88] âyet-i celîlesiyle masnû'ât-ı Rabbâniye tebcîl buyurularak atf-i ehemmiyyet ile kudret-i Samedâniyyeyi hakkiyla derk ve tefehüm olunmağa da'vet olunduğu gibi bu bâbda daha bir çok âyât-ı celîle inzâl buyurmuştur. Ez cümle فَأَنْظُرُ إِلَى أَنْرَحْتَ اللَّهُ كَيْفَ يُحِبُّ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْهِبَتِهَا إِنَّ (Rum, 30/50) ve [Rüm, 30/50] (ذِلِكَ لَمْحُى الْمَوْتِي وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ فُلَانْظُرُوا مَاذَا) [Yûnus, 10/101] ve [Yûnus, 10/101] (أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْأَبْلَى كَيْفَ) في السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ خَلَقْتَ وَاللَّسْمَاءَ كَيْفَ رُقْعَتْ وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ تُصْبَثَتْ وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ شَطَّخْتَ [Gâsiye, 88/17-20] gibi âyât-ı kerîmeleriyle sun'ullahâ ibret nazariyla bakmağa da'vet olunan kollar kayıdsızlık ve vazife nâ-şinâsılık yalnız öünü görmekden başka bir şey'e ehemmiyet vermezlerse sahtullahâ uğramazlar mı? "Veyâhud (يُسْبِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ كَأَذْعَامٍ بَلْ هُمْ أَصْلُ ilâhiyyesine bi-hakkîn kesb-i istihkâk olunmaz mı? Binâ'en-aleyh işbu âyât-ı Kur'âniyye mantûk-ı münâflerince âsâr-ı ilâhiyye hâkiyya derk ve tayakkun edilerek

سبحان من تحرير في صنعه العقول - سبحان من بقدره يعجز النحول

diye secde-i şükran ve mahmedete kapanmak şerefine nâ'il olmak için ulûm-ı âliyye ile beraber ulûm-

âliyyeden şu ciheti nâmi kemâliyle tâhsîl eylemek lâzımgeldiği zannolunur.

ihyâ buyurarak müntesibînini tergîb ve teşvîkde dahl-i keşîrleri olup muhakkak Tûsî, Ebulhasan Sûfî, Ebu'l-Vefâ, El-Bostânî, Uluğ Bey, Hoca Tahsin Bey esâtize-i nâdire yetişerek ilm-i mezkûre hakkiyla hizmetle garb medeniyyetine şube-i mezkûrede mu'allim-i fâzîl şöhretini kazanmışlardır.

İste Uluğ Bey vesâ'ir müntesibîn-i ilm hey'etinin hidemât-ı mebrûre ve mesâ'i-i meşkûreleriyle vücûda gelen cedâvil-i hey'iyye ve rasad takvîmleri bugün bi'l-umûm rasad-hânelerde müterassidîn ve müntesibîn indinde pek makbûl ve mütedâvil olup onlardan istifâde ve tefeyyûz edilmiş ve el-ân istîhrâc-ı hakâyık zîmnâda hîrz-ı cân edilerek hîz o-lunmakda bulunmuşdur.

Râsîd-i şehîr-i bî-nazîr Uluğ Bey tertîb eylediği cedâvil ve vaz' eyledikleri usûllerden biri olup beyne'l-İslâm sahîh, sehlü'l-istî'mâl ve pek mu'teberi bulunan ve sûreti aynen istîhrâc ile arz u takdîm kilinan cedvele tatbîken sinîn-i hicriyyeden her hangi birinin veya suhûrundan birisinin mebedde-i şer'ileri ile eyyâm-ı mübâreke târîh-i duhûlleri bilâ-hatâ ta'yîn ve takdîr edilmekde olduğundan muhassenât- ve fevâ'id-i kesîresi gayr-i münkerdir.

Ez-cümle bütün aktâr-ı İslâmiyede istî'mâl edilmekde olup Dârülhilâfetî'l-aliyye'de müneccim başının taht-ı riyâsetinde müteşekkil Cem'iyyet-i İlmiyye hey'eti vâsitasıyla tertîb ve tab' ü neşr edilmekde bulunan takvîm-i şer'î; mebhûsun anh "Ta'yîn-i Sinîn ve Şuhûr-ı Kameriyye Cedveli"ne nazaran tertîb olunmakda ve evkât-ı ma'lûme zîc cedvelleri vâsitasıyla rasad takvîmlerinden istîhrâc edilmekdedir.

Cedâvil-i mezkûre ile rasad takvîmlerinden müstahrec her nevi' hesâbât-ı hey'iyye sâ'atîn sâlide, hâmisesine kadar gâyet sahîh bir sûretde elde edilmekde bulunduğuandan ilm-i celîl-i mezkûrun kavânîn ve usûl-i mevzû'ası üzerine hall edilmekde olan mesâ'îlin hakîkate temâmî-i mutâbakati hasebiyle nazar-ı şer'-i enverde makbûliyyeti tasdîk kilinarak 1273 senesi gurre-i Şa'bân'ı rû'yeten sâbit olamadığından âtide sûreti müstahrec Bursa Mahkeme-i şer'iyyesinin isdâr eylediği i'lâm-ı şer'î ile müneccim başının takvîm-i resmîsinde gösterildiği üzere gurre-i hilâl-i şehr-i Ramazân yevmî's-sebteden add edilerek amel edilmiş olmakla:

Evvelen – i'lâm-ı mezkûr* ile amel olunarak killât-i eyyâm-ı şehr-i Ramazân li-ecli'l-vikâye rû'yetin adem-i imkâni

* Bursa Mahkeme-i şer'iyyesinden verilen fetvâ sûretidir:

1273 senesi Şa'bân'ı'l-mu'azzami gurresi bi'r-rû'ye sâbit olamayıp lâkin Dârülhilâfetî'l-aliyye ser müneccim efendinin ihrâc eylediği sene takvîminden gurre-i hilâl-i şehr-i Ramazân yevmî's-sebteden add ve beyân olunmuş ve fenn-i hey'et ve ilm-i hesâbda mahâret-i külliyyesi olan cemîr-i kesîr-i hûner-mendân-ı müslimîn ittifâklarıyla takvîm-i mezkûr tertîb ve tedvîn ve tab' ve neşri bâ-irâde-i seniyye de'b-i dîrîn-i mezkûr ile amel olunmak *Eşbâh ve Nezâ'ir'* in fenn-i sâniîsi Kitâbü's-Savm'da

(قال اصحابنا لا يأس بالاعتماد على قول المنجمين ومن محمد بن مقاتل انه كان يستلمهم ويعدم قد لهم بعد ان يتحقق على جماعة منهم) ورد امام

السرخسي بالحديث (من صدق كاهنه او منجما فقد كفر انزل على محمد) Ve Reddü'l-Muhtar hâsiye-i mu'teberesi Tahâvî'nin Kitâbü's-Savm'inde bu mebhasde:

hâlinde bu gibi bir i'lâm-ı şer'î ile hüküm verilip verilmeyeceği..

Sâniyen – İstib'âd olunamayacağı üzere şehr-i Ramazân'ın mevsim-i şitâya tesâdüfü hasebiyle Rumeli gibi şiddet-i şitâya ve ekseriyetle kapanık ve bozuk havâlara ma'rûz memâlikden birinde farazâ Receb-i Şerîf ve Şa'bân-ı Mu'azzam gurreleri rû'yeten sâbit olamayıp Ramazân-ı Şerîf ibtidâsında dahi şekk edilse rû'yeti [219] ile isbâti zîmnâda ertesi güne ta'likan terk ile takvîm üzerine mezkûr i'lâm mücebine hükm verilmediği hâlde hesâbât-ı kat'îyye ile arefe tasavvur olunan günün akşamında rû'yet-i hilâlin celî sûretde vukû'u mümkün olduğuna kanâ'at getiren müntesibîn-i ilm hey'etinden biri o gün sâ'im olsa ve mebde'-i siyâm üzerine otuz günü ikmâl edince orucunu bayram diye yese mezkûr gün için kazâ veya kefâret iktizâ etmez mi?*

Sâlisen – Ayn-ı şerâ'it ve kuyûd altında gurre-i hilâl-i Ramazân'da sekâ edilerek tekmîl-i selâsîn ile hükm verilse veya civâr memleketlerde havânin müsâ'adesi dolayısıyla güyâ hilâl-i mezkûr rû'yet olunup isbât vukû' bulmuş olmakla memleket-i mefrûzda dahi iki şâhidin istimâ'yla sehv bir gün evvel oruca bed' edilse hâlbuki farazâ ictimâ'-ı neyyireyn ba'de'z-zevâl vukû'a gelerek gurûbda rû'yeti adîmü'l-imkân bir derecede bulunduğuandan bidâyet-i şehr-i Ramazân ertesi günü olacağının inde'l-hey'e tahakkuk etmekle cumhûr-i mezkûrdan bir kimse bu sûretle âmil olup halkın sâ'im olduğu gün yese ve ictimâ'-ı neyyireyn-i mefrûza nazaran ale'l-ekser Ramazân-ı Şerîf'in yirmi dokuz olması lâzım gelmekle yevmü'l-iydde ittihâd olunursa tesâdüfen ey-yâm-ı şehr-i Ramazan hakikî otuza bâliq olmakla âmil-i mezkûrun orucunu tekmîl kasdiyla yevm-i iydde dahi sâ'im bulunacağından bu hâlde hükm-i şer'î ne yolda şeref-tastîr olunabilir?**

اما امر الاهله فليس من هذا القبيل اذ معمدهم فيه الحساب القطعى وليس من الاخبار عن الغيب الى ترى الى قوله تعالى (وَالْقَمَرُ نُورٌ وَّقَدَّرَةٌ مَّنَازلٌ لِّتَعْلَمُوا
عَذَّبَ السَّيِّنَ وَالْحَسَابَ) [Yûnus, 10/5]

nazm-ı celîl-i Kur'ân ile inde'l-ba'z cevâz-yâfte idügi müstefâvâde fikdân-ı eyyâm-ı şehr-i Ramazân li-ecli'l-vikâyâ alâ men yerâhu takvîm-i mu'temide-i mezkûre mûcibeince i'lâm.

29 Şa'bânî'l-mu'azzam 1273.
Na'ib-i merkez-i Hûdâvendigar

* Ulemâ-yı benâm-ı Şâfi'iyye'den tarîkat-i Hâlidîyye Şeyhü'l-Meşâyihi seyyidünâ Hâlid Hazretlerine Tantâvî merhûmun ve sâ'im bazi zevâtın hesâbât-ı kat'îyye ve hey'îyye ile duhûl-i şehr-i Ramazân'ı ta'yîn ve takdîr ederek anınlâ âmil oldukları mütevâtiirdir.

** İlkinci üçüncü su'âllerin hülâsası:

Esbâb-ı mâni'a-i rû'yet dolayısıyla ertesi yevme ta'lik ve te'hîr edilip hulûl-i Ramazan hakkında i'lâm-ı şer'î sudûr etmez veya de-rece-i tekemmûl ve gâye-i sıhhât ve intizamında ukûlât-ı beşerîyenin muhayyeren âciz kaldığı ilm-i celîl-i hey'et hesâbât-ı kat'îyyesiyle amel olumakda gibi akvâl-i mes'hûreye nazaran bir şehrde muhtesib ve müntesiblerin ferd-i vâhidde münhasır kalmasıyla nifâkin adem-i imkânından amel edilemeyecek tê'ennî edildiği takdîrde müntesibîn-i ilm hey'etinden ferd-i mezkûr veya cemmi-kesîrin yakînen bilinip hesâb-ı kat'î ile amel ederek hâkimin takayyûd ve te'ennîsinde muhâlif olmalarına cevâz-ı şer'î var mıdır?

Râbi'îan – Ulûm ve fûnûnun terakkiyât-ı hâzîra ve me-nâfi'i kesîresi hasebiyle hemen bi'l-cümle umûr ve me-hâmm-ı siyâsiyye ile sâ'ir mu'âmelât-ı mühimme hakkında hükmümetler beyninde hükmümet dâhilinde telgraf, telefon, telsiz telgraf gibi vesâ'ite mürâca'atla tedvîr-i hükmümet ve temsît-i umûra yevm-i ihdâs ve ihtirâ'lardan beri ri'âyet edilmekte bulanmakla; civâr mahallerden birinde cemmi-gafîr tarafından rû'yet-i hilâl sübût bularak mebde'-i Ramazân için i'lâm-ı şer'î sudûr etmesiyle esbâb-ı mâni'a-i cevîyyeden rû'yet-i hilâl mümkün olamayan civâr şehirlere telgrafla ihbâr-ı keyfiyetle mebde'-i şehr-i Ramazân'da itti-fâk edip killet-i eyyâm-ı şehr-i Ramazân'ı mûcib olacak te-ehhûrâta meydân verilmemesi ve telgrafla ihbâr husûsunun tatbîk olunabilip olunamayacağı hakkındaki hükm-i şer'înin ne vechile sudûr edeceğ?*** İhvân-ı dîn arasında mevzu' bahs olmaktadır.

Vodineli: Mehmed Hicâbî

Sîrâtîmüstakîm

Muhterem fukehâmîzin mesâ'il-i mesrûdeye dâir olan tetebbu'lari netâ'icini iş'âr buyuracıklarını ümîd ederiz. Sonra biz de hülâsa-i tetebbu'âtımızla bu bâbdaki mutâ-la'amızı terdîf edeceğiz.

* * *

*** Dersaadet ile Bursa'da gurûb-ı şemsi müte'âkib kamerin fevka'l-ufuk müddeti meksi 32'den 40 dakikaya kadar olursa bu hâlde hilâl gâyet rakîk olacağından rû'yet asîr 40'dan 48 dakikaya kadar rû'yet mütevassit ve 48'den 56 dakikaya kadar rû'yet; herkesin mükemmelen görebileceği bir sûretde mümkündür. Kamerin gurûb-ı şemsi müte'âkib kirk dakika sonra gurûb etmesi yani rû'yetin mümkün olabilmesi işbu ictimâ'-ı neyyireyn; kendini ta'kîb eden gurûb-ı şemsden takriben 19 sâ'at evvel vâki' olması icâb eder. Arzın hareket-i yevmîyesi garbдан şarka doğru olduğundan Ramazân hilâli rû'yet olunan bir şehrin garbında vâki' bi'l-umûm memâlikde dahi rû'yet-i hilâl tabî'i bulunmakla telgrafla ihbâr-ı keyfiyetin nazar-ı şer'-i enverde makbülyeti hâlinde şarkda vâki' bir memleketeden isti'lâm-ı keyfiyetde kat'îyyen hatâ olamayacağı bedîhî ve fakat garbde vâki' bir şehrden isti'lâm-ı keyfiyyet bir takım şerâ'it tahtında vukû' bulması lâzimedan bulunacağı emr-i âşikar olduğundan her hâlde rû'yet-i hilâl mümkün olamayan şehirlerde dâimâ şarkda vâki' bir memleket mahkeme-i şer'îyyesinden isti'lâm-ı keyfiyyet edilmesi veyâhûd bilâfarz Erzurum'da rû'yet-i hilâlin sübûtuyla bütün memâlik-i Osmâniyeye i'lâm-ı şer'î isdâniyla mebde'-i si-yâmda ittifâk edilmesi her türlü kuyûd-ı ihtiâzîyeden ârî bulunmuş olmakla bu güne kadar rû'yet husûsunda taşralarda vukû'a gelip mes'ûliyet-i ma'nevîyyeyi mûcib olan yolsuz hâlâtâ veya killet-i eyyâmi mûcib olacak takayyûdât-ı fevka'l-âdeye meydân verilmeyerek hâcet kalmaması, halli arzu edilecek mesâ'il-i mühimme-i şer'îyyemizden bulunmakla bu bâbda hey'et-i ilmiyye-i şer'îyyenin nazar-ı dikkatlerini celbe ictisâr ve netâyic-i şer'îyye-i mezkûrenin cerîde-i ilmiyyede neşren i'lânına bir çok ihvân-ı dîn müntazir bulunduğu arz eylerim.

TERÂCİM-İ AHVÂL

YÂD-I MÂZÎ

-mâba'd-

Bu aralık galebe-i hüzn ile olduğum yerde uyuyu vermişim. Geceden bir hayli zaman geçmiş idi ki korkunç bir rü'yâ ile uykudan uyandım. Gözümü açdım, baktım ki başımın ucunda bir kaç zabitiye zâbiti ayakda duruyor, biribirleriyle konuşuyorlar. Ne dediklerini uyku sersemliğiyle pek anlayamadım. Yalnız içlerinden birinin "... görmüşüm gibi geliyor" dediğini duyabildim. Birden bire doğruldum oturdum. Bunlar uyanlığımı görünce sözü kesdiler ve birlikde biraz konuşdukdan sonra hapishâne koğuşlarını devr için çırkıp gitdiler. Lehû'l-hamd ve'l-minn benim türkdüğüm gibi çıkmadı, fakat sabâha kadar gözüme uyku girmeden veley geceden beri bende ürkmelek hâli peydâ olduğundan artık kandilsiz yatamadım.

Ertesi gün birâderim Râsim Bey'le süt kardeşim Emin Bey görüşmek üzere gelmişlerse de müsâ'ade olunmadığından birsey ister mi diye haber [220] gönderdiler. Bir iki kitâb istedim. Burada kitâb mitâb olmaz, yiyeceğe mütedâ'ır birşey lazım ise söyle dediler. Canım sıkıldı. Müte'essifâne otururken gözüme pençerenin içinde üzeri toz tutmuş risâle şeklinde birşey ilişti. İbtidâ münâsibetsiz bir hikâye kitâbıdır zannıyla bakmamak istedimse de sonra her ne olursa olsun mutâlâ'a ederim diye kalkdım aldım. Meğer "Tebâreke" cüz'-i şerîfi imiş. Bin sevincle dest-i ta'zîme alarak açdım, şu âyet-i kerîme zuhûr etdi: ^۱ (فَتُصْبِرْ وَتُبَصِّرُونَ بِأَيْكُمُ الْمُفْتَنُونَ) cüz'-i şerîfi birkaç kere tilâvet eyledim. Feyz-i Furkânla gönlümde bir inşirâh hâsil oldu, nerede olduğumu âdetâ unutдум.

Bu sûretle o gün de akşamı etdik. Mihmani bulunduğum ihtiyâr gardiyân gece ber-mu'tâd hapishâne yoklamasına çıktı. Çok geçmedi geldi, Kemâl Bey'in beni sordugu-nu, ne lazım ise mutlakâ haber göndersin dediğini tebliğ eyledi. Anladım Kemâl Bey'i de tevkif etmişler. Daha kimler var dedim, Midhat Efendi'yle Nuri ve Ebuzziyâ Tevfik Beyleri haber verdi. Tevfik Bey'in ismini işidine mutâlâ'am değişti. *İbret Gazetesi* sebeb-i tevkif olsaydı Tevfik Bey niçin celb olunsun. Tevfik Bey Sirâc nâmında ayrıca bir gazete çikarıyor. Hoca Ishak Efendi merhûmla olan mübâhase-i ma'lûme belki buna sebeb ittihaz edilmişdir desem Midhat Efendi o bahse dâir her ne yazmışsa kendi imzâsı altında neşr eylemiş olduğundan ondan mâ'adâsına cihet-i ta'alluku ne? Bu gibi daha neler düşündüm ise hiç birini tevkifimiz için sebeb-i ma'kûl bulamadım. Artık bu yolda it'âb-ı efkâr-dan vazgeçdim. Bu esnâda bir-iki zâbit ile beraber etine dolgunca sakalına kir serpmış birisi geldi. İmâte-i evkât kabiliinden biraz laf atdı. Kalkıp gittiler. Gelen kim olduğunu ihtiyâra sordum; "Kostaki Efendi'dir kendisi bir hayli müddetden beri mahbûs olup bu odanın sırasındaki oda ona tahsîs edilmişdir. Zâbitanın emniyyetini celb eylemiş olduğundan parmaklığın hâricindeki dâ'ireye girer çıkar" dedi. Bunca müddetdir neden mahbûs olduğunu ne sordum ne de sormağa vakit oldu.

Gerek gardiyân ve gerek Kostaki Efendi'yle artık ahbâb olduk, ara sıra konuşuyoruz. Bunlar bana âlem-i dünyâdan haber veriyorlar imiş gibi geldiğinden musâhabelerinden hoşlanırdım. Nakl olunur ki hicret-i seniyyenin üçyüz yirmi iki senesinde vüzerâdan İbni Mukle'yi Razîbillah habse ilkâ eylemiş idi, hapisde iken şu kuťayı söylemiş:

خرجنا من الدنيا ونحن من اهلها
فلسنا من المورى نعد ولا الاحيا
اذا جاءنا السجان يوماً لحاجة
فرحنا وقلنا جاء هذا من الدنيا

Sahîh, mahbesde insan kendini hâl-i hayâtda iken dünyâdan çıkmış gibi görüyor ve azıcık bir şeyden dünyâlar kadar seviniyor.

Nihâyet bir gün sabâhleyin bu Kostaki Efendi yanına geldi, *Basîret Gazetesi*'nin nefy ve iclâmızı i'lân eden nüshâsını verdi. *Basîret*, bizim esbâb-ı ma'lûmeye mebnî vilâyat-ı muhtelifeye nefy ve iclâ edildiğimizi beyân ediyor idı.

Gazetenin mutâlâ'sı üzerine yarım sâ'at kadar vakit geçer geçmez bir zâbit geldi, buyurun dedi. Anladım, odanın bulunduğu meydânın parmaklığı hâricine doğru yürüdü. Bir de gördüm ki Kemâl ve Nuri ve Tevfik Beyler ile Midhat Efendi hapishânenin büyük kapısı içerisindeki aralılda durmuşlar, beni bekliyorlar, beşâşetler mülâtafelerle karşılaşlardır. Hep birlikde bu dâr-ı elemden Sultanahmed Meydânı'na çıktık.

Meydânda hepimizin akrabâ ve müte'allikâti, ehibbâ ve eviddâsi toplanmış, bize muntâzır oluyorlar. Hapishâneden çıktığımızı görünce kimi ağlayarak boynuma sarıldı. Kimi hazîn hazîn tavırlarıyla teselliyyet veriyor idi. Bir tarafından akrabâ ve ehibba ve bir tarafından zabtiyelerden mürekkeb olarak bir kâfile teşekkül etdi. Kâfilemiz Ayasofya Câmi'-i Şerîfi cihetine doğru yürüdü. Tramvay Caddesi'nde Soğuk Çeşme'ye doğru inerken arkamızdan bizim üvey peder yetişti. Yüreğinin ortasından kopan bir nîdâ'-i sâf ile: "Allah dîn ve devlete zevâl vermesin" diye boynuma sarıldı ve ağlaya ağlaya veda' ederek çekiliп gitdi. Ziyâde durmağa mütehammil olmadığı hâl ve kâlinden nûmâyân oluyor idi. Bu aralık ehibbâdan bir zât yanına sokularak üstâz-ı ekremim Şevket Efendi tarafından şu sözleri tebliğ eyledi: "Kendisinin gözlerinden operim, bilmediği yere sokularak düçâr olduğu kazâdan pek mükedder oldum. Gâye-i tahsîl böyle mi olacakdı". Bir cihetten vedâ' dilsûz, diğer cihetten tekemmül fûyûz-tahsîlden tebâ'üd, kalb ve kalibim üzerinde bir te'sîr-i berkî ile izhâr-ı âsâr etdi.

Biz yine tramvay yolunu ta'kîb ile Sirkeli Câddesi'ne ve oradaki dört yol ağzından sağ tarafa saparak Sirkeli İskelesi'ne vâsil olduk. Orada müheyyâ bulunan filikaya beş hemrâh bindik. Hidîviye posta vapurlarından Dakhiliyye Vapuru'na çıktıktı. Hükümet-i seniyye tarafından bizim için vapurun birinci kamarası tutulmuş idi. Kamaranın salonuna girdik.

Rüfekâ-yi kirâm bir müddet sekte-i inkîtâ'a uğrayan musâhabetlerine bir çok şakraklıklar ile koyuldular. Meğer benim nâtilâ-perdâzîğim ders arkadaşlarımla mu'allimîn-i kirâm hazerâtının mehâfil sohbetine maksûr imiş, bir müddet

¹ Kalem, 68/5-6.

bu rüfekâ-yı felâketin yanında cism-i câmid gibi kaldım. Esnâ-i râhda yanımızda bulunmak üzere Bâb-ı Zabtiye'den şu me'mûrlar terfik edilmişdi: Binbaşı Bahri Bey –ahîren Adana Vâlisi iken infîsâl eden Bahri Paşa'dır-, Yâver Emin Efendi, Yüzbaşı Hüseyin Ağa, dört nefer zabtiye. Bahri Bey nefy ve iclâmımızı mutazammin üç fermân-i âlî ile Zabtiye Müşâriyeti'nden nastır [221] edilmiş muharrerâtı hâmil idi. Menfâlarımız nereleri olduğunu fart-ı tehâlük ile sorduk. Kemâl Bey Kibrîs'da mutasarnıflık merkezi olan Lefkoşa'ya, Nuri Bey'le Hakkî Efendi Akkâ'ya, Midhat Efendi'yle Tevfîk Bey Rodos'a gidecekler dedi. İleride zikr olunacağı üzere hakkımızda müte'addid emirler sâdir olmuşdur. Biz bunu anlayıncaya kadar acabâ nereklere gönderileceğiz, kim kiminle beraber bulunacak.. diye pek çok merak ediyor idik. Ez cân ü dil arzumuz Kemâl Bey ile birlikde bulunmak olduğunu hepimizin hâl ü tavrı şerh ve izâh ediyor id. Kemâl Bey'in kalbinden belki içimizden biriyle bulunmak arzusu geçiyor idı, fakat kemâl-i hüsn-i ahlâkindan nâşî hic birimizi diğerine tercîh eylediğine dâir Kemâl Bey'in bir tavrı, bir îmâsi bile görülmüyor idı.

Rodos ciyâdet-i hevâsiyla ma'rûf-ı cihân bir cezîre-i nûzhet.. Lefkoşa Kibrîs Adası'nın en güzel bir mahalli.. Akkâ ise vehâmet-i hevâsiyla meşhûr olarak iltifât-ı hûkûmetden daha ziyâde sâkit olanların öteden beri menfâsı.. olduğundan hûkûmet-i seniyyece menfâlarımızın bu sûretle intihâb ve ta'yîn buyurulması esbâb ve ledünnîyatını tarfetü'l-ayn ıtlâk olunabilecek bir lahma taharrî ile meşgûl olduk ve bu intihâba

Bereketzâde: İsmâîl Hakkı

* * *

HADÎKA-İ FIKRİYYE

İLHÂDIN HUZÛR-I İLİMDEKİ MEVKİ'I

Üstad Biyo Şezerât-ı İlmiyye ve Edebiyye'sinde diyor ki: "Mevcudâtın arasında cârî olan nizâmi, fûshat-âbad-ı kâinattaki acaibi tedebûr ettikçe bu ibdâ'-ı dehşet-fermâ'nın huzûrunda mebhût kalarak tefsîr ve te'vîlindeki aczîmi görüyorum. Nefsimde tecrübe etmiş olduğum veçhile diyebilirim ki muharrihîn-i asırdan bazlarının bedâyi-i ibda' hakkında bizi iknâ için hakâyık-ı âliye nâmî altında serdettikleri mübâhem, nâkis, yanlış bir yığın te'vîlât ve tefsîrâtın ne derecelerde vâhî olduğu bizzat tabiat ile yan yana getirildiği zaman tezâhür eder.

"Cemâl-i bâ-kemâl-i tabiatın velev bir cilvesiyle tenvîr-i vicdân edenler, o dîdâr-ı fevkâlhâyâli kendi tasavvurları gibi bayağı bir sûrette tasvîre kalkışan, çırkin göstermek isteyen erbâb-ı tahrîfe kâfir nazarı ile bakmakta muztar kalıyorlar. Zira bütün kâinat-ı uzviyye, echizesi arasında su kubbe-i zerka-yı semâda rahşan olan kevâkib arasındaki tenevvü' kadar azîm bir ihtilaf nûmayân olmak şartıyla, kendi vesâil-i hayâtiyesinden mütenâ'im olmaktadır. Bir de biz ancak hariçte nazar-ı müşâhedenize çarpan şeyleri görebilmekteyiz; serâîrin a'ceb ve ağırebleri bâsira-i im'ânımızdan hafîdir. Söyle Allah'ı seversen, kâinatta a'zâ-yı zî-hayata has olan

tefâulât-ı kimyeviyeyi, onların irâdî, gayr-ı irâdî harekâtının daki sebebi kim anlayabilmiştir?

"Heyhât, ben ne söylüyorum! Zübâbin tayerânındaki, kelebeğin pervâz-ı şetâret-nişanındaki sırra kim vukûf hâsil edebilmîstir?

"İdrâkimiz bizi bu terakîb-i cismâniyyenin isti'dâdât-ı hârîciyyesini temyîze, bunları terkîb eden eczâ arasında mevcûd ve maksûd olan alâik ve münâsebatî tahâdîde îsâl eyle dikten sonra artık durur da bunları böyle bir silsile-i nizâm ve âhenge rabteden (hikmet)i rû'yetten mahrûm olursak, mecmû'a-i kâinatın tâ samîm-i rûhunda cilve-sâz olan o nûrû'l-envâra karşı bâsira-i im'ânımızı amâ-dâr edersek vicdanımıza büsbütün muhâlif bir harekette bulunmuş oluruz.

"Bana gelince, ben bu fezâ-yı fesîh-i meşhûddan hiç olmazsa kendimin bir şey bilmeyen bir câhil olduğumu öğrenmek istiyorum."

Stuart Mill diyor ki "Hayât-ı insâni bize gavâmîz-ı esrâr ile muhât görünüyor da gâyet dar olan dâire-i tecâribimizi ucu buçağı bulunmayan bir denizin ortasında kalmış ufak bir ada gibi görüyorum. İşte o bahr-ı bî-payân bizim ihti-sâsâtımızı alabildiğine yükseltiyor; vüs'at ve azamet-i fevkâlhâyâliyle, kesâfet-i zalâmiyle kuvve-i hayâliyemizi son derecede artırıyor. Husûsiyle bizim bu âlemdeki cevelângâh-ı hayatımızın yalnız nâ-mütenâhî bir fezâ içinde değil, bir de nâ-mütenâhî bir zaman içinde mahsur bir ada gibi olması bu sırı büsbütün amîk, büsbütün sa'bû'l-idrâk bir hâle getiriyor."

Herbert Spencer diyor ki: "Biz bir taraftan tedkîk ve târrîde ileri gittikçe, o da diğer taraftan o nisbette derinleşen bütün bu esrâr meyânında bir hâkîkat-ı vâzihaya zafer-yâb olduk ki o da insanın fevkînde bütün eşyanın mense'i olan bir kuvve-i ezeliyye ve ebediyyenin mevcudiyetinden ibarettir."

Biz yukarıda, ilhâdin netâic-i ilimden olmadığı gibi hiç bir zaman olmasına imkân bulmayarak bunun külliyyen hilâfîna olduğunu, yani ilmin îmâna, yakîne sevkettigini tâfsîlen bildirdik; sözlerimizi de bizzat ulemâ-yı tabîyatın akâvâliyle te'yîd ettik. Meşhûr Liniyye diyor ki: "Her şeyi bilen, her şeye kâdir olan Hallâk-ı Ezelî, bana bedâyi'-i masnû'âtîyle öyle bir sûret ile tecellî etti ki medhûş ve mebhût oldum. Mevcûdâtın, en hâkîrinden en âlîsine varıncaya kadar, kâffesinde ne büyük bir hikmet, ne ulvî bir ibda' nûma-yân olmaktadır! Bu âlemde muhîtimizdeki eşyadan hissedâr olduğumuz menâfi', onları bize musahhar eden Cenâb-ı Hakk'ın azamet-i re'fet ve merhametine şehâdet ettiği gibi bütün eczâ-yı âlemde tecellî-sâz olan bu cemâl, bu âheng-i Halik'ın hikmet-i vâsiasına, onları mahvden siyânet etmesi, her an teceddûd-yâb eylemesi de celâl ve azametine en beşîlîk berâhindir."

Fountnel Ansiklopedisi'nde diyor ki: "Ulûm-ı tabî'iyye-nin ehemmiyeti yalnız bizim ma'ârifeye atşan olan efkârimizi sîrâb etmek cihetine [222] münhasır değildi. Asıl onun en büyük kıymeti ukûlü, Hâlik-ı kâinata doğru i'lâ etmesi, bizi onun zât-ı akdesine karşı vâcîb olan iclâl ve ta'zîme sevkey-lemesidir."

Eğer istemiş olaydık bu kabilden olan i'tirâfât ile koca bir cild doldururduk ki bütün münderecâti, ilmin rehber-i îmân olduğuna, Hudâ'ya doğru sevkettiğine kat'î birer bürhân olurdu. Lâkin kendilerini ulûm-ı tabî'iyye erkânından addedip de ortaya bir takım şübhât-ı ilhâdiyye suren adamlara gelince, bunlar tamamıyla Camille Flammarion'un dediği gibi mihr-i âlemtâb-ı ilmden gâyet zaif ve seyr-i tabî'isinden münharif bir şuâ' iktibâs edebilmişlerdir. İşte o şuâ', bunların sakım olan fitratlarına, bozulmuş kalblerine tesâdûf edince şu meşhûd olan te'sîri hâsil eylemiştir. Zaten biz bu hakikati hiçbir zaman inkâr etmeyiz ki eksik bir ilm-i kâsır bir fikre, hakkdan mütebâ'id bir kalbe tesâdûf ederse orada bütün müdâvâta karşı i'lân-ı isyân eden muannid, müz'ic bir maraz-ı ma'nevî tevlîd eder.

Ulûm-ı tabî'iyyeninbabası olan Bacon diyor ki: Ulûm-ı tabî'iyye, dudak ucuyla içilecek olursa Allah'tan uzaklaştırır; lakin ağız dolusu içilirse Allah'a ulaştırır."

Ma'ahâzâ ulûm-ı tabî'iyye beşerin meşhûdâtındaki ilel ve esrârı taharrî hırsına düşüğü günden bu âna kadar mezhâbir-i mevcûdât arasından idrâk edebildiği cüz'-i nâçîzden ibâret değildir. Zira bizim yüzbinlerce seneden beri ilimden ihrâz ettiğimiz cüz', müstakbelde enzâr-ı ahlâfa açılmak için şimdilik bize mestûr kalan, külle nisbetle katre bile olamaz. Yaşayan öyle acâib, öyle havârik göreciktir ki şimdiden söylenilmiş olsa en âlim bir adam bile imkânını havsala-tasvîrine siğdırılamaz.

Ekrem olan Cenâb-ı Hakk'ın azamet-i re'feti, bu zâif beşeri kendi temâyûlât ve ihtisâsatına hedef olmaya, vicdânının te'essûrât ve infî'âlât-ı müteâkisesine ma'rûz kalmaya bırakmak derecelerinden pek âlidir. İnsan her gün ilmen terakkide bulunuyor; bununla beraber kalbi, hissi daha ziyâde rikkat peydâ ediyor, aklı sâha-i ma'kûlâtta daha ziyâde kudret-i cevelân buluyor. Fikri meydân-ı müdrekâtta daha sür'atle ilerliyor. Hele efrâd-ı beşerden bazıları hayat ve temâyûlâtına alâkadâr olmak itibâriyle en ilerde bulunan gâyete karşı cehlinden, adem-i ittilâ'ından mütehassil elemen sevkiyle lübbü'l-lübâb-ı hakîkate vüsûl için idrâkini mâlâyutâk gördüğü hakâyîki hiç olmazsa farz ve tahmine başlıyor. Bu mütevâlî, mahsûs terakkî ile beraber Hâlik-ı Hakîm de insanı atş-ı iştîyâkını teskîn edecek, uyûn-ı tehassûrunu karîr edecek mazhariyetlerden mahrûm bırakmıyor. Evet, beşer ileriye doğru bir hatve attıkça, Allahü Zülcelâl o âvâre mahlûkunun pîş-i azminde o kadar hıyz, o kadar sahârî ve ri-yâz icâd ediyor ki artık meydân-ı cevelânın darlığından şikâyete hakkı olamıyor. İşte biz her zaman, her yerde insanı böyle tanımiş, Hâlik'in ona karşı re'fet ve merhametini de böyle görmüşzdür.

Beşer hakkındaki merhamet-i îlâhiyyenin azher delâili, on dokuzuncu asırda tecelli-nûmâ-yı celâl olan kahr u ceberrûtunun ebher-i âsârı, ispritizm dedikleri istihzâr-ı ervâh mes'elesidir. Çünkü bu mes'ele alel-itlâk hiç bir ilmin meydana getiremediği âsâr-ı bâhireyi icâda muktedir olmuştur.

Muhammed Ferid Vecdi

Mehmed Âkif

MEVÂ'IZ

Mukarriri: Manastırı İsmâîl Hakkı

Muharriri: H. Eşref Edîb

59 ders – 8 Mayıs 325

– Vallahi paşam, dedi, bu işden haberim yok. O çapkin herif getirdi, emânet dedi, beni aldattı. Ben de hiç bakmadan dursun dedim.

– Afv edersiniz. Zâten işde sizin medhaliniz olmadığı bizce müsellem. Tu'me bin İbrîk'in nasıl adam olduğunu hepimiz biliriz. Hakikat meydândadır. Sizin için sıkılacak, merak edecek hiç bir şey yokdur.

– Fakat vallahi dostum çok mahcûb oldum...

– Hayır, hayır hiç sıkılmayınız.

Derken mes'ele mahallede intîşâr etdi: Tu'me denilen herif Katâde bin en-Nu'mân'ın zırhını çalmış, bir Yahûdî'nin evine emânet diye bırakmış. Tu'me bunu işidince telâşa düştü, ötekine berikine varıp şirretlige başladı:

– Ne demek, efendim, bana iftirâ etsin? Ben müslümanım. Hiç hırsızlık eder miyim? Hâşâ, Yahûdî çalmışdır.

– İyi ama unun izi sizin eve kadar geliyor, sonra da öteki kapıdan Yahûdînin evine gidiyor.

– Fakat mahsûs yapmışdır. Hâşâ, ben bunu kabûl etmem.

Hâlbuki Yahûdî iyi bir adam, doğru bir zât idi. Komşular şehâdet ederdi. Lâkin berikinin de tarafları çok. Benî Zafer kabilesinden bir çok a'vâni, hemşârı var. Kimini zâhir hâliyle aldatmış, kimisi de zâten onun meşrebinde herîfler imiş.

– Aman bize âr olacak, dediler, nâmımız kirlenecek. Kabilemiz rezîl olacak ... olmaz, dediler, haydi Hazret-i Resûl'e gidelim. Bu öyle adam değildir, Yahûdîler buna iftirâ ederler diyelim!.. [223] geldiler, huzûr-ı Nebeviye girdiler: – Yâ Resûlallah! dediler, hiç müslüman Yahûdîden fenâ olur mu? Bu Yahûdî Allah'dan korkmaz, her fenâlığı yapar ...

(Müslüman ... müslüman ama münâfik, fitnekâr, hâ'in, mel'ûn...)

Bilîrsin Yâ Resûlallah, dediler, bu adam müslüman, her zaman mescidinizde namâz kilar. Hiç biz yalan yere şehâdet eder miyiz? Hâşâ biz bunu kabûl etmeyiz. Bizim kabilemiz böyle harekâtâda bulunmaz. Bunu mutlak Yahûdî yapmışdır. Buna da kir surer. Ne ise hükm-i şerî'at icrâ ediniz ki Yahûdî iftirâ nasıl olur anlasın. Arkadaşımıza dokunmayıniz. Çünkü o ma'sûmdur. Namâznı kilar, orucunu tutar, mahallede bir fenâlığı işidilmemiş. İşte siz de Mescid-i Şerîf'de görürsünüz. Peygamber gaybi bilmez, Allah bildirmeyince (وَلَا أَعْلَمُ بِالْغَيْبِ¹) ben kendiliğimden gaybi bilmem, diyor Hazret-i Resûl.

Hazret-i Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bakâsı ki zâhir hâlde gelenler beş on kişi, hepsi birden ifâ-yı şehâdet ederler. Öteki de Yahûdî. Belki garazı olur. Resûl-i Ekrem Efendimiz onları zâhir hâllerine bakarak, yemînlerine, şehâdet-i kâzibelerine binâ ederek gönlünden geçdi ki: Bu Ya-

¹ En'âm, 6/50.

hûdînin elini keseyim. Lâkin yine acele etmem. Yarına bırakırırm. Belki vahy-i ilâhî gelir biraz şüphelidir...

Ne yapsın, yüzlerle insan gelmiş, hüsni-şehâdet ediyor. Mescid-i Şerîf'e de dâimâ gelir, giderler. Müslümanlık davranışında bulunurlar. Bunun için Hazret-i Resûl'ün gönlünden böyle geçdi. Yahûdîyi haksız zannetdi. Onu mahkûm etmek istedi. Ma'amâfihi işi biraz te'hîr etti.

Hemen o sırada bu âyet-i celîle nâzîl oldu. Beş-altı kardardır, aşağı doğru, hepsini okuyacağız. Îzâh edeceğiz. Allah'ın adâletine bak. Bir Yahûdînin hakkını muhâfaza için. Bir çok münâfikleri rüsvây için yedi, sekiz âyet birden inzâl buyurdu. Sûre-i Nisâ'dadır bu âyetler. ¹ (إِنَّا أَنزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ) (بِالْحَقِّ) Kur'ân-ı Kerîm'i ben sana hak diye gönderdim. ² (إِنَّحُكْمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَأَكُمُ اللَّهُ أَعْلَمُ) nâs arasında hükm edesin diye. Lâkin Allah nasıl ta'rîf ve beyân ederse öyle hükm edecek sin. Kendi kendine gaybi bilemezsin.

İşte hak ne ise öyle hükm buyuracaksın ³ (وَلَا تَكُنْ مِّنَ الظَّاهِرِينَ) sakın bu hâ'in heriflerle birlik olma. Onları muhâfaza edeceğim, diye Yahûdînin elini kesme. ⁴ (إِنَّشَفَرَ اللَّهُ اَللَّهُ) Allah'dan mağfiret iste ...

Niçin gönlünden geçdi? O kadar şeyle mağfiret iste diyor. Gerçi hükm etmedi. Tekdîr etmedi, haps etmedi. Lâkin gönlünden geçdi ki: Ne hâ'in adam imiş, müslümanlara iftîrâ ediyor ...

Rabbü'l-âlemîn diyor: Öyle ise mağfiret iste!... Yahûdî olmakla namusuz olmak lâzım gelmez. ⁵ (وَمَنْ أَهْلُ الْكِتَابَ مَنْ إِنْ) (نَأْمَةٌ بِغَطَّارٍ يُؤْرِهُ إِلَيْكَ) nazm-i cellîlini mülâhaza etmeliyiz. Nitelikim müslüman olmakla da namuslu olmak lâzım gelmez. Müslüman olur da fâcir olur, Allah korkusu olmaz. Hakiki müslüm olursa herkes emîn olur. Lâkin kelime-i şehâdet dili nâm ucunda. Kalbi kara.

إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهُدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ ⁶ (Este İzzibillah zamân-ı sa'âdetde mevcûd münâfiklar için koca bir süre nâzîl olmuşdur.

(برائة) de neler var. Dîn aleyhine, millet aleyhine yapdıkları fenâlikleri birer birer beyân eder. Evvela Münâfikûn Sûresi nâzîl oldu.

إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ (إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ) (قُلُّوا) habîbim, münâfiklar sana gelince derler:

شَهَادَتُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ (شَهَادَتُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ) şehâdet ederiz ki sen Allah'ın Resûlüs-sün. Allah bilir ki sen onun Resûl-i Zîşân'ısun lâkin (وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ) Allah şehâdet ediyor ki bu münâfiklar yalancılardır. Şehâdet etmiyorlar ki, dil ucundan söylüyorlar. "Şehâdet" ol vakit denilir ki insan bir şey'i güneşi gibi söylecektir, öyle şehâdet edecek. Yoksa kendisi inanmıyor, i'tikâd etmiyor, i'tikâd etmeyecek bir şey'i haber verirse ona ihbâr denir. Allah tekzîb eder: Sana iyi görün-

mek için tasdîk ederler. Îcâb ederse yemîn de ederler. Lâkin inanma, münâfiklara kanma.

⁷ bu herifler yemînlerini kalkan edinmişler, yemînleri siper alıyorlar. Yemîn, yemîn istediği kadar yemîn. Onunla kandırır müslümani. Yalan yere yemîn ederler.

⁸ (فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ) sonra Allah yolundan ifsâd ederler. Öyle görünüyorlar. Sonra arada birsey yaparlar ki insanları birbirlerine katarlar, türlü türlü fesâdlar atarlar. ⁹ (إِنَّهُمْ سَاءُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ) bu münâfiklar, ne fenâliklar işliyorlar bilseniz. Dîn, milletin mahvîne çalışıyorlar. Ehl-i İslâm beynine tohm-i fesâd saçarlar.

- Bize sizden değil miyiz? İşte tesbihî elimde, zikir dilimde, ben, ben öylelerle görüşdüm, öyle rü'yâlar gördüm ki ... Fâtih Câmi'inde şehîdlerle buluşduk: "Haydi git, dediler, âlemi îrsâd edesin!..."

Böyle bir takım deccâller zuhûr eder. Evliyâlîk taslar. Mukarrebîn ile görüşür(!) Biraz daha fırsat bulsalar "Bana Cebrâ'il geldi" diyecek. Hele rü'yâda melekler ile görüşür. Bir takım ceheleyi kandırmak için yalanlar uydurur. Münâfikların şerrinden Rabbü'l-âlemîn bütün ümmeti halâs eyleye.

Zamân-ı sa'âdetten başlamışdır bu. Şimdi anlatacağım. Vak'a böyle oldu. Hazret-i Peygamber'e vahy gelirdi. Kimse aldatamazdı. Cebrâ'il vahy getirir, hak belli olurdu. Lâkin bidâyeten hakîkat mechûl idi. Kimisi münâfik, kimisi gâfil. Onun için bilmediğin şey'e şehâdet etme.

- Niye bilmem? O zâti ben câmi'de gördüm.

[224] Câmi'de görmekle, tekkede görmekle kanma. Çok tecrübe ister. İnsanın alacası içindedir. Ötedenberi tanıdığını, herkesce makbûl tutulan bunca ulemâ, meşâyîh var. Bilmem nereden gelmiş, kendine dervîş demiş, velî demiş. Öyle bir mel'ûnu ki sen bugün görürsün, nereden tanırsın. Böyle bir takım kimseler ifâfî olunur. Burada emîn, mu'temed hayli meşâyîh, ulemâ var. Elli seneden beri tecrübe olunmuşlar. Bu kadar zamanlar dîne, devlete hizmet etmişler. Şâkird yetiştimişler. Kendilerine emniyet olunur. Sözlerine itminân ile güvenilir. Ama aslı, nesli mechûl serserilere i'timâd olunur mu?

Âhir zamanda böyle deccâller çıkacak, varyüzünde ifsâd edecekler. Bir burada görünecekler, bir Mısır'da, bir bilmem nerede ... Zaten hiç bir tarafda yurdu yok. Aslı nesli belli değil. Nerede karnı doyar, âlemi ifsâd ederse orada vakit geçirir. Yapacağına yapar. Kaçar. Sen sonra burada yan, yakıl: -Vay beni aldatdı!.. O ise Mısır'da zevkini sürüyor. Orada mel'anetler yapar. Fitneler saçar. Ümmet-i İslâmiyyeyi birbirine karıştırmak teşebbüsünde bulunur. Böyle hâ'in, böyle mel'ûnlar ...

İşte zamân-ı sa'âdetde bir Yahûdîyi mahkûm için Allah râzi olmadı. Bu kadar âyetler gönderdi. Her zaman Allah

¹ Nisâ, 4/105.

² Nisâ, 4/105.

³ Nisâ, 4/105.

⁴ Nisâ, 4/106.

⁵ Al-i İmrân, 3/75.

⁶ Münâfikûn, 63/1.

⁷ Münâfikûn, 63/2.

⁸ Münâfikûn, 63/2.

⁹ Münâfikûn, 63/2.

mevcüddur. Gayreti, adâleti var. Mü'minlere nusreti, inâyeti var. Onun için cânlere müsâ'ade ederse cür'et almamalı. Sırası gelince mûdhiş bir azâb ile bütün hâ'inleri sernigûn eder. En cebâbâr başları yerlerde süründürür. Yahûdîyi muhâfaza için bu kadar âyet gönderen Allah koca bir milleti hâ'inlerin mekrine fedâ eder mi? Mel'ûnlar, ne büyük cinâyetler kurmuşlar, ne mûdhiş ihtilâl karâlaştırmışlar.

Burada fitne başlayacak. Sokaklarda sel gibi kanlar akanacak. Bir def'a burası karışınca sonra vilâyetler herc ü merc olacak. Zâten pişirilmiş. Ne kadar hîristiyân, müslüman varsa hepsi silâhlî. Hristiyânlar belki daha ziyâde müsellah. Çünkü hâricden de mu'âvinleri var. Tabî'î bütün ahâlî bir-birine girecek, bütün teb'a mahv ü perişan olacak. Sonra ecnebîler gelecek, memleketimiz taksîm olunacak. Üç tane hîristiyânı öldürsek her tarafından şikayetler yağar: Niçin öldürdünüz? diye. Sormaz mı ya? Böyle katlı âmlar başlarsa, Adana gibi vekâyi'-i mü'essife zuhûr ederse âlem-i insâniyyet süküt eder mi? Herkes birbirini öldürmeye başlarsa Allah buna râzi mi? Hilâfet-i mukaddese kiyâmete kadar bâkidir. Zaman gelmemiş. Allah fırsat vermedi. Mel'aneti meydâna çıkardı. Hamiyetli gönüller galeyâna geldi. Bütün Rumeli arşanları, o genc dilâverler uça uça geldiler. Koşa koşa hûcûm etdiler. Ân-ı vâhidde berk-i hâtif gibi yetişdiler. Bu kudreti veren, bu muvaffakiyeti bahş eden Allah'dan gayri kimdir? Bu nusret-i ilâhiyye olmayaydı. Hakkîaten hepimiz mahv ü nâbûd olacakdık. Nasıl ki başlamışdı. Bunca nûfûs-ı ma'sûme gitdi. Askerler zâbitlerini öldürmeye başladılar. Kim bilir belki talebeler de hocalarını telef etmeye teşebbüs edeceklerdi. Hâ'inler o derece nifâk düşürdüler. Araya tohm-ı münâferet saçdır. Hissiyât-ı dîniyyeyi tahrîk etdiler. Cehâletden istifâde etdiler. Ne mel'ûn şeytan. Ortalığı yakacakdı. İnsân demeyecekdi. Ne kadar akl-ı selîm ashâbı varsa hepsinin vûcûdunu kaldıracak. Sonra istediği gibi hüküm sûrsün, mezâlimi eline alsin. Hâsılı tamâmiyla istibdâdî iâde etsin... Fikir bu idi. El-iyâzû billah. Allah bu mel'anetlere meydân bırakmadı. Millet-i İslâmiyyeyi ve bütün efrâd-ı berseriyyeyi hâlas eyledi. (فَلَلَّهُ الْحَمْدُ وَالْمَنْهُ نَسْأَلُ اللَّهَ تَعَامِلُ الْعَافِيَهُ)

Sonra ne buyurdu? ¹ ondan evvel ² (وَلَا تُجَادِلُ عَنِ الدِّينِ) var. Allah'dan mağfiret dile. Rabbin gafûr rahîmdir. Bu münâfiklärın şerrine kapılma. Hilesine, mekidesine mûtâba'at etme. Hak ve hâkîkat sana beyân olundu. Sakın nefislerine hîyânetlik eden kimseler için mücâdele etme. ³ (وَلَا تُجَادِلُ عَنِ الدِّينِ يَخْتَانُونَ أَنفُسَهُمْ) kendi nefislerine hîyânetlik eden kimseler için cidâl etme. Onları kurtaracağım diye Yahûdîyi mahkûm etme. Niçin? ⁴ (إِنَّ اللَّهَ لَا يُجِبُّ مَنْ كَانَ حَوَّاً إِلَيْهَا) Allah celle şânuhû bilir misin kimleri sevmez. Kimlere buğz eder. Kimlere gazab-ı ilâhî dâimâ hâzırıdır... Havvân, esîm olanlar dâimâ mabğûz-ı ilâhîdir.

Yahûdî olur, Hristiyân olur, Mecûsî olur; fakat kendi hakkına râzi olur. Dîni bâtil, ama cezâsı âhiretde. Küfr ile dünyâ harâb olmaz. Zulm ile dünyâ vîrân olur. Ama küfr ile meşgûl imiş. Olsun, Allah rızkını kesmez. Âhirete â'id bir şeydir o. Rabbü'l-âlemîne karşı bir kuşûrdur, bir hatâdir. Kul hakkı olsa, ki zâlimliğin neticesidir, o vakit gayretullah zuhûr eder, intikâm alır.

Havvân, esîm olanları Allah sevmez. "Havvân" siğa-i mübâlagadır, kesreti müs'irdir. "Esîm" de sıfat-ı müşebbeddir, istîmrâra delâlet eder. (ئىسى) ma'siyyeti pek çok. Seyîyi'âti hadd-i nihâyede.

Niçin böyle diyor acaba? Ez cümle "Tu'me", o habîs herîf. Hem komşusunun mâlini çaldı, hem de Yahûdîye iftîrâ etdi. Dikkat ediyor musun, Allah buna nasıl "havvân" diyor? Hâ'in buna azdır. Onun için "havvân" diyor? Pek ziyyâde hâ'in demek. Hem dîn kardeşinin mâlini çaldı. Hem Yahûdîyi lekeledi. Biçârenin elini kesdirecekdi. Böyle katmerli cinâyete Allah "havvân" demez de ne der?

Bir de bu herîfin her ne kadar bir fenâlılığı görülmüşse de bu zamana kadar kim bilir daha ne kadar fenâlıkları vardır!... İlk defâsında Allah celle şânuhû terzîl etmez. Birinci-de, ikinci-de örter. Sonra üçüncüde verir belâsını.

-mâba'di var-

¹ Nisâ, 4/107.

² Nisâ, 4/106.

³ Nisâ, 4/107.

⁴ İsrâ, 4/107.

SIRATIMUSTAKIM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukuk ve Ulumdan Bâhis Haftalık Risâledir

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbîdîn - H. Eşref Edîb

Dersa'âdet'te	Seneliği	60	Altı aylığı	30
Vilâyatta		80		40
Memâlik-i ecnebiyyede		80		40

17 Haziran 1909 28 Cemâziyelevvel 1327 Perşembe 04 Haziran 1325 İkinci Cild - Aded: 41

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
11 Temmuz 1324

Dersa'âdet Nûshası 50 Paradır
Kirılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevi
20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

İhtâr: Mesleğimize muvâfik âsâr-1 ciddiyeye
ma'al-mennûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

[225] ERBÂB-I İSTİKÂMETİN MES'ÜDİYETİ

İstikâmet ve if fet erbâbî haklarında emr-i muhakkak olan ihrâz-ı sa'âdet-i dâreyn beyânına dâir âyât ve ehâdis pek çokdur. Bi'l-hâssa (ح) Secde Sûresi'ndeki şu âyet-i celle tebşîrât-ı azîmeyi muhtevî olmakla bu makâlemize esâs ittihâz olundu: Este'izübâllah (ثم اسْتَقَامُوا) ¹ إِنَّ الَّذِينَ قَاتَلُوا رَبَّنَا اللَّهَ ثُمَّ اسْتَقَامُوا ² تَنَزَّلَ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَا تَخَافُوا وَلَا تَخْرُنُو وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تَوَعَّدُونَ ma'nâ-yi şerîfi:

(إِنَّ الَّذِينَ قَاتَلُوا رَبَّنَا اللَّهَ) ale't-tahkîk ol kimseler ki rabbimiz, müreibbi-i hakîki ve hâlikimiz, müdebbir-i kâffe-i umûrumuz ancak Allahu azîmîş-sândır dediler, ikrâr-i rubûbiyyet ve vahdâniyyetle ubûdiyyetlerini i'tirâf etdiler (ثم اسْتَقَامُوا) bu-nunla beraber bu ikrârin muktezâsına ri'âyet, vezâ'if-i dîniyyenin cümlesine mübâderet eylediler (تنَزَّلَ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ) mühimmât-ı dîniyye ve dünyeviyyelerinde imdâd ve mu'âvenet için üzerlerine melâ'ike-i kirâm tenezzül eder lede'l-ikitzâ yanlarına melekler gelerek kalblerine ilhâm-ı hayr eder, her türlü mu'âvenetde bulunurlar.

Terbiye sıfat-ı ilâhiyyesinde halk ve îcâd, ibkâ-yi vücûd ve muhâfaza-i nizâm dâhildir. Çünkü bir şey'i kemâl-i lâ'iki-na îsâl etmek evvelce onu var etmeğe, vücûdunu idâme ile her türlü mevâni'i izâleye vâbestedir. Zîrâ hâl-i ademde kalan yâhud adem hâline tehavvûl eden şey'i kemâle îsâl olunmaktadır.

Terbiye sıfat-ı ilâhiyyesinde halk ve îcâd, ibkâ-yi vücûd ve muhâfaza-i nizâm dâhildir. Çünkü bir şey'i kemâl-i lâ'iki-na îsâl etmek evvelce onu var etmeğe, vücûdunu idâme ile her türlü mevâni'i izâleye vâbestedir. Zîrâ hâl-i ademde kalan yâhud adem hâline tehavvûl eden şey'i kemâle îsâl olunmaktadır.

kâbil değildir. Hattâ buna binâ'en (رب العالمين) ta'bîr-i şerîfi (خالى العالمين) ta'bîrinden eblağ ve eşmel olup Cenâb-ı Hakk'ın cemî'-i mehâmid ve esniyeye istihkâk-ı ilâhîsi işbu vasf-ı celîl ile tavzîh ve ta'lîl buyurulmuşdur.*

(ثم استقاموا) kavl-i kerîmi de ikrâr-i vâkı'in muktezâsına tamâmen ri'âyet, evâmir-i ilâhiyye dâ'iresinde sa'y u haret lütûm ve vûcûbuna delâlet etmekdedir. Fakat her hu'sûsda istikâmeti gözederek bi-hakkîn ifâ-yi vezâ'if ikrâr-i vahdâniyyete nisbeten pek ziyâde hâ'iz-i su'ûbet olmasına mebnî terâhî fi'r-rûtbe iş'âr eden (ثم) kelimesiyle mâ-kabline atf olunmuştur. Fi'l-hakîka hak ve savâbı i'tirâf erbâb-ı basîret ve nazar nezdinde güç bir şey değildir. Lâkin dâimâ bu noktada sebât ile kavlin fi'il ile te'yîdine muvaffakiyyet, ifrât ve tefrîtden kemâ yenbağı mücânebet her sâhib-i idrâke müyesser olmayan hasâ'il-i nâdireden ma'dûddur.

Makâle-i sâlifede vasf-ı istikâmetin ehemmiyyet-i fevkâ'l-âdesi bâbında medâr-ı istinâdımız olan ² (فَاشْتَقَمْ كَمَا أُمِرَتْ) nazm-ı celîlinin muhtevî olduğu (ولَا تَطْغُوا) ile onu ta'kîb eden ³ (ولَا تَرْكُنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَمَسَكُمُ النَّارَ) âyet-i kerîmesi istikâmet fi'd-dîn vazîfe-i âliyyesini ihlâl eden iki haslet-i redî'eden teşîrîh-i mehâzîr ile bizi ekîden ve şedîden zecr etmekdedir. Onların biri tuğyân ve tecâvûz-i haddir ki vazîfe hâricine [226] çıkmak ve ulu'l-emrin meşrû' emirlerine karşı durmak, kendilerine mevdû' vezâ'ife müdâhalede bulunmak bunda dâhildir. Bunun ne derece bâdî-i mazarrat ve bâ'is-i mes'ûliyyet olacağı vâreste-i izâhdır.

Diğerî de zâlimlere rükündür ki *Tefsîr-i Keşşâf* da beyân olunduğu üzere mürtekib-i zulm olan kesânın hevâlarına mütâba'at, bilâ zarûre kendileriyle mücâlese ve musâhabet, irtikâb-ı müdâhane ile celb-i rızâlarına rağbet, du'a ve ihti-

* Sûre-i Fâtîha tefsîrine mürâca'at.

² Hûd, 11/112.

³ Hûd, 11/113.

¹ Fussilet, 41/30.

râm ile izhâr-ı muhabbet, hattâ şekil ve kiyâfetde iltizâm-ı müşâbehet bile bu cărmün meşmûlâtındandır. Çünkü târîm buyurulan “rukûn”-i meyl-i yesîr, fi'l-cümle temâyûlden ibâretdir. Başka sûretele zâlime iâne etmek bi'l-fi'l zulme iştîrâk, zümre-i zâlimîne iltihak demek olacağı emr-i âşikârdır.

Tefsîr-i celîl-i mezkûrda mervî olduğu üzere, hulefâ-ı Abbâsiyye'den hâ'iz-i irfân bir zât esnâ-yı salâtda imâmin bu âyeti tilâvet etmesiyle müte'essiren düşüp bayılmış, ba-de'l-ifâka istifâsâr-ı keyfiyyet edilmesi üzerine “Zâlimlere ednâ mertebe meyl edenler bu vechile müstehakk-ı ukûbet olurlar ise bizim gibi îkâ'-ı zulme cûr'etyâb olanların ne de-rece dûcâr-ı ikâb olacaklarını mülâhaza etdim, bundan do-layî istilâ-yi dehşet ile bîhûs oldum” cevâbını vermiş idi.

Süfyân-ı Sevrî (rh.) diyormış ki cehennemde gâyet şiddetli bir vâdî vardır –ki Veyl namıyla ma'rûf vâdî olacak-orada zaleme ziyyâretine şîtâb eden ulemâ mu'azzeb kilinacaktır. Bir hadîs-i şerîfde¹ (من دعا لظالم بالبقاء فقد احب ان يصلي) buyurulmuştur. Yani bir şahs-ı zâlimin bekâsına du'a eden kimse yeryüzünde Cenâb-ı Allah'a karşı devâm-ı isyâna muhabbet etmiş olur “Bu ise şâ'ibe-i istîhlâle nazaran küfre yakın bir hatâdır”

İşte ağrâz-ı fâside sâ'ikasıyla erbâb-ı nifâk u şikâkin bî-muhâbâ i'tiyâd eyledikleri bu iki haslet-i redî'e –ki her biri-nin su'ubât-ı mütenevvî'asına nihâyet yokdur- tamâmen ortadan kalkmadıkça, tashîh-i ahlâkla hevâ-perestâne hareketler ilkâ edilmekçe müstakimâne iş görmek, menâfi'-i millîye ta'kîb edilmek kâbil olmayacağı şu âyet-i kerîmeden de müstebân olmakdadır. (Nasıl ki İmâm Hasan-ı Basîr bir def'a bu âyetleri tilâvet ile “Dikkat ediniz ki Cenâb-ı Bârî dîn-i hakkı, istikâmet-i mefrûzayı iki (ل) arasına vaz' eylemişdir” buyurdu. Yani (ولأنكُمْ) ile (ولأنَّكُمْ) sigalarının muk-tezâsına mûrâ'î olmayan kimse dînden, istikâmetden bahs etmesin demek isted.)

ثم ثبتو على (ثُمَّ اشْتَقَمُوا) nazm-ı kerîmini sâhib-i Keşşâf (ibâresiyle tefsîr etmemiştir; i'tirâf-ı vahdâniyyetden sonra şu ikrâri muhâfaza ile mukteziyâtını, dîn-i İslâm'ın âmir bulunduğu vezâ'if-i adl ü dâdin kâffesini iltizâm etdiler, sırat-ı müstakimden ayrılmadılar demek olur. Nasıl ki Cenâb-ı Siddîk-ı ekber, yâr-ı gâr-ı peyâamber efendimiz makâm-ı tefsîrde فعلاً كما استقاموا قوله (buyurmuşlardır. Yani mü'minler i'tikâda dâir doğru sözlerini her husûsda iltizâm-ı istikâmetle te'yîd etdiler, nakz-ı ikrârdan sakındılar. Fakat bu ifâdeden anlaşılması ki istikâmet ehli olmak için insan lâ-yuhtî olmak, her türlü sehv ü hatâdan masûn kalmak şart kılınıyor. Hayır! Bu iştirâta hiç bir delîl-i şerî müsâ'id değildir. Bu iddiâmüzi yine müşârun-ileyh hazretlerinin kelâm-ı diğerleriyle isbât edebiliriz. Şöyledi ki bir gün hâlife-i müşârun-ileyh bu âyet-i celileyi tilâvet ile huzzâra hitâben (ثُمَّ اشْتَقَمُوا) yani bu âyetin hâvî olduğu (لم يذبُّو) kavî-ı kerîmini nasıl tefsîr edersiniz buyurdu. Onlar ki aslâ günâh işlenmediler demek olmalıdır, dediler. Buyurdu ki emr-i istikâmeti en güç ihtmâle hamî ettiniz. Bence (لم يرجعوا عن الحق الى عبادة الاوثان) diye tefsîr olunmalıdır. Yani dînde sebât ile ahkâmını gözetdiler, putpe-

restlige rûcû' etmediler, hakdan ayrılmadılar. Bunu mü'eyyid ehâdîs ve âsâr çokdur. –mâba'di var–

Manastırlı İsmâîl Hakkı

* * *

İngiliz müsteşriklerinden müteveffâ Elias John Wilkins Gibb tarafından te'lîf olunan *Târîh-i Eş'âr-ı Osmâniyye* nâm eser-i kıymetdârin ihtivâ eylediği eş'âr-ı Osmâniyye tercümelerinin usûllerini câmi' olmak üzere tanzîm ve tertîbine i'tinâ olunan ve ahîren bir nûshası risâlemiz nâmına ihdâ ve ithâf edilen eser-i güzînin mü'ellifi Edward Browne cânibinden vukû' bulan taleb üzerine Mekteb-i Hukûk-ı Osmâni me'zûnlarından ve Cambridge dârû'l-fünûnu “Master of Arts” ünvân-ı ilmisi erbâbindan ve Ingiltere'nin Cem'iyyet-i Asyâriyye-i Mülükîyyesi a'zasından Halil Hâlid Beyefendi tarafından eser ve mü'ellifi hakkında bazı hâtri-rât ve mülâhazâta dâir kaleme alınan mukaddime-i bedî'ânin kıymet-i edebiyyesine ve ta'mîm-i fâ'idesine binâ'en ber-vech-i âti nakl ü derci münâsîb görülmüşdür:

Ma'lûmât-ı beşeriyyenin her hangi şu'besine â'id olursa olsun vücûda getirilen âsâr-ı kalemiyyeye Ingiliz lisânında “edebiyât” tesmiyesi ca'izdir: Edebiyât-ı târîhiyye, edebiyât-ı siyâsiyye, edebiyât-ı fenniyye gibi. Bizde edebiyât kelimesinin ma'nâsı pek mahdüddür; yalnız âsâr-ı şîriyyeye edebiyât itlâk ediyoruz. Fi'l-hakika fikih gibi, târîh gibi mebâhise müte'allik bazı âsâr-ı muharrere istisnâ edilirse lisânımızda yarımsır evvellerine gelinceye kadar âsâr-ı manzûmeden başka edebiyât nâmina bellî başlı müdevvenât vukû' a gelmemiştir. Binâ'en-aleyh edebiyât-ı Osmâniyye'nin târîhini yazmak isteyen bir muharrir âsâr-ı manzûmeden mâ'a'dâ mevzû'bahs edecek şeylere pek de tesâdûf eyleyemez.

Edebiyât-ı Osmâniyye'nin en mufassal ve en müdekkî-kâne târîhi Ingiliz lisânında yazılmış ve bu esere *A History of Ottoman Poetry* yani *Eş'âr-ı Osmâniyye Târîhi* tesmiye olunmuştur. İşte mukaddimesini yazmaklığı lütfen teklik olunan bu cild *Eş'âr-ı Osmâniyye Târîhi*'nin bundan evvelki cildlerinde zikirleri geçen ve tercümeleri icrâ edilen ebyâtin asıllarını hâvîdir. *Eş'âr-ı Osmâniyye Târîhi*'nin mü'ellifi olan Gibb'in nâmını Osmanlı ashâb-ı kaleminin hemen kâffesi tanır. Bu zâtı Osmanlı udebâsına [227] Abdülhak Hâmid Beyefendi tanıttırmıştı; Nitekim vefâti haberini Osmanlılara bildirmek vazife-i müsîbeti de vâ-esefâ ki kalem-i âcîzîye trettüb eylemiş idi.

İskocya'nın Glaskow şehrinde tüccârdan bir zâtın oğlu olan Gibb memâlik-i Osmâniyyeye hiç de ayak basmadığı hâlde lisân-ı edebiyemizi sîrf heves-i zâfi sâ'ikasıyla Ingiltere'de öğreniyor, nice seneler vakit ve nakid sarf ederek ele geçirdiği âsâr-ı mensûha ve matbû'a-i Türkiyye'nin en muğlâk ve müşkilü'l-fehm olanlarını bile mutâlâ'aya koyuluyor, sonra da eş'âr-ı Osmâniyye'nin âlimâne ve şârihâne bir târîhini yazmaya başlıyor! Böyle bir nâdire-i beşerin Osmanlı zâde-i irfânını –hakkımızda bunca zehâb-ı bâtil besleyen-Efrîc arasında i'lâya çalışması bizim için mûcîb-î tevkîr bir hizmet değil mi? Bir â'ilenin tek bir oğlu olduğu hâlde pederinin meslek-i kesbîne sülük eylemeyeip de maskat-ı re'si olan Glaskow şehrinde tahsîl-i ibtidâ'î ve i'dâdîsini ikmâl

¹ Zamahşerî, Keşşâf, Hûd 114. âyetin tefsirinde.

eder etmez Londra'ya gelmiş olan Gibb'in ne gibi bir his sa'ikasıyla lisânımızı öğrendiği ve âsâr-ı edebiyemizle tevaggul eylediği ma'lûm bir keyfiyet değildir. Fakat zann-i âcîzâinemce müteveffâ-yi mûmâ-ileyhin muhâfazakârân fırka-i siyâsiyyesine mensûb bir â'ile efrâdından bulunması ve Türkçe ile iştîgâle başladığı zamanlarda zuhûra gelen Osmanlı-Rus Muhârebesi'nde İngiltere'de muhâfazakârların şiddetle Türk tarافتarlığı göstermeleri Gibb'de Türk lisânına ihtisâs hevesini uyandırmış olsa gerekdir.

Müteveffâ Gibb Türkler'i şecâ'at ve metânetinin hakîkaten tâhsîn-hâni idi. Türklerin vücûdunu yalnız Avrupa toprağında değil, hattâ Asyâ-yı garbîde bile görmege ta-hammûl edemeyen âlem-i Efrencecdâdımız ile asırlarca çarşışmışdı. İşte böyle bütün âlem-i Efrenc'e karşı satvet göstermiş olan eslâf-ı Osmâniyânın mekânet-i azmini, iktidâr-ı dûr-bînîsini ve faâliyetini müteveffâ Gibb pek çok yâd eder. Ve ara sıra zamanımız Türklerinin teseyyübünü ve eski zaman Türkleri gibi "pratik" olmadıklarını dahi makâm-ı tenkîdde serd eyler idi Eş'âr-ı Osmâniyye'de zikri geçen ricâlin âsârını ve a'mâl-i hayriyyesini dahi hâdde-i tedkîden geçirmekle müteleziz olurdu.

Meselâ Bursa'da bir türbe, İstanbul'da bir sebil, Edirne'de bir saray, bilmem nerede bir câmi' veya medrese ve yâhud imârehâne yapıldığına dâir dîvânâlarda tezâkir-i şu'arâda işârât görse târîhlere, seyâhatnâmelere, eski ve yeni kütüb-i musavvereye hemen mûrâca'at eder ve o âsâr-ı hayriyye-i ümrân hakkında keşf edebildiği ma'lûmâti lezzetle mûtâla'a eylerdi. Bir gün öünde büyük kitâda bir İstanbul harîtası açarak haril haril bir yer aradığı sırada hücre-i mûtâla'asına girmiştirdim. Ne aradığını sordum; "Tahtakale civârında mevcûd olduğunu bir yerde okuduğum Arab Kahvehânesi mahallinin burada işâret olunup olunmadığını bakıyorum" demiş idi. İstanbul'u ziyâret etmiş olsaydı. Elbette o kahvehâneyi bi'z-zât aramaya gider, akkâmbâşilar arasında oturur ve belki "Yâ habîbî, yâ rûhî" misilli avâm-ı Arab'a mahnûs olan tegannîleri bile dinlemek isterdi. Bunca akvâm-ı muhtelifeye hükûmet eden sultanat-ı Osmâniyye'nin pây-ı tahtında bizim kale almak istemediğimiz, girmeye "tenezzül" eylemediğimiz öyle yerler vardır ki o akvâm-ı şarâkiyyenin etvâr-ı hayâtiyyelerini musavvir olduklarından müdekkikin-i garbiyyenin rû'yetini cezb ederler. Gibb bir gün Süleyman Dede'nin Mevlûd-i şerîfinden bazı parçalar tercüme ettiği sırada "Siz zamâne Türkleri kendi âdât-ı asliyye-i ictimâ-i iyyenize ve de'b-i kadîm-i tazarru'iyyenize hiç de ehemmiyet vermiyorsunuz; şimdiye kadar mu'ârefe peydâ ettiğim Türklerin hepsinden Mevlûd-i şerîfin kîrâ'ati sırasında icrâ edilen merâsimi sordum; hiç birisi tafsîlât veremedi" yolunda serzenişde bulunmuş idi. Ben de âilemede alafrangalığa temâyül gösterenler bulunmadığını ve tarîk-i ilmiyyeden bir âileye mensûb olduğum için terbiye-i ibtidâ-i iyyemin mütteki kimseler tarafından verilmiş bulunduğu-nu ve binâ'en-aleyh kendisine o bâbda îzâhât-ı kâfiye vere-bileceğimi söyledim. Câmi'lerde erkek ve kadınların ictimâ'i için Mevlûd'ün nasıl okunduğunu ve "Geldi bir ak kuş kanadıyla" diye başlayan beytin okunduğu sırada bir takım kimselerin kalkıp cemâ'ate şeker külâhları veya şerbet dağıt-

tiklarını, filâni anlatdım. bazı hissiyât-ı rakîka ashâbinin kâri'-i Mevlûd'ün savt-ı mü'essirânesiyle heyecâna gelip hün-gür hün-gür ağladıklarını ilâve-i beyân eylediğim zaman "Lütfen Mevlûd'den makâm ile bir kaç beyit okuyunuz" diye Mevlûd nûshasını elime vermek istemişti. Ben de "Âhenk-i tilâvetimin sizde cûş ü hurûş-ı bükâ hâsil edecek sûretde te'sîri bulunduğuandan pek ümîdvâr değilim; fakat sizi kapı dışarı kaçıracak derecede dil-hirâş olduğundan emînim" tarzında tekâlîfini kabûlden imtina' etmiş ve Sefâret-i Seniyye imâmi hâfız olmak haysiyetiyle makâm üzere bize Mevlûd okuması münâsib olacağî mûtâla'asında bulunmuş idim. Vuku' bulan ricâ-yı mahsûs üzerine bir gün imâm efendiyi alıp evine gitdim. Gibb'in hücre-i mûtâla'asına kapandık; İmâm efendi eline Mevlûd-i şerîfi aldı ve "Ey azîzler işte başlarız söze" diye oldukça yüksek sadâ ile kîrâ'ate başladı. Îkimiz de imâm efendinin hüsîn-i savtını bir vaz'-ı müte'essirâne ve sâkitâne ile dinledik. Okunan kitâalar bitdikden sonra şekerler verilmedi, şerbetler de sunulmadı; lâkin vakit öğleden sonra olduğundan ve -ma'lûm olduğu üzere- her gün İngiltere'de öğle sonu çay verildiğinden şerbetle bedel çay içildi.

Bu hikâyeleri nakilden maksadım Eş'âr-ı Osmâniyye Târîhi mü'ellifinin lisân ve edebiyâtımızın tahsîline olan merâki gibi âdât-ı kavmiyye ve erkân-ı i'tikâdiyyemizin tefeh-hümüne olan hevesini misâl ile irâ'e eylemekdir.

Merâki bu derecelerde bulunmamış olsaydı Türk lisân ve edebiyâtına, Osmanlı târîhine ve Türklerin ahvâl-i siyâsiyye ve ictimâ-i iyyelerine müte'allik elsine-i muhtelifede yazılmış bunca âsârın tetebbu'u için ömrünün yirmi sene kadar bir müddetini hasr eylemez idi. Müteveffâ Gibb lâzîme-i mahviyyete beğâyet i'tinâ gösterirdi; münzeviyâne bir sûretde imrâr-ı hayatı gulgule-i ictimâ'ata tercihe pek mâ'il idi.

[228] Londra'nın oldukça gürültüden âzâde mahal-lâtından birinde kâ'in hânesinden tebâ'üdü sevmez idi. Tab'-ı selîmine delâlet eder bir sûretde mefrûş olan hücre-i tetebbu'unda nefîs şekillerde mücâllede yüzlerce âsâr-ı şarâkiyye ve garbiyye arasında bulunmak kendisi için hayatın en büyük bir zevk-i irfân-cûyîsi idi. Pek çok zahmetler, nice intizârlar ve yüzlerce lîralar ile elde etmiş olduğu Türkçe dîvânlar, târîhler ve tezâkir-i şu'erâ misillü nefîs ve kadîm kütüb-i mensûhayı hâvî olan müzeyyen dolabının siyânetine hemen hayatının muhâfazası kadar ihtimâm eyler idi demiş olsam hudûd-ı hakîkati pek çok tecâvüz etmiş olamam. Bu yazma kitâbları -ki taharrî ve iştirâları husûsunda mu'âveneti sebk etmiş olmasından dolayı bir biraderimin sû-i te'vîl-i cevâsîse uğrayarak Galatasarayı zindânında altı ay kadar vesîle-i hapsi bulunmuş idi- müteveffâ Gibb British Museum Kütübhânesi'ne bâ-vasiyyetnâme terk eylemişdir.

Gibb'in lisân-ı edebîmiz hakkında hâsil ettiği vukûf hakîkaten mûcîb-i hayret olacak derecede büyük idi. Eş'âr-ı kadîme-i Türkiyyeyi tedkîk eylediği sıralarda bazı muğlak ebyât ve mesâri'i ve mehcûr ta'bîrâti bizlerden sorardı; fakat sorduğu adamlı birlikde onların me'âllerini halle uğraşlığı anda ma'nâ-yı kelâmi yine çok kere kendisi meydâna çıkarındı.

Ekserisi mutasavvifâne yazılmış olan eş'âr-ı kadîmemizden istîhrâc-ı me'ânî etmek kolay bir iş olmadığından tasavvuflu beyitleri bana sorduğu zamanlar ekseriyet üzere iz-hâr-ı acz ederdim. Mübhemeden müsbet çıkarmakda sur'atle davranışın gibi bir tedbîr-i muğâlatakârâne ise Gibb ayârında fâzil ve fatîn bir zâtî elbette iknâ'a medâr olamazdı. Ben kendisine şîveye, târihe, âdât-ı Osmâniyye ve erkân-ı İslâmiyye'ye ta'alluk eden nukâtda az çok îzâhât i'tâsına muvaffak olurdum. Mesâ'il-i tasavvufiyye hakkındaki noktalarda ise Hind ulemâ-yı İslâmiyyesinden ilm-i tasavvufa ihtisâsı bulunan ve bir zamanlar kalenderâne bir sûretde Londra'da yaşamış olan bir zât yardım ederdi. İşte bundan nâşidir ki ism-i âcizânemle beraber bu Hindli dânişmendin nâmını kitâbının birinci cildinin mukaddimesinde makâm-ı teşekkürde zîkr eylemişdir. *Târih-i Eş'âr-ı Osmâniyye*'nin ilk cildi 1900 sene-i mîlâdiyyesinde neşr olunmuş idi. Cild-i evvel hakîkatde târih-i eş'ârimiz hakkında tafsîlâtдан ziyâde ulûm-ı İslâmiyye hakkında mutâlâ 'ât-ı âlimâneyi hâvî olmak cihetiyle bir ehemmiyyet-i mahsûsaya mâlikdir. Devr-i ahîr edebiyâtımız için tahrîrini tasavvur eylemiş olduğu son cild müstesnâ olmak üzere diğer cildlerin müsveddeleri dahî hîn-i vefâtında mevcûd olmakla beraber kîsm-ı a'zamı perâkende bir hâlde bulunuyordu. Gerek bu perâkende müsveddeleri ve gerek nazar-ı mütâlâ'asından geçmiş olan kütüb-i adîde içinde bırakmış olduğu varakalardaki kuyûdât ve işaretâti tab' olunabilecek derecede bir hâl-i intizâma sokmak daha bir hayli zaman sarfina muhtac idi. Ma'amâfih Gibb başlamış olduğu eser-i azîmin en sorunlu ve müşkil cihetini yani tetebüb' keyfiyetini –devr-i cedîd târihi müstesnâ olmak üzere- ikmâl eylemiş olduğundan bâkî kalan cildleri az bir zaman zarfında mevkî-i intîşâra koyabileceğini ümîd ediyordu; hattâ *Târih-i Eş'âr-ı Osmâniyye*'sinin tab'ını ikmâlden sonra yeni bir eser tahrîri arzûsuna bile düşmüştür ve ne yolda bir te'lîf vücûda getirmek münâsib olacağı hakkında benimle müşâvâre bile etmiş idi.

"Avrupa lisânlarında ve ale'l-husûs İngilizce'de bî-taraflâne ve müdekkikâne yazılmış bir Târih-i Osmânî yokdur; onu ancak siz meydâna getirebilirsiniz" demiş idim. Bu fikrimi kabûl eylemiş idi ama heyhât ki ne *Târih-i Eş'âr-ı*nın ikmâl-i tab'ına, ne de bu tasavvurun ibtidârına felek müşsâ'id olmadı. Birinci cildi hakkında 1900 senesi Eylül'ünde neşr olunan *Resimli Servet-i Fünûn* nûshalarından birine bir makâle-i tevkîriyye yazan kalem-i nâcizânem efsûs ki 1901 senesi Kânûnievvel'inde bu dost-ı vefâkârimin, bu muhibb-i hakikî-i Osmâniyânın haber-i vefâtını yazmak gibi bir vazife-i elîme ifâ eyledi. *Time* gazetesinin vefeyât-ı a'yân sütûnuna derc edilmek üzere Gibb'in vefâtını müş'ir bir fıkra yazdığını zaman gözlerimden yaşlar akdı. Senelerce ülfetde bulunduğu ve beraber çalıştığımız bir dostu –binlerce bedhâhalarımızın milletimizi hemen Afrika vahşilerinden farklı olmayacağı sûretde nisâb-ı irfândan mahrûm olmak üzere ithâma uğradıkları bir sırada irfân-ı edebîmizi fi'ilen isbât için çalışan bir dost-ı Osmâniyânı- birden bire gâ'ib etmek bence pek elîm bir hâl idi. Gibb ebeveyniyle bermu'tâd yaz ta'tili İskoçya'da geçirdikden sonra eserinin ikinci cildinin müsveddelerini tab'a sâlih bir hâle koymak

icin Londra'ya geliyordu. Vürûdünden bir kaç gün evvel bana bir mektûb yazarak Londra'daki hânesinde buluşmaklığımı ve birlikde öğle ta'âmî etmekliğimi istiyordu. Hâlbuki ta'yîn eylediği günün ilk postasıyla zevcesinden aldığı bir mektûbda Gibb'in bulaşık bir hastalığa tutularak yatıldığı zîkr olunuyor. Ve bina'en-aleyh bir nevi' husûsî karantina altına alınan hânelere yanaşmaklığım nefsimi siyâneten ihtâr olunuyordu. Zavallı Gibb, Glasgow şehrinde nezlesi bulunduğu bir sırada vâlide ile birlikde konser gitmiş. Cemm-i gafrîn teneffüs-i mütemâdî ile havası mefsûd olan konser mahallinin huveynât-ı muzırrası nezle sebebiyle kırgın bulunan vücûduna fûrce-yâb-ı duhûl olmuş muydu, ne idi Londra'ya vusûlünden çend gün sonra kızıl hastalığı ile firâş-ı ıztırâba düşmüştü; hummânın şiddetî kalbine te'sîr etmiş. Kalb hastalığı işte böylece az müddet içinde zavallıyi aldı götürdü. Cenâze âyîninde üç de Türk hâzır idi ki bunlardan birisi müteveffâının dost-ı kadîmi Abdülhak Hâmid Bey, birisi de mesâ'î-i edebiyyesinin en şiddetli tahsîn-hânlarından olan ve o sırada bi't-tesâdûf İngiltere'de bulunan üdebâ-yı Osmâniyyeden merhûm Abdülhalîm Memdûh Bey, öbürüsü bu refîk-i [229] sâmîmisi idi. Kilise derûnunda müteveffâının ak sakallı bir pîr-i sâlhûrde bulunan pederi yanımıza geldi. Ve ittikâ ile bizi selâmladı. O anda hepimiz de bir samt-ı gayr-i ihtiyâri! Yalnız lisân-ı hâl ile o bizim ve biz onun te'essûrâtına acıyorduk.

İste Gibb henüz kırk dört yaşılarında iken birdenbire âlem-i ebediyete göçdü. *Târih-i Eş'âr-ı Osmâniyye*'sının ak-sâm-ı bâkiyyesinin müsveddeleri de evrâk-ı perişân hâlinde kaldı.

Artık meydâna kim çıkıp da sâ'îka-i hissile, câzibe-i heves ile, nakid ve vakit sarfıyla Türklerin irfân, ahlâk ve târihini i'lâya –o zamanlar icâbât-ı siyâsiyyeden olarak Türklerde hiç de muhib olmayan İngiltere'de– Gibb'in ifâ etmek istediği hidemâti itmâm eyleyecek? Her müşkilin bir çâre-i hasenesini tehârîye yapmak gibi bir azm-ı metîne İngilizler her milletden ziyâde mâlikdirler. İmdi müteveffâının vâlideyi gerek *Eş'âr-ı Osmâniyye* Târihi'nin, gerek müsteşriklerce müfid addolunan âsâr-ı ilmiyye ve edebiyeyenin tab' ve neşrine hâdim olmak üzere bir hayli akçe teberru' ve o neşîriyâta nezâret eylemek üzere ta'yîn olunan mütevellîlere tevdî etdi ki bu vakfa: "The E. J. W. Gibb Memorial Trust" tesmiye olunmakdadır. Gibb'in ehibbâ-yı kadîmesinden olan müsteşrik-i meşhûr Cambridge Dârû'l-fünûnu mu'allimlerinden Edward Browne Efendi hazretleri dahi müsveddâti tanzîmi ve binâ'en-aleyh *Târih-i Eş'âr-ı Osmâniyye*'nin ak-sâm-ı bâkiyyesini peyderpey neşri der'uhde eyledi. Elsine ve edebiyât-ı İslâmiyyedeki ihâta-i külliyyesiyle nâm-ı muhâteremi ma'rûf olan Mu'allim Browne Efendi yorulmak, usanmak bilmez bir zâtıdır: Meşgûl olduğu sâ'ir bunca vezâ'ifle beraber Gibb'in eserini dahi tanzîm ve neşre muvaffak oldu. *Târih-i Eş'âr-ı Osmâniyye*'nin altıncı cildini teşkil eden ve yalnız eser-i mezâkirde münderic ebyât-ı mütercemenin asıllarını hâvî olan bu cildi dahi terfîb ve neşr eyleyen yine o zât-ı gayret-simâtdır.

Cem'an yedi cild teşkil etmesi lâzım gelen *Târih-i Eş'âr-ı Osmâniyye*'nin ilk beş cildi ber vech-i ma'rûz pezîrâ-yı hi-

tâm olduğu hâlde hayfâ ki devr-i cedîd edebiyâtımıza tahsîsi matlûb olan son cildin müsveddelerini ihmâra ömr-i mü'ellif müsâ'id olmamışdır. Müteveffâ Gibb Osmanlıların son yarım asır zarfında terakkîyat-ı edebiyeyece vukû' bulmuş olan muvaffakiyetlerini başka milletler ancak yüz sene zarfında istihşâl edebildiler fikrine bulunurdu. Binâ'en-aleyh devr-i cedîd edebiyâtımızca vukû'a gelen muvaffakiyâtın ehemmiyeti kendisini pek çok tedkîkât ve tetebbu'ât icrâsına mecbûr eyliyordu. Böyle bir himmete teşebbüsu memleketimizde istibdâdin pek şiddetle hüküm sürdürüğü zamanlara tesâdûf eylemiş olduğundan taharrî-i ma'lûmât emrinde iktihâmi gayr-i kâbil müşkilâtâ dûçâr oluyordu. Devr-i cedîd-i edebî ricâlinin hayat ve eserlerine vukûf için pek ziyâde uğraştı; fakat bu ricâlin kimi menfâda fevt olmuş, kimi tazîyîk-i cevâsîs-i mütegallibe ile kûşe-i sâkite-i inzivâya çekilmeye mecbûr kalmış; yazdıklar sahâyîf-i edebiyeyenin pek çoğu neşr olunamamış, neşr edilenleri ise toplattılarak meydân-i istifâdeden kalkmış. Gerek üdebâ, gerek te'lîfât-ı üdebâ hakkında dâhil-i memâlik-i Osmâniyye'de bulunan ehl-i vukûf ile muhâbâre olunup da ma'lûmât-ı mukteziyye alamadı. O bâbda bi'l-vâsita istîzâh vukû' bulsa bile mûrâca'at edilen zevât ya sû-i tefsîr-i cevâsîsden havfen veya -ma'atte'essüf taksîrât-ı millîyyemizden olan ihmâl sebebiyle- cevâb vermezdi, cevâb verenler bulunsa bile cevabnâmeleri ma'lûmât-ı matlûbeyi değil belki kuruca takdime-i cemîleyi hâvi bulunurdu. İşte bu makûle müşkilât-ı azîmeden dolayıdır ki Gibb devr-i cedîdi teşkîl edecek olan son cildde en mühim bir mevkî' tutması lâzım gelen Namık Kemâl Bey merhûm hakkında ma'lûmât-ı mükemmelle istihşâl edemişti. Yalnız Şinasî Efendi ve Ziya Paşa merhûmlar hakkında birer fasıl yazmakdan mâ'adâ son cild için hiç bir metin hazırlayamamıştı.

Devr-i cedîd-i edebînin tulû'u hakkında mü'ellif tarafından tertîbi tasavvur olunan son cildin mebhâhisini istihzâr eyledikten sonra meydân-ı intîşâra çıkarmayı müsteşîrik-i muhterem Browne Efendi ümîd eylemekdedir. Niyet ettiği bir işin hakkından gelmek için her türlü mezâhimî ihtiyâr ve müşkilâtı iktihâmdan çekmeyeen bu sâhib-i azm cild-i mezâküre münâsîb olan mebhâhi cem' eyleyecekdir. Merhûm Nâmir Kemâl Bey ve sâ'ir şu'erâ-yı mümtâze-i Osmâniyye'nin zâtları ve eserleri hakkında cem'-i ma'lûmat eylemek için İstanbul'da bulunan bir Osmanlı dânişmendi tarafından va'd ve mu'âvenet dahi almışdır. Binâ'en-aleyh arası çok geçmeden devr-i cedîd edebiyâtımıza mahsûs olmak üzere mutasavver olan cildin dahi İngilizce mütekâllim ashâb-ı mutâla'aaya arz olunabileceğini kaviyyen ümîd ederiz.

Eş'âr-i Osmâniyye Târihi'nin hâvi olduğu aksâm-ı mebhâhsiden devr-i mehcûr, devr-i atîk ve devr-i tahavvûl hakkında ve Fûrs'un meslek-i nazmına ne dereceye kadar taklîd olunduğu ile şî'r-i Osmâni'nin bi'l-âhare ne sûretle millî bir çığra girdiğine dâir burada biraz îzâhat- mültekîta vermek arzu eyler idim. Hele birinci cildin ulûm ve edebiyât-ı İslâmîyyeden bâhis olan medhal-i fâzîlânnesini bir fırsat bulup da Türkçe'ye tercüme etmek ve ayrıca bir kitâb sûretinde çikarmak ister idim. Fakat bir Osmanlı sâhib-i gayretinin himmeti öyle bir hizmet-i nâcîzâneme hâcet bırakmadı. İstih-

bâra nazaran Rüsûmât Emîni Ra'if Paşazâde dânişmen-dân-ı zubbât-ı Osmâniyye'den Mîralay Mehmed Râ'if Bey nice vakitler ve pek çok emekler sarfıyla Gibb'in *Eş'âr-i Osmâniyye Târihi*'nin aksâm-ı münteşiresini kâmilen Türkçeye'ye tercüme eylemiş. Hımmeti müzdâd olsun!

Cambridge Dârû'l-Fünûnu
Çerkeş Şeyhîzâde Halil Hâlid

Hâmis

Mü'ellif-i eserin Memâlik-i Osmâniyye'ye hiç ayak basmamış olduğuna dâir bâlâda bir işâret mukayyed idi. Bundan müteveffâ Gibb'in memleketimizi ziyyâret eylemek [230] istememiş olduğu anlaşılsın. Kendisinde o arzu şiddetle mevcûd idi. Fakat memâlik-i Osmâniyye'nin tazîyîk-i istibdâd altında olduğunu gazetelerde okuyordu. Şarkdan geilenlerden iştiriyor. Bu cihetle Osmanlı ehl-i irfâniyla serbestce mülâkî olamayacağından, mübâdele-i efkâr-ı ilmiyye edemeyeceğinden, kütübhanelere girip nevâdir-i âsâr-ı mensûhayı tedkîk ve tetebbu' eyleyemeyeceğinden emîn idi. Fi'l-vâki' umûr-ı siyâsiyye ile meşgûl olmadığından kendisinin diğer züvvâr-ı ecânib gibi dâ'i-i şüphe bir hâli bulunmayacağı tabî'i idi. Fakat devr-i sâbıkda bed-hâh olan ecnebî seyyâhînî gibi hayr-hâh olan züvvâr-ı fezâ'il-şî'âr dahi casus ta'cîzinden âzâde kalamadığından kalbinde Osmanlılar için hûsn-i niyyetden başka bir his beslemeyen Gibb'in harekât ve mu'âmelâtı dahi sû-i te'vîle uğrayacağında şüphe yok idi. Memleketimiz ahvâlinin o makûle fenâlikârlarından âgâh olan mü'ellif erbâb-ı zulmün kahr olup ve edilip de vatanımızda bir devr-i hürriyyet açılmasına bizim kadar hâhiş gösterir ve ziyyâret için öyle bir devr-i hürriyyetin küşâdına intîzâr eylerdi.

Mü'ellifin kütübhanesinde bulunan nefîs veya nâdir kâffe-i âsâr-ı mensûha British Museum Kütübhanesi-i Umûmîsine vafk edildiği gibi mâlik olduğu kâffe-i âsâr-ı matbû' anın Avrupa lisânlarında muharrer bulunan ve ahvâl-i şarkîyyeye dâir olan nûshaları dahi zevcesi tarafından Dersaadet Ingiltere Sefâreti Kütübhanesi'ne ihdâ olumuşdu. Büyük, küçük üç yüz mütecâvîz kütüb-i matbû'a-i Türkiye ise Cambridge Dârû'l-fünûnu Kütübhanesi'ne verilmişdir. Gerek bu Türkçe kitâblar, gerek mezkûr kütübhanede evvelce toplanmış olan âsâr-ı İslâmîyye yine müteveffânın zevcesi tarafından teberru' edilen akçe mukâabilinde istihzâr olunan hücre-i mahsûsada muhâfaza olunmaktadır. Dârû'l-fünûn Kütübhanesi me'mûrları bu hücreye müteveffânın nâmına nisbetle Gibb Room diyorlar. Osmanlı nâşir ve mü'ellifleri tarafından Dârû'l-fünûn-i mezkûr kütübhanesine ileride ihdâsi me'mûl bulunan kitâblar ile Gibb hûcresindeki âsâr-ı Osmâniyye'nin tezâyüdü Osmanlılık için mûcib-i şeref bir şey olur i'tikâdındayım.

H. H.

* * *

SABÂH EZÂNINDA

Tâ uzaklarda gamlı zemzemeler
Aks ederken sükûnet-i leyle:
Her taraf pek melûl, hâbîde!
Sîne-i şebde ağlıyor her yer...

.....
Yükselir, yükselir, semâvâta,
Dökülür katre katre cennâta
Şehka-i kalb içinde: Lâfzullah!
Bu, karanlıkda haykıran bir âh,
Ki semâvâta arz-ı aşk eyler...

Ariyor sanki, râh-ı zulmetde,
Bu cihân-ı hakîr-i mihnetde:
Gönlüne cenneti irâ'e eden
Bir sadâ-yı selâm, bir rehber ...
İstiyor sanki, her figâniyle,
Rûh-ı pür-zâr-ı tercümâniyle:
Ömr-i insânı muttasıl kemiren
Bütün âlâmî târumâr etmek,
Sonra, dünyâdan ayrılop gitmek ...

Gâh: Bekler durur, cevâb-ı necât
Bir enîn-i hazır ile inleyerek;
Gâh: Bir derd-i nâ-ümîd-i hayat
İle bağırrır sükûtu dinleyerek...

.....
Lâkin, cevâb gelmedi... müstağrak-ı sükûn
Âlemle, kâ'inât!
İndi zemîne pek heyecanlı ve pek zebûn:
Binlerce "es-Salât"...

Osman Fahri

* * *

Abdülhâmid'in Hal'i
ve Hindistân Matbû'âtı

Misir matbû'âtı mu'teberesinden el-Menar meccelle-i celîlesinin nûsha-i ahîresinden iktibâs olunmuşdur.

ABDÜLHAMÎD'İN HAL'-İ MEŞRÛ'U, İNKILÂB-I MES'ÛD-İ OSMÂNÎ

Lahor'da müntesir Cerîde-i Vatan sâhibi sadîkimiz Mu-lay Muhammed "Înşâallah Înkilâb-ı Osmânî"ye dâir beyân-ı te'essüfî hâvî bize iki makâle irsâl etmişdir ki biri kendi e-ser-i kalemi olup hal'i müte'âkib neşr olunan cerîde-i mezkûrenin ilk nûshasına derc, diğeri İngilizce yazılıp *Observer* gazetesiyle neşr olunmuş; mûmâ-ileyh bu makâleleri mütâ-la'a ile beyân-ı re'yimizi arzû etmiş olmasına mebnî her iki-sini aynen cerîdemize derc ile teşrif-i ahvâli vazîfe addeyedik.

Serâpâ hilâf-ı hakîkat olan mezkûr makâleler Menâr'a derc olundukdan sonra bast-ı mukaddimâta şuru' ile evvelâ asr-ı hâzırda bî-nihâye matbû'ât, türlü türlü vesâ'it-i istitlâ'ât beyne'n-nâs tedâvül edip dururken [231] âlem-i İslâmiyet'e hâlâ yâr u ağıyârin iğfâlâtına, i'mâl-i desâ'is-i gûnâ gûnuna

meydân verecek cehâlet istilâsınaibrâz-ı fart-ı esef edilmiş, sâniyen Hind ve Mısır ve Cava âhâlî-i İslâmiyyesine Devlet-i Aliye'ye müte'allik her husûsda hifz-ı i'tidâl ve tedkîk-i ahvâl vücûbuna dâir vesâyâ-yi hakîmâne îrâd, zevâhir-i ahvâle kapilarak ifrât-perestâneibrâz-ı temâyül muzir olacağı gibi izhâr-ı gayz ve tahâmûl de ne kendi haklarında, ne de merkez-i celîl-i hilâfetin siyânet-i hukûk-ı vâcibesi bâbında netâyic-i hasene husûle getirmeyeceği izâh olunmuşdur. Müte'âkiben ber vech-i âtî idâre-i kelâm olunmakdadır:

Cerîdemizin nûsha-ı kadîmesine mûrâca'at edenlerin i'tirâfa mecbûr olacakları üzere bu tavsiyeleri biz âlem-i İslâmiyet'e hitâben on seneden beri neşr ü i'lân etmekdeyiz. Abdülhamîd'in seyyî'ât-ı sâriyyesi tamâmen kesb-i vuzûh etmemiş bulunduğu sirada biz de hüsîn-i zan ile bazı mertebe te'vîlat ve müdâfâ'âtda bulunurduk, mu'ahharan hakîkat-i hâl, maksad ve me'âl bi'l-vûcûh teyakkun edilmiş olmakla Sultân-ı mahlû'un sitâyiş ve medâyihiyle, setr-i mesâvîsiyle iştîgâl artık büsbütün eser-i hamâkat yâhud ta'ammûden ikâ'-i cinâyet add olunmak iktizâ ederdi. Ma'a hâza bu meslek-i nâ-hemvâre sâlik olanların ardı arası kesilmiyordu.

İşte gerek menâfi' -i gayr-i meşru'a, gerek sâthîyyâta ibti-nâ kilinan ictihâdât-ı bâtila sâ'ikasıyla cerâ'id-i mütenevvi'a tarafından işâ'a olunan ekâzîb ve telbîsâtın bugünde te'sîrât-ı dilhîrâşânesi gayr-i kâbil-î inkâr derecede bulunuyor.

Müddet-i medîdeden beri kulakları bu türlü yalanlarla dolmuş olan mugfeller secde-i şûkrân ile telakkî olunacak in'âm-ı azîm-ı Ma'bûd'u, bâ'is-i hayat-ı İslâm olan inkilâb-ı mes'ûdu hoş görmüyorkar, takdîr edemiyorlar, hakâ'ik-ı ahvâlden bî-haber kaldıkları cihetle bütün ümmet-i Osmâniyye, ricâl-i ilmiyye ve askeriyye sú-i zandan kendilerini alamıyorlar.

Bunların zu'm-ı bâtilârınca bütün Osmanlı ümmeti, er-bâb-ı irfân ve hamîyyeti, ahrârı ve ebrârı, bi'l-cümle cemâhîri, a'yâni ve meb'ûsâni hatâya kapılmışlar, tarîk-ı hakdan çıkmışlar, kâfir-i ni'met ve cânî-i devlet olmuşlar da yalnız başına Abdülhamîd muhik ve musîb imiş. Onun taht-ı saltanatında bekâsiyla dîn ü devlet mahfûz kalırmış, zevâliyle her bî-hatar-ı azîme giriftâr olurmuş.

(فِي الْلَّهِ وَلَا يَعْوَزُ) Ey erbâb-ı fîkr ü insâf! Allah için söyleyin bu çeşit akıllar hayretinize bâdî olmuyor mu ki tam sülüs asır, otuz üç sene müddet içinde dîn ü devlete zerre kadar hizmeti görülmeyen, bilakis devletin izmihlâlinde, dîn-i mübîn'in inkîrâzından başka netâyic-i vahîme tevlîd etmeyecegi âşikâr bulunan cihâta hasr-ı mesâ'î eyleyen bir hüküm-dâr-ı müstebidin hâmî-i dîn ve hâris-i müslimîn i'tikâd olunmasına sâ'ik oluyor? Böyle bir akla mâlik olanlar bir kere de gözlerini açıp baksalar Abdülhamid'in devr-i menhûs-ı saltanatında devlet ve milletimiz evc-i a'lâ-yi terakkîye mi is'âd, yoksa girdâb-ı ummâne mi ıskât olunduğunu görürler. O devr-i meş'ûmda bütün gavâ'il ve müşkilât matbû'âtın dilini bağlamak, erbâb-ı hamîyyetin boğazını sıkmak ile setr ü ihfâ olunuyordu, şimdî olanca iğtişâş ve tezebzübyle bütün ahvâl meydân-ı alâniyyete çıktı, ricâl-i hûkûmet, vûkelâ-yi millet İslâhâsına sarf-ı himmet ve bezl-i gayret ediyorlar. Allah cümlesi muvaffak buyursun.

Mecelle-i mezkürede bu icmâle dâir hayli tafsîlât i'tâsîn- dan sonra maksada sürü'la söyle deniliyor: Bu temhîdât-ı umûmiyyeden ba'de'l-ferâg makâlelerdeki hatî'âtı ale't-tâfsîl beyâna bed' ediyoruz.

Yalnız makâle-i sâniyenin sadrına Roma İmparatorlarından Julius'un mertebesine dâir Shakespeare'in beyitleri dercini nâ-bemahal görmekde olduğumuz gibi birinci makâlede vâki' Abdülhamîd'in sukût-ı nâgîhânîsinden dolayı âlem-i İslâmîyet'in ye's ü mâtemine müte'allik iddi'âları zâ'id ve bî-mâ'nâ bulduğumuzdan müstağnî-i cevab addetmekdeyiz. Bugün "lillâhi'l-fazlî ve'l-minne" bi'l-cümle âlem-i İslâmî-i Osmânî müddet-i hayâtında nâ'il olmadığı surûr-ı bî-pâyâna müstağrak olarak i'lân-ı şâdümâni etmekdedir.

Evvêlâ Cerîde-i Vatan'daki de'âvî-i acîbeyi, ba'dehu diğer makâlenin ihtiyâbîyle eyleiği mebâni-i sahîfeyi mevzû'bahs edeceğiz. Sadîk-i gayûrumuzun makâlesindeki ihticâcât i'lân-ı hürriyyet zamanı ile devr-i istibdâda â'id olmak üzere iki kisma münkasem olmaktadır. Bunların birinci kismini telhîs edince Abdülhamîd'in Meşrûtiyet'e, Kânûn-ı Esâsi'ye muhabbet ve ihlâsını mü'eyyid olacak vûcûh-ı sitten ibâret buluyoruz:

1. Temmuz on'da sefk-i dimâdan teharruz ile Kânûn-ı Esâsi i'lânına mübâderet.

2. Tarafdar-ı Meşrûtiyyet olduğunu defâ'atle tasîh, yemînle te'kîde himmet etmek.

3. Meclis-i Meb'ûsân'ı ziyâretle ibrâz-ı muhabbet, sû'-i ta'arruza dâir harekâtdan mücânebet eylemek.

4. Kendi hîrâsetine mahsûs asâkirî de Harbiye Nezâreti'nin emrine tâbi' kîlmak, Dersaadet'de bulunan asâkirîn ihrâcâna muvâfakatla Rumeli asâkirînin himâyesine râzî olmak.

5. On Bir Nisan Vak'ası'na karşı müdâfa'aya bi'l-vûcûh hâ'iz-i kudret bulunduğu hâlde teşebbüsâtda bulunmamak, bilakis Yıldız Kasrı'na istîlâ edecek Hareket Ordusu'na teslim olmalarına dâir asâkir-i muhâfizaya evâmir isdâr etmek.

6. Memleket ve vatana ihlâsını te'yîd için Avrupa devletlerinden birinin himâyesine mûrâca'atdan istînkâf eylemek.

-mâba'di gelecek nûshada-

* * *

[232] HUKÜK ALİ MÜRTEZÂ EFENDÎ MES'ELESİ

Sâyân-ı ibret bir cilve-i sübhâniyye eseri olarak hukük-i gayrı muhâfazaya muvaffak olabilmek için senelerce tahsîl-i ulûm-ı hukukiyyeye hasr-ı mevcûtiyyet etmiş olan hukük me'zûnları bu hafta doğrudan doğruya kendi hukük-ı müktesebelerine havâle olunan sihâm-ı ta'arruzu ilmen def'e muvaffak olamamak sûretille mazhar-ı ibtilâ olmuşlardır.

Meclis-i Meb'ûsânımızın eyyâm-ı ahîredeki müzâkerâtına dâir olan neşriyatî mütâlâ'a edenlerin hukük me'zûnlarının terakkî ve tefeyyûzleri için memleketimizde yeni bir

devrin bed' etmiş olduğunu anlarlar. Adliye mesleğini ihtiyâr eden me'zûnîn; haklarında âtîdeki kavâ'idin tatbîk olunacağı i'tikâdında bulunuyorlardı:

1. Kuvve-i adliye için kabûl olunan umûmî nazariye ki her mertebe müntesiblerinin aynı seviyye-i irfânda farz olunması ve terakkînin dâimâ sira ve kademe tâbi' olmasıdır.

2. Ehliyeti hey'ât-ı intihâbiyyenin takdîr etmesi müstahîl olup zîrâ mikdâri kesîr olan me'zûnların ale'l-infirâd her birinin mezîyyet ve kâbiliyyetinin bi-hakkîn tebyîn ve tedkîki müte'assir ve hattâ müte'azzir bulunduğuundan tabî'atîyle berât-ı ehliyet olan şehâdetnâmelere mûrâca'at olunmak ve şehâdetnâmelere ise derecât-ı ehliyet muharrer olduğundan alîyyû'l-a'lânîn a'lâya, a'lânîn mâ-dûnuna tefevvûku kabûl edilmek ve şu kadar ki her sene mektebden talebe neş'et etmekde olduğu cihetle dâimâ bir dereceyi tercîh mâ-dûnunda bulunanların büsbütün turuk-ı tefeyyûzunu sedd edeceğinden şehâdetnâmelerin derecesine bakılmaksızın neş'et i'tibâriyle mukaddem senenin mu'ahhar sene me'zûnlarına takdîminin ehven-i şerreyen telakkisi ve ma'amâfi tevdî' olunacak vazifenin ehemmiyyetine göre sinîni mütekâribe me'zûnlarından bazen alîyyû'l-a'lâları tercîhin zarûretlerin mikdârlarıyla takdîr olunacağı sûretille mukayyeden kabûlü gibi kuvve-i adliyyedeki hasâ'is ve imtiyâzâtın levâzımı cümlesiinden olan ahvâl.

3. Sifat-ı hâkimiyeti bulunanların ehliyet-i mefrûzasını tastîr ve tanzîm edecekleri i'lâmâtîn ve eczâ-yî mahkemeden ma'dûd olanların dahi hâl-i temâsda bulundukları mehâkim hey'âtının bu bâbdaki şehâdetlerinin isbât edeceği yolunda kabûl olunan fikir ki adliye intihâb encümeni hakkındaki nizâmînâmenin üçüncü maddesi bunu göstermekdedir.

Müntesibîn-i adliye devr-i istibdâdda re's-i idârede bulunan zevâtâ karşı mehmâ emken bu kavâ'id dâ'iresinde muhâfaza-i hukuka sâ'î bulunmuş ve nezâretde imkân müsâ'id bulundukça bu cihete mümâşât ederek adliyede kavâ'id-i mesrûdeye müstenid olan usûl ve te'âmûl lâ-yete-gayyer bir tarzda te'essûs eylemişdir. Ma'amâfi bu te'âmûl ve kavâ'idde ri'âyet için kuvve-i te'yîdiyye nâzırıların nasfeti ve hey'et-i intihâbiyyenin mehâfetullah te'sîri ile haksızlık- dan tehâşîleri keyfiyyâtından ibâret kalıyor ve bu gibi ma'nevî kuvâ-yî te'yîdiyye meslek müntemilerinin kânûnen matlûb olan huzûr-ı bâl ve istirâhât-ı kalbiyyelerini te'mîn edemeyerek her ihtimâle karşı alâkadârların mâddî bir havf-i mes'ûliyyete ma'rûziyetleri arzu olunuyordu ki o arzûyu da Meşrûtiyet'in bâliğan mâ belâğ te'mîn edeceği tabî'i idi. Bu cihetledir ki Meşrûtiyet'in memleketimize avdeti kuvve-i adliyyeyi temsîl eden zevâtîn işbu nukât-ı nazârîni mü'eyyid bir keyfiyyet telakkî olunarak bu bâbda ayrıca bir devr adedilmemiştir. Geçen haftaya kadar hâlin bu minvâl üzere devam etdiğini görürüz fakat usbû'-ı mâzînin ihtiyâbî eylediği bir vak'a-i acîbe bütün bu nazariyât ve kavâ'idi zîr ü zeber ederek işâret etdiğimiz vech üzere memleketimizde kuvve-i adliye için yeni bir devir küşâd eylemiştir.

İşte bu vak'a Ali Murtaza Efendi Mes'elesi diye ihtiyâr eden ve az bir zamanda pek mütenevvi' safhalar gösteren

vak'a-i ma'lûmedir sûret-i hüdûsunü bir kaç söyle ihtisâr edelim:

Mekteb-i Hukûk me'zûnlarından kîsm-i a'zamının rahle-i tedrisinde perverîşyâb-i fazl u kemâl oldukları ve dershânelerde dâimâ hanûn ve müşfik olarak tanittıkları mu'allimleri Mahmud Esad Efendi hazretleri Adiliye Nezâreti Vekâleti'ne ta'yîn olunur. Muhterem hocalarının mensûbu bulundukları nezârete velev ki bir müddet-i muvakkate olsun şeref-bâş olması me'zûnlarca tilmîzâna hissîyat-ı ihtirâm ile meşbû' a'zîm meseretler ile telakkî ediliyor. Bâ-husûs vekâletleri hen-gâmında esâsen Kânûn-i Esâsi'nin taht-ı zîmân ve te'mîninde olan te'âmûlât-ı meşrûhanın bir kat daha kesb-i takviyyet edecek ümidi edilerek devr-i istibâdâda işbu kavâ'idi âgâh ve gayr-i âgâh bazı zevâtın müdâhalesinden endîşenâk olan me'zûnlar için artık korkulu rû'yâ görmek devirlerine büsbütün vedâ' edildiği zannolunur. Ve tam bu sırada fâzîl-i müşârun-ileyhin riyâseti altında intihâb encümeninin in'ikâd ederek kuvve-i adiliye menâsibinden ma'dûd bulunan merkez müdde'i-i umûmî mu'âvinliğine bir zâtîn intihâb edilmekde olduğu istihbâr edilir. Me'zûnlar bu vakûr kavâ'idi-i adâlet mu'alliminin netâ'ic-i himemâtına intizâren en kıdemli refiklerini tebrîke hazırlanırlar. Lâkin ufak bir şâyi'a bu samîmî muhîtin sâfiyetini tağşış eder. Mu'allimlerine müntesib ve müntemî olmak üzere tanındıkları ve henüz mektebeden neş'et eylediğini bildikleri bir refiklerinin pek çok sene evvel neş'et etmiş ve adiliye mesleğine daha evvel sülük eylemiş oldukları hâlde kendilerine tercîh edildiği haberini alırlar. Fakat ibtidâ'en buna inanılmaz bazı mu'zib arkadaşların Mâliye ve Defter-i Hâkânî nezâretlerindeki icrâ'ati telmîh ettikleri zannolunursa da çok geçmez keyfiyyet te'eyyûd eder me'zûnlarda tabî'î büyük bir galeyân görülür. En masûn ve mahfûz telakkî ettikleri bir hakk-ı müktesebi mu'allimleri delâletiyle zâyi' etmeleri kendilerine pek girân gelir. Şikâyetler başlar. Keyfiyet Millet Meclisi'ne aks eder. Ateşin mûbâhasât [233] cereyân eder. Nâzir vekili pek çok müşkilât ile tahlîs-i girîbâna muvaffak olur. İşte mes'elenin şekl-i zâhiri bundan ibâredir. Fakat şekl-i ilmîsı büsbütün başkadır. Zîrâ me'zûnlar kuvve-i adiliye için mevzû' kavâ'idi din zîr ü zeber edildiğini ve hukûk mekteplerinin ziyâ'ına sebebiyet verildiğini iddi'â ediyorlar. Acaba bu zehâbları doğru mudur? Hakikaten me'zûnların ihticâc etmekde oldukları kavâ'id nazâriyyât-ı ilmiyyeye tevâfuk ediyor mu? Nâzir vekili efendi hazretlerinin meclisdeki müdâfâ'ati ve kendilerine müzâhereten bazı zevat cânibinden dermeyân edilen mutâ-la'ât ve mülâhâzât ne derecelerde isâbete karîndir? İşte bu esâsları şu makalede mevzû'bahs etmek ister ve hukûk me'zûnları için bir mes'elev-i hayâtiyye olan ve sâ'atlerce Millet Meclisi'ni dahi işgâl ederek ta'yîn-i esâmî sûreTİyle re'ye mûrâca'at derecesinde bir ehemmiyet-i mahsûsa ihrâc eylemiş bulunan şu mes'eleye Sirâtimüstakîm sahîfelerinden bir kaçının hasr ü tahsîs olunması kâri'în-i muhteremece tefekkuh-i hukûkî kabilinden telakkî olunarak istiksâr edilmeyeceğini ümid eylerim:

Ezmine-i ahîrede memleketimizde gâh âlet-i ta'arruz ve gâh siper-i müdâfâ'a ittihâz olunan tedâhûl ve tevâzün-i ku-

vâ mes'esinden tesrîhâta şurû' eder isek hem de'b-i müttahaze mütâba'at etmiş ve hem de mes'elenin en mühim ve rûhlu noktasından söze başlamış oluruz.

Kuvâ-yı umûmiyyeyi ulemâ' üçe ayırmıyor: 1. Kânûniyye, 2. Adiliye, 3. İcrâ'îye. Yani kânûnu yapmak, tatbîk etmek, icrâ eylemek kuvvetleri. Bunların mâhiyetleri îcâbinca her birinin kendisine hâs bazı ahvâl ve levâzîmî vardır ki birinde cârî olan kavâ'id diğerinde mer'i ve mu'teber olamıyor. Ulemâ' selâmet ve muvâzeneyi bu kuvvetlerin birbirine adem-i tedâhûlü hâlinde görüyorlar ve bu husûsda şâyân-ı dikkat ve i'tibâr misâller kayd ediyorlar. Ezmine-i ûlâ için Romalıların ezmine-i ahîre için Çinlilerin âkibeti işte bu misâller cümlesiindendir. Hakikaten her iki kavim bu husûsda mübâlâtsızlıklarının cezâsını pek ağır bir sûretde çekdiler. Bi-nâ'en-aleyh tedâhûl-i kuvâ felâketinden ihtirâz-ı hûkûmât için gâyet ehemmiyetli bir düstûr olmak üzere kabûl olundu. Ve bu ümniyyeyi te'mîn etmek üzere mâhiyat-ı kuvâsının istilâzâm eylediği hasâ'isin tefrîk ve temyîzine pek büyük i'tinâlар gösterildi ez cümle: 1. Kuvve-i Kânûniyyeyi, kuvve-i adiliyyeyi temsîl edecek zevât için intihâb ve kuvve-i icrâ'îyyeyi temsîl edecek olanlar için ta'yîn usûlü kabûl olundu. 2. İntihâb için şartlar yegân yegân ta'dâd ve tafsîl ve ta'yînde ise yalnız kuyûd-i umûmiyye ile iktifâ edildi. 3. Aranılan fevâ'ide göre kuvvetlerden birine imtiyâzât-ı mahsûsa bahş edilip diğer andan mahrûm bırakıldı. Meselâ mevzû'bahsımız olacak olan kuvve-i adiliyyeye hâkimlerin lâ-yen'azilliği, terakkîlerinin bir sûret-i salîmeye rabtyla azl-i ma'nevîden dahi vikâye olunmaları, mehâkîmin istiklâli, herkesin mahkemesine tâbî' bulunması, müdâfâ'ânın serbest, muhâkemînen alenî olması gibi imtiyâzlar verildi ve bu kabîl imtiyâzâta müstenid kavâ'id-i mahsûsa vaz' edildi. Hâlbuki kuvve-i icrâ'îyyede me'mûrîn her zaman kâbil-i azl olması ve her biri âmirinin ta'lîmâti ve ilcâ'-i mesâlihe vukû' bulacak istîzânlar ile mukayyed bulunması, ve umûru iktizâ-yi hâl ve zamana göre hafiyetten temsîyyet esâsi kabûl olundu demek ki her kuvvetin mâhiyyeti neyi îcâb ettiriyor ise onu takviye edecek esâslar kabûl ve vaz' olunuyor.

Bu cümleden olmak üzere kuvve-i adiliyyeyi temsîl eden zevâtın sûret-i terakkîleri hakkında vaz' olunan kâ'idelerin muhâlifi kuvve-i icrâ'îyye için kabûl olunmuşdur. Meselâ: Kuvve-i adiliyyenin terekküb ettiği zevâtdan birinin terakkisi husûsunda kimseye hakk-ı takdîr tanılmamışdır. Zîrâ hakk-ı takdîrin istinâd edeceğî husûsât kuvve-i adiliyyede mefkûddur. Vaz' olunan esâslar bu zevâtın cümlesinin derecesinde aynı seviyye-i irfânda mefrûz olmalarını iktizâ ettirmekdedir. Şu hâlde hakk-ı takdîr ehliyet cihetinden mevzû'bahs edilemez. Evsâf-i sâ'irede de aralarında müsâvât vardır. Yani öyle mefrûzdur, icrâ olunacak vazîfe ve sûret-i ifâsi dahi mu'ayyendir. Evsâf-i mevcûde o vezâ'ifi mükemmelen ifâya muktezîdir. Vazîfelerinden fazlası kendilerinden intizâr olunmaz. Yani mütezâyid bir ehliyet aranmaz. İşte görülüyor ki hakk-ı takdîrin tabî'atiyle mahall-i istî'mâli kalmıyor. Ma'amâfih hakk-ı takdîr esâsının kabûlü lâzım gelse kuvve-i adiliyyeye bahş olunan en mühim imtiyâz ki mehâkîmin istiklâlidir sektedâr olur. Zîrâ hâkimler terakkîleri husûsunda

hakkı takdîri hâ'ız bulunanların te'siri altında kalır. Onların rızalarına tevfik-i hüküm etmeğe beseriyet ilçâsiyla müte-mâyil bulunur. Fakat burada bir su'âl hâtıra gelebilir ki mesleğe ilk dâhil olanlar hakkında behemehâl hakkı takdîri isti'mâli lüzûmudur. Fakat cevâbi pek basıtdır kânûn kuvve-i adliyyeyi temsîl edenler hakkında hakkı takdîr kabûl etmiyor. Ve bunu kabûl etmemekle istiklâlin tahtı te'sîrde kalmamasını gözediyor. Hâlbuki henüz mesleğe dâhil olan kuvve-i adliyye eczâsında olmadığı gibi onun hakkında hakkı takdîrin isti'mâli mülâhaza olunan mahzûru da müstelzim değildir. Bi'l-fi'l hâkim olmayan adamın tahtı te'sîrde kalmasında hiç bir mahzûr yokdur. Ma'mafih bazı memleketlerde bu kadarcık bir hakkı takdîri bile kuvve-i icrâ'iyye me'mûrlarına bırakılmışlar, kuvve-i adliyye eczâsında ma'dûd zevâtdan müteşekkil komisyonlara, hey'âta tevdî etmişlerdir. Nitekim bizde de 305 târihli kânûn ile bu tarz kabûl olunmuşdur. Bu kânûnun birinci mâddesinde aynen şu sarâhatler görülür. "Birinci madde: Rû'esâ ile Dersaadet mehâkimî a'zâsi misilli bâ-irâde-i seniyye nasb ve ta'yîn olunan me'mûrîn-i adliyye encümen-i intihâb tarafından ve taşra mehâkimî a'zâsi ve mukâvelât muharrirleri gibi Adliye Nezareti'nden ta'yîn kilinan me'mûrîn-i sâ'ire Bidâyet Mahkemeleri rû'esâ ve a'zâsından ve beş zât dan mürekkeb olmak üzere müteşekkil diğer encümenden intihâb olunur."

Hâlbuki kuvve-i icrâ'iyyede me'mûrların ta'yîninde âmir-i icrâlara hakkı [234] takdîr tanılmışdır zîrâ vezâ'if mütenevi'dir. Ve vaz' olunan kavâ'id ve ta'lîmât ile kâffesini ihâta mutasavver değildir. Çok zamanlar me'mûrların ma'rûz kaldıkları vezâ'if-i gayr-i montazîrada ictihâdât-ı fikriyelerinden başka müzâhirleri bulunmaz. Ehliyetli olan bir me'mûr bu vazifeyi de memleketin menâfi'ine muvafik olarak ifâya muvaffak olur. Fakat ehliyetsiz en muhterem ve azîz telakki olunan bir hakkın ziyâ'ına mücerred cehâlet ve adem-i kifâyetinden dolayı sebebiyet verir. Binâ'en-aleyh âmir-i icrâ hîn-i ta'yîninde buralarını nazara alır. Nazara alabilmek için de kendisinde bir hakkı takdîr bulmak lâzım gelir hakkı takdîr nez' olunursa bu fâ'ide fevt edilir. Görülüyör ki kuvvetlerden birinde mûcib-i menfa'at olan bir esâs diğerinde müstelzim-i mazarrat oluyor. Birinde ne derece tavsiye olunmak lâzım gelir ise diğerinde de o derece tahâr edilmek iktizâ ediyor. İşte bu tezâd kuvvetlere tevdî olunan vezâ'ifin mâhiyeti îcâbatından olarak tekevvün etmekdedir. Yine bu terakkî mes'elesinde 2. bir kâ'ide de kidem mes'elesidir. Kuvve-i adliyyede kideme ri'âyet zarûridir. Başka sûretle hâkimler terakkî edemez. Çünkü ehliyeterin mütesâvî olması mefrûzdur. Cümlesi kânûnun ta'dâd ettiği bütün ev-sâf ve şerâ'iti hâ'ız bulunmakdadırlar. Kuvve-i adliyye menâsibinden birinin münhal olması hâlinde ne yapılacak? Kimsede hakkı takdîr yok ki takdîri olan zât veya hey'et takdîrini isti'mâl etsin de bir zâtı o münhal olan yere getirsin. İmdi çâre kidemi olan zâtın o makâma tabî'atiyle geçmesinden ibâret kalır. İşte bu kidem usûlünü tevlîd eder. Ma'amâfi kuvve-i adliyyede kabûlü zarûrı olan bu usûl nazara alınmasa bu kuvvetin en mühim imtiyâzi olan hûkkâmın lâ-yen'azilliği esbâbı ihlâl edilmiş olur. Zîrâ azl yalnız

azl-i mâddî olamaz azl-i ma'nevî de olabilir. Hâkimi azl-i ma'nevîden siyânet terakkisini te'mîn ile kâbildir. Bidâyet hâkimi terakkisini muhakkak bilmek ise istinâf hâkimliğinden azl olunmuş demekdir. Terakkîyi muhakkak bilmek kazîyesi ise ancak kideme ri'âyet hâlinde mutasavverdir. Memâlik-i mütemeddinîn kâffesinde kuvve-i adliyye menâsibâna irtikâ için bu esâs kabûl olunmuştur. Memleketimizde de 305 târihli kânûn esâsın cârî olacağını sarâhaten ta'yîn ediyor.

"On altıncı madde: İntihâb encümenlerinde hey'et-i mümeyyizeden gelen defterde esâmîsi muharrer olanların imtihanda ibrâz ettikleri derecât-ehliyyetde müsâvât bulunduğu hâlse kideme göre intihâb edilir". (Hükkâm ve me'mûrîn-i sâ'ire-i adliyyenin usûl-i intihâb ve ta'yînlerine dâir kânûnnâme.)

Teşkilât-ı Mehâkim kânûnunda da bir hâkimin mâ-fevk mahkemesi hey'et-i hâkimesine dâhil olabilmesi için mahkemesindeki hizmeti bir müddet ile tahâdîd olunmuşdur.

"Kırk üçüncü madde: Bir kimse Bidâyet Mahkemesi a'zâlıgına ta'yîn olunmak için sû'-i ahvâl ile müştehir olmakla beraber evvelâ yirmi beş yaşıını ikmâl etmiş olmak sâniyen cünha ve cinâyet cezâsiyla mahkûm olmamış bulunmak sâlisen Adliye Nezâreti'nin intihâb encümeni huzûrunda bi'l-imtihân kabûl olunmak veyâhûd bir mahkemenin a'zâ mülâzimliğinde ve mümeyyizlik veya zabit kitâbetinde dört sene hizmet etmiş olmak şartdır."

"Kirk dördüncü madde: Lâ-ekall otuz yaşında olup da dört sene Bidâyet Mahkemesi'nde a'zâlık etmiş olanlar Bidâyet Mahkemesi riyâsetine veya İstînâf Mahkemesi a'zâlıgına ta'yîn olunabileceği gibi İstînâf Mahkemesi riyâsetiyle Mahkeme-i Temyîz a'zâlıgına ta'yîn olunabilmek için dahi lâ-ekall kırk yaşında bulunmak ve Bidâyet Mahkemesi riyâsetiyle İstînâf a'zâlığında veya bu me'mûriyetlerin ikisinde dört sene müddet bulunmuş olmak lâzımdır ilh..." (Teşkilât-ı Mehâkim Kânûnu.)

Şu müddeti ikmâl etmeyen mâ-fevk mahkemesine geçmez deniyor yani ehliyet aslâ mevzû'bahs olmuyor, zîrâ işâret olunduğu vech üzere cümlesinin ehil olması mefrûzdur. İfâ-yi vazifede rûsûh ve meleke aranıyor bu da müddet ile olur o müddet de ta'yîn olunuyor. İşte bu kidem usûlünün bir netîce-i tabî'iyesi olduğu gibi kidemin kuvve-i adliyye terakkîde yalnız mahlas olarak değil ayrıca fevâ'id-i mahsûsayı dahi müstelzim olarak telakki edildiğini müsbit berâhîn-i vâzihadandır.

Hâlbuki kuvve-i icrâ'iyyede kidem usûlü pek muzırdır. Muvaffakiyet-i idâreyi muhil başlıca esbâbdandır. Kuvve-i icrâ'iyyenin askerlige â'id kısmında kidem usûlünün kabûlü ulemâ arasında bir mes'eledir. Yalnız askerlikde bu usûlün tatbîkine temâyûl edenler var. Fakat aksâm-i sâiresinde aslâ kabûlü cihetine gidilmemişdir. Zîrâ bir kere me'mûriyet terakkî ettikçe vezâ'if-i idâre başka bir ehemmiyet alır kuvve-i adliyyede olduğu gibi mesâ'il-i icrâ'iyyenin her birine temâs eden maddeyi gösterir elde bir kitab yokdur. Ekser husûsânda muvaffakiyet; icrâ eden zâtın zekâ ve iktidârına vâbestedir. Demek oluyor ki kidem usûlü kuvve-i adliyyede

ne kadar nâfi' ise kuvve-i icrâ'iyede o derece muzırdır. Te-tebbu'âtımızı tevsi' eder isek her kuvvette tanılan mâhiyet i'tibâriyle daha böyle pek çok farklar bulabiliriz. Fakat bu iki fark mevzû'bahs edeceğimiz mes'eleyi tenvîre kâfi olduğundan bu kadarla iktifâ ederek asıl mes'eleye rucû' için kânûnlarımızın bu esâsları te'yîd eden ahkâmını tedkik etmekliğimiz lâzım gelir. Şimdi bir kere kuvve-i adliyye menâsibi na geçmek için kânûnlarımızın ahkâmı neden ibâretdir buna bilmeliyiz:

Kânûn işbu menâsibi iki kısma ayırmaktadır: 1. Mertebe-i ûlâ, 2. Mertebe-i sâniyye. "Üçüncü mâdde: İmtihan iki mertebede olarak icrâ edilir birincisi hâkimiyet sıfatını hâ'iz olmayan ve ikincisi hâkimiyet sıfatını hâ'iz olan me'mûrîne mahsûsdur. (305 târihli kânûn.)

Bu me'mûriyetlere geçmek için ya Mekteb-i Hukûk'dan neş'et etmeli "Otuz ikinci madde: Mektebden me'zûniyet şehâdetnâmesini hâmil olan talebe mehâkim-i nizâmiyyede lâ-ekall bir sene a'zâ mülâzemetinde istihdâm olunduktan sonra Dersaadet ve vilâyât mehâkim-i ibtidâ'iyyesi a'zâlığında bulunmaya kesb-i [235] liyâkat eyleyecekler ve hidemât-ı adliyyede bi't-tedârîc terakkîyâta nâ'il olacaklardır. –Hukûk Mektebi Nizâmnâmesi– On dördüncü madde: "Mekteb-i Hukûkdan aliyyü'l-a'lâ ve a'lâ derecesinde şehâdetnâme almış olanlar ikinci ve karîb-i a'lâ derecesinde şehâdetnâme alanlar birinci mertebede mu'ayyen olan me'mûriyetlere ta'yîn olunacak ve mektebden neş'et etmeyenlerin imtihânları bunlara kiyâsen icrâ kilinacakdır. –305 târihli kânûn" veya mertebelere âid imtihânı vermelidir. "Altinci madde: Ma-zülinden hizmet-i adliyyeye girmek isteyenlerden mesâvî-i ahvâli veyâhûd tebeyyün edecek iktidârsızlığı cihetile üç def'a azl edilmeyen ve sûret-i zâhire ile istihdâmında mâni'-i nizâmi olmayanlar evrâkî ve sicil kaydi tetebbu' ve tedkik ve sâ'ir sûretle tahkik kilinması sicil müdiriyetine ve derece-i liyâkatı ta'yîn edilmek için icrâ-yı imtihân dahi hey'et-i mümeyyizeye havâle olunur. Hükkâm ve me'mûrîn-i adliyyenin usûl-i intihâbi kânûnu.

Görülüyorki mektebden me'zûn olanların aliyyü'l-a'lâ ve a'lâları bu mertebelerin her ikisindeki menâsiba intihâb olunabilirler karîb-i a'lâlar ise yalnız mertebe-i ûlâya intihâb ve merâtit-ı imtihânını verenler de ancak kazandıkları mertebe menâsibinde istihdâm olunurlar. İmdi menâsib-ı adliyyeye şu sûretle kesb-i istihkâk etmiş olan zevâtın mürâca'atı hâlinde bunları tefrik ve kânûnenhangisinin intihâbı lâzım geleceğini tebîyîn için hükkâmdan müteşekkil komisyonlar vücûda getirilmişdir. Bâlâya bi'l-münâsebe nakl olunan 305 târihli kânûnnâmenin birinci maddesine mürâca'at. (Kırk altıncı madde: İntihâb encümeni adliye nâzırı ve müsteşârı ve mahkeme-i temyîz veya istînâf rû'esâsı ile mahkeme-i mezâküre dâirelerinden birer a'zâdan mürekkebdır. –(Teşkilât-ı Mehâkim kânûnu). Bu encümenler tefrik ve intihâbı ne sûretle ifâ edecekler bunları da yine kânûn ta'yîn etmiş hiç bir şey'i hakk-ı takdîre bırakmamışdır. Kânûnen tasavvur olmuş ki tâlib olanlar ya müstahdemîn veya me'zûnlar veya merâtit imtihânında muvaffak olanlar veya bunların her iki sınıfından veya sunûf-ı selâsesinden mürâca'at eyleyenler-

dir. Bunların ehliyetleri yedlerindeki şehâdetnâme ile sâbitdir. Müstahdem dahi tabî'î ilk istihdâmında ehliyetini böyle bir vesika ile isbât eylemiştir. İmdi te'âruz hâlinde intihâb hey'eti dereceye bakar 305 târihli kânûnun on altıncı maddesindeki "Derecât-ı ehliyyetde müsâvât bulunduğu hâlde" fikrası bunu gösterir derecede te'âruz ediyorlar neş'et i'tibâriyle kideme bakar madde-i mezkûrede bâlâdaki fikrayı müte'âkib "kideme göre intihâb edilir" diye velyeden sarâhat bunu mü'eyyedir. Kidemde de mütesâvî bulunuyorlar o zaman istihdâmı nazara alır zîrâ kânûn-ı mezkûrun üçüncü maddesinde "Teşkilât-ı Mehâkim Kânûnu'nun kırk dördüncü ve kırk beşinci maddeleri mûcebince silsile kâ'idesine ri'âyetle evvelâ müstahdem olanlar" diye bu cihet tasîh olunmuşdur bu şartayı da hâ'iz bulunuyorlar. O hâlde istihdâmda kidem aranır. (Fikra-i kânûniyye bâlâda mündericidir.) Yalnız kidemde tesâvî hâlinde kur'a usûlüne mürâca'ata dâir bir sarâhat görülemiyor kavâ'id-i mevzû'a bu hâlde kur'ayı icâb eder fakat kânûn bu noktada sâkitdir. İşte netice görüldüğü vech üzere dâimâ kideme müncer oluyor encümenlerin bir gûne hakk-ı takdîri görülmüyor mesleğe şu suretle intisâb hâsil olunduktan sonra dâhil olan zât kuvve-i adliyyeyi terkîb eder bir cüz' olacağından ve bu kuvveti teşkil eden efrâdin cümlesi aynı seviye-i irfânda olmak sûreti kânûnen mefrûz bulunduğundan bundan sonra yalnız kidem nazar-ı i'tibâre alınır ve encümen-i intihâbin bunlar hakkındaki vazîfesi kidemi ta'yîn ve terfi'-i derece merâsimini icrâdan ibâret kalır yani burada da hakk-ı takdîrleri görülmez. Evvel ve âhir işâret etmekde olduğumuz vechile hakk-ı takdîr kuvve-i adliyye için en muzîr bir usûldür. İntihâb hakk-ı takdîrden ne derece tecrîd olunursa kuvve-i adliyyenin istiklâli o nisbetde muhâfaza edilmiş olur. Doğrusu kavâ'id-i mevzû'a-i kânûniyyemiz kuvve-i adliyyeyi tatarruk-i halelden vikâye için görülmüyor ki noksan bir cihet bırakılmamışdır, hattâ mertebe imtihânını icrâ edecek hey'etin nisfindan fazlasının kuvve-i adliyye erkânından olması şartını vaz' eylemiştir.

(Sekizinci madde: İmtihana me'mûr olan hey'et-i mümeyyize üçü erkân-ı me'mûrîn-i adliyyeden ve ikisi Mekteb-i Hukûk'da fikih ve kavânîn tediâs eden mu'allimlerden olarak beş zâtdan ibâret olarak intihâb ve ta'yîn kilinacakdır – Hükkâm ve Me'mûrîn-i Adliyye'nin Usûl-i İntihâbi Kânûnu).

Kuvve-i icrâ'iyenin te'sîrâtından muhâfaza için ne lâzım gelirse yapılmıştır. Hey'et-i mümeyyizenin mütebâkîsini hukûk mektebi mu'allimîni teşkil etmiş olması başka bir mülâhazanın nazara alınmış olmasından neş'et ediyor maddeinin hîn-i vaz'ında mektebden neş'et etmemiş hükkâm kuvve-i adliyye eczâsının ekseriyetini teşkil etmişidir. Hey'et-i mümeyyize tamâmen kuvve-i adliyye erkânından terekküb etse me'zûnlara mertebe imtihânlarında kazananların ehliyetçe kendilerine müsâvî bulunup bulunmadıkları bir ukde olacakdı ve bu sûretle neş'et edenlerin bilâhare kidem icâbinca kendilerine tekaddümü girân gelecek ve hakkin nez' ve gasb edildiği şüphesinin taht-ı te'sîrinde kalınacakdı ki dolayısıyla hükkâmin lâ-yen'azilliği esâsının ihlâl edilmesi sûretine müncер olur. Mu'allimlerinin bu hey'et-i mümeyyi-

zeye müşâreketi ise bu şüphesi, bu ukdeyi hallü izâle eder. Binâ'en-aleyh mahzûr-ı vâki' da ber-taraf olur kezâ intihâb encüménlerinin hey'ât-ı hâkimeden teşekkül etmesi kânûnun tekayyûdât-ı meşrûhası cümlesiindendir hey'etin intihâb kânûnuna muhâlefetleri hâlinde mes'ûliyetlerinin tasrih olunması hakk-ı takdîrleri olmaması esâsını mü'eyyeddir hakk-ı takdîrleri olsa mes'ûl olmamaları lâzım gelir zîrâ mes'ûliyet tehdîdine ma'rûz hakk-ı takdîr olamaz ama denilecek ki maksad kavâ'id-ı mevzû'a dâ'iressinde bir hakk-ı takdîrdir fakat bu bâbdaki kavâ'id-i mevzû'ada hakk-ı takdîrin mahall-i istî'mâlini göremiyoruz. Kânûn her ciheti gösteriyor. Mesleğe duhûlde veya hîn-i terakkide bütün evsâf ve şerâ'itin müsâvî bulunması hâlinde tecelli eden hakk-ı takdîr cüz'ü ki kur'a cihetini kânûn nâtîk bulunsa idi buna da [236] mahal kalmaç idi hakk-ı takdîrden ziyyâde kur'a'ya benzer bir şeydir çünkü hakk-ı takdîr müstenid olacağı esbâb yokdur. Bütün evsâf ve şerâ'it-i matlûbede müsâvât-ı kâmile vardır. Hey'etin bu zevâtdan birini ihtiyâr etmesi bilâ müreccâh bir temâyûlden ibâret kalır. Onun için bu keyfiyete hakk-ı takdîr mâhiyeti tanımamak daha muvâfikdir ma'amâfih bu temâyûl de taklîd olunmuşdur, bunda da ekseriyet-i sülüsân-ı ârâ aranmışdır. 7 Rebiü'l-âhir sene 1300 târihinde tasdîk-i hükümdâriye iktirân eden nizamnâmenin dokuzuncu maddesinde: "Emr-i intihâb encümén a'zâsının ekseriyet-i ârâsına mu'allak olmayıp üç muhâlif re'y hâsil olursa intihâb makbûl olmaz" diye sarâhat vardır. Mertebe-i sâniye menâsibina intihâb olunacakları tefrik ve temyîz vazîfesiyle mükellef olan encümén teşkilât-ı mehâkim kânûnun kırk altıncı maddesi mûcебince nâzır ve müsteşâr ve mahkeme-i temyîz veya istînâf rû'esâsi ile mahkeme-i temyîz dâirelerinden birer a'zâdan terekküb ediyor ki adedleri dokuza bâliğ olur demek ki altı re'y muktezi üç re'y mâni' olsa mâni' ciheti tercîh olunacak. Mertebe-i ûlâ intihâb encüméni de cümlesi hûkkâmdan bulunmak üzere beş zâtdan teşekkül eder. Ekseriyet-i sülüsân-ı ârâ kâ'idesinin orada da cârî olması lâzımdır. Yani iki zât muhâlif kalsa intihâb sahîh olmamalıdır. Çünkü vâzi'-i kânûnun maksadi kur'a'ya mâhiyetinde kalan bu hakk-ı takdîr bir kat daha ehemmiyetini azaltmakdır. Buna tevfîk-i mu'âmele o esâsa takarrûbdür. İntihâb encüméni hey'etinin işbu kavâ'ide adem-i ri'âyet hâlinde mes'ûl tutulacağına dâir olan sarâhat-i kânûniyye, bu hey'etin âmir-i icrânın hey'et-i istişâresi olmadığını gösterir.

(Yirmi dokuzuncu madde: İşbu kânûnun ahkâm-ı münderecesine muhâlif olarak intihâb vukû' bulduğu hâlde müntehibler mes'ûl tutulur. – 22 Cumâde'l-âhir sene 1305 târihli Hûkkâm ve Me'mûrîn-i Sâ'ire-i Adliyye'nin Usûl-i İntihâb ve Ta'yînlerine Dâir Kânûnnâme.)

Zirâ hey'ât-ı istişârede mes'ûliyyet yokdur. Mes'ûliyyet netâ'ic-i istişâre ile âmil olan âmir-i icrâya â'iddir.

Zâten hey'et-i istişâre kuvve-i adliyyede tasavvur olunmaz. Bu kuvve-i icrâ'iyye icrâsındandır. Kuvve-i icrâ'iyye dört kisma ayrılır. 1. Âmirler. 2. Bunların hey'ât-ı istişâresi. 3. Emirleri tahrîre me'mûr olanlar. Yani devâ'irdeki ketebe. 4. Bu emirleri icrâ edenler. Kuvve-i adliyyede ise böyle

taksîmât yokdur. Âmir yok ki hey'et-i istişâresi olsun. Hûkkâmin rehber ve âmirleri telâkkiyât-ı vicdâniyyeleridir. Binâ'en-aleyh intihâb encüménleri birer hey'et-i istişâre değildir. Mertebe-i ûlâ derecesindeki menâsiba intihâb vazîfesiyle mükellef olan encümene merkezde bidâyet reis-i ûlâ riyâset eder ki işâret ettiğimiz vech üzere sîrf hûkkâmdan müteşekkil bir encümendir. Mertebe-i sâniye menâsibina intihâb vazîfesiyle mükellef olan encümende her ne kadar nâzır ve müsteşâr ve sicil müdürü bulunmakda ise de bûnlardan sonucusu sâhib-i re'y olmayıp diğeri dahî yalnız birer re'ye mâlikdir. Mütebâki zevât kâffeten sınıf-ı hûkkâmdandır. Bu encümén meclis-i istişâre olmadığı içindir ki re'y-i hâfi ve ekseriyetle ittihâz-ı karâr gibi kavâ'id cereyân eder. Nitelik nâzır muhâlif kalmak üzere intihâb dahî mücâzîdir. Hâlbuki hey'et-i istişârede hakk-ı karâr dâimâ âmîrindir. Fikrine tevâfuku hâlinde ekalliyetin dahî re'yini infâz edebilir. Bugün en büyük âmir-i icrâ olan sadr-ı a'zâm için hey'et-i istişâresi olan Şûrâ-ı Devlet'in ekseriyet-i ârâsına ittibâ' mecbûriyeti yokdur. Ekalliyetin re'yini de mebnâ-yi mu'âmele ittihâz edebilir. Nitelik mezâbitde ekalliyetin re'yı esbâb-ı mûcîbesiyle işâret olunur. Bir de düşünmeliyiz ki bu encümeni vûcûda getiren Teşkil-i Mehâkim Kânûnu'dur. Demek böyle bir encüménin vûcûdu mahkemeler ve hâkimler için lâzım-ı gâyr-i müfârik add olunmuşdur. Zâten işâret ettiğimiz vechile kuvve-i adliyyede kuvve-i icrâ'iyeyenin te'sîrinden vâreste kalmak asıldır. Bu asla takrib eden her kâ'ide, her esâs, her nazariye mu'teberdir.

Hûkkâmin terakkî merâsimini ifâya adliye nâzırını me'mûr etmek nev'ermâ kuvve-i icrâ'iyeyenin kuvve-i adliyye hâkîmde hâ'iz-i te'sîr olduğunu ihsâs eylemekdir. Şu mülâhazaya mebnî memleketimizde bu vazîfeyi hûkkâmdan müteşekkil encüménlere tevdî' esâsi kabûl olunmuşdur. Şüphe-sizdir ki terfi-i derece merâsimini o hâkîmi aralarına kabûl edecek hey'ete bırakmak hûkkâmin vak' u haysiyyet ve istiklâllerile mütenâsib bir mu'âmele-i hürmet ve ta'zîmdir. Bu encüménlerin nezâ'irini kuvve-i kânûniyyeyi temsîl eden zevâtın intihâbâti umûruna nezâret vezâ'iyle iştiğâl eden komisyon ve encüménlerde bulabiliyor. Orada da ta'yîn olunan zevât milletin vekilleri olmak haysiyyetle bir dâire-i milîyye demek olan belediye hey'etinden komisyonlar teşkil olunur. Meclisin küşâdından sonra mazbatalar[1] tedâkik meb'ûslardan mürekkeb encüménlere bırakılır. Merâsim-i kabûliyyeyi de meb'ûsanın hey'et-i umûmiyyesi icrâ eyler. Kuvve-i icrâ'iyede ise böyle encüménlere tesâdûf olunmaz. Onların dâimâ mâhiyetleri birer hey'et-i istişâre olmakdan ibâretdir. Bizdeki kuvve-i icrâ'iyede o esâsdan mütebâ' id yalnız Me'mûrîn-i Mülkiye Komisyonu'nu bulabiliyor. Ma'amâfih bu komisyonun da mâhiyeti şâyân-ı tedâkîkdir. Dîvân-ı Muhâsibât'ı ise kuvve-i icrâ'iyye idâdına idhâle zâten ma'nâ yokdur. Zirâ tedâkik ettiği hesâbât ve tazmînât ve zimemât hâkîmde devletçe mer'iyyü'l-icrâ hükümler vermesine ve me'mûrîn-i mâliyyenin şahısları için medâr-ı hûkum olacak esbâbî tehiyye etmesine ve reis ve a'zâsı lâ-yen'azîl ve ayrıca müdde'i-i umûmîsi mevcûd olmasına nazaran bu âdetâ bir idâre mahkemesidir. Meclis-i istişâre değildir.

Diğer meçâlis ve encümenler ise birer hey'et-i istişâredir. Kuvve-i adliyyede meclis-i istişârenin bulunmaması esbâbindan biri de hakk-i takdîrin istî'mâline tevakkuf edecek keyfiyâtın mevcûd olmamasıdır. Kaldi ki bu hey'etden bir müddet-i muvakkate için olsun kuvve-i adliyyeliği nez' ederek kuvve-i icrâ'îye idâdına idhâl eylemek tedâhül-i kuvâ mahzûrunu müstelzim bulunmakla beraber [237] iltizâm-i mâmâ-yelzem kabilinden bir kulfet-i zâ'idedir. Bâ-husûs hüküâm da böyle bir derekeye sukûtu züll add ederler. Hüllâsa kuvve-i adliyyede her şey' kânûnen ta'yîn olunmuştur. Nâzırلara, encümenlere düşünülecek bir şey' bırakılmamışdır ve yukarıda isbât ettiğimiz vech üzere böyle olmak da lazımdır. Zîrâ hakk-i takdîr esâsını kabûl kuvve-i adliyyeye bahş olunan kâffe-i imtiyâzâti istirdâda kifâyet eder. O zaman hâkimler, müdde'i-i umûmîler, mehâkim ketebesi terakkilerini te'mîn için tabasbus ve temelluk tarîkine tevessül ederler. Göze girmek, tarafâlîr peydâ etmek, hey'et-i intihâbiyyeye çatmak teveccühlerini istihsâl ile âmir-i icrânîn re'yini kendi tarafına imâle esbâbını tehyî'e eylemek en büyük düşüncelerini teşkil eder. Acaba bu kabil tahassüsâtın zîr-i te'sirinde hukûk-i ibâd ne sûretle muhâfaza olunabilir? Ama denilecek ki işbu ahvâl...

-mâba'di var-

Mardinîzâde: Ebu'l-Ulâ

* * *

TERÂCİM-İ AHVÂL YÂD-I MÂZÎ

-mâba'd-

Kendimizce bir çok ma'nâlar verdik. Kemâl Bey'in rüchâhî mutlak ile rüchâhî, Ahmed Midhat Efendi'yle Tevfik Bey'in Midhat Paşa'ya mensûbiyetleri, Nuri Bey'le benim bir tarafa intisâbımız bulunmadığı mülâhazaları da taharrî eylediğimiz esbâb-ı intihâb içinde mevcûd idi. Bu taksîmde bizim hissemiz daha ağır düşüğünden rüfekâ tesliyet vermeye başladilar. Hele Kemâl Bey hazâ'in-i hayâlinden Akkâ'nın mehâsini hakkında o kadar şâ'irâne parlak sözler saçdı ki ahîren me'mûriyet ile dört seneden mütecâvîz bulundugum Beyrut'a gidiyoruz zannetdim. Meğer Nuri Bey'le benim için hayırlı bu imiş. Âtide zuhûr eden ahvâlden bu taksîmde iki refîkin kârlı çıktıgı tahakkuk etdi.

Bir müddet kamarada oturduk. Sonra vapurun gezinti mahalline çıktıktı. Berâ-yı vedâ' gelip giden zevât ile sohbet ve mülâtafeler edildiği sırada Nureddin Dergâh-ı Şerîfi post nişîni Gâlib Efendi merhûm teşrif etti. Mülâkât-ı aliyeyle-riyle mütenâ'im olduktan sonra avdet buyurdular. Vapur da akşamda doğru tahrîk-i çarh-ı azîmet eyledi.

İbtidâ-ı Seyâhat

Rumeli kit'asındaki müntehâ-ı seyâhati Kağıthâne, Anadolu cihetinde gezdiği yerler Beykoz ile Haydar Paşa arasındaki mesâfeye münhasır bulunan râkîmü'l-hurûf için bu ilk akşam şâm-ı garîbân hükmünü almıştı. Dakhaliyye Sarayburnu'nu dolaşdı. Ben de yalnız başıma bir tarafa çekildim. Bir cihetden Çamlıca tepelerine Adalara medd-i ni-

gâh eyliyor, gâhî İstanbul tarafına atf-ı nazar ediyor idim. Lâhza lâhza tebâ'üd ettikçe her yerden el-veda' nidâları geliyormuş gibi oluyordu. Ufukda birer siyah leke hâlini andırıncaya kadar mevâki'i mezâküreye bakarak nihâyet gözü mün önünde tecelli eden manzara-i ulviyyeyi temâşâya daldım. Bu temâşânın kalbime ilkâ eylediği me'ânî-i âliye benni mest-i huzûz eylemiş idi. Bu hengâm-ı vecd ü istîgrâkda ârif-i billâh Şeyh Ömer bin El-Fârîz hazretlerinin şu beyitlerini âheste âheste okumağa başladım:

تَرَى صُورَةً لِأَشْيَاءٍ تُجْلِي عَلَيْكَ مِنْ
وَرَاءِ حِجَابِ الْلَّهِ فِي كُلِّ جَلْعَةٍ
تَجْمَعُتْ أَلْأَخْدَادُ فِيهَا لِحَكْمَةٍ
فَأَشْكَالُهَا تُبَدِّلُ عَلَى كُلِّ هَيَّةٍ
صَوَامِثُ تُبَدِّلُ النُّطْقَ وَهُنَّ سَوَاكِنَ
تُحَرِّكُ تُهْبِي النُّورَ غَيْرُ ضَوِيَّةٍ

Artık güneş ummân-ı bî-pâyân-ı semâda mâverâ-yı ufka gitmiş ve zalâm-ı leyî ile eşkâl ve elvân-ı kâ'inât mestûr kalmış idi. Bulunduğum yerden kalkdım. Arkadaşların yanına gitdim. Bu esnâda yemek zili çalındı. Salona indik. Ta'âm üzerine biraz gezindikden sonra kamaraya girdim, yatdım.

Ertesi sabah Kal'a-i Sultâniyye'ye vâsil olduk. Dakhaliyye'ye yanaşan bir beylik sandalı bizi aldı, doğruda "Pesen-dîde" nâmında Kal'a-i Sultâniyye'de karakol bekleyen küçük bir vapura götürdü. Orada bir hafta kadar kaldık. Meğer husûsî bir vapur ile derhal İstanbul'dan çıkarılmaklığıma irâde-i seniyye şeref-sâdir olmuş. Vapurun ise tedârikât-ı seferiyesini ikmâl etmesi vakte muhtâc olduğundan bizi hemen Çanakkale'ye müteveccihen hareket etmek üzere bulunan Dakhaliyye'ye irkâb etmişler imiş. Muhâfazamız için terfik edilen me'mûrîn-i zâbitâ da bizimle beraber Pendenîde'ye nakl etdiler.

Mevsim, eyyâm-ı bahar içinde en şâ'sa'bâr-ı letâfet olan Nisan... Kâ'inât kahkaha ile handân.. Etrâfımızdaki dağlar tepeler, zümürdüñ cemenler rengîn şükûfeler ile donanmış.. Kubbe-i semânan lâciverdi ile mülevven.. Sabahları nûr-ı seheri müte'âkib ufk-ı şarkide biribirinden rûh-nüvâz elvân-ı günâ gün içinde şems-i âlem-ârâ kemâl-i debdebe ve ihtişâm ile zuhûr ediyor.. Tahrîk-i dest-i nesîm ile ihtiżâza gelmiş haffî haffî dalgalar vapurun etrâfına şîb şîb vuruyor.. Geceleri âsumânda sâf ve berrâk bir sâha-i nûrânî peydâ oluyor.. Dedikleri gibi bu sâha içinde bir nâ-mütenâhîlik, bir mûbhemiyet, bir şî'r-i mersûm hiss ü hayâli okşuyor.. Gûyâ bir cüz'ü lâ-yetecezzâ binlerce avâlimi binlerce şumûs ve akmâni müşâhede ediyor idi.

يَا ايَّهَا النَّاسُ كُمَّ لَهُ مِنْ فَلَكِ
خَرَى النَّجُومُ بِهِ وَالشَّمْسُ وَالقَمَرُ

[238] İçinde bulunduğumuz havz-ı behîşîye nûr-ı kamerin nakş eylediği serv-i sîmînler de bu letâfetlere katılıyor idi. Tabî'atin bu şevk-engîz âheng-i umûmîsiyle zevk u safâmîz ber-kemâl idi.

Hâfız-ı Şîrâzî ile Safiyyüdin-i Hillî sanki bugünler için şöyle nağme-tırâz oluyorlar idi:

هوا مسيح نفس كشت و خاڭ نافه كشاڭ
درخت سىز شد و مرغ در خوش آمد
تۇرلا له چنان بر فروخت باد بەھار
كە غنچە غرق عرق كشت وكل بجوش آمد

* * *

وَبِنُورٍ بَهْجَيَّهٍ وَنُورٍ بُرُودَهٍ	وَرَدَ الرَّبِيعُ فَمَرْجَحًا بُورُودَهٍ
وَأَنْيَقَ مَلْبِسَهٍ وَوَشِيٍّ بُرُودَهٍ	وَبِحُسْنٍ مَنْظَرِهٍ وَطِيبٍ نَسِيمَهٍ
إِنْسَانٌ مُفْلِتَهٍ وَبَيْتُ قَصِيدَهٍ	فَصْلٌ إِذَا أَفْتَخَرَ الزَّمَانُ فَانَّهُ
بِاللُّطْفِ عَنْدَ هُبُوبِهِ وَرُوكُودَهٍ	يُعْنَى الْمِرَاجُ عَنِ الْعَلَاجِ نَسِيمَهٍ

Geceleri güvertede toplanır, sath-i deryâda nûr-i kamerle peydâ olan menâzir-i cemile hakkında türlü türlü teşbih-i muhayyeller bularak biribirimize söyleler idik. Fakat saha-i pehnâ-yı hayâli ezhâr-i günâ gün ile ârâste bir çemen-zâr-i bî-pâyân-ı letâfeti andiran Kemâl'in ıcad eylediği teşbihât yanında bizim teşbihlerimizin hükmü kalmayıp şâ'şa'a-i zérinleri bedre tesâdûf etmiş yıldızlar gibi sönüyor idi.

Gâh şâ'ir-i Şîrâzî'nin şu beyti:

جهان و کار جهان جمله هیچ در هیچست
هزار بار من این نکته کرده ام تحقیق

Me'âlini okşar sûretde şî'irler söyleniyordu. Gâh edebiyâtdan mesâ'il-i kânûniyyeye geçerdik. Bir gece içimizden biri: Bizde kânûn "icrâsına irâde-i seniyye ta'alluk eden ni-zâmna'medir" diye ta'rîf olunur. Hâlbuki kânûn Montesquieu'nun ta'rîfi üzere "tabî'at-ı eşyâdan münba's revâbit-i zarûriyyedir" dedi. Diğer biri Montesquieu'nun bu ta'rîfi ma'nâ-yı e'am ile bir ta'rîf-i felsefidir. Bu ma'nâca kânûn: Bir aslin biri birine müşâbih ahvâl ve keyfiyatda muttarid bulunan te'sîridir diye dahi ta'rîf edilmişdir. Her devletde müttehaz usûle göre devâ'ir-i â'idesince tanzîm edilip kararlaştırılan lâyiħalar mehâfil-i ehl-i hall ü akdden geçirilerek icrâ-yı ahkâmina irâde-i cenâb-ı hükümdârî...

Bereketzâde: İsmâîl Hakkı

* * *

HADÎKA-İ FÎKRÎYYE MADDE VE MÂVERÂ-YI MADDE

Artık İlhad Yok

On sekizinci asırda ve on dokuzuncu asırın bidâyetinde ulemâ-yı maddiyyûn tarafından tedvîn olunan âsâri okuyanlar zannederler ki rûhun mevcûdiyetine, âhiretin vuku'-una ait olan i'tikad tehlike içindedir; sonunda beşer bu iki akideyi birden terk ederek hayatın mebde'i, me'âdu madde olduğunu, cennet, cehennem gibi şeylerin ise insanlar tarafından tasnî' edildiğini yakinen anlayacaktır.

Hakikat, bu muzır fikir Avrupa'da efkâr-ı münevveré ashâbını teşkil eden tabakât arasında alabildiğine intişâr etmiş, hatta muharirinden bir çoğu bunu alâ melei'n-nâs i'lâna, her mecliste tervîce kalkışmıştır. Vicdân-ı selîm ashâbin-

dan bunlara karşı durmak isteyen ulemâ ise -sûret-i mahsûsa-da isbatı kâbil olmayacak hiç bir nazariye-i ilmiyyenin kabûlune yanaşmayacaklarını alenen söylemeye başlamıştır. Bu adamlara karşı hüccet serdinden âciz kalmıştır.

Binâ'en-aleyh hiç münâkaşaaya mahal yoktur ki eğer hal bu tarzda devam edecek olursa iş birden bire ilhâdin i'lân olunmasına, kulüb-i besere hayatı sermedîden nevmîdlîk çökmesine varacaktır. Artık bu âkibetin tederrün-i ictimâî mikrobu olan fesâd-ı ahlâka ne sağlam bir esas olacağını beyâna hâcet yoktur.

Lâkin zâten za'if olan beşerin bu mezheb-i maddîden dolayı düşeceğî varta-i izmihlâli ezelden takdîr eden Hâlik-i hakîm bu şeytanî hareket ve hûcûmun karşısına öyle bir sarp hâl dikmiştir ki o sedd-i sedîdin önünde fuhûl-i maddiyyûn cevab ve hitâba kâdir olmayarak vakfe-gîr-i hayret olup kalmıştır. Piş-gâh-ı azmlerine dikilen bu mâni-i menî'i görenler artık mezheb-i maddîyi büsbütün bırakıtlar, butlânını gördüler. Kendilerinin şîmdîye kadar hakikatten uzakta bulunduğuunu, rûhun bedenden müstakîl bir mevcûdiyete mâlik olduğunu, âhiretin vuku'u cây-ı şüphe olmadığını delâî-i mahsûsa ile isbâta kalkıştılar. İşte Alman meşâhir-i ulemâmasından Dr. Karl Döperl, Zukunft (İstikbal) namındaki e-serde söyle söylüyor:

"Ulûm-ı tabî'iyye bekâ-yı rûhu inkâra cûr'et etmiştir. Cenâb-ı Hak yine o ulûm-ı tabî'iyyeyi inkâr etmekte olduğu rûhun muhalleedyetine bürhân ikâmesine mahkûm eyledi."

Bakalım mezheb-i maddînin karşısına dikilerek nazar-nüfûzunu haybet içinde bırakın o hâl ne imiş. İşte bu hâl-i takat-gûdâz ervâh-ı mevtâ ile münâsabet ve muhâvere iddiâsında bulunan tâife-i "rûhiyyûn"un zuhûrudur ki bunlar o vâsita ile ancak görüp iştenlerin inanabilecegi bir takım havârik meydana koymuyorlar.

(Kâri'în-i kirâma şurasını tasrîh etmemiz lazımdır ki: Biz ne bu mezhebe ittibâ eden sevâd-ı a'zam ile yek-zebân olarak, aşağıda bir nebze söyleyeceğimiz, havârîkin ervâha mensûbiyetini iddiâ ederiz; ne de bu hususta ricâl-i din ile [239] birleşerek bunların tâife-i cinne isnâdına kâil oluruz. Biz bu bahis ile bir çok uğraşarak nihayetinde bu havârîk-ı âdâtin hakikatte mevcûd ve maddeden mütehâyyiz bir kuvvet-i âkîleye mensub olduğuna kâil olan ulemaya peyrevlik ile tarîk-i vasat ve i'tidâli muhâfaza edenlerdeniz. ¹⁾ (جُنُدَ رَبِّكَ لَا هُوَ

Bana öyle geliyor ki fikir ve nazarı keskin kâri'lerden bir çoğu bu sözlerimi kat'îyyen reddedecekler de bunlar sahâfi-resâli işgâli lâyik olmayan hurâfât cümlesiindendir, diyecekler. Lâkin biraz yavaş olsunlar! Zîrâ görecekler ki bugün ef-râdi yirmi milyona bâlıq olan rûhiyyûnun kâffesi ukûl-i âliye ashâbından, ulûm-ı tabî'iyye erbâbindandır.

Revue de Revue müdürü Jan Fino, rûhiyyûnun adedini beyân ettikten sonra diyor ki: "Bu mezheb mürevicilerinin evsâfını da ilâve etmeliyiz. Evet, bunlar ya ulemâ, yâhud e-sâfîze-i sanattan, yâhud etibbâ ve mühendisinden ibârettir. Biz, rûhiyyûndan olmak iddiâsında bulunan şu'bede-bazlarin serâirini meydâna çıkarmak isteyenlerin himmetlerini

¹⁾ Müddesir, 74/31.

takdîr ile beraber içlerinde birinci tabakada bulunan ve sözlerine her sûretle i'timâd edilebilen ezkiyâ-yı ricâl bulunduğunu da unutmamamız îcâb eder. Çünkü bunların içinde Kroks, Vayner, Valas, Zelner, Oliviye, Lodec, Birayt, Dograman, Botirof gibi daha bir çok kimyagerler, fûnûn-ı tabî'iyye erkânı, ulemâ bulunuyor. Bu zevâtîn ise öyle bir takım hurâfâti kabul ettirmek maksadıyla tahrîf-i hakâyika, tezvîre tenezzül edecek gürûhtan olduklarını zannetmek kat'iyen doğru olamayacağı gibi kendilerini sathî-nazarlıkla, ihâtasızlıkla itham da kolay iş değildir. Zirâ tecârib-i ilmiyyedeki kudretleri, mehâretleri beyâna ihtiyaç derecelerinden pek âlidir.

Bu mezheb ulemâ-yı garb arasında intişâr ettiği esnâda iddiâ olunan havârikin dakik bir tedkîk-i îlmî ile tehârîsi için 1869 senesinde Londra'da ekâbir-i ulemâdan müteşekkil bir cemiyet meydana çıktı. Cemiyetin reîsi Jhon Lobek idi. İngiltere ulemâsının en meşhuru olan Torna Hokesli ile pek ma'ruf bir fizyolojist bulunan Luviz reîs vekili; Daron'un hem-seviye-i irfâni ve arkadaşı Alfred Rassil Valas, cemiyet-i riyâziyye reîsi Morgan, telgraf kumpanyalarının baş mühendisi Farli, feylesof-i hukûkî Jan Fokes, Oxford darü'l-fünûnu muallimlerinden Akson cemiyetin azası idiler.

Şimdi böyle mühim bir cemiyet teşekkûl edince halk, cereyân edecek mebâhisin neticesine kemâl-i heyecan ile intizarda bulundu; çünkü cemiyetin vereceği hükme isti'naf lâhik olamayacağını herkes biliyordu. Cemiyet tam on sekiz ay tehârîyat ve tedkîkât-ı müdekkikânesinde devam etti ki netice-i mesâîsi iddiâ olunan havârikin sıhhatını te'yidden ibâret idi. Şu sözler cemiyetin kaleme aldığı takrîrden naklolanmıştır:

"Cemiyet bu takrîrinde bütün a'zâ tarafından serdî bir hayat olduğunu bir sene sonra bütün âleme karşı berâhin-i kat'iyeye ile sâbit olan ahvâlin beyânnâna hasr-ı nazar edecek. Evvel emirde a'zânın beside dördü tedkîkâtâ başladığı zaman bu gibi şeyleri inkâr edenlerin en ilerisinde idi; bunların vâhime, hayâl mahsûlü olduğuna, yâhud hiç olmazsa a'sâbin bir amel-i gayr-ı ihtiyârisinden ileri geldiğine kalben, kâliben mu'tekid bulunuyordu. Lâkin bütün bu faraziyâti nefyetmekte olan bir takım ahvâl ve şurût dâhîlinde olarak, iddiâ edilen şeyler, nazarlarında vuzûh-i tâm ile aşıkâr olunca, cidden müdekkikâne icra edilen tecrübeber de bi'd-defe'ât yapılınca artık onlar da mevzû-i bahs olan havârikin çâr u nâçar i'tirâftan kurtuluş olmadığını gördüler."

İşte İngiltere'de Cemiyet-i İlmiyye-i Krâliyye reîsi bulunan meşhur Krokes, makâm-ı riyâsete geldiği zaman i'râd eylediği nutukta, âlem-i tabâiatta akıl ve irâde hasâisinden mütemetti', maddeden mütemeyyiz bir kuvvet bulunduğu na otuz seneden beri mu'tekid olduğunu söylemiştir. Kezâlik cerâim ve cinâyât üzerinde tetebbuat icrâ eden ulemânın ser-âmedânından bulunan Lombraso¹, müellefâtında rûhiyyûnu cünûn ile ithâm etmiş iken muahhare hatâsını i'tiraf ile diğer bir kitab te'lif ederek orada: "Artık aklımızın inceğini iddiâdan, bütün halka hurâfâta kapılmış nazariyle bakarak yalnız kendimizi ulemâ zannetmekten hazer ey-

lemeliyiz; çünkü bu hâl bizi dalâle sevkeder." yolunda başkalarına nasîhat vermiştir.

Kezâlik İngiltere'nin en meşhûr hatiblerinden Dr. George Sekston, mezheb-i rûhiyyûna karşı en şiddetli lisan kullananlardan iken sonra her nedense bu mezhebi tedkîk hevesine düşerek on beş sene uğrasmış; nihayet sıhhatine kâil olarak bu gün en büyük mürevvîclerinden, en büyük tarafdarlarından olmuştur. Dr. Chamber de uzun müddet rûhiyyûna atıp tutmuşken nihayet tashîh-i zehâb ederek hâtâ-yı sâbıkını itirâf eylemiştir. Meşhur James Celliye de aynı hâl vâki' olmuştur.

Ser-âmedân-i esâtizeden Amerikalı Hislop ile İngiltereli Hudson'un riyâseti altında olarak Amerika ve İngiltere'de de bir cemiyet teşekkûl etmiştir. Bu cemiyet teharriyatına on iki sene kadar devam ettikten sonra 1899 senesinde bütün müşâhâdetin sıhhatine kanâ'atını ve bunların ervâh-ı mevtâ işi olduğuna i'tikâdını i'lân eylemiştir. Biz Mecelle-i Rûhiyye'de bu cemiyetin iki reîsi tarafından serdolunan mütâ-la'âtın bazısını tercüme edeceğiz:

Üstad Hislop diyor ki: "Bu hayat-ı fânîden sonra serdî bir hayat olduğunu bir sene sonra bütün âleme karşı berâhin-i kat'iyeye ile isbât edecekimi ümid ediyorum: Kendi gözümle öyle hârikalar, öyle müdhiş vak'alar gördüm ki bunların vehim ve tahrîfe isnâdına imkân yoktur."

Üstad Hudson diyor ki: "Âlem cidden hatırlı bir takım hâdisât [240] görecektir. İki sene yâhud daha az bir zaman zarfında kavânîn-i hayatı insâniyyeyi ve kendisiyle hiç bir dinin muârazaya kudreti olmayan diyânet-i kadîmeyi tefsîr ve izâh edebileceğimi ümîd etmekteyim. Artık beseriyeti şimdîye kadar dağdâr eden, ye'isler içinde bırakın şükûk ve şübhât ber-taraf olacak; her şeyin mâhiyeti tezâhür edecek. Hislop ervâh-ı mevtâ ile muhâverede bulunduğu söylüyorosa emîn olunuz ki bir hâkîkat-i hâlisaya tercüman olmuştur."

Gazete muharrirlerinden biri üstâd ile mülâkâtında kendisine sebeb-i îmânını sormuş, şu cevabı almış: "Hislop ile beraber bu babtaki tedkîkâtımıza on iki seneden beri devam etmekteyiz. İşe başladığımız zaman kat'iyen bir şeye inanmaz, sîrf maddî idik. Maksadımız da aradaki hileleri, tahrifleri keşfe münhasır idi, başka bir şey değil idi. Lâkin bugün ervâh-ı mevtâ ile muhâverede imkânına cezmen i'tikâd etmişimdir. Bu bâbda öyle delilim vardır ki cây-ı şüphe olan ciheti kat'iyen yoktur."

Gazetelerden biri hey'et-şinâs-ı şehîr Flammarion'un ervâha âid i'tikâdını terkettiğini işâ'a edince Figaro muhâbîriyle aralarında söyle bir muhâvere vukû'a gelmiş:

– Üstad, ne oldu da mezhebinizi terke mecbûriyet göründünüz?

– Ben bir zamandan beri hâkimde meydan alan şâyiattan dolayı cidden hayret ve te'essûf içindeyim. Çünkü mezhebimi kat'iyen terk etmedim.

– Öyle ise bu şâya sîrf yalan imiş, desenize?

– Sîrf yalan. Zirâ ben ahvâl-i rûhiyyeyi sûret-i dâimedede tetebbu' etmekteyim. Esrâr-ı mevcûdâta karşı cehl-i mahz içinde bulunduğuuma bugün daha ziyâde mutmainim. Bundan başka bir kaç aydan beri bir eser te'lifi ile meşgû-

¹ Metinde (نومبروزو) şeklinde yazılmıştır.

lüm ki yakında intişâr edecektir. (*Meçhul ve Mesâil-i Rûhiyye* nâmı altında âlem-i matbûâta çıkan bu eser, Avrupa'ca gâyet mühim bir te'sîr hâsil etmiş, hatta bir kaç hafta zarfında hiç bir nüshası kalmamıştır.) O eserde bilhassa ervâh-ı mevtânın gözü görülebileceğinden bahsedeceğim.

Sonra bahis, mesâ'il-i felekiyyeye intikâl etmiş. Flamanion demiş ki: "Bütün mesâil-i felekiyyeden daha mühim bir takım meseleler var ki (ispritzm), tercîhan tedkîk edilmek derece-i vücûbdadır. Binâ'en-aleyh ben münhasıran ve ke-mâl-i ciddiyetle bununla uğraşacağım."

İngiltere'de Cem'iyet-i İlmîyye-i Krâliyye reîsi olan ve ehemmiyet-i zâtîyyesini ta'rîf için bu ünvândan başkasına lüzûm olmayan Krokes, cemiyette ispritzme âid mübâhase cereyân etmekte olduğu bir zaman yüzlerce akrân-ı fazileti-ne karşı "Ben bunun yalnız mümkün olduğunu söylemem; belki bu bir hakikat-i mevcûdedir, derim" demiş. Kezâlik müşârûn-ileyh yirmi, otuz def'a tab' edilmiş olan *Ahvâl-i Rûhiyyeye Dâir Tetebbuat* nâmındaki eserinde şöyle demiştir:

"Ervâhın görünmesi bence muhakkaktır. Binâ'en-aleyh meseleye ya hiç vukûfları olmayan, yâhud vakityle aleyhinde verdikleri hükmü şimdi geri almak istemeyen bir takım münekkidlerce, âsârim medâr-ı istihzâ olacaktır, diye hakîkatı söylemeyecek olursam cebânet-i ahlâkiyye göstermiş olurum. Hayır, ben gözümle gördüğüm, kemâl-i dikkatle mükerrerden yaptığım tecrübelerden anladığım şeyleri açıktan açığa bildireceğim."

Bu mezhebe mu'tekid olanların biri de George Sekston'dur. Asr-ı hâzırda terakkîyât-ı ilmiyyenin erkân-ı mühimmesinden ma'dûd olan bu zât evvelce ispritzmin en büyük düşmanlarından, aleyhinde en şiddetli lisan kullanlardan idi. Hattâ bir kaç kereler darb-ı nutku sâyesinde tetebbuat-ı ciddiyeleri neticesi olarak mezhebin sihhatini şehâdet-i his ile anlamış olanlara bile galebe çalmak derecelerine varmıştı. Bâhusus şiddet-i şek ve muâhaze ile ma'rûf olan bu zât hiç bir şey ile iknâ'ı mümkün olmayanlardan bulunduğu için ihrâz edeceği te'sirden cidden korkuluyordu.

Lâkin mahzâ Cenâb-ı Hak tarafından husûlü murâd olan bir emr-i mühim için olmalıdır ki o da bu mezhebi tedkîk merâkîna düşerek on beş sene kadar uğraştı. Fakat bu me-sâî, sihhati tahakkuk ettiği sûretle mezhebi kabûl etmek ni-yetyle değil, bilâkîs o mezhebin tarafdarânını sûret-i kat'iyede ilzâm için bir delîl-i tecribî bulmak maksadiyle ihtiyâr edilmiş idi. Lâkin netice-i taharriyâtı kendi hatâ-yı sâbıkını i'tirâf ile, o kadar şiddetle aleyhinde bulunduğu bir mezhebi çâr u nâcâr kabul etmesinden ibaret kaldı.

Diyor ki: "Yanımda istihzâr-ı ervâh kuvvetine mâlik bir kaç arkadaşımdan mâ'adâ hiç bir vâsita-i ihmâr olmadığı halde kendi hücre-i işgâlimde bütün ukûlü durduracak, red ve cerhi kat'iyen kâbil olmayacağı bûrhân ile anladım ki vukûa gelen muhâtabât sırf vefât etmiş ahabab ve akraba beyinde idî."

Ulemâ tarafından ulûm-ı tabî'iyyenin Darwin'i nâmı verilen Lodec, ihmâr-ı hak husûsunda levm-i lâimden per-vâsı olmayan İngiliz Cem'iyet-i İlmîyyesi'ne, kalkmış, nazar-ı tehârîyi hârikulâde esrâriyle beht ü hayret içinde bırakın, binâ'en-aleyh kemâl-i ihtmâma şâyân olan mesâil-i rûhiyye ile iştigâl eylesmesini tavsiye eylemiştir.

Ulûm-ı tabî'iyyedeki rüsûh ve ihtiâsî ma'lûm olan Dr. Chamber ile bütün âlem-i tebâbette şöhreti âfâk-gîr olan Kânûn-ı Sîhhî ve Emrâz-ı Mûzmine kitabının sahibi Dr. James Celli, Oxford Darü'l-fünûnu müallimlerinden Akson, İngiltere felâsife-i hukukiyyûnundan Sir John Kokes, tabâkâtü'l-arz ulemâ-yı be-nâmından Barkes, elhâsil bu mes'e-leyle resmen iştigâli deruhde etmiş otuz büyük zâttan mâ'a-dâ şimdiki saydığımız zevât gibi daha bir çokları bu mezhebin tarafdarıdırlar.

Muhammed Ferid Vecdi
Mehmed Âkif

SIRÂTIMÜSTAKİM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukuk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbîdîn - H. Eşref Edîb

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	60	30
Vilâyatta	80	40
Memâlik-i ecnebiyyede	80	40

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
11 Temmuz 1324

Dersa'âdet'te Nûshası 50 Paradır
Kirılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevi
20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

24 Haziran 1909

06 Cemâziyelâhir 1327 Perşembe 11 Haziran 1325

İkinci Cild - Aded: 42

[241] ERBÂB-I İSTİKÂMETİN DÂREYNE MES'ÜDİYETİ

-makâlesinden mâbad-

Tefsîr-i Keşşâf'da kavl-i kerîmi tefsîrine dâir Hulefâ-i Râşîdîn efendilerimiz hazerâtının diğerlerinden de rivâyetler vardır.

Hazret-i Ömerü'l-Fâruk (r.d.): استقاموا على الطريقة ولم يرو (غواروغان) tarîkat-i ma'rife üzerinde sebât ettiler, tilki gibi oynamak hilekârlık etmediler.

Hazret-i Osman (r.d.): ihlâs üzere oldular, bütün mu'âmelelerini berâ-yi hak icrâ ettiler.

Hazret-i Ali kerremallâhu veche: ادوا فرائض الله ferâiz-i ilâhiyyeyi edâ ettiler, buyurmuşlardır.

Beyzâvî aleyhi'r-rahme diyor ki: "Hulefâ-yi müşârûn ileyhim hazerâtından mervî olan bu tefâsîr-i şerîfe istikâmets mefhûm-i külliîsinde münderic bulunan cüz'iyât ile temsile mahmûldür. Hiç birinde tahsîs maksûd değildir. Bunların kâffesi ictimâ' etmedikçe hakîkat-i istikâmets bulunmaz. Şu âyet-i celîlenin hâvî olduğu tebşîrâta kesb-i istihkâk edilmez.

Nazm-i celîli tefsîrînde Beyzâvî aleyhi'r rahme (فيما يعن لهم بما يشرح صدورهم) (ويدفع عنهم الخوف والحزن demiştir ki bu tefsîre binâen istikâmets ehli olan mü'minlere melâike-i kirâmın nûzûlü hâl-i hayatlarında vukû' bulmakta olduğu anlaşılır. Mûfâd-i nazm: Onlara âriz olan müşkilâti tehvîn için melâike tarafından inşîrâh-i sadr verecek, havf ve hüzünlerini gidererek ilhâmât vukû' bulur, imdâd ve iâne olunur, demek olur.

Beyzâvî'nin bu tefsîri bilâ şüphe sahîhtir. Meleklerin tâlib-i ilm-i şer'i olanlara bastı ecniha, hüccâc-ı Ka'be'ye

bezl-i musâfâha etmeleri hakkındaki ehâdîs-i şerîfe bu hâkîkatî mü'eyyed olduğu gibi (*) (الا تخافوا ولا تجزون) Misilli ehâdîs-i nebeviyyede mezkûr melâikeyi ulemâ-yı kirâmın rahmet ve nusret için nâzil olan meleklerde tahsîs etmeleri de vâzihan ifâde etmektedir.

Bazı erbâb-ı tefsîr tebşîrini hengâm-memât ve zamân-ı haşre tahsîs ile (ان لا تخافوا ماتقدمون عليه) (ولا تجزونا على مخالفتم) diye tefsîr etmişlerdir. Yani ey erbâb-ı istikâmets kudûm edeceğiniz dâr-ı ahiretten korkmayın, terk edeceğiniz dünya için mahzûn olmayın.

Enbiyâ vâsîtasıyla va'd bûyurulduğunuz cennet-i a'lâya nâiliyetle mesrûr olunuz.

Biz sizin velî ve nâsırlarınız olub hayatı dünyâda sizlere hakkı ilhâm ve hayatı telkin, mehâlik ve âfâtdan vikâye ile selâmetinizi te'mîn etmektediz.

Tefsîr-i Beyzâvî'de bu ma'nâ ifâde olunduktan sonra ibâresini ilâve ile âyet-i celîlenin sâbikan mezkûr (** [242] nazm-i kerîmine cihet-i irtibâti beyân edilmiştir. Yani münkir ve mülhidleri idlâl için şeyâtîn câniibinden vukû' bulan tesvîlât hilâfina olarak biz mü'minlerin her zaman hayır-hâhi, onlar hakkında vesâit-i imdâd-i ilâhiyiz.

* Mevkî'-i ihtirâma mevzû' zî-ruh sûretleri ile kelb gibi mundâr hayvanların bulunduğu odaya melâike-i kirâm girmezler.

³ Fussilet, 41/30.

⁴ Fussilet, 41/31.

** O münkirlerle ben azîmüssâb bir takım kurenâ-yı sû', ins ü cin şeyâtîni taslît eyledim de onlar kendilerine pîşgâh ittihâz ettikleri âmâl-i gayr-i meşrû'ayı tervîc, arkalarına attıkları hukuk-ı vâcîbeyi tehvîn ettiler.

¹ Fussilet, 41/30.

² Fussilet, 41/30.

(وَفِي الْآخِرَةِ) Dâr-ı âhiretde dahi şefâ'at ve sâ'ir sûretle mu'âvenet eyleriz. (حينما تتعادى الكفرة وقرناؤهم) sa'ir nâsin yek diğerine izhâr-ı husûmet ve ibrâz-ı adâvet eyledikleri hengâmda.

(أَلَا حَلَّةٌ يُوْمَئِدُ بِعَصْبُهُمْ) ¹ Bu ilâve ile de sûre-i Zuhurf'da kâ'in nazm-i şerîfîne imâ buyurulmuştur. Ma'nâyi münîfi: Dünyada ehibbâ geçinen kimseler rûz-ı kıyâmetde biribirine hasır ve adûv olacaklardır. Zîrâ aralarında cârî olan hubb ü müvâlât bâdî-hüsûrân ve ukûbet olduğu o zaman tebeyyün edecek, bi't-tabi' mübeddel-i husûmet ve adâvet olacak. Yalnız müttakilerin, ² (وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبَرِّ وَالْتَّنَوُّ) sirrîna âgâh olanların hullet ve sadâkatları fi'llah olmakla semerât-ı bî-nihâyeyi müntec olarak orada da pâyidâr olacak ve kendilerini tâltîf ve tebşîr makâmında işbu hitâb-ı ilâhî şeref-sudûr edecek. ³ (يَا عَبَادَ لَا خَوْفَ عَلَيْكُمْ أَيْمَمٌ وَلَا أُنْتُمْ تَحْزُنُونَ) Yani "ey rzâ-yi Bârî arzusûle yekdiğerine muhabbet ve ifâ-yi vazîfede mu'âvenet eden kullarım! Sizin için bugün korku yoktur. Sizler aslâ mahzûn olmayacaksınız."

(وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشَهَّدُ) ⁴ Sizin için dâr-ı âhiretde gönüllerinizin arzu ettiği her türlü ni'metler vardır. (وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشَهَّدُ) Her temennî ettiğiniz lezâ'iz-i ruhâniyye ve mevâhib-i rahmâniye de size âmâdedir

⁵ Bunların cümlesi rahmet ve mağfiret sâhibî rabbimizden "nûzul" olarak verilecek. "Nûzul" zammeteyn iledir. Ta'âm-ı nezîl ile tefsîr olunur ki nâzil olan dayfe der-akab ihzâr olunan ta'âm ve sâ'ire demektir. Bunu bilâ teheyyyû olmakla o kadar mükemmîl olmayacağı ma'lûm olduğundan ehl-i cennete taleb ve temennî olumayan, hâtrılara hutûr etmeyeen daha pek çok ni'metler inâyet buyurulacağı, işbu ni'am-ı gûnâgûn-ı sübâhâniyye kıyâsen evvelki ni'metler "nûzul" menzilesinde kalacağı müste'bân olmaktadır.

اعدّت لعيادي⁶ Nasîl ki bir hadîs-i kudsîde vârid olmuştur: (الصالحين مالا عين رأت ولا اذن سمعت ولا خطر على قلب بشر) Yani ben sâlih, hukûk-şinâs kollarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmeyeceği, aslâ beşer kalbine hutûr etmediği bî-nihâye mevâhib-i kudsîyye-i sübâhâniyye i'dâd buyurmuşdur.

Bu hadîs-i şerîfi Beyzâvî aleyhi'r-rahme Sûre-i Secde'de vâki' esta'izubillâh ⁷ (فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أَخْفَى لَهُمْ مِنْ قُوَّةٍ أَعْنَى جَزَاءُ بِمَا كَانُوا يَمْمَلُونَ) âyet-i celîlesi tefsîrinde zikretmiştir. Çünkü âyet-i mezkiûre de bu tebşîri hâvîdir. Ma'nâ-yi şerîfi: Hiçbir nefis, hattâ melek-i mukarreb ve nebî-yi mürsel dahi sülehâ-yi mü'minîn için a'mâl-i hasenelerine mükâfâten kurretü'l-u-

yûn olarak i'dâd buyurulan ne'amâ-yi gaybiyyeyi tasavvur edemezler.

رزقنا الله هاتيك النعم بلطفه وجوده آمين.

Manastırı İsmâîl Hakkı

* * *

Misir Matbû'âtu:

el-Mü'eyyed'e Cevab

OSMANLILAR İNKILÂB GEÇİRMEKDE OLDUKLARI İÇİN MA'ZÛR GÖRÜLMELİDİRLER

Dün yazdığımız bir makalede demiştik ki: Şark muharirleri için İstanbul'daki meşrutiyet-perverânın harekât-ı vâki'asına âid havâdisi nazar-ı rifk ve insaf ile görmek icâb eder; yoksa şiddetli muâhezâtın manâsı yoktur.

Biz bu sözleri başka bir garaz tahtında söylemedik. Biliyoruz ki milletlerin levsiyât ile âlûde bir devr-i istibdâddan bütün fazâîl ve kemâlâtâ hâiz devr-i meşrutiyete yükselmesi ancak bir çok şedâide göğüs gerdiğten; bir çok müdhiş ukûbâta tesâdüfle kâh düştükten, kâh kalktıktan sonra kâbil olabilir. Bu aralık bir çok cemiyetler, bir çok firkalar zuhûr eder ki bidâyette parlak parlak âmâl besler, büyük büyük hasâisi temsîl eder iken sonunda o emeller, o hasîsalar birden bire ma'kûs oluverir. İnkilâb geçirimekte olan milletin karşısına dikilmiş göreceği her akabenin öyle bir takım levâzîm-i şe'âmeti vardır ki bunlar bir aralık cem'iyetin asâyişine kasteder, rahat ve sekînetini alır götürür. Hak bâtildan, iyi kötüden tamamıyla seçilerek millet, kavânîn-i esâsiyyesinin bahsedeceğini sa'âdet-i kâmileyi ihrâz edinceye kadar mahkûmlar da, ma'sûmlar da inkilâbin sademâtından haliyle nasibe-dâr olur.

Bugün mürtecilere karşı izhâr-ı şiddet ettiği için İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'ne düşman kesilen muharrirlerimiz a-caba milletlerin istibdâddan meşrutiyete teâlisî âdetâ bir evin alt katından üst katına çıkar gibi, kemâl-i huzûr ve âsûdegî içinde mi olur zannediyorlar?

Eğer böyle bir zanda bulunuyorlarsa cihân-ı medeniyyetin geçirdiği inkilâbât-ı ictimaiyyeye, bugün meşrutiyetle idâre olunan akvâmin vakityle uğradığı şedâide karşı ne büyük bir cehil, ne yaman bir gaflet içinde pûyân oluyorlar! Halbuki Fransa, İngiltere hükümetlerinin târihini tetebbu' etmek o kadar uzun bir iş değil.

Vâki'a bugün Türkiye'de Birinci Napolyon'un hükümetini andırır bir hükümet-i askeriyye kâimdir, lâkin inkilâbin son devresi olan üçüncü devreye geçebilmek için böyle bir ikinci devre girmek elzem idi. Hal böyle iken Misir'da bazı gazeteler kıyâmetler koparıyor; Osmanlılık âleminde pek elim hâdiseler zuhûr ettiğine dâir bütün cihân-ı İslâmiyyet'e gâyet müheyyc, gâyet [243] muzlim haberler işâ'a ediyor. Vâ esefâ ki bu sûretle müslümanlara pek büyük hizmette bulunduğu zannederek bir taraftan da halkı tarîk-i adl ü insâfa da'vette bulunuyor.

Bu neye benzer biliyor musunuz? Ortada bir hasta var, marazın seyri içâbinca bir devirden diğerine geçerken hum-

¹ Zuhurf, 43/67.

² Mâide, 5/2.

³ Zuhurf, 43/68.

⁴ Fussilet, 41/31.

⁵ Fussilet, 41/32.

⁶ Buhârî, Sahîh, Bedü'l-Halk 8.

⁷ Secde, 32/17.

mâ gibi, hezeyân gibi, çarpınmak gibi â'râz gösteriyor; hastanın karşısına bir herif oturmuş, dehân-i levîm ü tel'ini bir karış açarak zavallı hastaya: "Bir an evvel şifâ-yâb olmasını isteyen adam senin gibi yapmaz, şu ateşi bırak; sayıklamadan vazgeç; çırpinmayı terket; bak komşuların nasıl sapsağlam geziyor, sen de onlar gibi ol, yoksa sözümü dinlemediğin takdirde herkes seni ta'yîb edecek, bütün dünyaya ibret olacaksın" diyor!

Evet, benim nazarımda bir devirden diğer devire geçen bir ümmet-i marîza ile bir hâlden başka hâle intikâl eden bir şahs-i marîzin musâvât ve merhamete liyâkat gösternmek, hele bîçârelerin mukadderâtına iştirâk etmeyerek, uzaktan tiyatro temâşâ eder gibi davranışların muâhezâtından âzâde kalmak husûsunda hiç farkı yoktur.

Şimdî biri çıkış yapabilir ki: Senin bu sözün kabul edilirse vazife-i irşâdını, hayır-hâhân-i milletin hızlânı lâzım gelir; bu ise gerek şer'iî-i ilâhiyyenin, gerek etvâr-i beseriyyenin külliyyen hilâfina bir harekettir.

Deriz ki: Bizim sözümüz inkılâbât-ı ictimâiyyeyi uzaktan seyredenler hakkında idi; yoksa inkılâbin içinde bulunan rical-i fikir ü sa'y için kendi dâire-i liyâkat ve ihtiâsında cihâd edercesine çalışmak, harekât-ı umûmiyyeyi bir gâye-i felâha doğru çevirmek farzdır. Böyle yaparsa te'âhud-i ictimâ'ının kendilerinden beklediği en büyük vazîfeyi edâ etmiş olurlar, nitekim kûşe-i ferâga çekilir de mücâhidîn-i hürriyyetle birlikte çalışmazlarsa o nisbette azîm vebâl altın-da kalırlar.

İşte bu söz bâtilin setredemeyeceği bir hakikattir. Bi-nâ'en-aleyh muharrirlerimizden biri İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin ahvâlinde bilfaz bir uygunsuzluk görürse, bu suretle aktâr-ı âlemdeki müslümanları cem'iyetten rû-gerdân etmeye çalışarak onların azim ve himmetini te'sîrsiz bırakmak, zâten fîrsata müterakkib bulunan kuvâ-yı garbiyyeyi hûcûma sevketmek hiç bir vakit doğru olamaz. Bu hareketin âkibeti kat'î bir izmihâldir.

Şu sözlerden anlaşılacaktır ki *el-Müeyyed*'in son zamanlarda ismâ' eylemek istediği terâne-i nevîn, Müslümanlığa ve müslümanlara ikâi tasavvur olunabilecek fenâlikların en büyüğüdür. Çünkü hûkûmet-i istibdâdiyyeyi takdîs edenler, hâkimiyet-i millîyyenin ma'nâsını anlamayanlar bu gibi işâ'âttan öyle bir vehme düşeceklər ki Hilâfet artik bir cem'iyet-i ihtilâliyyenin elinde bâzice olmuştur; bu cem'iyet adamları öldürüyor, Müslümanlık ve medeniyetle hiç bir zaman kâbil-i te'lîf olmayan bir çok cinâyetler irtikâb ediyor... Bir kere bu vehim hâsil olduktan sonra nazarlarda devlet-i Osmaniyye'nin sevketi sâkit olacak, hilâfet-i Arabiyeyi te'sîsine çalışan dessâşların mel'anetleri alabildigine revâc bulacaktır. Bu hilâfet-i Arabiyeyi mes'elesinin vahdet-i İslâmîyye'yi ne azîm bir tefrikaya düşüreceğini beyâna hâcet yoktur. İngiltere hûkûmetinin gâye-i emânîsi Hilâfet'i kaviyyûş-şekîme bir hûkûmet-i İslâmîyye'nin elinden alarak tek başına Arablar gibi bîçâre bir ümmete vererek bütün âlem-i İslâm'ı Hind gibi, Mısır gibi, Sûdan gibi müsta'merâtı meyânına idhal etmek değil midir?

Acaba *el-Müeyyed*'in bugünlerdeki muhâcemât-ı mel'ûnesiyle kastettiği netice bu mudur? Yoksa kalemini hasîs bir menfa'at mukâbilinde mi böyle denî bir vazîfeye satıyor?

el-Müeyyed, Refik Bey'e cevâben yazdığı bir makâlede maksadının hayır-hâhlîktan, irşâddan ibâret olduğunu söylüyor. Pekâlâ, *el-Müeyyed* Abdülhamîd'in zamanında nerede imiş? O zamandaki millet dest-i zulüm ve kahir ile giri-bân-i ma'sûmîndan tutularak hâk-i mezelle sürükleñir, şübbân-i vatan öldürülür, nâmusrâ hetk olunur, emvâl müsâdere edilirdi. Mahzâ bir alay fitrat-ı sâfilenin, bir sürü hilkat-ı rezilenin keyfi için bu kadar mezâlim meydan alırken *el-Müeyyed* nerede idi? *el-Müeyyed*'in hayır-hâhlîkları nerede kalmıştı? Halbuki o zamanlar *el-Müeyyed*, o hûkûmet-i zâlimenin nişanlarını gögsüne takar, o hûkûmet-i zâlimenin elkâb-ı şeyn-âveriyle tefâhûr ederdi!

el-Müeyyed o zamanlar hûkûmetin aleyhinde bulunmak, cemâ'at-ı müslimîne karşı bir hurûç olur, binâ'en-aleyh evlâ olan kaza-yı ilâhiye intizâr ederek muhâfaza-i sükündan ibarettir, iddiâsında idi.

Deriz ki, cemâ'at-ı müslimîn târumâr olmak üzere bulunduğu bir sırada *el-Müeyyed* o cemâ'ati himâye için Abdülhamîd'in mezâlimine karşı sükût edebiliyordu da, bugün neden yine o cemâ'atin hatrı için sükût edemiyor? Halbuki ümmet-i Osmâniyye şimdi bir inkılâb geçiriyor. Edvâr-ı inkılâbin ise şerâit-i muhîtiyyeye nazaran imtidât edeceği uzun yâhut kısa zaman zarfında milletlerin aklını başından alan, bir çok hatâlara sevkeden müşkil devirler olduğu hiç bir naza-ra karşı hâfi değildir.

Artık *el-Müeyyed* Allah'tan korksun da böyle yazılar yazmasın, böyle sözler söylemesin. İşâ'a etmekte olduğu haberlerin bilâd-ı baîde-i müslimîne kadar giderek cumhur-i müslimînin izzârî için teşhir edilmiş müdhîs bir silâh şeklini almasına heves etmesin. Eğer duyduğu, duyurmak istediği fecâi' cidden hamîyetini galeyâna getiriyorsa, İstanbul'a gitsin, lisani ile, kalemi ile mücâhedede bulunsun. Belki salâha kâbiliyeti olan bir firkayı Allah onun vesîlesi ile tarîk-ı sedâda sevkeder. Lâkin millet-i Osmâniyye böyle bir inkılâb geçirmekte, kendisi ise sâha-i harekâtta bu kadar uzakta iken işittiği habbeyi kubbe yapmak bizim için hiç bir zaman kabul edilemez. Eğer bu hâl devam edecek olursa kendisinin [244] ittihâz etmiş olduğu vesîleden daha mü'essir, da-ha şumullü bir vesîle ile şerrini ibtâl husûsunda muztar kala-cağız ki o da cumhûr-i müslimînin hukukunu müdâfa'a eden cerâidin sahibleri ile ittihad ederek, her gün binlerce risâle tab' eyleyerek meccânen bütün bilâd-ı müslimîne göndermektir. (والله يتولى هدانا اجمعين)

Muhammed Ferid Vecdi

Mehmed Âkif

ABDÜLHAMÎD'İN HAL'I VE HINDİSTÂN MATBÛ'ÂTİ

-geçen nûshadan mâ ba'd-

Biz bu şübhâta ayrı ayrı cevâb vereceğiz:

(1) Birinci iddi'âya karşı deriz ki bütün cihan halkı cezmen bildikleri üzere Abdülhamîd'in Kânûn-i Esâsî i'lâni kendi ihtiyâri ve rizâsi ile olmayı belki teklîf-i i'lâna mukârin bulunan inzârât-ı millîyye te'sîriyle vukû' bulmuştur. O sırada Rumeli'den, Arnavutluk'dan gelen âvâze-i hürriyyet, a-

sâkir-i Osmâniyye tarafındanibrâz olunan âsâr-i celâdet e-ger kâbil-i mukâvemet olsa idi Abdülhamîd i'lân-i hürriyyet ve kabûl-i meşrûtiyyet cihetine zerre kadar yaklaşmazdı. Otuz üç sene idâme eylediği esâreti ömrü oldukça kaldırmazdı. Fakat da'vet-i vâkı'a ya icâbet etmeyecek olsa ân-i vâhidde târumâr olacağını cezm etti de ondan sonra kerhen ve bi'l-mecbûriyye i'lân-i hürriyete müsâ'ade etti.

Abdülhamîd inzârât-ı şedîdeye mukterin tekâlif-i umûmî vusûl bulduugu, dehset-i harika şiddetini artırdıkça artırdığı hengâmda –kendilerini i'zâz ve ignâ için devlet ve milleti griiftâr-ı zillet ve sefâlet eylediği– a'vân-i istibdâdi ile müsteşârân-ı bî-iz'ânımı ve müşkilât-ı azîme hudûsünde celb etmeye bulunduğu Sa'îd Paşa ve sâireyi cem' ve ihmâr ile çâre-cûy-i halâs olmuşdu. Onlar da bi'l-mecbûriyye müzâkerât-ı müdhîseye iktihâm, kendi selâmetlerini de derpîş-i ihtimâm ederek akılları erdiği kadar düşündüler. Nihâyet-i emirde teşnegân-ı hürriyyete mukâvemet hâric-i istâ'at olmasına karar verdiler. Dersa'âdet'de mevcûd askerlerin de Selânik ve Manastır asâkiriyle hem-efkâr olarak onlar ile mukâtele etmeyeceklerini vehattâ –İzmir'den Manastır'a gönderilen taburlardan ibret alarak– Yıldız civârındakilerin bile şâyân-ı timâd olmadıklarını arz ettiler.

Bunun üzerine cebâneti ma'lûm-i âlem olan Abdülhamîd'in cesâreti kirildi. Hazer ve ihtiyâyat ile âmil olmak lûzumunu hissetti. Bundan akdem makâm-ı fetvâdan hâl-i isyânda bulunan askerler ile din nâmına muhârebe cevâzına dâir istiftâ etmiş, oradan da asâkir-i mezkûrenin şer'-i şerife mutâbiq olan usûl-i meşveret icâbinca meşrûtiyet-i hükûmet i'lânı talebinde olmalarına binâ'en isyân ve hurûc ale's sultân ile ithâmlarına iftâ kâbil olamayacağı cevâbını almış idi. Artık çâr nâçâr icâbet emrin verdi ve fakat el altından isti'mâl-i silâh-i mekr ü ihtiyâle âzim oldu. Daha o vakitten i'tibâren fesâda başladı. Nasıl ki fitne-i ahîre ihdâsi bizzât o-nun tarafından olduğu sehâbdan ârî şems-vârî sûret-i celiyede tahakkuk etmiştir.

Ümîd ederiz ki ahvâl-i ma'rûza artık Hind erbâb-ı matbû'âti nezdinde de kesb-i vuzûh etmiştir. Gönderilen makâlatın emsâli akîb-i inkilâbda, esbâb-ı mûcibeye ittilâ'dan evvel tahrîr olundugunda şüphe yoktur.

(Sabah'ın 7086 numaralı nûshasında "Genç Türklerin İcra'ât-ı Vatanperverânesi" sernâmesiyle Obzerver gazetesinden naklen derc olunan makâlenin mütâla'asından da müstebân olacağı üzere muharrir-i fâzlin bu zan ve zehâbda musîb olduğu lehü'l-hamd tahakkuk etmiştir.)

(2) Muhibb-i meşrûtiyet olmasına dâir kelimâti bütün kavîl-i mücerredden ibârettir. Aslâ şâyân-ı ehemmiyet değildir. İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne karşı izhâr-i hoşnûdî, kendisini cem'iyyet-i mezkûre reisi i'lân etmesi de hurâfât nev'indendir. Onun bu türlü mekâ'id ve masâni'aları bî ni-hâye olub hengâm-ı ceberût ve eyyâm-ı istibdâdında dahi cârî idi. Buna dâir bildiğimiz şeyler pek çoktur. Burada be-yânına lûzûm görmeziz. (Midhat Paşa'yu mahv u ifnâ için çevirdiği dolâb-ı mekîdeyi mûlâhaza kîfâyet eder.)

(3) Meclis-i Meb'ûsân'a ta'arruzda bulunmamasını be-yân ile ne demek istenildiğini anlayamıyoruz. Asker gönderib meb'ûsânı katlettirmedi, demek murâd olunursa izhâr-i

hayretten kendimizi alamayız. Çünkü ordu ve donanma meşrûtiyet tarafdarı olarak meb'ûsânı himâye etmekde olduğu halde bu sûretle taarruz vukû'u imkân iddi'â olunamaz. Ednâ mertebe akıl ve idrâke mâlik olan kimse bu ta'arruza cesâret edemediğinden başka muhâfiz-i meşrûtiyyet olan kuvvet dünyâda dururken i'âde-i istibdâdin muhâlât-dan olduğunu teslime de mecbûrdur. Mahzâ bundan dolayı Abdülhamîd i'mâl-i desâis ve mekâ'id ile efkâr-ı âmmeyi din nâmına kendilerinden tenfir ederek Cem'iyyet'i nazardan düşürmeye, ordular arasında tefrika ikâ' etmeye çalışıyordu ki celb ve istimâle eylediği asâkir ile Cem'iyyet'i ve tarafdarârını mahv ü izâle edebilsin. Bu sâyede i'âde-i istibdâda muvaffak olsun. Ama isterse ki bu uğurda bütün millet helâk olsun. Devlet-i Osmâniyye zevâl bulsun onun nazarında böyle şeylerin zerre kadar ehemmiyeti yok idi. Nasıl ki bu teşebbüsât netîce-i mel'anetkârânesi olan 31 Mart hâdi-se-i fecâ'at-engizî bu hakîkate şehâdet etmektedir.

(4) İstanbul'daki asâkirin bir mikdârını taşraya sevkiyle yerlerine Kânûn-ı Esâsî taraftarı olan Selânik Avci Taburları'nın celbine muvâfakat etmesi de çaresizliğinden nâşî idi. Buna karşı hayli mümâna'atda bulundu. Fakat Taşkıla asâilerini Harbiye Nezâreti'nin te'dîbîne müsâra'atı gerek kendisine, gerek perestîkâri bulunan asâkire dehset [245] verdi, sükût ve intizâra mecbûr eyledi. O hengâmede donanmanın karşısında durması da cesâretini kırmaktaydı. Muhâlefete ictisâr edecek olsa Yıldız'ın mahv ü nâbûd olacağını anlıyordu.

(5) Hareket Ordusu'nun kuvve-i kâhire ile İstanbul'u muhâsara, bütün mevâki'-i askeriyyeyi zabt ettikten sonra Yıldız'a hâmûm edeceği sonra da asâkir-i muhâfizanın teslim olmalarına dâir emir vermesi de hüsün-i niyyet ihrâz etmesine delîl olamaz. Çünkü artık teyakkun etmiş ki mukâveme kiyâm serî' atesi toplarla Yıldız'ın hâk ile yeksân, bütün âile ve evlâtının mahv ü perişan olmasını intâc edecekti. Bu teslim emri Yıldız'ın suları, erzâki, hava gazları kat' edildikten sonra vukû' bulmuştur ki biraz daha inâd ve muhâlefete işrâr her şeyden azîz bildiği, otuz üç sene zarfında muhâfazası için bütün kuvvet-i hükûmeti, servet ü sâmân-ı milleti fedâ etmeye bulunduğu hayatı bile zâil olacağı bî-iştîbâh idi.

(6) Düvel-i ecnebiyyeden birinin himâyesine iltica etmesine bekâ-yı meşrûtiyyet arzusunda bulunmasına sened ittihâz etmek de yukarıki deliller gibi gâyet gülünçtür. Böyle bir ilticâ Abdülhamîd'in dâire-i istitâ'atında değildi. Ümîd-i galebe münkatı' olmadığı esnâda bi't-tabî' terk-i saltanata meyledemezdi. (لا يحق المكر السبي إلا باهله) hükmünce tedbîr-i hâ'inâne aleyhine tahavvûl ile mahsûr kaldıktan sonra ise imkân kalmamıştı.

Hindistan rûfekâmîzin iştibâhât-ı vâkı'asını def' ü izâle ettikten sonra kendilerine sorabiliriz ki İstanbul'da bulunan asâkirin Kânûn-ı Esâsî'yi te'yidi için gelen Hareket Ordusu'na karşı isti'mâl-i silâh etmeleri hakkında sultân-ı mahlû'un tahrîkinden başka bâ'is tasavvuruna imkân var mıdır; bir de bu askerlerin zâbitlerin itâ'atinden hurûcla mevâki'-i kesîrede "yaşasın pâdişâhimiz, batsın Kânûn-ı Esâsî" diye bağırdıkları, üç yüze karîb genç zâbitleri şehîd ettikleri, İtti-

hâd ve Terakki Cem'iyeti a'zâsını katle tasaddîde bulundukları hengâm-i tuğyânlarında hangi kuvvette dayanırlar, hangi himâyeye güvenirler.

Bilâ şübhé hükm ü kat'î verilmek iktizâ eder ki eğer bu fitne-i uzmânın mürettibi Abdülhamîd ile a'vân-i mel'anetbedîdi olduğu muahharan his ve suhûda müstenid delâl ile sâbit olmasaydı, bu arz ettiğim bûrhân-i aklî hükm-i mez-kûra göre kâfî görüldürdü. O dessâs ve mekkâr Abdülhamîd Cem'iyyet-i aliyyenin getirmiş olduğu taburları ifsâd ve iğvâ ile Cem'iyyet aleyhinde, onları tenkîl ve Kânûn-i Esâs'îyi mahv ü ilgâ husûsunda istihdâma fırsat-yâb olursa artık senelerden beri ihsânına gark etmiş, âdetâ kendisine taptırmış olduğu ma'iyyet askerleri tamâmen yanında bırakılmış olsa idi acabâ neler yapmazdı? Bu halde cem'iyyetin o askerleri kısmen olsun vakityle Yıldız civârından ihrâc ile taşraya sevk etmesindeki isâbet kâbil-i inkâr olur mu?

Munsifâne düşünerek hükm vermeli o askerler ki mu-kadremâ te'dîbât-ı şedîdeye ma'rûz kalmadan Harbiye Ne-zâreti'ne itâ'at etmiyorlardı. Öyle bir sultânın kasrı civârîn-dan teb'îd edilmişlerdi ki istibdâd onun lahmi ve demî, uruk ve a'sâbıyla imtizâc etmişti. Ol derecede ki hiçbir cûrüm ve cinâyetin irtikâbına tereddüd bırakmadı. Hâkâ'ik-i ahvâle im'ân-ı nazar olunursa bizim arz olunan delâ'il-i bâhiremiz mi hak ve savâbdır, yoksa refikimizin gâyet sâthî bulunan i'tirâzâti mı? Pek kolay tebeyyün eder.

Meşrûtiyet devrindeki mu'âmelât-ı Hamîdiyyeye karşı müdâfa'âtımıza dâir kelimâti burada kat' ile hengâm-i istib-dâddâcâri olan ahvâlinden ibâret kîsmî sâniye nakl-i ke-lâm edelim.

Refikimizin bu kîsim ahvâle dâir serd eylediği sitâyişleri de bir takım kuru de'âvîden müteşekkildir. Bunları da altı nev'e ircâ'la birer birer cevaplarını i'tâya şurû ediyoruz:

(1) Servet-i millîyyeyi tezyîd ve hazîne-i mâliyyeyi İslâh ile mehâfil-i umûmiyyede i'tibâr kazandırarak en kavî devletlerin hazırlâ'ini derecesine îsâl etmiş olması iddi'â olunuyor. Refikimizin de'âvî-i fâriğası içinde bundan agrebi yoktur zannederiz. Abdülhamîd'i gerek ikrâh ve icbâr tarîki, gerek itmâ' ve istîcâr sûreti ile ber-vech-i ifrât medh ü senâ edenler his ve müşâhede ile butlânı zâhir ve âşikâr olmayacak sahteliği yek nazarda tebeyyün etmeyecek başka türlü me-dâyiñ teharrî ve ihtiâr'ında bulunurlar, hiç biri böyle bir id-di'â-yi bâtila cesâret edemiyorlardı!

Çünkü mahlû'-ı mezkûrun i'tibâr-ı mâlî-i Osmânîyi rahnedâr, âdetâ mahv derecesine îsâl eylediği meydandadır. Binâ'en-aleyh mevârid-i mâliyyenin birine te'mîn-i istîlâ e-decek zîman-ı kat'î elde etmedikçe sermâyedârândan bir ferdin bir para ikrâzına ümîd kalmamıştı. Bundan dolayı devletin bütün vâridât-ı esâsiyyesi Dûyûn-i Umûmiyye İdâresi'ne, ecânibin taht-ı nezâretine tevdî' olundu. Bu sûretle umûr-i mâliyyeye güyâ nizâm verilmiş ve ortalığın i'timâdi celb edilmiş olmağla güç hâl ile, gâyet ağır fâ'izler ile istikrâz imkânı bulunmakta idi. Hükûmetin mâliyyûn nazarında de-rece-i i'tibârını anlamak için bunca seneler bütçesiz, müvâzenesiz idâre edilmiş olmasını mülâhaza kifâyet eder. Bütçesiz hazînede i'tibâr ve intizâm tasavvur olunabilir mi?

Abdülhamîd milyonlarca vâridât-ı devleti yed-i iğtisâbına geçirmiş, bî-çâre me'mûrları, muhâfaza-i vatan için terk-i dâr ü diyâr eden asâkîri envâ'-ı sefâlet ve muzâyakaya mahkûm etmişidi. Yalnız sâdikâne(!) hizmet eden me'mûrîni ellerine miktâr-ı kalîli geçebilecek muhassasât ve mürettebâtın bakîyyesini telâfi için ahâlî üzerine taslît ile beceren bilikleri kadar emvâl ve hukûk selb ü ibtâline serbest bırakmışdı. Hattâ târib-i bilâd ve ta'zîb-i ibâde mutlaku'l-'inân olarak me'zûn kıldıgi haklarında vukû' bulan [246] şikâyetâ kulak asmadığı bir takım büyük me'mûrları bir kîsmî zât-ı şâhânelere â'id olmak şartıyla i'tisâb-ı hukûk ve emvâle dâir teşvikât icrâ ederdi. Haccâc-ı Zâlim gibi müstebiddâن-ı zâlemeye rahmet okutan Ahmed Râtîb ve sâ'i're gibi mevâcib-i mürettebeyi takdîmde kusûr etmeyen vûlâtî, vûkelâyi mezâlim ve ta'addiyâtdan yanib kavrulan ahâlînin şikâyet ve istirhâmâti ayyûka çiksa azil ve tebdîl etmemesi bu hakîkatîn bûrhân-i âdilidir.

Umûr-ı mâliyyenin fevkâlâde müşevves bir hâlde bulunuşuna mebnî hükûmet-i meşrûta Meclîs-i Me'bûsân'a mutazam bir bütçe irsâline kâdir olamadı. Tanzîm-i umûr-ı mâliyye için celb olunan Mösyo Loran gibi bir mâlî-i şehîr bile haâzinemizin dûçâr edildiği hâl-i harâbiye mütehayyir kalarak emr-i İslâhi müteazzir addediyor.

-bakîyyesi gelecek nûshamızda-
* * *

HUKÜK ALI MÜRTEZÂ EFENDİ MES'ELESİ

-mâba'd-

Ve şerâ'it altında tebdîl-i tavr u hareket husûsunu tekemmûlât-ı ahlâkiyyenin noksân-ı mukteziyatına haml ile bu kabîl zevâti tefrik imkânı fâ'idesini te'mîn etmesine göre bu usûlü müstahsen görmemiz lâzım gelir. Hadd-i zâtında pek nîkâbînâne olan şu mülâhaza bilmem ki maksadı ne de-rece te'mîn edebilir. Beşeriyyetde sû'e meyl cibillî ve fitrîdir. İnsanların böyle bir girîveye düşmemeleri temennî olabilir. Fakat adem-i vukû'u beklenilemez. Doğrusu kuvve-i adliyye menâsibâna ta'yîn husûsunda hakk-ı takdîri mevzû'-ı bahs eden memlekâtler pek fenâ bir mazhariyetle musâb olmuşlardır. Zîrâ her nerede kuvve-i adliyyeyi teşkil eden zevât kuvve-i icrâ'îyyenin veya sâ'ir kuvvetlerin hakk-ı takdîrleriyle ta'yîn olunmuş ise, akabînde hey'et-i hâkimîn ahlâki bozulmuş ve memlekâtet adâlet esâsları mahv u münderis olmuştur. Bugün bir istînâf hâkimliği münhal olsa bidâyet hey'et-i hâkimîsinden lâ-ale't-tâ'yîn birini nâzîrîn ilmine müsteniden o makâma geçirmek nasıl doğru olabilir. Diğer hâkim kendi hakkında da böyle bir ilim husûle getirmek için neler yapmaz. Düşünmeliyiz ki hûkkâm için hasâ'il-i zâ'ide yoktur. Evsâfi kânûnu ta'dâd olunmuştur. Mâdem ki hâkim bulunuyor bütün o evsâfi hâ'iz demektir.

Hûlâsâ kuvve-i adliyyeyi şevâ'ib-i müdâhaleden tenzîh etmek ister iskey, kavâ'id-i meşrûhayı bî'z-zarûre kabûl et-meklîgimiz lâzîmdir. Bu esâslardan zerreten mâ-udûl tevâ-zün-i kuvvâ emr-i mühimmini ihlâl eder. Kuvve-i adliyyenin kuvve-i icrâ'îyye te'sîrine ma'rûziyetinden tevellüd edecek

mehâzîr kuvve-i kânûniyyenin kuvve-i icrâ'iyeye müdâhale-si mahzûriyle de kâbil-i kiyâs değildir. Buradaki muhâtaraya nisbetle kuvve-i kânûniyyenin müdâhalesinden neş'et edecek müşkilât hiç mesâbesinde kalır. Zîrâ bu müşkilât kâbil-i telâfidir. Halbuki ötedeki muhâtara gayr-i kâbil-i def' ve izâledir.

Kuvve-i adliyye menâsibine irtikâ husûsunda o menâsibi ihrâz eden zevâta karâbetin mâni'-i intihâb addolunması işte bu kavâ'idin netâyic-i tabî'iyyesindendir. Fakat hasâ'is-i kuvâ böylece tefrik ve temyîz olunmaz ise mes'ele-hâzıradaki girîveler dâimâ yüz gösterir.

Asıl mes'eleyi îzâha tavi'te kabîlinden olmak üzere serd eylediğimiz şu temhîdâti ikmâl etmezden mukaddem mehâkim ketebesinin dahi kuvve-i adliyyeye dâhil bulunduklarını isbât etmekliğimiz lâzım gelir. Zîrâ ihtimâl ki müdâfi'ler serd ettiğimiz kavâ'idin yalnız hey'et-i hâkimede cârî olabılıb eczâ-yı mahkemeden ma'dûd olan ketebede cârî olamayacağını iddi'a ederler. Bu iddi'âyi memleketimizdeki ahkâm-ı mevzû'a ile tatbîk eder iskey derhal butlânını anlarız. Vâki'â kuvve-i adliyyedeki mâhiyet kânûnu tatbîk eylemektir. Ve tabî'i kânûnu tatbîk etmek ciheti de hey'et-i hâkimeye râci'dir. Ketebede böyle bir salâhiyet mefkûddur. Fakat bir külli teşkil eden her bir cüz'ün diğerinin aynıyle evsâfını hâiz olması lâzım gelmez. Nitekim kânûnun kuvve-i adliyyeye temsîl eden zevâti sıfat-ı hâkimiyeti hâiz olan ve olmayan sûretyile taksîm etmesi de bu nazariyenin isâbetini gösterir. Ma'a-mâfih kânûn ketebenin eczâ-yı mahkemeden ma'dûdiyetini tasrîh eylemiştir.

Teşkilât-ı Mehâkim Kânûnu'nun kırk sekizinci madde-sinde "A'zâ mülâzîmleri ve zabit kâtibleri gibi mahkemenin eczâsından addolunan me'mûrlar" ibâresi aynen mevcûdudur.

Yani bunları kuvve-i adliyyeye ilhâk eylemiştir ki bu İl-hâkdan da bazı netâ'ic husûle gelmiştir. Ez cümle 1- Kazâ bidâyet mahkemelerinde birinci kâtibler a'zânın gaybûbeti hâlinde vekâlet etmek salâhiyetini hâizdirler.

"Yirmi birinci madde: Kazâ mahkemelerinde reîsin giyâbetinde a'zânın en kıdemli ve a'zâdan birinin reîse vekâletinde veya giyâbında kâtib-i evvel ona vekâlet eder." (Teşkilât-ı Mehâkim Kânûnu.)

2- Mahkeme-i Temyîz baş mümeyyizleri ile istînâf baş kâtibleri silsile-i hükkâmda ta'dâd olunmuştur.

"Silsile-i Hükkâm: Elli dördüncü madde: Evvelâ mahkeme-i temyîz riyâset-i ülâsi, sâniyen mahkeme-i istînâf riyâset-i ülâsiyla mahkeme-i temyîz riyâset-i sâniyyesi, sâlisen mahkeme-i temyîz a'zâlılığıyla mahkeme-i istînâf reîs-i sâni-liği, râbi'an mahkerne-i istînâf a'zâlılığıyla bidâyet mahkeme-si re'is-i evvel ve sâniîliği ve mahkeme-i temyîz baş mümeyyizlikleri, hâmisen bidâyet mahkemesi a'zâlılığıyla mahkeme-i istînâf başkâtibleri" (Teşkilât-ı Mehâkim Kânûnu)

3- Zabit ketebesinin muhâkemesi mensûbu bulundukları mahkemenin hey'et-i umûmiyyesine râci'dir.

"Elli üçüncü madde: A'zâ mülâzîmî ve zabit kâtibleri gibi [247] bir mahkemenin eczâsından addolunan me'mûrlar aleyhine umûr-i me'mûrelerinden dolayı vuku' bulacak da-vâlar o mahkemenin hey'et-i umûmiyyesinde rü'yet olunur." (Teşkilât-ı Mehâkim Kânûnu)

İşte bu ve buna mümâsil netâ'ic nazara alınırsa ketebe-i mehâkimî kuvve-i adliyyeden addetmek lâzım gelir ve şu halde kuvve-i adliyyede aranılan kuyûd ve şurûtun ve bu kuvvetde cârî olan imtiyâzât ve kavâ'id-i mahsûsanın bunlar hakkında da mer'i olması iktizâ eder. Hâkimler gibi ahlâkça emniyet-i kâmileyi hâiz olmalı ve ezhân-ı nâsa da emniyet-i kâfiye i'tâ edebilmelidir. Hükkâmin terakkisi kendileri için mûcîb-i itmi'nân olacak bir tarzda usûl-i sâlime rabt edildiği gibi kuvve-i adliyye eczâsından olan iş bu ketebenin dahi yine kavâ'id-i meşrûhanın esâs ittihâzi sûretyile terakkileri taht-ı te'mîne alınmıştır. (Tatvîlden hazeren bu bâbdaki maddelerin dercinden sarf-ı nazar olundu.) İşte görülüyor ki bunlar hakkında da hakk-ı takdîr mevzû'-ı bahs olmuyor ki dem aranıyor. Şimdi mes'elemize te'alluk etmek üzere tenvîri içâb eden bir nokta daha var. Onu da îzâh ile mu-kaddimeye nihâyet vererek asıl mes'eleye geçelim. O da müdde'i-i umûmîlik makâminin kuvve-i adliyye menâsibina dâhil bulunmasıdır. Bu makâm âdetâ hâkimiyet derecesinde bir ehemmiyet-i mahsûsayı hâizdir. Zâten tatbîkâti teshîl ile mükellef olmasına göre kuvve-i adliyyeye dâhil addolunması pek tabî'îdir. Müdde'i-i umûmîler sıfat-ı hâkimiyeti hâiz bulunmamakla beraber kendilerinde evsâf-ı hâkimiyetin aranacağını kânûn tasrîh ediyor.

Elli yedinci maddenin fıkra-i ahîresi: "Müdde'i-i umûmîler hâkimlik evsâfını câmi' olmak lâzımdır." (Teşkilât-ı Me-hâkim Kânûnu)

Bu evsâf ise Mecelle-i Celîle'nin 1792. maddesinde ta-dâd olunmuştur.

"1792. Madde: Hâkim, hakîm fehîm-i müstakîm ve e-mîn, mekîn, mefîn olmalıdır."

Bir de müdde'i-i umûmîlerin azlı keyfe mâ-ittefak kabûl olunmamıştır. Bazı kuyûd ve şurût ile takyîd edilmiştir.

Kezâ muhâkemelerinde mensûb bulundukları mahkeme hey'etinin muhâkemesi usûlü kabûl olunmuştur.

"385. Madde: Mehâkim-i nizâmiyye a'zâ ve rüesâsından veya müdde'i-i umûmî veya müstantıklardan biri cünha nev'inden bir fi'li mürtekib olmakla maznûn bulunur ise mâ fevkînde bulunan mahkemenin müdde'i-i umûmîsi ma'rifetîyle celb olunarak o mahkemedede muhâkemeleri bi'l-icrâ hükmlenur." (Usûl-i Muhâkemât-ı Cezâ'îyye Kânûnu)

İntihâbları da âmir-i icrâya bırakılmamıştır. İntihâb Encümeni kavâ'id-i mesrûde dâiresinde o mansiba irtikâsına delâlet eder.

"Birinci Madde: Mehâkim riyâseti yâhud a'zâlığı veya a'zâ mülâzîmîliği ve zabit kitâbeti ile müdde'i-i umûmîliği me'mûriyetlerinden birinde bulunmamış olan zevât iş bu me'mûriyetlere intihâb olunamazlar." (Adliye İntihâb Encümeni Nizamnâmesi) Madde müdde'i-i umûmîlik me'mûriyetinin intihâb ile olacağını sarâhaten gösteriyor. Demek oluyor ki Teşkilât-ı Mehâkim Kânûnu'ndan mu'ahhar olan iş bu nizâmnâme müdde'i-i umûmîlik me'mûriyeti için dahi intihâb usûlünü vaz' ediyor.

Hâlbuki me'mûrîn-i icrâ'îyye ma'lûmdur ki mücerred nâzırların veya ale'd-derecât mâ-fevk âmirlerinin emriyle ta'yîn olunurlar. Şimdi Ali Mürtezâ Efendi'nin kuvve-i adliyye menâsibine irtikâ hakkındaki selâhiyetini tedkîk edelim.

Mûmâ-ileyh Mekteb-i Hukûk'tan a'lâ derecede me'zûn, Mekteb-i Temyîz-i Cezâ zabit ketebesinden bir zâtittir. Ortada menâsib-ı adliyyeden münhal olarak bir müdde'i-i umûmîlik makâmı var. Bu makâmı selâhiyetdâr zevâtdan birinin işgâl etmesi îcâb eder. Mürtezâ Efendi ile beraber bu me'mûriyete geçmek selâhiyetini hâiz bir çok zevât mevcûtdur. Bunlardan hangisi şu mansıbı ihrâz edecek? Bunu kânunlar gösterir. Selâhiyetdâr olan zevâtın bir kere derece-i ehliyetleri nazara alınacak. Görülür ki aliyyü'l-a'lâ derecede me'zûnlar bu mansıba tâlib bulunuyorlar. Sene-i neşâtda kide-me bakılır. Bu şeritayı hâiz de birkaç zât var. Bunlardan kuvve-i adliyyeye hizmeti sebk edenler aranır. Bu cihette rûchânı te'mîn edemez, yani şu şartı hâiz zevât da te'addûd ederse hizmetde kidem nazâr-ı tibâra alınır. Aynı kidemi hâiz bulunurlarsa artık ya kur'a tarîkine tevessûl olunur veya hey'etce bunlardan biri re'y-i hâfi ile intihâb edilir. Mürtezâ Efendi'nin intihâbında bu cihteler aslâ aranmamıştır. Ta'dâd olunan derecâtda pek çok zevâtın mevcûdiyeti bunu gösteriyor. Bu makâma Mürtezâ Efendi'den evvel neş'et etmiş müte'addid aliyyü'l-a'lâ me'zûnî-i müstahde-me mevcûd ve hizmeten dahi kendisinden ziyyâde hâiz-i kidem oldukları halde onlardan biri geçirilmemiştir. İntihâb Encümeni'nin hakkı takdîri olmayıb intihâb kânûnunu tat-bîke me'mûr olmalarına göre bu kânûna muhâlefetleri hâlinde mes'ûliyetleri îcâb eder. (Bâlâya naklolunan 305 tarihli kânûnun yirmi dokuzuncu maddesine mûrâca'at)

Nâzır da yalnız bir re'y sahibi olduğundan mes'ûliyeti de re'yine maksûr kalır. Kendisine diğer a'zâldan fazla bir mes'ûliyet tahmîl olunamaz. İntihâb kânûnuna muhâlif intihâbat ise bâtil, ke-enlem-yelek addolundugundan hiçbir hüküm ifâde etmez. Fakat intihâb-ı vâki'ada kânûna muhâlefet bu kadarla da kalıyor. İntihâb karârının re'y-i hâfi ile verilmesi lâzım gelir iken re'ylerin açıktan aşağı beyânı sûre-tiyle intihâb icrâ edildiği nâzır vekîlinin Meclis-i Millî'deki teşrifâtından müstebân oluyor.

Encümen a'zâlarından birinin "Bütün bu kavâ'id aran-mayacak ise yalnız mekteb me'zunu olmak ile iktifâ edilecek ise bu intihâb doğrudur" sûre-tiyle beyân-ı mütâla'a ettiğini iddia' ve diğer birinin dahi intihâbin nihâyetlerine doğru Encümen'e dâhil olarak bir gûnâ re'y beyân etmeyib emr-i vâki' karşısında sükût ettiğini beyân eylemesi nâzır vekîlinin re'y-i hâfi sûre-tiyle karârın ittihâz edilmediği yolundaki teş-rîhât-ı mezkûresini müeyyeddir. Hâlbuki intihâb kânûnunda karârın re'y-i hâfi ile ittihâz edilmesi tasrîh olunmuştur.

-mâba'di var-

Mardinîzâde: Ebu'l-Ulâ

* * *

[248] Âlem-i İslâmı Uyandıracak Câreler:

UMÛMÎ MU'TEMER-İ İSLÂMÎ YANI MÜSLÜMANLAR KONGRESİ

Bu husûsta bir çok senelerden beri matbû'ât ve neş-riyât-ı İslâmiyyeye kulak vere geldiğimden ve kendim de bi-

raz bu dâirede çalıştığımdan kita'ât-ı İslâmiyyenin her tara-fından birer türlü nidâ-yı necât çıktığını işitmeme mümkün değil idi; her tarafta nahdatu'l-İslâm, teâ'lî âsârı baş göster-diği görülmüyor idi. Hind'de Mîr Ali'nin *Rûhu'l-İslâm'*, Mi-sir'da merhûm Şeyh Celâleddin Efğânî ile bunun büyük şâ-kirdi müftî Muhammed Abdûh'un âsârı ve sâîr resâ'il-i mu'teberede taze can bulmuş felsefe-i İslâmiyye; İran, Rus-ya ve Osmanlı ulemâsına ve fudelâsına arasında nûmâyân olan harekât-ı efkâr akvâm-ı müslimenin yeni bir devre, yeni za-mana girdiğini göstermekte idi.

Ulemâ-yı mütekaddimîn ve ulemâ-yı müte'ahhirîn âsâr-ı nâfi'alarına nâzira ve mütâlî'a olarak ulemâ ve fudelâ-yı asrin âsâr ve efkârî tezâhür etmekte idi. Cümlesinin mat-lûbu – Selâmet ve teâ'lî-i ümmetden ibâret olduğu halde nazar ve efkârlarını birleştirmek üzere ulemâ ve fudelâ-yı a-sîrdan mürekkeb bir nedve-i umûmîn fâ'ideden hâli olma-yacağı 1907 senesi Şa'bâni'1 Mu'azzam'ın 11'inde çıkış 56'ncı numaralı *Tercümân*'da yazmış idim. Böyle bir ned-ve-i umûmîn yâ ki mu'temer-i İslâmî'nin lüzûmunu sene-i mezkûre Ramazan'ında Misir'da daha ziyâde açtım. İlerisini Cenâb-ı Hak hayırı eleyib insâniyet ve temeddün meydâ-nında milletimizi pâyidâr eyleye, âmîn.

İsmâîl Gaspirinski

Continental Oteli'nde Meclis ve Hutbelerim

1907 Eylül, 1325 senesi mâh-ı Ramazan'ın 25'inci Cum'a günü akşamı saat 9'da Misir el-Kâhire'de Continental otel-i mu'teberesinin büyük salonuna beş altı yüz kadar ulemâ, umerâ, fudelâ, muharrirîn ve üdebâ ve eşrâf cem' olmuşlar idi. Misir'in cümle ve Avrupa'nın bazı cerîdeleri tarafindan muhbîrlar hâzır idiler. Herkes gelib yerlestikten sonra kûrsî-i hitâbete Şeyh Ali Yûsuf çıkış muharrir İsmâîl Bey'in tercüme-i hâlinden muhtasar haber verib hâzır bulunanlara takdîm etti. Cenâb-ı Şeyh'in Arabça söylediği hut-besinin hûlâsâsı budur:

"Rusya'da Bahçesaray beldesinde Türkçe neşrolunan *Tercümân* gazetesinin sahibi ve muharriri İsmâîl Beyefendi zâdeğân tabakasına mensûb bir muharrir-i şehîdir. 1851'de civâr-ı Bahçesaray'da dünyaya gelib tâhsîl-i ibtidâ'îyesini millî mektebde ifâ ettikten sonra Rus Mekteb-i Harbiyye'sinde ve Avrupa seyâhatinde kesb-i kemâlât etmiştir ve ba'dehu Rusya'nın ve Asyâ-yı Vustâ'nın ekser cihetlerini ge-zib ahvâl-i dünyâya vâkif olmuştur. Bundan otuz sene mu-kaddem Bahçesaray'da belediye re'isi olub şehrin İslâhîna mübâşeret ile mekâtib-i İslâmiyyenin ahhâline ciddî dikkat etmiştir velâkin me'mûriyet-i resmiyye fa'âliyet-i kâmilesine mâni' olduğundan hizmeti terk ile muharrirîlige sülük etmiş-tir. Def'a def'a Petesburg'a varib üç sene kadar devam e-den mu'âmele'-i resmiyyeden sonra Bahçesaray'da kısmen Rusça ve kısmen Türkçe *Tercümân* gazetesi neşrine müş-sâ'ade almıştır. Üç-dört yüz kadar müsteri ile başlayıp bütün gayretini ve bulduğu akçeyi bu işe sarf ederek cerîdesini her tarafa münteşir etmiştir. Usûl-i ifâdesi gâyet sâde ve yüngül olub yazdıkları herkesçe fehm edilmektedir. 1895

ve 1896 seneleri *Tercümân* gazetesi Dersa'âdet'e 15 ve 16 bin adet celb olunduğu ma'lûmdur.

Kazan'ın mu'teber familyasına mensûb bulunan zevcesi merhûme Zehrâ Hanım diyâr ve râhatını terk ederek "niyet ve kalemden mâ-adâ malî olmayan" İsmâîl Bey'e refikâlıga gelib gazetenin umûr ve ırsâliyesine ve muhâberâtına ciddî hizmet etmiştir ki nâşirlik müşkilâtına galebe çalındığı belki merhûmenin te'sîrât-ı ma'nevîyesi sâyesinde vâkı' olmuştur. (Bütün meclis el vurub rahmet okudu.)

Gazete te'sîsi ile beraber İsmâîl Bey bir de yeni tarzda sibyân mektebi açmış idi. Bu mektebde istî'mâl olunan "usûl-i savtiyye" sâyesinde mübtedî talebelerin kırk elli gündे bir derece okuyub yazmaya nâ'il olduğu görülüb usûl-i tedrisin tecdîdi bu mektebten her tarafa müntesir oldu. Rusya'nın ve Asya'nın bir çok vilâyetlerinden Bahçesaray mektebine mu'allimler gelib İsmâîl Bey'in delâleti ile "usûl-i savtiyye"yi görüb ve tahsîl edip giderler ve böylece teshîl-i tahsîli en uzak yerlere nakil ederler idi. Yeni usûl mekteblerin mikdâri binden aşmıştır; eski usûl mektebler yavaş yavaş usûl-i savtiyyeyi kabûl ediyorlar.

İsmâîl Bey'in diğer bir büyük hizmeti daha Rusya ve Asya Türkleri için umûmî edebî lisânın esâsını koyduğudur. Fünûn ve kemâlât tahsîline; Cem'iyyet-i Hayriyyeler te'sîsine; fennî, edebî kitâbların tercüme ve neşrine da'vetleri büyük semereler vermiştir. 1905'inci senesi Nijniy Novgorod'da Müslümanların ictîmâ'ına gazetesi âlet ve kendi reis olmuştur. Ve bundan böyle Rusya'da "İttifâk-ı Müslimîn" hizbinin vücûduna ve ba'dehu Duma'da Müslüman Fırkası'nın teşkiline hizmeti vâkı'dır. Rusları seven ve mu'tedil efkârlı adamdır. Üç kız kardeşi hanımların mu'allimelik ve kızı hanımın Âlem-i Nisvân cerîdesi müdîreliği hizmetinde bulundukları nazara alınırsa familya ile neşr-i ma'ârifeye çalışıkları te'ayyün eder.

İsmâîl Bey'in elektrik ile müteharrik tab'hânesinde gazetesinden mâ-adâ kütüb-i fenniyye ve tedâriyye ve üç kit'ada Kur'ân tab' edilmektedir.

(Meclis el vurub beyân-ı hoşnûdî eder)

* * *

[249] Şeyh Ali Yûsuf kursûden çekîlmesiyle kursûye İsmâîl Bey gelir; meclise umûmî bir selam verir; bütün meclis el vurub hatibi istikbâl etti. İsmâîl Bey hutbelerini Türkçe söyledi; tercümeleri Arabça okundu. Birinci Hutbesi – "Rusya müslümanlarının ahvâl-i hâzîra ve harekât-ı akliyyelerine" dâir idi. İlkinci Hutbesi – "Bilâ ücret tahsîl-i umûmî-i ibtidâînin farziyetine ve kavâ'idine ve suver-i icrâiyyesine" dâir idi. Rusya müslümanlarına dâir hutbede bunların ahvâl-i iktisâdiyyesinden ve hukuklarından ve matbû'âtlarından ma'lûmât verdikten sonra ma'ârif-i millîyyelerinden bahsettiği sırada İsmâîl Bey Sibiryali merhûm Hacı Ni'mettullah, Kazanlı merhûm Hacı Ahmed ve Oranburglu merhûm Abdülgânî el-Gafûr'ların hamîyyet ve fedâkârlıklarını nakderek –Hazerât, bunlara rahmet-i Hudâ- dediği ile bütün meclis-i kebîr "rahmet, rahmet" nidâsiyla salonu titretti. Ba'dehu hayatda bulunan Haci Zeynelâbîdîn Takiyef cenâblarının fevkâlâde himmet ve fedâkârlıkları ve fa'âliyet-i hamîyet-mendânesi yâd olunarak hatîb-i fâzil tarafından

"Sağ olan yaşasın" denildikte "Yaşasın, yaşasın" du'â-yı hâlisânesi tekrar salonu titretti.

Rusya müslümanlarına dâir olan hutbeye ziyâde dikkat buyurmuş faziletli âlim-i şehîr sa'âdetlü Latîf Paşa hazretleri –ayağa kalkıp ve meclise hitâben– gâyet mü'essir ve belîg bir nutuk îrâd etti. Paşa hazretlerinin söylediği nutkun muhtasar me'ali budur:

– İsmâîl Bey cenâblarının Rusya müslümanları hakkında îrâd buyurduğu nutkundan gâyet mühim iki türlü ma'lûmât aldı: Biri –Rusya müslümanlarının râh-i terakkîye girdikleri ve ikinci Rusya hûkûmetinin müslümanlar hakkındaki mu'âmele'-i mu'tedilesiyle Rus milletinin bunlar ile insâni-yetkârâne ünsiyet ve imtizâcidir. İşbu meclis ve bütün Mısır ehl-i İslâmî nâmına İsmâîl Bey'e güzel haberleri için arz-ı teşekkür ediyorum. Rusya hûkûmetine ve bilhassa Rus milletine din kardeşlerim hakkındaki hüsn-i mu'âmelelerinden ötürü arz-ı teşekkürât ederim."

Sa'adetlü Paşa'nın bu nutku bütün cânibinden makbûl görülüb alkışlandı. İsmâîl Bey'in en büyük en mühim üçüncü hutbesi –Umûm müslümanları uyandırmak (نهضة المسلمين) için çâre ve esbâb aranılmaktan ötürü mü'temer-i İslâmin (Müsлюmanlar Kongresinin) lüzûmuna ve küşâdına dâir idi, buna dâir hutbesinin aynı budur:

"Hazerât! Âlem-i İslâmiyet'in hâl-i hâzırına dikkat ile bakılıyor ise her tarafta az mı çok mu efkâr uyandığı görülüyor; her tarafta muharrikü'l-efkâr gazetelerin çıktıları ve bazı müzâkere meclislerinin vâkı' olduğu iştililiyor. Bunlar güzel alâmetlerdir; lâkin bu güzel alâmetlere aldanıp gaflet etmek câ'iz değildir; belki hatâdîr, çünkü gâyet geride nöbette kaldığımızdan te'mîn-i istikbâl için pek çok gayretler pek ciddî çalışmalar iktizâ edecektir.

Hazerât! Şîmâldeki Kazan'dan cenubdaki Mısır'a ve mağribdeki Fas'tan şarktaki Câvâ'ya kadar nazar-ı teftîs ile bakılır ise milel-i İslâmiyye'de âsâr-ı temeddünden ve irtikâdan ziyâde âsâr-ı tedennî görülecektir... Medreseler ve mektebler harâb ve bî-fâ'ide bir halde dir; kesb ve sanâyi'-i mahallîyyeler ya munkarız olmuş ya olmak yolundadır; esnaflar sönmektedir; âlemin ticâretinde hissemiz pek az kalmıştır; umûr-ı sarrafîyyede medhalımız olmadığı gibi ticâret-i bahriyyeden bî-behre bulunuyoruz... Üç yüz milyonluk bir milletin otuz vapurlu bir şirket-i bahriyyesi, beş milyon sermâyeli bir bankası mevcûd değildir!

Hazerât! Dikkat edin... Cümlemizin esbâb-ı te'ayyüsü ancak babaecdâddan kalma toprakların verdiği bereket-i tabî'iyye sâyesindedir. Hüner ve ma'rîfet ile hâsil ettiğimiz şey pek azdır. Bereketli topraklarımıza bir çok şeyle hâsil ediyor, bunları âlem pazarlarına çıkarıp satmak dahi elimizden gelmiyor; bundan böyle bereketin bir hissesini malımızı nakleden ecnebî gemicilerine vermeğe mecbûruz! Ticâret meydanı olan Avrupa ve Amerika kt'aları izlenir aranırsa hiçbir beldesinde müslüman tâciri bulunmaz; bulunduğu takdirde müstesnâ kâbilinden olur; şarklı tâcire rast gelinirse ya Ermeni'dir ya Rum'dur, ya Yâhûdi'dir ya Hindu, lâkin müslüman değildir! İş bu Mısır'da yirmi kadar Hind mağazaları var; güzel ticâret ediyorlar ama hiç biri müslüman ticârethânesi değildir! Bizim Kazan'da ve Bâkü'de her mil-

letden tâcir ve misâfir bulunur ama Hindli yâ ki Mısırlı bir müslüman tâcir görülmez. Memâlik-i hâriçiyede iş görmediğimizden sarf-ı nazar; kendi vatanımızda dahi âciz kâliyoruz. Tûran ve İran'ın, Osmanlı ve Mısır'ın Mağrib'in ve Hind'in ticâret-i mahalliyesi alış verisi yine ecnebîler elindedir!

Hazerât! "Yağmur yağar içeriz; yerden çıkar yeriz" ile bugün dünyada ömür etmek mümkün ise yarın böyle hayvana geçinmek ve rızk kesb etmek mümkün olamayacaktır... Bu miskinlik, bu fa'âliyetsizlik, bu hissizlik bizleri bitirecektir! Ecnebîsiz ve yalnız müslüman hademeleri ile hüküm-i İslâmiyyeler de iş göremiyorlar "demiryolu, deniz rıhtımı, kanal, fabrika te'sis olunacak ise, ecnebî ustalarına, ecnebî mühendislerine muhtâc kalıyorlar. Hülâsâ-i kelâm mağribde şehr-i Ribât, şarkda Şâhâbâd hep bir derece berbâb; işgûzâr lâzım olsa yaramıyor Ali, Murad ve Hudâdâd; gerek oluyor mutlak ya Jorj ve Ferdinand!

Hazerât! Bir kavim ya millet iktidâr-ı siyâsiyyesini ve istiklâlini kaybetse evet, büyük yıkıntıdır, büyük ziyândır. Lâkin fa'âliyet-i kesbiyye fikdânî ile meydân-ı iktisâd ve ticâretde mevkî'ini kaybederse bir değil on def'a ziyândır ve inkîrâzinin mebâdisidir. Umûm ehl-i İslâmın te'essüflü bu hâline sebeb nedir? Ma'ârifiszilik, cehil denilirse –bunların sebebi nedir su'âli geliyor... Milel ve akvâm-ı efrençiyeden sarf-ı nazar bundan elli altmış sene mukaddem müslümanlar ile birlikte yaşayan, müslüman âdetlerine tâbi' bulunan [250] Ermeniler, Gürcüler, Rumlar, Bulgarlar, Yâhûdîler, Farslar ve Bûdîler bizler ile bir derecede bulundukları halde bugün temeddün ve terakkide bizlerden ileriye ne ile ve nasıl çıktılar?

Hazerât! Bu halleri düşünmeliyiz, hâlimiz çok acı ve ayancı bir haldir. Lâkin buna karşı göz yummak, bu hâli setr etmek câ'iz değildir... Hatâdîr, kazâdîr, günahdır, bu hâlimizi, bu derdimizi setr etmek değil caddelerde, meydanlarda bağımbaça çığırıp söylemeliyiz: Yokluğunuzu gizleyen var olmaz; derdini söylemeyen şifâ bulmaz. Derdimize, çâremize bakmalıyız; aksi halde dâhilen çürüye çürüye bir gün düşer câylur kalırız.

Hazerât! Mes'elenin hallini; marazın devâsını benden istemeyiniz; âcizlerinde bu kadar bilgi ve kuvvet yoktur; Ancak çok senelerdir bu mes'e ile uğraşıyorum. Lâkin çâresini bulamıyorum... Kavm-i necîb-i Arabın isti'dâd-ı medeniisi ve fa'âliyet-i iktisâdiyyesi tarihi ile müsbettir; kahraman Türklerin yetiştirdikleri ulemânın ve üdebânın âsârı, Semerkand rasathânesinin harâbeleri, bütün Asya'ya kânûn ve inzâm verdikleri bunların dahi isti'dâd-ı tabî'iyyelerine dâldir. Akvâm-ı Tûrâniyye'den olan Finlandalıların ve Macar (Venker)lerin fa'âliyet-i iktisâdiyye ve medeniyyeleri cümle Türklerin isti'dâd-ı medeniyyelerine diğer bürhândır. Farsların, İranlıların târih ve edebiyâtları kezâ isti'dâdlarına kefil dir... Demek istiyorum ki Arab, Türk, Fars ve Hind akvâm-ı İslâmiyyesinin bugünkü düşkünlüğü hilkat ve tabî'atlarından ileri gelen bir hâl değildir. Böyle ise fa'âliyet ve temeddün yollarımızı kestiren dîn-i mübîn-i İslâm mı? Hayır, hayır! Mûşerref bulunduğu dîn-i İslâm terakkî ve temeddünün menba'ıdır. Evvelce görülmüş terakkîmizin belki baş sebebi

ve muharrikidir. Dînimiz bir kânûn-ı mukaddestir ki "cümpleniz çalışınız", "cümpleniz okuyunuz", "cümpleniz tedbir ve sınâ'at ile yaşayınız" kâi'delerini âmirdir. Bizler ise hazırda bu evâmîr-i şerifenin tamâm aksını işliyoruz; işsizlik, sınâ'-atsızlık; nâdânlık hep bizde! Hikmet hâlimizin burasındadır! İktisâdî düşkünlüğümüze fikir ve aklî hareketsizliği yanık şârk âleminde bir fikir ve bir eser ve bir edîb zuhûruna karşı garb âleminde yüz fikir, yüz eser, yüz edîb baş gösterdiği ilâve olunursa hâlimizin ne kadar müşkil olduğu daha güzel anlaşılmış olur. Âlem-i İslâmiyet'in düşkünlüğüne bir derece Amerika kit'asının keşfi sebeb olmuştur, zannederim: Şark ve garbin eski yol ile ticâretinde memâlik-i İslâmiyye umûmî kervânsaray idi; büyük istifâdeler ediyor idi. Amerika keşfi deniz ticâretine, deniz yollarına meydan açıb memâlik-i İslâmiyyeye sekte ve durgunluk getirdi. Bununla beraber Avrupa'da maşınacılık terakkî edib bizim eski usûl tezgâhların emti'ası derece derece pazarlardan çekilib fabrika i'mâlatî meydan aldı, galebe çaldı. Bu haller inkâr olunamaz. Lâkin bizleri yikan düşüren yalnız bu olmasa gerektir. Belki daha ziyâdesi kanâ'atlerimden, evhâm ve türlü hurâfâtdan ileri gelmiştir... Bu benim bir zannımdır. Hâlikat-ı hâli keşfe iktidârim olmadığını yukarıda demiş idim. Böyle bir mes'elenin halli; esbâb-ı tedennîmizin keşfi ve devâsının tertibi bir ya iki âdemin iktidâri hâricindedir. Binâ'en-aleyh akl-ı kâsîrâ-neme göre asrımızın ulemâsına, fudâlâsına erbâb-ı umûr ve üdebâsına mürekkeb ve müteşekkîl bir cem'iyyetin buna çalışmasına muhtâcdır zannederim. Yani böyle bir mes'eleye ve böyle dertlere çâreler bulunabilirse Mu'temer-i Umûmî-i İslâmiyye, yani Müslüman Kongresi ictihâdi ile vucûd bulabilir... Hemen şurasını acelece arz edelim ki Müslüman Kongresi, Mu'temer-i İslâmî dediğimden Pan İslâmizm ya ki siyâsi bir ictimâ' akla gelmesin! Hütbumın başından beri söyleyip geldiğim tedennî ve düşkünlüğe nihâyet vermek, terakkî-i ictimâ'iyemize ve iktisâdiyyemize yol açmak ile terakkîyât-ı asriyyeden hissemend olmak arzusundan başka bir şey olmadığı anlaşılmak gerektir. Binâ'en-aleyh mevâdd-ı siyâsiyyeden bahsedilmemek şerâ'iti tahtında Mu'temer-i İslâmiyye da'vet ve cem' edilmesini zarûri görüyorum.

Hazerât! İşbu Mu'temer-i Umûmî-i İslâmiyye'nin mese'lâ bundan bir sene sonra Dersâ'âdet'de yâ ki pâyitaht-ı sâni' olan Mîsîru'l-Kâhire'de ictimâ'na tedârik lâzımdır... Mevâdd-ı ilmiyye ve medeniyyeden bahsedecek bu mu'temerin vücûduna mâni' olacak sebeb yâ ki buralardan Cenova'ya intikâline mecbûriyet göremiyorum... Eğer böyle ise, eğer arz ettiğim fikir münâsib ise şimdiden bu işe mübâşeret lâzımdır. Zann-ı âcizâneme göre ibtidâî halde Mîsîru'l-Kâhire'de ulemâ-yi kirâmdan, fudâlâ ve üdebâdan "Tedârikât Komisyonu" intihâb etmeli; bu komisyon icmâlen mü'temerin programına ve her tarafından murâhhasalar da'vetine; sâ'ir komisyonlar ile muhâberelere başlayıb lâzım gelen mahallere resmen mürâca'atlar eder ve böylece Mu'temer-i İslâmî da'vetine mübâşeret edilir. Komisyonun kitâbetine, muhâberâtına, i'lânâtına bir mikdâr mesârifât lâzım olacaktır. Fakat emînim ki akçe ciheti işe mâni' olmaz; ben de ve herkes de hissesini verecektir... Benim bildiğim bu kadar,

bâkisini âlem-i İslâmiyet bilir. Uzun uzadı başınızı tuttuğum için afvinizi temennî ediyorum.” (Bütün meclis beş on dakikalar el vurub hatîbi alkışladılar.)

* * *

TERÂCİM-İ AHVÂL YÂD-I MÂZÎ

-mâba'd-

teallük etmesiyle kânûn olur. Şu hâlde i'tirâz olunmak istenilen ta'rîf usûl-i idâreye âid bir ta'rîf-i sahîmdir. Tehâlüf-i kasd ü nazardan [251] neş'et eden muğâyeret-i mefhûmîyye onun sıhhâtine mâni' değildir. (Bi'l-iltizâm sözü uzatarak) kânûn lafzi şârih-i Kâmûs'un beyânı üzere fi'l-asıl lafz-ı Sûrâ'yânî olub endâze ve mikyâs ma'nâsinadır. İstilâh-ı ehl-i fûnnûnda kâide-i külliyye ma'nâsında istî'mâl olunur, yani bir kazîyye-i külliyyedir ki ondan mevzû'unun ahkâm-ı cemî'-i cüz'iyâtı istîhrâc ve istinbât kılınır... Bir diğeri: Mes'ele medreseye intikâl etti. Hep birden Handeler...

Ba'de bürhetin gördüm ki Rûhu'l-Kavânîn mü'ellif-i şehîri kavânînin envâ'-i muhtelîfesi hakkındaki mefhûm-ı külîyi ber-vech-i âtî hûlâsâ etmiş:

“Les lois, dans la signification la plus étendu, sont les rapports nécessaires qui dérivent de la nature des choses.”

Kavânîn, en âmm ve şâmil ma'nâ ile, ol revâbit-i zarûriyyedir ki mâhiyet-i eşyâdan neş'et eder demekdir.

Sabahları uykudan kalktıkda aramızda enver itlâk eyleğigimiz Nûri Bey Kemâl Bey'e "ekmel", Tevfik Bey'e "fîk", Midhat Efendi'ye "med", muharri-i âcize "hak" diyerek kirli çoraplarını üzerlerimize atar, biz de kendisine i'âde veya birbirimize havâle ile gülüb oynâşındık. Tevfik Bey her gün hâb-nûşîn-i safâdan bî-dâr olunca ber-mu'tâd tuvâletini yapılıp güverteye çıkar idi. Midhat Efendi ise muhîtimiz dâire-sinde vukû'ât-ı bahriyye ve sâireye müte'allik müşâhede eylediği garâ'ib-i ahvâli vakit geçirmez, hemen dakikası dakikasına tomarına kaydedederdi. Bir gün ba'de'l-gurûb bir posta vapuru bizim bulunduğu noktaya mukâbil düsen cihetten doğru Dersâ'âdet'e müteveccihen Boğaz'dan girmek ister, Kule'den işaret olunur, anlamaz, yâhud anlamak istemez, kuru sıkı bir top atılır, aldırma, nihâyet dehşetli son bir ihtâr olmak üzere vapurun önüne doğru bir tarrâka-i kı'yâmet-nûmûn ile atılan bir gülle kaptanın aklını başına getirdi, yâhud aklını başından aldı. Vapuru hemen çevirmek istediye de akıntıının önüne düştüğünden bin belâ ile bu girdâb-ı hatar-nâkden kurtulabildi. Artık bu hâli temâşâeden muharriñ-i kirâmda Satvet-i Osmâniyye'ye dâir ne kadar parlak sünûhât ve mütâlâ'âtın bârika-engîz-i zuhûr olunduğunu söylemek iktizâ eder mi?

Fakat ertesi akşam bir vapur Kule'ye işaret vererek bir top attıktan sonra boğazdan geçti. Bu bâdire neş'emizi biraz kirdi. Biz o gece buradan tutdurarak mu'âhedeler hakkında bahislere giriştik. Silsile-i bahs uzana uzana tâ "Kapitülasyon" mes'elesine kadar dayandı. Mülkümüz üzerine çok-müş olan bu kâbûsun devlet ve millet için nice azîm mehâzîri olub ez-cümle içâbinin Memâlik-i Osmâniyye'de hakk-kazâsı bulunması hukûk-ı saltanat-ı seniyyeye iştirâk demek

olduğunu ve imtiyâzât-ı ecânib an-asıl selâtin-i mâziyye hazerâti tarafından ale'l-ekser eser-i âtifet olarak verilmiş şeyler iken bir mağlûbiyet neticesinde devletten cebren istihsâl kılınmış hukûk-ı ahdiyye yerini tutmuş olması ve ecânib ile mu'âmelâti bulunan teb'anın ziyâ'-i hukûkuna bâdî olduğu gibi nice ahvâl-i elem-nâk-i bir takım şevâhid ve berâhîn îrâdına terdifen lisân-ı esef ile yâd eyledik. Memâlik-i Osmâniyye'de imtiyâzât-ı ecânibin bâ'sı olduğu sû-i istî'mâlatî vakityle Bâb-ı Âlî cânibinden yazılan tahrîrât-ı umûmiyye feryâd ile hikâyeye ediyor:

“Uhûd-ı kadîme mu'âhharan Bâb-ı Âlî ile düvel-i ecnebiyye beyninde akd olunmuş olan mu'âhedât ile tasdîk ve te'yîd edilmiş olduğundan mer'iyyü'l-hüküm oldukça mu'âhedât-ı ahîre ile müsâvî olarak mer'i ve mu'teber olması lâzım gelir.

“Fakat şu kadar var ki uhûd-ı kadîmenin icrâ'âtında ahkâm-ı mündericesi münâsib olmayan sûretlerle te'vîl ve tefsîr olunduğu ve uhûd-ı mezkûre ile i'tâ kilinmiş olan imtiyâzât-ı istisnâ'îyye ile beraber lâ-yenkatî müşkilâti dâ'i bulunan bazı sû-i istî'mâlat-ı aleniyyenin mevcûd olduğu ma'lûm ve müsbeddir.

“İşte sû-i istî'mâlatın artık bir müddet daha temâdî-i vukû'uına müsâ'a'de etmek Devlet-i Aliyye'ce derece-i istihâlede bulunduğu cümlelerin ma'lûmu olmak üzere mezkûr sû-i istî'mâlatâ telmîh ve îmâ etmek kâfi olur.

“İşte şu sebebe mebnî saltanat-ı seniyye uhûd-ı kadîmenin hâvî olduğu ahkâm ve şerâ'ite tamâmen ve ber-vech-i hakkâniyyet ri'âyet olunması hûkûmât-ı mahallîyye ye emr ü iş'âr ile beraber uhûd-ı mezkûre ile mü'eyyed ve musaddak olan imtiyâzâtın hudûdunu tecâvûz edebilecek ve saltanat-ı seniyyenin hukûk-ı mua'zzeze'-i mülkdârisine dokunacak her türlü iddiâların reddedilmesini dahi tavsiye buyurmuştur.

“İşte hûkûmât-ı mahallîyyenin bu bâbda mütehattim-i uhdeleri olan vazâ'ifin hüsn-i ifâsını teshîl için imtiyâzât-ı mezkûreden başlıcaları ihtâr ve bu imtiyâzâtın dâiresini ta'yîn ile icrâ'âtında ecânibin hukûk-ı mütkeşebi olmak üzere nâ'il olmaları lâzım gelenlerini sû-i istî'mâl edilenlerinden tefrik için husûsât-ı âtiyyenin tahrîrine ibtidâr kılındı:

“Evvelâ: Uhûd-ı kadîme ile verilmiş olan imtiyâzât tebe'a-i ecnebiyyeye mahsûs ve münhasırdır.

“Düvel-i ecnebiyyenin tercümân ve yasakçı sıfatıyla kendi hizmetlerinde bulunan adamlardan başka tebe'a-i Devlet-i Aliyye'den hiçbir kimseye ta'mîm-i himâyet eylemelerine uhûd-ı mezkûrenin hiç birinde mesâ' yoktur.

“Saltanat-ı seniyye iş bu tercümân ve yasakçıdan gayri hiçbir mahmî tanımaz. Bunların miktarı ise bin sekiz yüz altmış üç tarihinde tanzîm kilinmiş olan nizamnâmede mu'ayyen olub mazhar oldukları himâyet zâtlarına mahsûs ve vazîfe'-i me'mûriyetlerine merbût olub me'mûriyetleri ile beraber zâ'il [252] olur ve müddet-i hayatlarında akraba ve ta'allukâtlarına şûmûlü olmadığı gibi vereselerine dahi müntakîl olamaz .

“Sâniyen: Tebe'a-i ecnebiyye uhûd-ı kadîme iktizâsına ol vakit mevcûd olan tekâlîf-i şâhsîyye ve sâ'ireden mu'âf buyulmuşlar ise de tekâlîf-i mezkûre müddet-i medîdeden

beri zâ'il olduğundan şu hâl onların tekâlîfden bir sûret-i umûmiyye ve mutlakada mu'âfiyetlerini mü'eddî olmaz.

“Hattâ ticâret-i dâhiliyye ile me'lûf olan tebe'a-i ecnebiyyenin en ziyyâde mazhar-ı müsâ'ade olan tebe'a-i Devlet-i Aliyyenin verdikleri rûsûm ve tekâlîf ile mükellef olamları mu'ahharan akd olunan ticâret ahidnâmelerinde derc edilmiş ve arâzi vergisine gelince bunun te'dîyesi tebe'a-i ecnebiyyenin Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhâne'de istîmlâk-i emlâk eylemelerinin mevkûfun aleyhi olan şerâ'it-i alieniyeden biri bulunmuştur.

“Mu'âhedât-ı ahîrede vergiye dâir olan istisnâ yalnız ticâret-i hâriciyye hakkında olduğundan ticâret-i hâriciyye ile meşgûl olanlar mu'âhedât-ı ahîrede meşrût ve münderic bulunan rûsûmdan gayri bir şey ile mükellef olamaz.

“Ticâret-i hâriciyye müstesnâ olduğu halde gerek uhûd-i kadîmede ve gerek mu'âhedât-ı mün'âkide-i ahîrede salatâن-ı seniyyenin tebe'a-i ecnebiyyeden kendi tebe'a-i mahsûsasıyla siyyân olarak vergi tahsîl etmek hukûk-ı mülkdârîsi hakkında hiçbir mâni' yoktur.

“Sâlisen: Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhâne'de mukîm düvel-i ecnebiyye konsolosları devlet-i metbû'aları süferâsının bir sûret-i mutlakada nâ'il oldukları ikâmetgâhlarının hâric ez-memleket addolunmak imtiyâzını iddi'âya hiçbir hak ve selâhiyetleri yoktur.

“Bin yedi yüz kırk târihinde yapılmış olan ahidnâme-i hümâyûnun on altıncı maddesinde “Bir kimse bir devletin tüccârının mesâlihinden dolayı onun konsolosu hakkında ikâme-i da'va eder ise o konsolos hapsolunmaz ve hânesi dahi temhîr edilmez ve da'vâsı dahi Bâb-ı Âlî'de görülür” deyü muharrerdir.

“İş bu bend hukûk-ı âdiyyeye â'id mevâddan olduğundan bu sûretle konsoloslar Bâb-ı Âlî'nin hükmüne tâbi' olub mücâzât-ı bedeniyye ve ikâmetgâhlarının temhîri gibi bazı turuk-ı icrâ'iyeden başka bir şeyden mu'âf olmaya hakları yoktur. Cinâyâta müte'allik mevâdda gerek uhûd-i kadîmede ve gerek mu'âhedât-ı mün'âkide-i ahîrede konsoloslara dâir hiçbir güne ahkâm yok ise de mukâvelât-ı resmîye olmadığı ve mukâbele-i bi'l-misil usûlü dahi mevcûd bulunmadığı halde hukûk-ı milel kâ'idesi iktizâsına konsolosların ikâmetgâhları hâric ez-memleket addolunmak imtiyâzına hiçbir güne hak ve selâhiyetleri olmadığı cihetle konsolosların tebe'a-i Devlet-i Aliyye'den birini veyâhud hukûmeti izrâren vuku' bulan cinâyet veyâhud cünhâlarında dahi Bâb-ı Âlî'nin hükmüne tâbi' oldukları vâreste-i şek ve iştîbâhtır.

“Râbi' an: İkâmetgâhin hâric-i ez-memleket addolunmak imtiyâzinin konsoloslara şûmûlü olmadığı misüllü tercümanları hakkında dahi şûmûlü yoktur. Fi'l-vâki' tercümanlar vâzâ'if-i me'mûriyetlerinin icrâsından dolayı vezâ'if-i resmîyelerine müte'allik ef'âl ve harekât için hukûmet-i mahallîye tarafından te'dîb veyâhud muhâkeme edilemez ise de hangi devlet tebe'a-sından bulunursa bulunsunlar vazîfe-i me'mûriyetlerine râci' olmayan kâffe-i husûsâtda gerek hukûk-ı âdiyye ve gerek cinâyet maddeleri olsun mensûb oldukları devletin tebe'a-i sâ'iyesi gibi hukûmet-i seniye cânibinden muhâkeme olunduğu gayr-i münkerdir.

“Bu husûsa dâir uhûd-i kadîmede münderic ahkâm ve şerâ'it diğer türlü te'vîl ve ma'nâyi kâbil olamaz. Uhûd-i kadîme iktizâsına konsoloslar ikâmetgâhlarının hâric ez-memleket addolunmak imtiyâzına mazhar olmadıkları gibi tercümanlarının dahi bu imtiyâza nâ'il olamayacakları ukûl-i selîme ashâbi nezdinde müsellemdir.

“Hâmisen: Tebe'a-i ecnebiyyenin ikâmetgâhının doğrudan doğruya tahârî edilmemesi uhûd-i kadîmede müneyyed ve musaddakdır. Mensûb olduğu konsolosa haber verilmeksızın ve konsolos tarafından bir me'mûr bulunmaksızın hûkûmet-i mahallîye tarafından tebe'a-i ecnebiyyenin ikâmetgâhlarına girilemez.

“Bin yedi yüz kırk târihiyle müverrah olan ahidnâme-i hümâyûnun yetmişinci maddesinde muharrer olduğu vec-hile tebe'a-i ecnebiyyeden birinin hânesine girilmek murâd olundukta evvel emirde konsolosa haber verilmesi ve konsolos tarafından bir me'mûr bulunması lâzım gelmesi konsolos olan mahallerde mer'îdir.

“Fakat şurası mukarrerdir ki konsolos olmayan mahallede dahi tebe'a-i Devlet-i Aliyye'nin ikâmetgâhına ri'âyet olunduğu gibi tebe'a-i ecnebiyyenin dahi ikâmetgâhına ri'âyet olunması muktezî ve ikâmetgâha girilmek usûlünün hûkûmât-ı mahallîyyenin tebe'a-i Devlet-i Aliyye hakkında icrâsından hâli olmadıkları her türlü te'mînâti câmi' olarak icrâ kilinması lâzım gelir.

“Binâ'en aleyn bu misüllü mahallerde zâbita me'mûrları yalnız içâb eden yerde kendilerine verilen emir mücibeince tebe'a-i ecnebiyyenin ikâmetgâhına girecekler ve bu da pek iktizâ ettiği vakit yani bir cinâyetin tâhâkî ve tahârîsi için olacaktır.

“Bu husûsta me'mûrî-i merkûme ile beraber hâkim ve yâhud selâhiyet-i lâzîmeyi hâ'iz bir me'mûr ile meclis-i memlekette üç a'zâ bulunacaktır.

“Ikâmetgâhdan murâd iskân olunan hâne ile mülhakâti yani hâne ve avlu ve bahçe ve duvar ile muhât olan açıklığıdır. Bunların hâricinde me'mûrî-i zâbita bilâ hâ'il icrâ-yı hüküm eyleyecektir.

“Sâdisen: Tebe'a-i ecnebiyyenin yerli ahâlî gibi kavânnî-i saltanat-ı seniyyeden istîfâde etmeye hak ve selâhiyetleri olup ancak işbu hak ve selâhiyet kendilerinin kavânnî-i mezkûre ahkâmına mütâbe'at etmek mecbûriyetini dâ'i olur.

[253] “Hukûk-ı milel kavâidinden olan şu kâ'ide uhûd-i kadîme ile mûlgâ ve münfesih olmadığından tebe'a-i ecnebiyyenin mensûb oldukları sefir ve konsoloslar tarafından kabûl olunmadı diye Devlet-i Aliyye'nin bazı kavânnîne mütâbe'at etmek istemeleri ve ecnebîlerin hâkim sıfatıyla dâhil olmadıkları mehâkîm huzûrunda mûrâfa'a olunmakten istinkâf eylemeleri ve mehâkîm-î âdiyyeye gitmemeleri ve tebe'a-i Devlet-i Aliyye ile tekevvün eden da'vâlarının hasm u faslı için fevka'lâde muhtelit komisyonlar teşekkili iddi'â etmeleri ahkâm-ı ahdiyyenin hiç birine müstenid olmadığı ve bu hâle bu âna dek li-sebebin mine'l-esbâb müsâ'ade olunduğu cihetle bundan böyle kabûl ve müsâ'ade olunmaması iktizâ eder.

“Sâbi’an: Gerek hukuka ve gerek cinâyete müte’allik mevâdda her bir devletin hükmü dâhil-i dâ’ire-i hükümeti olan memâlikin hudûdandan ileri memâlik-i ecnebiyyede cârî olamayı yânlız gerek yerli ve gerek ecnebî olsun kendi memleketinde mütemekkin bulunan bîl-cümle sekene ve bunlar tarafından zuhûra getirilen vukû’ât hakkında cârî olur iken hukûk-i milelin şu kâ’ide-i hikmet-i â’idesi memâlik-i Devlet-i Aliye’de istisnââtı vahîme ile halel-pezîr olmaktadır.

“Uhûd-i kadîme ahkâmî iktizâsına hukuka dâir da’vâlar gerek münhasırın tebe’â-i ecnebiyye arasında olsun ve gerek tebe’â-i Devlet-i Aliye’nin dahi medhali bulunsun tefrikî lâzım gelir.

“Münhasırın tebe’â-i ecnebiyye miyânesinde tekevvûn eden da’vâlar mensûb oldukları sefirveyâhud konsoloslara ve tebe’â-i Devlet-i Aliye’nin medhali olan da’vâlar dahi mehâkim-i Devlet-i Aliye’ye muhavvel olur. Uhûd-i mezâküre hükmünce cinâyete müte’allik mevâdda dahi bir diğer ecnebîyi ısrâren bir ecnebî tarafından vukû’â getirilen cinâyet ve yâhud cünha ile tebe’â-i Devlet-i Aliye’den birini ve yâhud devleti ısrâren bir ecnebî tarafından irtikâb olunan cinâyet ve cünhanın tefrik ve temyîzi iktizâ edib tebe’â-i ecnebiyye miyânesinde vukû’ bulan cinâyet ve cünhaların ta’kîb ve istintâk ve te’âbî câni olan ecnebînin mensûb olduğu konsolos veyâhud sefire ve tebe’â-i Devlet-i Aliye’den biri hakkında olarak bir ecnebî tarafından vukû’â getirilen cinâyet ve cünhaların ta’kîb ve istintâk ve te’âbî ise hukûmet-i mahalliyeye âiddir.

“Husûsâtı mesrûdeden müstebân olduğu vechile Meâlik-i Mahrûsa-i Şâhâne’de mukîm tebe’â-i ecnebiyye iki idâreye yani diğer tebe’â-i ecnebiyye ile olan umûr ve mesâlihi için konsoloslarının hükmüne ve tebe’â-i Devlet-i Aliye ile olan umûr ve mesâlihi için hukûmet-i mahalliyeye tâbi’ olurlar.

“İşbu idârelerin her biri tamamen icrâ-yı vazife ediyorlar. Hak ve adâlet müstakil olduğundan konsolosların işine müdâhaleye hukûmet-i mahalliyenin hak ve selâhiyeti olmadığı misüllü mehâkim-i mahalliyenin hükmü ve karârina dahi konsolosların müdâhale etmesi câ’iz değildir.

“Tarafeyn mehâkimi tarafından verilen hükümlerin tamamen ve kâmilin icrâ ve infâzi için gerek hükümâtı mahalliyeye ve gerek konsoloslar yek diğere mu’âvenet etmeyeceg mecbûrdurlar.

“Bu sûretle konsolos mahkemenin selâhiyetini veyâhud istid’ânın mâhiyetini evvel emirde tedkîk etmek dâ’îyesinde olmayarak devlet metbû’ası tebe’âsından birini tebe’â-i Devlet-i Aliye’den biri tarafından ihzâr olunduğu mahkemeye göndermeye mecbûrdur ve Osmanlı Mahkemesi tarafından verilen hükmü ve karârin icrâ ve infâzi için icrâ-yı mu’âvenet etmesi iktizâ eder. Ve alâ-kilâ’t-takdîreyen işbu hükmü ve karârin derece-i hakkâniyetini tedkîk etmek kendisine râci’ olmaz.

“Sâminen: Uhûd-i kadîme iktizâsına tebe’â-i ecnebiyye ile tebe’â-i Devlet-i Aliye miyânesinde tekevvûn edib mehâkim-i mahalliyeye âid bulunan de’âvînin hîn-i rû’yet ve

muhâkemesinde tercümânın hazır bulunması lâzımdır. Uhûd-i kadîmenin işbu ahkâmî sarîh olub hîn-i muhâkemedede tercümân hazır bulunmazsa gelinceye dek maslahatîn te’hîri iktizâ eder deyü uhûd-i mezkûrede musarrah ise de tebe’â-i ecnebiyyenin dahi tercümânın hazır bulunması bahânesini sû-i isti’mâl etmeyib belki tercümâni getirmege müsâra’at etmeleri lâzım geleceği fikrasi dahi münderecdir.

“Tercümânlar de’âvînin hîn-i rû’yetinde hâkim vaz’ ve sıfatında bulunmayıb da’vâda medhali olan tebe’â-i ecnebiyyenin hâmîsi bulunurlar. Bu bâbda isbât-ı müdde’â için bir delîl irâ’esi iktizâ ederse tebe’â-i Devlet-i Aliye’den biriyle bir Fransız arasında vukû’ bulan da’vânın muhâkemedede tercümânın Fransa tebe’asından olan tarafın hâmîsi sıfatında bulunması Fransa devleti ile bin altı yüz yetmiş üç senesinde akd edilmiş olan ahidnâme-i hümâyûnun otuz altıncı maddesinde münderec olduğundan bend-i mezkûr irâ’e olunur. Hakîkât-i hâl bu merkezde olduğundan bir hükm ve karârin tercümân hazır olmadı diye ke-en-lem-ye-kün hükmünde addolunması câ’iz olmayacağı misüllü muhâkemedede esnâ-yı müzâkerâtda tercümânın hazır bulunmak hak ve selâhiyetini hâ’iz bulunması ve mahkemeden çekilerek ikhâk-ı hak madde-i mühimmesinin intizâm-i cereyâ-nını kat’ ve tevkif edebilmesi iddi’âlarının dermeyâni dahi câ’iz olamaz. Bu misüllü iddi’âlar uhûd-i kadîmenin ahkâmina müstenid olmadılarından redolunmalıdır.

“Tâsi’an: Uhûd-i kadîme ahkâmî iktizâsına cinâyet veya cünhadan dolayı ecnebîlerin hîn-i muhâkemesinde Devlet-i Aliye hâkimlerinin yalnız sefir veya konsolos veya onlar tarafından bir me’mûr hâzır bulunmadıkça icrâ-yı muhâkemâta girişmeleri iktizâ eder, işbu me’mûrlar hîn-i muhâkemedede hâkim olmayıb hâzır bulunmaları mücerred hiçbir güne intizâmsızlık vukû’ bulmadığını görmeleri makсадına mebnîdir. Tebe’â-i Devlet-i Aliye’den biri tarafından bir ecnebî hakkında vukû’â getirilen cinâyet veya cünhanın hîn-i tedkîkinde konsolos [254] veya tercümânın hazır bulunması uhûd-i kadîme iktizâsına lâzım gelmez. Fakat şurası der-hâtır olunmalıdır ki bu misüllü muhâkemeler ale-nî olub irtikâb-ı cinâyet veyâhud cünha edenlerin mağduru olan ecnebînin mensûb olduğu konsolos cânânin hükm ve muhâkemesinde hazır bulunmaklığı arzu ederse kendisine bir hürmet-i mahsûsa olmak üzere da’vet olunur ve şu usûlü adem-i icrâsı hâlinde hukûkça hiçbir şeyi terettüb etmez.

“Âşiran: Bin yedi yüz kırk târihinde yapılmış olan ahidnâme-i hümâyûnun elli birinci maddesinde dört bin akçeden ziyâde olan de’âvî diğer bir mahalde rû’yet olunmayıb Divân-ı Hümâyûn’umda hasm ü fasl oluna deyü muharrederdir.

“Şu şart ol vakit devletin bulunduğu ahvâl-i umûmiyyeye mutâbık olduğu halde çok sürmeyib mensî hükmüne girdiğinden başka Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhâne’nin büyük şehirlerinde ticâret mahkemelerinin bugünkü gün bilâ istisnâ her yerde mehâkim-i mülkiyenin te’sîsi târihindan beri mer’iyyül-hüküm değildir.

“Mezkûr şart tebe’â-i ecnebiyyenin gerek müdde’î ve gerek müdde’î alehî sıfatıyla zî-medhal oldukları da’vâlarda

cârî olması lâzım gelib halbuki düvel-i ecnebiyye tebe'a-i ecnebiyyenin müddeî aley bulunduğu da'vâlarda mezkûr şartın icrâsına mümâna'at ettiklerinden tebe'a-i ecnebiyyenin yalnız müddeî bulundukları da'vâlarda inhisârı muğâ'yr-i hakkâniyet olur.

"Tebe'a-i ecnebiyyenin uhûd-i kadîme iktizâsına hâ'iz oldukları imtiyâzâtın derece-i ehemmiyyet ve hudûdu bûnlardan ibâret olub bazı esbâb-ı muhtelife işbu uhûd ahkâmının icrâ'âtında te'vîlât-ı gayr-i sahîha ile sû-i istî'mâl edilmiş olduğundan kavânîn-i Devlet-i Aliyye'nin icrâ-yı ahkâmına me'mûr olanların vazâ'if-i mütehattimelerini ifâ ederek ve hukûk-ı mu'azzeze-i seniyyeye îrâs-ı halel edebilecek her gûne ef'âl ve harekâtın vukû'u'na mümâna'at eyleyerek işbu sû-i istî'mâlâtın izâlesine gayret etmeleri lâzimedendir.

"İşte uhûd-i kadîmenin vücûdu kavânîn ve nizâmâtın intizâm-ı cereyâsına ve Memâlik-i Devlet-i Aliyye'de terakî-i medeniyete ne derecelerde ikâ'-ı mevâni' eylediği bi'de defe'at beyân ve isbât olunmuştur.

"Bu cihetle Saltanat-ı Seniyye uhûd-i kadîmenin mehâzîrini bir kat daha ağırlaştırmakta olan işbu sû-i istî'mâlâtın temâdî-i vukû'u'na igmâz-ı ayn edecek olsa ifâ-yı vazâ'ifde tecvîz-i kusûr etmiş olacaktır." İntihâ. –mâba'di var-

Bereketzâde: İsmâîl Hakkı

* * *

MEVÂ'İZ

Mukarriri: Manastırı İsmâîl Hakkı
Muharriri: H. Eşref Edîb

Ders: 59 – 8 Mayıs 325

Hazret-i Ömer zamanında birisi hırsızlık etmişti. Sirkati sâbit oldu. Ne kadar şerâ'it ve erkân varsa, hırsızın elini kesmek için ne kadar şurût-ı şer'iyye-i amîka varsa hepsi tahakkuk etmiş...

Kur'an'da yok mu, *وَالسَّارِقُ وَالشَّارِقُ فَاقْطُعُوا أَيْدِيهِمَا*¹, hırsızların elini kesmek?.. Lâkin işte, kütüb-i fikhiyyeye âşinâ olanlar bilirler, çok şartı var. Hem öyle her şey'i çalana, velev ikrâr etse, hadd-i sirkat icrâ olunmaz. Pek çok şerâ'iti, erkâni var. Kimin malı olacak, ne türlü mal olacak, nasıl alacak?.. Bunlar uzun uzadiya tafsîl olunmuştur. Her hırsızın eli kesilmez. Bu bâbda bir hayli mesâ'il var. Her ne ise işte hepsi tahakkuk etmiş...

Şimdi şer'an eli kesilmek lâzım. Emretti Hazret-i Ömer:
– Kesin şu hâ'inin elini!...

Tamam kesecekleri bir sırada o herifin ihtiyâr bir vâlidesi geldi. Hazret-i Ömer'e: – Yâ Halîfe-i Resûl, yâ Emîre'l-mü'minîn! " dedi. Oğlum acemidir. Nasilsa câhililik etmiş, birinci def'adır. Emân, ricâ ederim, affet.

Bunun üzerine Hazret-i Faruk ne buyurdu, bilir misiniz?

– (كذبٌ فان الله لا يعقوب عبداً باول ذنب فعله) Yalan söyleyorsun kadın! Ben Halîfe-i Resûlullah'ım. Beni mi aldata-

¹ Mâide, 5/38.

caksın? Eğer ilk işlediği günâh olaydı Allah onun başına belâ verir miydi? Kim bilir kaçındır! Eğer acemî olub da ilk def'a yapsayıdı Allah örterdi. Hazret-i Peygamber'den işitmİŞim ben: "Allah bir örter, iki örter, üçüncüde belâsını verir, dünyada âhiretde rezîl ve rüsvây eder... Kesin, kesin! dedi.

Kestirdi hâ'inin elini. Onun için Rabbü'l-âlemîn² (خُوَّا) diyor. Her kim tekrar tekrar hâ'inlik ederse artık o, mutlaka gazab-ı ilâhiyyeye uğrar. Yoksa birinci def'ada, belki islâh-ı nefis eder, diye örter. Lâkin inâd ederse o vakit belâyi verir, ne yolda terbiye lâzımsa eder. Vâki'a bazen mühlet verir, fakat sonra, bütün bütün vücûdunu kaldırır. Bu münâfiqların sergüzeteleri izâh olunacak.

(يَسْتَحْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَهْفَونَ مِنْهُمْ) Kullardan çekinirler, Allah'tan hayâ etmezler.³ [255] Allah'ın rızası olmayan türlü türlü sözler, hîleler, geceleyin birleşirler, bir takın fesadlar kurarlar. Bu fi'ilin mastarı olan (سبّت) gece vakti müşâvere, müzâkere etmek ma'nâsınaadır...

Bunlar da öyle yaşamışlardır. Gece vakti toplanırlar: "Eğer Yahûdi'nin da vâsı meydana çıkarsa kabilemiz rezîl olacak" dediler. Öteden birisi: "Ben yemîn ederim" dedi, "elbet benim yemînim'e inanır." Diğerleri ise: "Biz de yalan yere şehâdet ederiz" dediler. Geceleyin böyle meşverettiler. Onun için Cenâb-ı Bârî⁴ (وَهُوَ مَعْلُومٌ أَيْنَ مَا كُتُبَ) diyor. Allah hâzırıdır, hâ'inler yaptıklarını kullardan gizlerler, fakat Allah'tan gizleyemezler. Çünkü Allah beraberdir. Yani ilm-i ilâhî, nereye varsalor onlara te'alluk eder, hâzırıdır. İlm-i ilâhîden hâriç bir şey olamaz. Çünkü mekândan münezzehtir. Her kul ile beraberdir. (وَهُوَ مَعْلُومٌ أَيْنَ مَا كُتُبَ)⁵ de var ya. Yerdekilere nasıl yakın ise göktekilere de öyle yakındır. Şarkta nasilsa garpta da öyledir. Mekân ve zaman Allah'ı bağlamaz. Hiç biri yok iken Allah vardi. Ne zaman, ne mekân, hiçbir şey yok iken O mevcûd idi. Allah mekânda temekkün etmez. Üzerine zaman geçmez. Gece, gündüz, sene, ay... bizim überimizden geçer. Kimi şeyler vardır geçmiştir, kimiler de var gelecek. Fakat bu, kullara nisbetledir. Allah'a nisbetle geçmiş, gelecek yok. Dünya nasilsa âhiret de öyle. Mekândan münezzeht olduğu cihetle bütün emkîneye nisbeti ale's-seviyedir. Zaman ile mukayyed bulunmadığı için geçmiş, gelecek, mâzî ve istikbâl yok. Ezel nasilsa ebed de öyledir. Ama senin zîhnin almıyor. Zâten şu'ûnât-ı ilâhiyyeyi hangi fikir alır? Fakat akıl bunu içâb ediyor. Delîl, bûrhan bu hakîkati meydana koymuyor. Mâdem ki mekânsızlığı cihetile bütün halâ'ika mübâyindir, zaman da öyle. Mâdem ki zamanı da halk etmiş, mekân gibi, hâdisât-ı eşyâ gibi tekayyûd etmez. O halde geçmiş nasilsa istikbâl de öyledir. Onun için ne buyurur?

² Nisâ, 4/107.

³ Nisâ, 4/108.

⁴ Nisâ, 4/108.

⁵ Nisâ, 4/108.

⁶ Hadîd, 57/4.

(وَهُوَ مَعْهُمْ إِذْ يُبَيِّنُونَ مَا لَا يَرْضِي مِنَ الْقَوْلِ)¹ Onlar bir takım hileler düşündüler, tedbirler, tezvîrlər, türlü türlü fesâdlar kurdular. Zannetiler ki Allah da duymayacak, yüzlerine çarpmayacak ... Yoksa Allah'ı bilen, ilm-i ilâhînin şümûl ve iihatâsına âgâh bulunan öyle mafsedete cür'et etmez. Allah'ı inkâr eden onu yapar. Bunlar da geçenlerde böyle yaptılar. Sûret-i haktan gördüler. Türlü türlü hileler kurdular. Herkesi birbirinden şübheye düşündüler. Araya husûmet ilkâ ettiler. Nefer zâbitini tanımazsa, efrâd-ı askeriye kendi âmirlerine inkiyâd etmeyecek dereceye gelirse artık o milletde selâmet kalır mı? Sonra talebeler de hocaların aleyhinde. Burada pek değilse de başka yerlerde ekser talebeler bu fikirde imiş. Bir haylisi "İttihâd-ı Hamîdi" cem'iyyetine dâhil olmuşlar. Hocalarına öyle diyorlarmış:

– "Siz mürtedsiniz!..."

– "Neden ayol? On senedir benden ders okudun. Kimden öğrendik, kime i'tirâz edersin?..."

Böyle ekser e'âzim-ı ulemâyi tehdîd ettiler: – Siz de İttihâd-ı Muhammedi'ye gireceksiniz!...

– Allah, Allah ... İttihâd-ı Muhammedî ne imiş? Yeni mi müslüman olacağız? Mecûsi milletinde miyiz?...

Meğerse o İttihâd-ı Hamîdi imiş!... Sîrf onun parasıyla dolablar dönüyormuş. Mel'ûnlar! Sultân-ı Enbiyâ'ya iftirâ ettiler. Buna kapılan insanda idrâk mi var? Demek şimdîye kadar herkes ne'uzu-billah Mecûsi imiş! Şimdi Dervîş Vahdetî mel'ûnu ortalığı müslüman edecek. Hay edebsiz herif!...

Halbuki maksad başka. Bunlar mukaddimât. Bir kere halkın efkâri zehirlenmektir, iş. Sonrası kolay. Öyle olmadı mı yâ? Kim İttihâd-ı Hamîdi'ye dâhil olursa yalnız müslüman o. Hâricte kalanlar Mecûsi, kâfir; onları kesmek lâzım. "Şerî'at isteriz" diye ortaya çıktılar. Nasıl karşı durasın? Herkes hayrette kaldı. Bir şey söyleyecek olsak "Demek sen şerî'at istemezsün" diyecekler. Nasıl ki dediler. Ve o hamiyetli ma'sûmları zâlimâne, gaddârâne öldürdüller.

Bak hîleye! Gece vakti fesâdlarını kurmuşlar (إِذْ يُبَيِّنُونَ مَا لَا يَرْضِي مِنَ الْقَوْلِ) İbâdullâhîn mahvîna yol ararlar!..

Be hey şaşkin hâ'inler! Şerî'at istenir mi? Yoksa işlenir mi? Vâzi'-ı şerî'at demiş mi bir yerde: – "Şerî'at isteyin! Var mı böyle âyet, hadîs? Hey mel'ûn şerî'at istenmez, şerî'at işlenir, ne ise hükmü ona mutâba'at olunur. Herkesin hakkını, hukukunu muhâfaza eder, yalan söylemez, kimseye ta'arruz ve iftirâ etmez, sarhoş olmaz. Allah'a, Peygamber'e, emirlerine itâ'at eder, nehiyelerine inkiyâd gösterir. İşte şerî'at budur. Yoksa mel'anete vâsita kilmak, fesâda âlet etmek, şerî'ati ayaqlar altına almak... Bu şerî'at değildir. Hem şerî'at ister, hem beri taraftan ma'sûmları öldürür, meyhânelere koşar. Hâ'in! Şerî'at kan dökmemi mi emreder? Mel'ûn! Şerî'at "şarhoş olun" mu diyor?.. Daha neler, neler!. Muhadderât-ı nisvânın elbiselerini yırtmağa cür'et ettiler. Niçin?

"Yüzleri açmış, iyi örtünmezlermiş!..."

– Be kâfir sen elbiselerini yırttin, bütün bütün açdın, hem

sen neci? Bu memleketin ulemâsı var, erkâni var. Neredeyiz? Çölde miyiz? Mertebe mertebe değil mi emr-i bi'l-mâ'rûf, nehy-i anî'l münker? Ahkâm-ı şer'iyyenin icrâ'ati hükûmete âiddir. Yolu göstermek de ulemâya düşer, bir vazifedir. Fetvâhâne-i celîle var. Daha başka vesâ'it var. Âcizleri gibi ulemâ, meşâyi var. Sorulur. Sonra îcâbı ne ise icrâ olunur.

[256] – Ama ben bazi münâsabetsiz şeyler duyuyorum... Niçin hükümet bunları men' etmez?..

Hangi zamanda beseriyet cinâyetden, fezâyihden tenzîh-i mevcûdiyyet edebilmiş; bunlar yalnız şimdi mi olan şeyler? Her şeyin yolu var. Her zaman bir olmaz. Devletin hâl ve mevkî'i dâimâ müsâvî olmaz. bazı vakitler olur, hükümet cebir gösterebilir. Men'i lâzım gelen şeyleri men'eder. Fakat bazen da olur sükûtu lâzım gelir. Siyâseten mümâsat olur. Kaş yapayıp derken göz çıkarılmaz. Her şeyin yolu var, zamanı var. Fitneden korkulur da çok fenâlikler men' olunamaz. Fitne küfürden eşeddir. Şerî'atın bir cihetini icrâ edeyim derken bin türlü belâ çıkar. İçimizde ecnebîler de var. Her istedigimizi birden yapamayız. Bir uygunsuzluk görürsen kalbin mahzûn olsun. Yoksa dilinle, elinle karışmayaçksın. Diliyle ulemâ, muharirîn; eliyle ümerâ karışır. Ahâliye düşen vazife kemâl-i sükûn ve itminân ile doğru yoldan ayrılmamaktır. Bir münâsabetsiz şey görünce:

"Bu münkerdir, ben bunu men' edeceğim" diyemezsin. Çünkü senin vazîfen değil o. Sen kendin iyi ol, evlâdını güzel terbiye et de bak sonra hiç fenâlik olur mu? Sen kendi hevânda gezersin, rüşvet, dolandırıcılık her şey'i irtikâb edersin, sefâhet yollarına para yetiştirmeye çalışırsın. Bîçârelerin, günde altmış para çıkarabilecek zavallî çiftçilerin kâzandıklarının hemen nisfini, belki daha fazlasını al, bu fukarâ teriyle vücûda gelen paraları çek, bir fakîrin bir sene de kazandığını sen bir gecede sarf et. Evlâdının terbiyesine bakma. Her türlü fenâlikler için sen onlara rehber ol. Sonra da:

– "Ama bazi münâsabetsiz şeyler olur, ne yapayım?..."

O münâsabetsizlikleri yapan ya sen, ya evlâdin. Niçin vilâyetde bu kadar fenâlik yok? Niçin oralarda böyle münâsabetsizlikler olmuyor? Hep bu münâsabetsizlikler İstanbul'a mı toplanıyor? Çünkü onlar alımlarının, pâk nâsiyele rinin teriyle kazanırlar, helâlden yerler, temiz süt ile evlâdlarını beslerler, bi-hakkin müslüman terbiyesi verirler. Sonra da silahi eline verince önüne dağlar dayanmaz. Ne garîb haldir, asırlardan beri şu İstanbul menba'ı sefâhet olmuş.

Böylesi iken, bunlardan şikâyetle en ziyâde hakkı olan olası zavallî taşra halkı iken bîçâreler her şey'e katlanıyorlar, her şey'in yoluyla olmasını bekliyorlar; sen ise burada "Şerî'at isteriz" diye ortaya çıksın. Kime anlatıyorsun? Âlemi ahmak mı sanıyorsun? Anlaşıldı ki bundan sonra zulüm ve gadr olmayacağı, haksızlık kalkacak, zevk ve safâlara nihâyet verilecek, herkes müsâvâta mazhar olacak... Seni korku aldı. Kendine güvenemiyorsun. Hafiyelikten başka elinde ne iktidârı var, ne bir san'atın. Efendiniz de can çekisiyor.

– "Âmân bu iş böyle giderse bizim hâlimiz ne olacak? Ne köşkler kalacak ne zevk ü safâlar!"

¹ Nisâ, 4/108.

Telâşa düştünüz. Kendi yaptığınız fenâlikleri ma'sûmlara, bîçârelere yükletmek istediniz. Zâbitânı, o her biri birer gazanfer-i hamiyet, ateşpâre-i celâdet olan vatan yavrularını lekelemek istediniz. Anladınız ki onlar sizin hayatı-ı sefîhânenize hâtime çevecekler. Sizin hayvan gibi kullanmak istediginiz bîçâre çiftçileri bundan sonra sizin keyfinize hizmet ettermeyecekler. Alışığınız, efendinizin alıştırdığı zevk ü sefâhet âlemlerinden dereke-i asliyyenize sukût ihtimâl-i elimi sizi düşündürdü. Her türlü fenâliklara, zihinlerin siğamayaçağı cinâyetlere sevk etti. Câhilleri kandırınız. Sûret-i haktan görünerek her biriniz birer şerî'at fedâ'isi(!) oldu. Çünkü başka çare kalmadı: Yâ istibdâd, yâ mahv. Zâten belli idi. Ne kadar zamandan beri planlar kuruluyordu. Vâsita-i mel'ânât edilen gazeteler ortalığa fitne ve nifâk ateşleri saçıyorlardı. Her şey'e i'tirâz, her ne yapılsa hilâf-şerî'at... Gûyâ evvelden beri hiç böyle şeyler olmuyormuş. Hep bu fenâliklari hürriyet getirmiş. Buna şükretmeli ki hürriyet sâyesinde münâfiklar, hâ'inler belli oldu. Ona göre davranış, onlara ona göre emniyet ederiz. Bütün etrafımızı hâ'inler sarmış. Ne kadar hamiyetli zannettiğimiz adamlar birer volkan-ı

mefsedet imiş. Allah'a çok şükür ki bunları meydana çıkardı. Eskiden devr-i Hamîdi'de bu fenâliklar olmuyor muydu? Belki daha fazla. Fakat kimse ses çıkarmıyordu. Şimdi hep o yâdigârlar hâdim-i şerî'at(!) oldu. Fesûbhânallah.

Vâki'â bazı şeyler var, biz de istemeyiz. Bir takım mü'nâsabetsizlikler olur. Arna yalnız şimdi değil bu. Öteden beri alenen bir takım münkirât işleniyor. Âhir zaman alâmeti bunlar. Hepsini kaldırılamazsınız. Nûr-ı nübûvvet uzaklaşıkça zulmet gelir ortalığa. Âlemi senden sormazlar. Seni senden soruyor Allah. Şerî'ati işte, bütün ahkâmina tamamıyla mu'tâbat et. Gördüğün yolsuzluklara da: "Yâ Rab! ben bunlara râzi değilim..." de geç. Evlâdını terbiye et müslümanlığı, insanlığı bi-hakkın öğret. Bak sonra fenâlik olur mu? Bu memleketin ulemâsı var, ümerâsı var. Herkes işiyle, gücüyle meşgûl olmalı. Kimse kimsenin işine karışmayacak.

-mâba'di var-

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbâlî Caddesinde
İdâre-i Mahsusâ

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukuk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

İhtâr: Mesleğimize muvâfik âsâr-1 ciddiyye
ma'âl-mennüniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr idâde olunmaz

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbîdîn - H. Eşref Edîb

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	60	30
Vilâyatta	80	40
Memâlik-i ecnebiyyede	80	40

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
10 Temmuz 1324

Dersa'âdet'te Nûshası 50 Paradır
Kirılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevi
20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

01 Temmuz 1909

13 Cemâziyelâhir 1327 Perşembe 18 Haziran 1325

İkinci Cild - Aded: 43

[257] BÜTÜN ÂLEM-İ İSLÂM'A AÇIK MEKTÛB

Ma'mûre-i âlemdeki bir kaç yüz milyon müslümanın reis-i cemâ'at ittihaz etmiş oldukları hükûmet-i Osmaniyye'nin vekâyi'i hakkında olanca vukûfları her kavmin kendi lisaniyle müntesir evrâk-ı havâdîste yazılan muharref, hatta büsbütün ma'kûs haberler dâiresindedir. Bu haberler de ancak Mısır, Suriye matbuâtiyle Türkçe gazetelerden yayılıyor ki kat'îyyen i'timat caiz değildir.

Eskiiden Sultan-ı mahlû'u menâkıbî göklere kadar çikarılır, rütbe yâhud nişan tama'yle avâmin celb-i kulûbü için harekât-ı hümâyûn muttasıl takdîs edilirdi. Binâ'en-aleyh Abdülhamîd'den uzakta bulunan bu akvâm hakikat-i hâl ile münâsebeti olmayan o menâkibe inanırsa, hatta da-ha ileri giderek Abdülhamid'i fevkâlbeşer bir mahlûk sûretinde tahayyül ederse hiç de şâyân-ı hayret değildir. Şimdi Hâkân-ı mahlû' hakkında böyle bir fikir besleyen akvâm üzerinde haber-i hal'i nasıl olur da fevkâlâde büyük bir te'sîr icrâ etmez, nasıl olur da ona isâbet eden müsibet bütün Müslümanlara, Müslümanlığa isâbet etmiş addolunmaz?

Zâten hâdisât da bu merkezdedir. Nitekim Pencâb kitâsının merkezi olan Lahor şehrindeki Vatan gazetesi "Devlet-i Osmaniyye'de Bir Înkılâb-ı Meş'ûm" ünvânı rezîliyle bir makâle yazarak şu sözleri söylüyor: "Bugün telgraf bize yürekler parçalayacak, nâsi mâtem içinde bırakacak uğursuz bir haber getirdi ki duyulur duyulmaz Hind'de ve sâir aktâr-ı âlemde bulunan âlem-i İslâm'a bir hüzündür çöktü. Bu haber ise Sultan Abdülhamîd Han hazretlerinin azlidir."

Makâle İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin, Osmanlı harem-i inkılâbiyyesinin tarihini müşevveş, muzlim bir sûrette gösterdikten sonra şu sözleri söylüyor:

"Gerek Cem'iyetin, gerek Genç Türklerin vecîbe-i zimmeti bu Sultân-ı muazzama hürmetten ibâret idi. Evet! O

sultan tebe'asına öyle şefik, umûr-ı siyâsiyyede o kadar tecrübe sahibi idi ki seyf-i Hilâfet'i eline aldığı zamanlar memleketin umûr-ı mâliyyesi iflâs hâlinde, kuvâ-yı harbiyyesi ma'dûm, nizâm-ı dâhilîsi perişân idi. Hariçteki düşmanlar hûcûma âmâde bulunuyordu. Fünûn-ı hâzîradan bî-haber, son derece câhil olan millet, izmihlâle mü'eddî bir tefrikaya giriftâr olduğu için bütün cihân-ı medeniyyet nazarında mevte mahkûm görülmüştü. Abdülhamîd teşmîr-i sâk-ı ihti-mâm ederek hâzîneyi İslâh ile devlete Avrupa piyasalarında en kavî bir devletin itibâri derecesinde bir itibâr-ı malî kazandırdı. Askeri, usûl-i cedîde-i harb üzere ta'lîm, en son tarzdaki silâhlarla teslîh etti. Vâ esefâ ki vakityle lehinde bulunan ve bütün fûyüzu kendisine medyûn olan o asker bugün aleyhine döndü. Bak ey kâri! Bu ne inkılâbdır! Abdülhamîd ulûm ve fünûn-ı hâzîrayı bütün bilâd-ı Osmâniyye'de neşre çalışarak kulûb-i müslimîndeki jeng-i cehâleti kaldırdı da vatanperverlik, ittifak, ittihâd denilen şeylerin ne olduğunu herkes o sâyede anladı. Vatanperverliği, ittihâdi Sultan Abdülhamîd'den öğrenen adamlar kalkmışlar da onu vata-na muhabbetizlike, meşrûtiyete muhâlefetle itham ediyor-lar.

Sultan Abdülhamîd otuz üç sene devâm eden ahd-i hilâfetinde memleketin, milletin sa'âdetine çalıştı. Bir çok icrâ'atiyle hükümetinin refâhiyetini temin etti. Yollar açtı, demiryolları te'sîs eyledi, kanallar yaparak, sular akıtarak çöl-leri mezarû' hâle getirdi. [258] Uzak memleketleri birbirine yaklaştırdı. En kavî düşmanlara karşı hukûk-ı saltanatı siyânet ederek asrin en mâhir bir dâhî-i siyâseti olduğunu yâr u ağıyâre teslim ettirdi. Ulûvv-i himmeti sâyesinde en müşkil mevkî'lerden muzafferen çıktı. Kendisi gâyet müdebber, gâyet mücâhid bir pâdişâh idi. İşten güçten yılmazdı. Günde onsekiz saat mehâmm-ı umûr ile uğraşmak mu'tâdi idi. Mâlik ü milletin hakîki bir hâdimi idi, rehâvet ve istirâhate

kat'iyen meyli yoktu. İşte otuz üç sene bu süreyle uğraştıktan, memleketin İslâhi için bu kadar şedâide göğüs gerdikten sonra mesâisinin artık semeredâr olduğunu, milletin de meşrûtiyet-i idâreye liyâkat kazandığını görür görmez ni'-met-i hürriyyeti tyb-i hâtırla bahsetti. Artık zimâm-ı ihtiyâriniz kendi elinizdedir. Çalışınız, isti'dâd ve irfânınızı gösteriniz, dedi.

Lâkin bu kadar inâyetine karşı millet zavalliyi hiç bir beyyine, hiç bir bûrhân olmaksızın mutlâkîyet-i idâreyi iâdeye çalışmakla mahkûm etti, hattâ tecrîmine muktedir olamayınca şeyhülislâmdan aldığı fetvâ-yı şer'îye dayanarak onuecdâd-ı izâminin tahtından indirdi. Sultan Abdülhamîd bu musibetin karşısında bile tevekkülu elden bırakmadı, millete gücenmedi, zira milletin hatâ ettiğini biliyordu.

Yâ Rabbî, sen, ni'-met-i azîmine karşı küfranda bulunarak şu müşkil zamanda en büyük sultân olduğunda şüphe olmayan böyle bir pâdişâh-ı azîmin kadrini bilmeyen şu muhtî millete merhamet et...."

İste Hindistan'daki *Vatan* cerîdesinin sâhibleri ile muharrirlerinin binlerce kâri'lerinin i'tikâdi bu merkezdedir! Bu bir hatâ-yı fâhişdir ki neticesinde her vechile bizi mahzûn, lâkin İngiltere'yi memnûn edecek bir hatar-ı azîm muhakkakdır. Bu hatâ râbita-i câmi'a-i İslâmiyye'yi mahkûm-ı inhilâ edecek, cihân-ı İslâm'ın nazarında şeref-i hilâfetin süküntunu mü'eddî olacaktır.

Bu derde yeğane çare Mısır ve Sûriye matbûâti birleşerek İttihad ve Terakkî Cemiyeti'ni te'yîde, Sultân-ı mahlû'un cinâyâtının bir kısmını olsun bilmeyenlere tefhîme çalısmaktır. Tâ ki Hindliler hakikati olduğu gibi görünüler de âlem-i İslâm kuvâ-yı muhâlifeye karşı vahdete en ziyâde muhtaç olduğu şu zamanda tefrikalara düşüp mahvolmasın.

Hindlilerin bilmeyerek, sîr taklîd ile takdîs etmekte oldukları Sultan Abdülhamîd, devleti öyle bir zillete düşürmüştü ki garb hükümetleri nezdinde müslümanların ne sâni kalmıştı, ne de şerefi. Eğer bu Sultân'a mahkûm olan halk öteden beri pâdişâhlarını takdîse almış olan Türkler olmasa idi de başka bir kavim olsayıdı memâlik-i Osmaniyye'de şîmdiye kadar binlerce ihtilâl vukû' a gelir idi. Ne Sultan Abdülhamîd ne de avanesi böyle otuz üç sene değil otuz üç gün bile mezâliminde devam edemezdi.

Artık Hindli kardeşlerimiz hatâlarını tashih etsinler, yakının bilsinler ki Abdülhamîd'i medh ede ede meleklerin fevkine çıkan gazeteler ya doğrudan doğruya kendisinden veyâhud avanesinden paralar alır, mansıblar kapardı, bu Pâdişâhı evvela Kânûn-ı Esâsî vermeye, sâniyen sefir-i hükümetten inmeye sevkeden kuvvet ise, öyle kendisine isnâd olunan uluvv-i cenâb değil büsbütün başka bir hakikattir.

Yani başımızdaki *el-Müeyyed*'in yaptığı gibi Hind gazeteleri de İttihad ve Terakkî Cemiyeti erkânını mürtecilere karşı şiddetli davranışla ithâm edip duruyorlar. Bu gazeteler bilmelidirler ki bazı ahvâlde tedabîr-i şedîde ittihâzılevâzîm-ı ictimâiyedendir. Cenâb-ı Peygamber userâ-yı Bedir hakkında ashâb ile istişâre ettiği zaman Ömer katline, Ebû Bekir fidye ahzine tarafdar olmuş, Hazret-i Resûl de

ma kânînibîz an yekûn¹) Ebû Bekir'in re'yini beğenmişti. Hâlbuki (أَنَّ أَسْرِيَ حَتْنِي يُنْجِنَ فِي الْأَرْضِ istihsân buyurulmuştu.

Kezâlik Hazret-i Peygamber kabâlin birinden aldığı üse-râyı katlettirmiştir. Çünkü hâl böyle bir terhibî icâb ediyor du. Nitelik sonradan büyük büyük adamlar bu sûrelle hareket etmişlerdir. Maksat intikâm almak yâhud teşeffî-i gayz etmek değil, bazı ahvâl-i marâziyye ilcâsiyle vücûd-ı insânîde ameliye-i cerrâhiyye icrâsi zarûrî olduğu gibi, bûnye-i ic-timâhiyye de ara sıra bu kabîl icrâ'âta lüzûm-ı âcil gösterir.

Bugün İttihâd ve Terakkî Cemiyeti adam öldürmekte ileri gidiyor, diyorlar. Hâlbuki maktûlîn, rüesâ-yı istibdâttan başka bir şey değildir ki, şâyet bırakılacak olsalar bûnye-i Osmaniyye'yi yine eski hastalığa doğru sürükleyp götürüceklerdir.

Türkleri rahat bırakalım, şu devr-i inkilâbi geçirerek sâha-i kemâle väsil olsunlar. Bize düşen vazife, mâdem ki onlardan uzakta bulunuyoruz, muvaffakiyetlerine duâdan ibârettir. Bilinmelidir ki inkilâb-ı Osmani'nin icâb ettiği şiddetler, Fransa ihtilâline nisbetle hiçbir. Evvelki makâlemizde söylediğimiz vechile ümmetlerin istibdâdi çîgneyerek meşrûtiyete yükselmesi ancak ciddî bir takım ameliyât-ı cerrâhiyye icrâsına vâbestedir ki, târih bizim için en sâdik bir şâhiddir. Millet-i Osmaniyye'den kânûn-ı tabî'ate mugâyir bir hareket beklemek zâten abestir.

el-Müeyyed'in hükûmet-i Osmaniyye'ye âid haberleri son derece i'zâm edilmiş olduğu halde Avrupa gazetelerinden nakletmesi uzaktaki bilâd-i müslimîne pek fenâ tesîrleri ika' eder. Çünkü *el-Müeyyed* o havâlide pek münteşirdir. Sonra bu cerîde (gerçek yalan) Hidiv hazretlerine mensûb olduğu için zararı ona da dokunur. Çünkü neşriyât-ı vâki'ası Hidiv hazretlerinin inzîmâm-ı tasvîbi ile meydan alıyor, gibi bir zann-ı bâtil hâsil olarak hükûmet-i [259] Osmaniyye ile Hidîviyet arasındaki münâsebatın haleldâr olmasına ve do-layısıyle hitta-i Mîsriyye ve Mîsîrlilar hakkında nâhoş netice-ler çîkmasına bâdi' olur.

Allah askına olsun ey muharrirler, kaleminizin ismetini muhâfaza ediniz. Avrupa hükümetlerinin dehân-ı hîrs ü ud-vâni açmış olduğu böyle bir sırada vahdet-i İslâmiyye'yi târumâr etmek, sudûr-ı müslimînde Devlet-i Hilâfet'e karşı bir nefret uyandırmaya çalışmak vallâhi öyle büyük bir ve-bâldır ki *el-Mukattam* dağı ağırlığınca altın verseler bile kabûl etmemelisiniz. Ey müslümanlar, aklınızı başınıza alınız, sebil-i reşâda avdet ediniz. Yakinen biliniz ki bütün dünya sizin aleyhinizdedir. Bütün dünya istiyor ki siz bu gaffle devam ederek vahdetiniz tefrikadâr olsun da ya sizi büsbütün mahvetsinler, yâhud kendi mevcûdiyetleri içinde temsîl edip bitirsinler de artık ebediyan felâh bulmayasınız. Geliniz Kitâbullâh'a temessük ediniz, hepiniz birden habîl-i metîn-i Hudâ'ya sarılınz. Tefrikayı bırakınız, bir takım ağrâz-ı sâfile, bir takım menâfi'i fâniyye uğrunda birbirinizle uğraşmayı-nız, bunları merdâne çîgneyip geçiniz.

Hâlikatını bilmediğiniz mesâilde kat'iyen birbirinizi it-hâm etmeyiniz. Sû-i zanda bu kadar acûl olmayın. Hüsn-i

¹ Enfâl, 8/67.

zanni kendinize şîâr ediniz. Bâhusûs nazarınızda maznûn olan bu kavmin harekâtından uzakta bulunduğunuz gibi onları bu harekete sevkeden rûhtan, hayattan da uzaktasınız. "Ve'l-âkîbetü li'l-müttekîn".

Misir "el-Düstûr"

Muhammed Ferid Vecdi

Mehmed Âkif

ABDÜLHAMÎD'İN HALİ HIND MATBÛ'ÂTINA KARŞI MÜDÂFA'A-İ MUHİKKA

-bendinden mâba'd-

Vâki'â Abdülhamîd mâliyeyi harâb, i'tibâr-ı devleti mâ-nend-i serâb eyleiği halde Yıldız kasalarını doldurmaktı, milyonlarca servet-i milliyeyi kendi sefâhetine, câsuslar menfa'atine sarf ve ibzâl etmekte devâm ile beraber Avrupa ve Amerika bankalarına nâ-mütenâhi hazâ'ın aşırımda idi. Asâkir-i İslâmiyyenin açıktan, çiplaklıktan helâk olduklarını da biliirdi. Fakat Yıldız civârındakilerden mâ'adâsını kendi kuvveti saymadığından müte'essir olmazdı.*

(2) Abdülhamid kuvve-i askeriyyeyi fenn-i cedîd-i harb kavâ'idi muktezâsı üzerine tertîb ve İslâh eylemiş. Deriz ki Devlet-i Osmaniyye tab'an bir devlet-i harbiyye olub Avrupa usûlü üzerine umûr-ı askeriyyeyi tanzîme Sultân Mahmud rahimehullah hazretleri bed' etmiş ve temâdî-i mesâ'i neficesi olarak hayli terakkîyât husûl bulmuş idi. Kânûn-ı irtikâ üzerine seyr ü hareketle –her şeye olduğu gibi– askerlikte de tedâricen âsâr-ı tekemmûl rûnûmâ olmakta idi. Fakat Abdülhamîd'in sû-i siyâset ve a'mâli bu terakkî ve tekemmûle betâ'et îrâsiyle kalmadı. Belki türlü türlü fesâd ve halel ikâ' etti. Ez cümle tersâne, tophâne ve baruthâneyi öyle bir tedennî ve inhibitâ uğrattı ki o âlî dâru's-sinâ'alardan istifâde yerine mazarrat görülmeye başladı.

Eğer bu takım mebânî-i harbiyye, mü'essesât-ı sanâ'iyenin mürûr-ı zamanla tabî'iyyü'l-husûl olan terakkîyâtı ibtâl edileceğine cüz'î himmetle nevâkısı ikmâl, sarf olunan nukûd-i bî-nihâye hüsn-i istî'mâl olunsa idi bugün gâyet gâlı esmânla Avrupa'dan esliha, levâzîm-i harbiye iştirâsına mecbûr kalmaz idik. Fakat bu mübâya'ât vesîlesiyle mâ-beyn erkânı tahsîsât-ı askeriyyeden para çalmakta, menâfi'-i gayr-i meşrû'a te'mîn etmekte idiler. Onların bu bâbda hi-yânetleri bî-nihâye olub muhtâc-ı izzâh degildir.

Abdülhamîd'in mu'âmelât-ı devletin bu kısmına âid fe-sâdâti, levâzîm-i harbiye tedâriki husûsunda bizi Avrupa'ya esir etmişdir. Terakkîyât-ı askeriyyeye hâdîm kiyâs olunan Abdülhamîd Dersâ'âdet'te ta'limât-ı askeriyye icrâsına bile müsâ'ade etmez, câsuslar ile doldurduğu Medrese-i Harbiyye'nin ibtâline sarf-ı mesâ'iden geri durmazdı. Dâimâ iktidârı olmayan zâbitleri terfi' eder, muktedir olanları nefy ü teb'îde vesîle arardı. Sunûf-ı Harbiyye'ye ilâve ettirmiş olduğu zâdegân sınıfı yüzünden husûle gelen mefâsidi mü-

lâhaza etmek kendisinin ne derece terakkî-şikenâne hareket ettiğini meydana çıkarır. Az çok görülen âsâr-ı intizâm bir takım hamiyetli umerâ-yi askeriyyenin himmet-i fedâkârâ-nelerinden başka cihete atfolunamaz. Eğer onun hâs bendegânı vehâmet-i encâmi düşünmeyerek askerliği imhâya dâir her türlü vesâvisine mütbâ'a etmiş olsalardı bugün Osmanlı askerliğinin nâm u nişâni kalmazdı. Cenâb-ı Allah'a hamdetmeliyiz ki askerliği tamamen mahv u izmihlâle muvaffak olmadan Allah onun vücûdunu kaldırdı.

(3) Ulûm ve ma'ârif neşrine himmeti iddi'â olunuyor. Buna da hayret etmemek kâbil değildir. Bu asırda ma'ârif-i cedîde terakkîyâtı her devletde, her milletde zarûret şeklini almıştır. Eğer Osmanlıların hâ'iz oldukları kâbiliyetleri öünde seddi-i haylûlet çekilmiş olmasa idi, bugün biz Fransızlar, Almanlar kadar olmazsa da Japonlar kadar behemehâl mazhar-ı terakkîyâtı olurduk. Fakat Abdülhamîd devlet ve millete ma'ârif husûsâtında da muhârib, terakkîyat-ı ilmiyyeden gâyet mücâniib olmasına mebnî bi'z-zarûre ibkâ etmiş veya kûşâdiyla nûmâyîş ibrâz eylemiş olduğu medâris ve mekâtibi melâ'ib-i sîbâyan derekesine indirmiştir. Mecmû'a-mızın bu seneye dâir kısmından 110'uncu sayfaya mûrâca'at olunsa cây-ı i'tibâr neler görülür.

Tüllâb-ı ulûm-ı dîniyyenin imtihân usûlünü ilgâ etmesi de ilme adâvetine bûrhân-ı âdildir. Bundan dolayı değil midir ki onlar tâhsîli terkle ihtiyâr-ı atâlet ettiler. Hattâ Kânûn-ı Esâsî i'lânından sonra usûl-i kadîme [260] üzere imtihâna da'vet olundukta bütün talebe i'tirâf-ı acz ile âtfîye ta'lîk istirhâmında bulundular.

Abdülhamîd'in nazarında bi'l-cümle ma'ârif-i dîniyye ve dünyeviyye ekber-i cerâ'im derecesinde olduğu bütün ahâlî nezdinde ma'lûm olmasına mebnî ilim ve ma'rifet mâni-i tefeyyûz addolunur, kendisine cehâletle takrîbe çalışıldı. Onun ahkâm-ı meş'ûmesi cümlesinden olmak üzere sinîn-i âhirede herkesin hânesi teftîş olunarak kitabları gasb olmak bid'at-ı mel'unesi ta'kîb edilmekte idi. Muzir addolunan kitablar toplanır, sâhiblerine cezâlar ta'yîn olunurdu. Bundan dolayı bî-çâre kalan erbâb-ı ma'ârif kendi elleriyle âsâr-ı nâdireyi yakmaya, yer altına, mahzenler içine defnetmeye mecbûr idiler. Yalnız bilâd-ı Sûriye'de bir sene zarfında esfâr-ı kadîme ve cedîdeden on bin kadar kitab mahv ü itlâf edilmiştir. (İstanbul'da resmen ihrâk olunanlar herkesin ma'lûmu olduğu cihetle beyândan müstağnîdir.) Artık Abdülhamîd nasıl bir muhibb-i ma'ârif! olduğunu siz tasvîr edin.

(4) Otuz üç sene millet ve memleketin sa'âdetine çalışmış olması da ta'dâd ediliyor. Fakat sözün doğrusu o kadar müddet mülk ve milletin mahv ü harâbâsine bezl-i gayret etmesi ve ma'at-te'essûf arzûsına da hemen, hemen nâ'il olmasıdır. Hindistan'daki ihvân-ı dînimiz bu zanlarında bir dereceye kadar ma'zûr addolunabilirler. Çünkü cereyân eden ahvâli görmüyorlar, bilmiyorlar. Bizler ki gözümüzle görüyor veya kulaklarımıza ile işitiyoruz. Belki bizzat belâsını çekiyoruz onun sû-i siyâseti ile her cânibimizden te-veccûh eden felâketi açıktan aşağı söylemeye mecbûruz.

(5) Yollar ve şimendüferler yaptırmış, cedveller ve kânnâller küşâd ettiirmiş olması da der-meyân olunuyor.

* Necid ve Hicaz kit'alarında bulunan asâkirin "büzr-i hanzâl" Ebû Cehil Karpuzu'nun çekirdeği ile te'ayyûse mecbûr olarak telef olukları rivâyet değil, emr-i muhakkaktır

Bu da hilâf-ı hakîkatdir. Ümmet için Abdülhamîd hiçbir selâmet tarîki düşünmemiş, i'mâl ve istihâsâline himmet etmemiştir. Yalnız âlem-i İslâmiyet'in iânât-ı dindârânesi sâyesinde bir Hicaz şimendüferi başlandı, bu te'sîs ve teşvîkten maksadı, aktâr-ı Hicâziyye'ye hizmet olmayıb mahzâ orada bir Hilâfet-i Arabîye teşkili korkusuyla lede'l-îcâb bu tarîkle esbâb-ı müdâfa'a hazırlamaktır.

Ecâniye verdiği şimendüfer imtiyâzâti ise hep celb-i menâfi' ağrâz-ı fâsidesine müsteniddir. Onun büyük bir menba'-ı serveti de bu imtiyâzât mes'elesidir. Külliyyeli bir meblağ, zâtına mahsûs bir hayli hisse senedâtu almadıkça hiçbir ecnebiye imtiyaz vermezdi. Bi'l-cümle hukük-ı milleti, menâfi'-i memleketi bu uğurda fedâ ederek kanallar değil, devletin yüreğinde öyle yaralar açmıştır ki kiyâmete kadar iltiyâm bulmaz.

Kendi ihtirâsât-ı bâtilasını tervîc için ecnebîlere de fevka'l-gâye müsâ'edâtta bulunmuş, verdiği imtiyâzâti gâyet ağırlı ve tâkat-fersâ şerâ'ite rabt etmiştir. Şimendüfer mukâvelâtına kilometre başına hazîne-i mâliyece te'dîye olunacak öyle nisbetsiz tazmînât derc ettirmiştir ki hiçbir memleketede görülmemiş, işitilmemiştir.* Aynı şimendüferi en hafif şerâ'itle te'ahhûd edecek kumpanyalar mûrâca'at ettikleri halde işine gelmediği, menâfi'-i mel'anetkârâne te'mîn etmediği cihetle reddetmiştir.

Refikimize zirâ'ati ihyâ edecek cedveller yâhud kanallar nerede açıldınu ve bu yüzden zürrâ'ın ne gibi istifâde etiklerini göstermesini teklîf ediyoruz. Çünkü biz böyle bir e-ser-i hayirdan aslâ haberdâr değiliz.

(6) Memâlik-i Osmâniyye'yi ziyyâ'dan vikâye ettiği de iddi'a olunuyor ki bu iddiâ' bedâhate müsâdim bulunduğundan vâreste-i cerh ü ibtâldir. Abdülhamîd sû-i siyâseti te'sîriyle memâlikimizin sülüsden ziyâde kısmını izâ'a ettiğini bilmeyen yoktur, zannederim. Hele bir sene kadar daha mevkî'inde kalsayıdı muhakkak üç vilâyet-i cesîmeyi muhâtevi bütün Makedonya kit'asını da elden çıkararak devlet ve milleti inkîrâz-ı külliye mahkûm edecekti.

İttihâd ve Terakkî Cem'iyeti-i Celîlesi Temmuz on inkilâbinin, mukarrer olan vaktinden evvel icrâda isti'câl etmiştir. Bunun sebebi de Reval Mülâkâti esnâsında kit'a-i mezbûrenin infikâkine dâir vukû' bulan karâr-ı düvelîye mukâvemet arzusundan ibârettir. Bu karâra i'lân-ı Meşrûtiyet'le karşı duruldu. Ma'lûm olduğu üzere düvel-i ecnebiye de i'lân-ı mes'ûdu Devlet-i Osmâniyye'nin hayâtına delil addederek karâr-ı mezkûrdan ferâgat ettiler.

Abdülhamîd'in son devrine doğru ricâl-i siyâsiyyenin bir çoğu Osmanlı Devleti'nin o gidişle beş sene bile yaşayamayaçığına hükmediyorlardı. Te'ehhûr-i sukûtuna rekâbet-i düvelden başka sebeb gösterilemezdi. Fakat ahîren Makedonya'dan bed' ile mukâseme icrâsına karar veriliyordu.

Devlet-i Aliyye'nin devri-i menhûsda giriftâr olduğu sû-i idârenin serâ'irine vâkif olan ekâbir-i ricâlin en güzidele-rinden Gâzî Muhtar Paşa hazretlerinden defâ'atle istimâ' etmiş olduğum bir kelâmi bu gün mâni'-i ifşâ olacak bir sebeb kalmadığı cihetle ahâlî-i Hind ihvânımıza medâr-ı ibret ol-

mak için naklediyorum. Öyle bir müşîr-i nâmdârin sözü ki vakâyi' i câriyye şehâdetiyle de mü'eyyed olduğundan sihhâtinde aslâ şübbe yoktur.

Müşârun-ileyh diyorlardı ki "Eğer bütün Avrupa bi'llictimâ" devlet-i İslâmiyyeyi Abdülhamîd'in ızrârı fevkinde rahnedâr etmek murâd etseler âciz kalırlar".

İşte bu beyânâtımızla cerîdelerin her ikisinin hatâları vâzihan tebeyyün etmektedir. Fakat onların ikincisi olan Observer'in tefferrûd ettiği birkaç hatâ daha vardır. Onları da beyân edelim:

(1) Hükûmet-i Osmaniyye i'lân-ı Meşrûtiyet'ten sonra Bulgaristan ile Bosna-Hersek'i elden çıkardı, deniyor. Bu ise hatâ-yi azîmdir. Bu vilâyetleri Rusya muhârebe-i ahîresi ile kaybettik. O muhârebeyi ise Abdülhamîd mahzâ Kânûn-ı Esâsi ilgâsi için i'mâl-i desâ'is ile i'lân etmişti. Bî-çâre Midhat Paşa'nın men'-i harb ile telâffi-mâfât uğrunda [261] bütün mesâ'isi mahv edildi. Harb-i meş'ûmun i'lânı meclis-i umûmî karâriyla vâki' olmuştu, diyemeyiz. Çünkü karar-ı mezbûrûn sûret-i vuku'u ma'lûmdur.

(2) A'dâsi bile siyâset ve dehâsını i'tirâf ederlermiş.

Evet! Siyâset-i hâriciyyede süferâ kadınlarına şefkat nişâni ve sâ'ir hedâyâ-yi girân-bahâ ihsâniyla bir takım entrikalar çevirmekte olduğu mervîdir. Bunu i'tirâf edebiliriz. Fakat muharrir-i makâleden sunu ricâ ederiz ki a'dâ, yâhud gayr-i a'dâ tarafından vukû' bulacak şehâdetle mü'eyyed bir hâkît meydana koysun. Acaba Abdülhamîd bu dehâsı sâyesinde milletin servetini, mâliyeyi i'tibâr ve rif'atini mi artırdı, ömrü içinde icrâ-yi adâlet yâhud neşr-i ilim ve ma'rîf inâyete mi bulundu, yâhud Japonya'nın Mikado'su gibi milletiyle el ele vererek i'lâ-yi nâm u şân-ı devlete bezl-i himmeti mi etti?..

Bunların hiç biri kâbil-i isbât olmadığı emr-i âşikâr olmakla mekr ü dehâsını kendi ağrâz-ı bâtilasına, tezvîrât-ı hod-serânesine vâsita kılmış olduğu sâbit olmaz mı.

(Keşke böyle zekâya hiçbir vakit mâlik olmayıb da son tedbîr-i ahmakânesini vaktiyle ortaya koyarak milletin üzerrinden kâbûs -i vücûdu daha evvel def' edilmiş olsayı.)

(3) Dîn-i mübîn-i İslâm'a muhabbeti inkâr olunamamış. Bu iddiâ'ya karşı bilâ tereddüt deriz ki mülûk-i İslâmiyye içinde Abdülhamîd gibi dîn-i İslâm'a iħânet etmiş, kütüb-i fikih ve akâ'idi ve ehâdîs-i şerîfeyi men' ve tahrîfle ibtâle yeltenmiş bir ferd göstermek asla mümkün değildir. Hattâ eğer mûmâ-ileyh matbû'ât devrinde bulunmasa, bütün memâlik-i İslâmiyyeyi zîr-i idâresine almak kâbil olsa idi Kur'an-ı Kerîm'i de tahrîfe, âyât-ı Şûrâ'yı olsun içinden çıkarmaya gayret ederdi. Ahâlî-i İslâmiyye ise onun devrinde her milletden ziyâde muhakkâr ve müttehem idi. Onların çektiği tâkat-fersâ zulümleri hiçbir millet çekmemiştir. Yalnız hukûmât-ı ecnebiyye idâresinde bulunan müslümanları kendisine celb ve istimâle için hilâfet-i uzmâ elkâb-ı celîlesiyle izhâr ve mübâhât eder, makarr-ı saltanata gelen hüccâca birkaç guruş vererek nûmâyişler yapardı. Bunlardan da maksadı mahzâ istibdâdını muhâfaza için celb-i ihtiâr-ı enâm idi.

(4) Rahat ve huzûru terkle gece, gündüz sarf-ı mesâ'iden hâlî degilmiş.

* Bu takım muâ'melâti hiçbir mecbûriyete müstenid deyildi çünkü.

Evet! Bunda mübâlağa yoktur. Çok çalışırdı. Lâkin her sa'y ü ameli mel'anetle netfîcelenirdi. Çünkü dâimâ ugraşlığı mesâ'i hafiye jurnallerini mütâlâ'a, onların içâbını icrâya dâir i'tâ-yı evâmirden ibâretti. Rivâyet-i mevsûkaya nazar-an Yıldız Köşkü bu jurnaller ile mâtâ-mât imiş. Bunları bir şahsin tamamen okuyabilmesi için Abdülhamîd'in cü'lûs-i meş'ûmundan beri geçirdiği müddet kifâyet etmeyeceği teslim olunmaktadır.

(5) Lezâiz ve şehvete de ihmâmî yok imiş. Bu söz de pek yanlış. Şarapların en nefisini içer, her türlü zevkini icrâ ederdi. Nasıl ki ba'de'l-hal' husûsî dolablarından bî-nihâye şampanya, konyak ve envâ'-ı sâ'ire-i müşkirât ile dolu şişeler zuhûr ettiğini herkes gördü. İstîmtâ' ve tegannî, raks ve temsîl için i'dâd edilmiş, uğurlarında nefâ'is-i emvâl itlâf olunmuş bî-hesâb cevârî-hassân da celb-i hayret eyledi. Ahmed Râtit'in takdim etmiş olduğu "ak anberler" ise şîdet-i ihmâmîn delâ'il-i bâhiresidir.

Hind iklimindeki ihvân-ı müslîmîn bilsinler ki yazdığımız bu hâkâyîki maslahat-ı âmme için ayn-i savâb ve mahzî hak olarak ihbâr ediyoruz. Meslek-i âcizânemiz bütün memâlik-i İslâmiyyede ma'lûmdur. Bi-hamdüllâh şer ile hayra bâtil ile menâfi'-i hasiseye tevessûl edenlerden değiliz, bununla berâber şu inkilâb-ı meymûn-husûlde te'sîrât-ı azîmî meşhûd olan İttihâd ve Terakkî Cem'iyyet-i âliyyesine de intisâbımız yoktur. Hattâ geçen nûshamızda cem'iyyet-i mezkûre hakkında erbâb-ı intikâdin dermeyân ettikleri bütün kelimâtî bî-tarafâne zîkr ü'râd ettiğimiz meydandadır.

Kaldı ki her iki makâlede Abdülhamîd'in irtifâ'yla devletin muhâtaraya düştüğü dermeyân olunmuştur. Buna karşı da yalnız bir sözümüz var. Bi'l-bedâhe Abdülhamîd devlet ve milleti helâk ve izmihlâle sevk etmeyecekti. Bunu zerre kadar insâf ve idrâk ehli olanlar inkâr edemezler. Binâ'en-alâzâlik bundan sonra Devlet-i Osmâniyye eğer ma'âzallah belini doğrudamazsa Abdülhamîd'in açmış olduğu cerîhâldan dolayı suük edecek, eğer bi-inâyettillah-i te'âlâ selâmet bulursa dağarcıkta bulunan en son sehmin isâbeti, kâide-i meşrûtiyyetin hüsün-i tatbîkâtı sâyesinde bulacaktır.

"El-Menâr"

Hitâm

* * *

HUKÜK ALİ MÜRTEZÂ EFENDÎ MES'ELESİ

-mâba'd-

Kânûnun şu sarâhatini ihmâlden ise i'mâl etmek lâzım- dir. Vâzi'-i kânûn re'yelerin hâfi olmasında şübhesisidir ki bir maslahat mülâhaza eylemiştir. Bâ-husûs kânûnun tasrîh-i vâki'i alâkadârlar için emr-i intihâblarında bir hakk-i mukte- seb vücûda getiriyor. Öyle bir hak ki hey'et-i intihâbiyyenin bu usûle tevessülden sarf-ı nazar etmesiyle sâkit olmaz. Bil'akis bir hûccet-i iddiâ teşkil eder. Bugün ortada hiçbir yolsuzluk olmamış ve intihâb-ı vâki' tamamıyla kavâ'id-i mevzû'a tevfîk edilmiş farz olunsa bile mücerred şu mu- gâyeret-i kânûniyye intihâbin münfesih addolunmasına ki-

fâyet eder. Vâki'â [262] kânûnun devr-i istibdâdda neşr ü i'lân edilmiş olması vârid-i hâtr olabilir. Fakat bu hâl adem-i mer'iyyetini istilâm etmez. Zîrâ Kânûn-ı Esâsi'nin 118'inci maddesinde "el-Yevm düstûru'l-amel bulunan nizâmât ve te'âmûl ve âdât ileride vaz' olunacak kavânîn ve nizâmât ile ta'dîl veya ilgâ olunmadıkça mer'iyyü'l-icrâ olacaktr." ibâre-i kat'iyyesiyle bu husûsa dâir kânûnlar vaz'ına deñin bunlara ri'âyet lüzumu gösterilmiştir.

İşte tafsîlât ve teşîhât-ı mesbûka gösteriyor ki Ali Mürtezâ Efendi'nin intihâbında kavâ'id-i ilmiyye ve mevzû'ât-ı kânûniyye ve usûl ve te'âmûlât-ı müttehazeden hiç birine ri'âyet olunmamıştır. Aliyyü'l-a'lâ derecede ehliyetliler mevcûd iken a'lâ derecede ehliyetli bir zât tercîh olunmuştur. Hizmet ve neş'et i'tibâriyle daha kıdemli zevât tâlib bulunduğu halde bunlara hakk-ı rûchân tanılmamıştır. Aynı kaleme vûcûh-ı adide-i kânûniyye ile mûmâ ileyhe mütefevik me'zûnlar var iken cümlesi gayr-i mevcûd olarak farz edilmiştir. Kânûnun tasrîh ettiği nukâtda be-hemahâl sarâhat-i kânûniyye ile tekayyûd icâb eder iken buna da lüzüm görülmemiştir.

Bil'akis kuvve-i adliyye kuvve-i icrâ'iyenin meşîyyet-i sîrfesine tâbi' ve onu mütemmim bir mâhiyeti hâ'iz addedilerek kuvve-i icrâ'iyenin âmirlere bahşeylediği salâhiyet vechile mes'ûliyeti deruhde sûretyile nâzır vekili böyle bir intihâbı icrâya kendisini muktedir farz etmiş ve encümen-i intihâb dahi âmir-i icrânın hey'et-i istişâresi olmak şeklini kabûl eylemiştir. Bunun delili nâzır vekâletinde Mahmud Es'ad Efendi hazretleri bulunmamış olsalar idi Ali Mürtezâ Efendi'nin intihâb edilmeyeceği hakkındaki kazîyenin mu'âriz, muvâfik cümlece müsellemi's-sübût olarak kabûl edilmesidir.

Nâzır vekili ve encümen kendilerine şu şekil ve sıfatı i'tâ eyledikten sonra tabî'atiyla kuvve-i icrâ'iyeye mer'i ve müttehaz kavâ'ide tevfîk-i mu'âmele lüzûmunu hissetmişler ve intihâbda hakk-ı takdîrlerinin mevcûdîyeti ve kıdemin kuvve-i adliyye menâsibinde medâr-ı terakkî olamayacağı zu'munda bulunmuşlardır.

Hûlâsâ kavâ'id-i ilmiyye ve mevzû'ât-ı kânûniyyeye na- zaran bu intihâb yolsuzdur. Zîrâ encümen:

1- Kuvve-i adliyye menâsibinden birine o kuvvetin ec- zâsından olan bir zâtın intihâbını hakk-ı takdîre müsteniden icrâ etmiştir.

2- Ta'yîn-i ehliyyet ve kıdem hakkında kuvve-i adliyye- nin sarâhat-i kânûniyyeye müstenid lâ-yetegayyer kavâ'id-i mahsûsanı hükümsüz bırakmıştır.

3- Re'yelerin hafîyyen verilmemesi hasebiyle nass-ı kânûna mugâyir hareket ihtiyâr eylemiştir.

Binâ'en-aleyh nazar-ı kânûnda bu intihâb aslâ bir hûkmü ifâde etmez. Hak ve adâlet gözedilen ve kânûnun e- hemmiyeti ve kuvâ'-yi umûmiyyenin mâhiyeti takdîr edilen bir memleketde hukûk-ı muktesebe-i meşrûha ile vukû' bulacak ihticâcların da'vâyi kazandıracağı şübhesisidir.

Kuvve-i kânûniyye; Kuvve-i adliyyeyi büsbütün kaldıracak kânûn vaz' edebilir, kuvve-i icrâ'iyeye ilhâk eyleyebilir. Fakat bu kânûn târih-i i'lânından sonraki ahvâl için medâr-ı tatbîk olur. O târihe sebk etmiş bulunan bir mes'e

ol zamandaki mevzû'ât-ı kânûniyye ile hallolunur. Bugün farz-ı muhâl kabîlinden olarak kuvve-i kânûniyye; kuvve-i adliye için kabûl olunan kavâ'îdin hilâfina bazı esâslar vaz' edecek olsa bile yine bu mes'ele hakkında nihâ'i vukû' bulacak mûrâca'at üzerine fesh-i intihâb cihetini tervîc edecekçi âşikârdır. Tabî'î meclis-i millî mevcûd kânûnlardan sarf-ı nazar usûl ü te'âmûl-i müttehâzi dahi Kânûn-ı Esâsi'nin sarâhat-i mesbûkasi vechile hilâfina bir kânûn vaz' edilmemiş olması hasebiyle medâr-ı karâr ittihâz edecek binâberîn intihâb-ı vâki'adaaslâ bu usûl ve te'âmûle ri'âyet edildiğini re'yü'l-ayn görecektir.

Alâkadarlar hukûk-ı müktesebelerini muhâfaza için mücib-i magdûriyetleri olan karâr-ı vâki' aleyhine turuk-ı kânûniyyesine tevessül ederek Kânûn-ı Esâsi'nin taht-ı zîmân ve te'mînde olan usûl ve te'âmûlün ihlâl edildiğini ve ta'rîfât-ı kânûniyyeye mugâyir karâr ittihâz olunduğunu menâbi'-i adâlete ismâ' edecekleri şübheleriz olduguandan biz teşrifâtımızı şu noktaya getirdikten sonra nâzir vekili efendi hazretlerinin meclis-i millîdeki müdâfa'atını tetkîk cihetine geçelim! Müşârun-ileyh diyorlar ki:^{*}

"Meclis-i Âlî-i Millî huzûrunda geçen gün bir mes'ele-i hukûkiyyeden dolayı izâhat i'tâsına da'vet olunmuştum. Bugün de bir mes'ele-i ictimâ'iyyeden dolayı izâhat i'tâsına bahtiyarlığında bulunuyorum."

Görlüyor ki nezâret bu mes'eleyi bir mes'ele-i ictimâ'iyye olarak kabûl ediyor. Hâlbuki mes'elenin geçen haftaki mes'eleden hükmen farkı yoktur. Zîrâ Meclis-i Meb'ûsân intihâb için mevzû' kânûn ve kavâ'ide niçin mütâbe'at edilmediğini soruyor. Nitekim geçen hafta da i'dam cezâları hakkındaki sarâhat-i kânûniyyeye müsteniden verilen i'lâmâtın adem-i tenfizi esbâbı istîzâh olunuyordu. Bu iki mes'eleyi birini hukuki diğerini ictimâ'i olarak tefrika mahal ve lûzûm var mıdır? Mes'eleyi behemahâl böylece vasiflendirmak lâzım gelirse o halde her ikisi de ya hukuki veya ictimâ'idir. Dikkat olunmalıdır ki birinci istîzâh i'dâm cezâsının iyi veya fenâ olması noktasında değildir. Kezâ bir i'lâmâtın icrâsi hakkındaki kavâ'îd-i kânûniyyeye müsteniden bir tenfiz mes'elesi dahi değildir. Nitekim bu istîzâh üzerine derhâl mezkûr cezâının icrâsi esbâbına tevessûl olundu. Kuvve-i kânûniyyeden veya kuvve-i adliyyeden mercî-i tefsîr olan mahkeme-i temyîzden geçmek gibi bir mu'âmeleye hâcet mesetnedi.

Hülsâ mes'eledede yalnız adem-i icrâ esbâbı mevzû'-ı bahs idi. Mahkemeler bu cezayı tatbîk ve hukmediyorlardı. Fakat kuvve-i icrâ'iyye bu tatbîke tevfîk-i mu'âmele etmîyordu. İstîzâh-ı ahîre yine bir kâ'idenin lûzûm ve adem-i lûzûmunda değildir. Ta'rîfât-ı kânûniyyeye tevfîk-i mu'âmele olunmaması [263] esbâbinin istiknâhi merkezindedir. Meclis-i Meb'ûsân hakk-ı murâkabesini istî'mâl için kânûnen mûcib-i mes'ûliyet gördüğü bir hareketin mâhiyetini anlamak istemîstir. Birinci mes'eledede kuvve-i icrâ'iyye bir

i'lâmın tenfîzine te'alluk eden mevâdd-ı kânûniyyeye ri'âyet olunmamış ikinci mes'eledede de intihâb hakkındaki mevâdd-ı kânûniyyenin hükümsüz kılınmasına sebebiyet verilmiştir.

Kavâid-i mezküre-i kânûniyyenin tenfîz-i ahkâmina me'mûr olan Adliye Nezâreti vazifesini ifâ etmemiş olduğu halde i'tâ-yi izâhâtda bahtiyarlık tasavvur etmesi nezâretçe bu bâbda kabûl olunan nokta-i nazarın kuvve-i icrâ'iyye kavâ'idi olduğuna da şüphe bırakmıyor. Nitekim âtiyen de bu zehâbî isbât edecek beyânâta müsâdir olacağız. Vekil-i müşârun-ileyh ifâdâtına şu yolda devâm ediyor:

"Hey'et-i celîleniz haffî olmadığı vechile bizde me'mûrîn intihâb ve ta'yîni hakkında mükemmel usûller, mükemmel kânûnlar vardır. Lâkin kavâinî-i sâ'ire gibi bu kânûnlar da-hi kitablarda kalmış ve kütüb-i mensûha misüllü amelden ıskât edilerek arzu olunduğu vechile mevkî'-i tatbîke vaz' olunamamıştır. Eğer bunlar bi-hakkın tatbîk olunsa idi bu ahvâlin çoğu görülmeyecektir."

Şimdi buradaki me'mûrînden maksad hangi kuvvetle dâhil bulunursa bulununs bütün ashâb-ı vezâ'if olsa gerek. Hazret-i mu'allim bunların kâffe-i sunûfu için kânûnlar mevcûd olduğunu kabûl ediyor. Şu kadar ki mevkî'-i tatbîkte kullanılmadığını söylüyor. Eğer buna mâni' memleketede hukûmet-i kânûniyyenin mevcûd olmaması ise mâni' zâ'il olunca memnû' avdet edeceğine göre memleketede hukûmet-i kânûniyye te'essüs edince amelden sâkit kalan bu kânûnların avdet ederek ahkâmina ittibâ' olunması lâzım gelirdi. Zîrâ mûcib-i münâkaşa olan intihâb saltanat-ı kânûniyyenin memleketede hukûmrân olduğu bir sirada vâki' olmuştur.

Ama maksad istishâb kâ'idesini burada tatbîk ise yani mâdem ki geçen zamanda bu kânûnlar sâkitun anî'l-amel bulunurlardı bugün de öyle telakkî etmekliğimiz lâzım gelir denecıkse cevâben deriz ki kuvve-i adliye menâsıbî hakkındaki kânûnlar zaman-ı sâbıkda mer'i ve mu'teber idi. İntihâb-ı vâki' gibi açık bir haksızlık îkâ' olunmamıştı. Abdurrahman Paşa hazretlerinin mücâhedât-ı hamîyyetkârânesi neficesi olarak Yıldız sulta-i istibdâdi intihâb-ı hükkâm husûsunda pek icrâ-yi nûfûz edemiyor, re'sen istînâf hâkimliğine, temyîz hâkimliğine ta'yîn hakkındaki irâdât-ı Hamîdiyye'nin hiç biri infâz edilmeyordu. Nezâretçe bir haksızlık yapmak istediği takdirde de eşkâl-i zâhire-i kânûniyye gözetiliyor. Hareket-i vâki'adan dolayı muhâkeme hâlinde mes'ûliyet tevcîhini îcâb ettirecek noksân bir cihet bırakılmamaya dikkat ve i'tinâ olunuyordu.

Şu hâlde mûdde'iyât-ı mesrûde bu mes'ele için kana'at-bahs olamaz. Kaldı ki (tatbîk olunsa idi bu ahvâlin çoğu görülmeyecektir) cümlesi pek ma'nîdâr ve şâyâن-ı te'emmûldür. Burada hazret-i üstâdîn büyük bir mahâret-i kelâmiyyesi görülmeyecektir. "Bu ahvâlin" kelimesinin ihtiyâv eylediği şümûl her türlü tarz-ı tefsîre müsâ'iddir. Ma'a-mâfih bu tefsîrlere mûcânebet ederek hazret-i muallimi dinleyelim:

"Me'mûrîn intihâb ve ta'yîni husûsunda mûcerred ehliyet-i şâhîsiyye mezâyâ-yi zâtiyye nazâr-ı i'tibâra alına gelmiştir. Lâkin idâre-i sâbıkada bu gibi esbâb aranılmamış ve işte bu vechile erbâb-ı fazl u kemâl kûşe-i nisyân ve ferâmûşîye atılmış ve menâsib-ı refâ'a ve rüteb-ı âliye kifâyetsiz

* Hükümetin cerîde-i resmiyesi olan *Takwîm-i Vekâyî*'in 27 Cemâziyelevvel sene 1327 tarihli ve 243 adedli nûshasında mûnderic Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmâni'nin seksen yedinci ictimâ'ına âid za-bitnâmeden aynen naklolunmuştur.

kimselerin elliinde kalmıştır. Her yerde cârî bir kâ’ide bir tekâmûl kâ’idesi burada dahi te’sirini icrâ ile sûret-i ma’kûse teccellî etmiş. Cehilde terakkî edecek cehl-i mürekkeb erbâbî âlem-i Osmânîyi istîlâ eylemiştir.”

Biz bu îzâhatın mes’ele-yi hâzırayı ne derece tenvîr ve yolsuzluğu ne suretle ta’mîr edeceğini bir türlü anlayamıyoruz. Acaba o zamanda ehliyetsizlerin teksîri zamân-ı hâzırda da öyle bir intihâbin icrâsına mesâğ gösterir mü’esirâtdan mı addolunuyor? Ne ise dinleyelim:

“Öteden beri mektebli efendilerden istifâde olunamadığı hakkında şikâyetler iştir dururduk.”

Mahâret-i kelâmiyyeye muhterem kâri’lerimizin nazar-i dikkat ve teyakkuzlarını da’vet ederiz.

“Bu şikâyet boş değildi. Çünkü mekteb me’zûnlarının istihdâm olunduğu me’mûriyetler mektebde bulundukları sıralarda hâ’iz oldukları rütbelerin aksine tecellî ediyordu”

Mes’ele-i hâzırada olduğu gibi kimseye müntesib olmayarak alîyyü'l-a'lâ neş’et ile hizmet i’tibâriyle de hâ’iz-i kadem zevât mevcûd olduğu halde müntesib ve müntemî olan mâdûn me’zûnlar tercih olunuyordu demek isteniliyor. Fakat o zamanın şu tarzdaki icrâ’âtı münâzâ'a un fîh olan işbu intihâba meşrû’iyet verebiliyor mu? Hazret-i üstâd o ciheti meskût bırakarak diyorlar ki:

“Mekteblerde cümleinin ma’lûmu olduğu üzere külli de-nilecek kadar ekserî bir kâ’ide olarak erbâbî sa’y ü gayret sâhibsiz kimselerden ibâretti. Ama zâdegân onlar [olanlar] terakkîyat-ı müstakbelelerinden emîn oldukları için onlar çalısmak gibi şeylerden kendilerini vâreste addediyorlardı.”

İşte bu noktada bütün kâri’lerde dahi meşhûd olacağı tabî’î olan sabırsızlık âsârı Gümülcine meb’ûs-ı muhteremi İsmâîl Bey Efendi’de tâkat-sûz bir râddeye bâliq olduğundan:

“Esâs mes’eleye cevâb veriniz!”

Süretille irâdına mecbûr kaldığı ihtâra karşı nâzır vekili efendi hazretleri:

“Efendim bu efendi benim akrabam değildir demekle kuru bir şey söyleyeceğim mâdemki beni da’vet buyurdu-nuz bendeniz de hatırma geleni söyleyeceğim”

Diye mukâbèle buyurmalarına nazaran fikarât-ı âtiyye-nin îrâdındaki maksadı te’ayyün etmiş ve binâ’en-aleyh mütâlâ’ât-ı mesrûde huvec ve berâhîn-i ilmiyye addolunmak meziyet ve mâhiyetini şu i’tirâf ile de gâ’ib eylemiştir.

Müşârun ileyh sözlerine şu sûretle devâm ediyorlar:

“Hâlbuki mektebden çıktıktan sonra Bâb-ı Âli’nin yal-dızlı koltukları zâdegâna tahsis olunurdu. Rumeli Tensîkât-ı Adliyyesi’nde devletin yüzünü ağartan başlica mekteb me’zûnları olmuştur. Çünkü bunların intihâbında i’tinâ ve dik-kat edilmişdir.”

[264] Fakat hakk-ı takdîre tevessül olunmak ve kadem usûlu tağyîn edilmek sûretleriyle değil. O zamana âid intihâb mazâbiti meydandadır. Kuvve-i adliyye için müttehaz usûl ve kavâ’ide tamâmiyle mütâbâ’at edilmiştir. Şübhesizdir ki kavâid-i ma’delete muvâfik intihâbat böylece şâyân-ı takdîr ve şûkrân semereker vücûda getiriyor.

“Bugün Adliye Nezâreti en müntehab me’mûrlarını Ru-meli me’mûrlarının içinden intihâb ediyor.”

Maksad umûr-ı hukukiyye umûr-ı cezâ’iyye sicil müdürü-yetleri gibi kuvve-i icrâ’iyye idâdına dâhil olan me’mûri-yetler için ise buna bir diyecek yok fakat kuvve-i adliyye menâsibi için ise bilmeliyiz ki kuvve-i adliyyede Rumeli Anadolu mevzû’-ı bahs değildir. Bir hâkim Fîzân’dâ ifâ-yi vazife etmeye bulunuş olsa bile terakkisini mü’emmen bilir. Sırası gelince mâ-fevk mahkemeye irtikâ edeceğini ve bu husûta kânûnen henüz o mevkî’e geçemeyecek olan bir Rumeli veya Anadolu hâkiminin kendisiyle mu’ârazada bulunamayacağını tamâmiyle mu’tekid bulunur. Hâkimlerimizde biz bu i’tikâdi husûle getirmez isek onlara tevdî ey-leğigimiz mühim vazife hakkındaki âmâlimizi akım bırakmış oluruz.

Adliye Nezâreti hakkında hüsn-i zannımızı muhâfaza ederek intihâbât-ı ahîredeki terakkîyatda kuvve-i adliyye ka-vâ’idine ri’âyet edilmiş olduğunu ümîd ediyoruz. Eğer bu kavâ’id intihâbât-ı mezkûrede de pâymâl edilmiş ise her intihâb şübheleri bir “Ali Mürtezâ Efendi mes’lesi” teşkil eder. Çünkü bugün Ali Mürtezâ Efendi’nin şahsiyeti mevzû’-ı bahis değildir. Kânûn-ı İntihâb’da muhâlefet mûcîb-i şikâyet oluyor. Nâzır vekili efendi hazretleri ise bu muhâlefetin yalnız Ali Mürtezâ Efendi’nin terakkî’-i vâkı’ında değil ona sebk eden intihâbatta da vukû’unu îmâ buyuruyorlar. Fakat intihâbât-ı mezkûrenin ledünnîyâtına bu mes’elede olduğu gibi muttalî’ bulunmadığımızdan ve alâkadarların dahi bu bâbda bir günâ şikâyeti sebk etmemiş olduğundan kavâ’id-i mesrûdeye ri’âyet edildiğini asıl ittihâz ederek hilâfinin isbât olunmasına intizâr ederiz. Şu kadar ki vekîl-i müşârun-ileyhin şu yoldaki ifâdesi kuvve-i adliyyede terakkî-i mansib için hakk-ı takdîr esâsının cereyânını îsrâb eylemek-te olduğu cihetle bu mütâlâ’anın kavâ’id-i ilmiyye ile gâr-i kâbil-i tevfîk olduğu iddi’âsını terdîf eyleriz.

Yine tekrâr edelim ki hukkâmâda kânûnen hasâ’il-i zâ’ide aranmaz. Evsâf-ı matlûbe mu’ayyendir. İşbu evsâfî hâ’iz bulunan zevâtın kâffesi mütesâviyen o vazîfeye ehildir. Kuvve-i adliyyede bunun başka bir cihetini mutasavver değildir. Rumeli’de fa’âliyeti görülen hâkimin yerinde Anadolu’da hâkim de bulunuş olsa idi o fa’âliyeti gösterecekti. Kânûn böyle farz ediyor. Mevâki’ ve havâdisin tekevvûn-i de’âvî-deki te’sirâtı hukkâmın mi’yâr-ı iktidârı olamaz. Encümen-i intihâb bunun hilâfina bir fikir ta’kîb ediyor ve intihâbında da bu fikrin te’sirâtına tâbi’ bulunuyorsa şu hâlde icrâ’ât-ı vâkı’asını vazifesiyle nasıl tevfîk etmeye olduğunu cây-ı su’-âl görüyoruz.

Biz bugüne kadar kavâ’id ve nazariyât-ı ilmiyyeyi ve mevzû’ât-ı kânûniyyeyi te’emmûl ederek hey’et-i intihâbiyyenin hakk-ı takdîri bulunmadığını ve terakkî’-i hukkâmın zevât-ı ma’dûdenin meşîyyet-i sîrfesine değil kânûna müste-nid bir usûl-i sâlime merbût olduğunu anlıyoruk. Vekîl müşârun-ileyhin işbu ifâdâti, ilm u ma’rifetin, isâbeti teslîm olunan mukaddimelerden müstenbat netâ’ic-i yakîniyyenin nakş-ber-âb kabîlinden olduğunu gösteriyor. Çünkü müşârun-ileyhin bu son iddi’âsını te’vîl için ikinci bir sûret bulanamıyor.

Eğer memleketede kuvve-i adliyye için mevzû’ kavâ’id mer’iyyü'l-icrâ ve lâzımı’t-tenfîz ise şu halde bir mevkî’-i

resmiyyede adliye nâzırı nâmına isbât-ı vücûd eden ve ilm ü fazıyla iştihâr eyleyen bir zât-ı muhterem intihâb selâhiyeytinin yalnız nezâretde bulunduğu ve İntihâb Encümene-nin bir hey'et-i istişâre mesâbesinde telakkî edildiğini gösteren ifâdeyi yani bugün Adliye Nezâreti en müntehab me'mûrlarını Rumeli me'mûrlarının içinden intihâb ediyor cumlesini nasıl sarf edebiliyordu? Bugün dâhiliye nâzırının meselâ Dâhiliye Nezâreti en müntehab me'mûrlarını Rumeli me'mûrlarının içinden intihâb ediyor iddiâsını pek muvâfik buluruz. Zîrâ nâzırın kânûnen böyle bir selâhiyeti vardır. Arzu ederse hey'et-i istişâresiyle meşveretde bulunduktan sonra mes'ûliyeti der'uhte ederek Rumeli'de iktidâr ve fa'âliyetleri bi'l-fiil tecrübe olunan zevâti hakk-ı takdîrini isti'mâl sûretyile nezâretin en müntehab me'mûriyetlerine getirir ve sonra bunların ef'âl ve harekâtından tevellüd edecek netâ'icden dolayı meclisce teveccûh eyleyecek mes'ûliyeti kabûl eder. Hâlbuki adliye nâzır vekili icrâ'ât-ı vâki'ayı şu sûrelle teşîh eyledikten yani intihâbâtda kuvve-i icrâ'iyye için mevzû'-ı kavâ'ide tevessül edildiğini işrâb eder beyânâtdda bulunduktan sonra nihâyeti'l-emrine, kuvve-i adliye için mevzû'-ı kavâ'iden âgûş-ı himâyesine atılarak kendisine bir mes'ûliyet tertib edemeyeceğini çünkü Encümene-yenin bir re'ye sâhib bulunduğu der-meyân ediyor ki âtîde aynen gelecektir. İki kuvvetin ahkâm-ı mütehâlifesini bir-birine telfîk sûretyile kendisine hatt-ı hareket ta'yîn etmiş olduğu anlaşılıyor.

İmdi böylele mülaffak bir tarzin iki kuvvetten hiç birisine dâhil olamayacağı ve binâberin bâlâda iddiâ ettiğimiz vech üzere tedâhûl-i kuvâ hâsil olarak kavâ'id-i mevzû'ada bir herc ü merc husûle getirilmiş olduğu sâbit olur.

Müşârun-ileyhi dinlemeğe devâm eder isek intihâb-ı vâki'ada nezâretin kuvve-i adliye kavâ'idine taban tabana zîd daha pek çok mütâlâ'ât ve mülâhazâtına tesâdûf edeceğimizden ihtiyâr eyledikleri usûl hakkında hâsil olan cezm ü yakânimiz bir kat daha takviyet bulur. Müşârun-ileyhı diyorlar ki:

“İste deminki beyân eylediğim keyfiyet memleketicimizde bir zâdegânlık meydana getirmiştir. Zâdegânlık diğer imtiyâzât-ı gayr-i tabî'iye gibi bir takım netâ'ic-i vahîme husûle getirmiştir. Hâlbuki hükümet kavâ'id-i İslâmiyye üzerine müesses olduğundan böyle zâdegânlık ve karâbet nazar-ı itâbâra alınmamak ve her iş ehline tevdî olunmak [265] îcâb ederdi. Şerî'at-ı İslâmiyye ve nazar-ı kânûnda bütün insanlar tarak tırnakları gibi müsâvidir. Bundan sonra da hükümet, Şerî'at-ı İslâmiyye hey'et-i ictimâ'iye içinde iki türlü esbâb-ı rûchân gösteriyor. Birisi şahsî diğeri ictimâ'ıdır. Şahsî olan mezâyâ-ı şâhiyye ictimâ'ı olan memlekete hizmettir. Bir memlekete her kim hizmet ederse nâ'il-i riyâ-set ve siyâdet olur¹ (سيد القوم خادمهم) İşte Şerî'at-ı İslâmiyye böyle bir takım derecât ta'yîn ettikten sonra me'mûriyetlerin de ehline tevdî'ini emrediyor. ² انَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَوَدُّوا الْأَنْعَامَ (إِلَيْ أَهْلِهَا) Hükûmet-i Osmâniyye ibtidâ-ı teşkilinde şu hakâ-yık-ı âliyye üzerine müesses olduğundan ziyâ kadar serî'

şimşek kadar parlak terakkîyâta mazhar olmuş ve şâ'sa'a-i ikbâli bütün cihân-ı medeniyyetin gözlerini kamaştırmıştır. Mûrûr-ı eyyâm ve duhûr ile şu esaslar rehîn-i indîrâs olmuş ve iktidâr-ı hükümet nâ-ehillere tevdî' edilmiş olduğundan hükümetimiz de o eski şâ'sa'asını ma'at-teessûf muhâfaza edememiştir.³ (رَبِّ الْعِلْمِ أَعُلُّ الرَّبِّ) kâ'ide-i âliyyesince Şerî'at-ı İslâmiyye herkesin nâ'il olduğu rütbenin fazl u kemâl ile mütenâsib olduğunu olması lâzım geldiğini irâ'e eylediği halde cehâlet vâdisine düşen rû'esâ-ı hükümet neşr-i cehâlet için bir takım rûteb-i zâhirîyye meydana getirmiş ve o rûteb-i zâhirîyyeyi rûteb-i hakîkiyye yerine ikâme etmiştir. İşte hey'et-i celîlenizin vezâ'ifinden birisi bu yolda meydana gelen zâdegânlık ve karâbet esaslarını kal' ve kam' eyleyerek vezâ'if-i resmiyye-i hükümeti erbâb-ı iktidâra tevdî' eylemektir. Çünkü zâdegânlık sâ'ir imtiyâzât-ı gayr-i tabî'iye gibi serbestî-i rekâbete ve memleketicin erbâb-ı iktidârin ehlîyetinden istifâdesine mâni'dir ve devletin istikbâline, milletin mukadderâtına icrâ'-yı te'sîr eder.”

Kâri'în-i kirâm sakın yanılmayınız. İntâk-ı hak kabîlinden olan bu mütâlâ'ât ve mülâhazât-ı intihâb-ı vâki'a mu'âriz olan zevâtın değil intihâb-ı mezkûru müdâfa'a eden nâzır vekili Mahmud Es'ad Efendi hazretlerininindir. Mu'ârizlerin temessük edeceği delâ'il ve huaceci bizzat müşârun-ileyh ityân buyuruyorlar. Biz de bu güzide mütâlâ'ayı aynen nakletmekle mes'elenin cihet-i felsefiyesini teşîh ve îzâh etmiş oluyoruz. Müşârun-ileyh sözlerine şöyle devâm ediyorlar:

“Bizim bir mu'âmelemiz tarz-ı istîzâha nazaran şu ma'rûzâsına muhâlifitir.”

Nitekim muhâlefeti delâ'il ve vücûh-ı adîde-i kânûniyye ve hüceç ve berâhîn-i kat'îye-i ilmiyye ile ânifen isbât olundu.

“Halbuki istîzâha vâzi'u'l-imzâ olan meb'ûsân-ı kirâm hazerâtına bu bâbda yanlış ma'lûmat beyân edilmiştir.”

Bu bir da'vâdir. İsbat için temessük olunan delâ'ilden yalnız Mürtezâ Efendi'nin hemşîrezâdesi olması keyfiyeti delil addolunmak meziyetini muhâfaza ediyorsa da dermeyân olunan diğer esbâb-ı sübûtiyyenin hiç biri bu da'vâyi isbat eder huküm ve kuvvette değildir. Nitekim nâzır vekili efendi hazretleri de evvel be evvel bu ciheti ityân ederek en kavî telakkî eyledikleri şu noktadan kendilerini müdâfa'a etmişler ve en zayıf nukât muhâfaza basîretinden zühûl etmişlerdir.

Zîrâ kuvve-i adliye kavâidince nâzira karâbet kuvve-i adliye eczâsından olan bir zât için mâni'-i terakki olamaz. Terakki için kânûnun ta'dâd edildiği kuyûd ve şerâ'iti tamâmiyla ihrâz eden zâtın her kim olursa olsun münhal olan makâma tabî'atiyla geçmesi kuvve-i adliye kavâ'idi icâbındandır. İsbât eylediğimiz vechile o makâma geçirmek kuvve-i adliyyede nâzır ve hey'et-i intihâbiyyenin elinde değildir ki cihet-i karâbeti mevzû'-ı bahs ederek intihâba mâni' olabilisinler. Nitekim vekil-i müşârun-ileyhe mecliste bir iki dakika evvel Adliye Nezâreti'nin me'mûrlarını Rumeli me'mûrlarından ta'yîn etmeye olduğunu müftehirâne söyleyerek kuvve-i icrâ'iyye kavâ'idine istinâd eylediği hâlde işte bu

¹ Suyûti, *el-Câmi'u's-Sagîr* 7066.

² Nisâ, 4/58.

³ “İlim rûbesi rûtbelerin en yûcesidir.” anlamındadır.

noktada mûcib-i selâmet gördüğü kuvve-i adliye kavâ'idi-ne ilticâ ile diyor ki:

“Ma'a-mâfih şu yanlış şu kürsi-i âlîye bir def'a daha su'-ûd eylemekliğime ve şu hey'et-i muhteremeye bir daha hîtâb eylememeye bâ'iş olduğu için benim için mûcib-i şûkrân-ı azîm olmuştur. Bir me'mûriyete intihâb olunan Ali Mürtezâ Efendi'nin hemşîrezâdem olduğu istîzâhin en mühim cihetini teşkil ediyor. Eğer benim hiçbir hemşîreye mâlik olmadığımı ve bu efendi ile hiçbir karâbetim olmadığını beyân etmekliğim ile izâhât-ı kâfiye i'tâ etmiş olurum. Ancak bu izâhât pek kuru olacağinden bazı tafsîlat i'tâsına lütûm görüyorum. Farazan Mürtezâ Efendi benim hemşîrezâdem olسا idi ne olmak lâzım gelirdi. Eğer ta'yîn ve intihâb olunmaya elyak ise hemşîrezâdem olmaklığı onun şu hakkından mahrum olmasını mı icâb edecektir. Benim fikrimce karâbet bâdi-i terakkî olmayacağı gibi mâni'-i tefeyyûz de olmamalıdır. Ma'lûm-ı âlinizdir ki adliye nâzırının taht-ı riyâsetinde bir Encümen-i İntihâb vardır. Me'mûrîni encümen intihâb eder. Şayed hemşîrezâdem olan zâtın nâzırın riyâseti tâhdîdî komisyondan intihâbı muvâfîk-ı kânûn olamayacaksâ müsteşârin riyâseti altındaki komisyondan hakkını istihâs eder. Halbuki bu faraziye mevcûd değildir.”

İşte şikâyet olan telfik bu kabîl müdde'iyâtdır. Nezâret mâmâdem ki intihâb husûsunda kuvve-i icrâ'iyye kavâ'idiini kabûl ediyor hakk-ı takdîre müsteniden kudem usûlüne ri'âyet etmeksiz ve intihâb karârını bu bâbdaki kavâ'id-i kânûniyyeye tevfîk eylemeksiz ittihâz ediyor. Şu halde nihâyetine kadar mezâkûr kuvvetin icâbâtına ittiba' etmesi lâzım gelir. Yoksa mes'eleyi o kuvvette tatbîkan bitirib kotardıktan sonra su'ale ma'rûz kalınca “Bana karâbeti mâni'-i terakkîsi olamaz intihâbı bana âid değildir. Encümen yapıyor münhal olan makâm için karâbim olan bir zât te'ayyun etmiş ise o intihâbı müsteşârin riyâseti altında Encümen'in in'ikâd ederek yapacağı derkârdır” sözleriyle kuvve-i adliye kavâ'idine müsteniden müdâfa'a tarîkini ihtiyâr kuvvetleri ve düstûrlarını birer bâzîce ittihâz eylemek demektir.

Bugün me'zûnlar diyorlar ki Adliye Nezâreti kuvve-i icrâ'iyye kavâ'idiini kabûl ediyorsa bu kuvvette ahvâl-i mümmâsile için büyük bir kayîd vardır ki o da nizamnamesinin nâtîk olduğu vechile nûzzâr ve vülâtin peder, evlâd, kayîn-peder, dâmad, amca, enîste, dayı, yeğeni bulunduğu me'mûriyet dâhilinde bir me'mûriyete ta'yîn ettirilmeleri ve etmelerinin memnû'iyetidir. Binâ'en-aleyh bu kâ'ideye nazaran vekîl-i müşârun-ileyh bu ta'yîni icrâ ettiremezdi. Zîrâ Mürtezâ Efendi yeğenidir buna karşı vekîl-i müşârun-ileyh yeğenim değildir demiş olsalar idi me'zûnlara isbat lütûmu teveccûh edecekti. Halbuki müşârun-ileyh yalnız inkâr ile iktifâ etmiyor def'de bulunuyor. Yeğenim olsa bile kânûnen bu mansîba geçebilir diyor. Buna mukâbil me'zûnlar diyorlar ki geçemez çünkü siz intihâbı hakk-ı takdîre müsteniden icrâ ediyorsunuz. Nâzır mes'ûliyeti der'uhde ederken istedîğini ta'yîn edebilir diyorsunuz. Yani kuvve-i icrâ'iyedeki kavâ'îdin bahşeylediği selâhiyete isnâd eyiliyorsunuz o halde bu kuvvetin en büyük kâ'idesi olan nâzırın derecât-ı mu'ayyenedeki akrabâsını [266] nezâreti dâiresinde bir me'mû-

riyete ta'yîn edemeyeceği esâsına ri'âyet etmekliğiniz lâzımdır. Bu kâ'ideye adem-i ri'âyet mûcib-i mes'ûliyetdir. Buna karşı vekîl-i müşârun-ileyh cânîbinden bu adamın bana karâbeti niçin mâni'-i tefeyyûz olsun ben çekilirim. Müsteşârin riyâseti altında encümen in'ikâd eder. Bu adam hakkını istihâs eyleydiyor me'zûnlar da buna cevâben diyorlar ki kuvve-i icrâ'iyede bir me'mûrun hak iddiâsı mevzû'-i bahs olamaz. Çünkü icrâ'âtındaki mes'ûliyet nâzira âiddir. Nâzır emniyet ettiğini o makâma getirir yalnız kânûn bir kayîd koyuyor. Emniyet esâsına müsteniden nezâreti akrabâlarıyla doldurmasınlar. Binâ'en-aleyh yeğeninizin hakkından bahsedemezsiniz. Karâbiniz olmasa idi hiçbir hakkı olmadığı halde bile o makâma getirebilirdiniz. Hâlbuki hakdan ve müsteşârin riyâseti altında encümenin in'ikâd ederek hakkı sâhibine isâl edeceğinden bahsetmenize göre kuvve-i adliye kavâ'idine tevfîk-i mu'âmele etmek istedığınız anlaşılıyor. O hâlde hakk-ı takdîre istinâd edemezsiniz. Kudem usûlüne mutâba'at mecbûriyetindesiniz. Yeğenizi kendisinden daha kıdemli ve ehil me'zûnlara tercîh edemezsiniz. Ama ben işime gelirse kuvve-i icrâ'iyye kavâ'idiini kabûl ederim mes'eleyi o noktada müdâfa'a kâbil değil ise kuvve-i adliye kavâ'idine geçerim. Bu benim bileyecim şey denecek ise alâkadarlar zâten bu kabîl mütehakkimâne cevâblara otuz seneden beri alışkin olduklarıdan o zaman da olduğu gibi (والى الله المحتك) diyerek iddiâ-yi hukûk dâ'îyesinden sarf-nazar ederler. Ve mes'eleyi hakkın, adâletin, kânûnun, efkâr-ı umûmiyyenin taglit kabûl etmez hükmüne temyîzine tevdî' eylerler. (الحق يعلو ولابعلى عليه) -mâba'di var-

Mardinîzâde: Ebu'l-Ulâ

* * *

TERÂCİM-İ AHVÂL YÂD-I MÂZÎ

Pesendîde'nin süvârisi bulunan Feyzi Bey etvâr ve ahlâkı ile pesendîde-i kirâm-ı nâs bir insân-ı mü'eddeb idi. Pesendîde'de bulunduğu müddetce bize bir hânedân-ı mihmân-nûvâz gibi ikrâm ve ihtiâr ediyor idi. İşte Pesendîde'de geçen günlerimiz hep böyle leyl ü nehâr zevk ü safâ ile geçti. Gâh ü bîgâh Midhat Efendi'nin Kemâl Bey'e gadû-bâne hamleleri neşve-i musâhabeti ihlâl etmek istâdâmini alıyor idiyse de arkadaşlar işi alaya döktüklerinden Midhat Efendi'nin tesaddî ettiği mebhâs kendisi dahi dâhil olduğu halde kahkahalarla kapanıyor ve Binbaşı Bahri Bey'in kürdâne tarz-ı ifâdesiyle hoş hoş sözleri bu handelere karışmasıyla sohbetin revnak ve şetâreti bir kat daha artıyor idi. Midhat Efendi ara sıra: “Ben âile sâhibi ve âilesi efrâdına muhib bir adamım, ben kalemine sanılarak geçinmeye hasr-ı filkretmiş bir san'atkârim.” Sözlerini tutturur ve şehzâde-i velî'ahd hazretlerine (Firdevs-âşîyân Sultan Murad Hân-ı Hâmis hazretleridir.) intisâbı bulunmadığını dermeyân ile bu felâkete bi-gayr-i hakkın dûçâr olduğunu söyler durur idi.

Bir gün biz yine tatlı tatlı sözlere sohbetlere dalmış iken Dersa'âdet'ten Bahri Bey'e hitâben: Hanya vapuru yola çi-

karılmış olduğu beyâniyla bizleri ona ırkâben menfa'larıma sevk eylemesini âmir bir telgraf geldi. Müte'âkiben vapur dahi yetişti. Bunun üzerine beylik filika bizi Pesendîde'den alıb doğruca Hanya vapuruna götürdü.

Vapura çıktığımız vakit iri ve kara bıyıklı bir adam görduk. Bu adamin hâl ve tavrı dâ'i-i şüphe göründüğünden Midhat Efendi bu adam câsus olacaktır diye pek telaş gösterdi ve zehâb-ı vâkı'ı rüfekâca tasdik edilerek olunan ısrâr üzerine Bahri Bey herifi sefîneden çıktı. Ben esrârengiz bir hâl göremedigimden rüfekâya ve bîlhassa Midhad Efendi'ye ta'accüb etmiştim. Fakat mâdem ki câsustur, öyle münnâsebtisiz bir adam her türlü sözden, her türlü tavirdan her türlü ma'nayı istihrâcâda su'ubet çekmeyeceğinden def olub gitmesi bence de hoşa gitti.

Hanya'nın zabitâni dahi güzel zâtlar idi. Bizi besâşet ve i'zâz ile istikbâl ettiler.. Şevk ü şâdî ile Gelibolu Boğazı'ndan çıktı. Kaptanlar rüzgâri muvâfik buldukları için yelken açmaya karar verdiler. Anbarda mahfuz olan yelkeni çıktılar, randa serenini indirip yelken bağladıktan sonra tekrar yukarı çektiler. Fakat tam yerine götürecekleri sırada halat kopmasıyla o koca seren şiddetle yere inerken bir neferin başına rast geldiğinden bîçâreyi güverte üzerine serdi, pek ağırla mecrûh oldu. Diğer tarafta ocak fazlası olan kömür külünü denize dökmek için büyük bir demir kovaya doldurub makara ile güverteye çekiyorlardı, makara dilinin evvelden aşınmış olan mihveri bu esnâda kırıldığından kova aşagi düşmesiyle bir ateşçi neferi de zedelendi. Bu iki bâdireden pek ziyyâde elemnâk olduk, neş'emiz kaçtı. Derken hava da bozuldu, deniz kabardı, dalgalar büyündükçe büydü. Vapur hem nârin hem boş olduğundan yalpası arttı. Hele Midilli açıklarına doğru geldiğimiz zaman fırtına o kadar kesbi-i iştidâd etti ki telâtum-ı emvâc içinde vapur gûyâ gâh âsumâna çıkıyor, gâh ka'r-ı deryâya niyordu. Denizin ortasında rüzgârin velvele-i dehşet-engîzi dalgaların biri birini müte'âkib savlet ve hâmûmu, cevv-i semânîn üst üste yiğilmuş zulümâtı ile her tarafa bir mehâbet istilâ etti. Hâfiz-i Şirâzî'nin rûh-i pâkî şu beyti okuyor idi:

شب تاریک و بیم موج و کردابی چینن هائل
تجاداند حال ماسبکاران ساحلها

[267] Midhat Efendi'den mâ'adâ arkadaşları deniz tuttu. Midhat Efendi'yle râkimü'l-hurûf güvertede davlumbazda bir hayli müddet gezindikse de fırtınanın şiddeti dakika be-dakika artıp artık bizim için dışarıda durmak kâbil olamayacak bir râddehyde gelince kamaraya arkadaşların yanına geldik. Bu hâl ile Rodos önüne väsil olduk. Vapurumuz Rodos Limanı'na girdi. Limanın medhali dar olduğundan girerken bir yelken sefînesine çatmasıyla sefîne epeyce hasardîde oldu. Evvelce Bahri Bey karaya çıktı. Biraz sonra Midhat Efendi'yle Tevfik Bey bize vedâ' ederek gittiler. Bahri Bey geri döndü. Müte'âkiben o tarihde Rodos mutasarrîf bulunan Ma'sûk Paşa erkân-ı livâ ile beraber berâ-yı ziyâret vapura geldi. Esnâ-yı sohbette arkadaşlara hâne tedârik e-dildiğini söyledi ve bir çok temenniyâtı hayr-hâhâne ibzâliyle avdet etti.

Rodos'a çıkanlarla vapurda kalan yârân arasında o gün mülâtafa-âmîz bir çok tezkireler te'âti olundu. Bunlar içinde

Tevfik Bey'in sûretini kaybetmiş olduğum cihetle müte'essif olduğum bir tezkiresi var idi ki "Kemâl, Nûri, Hakkı, edâ-mallahu iclâlehüm" hitâbıyla başlıyor ve hâne tefrîsi ile meşgûl bulunduklarına ve sâ'ireye dâir serâpa mutâyebâtı muhtevî idi.

Rodos

Rodos Kalesi'nin önünde sâhile inen sath-ı mâ'lin dillerîb bir manzarası var. Sathi tezyîn eden liman portakal ağaçları, câbecâ yükselen köşkler çeşm ü hayâli okşuyor. Diğer tarafta sıra ve ardi yel değirmenlerinin deverâni da pek hoş. Yel değirmenini birinci olarak burada gördüm. Aman yâ Rab! Ben bunların yel değirmeni olduğunu öğrenip anlayıncaya kadar güzâr eden o birkaç dakika esnâsında kendimce ne ma'nâlar vermedim ki...

Vaktiyle limanın medhalinde esâtfîrden deniz ilâhi Apollon'un ressam-ı şehîr Chares tarafından i'mâl edilmiş tunçdan masnû' cesîm heykeli var idi ki kudemâya göre masnû'ât-ı beşerin... -mâba'dı var-

Bereketzâde: İsmâîl Hakkı

HADÎKA-İ FİKRIYYE

MADDE VE MÂVERÂ-YI MADDE

Artık İlhad Yok

Mister Gladiston da bu mezhebin en büyük mu'tekidlerinden idi. *Mecelle-i Rûhiyye*'de münâderic bir mektubunda söyle söylüyor: "İspiritizmi tedâkik ediniz, göreğiniz şeyle tezvîre, tahrîfe tesâdûf edecek olursanız başta ben olduğum halde bu mezhebe taraftarlık edenlerin kâffesiyle eğleniniz."

Siyâsî-i şehîr Lord Balfour: "Bence ispiritizm siyâsiyâttan efdaldır; çünkü bana ondan ziyyâde fâide veriyor." demiştir. Ma'a-mâfih, biz bu iki zâti ricâl-i ilimden ma'dûd oldukları için işhâd ediyoruz.

Meşhur Kromol Farlı diyor ki: "İspiritizme i'tikâd uğrunda hedef olduğumuz istihzâlar hep, bilmedikleri şeye bir kere düşman kesilmekçe öğrenmek hevesyle tetebebbu da bulunmak istemeyen zevât tarafından meydân almıştır."

İlmü'l-arz meşâhîr-i ulemâsına Barkes bir eserinde ispiritizmin sıhhâtına inanmazdan evvel lehinde, aleyhinde ne kadar eser tedvîn olunduysa hepsini mütâlâ'a ettiğini, buna dâir herkes ile mübâhaseye giriştigi, sonra on sene müşâhedât-ı zâtiyyesini tecrübe ile uğraştığını söyleyerek diyor ki: "İspiritizm müşâhedi hakkında artık kemâl-i vukûf ile söz söyleyebilirim."

Ogüst Morgan diyor ki: "Ben mahkûm-ı tereddüt olması indimde muhal olan bir kanâat-ı kâmile ile, gözümle gördüğüm, kulâğımla isittiğim şeylelerle ispiritizmin sıhhâtine kâni'im. Bugün rûhiyyûn, ulûm-ı tabî'iyyenin açmış olduğu şehrâh üzerinde bulunuyorlar. Bunlara muâriz olanlar terakki-i efkâra set çekmek isteyenlerden başka bir şey değildirler."

Meşhur Kromol Farlı, İngiltere e'âzîm-ı ulemâsına Tandal'a yazdığı bir mektubda diyor ki: "Bundan iki bin se-

ne evvel feylesofların yegâne meşgalesi olan ispiritizm mesâilini biz ancak şimdî tedkîk edebiliyoruz, müşâhedât-ı rûhiyyenin hakikatini anladiktan başka Latin, Yunan lisanlarını da bilir bir adam olsa da bu iki kavmin rûhiyyûnu tarafından yazılmış âsârı bize tercüme etse gördük ki –bulundukları asra hâkim olan evhâmin mahkûmu olmadıkları için– mevkî'leri pek âlî bulunan o zevâtın bu mes'ele hâkindaki ihâtalari ma'lûmât-ı hâzırımıza vücûh ile fâiktir.”

Londra'da kâin Oxford darü'l-fünûnu müallimlerinden Senton Mozes, erbâb-ı ilimden bir çok zevât ile birlikte olarak ispiritizm mesâilini senelerce tedkîk ettikten sonra diyor ki: “Mevcûdiyeti aklen sâbit olan bu kuvvetin vuzûhu dört sûretledir: 1- Havâss-ı hamsîn dâire-i ihâtasında bulunması; 2- Alel-ekser müstahzarın bilmediği bir lisan ile konuşması; 3- Çok def'alar müstahzarın ma'lûmâtından yüksek bir mevzî'den bahsetmesi; 4- İstihzar için vücûdu muktazi şerâite ri'âyet edildiği sürette elde edilen bu netâyicin öyle tezvîr ve tahrîf ile husûlü müstehil olması... ilâ-âhire.”

Üstad Krokes diyor ki: “Ben bütün gördüklerimi, kemâlî dikkatle icrâ ettiğim mükerrer tecrübelerin neticesi olarak istidlâl eylediğim hâlâti pek basit bir sürette söylüyorum. Hem rûhiyyûnun iddiâ ettiği havârikin imkânını tasdîk ile kalmiyorum, belki bunlar sâbit ve muhakkaktır, diyorum.”

Darwin ile beraber intihâb-ı tabî'i kânûnunu keşfetmiş olan meşhûr fizyolojist Russel Wallace Asr-ı Hazîrdaki Ispiritizmin Havâriku [268] nâmîyle neşettiği kitabda diyor ki: “Ben mezhebine tamamîyle kâni' bir dehrî-i sîrf idim. Hayât-ı rûhiyyeye inanmak, bu kâinat üzerinde madde ve kuvvetten başka mü'essir bulunabileceğine mu'tekid olmak hâtrimâ bile gelmezdi. Lâkin bilâhere gördüm ki hissin şehâdetiyle sâbit bir takım havârik var. Evet, bir takım havârik var ki inkâr ile galebeye imkân yok... Ben bunların ervâha mensubiyetine inanmadığım uzun bir zaman zarfında eşyâyi sâbite ve müsbete olduğunu itirâfa mecbûr kaldım. Sonra bu müşâhedât yavaş yavaş aklımda yer etmeye başladı; lâkin öyle sîrf nazarî, tasavvûri bir sürette değil, belki birbirini takip eden ve ervâha nisbet edilmekçe kurtulmak kâbil olmayan diğer müşâhedâtın tesiriyle oldu.”

Amerika Cemiyet-i İlmiyye'si reisi üstad Elliott Annual Psişik'de şöyle söylüyor: “Bundan pek az evvel böyle bir târih yazacağımı düşünmek benim için pek müşkil olurdu Ispiritizm Müşâhedeti Târihi. Lâkin şimdî bulunduğu merkezeden inmedikçe i'tikâdatına karşı hîyânette bulunamayacağım. Cebânet ile ithâm edilmemekliğim için bu müşâhedât-ı hakîkiyyenin önünde sükûtuma imkân yoktur.”

İspiritizme taraftar olanlar içinde Almanyalı Julner de bulunuyor ki zekâ i'tibâriyle nâdire-i zamandır. Müşârun-ileyh refâkatinde Veber, Vihner, Şebez, Altrayes ve Nedet gibi Alman meşâhîr-i esâtizesi bulunduğu halde, bu mezhep hakkında tetebu'âta koyuldu. Vâsitaları da meşhur Salad idi. İşte bir çok taharriyâttan sonra binlerce ulemâ gibi o da ve rüfekâsı da ispiritizmin sıhhâtine kâni' oldu. Julner bu mezhebe mu'tekid olduğunu neşretmek üzere iken Virhof, Helmontec, Hegel gibi bazı esâtize karısına çıkararak kendisinin tarîk-i hatâya saptığını cerâid-ı İlmiyye ile işâ'a ettiler. Haysiyet-i ilim ve faziletini rahnedâr etmek derece-

lerine vardılar. Lâkin Julner bunların hûcûmından asla çekinmedi; müârizalarını meydân-ı münâzaraya dâvet etti. Sonra Evrâk-ı İlmiyye nâmîyle neşreyledeği kitabında gerek kendisinin, gerek rüfekâ-yi tehârisinin müşâhedât-ı hissiyyeye dâir elde ettikleri netâyici kemâl-i vuzûh ile isbât eyledi. İşte o zaman berikilerde Julner'in huvec-i nâtîkasına karşı bir sükût-ı münhezimâneden başka bir hareket görürmedi.

Yine esâtize-i garbten biri diyor ki: “Efkâr-ı rûhun mevcûdiyetine i'tikâd ve kuvvetinden mahrum olalıdan beri menâbi-i ahlâkiyye büsbütün kurumak derecelerine gelmiş, artık cem'iyet-i beseriyye izmihâl-i tâm ile nihâyetlenmesi tabî'i görünen bir devr-i fitrat [fetret] ve inhilâle girdiğini hisseylemiş idi. Lâkin ezhânda şu yeni fikir “ispiritizm” uyanalı beri efkâra -simdilik dâiresi ta'yîn edilememekle beraber bir inkilâb hâdis olacağı umûm tarafından hissolmuştur.”

1899 senesinde Londra'da in'ikâd eden ispiritizm meclisinde meşhûr Durutaj, kiyâm ile hudûd-ı tabî'iyye unvânını verdiği bir makâle-i bedî'ayı okudu ki şu satırları oradan naklediyoruz: “Hüllâsa-i kelâm hârikulâde olan bu müşâhedât –ki burada tekrarı ilmin bazı şu'ubâtında az çok tettebbuları sebk ettiğinden dolayı kendilerini cumhûr-ı ulemâdan addedenleri kızdıracağına şüphe yoktur- bizce bizât gördüğümüz ve sıhhât-i vukû'unda şüphe ve tereddüdü muhâl bulduğumuz müşâhedâtın devam ve imtidâdından başka bir şey değildir.”

İngilizlerin medâr-ı mefhâreti olan riyâzî-i şehîr Lodec 1891 senesinde mün'akid bir cem'iyet-i ilmiyyede gâyet mühim bir makâle îrâd etti ki şu sözleri oradan alıyoruz: “Şimdiye kadar âlem-i maddî ile âlem-i rûhânîyi birbirinden ayırmakta olan hadd-i fâsilin artik sukûtu yaklaşmıştır. Nasıl ki böyle bir çok fâsılalar devrîlmisti. İşte o zaman biz vahdet-i tabî'at sîrr-i âlül-âlini, mevcûdât gibi mümkünât-ı eşyâının da gâyeti bulunduğu bu günkü ma'lûmâtımızın mechûlâtımıza nisbetle bir şey bile olmadığını hakkiyle idrâke zafer-yâb olacağız. Eğer şimdiye kadar keşfettigimiz hakâyik ile kanâ'at etmiş olsaydık en mukaddes bir vecîbe-i ilmiyyeye kadar hîyânet etmiş olurduk.”

1893 senesinde Milan'da üstad Vanri'nin riyâseti altında bir meclis-i ilmî teşekkül etti ki erkânı Aleksandır Kozakof ile Milan rasathanesi müdürü Kiyofani, Alman Karl Döperl, Anglo Broferyo, Josef Kiroza, Paris darü'l-fünûn-ı tibbisi müallimlerinden meşhûr Şarl Rîşe, Şarl Lomberozo idi. Şu ta'dâd ettiğimiz ulemâ on yedi meclis akdederek müşâhedât-ı rûhiyyeyi tedkîk ettiler. Vâsita-i ihzârda Madam O-zapiya Biladino idi. Sonra bir takrîr yazdılar ki *Mecmu'a-i Rûhiyye*'nin o sene intîşâr eden cildinde tamamîyle mündürictir. Bunlar takrîrlerde müşâhede etmiş oldukları havârikin tezvîr ve tahrîfe atfina imkân olmadığını, ispiritizm mesâilinin de mesâil-i İlmiyye sırasına geçmeye vücûh ile şâyân bulunduğu bütün âleme karşı i'traf ediyorlar.”

Bir kaç sahîfe yukarıda üstad Hislop ile Hudson'un ispiritizm hakkındaki i'tikâdlarını açıktan söyleyerek bütün âleme karşı rûhun muhallediyetini isbât va'adinde bulunduklarını dermeyân etmiş idik. Evet, bunlar va'adlerini inçâz ettiler. Evvelâ Hislop müşâhedât-ı dakikasını serde baş-

layarak sözüne şu ibâre ile hâtîme verdi: "Bu müşâhedâtın ispiritizmde yani ervâh-ı mevtâdan başka bir şeye nisbetle tefsiri kâbil değildir."

Dr. Hudson'a gelince, onun da takrîri İngiliz "Mebâhis-i Rûhiyye Cemiyeti" tarafından neşredilmekte olan raporlar meyânında intişâr etmiştir. Biz şu satırları elimize geçen bir Fransızca tercumesinden naklediyoruz: "Ben telepatiyi hayatı bulunanlar arasında senelerce tecrübe ettim. İşte bugün sûret-i kat'îyyede te'kidden geri durmam ki, ispiritizmin iddiâsı, yani müşâhedât-ı vâkı'ânın ervâha nisbeti haktır, [269] asla şekk ü şüpheye mahâl yoktur."

Diğer bir sahifede diyor ki: "Bu mesâilin bu kadar tam bir sûrette vuzûhu müşâhedâtın efâl-ı mevtâ olduğunu tasdîke mâni' olabilecek hâtitratın kâffesini zihnimden çıkarmıştır." Daha bir başka yerde diyor ki: "Ben şimdî hiç şüphem olmayarak söyleyebilirim ki yukarıki sahâifte bahseyoledığım mer'iyyât-ı mühimme bize kendi isimlerini bildiren eşhâsim hakikaten kendileridir; ve bunlar bizim mevt nâminî verdiğimiz istihâleden sonra elân hayatı bulunuyorlar. İşte bunlar Madam Baybar'in müteşennic olan cismî vâsitaşile kendilerini bize -ki ihyâ nâminî taşıyoruz- doğrudan doğruya tattılar."

Keşfîyât-ı bedî'asında Pastör'ün refîk-i mu'temedi olan müellîf-i şehîr Dr. Kipyer de ispiritizme merak ederek bir çok zaman teharriyâtta bulunmuş ve iki mühim eser meydana getirmiştir ki birisinin ismi *İspiritizm*, diğerininki *Tahlîl-i Eşyâ*'dır. Evvelkisi 1886, ikincisi 1890 senesinde intişâr etmiştir. Doktor, ispiritizm ile tam otuz sene uğraşmış, kendi seviye-i irfânında bulunmayanların ta'kîb edemeyeceği bir çok tetebebbu'ât-ı dakikadan sonra şu iki eseri te'lîf etmiştir ki okuyanlar üstâdin vâsil olduğu netîcîyi bir çok meşakkatlerden, bir çok şüphelerden, tereddütlerden sonra ihrâz edebildiğini anıllarlar. Üstâdin evvelki eseri okunacak olursa fîkr-i maddîsinden tamamiyle rûcû' etmekle beraber rûhun muhalleDİyeti hakkında henüz bir bürhân-ı kâti' a zafer-yâb olamadığı görülür. Zîrâ kitabın mukaddimesinde diyor ki: "Alâ ru'u'sî'l-eşhâd şurasını i'lan etmemiz lâzımdır ki biz bu mesâil-i rûhiyyeyi yeni tedkike başladığımız zaman kendimizin bir takım hayâlât, hurâfât üzerinde bulunduğumuzu, binâ'en-aleyh bazı sathî nazarâta karşı bunların mâhiyetini örtmekte olan perdeyi yırtmak üzerimize vecîbe olduğuna tamamiyle i'tikâd etmiş idik. Hattâ bu fikirden (ispiritizmin hurafâttań ibaret olması fîkrinden) kurtulmak için pek çok zaman sarfettik."

Lâkin üstâd, ispiritizm müşâhedâtının hayâl olmadığını i'tirâf ile beraber muhalleDİyet-i rûhu isbât edecek bürhân-ı kat'îye daha zafer-yâb olamamıştı. Çünkü sözlerini şu cümle ile bitiriyor: "Öyle ise fikrimizi sarâhaten dermeyân etmeliyiz de demeliyiz ki: Hayır, hayır! Efkâra dehset veren ve bizim muhît-i ma'rîfetimiz dâhilindeki eşyâ-yı nâcîz ile mukâyese ederek idrâki kâbil olamayan bu müşâhedât mevtin bekâ ve idrâk sıfatlarından mutemetti' olan zât-ı insâniyyeye bir hürriyet-i kâmile bahsedeceğini sûret-i kat'îyyede isbât edemez."

Ma'a-mâfih, üstâd, bahsin su'ûbetinden yılmadı; daya-

nîp kaldığı vakfe-i şekk ü tereddüdde durmak istemeyerek bir kahramân-ı sâhib-azmin ikdâm-ı fûtûr-nâşinâsiyle ileri doğru yürüdü. Dört sene sonra meydâna getirdiği *Tahlîl-i Eşyâ*'sında akidesini tasrîh etti, hatta ervâhın tecessüdüne, yani kâbil-i lems ü his bir cisim ile zuhûruna nakl-i kelâm ederek dedi ki: "Herkes için çok zaman evvel, yâhud yakında vefât eden âilesi efrâdından birini şâhiyle görmek kâbîldir."

Muhammed Ferid Vecdi

Mehmed Âkif

* * *

MEKÂRİM-İ AHLÂK SA'ÂDET-İ DÂREYN

İlm-i fîkî eşrefü'l-ul'ûmdur. Gâyeti sa'âdet-i dâreyndir. Bunda hiç şüphe edilemez. Fakat bu ilm-i âlîşânın mücerred tahsili o gâyeti istihâsalde kâfi değildir. Belki mûcебince amel lâzımdır. Çünkü amelsiz ilm fâ'ide vermez. Bu cihetle insan fîkînin tahsiliyle kalmayıb onun muktezâsiyla âmil olmalıdır. Şöyledi ki her hâlinde onun ıcâbatına harfiyyen tebe'iyiyet etmelidir. İşte o vakit mekârîm-i ahlâk ile muttasîf olmuş olur ki tahsîl-ülûmûn fâ'ide-i kusvâsi da budur. Zîrâ nezd-i ulû'l-enzârdâ hâfi olmadığı vechile bi'l -cümle enbiyâ-i izâm aleyhimü's-selâm hazerâti nevî'î besere hüsîn-i ahlâkî ta'lîm ve ta'mîm için ba's buyurulmuşlardır. Nitekim Hâce-i Kâ'i-nât aleyhi efdalü't-tahiyyât efendimiz hazretleri dahi "Ben mekârîm-i ahlâkî itmâm için gönderildim" ve "Sizden en zi-yâde sevdigim ahlâkî en güzel olanınızdır" buyurmuşlardır. Nasıl ki ¹ (إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَقْرَبُكُمْ) nazm-i celîli ile Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizin hakk-ı âlîlerinde şeref-nâzîl olan ² (وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ) âyet-i kerîmesi hüsîn-i ahlâkîn derece-i ehemmiyetini gösterir. İ'tikâdima göre hangi bir nebiy-îyi zîşâni vâsf-ı âlî-i nübûvvetten kat'-i nazarla beşeriyetini i'tibâren tâvsîf lâzîm gelirse "hisâl-ı hamîdeyi câmi' bir zât-ı kâmil" demek icâb eder. Hûlâsa hüsîn-i ahlâk son derece mühimdir. Semeresi dahi sa'âdet-i dün-yeviyye ve uhreviyyedir. Şimdi düşünecek bir cihet kalır. Acaba bu sa'âdetlere insanın hakikaten ihtiyacı var mıdır? Elbette vardır. Çünkü insan denince anlaşılan nedir? Hay-vân-ı nâtîk, yani cisim ve rûhdan mürekkeb bir mâhiyet değil mi? Evet, hâlbuki cismin hakikati münkeşîf ve fakat rûhun mâhiyeti gayr-i meksûf ve cisim fânî, ruh bâkîdir. Binâ'en-aleyh bunlardan her birine has olarak "hayât-ı fâniyye" ve "hayât-ı bâkiyye" nâmlarıyla birer hayatın vücûdu tabî'îdir. Hayât-ı fâniyye velâdetle hâsil, mevt ile zâ'il olur. Lâkin hayât-ı bâkiyye böyle değildir.

İmdi şu iżâhâtimizla zâhir olur ki insan böyle iki nevi' hayâta mâlik olmak üzere yaratılmıştır. Bunun netice-i ta'bî'iyyesi olarak iki nevi' sa'âdet'e arz-ı iftikâr etmekte bulunduğu derkârdır ki onlar da sa'âdet-i dün-yâ ve ukbâdan

¹ Hucurât, 49/13.

² Kalem, 68/4.

ibârettir. Bunun için insanlar şüphe yok ki bu sa'âdetleri her zaman arzu ederler. Hele sa'âdet-i dünyâyi arzu etmeyecek [270] bir ferd-i besar tasavvur olunamaz. Fakat insanlar için asıl gâye-i emel, bu değildir. Belki sa'âdet-i ukbâdir. Çünkü insanların bu mihnet-sarâyâ gelişi mahzâ bu sa'âdet-i uzmâya istihkâk kesb edebilmek içindir. Bu sözümüzü îzâh ve isbât sadedinde deriz ki: Ma'lûm olduğu üzere insan kadar müsta'id-i kemâl bir mahlük daha yokdur. Çünkü insana bir nazar-ı sahîh atfedilecek olursa fitraten bir çok mu'cizât-ı azîmeye masdar olduğu görülür. Ez-cümle insana mahsûs olan nutk muhayyerü'l-ukûl bir mu'cize-i kübrâ değil midir? Demek oluyor ki insan pek ulvî bir sınıfır. Hâlbuki insanı halk eden Te'âlâ ve Tekaddes hazretleri hakîmdir. Her işi mutlakâ maslahati tazammun eder.

Su ahvâl nazar-ı i'tibâra alınırsa zannolunur mu ki envâ'-ı kemâlâtâ isti'dâdî zâhir bulunan bu derece mükemmel bir mahlûku Allahu zü'l-cellâh hazretleri şu üç günlük fânî bir hayatın günâ-gün âlâm ve masâ'ibine mahkûm etmek için halk buyurmuş olsun? O Hakîm-i müte'âl hazretlerinin şâni-na lâyik olur mu ki, sunûf-ı mahlükât içinde mümtâz kıldığı bu masnû'-ı bedî'i hiçbir ânında lezzet-i hakîkiyye mahsûs olmayan bir hayatı mü'ellim için ademden vücûda intikâl ettirmiş bulunsun? Aklimız bilâ tereddüd hûkmeder der ki: Hayır. O takdirde bu insanın behemâhâl hayatı bâkıyye için yaratılmış olduğu ve binâ'en-alâzâlik sa'âdet-i bâkıyyenin insanlarca aksâ-yı âmâl olması lâzım geleceği tebeyyün eder.

Kaldı ki hakikat-i hâl bu merkezde iken sa'âdet-i dünyâyi niçin arzu ederiz? Bunun sebebi bedîhîdir. Çünkü bu iki türlü sa'âdetin yek diğerine şiddet-i irtibâti vardır. Zîrâ maksûd-ı aslı rûhun sa'âdeti ise cismin sa'âdeti de onun mevkûfun aleyhidir. Yani sa'âdet-i fâniyye li-zâtihâ maksûd olmayıb belki sa'âdet-i bâkıyyeye vesîledir. Bu sebebe kat'iyen ve ebediyyen muhtâc bulunduğuuz âlem-i bekânnın sa'âdetini tahsîl için evvel emirde bu âlem-i fenânnın sa'âdetini istihsâle muhtâcız, çünkü bir şey'e muhtâc olan, o şey'in mevkûf olduğu şey'e de muhtâc olur. Fi'l-hakîka insanı insan eden rûh ise de rûha hâdim olan da cisimdir ve bunlar yek diğerine mu'âriz bir halde bulunurlar. Aralarında bir mübâreze-i dâime mevcûddur. Çünkü rûh muktezâ-yı mâhiyyeti olarak insanı dâimâ derece-i mülkiyyete terfi'a çalıyor. Cisim ise hûkm-i cibilleti olarak dereke-i behîmiyyete tenzîle uğraşır. Bu mübâreze neticesinde bunların hangisi galebe ederse bi't-tabî' onun hûkmü cârî olur. Eğer rûh gâlib gelirse onun icâbâti insanda tecelli eder. İnsan da ol vakit hakiki insan olur. Ve eğer cisim gâlib gelirse ol zaman onun mukteziyâti tezâhür eder. O hâlde insanda insanlıktan eser kalmaz. İşte bu mübârezede rûhun cisme galebesini te'mîn edebilecek yegâne kuvve ise "mekârim-i ahlâk"dır ki insanın melekât-ı melekiyye iktisâbından ibâretdir. Binâ'en-aleyh melekât-ı mezkûreyi iktisâba insan hemîse sarf-ı meşâ'î etmelidir. Bu da ilm-i fıkha tamamen temessükle olur.

Abdullah

* * *

MEVÂ'IZ

Bak ne buyurur Allah. Sûre-i Câsiye'dedir bu âyet-i celle. Gelecek ders izah edeceğiz.¹ فَاتَّيْهَا وَلَا تَتَّبِعَ أَهْوَاءَ النَّبِيِّنَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّهُمْ لَنْ يَعْنُوا عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَإِنَّ الظَّالَمِينَ بَعْضُهُمُ أَوْلَيَاءُ بَعْضٍ وَاللَّهُ أَوْلَى الْمُنْتَقِيَنَ هَذَا بَصَائِرُ لِلنَّاسِ وَهُدُىٰ وَرَحْمَةٌ لِغُوَامِينَ

Üç âyet de tamamıyla bu ahvâle mutâbiktir. Kur'ân'da olmayan şey yok. Hiçbir vak'a-i târihiyye, bir sergûşet-i be-seriyye yoktur ki Kur'ân'da bulunmasın. Oluş, olacak bütün ahvâl-i kâ'inâti Allah celle şânuhû derc etmiş. Ne türlü fesâdlar çıkacak, ne türlü mel'anetler ortaya konacak, vakityle çaresine bakmak için, beyân buyurmuş.

(ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَىٰ شَرِيعَةٍ مِّنَ الْأَمْرِ) Sonra ben ne yaptım? Bu kadar peygamberler geldi geçti, nihâyet Benî Isrâ'il peygamberâni da geçti. Evvelâ enbiyâ-i izâm ve ümmetlerini beyân buyurur: Ne gibi ahvâller sernümâ olmuş, ne gibi vakâyi' zuhûra gelmiş... Bunları beyândan sonra buyurur ki sonra artık sira sana, senin ümmetine geldi. Sen âhir zaman peygamberi oldun. (ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَىٰ شَرِيعَةٍ مِّنَ الْأَمْرِ) Sonra emr-i dinden bir şerî'at-ı kâmile, bir tarîkat-ı azîme üzerine seni kıldım. Yani senin ve ümmetinin sülükünü mukarrer ettim. Ne üzerine? Öyle bir şerî'at-ı celîle, ahkâm-ı ilâhiyye ki hiç misli görülmemiş. Hiçbir peygamberin şerî'ati ona benzeyemez. (عَلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ) Tenvin ta'zîm için gibi. Biz onun künhünü bilemeyeiz. Tasavvurumuzun fevkinde. Öyle âlî, azîz, mukaddes bir şerî'at-ı celîle üzerine seni kıldım. Kiyâmete kadar senin şerî'atini ümmetine mîras bırakacağım.

Fakat şerî'ati niçin size veriyorum? Bu şerîata mütâbâ'a't ediniz, her hûkmüne ri'âyet ediniz. (وَلَا تَتَّبِعَ أَهْوَاءَ النَّبِيِّنَ) Bir takım câhil heriflerin hevâ ve heveslerine ittibâ'an sokaklarda bağırib çağırmalarına ehemmiyet vermeyin, şerî'at isteriz diye o budalaların arkasından koşmayı!...

Allah: "Şerî'at isteyin!" demiyor. "Sen istemezin diye öldüreceğim" diyemezsin. Hakkın yok. Allah ta'yîn etmiş kim işleyecek, kim hâric kalacak, istesek de, istemesek de o olacak. Hûkm-i şerî'at yerini bulacak. Şerî'at mı isterin; al istedigini! Gördün mü ma'sûmları öldürmek nasıl olurmuş? Şerî'at cânîleri, hâ'inleri böyle dâr ağacına çeker.

(إِنَّهُمْ لَنْ يَعْنُوا عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَإِنَّ الظَّالَمِينَ بَعْضُهُمُ أَوْلَيَاءُ بَعْضٍ وَاللَّهُ أَوْلَى الْمُنْتَقِيَنَ) O herifler ki şerî'ati hor görürler, kendi menfa'atlerine alet ederler. Can yakmak için Şerî'at-ı Muhammediyye'yi mümsik-i i'tibâr ederler. Zannetme ki senden Allah'ın azâbını def' ederler, seni kurtarırlar...

Hitâb, Hazret-i Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem effendimize, ama ümmetedir [271] ümmete. Yâ hitâb-ı âmmâdir. Çok yerlerde öyle yaparlar. Muhâtab olmaya kim lâyik ise odur. Kütüb-i belâğatda vardır. وقد يترك الخطاب إلى غير (وَلَمْ ترُكِ الخطابُ إِلَّا مُنْجَرُمُونَ نَاكِسُوا رُؤْسَهُمْ) gibi.

¹ Câsiye, 45/18-20.

² En'am, 6/39.

³ Secde, 32/12.

Bir çok cebâbire dâhildir buraya. Bak ne buyuruyor? Hazret-i Peygamber'e ne yapacaktı müşrikler? Vâki'a diyorlar: – Niçin çiktın âbâd veecdâdının dininden? Vazgeç dîn-i İslâm'dan, senin âbâ veecdâdin Kâbe içindeki putlara taparlar. Sen de gel bizimle beraber putlara tap. Yarı malımızı sana verelim. Seni pâdişâh edinelim. Memleketimizde hükmü-fermâ edelim. Tek sen bu da'vâdan vazgeç: "Allah bîrdir" deme. Çünkü sonra üç yüz altmış tanrı ayaklar altında kalır.

Dünyayı güç ile bunlar kullanır. Bir tanrı sonra ne yapar? (أَجْعَلُ الْأَلِهَةَ إِلَهًا وَاجْدَا إِنْ مَذَا لَشَّفَ عَجَابٌ)¹ Mecnûn derlerdi, hâşâ. İki şeyden dolayı:

Birisı: "Allah bîrdir" diyor. Hâlbuki zu'mlarinca hayvanlara, insanlara, rüzgârlara, gündüzlere, gecelere hep ayrı ayrı bir âlihe nezâret edecek. Hani esâtîr-i Yunâniyye'de güzeller ilâhesi, çiçekler ilâhesi, sular tanrisi yok mu? Öyle işte bî-nihâyet tanrırlar.

Akide-i İslâmiyye olsa onlar melek olabilir. Allah umûr-i kâ'inâti her birine tefvîz eder. Hâlbuki onlar hepsini tanrı telakkî ederler. Hazret-i Peygamber Efendimiz: "Allah bîrdir" dediği için: "Aklına şaşarız" diyorlar.

Bir de: – Öldükten sonra dirilecekmiz. Nasıl olurmuş öldükten sonra bu vücûd yine ter ü tâye olsun. Dünyada olduğu gibi kalksin, gezin. Bunu hiçbir akıllı söylemez. Belki rûhu cennete, cehenneme gider. Lâkin ruhla cesed birleşsin, bu olamaz.² (وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا هُلْ نَدْكُمُ عَلَى رَجُلٍ يُبَيِّنُكُمْ إِذَا) (مَرْفُونَ كُلُّ مُمْزَقٍ إِنَّكُمْ لَهُ تَحْلِي بِجَدِيدٍ. أَفَتُرِي عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَمْ بِهِ حَتَّى). Habîbim, kâfirler bak senin için neler söyleyler: Birbirlerine diyorlar ki: – "Gülünecek bir şey var lâkin ben söylesem inanmazsun ki. Hiç aklı başında olan böyle şeylere inanır mı? Gel beraber seni bir racûle, bir adama götüreyim. (Mûrâdi Hazret-i Peygamber Efendimiz) Göresin neler söyleyecek. Diyecek ki: "Vücûdunuz çürüdüktен, pâre pâre olub dağıldıktan sonra yine böyle mevcûd olacaksınız, dirileceksiniz. Çürüyüb toprak olduktan sonra kalkacaksınız. Ruhsuz, cesediniz bir yere gelecek" Gül ama kulağımla işit ki inanınsan bana.

Bak hâ'ine bak. Nasıl efkâri zehirliyor!..

– Sahîh mi? Hakikaten böyle söyler mi?

– Hay hay!.. Gel de gör, kulağımla işit. Fakat bilemem aklı mı yok, mecnûn mudur? Yoksa iftîrâ mı eder? Hele söylediğî doğru değil. Ya aklı başında değildir, ya iftîrâ ediyor...

Kâfirler diyor bunu. O kodamanlar avam takımını, o ahamik müşrikleri böyle kandırıyorlardı. Nasıl ki kandırdılar.

Hazret-i Resûlullah'a da öyle diyordular: – "Gel gel sen de bizimle beraber ol!"

Lâkin te'sîr eder mi Peygamber'e? Asıl maksad sonra gelenleri himâyeder. Onun için (إِنَّهُمْ لَنْ يَعْنُو عَنْكَ مِنْ اللَّهِ شَيْئًا) buyruluyor. O câhiller ki hakkâniyetden dem vururlar, şerî'ate taraftarlık gösterirler; öyle bil ki senden Allah'ın adâletini def' edemezler.

(وَإِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ أَولَيَاءُ بَعْضٍ) Zâlimler birbirinin dostudur. Birbirine yardım eder. Daha büyük bir zâlim istediği gibi onları kullanır. Lâkin sen sakın! Zâlimlerle hem-efkâr değilsin yâ, onlar müsterektir. Gönlü var.

Wâla târkûwa âli alâzîn³ (وَلَا تَرْكُنُوا إِلَى الْأَذْيَنْ) Bazıları da bilmeyerek iştirâk ederler. Bunların şerrinden sakın. Zâlimlik Allah vermesin, dünyâyi harâb eden oddur. Ekâsire-i Acem ehl-i îmân olmadıkları halde bunca seneler devâm etmiştir. Ekâsire, ki eski İran şahları, bir de Kayâsire var ki onlar da Rum Kayserleri demektir. Ekâsire "Kîsrâ"nın cem'idir. Aslı Fârisîsi Hüsrev'dir. Yezdicerdler, Dârâlar, Nûşirevânlar... İşte bunlar hep Ekâsire. Hazret-i Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz Nûşirevân-ı Âdil zamanında dünyâya gelmişti. İki sene daha yaşadı, sonra vefat etti. Hattâ bir hadîs rivâyet ederler. Pek sıhhatini te'mîn edemeyiz. Efendimiz buyurmuşlar. "Ben adâletli bir pâdişahın zamanında dünyâya geldim."

Ama Mecûsî imîs olsun, adâleti dünyâyi tutmuş. Bakmîyorum Mecûsî olduğuna. Adli cihetile iftihâr etmiş:

(ولدت في زمن الملك العادل)

Hamdolsun zâlimler zamanında dünyâya gelmedim. Nûşirevân-ı Âdil devrinde mehd-i şuhûd-ı âlem-ârâ olдум... buyurmuşlar.

Bak şimdi Nûşirevân'ın adâletine. Bunu söylemekle bitiremeyecek yâ. Çünkü esâsları öyle. Âkil adam. İçerinde pek çok hukemâ var. Enbiyâya hizmet edenler var. O esâsı kurmuşlar. Biliyorlar ki pâdişâhlik adâletle kâ'imdir. Adâlet olmazsa âlem ma'mûr olmaz. Adâlet, müsâvât olmazsa bilâdda, ma'mûriyet olur mu? Servet-i tabî'iyyeden istifâde olmaz, memleketler mahv olur, ahâlî harâb olur. Hazîne ne ile dolacak? Hazîneler dolmazsa askerler beslenemez. Böyle olursa pâdişahın ne zevki kalır saltanatda? Milletden dâimâ beddu'â gelirse ne hayır o pâdişâhiltan?

– Ne söylellerse söylesinler. Askerler ahâlî aç çiplak kâlırımsı, ne isterse olsun benim kasalarım dolsun da milletin hazînesi ne isterse olsun...

Öyle zâlimlikle memleket idâre olmaz. Olur, ama elbet bir gün gelir [272] adâlet yine zâlimlerin başını ezer. Ne kendileri kalır ne evlâdları. Kalsalar bile beddu'â ile rahat etmezler. Onun için zulüm belâ-yi azîmdir. Âkil onu istemez. Zerre kadar aklı olan bunu anlar.

Hattâ Nûşirevân bir def'a hastalanmıştı. En emîn adamlarını huzûruna çağırılmış, demiş ki: "Oğlum, ben hasta oldum, korkarım ki bu derde dermân bulamayacağım..."

– "Aman efendim, hiç çâresiz derd olur mu? Derdi weren dermân da bahş etmiş."

– "Bilmem ama kitablarda bir şey gördüm. Bu derdin devâsi olsa olsa bir şey olabilirmiş: Bir harab köyü bulacaksınız. Orada bir yıkık duvar varsa oradan eski bir kerpiç getireceksiniz. O kerpiçle şifâ bulacağım. Yoksa bu illetin yok devâsi."

¹ Sâd, 38/5.

² Sebe', 34/7-8.

³ Hûd, 11/113.

—“Peki efendim emredin, gidelim.”

—“Haydi gidin.”

İki üçü bir tarafa. Bir kaçı da diğer tarafa, şarka garba, bütün memlekete yayıldılar. Gezdiler, hayli zaman dolaştılar. Her tarafı teftiş ettiler. Öyle harab bir köy aradılar.

Bulamadılar. Nereye gittilerse ma'mûr. Her yer muntazam yapılı. Gördükçe insanın ferâhi artar, kalbi iftihâr eder. Gezdiler, dolaştılar, yok yok, mahzun mahzun geldiler. Nûşrevân'ın huzûruna çıktılar:

—“Gezdimiz, buldunuz mu?”

—“Hâyır efendim.”

—“Neden?”

—“Efendim, ülkenizde harâb, yıkık bir yer yok.”

—“Hamdolsun, dedi. Zâten ben bunu anlamak isterdim.

Ona merak ederdim: Acabâ memleketimizde bozuk, yıkık bir duvar var mı? Bildim ki siz can aşkıyla arayacaksınız. Çünkü beni seviyorsunuz. Elbet şifâ bulmamı istersiniz. Dikkatle gezeceksiniz, taharrî edeceksiniz. Fakat hamdolsun Allah'a ki bu günleri bana gösterdi. Ben bununla iftihâr ederim. Artık öensem de gam yemem”

Herifler işte böyle çalışıyordu. Bilirlerdi ki bütün ulemâ söylemiş, bütün hûkemâ ïzâh etmiş: Din, mûlk ile olur. Sultanat vatanla olur. Mûlk olmazsa din, şerî'at kalmaz.

İşte düşmanlar eline geçen memleketler, görüyoruz, ne hallere geldi. Ne câmi'ler kaldı, ne vakıflar, ne medreseler. En yakın zamanlarda oldu ve oluyor. Git oralarda bağır bakalım: “Şerî'at isteriz” diye. Hemen hazırlanmış Bulgaristan. Avrupa'ya öyle dedi: Birakın ben gidib İstanbul'u zatteyim. Bütün ordunun intizâmi gitti.

Bulgaristan bütün devletlere böyle telgraflar çekti. En insafsız Bulgarları buraya musallat edecek. Sonra! Başladı Selânik'ten telgraflar yağmağa. Devletler:

— Dur bakalım, dediler. Bulgaristan'ın yapacağı nâne değil bu. Allah'ın inâyetiyle Osmanlılar yeniden hayat bulacaklar. Biraz aldanmışlar. Fakat ne yapsınlar. O makâmı hürmetli görürler. O da nâdim oldu. “Ben de sizin reisimiz, el birliğiyle çalışalım. Oğullarım” dedi. Mecliste bulundu. Eh onlar da inandılar.

Meğerse el altından başlamış, daha vak'a gününden. Zâhirde hâlis muhlis görünür, ne bilsin ortalık? Kim ister pâdişahın azlini? Ne hâricen ne dâhilen arzu olunur bir şey değil. Târihlerde oku. Mecbûriyet-i kat'îye olmadan pâdişahların tebdili cihetine gidilmemiş. Küçük bir şey'le makâm-ı hilâfet ve sultanata ta'arruz edilmemiş. Fakat fetvâ

verilir. İcmâ-ı ümmet mün'akid olursa buna kimsenin bir şey diyeceği kalmaz.

Bu cihetle bütün Avrupa, Amerika hakikati anladılar. Vâki'a Osmanlılar kuzu gibi halîm her türlü zulme mütehammil kimselerdir. Fakat sırası gelince de arslan gibi kükreler. Allah öyle emretmiş: “Zâlimin elini tutmazsanız hepiniz mahv olursunuz.”

Kezâlik diğer ehâdîs-i şerîfe var: “Eğer ehl-i İslâm zâlimin elini tutmazlarsa onlar da beraber haşrolurlar.”

Şerî'atın emri böyledir. Cümle âlem bunu tasdîk eder. Eğer böyle olmasa idi hepimiz Bulgarların eline geçecektik. Bulgarlar Bulgaristan'da yaptığı burada da yapacaktı. Onun için ulemâ, hûkemâ diyorlar: Din mûlk ile mûlk de asker ile kâ'îmdir. Asker olmazsa memleket kâ'im olmaz. Asker para ile yaşıar. Eslîhası, erzağı her türlü levâzımı para ile olacak. Para da ahâlidîn alınacak. Öşür alınır, vergi alınır. Mal ile ahâlî olmazsa asker de olmaz. Mal ile ahâlîdir memleketleri ma'mûr eden. Adâlet, emniyet ve âsâyiş mühimdir.

İşte Ekâsire hep bu esâsi tutub binlerce sene devâm etti sultanatı. En sonra kalan ismi Yezdicerd mi ne idi aslâ İslâm'a karşı duramadı. Çünkü dünya menfa'ati için çalışıyordu. Fakat biz hem Allah için, hem dünyâ için çalışıyoruz. Ehl-i İslâm'ın adâleti yalnız dünyâ için değildir. Ecir var, sevâb var. Dînimiz, şerî'atımız adâlet emrediyor. Onlar aklen hareket ediyor. Biz hem aklen, hem şerî'an. Bizde daha kuvvet var. Onun için baş edemediler. Hazret-i Osman zamanında Ekâsire'nin hûkumeti nihâyet buldu. Rüstem-i Zâl ile ne kadar muhârebeler oldu. Nihâyet en sonra o da helâk oldu. Memâlik-i İslâmiyye Asyâ-yı Vustâ'ya doğru perteve aldı. Çünkü ciddiyet ile hareket ettiler. Böyle millete karşı durulur mu? Yalnız akıl ile olmaz. Akıl ile nakil bir yere gelirse o vakit iş başka olur. Şerî'atte başka kuvvet var. (لَنْ يُغْنِنَا عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا) Bu kadarla iktifâ edelim.

-59'uncu dersin sonu-

Dersa'âdet'te Bâbâlî Caddesinde
İdâre-i Mahsûsa

SIRÂTIMÜSTAKİM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukuk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbîdîn - H. Eşref Edîb

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	60	30
Vilâyatta	80	40
Memâlik-i ecnebiyyede	80	40

TÂRÎH-Î TE'SÎSİ:

10 Temmuz 1324

Dersa'âdet'te Nûshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevi
20 kuruş fazla alınır.

Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

08 Temmuz 1909

20 Cemâziyelâhir 1327 Perşembe 25 Haziran 1325

İkinci Cild - Aded: 44

[273] CÂSUSLUK, HAFİYELİK SIFAT-I LA'ÎNESİ

Bir kimsenin kadh ü zemmîne dâir söylenen kelâmi şifâ-hen veya tahrîren kendisine ismâ dan ibâret olan nemîme-nin harâm-ı kat'î olması cümelenin ma'lûmudur. Dâimâ sû-i niyyetle, fesâd-cûyâne irtikâb olunan, münâferet îkâ'na bâ'is-i müstakil olan bu ma'siyet-i azîmenin fevkâ'lâde şe-nâ'ati, nemmâmlığı i'tiyâd eden kesânın her türlü hasâ'il-i habîseyi câmi' olacaklarının kat'iyeti de şu âyet-i kerîmeden müstebân olmaktadır.

Eya'îzübbâlîh (وَلَا تُطْعِنْ كُلَّ حَلَّافٍ مَّمْبِنٍ)¹ Ey mü'min! Sakın kesîrî'l-half, yemîni bol olan hiçbir şâhs-ı hakîre itâ'at, fesâd-âmîz sözüne muvâfakat etme. (مَمْبِنٍ) hakâret mürâdîfi mehânetden müstakdir.

(خَمَارٌ مَّشَاءٌ بَنِيمٌ . سَنَاعٌ لِلْخَيْرٍ مُغْتَدِلٌ أَثْيَمٌ) Bu makûle kimseler her zaman halkın mêsâvîsini tefftîş ve ihbâra mübâderet, hâ-yir ve meşrû', hukûk-ı âdemîyyeden ma'dûd şeyler ile intîfâ'a mümâna'at, te'addiyât-ı gûnâ gûne mücâseret ile her cinâyeti irtikâb ederler.

(عَنْلَى بَعْدِ ذَلِكَ زَبِيمٌ) Çünkü kâsiyyü'l-kalb, cefâ-pîse olma-larından başka mechûlü'l-neseb furû-mâye kimselerdir. (زَبِيمٌ) pederi meşkûk bulunan şâhs ma'nâsinadır. Nasıl ki bir şâ'ir demiştir.

زنیم لیس یعرف من ابوه
بني الام ذو حسب لئیم

Bu san'at-ı mezmûmeyi i'tiyâd edenlerin ale'l-ekser "veled-i bağı" mukârenet-i gayr-i meşrû'a mahsûlu olmalarını Ebû Mûsâ el-Eş'ârî râdiyellahu anh tasîr etmişlerdir. Mûşâ-run-ileyhin ahfâdından Bilâl ibni Ebî Bürde rahimehullâhu

Emîr-i Basra oldukları hengâmda kendisine böyle bir si'â-yetde bulunan şahsa "dur bakalım, ulan sen nasıl bir adamsın öğrenelim" demiş. Lede't-tahkîk merkûmun veled-i gayr-i meşrû' olduğu tahakkuk etmiş idi. Bunun üzerine cedd-i âlîlerinin ânîfû'z-zikir kelâmlarını hikâye buyurmuşlardır.

İmâm Gazâlî kuddise sırruhu hazretleri diyorlar ki insan ahvâl-i nâsa dâir gördüğü, işittiği her şeyi değil yalnız istîmâ'nda ibret alınacak, fa'ide görülecek şeyleri hikâye etmeli, kendi hakkında söyleldiği rivâyet olunan nâ-sezâ kelimâti hemen tasdik etmemelidir. Çünkü böyle sözlerin râvîsi nemmâm olduğu cihetle şer'an fâsîk addolunur. Fâsîkin haberî ise (إِنَّ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بَلَّغَنِي قَبِيلَتُهُ)⁴ nazm-ı celîli hûkmunce-şâyân-ı kabûl değil, belki merdûddur. Hem de vazife mücerred adem-i kabûlden ibâret olmayı belki bu makûle sâ'îyyün bi'l-fesâd olanın fi'lini takbîh ve kendisine buğz etmek de vâcibdir.

Hakkında isnâd vukû' bulunan kimseye ma'sûm olması ihtimâline mebnî sû-i zanda bulunmamalıdır. Çünkü (كَبِيرًا مِنَ الظَّنِّ أَنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِنْ هُمْ)⁵ fermân-ı âlîsine tevfîkan sû-i zan da haramdır.

Nemîme haslet-i zemîmesinden zecr ü men'a ü i'tiyâd edenleri telîne dâl olan ehâdîs ve âsâr-ı hûkemânın bir kış-mîni zikredelim ki şer'an ve hikmeten ne derece müstakbeh olduğu anlaşılsın.

Cenâb-ı Huzeyle rivâyetiyle *Sahîh-i Buhâri* ve *Müslîm'*-in her ikisinde mezkrû olan (* لا يدخل الجنة نمام) hadîs-i şerî-

⁴ Hucurât, 49/6.

⁵ Hucurât, 49/12.

* Bir rivâyette vârid olmuşdur. (لا يدخل الجنة خب ولا مان) (خ)'nın feth ve kesriyle (خب) hâ'in ve hâdi' demekdir. Şârih Menâvî (r.h.) "Beyne'n-nâs sâ'i bi'l-fesâd olan şâhs-ı le'im" ile tefsir etmiştir.

¹ Kalem, 68/10.

² Kalem, 68/11-12.

³ Kalem, 68/13.

İhâr: Meslegimize muvâfik âsâr-1 ciddiyye
ma'al-mennûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr idâde olunmaz

finde nemmâmin duhûl-i cennetden [274] mahrûm olacağı tasrîh edilmiş hadîs-i âharda da (شَرَارُهُمُ الْمُشَوَّنُ بِالنَّمِيمَةِ) (المفسدون بين الاحياء الباغون للعوب) buyurulmuştur. Yani sizde şerrâr-i halk nâsin meâyibini teftîş ve tecessüs ile nakl-i kâlâm için gezenler, ehibbâ arasını ifsâda sâ'i olanlardır.

Hadîs-i şerîf-i diğerde dahi bir çok kimseler mel'ûn ünvanıyla yâd edilmişlerdir ki onların bir sınıfı zü'l-vecheyn ve zü'l-lisâneyen olanlardır. Diğerleri de gürûh-i nemmâmin ile "şuggâz" olanlardır ki bunlar tavâ'if-i insâniye arasına anâsır-i muhtelife beynine ilkâ-i adâvet edenlerdir.

Kütüb-i ahlâkiyyede "sî'âyet ile's sultân" ta'bîr olunan haslet-i la'îne -ki selâtfîne ümerâya yalan yanlış lâf taşımak haklarında cereyân eden sözleri nakl ü ismâ' etmekten ibârettdir- aksâm-i nemîmenin eşedd ü eşna'ıdır. Arablar buna "hâlika" ve "mühlike" itlâk ederler. Çünkü selâmet-i umûmiyyeyi halk ve izâle nûfûs-ı kesireyi ihlâke bâdî olmaktadır.

(بعض الناس عند الله المثلث) fikrası da hükm-i kadîme cümlesinden olmak üzere kütüb-i edebiyyede mazbûtdur. Nâsim nezd-i Bârî'de en ziyâde mebgûz olanı "mûselles"dir. Bu müsellesi Esma'î rahimehullâh (هو الرجل يسعى باخيه الى الامام) diye tefsîr etmiştir. Yani ol şahs-ı bed-sîret ki kardeşini imâma gamz ederek hem onu, hem kendisini, hem de netîce i'tibâriyle imâm ve metbû'unu ihlâke bâ'is olur. Sirâcû'l-Mülük'de mezkûr olduğu üzere büleğâ-yi Arabdan bir zât da söyle demiştir:

السعاية الى السلطان والى كل ذى قدرة ومكنته هي الحلقة والمهملة تجمع الخصال المذمومة من العيبة ولؤم النيمته والتغور بالنفس والأموال في النوازل والاحوال وتسلب العزيز غره وتحطط المكين عن مكانته. فكم د ارقه سعي ساغ وكم حريم استبيح بنمية نمام وكم من صفين تباعدا وكم من متواصلين تقاطعا وكم من محبين افترقا وكم من الفين تهاجرا وكم من زوجين تطالقا فليق الله القهار رجل ساعدته الايام وتراحت عنه الاقدار ان يصغي لساع او يستمع لنمام.

Yani makâm-ı saltanata, yâhud bir sâhib-i nûfûz ve riyâsete karşı bazı kelimât veya teşebbûsât isnâdiyle bir şahs si'âyetde bulunmak öyle bir cinâyet-i hâlife ve mühlikedir ki giybet ve nemîme denâ'etlerini ihtiyâsından başka nevâzıl ve ahvâlde nûfûs ve emvâli itlâfa bâdî olur.

Bu ma'siyet-i kebîre ile azîzin izzi zâ'il mekîn mekânetinden, seyyid mertebesinden sâkit olur. Sâ'înin si'âyeti ile nice dimâ-yi ma'sûme iraka, bî-nihâye humetler istibâha edilmiş, safiler yekdiğerinden tebâ'ûd, mütevâsillar tekâtu', muhibbler iftirâk, zevceyn tebâyün etmiştir.

Bir hadîs-i şerîfde (لا يدخل الجنة من لا يأمن جاره بواقفه) buyurulmuştur. Yani konu komşuları bâ'ikasından emîn olmayan kimseler dâhil-i cennet olamazlar. Bevâ'îk bâ'ikanın cemîdir. Bâ'ika dâhiye mürâdî olub (الامر الشديد الذي يأتي بغتة) ansızın eriştirlen âfet-i azîmeden ibârettir. Hâ'in hafiyeler bî-haber olan bî-careleri ân-ı vâhidde mahv u ifnâ etmezler miydi!

Bu ehâdisde duhûl-i cennetden maksad kâble't-tâ'zîb dühûldür ki hafiyelik câsusluk eden âhirete îmanla gitse bile azâb görmeden dâhil-i cennet olamayacaktır. Onlar için bu sûretle istihkâk-ı ikâb âhiretece büyük bir imtiyâzdır.

Cenâb-ı Azîz-i zü'l-celâlden ittikâ ve hazer etmelidir. Ol şahîs-ı âlî-makâm ki eyyâm kendisine müsâ'id ve kazâ-yı İlâhî müterâzî oluyor, sâ'iyün bi'l-fesâd olanlara ısgâ etmekten nemmâm gürûh-ı le'îmesinin ilkâ'âtina kapılmakdan muhteriz olmalıdır.

Manastırlı İsmâîl Hakkı

FEZÂ'IL VE REZÂ'IL

وَذَكَرَ فَانَ الْذِكْرُ تَنْعَمُ الْمُؤْمِنُونَ¹

Diyorlar ki: İnsan için bir gâye-i kemâl vardır; onu ihrâza çalışmak üzerine farzdır. Diyorlar ki: İnsan noksâna ma'rûzdur, yükselp ona galebe etmelidir. Diyorlar ki: İnsanın kemâli, imkân müsâ'id olduğu kadar, fezâ'il iktisâbında, noksâni ise rezâ'il-i efâlden birini irtikâbindadır. Şimdi bakalım o fezâ'il nedir? O rezâ'il hangi şeylerdir?

Fezâ'il rûhun birtakım seçâyâsîdir ki kendisiyle muttasif olan iki vücûd arasında bir âheng-i vifâk husûle getirmek şânindandır. Sehâ, ifset, hayâ ve bu kabûlden olan hasâ'is-i âliyye gibi.. Şimdi iki cömert için hiçbir vakit mu'âşerette hilâf tasavvur olunamaz; çünkü hâkin icâb ettiği yerde bezletmek, yine hâkin icâb ettiği yerde men'etmek ikisinin de meftûr olduğu seciye-i müştereke iktizâsındandır. Binâ'en-aleyh her biri haddini bilerek aslâ tecâvüz etmeyeceği için mu'âmelât-ı iktisadiyyede hiç nizâ'a mahal kalmaz.

Kezâlik, afîfî'n-nefs olan adamlar da müştehiyât-ı nefşâniyyeden biri uğrunda mücâdeleye kalkışmazlar; zîrâ hevesât-ı rezîleden çekinmek, âmâl-i kerîme beslemek herbirinin tabî'ati icâbindandır. Elhâsil ulemâ-yı ahlâkin sıfât-ı fâzila sırasında gösterdiği bütün hasâ'isi tedâkîk edecek olursanız görüşünüz ki her fazilet, kendisiyle ittisâf edenler arasında bir ülfet husûle getirmektedir.

Fezâ'ili nefislerinde ya kâmilén, yâhud kısmen cem'etmiş iki şahs, a'mâl ve makâsidin kâffesinde, yâhud kısm-ı a'zamında ittihâd ederler. Bu vahdetin devamı ise fezâ'il-i müşterekedeki rüstûhlari nisbetinde olur. İki şahs arasındaki şu hâl bir çok eşhâs beyninde de aynı tarzi muhâfaza eder. Demek hey'et-i ictimâiyye arasında medâr-ı vahdet olacak, âhâd meyânında metîn bir urve-i ittihâd teşkil edecek yegâne esas fezâ'ilden ibârettir. İşte bu esâs-ı muhkem sâyesinde bir ferd diğeri, öteki kendisine benzeyen bir başkasına temâyûl ederek, bakarsınız ki koca bir cumhûr aynı irâde ile hareket eden, hareketinde de aynı gâyete doğru yürüyen bir kitle-i mütecâniye şekline girer.

Mecmû'-ı fezâ'il bütün efâlde adlden ibârettir. Hasîsa-ı adl bir [275] kavmin kâffe-i efrâdına şâmil olursa her biri haddini bilerek, hâkkını tanıyarak diğerin hudûduna, hukukuna tecâvüz etmeyeceği için aralarında te'âvün, tabî'a-tyle husûl bulur.

Efrâd-ı insâniyyeden her birinin kendine has bir vücûdu vardır; inâyet-i ilâhiyye o ferde vücûdunu muhâfaza edecek, bekâ-yı nev'i için tenâsûlde bulunacak kuvâyî vermiş-

¹ Zâriyât, 51/55.

tir. İnsan, bu nazardan sâir efrâd-ı hayvânâta mu'âdildir. Ancak hikmet-i Îlâhiyye insanın diğer hayvanlardan daha başka bir sûrette, daha yüksek, daha müterakki bir vücdû ile mümtât olmasını iktizâ etmiştir ki o da bu nev'in bir hey'et-i ictimâiyeye teşkil etmesi, ayrı ayrı birçok efrâdin bir araya gelerek bir ism-i müşterekin şâmil olabileceği bir bün-ye vücûda getirmesidir. Her ferdin cemiyetteki mevkî'i, eş-kâli, vezâ'ifi muhtelif olmakla beraber hepsi birden bir vü-cûd-ı müşterekin bekâsına, te'yîd-i kuvâsına hizmet eden a'zâ mesâbesindedir. Bir cemiyetteki fezâ'il ise, her uzuv kendi vazife-i mahsûsunu ifâ ederek başkasının vazifesine tecâvûzden alıkoyan kuvve-i hayâtiyye gibidir. Meselâ elin vazifesi tutmak, vücûdu mûdâfa'a etmek olup görmek bunun havassından değildir; kezâlik gözün hizmeti görmek, renkleri şekilleri temyîz etmek olup tutmak, vücûdu mûdâfa'ada bulunmak vazifesi değildir. Hâlbuki cümlesi birden aynı hayât ile yaşıar.

İsteseniz şöyle de diyebilirsiniz: Cemiyet-i insâniyyeye nisbetle fezâ'il, kâ'inata nisbetle câzibe-i umûmiyye gibidir. Kevâkib ve seyyârâtın arasındaki nizâm nasıl câzibe-i umû-miyye sâyesinde pâyidâr oluyorsa, her kevkeb nasıl bu kuvvetin tevâzünü sebebiyle kendi merkezinde sâbit kalyorsa, nasıl diğer kevkeble arasındaki nisbeti muhâfaza ederek kâ'-inatin îcâd ve bekâsı hakkındaki hikmet-i Îlâhî tamam oluncaya kadar her biri medâr-i mahsûsunda mutazaman seyrediyorsa bu fezâ'il vâsistasiyedir ki Cenâb-ı Hak hey'et-i ictimâyyeyi teşkil eden efrâddan her birinin mevcûdiyet-i şâhiyyesini bir zaman-ı mahdûda, mevcûdiyet-i insâniyyeyi ise ilm-i Îlâhînin ihâta edebilecegi bir âfiye kadar muhâfaza eder.

Bir millet ki vaz' u ref' eden, alıp veren, celb ve def'e-den, elhâsil bütün umûrunu idâre eyleyen bütün şu'ûnuna tasarrufta bulunan sırf kendi efrâdi olur ve her ferd hareket-i husûsiyyesinde umûmun gâye ittihâz ettiği maksaddan başka bir maksada teveccûh etmez, hey'et-i milletin menâfi'ine müte'allik hiçbir işten geri durmaz da bu sûretle cemiyet her türlü şedâid ve müessirâta karşı mukâvim bir bünyân-ı me-tîn şeklini alır ve her ferdin ayrı ayrı kuvvetinden umûmun mevkî'ini tâhkîm edecek, mecd ü şerefini mûdâfa'ada bulunacak ağıyârin hûcûmumu men'eleyecek bir kuvve-i külliyye vücûda gelirse işte o ümmette fezâ'il hâkim, mekârim-i ahlâk mütehakkim demektir.

Böyle bir milletin efrâdi ancak i'tilâf için ihtilâf eder. Ancak ittihâd için ayrılır. Bunların sa'y ü ameldeki ihtilâfları, bir muhît-i dâire üzerinde bulunup da muhtelif cihetlere gi-den adamların ihtilâfına benzer ki mebde-i hareketteki ifti-rakları muhîtin diğer noktasında telâkî içindir. Kezâlik, menfa'at-i umûmiyyenin celbi için teşebbüs ettikleri vesâ'ilin başka başka olması, bir ipin iki ucunu çeken adamların hâlini andırrı ki her biri mütevâzin bir kuvvetle ipi çektiğe kar-şısındakinden bir cihetten uzaklaşır, lâkin diğer bir cihetten aradaki mesâfeyi muhâfaza eder. O hâlde birbirlerinden as-la ayrılmaz ve birinin menfa'ati, diğerinin menfa'ati zîmnin-da heder olmaz.

Aralarında irtibât-ı tâm bulunan böyle bir ümmet efrâdinin mesâlikine gelince o nîf dâirelere benzer ki merkez-i

müştereke milletin hayat ve şevketidir. Hiç biri muhît-i cin-siyetten hâriç kalamaz. Cümlesi birden cemiyetin menâfi'ine hizmet husûsunda o cetvelleri andırır ki denizden su almak için denize su verirler.

Böyle bir ümmet-i fâzilayı teşkil eden efrâdin her biri rif'at-i kadr ü menzilet, şân ü şevket, ikbal ü saâdet, nûfûz u hâkimiyet gibi beseriyyetin mâbihi'l-iftihârı olan ve insanı sâir hayvânâttan ayıran hasâ'ise zafer-yâb olmak, ancak ümmetin bu meziyetlerden nasîbi tamâm olduktan sonra kâbil olabileceğini görür de ona göre bezl-i mechûd eder; her ferdi hissesine düşen naşîbeyi almaya müsta'id bir hâle getirmeye çalışır; hey'et-i umûmiyye-i milletin şöyle dursun, efrâd-ı ümmetten birinin bile hukukuna hiyânette bulunmaz. Ve o hukuku mûdâfa'adan kat'îyyen geri durmaz. Zîrâ bilir ki böyle bir harekette bulunsa, nefsine hiyânet etmiş, cüñkü â-lât-ı fa'âliyyetinden birisini ibtâl eylemiş, esbâbtan birini muattal bırakmış olacak. Kezâlik âhâd-ı milletten hiçbirini hakîr görmez, hiçbirinin sa'y ü amelini istihfâf etmez, eşhâsın her birini ne kadar hakîr olursa olsun büyük bir âletteki ufak vida menzilesinde görür ki o vida düşmekle bütün âlet amelden âtil kalır.

Şimdi senin için bir de şu sıfât-ı fâzilanın hakâyikine nazar-ı im'ân ile bakmak icâb ediyor; tâ ki beyân ettiğimiz netâyici hakkında bir hükm-i sarîh verebilesin. Muhâkeme, rü'yet, hürriyet-i fikir, iffet, sehâ, kanâ'at, rifk, vakâr, uluvv-i himmet, sabır ve sekînet, hilm, şecâ'at, gayrîn menfa'atine hürmet, hamâset, sîdk, vefâ, emânet, sâfiyet-i kalb, afv, mûrüvvet, hamîyet, hubb-ı adâlet, şefkat gibi sıfât-ı celîle bir millette te'ammûm eder, yâhud efrâdında ekseriyetle bulu-nursa acaba onların arasında ittihâd-ı tâmdan başka bir şey olabilir mi? Acaba âkil, hûr, sâdîk, vefî, merhametkâr, ke-rîm, şecî', sâbir, halîm, mütevâzi', vakûr, afîf, refîk, merhametkâr iki adam arasında nefret ve hilâfi mûcîb bir sebeb bulunabilir mi? Hakka yemin ederim ki bu faziletlere den-hangi kavmin arzına bir rûh vezân olunca o arzı ölü olsa di-richtir, çôl olsa çemenzâr eder, çorak olsa bârân-ı rahmetle reyyân eyler. O millete bir vahdet zırhı giydirir ki aslâ [276] delinmez, bir ridâ-yı emân örter ki ebediyyen yırtılmaz. Bu secâyâ-yı şerifede ihrâz-ı kemâle en ziyyâde şâyân olan bir ümmet varsa o da Nebîleri "Ben mekârim-i ahlâki itmâm için gönderildim." ¹ (عَنْ بَعْثَتْ لِأَنْتَ مَكَارِمُ الْأَخْلَاقِ) buyurmuş olan ümmettir.

Fazilet, milletlerin hayatıdır. Onları anâsır-ı ecnebiyye-nin mûdâhalesinden siyânet eder. Zevâle müeddî olan inhi-lâlden masûn bırakır. ² (وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيَهْبِكَ الْفُرْقَى بِظُلْمٍ وَأَنْهَى (مُضْلِلُونَ)

Rezâ'ile gelince: Bunlar nûfûs-ı beseriyyeye âriz bir sürü keyfiyyât-ı habîsedir ki kendileriyle ittisâf eden eşhâs arasında tefrika husûle getirmek şânnindandır. Hayâsızlık, şenâ'at-i lisâniyye, sefâhet, hamâkat, hiffet, tehevâvür, cebânet, denâet, metânetsizlik, kin, hased, azamet, hodbinlik, inâd, istihâzâ, zulüm, hiyânet, kîzb, nîfâk gibi. Şimdi bu sıfatlardan hangisiyle olursa olsun televvüs eden iki şâhis arasında

¹ Beyhâkî, Sünen, Bâbü Beyâni Mekârim el-Ahlâk.

² Hûd, 11/117.

buğz ü adâvet tehaddüs ederek hilâf, vifâk husûlünden ümidler mukâti' olacak dereceyi bulur. Çünkü her birinin tabî'ati, ya âhârin hukükuna tecâvüz etmek yâhud cinsiyette, milliyette, kabile ve aşirette kendisine müşârik hiç bir kimse için muvâfakat kâbil olmayan bir talepte bulunmaktır. İnsan ise hukükuna tecâvüz eden yâhud kendisini hakkından mahrum bırakmak isteyen adamdan nefret etmekle mecbûldur. İstersen iki adam tasavvur et: İlkisi de yüzsüz, ağızı bozuk, sefih, korkak, bahîl (her biri diğerinin hakkına göz dikmiş) harîs, garazkâr, hasûd, mütekebbir (her biri ancak kendi yaptığıni beğenir), anûd, hâin, zâlim, yalancı, münâfîk; acaba böyle iki şahsi birleştirecek bir maksad yâhud aralarında vifâk husûle getirecek bir gâyet tasavvuru mümkün olabilir mi? Bu sıfatların her biri o iki şahsin birbirinden ayrılmamasına en başlı sebeb olmaz mı?

Bu rezâ'il hangi millette zâhir olursa o milletin bünyânı mevcûdiyyeti devrilir, eczâ-yı mürekkebesi târumâr olur. Her birisi bir tarafa gider, sonra kânûn-ı fitrî-i ictimâ'î icâbınca bu ümmetle bir kuvve-i ecnebiyye hâmûm ederek onu, âmâl-ı hayâtiyyede cebren ve kahren istihdâm eder durur. Zirâ hâcât-ı ma'îset ictimâ' ister; hâlbuki bu evsâf ile ictimâ' kâbil olamayacağı için böyle bir kuvve-i hâriciyyeye lûzûm zarûridir.

İşte bunlar birtakım sıfatlardır ki bir kavmin efrâdında rûsûh bulursa şekîmeleri birbirlerine karşı pek kavî olur; zâhirde görüp onları müttehid zannedersin, "heyhât ki kalbleri perişandır". Bütün savlet ve şiddetleri birbirleri hakkındadır. Ecâniye karşı ise zilletten başka yüzleri yoktur. A'dânnın kendilerine hâkim olmasını isterler. A'dâya intisâb ile iftihâr ederler. Anâsır-ı ecnebiyyenin istilâsına, şerrine adetâ yol açarlar. Onların silâh-ı savletini kendi elleriyle bilerler. Ebnâ-yı cinslerinin mehâsimini mesâvî, me'âlisini hakîr görürler. Kendi çocuklarının ağzında dönüp duran bir hakîkat-ı basîtayı şâyet bir ecnebîden işitecek olsalar artık onu cevâmi'-i kelimden addederler de içlerinden biri en ulvî hakâyîka, en amîk esrâra tercûmân olsa sözlerine zerre kadar ehemmiyet vermezler. Kendi aralarında hiç aklı başında bir adam bulunmayacağına gerek lisân-ı hâl ile, gerek makâl ile söyleyip dururlar. Asılsız şeylelerle tefâhûr hevesine kapılırlar, harekât ve icrâ'ât-ı sefilânede müsâbakadan geri durmazlar. Sîdk-ı müdde'âsına berâhîn-î kâti'a ikâme etse bile hayır-hâhân-ı milletin işşâdâtına kulak asmaalar; hulûs-ı niyyette en ileri gitse bile, nâsihaların sözleriyle eğlenirler. Kendilerinin i'lâ-yi şânına, te'yîd-i vifâkına çalışanların mesâisini hedder etmek için bütün kuvvetleriyle uğraşırlar; bu gibi erbâb-ı hamîyyeti nevmîd bırakmak için ne kadar esbâb varsa hepsine teşebbüs ederler, ne kadar müşkilât varsa hepsini çkarırlar.

İhtilâf-ı ahlâk ve etvâr içinde bulunan böyle bir kavim felce uğramış bir vücûda benzer ki a'zâsında intizâm-ı harekât olamayacağı gibi hiç bir uzvu mu'ayyen bir maksad uğrunda istihdâm etmek de kâbil olamaz. Artık bu kavmin âmâl ve efâli zabit u rabttan vâreste kalır. Fesâd-ı ahlâk kendilerini her şerre, her zarara âlet eder. Efrâdin her biri yabancılardan evvel sâhibini ısrân kelb-i akûra, yâhud öncे mürebbîsine saldıran cünûn-ı mutbik mübtelâsına ben-

zer. Âhâd, adetâ bir karha-i âkile şeklini alarak ümmetin yüzünü bakılmaz bir hâle getirdikten sonra, vücûdunu da şerhâ şerhâ eder.

Zillet, denâ'et merâalarında beslenen böyle bir kavim kendi efrâdına karşı pek mütecâlidâne davranışırken ecânibin sâhib-i kuvvet olanlarına şöyle dursun, zu'afâsına bile arz-ı tezellül eder; nefsini mâdûnlarına karşı zillet göstermeye, yabancılara hatta en şedîd düşmanlarına izhâr-ı huzû' ile yaşamaya alıştırır. Bu hâl ümmet, büsbütün muzmahîl olarak bir milletin yâhud diğerin mevcûdiyetinde fânî oluncaya kadar devam eder. Devletlerin tebeddülünde, milletlerin zevâlinde câri olan kânûn-ı İlâhî böyledir. ^۱ وَكَذَلِكَ (أَخْدُ رَبِّكَ إِذَا أَخْدَ الْقُرْيَ وَهِيَ طَالِعَةٌ إِنْ أَخْدَ اللَّهَ شَدِيدٌ) Cenab-ı Hak milletimizi böyle bir âkibete düşmekten muhâfaza buyursun.

* * *

Şimdi bizim için bir nazar-ı im'ân daha îcâb ediyor. Tâ ki cem'iyyât-ı beseriyyenin ittihâd ile yaşamaya, belâ-yi tefrikadan kurtulmaya istî'dâd izhâr edebilmeleri için fezâ'ili nasıl kazanabileceklerini, rezâ'ilden ne sûretle sakınabileceklerini anlayalım. Her mevlûd, cihana her türlü şekli kabûle, her türlü levn ile televvüne müsta'id bir fitrata sâhib olarak gelirken acaba kemâl-i fazileti âbâ veecdâdından mı alır? Âbâ veecdâdî için böyle bir faziletten väyedâr olmak nasıl kâbil olur ki onlar da o mevlûd gibi neş'et etmişlerdi. Rehber-i hak bize göstermektedir ki usûl-i ahlâkta i'tidâl, hilye-i faziletle tezeyyün, efâl ve harekât-ı bedeniyyeyi muktezâ-yı fazilete tevâfik ancak din ile kâbil olabilir. Erbâb-ı diyyânetin [277] işşâdât-ı dîniyyeden lûzûmu kadar nasîb alarak bu âlemde mes'ûd bir hayat, hoş bir ma'îset geçirebilmeleri de ancak rû'esâ-yı dînin, hamele-i dînin vazifelerini hakkıyle edâ etmelerine; evâmir ve nevâhiyi vâzih bir sûrette anlatarak ezhân-ı halka yerlestirmelerine, umûmu meşrû' bir sûrette harekete da'vet eyleyerek erbâb-ı dalâl ve gafleti yola getirmelerine vâbestedir. Lâkin şâyet hademe-i dîn vazifelemini ihmâl eder, yâhud bi-hakkın edâ edemezse kalblerdeki yakîn azalır; ukûl akâid-i dîniyyenin muktezâsından zühûl eder; basîretler perde-dâr-ı gaflet olur; şehevât-ı behîmiyye tahakküme, hâcât-ı ma'îset nûfûz-ı mutlakını infâza başlar; artık ihtiyyâr hevesâtın galebesi altında kalır. Efrâdi, hâmûm-ı rezâîl ile zebûn düşen böyle bir kavim, yukarıda söylediğimiz azâb u hîrmâna mahkûm olur.

Bunlar her ümmetin esbâb-ı harâbını teşkil ederek insanın bidâyet-i hilkatinden şîmdîye kadar nâ-mütenâhî ümmetler üzerinde te'sîri görülmüş olduğu gibi o ümmetlerin bakâyâsi bugün de rezâ'îl-i ahlâkin bir kavmi nasıl târumâr etmekte olduğuna şehâdet edip durmaktadır. İşte Hind sekenesinden olup, Avrupalıların "Parya" dedikleri dehberu tâifesî gözümüzün önünde bir misâl olarak duruyor ² فَلَمْ يَرُو مِنْ قَبْلِهِمْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ سَيِّرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا (سَيِّرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ). Demek ki din, âhirette olduğu gibi dünyada da sa'âdete sâ'iktir.

¹ Hûd, 11/102.

² Rûm, 30/42.

Dünyanın muhtelif kita'âtındaki tavâif-i müsliminden bazısı, dehrin inkılâbatına hedef olarak iklîl-i şevketlerini kaybettiler. Başka akvâmin başlarında gördüler. Bugün diğer akvâm ile uğraşıyorlar ki, galebelerini ümid etmiyoruz. Şu zâhir olan za'af başka bir şeyden neş'et etmez, ancak şer'iât-ı İslâmiyye'nin evâmir ve nevâhîsine ittibâ' husûsundaki ihmâlden ileri gelir. Nitekim Kitâb-ı İlâhi'de ¹(إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَا يُقْرُبُ حَتَّىٰ يُغَيِّرُ مَا بِأَنفُسِهِمْ) buyuruluyor. Filvâki' inkâra meydan yoktur ki cumhûr-ı müslimîn kism-ı a'zamı, akâ'i-de te'alluk eden cihetlerde şer'i ate mütemessik olmakla beraber, a'mâle müteferri' husûsâtta dînîn resmettiği meslek-i münevvere sülük etmemektedir. Bu ise ümmetin fezâ'il ve â'mâlde i'tidâlden rûcû'u nisbetinde za'afını intâc eder bir hâldir ²(وَمَا أَصَابَكُمْ مِّنْ مُّصِيبَةٍ فَإِمَّا كَسَبْتُ أَنَّدِيكُمْ).

Bununla beraber müslümanlar seleflerinden mevrûs olan fezâ'ilî kaybetmemişlerdir. Şer'iâtın ahkâmını anlamışlardır. Kitâbullâh lisân-ı tilâvetlerinden hiçbir zaman mehcûr değildir. Ehâdîs-i nebeviyye rivâyet olunup durmaktadır. Hulefâ-yı Râşîdîn'in, selef-i sâlîhin sîretleri inde'l-havâs mazbûtтур. Binâ'en-aleyh şer'a mütâba'at husûsunda bâzılara âriz olan bu gaflette, netice-i zarûriyyesi olan za'af ve meskenet dâîmî bir hâl değildir, belki zâ'il olacak bir arazdir.

Âyât-ı Kur'âniyye'nin nâtik olduğu fezâ'il-i sâmiyyeye, ahlâk-ı kerîmeye, müslümanların o Kitâb-ı Mukaddes'e karşı gösterdikleri hürmete nazar-ı insaf ile bakarsan kat'iyen hükmedersin ki ulemâ-yı İslâm, sâhib-i şer'i ate vâris olmaları i'tibâriyle mütehattim-i zimmetleri olan vezâifi edâ husûsunda bezl-i mechûd etseler ³(وَلَنَكُنْ مِّنَّكُمْ أَمَّةٌ يَذْعُونَ إِلَى الْحُبُرِ) ve ⁴(وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَا عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ) من كل فرقة و منهم طائفة ليتفقّهوا في الدين و يشنّدروها قوّتهم إذا رجعوا إليهم (عَلَيْهِمْ يَعْذِرُونَ) halka Kur'ân-ı Kerîm'in nâtik olduğu hâkâyikla va'az eyleseler, gerek Cenâb-ı Peygamber'in evsâf-ı celâlesi ni gerek o Nebî-yi Mu'azzam'ın sünnetine ittibâ' eden hulefâ-yı gûzînîn hasâ's-i âliyyesini bildirseler, görürdüñ ki ümmet-i İslâmiyye bugün bağlı olduğu kuyûd-ı zillet ve meskenetten siyârlıçarak mecd ü şeref-i sâbıkını i'âdeye can atar, hâkimiyetini muhâfaza için canını verirdi.

İlimde rusûhu olan ulemâ-yı İslâm şüphesiz bilirler ki son zamanlarda milletin ma'rûz olduğu mesâib, hatî'ât-ı vâki'alarından dolayı kendilerine, min-tarâfillâh, bir imtihanıdır. Binâ'en-aleyh himmetlerinden gayret-i dîniyye ve hamîyet-i millîyyelerinden beklenilen şudur ki illet müzmin bir şe-kil almadan, izâlesine çalışınlar. Ebnâ-yi millete ahkâm-ı îlâhiyyeyi, lâ-yenkatî, ihzârda bulunsunlar. Aradaki revâbit-i uhuvvet ve ülfeti tâhkîme uğraşınlar. Ümmetin bir kısmına müstevlî olan kâbûs-i me'yûsiyyeti def'e bezl-i mechûd etsinler ve onları iyice iknâ etsinler ki kalblerinde maraz, aki-delerinde zeyg ü dalâl bulunulanlardan başkası lütf-i İlâhîden nâ-ümîd olmaz. Kezâlik halkı tevhîd-i kelimeye, tevhîd-i gâ-yete sevkederek kulübda zulümden nefret, meskenetten

i'râz meyillerini takviye etsinler de va'd-ı İlâhînin hakîkatini umûma iyânen göstersinler: ⁵(وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ)

Misir Müftüsü Merhûm
Şeyh Muhammed Abduh

Mehmed Âkif

* * *

MÜBÂHESÂT

Sirâtimüstakîm'in kırkıncı nûshasında "Mübâhesât" ser-levhâli bend-i mahsûsda dört vechile mesâ'il-i mühimmeden istiftâ olunuyor. Âcizleri fukahâdan değil isem de fakat müşârun-ileyhim hazerâtının mesleklerine sülük ile kendimi bahtiyâr addedenlerden bulunduğu cihetle bu bâbda min gayri haddin netîce-i tetebbû'âtimi fetâvâ kalibina ifrâg ve kütüb-i fikhiyye-i mu'tebereden nukûl-i sahîha ile te'yîd ve terşîh ederek cem'iyyet-i muhtereme-i ilmiyyenin ârâ-i selîmelerine tevdî' ederim. Ve minallahî't-tevfîk ve'l hidâye.

Gurre-i hilâl-i Şa'bân ve hilâl-i Ramazân bi'r-rû'ye sâbit olmadığı takdirde sübût-ı hilâl-i Ramazân'da müneccimîn-i udûl ittifakları ile amel makbûl olur mu?

El-cevâb: Olmaz.

ويبغى للناس ان يتلمسوا الهلال فى اليوم التاسع والعشرين من شعبان فان رأوه صاموا وان غم عليهم اكملوا عدة شعبان ثلاثين يوما ثم صاموا لقوله صلى الله عليه وسلم صوموا لرؤيته واطورو لرؤيته فان غم عليهم الهلال فاكملوا عدة شعبان ثلاثين توصلوا لأن الاصل بقاء الشهر فلا يعدل عنه الا بدليل ولم يوجد (هداية في فصل رؤية الهلال) ويقرب منه ماورد في الاختيار شرح المختار وكنا يبغى ان يتلمسوا هلال شعبان ايضا في حق اتمام المدد وهل يرجع الى قول اهل الخبرة العدول من يعرف علم التحوم الصحيح انه لا يقبل كما في السراج الوهاج (هنديه في الباب الثاني في رؤية الهلال) قد اتفقت عبارات المتون وشيرها من كتب علمائنا الخفية على قولهم يثبت رمضان برؤية هلاله وبعد شعبان ثلاثين. و من المعلوم [278] ان مفاهيم الكتب معتبرة فيهم منها انه لا يثبت بغير هذين (كذا في رسالة تبيه الغافل والوستان على احكام هلال رمضان لابن عابدين) وفي اعتبار الرؤية اشاره الى ان مقاله اهل التجسيم غير معتبر فمن قال انه يرجع في ذلك الى قولهم فقد خالف الشرع (قهانى في كتاب الصوم) ولاعيره بقول الموقنين ولوعدوا على المذهب قال في الوهابية وقول اولى التوقيت ليس بموجب وقيل نعم والبعض ان كان يكثرا (كذا في الدر المختار و في حاشيتيه) ههنا رد لمن مال الى اعتماد قول المؤقنين وجوبه مقنعة للمتحيرين فان شئت فارجع اليها.

Bu sûretde mukallidin olan zamanımız hâkimlerinden biri bir beldede hilâl-i Ramazân'ın sübûtunda ehl-i nûcûm-i udûl ihbârları ile amel ve hukum eylese hukmü nâfiz olur mu?

El-cevâb: Olmaz

قضى في مجده فيه بخلاف رأيه لاينفذ مطلقا وبه يفتى (توكير الابصار) قال العلامة قاسم في تصحيحه ان الحكم والفتوى بما هو مرجوح خلاف الاجماع

¹ Ra'd, 13/11.

² Şûrâ, 30.

³ Âl-i İmrân, 3/104.

⁴ Tevbâ, 122.

⁵ Rûm, 47.

الله وقال في فتاواه وليس للقاضي المقلدان يحكم بالضعف لانه ليس من اهل الترجيح فلا يعدل عن الصحيح الا لتصد غير جميل ولو حكم لايفذ لان قضائه قضاء بغير الحق لان الحق هو الصحيح وما وقع من ان القول الضعيف يتغوى بالقضاء المراد به قضاء المجتهد كما يبين في موضعه الله وقال ابن العرس واما المقلد المحض فلا يقضى الا بما عليه العمل والفتوى الله وقال صاحب البحر في بعض رسائله اما قاضي المقلد فليس له الحكم الا بالصحيح المفتى به في مذهبه ولا ينفذ قضاؤه بالقول الضعيف (رد المختار على البر المختار في القضاء) وفي الاشباء والنظائر قال بعض اصحابنا لا يأس بالاعتماد على قول المنتجمين وعن محمد بن مقاتل انه كان يسألهم ويعتمد قولهم بعد ان متفق على ذلك جماعة منهم ورده الامام السرخسي بالحديث من اتي كاهنا او منجما فصدقه بما قال فقد كفر بما انزل على محمد صلى الله عليه وسلم انتهى لكن الاولى الاستدلال بالاحاديث الدالة على اعتبار الرؤية لا العلم فانه صلى الله عليه وسلم قال (صوموا لرؤيتك وافطروا لرؤيتك) وقال (فإن غم عليكم فاكملوا العدة) ولم يقل فاسئلوا اهل الحساب بل قال نحن امة امية لانكتب لانحسب الشهر هكذا وهكذا (كذا في رسالة تنبية الغافل والوستان على احكام هلال رمضان لابن عابدين ملخصا).

Sûret-i mezkûrede bidâyet-i şehr-i Ramazân inde'l-muvakkîfın yevmî's-sebtden iken bir belde hâkimi sözleri ile amel etmeyib ertesi yevmî'l-ahadi ber-mûcеб-i şer'i ile mebde'-i siyâm deyü i'lân ettikde müntesibîn-i ilm-i hey'etden cemmi kesîr dahi mebde-i siyâm yevmî's-sebtden olduğunu teyakkun etmeleriyle yevmî's-sebte sâ'im olsalar ve mensûb oldukları fenn-i hey'ete istinâden mebde-i siyâm ta'yîn ettikleri yevmî's-sebt üzerine otuz günü ikmâl edib kendi başlarına oruçlarını bayram diyerek yeseler fi'e-i mezbûreye mezkûr gün için yalnız kazâ mı lâzım yoksa kefâret dahi lâzime olur mu?

El-cevâb: Yalnız kazâ lâzım olur.

ولايجوز للمنتجم ان يعمل بحساب نفسه كذا في معراج الدارية (هنديه في الباب الثاني في رؤية الهلال) و في النهر فلا يلزم بقول الموقتين انه اى الهلال يكون في السماء ليلة كذا وان كانوا عدولًا في الصحيح كما في الايضاح (رد مختار في كتاب الصوم) ومن اصبح غير ناو للصوم فاكل لا كفارة عليه عند ابي حنيفة رحمه الله تعالى (هداية فيما وجب القضاء والكفارة) وعندهما تجب الكفارة ايضا (ملقى الابحر) قال رسول الله صلى الله عليه وسلم صومكم يوم تصومون وفطركم يوم تفطرون رواه الترمذى وغيره (ابن عابدين نقلا عن النهر في كتاب الصوم .)

Bir beldede bir sene âhir-i Sha'bân'da havada illet olmağla hilâl-i Ramazân görülmeyib hilâl-i Sha'bân iki şâhid-i âdil ile sâbit olub eyyâm-i Sha'bân'ı selâsîne teknil ile mebde-i siyâm yevmî'l ahaddir deyü belde-i mezbûre hâkimi kibeliinden huküm ve i'lâm-i şer'i verilse hâlbuki inde'l-hey'e bidâyet-i şehr-i Ramazân ertesi yevmî'l isneyinden olacagi mütehakkik ve yevmî'l-ahadden olması mümteni' olmağla cumhûr-i ehl-i hey'et bu vechile âmilin olub halkin sâ'im olduğu gün yiyip ve eyyâm-i Ramazan selâsîne ikmâl olunduğu halde otuz birinci gece havada illet olmağla rü-yet-i hilâl-i fitir bulunmayip teknil-i selâsin ile halkin yev-

mü'l-iyd ittihâz ettikleri otuz birinci günde oruçlarını teknil kasdıyla cumhûr-sâ'im olsalar âsim olurlar mı?

El-cevâb: Olurlar.

ولوصاموا ثلثين ولم يروه حل الفطر ان صاموا اي ابتدأوا الصوم بشهادة اثنين عدلين والسماء متغيرة وما في القهستانى من انه سوء تقييم السماء في الرمانين اولا. لا يخلو عن خلل لانه اذا لم تكن بالسماء علة يلزم الجمع الكبير ولم يقبل خبر اثنين الا في رواية الحسن تدبر وانما حل الفطر فيه لوجود نصاب الشهادة على رؤية هلاله وكذا لو كانوا استكملاً عدة شعبان ثلثين (مجمع الانهر شرح ملتقى الابحر) ويكره صوم يوم العيددين وايام التشريق وان صام فيها كان صائماً عندنا كذا في فتاوى قاضي حان (هنديه فيما يكره صوم وما لا يكره) وما ورد في رد المختار عند قول الشارح ولابرة بقول الموقفين بقوله وفي فتاوى الشهاب الرملى الكبير الشافعى سئل عن قول السبكي لو شهدت برؤية الهلال ليلة الثلثين من الشهر وقال الحساب بعد امكان الرؤية تلك الليلة عمل بقول اهل الحساب الى قوله فاجاب بان المعمول به في المسائل الثالث ما شهدت به البينة ومقاله السبكي مردود الى آخره يكون جواباً لهذه السؤال والذى يليه ايضاً فارجع اليه ترميزياً للشبهات في هذا الباب.

Sûret-i mezkûrede bilâd-i mücâvireden bir beldede havanın müsâ'adesi sebebiyle hilâl-i mezkûru yevmî'l-ahad gecesinde rü'yet ettiklerini belde-i mücâvire-i mezbûre kadisi huzûrunda iki şâhid-i âdil şehâdet edip kâdî-i mûmâ-ileyh dahi şehâdet-i mezbûre mûcебince mebde'-i siyâm yevmî'l-ahaddir deyü huküm ve i'lâm-i şer'i vermiş olmağla iki şâhid-i âdil dahi rü'yet-i hilâl-i Ramazân bulunmayan belde-i ûlâ kadisi huzûrunda belde-i mücâvire kadisi huzûrunda vukû' bulan şehâdet-i meşrûhayı ve muktezâsına hukm-i şer'işini şehâdet edip belde-i ûlâ kadisi dahi mebde'-i siyâm yevmî'l-ahaddir deyü huküm ve i'lâm etse hâlbuki inde'l-hey'e edictimâ'-i neyyireyn ba'de'z-zevâl vukû'a gelerek leyle-i mezkûrede gurûbda hilâl rü'yeti adîmî'l-imkân bulunduğuandan bidâyet-i şehr-i Ramazân inde'l-hey'e-te ertesi yevmî'l-isneyinden olacagi tahakkuk etmekle cumhûr-i ehl-i nûcûm bu sûretle âmiller olup halkın sâ'im oldukları gün yiyip ve eyyâm-i Ramazân'ı selâsîne ikmâl ettikleri hâlde otuz birinci gece havada ke'l-evvel illet olmağla rü-yet-i hilâl-i fitir bulunmayip teknil-i selâsin ile halkın yevmî'l-iyd ittihâz ettikleri otuz birinci günde cumhûr-sâ'im olsalar âsim olurlar mı?

El-cevâb: Olurlar.

ولابرة لاخلاف المطالع في ظاهر الرواية في فتاوى قاضي حان وعليه فتوى الفقيه ابى الليث وبه كان يفتى شمس الاثمة الحلواني قال لو رأى اهل مغرب هلال رمضان يجب الصوم على اهل شرق كذا في الحالصة (هنديه في الباب الثاني في رؤية الهلال) ثم انما يلزم على متأخرى الرؤية اذا ثبت عندهم رؤية اولئك بطريق موجب حتى لوشهد جماعة ان اهل بلدة قد رأوا هلال رمضان قبلهم بيوم فصاموا وهذا اليوم ثلاثة بحسابهم ولم ير هؤلاء الهلال لابد لهم فطر غد ولا يترك التراویح هذه الليلة لأنهم لم يشهدوا بالرؤية ولابرى شهادة غيرهم وانما حکروا [279] رؤية غيرهم. ولوشهدوا قاضي بلدة كذا شهد عنده اثنان برؤية الهلال في ليلة كذا وقضى بشهادتهما جاز لهذا القاضي أن

يحكم بشهادتهم؛ لأنّ قضاء القاضي حجّة، وقد شهدوا به (كذا في فتح القدير في فصل في رؤية الدهال) وفصل المحقق ابن حجر بن الذي يتجه فيما لدول الحساب على كذب الشاهد بالرؤبة ان الحساب ان اتفق اهله على ان مقدماته قطعية وكان المخبرون منهم بذلك عدد التواتر ردت الشهادة والا فلا قال وهذا اولى من اطلاق السبكي الغاء الشهادة المذكورة واطلاق غيره قبولها انتهى ملخصا لكن اعترضه محيثيه العلامه ابن قاسم بن اخبار عدد التواتر انما يفيد القطع اذا كان الاخبار عن محسوس فيتوقف على حسيبة تلك المقدمات والكلام فيه انتهى يعني ان تكون تلك المقدمات حسيبة غير مسلم بل هي عقلية اي غير مدركة باحدى الحواس والعقل لا يثبت بالتوافر لانه مما يخطئ فيه الجميع الكثير كخطاء الفلاسفة في قدم العالم والازم ثبوت قدمه لا تتفق معظتهم عليه وان كانوا كفارا اذ ليس من شرط اللتوافر اسلام المخبرين كما في شرح التحرير لابن امير حاج والله تعالى اعلم (رسالة مذكورة لابن عابدين).

Bir beldede mevâni'-i kaviiyeden rü'yet-i hilâl-i Ramazân müyesser olmayıb bilâd-i mücâvireden bir beldede cemm-i ǵafîr tarafından yevmü'l-ahad gecesinde rü'yet-i hilâl sübût bularak mebde-i Ramazân yevmü'l-ahaddir deyû belde-i mücâvire hâkiminden i'lâm-i şer'i sudûr etmekle belde-i ûlâ ahâlısine hükm-i mezkür ne vechile lâzım olur?

El-cevâb: Belde-i ûlâ kadisina iki şâhid varib belde-i mücâvire kadisi nezdinde vukû' bulan şehâdet-i meşrûhayı ve yâhud kâdî-i mûmâ-ileyhin hükm-i şer'isini ihbâr ve şehâdet ve yâhud belde-i mücâvireden belde-i ûlâya istifâza-i haber ile lâzım olur.

شهدوا انه شهد عند قاضي مصر كذا شاهدان برؤية الهلال في ليلة كذا وقضى القاضي به وجود استجمام شرائط الدعوى قضى اي جاز لهذا القاضي ان يحكم بشهادتهما لأن قضاء القاضي حجّة وقد شهدوا به للوشهدوا برؤبة غيرهم لانه حكاية نعم لواستفاض الخبر في البلدة الاخرى لزمه على الصحيح من المذهب مجتبي وغيره. (كذا في الدر المختار في آخر كتاب الصوم) قال الرحمنى معنى الاستفاضة ان تأتى من تلك البلدة جماعات متعددة وكل منهم يخبر عن اهل تلك البلدة انهم صاموا عن رؤية لا مجرد الشبوع من غير علم بمن اشاعه (رد مختار) واختلاف المطالع غير معتبر على المذهب فيلزم اهل المشرق برؤبة اهل المغرب اذا ثبت عندهم رؤية اولئك بطريق موجب كما مر در مختار قوله بطريق موجب كان يتحمل اثنان الشهادة او يشهد على حكم القاضى او يستفيض الخبر الله رد مختار في آخر كتاب الصوم.

Afyonkarahisâr: Bolvadin

Müderris

Yûnuszâde Ahmed Vehbi

Pâdişâhimiz Halîfe-i Mu'azzam-ı İslâm efendimiz hazretlerinin cülüs-i hümâyûnlarına dâir Şeyhü'l-Harem-i Hazret-i Nebevi Muhtar Efendi hazretleri taraflarından tanzîm olunan târih-i ra'nâ:

Tecelli-i cemâl-i nûr-i tevfîk-i İlâhî'den
Gözü halkın münevver, gönlü şâd u kâm-bîn oldu
Güher târihini nazmeyledi Şeyhü'l-Harem Muhtar
Muhammed Hân-i Hâmîs dâver-i mülk-i zemîn oldu.

1327

HUKÜK

ALİ MÜRTEZÂ EFENDİ MES'ELESİ

-mâba'd-

Kaldi ki istîzâh-i vâkı'ın en mühim ciheti Ali Mürtezâ Efendi'nin hemşîrezâdesi olmak keyfiyetini teşkil etmeyeceodu iddi'ası dahi doğru değildir. Zîrâ süret-i hükûmetin cerîde-i resmiyesi olan Takvîm-i Vakâyî'de aynen münderic bulunan bu bâbdaki takrîrde karâbet ciheti yalnız nazar-i dikkati câlib bir hâl olmak üzere işaret edilmiş kuvve-i icrâ'iyyenin kuvve-i adliyyeye olan tasallutu rûh-i istîzâh olarak gösterilmiştir.

Nâzir vekili efendi hazretlerince karâbete te'alluk eden cihetin mühim telakkî olunması şu noktada müdâfa'a'nın sühhületli gösterilmiş olmasından neş'et eylemektedir. Hâlbuki en kavî olarak telakkî eyledikleri bu husûsda da iki kuvvete âid ahkâm-ı mütehâlifiyi telfîk mecbûriyetinde kalmışlar ve hikâye buyurdukları "su'ûd'a rağmen bâlâda teşîh olunan girîveye sukût tâli'sizliği ile musâb olmuşlardır.

İmdi karâbet mes'elesi istîzâhîn en mühim cihetini teşkil etmemekle beraber o sûretle mefrûz olması hâlinde de yine kifâyet-i izâhat iddi'ası esbâb-ı mesrûdeden nâşî şâyâñ-ı kabûl olamaz. Hazret-i üstâdin i'tâsına lûzûm gördükleri tafsîlât ise iddi'â ve teşîh ettiğimiz telfîki mü'eyyed bulunmaktadır.

Karâbetin mâni'-i tefeyyüz olamayacağı yolundaki naziyyelerinin her kuvvet için isâbeti de doğru değildir. Zîrâ beyân ettiğimiz vech üzere kuvve-i icrâ'iyye me'mûriyetlerinde nûzzâra, vûlata karâbet onların bulundukları dâireye münhasır kalmak şartıyla mâni'-i tefeyyûzdür. Kânûnun bu kaydı pek sarîhdir. Açık alıntıla memleketede yegâne hâkim-i mutlakin kânûn olduğunu iddi'â eden zâtîn ise bu kayd ile mülzem olması tabî'îdir. Fakat kuvve-i adliyyede hükkâma Kânûn-ı Esâsî'nin te'mîn etmeyeceodu terakkîyatın her hangi sûretle olursa olsun sektedâr edilmesine mesâg-ı kânûnî bulunmadığından bu kabîl avâriz mâni'-i terakkî addolunmuştur. Nitekim vekîl-i müşârun-ileyh de "bu faraziye mevcûd değildir" diye bu esâsa temessükde bulunuyorlar. Lâkin beyânât-ı mütekaddimelerinde kuvve-i icrâ'iyyenin kavâ'id-i ma'lûmesine istinâd eylemiş oldukları cihetle kuvve-i adliyye kavâ'idinin şu fûyûzundan müstefid olmamaları lâzım gelir. Binâ'en-aleyh esnâ-yi müdâfa'ada nazariye-yi mezkûreyi kabul buyurmaka olduklarını i'lân eylemeleri pek mahalline masrûf olmasa gerektir.

Bir de dikkat olunmuştur ki hazret-i üstâd "ta'yîn ve intihâb olunmağa elyak ise" ta'bîrini istî'mâl buyuruyorlar. A-cabâ buradaki elyakdan maksad nedir? Ne gibi seyleri ta'yîn-i liyâkatde medâr olmaktadır? Mektebeden me'zûniyet olmadığını anlıyoruz maksad bu olsa idi daha ehil me'zûn-ların mevcûdiyetine vâkîf [280] bulundukları halde mâdûnu tercîh eylemezler idi. Derecenin dahi mi'yâr addolunmadığını biliyoruz. Zîrâ mîr-i mumâ-ileyh kendisinden mukadem neş'et etmiş aliyyü'l-a'lâ me'zûnlar söyle dursun yine kendi sınıfından aliyyü'l-a'lâ me'zûn ve adliyece müstahdem zevâta tercîh olunmuştur.

Neş'etde kıdem mi? Hizmetde kıdem mi? İcraât bunun hilâfini gösteriyor. Şu hâlde bir adam ta'yîn ve intihâb

olunmaya ne sûretle kesb-i liyâkat ediyor? Ta'bir-i diğerle ne gibi ahvâl bu liyâkatı vücûda getiriyor? İşte burası bilinmemiyor. İhtimâl ki ser-i kârde bulunmak mazhariyetine nâ'il olan zevâtın teveccûhâtı mahsûsaları liyâkatı tebâyîne esâs addolunmuştur. Lâkin bu kabîl mü'essirâtâ müstenid olan liyâkatın te'mîn edeceğî hakkı anlayamıyoruz. Hatırladadır ki vekîl-i müşârun-ileyh elyakîyet iddiâsını müte'âkîb hakan ve mahrûmîyetinden bahis buyurmuşlardır. Bir adamı hakkı mûktesebinden mahrûm etmenin bir ân olsun acılığını hayâlen hissetmiş olmaları hasebiyle bu mülâhazaları fâ'ideden hâlî addolunamaz ise de kendilerince kabûl olunan esbâb-ı liyâkatın mübhemiyyetini mülâhaza-i mesrûdenin tavzîh ve izâle etmesi şöyle dursun büsbütün teşvîş etmiş olduğunu i'tirâf eylemekliğimiz lâzımdır.

Hü'lâsa müşârun-ileyhce intihâb için elyakî taharrî lûzûmu nazara alınmış fakat elyak olmak için ne gibi evsâf aranacağı gösterilememiştir. Bâdî-i şikâyet olan intihâb-ı vâki' ile beyânât-ı meşrûha ancak böyle te'vîl olunabilir. Başka türlü tenâkuz vartasından kurtulmak kabîl değildir. İşte vekîl-i müşârun-ileyh hazretleri bu mütehâlif ahkâmı bu mütebâyîn nazariyatı birbirine mezc ettikten sonra hâlikatı i'tirâf eylemek emeliyle sözlerine söyle devam ediyorlar:

"Hakikat şu yolda cereyân eylemiştir. Dersâ'âdet Bidâyet Mûdde'i-i Umûmiliği'nde bin kuruş ma'âş ile ve âdetâ kitâbet derecesinde bir me'mûriyet yani mûdde'i-i umûmî mu'âvinliği münhal olmuş idi. Encümence bu mu'âvinliği Dersâ'âdet aklâm-ı mehâkiminde, devâ'ir-i mehâkiminde müstahdem ketebeden ve mektebli efendilerden birinin intihâbı kararlaştırılmıştı. Gerçi mektebden hurûc nokta-i nazârîndan Mürtezâ Efendi'den daha mukaddem efendiler mevcûddur. Lâkin bunların bir kısmının hizmet-i adliyyeye dühhûlü müte'âhir bir kısmı ise devâ'ir-i idârede müstahdem olduğu için onlar intihâb olunmamıştır. Aklâm-ı mehâkimde müstahdem olanlar var ise de Mürtezâ Efendi mahkeme-i temyîzin cezâ kısmında ve bir de hey'et-i umûmiyyesinde müstahdem olunduğundan şu me'mûriyete mûdde'i-i umûmîlik mu'âvinliğine onun intihâbı muvâfîk görülmüştür. Ale'l-husûs kendisinin iktidârı ve talâkat-ı lisâniyyesi encümen a'zâsi tarafından dahi tasdik edildiği cihetle o tercih edilmiştir."

Bütün bu beyânât ve izâhatî teşîh ve tafsîl eder isek vekîl-i müşârun-ileyhin ma'raz-ı müdâfa'adaki mûdde'i-yât-ı vâki'asının âtide ta'dâd olunan altı esâsa râci' bulunduğunu görürüz:

1- Mûdde'i-i umûmî mu'âvinliği âdetâ kitâbet derecesinde bir me'mûriyetdir. Hattâ ma'âşı da bin kuruştur.

2- Encümen bu me'mûriyete nasıl bir zâtın geçeceğini evvelce kararlaştırmıştır.

3- Encümen'in kararlaştırdığı şartları hâ'iz zevâtdan mevcûd bulunanlar hakkında neş'etde kıdem aranmamıştır. Zîrâ hizmetde kıdem esâsiyle te'âruz etmiş kıdem-i hizmet tercîh olunmuştur.

4- Hizmet-i matlûbenin cihet-i adliyyede icrâ edilmiş olması meşrût olduğundan devâ'ir-i idârede daha ziyâde hâ'iz-i kıdem zevâtın mevcûdiyeti nazara alınmamıştır.

5- Aklâm-ı mehâkimde müstahdem daha kıdemli zevât mevcûd ise de Ali Mürtezâ Efendi'nin mahkeme-i temyîz cezâ dâ'i resmeden bulunması ve be-tahsîs mahkeme-i temyîzin hey'et-i umûmiyyesinde de müstahdem olması intihâbını istilzâm eylemiştir.

6- Encümen a'zâsının taht-ı tasdîkinde olan iktidâr ve talâkatı esbâb-ı müreccahadan addolunmuştur... Şimdi bunları birer birer tedkik edelim:

Evvelâ mûdde'i-i umûmîliğin kitâbet derecesinde telakkisi sûretyile istihfâf-güne serd olunan mûtâla'ının isâbeti aslâ teslim olunamaz. "Âdetâ kitâbet derecesinde" ne demektir? Kânûn kuvve-i adliyyeyi terkîb eden eczânın her birine âid vazîfeyi ta'yîn ve her birini diğerinden temyîz ediyor. Mûdde'i-i umûmîlik vazîfesi başkadır. Kitâbet vazîfesi başkadır. Nazar-ı kânûnda her birinin başka bir mevkî'i başka bir meziyeti vardır. Birini diğerine mâ-fevk addi vârid-i hâfir olmamıştır. Rüteb-i mülkiyyenin rüteb-i ilmiyye ve askeriyyede mukâbilini ararcasına iki cûz' arasında derece tahârisi doğru olamaz. Teşkilât-ı Mehâkim Kânûnu'ndaki silsile-i hükkâm nazara alınır ise kâtiblerden bazısının hâkimlere bile tefevvük ettiği görülür. Meselâ mahkeme-i temyîz baş kâtibleri bidâyet a'zâlarına tekaddüm ediyor. Demek oluyor ki bunları ayrı ayrı sınıflar addiyle her sınıfın mukâbilini arayarak ketebeye mukâbil mûdde'i-i umûmî mu'âvinliği bulmak muvâfîk-ı nefsu'l-emr değildir. Ünvânın mu'âvin olması da mûdde'i-i umûmîden aynı bir sınıf farzetsiz olamaz. Aynı hukuk, aynı vezâ'if dûş-i iktidârlarına tevdî olumuştur.

Kuvve-i adliyyede kitâbet aslâ istihfâf olunmamış kânûnen mehâkim eczâsına addolunarak işbu kuvvetle bahşolunan imtiyâzâtdan müsteftid oldukları gibi bâlâda izâh ettiğimiz vech üzere bazı ahvâlde kendilerine hâkimiyet sıfatı bile tanınmıştır. Nitekim temyîz ve istînâf baş kâtibleri silsile-i hükkâmda dâhil bulunmaktadırlar. Kezâ bunlar için bidâyet hâkimlerine mütefevvik rüteb-i mefrûza mevcûddur. (Teşkilât-ı Mehâkim Kânûnu'na mûrâca'at). Hattâ bu i'tibâr ile mûdde'i-i umûmîlere tefevvük bile ediyorlar. Zîrâ mûdde'i-i umûmîler bir mahkemedede te'addûd etse bile a'zânin gaybûbetinde vekâlet sûretyile kendilerinde sıfat-ı hâkimiyetin tecelliyyâtı görülmez, hâlbuki mukaddemâ izâh olunduğu vech üzere kazâ bidâyet mahkemelerinde az'ânın gaybûbeti hâlinde birinci kâtibler ifâ-yî vekâlet ederler. Kendilerinde sıfat-ı hâkimiyet şu sûretle mündemicdir. Binâberîn bir nâzır vekîlinin kânûnun şu nokta-i nazâra [281] karşı kuvve-i kânûniyyeyi tescîm eden bir mecliste onlarca ehemmiyet-i mahsûsayı hâ'iz olan kitâbeti istihfâf eylemesi muktezyât-ı nezâkete bile tevâfuk etmez.

Ma'âşın azlığı çokluğu bir mansıbin ehemmiyetini ta'yîne medâr olamaz. Bugün İngiltere'de hükkâma ma'âş tâhsîs edilmemiş olmasından dolayı bunların kadr u menzîletlerinin tenezzül etmesi veyâhud büsbütün mefkûd farz olunması nasıl doğru olabilir. Bin kuruş ma'âş değil hiç ma'âş olmamış olsa bile mûdde'i-i umûmî mu'âvinliği vazîfesinin kuvve-i adliyyede dâhil bulunması ehemmiyetini tebâyîn için kâfîdir. Binâ'en-aleyh "âdetâ kitâbet derecesinde bir me'mûriyet" ve "bin kuruş ma'âsla" gibi kayıtlar nâ-bema-

haldir. İtnâbdan hazer etmeseydik müdde’î-i umûmîler ile eczâ-yı mahkemeden ma’dûd ketebe hakkındaki kânûnlarımızın tasrîhât-ı mahsûsanızı ve bunlara baş olunan imtiyâzâtın netâ’icini birer birer mevzû’-i bahs ederdik. Ulemâ-yı hukük hasâ’is-i kuvâya pek ziyyâde ehemmiyet vermiş hiçbir kuvvetin diğerini taht-ı te’sîre almaması için bütün teferru’âti nazara alarak kavâ’id-i mahsûsa vaz’ eylemişlerdir. İşte kânûnlarda meşhûd olan netâ’ic hep bu düşüncelerin mahsûlüdür. Binâ’en-aleyh teferru’âti mevcûdenin zikrolunan esaslara ircâ’ ina mütedâ’ır olacak teşrîhât-ı mücelledât vücûda getirebilir bir mâhiyetdedir.

Ma’â-mâfih mekteb-i hukuktan neş’et etmiş ve senelerce o dârû'l-feyz-i âlide ta’lim ve tedris ile iştîgâl eylemış olan nâzır vekili efendi hazretlerinin müdde’î-i umûmîlik vazîfesini ehemmiyetden ârî görmesi ve kuvve-i adliyyedeki kitâbeti “âdetâ kitâbet” ta’bîriyle mutarriz olarak beyân eylemesi kânûnun şu nukâtına adem-i vukûf ve ittlâ’lарından neş’et etmemiştir. Zîrâ böyle bir nakîsa hazret-i üstâd hakkında mutasavver değildir. Ancak (الغريق يتشبث لكل شيء)¹ kabilinden gelişî güzel berâ-yı müdâfa’ a söylenmiş sözlerdir. Âtiyen ay-nen naklolunaçağı cihetle müşârun-ileyi “eğer münhal olan me’mûriyet a’zâ mülâzimligi olsa idi herkes bu vazîfeyi ifâ ederdi. Lâkin müdde’î-i umûmîlik vazîfesinin daha mühim olduğunu” beyân sûreTİyle bu me’mûriyetin ehemmiyetsizliği hakkında iki dakika evvel serd eyledikleri mütâlâ’ayı bizzat red ve cerh eylemişlerdir. Nitekim ketebe taksîmatına dâir olan ifâdât-ı sâbikalârı da kuvve-i adliyyede bunlara verilen ehemmiyet-i kânûniyyenin nazar-ı tedkik-i fâzilâne-lerinden dûr kalmamış olduğunu gösterir ahvâldendir.

-mâba’di var-

Mardinîzâde: Ebu’l-Ulâ

* * *

HAKİKAT-I İLÂHİYYE İDRÂK OLUNAMAZ

Ulemâ-yı mütekellimînin çoğu sıfât-ı İlâhiyyeyi bilmekle teklîf vâkı’ olduğu hâlbuki zât bilinmedikçe sıfâtın bilinmesi mümkün olamayacağı cihetle hakîkat-ı İlâhiyyenin ma'lûm olması lâzım geleceğine zâhib oldularsa da Celâl Mahallî ve sâ’ir kibâr-ı mütekellimîn sıfât-ı İlâhiyyeyi bilmek için hakîkat-ı ulûhiyyetin bilinmesi icâb etmeyib bi-vechin-mâ ya’ni yalnız mevcûdiyetini bilmenin kifâyet edeceğini dermeyân ile künh ü hakîkat-ı İlâhiyyenin ma'lûm olamayacağını söylemişlerdir.

Hazret-i Musâ’dan Fir’avun (وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ)² yani “Rabbi'l-âlemîn dediğin şeyin hakîkati nedir?” diye su’âl etmiş iken, su’âlin mecrâsını tebdîl ile üslûb-ı hakîm ta’bir olunan meslek-i bedî’î dâhilinde idâre-i kelâm ederek cevâben “yer ile gök ve miyânelereindeki avâlimin Rabbi” buyurulması zât ve mâhiyet-i ulûhiyyetten bahsedilmeyeceğine delildir dederler. Ma'lûmdur diyenler cevâz-ı aklíden ma'lûm değildir diyenler vukû’dan bahsetmişlerdir diyerek aralarındaki nizâ’ı

nizâ’-ı lafziye ircâ’ edenler olmuş ise de birinci firkanın bâlâda gösterilen defilleri bu tevâihden uzaktır. Zât-ı ulûhiyyet ne şer’an ne de aklen fikir için cevelangâh olamaz. Çünkü insanın nazar-ı akılı hiss-i zarûret, tecrübe müsteniddir. Hâlbuki bi'l-icmâ’ bunların hiç biri hakîkat-i İlâhiyyenin in-kîsâfinâ vâsita değildir. Masnû’âta nazar, sâni’in künhünü if-hâmdan kâsîrdır. Ale'l-âde ma'mûlât-ı sanâ’iyyeye bakılsa görülür ki fâ’îlinin hakîkatini i'lâma kifâyet etmez. İnsan yеni yapılmış mükemmel bir binâ görür, binânın hîm-i inşâsında ustanın, mi’mârin mevcûdiyetine hükmeder. Fakat o mi’mâr ve o ustayı teşhîs edemez. İnsanlar tefekkûr ile me’mûrdurlar. Ancak me’mûrun-bih olan tefekkûr-i ulûhiyyeti cevelângâh-ı fikr etmek demek değildir. Masnû’ât ve ah-kâm-ı tabî’iyyeye nazar-ı sahîh ile Cenâb-ı Hakk’ın mevcûdiyetine istidlâl ve bu husûsda yakın hâsil etmek için mükevvenât ve orada cârî olan âsâr-ı kudret-i Samedâniyyede icâle-i fikir demektir. ³ Ma’nâ-yı celîli “Habîbim kullarımı semâvât ve arzda nasıl bir kudret-i bâliğanın hüküm-fermâ olduğunu tefekkürle emret” demek ki me’mûr olduğumuz tefekkûr kâ’imatda cârî olan sünnet-i İlâhiyye ve kavânîn-i tabî’iyyeye nazar ederek mevcûdiyet ve kudret-i fâtiha için delâ'il teksîriyle azamet-i ulûhiyyetin kulüb-i ibâddâ takrîrine hizmet eder yoksa künh ü mâhiyet-i Hakk’ı idrâke vesile olamaz.

Kavânîn-i tabî’iyyeye nazar denildi. Zîrâ âyet-i celîledeki zarfiyet, semâvât ve arza olan nazarın maksûdun bizzât olmayib belki orada hükümrân-ı tecelli olan Cenâb-ı Hakk’ın kudret ve sünnet-i İlâhiyye zâtının azamet ve kudrette istidlâl için olduğunu ifhâm eder.

(أَنْظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ) buyrulsa idi mücerred ecrâma nazarın kifâyet edeceğini ifhâm ederdi. Fakat âyet-i celîlede mak-sad, masnû’ât ile sâni’inin yalnız vûcûduna istidlâl değil, belki şu kubbe-i mînâ, bu arz-ı gabrânın her birinde cârî olan âsâr-ı kudret ve azametle hâlikinîn evsâf-ı celîlesine delîl onu sûreTİyle istidlâl etmekdir ki bunun için kavânîn-i tabî’iyyeye vukûf ister.

[282] Ahkâm-ı tabî’iyyeye sâlim bir fikir ile ittlâ’ hâsil edenlerle hiç vâkif olmayanları ma’rifet-i Hak husûsundaki yakınları bir değildir. Zîrâ medlûlün derece-i za’af ve kuvveti delîlin derecesine tâbi’dir.

Anlaşılıyor ki tefekkûr, bütün bütün zavâhir-i kâ’imatâ hasr-ı fikir olmadığı gibi zât-ı İlâhiyyeyi ihâtaya da sebeb olamaz. Gâyeti, mevcûdiyet-i Rabbaniyye hakkında istihsâl-i yakın, kudret-i bâliğâ ve rubûbiyeti müşâhede ile insanı zevk-yâb etmektir. ⁴ (وَإِنَّ إِلَيْ رَبِّكَ الْمُتَّهِي) Cenâb-ı Hakk mahcûb değildir. Çünkü mahcûb olsa idi vûcûd-i İlâhîsi mahsûr olurdu. Mahsûr ise hâsırının taht-ı kahrîndadır. (تعالى الله عن ذلك) Ancak ukûl-ı beşer onu idrâkten mahcûb ve kâsîrdir. Kendi mâhiyet ve ahvâl-i tabî’iyyesini bilmekten âciz olan akl-ı beşer mâhiyat-ı mevcûdeden hiçbirine şîbih olmayan hakîkat-i sübhâniyyeyi bi’t-tabî’ idrâk edemez. İnsanları e-

¹ “Boğulan herşeye teşebbübü eder” anlamındadır.

² Şu’arâ, 26/23.

³ Yûnus, 10/101.

⁴ Necm, 53/42.

serden mü'essire istidlâl tarîkiyle nazar ve tefekküre sevk etmek mü'essirin hakikatin keşf için olmayıb âsâr ve mükevvenâtdaki şu'ûnât-i sübâniyye ve letâ'if-i Rabbâniyyeyi görmekle evsâf-i celîle-i samedâniyyeye kesb-i vukûf etmek içindir. Bu takdîrde ilm-i hey'et ve hikmet-i tabî'iyye dersleri me'mûrun-bih olan tefekkûrûn mukaddimesidir. Gerçi terbiye-i İslâmiyye mâcibince daha hengâm-i sabâvetde ebeveyn taraflarından vukû' bulan telkinât ve âdetâ müstahse-ne-i İslâmiyyeden olan mevâ'iz semeresi olarak müslümanlar arasında Cenâb-ı Hakk'ın sıfatı sübâtiyye ve selbiyyesini, azamet ve kudret-i İlâhiyyeye kısmen istidlâl tarîkini bilmeyen nâdir ise de ilm-i hey'et ve hikmet-i tabî'iyye müntesiblerinin akl-ı selîm sahibi olanları şâh-râh-ı istidlâllerinde başkaca seyr ü hareket ederler. Bunların mütehassîsleri azamet-i rubûbiyyet karşısında beht u hayrettedir. Muhakkikin-i sûfiyyenin "ilim tezâyûd ettikçe hayret artar" demeleri bu nükteyi işrâb eder. Ulûm-i tabî'iyyeye vâkif olanlar dakâik-i kâ'inâti teharrî ettikçe yeni bir latîfe-i ma'neviyyeye tesâdûf ederler ki bu latîfe kudret-i bâliğanın nev-zuhûr bir enmûze-ci olur arz u semâ ve cevv-i hevâya mevdû' hazzâ'in-i gaybiyye ve serâ'ir-i tabî'iyye bî-nihâyedir. Bunlara muttali oldukça kudret-i fâtîra başka bir azametle tecellî eder. Nihâyet kâ'inâtdaki bedâyi'in esrârını istikâf husûsunda lâl kaldıkârını anilarlar da değil mâhiyet-i ulûhiyyeti takdîr, kuvve-i mübdi'a ve hikmet-i sübâniyyeyi bile ta'rif ve tahdîd edemeceklerini derk ile سبحان من تحيير في صنعه العقول. سبحان من (بقدره يعجز الحصول me'âliyle terennüm-sâz-ı hayret olurlar. Sathî bir nazar, basit bir tefekkürle bütün mükevvenâti ihâta eden hikmet-i bâliğaya bi'l-vukûf te'emmûlün, bu iki nazar ve istidlâlden mütehassil kuvvet-i îmân ile zevk-i vîcdânn aralarındaki fark Serâ ile Süreyya aralarındaki fark kadardır. İlâhatalı bir nazarın intâc edeceğî yakîn ve îmân, nâ-kâbil-i indîrâs ü zevâl sathî nazarın bahs edeceğî irfân ise örümcek ağı gibi hâffî ve ufak bir temâsa karşı mâyîl-i izmihâldir.) قُلْ أَنْتُمْ رُوَادُ الْأَرْضِ âyet-i celîlesindeki zarfiyet¹ مَلَكُوت (âyetlerindeki izâfetler hep bu dakikaya mübtenîdir. Melekût-i semâvât, hilkat-ı kâ'inatda fîkr-i beseri irşâd edecek dekâiyîk ve esrâr nâmütenâhîdir. İstikâf edildikçe hâtif-i ma'nevi "maksad ileridîdir" nidâsiyla cenâh-ı irfâna kuvvet vererek kaza-yî hayrete sevk ü i'lâ eder. Keşfiyat ilerledikçe fîkr-i beserin havza-i şümûl ve ihtiyâsından hâric nâmütenâhî esrâr-ı Rabbâniyye görülür. İşte o vakit zât-ı ulûhiyyeti en büyük idrâk, idrâk edilemeyeceğini derk etmek olduğu anlaşılır.

العجز عن درك الادراك ادراك
والبحث عن سر الذات اشراك

"Selânik'den"
Üsküblü Hâfız Ferîd

* * *

TERÂCİM-İ AHVÂL

[YÂD-I MÂZÎ]

en büyüklerinden addolunan acâ'ib-i seb'a-i âlemden biri idi. Rivâyet-i târihiyyeye nazaran "heykel"in irtifâ'ı iki yüz kadem bulunduğu halde bir ayağı medhalin bir kenarına ve diğer ayağı medhalin öbür kenarına ikâme edilmiş olduğundan en büyük yelken gemileri pupa hâlinde iki bacağı arasından geçip gider idi. Heykelin sağ elinde geceleyin sefâ'ine irâ'e-i tarîk etmek için bir fener var imiş. Bunun i'mâline milâd-ı Isâ'dan 300 sene akdem Chares tarafından başlanıp yirmi iki sene zarfında ikmâl edilmiş ve elli sekiz sene pâ-bercâ olduktan sonra vukû' bulan bir zelzele ile keñâr-ı bahre devrılmış, Hicret-i Seniyye-i Nebeviyye'nin ellinci senesine kadar heykel bu halde kalmış iken târih-i mezâkûrda evvel-i mülük-i Emeviyye tarafından cezîre feth edildikte heykel bir yahûdiye satılmış, râvînin hikâyesine göre heykeli iştirâ eden Yahûdi onu bozdurub dokuz yüz deve yükü tunç kaldırmış.

Ferdâsı gün Rodos'tan kalktı. Hava kûşâde ve fakat iki refîkin müfârakatinden gönüller gamgîn idi. Kemâl Bey bellî etmek istemiyor ise de gâh:

İşte meydân-ı hamîyyet kaçma ey cellâd-ı zulm
Yâ seni mahv eylesin Mevlâ cihânda yâ beni

Beyti ve gâh:

Ne efsûnkâr imişsin âh ey dîdâr-ı hürriyyet
Esîr-i aşkin olduk gerçi kurtulduk esâretden

Beyti gibi lisânnâna bilâ ihtiyâr tevârûd eden ebyât içinde münâderic te'essûrî kalbinden feverân ediyor idi. Eski neş'e ile değilse de yine bir aralık hayli sözler sohbetler edildi. Hanya da yoluna devâm ediyor idi.

[283] Kıbrıs

Derken Kıbrıs cezîresinde vâki' Tuzla Îskelesi'nin önüne geldik. Vapur alarga bir yerde durdu, burada da Kemâl Bey'i biraktı. Bu ikinci vedâ büsbütün dilsûz oldu. Bize o zaman öyle geldi ki gûyâ rûhumuz tecessüm etmiş de bizden müfârakat ediyor. Vapurun derûnu bir vahşet-âbâd kesisildi. Bu aralık nazarlarımız kaptanların dürbünleri yardımîyla Kemâl Bey'in bindiği sandalı iskeleye kadar ta'kîb ediyor idi. Karaya çıktıktan sonra yanına terfîk edilen süvâri zabtiyeleriyle birlikte ata râkiben cezîrenin sâhil boyunca sağ cihete doğru gittiğini de tâ gözden nihân oluncaya dek yine dürbünlerle mütehassîrâne seyrettik. Kemâl Bey nazarım dan nihân olunca şu beyit vird-i lisânum oldu:

ای غائب از نظر که شدی همنشین دل
میکویمت دعا و ثنا می فرستمت

Sûvârîlerin gittikleri tarîk Lefkoşe yolu olmayıb Magosa Kalesi'ne gider bir yol olduğunu vapurda vakityle Kıbrıs'ı görmüş olan bazı zâbitân söylediklerinden bu tehavvül nazar-ı hayretimizi celb eyledi. Bahri Bey de bir şey çitlatmadı. Bunun sîrr u hikmeti Akkâ'ya muvâsalatımızdan sonra anlaşıldı.

¹ En'âm, 6/75.

² Bakara, 2/164.

Üçüncü Kısım

Ye's ve hasret içinde Kıbrıs'tan ayrılib Akkâ'ya müteveccihen yine yolumuza devâm ettik. Biri birini müte'âkib üç refikden cüdâ düşen iki refikin ahvâl-i rûhiyyesini şerhe akvâl-i mesrûde kâfi ise o zamanki te'sirât-i kalbiyyenin tecessümüne de beyt-i âtinin misrâ'ı sâniisi kifayet eder:

Bulunca arz-i hâle ol şeh-i bîdâdi bir yerde
Beni bir yerde bulmuşlar dil-i nâşâdi bir yerde

Bahren bir hayli mesâfe daha kat' eyledikten sonra Akkâ karşısından kalesiyle mebâni'-i âliyyesiyle görünmeye başladı.

Akkâ

Bu melhame-gâh-ı beserde nice kereler dehset-engiz-i zuhûr olmuş olan vekâ'i-i harbiyye birden bire zihname hûcûm etti. Selâhaddin Eyyûbî'ler, ordu-yi Çelîpâyîler, Melek Eşref bin Kalavunlar, Tâhir Ömerler, Cezzâr Paşa'lar, Bonapartlar, İbrâhim Paşa'larla İngiliz Donanması birer birer gözümüzün önünden geçtiler.

Vapur Akkâ pîşgâhına tekarrüb ettiği zaman az kaldı oradaki taşlıklara çarparak tuzla buz olacak idi. Kim bilir biz de o vakit ka'r-ı nâyâb-ı deryâda tu'me-i dendân-ı mâhiyân mı olacaktı? Hele avn ü meded-i İlâhî ile sefînenin süvârisi kendine gelerek Hayfa'ya doğru tâhvîl-i çark-ı aâzîmet ettikten sonra tekrâr dönüp Kal'a-i Hâkâni'nin önünde kaya-liktan hâli bir yerde demir atmasıyla lehu'l-minne bir kazâ-i nâgîhâni'den kurtulduk. Ahîren Akkâ'da bulunduğu es-nâda Suriye sularında geş ü güzâr eden bir İngiliz mekteb sefinesi Akkâ önüne gelerek icrâ ettikleri manevralardan ora sularını karış karış bildikleri kemâl-i hayret ve daha doğrusu pek derin bir te'essûrle anlaşılmış idi.

Dâiren-mâdâr sûr ile muhât olan bu şehr-i kadîm üç fer-sahlîk nîsf-dâ'ire şeklinde bir koynun cihet-i şîmâliyyesinde denize doğru ilerleyerek âdetâ bir şîbh-i cezîre hâlini andırır bir burun üzerinde mebnâdır. Koynun diğer ucu cenûbda vâki' Cebel-i Kermel'in teşkil ettiği buruna müntehîdir. Surun deniz ciheti kısmen harâb olub bir çok yerlerinde gedikler peydâ olmuş ise de kara tarafından hâl o eski aza-metiyile satvet-nûmâ.

Akkâ'nın önüne gelişimiz latîf ve kûşâde bir sabâha te-sâdûf ettiğinden hurşîd-i âlem-tâbin şâ'sa'-i zerîni şehr ile civârını envâr-ı letâfete gark ediyor idi. Hâric-i sûrda câbe-câ mübârek hurma ağaçlarıyla müzeyyen besâtîn ile züm-rûd döşenmiş o bî-pâyân kirlar nazarlara pek halâ[ve]t veriyordu.

Şu sâha-i rûh eftâ-yi letâfeti epeyce bir müddet sey ettiğinden sonra ber-mu'tâd evvelâ Bahri Bey müte'âkiben Nuri Bey'le râkîmû'l-hurûf geminin filikasıyla iskeleye çıktıktı. Orada müctemi' seyirciler içinden geçerek bizi doğruca mutasarrif-î livânin ikâmetgâhı olan hâneye götürdüler. O târihde Ahmed Bey nâmında bir zât mutasarrif-î livâ idi. Lütûf ve nevâzişle bizi kabûl eyledi. Biraz otuructuktan sonra Bahri Bey vedâ' edib vapura avdet etti. Biz orada kaldık. Bu gibi ahvâl ve ezmânda ma'lûm olduğu üzere âfâkî öte beri konuşuyor ve mutasarrif beye hitâben inşaallah delâ-

let-i aliyyenizle güzel bir hâne tedârik ederiz diyor idik. Müşârun-ileyhin birden bire gözleri dolduğu gördüm. Nuri Bey bunun farkına varmadı. Bunun üzerine mutasarrif bey yine donecekmiş gibi bir vaz'iyetde yerinden fırlayıp gittikten sonra orada bulunan Tosun Ağa nâmında bir asker zâbiti: "Buyurun efendim" dedi. Kendisini ta'kiben ikâmetgâh-ı mutasarrifiden çıkararak ahîren öğrenmiş olduğumuz Akkâ Zindanı'nın bulunduğu mahalle doğru yürümeye başladık. Yolda Nuri Bey bana: "Rodos Mutasarrifi arkadaşlara sabah kahvaltısı vermiş ve kendilerine hâne tedârik etmiş olduğu halde acâybî bu zât bize böyle bir mücâmelede bulunmadı" diyor idi. Bir hiss-i kable'l-vukû' kabîlinden mi diyeyim, yoksa Kemâl Bey'in Kıbrıs'ta seyr ü hareketi Magosa tarafına müteveccih bulunduguna dâir zâbitlerin ânifen hikâye olunan sözlerinden ve burada mutasarrif beyin tavır ve vaz'ından zihnimde hâsil bir sânihanın eser-i delâleti mi olacak, her nedense ben de cevâben: Bu hâl kal'a derûnunda... -mâba'di var-

Bereketzâde: İsmâîl Hakkı

* * *

[284] HADÎKA-İ FİKRIYYE

MADDE VE MÂVERÂ-YI MADDE

"Evet, müteveffâ ona iyânen görünür ve konuşur, hatta size, başkasınca ma'lûm olmayan bir sırrınızı da söyler. Görürsünüz ki sûreti hiç değişimemiş, kalbi darabanda ber-devar. Bu aralık fotoğrafla resmini, hatta alçî ile alnının, yâhud başının şeklini alabilmek de kâbil olur. İşte fotoğrafla yâhud alçî ile alacağınız resim ve şekil, bilâhere sizin hayal ve evham içinde bulunmadığınızı isbat için bir bürhân-ı kat'î olur.

"Burada şunu da ilâve etmeliyiz: Bu tecessûd keyfiyeti vâsita-i ihzârin kuvveti üzerinde icrâ-yı te'sîr eden ervâhîn vesâtatîyle husûle geliyor ki o kuvvet de yine ervâhtan müsteârdır. Binâ'en-aleyh vâsitanın huzûriyle hâsil olan şu âsâr-ı hâriçiyeyi gören ulemâ indinde kat'iyen sâbit olmuştur ki bu mer'iyyât bizim cisimden mütemeyyiz, müdrik ve ba-de'l-memât muhalled bir rûhumuz olduğunu, nazîrini tasavvur kâbil olmayan bir bürhân-ı mülzem ile göstermektedir.

"İnsan öldükten sonra öbür âlemde bir hâlet iktisâb eder ki hakikatte kendi zâtından başka bir şey değildir. Bugün bulunmakta olduğu hâle gelince o bir hâlet-i muvak-kateden ibârettir. Eğer mutâli'in ispiritzîm müşâhedâtının sıhhatini bizzât tasdîk için uğraşırlarsa söylemiş olduğum sözlerde kat'iyen mübâlağa etmemiş olduğuma derhal kanâ'at hâsil edeceklerinden başka tetebbu' ve tedâkileri bir sûret-i ciddiyede tekerrür ettikçe i'tikâdları da o nisbette kuvvet bulur. Hâlbuki iddiâ edilen müşâhedât bâtil olsaydı elbette ma'kûs bir netîce hâsil olurdu."

Avrupa'da ilhâdin en büyük husemâsı meyânında fe-lekî-i şehr Camille Flammarión bulunmaktadır. Müşârun-ileyhin bu gibi mevzû'lara âid olan âsâri, beyândan müşâtagñîdir. Meçhûl ve Mesâil-i Ruhîyye'sinde müşâhedât-ı rûhiyyeyi muhâkeme, hâlât-ı muhâlifesini mukâyese ettiğten, cümlesini de kavânîn-i ma'rûfe-i tabî'iyye ile te'lîfe çalıştık-

tan sonra sıhhati kendince tahakkuk eden dört nazariye istihsâle muvaffak olmuştur ki –kitabının zeyline mukaddîmât-ı mesrûdesinin netâici olmak üzere dercettiği–o nazaryeler şunlardır:

1- Ruh mevcûddur, cisimden müstakil ve mütemeyyidir.

2- Rûh şimdîye kadar ve şimdî ilmin meçhûlü bulunan bir takım hasâ'ise mâliktir.

3- Rûh, havâssin mu'âvenetine muhtâc olmaksızın uzak bir mesâfeden mü'essir yâhud müte'essir olabilir.

4- Müstakbel vukû'undan evvel takdîr edilmiş ve kendini ihdâs edecek bir takım esbâb ile tahdîd olunmuştur. Bi-nâ'en-aleyh bazan rûh, o mukadder olan müstakbeli vukû'-undan evvel idrâk edebilir.

Flammarion şu dört nazariyenin sıhhatini berâhîn-i hissiyye ile isbât etmiştir. Mevzû'-ı bahsimiz olan kitâbin 246'ncı sahifesinde şu sözleri okuduk:

“İnsan anlamadığı, yâhud bilmediği, yâhud şüphe eylediği şeylerin kâffesini inkâr ile mecbûldür. Meselâ biz Heredot, Pelin gibi müverrihlerin âsârında çocuğunu fahzâ-i yûsründeki memesi ile besleyen bir kadından bahsolduğunu görünce vak'ayı bir hande-i istihzâ ile telakkî ederiz. Hâlbuki 1827 senesi Haziran'ının yirmi yedisinde in'ikâd eden Paris Cemiyet-i İlmiyyesi'nde böyle bir müşâhedenin sıhhati tekarrur etmiştir.

“Kezâlik biri gelerek bize, bir erkeğin karnını yarışır, içinden bir çocuk çıkmış ki o adam da ikizmiş.. Öylece herifin bedeninde senelerce mahbus kalmış.. Hatta sırrı-i şeyhûhete gelerek sakalı çıkmış, dese bu haberi bir hurâfe-i mahz olmak üzere kabul ederiz. Hâlbuki daha çok olmadı ki 56 yaşına gelmiş böyle bir veled-i meyyiti gözümüzle gördük.

“Heredot'un âsârını tercüme edenlerden biri diyor ki: “İskender'in karısı Rokzan'ın başsız bir çocuk doğurduğu hakkındaki rivâyeti akla münâffî bir şey addediliyorlar da râvisi Gîzyas'ı (Yunan müverrihlerindendir) batırıyorlar.” Ma'a-mâfih asr-ı hâzırdaki bütün ulûm-ı tabî'iyye kâmusları başsız doğmuş bir çok çocukların vücûdunu tasdîk etmektedir.

“İşte şu serdolunan misaller gibi daha birçokları vardır ki bizi ihtiyât ve basîretle harekete da'vet etmektedir. Zîrâ her şeyi vehle-i ülâda inkâra kalkışanlar cehele-i cemâ'attir. Biz bu kabilden daha pek çok misâllerî trâd edebildirdik. Lâkin teksîr-i mevâdin, kâri'în-i kirâm için bir fâide te'mîn etmeyeceğimi bildiğimizden yalnız şurasını söylemekle iktifâ edeceğiz ki, naklettiğimiz müşâhêdatın kâffesi usûl- tecrübe tamamiyle mutâbiktir.”

İşte bunların hepsi âlem-i ilimde¹ (انَّ اللَّهَ فُوِيْتَ عَزِيزٌ tarzındaki va'd-i İllâhînin tahakkukunu gösterecek. Binâ'en-aleyh aslâ ümid edilmeyen bir neticeyi intâc edecek gâyet mühim bir hareket-i i'tikâdiyye bulunduğuna delâlet etmektedir.

Aman ya Rabbi, kudretin ne büyütür! Bundan bir kaç sene evvel bir adam kalksaydı da ervâh ile mükâlemeye âid

sözlerini naklettiğimiz bu büyük adamların birisine, kendisinin şu beden-i maddîden başka bir de rûha mâlik olduğunu söyleseydi şüphesiz bir hande-i istihzâ ile mukâabele ederdi. Hattâ onu ni'met-i akıl ve idrâkten külliyen mahrûm addederek ya kendisiyle muhâtabaya tenezzül etmez, yâhud mahzâ bîcâre ile eğlenmek için bir kaç söz teâfîsinde bulunur idi. Lâkin bakınız şimdî kalkmışlar da bizim cehele-i şarkiyyûnumuzdan birinin söyleyemeyeceği sözleri söylüyorlar. Her biri ömrünün yirmi otuz senesini taharrî ve istihzâ ile red ve kabul ile geçiriyor. Sonra bir kitap çıkararak evvelce bir maddî-i mülhid iken ispiritizmin inâyetyile artık ruhî-i muvahhid olduğunu alâ-melei'n-nâs ikrâr ediyor. Bir gün evvel söylediğî [285] sözlerini bâtila karşı hakka, rezâile karşı fezâ'ile mu'în olan bir merd-i metîmin şiddet-i azmiyle bugün cerh ediyor. Bu hâl cidden şayân-ı te'accüb değil midir?

Evet, şümûl-i rahmeti, azamet-i hikmeti hayâle sıgman-yan Cenâb-ı Hak beşeri te'dîb husûsunda öyle vesâil yaratmış, o âvâre mahlûkun hırs ve şiddetini ta'dîl için öyle ve-sâit ibdâ' buyurmuştur ki bunlar dîde-i basîret ile tedebbur edilecek olursa insâni, girîve-i mehâlike düşmekten siyânet eden, sebil-i selâmete, şah-râh-ı felâha çikaran dest-i inâyet-i Hudâ derhal göze çarpar.

Gözünüzün önüne bir kavim getirin ki mütekaddimînin düştükleri girîve-i evhâm ve hayâlatı görmüşler; onların din nâmâsına taşındıkları bir takım mu'tekadât-ı bâtila yüzünden insâniyetin mâl-i zâyi'î olan hakikatten alabildiğine uzaklaşlıklarını, o kavâid-i i'tikâdiyyenin ise gün gibi celî bedîhiyâta karşı bile kalblerini perde-dâr ettiğini anlamışlar.. Evet, evvelâ gözünüzün önüne böyle bir kavim getirin de, sonra bunların bir delîl-i katî', bir bûrhanî-hissî ile müeyyed olmayan efkâr ve akâide karşı ne büyük bir nefret, ne derin bir kerâhiyet ile bakacaklarını tasavvur edin. Bunlar diyorlar ki; sîrf aklı olduktan sonra delîl ve bûrhanın ne hükmü olabilir? Çünkü çok defâlار müdrekât-ı aklın şah-râh-ı haktan udûl ederek insanı hakâyık ve hurâfatın beynini tefrîk edemeylecek kadar geniş bir takım safsata vâdilerine îsâl eylediği sabit olmuştur. Mütekaddimînî dâm-ı dalâl ve gaflete düşüren, nazar-ı imânlarını envâr-ı ma'rîfete karşı amâ-dâr eden sebeb nedir? Neden dolayı asırlarca bir takım nazariyat-ı hasîse, bir takım tasavvûrât-ı sâfile uçurumlarında yuvarlandılar da metâlib-i insâniyyenin gâyeti olan minhâc-ı hakîkati kendilerine karşı seddettiler, bunların hepsi de semend-i efkâra alabildiğine ruhsat-ı cevelân vermekten, ukulu, ahkâm ve eşyâyi idrâk husûsunda kemâliyle hür bırakmaktan değil mi? Kezâlik vicdan üzerinde icrâ-yi te'sîr etmekten geri durmayarak çok defâlار vicdânu bir tarafta, hakîkati diğer tarafta bırakmakta olan bir takım müessirât ve a'râzin vücûdundan haberdâr olmamalarından ileri gelmiyor mu?

Daha sonra diyorlar ki: İş böyle olur ve bir şeyin nefy ü isbatına yalnız delîl-i aklînin kifâyet edemeyeceği tahakkuk ederse vakâyî-i meşhûdenin şehâdeti, rûkn-i rekîn-i hissin müzâhereti olmadıkça hakîkât-i sahîhanın idrâkine yol olamayacağı tezâhür eder. İşte bundan dolayı kendileri bilâ-tecrîbe bir hakîkati teslime yanaşmazlar. Mahsûsâtтан başka bir şey kabul etmezler; mevcûdâtın mebde'ine insanların

¹ Mucâdile, 58/21.

me'âdina müte'allik mebâhisin kâffesini külliyen reddederler. Nitelim faslı-sâbıkta onların ser-âmedânından bulunan ustâd Letire'den naklen buralardan bahsetmiş idik.

Zaten bunların medâr-i felsefesi ulûm-i hakikiyyeden ibârettir ki bu ulûmun mevzû'u, mevcûdât ile mevcûdât üzerinde hâî-i nüfûz olan kavânîn-i tabî'iyye dâiresine münhasırdır. Bunun için ulûmu felekiyât, tabî'iyyât, kimya, riyâziyât, ilm-i hayât, ilm-i hey'et-i ictimâ'iyye nâmiyle altı kisma ayırarak, bu aksâmin mutazam halakâtta müteşekkil bir silsile vücûda getirdiğini ve o halkalardan birini elde edebilmek için fevkindeki halakâtı der-dest etmek lâzım geleceğini ve en birinci halkayı riyâziyâtın teşkil edeceğini söylediler. Daha sonra ma'ârifin kat'etmekte olduğu sebil-i terakkide üç mühim devir atlattığına zâhib oldular ki bunlardan birincisi devr-i dinî, ikincisi devr-i mâverâ'u-t-tabî'a, üçüncüsü devr-i ulûm-i hissiyye ve tecrübeiyedir. Bu son devir ise hâl-i hâzirdaki beşerin devridir.

Allah aşkına söyleyiniz ki ikâme-i berâhînde, fenn-i münnâzara ve cedelde ne kadar mâhir olursanız olunuz, havâss-i zâhirelerinin dâire-i idrâkine girmedikçe hiç bir nazariyenin sihhatine, hiç bir aslin vücûduna inanmak istemeyen şu gürûhtan birini nasıl olur da kendisinde bir rûh olduğunu ve bu âlemde mazhar-i memât olduktan sonra diğer bir âlemdede yeniden iktisâb-i feyz-i hayât edeceğine iknâ edebilirsiniz. Ne kadar belî olursanız olunuz, eliyle lems etmediği şeyi aklıyla tasdîka asla yanaşmayan bir adama karşı âlem-i melekût gibi bizim havâss-i galîzamızın idrâkinin fevkinde bulunan bir takım avâlim-i nûrâniyyenin, bir takım eşyânın vücûdunu nasıl isbât edebilirsiniz?

(وَعَنِ الْأُجُوْجِ لِلْحَقِّ الْقَيُّومِ وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا)
İnsanı fikren, hissen bu derecelerde meyyâl-i tecessüs, bu mertebelerde serbâz yaratmış olan Cenâb-ı Hak, o âvâre mahlûkunu ifrât, tefrît girîvelerine saptıkça şah-râh-i i'tidâle döndürmekten, serkeşlikte bulundukça inân-i ihtiyârını minhâc-ı sedâda doğru çevirmekten âciz değildir. İşte bu da bir hikmet-i bâliqâ-i ilâhiyyedir, Kitâb-ı Mübîn'inde² (كَتَبَ اللَّهُ لِأَغْلَبِينَ أَكَّا) buyurmuş olan Zât-ı Kibriyâ, ukûl-i âsiyyenin hangi taraftan ser-fürû-bürde-i inkıyâd olacağını, kulûb-i kâsiyyenin ne sûretle rikkate geleceğini, şu azametli, şu âlî cephelerin kendi huzûr-ı ceberûtunda hangi tarîk ile zemîn-sây-i huzû' olacağını elbette bilir!

Cenâb-ı Hak bidâyet-i emirde bu tuğyân içindeki kavme mühlet verdiği için bütün kâ'natı velveleleriyle doldurdular; olanca vüs'-i kudretlerini beşerin fitri olan akâidini pay-mâl etmeye sarfettiler; hatta artık ezhâna ilkâ etmiş oldukları şükkûk ve zünûn sâyesinde bütün âlem-i insâniyyetin zîmâm-ı idrâkâtına mâlik olduklarını, kulûb-i beşerdeki şu'le-i imâni ebediyyen söndürüklerini zannettiler.

Lâkin sonra Allâhu Zülcelâl bunlara kahir ve ceberûtîyle tecelli ederek silâh-i hucûmları olan müfteriyâti zîr ü zeber etti; mecrâ-yi efkârlarını birdenbire, evvelce oraya yanaşmaktan kat'iyen müteâliyiz zannında bulundukları bir sahaya doğru çevirdi. Artık akıllarını başlarına aldılar, [286] evvelce pûyân oldukları feyfâ-yi gulüvv ü ifrâti bin türlü

nedâmetlerle, te'essürlerle terkettiler. Bu mevcûdât için en yüksek alımları huzûr-ı azametinde secde-güzâr-ı huzû' edecek en müte'allî büyüklükleri, arş-ı celâl ve kibriyâsına dehâlet ettierek bir ilâh olduğunu, insanın bir rûhu bulunup o rûhun bedenden ayrılarak ya bir azâb-ı elimin, yâhud bir na'îm-i mukîmin kendisine âmâde bulunduğu bir âlem-i diğere gideceğini anladılar.

Aman ya Rabbî, daha dün kibir ve gurûrlarından burunlarını kabartarak akâ'idden velev birine kulak vermek küçüklüğünden pek âlî olduklarını, edyân-ı mevcûdeden hangisiyle olursa olsun mukayyed olamayacaklarını i'lân ile iftihâr eden sanâdîd-i maddiyûn, bugün kalkmışlar "Allahü Ekber" nidâsını göklere çıkarıyorlar; galatât-ı sâbıkalarını i'tirâf ile merhamet-i İlâhiyyeye ilticâ ediyorlar! Artık bilemem nasıl bir insan tasavvur olunabilir ki bu inkilâbı gözüyle gördükten sonra da kalbi îmân ile, dimâğı nûr-i sebat ve îkân ile lebrîz olmasın.

Milyonlarca halkın bâdî-i küfrü olan mezhebin te'sîs ederken Darwin'e muâveneti sebkeden, asrin en büyük fizyolojisti Russel Wallace gibi bir adamın o kadar azametten, o kadar i'timâd-ı nefisten sonra kalkıp şu sözleri söyleyebileceğini kim hatırlı getirebilirdi?

"Ben kendi mezhebime tamamıyla kâni' bir dehrî-i sırf idim. Hayât-ı rûhiyyeye, madde ve kuvvetten başka bu kâ'inat üzerinde bir âmil-i müessir bulunabileceğine inanmak hatırma bile gelmezdi. Lâkin bilâhare gördüm ki hissin şehâdetiyle sâbit bir takım havârik var. Evet, bir takım havârik var ki, inkâr ile galebesine imkân yok... Ben bunların ervâha mensûbiyetine inanmadığım uzun bir müddet zarfında eşyâ-yi sâbite ve müsbete olduklarını i'tirâfa mecbur oldum. Sonra bu müşâhedât yavaş yavaş akılda yer etmeye başladı. Lâkin öyle sırf nazarî ve tasavvûr bir sûrette değil, belki birbirini ta'kîb etmekte olan ve ervâha nisbet edildikçe kurtulmak kâbil olmayan diğer müşâhedâtın te'sîriyle oldu."

Zâten kâri'în-i kirâm yukarıda bu kabilden olarak bir çok şehâdetlere, i'tirâflara tesâdûf etmişlerdi ki kâffesi de riçâl-i ulûma, kibâr-ı erkân-ı funûna mensûb idi. Daha ziyâdesine ise bu muhtasar kitabın hacmi müsâ'id değildir.

Bakınız Cenâb-ı Hak kulûbe âriz olan emrâzi nasıl tedâvî ediyor? Cerîha-dâr olmuş dimaçlara, hislere ne gibi ilâçlarla iltiyâm veriyor. Bu adamlar kalkmışlar, biz ancak havâssımızla idrâk edebildiğimiz eşyâyi tasdîk ederiz başkasını tanımayız. Halkın âlem-i gayb diye vücûd vermek istedikleri şey mâdem ki havâssımıza mestûrdur, eşyâ-yi mer'iyye gibi tahakkuku mümkün değildir. Bizce vehm-i sırttan ibârettir... diyerek nûr-ı imâni söndürmeye hazırlanmışlar iken Cenâb-ı Hak bunların piş-gâh-ı im'ânında -havâssa görê meç-hûl olan- o âlem-i gaybin nâ-mahdûd menâfizinden bir ufaçık menfez açıverdi, kendilerine de o menfezi his ile, müşâhede ile tâhkîk edebilecek bir kuvvet verdi, ³ (لَنَلَا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حَجَةً).

İşte bunların kâffesi Hâlik-ı Hakîm'in gâye-i ibdâ'ı olmak üzere yarattığı, nev'-i beşer hakkındaki re'fet ve merhameti âsârındandır. Daha müstakbelde ne kadar havârik

¹ Tâhâ, 20/111.

² Mücâdile, 58/104.

³ Nisâ, 4/165. Metinde sehven ilk kelime (كِبَلَ) yazılmıştır.

zuhûr edecektr ki Allâhu Zülcelal Kitâb-ı Kerîm’inde va’d-i Îlâhîsinin tahakkuku için onları birer birer gösterecektir. **(وَلَعْنُمْ نَبَأٌ بَعْدَ جِنِّ)**¹

MEVÂ’İZ

Mukarriri: Manastırı İsmâîl Hakkı
Muharriri: Sirozlu Hâfız Eşref Edîb

60 Ders – Mayıs sene 1325

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ。بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَى شَرِيعَةٍ مِنَ الْأَمْرِ فَاتَّبِعُهَا وَلَا تَتَّبِعُ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ。إِنَّهُمْ
لَنْ يُعْنُوا عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَإِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمُ أَوْلَيَاءُ بَعْضٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ
الْمُتَّقِينَ。هَذَا بَصَارَتِ لِلْتَّائِسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْقَوْمِ يُوقَنُونَ.
صَدَقَ اللَّهُ الْعَظِيمُ.

Sure-i Câsiye [45/18-20]

Habîbim Ahmed, Resûl-i Kericimim Muhammed! Bilirsın, Benî İsrâ’îl enbiyâsı gelib geçtikten sonra seni âhir zaman peygamberi olarak gönderdim, hâtemü'l-enbiyâ kıldım; ve öyle bir şerî'at-ı celîle üzerine ta'yîn eyledim ki şerî'âyi-i salîfînen güzidesi...

İşte o şerî'at-ı münevvereye sen dâimâ ittabâ' eyle. Yani ahkâm-ı celîlesini tamâmen icrâ et. Şerî'-i şerîfe temessükde dâim ol. (وَلَا تَتَّبِعُ) Sakın ittabâ' etme neye? (أَهْوَاءَ) (الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ) Hakîkat-i hâlden bî-haber, dünyaya tapmış, şehvetperest cühelânın re'yine, onların hevâ ve hevesine tâbi' olma...

Hakîkat-i hâl budur. Şerî'-i şerîf-i enver sana her türlü dünya ve âhiret hareketini, sa'âdet-i beşeriyyeyi beyân etmiş, te'mîn etmiş, hani ya bir çok cühelâ var, hakîkat-i hâlden bî-haber, hevâ ve heveslerine mübtelâ olmuşlar... Onlardan sakın, onların şehevâtına, müstelzâtına uyanlar onlarla beraber hazırlanacak, bütün ümmetine teblîğ eyle, ihbâr eyle: Bunların mesleğine gitmesinler, zîrâ âhiret harâb oluktan sonra dünyâca da bir fâ'ide göremezler.

[287] (إِنَّهُمْ لَنْ يُعْنُوا عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا) Ale't-tahkîk câhiller münâfiıklar, hâlinler Allah’ın azâbını senden def’ edemez. Gazab-ı Îlâhî teveccûh ederse. Yani şerî'-i şerîfe nî'âyet etmediğin için, meslek-i müstakîme sâlik olmadığın için Allah gazab ederse onlar seni kurtaramaz; ne dünyâda, ne âhirette selâmetini te'mîn edemezler.

(وَإِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمُ أَوْلَيَاءُ بَعْضٍ) Zâten onlar sana sevmeler. Ciddî olarak sana hizmet etmezler. Belki zâlimler dâimâ birbirinin dostu, birbirinin yâr ü yâveridir. Çünkü menfa’atları icâbînca onlar dâimâ birbirlерine mu’âvenet ederler.

Cinsiyet, inzîmâma illetdir. Beyinlerinde o zâlimlikteki iştirâk yok mu; birbirlerine himâyeyi îmâ ediyor. Hak ve hâkîkate hicbîr vakit tâbi’ olmazlar.

(وَاللَّهُ أَعْلَمُ الْمُتَّقِينَ) Müttekilerin velîsi ancak Allah’tır. Şerî'ate ittabâ' eder, Allah’tan korkarsanız, takvâ yolunu tutarsanız herkes sizden korkar; hiç kimse size bir zarar eriştiremez.

Nasıl ki Mesnevî'de zikrolunur:

هر که ترسد از حق و تقوی کرید

Allah’tan her kim korkarsa, takvâ yolunu ihtiyâr ederse... Helâl ve harâmi tanır, doğruluğa hâdim olur, ümmetin selâmetini düşünür, dâimâ menâfi’-i müslimîni teharî eder; böyle olan kimseler tabî’î Allah’tan korkarlar... Bunlar emîndirler, dâreynde mes’ûd olurlar.

ترسد ازوی انس و جن و هر که دید

Allah’tan korkub takvâya mülâzîm olduğu için insâcinden her kim görürse heybetinden titrer. Mesnevî-i Şerîf’de bu kışsa mezkûrdur. Hazret-i Fârûk’u görmek için Kayser elçi göndermişdi. Mesnevî’de ber-tâfsîl beyân olumuştur. İlbret-âmîz bir kissadır.

Hazret-i Ömer'in hilâfeti hengâmında Kayser elçi gönderdi, gidib görsün: Nedir bu dehşet? Nedir bu heybet? Şehâmeti bütün dünyayı titretmiş, adâleti bütün âlemi hayrân eylemiş... Bilhassa en akilli vezirini gönderdi: – “Git, anla dinle” dedi, “tâhkîk-i ahvâl eyle, bu nasıl şeydir? Bu ne şöhret, bu ne heybettir?.. Yakından gör, anla. Dünyaya bu kadar pâdişahlar gelmiş, hangisi böyle titretmiş ortalığı? İncedeninceye tedâkî et. Bunun ledünnyâyatını anla!..”

Elçi geldi Medîne’ye; fakat mütenekkiren, tebdîl-i kıyâfetle. Bir hayli gezdi dolaştı. Sokakları, evleri, sâ’ir görülecek yerleri gördü. Bir gün akşamda kadar gezdi, pâdişah sarayını arıyor. Hazret-i Ömer'in sarayını bulub görmek istiyor. Gördüğü mesâkînden hiç birini benzetemiyor. Zâten Medîne’de saraya benzer bir şey yok. Evler hep birbirine benzer şekilde, yek diğerinden öyle mühim bir farkı yok. Hayretde kaldı. O gün öyle geçti. Ertesi gün bazı kimseleri gördü, su’âl etti:

– Cânîm, burası değil mi âlem-i İslâmîyet’in makârî hilâfeti?

– Evet.

– İyi, ama ben burada hiçbir saray göremedim. Kasr-ı hümâyunu ziyâret...

– Ne söyledin? Ne söyledin?..

– Canım, sizin pâdişahınız yok mu? ...

– Evet, bir emîrimiz var ki halîfe-i müslimîndir.

– Pek’alâ işte. Ona mahsûs elbette bir yer olacak ya?

Şöyleden farklı, büyük bir konak, bir mâbeyn, bir saray...

– Hayır hayır, dediler, herkes gibi bir evi var. Fakat bu vakit evinde bulamazsin. Şimdi gezer, dolaşır. Kim bilir nededir? Ne işe gitmiştir.

Döndü, dolaştı; nihâyet bir kadına tesâdûf etti. Sordu; Kadın:

– Medîne hâricinde bir hurma ağacı altında gördüm, dedi, git şimdi orada bulursun...

Gitti Medîne hâricine çıktı. Baktı hakikaten bir zât orada yatıyor; “dere”sin de yani turasını da yastık yapmış, âdetâ uyuyor.

Hazret-i Ömer'in turası pâdişahların kılıçından, topundan, tüfenginden, hepsinden metîndir. Kirbaç gibi büklümüş, deriden filândan, her nedense. Herkesi titretmiş. Vuracağına bir kere vurur, âsileri, hırsızları onunla terbiye eder. Öyle değil mi? Herkes hakkına râzi olmuyor. Başkasına

¹ Sâd, 38/88.

tecâvüz edenler de bulunur. Eğer bunun öni alınamayacak olursa cem'iyet-i beseriyye pâyidâr olamaz. Âşileri te'dîb lâzım gelir.

Müstehak olanlara bir kere indirirdi. İki def'a vurmağa hâcet yok. Islah olursa olurdu.

Gitti, baktı, Hazret-i Ömer'i gördü. Orada uzanmış yatıyor...

Çok ibretler var bu kissada. Mesnevî'nin tercumesinde tafsîl olunmuştur. İkinci cildindedir... Geldi uzaktan ayağı üzere durdu. Fakat vücûduna bir titremek arz oldu.

Geldi elçi dûrdan etti kıyâm
Lerze düştü cismine ammâ temâm
Nâ'im iken heybet-i zât-i Ömer
Elçinin kalbinde oldu kârger
Dedi nefsinde görüb bunca şehân
Oldu meşhûdum selâtin-i cihân
[288] Şehlerin bende yoğiken satveti
Aklim aldı bu vücûdun heybeti

– Bu kadar pâdişahlar gördüm, bu kadar azametli sultânlarla görüştüm, fevkâl'âde debdebe ve dârâtlar müşâhede eyledim. Hangisinden korktum? Hangisi bende küçük bir eser-i hasyet husûle getirebildi?.. Fakat bunun huzûrunda bir başka türlü oldum. Heybetiyle aklımı aldı. Mehâbediyle vücûdumu lerzân etti.

Durdur bir müddet orada, bekledi. Biraz sonra Hazret-i Ömer uyandı, gözünü açtı...

Geçen gün Hazret-i Fârûk'un mesleğine dâir biraz söyledim. Bütün gece kol gezzerdi. Bizzat dolaşırdı. İbâdüllâhî muhâfaza için, memleketin ahvâlini tefâhhus için. İşte bazen böyle bir ağaç altında oturur, istirahat ederdi. Bu kissayı İmam Gazâlî de *et-Tibrü'l-Mesbûk fi Nasîhatü'l-Mülük* kitâbinda zikretmiş. Pâdişahlara nasîhat için te'lîf edilmiş bir kitâb, Farisice olarak, diyor ki:

Geldi, Hazret-i Ömer'i öyle pür mehâbet görünce kendisini bir hayret ve dehşet istîlâ etti. Kendi kendine söylemeye başlıdı:

عدل فامت ونمث وملكتنا بجور فلا جرم لا يزال (ساهر)
Anladım, anladım... Gelmiş uyurusun. Kimseden korun yok. Çünkü sen âdilsin. Ama bizim pâdişah –Kayser-i Rum– böyle değil. Zâlimdir o. Can yakıyor. Onun için dâimâ korkuyor. Burada değil, sarayda bile rahat uuyuyamaz. Biliyor ki herkes ona hasım. Çünkü kendi de onlara hasım. Kendi kalbindeki hissiyata bakıyor, yaptıklarını düşünüyor. Onun için emîn olamıyor.

Sonra efendim, Hazret-i Ömer uyandı. Gözlerini açtı. Bu zâtda iki adım gitti: "Selâmün aleyküm" dedi. Hazret-i Ömer "ve aleyküm's selâm" diye mukâbele eyledi. *Mesnevî*'de yazılıdır bu selâm. Elçinin selâmını aldı. Hâlbuki müslüman değil. Demek gayr-i müslime selâm verilirmiş. Selâm çünkü bir te'mînatdır. "Benden sana zevâl erişmez, korkma" demektir. Elçiye de böyle bir te'mînat vermek lâzım. Yabancı çünkü. Bakıcı ki titriyor, korkuyor. Bi't-tabî' onu te'mîn lâzım. Onun için öyle dedi:

– Ve aleyküm's-selâm, emîn ol korkma! Nedir bu titremen, bu korkmak? Korkacak bir şey yok, benden mi çei-

kiniyorsun? Ben bir şey değilim. İslâm olmaktan başka benim bir izzetim yok. Ben de senin gibi girdâb-ı butlândâ ka�ımlıktım. Lehü'l hamd dîn-i İslâm beni azîz etti. Bende başka bir şey yok. Sâ'ir müslimînden benim farkım yok. Sâlikî bulunduğumuz bu dîn-i celîl bize adâleti emretti. Gerek hukûk-ı nâsî, gerek memâlik-i İslâmiyyeyi muhâfaza lâzım. Bu vazifeyi ifaya çalışıyorum... Siz kimsiniz? Nereden geldiniz? Söylediniz. Maksadınızı anlayalım da elimden gelirse iyilik ederim. Kimseden bir şâkâyetin olursa te'dîb ederim. Bu memlekeleri adâletle ma'mûr ve âbâdan eylemeğe gayret ediyorum. Îsterim ki bütün cihân bizim şems-i adâletimizle müstağrak-ı nûr olsun...

Halfeler böyle olacak değil mi? Nasıl ki bir kere Şâkîk-ı Belî hazretleri Hârûn-î Reşîd'in huzûruna girmiştir.

Harûn: – Bana nasîhat verir misin? dedi.

Hep pâdişahlar böyle büyüklerden nasîhatler alırlar. Belki bir te'sîr olur diye. Onlar da söylemekten çekinmezler. Pâdişahlar nasîhat alır, du'a alır. e'âzamın re'yini sorar, maslahat ne ise anlamak ister. Bu büyük vazifedir. İşte Hârûn bu hasletde bir pâdişah-ı kerîmî'l-hisâl idi. Onun için Şâkîk-ı Belî'den nasîhat istedi. Hazret-i Belî de: –Efendim, dedi, siz her şeyi biliyorsunuz, kitablarda görmüşsunuzdur. Tefsîre hadîse de vâkfînsiniz.

Zâten Hârûnu'r-Reşîd fukahâdan, ulemâ-yi hadîsdendir. Namazı, takvâsı ma'rûfdur.

– Bir kere Çin diyârına seyahate gittim, dedi; eski zamanlarda dervîşlik ederdim, seyahat ederdim. Orada onlarin bir pâdişâhı vardı. Ama tam pâdişâh. Haber aldı geldiğiimi. Yabancı bir adam geldi, diye görüşmek istemiş, gittim, bazı şeyler konuşduk. Konuşurken ağlamağa başladı.

– Ne ağlarsın? dedim

– Ah, dedi, bir iki gündür olmayan bir şeydir oldu: Kulakları sağır oldu. Güç işitiyorum senin söylediklerini. Buna yanmam. Eğer bir bîçâre gelir de derdini anlatırsa iyi işitemeyeceğim. Şimdi zâlimler fırsat bulacak. Halbuki bizzat tâhrik benim borcumdur. Âbâ-iecdâdîmdan böyle gördüm. Fakat şimdi sağır oldum. Korkarım ki hak gelecek. Herkes derdini ismâ' edemiyor. Lâkin bir çâre düşündüm, yapacağım.

Hakikaten baktım dellâller bağırrı: Her kimin derdi olursa pâdişâhimiz fermân etti o insan kırmızı elbise giyecek. Onan bilecek ki derdi var. Başka şey giymeyecek, yalnız kırmızı elbiseyi lâbis olarak saray önüne gelecek. Böyle bilecek mazlumları...

Bak bu pâdişâhın hulûs ve gayrette! Hâlbuki ya Bûdî'dir, ya Mecûsi, sen ise Ehî-i Beyt'en bir halîfesin. Bundan ziyyâde adâlet etmelisin!...

İste Hazret-i Ömer efendimiz bizzat gezer, teffîs ederdi. Bu zâta da öyle fermân buyurdu: – Var mı bir derdin?.. Belâli ki hâriçten gelmiş. Sefîr olduğunu anladı. Sonra bir hayli konuştular. Sefîr de gâyet âlim. Ahvâl-i rûha dâir bir bahis açtı:

Mahall-i İdare:
Dersa'âdet'te Bâbâlî Caddesinde
İdare-i Mahsusâ

İhtâr: Mesleğimize muvâfik âsâr-1 ciddiyye
ma'âl-mennûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr idâde olunmaz.

SIRÂTIMÜSTAKİM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukuk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbîdîn - H. Eşref Edîb

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	60	30
Vilâyatta	80	40
Memâlik-i ecnebiyyede	80	47

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
10 Temmuz 1324

Dersa'âdet'te Nûshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevi
20 kuruş fazla alınır.

Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

15 Temmuz 1909

27 Cemâziyelâhir 1327

Perşembe 02 Temmuz 1325

İkinci Cild - Aded: 45

[289] CÂSUSLUK, HAFİYELİK SIFAT-I LA'ÎNESİ

Bu san'at-ı mefsedetkârânânenin esâs ve mebnâsı harâm-ı kat'î olan nemîme ve tecessüs hisâl-i redî'sinden ibâretdir. Maslahat-ı âmmeye te'alluku olmayan tecessüs-i ahvâlin ¹ (نَسْسُوا لَنْجَسُوا) nass-ı kerîmi ile tahrîm buyrulmuş olduğu ma'lûmdur. Nemîmenin hurmeti de kat'î olub kebâ'irden ma'dûd bulunduğu bî-iştibâhtır. Çünkü mürtekibi hakkında va'-îd-i şedîd vârid olmuştur. Bu ise ittifâk-ı ulemâ ile ma'siyetin kebîre olması delâilindendir.*

Nemîme hakkında va'id-i şedîdi muhtevî olan nusûs-ı şer'iyyenin biri ² (هُمَّزَ لَعْنَةً لُّعْنَةً) nazm-ı celîlidir. Ma'nâ-yı şerîfi: Hümez ve lümezi i'tiyâd eden her şahs-ı fâcire azâb-ı elîm, helâk-ı azîm lâhîk olacaktır. "Hümez" fi'l-asl "hezm" gibi kesretmek, "lümez" ta'n eylemek ma'nâsimadır. ³ (لَعْنَةً تَلَمِّزُوا أَنفُسَكُمْ) kavîl-i kerîminden bu ma'nâya mahmûldür. Yani ey mü'minler! Yek diğerinize bi-gayr-i hakkın ta'n ü teşni' etmeyiniz. İhvân-ı dinden "enfûs" ile ta'bır buyrulmuştur. Çünkü bütün mü'minler nefs-i vâhîde hükmündedir. Yâhud ta'n ü zemme bâ'is olacak efâl ve ahvâlden mücânebet ediniz. Zîra böyle şeyleri irtikâb eden kimse kendi nefsine ta'n etmiş gibi olur.

"Hümez ve lümez" bir adamın veya kavmin nâmus ve i'tibârını kırmak, giybet ve nemîme, ifk ve iftirâ ile bir kimse hakkında tecâvûzât-ı lisâniyyede bulunmak ma'nâsında şâ-

yî' olmuşlardır. Burada (هُمَّازٌ مَّشَّاعٌ بَنْبَهِمْ) nazm-ı kerîmi delâletiyle "hûmeze" hâl-i giyâbında bir kimsenin ayib ve kusûrunu yâd eden, "lümeze" de her hangi nâ-meşrû' bir mak-sadla nemmâmlıkta bulunan şahıs ile tefsîr olunur. "Nemîme" lügat-i Arabîye'de bir şahsın âhara te'alluk eden nâ-sezâ kelâmını mütekellimün fihe nakletmeye denir. Fakat İhyâ-i Ulûm'da beyân olunduğu üzere örf-i şer'de ale'l-îtlâk hetk-i setr ve ifşâ-yı sirdan ibâret olub ber-vech-i âfî ta'rîf olunur.

Nemîme = Kesfi mekrûh ve bâ'is-i te'essûr olan bir kavl veya fi'li – velev remz ve îmâ sûretyile– keşf ve izhâr etmekti. Gerek takrîr, gerek tahrîr ile olsun, ihbâr olunan kavl veya fi'ilde gerek ayib ve nakîsa kabîlinden olsun, gerek olmasın. Eğer nekâyîs cümlesiinden ma'dûd olursa giybet ile nemîme ictimâ' ederek ma'siyet-i vâki'a tezâ'if etmiş olur. İfşâ-yı sîrrin cevâzî bir hakk-ı meşrû'un muhâfazası maksa-dıyla olmak sûretine münhasırdır. Ve illâ harâm-ı kat'îdir. Meselâ bir kimsenin mâl-ı gayri gizlediğini gören zât meşhû-dun lehin hakkını ihyâ için ifâ-yi şehâdet edebilir. Fakat kendi malını ihfâ eylediği görüldükte ihbâr edilmesi harâm olan nemîmede dâhildir.

Kitâbu'z-Zevâcir'de İmam Nevehî rrahme hazretlerinden naklolunduğu üzere izâle-i fesâd gibi bir maslahat-ı azîme iktizâ ettiği takdirde nemîmeden hurmet zâ'il olur. Bi-nâ'en-aleyh bir kimsenin nefis ve malına yâhud evlâd ve iyâline ta'arruz vukû' bulacağı veya devlet ve memleket hakkında bir fesâd ikâ' edileceği hissolundukta alâkadar o-lanlara ihbâr etmek lâzım gelir. O halde –bâlâda işaret olunduğu üzere– tecessüsün hurmeti de zâ'il olacağından takhîkat-ı lâzime icrâsiyle te'mîn-i selâmet vâcib olacağı emr-i aşîkârdır.

¹ Hucurât, 49/12.

* Makâle-i sâlifede zikrolunduğu üzere bir hadîs-i şerîfde nemmâm-bed-nâm hakkında tel'in-i nebevi vürûdü da nemîmenin kebâ'irden olmasını isbâta delîl-i kâfi addolunabilir.

² Hümeze, 104/1.

³ Hucurât, 49/11.

⁴ Kalem, 68/11.

İrtikâb-ı nemîme bazen mücerred yâve-gûluk, fuzûl-i ke-lâma ihmâmâk [290] sâ'ikasıyla olursa da ale'l-ekser mahkiyyün anha îsâl-i mazarrat, mahkiyyün lehe muhabbet ve sadâkat ibrâziyla ictilâb-ı menfa'at ağrâz-ı fâsidesinden neş'et etmektedir.

Si'âyet ta'bîr olunan kîsm-i eşna'ı dâimâ bu takım ağrâz-ı fâsideye müstenid olacağından bu meslek-i hâ'inânenin sâlikleri sâ'iyyün bi'l-fesâd addolunurlar. Sâ'iyyün bi'l-fesâd olanlar ise esta'izübi'llah¹ (أَئُمَّا جِرِؤُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يَقْتَلُوا أَوْ يُصْلَبُوا أَوْ تُقْطَعُ أَيْمَانُهُمْ...الخ) âyet-i celîlesi mücебince cezâ-yı dünyevîye, cinâyetleri de recesine göre katl ve salb ve nefy gibi ukâbât-ı elîmeye müstehak bulunurlar.

Devr-i Hamîdi'de jurnâlcılığı iltizâm edenler mahzâ bu fîkr-i fesâd ile âmil oldukları için verdikleri jurnâllere akl u hayâle gelmeyen ihtimaller, hânümân söndürecek iftirâlар derc ederlerdi. Tâ ki bu sâyede arzu ettikleri te'sîrat-ı mef-sedetkârâneyi görsünler ve ihtiâsât-ı behîmiyyelerine kavusharak karîru'l-ayn olsunlar. Nasîl ki gördüler de, oldular da fakat nass-ı sâlîfi'z-zikr-i Fûrkânîye misdâk olarak âkibetü'l-emr "ale'l-ekser" cezâ-yı lâyiklerini da bulduklar.

Yine İhyâ-i'l-Ulûm'da tavsiye buyurulduğu vechile kendisinden nemîme ve si'âyet vâki' olan zât üzerine şer'an ve aklen altı vazîfe tereddüb etmektedir. 1) Nemmâm-ı fâsik ve merdûdu's-şehâde olmasına mebnî kelâmını red. 2) Kendisini tekrardan nehy ü zecr. 3) Nezd-i Bârî'de mebözû olmasından dolayı şahsından teneffür. 4) Kendisine istinâd vukû' bulan şahs-i gâ'ibe sû-i zandan ictinâb. 5) Tahkîk-i keyfiyet için tecessüs ve istitlâ'ı terk. 6) Îsnâd-i vâki'î âhara hikâye ile fi'l-i-mezkûre iştirâkten hazer etmek. Bu vazâ'ifin cümlesi delâ'il-i mu'tebereye müsteniddir. Eslâf-ı dîn, e'imme-i müslimîn hazerâtı bu yolda hareket ederler, bu vesâyâyi hakîmâneye ri'âyetde bulunurlardı.

Nasîl ki hulefâ-yı kirâmdan Ömer bin Abdülazîz hazretleri – kendisine böyle bir ihbâra tasaddî eden şahsa söyle mukâbele buyurmuşlardı. "İstersen tedâkîk-i keyfiyet edelim eğer sözünde kâzîb çıkarsan فَإِسْقُّ بِنَبِيًّا أَنْ تُصْبِبُوا² (أَنْ جَاءَ كُمْ فَاسْقُّ بِنَبِيًّا أَنْ تُصْبِبُوا) âyet-i celîlesine mâ-sadak olursun, eğer sidkin tebeyyûn ederse nazm-1 kerîmînde mezkûr evsâf-ı kabîhayı alırsın, istersen hakkında afv u igmâz ile mu'âmele eyleyelim".* Herif nâdim olarak "Yâ Emîra'l-Mü'minîn afv buyurun bir daha böyle tehlikeli işe cûr'et etmem" dedi.

Kezâlik bir şahis hükemâdan bir zâtı ziyyâretle ihvânîndan biri hakkında gammâzlîk eyledikte söyle cevab vermiş idi. "Bu hareketinle sen üç cûrüm ve cinâyet birden işledin. Sevdigim bir zâtı nazarîmdan düşürün, fâriğ olan kalbime endîse verdin, şîmdîye kadar emîn tanıldıgım nefsinî töhmetli ettin."

¹ Mâ'ide, 5/33.

² Hucurât, 49/6.

³ Kalem, 68/11.

* Müşârun ileyhin bu mukâbele-i dindârâneleri İmâm Ali Efendimiz hazretlerinin yine böyle bir gammâza hitâben şeref-vârid olan ياهذا نحن نسأل عما قلت فان كنت صادقاً مقنعاً وان كنت كاذباً عاقيناكم وان (kelâm-ı kerîmelerinden muktebes olsa gerektir.

Bir gün hulefâ-yı Emeviyye'den Süleyman Halîfe tâbiîn-i kirâmdan İmâm Zûhrî (r.h.) hâzır bulundukları halde huzûruna dâhil olan bir zâtı aleyhinde bir söz sarf etmiş omasıyla mu'âtebe ediyordu. Onun inkârdâ bulunumasına binâ'en halife "Bana ihbâr eden kimse sâdik ve mevsûku'l-kelâm bir zâttdır." dedi. İmâm-ı müşârun-ileyh "Hayır! Nemmâm olan kimseye sâdiktir, kelâmi mevsûktur denemez. Çünkü nass-ı katî ile fiski mütebeyyendir." buyurdular. Bunu üzerine o zât affolundu.

Hasan Basîrî hazretlerinin * kelâm-ı şerîfleri de büyük bir ders-i hikmettir. Nemmâm olan şahistan teneffür ile onun kelâmına, sadâkatine i'timâd edilmemek muktezâ-yı kiyâset olunmasını iş'âr ediyor. Bu iş'ârin aynı isâbet olmasında istibâh olunması. Çünkü -bâlâda îmâ olunduğu vechile- şâhs-ı nemmâm kizb ve giybeyt, gadr ve hiyânet, nifak ve hased, kin ve adâvet, ifsâd-beyne'n-nâs gibi hisâl-i zemîmeyi câmi' olduktan başka Cenâb-ı Hakk'ın vaslini emr ü fermân buyurduğu esbâb-ı ülfet ve ictimâ'ın kat' ve izâlesine sâ'i olmaktadır. Binâ'en-alâzâlik esta'izübillah⁴ (وَيَقْطَعُونَ مَا أَمْرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوَضِّلَ وَيُمْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ nazm-ı celîli mücебince nemmâmın bütün mesâ'isi hûsrân-ı azîm ile neticelenmek emr-i zarûridir. Bundan dolayı meslek-i bâtilini terk etmek istese de muvaffak olamaz. Bugün sana jurnâl veriyorsa iktizâ-yı hâle göre hareketle yârın da seni jurnâl etmeye çalışacağı aslâ şüphe götürmez.

Si'âyet izâh olunduğu üzere nemîme envâ'ının aglez ve akbehidir ki hükümdâr ile sâ'ir erbâb-ı nüfûza îsâl edilen nemâ'im bu nâm ile yâd olunur. Nasîl ki bazı hukemâ demîstir. "Sâ'iden ittikâ edin, onları hamiyetten ârî bilin çünkü öyle bir şahis kelâmında sâdik olsa sidkında le'îm addolundur. Zîrâ keşf-i avret ve hetk-i hurmetten hâli degildir." Ulemâdan bir zâtın yanında nemmâm ve sâ'ilerden bahsolundukta söyle demişler: "Bir san'atda ki fitne-engizliği hasebiyle doğru söylemek bile harâm ve mezmûmdur. Sâliklerinin şenâ'atını tasvîr nasîl kâbil olur. Fakat bu derece kubh u şenâ'ati âşikâr bulunan bir san'ati tervîc, sâ'iyyün bi'l-fesâd olan jurnâlcîyi tâlîf eden şahis-ı nâmerd şenâ'atde kat kat onun fevkinde olacağı vâreste-i istibâhtr."

Mus'ab bin ez-Zübeyir rahîmehullah emâreti hengâmindâ bu san'at erbâbından bir alçağı huzûrundan tard ve ihrâc eylediği esnâda söyle demişti: "Biz kabûl-i si'âyeti si'âyetten eşed ve eşna' biliriz. Çünkü si'âyet delâlet, [291] kabûl ise icâzetdir. Bir fenâlığla sevk ve delâlet eden sâ'i ona râzi olub icrâ eden kadar mehîn ve zâlim sayılmaz."

Ma'a-mâfih böyle bir hâ'ının sözünü kabûl ve icâzet pek büyük hamâkattır. En âdî bir şey'e dâ'ir şehâdet vukû'unda şâhidin adl ü emânet sâhibi olub olmadığını tebeyyûn ettirmek için tedâkîk ve tezkiyeye lûzûm görülürken fesâd-ı ahvâl, helâk-ı akvâm ü ricâli îcâb eden kelâm-ı gammazı ale'l-amâya kabûl ve infâz etmek akıl ve hikmete muvâfîk dûşer mi? Tâbiîn-i kirâmdan Muhammed bin Ka'b rahîmehullah haz-

* Sana karşı irtikâb-ı nemîme eden kimse senin aleyhinde de âhar kimseye nemmâmlîk eder.

⁴ Bakara, 2/27.

retlerine insanın kudretini tenzîl, vakâr ve haysiyetini pây-mâl eden hisâl-i redî'e ne gibi şeylerdir diye sorduklarında ber-vechi âfi' cevâb vermişti:

"Üç şeyden hazer etmeyen kimse tedennî ve inhibitâ meyyâldir. Sultân-ı a'zâm olsa da âkibeti sukûtla nefîceleanır."

Nîk ü bedi adem-i temyîz ile bir takım va'adlerde bulunmak, şunun bunun agrâzına müstenid sözlerine kapılmak, muhâfaza-i esrârdan âciz olmak. Bu hisâl-i selâsenin idâme-i vakâr ve i'tilâya münâfi' tefferru'âti bî-nihâyedir.

Manastırlı İsmâîl Hakkı

* * *

"EF'ÂL-I İLÂHİYYE AYN-I HİKMETTİR LÂKİN HİKMETLE TA'LÎL EDİLEMEZ"

Cenâb-ı Hakk'ın her fi'il ve tecellisi bir çok hükm-i hâfiyyeyi muhtevîdir. Hiçbir fi'ili zâtına râci' bir garazdan münba'sı, hiçbir tecellisi velev hikmet olsun bir şeyle mu'alîl değildir. Yani ef'âl-i İlâhiyye mahlûkât için fevâ'id-i müterettibeyi câmi'dır. Lâkin zât-ı ulûhiyyete âid bir illet-i ga'îyyeye müstenid olmadığı gibi mahlûkâta râci' olan mesâlih-i müterettebeye de mübtenî değildir. Tecelliyyât-ı fi'liyye-i Rabbâniyye pek çok hikem ve mesâlihi mütezammındır. Ama hikmetten inbi'âs etmemiştir. Mir'ât-ı kâ'inatda müşâhede olunan bî-had ü hesâb şu'ûnât-ı Sübâniyyenin iktizâyi hikmetden inbi'âs ettiğini söylemek şu'ûnât-ı mezkûreyi o iktizâya tâbi' ve mahkûm etmekdir. "Te'âlâ an-zâlik." Bunnun için muhakkîkin-i ulemâ¹ (وَمَا خَلَقْتُ أَنجِنَّ وَالْأَنْسَ لَا يَعْبُدُونَ) ayet-i celîlesindeki lam-ı ta'lîfden sarf ile ma'nâ-yı hikmeti ifhâm içindir buyurmuşlardır. O halde bu âyet-i kerîme insü cin halkın ibâdet ve ma'rifet-i Hak garazına ibtinâ ettiğini değil bu hikmeti ihtiyâv eylediğini ifâde etmiş oluyor. İlm-i kelâm müntesiblerinin ma'lûmu olduğu üzere Eş'âire ile Mâtu'rîyye arasında bu husûsda ufak bir ihtilâf cereyân etmiştir. Tarafeynden serd edilen delâ'ilde ta'mîk-i fikir edilse görülür ki yek diğere muhâlif gibi görünen bu iki firkanın nîzâ'-ı nîzâ'-ı lafzîdir. Her iki cihetin mütâla'âti ef'âl-i İlâhiyyenin hüküm ve mesâlih ile meşhûn olduğunda ittihâd eder hiçbir taraf şu'ûnât-ı Rabbâniyyenin hikmet ve maslahatdan ârî olduğunu iddiâ' etmediği gibi hiç biri hikmet ve maslahat sâ'ikasıyla tecelli-nûmâ-yı bûrûz olduğunu da isbâta çalışmamıştır. Ef'âl-i İlâhiyyede hikmet ve maslahat görmemek amâ-yı basîretden neş'et eder. Yoksa dîde-i idrâk ve basîreti açık olanlar her tecellîde bir çok hikmet ve her hikmette mahlûkâta râci' bir çok ni'met şuhûd ederler.² (سِرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا) Hattâ erbâb-ı şuhûd insanlarca mihnet ve belâ addedilen tecelliyyât-ı kahriyye bile bir çok hükm-i hâfiyyeyi müstemildir diyorlar. Herkesçe anlaşılabilecek sûrete de zâhir olan bir hikmeti bu gibi tecelliyyatin mûcib-i intibâh ve kurb-i İlâh olmasıdır. Cümlece mücerreb ve müsellemdir

ki insanlar giriftâr-ı belâ oldukları zaman bâb-ı kibriyâya te'vecûh ve ilticâ sûretyile tezkiye-i nefş eyler. Şu'ûnât-ı sa-medâniyyeyi bir garazla ta'lîl etmek, bir hikmete vâbeste kilmak nazar-ı akıl ve nakilde şâyân-ı kabûl olamaz. Aklen kabûl edilemez; çünkü o garaz ve hikmetle zât-ı ulûhiyyeyetin hissemend-i tekemmül olması lazımdır. Hâlbuki Cenâb-ı Hak zât u sıfat-ı kemâlinde ziyâde-i tekemmûlden münez-zehdir. Naklen kabûl edilmez; zîrâ Cenâb-ı Kibriyâ³ (غَيْرُ عَنِ الْعَالَمِينَ) dir. Gînâ-i hakiki ise hiçbir fâ'ide ile müstefid hiçbir hikmet ve maslahata mahkûm olmamak sûretyile olabilir. Bu takdirde evfâh-i nâsda deverân ettiği gibi meselâ "Cenâb-ı Hak kâ'inatı kendini bildirmek için halk ve icâd bu-yurmuşdur" ibâresinde garaz şâ'ibesi olduğundan doğru olmadığı gibi "Kendini bildirmek hikmetine mebnî icâd bu-yurmuşdur" ibâresi de fi'l-i hilkati iktizâ-yı hikmete tâbi' ve mahkûm gibi gösterdiğinden doğru değildir. Evet icâd-ı mükevvenât mahlûkât için ma'rifet-i Cenâb-ı Yezdân hikmetini müştemil ve muhtevîdir. Lâkin ona mübtenî ve mahkûm değildir. Daha vâzih arz etmek için başka bir noktadan muhâkeme, diğer bir vâdîyi bir parça dolaşmak iktizâ ediyor. Ma'lûmdur ki bir fi'lin illet-i ga'îyyesi onun sebeb-i vukû'u ve ba'de'l-vukû' fâ'ide-i müterettibesidir. Yani illet-i ga'îyye ikâ-i fi' ille elde edilmesi fâ'ilce mutasavver olan fâ'idedir ki fâ'ili fi'ile sevk eden odur. Fi'ile sebeb olduğu cihetle garaz, vukû'-ı fi'ili müte'âkib hâsil olduğuna nazaran fâ'ide tesmiye edilmişdir. Demek illet-i ga'îyye, garaz, fâ'ide, cihât-i nazar i'tibâriyla mütegâyirdir. Hepsi aynı ma'nâ ve med'lûlün muhtelif ibâratıdır. Bu dakika anlaşıldıktan sonra tecelliyyât ve letâ'if-i Bârî hikem ve mesâlihden tesebbüb etmiş değil, hikem ve mesâlih, ef'âl-i Sübâniyyeden neş'et etmiş tir denirse, hikem ve masâlih dediğimiz menâfi'i ibâd illet-i ga'îyye veya garaz olmaktan teberri eder. Çünkü bir fi'ile bir hikmet terettüb etmekle o fi'lin o hikmete mahkûm ve ondan mütesebbib olması lazımdır. Arz olunduğu üzere garaz ve illet-i ga'îyye olmak için terettüble beraber fi'lin başlıca sebeb-i vukû'u olmak da lazımdır. Bir şeyi fi'lin ihtiyâv etmesi yâhud o şey'in mücerred fi'ili ta'kîb etmesi garaz ve illet olması için kifâyet etmez. İşte asıl galat-ı muhâkeme bu sûretle i'mâl-i fikir ve tedkîk-i mütâla'a edilmemekten tevellüd eder. Hilkat-i kâ'inâta havâle-i fikir edenler mevcûdiyet ve kudret-i kâmilâ-i Rabbâniyyeyi derk eder. İcâd-ı avâlim bu hikmeti şâmil fakat bundan münba'sı ve münfa'il değildir.

Mutasavvifenin (لا يخلق شيئاً وإنما يخلق شيئاً عند شبيه) yani [292] Cenâb-ı Hak bir şeyi diğer şeyden mütesebbeb olarak halk buyurmaz. Fakat şey-i sâniyi şey-i evvel ihtiyâv eder demeleri bu muhâkeme-i dakikaya mebnîdir. Ulemâ-yı zevil-i ihtiyârî hazerâtı taraflarından "fâ'ide-i icâd" itlâk edilmeyip de "hikmet-i icâd" ta'bîr buyruulmasındaki ihtiyât da ayrıca câlib-i nazar-ı dikkatdir. Zîrâ fâ'ide garazın başka bir kisve-i ta'bir ile sâha-i istilâh ve isti'mâle arz-ı endâm etmesidir. Delâletce ikisi birleşir. Verese-i enbiyâ hazerâtı ise

¹ Zâriyât, 51/56.

² Âl-i İmrân, 3/137.

³ Âl-i İmrân, 3/97.

amîk ve medîd mütâla'a ve mücâhede ederek nakîsa îhâm eder ta'bîrâtdan tevakkî ile arzu ettikleri me'ânîye rûh verecek derecede kuvvetli elfâzî intihâb buyurmuşlardır.

Fî'l-i îcâd âyet-i celîlenin müfâd-i zâhirîsi olan ma'rifet-i ulûhiyyet hukmüne ibtinâ etse idi hikmet-i mezku'renin be-hemahâl rû-nûmâ olmasi läzim gelirdi. Zîrâ irâde-i fe'âle-i Sübâniyye murâdından tehâlûf etmez. Hâlbuki ma'rifet-i îlâhiyye herkese nasîb olmamış. Erbâb-ı sa'y ü ictihâd olan e'âliye münhasır kalmışdır. Tezâhür ediyor ki "efâl-i îlâhiyye ayn-i hikmetdir. Lâkin hikmetle ta'lîl edilmez.

Selânîk'ten
Üsküblü Hâfiż Ferîd

* * *

Alem-i İslâmi Uyandıracak Câreler:

**MEKKE-İ MÜKERREME
VE CERÂ'İD-İ ARABIYYE**

Havâdis meraklıları gazete okurlar. Ne olmuş ne oluyor ve ne olacak anlamak isterler. Bunlardan birisi evvelki seneerde son derece me'yûs olmalı idi ki:

— Ah şu bizim gazeteler! diyordu, mübârekler hiç de kendimizden bahs etmiyorlar. Öyle zannediyorum ki ya bizim şu dünya yüzündeki mevcûdiyetimiz hayâlî, yâhud şu'ûn-ı siyâsiyyedeki mevkî'imiz hâlî...

Düşündüm. Sahîhan cerâid-i siyâsiyyemiz, medâyi'h-i Hamîdiyye vâdîsinde bülbül idiyeler de ne çare ki fevâ'id-i Osmâniyye mebhasinde îmâ-i mâ-fi'l-bâl ile olsun, ebkem ü lâl – dalmışlar; fi'l-hakîka muharriîn-i İslâmiyyemizin hamîyet ve gayretleri müsellel ise de ci fâ'ide ki şedâ'id-i istibdâd ile menâfi'i ümmeti muhâfaza husûsunda pek bî-meçâl – kalmışlar idi.

Asr-ı menhûs-i Hamîdî zavallî âlem-i İslâmi zulümâta sevk ediyor. Bütün Osmanlıları hâssa-i tefekkürden bile mahrum etmeye çalışıyordu. Acıdım, acındım; gazetelerimin ifâ edeceğî vezâ'ifi, iktîtâf ettireceği fevâ'idi gözönüne aldim.

Memâlik-i Osmâniyye ve İslâmiyyenin vüs'at ve cesâmetine nazaran muhtac olduğumuz vesâ'il-i irtibâtiyyenin en ehveni, vesâ'il-i ittihâdiyyenin en mühimi evvel be-evvel gazeteler değil mi dedim? Hâlbuki payitahtımızda müntesir cerâ'idimiz öyle lâl, makarr-ı hilâfette mütemekkin muharirlerimiz böyle bî-mecâl olunca eyvâh! ki âtimizden pek de ümîd-vâr olamayacağımız bedîhî ve âşîkâr idi. Âh!.. Bunun için ne yapmalı idi? İlk evvel yapılacak şey, zulme karşı isyân, istibdâd üzerine tuğyân etmek idi. Fakat nasıl ve ne ile? Evet! Hâtifden arasına simâh-ı te'essürümüzü okşayan bir sadâ henüz ber-hayat bulunan vücûd-i muhtazamızda latîf bir tesellî husûle getiriyor; hâricden ümîd-i âtmîzi besleyen bir şûrâ, daha zî-his görülen dimâg-ı müte'essirimizde hafif bir heyecâna vücûd veriyor idi. Şu kadar ki ne hâtifin sadâ-yı lâhûtisini hakkıyla izân edecek vicdân mevcûd, ne de hârinin şûrâ-yı câvidânîsi lâyîkiyla hîrz-ı cân edecek insan meşhûd değil zannolunuyor idi?.. Nihâyet zulüm kemâ-

le ermiş, cûrûm gâyete varmış olmalı ki gayretullah zuhûra gelmeye, zâlimînin kiyâmeti kopmak üzere olduğunu irâ'e eder eşrât yüz göstermeye başladı. Âkîbet enîn-i ümmet bârigâh-ı Kibriyâya vâsil olmuş, bukâ-yı millet dergâh-ı enbiyâya îsâl edilmiş bulunmali ki mağribden Temmuz sene 324'de bir fecr-i sâdîk doğarak, Nisan sene 325'de bir mihr-i şârik tulû' ediverdi.

Lehu'l-hamîd ve'l-minne bugün şems-i münîr-i hürriyetden feyz-yâb-ı hayatı olmakda bulunuyoruz. Her türlü levâzîm-i hayâtiyyemizi de düşünebilmek sa'âdetini ihrâz etmiş görülüyoruz. Bizi bu sa'âdetle erişdiren, murâd-i îlâhînin tecellîsine sebeb-i yegâne bulunan ittihâdi muhâfaza ve takviyeye hizmet etmek her ferdimiz için ne mertebede bir deyn-i hayatı olduğunu takdir etmeyi ashâb-ı vicdâna, takdîs eylemeyi erbâb-ı iz'âna bırakırı. Yalnız şunu söyleyeceğim ki: Biz şimdîye kadar ne belâ çekdikse ittihâdsızlıklardan çekdik. Ne belâ gördükse irfânsızlıklardan gördük! El-yevm nâiliyeti ile bahtiyâr olduğunu şu devr-i hürriyet ve mes'ûdiyyetimiz, bizi bütün âlem nazarında kâffe-i hukûkuna mâlik bir medenî millet tanıtındırdığı gibi, küre-i arz üzerinde mevcûd ehl-i İslâm indinde de ka'be-i kemâle sâlik bir rehber-i ümmet olduğumuzu îlâm eylemişdir. Binâ'en-aleyh zanne-diyyorum ki artık el ele verecek zamanımız geldi. Zîrâ engel def olup gitti. Şimdi terakkîyat-ı İslâmiyyeyi te'mîn için bütün anâsır-ı İslâmiyyenin el birliğiyle çalışmasına mâni' olacak bir kuvvet mevcûd değildir. Fırsatı beklememeli. Onu îcâd eylemelidirler. Biz mâdem ki kâbûs-ı istibdâd altında ezildiğimiz zamanları bahâne ittihâz ederek isbât-ı mevcûdiyyet edemediğimizde i'tizâr etmek istiyoruz; hâl-i hâzırda ne gibi teşebbüsatta bulunuyoruz ki özürümüzü indallah ve indennâs makbûl gösterebileceğimizi hattâ kendimiz inanam müsterih olalım?

Bugün biz hukûk-ı medeniyyesine oldukça mâlik mühim bir hukûmet bulunuyoruz. Mevkî'imiz, muhîtimiz merkez-i İslâmiyyetin bizden başka mahalde bulunmasını ne tevcîz eder, ne müsâ'ade. Elde hilâfet gibi cihân-kıymet bir ni'met-i uzmâmız da var. İrfân ve terakkide de en ileride bulunan bizizdir. Niçin hâlâ Buhârâ'da bulunan kardeşlerimizin tezzülâtından müte'essir olmayacağı? Neden el-ân Fas'daki ihvânımızın felâketine bî-his davranışacağız? El vermedi mi ki "olmaz" ile "ne-bâsed" farkını mahv olma derecesine kadar sürüklüyor? [293] Yetişmedi mi ki anlaşamamakla yüzlerce milyon ihvân-ı dînimizi taht-ı esârete verdik? Avustralya'daki, Cava'daki müslümanların hâl-i siyâset ve esâretlerine vâkîf mıyız? Hind'deki, Çin'deki ehl-i İslâmın tarz-ı idâre ve ma'îşetlerine âgâh mıyız? Uzaklara gitmeye lim. Hem-hudûd bulunduğu İran'ın felâketi, Kafkas'ın esâreti, Kirim'in hacâleti, Misir'in siyâseti, vesâ'ire vesâ'irenin atâleti kemâ-hiye hakkukâ ma'lûmumuz mudur?

Onları da bırakalım; ya acaba üç Bulgaristan derecede olabileceğini yakînen i'timâd ettiğim Cezîretü'l-Arab'ın dûçâr bulunduğu cehâleti olsun def'e teşebbüb ettik mi?

Ya o hâlde yazık değil mi bize? Bu derece betâlete hayret ender-hayret! Eyyühe'l-mü'minîn! Nedir bu gaflet? Ey

ma'şer-i İslâm! Nedir bu atâlet? Biz niçin birbirimize bu kadar bîgâne kaldık? Biz neden kendimizi bu rütbe hayrete saldık? Bizim bu sükûtumuz; cibilletimizdeki meskenete, dinimizdeki mafsedete haml olunuyor! (Hâşâ sümme hâşâ.) Cehlimiz o dereceye varmış ki bunu ağıyâr lisânından değil, yâr dehâñinden da işidir olduk. "Müslümanlar hangi işi terakkî ettirmişler, ettirmişler değil, hangi işde terakkî edebilmişler ki..." gibi efkâr-ı le'îmâneye kendimizi ma'rûz bulduk. Avrupa'da din aleyhine hûcûm varmış, zâten terakkîyat da o sâyede meydan almış. Fakat hangi ve nasıl din hakkında? Buralarını düşünmeye ihtimâline lûzûm görmeksiz hem-pâmîz, ihvânımız da içden içe alttan alta hezeyâna, iğfâlât kapıldılar. Söyledikleri sözün nereye varacağını belki düşünmeksiz hem-unsurumuz, evlâdimiz açıdan açığa doğrudan doğruya cereyâna, idlâlâtâ atılıyorlar.

Evet! Müslümanlar hangi işde terakkî etmişlerdir demek, müslümanlık mâni'-i temeddündür demek değil midir? Bîdeki âdetâ belâhete bakmali ki bunu söyleyen tazallüm-i hâlde bulunmak istiyor! Çünkü o zât da bilir ki vaktiyle Endülüs ile Bağdad'ın sâha-i rekâbete çökdiğleri zaman âlem-i medeniyet ve İslâmiyyet'e ifâza ettiğleri me'âlî ve âsâra etikleri fuyûzât, bugünkü Avrupa terakkîyatının menba'ı olmuşdur. O vakitki İslâmiyet başka, şimdiki İslâmiyet yine mi başkadır? Şerî'at-ı İslâmiyyemiz üss-i terakkîyat ve medeniyeti câmi' iken hiç nasıl olur ki pâ-bend-i terakkî görülsün?

Ahkâm-ı celîle-i İslâmiyyeye şöyle sathîce bir nazarda bulunmak, ne gibi esâs-ı te'âlî ve ne türlü kânûn-ı âliyi ihtivâ etmekde bulunduğu anlamak için kâfîdir.

Evet! Biz de mu'terif ki hâl-i hâzırda müslümanlar o kadar zelîl, o kadar hakîrdır ki, bu hâllerîyle iddi'â-i ulviyyet etmeleri pek gülûnc düşüyor. Fakat bunda müslümanları kabahatli tutabiliyor ama müslüman olmaları cihetinden değil, belki hemen bütün efâl ve harekâtları hilâf-ı şer'-i şerîf bulunmasından, evâmir-i İlâhiyye ve ahkâm-ı şer'iyyeye bi-hakkîn temessük ve itâ'at etmediklerinden dolayı. Yoksa efrâdin cehâletine bakıp dînin ulviyetini inkâra yeltenmek; keyfe mâ-yeşâ elde bulunan bir saç telinden sahibinin hüsnü kubhunu istidlâle kalkışmak kadar bî-sûddur.

Meselâ: Dinimiz bize günde beş defâ toplanmaya, bir yere gelmeye emrediyor. Her türlü evâmir ve nevâhîsinde âdetâ iyânen görüldüğü üzere elbet bunda da pek çok me'ânî-i dakika ve işârât-ı rakîka vardır. Toplanalım, görelim, görüşelim, ihvânımıza muttalî olalım, gelmeyenimiz olur ise arayalım. Nedir ahvali bilelim, derdine dermân olmaya çalışalım. Bu sûretle de te'âvün ale'l-birrde bulunacağız, bu vechile de ittihâd ve ittifâkımızı heme ân tecdîd ve tevâk eyleyeceğiz. Yoksa namazı cemâ'atle kılmakdan ise herkesin nerede kolayına gelir ise orada kılması memdûh ve mübah olmak icâb eder idi. Lâ harace fi'd-dîn. Dikkat edilsin ki bu: Bir mahalle ve civâr ahâlîsına her gün için ittihâd ve ictimâ'a bir vesîle-i hasene olacağ gibi; bir köy, bütün şehir halkı için ise haftada bir Cum'a ictimâ'ı bu ümniyyeyi te'mîn eder. Hatta bir şehirde iki mahalde Cum'a kılınması ca'iz olup olmadığından ihtilâf olunmuşdur.

İste halkın böyle umûmiyetle bir mahalde toplanacaklar, hatîb efendi de kendilerine lâzım gelen va'az ve naşıhatî ifâ,

ahvâl-i şu'ûn-ı İslâmiyyeye dâir ma'lûmât-ı mücmele i'tâ edecekdir.* Bir de senede bir umûm dünya müslümanları için daha büyük, daha mü'essir bir ictimâ' emr olunmuşdur. O sûretle ki: Her memlekette, her ülkede bulunan müslümanların nâfizü'l-kelim ağınyâsı behemehal ömründe bir kere olsun umûm dünyadaki ihvân-ı dînlerinin sefirleri ile birleşmek, te'âti-i efkârda bulunmak üzere şer'an mu'ayyen olan mahall-i mübârekeye kadar şedd-i rahl etmesi farzdır. Hattâ babaya ayrı, evlâda da ayrı olarak farzdır. Baba hacetmekle evlâddan farz sâkit olmaz. İşte bu zevât-ı muhtereme de böyle vakt-i mu'ayyende toplanacaklar, nûmâyende bulunacaklar, menâfi'-i İslâmiyyeleri bâbında tesâdüm-i efkâra çalışacaklar, âmâl-i ulviyyeleri hakkında yekdil ve yek-vûcûd olmanın esbâbını düşünenecekler. Karar verecekler, yüz binlerce cemâ'at bir imama bi'l-iktidâ edâ-i salât ederek ittihâdin suver-i tatbîkiyesine dâir güzel bir misâli de re-yü'l-ayn müşâhede edecekler ve her dâim bu sûretle birbirlerinden haberdâr olacaklar. Tanca'daki bir müslümanın emeli ne ise Keşmir'deki bir mü'minin de garası o olacak, Kazan'daki Ahmed ile Transval'deki Muhammed de aynı his ile mütehassis bulunacaklardır.

Şimdi düşünelim. Dinimizin emri bu yolda iken biz hacc-ı şerîf edâsını değil, Cum'ayı da değil, beş vakit farzlarını ifâ etmeyi zâ'id bir amel gibi görür, namaza kem bâkar; veyhûd namazı kilsak bile câmi'e [294] kadar gitmeyi lûzûmsuz bir fi'il addeder. Cemâ'ate yan çizer isek hakka'ln insâf düşünmelidir: Kabahat diyânetde midir? Yoksa efrâdda mı? Devir-i istibdâd bizi böyle söylemekten değil, hattâ düşünmekden bile şiddetle men' etmişidi. Şimdi ise artık hazer hakâ'ıki bilâ-pervâ arz etmekden çekinmemeliyiz. Biz Devlet-i Osmâniyyemizi kaviyyü's-şekîme görmek istiyoruz. Şu hâlde unsur-ı aslı bulunan İslâmları ve İslâmiyet'i takviye edecek vesâ'ile neden tevessûl etmiyoruz?

Fikr-i âcizâneme kalır ise bizce bu husûsda yapılacak şey, ilk evvel me'mûrât-ı şer'iyyeden olan ittihâdi te'mîn ve bunun için de cerâ'id-i Arabiyye te'sîs ve ta'mîm eylemekdir.

Beyne'd-düvel Fransızca nasıl bir lisân-ı resmî ve umûmî ise beyne'l-İslâm Arabca da öyle bir lisân-ı resmî ve dînîdir. Arabca dünyanın hangi bir müslüman memleketinde yabancı görülebilir? Acaba hangi bir cem'iyyet-i İslâmiyye Arabca yazılmış bir esere bîgâne bulunur? Binâ'en-aleyh cerâ'id-i Arabiyye bize hangi menfa'ati te'mîn husûsunda âciz kalır? Yazık ki bizim bu bâbda hiç bir teşebbüsumuz yok. Kaldı ki bu husûsda efkâr-ı umûmiyyeyi ihmâz ve imâle için de konferanslar, mu'temerler tertîb ve i'tâsi taht-ı vücûbdadır. Bunun için merkez olmak üzere İstanbul'dan Mısır'dan mühim bir mahall-i mübârek vardır:

* Hâtbelerin zamanımızdaki suver-i edâsına bakarak i'tiraz edilmeli. Biz vaz'-i aslıyi nazar-ı i'tibâra alarak söz söylemek istiyoruz. Zâten hâtbeler hakkında yine bu sahifelerde epeyce mühim bahisler geçmiştir. Înşâ'allahu te'âlâ o bahisler neticesinin de yakın bir zamanda neşr edildiğini görmekle de bahtiyar oluruz.

Mekke-i Mükerreme!
(Kerremehallâhu te'âlâ ilâ yevmi'l-kiyâme.)

Evet! Mâdem şerî'at-i garrâ-yı Ahmedîyye oraya beher sene yüz binlerce hüccâc cem' ediyor ve mâdem dünyanın her noktasından hem de ağıniyâ olmak üzere pek çok as-hâb-i iz'ân oraya gitmekle mükellef bulunuyor; biz bundan istifâde edemez miyiz? Biz şimdiye kadar bu husûsda bir şey yapmadık! Fakat mâdem ki İslâmların terakkisini husûle getirmeye çalışacağız: İstihsâl-i emel hakkında bu bizim için ne büyük bir vesile-i cemîle, bu nasıl bir ni'met-i celîle. Vâ esefâ ki: Oraya toplanan hüccâcımız ma'ârifisizlik belyyesiyle delîlsizlik seyyi'siyle yekdiğerini hemen karşadan görême iktifâ ediyor. Ahvâl-i rûhiyye ve siyâsiyyemizce hiç bir bahis bile geçmiyor. Daha geçen günlerde Moskova'da umûm Slav delegelerinden mürekkeb kongre yapılıyor idi! Bundan onların ne kadar istifâde ettiklerini anlamak için başka değil, yalnız bizim daha yakın zamanlarda ne kadar zarar gördüğümüzü tasavvur kâfidir. Hâlbuki onlar oralarda yüz, ikiyüz, nihâyet bin kişi toplayabiliyorlar. Böyle iken ne müşkil emelleri, ne yaman maksadları istihsâl ettiler! Ya biz?.. Evet ya biz?.. Daha civâr-i Mekke'yi bile temdîn edemedik; hâlâ onlara bizim de müslüman olduğumuzu bildiremedik; el-ân urbân ziyâret-i Beytullah'a gelen hüccâc-ı müslimînin cebin-deki üç beş altını çalmak için bi-gayr-i hâkkın katî-i nüfûsu mûbâh sanıyor; Arab olmayan, Arabca söyleyemeyen süferâ-yı mü'minîne müşrik diyor ve öyle tanıyor. Geçmişe te'-essûf fâ'ide vermez. Fakat geçmiş olmamasına çalışmak lâzımdır.

Kat'îyyen diyebilirim ki biz ma'şer-i İslâm'ın terakkiyâtını arzu ediyor isek Mekke-i Mükerreme'ye ehemmiyet verelim... Zîrâ... hükümet-i Osmâniyyemizi mağlûb olmaz bir sûrette takviye edecek vesâ'ilî ancak orada elde edebiliriz. Orası âdetâ makarr-i ulûm-i medeniyyemiz ve menba'-ı siyâset-i İslâmiyyemiz olmak üzere pâyitaht derecesinde bir ehemmiyet-i siyâsiyye verilmelidir; ve bütün elsine-i İslâmiyye gazete ve kitaplar orada neşr olunmalı; siyâsî, ictimâ'î nutuklar orada i'tâ edilmelidir. En mühim mekteblerimiz orada açılmalı, bezûr-i ittihâd bütün dünyaya oradan saçılmalıdır. Orası öyle bir hâle getirilmelidir ki Mekke-i Mükerreme'yi gören zât kendisini bütün memâlik-i İslâmiyyeyi görmüş zanneleyecek derecede zübde-i âmâl-i millete muttalî' olduğuma kâni'im desin; ahvâl-i İslâma vâkif olmak arzu eden bir müslüman Mekke-i Mükerreme'yi görmekle hûsûl-i emele nâ'il olacak mertebe enmûzec-i ahvâl-i ümmetle vâkif olacağına kanâ'at etsin. Delillerimiz mükemmel bir mekteb-i irfândan erişsin. Mekkelilerimiz muntazam bir mekseb-i ümrâna girişsin... Bu makâm-ı mukaddes zâten şerâfeti var. Her gün beş vakitde oraya teveccûh ediyoruz: Vechimiz mu'âmelâtda İstanbul'a ise ibâdetde Mekke-i Mükerreme'yedir. Bizim makarr-i hilâfetimiz Dersa'âdet ise merkez-i diyânetimiz Mekke-i Mükerreme'dir. Ehl-i İslâmın medeniyet-i hakîkiyyeden, medeniyet-i İslâmiyyeden bi-hâkkın müstefid olmalarını te'mîn etmek merkez-i irfânın ancak Mekke-i Mükerreme ittihâz edilmesiyle kâbil olacakdır zannediyorum.

Mekke-i Mükerreme'nin merkez-i irfân olması İstanbul'a mazarrat vermez mi gibi bir fikir hatırlamak mümkündür. Lâkin ma'ârif-i hakîkiyye, medeniyet-i İslâmiyye esaslı bir sûretde telkin ve ta'mîm edilir ise zannetmem ki bir ziyan görülsün. Hiç olmaz ise bari orayı bir merkez-i tevzi' olmak üzere ihzâr edelim.

Cünkü orası muhakkakdır ki sâ'ir tarafın, bütün dünyanın fevkînde bir mevkî'-i mukaddesdir. Zîrâ Cenâb-ı Hâlik-ı kâ'inât Beyt-i mu'azzamı oraya te'sîs ettirmış. Bütin ehl-i îmânın kible-i teveccûhı olmak üzere orayı teşrif ey-lemeşdir. Binâ'en-aleyh her vechile başka mahalden ziyâde iş görür. Evliyâ-i umûrumuz, ashâb-ı iktidârimiz, erbâb-ı kalemimiz bu bâbda i'mâl-i fikir edecek olurlar ise pek çok istifâde edilebileceğini pek kuvvetle ümîd ediyorum. Devlet ve milletin teşyîidine bi-hâkkın çalışan değerli pîşvâlarımızın, İsmâîl Gaspirinski gibi ittihâd ve terakki-cûlalarımızın cevelân-ı ulvîleri oraya da şâmil olmamalı mıdır? Hüccâc-ı müslimîn bu muhterem zevâtin işrâdâtından mahrûm mu kalmalıdır. Hele Muhammed Ferid Vecdi Efendi hazretlerinin bu bâbda ne kadar himmeti, ne kadar hizmeti olmaz? Ümmetin ittihâda, terakkiye kemâliyle teşneliği [295] var. Geçen sene İzmir'den rediflerin Selânik'e sevk olunacağı zaman efrâdin hemen hiç birisinde fikr-i hürriyet mevcûd değil idi. Hiç birisi Hâkân-ı Mahlû'un zulmünden âgâh, bulunmuyor idi. Birkaçlarına keyfiyet açıldığı vakit kendilerinde büyük bir tereeddüd nûmâyân oldu. Hele bazları bizim küfrümüze yürüyecek dereceye varmışlardı. "Mümkün değil! Pâdişaha isyân edenlere yardım mı olur? Ne'üzü billâh" diyorlardı. Fakat bir de o kahramanları geldikleri vakit görmeliydi. Gerek yolda, gerek Rumeli'nde iş kendilerine anlatılmış, dinimizin ayaklar altına alınmasına sebeb hep başdakiler olduğu iknâ' edilmiş. Kendi meşhûdâtları birer şâhid gösterilmiştir: Bir anda berk-i hâtif gibi zihinleri harekete gelerek "ya hürriyet ya ölüm" diye kiyâm edenlerin ilk safina geçmişler. Anasından doğduğu günden beri hürriyet, vatan, millet lakırdısı işitmeye bir neferin din kelimesini işitmese ahvâl-i hâzırımız hakkında bir iki konferans dinlemesi kendisini nasıl bir kahraman-ı hürriyet derecesine îsâl ettiğini iyice düşünmelidir. Bu cidden şâyân-ı dikkat ve âfî için mücib-i emniyyet ve tesliyyetdir.

Demek ki milletde nûr-ı zekâ tamamıyla meşhûd, anlaşırlı ki ümmetde fikr-i ittihâd kemâliyle mevcûd. Hâzâ min-fazlî'llâh. Bu da şübhесizdir ki işbu kâbiliyet, Rumeli'ye sevk olunan sekiz on tabur efrâdına münhasır olamaz. Umûm efrâdımızı böyle bulacağımıza kat'îyyen emniyetimiz vardır. Hele bir kere Mekke-i Mükerreme'de işrâdât başlasın, ıcâb eden zevâta da'vet tezkireleri yazılsın: Pek az zamanda göreceğiz ki âlem-i İslâmiyet başka bir hâle gelmiş olacakdır. Arablardan tut Misirlilar, Berberler, Fâsîler, Zeydîler, Îrânîler, Afgânîler, Hindîler, Türkler, Kûrdler, Lazlar, Arnavudlar, Çerkesler ve'l-hâsil dünya yüzünde mevcûd kâffe-i ehl-i îmân yüzlerini bize çevirmişler "lebbeyk" demek için "es-salâ ya mü'minîn" dememizi bekliyorlar. Cermenler, Macarlar, Saksonlar, İslavlars, Greklar muttasıl ittihâda çalışıp duruyorlar. İdâme-i mevcûdiyyet ve muhâfaza-i hukûk zîmnâsında

biz me'âşir-i müslüminin sa'y ü gayrete bîgâne durması doğrusu hiç bir vechile şâyân-i müsâmaha görülecek kusurlardan değildir. Neden çekiniyoruz? Kulaklarımızın dibinde bir "panelenizm" çıkarıp bugün âdetâ müheddiâtâne bir vaz'iyet almaya çalışıyorlar da biz neden İslâmların el birliğiyle terakki ve temeddün hususunda çalışmasından bahs etmeyeelim. Biz de insan değil miyiz? İslâmlar var diye insanlığın mevcûdiyetine te'essüf eden lordlar, misyonerler işsidiyoruz. Nedir bu hakâret? Hukük-i dûveli hakkıyla hakkımızda tatlîk ettiremiyoruz. Nedir bu zillet? Biz artık ey ihvân-i dîn! Uyanalim! Uyanalim ki kervan göçüp gitti! Esselâmu alâ menî't-tebe'a'l-hûdâ.

Manisa Müderrisi
Mehmed Âlim

Hâsive

42 numaralı *Sirâtimüstakîm*'imizde "Âlem-i İslâmi Uyandıracak Çâreler: Müslümanlar Kongresi" nâmi altında yazılan satırlar fîkr-i âcizânemi tahrîk etti. Şu satırları karaladım. Maksadım dîn ü milletime bir hizmetdir. Artık, eksik demeyip yazdım. Noksanlarım kâbil-i ikmâl görülür ise it-mâmîni ashâb-ı himmetin lütûflarından beklerim. Bu bâbda erbâb-ı alâkanın biraz olsun düşünmeleri farzîr zannîndayım. Bir de söylediklerimizden "pan-islâmîzim" fikriyle tecâvûzî âmâl beslemekte olduğumuza hûkmedilmek gadîr u zu'lûmdür. Murâdimiz tekrar ederiz ki idâme-i mevcûdiyyet ve muhâfaza-i hukûkdur. Fakat insancasına!

M. A.

* * *

Âlem-i İslâm:

ELVÂH-I İNTİBÂH

Rusya Duma'sında Kırım meb'ûsu
Müftizâde İsmâîl Mirzâ'nın nutku*

"Büyük Rusya'nın vekilleri olan efendiler hâzerâti! Bu mes'eleden dolayı ben de birkaç söz söyleyeceğim. Mes'ele biz müslümanlarca pek ehemmiyetli bulunmakla beraber bir çok vakınızı işgâl etmeyeceğim. Fakat dikkatinizi ricâ ederim.

Volga Nehri boyundaki vilâyetlerde bir çok "dönme - gerdişen" ahâli bulunduğu ma'lûmunuzdur. Bunlar on yedinci asırda cebren tenassur ettilmiş veyâhûd misyonerlerin gayreti ve va'ad olunan atâya ile (sağ cenahtan tekdîr sadâları, re'isin çingirâğı) hîristiyan defterlerine kaydolunmuş halklardır. (Sağ cenahtan: Haddini tecâvûz ediyor. Bunları söylemek için askerî elbiselerini çıkarıp peydjak(?) giymeli! nidâları.) Bu ahâli için mahsûs kiliseler binâ edilmiş idi. Fakat bunlara girib çıkan olmuyordu. Bu döndürülümüş

* Bu senenin Mayıs'ı evâhîrînde serbestî-i edyân mes'elesinin Duma'da müzâkeresi esnâsında bu husustaki serbestîyi takyîd etmek isteyen sağ cenâha karşı irâd olunan nutuklar meyânında İslâm Fırkası nâmina ityân olunmuştur.

halkın hîristiyanlığı ve dindarlığı ruhbâna yumurtadan, tavuktan ve sâ'ireden rüşvet verib hafiyen dîn-i İslâm'a hizmetten ibâret idi. (Sağ cenahtan gürültü: Bu ne çirkin sözler bu! nidâlar) Biçâre dönmeler vicdan azâbı çekiyorlar idi. Çünkü hafiyen iş görmek ve hükümete karşı varmak müslümanlar nazarında günahdır. (Sağ cenahtan: Genç Türkler unutuldu mu? sadâları) Bu sikintilardan dönmelerin bir haylisi terk-i diyâr ve hicrete mecbûr oldu. Lâkin Cenâb-ı Hakk'a şükürler olsun [296] 17 Nisan fermânı ile hürriyet-i dîniyye kâ'idesi i'lân olunub halka tâze can geldi. İmparatorдан müteşekkireen Cenâb-ı Hakk'a secde-güzâr-i şükür ü mahomedet oldular. Biz müslümanlar Rusya'yı seviyoruz. Rusya mâzîde ve hâzırda vatanımızdır. (Sağ cenâhdan ya istikbalde? sadâları) Akgünde karagünde Ruslar ile beraber bulunub cümle muhârebelerde kan döktük, can verdik, devletin cümle-i mesârifâtına hissemizce giriştik, katlandık, geri durmadık. Artık biraz hak ve hürmete hakkımız ve liyâkatımız vardır, zannederim. Vaktidir efendiler bizlere doğru da tevcîh-i nazar ediniz, bizi Rusya'nın üvey oğulları gibi görmeyiniz.

Din ve îmân zâten hûrdür. Bunları cebren kuvvetlendirmek olamaz. Bil'âkis cebir ve zulüm edildikçe din ve îmân daha ziyâde mu'azzez olur, kuvvet bulur. Vaktiyle Hîristiyanlığa karşı edilen tâzyiklerin kesb-i kuvvet ve intîşâr etmesine sebeb olduğu tarîhen ma'lûmdur.

Evvelki ictim'âlarin birinde sağ cenahtan bir zât mütekkebbirâne, mağrûrâne: "Biz gâlib ve hâkim milletiz mağlûb ve mahkûm ile bir derecede olamayız, hukûk ve imtiyâzâtimiz daha ziyâde olacaktır." demiştir. Buna karşı i'lân ederim ki bizim deecdâdımız vaktiyle gâlib ve hâkim idiler. Fakat Rusların dinlerine ve hukük-i ictimâ'iyyelerine hiç bir sûretle mâni' olmadılar. Yalnız vergi almakla iktifâ ettiler ve böylece zamân-i hâzırda görülmeyen usûl-i adâleti bütün Rusya'ya gösterdiler. (Sağ cenâhdan: Sizin böyle gevsek idâreniz ve nâ-be-mahal adâletiniz sâyesinde bizler galebe çalıb sizleri mahkûm ettik!.. sadâları) Bu sözlerden murâdim müslüman misyonerliği değildir. Ancak hürriyet-i dîniyye arzusudur."

Bahçesaray'da müntesîr Tercüman'dan

* * *

HUKÜK

ALİ MÜRTEZÂ EFENDÎ MES'ELESİ

-mâba'd-

İkincisi Encüme'nin ta'yîn olunacak zât hakkında bir karâr-i mütekaddim ittihâz etmiş bulunması keyfiyetidir ki bu da hâric-i salâhiyet bir mu'âmele-i keyfiyyedir. Zîrâ elde mevcûd kânûnlara göre Encümen böyle bir selâhiyeti hâ'iz değildir. Encümen-i İntihâb âdetâ da'vâlarda mehâkimin karâr i'dâdi, karâr-i karîne ittihâz edercesine emr-i intihâbi teshîl edecek bu gibi mukarrerât i'tâsi selâhiyetini nusûs-i kânûniyyenin hangisinden istinbât eylemişdir? Ahkâm-ı kânûniyye Encümen'e evvel emirde nasıl bir zâtın ta'yîn olu-

nacağını kararlaştırmak selâhiyetini bahsetmemiştir. Encümen iş bu hâdise-i intihâbiyyede kavânîn-i mevcûdeyi na-zara alacak ve ta'rifât-ı kânûniyye vechile müstehak olan zâtın istihkâkını tebâyîn ve terakkisi hâlindeki merâsim-i kânûniyyeyi ifâ edecekti. Evvel ve âhir beyân ettiğimiz vech üzere Encümen meslek müntesiblerinin kuvve-i adliye için mevzû' kavâ'id dâ'i resinde ki demlerini bî't-tâ'yîn terakkileri merâsimini icrâya me'mûrdur. Yoksa her mansîb için şerâ'it-i mahsûsa ictihâd ederek o ciheti kararlaştırdıktan sonra şerâ'it-i matlûbeyi hâ'iz zevât arayacak değildir. Düşünelim ki Encümen-i intihâb böyle karâr-ı mütekaddim ittihâzına sâlih olsa idi hâkimiyetin her mertebesi için ve intihâb olunacak her zât için şerâ'it-i mahsûsa ta'yîni kendisine âid olurdu. Meselâ istînâf hâkimliğine irtikâda derece-i ûlâ mahkemesinde bir sene hizmetin kifâyetini kabûl tarzında bir karâr-ı mütekaddim ittihâzî hâlinde bu bâbdaki sarâhat-i kânûniyye dört sene hizmetin iştirâti noktasında olduğu halde Encümen'in bir senelik hizmet hakkındaki karar-ı mütekaddimi infâz olunmak lâzım gelirdi. Yâhud bu karar büsbütün lağv ve hükümsüz addolunurdu. Kezâ böyle bir selâhiyet Encümen'e verilib de Encümen de meselâ ilm-i arûza aşınâ bir şâ'irin ancak bu makâmi ısgâl edecek yolunda bir karâr-ı mütekaddim ittihâz eylese bu meziyetten bî-behre kalan hükkâmin Kânûn-ı Esâsi'nin kendilerine va'ad etmiş olduğu terakkiden mahrûm olmaları îcâb ederdi. Bu selâhiyet verildikten sonra Encümen'in böyle bir şart vaz' etmesi istîgrâb olunmamalıdır. Her zaman mektebli ve müstahdem bulunmak şartlarını vaz' edecek değil ya! Hakk-ı takdîr onların değil mi? Bazen de bu kabîl şartlar kararlaştırılmak lâzım gelir.

Hü'lâsa karâr-ı mütekaddim nazariyesini tervîcde bu gibi mehâzîre ma'rûzîyet hemen her intihâbda mutasavver olduğundan kânûnen böyle bir usûl vaz' edilmemiş ve intihâb mu'âmelesi iki kisma ayrılmamıştır. Menâsib-ı adliyeden bir makâm münhal olur, kânûnen mu'âyen olan usûl ve şerâ'it dâ'i resinde Encümen müstehak zâtın o makâma geçmesine karar verir. İşte karârın mütekaddimi de budur müte'ahhîri de. Yoksa vekîl-i müşârun-ileyhce kabûl olunduğu vechile Encümen için ibtidâ' şerâ'it-i ehliyyet hakkında bir karar vermek sonra da o şerâ'iti hâ'iz görülen zâtın intihâbî için karar-ı diğer ittihâz eylemek gibi mu'âmelât-ı zâ'ide yokdur. Mes'elede böyle bir karâr-ı mütekaddim ittihâz olunmuş ise bir yolsuzluk daha îkâ' edilmiş demektir. Ma'amâfih mahkeme-i temyîz ve istînâfin güzide hâkimlerinden müteşekkil bir encümene böyle bir şeyi isnâd etmekten ise vekîl-i müşârun-ileyhîn âtiyen aynen naklolunacak beyânâti vechile nezâreti vekâleten teşrif buyurmalarıyla intihâb-ı vâki'în arasında ancak bir iki hafta gûzerân olmuş olduğu cihetle encümen mukarrerâtinin sûret-i ittihâzına bigâne kalmış olduklarını kabûl eylemek mes'elevde ehven-i şerrey ni ihtiyâr kabîlinden olur.

Üçüncüsü Encümen'ce ki dem-i hizmetin nazara alınmış olduğu muvâfik-ı nefşü'l-emr değildir. Zîrâ bugün Ali Mürtezâ Efendi'den ki demli me'zûnîn-i müstahdemenin aklâm-ı mehâkimde zabit kitâbetini ifâ etmeyeceğini herkes

müşâhede ediyor. Demek oluyor ki müşârun-ileyhîn bu bâbdaki müdde'iyâti mahsûsun hilâfi iddi'âdir. Nitekim Kırkkilise meb'ûs-ı muhteremi Mustafa Ârif Beyefendi dahi vekîl-i müşârun-ileyhîn müdâfa'ât-ı vâki'asına cevâben kürsî-i [297] hitâbette aynen şu sözleri söylemiştir: "Efendim nâzir vekili beyefendi diyorlar ki Ali Mürtezâ Efendi'den dâha eski adliyeye intisâb etmiş adamlar varsa da devâ'ir-i cezâ'iyâde bulunanların kendisinden mu'âhar olması ve mukaddem bulunanların devâ'ir-i idârede bulunması hasebiyle sebeb-i tercih olmuşdur. Hâlbuki Ali Mürtezâ Efendi'nin alındığı mahkeme-i temyîz cezâ dâ'i resinde Nûzhet Bey nâmında bir zât yine mektebten a'lâ olarak 317 senesinde neş'et ettiği gibi 313 senesinde adliyeye intisâb etmişdir. Yine temyîz cezâ dâiresinde Hüseyin Bey nâmında bir zât mektebten 317 senesinde a'lâ derecesinde neş'et ettiği gibi 317 senesinde adliyeye intisâb etmişdir. Yine mahkeme-i temyîz cezâ dâ'i resinde 320 senesinden yani Ali Mürtezâ Efendi'nin sınıf refîki olarak ve fakat aliyyü'l-a'lâ neş'et eden Mustafa Ferîd Efendi ise 320 senesinde yani bu zâttan bir sene evvel adliyeye intisâb etmişdir. Bunlar sîrf cezâ cihetindendir. Bunu nazar-ı dikkate arz ederim. Cinâyet mahkemesinde cezâyi nazar-ı dikkate alırsa Bekir Sîdki Efendi nâmında bir zât mektebten a'lâ derecesinde 315 senesinde neş'et etmiş 316 senesinde adliyeye intisâb eylemiş. Cemil Bey nâmında müdde'î-i umûmîlik kalemine a'lâ derecesinde me'zûn 313'de neş'et etmiş ve 317'den beri adliyeye intisâb eylemiştir. Fakat kendi dedikleri gibi diğer devâ'ire intisâbı olanlar ve hukûk dâ'i rellerinde bulunanlardan bahsetmiyorum. Bunlar nazar-ı dikkate alınmamışdır. Bendeniz mutlakâ mektebden çikanların tercih edilmesi noktasından söz söylemiyorum. Fakat iktidâr derece-i mütesâviyede olursa her halde ki dem nazar-ı i'tibâra alınmak lâzım gelir. Binâ'en-aleyh iktidârî derece-i mütesâviyyede olanlarda ki demini nazar-ı dikkate almak îcâb eder. Bir sırada aynı sınıftan aliyyü'l-a'lâ bir adam mevcûd iken a'lâ tercih edilmesinde ve aynı dâirede kendisinden sekiz on sene evvel intisâb etmişler mevcûd iken iki senelik bir me'mûrun tercihinde bir nisbet, adalet göremiyorum. Bu kabil kırk kadar efendi var. İşte bu mukaddem olanları arz ediyorum. Buna ne cevab vereceklerdir."

Dördüncüsü hizmetin cihet-i adliyeye icrâ edilmiş bulunmasının meşrûtiyyeti hasebiyle devâ'ir-i idârede daha zi-yâde hâ'iz-i ki dem zevâtın nazara alınmadığı yolundaki iddi'âları Encümen'in bahis buyurmaka oldukları karârına mübâyindir. İşbu mübâyeneti isbât için her iki ifâdeyi yan yana getirelim. Birinci ifâde: "Encümen'ce bu mu'âvinlige Dersa'âdet aklâm-ı mehâkiminde (devâ'ir mehâkiminde) müstahdem ketebeden ve mektebli efendilerden birinin intihâbî kararlaştırılmıştı." İkinci ifâde: "Bir kısmı ise (devâ'ir-i idârede) müstahdem olduğu için intihâb olunmamışdır." Görülüyör ki hazırlı üstâd aklâm-ı mehâkim ta'bîrinden sonra devâ'ir-i mehâkim ta'bîrini istî'mâl ediyor. Devâ'ir-i mehâkimden maksadları her halde aklâm-ı mehâkim değildir.

Zîrâ ayrıca tahsîsün bi'z-zîkr edilmişdir. Mahkeme-i temyîz ve istînâf ve bidâyetin her bir kısmına bir dâire itlâk

olunmakda ise de bunların aklâmi aklâm-ı mehâkim ta'biri-ne dâhil ve binâ'en-aleyh devâ'ir-i mehâkim ta'biri bu kışma sarf hâlinde müstedrek olur. Nefs-i dâirede müstahdem zevât ise kâffeten sıfat-ı hâkimiyeti hâ'iz bulunmalarından dolayı bunların müdde'i-i umûmî ta'yin olunamayacakları derkâr ve encümenin böyle bir karâr vermeyeceği âşikârdır. *Takvim-i Vekâyî*' cerîde-i resmiyyesinin esnâ-yı tertîbinde devâ'ir-i mehâkim kelimeleri arasında bir vav mevcûd olub da sâkit olmuş ise bu ihtimâlde de devâ'ir ve mehâkimde müstahdem zevât kâffeten hükkâm olacağinden yukarı mahzûr yine vardır. Zîrâ hazret-i üstâd kalemleri "aklâm-ı mehâkim" ta'biriyle ayırmışdır. Aklâm-ı mehâkim için tefsîr ve atf beyân sûretille de telakkî olunamaz. Zîrâ aklâm-ı mehâkimin medlûlü başka devâ'ir-i mehâkimin medlûlü başkadır. Bir kelâmin ise i'mâli ihmâlinde evlâ olacağına göre devâ'ir-i adliyyeyi kasdetmiş olduklarına zâhib olmakтан başka çare kalıyor ki bu devâ'ir nezâretin idâre kismini teşkil etmektedir. Demek oluyor ki umûr-ı hukukiyye, umûr-ı cezâ'iyye, sivil, evrak müdürüyetleri dâ'irelerinde müstahdem me'zûnîn Encümen'in mervî olan karâr-ı müte-kaddiminde intihâba ehil olarak gösterilmiştir. O hâlde bunların bir tarafdan intihâba ehliyetleri encümenin karâr-ı müttehâzi icâbindan bulunduğu beyân ve diğer taraftan da-hi devâ'ir-i idârede müstahdem oldukları cihetle intihâb olunmadıklarını ityâن eylemek tenâkuzundan başka neye mahmûl olur.

—mâba'di var—

Mardînizâde: Ebu'l-Ulâ

* * *

TERÂCİM-İ AHVÂL YÂD-I MÂZÎ

serbest gezeceğimizi pek de îmâ etmiyor dedim. Biz bu hasbihâl ile biribirimize fisildamakta iken Tosun Ağa yanımıza sokuldı. Kendisinin kal'ada topçu kolağası olduğunu beyân ile ta'rîf-i nefş ettikten sonra bizim için sûrda limanın üstünde oda tahsis edildiğini bir tavr-ı te'essûf ile ifâde ve kendine mahsûs lisân-ı nezâket ile hizmetimizde kusûr edilmeyeceğini de terdîfen ilâve eyledi.

Akkâ Limanı

Prangalıların mahbûs oldukları zindana burada "liman" itlâk olunur. Limanın tûfenkli iki topçu neferi nöbet bekleyen dış kapısı önüne geldik ve yanında sûrun iç tarafından üstüne çıkan karanlık bir merdivenden yukarıya çıktıktı. Prangalılarla kal'a-bendlere kal'a muhâfizi bulunan topçu askerlerinin taht-ı muhâfaza ve nezâretlerinde bulunduruluyor. En büyük topçu zâbiti ise o târihde sâlifü'z-zîkr Tosun Ağa idi. Merdivenin karşısında kemer altı gibi sıra ve ardi basık birkaç [298] kârgir odalardan önüne henüz karakol kulübesi konmuş bir odaya bizi soktular ve kapının önüne tûfenkli bir de nöbetçi diktiler.

Odanın arka cephesinde denize nâzır iki ufak penceresi var. Buradan aşağısı bir minâre boyu bir uçurum. Pencelerin demir parmaklıklar tecdîd edilmiş, tabanına Arapistan'da çimento makâmında isti'mâl olunan "adese" sıvanmış, duvarı her taraftan delik deşik. O gün iki felek-zede döşeklerimizi karşı karşıya adese üstüne serdik; geçib üstüne yaslandık; şu hâlin şiddetinden ve niğin bu derece tazyîk edildiğimizden bahsetmeye başladık. Haydûd-ı meşhûr Lefter miyiz biz? Nedir bu yeni parmaklıklar. Ne olacak bu metîn muhkem hisâr içinde çifte çifte nöbetçiler? Lâkin bu hâllere kim muttalî' olacak... Bu şiddetti hangi el tâhfî edecek... Kim feryâd-res olacak... Eyyâh! Bu ümidi mesdûd. Biz bu şiddet ile bîzâr iken buna ilâveten odanın içi kara sineklerle o kadar doldu ki oturulmaz konuşulmaz bir derecye geldi. Bu hâl ile geceyi bulduk. Bu müziyât hâb-ı sükkûna daldı. Gece bunlara bedel ve belki daha fâ'ik olarak envâ'-i haşerât ve bilhassa buralarda "ebüberîs" denilen kertenkeleler delik deşikden zuhûr ile fevc fevc ziyâretimize şitâbân oldular. Ebüberîsin müstekreh ciğcığları zavallı Nûri Bey'in fenâ halde sinirine dokunduğundan pek müte'ezzî oluyor ve sesin geldiği cihetlere eline rast gelen şeyleri lâyenkat' atarak tâ-be-seher gözüne uyku girmiyor idi.

Birkaç gün sonra iki tahta kerevet yaptırdık ve üzerlerine müselleşü'l-şekl birer cibinlik geçirip üst taraftan iki uçlarını civilerle kemere rabbettik. Hem minder hem firâş-ı nevm olan döşeklerimiz bu serîr-i rif'ate nakledildi.

Aradan birkaç gün geçmesi üzerine arasına kal'a zâbitleri yanımıza gelip gitmeye başladılar. Mutasarrîf beyefendinin mahdûmu Sehrâb Bey dahi iki üç günde bir gelip pederinin selâmını ve bu hâlden pek müte'essir olduğunu tebliğ ile beraber her ne lâzım ise hizmetde kusûr edilmeyeceğini ifâde etmek lütf u nevâzîsinde bulunuyor idi. Müte'âkiben sabahları akşamları bir iki saat nefes almak için odann önündeki liman üzerinde gezinmemize müsâ'ade edildi. Teneffüs zamanlarında bazen Tosun Ağa ile topçu kâtibi Mehmed Efendi'nin yine limanın üzerinde vâki' odalarına gider konuşur idik. Sabahları zindan bendleri limanın önündeki meydana tahte'l-hifz çıkarıp iki saat mikdâri teneffüs ettirdikleri cihetle gâh onları limanın üstünden seyrederdim. O zamanlar bu bedbahtânın na'îm-i dünyadan temettû'lari yirmi dört saat içinde iki saat müddet o meydanda geniş geniş bir nefes almaya ve o kadar müddet ziyâ-yı nehârdan müstefid olmağa maksûr idi. Bazılarının ayaklarına bir metre tûlünde zincire merbût bukağı vurulmuş, zincirin öbür ucunu beli hizâsında tutarak yürüyor; bazıları ikişer ikişer iki metre tûlünde bir zincire vurulub yürüken her biri zincirin bir tarafını kaldırıyor; limanın içinde bulunan abdesthâne ise vakit vakit taşıb yattıkları yere kadar basıyor bunlar ara sıra geceleri:

والطير يرقص مذبوحاً من الالم

Kabîlinden olarak "ya hilâlî...ya mâlî..." âhengiyle el çırkıyor, cünbüşler ediyorlar idi.

Bir gece liman boşandı diye bir gürültü koptu. Meğer zindan-bendlere her ne vâsita ile ise elde ettikleri kazma kûrek ve sâ'ir edevâtlâ bir müddetten beri geceleri limanın de-

niz cihetine müsâdif surun altını kazıp o âhenklerle kazma sedâları setrediliyor, çıkan topraklar herkesin minderi döşegi altına yerleştiriliyor imiş. Tam ameliyatı bitirdikleri gece a-yaklarındaki bukağıları çözerek açıkları gedikten bir haylıs denize ve oraları sıg olduğundan buradan da karaya çıkış fırâra kadem basarlar. Sonra eksiri der-dest edilib limana iâde kilindi.

Burada mine'l-kadîm cârî bir te'âmûl vardır:

Başına her nasilsa bir kaza gelerek Akkâ limanına düşmüş bulunanlar içinden nâsiye-i hallerinde âsâr-ı salâh nü-mâyân olanları ikmâl-i müddet mahkûmesine az bir şey kala derûn-ı kal'ada ileride zikredilecek olan Cezzar Câmi'i Şerîfi avlusundaki hücrelerden birine çıkarırlar. Bu te'âmûl hoşuma gitti, ne kadar mihibânkârâne bir mücâmele-i insâniyet! Allah bâdilerinden hoşnûd olsun.

Yukarıda ismi geçen topçu kâtibi Mehmed Efendi kudemâdan tiryâkî bir zât idi. Hatırıma geldikçe hâlinde te'es-sürle beraber mahzâ tavr u meşrebindeki hoşluğa binâ'en gülmeden kendimi alamadığım menâkibinden biri şu idi ki Mehmed Efendi bir iki satır yazı yazmaz kalemi kağıdı elinden bırakır, bir cigara sarar, sohbetler hasbihaller, bâ-husûs zamânînin her dem sihâm-ı cevr ü sitemine hedef ol-duğuna dâir hikâyelerle cigarayı cünbüşlendikden sonra tekrar kağıdı dest-i tâhîrîne alırdu. Lâkin Mehmed Efendi cigarayı cünbüşlendiği esnâda beri tarafından da kara si-nekler yazılı cünbüşlendiklerinden kağıdı sevâddan hâli bir sahîfe-i beyzâ halinden bulmağa “hay habîsler...” itâbiyla baştan yazmaya mecbûr olur ve bu böyle bir hayli mahv u isbâtlar tekrar etmedikçe hâmezen-i mübâderet olduğu ev-rakin ikmâl-i tâhîrîne bir türlü muvaffak olamaz idi.

-mâba'di var-

Bereketzâde: İsmâîl Hakkı

* * *

ATPAZARÎ SEYYİD OSMAN FAZLÎ-İ İLÂHÎ

Meşâiyih-i Osmâniyye arasında fazl u irfân ile müştehir bir zât-ı âlî-kadr olub 1041 tarihinde Şumnu'da mehd-ârâ-yı şuhûd olmuşdur. Mukaddemât-ı ulûmu maskat-ı re'siyle Edirne ve Dersâ'âdet'te ikmâlinden sonra urefâ-yı meşâiyih-i Celvetiyye'den Zâkirzâde Abdullah Efendi'ye intisâb ile teknil-i sülûk-i tarîkat ederek bir iki [299] sene Aydos'ta on beş sene Filibe'de tedris ve îrşâd ile meşgûl olarak Dersâ'âdet'e hicret ve Atpazarı kurbunda ihtiyâr-ı ikâmetinden nâşî beyne'l-meşâiyih ve'l-ulemâ' Atpazarı Emîr Efendi lakabıyla kesb-i şöhret eyledi. Burada dahi teslîk-i sâlikîn ve tedris-i tâlibîn ile beraber te'lif-i âsâr ile imrâr-ı evkât eyleyib sevk-i takdirle Kıbrıs cezîresindeki Magosa'ya gönderilerek bir sene mûrûrunda “Rûh-i pâkiyçün aزىز okuyalim Fâtiha” mis-râ'nın delâlet ettiği 1104'de irtihâl dâr-ı bekâ etti. Hule-fâsının en meşhûru kesret-i âsâr ile müte'âref olan sâhib-i tefsîr-i Rûhu'l-Beyân Şeyh İsmâîl Hakkı dir. Ahvâl ve menâkibinin tafsili Hakki merhûmun matbû' Silsilenâme-i Celvetî, Kitâbu'l-Hitâb, Risâle-i Halîliyye'leriyle gayr-i matbû'

Temmâmü'l-Feyz isimlerindeki âsârında mündericdir. Te'lî-fât-ı ârifâne ve fâzılânelerinin başlıcaları şunlardır:

1- Hâsiye alâ Tefsîrü'l-Fâtiha li's-Seyh Sadreddîn Konnevî, el-Müsemmâ (bi-Mir'âti Esrâri'l-Îrfân alâ İcâzi'l-Beyân).

2- Hâsiye alâ Şerhi Fusûsi'l-Hikem.

3- Hâsiye-i Muhtasar ale'l-Muhtasar fi'l-Me'ânî.

4- Hâsiye alâ Şerhi't-Telhîsi'l-Mutavvel fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân.

5- Hâsiye ale't-Telvîh li't-Taftazânî.

6- Şerhu Risâle-i Îmâm Celdeğî.

7- Şerhu Kasîde-i Şeyhi Ekber el-Müsemmâ Tecelli-yât-ı Berkîyye: Şeyh-i Ekber'in (لَا مِنْ امْرِهِ رُوحٌ وَجَسْمٌ، لَا فِي (جمع الاسماء اسم لنا جوهر الاشياء طلسم، وهذا من جنون العشق قسم kasidesinin şerhîdir.

8- Hidâyetü'l-Mütehâyyirîn (Hikmet ve kimyâ-yı atîkten bâhis olub bir nûshası İzmir'de Hâtûniye Kütübhanesi'nde manzûrum oldu.)

Suhûd eylerdi envâri ulu'l-ebsâr olanlar hep
Velî ağıyârı men' eyler edib gayret celâl-i Hû

Beyt-i ârifânesi kendilerine mensûb olmak üzere bazı mecmu'alarda mukayyeddir.

Bursalı Mehmed Tâhir bin Rif'at

Bursa Meb'ûsu

* * *

HADÎKA-İ FİKRIYYE

Dördüncü Devir BEŞERİN FITRAT-I ÜLÂYA RİC'ATI İslâm Dîn-i Fitri'dir

Biz yukarıki sahifelerimizde beserin tedeyyün nokta-i nazarından târihini tedâkîk ettik; bahsimizi de insanın en evvelki hâl-i diyânetiyle bu hâlin binlerce senelik hayat-ı arzîyye esnâsında geçirdiği inkılâbatı, erbâb-ı mütâla'ının bâdî-i nazarda ihâta edebileceği sûretde, etrafiyle izâh eyledik. Şimdi böyle bir nazâr esâsen herkesin zâtında merkûz olarak herkesin samîm-i kalbinden duymakta olduğu tedâfu'-i vicdanı ile birleşince meselenin hakîkati gün gibi ayân olur.

Mesele-i lâhûtiyye, her ne kadar en vahşî bir zencîden en medenî bir şehîrlîye varincaya kadar bütün beseriyetin kulûbünde istîkrâr eden emânî sırasında ise de o ümniy-yelerin müteveccih olduğu gâyetler idrâkât ve ihtiâsâtın te-fâvütü nisbetinde mütefâvit, aradaki mesâfe ise tasavvuların tehâlüfî kadar mütehâlîfdir. Binâ'en-aleyh bu haysi-yetle ona müşâbehet arzedebilecek başka bir gâyenin vûcû-dunu tasavvura imkân yokdur. Çünkü mes'ele hadd-i zâtında nâ-mütenâhî hakâyîkin lübbüdür, zübdesidir.

Evet mes'ele-i lâhûtiyye, birbirî içine resmolunmuş bir-çoç dâirelerin merkez-i müstereki mesâbesindedir ki o dâi-

reler merkeze uzaklık, yakınlık cihetile aralarında nâ-müte-nâhi bir fark gösterirler.

İnsanın ihtişâsat-ı derûnisi, idrâkât- kalbîsi için hedef-i teveccûh mahdûd olaydı hakâyık-ı vâziha ile iknâ'ı en kolay mekâsid sırasında bulunurdu. Lâkin insanın hâli bunun bütünlük hilâfinadır. Hattâ bir adam için, diğerini bir kâide-i felsefiyyenin, bir nazariyenin sıhhatına inandırmak infâz en müşkil arzular idâdindendir. Fakat bu su'ûbet öyle bazlarının zehâbi gibi hakâyıkın da efrâd ve ümemin tehâlüfü nisbetinde mütehallif olmasından neş'et ediyor, zannolunmasın. Zîrâ iş kat'iyen bu merkezde değildir. Tehâlüf eden şey hakâyıkın eşhâs-ı muhtelife üzerindeki te'siriyle muhtelif kalblerde tuttuğu mevkî'dir. Çünkü muhabbetin, nefretin, kedelin, sürürun, derece-i ilmin, si'a-i fikrin, tarz-ı tasavvurun, hattâ terbiye ve âdâtın, aqlığın, susuzluğun, elhâsil fakr u servet gibi bir çok hâlâtın hakâyıkın telakkisi, kalpte istikrâr hususunda büyük bir dahli, ciddî bir te'sîri vardır.

Hattâ insan kulüb-ı beserdeki ihtilâfât ile kısmen saydığımız müessirât gibi nâ-mütenâhî suver ibrâz eden hâlâtın kendi üzerindeki âsârına vukûf hevesine düşerek bu uğurda bir çok çalışma istihâsâl-i maksadın muhâl olduğunu anlamadan başka bir netice elde edemez.

Pek o kadar uzağa gitmeye hâcet yok, nefsinizi iyice teemmül ederseniz görüşünüz ki, bu umuru birer birer pişgâh-ı im'âna çekmek için kendinizde gâyet geniş bir meydan var. Yok, kendinizi tetebbu'dan izhâr-ı acz edecek olursanız, tabî'î başkasını tedkike asla kudret gösteremezsiniz.

Bizim bu kitabı yazmakdan maksadımız vatan-ı muazzimiz olan şarkta intişâra başlayan cûrsûme-i ilhâda meydan okuyarak onunla ciddî bir muhârebe etmekden ibâret olduğundan; hâlbuki ihtilâf-ı tabayı'a vukûfumuz bize huse-mâmızın, velev bir firkasında olsun, can alacak yeri bulamamak endişesini ilkâ ettiğinden kaleme her vâdîde cevelân etmek, muhtelif vicdanlara göre mütenevvi' muhâkemeler yürütmek üzere biraz hürriyet vermeyi [300] muvâfik gör-dük. Tâ ki vukû'u melhûz olan mâ-fâtımızı bari bu sûretle cebre muvaffak olalım:

İnsan nedir, biliyor musun? İnsan terkibi gâyet acîb, tek-vîni son derecede garîb bir mahlûkdur ki hem kerrûbîlerle bezm-ârâ bir melek mertebesine yükselmeye, hatta onların hepsini geride bırakmaya, hem de şeytanlara, iblislere kila-vuzluk edecek derekâtâ inmeye müsta'iddir. Şimdi insanın hâli böyle olunca, onu minhâc-ı fazilete irşâd edecek, girîve-i rezâ'ile sapmadan alikoyacak mûrşîd-i emîn kim olabiliyor? Zîrâ bu öyle müşkil bir işdir ki insan için nefsiyle mücâhede ederek onu hudûd-ı i'tidâli muhâfazaya icbâr ile mümkün olabilecek.

Eğer biri çıkar da: Evet, hikmet-i ahlâkiyyenin bu hu-sûnda akîde-i İlâhiyye mahalline kâ'im olması, nizâmât ve kavânîn-i mevzû'anın da şerâyi'in yerini tutabilmesi muh-temeldir, diyecek olursa cevâben deriz ki: Pekâlâ, bize bir kavim gösterin ki kavânîn-i mer'iyye efrâdını şehevât-ı nef-sâniyyeleri peşinde dolaşmakdan alikoymuş, ahkâm-ı nizâmiyyesinin şiddetî irtikâb-ı cerâim ü cinâyâta mâni' teşkil eylemiş olsun.

Akide-i İlâhiyyenin kendilerince muhterem olduğu devirlerde Romalılar ikbâlin, azametin şâhîkasına kadar yükselmişlerdir. Lâkin sonraları içlerinde zuhûr eden bazı fece-re-i felâsîfe milletin bünyân-ı akâidini zîr ü zeber ederek ec-zâ-yı mürekkebesini şükûk-ı vehmiyye kasırgalarıyla savunrunca (Roma devleti, zamanında bir devlet-i ilm olmakla beraber) aradan pek çok geçmeden o koca hükümet mah-küm-ı inhîdâm oldu; ümrândan eser kalmadı; içinde öyle bir takım akvâm türedi ki bahâyim ile farkları atlara binerek davulu zurnayı örnlere katmakdan başka bir şey değil idi!

Muâsırımız bulunan ümmetlerin ahvâlini hakîmâne te-mmûl edecek olursanız mevkî'-i ikbâli en müstahkem olan-lar kible-gâh-ı fevz-i felâha en ziyâde müteveccih bulunanlar – bu akide-i fitriyyeden bir bakıyye muhâfaza edenlerdir. Öyle ise sözü alarak deriz ki: Sa'âdet-i beserîyyenin medâri ancak faziletdir; faziletin nefisde sübûtu ise vûcûd-ı Hâlik'a îmân olmadıkça kâbil değildir.

Hakîm-i şehîr Jan Jak Russo'nun şu sözü ne kadar güzeldir: "Evvelce insan için vûcûd-ı Bârî'ye i'tikâd etmeksiz de sâhib-i fazilet olmak mümkündür, zannederdim. Şimdi bunun kâbil olmadığını bildiğim için eski zannımın vehim-den ibâret kaldığını anladım."

Mâdem ki fezâ'il-i ahlâk, sa'âdet-i beserin yegâne medâridir, bunu bildikten sonra Allah aşkına söyleyiniz ki vic-danda hasenâta sevâb ile, rezâ'il ve seyyi'âta ikâb ile mücâzât edecek bir Hâlik'in vûcûduna îmân olmazsa o fezâ'il hangi merkeze irtikâz edecek? Fitraten te'addîye meyyâl o-lan şu serkeş insanı irtikâb-ı mezâlimden alikoyacak, cerâ'im ü cinâyâta dolu dizgin saldırmakdan men' edecek ne olabilir? Şehevât-ı behîmiyyesi sâ'ikâsiyle çirkâbe-i rezâ'ile dalmakdan onu kim alikoyabilir?

Samîm-i fu'âdından bu rûh-ı ilâhî, bu akide-i lâhûtî selb olunan bir adamın kemâl-i suhûletle irtikâb etmeyeceği hangi âr, hangi cinâyet mutasavverdir?

Ey gâfil beşer! Beyhûde yere kendini aldatma, benî nev'inde gördüğün lütûf ve rikkate kapılma! Zîrâ kalpte semend-i tama'ı zabtedecek, âteş-i hîrs ve kîni söndürecek nûr-ı îmân olmadıkça onların en halîmi, en selimi bile kaplandan hûnrîz, kelbden akûr, arsandan müfteris, tilkiden hud'a-kâr, hînzîrdan şenî' olabilir!

İnsan âlem-i ulvî ile cihân-ı süflî beynde müsterek bir mahlûkdur. Maddesi itibariyle nazar olunursa maymundan pek az farkı görülür. Lâkin ma'nâsı cihetinden bakılırsa ondan daha ulvî bir mahluk tasavvur edilemez. Hakîkat, gâye-i sebîl-i azminde noksandan münezzeb bir kemâl, zil-letten müte'âlî bir rif'at bulduğunu idrâk ederek o kemâl-i fevkâ'l-hayâle şûrîde-dilân-ı usşâkin iştîyâkını andırır bir şevk ile, o rif'at-ı âlel-âle ise feyzâ-neverdân-ı Hicâz'ın Bey-tü'l-Haram'a olan tehassürune mu'âdil ruhâni bir zevk ile atılan bir mahlûkun naزîri tasavvur edilemez. Bâhusûs bu zevk ve şevkde âlim, câhil, hakîm, gâfil herkes bir olduğu için denilebilir ki bütün cehrelerde o matlab-ı güzînin, o gâ-yetü'l-âmâlin nişâne-i vecd ü tehassüründen başka bir eser görülemez.

Dünyada ne kadar efrâd-ı beşer varsa, hattâ ister öyle bir gâye-i âmâlin vücûdundan haberdâr olsun, ister olmasın; ister o aksâ-yi emânının hayâl-i zaferiyle oyalansın, ister oylanmasın, kâffesi hep o kemâl-i ulvîyi temennîde, daha doğrusu kendisine rağmen teharrîdedir.

Değildir, derseniz bana bir kalp gösterin, bir vicdan bulun ki kendince arzu eylediği bir gâyete varınca artık müstehrih olsun, ızdırabı sükûna tebeddül etsin? Bir zengin gösterin ki servetine kânni' olmuş, bir büyük adam arayın ki büyülügüyle iktifâ etmiş olsun? Ma'lûmâtını kâfi gören bir âlim, ihtirâ'âtının kifâyetine kâil olan bir mûcid var mıdır? O hâlde Allah aşkına söyleyin ki beşerde âmâl ve metâlibe karşı bu bitmez tükenmez hirs ne oluyor?

Ey insan! Senin o harîs vicdânında kanâ'at kelimesi için te'ayyün etmiş bir medlûl yok mu? O hayran kalbinde rızâ denilen şeyin şemmesi olsun bulunmuyor mu? Bakıyorum bir maksadı istihâsâ eder etmez ötekine saldıryorsun! Biraz ârâma nöbet gelince hemen didinmeye bakıyorsun! Bütün hayatın tama'la geçiyor, bütün sâ'âtini mesâ'i işgâl ediyor. Nedir senin bu hâlin? Tama'larına gâyet, emellerine nihâyet yok mu?

[301] Heyhât! Seni öyle görüyorum ki hâkdândaki metâlibin bitse, âsumânda cüst-i cûy arzu edecksin; ona nâ'il olsan daha ilerisini, mâverâ-yi mevcûdâti isteyeceksin! Demek ki bir gâyetten, tenâhisi olmayan bir gâyetten başka seni hoşnûd edecek hiç bir şey mevcûd değil imiş. O hâlde bu hâkdâni süflîde senin hirs-ı tama'ını teskîn edecek, dîde-i emelini doyuracak şey ne olabilir? Bu kadar uzun âmâle, bu kadar şedîd ihtirâsâta karşı altınların, cevherlerin, köşklerin, sarayların velhâsil bütün esbâb-ı zevk ve ihtişâmin ne ehemmiyeti olabilir?

Hedef-i âmâli bu kadar uzakda bulunan vicdânının meâliye meyli böyle tahammûl-güzâr bir şiddetde olur da bütün dünya ve mâ-fîhâ seni tamamıyla hoşnûd etmek şöyle dursun, arzularının bir kısmını bile infâza nâ-kâfi gelirse ya senin bu hâkdâne gelişin, zafer-yâb olamayacağın bir merâma tâlib olarak azâb içinde kalman, yetişemeyeceğin bir maksadın arkasında hâ'ib ve hâsir dolaşman için midir? Eğer bunun içinsel zavallı beşeriyet sonsuz bir garâm uğrunda fedâ mı olsun? Bütün ömrünü sûz ü güdaz ile mi geçirsin?

Vicdân-ı insânının bütün bu eşvâk-ı kalbiyyenin altındaki maksadı, ma'nâ-yi insâniyyetin, rûhun bu kadar iştîyâk ile aradığı ârâm-ı cân acaba ne olsa gerekdir? Biz şimdi bu-nu felâsife-i maddîyyûna mı soralım? Yoksa hukemâ-yi rûhiyyûna mı? Hayır, hayır, ne ötekilerine ne de berikilerine, biz bu meseleyi doğrudan doğruya hilkatın kendine sorarız. Çünkü onun lisânı en belîg, bûrhâni ise en metînidir.

İnsanların aslı şempanze yâhud maymun fasîlesinden orangutan, goril olduğuna kâil olan Darwinistlerle, beşerin bütün karâbet-i hayvaniyyeden münezzeh olarak sâni'i tarafından başı başına yaratıldığını söyleyen hilkat-ı müstakille tarafdarânını bir tarafa bırakalım. Çünkü alelacele yazmak da olduğumuz bu kitabdan maksad, envâ'-ı zevî'l-hayâtın

aslî hakkındaki ihtilafât-ı felsefiyyeyi icmâl değildir. Zîrâ böyle bir niyyette bulunsak bir sürü asilsiz, esassız cedeliyyât arasında rûh-i bahsi kaybedeceğimizden başka, bir birine zit bunca mezâhib-i felsefiyye, bunca farâziyât-ı mütenevvî'a ashâbinin tabî'i hepsini birden memnûn edemeyerek içlerinden ancak bir fırkasının fikrine mümâsat etmiş oluruz. Bu ise çizmiş olduğumuz hatt-ı hareketin kat'îyyen dâhilinde değildir. Bizim maksadımız akâid-i İslâmiyye'yi¹ (فِي الْحُجَّةِ الْأَكْبَرِ) sened-i celîlinin nâtik olduğu vechile her bir cedele galebe çalan, muhkemiyet-i ahkâmi kabûl-i şekden pek yüksek olan kelâm-ı İlâhîye muvâfîk gelecek ve bir fîkr-i serkeşî yola yatracak bir tarzda müdâfa'adan ibâretdir.

Demîstik ki Darwinistlerle muâ'rızlarını bir tarafa bırakalım da insanın mertebe-i insâniyyete istihkâk ettikden sonraki ahvâlini nazar-ı im'âna alalım. İster beşer, hilkat-ı müstakille tarafdarânının dediği gibi sahne-i mevcûdâta doğrudan doğruya insan olarak çıkışmış olsun; isterse nazariye-i tekâmûl ashâbinin iddiâsi vechile hazîz-i hayvaniyyetden tedrîcen minassa-i insâniyyete yükselenmiş olsun: Bizim kendisine atfedeceğimiz lihâza-i im'ân sunu gösterir ki: O kendi mevcûdiyeti üzerinde icrâ-yi nûfûz eden bir takım kavâñîn-i tabî'îye bulunduğu ve o kavâñînin âlem-i hayvanât üzerinde hâkim olan kavâñîn cinsinden olmadığını hissetmiş; binâ'en-aleyh hayat ve maîsetine esas olmak haysiyyetiyle istihsâli elzem bir takım hakâyîkin vücûdunu anlamış; eşyâsının hüsün ü kubh, hayr u şer i'tibâriyle mâhiyyâtını, âsârını temyîz eylemiş; daha sonra zâtını, nev'ini, helâkden muhâfaza için bu kânun-ı ahlâkîye inkîyâd zarûretini görmüştür.

Şimdi biri kalkıp diyebilir ki: Bu kadar âlî bir his, insanın şebistân-ı âlem-i gaybдан çıkararak ma'reke-i dünyaya atıldığı zaman mâlik olabileceği idrâkin pek fevkînde bir idrâke mütevakkîfdır. Ancak yirminci asırın nihâyetinde yetişmiş en büyük feylesofun mütehassis olabileceği bu kadar ulvî hissin hâl-i tufûliyetteki beşerde mevcûdiyeti nasıl tasavvur olunabilir?

Muhammed Ferid Vecdi
Mehmed Âkif

MEVÂ'IZ

Mukarriri: Manastırı İsmâîl Hakkı
Muharrihi Hâfız Eşref Edîb

60. Ders – Mayıs sene 325

– Rûh-ı insânı bu kadar saf, mücellâ, tâhir iken bu bulâşık cevher içine nasıl geldi, bu kederli vücûd ile nasıl birleşti? Rûh cevher-i girânbahâdir. Mele'-i a'lâdan dâr-ı fenâya düşen bu rûh böyle anâsından mürekkeb kesâfet-âlûd cism-i nâ-pâk ile birleşmesindeki hikmet-i fâ'ide nedir?

Bunun üzerine Hazret-i Ömer'den öyle sözler işitti ki hayretde kaldı. Hemen o anda mazhar-ı hidâyet oldu:

¹ En'âm, 6/149.

– Sizin dininiz hakdır, dedi, ulûm ve ma’ârif size vergi. Bizim aklımızla bulduğumuz şeyler içindir. Asıl sizler ders alınamak bir dârû'l-îrfân imişsiniz. Halifeler böyle olursa ya ulûm ve ma’ârifin müşkât-ı münâri olan sultân-ı enbiyânnın kêmâlâtı nasıl olur?

[302] Hazret-i Ömer irşâd etti onu. Bir daha memleketine gitmedi. Selâmet-i îmân ile müserref oldu. Bu kissa pek uzundur. *Mesnevi*¹nin birinci cildinde okuyabilirsiniz.

إِنَّهُمْ لَنْ يَغْنُوا عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَإِنَّ الظَّالَمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلَيَاً بَعْضٍ (وَاللَّهُ وَلِيُّ النَّصِيفِ) İste müttakilerin velisi, yani nâsırı Allah’dır, Allahu zü'l-celâl’dir. Erbâb-ı takvânın Allah her zaman hâmîsidir. Zâlimlerin de hasmidir.

Şimdi bu âyeti görüyorsun ya, bütün hakâyiki câmi’dir. Ne olurdu Abdülhamid bu âyeti anlayıp da ma’nâsına ri’âyet edeydi? Ne kendi başına felâket gelirdi, ne ümmet-i Muhammed’e!

Selâmet isterse adâleti gözet. ²(ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَى شَرِيعَةٍ مِنَ الْأَمْرِ) Bir takum şerî’ate tâbi’ ol. ³(وَلَا تُتَبَّعُ أَهْوَاءُ الدِّينِ لَا يَعْلَمُونَ) Fâtihîn hâzele gürûhu sözüne uyma. Süfehâyi mevkî’i ihtirâma geçirme. Onlarla erbâb-ı hamîyyeti eş tutma.

Eğer bu nasîhate ri’âyet edeydi, otuz üç senedir ümmet bu mütevâlî felâketlere uğramazdı. Her türlü sa’âdet, terakkiyât-ı ümmet te’mîn edilmiş olurdu.

إِنَّهُمْ لَنْ يَغْنُوا عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا (Zannetme ki o alçaklar seni kurtarırlar. Onlara güvenme. Dünya belâsını üzerinden kaldırılamazlar. Ama zâlimler birbirlerine mu’âvenet ederler, ama o kadar. Allah yardım etmedikden sonra ne yaparsın? Allah zâlimlerin dostu değildir. Belki mazlumların hâmîsidir. Zâlimler birbirlerine yardım ederler, şeytanдан da mu’âvenet görürler. ⁴(أَنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ) Şeytanın işi tesvilâtdan ibâret. Sonra karşısında gelir, güler. ⁵(كَمَثْلُ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِإِنْسَانٍ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنْكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ) Şeytan bilirsın adamı nasıl küfresokar. Çalışır, çabalar, türlü türlü cinâyetleri irtikâb ettirir; tamam dediği olunca geçer karşına, gülmeye başlar: – Ben senden beriyim, der.

Evvelâ öyle kandırır: – Canım sen neden korkuyorsun. Yapacağını yap. Hiç kimse vâkif olmaz. Meydana çıkacak olursa; şöyle oldu, böyle oldu der, işin içinden çıkarsın. Kimin haddine düşmüş sana bir şey demeye? Sen birine giriftedersin âlemi, birbirine düşürürsün. Onlar yekdiğerini kırar, sen çıkar kurtulursun.

Böyle iğvâ eder, sonra: – Aman ben senden beriyim, Allah’dan korkarım. Senin kadar cesâret bende yok.

“Bersîsâ” nâm kimse hakkındadır bu âyet. Gâyet mûrâ’î bir sûfi idi o mel’ûn. Nefesi gûyâ te’sirli olmuş. Hastaları okurdu...

Fakat hastaları okuyanlarda bazen te’sir görülür. Çünkü hasta öyle i’tikâd eder. Okuyan hadd-i zâtında iyi adam olmak lâzım değil. Vâki’â büyüklerin nefesi inkâr olunamaz, kerâmetdir, te’sir eder, tevecühleri iksîr-i azîmdir, himmetleri dünyayı yerinden oynatır. Fakat bazı istidrâc da olur, papaslar okur, te’sir eder, kerâmet mi o? O da hârikadir. İbtîlâdir. Onlara gidib okunanların i’tikâdi bozulsun, diye.

Deccâl neler yapacak, ne hârikalar gösterecek... Bu da kerâmet mi? Allah fırsat verir; imtihân için. Fir’avun neler yaptı, ne hârikalar gösterdi! Deccâl de neler yapacak: “Yağmurlar yağışın” diyecek, yağacak. Bir köyden gelecek: “Ben sizin tanrıınız” diyecek; “Evet” diyecekler, secde edecekler.

– Haydi bulutlar gelin!... diyecek bulutlar gelecek, yağmurlar yağacak ...

– Oh, diyecekler, bulduk rabbimizi.

Câhil herifler küçüğü. Aciz ve iftikârını ondan anlamalı ki bir gözü kör yaratılmış. Elinde kudret olsa gözünü açar. Vâki’â hârika şeyler yapar; lâkin onu yapan Allahu azîmûş-şândır. Nasîl Fir’avun’â, Nemrûd’â fırsatlar vermiş!.. Bunca zâlimler istedığını yapmış, arzularına ermişler, türlü türlü tâli’ler yâver olmuş?.. Hep bunlara Allah mühlet vermiş; ama sonu gelmiyor. ⁶(وَالْفَاقِهُ لِلْمُتَّقِينَ) Akîbet mütakkilerindir. ⁷(وَلَا تَحْسِبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالَمُونَ) Zâlimlerin akîbeti hüsrandır, helâktır.

Hazret-i Peygamber Efendimiz: – Deccâl benim zamanında çıkarsa ben kâfîyim... buyurmuşdur. Devr-i Âdem’den beri öyle büyük müsîbet gelmemişi. Bir hadîs-i şerîfde mezkûr on tane büyük alâmetler var ya? Birisi Deccâl-i la’îndir, âhir zamanda zuhûr edecek. Hazret-i Îsâ gödden ineceğ, onu katledecek. O kadar istidrâc sâhibi ki herkes hayretde kalacak. Yanında su da ateş de var, bunu belleyin!... demiş Hazret-i Peygamber (s.). Sonra çıkarsa aklınız başında olsun. Yanında su ve ateş beraber gezer. Kim onu tasdîk ederse, ubûdiyet ibrâz ederse suya koyacak; “Al suyu iç” diyecek. Hâlbuki o su ateş olacak yanacak. Kim inanmazsa ateş atacak, ateş bir gülistan olacak. Sakın Deccal’ın suyunu tama’ etmeyein, ateşle girin!... O da bir imtihan, bir ibtilâ. Artık onlar âhir zamanlarda olacak şeylerdir.

Şimdî ne diyorduk: Bir papas da okur; nefesi te’sir eder. Bersîsâ da öyle idi. Münâfik, lâkin kime bir nefes okursa te’sir ederdi. Nihâyet o zaman pâdişahın kızını getirdiler; papas okudu. Lâkin kız gâyet güzel. Herifi şeytan iğvâ etti. Kızı dedi ki: – Okudum, iyi oldun. Ama olur ki bu illet bir kere [303] daha gelir, onun için bu gece de gel, bir kere da-ha okuyayım.

Kimse şüphe etmez, herkesin papasa emniyeti var: – Pe-ki dediler, dursun.

Sonra kâfir, kızın ırzına geçti. Yine şeytan geldi, başladığâvâya : – Ne yaptın sen? dedi. Bu iş meydana çıkarsa seni öldürerekler.

¹ Câsiye, 45/19.

² Câsiye, 45/18.

³ Câsiye, 45/18.

⁴ Nisâ, 4/76.

⁵ Haşr, 59/16.

⁶ A’râf, 7/128.

⁷ İbrahim, 14/42.

– Ne yapayım?..
 – Ne yapacaksın kızı öldürürsün, dedi, sonra da bir yer kazıp gömersin. Çünkü sağ kalsa bi'l-külliyye söyleyecek rezil olacaksın...

Bunun üzerine hinzir kızı öldürmedi mi? Sonra geldiler, sordular;

– Böyle böyle, dedi, hâlâ ağılıyorum. Bir fenâlik geldi üzerine; okudum, okudum, kâr etmedi. Nihâyet vefât etti, bir yere gömdüm.

İnandılar. Çünkü halkın bu herife son derece i'timâdi var. Lâkin şeytan durur mu; yine adam kiyâfetine girdi, veya ru'ŷalarında göründü, hâsılı haber verdi:

– Öyle değil. O zindik herif sizi aldattı. Yaptı yapacağını. Sonra kesti. Gidin, kabri açın görüşünüz hakîkati anlarsınız.

Geldiler, feth-i meyyit ameliyâti yaptılar. İşin hakîkâtını anladılar. Aldılar sonra herifi astılar. Hakîkat meydana çıktı. Asılırken şeytan geldi karşısına durdu:

– Başına gelen şu belâ kimin yüzünden geldi? dedi, bilir misin? Benden, benden!.. Fakat yine seni kurtardım. Ben asıl İblis'im. Öyle bayağı şeytan değil. Allah'a karşı durmuş koca mel'unum ben. Seni buradan alır götürürüm...

– Peki, ben de onu isterim.
 – İyi ama benim dediğimi yapar misin? Bana secde eder misin?

– Canım elim ayağım bağlı...
 – Kaşınla gözünle et, ben râziyim.

“Kurtulacağım” diye budala, şeytanın va'adlerine inanmadı. Bilmiyor ki Allah o belâyi.¹ (إِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلَيَاءُ بَعْضٍ) Zâlimler birbirine dost olur. Lâkin kuvve-i hâkimeye karşı ne yaparlar? Ne nefis, ne arkadaş kurtarabilir!.. Allah vermiş o âfeti. Sâ'ika gibi bir kuvve-i kâhire inmiş, adâletle hükmünu yürütüyor. Anlaşılmaz nasıl o dest-i ma'nevî kudret en büyük zâlimleri ser-nigûn eder, tâc u tahtını başına yikar. Bersîsâ da nihâyet secde etti. İmân da gitti. Ne'ûzu billah hüsran erder hüsran mahv olub gitti.

İşte bunun hakkındadır bu âyet:
 كَمَثَلُ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلنَّاسِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرُوا قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنْكُمْ إِنِّي (أَخَافُ اللَّهَ رَبِّ الْعَالَمِينَ) O şeytan gibidir böyle bir takım küfre, bir takım zenâdika. Koca Deccâl'den evvel ne kadar küçük Deccâl gelecek, yalancı, iftirâci, şer'i atı âlet eder.

Alemin mahvina sebeb olur. Ehlullah kiyâfeti giyer. Sûret-i hakdan görünür. Nerede zuhûr eder bunlar? Asıl pâyitahta, büyük şehirlerde. Öyle kirda, dağlarda gezmez. Birkaç kişiye iğvâ etmekle ne kazanacak? Yâhud bir vilâyet merkezinde zuhûr eder. Bursa gibi, Adana gibi, İzmir gibi böyle büyük şehirlerde gezer. Bir takım avane peydâ eder. Orada bir fesâd çıkarırsa bütün dünyâya sirâyet edecek. Merkez gidince ağsândan bir hayır kalma.

İşte böyle Deccaller zuhûr eder, türlü türlü fenâlikler ilkâ ederler, müslümanlar beynine türlü türlü nifaklar saçarlar. Ne'ûzübillâhi min şurûrihim.

¹ Câsiye, 45/19.

Sultân-ı Enbiyâ bile isti'âze etmişdir. Kur'ân-ı Kerîm'de var. “Kul e'ûzu...” sûrelerini oku. Her türlü âfetden selâmet için bir siperdir. Hem şeytan şerrinden muhâfaza eder, hem düşman şerrinden, ve –gerek âfet-i arziyye, gerek âfet-i semâviyye– her türlü âfetten masûn kilar.

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ. مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ. وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ. وَمِنْ شَرِّ (النَّفَّاثَاتِ) فِي الْعُقَدِ. وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ. مَلِكِ النَّاسِ. إِلَهِ النَّاسِ (النَّاسِ) يُؤْشِوْسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ. مِنْ أَجْنَبَةً وَالنَّاسِ. مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ. الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ (النَّاسِ) Hazret-i Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz dâimâ yatacağı vakit bu “Kul e'ûzu...”leri okurdu. Sonra mübârek ellerine üfler, başına, göğsüne, kollarına mesh ederdi. Sahîh-i Buhârî'de mezkürdür. Bazi kere “Kul ya eyyûhe'l-kâfirûn...” sûresini de okurdu. Rutûbet-i femiyye ile mahlût olarak üfleyerek mübârek ellerini yüzüne gözüne sürerdi. Hattâ Hazret-i Ayşe demiş: “Sultân-ı enbiyâ dâimâ bunları okuduğunu bildiğim için hastalığı esnâsında, âhireti teşrifleri hengâmında okuyamadığı cihetle ben okudum, üfledim.”

Allah'a ilticâ lâzım. Kulun yapacağı şey değil o. Bu tezvîrâta, bu nifâka, Deccâllerin mekîdesine hangi tâkat karşıdur? Allah esbâbını halk etmiş. İnsanlar o esbâba tevessül etmeli. Allah korkusu olmalı gönülde.

كَمَثَلُ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْأَنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنْكُمْ إِنِّي (أَخَافُ اللَّهَ رَبِّ الْعَالَمِينَ) Bersîsâ temâm başıyla, kaşıyla secde etti, aldı alacağını kâfir, imânsız yaptı herifi; sonra karşısına [304] geçti: – Ben senden beriyim, Allah'dan korkaram... dedi, kaçıtı.

Yani bunlardan fâ'ide olmaz. Allah'ı güçendirmemeli, gazabına giriftâr olmamalı. (إِنَّهُمْ لَنْ يَغْنُوا عَنْكَ مِنْ اللَّهِ شَيْئًا وَإِنَّ (الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلَيَاءُ بَعْضٍ وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ)

هذا بَصَائِرُ لِلنَّاسِ وَهُدُى وَرَحْمَةُ لِلَّهِ (يُوَقِّنُونَ) (هذا) Bu Kur'ân-ı Kerîm, her vakit okunan fermân-ı hakîm bütün nâsa, bütün halka, bütün dünyâda sâkin milel ve akvâma basiretlerdir.

Kur'ân'a ittibâ' etmeyen kimse nûr-ı basiretden mahrûm olur. Nûr-ı basar olmayınca göz nasıl görmez? Haniyâ bakar körler var. Hâlbuki gözünün aki, karası yerli yerinde; lâkin görmez. Nûrunu almış Allah. Basarda gözün nûru yok mu; odur gören. Yoksa göz kendi görmez. O bir âletdir, kuvve-i bâsîra hadakatü'l-aynda var. O sâyede insan mahsûsatı idrâk eder.

² Felâk Sûresi.

³ Nâs Sûresi.

⁴ Câsiye, 45/19.

⁵ Câsiye, 45/20.

İnsan gözü nûr ile mahsûsatı idrâk ederse nefis-i nâтика-i insâniyye de ma'kûlâtı basîretle idrâk eder. Kalbin de nûru var. Kalbi kör olur, basîretden mahrûm olursa ne görecek? Hani bazı kimseler için "kalbi yok" diyorlar. Yani kalbsiz, kalbinde basîret yok, nûr-ı kalb yok demekdir. Nasıl ki gözü açık olanlara da kör denir. İbret almaz, Rabbini bilmez, gördüğü şeylerden ders almaz.¹ (صُمْ بِكُمْ عَمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ) Kâfirler, münâfîklar hakkında böyle buyuruluyor. Onlar sağırdır, dilsizdir, kördür. Bakarlar da görmezler. Bazı insanlar öyle hayvan bakışlıdır. Gözü önünde cereyân eden ahvâlden ibret almıyor. Gözünün fâ'idesi yok demek. Allah cümlemizi menâm-ı gafletden ikâz eyleye. Bugün de bu kâdarla iktifâ edelim.

-60'inci dersin sonu-

* * *

Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmaniyye'ye

Açık Mektub:

OSMANLI DONANMASI

Geçen gün satvet-i bahriyye-i müstakbelemizin bir ruşeym-i hâzırından başka bir şey olmayan Osmanlı Donanması'nın icrâ eylediği resm-i geçid hiç şüphe yok ki terakkîyat-ı âtiyyemizin bir hareket-i ibtidâ'îyye-i ikbâl-i te'âlisidir. Şimdiye kadar bizde en ziyâde unutulan ve mahkûm-i memât bir hâle getirilen kuvve-i bahriyyemizin hayat-ı milîyyemizin rûhu olduğunu anlamayan yokdur. Binâ'en-aleyh hey'et-i muhtereme-i meb'ûsânın bu ciheti nazarı dikkat ve hamiyetinden dûr tutmayacağı tabî'î ve Gambel Paşa'nın dediği gibi belki zarûrî ise de bu gibi teşebbüsat-ı cesîmede milletin de hissedâr-ı mesâ'î olduğu gün gibi âşı-kârdır. Bir donanma şübesiz bâ-husûs asr-ı hâzırda en büyük fedâkârlıklar sarfıyla vücûda gelir. Hâlbuki bu bizim için pek kâbil değildir.

İstemek bir şeyi vücûda getirmek için kâfi olamaz. Belki emel-i kalbî ile beraber çalışmak vesa'it-i icrâ'îyyeyi de bulmak lâzımdır.

Gambel Paşa bize kuvvetli bir donanma meydâna getirin diyor. Pekâla. Fakat nasıl? Tabî'î hükûmet bütçesinde bu cihet için bir hisse ifrâz eyler; lâzım gelirse istikrâzât akdedeler. Lâkin bu zamana mütevakkifdir. Binâ'en-aleyh hem hükûmetin mesâ'î-i ciddiyyesi hem de milletin himmet-i cezilesi inzimâm etmelidir. İşte biz bir şey düşündük. Eğer hey'et-i muhteremece tensîb olursa ikbâl-i millet daha serî' ve daha sehil bir sûretde te'ayyün eder zannındayız. Şöyledi ki: Her sene Ka'bettullahu'l-müserref ile Medîne-i Münevveren ve sâ'ir makâmât-ı mukaddese ve mübârekeyi yüz binlerce hüccâc-ı muslimân ziyâret eder. Bu gibi makâmât-ı âliyyeyi ziyâret ile müserref olanlar şübesiz² (وَأَعُوْلَامُهُ) emrine de imtisâli vecîbe-i kat'îyyeyi bilirler. Binâberîn buralara birer kasa konarak ve bu kasaları birer hey'et-i mu'temeden eydî-i emânetine tevdî' ederek Donanma-yı Osmanî için i'âne derc olunsa hiç şüphe edilmesin ki senevî lâ-ekal dört beş yüz bin liraya karîb bir meblağ-ı mühim hâsil olur. Ve hiçbir sâhib-i diyânet ve hamiyet zâ'ir tasavvur olunmaz ki şu i'âne-i hayriyyeye iştirâkten çekinsin. Fi'l-hakîka aktâr-ı âlemin her türlü mezâhim-i seferiyyeyi yalnız bir emel-i ulvî-i dîn ile iktihâm ederek iftihâr eyleyen millet-i necîbe-i İslâmiyye ile vatanın, milletin terakki ve te'âlisini ez-cân u dil isteyen her sâhib-i hamiyet Osmanlı bu husûsda kat'iyen dirîg-i himmet etmez. Bunun için de evvelâ Mekke-i Mûkerreme, Medîne-i Münevveren ve Kuds-i Şerîf gibi makâmât-ı âliyye ve mukaddese ile mahall-i mübâreke-i sâ'irede şâyân-ı i'timâd birer hey'et-i mahsûsa ta'yîn ve teşkilinden sonra ulemâ-yı dîn ve rü'esâ-yı rûhâniyye taraflarından halk va'z u nasîhatler ile tergîb ve teşvik edilirse hiç şüphe edilmesin ki avn-i Bârî ile muvaffakiyet kat'îdir.

Mustantik mu'âvini

Nazmi

Aydın Vilâyeti Tire Kazâsı

Posta ve Telgraf Müdürü

Hasan

Gece Mektebi Müessisi

Mehmed

Düyûn-ı Umûmiye Me'mûru

Recep Lebib

Tabîb-i Beledî-i Tire

Emrullah Cemîl

Mahkeme-i Bidâyet Kâtibi

Hüseyin Hüsnü

Metîn Matba'ası

Ebu'l-Ulâ

¹ Bakara, 2/18.

² Enfâl, 8/60.

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbâlî Caddesinde
İdâre-i Mahsûsa

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukuk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbîdîn - H. Eşref Edîb

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	60	30
Vilâyatta	80	40
Memâlik-i ecnebiyyede	80	40

TÂRÎH-Î TE'SÎSİ:
10 Temmuz 1324

Dersa'âdet'te Nûshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevi
20 kuruş fazla alınır.

Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

22 Temmuz 1909

05 Receb 1327 Perşembe 09 Temmuz 1325

İkinci Cild - Aded: 46

[305] Yarın Receb'in ilk Cum'a'sıdır. Rahmeten li'l-âlemîn olan Peygamber-i zîşân efendimiz hazretlerinin âlem-i şuhûd ile temaslarının leyle-i devriyyesi bu gece hulûl ediyor.

Aynı zamanda yarın Temmuz'un onudur. Bu Cum'a meşrûtiyet-i meşrû'amızın geçen sene cem'iyyet ve cemâ'atla i'lân olunduğu, rûh-ı mevcûdiyyet-i ümem olan meşvereten idâre hakk-ı siyâsisinin istirdâd edildiği yevm-i mübeccele tesâdûf eyliyor.

Sîratimüstakîm böyle gecesi handân, gündüzü şâdân, umûm-ı ümmet-i İslâmîyye ve millet-i Osmâniyye için bâ'is-i füyûzât-ı nâ-mütenâhî bir yevm-i kudsî ve mes'ûdu kemâl-i ihlâs ve samîmiyyetle muhterem ve mu'azzez kâri'lerine tebrîk ve tehniye ederek kendi nâçız ve fakat ma'sûm ve nezîh mevcûdiyetinin dahi bu rûz-i meserrât-efrûzda bir yaşına kadem-nihâde olduğunu görmek bahtiyarlığını da bi'l-izhâr Cenâb-ı Hakk'tan âmme için sa'âdetler, kendisi için de ta'kîb ettiği tarîk-ı istikâmetde muhterem kâri'lerine dâimâ hizmet emrinde muvaffakiyetler temennî eyler.

* * *

KESB Ü TİCÂRET VE TE'SİS-İ SANÂYİ'İN NAZAR-I İslÂMÎYETDE MERGÜBİYETİ

Bu hakîkati tenvîre medâr olan bazı âyât ve ehâdîs

فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَأَنْتُمْ بِرُغْبَتِكُمْ فِي الْأَرْضِ (۱) (وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ) Kâlellâhu azze ve cell¹ (Ma'nâ-yı şerîfi: Salât-ı Cum'a edâ edildikten sonra eryüzünde, esvâk ve emâkîn-i sâ'irede intişâr ile fazl-ı İlâhî[den] "rîz-ı vâsi'" taleb ediniz.

يَصْرُبُونَ فِي الْأَرْضِ (۲) (Yani mü'minlerden diğer bir firka da vardır ki onlar seyr ü seyâhatle fazl-ı İlâhî talebinde bulunurlar.

إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ (۳) (nazm-ı münâfiyle bilhâssa Cum'a günü ezân-ı Muhammedî okunduğu esnâda -istîmâ'-ı hutbe için vâcib olan sa'yi ihlâl etmemek maksâdiyla- bey' ü şîrâ ile iştîgâl memnû'yeti beyân buyurulmuş, müte'âkiben bu âyet-i kerîme ile memnû'yet-i mezkûrenin refî'i i'lân buyrularak müslümanların yevm-i Cum'a da bile iştîgâlât-ı nâfi'a me'zûn bulundukları ifâde kilinmiştir.

Bu siyâk-ı ifâdeden dîn-i mübîn-i İslâm'da serbestî-i ticâretin hiçbir kayıd ile mukayyed olmadığı, vakt-i mezkûr'dan mâ'adâ evkât ve emâkinin hiç birinde memnû'yet bulunmadığı vâzîhan anlaşılmaktadır. Nasıl ki mevâsim-i hacâda, menâsik-i hacc-ı şerîf ifâ olunan hengâm ve mevâki'de dahi mü'âmelât-ı ticâriyyeye me'zûn olmaklığımız este'izü-billah,

¹ Cum'a, 62/10.

² Mützâmil, 73/20.

³ Cum'a, 62/9.

İhâr: Meslegimize muvâfik âsâr-i ciddiyye
ma'al-menmuniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iade olunmaz

لَيْسَ جِنَاحٌ عَلَيْكُمْ [306] أَنْ تَبْتَغُوا فَصْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَإِذَا أَفْضَلْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ
فَادْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعُرِ الْحَرَامِ *

Kavl-i kerîmiyle iş'âr buyru muşdur. Âyet-i sâniye de berâ-yı ticâret seyr ü seyâhat eyleyen erbâb-ı azm ü hamiyetin medh ü sitâyişlerini mütezammindir.

Kezâlik نَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَا (۲) (وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَافًا)
âyet-i kerîmelerinde nehârin benî Âdeme vakt-i ma'set kilinması, bütün âfâk-ı arziyyede bizim için esbâb-ı te'ayyüs âmâde buyurulmuş olması beyâniyle bu ni'metlerden dolayı ifâ-yi şükâra da'vet olunuyoruz.

هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَامْشُوا فِي مَنَابِهَا وَكُلُّوا مِنْ (رزقِ)
nasır-ı celîli kûre-i arzin her türlü menâfi' ve ihtiyâcât-ı beseriyye tekvîn ve istikmâline sâlih ve müheyŷâ bir hâl ve
hey'etde halk edildiğini beyân ile cibâl ve tilâlde mevdû' bi'l-cümle mevâdd-ı nâfi'adan intifâ' için icrâ-yi taharriyat ve her mahallinden istihâsâ-i envâ'-ı tayyibât hakkında o emr-i sarîhayı muhtevî bulunmasına atf-ı nazâr-ı dikkat o-lundukta efrâd-ı müslimîne bu bâbda zerrece atâletibrâzına müsâ'ade-i şer'iyye olmadığı kat'îyyen tebeyyün eder.

رَجَالٌ لَا ثُلُبُّهُمْ تِجَارَةً وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ (۳) (fermûde-i sâbhâniyyesi de mu'âmelât-ı ticâriyyenin şer'an ehemmiyet-i azîmesi olduğunu sûret-i vâzihada iş'âr etmektedir.

Âyet-i celîle-i mezkûrede Cenâb-ı Bârî mesâcid-i şerîfe de şâyân-ı kabûl-i îlâhî olacak takdîsât ve temcîdâti ifâ eden asfiyâ-yi ricâli, nuhbe-i ibâdî kûşe-i inzivâ ihtiyâriyla ta'tîl-i işgâle münhemik olanlardan ibâret değil! belki mübâya'ât ve envâ'-ı ticârât ile iştigâlliye beraber gönülleri zîkrullâh ile ikâme-i salâtdan gâfil ve elli i'tâ-yi zekâtdan menâfi'-i âmmeye bezl-i emvâlden mu'rîz ve mâ'il olmayan erbâb-ı sa'y ü iktidardan ibâret kılmışdır. Bu ise ganî şâkirin fakîr-i sâbire nisbeten kat kat hâ'iz-i rûchân ve fazilet olmasına dâir gâyet parlak bir şehâdet-i Kur'ân'îyyedir.

Ehâdîs-i Şerîfe

(التاجر صدق الامين يحضر يوم القيمة مع الصديقين والشهداء) *
Sîdk u emânetle ticâret eden mü'minler yevm-i kıyâmette siddîkîn ve şühedâ ile haşr ü cem' olunacaklar.

من طلب الدين حلالاً استغفراً عن المسئلة وسعياً على عياله و (۴)
(تطعماً على جاره لقى الله ووجه كالقرن ليلة القدر)

Dünyâyi, vüs'at-ı ma'îseti helâl olarak taleb edenler halâka arz-ı su'âl ve ihtiyaçtan mübâ'adet, evlâd ü iyâle refâhi-

yet ve cîrân ü ihvâna müvâsât ve mu'âvenet maksadıyla âmil olurlarsa yüzleri bedir gecesindeki ay gibi nûrânî olduğu halde Rabb-i kerîmlerine mülâkî olacaklardır.

ان من الذنوب ذنوباً لا يكفرها الصلاة ولا الصيام ولا الحجج ولا العمره (۴)
(إنما يكفرها الهموم في طلب المعيشة öyleleri vardır ki savm u salât ve hac u umre gibi ibâdetle değil, yalnız ma'îset-i nefş ü iyâl tahsîlinde çekilen humûm ve metâ'ib ile tekfir olunabilirler. (Eğer taleb-i mezkûr indellâh bir amel-i mebrûr olmasa idi tekfir-i zünûb bâbında sâ'ir ibâdetler fevkînde böyle bir te'sîr gösterir miydi?)

4) (ان الله يحب العبد المؤمن المحترف) ⁵ (Cenâb-ı Bârî bir hîrfet ve san'atla iştigâl eden mü'min kulu sever.)

(“Muhterif” sinâ'at ve zirâ'at ve ticâretin biriyle taleb-i ma'îsetde mütekâllif demektir. Cenâb-ı Hak böyle kimseleri sever. Çünkü atâlet üzere yaşamak, mâlâyâ'nî ile müştegil olmak gâyet mezmûmdur. Münâvî.)

5) (احل ما اكل العبد كسب يد الصانع اذا نصخ) ⁶ (Abdin ekl ü intifâ' edeceği şeylerin en helâli, gâyet etyabı nâsih, benî nev'i-ne hayr-hâl olan san'atkârin kesb-i yedi olan şeydir. (Bu hadîs-i şerîf sanâyi'e hizmetin sâ'ir nevi' ticâretlerin fevkînde olmasını müş'irdir.)

لاتقولوا هذا فإنه ان كان يسعى على نفسه ليكشفها عن المسئلة (۷)
ويغيثها عن الناس فهو في سبيل الله وإن كان يسعى على أربون ضعيفين او
(ذرية ضعاف لبعيدهم و يكتفي بهم فهو في سبيل الله Bir gün huzûr-ı Risâletpenâhîde bulunan ashâb-ı kirâm kuvvet ve celâdet sâhibi bir gencin sur'atlı yürüyerek geçiğini gördüler. İçlerinden bir kişi "Bu gencin azim ve celâdeti fi-sebilillâh olsa idi ne a'lâ olurdu" dediler. İşte bunun üzerine cenâb-ı Risâlet-me'âb efendimiz bu hadîs-i şerîfi nutuk buyurdular. Yani "Böyle demeyiniz zîra bu zâtın sa'y ü hareketi eğer nefsinı mezâlet-i ihtiyâcdan vâreste kilmak için ise fi-sebilillâh sâ'i addolunur. Kezâlik hâl-i za'af ve inhitâtda bulunan ebeveyni veya acz ü ihtiyâcda olan zürriyet ve iyâli için sa'y edi-yorsa yine sebil-i hakda sâ'i olur." Her mü'min nefşini mezzelten, evlâd ü iyâlini zarûretden halâs etmek için me-sâ'i-i meşrû'ada sâ'y ü müctehid bulunmak farz-ı ayın olduğunu ma'lûmdur.

7) (عليكم بالتجارة فإن فيها تسعه اعشار الرزق) ⁸ (Ticâretle iştigâlden ayrılmayınız ki rizkin onda dokuzu mu'âmelât-ı ticâriyye ile kâ'imdır. Öyle yâ! Emr-i ticâret mu'attal olsa er-zâk-ı beseriyye muhtel olur gider. Ne zirâ'at kalır, ne sinâ'at!
-mâba'di var-

Manastırı İsmâîl Hakkı

* * *

* İbn-i Abbas hazretlerinin âyet-i celîleyi bu mahalline (في مواسم الحج) kelâmını ilâve ile tilâvet etmekte oldukları Buhârî-i Şerîf de mezkûrdur. [Bakara Sûresi 2/198; metinde sehven (ليس) yerine (لا) yazılmıştır.]

¹ Nebe, 78/11.

² A'râf, 7/10.

* Câmi'i Sağır'de mezkûr bir rivâyet-i mu'tebere "el-müslim" kaydı da vârid olmuştur. Binâ'en-aleyh biz de mutlakı mukayyede haml ediyoruz. [Tirmizi, Sünen, Kitâbü'l-Buyû', 4]

³ İbn Ebi Şeybe, Musannef, Kitâbü'l-Buyû'.

⁴ Suyûtî, Câmi'u's-Sagîr 4804.

⁵ Suyûtî, Câmi'u's-Sagîr 3627.

⁶ Benzer şekilde, Suyûtî, Câmi'u's-Sagîr 5594.

⁷ Beyhâkî, Şu'abu'l-Îmân, Hukûku'l-Evlâd.

⁸ Gazâlî, Îhyâü Ulûmuddîn, Kitâbu Âdâbi'l-Kesb.

EMEL VE TALEB-İ MECD

¹ إِنَّمَا يُشْرِقُ مِنْ رُوحِ اللَّهِ لَا الْفُؤُدُ الْكَافِرُونَ
² وَمَنْ يَقْنُطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ لَا الصَّابُونَ

Bunlar Kur'ân-ı Hakîm'in âyet-i kâhiresindendir. Bizi öyle azîm bir sirdan [307] haberdâr ediyor ki nev'i beşerin bütün kâ'inâtın fevkinde bir mertebe-i bülend, bir makâm-i mahmûda yükselmesi, inâyet-i İlâhiyye tarafından bu nev'e i'dâd olunan gâye-i kemâli idrâk edebilmesi için Cenâb-ı Hak yalnız insanı o sırra mazhar etmişdir.

Nefsine mürââ'a't et, ilhâmât-ı derûnunu dinle: Vicdânnâda gâyet kavî bir meyîl, gâyet şedîd bir hîrs göreceksin ki seni mecd ü şeref talebine, kalblerde bir mevkî'i muhterem iktisâbına mütemâdiyen sevk ediyor. Sonra nazarını bütün bir millete atfedecek olursan âhâd gibi hey'et-i umûmiyye-i efrâdin da başka milletlere karşı rif'at-i kadr ü menzile sevdâsında olduğunu anlarsın. Bu bir emr-i fitrîdir ki ister münferiden yaşısanlar ister müctemi'an imrâr-i eyyâm et-sinler, Cenâb-ı Hak insanları bu cibilliyyetde yaratmışdır.

Tâlib-i mecd için matlûbuna nâ'il olmak kolay değildir; Sebil-i azminde bir çok akabât, bir çok şedâ'id rû-nümûn olarak kendisini yolundan alikoymak ister. Lâkin bu gibi mevâni'le onun hîrs ve iştîyâki azalmaz, şâhika-i bülend-i izzete yükselsemeye kadar tesâdûf edeceğî dağları dereleri aşar. Şâyed tarîk-i talebinde iktihâma sevk edemeyeceği bir hâ'ile tesâdûf eder de tevakkufda muztar kalırsa, bu sükûn bîcâre-ye te'mîn-i ârâm eylemek şöyle dursun, kızgın kayaların üzerinde yalın ayak yürüyenler gibi vakf-ı azâb olur.

Hakâ'ik-i şu'ündan haberdâr olan bir hakîm beşerin harekâtını tedkîk eder ve her hareketi o hareketten maksûd olan gâyetle mukâyesede bulunursa görür ki şeref ü şân kazanmak uluvv-i makâm ihrâz etmek için ihtiyâr olunan efâle nisbetle hâcât-i ma'îseti istifâ için tevessûl edilen a'mâl hic menzilesindedir.

Şu hâl bütün insanlarda, esnâf takımından tutunuz da tâ emr ü nehy sâhiblerine varincaya kadar bi'l-cümle tabakâtı teşkil eden efrâdda bir hisse-i sâbitedir. Her ferd kendi tabakâsında bulunan efrâd ile mecd ü şeref husûsunda müsâbaka eder, onlardan geri kalmayı hiç istemez. Bir mevkî'i hürmet ihrâzına medâr olacak esbâbin kâffesine tevessûl eyler. Hattâ onların indinde gâye-i rif'at sûretinde telakkî olan bir hadde vâsil olsa, yani o tabakanın müntehâ-ı hudûdunu bulsa o zaman fevkindeki tabakaya girerek bu yeni seviyedeki eşhâs ile müsâbakağa başlar. El-hâsil bu âlemde mazhar-ı hayatı oldukça bu tarzda devâm eder gider. Bu neden ileri gelir? Kemâl-i insâni için bir hudûd, bir nihâyet yokdur. Efrâd-ı beşerden hiç birinin, istitâ'ati dâhilinde değildir ki bulunduğu hâle kâni' olsun. Kemâlin nâ-mütenâhî hudûdu na vâsil olduğuna, o noktanın ilerisinde bir gâye-i tekemmûl daha bulunmayacağına inansın.

Sübhânallah! Međd ü şerefe olan muhabbet insanın kalbine ne büyük bir kuvvetle hâkim oluyor, hevesâtına nasıl

tasarruf ediyor! Onu semere-i hayatı, gâye-i mevcûdiyyeti addediyor da elinden kaçırır, yâhud eline geçiremez, yâhud başkalarının dest-i i'tisâbına gececeğini hissederse hayatı istihfâfa kadar varıyor.

Eski püskü libâs ile hiç nazar-ı ehemmiyyeti celb etmeyen bir fakîr bile vakârına dokunacak bir mu'âmeleye hedef kaldı mı hemen bulunduğu mevkî'i müdâfa'a için tehevürvüne mahkûm oluyor. Sonunda mevti bile mûcib olacak tehlikelere atılır. Hâlbuki haysiyetine revâ görülen ta'arruzdan dolayı ne yiyeceği içeceğî eksilmış, ne de firâş-ı istirâhatı bir sûretle müte'essir olmuş değildir.

Muhtelif nesillerden, mütenevvî' cinslerden milyonlarca ebnâ-ıyi beşer kendilerini mehâlike ilkâ etmiş, müdâfa'a-i şeref, yâhud istihsâl-i mecd ü şân için fedâ-ıyi hayat eylemişdir. Ne büyük cilve-i kudretdir! İnsan ne yiyeceğinden, ne de yatacağı yerden hoşnûd olamıyor. Meğer ki bu hu-sûsda başkalarından ileride bulunduğuna hem kendi kâni', hem de başkaları musaddık bulunsun da bu sûretle uluvv-i makâmi i'tirâf edilmiş olsun. Gûyâ ki lezâ'iz-i ekl ü şurb lezzet-i mübâhâta vesile olmak üzere vaz' olunmuşdur. Artık sâ'ir lezâ'iz hakkında ne söyleyebilirsiniz. İnsan ne kadar ta'b-i cismânîye katlanır, ne kadar şedâ'id-i sefere göğüs gerer, rûhunu ne kadar mehâlikî iktihâma sevk eyler, bi'l-ihtiyâr ne kadar lezâ'izden men'-i nefş eder! İşte bu fedâkârlılıkların hepsi şân ve şöhret kazanmak yâhud kazanmış olduğu mefâhiri siyânet etmek için ihtiyâr olunur.

İnsan hakkındaki inâyet-i İlâhiyye ne azîmdir! Bu mahlûk ancak şeref kazanarak âlemi şerefâyâb etmek için yaşıyor. Şerefden başka ne kadar lezâ'iz varsa insan onları şerefe vesile ittihâz ediyor. Ne hâcet hayatı dünyâ dedigimiz bu şedâ'id ile muhât olan yol bile mahzâ kudret müsâ'id olduğu kadar mecd ü şeref ihrâz etmek için çekiliyor. İnsan tarîk-i hayatı müntehâsına gelince yaklaşığı gâye-i şeref'e bakarak karîrû'l-ayn, yaklaşamadığını görerek münkesirû'l-kalb olduğu hâlde bu âlemden gidiyor.

İnsan ilhâm-ı İlâh ile bu kadar çalıştığı, istihsâli uğrunda bu kadar mehâlike daldığı mecd ü şerefin mâhiyeti nedir? O bir mâhiyetdir ki sâhibinin siyâdeti insanlar tarafından i'tirâf olunur, uluvv-i makâmına hürmet edilir, cebheler huzûrunda münkâdâne eğilir. Hem bu şeref yalnız kendisine münhasır kalmayarak akrabâsına, aşiret ve efrâdına, hattâ mensûb olduğu bütün millete râci' olur. Gerek kendinin, gerek kendisiyle nisbeti olanların sözü başkalarının şu'ün-i hayatıyesi üzerinde kesb-i nüfûz eder ki bu hâl istihsâl-i mecd için ihtiyâr olunan şedâ'ide karşı Hâlik-ı hakîmin en büyük mükâfâtidir. İşte mecd ü şeref tahârisinde bulunan bir adamın yalnız kendisine âid zanneyleiği menfa'at müdebbir-i kâ'inat olan Cenâb-ı Hakk'ın bereket-i feyzî ile kesb-i şumûl ederek hayatı bütün ebnâ-ıyi milletine dokunur. Bu bir hikmet-i bâliğâ-i İlâhiyyedir ki efrâd-ı ümmetden biri nâ'il-i mecd oldu mu bütün ümmet de siyâdeten olan hazzını istifâ eder. Öyle ya o ferd gâye-i emâniyâne ancak sâ'ir efrâdin mu'âvenetiyle nâ'il olabilmışdı. (ذلك تقدير التغيير العظيم)

[308] Ebnâ-ıyi milletinden müzâheret görmedikçe bir ferdin yalnız başına çalışması ne netice verebilir? O hâlde arş-ı izzete çıkmak, şâhika-i siyâdete yükselmek isteyen a-

¹ Yûsuf, 12/87.

² Hicr, 15/56.

dam gerek kendi nefsini gerek kendisiyle münâsebeti olanları bu âlemde fazilet, kemâl nâmına ne varsa hepsini tâhsîle hazırlamalıdır. Bu meyl-i fitrînin, bu ilham-ı İlâhînin hakâsını edâ etmek ne kadar müşkildir. Bu maksad-ı ulvî uğrunâda iktihâm olunacak şedâ'id ne kadar azîmdir!

Ervâha her müşkili âsân, her ba'idi karîb, her azîmi hâkir gösteren bütün âlâma karşı tesliyet-sâz olan, sîne-i mehâlike bî-pervâ atılmak tehlikesini veren, en kıymetdâr fedâ-kârlıklar şöyle dursun, hayatı bile terk ettiren bu ulvî, bu mu'azzam sâ'ik acaba nedir?

İşte bu sâ'ik-i ulvî emelden ibârettdir.

Emel mu'zamât-ı umûr karanlıklarında bir ziyâ-yı münîr, en müşkil zamanlarda bir hâdî-i basîrdır. Azme fûtûr ârız o-lunca, himmete sükûn gelince emel bir hâkim-i kâhir kesilir.

Emel o ümniye veyâhud o heves değildir ki ara sıra hayâlı ziyâret eder de insan bende de şöyle bir meleke, yâhud söyle bir fazilet olsa idi der... Lâkin o istediği şeylere zafer-yâb olmak için hiç çalışmak, esbâba sarılmak gibi bir hareketde bulunmaz da matlûbuna yattiği yerden tâlib olur. Gû-yâ ki Cenâb-ı Hak onun hâtrî-şerîfine hürmeten kânûn-ı ezelisini değiştirecek, o da aklına geleni hiç uğraşmaksızın, hiç yorulmaksızın karşısında görecek!

Emel öyle bir azımdır ki fa'âliyeti hemen arkasında görür; nefsi büyük büyük teşebbûslere sevk eder; şedâ'ide mesâ'ibe karşı tecellüde alıstırır; gâye-i hayatı vüsûl için ma'rûz olacağı bütün müşkilâti istihkâr edecek bir kuvvet verir. Bir halde ki maksadına zaferyâb olmadıkça insanın nazarında hayatın hiç hükmü kalmasa da, bütün meziyeti hâdisât-ı kevniyyeye karşı binâ-yı hayatı siyânetden ibâret olan mal söyle dursun, gâye-i maksada vüsûl için atacağı ilk hatve hayatını fedâ etmek olur.

Beserde meyl-i alâ nasıl emr-i fitrî ise emel de, gâye-i mesâ'isini idrâk husûsundaki itmi'nânda onun gibi bir vedî-a-i fitratdır. Şu iki vedî'ânın bi'l-umûm fitrat-ı beserde sübûtu bir takım mücâdelâta sebeb olmaktadır. Çünkü her ferd cibilletindeki vedî'ânın sevkîyle âharın kalbinde bir mevkî'i siyâdet kazanmak sevdâsındadır. Herkes bir matlaba tâlib. Akl-ı insan ise henüz o mertebe-i kemâli bulmamışdır ki her ferde husûsî bir vazîfe göstersin de o ferd onu ifâ etmekle bütün kulüb-ı beserde bir pâye-i şeref kazansın, lâkin şu şart ile ki bir başkası aynı vazîfeyi edâ ederek aynı mevkî'i kazanmasın.

Bunun için insanlar emellerinde temâyüllerinde birbirile-riyle rekâbete kalkışıkları gibi vezâ'ifde, a'mâlde de rakîb oldular. İttihâz olunacak mesâlik ise o kadar geniş değil belki gâyet mahdûd. İşte ebnâ-yı beser arasındaki bu müdâfa-alar, bu müsâdemeler mücâhidîn ile sâbirînin ayrılması için min-tarafillah bir hikmetdir.

Şimdi bu müsâdemeler bir şahsin yâhud bir kavmin üzerine mütevâlien gelecek olursa himmetlerde za'af ve in-hîtât yüz göstermeye başlayarak emel ve taleb-i mecd dediğimiz şu iki hasîse-i âliye fesâda mahkûm olur. Nitekim sû'i terbiye nefîcesi diğer ahlâk-ı fâzila da bozulmaya başlar. Çok zamanlar bu za'af ye's ile nihâyetlenir ki el-iyâzû-billah.

Emelleri münkatı' olmuş mahkûmîn-i ye'sin hâli nereye varır? Nefislerini zilletle, her türlü izzetden mahrûmiyetle

mahkûm ederler; her türlü efâl-i redî'eye her türlü harekât-ı rezîleye cûr'etde bulunurlar; ihânetden, tahkîrden çekinmezler, belki hangi tarafından olursa olsun hûcûm eden zillet ve hakârete tâvtîn-i nefs ederler. İnsanın behâ'imden medâr-ı imtiyâzi olacak ne kadar ihtisâsât-ı âliye ve vicdâniyye varsa hepsinden bîgâne kalırlar. Artık behâ'imin kanâ'at edecek-gi şeyleler kâni' olurlar. Ancak hâcet-i hasîselerini düşüne-rek ilerisi için i'mâl-i fitre lûzûm görmezler. Bu kadar zillette katlandıkları halde bâri kırkıda başı boş gezib otlu, çayırı yerler arayan hayvânât kadar bahtiyâr olabilseler... Vâ ese-fâ ki bunlar kendi hesâblarına çalışmayı terk etmiş olsalar bile Cenâb-ı Hak onları başkalarının hesâbına çalıştıracak kuvvetlerin zîr-i tasallutunda bırakır. Gece gündüz hubûbât hamallığı eden karıncalar gibi olurlar ki taşıdığından hiçbir hayır görmez de vazîfesi başkalarını mes'ûd ve müsterîh etmek için nefsini sa'y ü mahrûmiyete mahkûm etmekden ibâret kalır.

Zîrâ'at, felâhat gibi bir çok yorucu işlerden baş kaldırılamazlar. Kendi hesâbına çalışanlardan çok daha ziyâde uğraşıkları halde mahsûl-i mesâ'î nâmına ellerine bir şey geçiremezler. Bütün kazandıkları uluvv-i himmetleri sâye-sinde kendilerine hâkim olanlara âid kalır. (Eğer bu gibi zillet içinde yaşayan akvâm, mükellef oldukları şedâ'id-i a'mâlin bir kısmını taleb-i izzet yolunda ihtiyâr etmiş olsalar da hiç şüphe yokdur ki nâ'il-i merâm olurlardı.) Hattâ böyle insanlardan ümidiyi keserek dereke-i mahkûmiyyete düşen akvâmin milel-i hâkime nazarındaki mevkî'i çalıştırıldıları hayvânât-ı ehliyyeden de aşağıdır. Zîrâ o mütehakkim milletler bedâhâten hûkmederler ki bu adamlar fitrat-ı insâniyye icâbinca müstehak oldukları mertebe-i bülend-şerefden kendi kendilerine düşmüşler, bu menzile-i sâfileye kendi ar-zularıyla inmişlerdir. Bundan başka kendilerini insan sûretinde tekvin etmiş, efrâd-ı sâ'ire-i besere tevdî' edildiği me-vâhibin kâffesini vermiş olan Hâlik-ı hakîme karşı küfrân-ı ni'metde bulunmuşlardır.

Binâ'en-aleyh bu gibi insanlar, kullandıkları hayvanlara revâ görmedikleri mu'âmeleyi göstermede kendilerini haklı görürler. Sa'y ü himmeti bırakarak sâ'ika-i ye's ile ecâbinin pençe-i tahakkümüne düşen bir çok ümmetler sidk-ı müdde'âmîza birer şâhid-i zî-hayâttdır.

[309] Zannederiz ki zamân-ı sâbıkda olduğu gibi bu gün de bir takım mütegallibenin tahakkümü altında ezilen, hayvânât-ı ehliyyenin bile giriftâr olmadığı şedâ'id altında inle-yen diğer bir takım akvâm daha vardır; hem bizden o kadar uzakta değil, pek yakındadır!

Acaba tabî'atın ahkâmı nasıl değişiyor, fitratın âsârı nasıl mahv oluyor? Rûh nasıl oluyor da bir daha rif'at talebinde bulunmayacak kadar sefil, hiçbir emel beslemeyecek kadar me'yûs düşüyor? Hâlbuki meyl-i rif'at, emel insan için iki hasîse-i fitriyyedir.

Nazar-ı im'ânimizi açacak olursak sebeb olarak şunu buluyoruz: İnsan öyle zanneder ki bütün a'mâli sîrf kendi kuvvetteyle, kendi ihtiyâriyle husûle gelir. A'mâline hâkim olan yalnız kendi kudretidir. Elinin üstünde bir el yokdur ki o-na mu'in yâhud mâni' olsun. Böyle bir zan besleyen insan mevâni'-i mütevâlieneye tesâdüf ederek gâye-i maksûduna varmakdan aczini görünce kudretine mürâca'at ediyor, nâ-

kâfi buluyor. Kuvvetine bakıyor gevşek görüyor. Artık acz-yetini, za'afını anlayarak ye'se düşüyor, zelil ve sefil oluyor. Çünkü i'tikâdında azmine, kudretine karşı koyan o mâni'aları iktihâma medâr olacak başka kuvvet yok. Binâ'en-aleyh pîşgâh-i azmindeki mâni' kendi kuvvetinden büyük olduğu zaman nazarında galebe muhâl. O sebebden emelleri ebediyen kesiliyor. Kendisi de sermedî bir hirmân içinde kalıyor.

Lâkin insan böyle bir zanna kapılmasa da yakinen bilse ki bu kâ'inâtın müdebbir-i azîmî'l-iktidâri vardır. Öyle bir kâdir-i mutlakdır ki huzûr-i azamet ve ceberûtunda bütün kuvvetler, bütün satvetler bilâ-ıhtiyâr izhâr-i hudû' eder; bütün makâlid-i kevn o Kâdir-i Kayyûm'un dest-i fevk-i hayâlindedir. Mahlûkâtı üzerinde irâde-i İlâhiyyesi vechile tasarruf eyler... Evet insanda böyle bir yakın olsa ne ye'se düşmesine, ne de sa'y ü himmeti elden bırakmasına imkân kalmaz. Zîrâ bu yakîne sâhib olan adamın tarîk-i talebdeki acı hiçbir zaman kudret-i İlâhiyyeye istinâd etmekden onu alıkoymaz. Artık bütün mesâ'isinde o kudret-i mutlakaya rabb-i kalb edeceğî için ye's kendisine hücûma yol bulamaz.

Karşısına çıkan şedâ'id ne kadar azamet peydâ ederse - Kudret-i İlâhiyyenin daha azîm olduğuna i'timâdından dola'yı - himmeti de o nisbetde müzâdâ olur. Girmek istediği kapıların biri kapanırsa Allah'a olan tevekkülu bin ümid kapısı daha açar. Fütür bilmez, melâlin yüzünü bile görmez. Hiçbir zaman hâlinden bîzâr olmaz. Zîrâ mütegallibeyi zebûn düşürmek, mahkûmları cebâbireye hâkim etmek, dağları devirmek, denizleri yarmak gibi hârikalara her zaman için müdebbir-i kevnen kudreti te'alluk edeceğine îmân etmişdir.

Kudret-i Sübâhiyyenin bu gibi nâ-mütenâhî âsârını zâten gördüğü için azmi kuvvet bulur. İnsâniyete has olan kemâle, sa'âdet-i hakîkiyye-i dâreye vüsûl için min tarâfı-lah mükellef olduğu mesâ'îyi bin cân ile ifâ eder.

Cenâb-ı Hakk'ın kudretine, azametine, ceberûtuna i'mân-i yakınîsi olanlara ye's yokdur, haramdır. Görmüyör musunuz, asdaku'l-kâilin olan Allah¹ (إِنَّهُ لَا يَأْتِي مَنْ رَوَحَ اللَّهُ أَلَّا) buyuruyor. Nebî-yi muhteremi İbrâhim lisânından (وَمَنْ يُقْنَطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ أَلَا الصَّالِحُونَ)² diyor. Bakınız ki hâlik-i hakîm ye'si kûfre, dalâle delîl olmak üzere gösteriyor. Artık Allah'a inanan, Allah'ın kudret-i kâmilesine îmân eden bir kalbe ye's nasıl girebilir?

Onun için deriz ki: Müslümanların gerek Cenâb-ı Hakk'a, gerek Hazret-i Peygamber'in taraf-ı İlâhîden tebliğ me'mûr olduğu hâkîka olan yakınları adetlerinin bu kadar çokluğuyla beraber mecd-i kadîmlerini istirdâd etmekden ümidi kesmelerine hiçbir zaman müsâ'ade edemez. Kezâlik zillete münkâd, zulme râzi olmaya, i'lâ-yi kelime-yi Hakk'-dan geri durmaya îmânları ebediyen mesâğ gösteremez. Husûsiyle müslümanların diğer bir çok akvâmin müsâb olduğu beliyelerden hâlâ masnûndurlar. Zîrâ kendilerinin büyük büyük pâdişâhları var; ellerde her zaman için bir melik-i azîm bulunuyor.

Şimdi pek doğru olarak diyebiliriz ki: Rahmet-i İlâhiyye kapıları kendilerine açıkdır. Onlara girmekden başka bir şey

lâzım değil. Rûh-ı İlâhî başlarında vezân olub duruyor, o nefha-i inâyeti tenessüm etmekden başka bir harekete ihtiyaç yok. Fırsatlar birbirini velâ ederek onlara dest-i imdâd uzatıyor. Bu meskenetden kurtulmalarını, bu derin uykudan uyanmalarını ihtâr ediyor. Meç-i kadîmlerini ele geçirmek, evvelki mertebelerine yükselsmek için yapacakları iş ise râbi-ta-i ittihâdi tâhkîm ederek milleti i'lâdan ibâret olan makâsâd-i müştereke el birliğiyle çalışmakdan ibâretdir. Bu ise bir kere aralarında râbita-i dîniyye te'eyyûd ettikden sonra en kolay bir işdir.

Artık ellerindeki Furkân-ı mübîn "ye's erbâb-ı dalâlin evsâfindandır" dedikten sonra me'yûs olmaya, Hak'dan ümidi kesmeye bir sebeb tasavvur olunabilir mi? Rûşd ile gayy arasında bir münâsabet bulunabilir mi? Hakdan sonra dalâlden başka ne vardır?

Müslümanlar arasındaki erbâb-ı ye's ü kunûtun artık şâyân-ı kabûl bir ma'zereti olabilir mi? O hâkimiyet-i sâbıkadan, o siyâdet-i ulyâdan sonra ecâniibe karşı bu ubûdiyet-i sâfileye râzi olub duracaklar mı? Zillet içinde sefâlet içinde, fakr u ihtiyâc içinde, hasm-ı zâlimin gûn hakâretleri içinde geçtiğden sonra bu hayatdan ne bekliyorlar? Sa'y ü himmeti bırakmışlar, kemâl-i sekînet ile oturuyorlar öyle mi? Hâlbuki muhîtleri ecnebî hâkimlerden, felâketlerine sevinen düşmanlardan, her hareketlerini takbîh eden sersemlerden, her hasletlerini teşîn' eyleyen denilerden müteşekkil. Bunlar durmayâb müslümanları akılsızlıkla, kalbsizlikle, ithâm ediyorlar. Ümem-i sâ'ire sınıfına girebilmeleri muhâlâttdan olduğuna hükmeyiliyorlar.

İnsan bütün hasâ'is-i insâniyeden tecerrûd etmediğçe bu kadar zillete bu kadar hakârete nasıl katlanabilir? Unutular mı ki bir zamanlar akvâmin kurretü'l-uyûnu [310] idiler. Husûsiyle aradan o kadar uzun müddet geçmedi. Tarihler ortadan kalkmadı. Âsâr büsbütün münâferi olmadı. Şevket-i müslimîn ise tamâmiyla rûy-ı zemînden silinmedi.

Min-taraffîlah muvazzaf oldukları tekâlifi edâ husûsundaki gafletden dolayı haydi avâm ma'zur görülsün. Lâkin ulemâ ne ma'zeret gösterebilecekler ki onlar şerî'atîn nigeh-bânları, ulûm-ı şerîyyenin râsihînidir. Neden tefrika-dâr olan cemâ'at-ı müslimîni vahdete sevk etmiyorlar? Neden maksad-ı ittihâdin husûlüne bezl-i mechûd eylemiyorlar? Neden aradaki münâfereti, mübâ'adeti kaldırımıya çalışmıyorlar, neden yakınlarında tâ'atlerinde sâbit kaldıkça hulfûne imkân olmayan mevâ'id-i İlâhiyyeyi ihtârda bulunarak, rûhlarına rûh-ı İlâhiyyenin sermedî bir hayat bahsedecğini tebâşîr eyleyerek müslümanları te'yîde bütün kuvvetleriyle uğraşmıyorlar? Evet, sîneleri ziyâ-yi mübîn-i îmân ile münevver olan bir firka-i nâciyye bu emr-i hayatı ifâ için arzin muhtelif noktalardında kiyâm etmişdir. Diğer müslümanlardan ümid ederiz ki bu firka ile hem-dest-i vifâk olarak kuvvetini te'yîd eder de nusret-i mev'ûde-i İlâhiyye yüz gösterir. (إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهُ يَنْصُرُكُمْ وَيَبْيَثُ أَفْدَامَكُمْ)³

Misir Müftüsü Merhûm

Şeyh Muhammed Abdûh

Mütercimi: Mehmed Âkif

¹ Yûsuf, 12/87.

² Hicr, 15/56.

³ Muhammed, 47/7.

10 TEMMUZ

Kâ'be'den nûr-i nübüvvet çikarak râhimîza,
Arşdan nefha-i rahmet inip ervâhîmîza,
Âsumân aks-i sadâlar vererek âhîmîza,
Aciyîb kalb-i zemîn nâle-i cângâhîmîza,
Eğilip en yüce dağlar bile dil-hâhîmîza,

Seni fetheyledik ey rûz-i mu'azzam-ünvân;
Buldu bir rûh, kiyâm eyledi tâbût-i vatan.

O ne tâbût-i hazîn: Mevkib-i mâtem yokdu!
Vatanın na'sını kaldırırmaya âdem yokdu!
Âlem-i zevk ü tarab... başka bir âlem yokdu.
Sanki bir âlem-i sâni-i mu'azzam yokdu..
Bu zebânîler için bîm-i cehennem yokdu!

Seni fetheyledik ey rûz-i mu'azzam-ünvân;
Buldu bir rûh, kiyâm eyledi tâbût-i vatan.

Yok vatan ortada bir hâk-i mezellel kalmış;
Vatan evlâdi mekâbirden ibâret kalmış;
Der kemend olmayan ancak yed-i kudret kalmış!
Ne hamîyyet, ne de da'vâ-yı hamîyyet kalmış;
Koca millet yok olup bir kuru devlet kalmış!

Seni fetheyledik ey rûz-i mu'azzam-ünvân;
Buldu bir rûh, kiyâm eyledi tâbût-i vatan.

Vatanın hâki gönüldür ki kararmış gamden..
O da rençide fakat dağdağa-i âlemden!
Zâr idi makbereden, muzlim idi mâtemden,
Daha giryândı musallâ-yı fenâ-tev'emden,
Daha hâkî idi medfûn-ı türâb-ı âdemden..

Seni fetheyledik ey rûz-i mu'azzam-ünvân;
Buldu bir rûh, kiyâm eyledi tâbût-i vatan.

Yere nâzil şafak-ı mâtem idi râyetimiz!
Zulm ile ezdi bizi devlet-i bî-milletimiz!
Neye çekitik bir avuç toprak iken gâyetimiz!
Hâk ise hâk-i mezellel mi idi tiynetimiz?
Nefsimiz var idi de yok mu idi izzetimiz?

Seni fetheyledik ey rûz-i mu'azzam-ünvân;
Buldu bir rûh, kiyâm eyledi tâbût-i vatan

Midhat Cemâl

* * *

FEDÂKÂRÂN-I HÜRRİYYET İÇİN

- Amcam Sûvâri Kaymakamı Sâdîk Bey'e -

Asker; vatanın kal'a-i pûlâd-sedîdi
Asker; bize bir şeher-i mersûs-ı siyânet
Her seyf-i celâ-perveri bir berk-ı sa'âdet
Asker vatan-ı muhtazarın canlı ümidi.

Asker! Nefesi sâf hamîyyetle o yüksek
Sînen bize gencîne-i âmâl-i vatandır.
Encüm yakışır istese sadrında yer etmek.
Eflâke çıkar sançağı şahbâl-i vatandır.

Asker! Nazar-ı bârika-dârından uçan nûr
Balkanları aşın ki bu millet ona titrer;
Mâzîdeki haksız dökülen kanları ister,

Sensin ulu mâzîmizin ihyâsına me'mûr.
Aç darbe-i şemşîr ile âfâk-ı zılâli,
Göster nazar-ı âleme envâr-ı hilâli!

[311] Osmanların, Orhanların evlâdi isen sen
Ulviyyet-i mevrûseni dünyâlara göster
Hâtırda nasıl vâr ise eslâf ebediyyen
Ahlâfa bırak sen dahi bir siyt-ı münevver

Herkes yaşıyor bunda tefâhûr yeri var mı
Makbul olan ölmüş iken insan yaşamakdır.
Ulviyyet-i rûhiyye o dar kabre sıgar mı?
Enver'le Niyâzî ebediyyen kalacaktır.

Ey heykel-i hürriyyete olan zümre-i ahrâr!
Azdır size bir âbide olsayıdı güneş az;
Vicdanlara nakşoldu bu hizmet unutulmaz.

Ey şâhid-i hürriyyete kurban boğulanlar!
Deryâda temevvûc bana sizden birer izdir;
Sâhilde feşâfeş ne hazır mersiyeңizdir.

20 Temmuz 324

İbrahim Alâeddin

* * *

31 MART

Her sokakda sükût inleyerek
Sürünür... sanki dûd-ı izmihlâl
Şehri tedrîcen incidip, ezecek
Bütün evler sükûtdan tâbût,
Kimseler yok... semâ, zemîn mehbût,
Dolaşır yalnız kefenli hayâl...
Tâ uzaklılardan akseden sesler
Bir figâna cevâb olur, titrer;
O figânı mezarlar dinler...
Bir uğultu yavaşça yaklaşarak
Bir zaman sonra haykırır, gürler...
Deliyor şimdî rûhu kanlı bıçak!...
Bir hûcûm-ı gazâb, hûcûm-ı giñv,
Her terakkîyi çîğneyen bir dîv
Hüküm-i kânûnu hep yaküp, yıkarak:
Kim bilir, hangi ifk için yaşamak
Emeliyle bugün harâb ediyor,
Kalb-i insâna baktadan gidiyor...
Bir sadâ bağırlıyor:

- Hadin, ileri!
Medeniyet nedir? Kesip geçelim,

Her ciğerden zehirli kan içelim!.
 Bu ne gafletdir, âh yâ Rabbi!
 Sünghüler hayat-ı memleketi
 Mahvederken, cihâna bir ebedî
 Şân bırakmak diler bütün asker!
 Bağriyor, gâh, bir nidâ-yı zafer:
 – Yâ Muhammed bugünkü günde bize
 Yerler aç kollarında, cennetde!
 Ötede: Pây-i gadrin altında
 Ezilen bî-günâh insanlar,
 Ötede: Bir taşın kenârında
 Parçalanmış zavallı vicdanlar...

* * *

Akşam oldu.. sükût içinde yine
 Her taraf dondu: Lâl ü pejmürde;
 Reng-i şeb örtüyordu kan izini
 Rûh-ı şehrîn elemli sînesini..
 Gecenin nîfî oldu... bir aralık
 Yükselip kan içinde bir heykel
 Dedi ey Rabb-i müntakim! Gel, gel!
 Bizi kurtar demirli ellerden,
 Bizi kurtar cünûn-i ejderden;
 Dest-i adlinle şimdi "Yıldız"ı yık
 Sonra düştü zemîne.
 Ertesi gün:
 Çökdü "Yıldız" o satvetiyle bütün;
 Sanki, bir tüde-i gubâr oldu,
 Ebediyen harâbe-zâr oldu...

Osman Fahri

* * *

Göründük bir zamanlar her gece rû'yâ-yı hürriyet
 Arardık ilticâya sû-be-sû bir câ-yı hürriyet

Değil vîrâneye, ma'mûreye atf-ı sîmâh etsen
 Gelirdi gûşa bir âvâz-ı vâveylâ-yı hürriyet

Gelir bir gün denirdi arz rûy-i ibtisâm eyler
 Vatan nâzendesi ol şâhid-i zibâ-yı hürriyet

[312] Zalâm-ı cehl ü istibdâd ile gözler kapanmışken
 Bugün âfâki tutdu pertev-i ra'nâ-yı hürriyet

Tulû' etti bugünde ol meh-i zibâ-yı hürriyet
 Hakîkat oldu hamd olsun bugün rû'yâ-yı hürriyet

Cinânî neş'elerle hürrem ü şâdân u raksânız
 Behîşt-i mülkümüzde rû-nûmâ Tûbâ-yı hürriyet

Bizimcün iyd-i ekber oldu dâim eylesin Allâh
 Bugün ebnâ-yı millet lâbis-i dibâ-yı hürriyet

Vucûd-i nâzenîni adl ile tâhmîr olunmuşdur
 Yıkılmaz pek metîndir pek kavîdir pây-i hürriyet

Yapılmış mâyesi hürriyyetin nûr-ı me'âlidén
 Ne dil-âşûbdur timsâl-i çeşm-ârâ-yı hürriyyet

Bugünde hakkını ahz etti millet dest-i ibcâle
 Ser-i ta'zîme kondu nûsha-i kübrâ-yı hürriyyet

Muzaffer şanlı askerle vatan mesrûr ü şâdândır
 Vatanda zâhir âsâr-ı safâ-efzâ-yı hürriyyet

Hudâ tahtında dâim eylesin Sultan Reşâd Hâni
 Odur elhak bugün yekta şeh-i ulyâ-yı hürriyyet

Mücevherle eder Es'ad bu millî iyde bir târîh
 Tecellî etti bugünde meh-i zibâ-yı hürriyyet

10 Temmuz 1324

Gümülcine Mekteb-i İ'dâdî Mu'allimlerinden

Müderris-zâde Müderris

Mehmed Es'ad

* * *

EZHERLİLER VE BİZİM TALEBE-İ ULÛM

Mısır gazetelerinin birinde, sonra da Türkçe bir gazetedede –gâlibâ Tanîn'de; o kadar hâtrimda kalmamış– Ezherlilerin Fransızca öğrenmeye başladıklarını okumuştuk. Biz tabî'î bunu bütün arkadaşımızla beraber alkışlamış, sevinmiştim. Fakat bu alkış, bu sevinmemiz Fransızca öğrenmeye başladıklarından değil, belki bir lisân-ı ecnebiyye öğrenmeye merâk ettiklerinden, bunun lüzümünü hakikaten takdîr eylediklerinden ileri geliyordu. Asıl istediğimiz, sevindigimiz nokta da burasıdır. Yoksa bilhassa Fransızca öğrenmeye başladıklarından değil. Bizim bu husûsda ayrıca bir düşüncemiz vardır.

Şimdi ibtidâ nazar-ı mütlâ'a alacağımız bir cihet vardır ki o da: "Acaba Ezherliler bu lüzümü en evvel kendileri mi keşfettiler?" Zannederim ki bu muvaffakiyete mazhar olamamışlardır. Zîrâ Ezherlilerin fîkrinde –tipki bizde olduğu gibi– böyle kendileri için şiddetli, fakat hâfî bir sûrede lâzım olan şeyleri takdîr edebilecek kadar küşâyiş görülmüyordu. Bugüne kadar gördükleri terbiye, alındıkları ders "mâ-lehüm ve mâ-aleyhim"î bildirecek dereceden daha da uzak bulunuyordu. Zâten bir şeyin lüzümunu, ehemmiyetini takdîr edebilmek için, en evvel o şeye olan ihtiyâci pek yakından olarak bilmek îcâb eder. Ezherliler için meselâ bir ecnebî lisânının lüzümünü hissetmek henüz mümkün olmuyordu. Zîrâ onlar on beş yirmi sene uğraşarak belledikleri, daha doğrusu ezberledikleri bir çok kavâ'id-i sarfiyye ve nahviyyenin, öte beri ilm-i kelâm ve mantık bahislerinin, ilm-i fîkîh ve usûl mes'elelerinin kuvvetiyle ve bunların mecmû'-ı mürekkebinde hâsil olmuş bir meleke ile bütün mesâ'il-i iictimâ'iyye ve felsefiyyeyi halledebilecek bir iktidârı hâ'iz bulunduklarını zannediyorlardı; dîne karşı ûrad edilen bazı şübheleri de öylece kendi kendilerine def edebileceklerini düşünüyorlardı. Fi'l-hakîka son günlerde bunun pek zor bir iş olduğunu yavaş yavaş hissetmeye başlamışlardı. Lâkin yine

lüzumu derecesine vardıramıyorlardı. Zîrâ aralarında hamiyetli, dinli hakîmler, filozoflar vardı ki bütün o hücumlara karşı göğüs geren onlardı. Ezheriler ise uzakdan uzağa ancak âsârı biliyor, görüyorlardı. Asıl hûcüm onlara vâsil olmuyordu. Onun için ihtiyacı da yakinen hissedemiyorlardı. Ancak semâ-yı matbû'ata akseden bazı alâ'imini müşâhede ediyorlardı.

Birkaç satır evvelisi “tipki bizde olduğu gibi” diyerek kendimizi Ezherilere teşbih etmişdim. Fi'l-hakîka o noktalarda, bizim Türk talebesiyle Ezher talebesi arasında büyük bir müşâbehet vardır. Fakat son noktalarda bizim zavallı Türkün talebe-i ulûmu onlardan ayrılıyor. Fakat ayrılıyor da sâg tarafa doğru gidiyor değil, belki sol tarafa doğru... İşte nilmeyen bir tarafa doğru gidiyor...

Bu ayrılık birkaç cihetten göze çarpıyordu. Evet: Bizim hissimiz kapalıydı; yâhud ibât edilmişti, hâricden dâhilden ma'nevîyatımıza doğru atılan okların cerâhatlarını duymuyor, bilmiyorduk. Binâ'en-aleyh biz o vakitler muhâtab değil idik; zîrâ uyuyorduk. Mükellef değil idik. Çünkü bize hitâb teveccûh etmiyordu. O cerâhetler ya kendi kendine iltiyâm-pezîr oluyor; yâhud bazı tabîbler tarafından tedâvi olunuyordu. Bizim bundan da haberimiz yokdu. Biz tatlı tatlı uyuyor, bazen rü'yâmızda *Adâhilâr*, *İsâmlar*, bilmem neler ile uğraşır, dururduk. Nasıl ki uykumuzdan başımızı kaldırlığımız vakit, uyku sersemliğiyle bizzat cerahat-i ma'nevîyelerimizin emr-i tedâvîsini iltizâm eden bir tabîb-i hakîmi beğenmemezlik gibi bazı hatâlarda bulunmuşduk.

[313] Sâniyen: Bizim talebe-i ulûmun doğrudan doğuya temasda bulunduğu ilmiyemiz içinde öyle dâhî, mütefekkir, filozoflar yetişmedi. Bu cihetden de hâricden dâhilden vürûd eden su'aller, bizde dikiş tutturamıyor, bir taraftan geliyor, diğer taraftan uğub gidiyordu. Biz mükellef, muhâtab değilidik, sabî idik onun için hiçbir şeyden haberimiz olmuyordu.

Sâlisen: Semâ-yı matbû'âtimizi da kesîf bir sis, müdhîş bir zulmet istilâ etmişdi. Onun için bize dâir aleyhimizde aramızda içimizde milyonlarca silsile-i havâdis tekevvün ettiği halde hiç birinin alâ'imî semâmızda in'ikâs etmiyordu. Biz böyle kapalı bulunuyorduk.

İste bütün bu sebeplerden, bu farklardan dolayı bizim talebe-i ulûm velev Ezheriler kadar olsun o ihtiyâci hissetmediler.

Ezheriler ile bizim talebe-i ulûmumuz arasında “şu hiss-i ihtiyâc” noktasında bir fark tekevvün etti. Tabî'i bu pek hâfi, pek gizli idi. Lâkin âsârı pek alenî, pek âşıkâr bir sûretde nûmâyân oldu.

Înkılâb-ı ahîrimizi müte'âkib, İttihâd ve Terakkî Cem'i yeti, talebe-i ulûmumuzun hâl-i perîşânîsini nazar-i dikkate almışdı. Onları şu tevâli-i leyî ü nehâr ile düşmüş bulundukları girîve-i hâbîden kurtarmak istiyordu. Canımızdan vûcûdumuzdan sevgili mukaddes dinimizin imdâdına yetişebilecek ve umûm kardeşlerimize nesâyîh-i hayr-hâhânede bulunabilecek, ma'nevîyetimize karşı vukû'a gelen hûcûmlardan bizi bi-hakkın vikâye etmeye muktedir ulemâ yetiştirmek arzu ediyordu. Bunun meydana gelmesi için her türlü fedâkârlıgi, iyiliği de deruhte eyliyordu.

Düşünelim: Bu mühim teşebbüse karşı, talebe-i ulûm, hoca efendiler vicdanlarında ne gibi his duymalıydılar. Yâhud, bu teşebbüsu nasıl telakki eylemeliyidiler?

İlmiyemizde olan safvet-i vicdâniyye, selâmet-i kalbiyye nazar-i i'tibâra almırsa bu teşebbüsi mühimme karşı bir hiss-i ihtiârâm duyacakları, binâ'en-aleyh bunu alķışlar ile istikbâl, memnûniyetle telâkkî eyleyecekleri, tahmîn ediliyor du. Hattâ talebe-i ulûmun fitratlarında olan ciddiyet ve gayretleriyle hiç mütenâsib olmayan hayat-ı perîşânîleri, buna rağmen de killêt-i istifâdeleri düşünülecek olursa her halde onların bu teşebbüse peyrev olmaları, kuvveden fi'le çıkışması için de bütün kuvvetlerini dirîğ etmeyecekleri istintâc olunuyordu. Fi'l-hakîka aklin, mantığın vereceği netice de bu idi.

Fakat ma'at-te'essûf onlar öyle yapmadılar. Tahminler, neticeler büsbütün başka çıktı: Bu teşebbüsi tel'in olundu.

Fi'l-hakîka müteşebbislerce bu hatanın birkaç zâtîn şahsiyetlerinden tecâvûz etmediği yakinen ma'lûm idi ise de ilmiye içinde böylelerinin bulunması kendilerini samimiyetle sevenler için te'essüfleri mûcîb olmuşdur. Tabî'i teşebbüsi de sektele ugradı.

Ezheriler böyle yapmadılar, bizim Türk talebe-i ulûmuna nisbetle fikirce ileride bulunduklarını gösterdiler. Bundan birkaç ay evvelisi idi. El-Ezher'in îslâhînî gâye-i emel ederek teşekkül etmiş bulunan cem'iyet işe başladı: Evrâk-ı havâdîste görüldüğü vechile Ezherilere mahsûs olmak üzere bir mekteb açtı. Burada Fransız lisânî, ulûm-i felsefeye vesâ'ir dinle münâsabeti bulunan ilimler fenler öğretilmek isteniliyordu. Ezheriler bu fırsatı ganîmet bildiler. Mektebe her taraftan talebe-i ulûm koşusu; mekteb doldu, kemâl-i ciddiyetle okumaya çalışmaya başladılar. İşte Ezheriler böyle yaptılar. Biz hep şöyle kahvehânelerde serilib duralım; bakalım işin neticesi ne olur. Bu hâl bizi nereye doğru sürüklер?..

Makâlemizin baş taraflarında “Bu lüzumu acaba Ezheriler kendileri mi takdîr edebildiler?” diye bir su'âl îrâd ederek cevâbını îzâh eylemişti. Neticede bu teşebbüsi kendileri tarafından vukû'a gelmeyib hayr-hâhâne bir tekli sûretiyle kabûl ettirildiği anlaşıldı. İşte burada düşünülecek bir nokta var: Gerek efrâd gerek cemâ'at kendi ihtiyaçlarını kendileri takdîr edebilmeli, “mâ-lehum mâ-alehim”i anlamalı fâikh olmalı ki netîcede muvaffakiyete mazhar olabil sinler. Bu kânûn-ı menfa'atdır, külliîdir, müstesnâsı ancak birkaç tâncîc olabilir.

Evvelce arz ettiğimiz vechile Ezherilerin kendi ihtiyaçlarını hakkıyla keşfedemedikleri anlaşılmıştı. Bu halde ihtiyâmlı ki Ezheriler de netîce i'tibâriyle muvaffakiyet-i matlûbe ye vâsil olamayacaklardır. Ben bu husûsda bedbînim: Zan nederim ki öyle olur, tam istedikleri gibi fâ'ide elde edemezler. Kâri'în-i kirâmdan ricâ ederim: Bu da'vâdan dolayı bendenizi tahtî'ede acele buyurmasınlar, mes'eleyi azıcık ïzah edelim de me'mûldür ki haklı olduğum meydana çıkar.

Ben esâsen taleb-i ulûm için bir lisân-ı ecnebî öğrenmenin lüzümuna çoktan kâni'im. Asıl tenkid etmek arzu eylediğim nokta burası değildir. Belki hangi lisânı öğrenmeli,

taleb-i ulûm için hangi lisân netice i'tibâriyle fâ'ideli olur? İşte burasını azıcık teşrif etmek isterim.

Ezherliler Fransızca lisânını kabûl eylemişlerdir. Fakat ben bu noktada onlara mu'terizim. Fransızca lisânını öğrenmekte onlar için büyük bir fâ'idde ümidi etmiyorum. Belki az çok ziyânları da olabilir: Arzu ettikleri netîcâye vâsil olamazlar. Hele burası pek muhakkakdır. Bu noktayı isbat edebilmemiz için ibtidâ Fransızları tanımamız lazımdır. Fransızlar da en evvel göze çarpan cihet fîkr-i dînî bulunmaması ma'nevîyatlarının bol boluna ifrât, tefrit ile tesemmüm etmiş olmasıdır. Ulemâ me'mûrîn-i ricâl, erbâb-ı funûn hep yanlış nazariyeleri ta'kîb ederek fîkr-i dînîleri, ma'nevîyatları sönmüştür, pestî-i ifrâtda sürünmekte bulunmuşlardır. Hâlbuki fen, ilim, felsefe hep bunların elindedir. Matbû'atın sahibi de bunlardır. Zannederim ki vazifeleri ma'nevîyatâ hizmet etmek olan erbâb-ı din, talebe-i ulûm hocalar için bunlardan ders almak [314] yollarını ta'kîb, yâhud hiç olmazsa buna alışmak her halde netice i'tibâriyle, o kadar da ümitli görünülmüyör. Burası esas mes'eleyi anlayanlarca hemen bedâhet derecesinde vâzihdir.

Rahîbleri papazları mütedeyyinleri ise, din olmakdan başka İslamiyet'le hiçbir münâsibeti olmayan katolik mezhebine sâlikdirler. Şu yirminci asırda katolik rûhânîlerinden öğrenebileceğimiz –farzedelim– şeylerin de pek ziyâde işe yaramayacağı meydandadır. Kaldı orta sınıf. Bunlar da o iki tarafın bâr-ı tazyiki nüfûzu altında ezilmiş, ruhları sönmeye yaklaşmış bir kısım ahâlidен ibâretidir. İşte Fransızca şu arz ettiğimiz sınıfların lisânıdır. Binâ'en-aleyh bu lisândan talebe-i ulûmun, hocaların istifâde edebileceklerini kat'iyyen ümid etmiyorum!. Zannederim ki Ezherliler bu hakikate vâ-kîf olaydırılar Fransızca'ya hiç yaklaşmazlardı. Mâdem ki Ezherliler bir ecnebî lisan bilmeyen lütûmumu hissediyorlar, bu halde doğrudan doğruya İngilizce, yâhud Almanca öğrenmeli öğrenmeye çalışmalıdırlar. Müteşebbisler onları bu yolda irşâd eylemelidirler. Böyle yapmak îcâb ederdi.

Bu iki lisânın sâhibi olan İngiliz, Alman kavimleri Fransızlara nazaran fîkr-i dince, metânet-i ahlâkça, pek çok ileri-dedirler. Terbiye-i ictimâ'iyyeleri, ilim ve fenne olan intisâbları da Fransızlardan eksik değildir. Hele fitratça daha ciddî daha müteşebbisdirler. Şimdi zamanımızda bu cihet bir mes'e-i hayâtiyye hukmünü almışdır. Hâlbuki bir kavmin lisânını öğrenmek, o kavmin ahlâk, âdât vesâ'ire bir çok secâyâ-yi müntakilelerine kapı açmak demekdir. Bu kapıdan iyi, kötü her türlü secâyâ girebilir. Bazen olur ki bu iki nevi' seciyeden biri girmiş olduğu kavmin muhîtini kendisi için daha müsta'id bulur. Neşv ü nemâya başlar. İyi bir secİYE ise pek güzel. Fakat kötü ise... İşte işin fenâsi burada çıkar. Zâten kötülük iyiliğe nisbeten daha ziyâde sâridir. Daha ziyâde nüfuzludur. Kötülük insanların damarlarında kendisi için pek ziyâde müsta'id noktaları intihâba asla güçlü çekmez. Nefs-i emmâre de kötülüğü kemâl-i hâhişle istikbâl eder. ¹ (إِنَّ النَّفْسَ لَأَكَارَةٌ بِالشُّوءُ)

İşte bütün şu mülâhazalardan anlaşıldığına göre bir lisân-ı ecnebî ihtiyâri husûsunda son derece ihtiyâta ri'âyet etmemiz îcâb eyler. Bilhassa bizde kavmimizde olduğu gibi doğrudan doğruya ahâli ile, millet ile temasda bulunan talebe-i ulûmumuz, hocalarımız için bu husûs daha ziyâde kesb-i ehemmiyet eyler. Binâ'en-aleyh bu lisân kapısını mehmâ emken güzel bir cihetden açmaya gayret etmek [elzemdir.] Nazar-ı i'tibâra alınacak daha bir cihet var; esas mes'e-le mevzû'-ı bahs edilirse arz edeceğimiz bu cihetin de büsbütün ehemmiyetden ârî bir şey olmadığı meydana çıkar zannederim. Bugün İngilizlerin, Almanların mezheb-i dînileri Protestanlık'dır. Bu mezheb bir çok te'addîler neticesinde Katoliklik'den ta'assubdan epeyce uzaklaşmıştır. Bundan dolayı sâlikleri –ki ekseriyetle İngiliz ve Alman kavmidir– yazdıkları eserlerde de din, mezheb aleyhine o kadar hâme-rân olmamışlardır. İlimleri, fenlerini –mezhebleri katalik olan daha doğrusu büsbütün dinsiz olan Fransızlar kadar– bütün bütün din, ma'nevîyat aleyhine sevk eyle[me]-mişlerdir. Binâ'en-aleyh zâten müsta'id olan talebe-i ulûmumuz bunların matbû'atından ilimde, felsefede târihde bir çok istifâdeler te'mîn edebilirler. Diğer cihetden hocalarımız Protestan papazlarının, misyonerlerinin etrâf-ı âleme intişâr ederek, yüz bin zahmetlere katlanarak, milyonlarca lira sarfederek hilim, şefkat, mülâyemet ile insanların damarlarına bütün varlıklarıyla nüfûz etmek istediklerini yakından temâşâ edebilirler. Bu sûretle bir hiss-i meşrû', hiss-i rekâbet uyanır. Ne kadar derin bir uykuda olduğumuz işte o vakit meydana çıkar. Biz de tedârikâtda bulunur, müdâfa'a-i meşrû'amiza yol açarız...

Şurasını da unutmayalım, ki bugün âlem-i İslâmiyyet doğrudan doğruya en ziyâde protestanlar ile daha doğrusu İngilizler ile hâl-i temasda bulunuyor. Âdetâ bazı yerlerde müsterek bir hayat ta'kîb ediyor; beraber dönüyor. Yüz milyon İslâmi hâvî olan kocaman Hindistan ve hitta-i Misriyye bugün İngilizlerin taht-ı istilâ ve nüfûz-ı siyâsileri altında bulunuyorlar. Hülâsa diyebiliriz ki bugün küre-i arzda olan nüfus-ı müslimîn irâ'e eden adedin hemen nîsfini karîb bir yekûnu İngilizlerin nüfûzu altındadır. Mâdem ki İngilizler ile bu kadar büyük bir miyâs üzere hâl-i temâsta bulunuyoruz, bu halde onların lisânına olan ihtiyacımız pek vâzih ve tabî'i bir tarzda tezâhür ediyor.

Fî'l-hakîka bizim kardeşlerimizle anlaşabilmemiz için hamdolsun İngilizceye ihtiyacımız yokdur. Ulemâ-yi İslâm'ı etrafına cem' eylemiş olan Hazret-i Kur'ân'ın lisâni bu husûsda bize kifâyet eyler. Fakat İngilizlerin kardeşlerimize karşı tevcih eyledikleri vaz'iyeti, kardeşlerimizin onlara karşı olan mevkî'lerini ta'yin edebilmemiz için şimdi bizde ahâlinin pîşdâri menzilesinde olan ulemâ-yi dinin bu lisâni bilmelerinde bir çok fâ'idde olabilir zannederim.

Burası da dikkat olunacak bir noktadır: Bugün küre-i arzin en ziyâde münteşir lisânı İngilizce'dir. Burada İngilizce olarak çıkışmış bir kelimenin sadâsi tâ Amerika'nın en hücrâ köşelerinde kâ'in ma'den kuyularında zîr-i zemînde, en tenhâ orman içlerinde olan mezra'alarda çiftliklerde aks-endâz olur.

¹ Yûsuf, 12/53.

Binâ'en-aleyh bu cihetden de İngilizce'nin Fransızca'ya nisbeten rüchâni meydana çıkıyor.

Bu da vârid-i hâtr oluyor: El-Ezheri İslâh etmek emelyile teşekkürük etmiş olan cem'iyyet belki Ezherlilere İngilizce'yi öğretmekde bir mahzûr-i [315] siyâsi tasavvur etmiş olabilir. Pek güzel, İngilizce'de onlar için bir mahzûr-i siyâsi vardır diyelim. Fakat Almanca'da ne var? Muhakkak değil midir ki erbâb-i din için Almanca Fransızca'dan daha da ileride yürütülebilir. Zâten şu arzettiğimiz mütâla'a'tdan talebe-i ulûm için İngilizce'den sonra Almanca te'ayyün ettiği pek güzel anlaşıldı, zannederim.

Sunu da ilâve edelim ki Ezherlilerin İngilizce bilmesinde ne gibi mahzûr olabilir. Şübhesiz bu bir hayâldir. Bir kavim, bir sınıf diğer bir kavmin lisânını bildiğinden onun nüfûz-i siyâsisi altında kalması yâhud bu ciheti kolaylaştırması hiç lâzım değildir. Bunu hiçbir mantık îcâb etmez. Târih bunun yüzlerce misâl-i münâkızını gösterebilir. Sirpler, Bulgarlar, Yunanlılar hep Osmanlı Türkçesi biliyorlardı fakat bu hâl onların kesb-i istiklâl edebilmelerine bile mâni' olamadı. Bunu hiçbir fâ'ide-i siyâsisi görülemedi. Elverir ki milliyet, rûh-i kavmiyet muhâfaza edilsin de üzerine ancak bir kuvvet ilâve olunsun. İşte bu her türlü nüfûzların, istîflâların ye-gâne müdâfi'idir; kavmin yegâne muhâfizidir.

Binâ'en-aleyh böyle bir tasavvurlara kapilarak doğru yol varken, çıkmaz sokaklara girmek doğru olamaz zannederim.

Kazanlı Halîm Sâbit

* * *

Mübâhesât

HATT-I MUSHAF

(Muhterem "Sîrâtimüstakîm Mecellesi" idâre-i ulyâsına: İşbu birkaç satır mürââca'at-nâmemizin mu'teber "Sîrâtimüstakîm Mecellesi" sahifelerine derc edilmesini ricâ ederiz.)

Şimdi Kazan ulemâsına beyninde müzâkere edilmekle olan mesâ'ilin biri de mesâhif-i şerîfîn resmî hatları hususudur. Şöyled ki: Ulemâ-i kirâm, ashâb-i zevî'l-ihtirâm radiyallâhu anhum hazerâtının resmî mushaf hakkında icmâ'-larını, Hazret-i Osman radiyallâhu anh tarafından yazdırılan mushafların resmine ittibâ'în vücûbunu tasrîf etmişler. Şimdi Kazan'da matbû' mushaflar ise, pek çok yerlerde mesâhif-i Osmâniyye resmine muhâlif olarak tab' edilmektedir. Şu hususda Kazan'da bir hey'e-i ulemâ teşekkül edib, mesâhif-i Osmâniyye'ye ittibâ'în vücûb ve adem-i vücûbunu mülâhaza ve Kazan'da matbû' mushafların resmî Osmâniyye muhâlif yerlerini teftîş ettiler.

Ulemânın ekseri mesâhif-i şerîfîn her cihetden mahfûz olmasını evlâ görüb, ulemâ-yi resmden Ebû Amr ed-Dânî, Şâtîbi, Cezerî, Suyûtî, Zemahşerî ve gayrilerin tasrîflerine binâ'en ittibâ'în vücûbunu yâ ki resminin sünnete müttâbi'a olmasını tercih ettiler.

Bazıları şimdi ashâb resmine ittibâ' ve muvâfakata lü-zûm görmeyib hattâ ashâb resmine muvâfik yazıldığı takdirde bazı mevâzi'de iltibâs ve taqîlit ihtimâli hâsil olacağna zâhib oldular. Müte'ahhirînden Şeyhü'l-Îslâm İzzedîn bin Abdüsselâm'ın bu yoldaki tasrîfleriyle ihticâ' ediyorlarsa da

iltibâs mevzi'lerini nokta ve harekât ile zabt mümkün olduğundan, bu re'y de makbûl görülmemektedir. Ma'a-mâfih diyâr-i İslâmiyyede matbû' mushafların resmî hatlarına dikkat edildikde onların da pek çok yerlerde Hazret-i Osman mushaflarının resimlerine muhâlefetleri müşâhade ediliyor. İstanbul, Misir, Hind mushaflarında ulemâ-yi resmin beyânlarına muhâlif resimler pek çokdur. Acaba rehberimiz olan Kur'ân-ı azîmû's-şânının resmine ehemmiyet verilmemiş mi? Yâhud resme ittibâ' lâzım değil mi? diyorlar. Ekser e'immenin tasrîflerine binâ'en ittibâ' vâcib denilirse kira'etleri halt ve telfîk olmasın diye resme bazı şeyler ziyâde eylemekde bir be'is var mıdır? Meselâ Sûre-i Neml'de âyet 36 (بَلْ) ke-limesi mesâhif-i Osmâniyye'nin kâffesinde bundan sonra "yâ" resmedilmemiş; Hafs ise bundan sonra fethali yani zi-yâde ile (إِنَّمَا) rivâyet ettiğinden Hafs rivâyeti ile okunmak için "yâ" zi-yâde etmek nasıl oluyor? Ve hem ulemâ resmden sarîh-i nakl görülmeyen (اعلَمُ، احْلَمُ، اولَادُ، اعْلَمُ، احْلَمُ) gibi kelimelerde resmî hatt-i Arabî kâ'idesine teba'iyet edib "lâm" dan sonra "elîf"leri isbât ile yazılmak evlâ mı? Yâhud, murâd zâhir oldunda "elîf"leri hazf etmek ashâb radiyallâhu anhumda âdet olmuş denilen sözleri i'tibâra alıb böyle mevzû'larda "elîf"leri hazf mi etmeli?

İşte bu gibilerde mesâhif-i matbû'ânın resimleri pek muhtelif ve mütefâvitdir. İstanbul ve Hind mushaflarında bu kelimeler "elîf" ile yazılmış; Kazan mushaflarının evvelkilerinde "elîf" ile ve sonrakilerinde "elîf"siz yazılmış, el-ân Petersburg'da Kütübâhâne-i İmparatori'de mahfûz, Osman radiyallâhu anh mushaflarından biri olması maznûn olan pek kadîm mushafda bu kelimeler emsâli mutlaka "elîf"siz yazılmışdır.

İşbu resmî mushaf mes'elesi umûm ehl-i İslâma müte'allik ve halledilmesi lâzım, mühim bir mes'ele olduğundan risâlenize mürââca'at ederek şu husûsa dâ'ir merkez-i hilâfetteki ulemâ-yi izâm hazerâtınca kabûl olunan mülâhâzâtın Sîrâtimüstakîm sahflarına derc edilmesini tevakkî' ve ricâ ederiz. Ve's-selâm ve'l-ikrâm.

Mesâhif-i matbû'a resmini teftîş için teşekkürük etmiş hey'e-i re'isi
Molla Mahmûd Sâdîk El-Îmânkulu El-Kazânî

Sîrâtimüstakîm

Mes'ele mühimdir. Sâhib-i su'âl akvâl-i ma'lûmeyi cem' etmişdir. Bu bâbda daha fazla tedkîkâtda bulunmuş olan erbâb-i ihtisâsin netâ'ic-i tetebbû'larını iş'âr eyledikleri takdirde âlem-i İslâma mebrûr bir hizmetde bulunmuş olacakları şübhesisidir. Hey'e-i tahrîriyyemizce de icrâ edilmekde olan tetebbû'ât ve tedkîkâtın netâicini karîben inşâallah yazacağız.

* * *

[316] LİSÂN MES'ELESİ

-Tasvîr-i Efkar Muarrirlerinden Süleyman Nazîf Bey'e -

Efendim, mu'teber gazetenizin 43'üncü numarasında lisân mes'elesine dâir bir makâlenizi gördüm, okudum. Mes'-

elenin ehemmiyetine ve âdetâ Türklik âlemi için bir mes'e-le-i hayâtiyye olmasına mebnî bu husûsda âcizâne mülâhâzâtim söylemeye lüzüm gördüm:

Lisan mes'elesi sizin Osmanlı Türkleri için dahi bir mes'ele-i hayâtiyye olduğundan tabî'i bu mes'eleyi etrafında müzâkere etmek erbâb-ı kalemin vazîfesidir. Fakat bu mes'eledeki iki aynı fikri, iki ayrı mesleği anlamak için bunların meslek esasları beynindeki farkı da iyi bilmelidir. "Edebî lisân" taraftarlarıyla "sâde lisân" taraftarlarının küçük bir târihlerini de bilmek pek lâzımdır. Avrupa târihinde Protestantlığın iki büyük temeli sâde ve avâm lisânı idi. Reformatörler: "Kütüb-i mukaddese anlaşılmak için yazılmışdır" diye onları her milletin lisânına tercümeyi muvâfık görürlerdi. Reformasyonun aleyhindeki Katolikler Latin lisânından başka bütün lisânları "kaba lisân" diye yâd edib: "O lisânlarında kütüb-i mukaddesinin fikr u maksadı anlaşılamaz ve kütüb-i mukaddesinin fikri avâm için olmayıâ havâs içindir" diye da'va ediyor idiler.

Demek ki bu münâza'a avâm taraftarı ile havâs taraftarı yani aristokratya ile demokratya münâza'sı idi. Şimdi asırlar geçti Avrupa târihleri bu fikirleri uzun uzadıya muhâkeme ve tedâkîk ettiler hangisinin doğru olduğunu gösterdiler. Fakat bu târih dersi bizim Osmanlı Türklerine te'sîr edemedi. Onlara lisân mes'elesi hakkında sâdelik fikrinin muhasenâtını tasdîk ettiremedi. Onlar hâlâ şu Katolik papazlarının nice asırlar mukaddem söyledikleri sözleri delil gösteriyorlar. Lisân sâde olsa fasîh olamayacak imiş. Lisân sâde olsa zerâfetî bitecek imiş. Lisân başka lisânların kavâ'idini (Arabî ve Fârisî terkib-i tâsvîfleri) kabûl etmezse Türk dili bî-hayât kalacakmış.

İşte Süleyman Nazîf Bey'in makâlesinde baştan aşağıya kadar bu gibi deliller serd ve îzâh edilmişdir. Gâlibâ Süleyman Nazîf Bey ve onun meslekdaşları kendilerinin makâlelerini İstanbul'un mekâtîb-i âliyye görmüş Fars ve Arab dillerinin kavâ'idini öğrenmiş üç dört bin kâri'leri için yazıyorlar; ve şu üç dört bin adamın lisânını Türk dili diye da'va ediyorlar. Öyle olmasaydı bu kadar bedîhi bir fikri müte'asibâne inkâr etmezlerdi.

Fakat mes'elenin başka ciheti var: Mekâtîb-i âliyye görmeyen ve lisân-ı Fârisî ile kavâ'id-i Arabîyye bilmeyen, fakat Türkçe okuyub yazabilen 15 milyon Osmanlı Türklerini ne yapacaksınız? Onlara: "Efendim, sizin diliniz kabadır, sizin anladığınız lisânla yazsağ bizim kâtib efendilerin, yüksek terbiye görmüş zevâtîn hâtırı kırılacakdır. Siz durun. Size ne siyâset lâzım, ne edebiyât, ne ma'ârif!.." böyle mi diyeceksiniz? Yoksa onlara da kendilerinin anlayabileceği Türk dilinde gazeteler yazacak risâleler kitâblar mı neşredeceksiniz?.. Benim bu fikrime ne yolda cevab vereceksiniz ki mes'eleyi halletmiş olalım...

Bizim mesleğimiz avâm tarafdârı bulunmak olduğundan, biz bütün efkâr-ı siyâsiyye ve ictimâ'îyyeyi, avâma anlatmak tarafdâriyiz. Bizce bu meslek, bir lisân için değil, bütün mesâ'il-i hayâtiyye içindir. Asrımız şimdî efkâr-ı umûmiyye asrı olduğundan ve memleketin İslâhi, milletin tecdîdi bütün efrâd-ı millet efkârının tecdîdiyle hâsîl olacağından bi-

zim nokta-i nazârimizden milletini seven her Türk yazdığı her makâleyi Anadolu Türklerinin anlayacağı bir lisânla yazması lâzım gelir.

Fakat sizin mesleğiniz nedir? Siz "edebî lisân" tarafdârı misiniz? Yoksa "sâde dil" taraftarı mı?.. Ne olursanız olunuz sizin Anadolu Türklerinin fikirlerini uyandırıp onlara muhitlerinin ne olduğunu bildirmek sizin vazîfенiz değil midir? Erbâb-ı kalemden olduğunuz cihetle bu vazîfeyi kaleminizle yazıp anlatmaya boçu değil misiniz? Makâlenizde onların anlamaları esâs olacak değil mi?

Binâ' en-aleyh siz vatanınıza ve milletinize hizmet etmek isterseniz, tabî'i efrâd-ı milletin en çok anladığı dil ile yazacak ve bu sâyede milliyet ve kavniyet fikirleri uyandırmaya çalışacaksınız. Bu dil de tabî'i yüzde kırkı Fârisî, kırkı Arabî, on'u Fransız Rum, onu Türkçe olan "edebî lisân"ınız ola-maz. Belki sâde Türkçe olacaktır.

Lâkin siz: "Öyle ise bizim dilimiz kabalaşacak!" diyeceksiniz. Bir dilin fesâhatı, letâfeti ecnebî dillerinden elfâz almakla hâsîl olacak olsa tabî'i diliniz kabalaşacaktır. Fakat fesâhat, letâfetin böyle ta'riflerini hiç kimse iddi'âya cesâret edememişdir.

Bunun için dilinizden o nâ-mütenâhi Arab ve Fârisî sözlerini kaldırın onların yerine herkesçe anlaşılacak Türkçe sözler isti'mâl edilse diliniz için çok fâ'ideli olacaktır. Bundan başka mes'elenin siyâsi ciheti de var ki bu nokta-i nazarдан bu bir mes'e-le-i hayâtiyyedir. Osmanlı memleketindeki akvâm-ı gayr-i Türkiyye kendi lisânlarında yazılan gazeteleri, risâleleri, kitapları ile efkâr-ı umûmiyyelerini bir tarafa cereyâna muvaffak oldukları vakit siz efkâr-ı umûmiyyenizi ne yolda harekete getireceksiniz?.. Müsâdemme-i hayâtiyyede ne vâsita ile onları bir kuvve-i vâhîde hâline getireceksiniz?

Hiç şübheleriz ki bunun yolu olsa olsça lisânınızı köylülerin anlayabileceği derecede sâdeleştirmekdir.

Bu fikrim yalnız bir lâkirdâdan ibâret olmadığını isbât için size Rusya tatarlarının hayâtından bir misâl getireceğim: Bundan beş [317] altı sene mukaddem bizim tatarlarda da "edebî lisân – sâde lisân" münâza'sı var idi. Bizim edebî lisân taraftarımız sizin getirdiğiniz delilleri getirdiler; fakat üç dört sene geçmedi, bunlar mağlûb olduklarını ikrâr ettiler. Şimdî biz de "edebî lisân – sâde lisân" mes'elesi bitti. Yazdığımız gerek gazete makâlesi gerek risâle, gerek bir tiyatroya olsun Rusya'nın köylü şehirli müslümanları anlıyorlar. Hepimiz kendimizin hayat mes'elemiz hakkında konuşuyoruz, anlaşıyoruz. Bu sâyede efkâr-ı umûmiyyemiz bir noktaya cem' ediliyor. Sizde de fîkr-i istikbâl bulunsa ve inkîrâza mahkûm bir millet olmakdan kurtulmak arzûsu mevcûd olsa şübheleriz siz de bizim yolumuzda hareket edeceksiniz. Fârisî dilinin fesâhatlerini Fârisiceye Arabî dilinin letâfetini de Arabça'ya bırakıb da şu kendi kaba Türk lisânınızla uğraşsanız ne kadar isâbet etmiş olursunuz. Husûsan ki siz siyâsi bir gazeteciniz böyle siyâsi noktaları düşünmeniz lâzım gelir. Bu mes'eleyi, sizin için yalnız lisân mes'elesi değildir. Belki bütün mesâ'il-i hayâtiyyenizin rûhu, tarîk-i selâmetidir.

Üç paşa, bir pâdişâh, bir şâ'ir ile koca bir memleketi idâre zamanları geçtiği gibi, İstanbul'un üç şâ'iri, beş kâtibi, altı muhariri ile efkâr-ı umûmiyye uydurmak vaktleri de geçti. Memleketinizin idâre-i siyâsiyye ve ictimâ'iyyesi avâmin elinde olduğu gibi, edebiyatınız da avâmin anladığını tarzda yazılıb onların menfa'atını muhâfaza etmeli ve onların edebiyatı olmalıdır. Öyle olmazsa muharrirleriniz kâri siz kalacak ve yazdığınıza kitablar sokaklara atılacaktır ve avâminiz eski hurâfât ile zehirlenmekde devâm edecek ve sizin her hareket-i medeniyyenize karşı muhâlifleriniz dâimâ 31 Mart gibi hâdisâtı ikâ'da güçlük çekmeyeceksiniz.

Şunun için bu mes'ele sizin Osmanlı Türkleri için hayat mes'elesidir. Siz lisânınızı sâdeleştirib de edebiyâtiniz vâsita-sıyla avâminiza icrâ-yı te'sîre muvaffak olursanız istikbâliniz te'mîn edilmişdir. Eğer buna muvaffak olamazsanız o vakit sahîfe-i târihten nâmınız silinmiş olacakdır.

Rusya Tatar Muharrirlerinden

Kazanlı İyâz

* * *

TERÂCİM-İ AHVÂL YÂD-I MÂZÎ

Yine gelemiz bize, Arabistan'ın âb hevâsına henüz alışmadık... Sıcak birden bire çöktü... Oda gündüzleri fırın gibi kızıyor... Kapıyu kapasak boğuluyoruz, açsak hava ve ziyâ almak için limanın üstüne açılmış, bacaların biri odanın kapısı hızâsına müsâdîf olduğundan limandan çıkan revâ'ih-i müntîn odaya hâmûm ediyor... Gündüzün sineği gecenin müziyâti ber-devâm... Bu nâ-kâbil-i tahammül ahvâlin ictimâ'iyle keyfimizi bozduk. Zâten mülâzîmî oldugumuz firâşın büsbütün esîri olduk. Ma'a-mâfih Dersa'âdet'de hâpîshâne-i umûmiyyedeki hâlin bütün bütîn aksine olarak kalben ve fikren münserih idim.

İle'l-ebed minnetdâr-ı lûtûf u keremi olduğumuz mutasarrif-ı livâ Ahmed Bey Efendi'nin bir tedbîr-i şifâ bahşâsı bizi bu varta-i helâkden kurtardı.

İbtidâ beşimizin de yalnız nefy ü iclâmiza irâde-i seniyye şeref-te'allük ederek fermân-ı hümâyûnlar ısdâr buyurulmuş ve mu'ahharan bu irâde kal'a-bendliğine tahvil olunarak kal'a-bendliğimiz hakkında diğer fermanlar şeref-tasdîr edilmiş iken bizler Rodos'u geçtikden sonra makâm-ı sadâretçe tebeddül vukû'a gelerek Şîrvânî Reşîd Paşa mesned-i vekâleti ihrâz etmesi üzerine kim bilir kimler tarafından hakkımızda gazab-ı şâhâne teşdîd edilmesine mebnî üçüncü bir derece-i sâ'ide olarak telgraflar ile hapsimiz emrolunmuş ve buna mebnî Kemâl Bey'in menfâsı Magosa Kal'ası'nda hapse tahvil olunduğu gibi Rodos refiklerimiz yukarıda sebk ettiği üzere derûn-ı kal'ada hâne tutmuş oldukları halde hapse atılmışlar. Ve afv ü itlâk olununcaya dek geceleri mahbûsda kalmışlar. İşte tazyîkin derece derece mütesâ'idâne artmasının sebeb ve hikmeti bu olduğu anlaşıldı.

Kal'a-bend olmamıza dair fermânın târihi mukaddem ise de vüsûlü mu'ahhar, hapsedilmekliğimizi âmir telgrafın târihi mu'ahhar ise de vusûlü bi't-tabî' mukaddem olduğun-

dan mutasarrif-ı livâ olan o mîr-i inâyetkâr tarafından keyfiyet ne sûretle yazılmışsa yazılmış ve Suriye Valiliği'nden her ne vechile istîzân edilmiş ise edilmiş olduğundan emr-i âhir mûcебince hareket olunması hakkında alınan cevâb üzerine biz mahbesden kal'a derûnuna çıkarıldık.

Benimle Nûri Bey'in Akkâ'da kal'a-bend edilmemize müte'allik irâde-i seniyyeyi tebliğ eden 231 adetli tahrîrât-ı vilâyet-penâhînin liman defterinden muhrec sûreti zîre aynen naklolundu:

Akkâ Sancağı Mutasarrifliği'na

İzzetlü Bey

Gazete muharrirlerinden bazı neşriyât-ı muzırrada bulunmalarından dolayı bâ-irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî Akkâ'ya nefy ü iclâ olunan Nûri ve Hakkî beylerin mu'ahharan şeref-sâdir olan emr-i âlî ve tahrîrât-ı sâmiyye mûcебince Akkâ kal'asında kal'a-bend edilmeleri lâzım geleceğinden bu kere şeref-vârid olan fermân-ı celîli'l-ünvân-ı hazret-i hilâfetpenâhî ve tahrîrât-ı sâmiyye mûcебince mîr-i mûmâ-ileyhimânnın Akkâ'da kal'a-bend edilerek ta'rifât-ı kâ-nûniyye ve kâ'ide-i ihtiyyâtiyye îcâbâtına tevfikan tekayyûdât-ı mütemâdiyye icrâsı 10 Safer [318] sene 90 târihiyle zabtiye müşâriyet-i celîlesinden şeref-vârid olan tahrîrât-ı aliyyede iş'âr buyurulmakdan nâşî keyfiyet dîvân-ı temyîz-i vilâyete lede'l-havâle mûmâ-ileyhimânnın nefylerini mütezammin evvelce şeref-vârid olan emr-i âlî ve tahrîrât-ı sâmiyyenin müşâriyet-i mûmâ-ileyhâya i'âdesiyle kal'a-bend edilmelerini mütezammin emr-i âlî-i ahîrin sûret-i müstahrecesinin leffiyle keyfiyetin savb-ı vâlâlarına iş'âri lüzumu dîvân-ı mezkûreden bâ-tezkire ifâde olunmuş ve olvechile icâbî icrâ ve mezkûr emr-i âlî sûreti leffen isrâ kilnmiş olmağla ber-mûcеб-i emr-i âlî ifâ-yi muktezâsına himmet eylemeleri siyâkında şukka tahrîr kilindi. Fî 8 Rebiülevvel sene 90 ve Fî 23 Nisan sene 89.

İmzâ: Mehmed Hâlet

Kal'a derûnuna çıktıktan sonra ale'l-usûl bizi kal'a kapısına irâ'e ettiler. Bunun üzerine kal'a derûnunda bir hâne istîcâr ettiler. Odamızın nikâste-i sahîfe-i beyân olan tecem-mülâti hânenin bir odasına nakledildi; sonra nevâkisimizi pey-â-pey ikmâl etti.

Mutasarrif Beyefendi, erkân-ı livâ, ümerâ-yı askeriyye, mu'teberân-ı ahâlî fevc ziyâretimize geldiler. Biz de i'âde-i ziyâret etmekle beraber herkes ile ihtilât ve kal'a derûnunda her yere gidip gelmeye başladık. Mutasarrif Beyefendi bize mükemmel bir ziyâfet verdi; daha başka lütûflarını da gördük. Bir müddet böyle geçti. Daha sonraları akşam üstleri ahâlî ile beraber kal'a hâricinde deniz kıyısında "şem-mü'l-hevâ"ya yani tenezzühe çıkardık. Bazen hâric-i sûrda yarım sâ'at mesâfede letâfeti ve mevkî'i târihiyyesi i'tibâriyle mahallince şöhret almış olan Abdullâh Paşa Bahçesi'ne gâhî şehrâ iki sâ'atlik mesâfede vâki' olub liman ve portakal bahçelerini ihtivâ eden "Mezra'a" nâm mevkî'e ara sıra üç sâ'atlik mesâfede bulunan Hayfa kasabasına gece yatisına gittiğimiz bile olurdu. Hâsılı sûrun dâhilinde hârcinde ser-

best serbest gezdi. Kal'a kapısından ilk çıkışımızda ihtiyâr kapıcı bizi tanımaz zanniyle kal'a zâbitinden kendisine emir tebliğ ettirilmesine lüzûm görmedik ise de koca nigehbân bizi öyle tanıdı. Öyle üzerimize atıldı ki bir adım ileriye atmak kâbil olmadı. Mevkî-i âidinden verilen emir üzerine geri çekildi, bir daha ilişmez oldu.

Fransızca: "Saint-jean-d'acre" diye be-nâm olan "Akke" veya "Akkâ" şehri kâmilén sûr içinde bulunduğuundan hâne-leri pek sık ve biri birine pek mülâsıkdır. Sûrun muhîti takrîben yirmi yirmi beş dakikada dolaşılabilir. Ahâlisi: 7825 nüfusdan on bine kadar tahmîn olunuyor.

Sokakları Arabistan'ın eski şehirlerinde olduğu üzere üç büyük dört arşın arasında olara gâyet dar ve letâfetden âridir. Hâneleri kârgîrdir. Sefâ'in-i cesîme duhûlüne müsâ'id liman var ise de müddet-i medîde tathîr edilmediğinden şindi derûnunda ancak küçük kayıklar barınabilmektedir. Mebâni-i âliyeden Cezzar Câmi'-i Şerîfi ile civârında bir hamam ve gâyet cesîm bir kişi vardır. Nûr-i Osmâniyye Câmi'-i Şerîfi'nden küçürek bulunan bu ma'bed-i şîrîn pek musanna' ve dâhilen ve hâricen pek müzeyyen olub hakîkaten nazar-rübâdir. Üç cihetden harîm-i câmi'i kucaklayarak pek vâsi' olan avlu sût gibi beyaz mermer taşlarıyla mefrûs ve etrâf-ı selâsesi dâ'iren-mâdâr hücrelerle muhâtdır. Câmi'in bâni, Bonapart gibi bir cihangîrî Akkâ üzerinde mağlûb edip nîhâyet firâra mecbûr kılan Cezzâr Ahmed Paşa'dır. -mâba'dı var-

Bereketzâde İsmâîl Hakkı

* * *

HADÎKA-İ FIKRİYYE

Cevâbén deriz ki: İnsanın lems eylediği maddiyâtın manâverâsında bir takım hakâyık olduğunu anlaması, efâl ve eşyâ arasındaki hayır ve şerri, kubuh ve cemâli temyîz eylemesi, bütün harekât ve sekenâtına hâkim olacak bir kanûn-ı ahlâkînin lüzümünü hissetmesi öyle bûrhân-ı hissîden mahrum da'va-yı mücerred kabilinden değildir. Zîrâ bu hâl hayvâniyet ile insâniyeti ayıran en başlı mûmeyyîzâtdan oldukdan başka bunu te'yîd eden iki delîl-i târihi de vardır.

İnsan, nazar-ı tehârîsini â'sâr-ı sâlife-i insâniyyetden hangisine doğru ircâ' ederse etsin, dinsiz bir ümmete tesâdûf edemez. Din ise, izâha hâcet yokdur ki, ne kadar basit olursa olsun, insanda mahsûsatın mâverâsında bir hakikat olduğunu anlayacak, iyi ile fenânin, hayır ile şerrin beynini temyîz edecek bir his bulunmasını istilzâm eder. İşte bizim kânun-ı ahlâkî nâmını verdigimiz esas da şüphe yokdur ki bu his ve temyîz üzerine kurulmuşdur.

Şunu da unutmamalıyız ki bundan edyânın bütün fûrû'u hakâyık-ı mutlakanın tâ kalbine isâbet etmek lâzım gelmez. Ma'a-mâfih bu da vücûdu bildiren his ve temyizin fitrat-ı insaniyye levâzîminden olduğunu teyakkuna mâni' değildir. Çünkü bir his ve temyîzden tecrîd olunursa insanın hayvandan ne farkı kalır?

İnsan, icmâl ve tafsîli kendince mechûl olan bir âlemden, ancak kendi havâss-ı za'ifesinin müsâ'adesi nisbetinde görüp anlayabilecegi bir âleme atılmışdır. Nazarını hangi cihete atfederse etsin, bir yığın mechûlâtдан başka bir şey göremez ki, lihâza-i tecessüsünü onların ilerisine sevkeylemek istese, havâssının hayretini bir kat daha artıracak, vicdanını ye'isler, heyecanlar içinde bırakacak diğer bir çok mechûlâtta tesadûf eder.

Muhât olduğu serâirin üzerindeki perdeyi kaldırırmak, da-ha doğrusu gıdâ ve mesken hazırlayarak bir sûretle kendisini her taraftan [319] kuşatıp kâh soğuğuyla, kâh sığaıyla, bir kere hayvanâtiyle, diğer defa nebâtâtiyle, bugün denizleriyle, yarın dağlarıyla tepeleriyle sûret-i dâimedede vûcûda getirdiği eczâsiyle, anasıyla, elhâsil nâ-mütenâhî vesâil-i ta'arruzuyle üzerine hûcûm etmekde olan müessirât-ı tabî'-ata karşı insan kendisinde bir silâh-ı müdâfa'a îcâd etmek melekesini görür.

İste o zaman kendisini dâfi'i olmayan iki kuvvetli hareket arasında bulur ki evvelkisi hâricden dâhile, ikincisi dâhilden hâricedir. Birinci hareket, muhât olduğu eşyânın vesâtât-ı havâss ile kendi üzerindeki te'siri, ikinci hareket ise rûhun vesâtât-ı ihtiyâr ile o eşyâ-yı muhîte üzerindeki âsânidir.

Bu hâlin sevkyle tabî'at ile insan arasında bir harb-i dâimîdir meydan aldı. Tabî'at kendi ordularına dönüp, o en yüce dağları yerinden oynatacak, koca koca denizleri cûşa getirecek, bulutların sînesindeki yıldırımları dehşetinden es-fel-i sâfilin-i zemîne geçirecek bir heybetle nidâ etti; bütün müessirâtına karşı da: Şu mahlûku ezmeye, evet, zâhiren za'if, fakat bâtnen kavî olan, mu'zamât-ı umûru dûş-i tâ-hammüllüne alan, hûcûmunda şiddetler gösteren, benim azametimi kendi a'mâline hâdim etmek isteyen, kuvvetimi hükümsüz bırakmaya, makâm-ı bûlendimi tezâlîl etmeye kalışan şu mahlûku mahveylemeye hazır olun! emrinî verdi.

İnsana gelince, cismâniyetinin bütün zerrâtına kadar te'sîr ederek vicdânını dehşet içinde bırakan bir nidâ-yı mehîbden kendisiyle tabî'atın başka başka şeyler olduğunu anladı; eğer böyle olmayıp o da tabî'attan bir cûz' olaydı bu müdühsî muhâsamaya mahal kalmayarak kendisinin mükevvenât-ı sâ'ire gibi sâye-i tabî'atta âram-güzün olması lâzım geleceğini öğrendi. İşte bu idrâk insanı, kendine rağmen nefsinde müstakîl olmaya, nefsin iyice te'emmûl etmeye sevkleyedi. Zâtını ve bütün a'mâlini tefekkûre meyletti. Daha sonra yine o idrâk bî-nihâye metâlibi arkasında koşarken her taraftan muhât olduğu siham-ı tabî'ata hedef olmaması için insanı âmâl ve temâylâtına hâkim olacak, efâline karşı tenkid yürütecek bir hâle getirdi.

Güyâ ki artık insan kendisini iki mevcûdiyetden mürekkeb görüyordu. Biri âmâl ve metâlibinin arkasında dolaşarak onlara zafer-yâb olmasını te'mîn ediyor; diğeri ise insanı mutâlebâtının peşinde bilâ-İhtiyât koşmakdan alıkoyarak, hayatının her ânnî tehdîd etmekde olan hatar-ı muhîti kendisine gösteriyordu.

İste bu iki âmîl-i hafîden dolayı zamîr-i insânîde bir harb-i dâhilîdir parladı ki bunun yanında öteki harb-i hâri-

cînîn hiç ehemmiyeti yokdur. Sonra bu harb-i dâhilî insanın bütün âlâm ve şükükuna, bütün endişelerine, hâtıralarına sebeb oldu. Ma'a-mâfih sîrf bu infî'âlâtın te'siriyle envâr-ı akıl şu tabî'at-ı kesîfe zulmetlerinden kurtuldu. Zekâ, fitnat güneşleri meşârik-i âliyyesinden işrâka başladı. Eğer bu kadar gîrudâr olmasaydı insan da hayvânât-ı sâire meyânında kalarak derecât-ı kemâlin en vâpesînini bile bulamazdı.

Şu'un-ı hayatıyyeye vukûf husûsunda nâsin en ilerisinde bulunan, muâmelât ve mutâlebatının sonunu en doğru bir nazarla gören, zâtında mündemic hakâyiKA nisbetle en ziyyâde ittilâ'ı olan bir adam gösterin ki mesâib ve âlâma diğerlerinden ziyyâde hedef olmasın? Gûyâ ki akıl, müsîbetle elemîn ittihâdından mütevveliiddir de onun için ilelebed bu iki vâlid-i mihrîbânın sînesinde perverîş-yâb olur gider.

İnsan nefsini tanımak, mevcudiyetini örten perde-i kesîf açarak hakikati görmek tehâlükündedir. Husûsiyle nefsi kendince her şeyden mukaddes hayatı ise her şeyden muazzedir. İnsan âlem-i tabî'atın hey'et-i mevcûdesine bakınca, hayatın sûret-i dâimedede mazhar-ı teceddûd olduğunu, envâ'-ı zevî'l-hayâtın bir tarafından mahvolarak, diğer tarafından yeniden zuhûra geldiğini görür. Lakin eczâ'-ı tabî'atı nazar-ı im'âna alınca manzara hevl-engiz bir hâl ahzeder!

Zîrâ görür ki gîrdâb-ı adem ağzını alabildiğine açmış, tabî'atın bu âlemdeki vazîfesini ikmâl etmiş olan eczâsına birer birer yutuyor; her mevcûdun âkîbeti böyle oluyor! İşte bu fecî' sahnenin karşısında insan korkusundan bayılmak derecesine gelir, sonra kendi kendine şu yolda hasbihâl eder: Acaba ben de gîrdâb-ı muzlime atilmaya mahkûm olanlar meyânında mıyım? Bu kadar zevk sürüp bu kadar elem çektiğinden, bunca zaman safâ-yı âfiyeti, belâ-yı marazı gördükten, mesâîbin, şedâidin zehirden daha acilarını yuttuktan sonra ben de nihâyet şu câmid taş parçası, şu hissiz hayvan gibi mi olacağım?

İste her kalbi işgâl eden her fikri ye's içinde bırakın bu hasbihâllerdir ki sîmâ-yı beseri bir hûzn-i dâimî içinde gosterir; insanı, keşke dünyaya hiç gelmeyeydim! temennîsinde bulundurur. Lâkin yine bu hasbihâllerdir ki beseri kendisine rağmen sîrr-i hayatı idrâk için ma'rifet-i zâta sevkeder durur.

Ma'rifet-i zâtin mahdûd bir sûretinden başkasını muhâl görmen insan öyle bir hadde gelince, bir muvaffakiyete zafer-yâb olunca duruculardan değildir. Çalışır, çabalar, îcâd eder. Lâkin rahîk-i zaferle neşvedar olarak, "ilimden artık nasibimi aldım" demeye kalmadan karşısında kendisine doğru bakan ve ona dehset ilkâ eden bir meçhûl daha görür. Hattâ çok geçmez, biliyorum zannettiği şeýde de bir, belki birçok bilmediği yerler olduğunu anlar.

İyi ama insan için kesâfet-i cismâniyyesinden sıyrılarak, yâhud nefsinin iki omuzuna basıp yükselerek vech-i hakikati nazarından setr etmekde olan hâ'ilî aşmak nasıl mümkün olur?

İste insanın ma'kûlâtâ nazaran hâli bundan ibâretdir. Lezâîz ve ezzâkîna [320] gelince o daha nuhûset-âkîndir. Bîcâreyi görürsünüz ki zevk u safâ hayâl eylediği bir gâyet doğru koşar koşar da âkîbet eline nedâmetden, tehassûr-

den başka bir şey geçmez. Kalbi elemden, kederden başka bir şey görmez. Hattâ insanlar zevk ve safâ nâmını verdikleri şeylere dîde-i im'ân ile baksalar o ezzâkîn en küçüğünün bile hayatı mahvetmekde, nûr-ı insâniyyeti söndürmekde ne büyük te'sîri olduğunu, her birinin sonunda bir çok tehlikeler bağıstereceği cihetle bunların katî iyyen iltifâta değeri olmadığını derhal görürlerdi.

Bazıları sa'âdetin adem-i husûlüne sebeb tarîk-i istihsâli bilinmemekdir diyorlar. Lâkin bize gelince mütekaddimân den bazlarıyla hem-fikir olarak deriz ki: Cüst ü cûy-ı sa'âdetde ileri gitmek, dâire-i elemi tevsî' etmekden başka bir neticeyi müfid değildir.

İnsanın bir de ahlâkî cihetinden olan hâline gelince bu husûsda da evvelkilerden daha az ye's ü hîrmâna ma'rûz değildir. Görürsünüz ki bekâ ve mevcûdîyetinin erkânı fezâ'ilden, esbâb-ı izmîhlâli ise rezâ'ilden ibâret olduğunu bilmekle beraber cihet-i hayra doğru uzanmak istedikçe şerri zâtına mülâsik ve bütün cehd ü mesâ'îsinde lâzîm-ı gayrî müfârik görür. Sonra kendisine rağmen efâl-i redî'ede bulunmak mecbûriyetinde olduğu zaman da kânûn-ı adâleti anlamış, medâr-ı sa'âdetinin ise o kânûndan ibâret bulunduğu yakinen idrâk etmiş olduğu için gerçi seyyî'âta yaklaşmaz değil, lâkin yaklaşığı nisbetde kendine ve benî nev'i-ne karşı zulüm ettiğini görür ki bu da yeni bir takım âlâma vesile-i dîger olur!.

O hâlde nev'-i garîb-i besere mülâzim olan bunca mu-kedderâtdan kurtulmanın yolu nedir? İnsan için tabî'atdaki hâlât-ı müte'âkisenin beynini te'lîf etmek, hissiyyâtiyle âmâlinin arasında muvâfakat husûle getirmek nasıl kâbil olabilir? Bazıları halâsin, ulûm-ı tabî'îye ve keşfiyyât-ı maddiyeye merbût olduğunu söylüyorlar. Lâkin af buyursunlar! Zîrâ bütün maddeye, cisme âid olan bu terakkîyat, bu keşfiyyât rûhun musâb olduğu emrâzin vehâmetini bir kat daha artırmakdan başka bir netîce vermiyor. Çünkü bunların meyânında rûhun müştâk olduğu ârâm ve sükûnu velev kîsmen olsun ihmâz edecek bir vâsita mevcûd değil, biz bu mehbâste bizzat ulema-i medeniyyeti işhâd etmek kadar kuvvetli bir bûrhan göremedigimiz için üstâd Septîye'nin *Felsefe-i Dîniyye*'sinden şu sözleri naklediyoruz:

"Her yeni yazılan eser-i felsefînin, yâhud üstâdâne tertîb edilmiş hikâyeyin âlem-i matbû'atda zuhûrunu müte'âkib her tarafından ziyâdeleşmekde olan enîn mahva yaklaşmış hayat ile artık devre-i şeyhûhate gelmiş, mezara doğru ilerlemekde olduğunu anlamış olan âlemin bir şeñîk-ı gam-nâkı degil de nedir?

Şimdi nefsimizde merâret-i hayâta mukâvemet kuvvetini muhâfaza için tefekkürden mi vazgeçmeliyiz, yoksa ha-sîsa-i tefekkürü muhâfaza için âlâm-ı mevte mi katlanmaliyiz?"

İste bütün bu hâlât-ı müte'âkise-i kalbiyyeden, bu kadar mihen-i vicdâniyyeden bunca mesâ'ib-i hafîyyeden insanda hiss-i dinî ulyanmaktadır ki zamân-ı felâketinde tesliyet-sâz olacak, hengâm-ı ıztirâbında sabr u süküne verecek yârî gam-güsârı ancak bu hîsten ibâretdir. Hiss-i dînînin bu e-

hemmiyeti ise mes'ele-i hayatı öyle nazarî ve mübhêm bir tarzda değil, belki amelî ve gâyet vâzih bir sûretde halletmeliindendir. Evet, vâkı'a hiss-i tedeyyün insana yeni bir takım ma'lûmât ilkâ etmez; lâkin uzun zamanlar vâdî-i dalâl ve hayretde dolaşmış iken onu kendine getirir, mevcûdiyet-i asliyesine ircâ eder.

Nefsin, tedeyyün arkasından atılması, ona ilticâ etmesi, öyle boş yere atılmak, dâmen-i hayâle sarılmak kabîlinden değildir. Bu hâl, insanın tabî'atının lâzımı, mevcûdiyetinin gayr-i müfârikî olan bir hisse müsteniddir ki o da bu âlem-i dehşet-engîzin sademâtına, bu kevn-i mehîbin tünd-bâd-ı inkılâbâtına karşı insanın metîn bir istinâdgâha ihtiyâci hakkındaki hiss-i tabî'isidir.

İçimizde kim vardır ki mevcûdiyetini tehdîd etmekde olan en ufak bir hatarın vukû'unda bir ilticâgâha muhtâc olduğunu anlamasın? İçimizde kim vardır ki şu kubbe-i zerkâ-yı semâya baksın, o müdhiş nâ-mütenâhiliği te'emmûl etsin de ra'se-dâr-ı haşyet olmasın? İçimizde kim vardır ki bir taraftan mahlükât, derin bir hâb-ı sükûn içinde bulunsun, diğer taraftan semâ alabildiğine kararsın, bulutlar birbiri üz-

rine yiğilarak kesîf kütleler husûle getirsin, berkler çaksın, ra'dlar gürlesin de o, böyle bir gecede korku içinde kalmasın? Yâhud içimizde kim vardır ki günün birinde behemehâl ödeğini düşündükçe heyecâna düşmesin ve o heyecân pençe-i mevt kendisine doğru uzandığı zaman bir dest-i rehâkâr aramaya onu bilâ-ihtiyâr sevketmesin!

İşte böyle bir istinâdgâha ihtiyâç hiss-i tabî'isi o kâ'ide-i kaviyye-i mahsûsedir ki kevnin mükevvini olan mübdi'-i Hakîm ile onun kuvâ-yı gayr-i mahdûdu hakkındaki i'tikâd... Yâhud ta'bîrde biraz daha tenezzülü kabûl ederseniz şöyle de diyebilirsiniz: Her zerrede te'sîri meşhûd olan bütün kâ'inat üzerinde icrâ-yı siyâdet eden şu kuvve-i uzmâ hakkındaki i'tikâd, hep o esâs-ı metîn üzerine ibtinâ eder.

Muhammed Ferid Vecdi
Mehmed Âkif

Ahmed Sâkî Bey Matba'ası

Ebu'l-Ulâ

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbâî Caddesinde
İdâre-i Mahsusâ

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukuk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

İhtâr: Mesleğimize muvâfik âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnuniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbîdîn - H. Eşref Edîb

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	60	30
Vilâyâtta	80	40
Memâlik-i ecnebiyyede	80	40

TÂRÎH-Î TE'SÎSİ:

10 Temmuz 1324

Dersa'âdet'te Nûshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alımr.

Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

29 Temmuz 1909

12 Receb 1327 Perşembe 16 Temmuz 1325

İkinci Cild - Aded: 47

[321] KELÂMÜ'L-MÜLÜK MÜLÜKÜ'L-KELÂM

Iyd-i millî-i Osmânî'nin sene-i devriyyesini tebrîk ü tehnîyet ve bu vesile ile te'yîd-i revâbit-i sadâkat için Cum'a günü huzûr-ı Hazret-i Hilâfet-penâhi'de nâ'il-i izz-i müsûl olan bir hey'et-i muhteremenin Tanîn refîkimizde hûlâsaten münderic bulunan sûret-i mülâkâti risâlemize mahsûs olmak üzere tafsîlen tahrîr ve ihdâ olunmakla ma'a'l-iftîhâr kemâl-i şûkrân ile dercine müsâra'at olunur:

Temmuz'un onuna müsâdîf olan bu Cum'a ne mübârek bir gün idi Allah'ım ki daha gecesinin zalâmî bile envâr-ı rahmet-i İlâhiyyenin sereyânını istidâeden bir revnak-ı mâ-fevkâ't-tabî'â ile tâbdâr ve böyle bir gecenin seherinde elbette pek çok hayırlar umulacağına "regâ'ib" bir berâ'at-i istihlâl idi.

Humret-i latîfesi âfâk-ı garbiyyeye kadar in'ikâs eden bir fecr-i sâdîki ta'kîb ederek yıldızları münhasif eden hurşîd-i şâ'sa'adâr, bir sene evvel aynı günde mefârik-ı ümmet eşi'a-pâş olan şems-i hürriyyet gibi pertev-nisâr olmaya başlayınca muhît-i Dârülhilâfe'de bir galeyân-ı sürûr ve sa'âdet rûnûmûn oldu. Her yerde ümmet-i İslâmiyye ve millet-i Osmâniyye Meşrûtiyet-i meşrû'alarının kâfil-i hakîkisi olan Kânûn-ı Esâsi'yi istirdâd etdikleri yevm-i mübeccelin sene-i devriyyesi şenliklerine tercümân-ı hissiyâtları olan tezâhûrât-ı gûnâ gûn ile iştirâk etdikleri gibi burada da tarz-ı meşrû'-i saltanatın pâdişâh-ı evveli olan halîfe-i zîşân Sultân Mehmed Hân-ı Hâmîs Hazretleri ordû-yı hûmâyûnlarına şimdîye kadar emsâli görülmeyen bir resm-i geçid icrâ etdirerek bu kitle-i mu'azzama-i hamâset ve şecâ'atın bağı u istibdâda karşı seyf-i meslûl-i mehâbet olduğunu izhâr buyurdular. O gün zât-ı şevket-simât-ı pâdişâhî salât-ı Cum'a'yı bi'l-edâ isticlâb-ı rizâ-yı Bâri'ye müsâberetden sonra lütfen ve tenezzülen huzûr-ı fâ'izü'n-nûr-ı hilâfet-penâhîlerine kabûl buyu-

rulan bir hey'et arasında bu abd-i âcizde bulundum. Biz o gün bir hiss-i kable'l-vukû'un ilcâsiyla sarây-ı hûmâyûna; mütehassir-i dîdârî olduğumuz muhterem, mu'azzez bir peiderin hâk-ı pâyine yüz sürmek arzu ve iştîyâkiyla gidiyorduk. Nerede o insâni insânlığından müteneffir, mevcûdiyettinden me'yûs bırakılan mâzînin sanâdîdi. Nerede o yaldızlı duvarları içine milyonlarca halkın hukuk-ı tabî'iyyesini gömen, emniyet, hûsn-i zann ü niyyet ve hulûs u samîmiyyet gibi me'âliye mümkün değil mahall-i duhûl olamayan sarâyalar kâşâneler.. Elhamdûllâh işte onlar beşeriyetde bu evsâf-ı ber-güzideyi ma'dûm farz edenler gibi mensî ve mün'adîm oldu. Önünden geçenken başımızı çevirmeye mecbûr olduğumuz emâkîne bugün kemâl-i ibtihâc ve iştîyâk ile girebiliriz. Ben burada sevgili pâdişâhimizâ makarr olan sarây-ı hûmâyûnun meziyyât-ı nazâr-fîrîbinden bahs edeceğim. Bir çok muhteşem salonlar, odalar tabî'iyyü'l-vûcûd şeylerdir. Benim en ziyâde nazâr-ı dikkatimi celb eden nokta muhît-i cenâb-ı pâdişâhîdeki safvet ve merasimdeki sâdeğîdir. Hilâfet-i mukaddese-i İslâmiyye ile saltanat-ı mu'azzama-i Osmâniyyenin kuvâ-yı umûmiyyesi şâhîsiyyet-i ma'nevîyesinde temerkûz eden bir pâdişâhim şu asr-ı medenîyyetde ma'zûr ve makbûl görülebilecek derecede müdebbed bir muhîti olabileceğine kâni' olduğum hâlde te'mîn ederim ki sarây-ı mu'allâ-yi hûkûmrânîde gibta bahş-i emsâl olacak bir sâdelik ve fakat zâ'ire behemehâl hiss-i hürmet telkîn edecek bir safvet ve samîmiyet mahsûs ve nûmâyân idi. Binâ'en-aleyh henüz nâ'il-i şeref müsûl olmazdan evvel hükm etdim ki zât-ı hazret-i pâdişâh zevk-i saltanatı sîm ü zerle tedâriki kâbil olan debdebe ve dârât ile değil kulûb-ı ümmetde yer tutacak milletin bâ'is-i feyz [322] ü sa'âdeti olacak âmâl ü efâl ile kâ'im biliyorlar. Ve şiyem-i fârûkîlerinden her gün bir delîl-i nevîn irâ'esiyle ümniye-i mukaddeselerinin bu ümmetin te'âli ve terakkisinden ibâret olduğunu hemeân izhâr buyuruyorlar.

Bizzât Hazret-i Hilâfet-penâhî'ye ser-karîn beyefendi de-lâletiyle mülâkî olduk. Libâsimiz nasıl sâde ve tekellüfden âzâde idi ise hazret-i pâdişâhînki de öyle idi. Hey'eti kâ'i-men kabûl tenezzülünde bulunan şevket-penâh efendimiz te'âkûb ve tevâlî eden iltifâtları pek samîmî ve tabî'î bir vaz' u vakâr ile bezl ediyor. Ve ma'a-hâzâ bizlere aslâ tahmil-i minnet etmediklerini gösteren bir beşâset-i fevka'l-âde iibrâziyla da kalblerimizi tatmîn buyuruyorlardı.

Hey'etin vazife-i resmiyyesine ta'alluk bulunan kısa ve mütekâbil birer nutkun kâ'imen te'âtisinden sonra zât-ı hümâyûn-ı mülükâne şu ulvî cümle ile mükâlemeye devam buyurdular:

Adâlet, müsâvât, uhuvvet bunlar gâyet âlı ve gûzin kelimelerdir. Bu kelimelerin me'anîsine vukûf hâsil oldukça memleketde de sa'âdet husûlü şüphesizdir.

Zât-ı hazret-i pâdişâhî tevzî' i adâlet, te'mîn-i müsâvât ve te'sîs-i uhuvvet ile Osmânîlilar arasında hakîki bir ittihâd husûl bularak kâfil-i hayât ve sa'âdet olan bu kazâyânın tamâmî-i sübûtu hâlinde vatan-ı mu'azzezimizin mazhar-ı te-rakkî olacağını işaret buyurduktan sonra zât-ı şâhânelerince de nuhbe-i emelin bundan ibâret bulunduğu:

Memleketimizde meşrûtiyet esâsları yerleş dikçe bütün Osmânîliların nâ'il-i sa'âdet olacaklarını lütâf-ı Hak'dan temennî ederim.

Cümlesiyle ifhâm buyurmuşlar ve esâs-ı meşrûtiyyetin bu nukât-ı mühimme ile kâ'ım ve emr-i şûrâ ile idârenin fi'l-hakîka bu hâk-i pâk-i Osmânîde mes'ûden yaşamak için halk olunan efrâd-ı millet arasında adl ü müsâvâtı bi't-te'-mîn te'sîs-i kavâ'id-i uhuvvet ile hâsil olacağını tekrardan ve bunun için lütff-i Bârî'ye dehâletden sonra:

O vakit Osmânîlilar zevâl nâ-pezîr bir sa'âdet ve istikbâle mâlik olacaklardır.

Netîce-i kat'iyessini pek tabî'î ve hâlen dahi bu âkibete pek müştâk bir vaz' ile bi'l-istîhrâc zât-ı hümâyûnlarınca hürriyet ve meşrûtiyetin hulkî ve tabî'î olduğunu

Ben hilkaten ve tab'an meşrûtiyet-perver ve hür doğmuş bir insanım

Kavlılyle ityândan sonra efrâd-ı hey'etin mensûb olduğu cem'iyet-i mukaddeseyi îmâ buyurarak:

Sizler bu güzel esâsları vaz'a hizmet ettiğiniz, bu husûsda sadâkat gösterdiğiniz için şâyân-ı tebrîksiniz.

İltifâtiyla hürriyet ve meşrûtiyetin te'sîsi uğurunda masrûf olan himmetin bi't-tabî' kendilerince pek kıymetâr olduğunu bu takdîr-i ulvî ile de izhâr eyledikden mâ'adâ:

Cenâb-ı Hak da bana bu devre-i meşrûtiyetde pâdişâhîk nasîb etdi elhamdûllâh.

Cümlesiyle mazhariyyet-i vâki'adan dolayı, gayret-i İlâhiyesini göstererek izhâr-ı âsâr-ı adâlet eden Hazret-i Al-lah'a hamd u senâda bulunmuşlar, mâzî-i muzlime âid hâti-râtdan dahi bi't-tabî' tecrîd-i nefs edilemeyecek:

Devr-i istibdâd beni de eziyor me'yûs ediyordu. Cenâb-ı Hakk'ın takdîrât-ı İlâhiyyesi bu vakte nasîb imîs.

Cümlesi öyle bir vaz'-ı dîndârâne ve mütevekkilâne ile

surf ve îrâd buyurulmuşdur ki onu ta'kîb eden: **İnşâ'allah cümleten nâ'il-i sa'âdet oluruz.** Cümle-i du'aîyesi olmasa bu huşû'-i mehîbe tahammûl etmek za'if kalbimin kâri degildi. Ma'a-hâzâ zât-ı hümâyûn-ı mülükâne zamân-ı idbâr ve istibârda ne derece müştâk ve mütehassir-i hürriyet ol-duklarını:

Eğer ben devr-i istibdâddâ hükümdâr olsa idim emân olunuz ki hürriyeti, Meşrûtiyeti kendim i'tâ edecekdir.

Hasbihâliyle i'lân buyurmuşlardır ki bi-mennîhî'l-kerîm zamân-ı sa'd-iktîrân-ı pâdişâhîlerinde de'âim-i hürriyet ve meşrûtiyetin kemâl-i metânetle kiyâm bularak şekl-i meşrû'-ı hükümetin ile'l-ebed tezelzûlden masûn bir resâneti de iktisâb edeceğini ümid etmeye bu da bir işaret ve beşâret-dir.

Hemen Cenâb-ı Hak ömr ü âfiyet-i şâhânelerini müzdâd buyursun. Zât-ı hümâyûnlarının cidden ve hakikaten bu ümmet-i merhûme ve millet-i necîbe için bir eb-i müşfik add olunacak ve hürriyet ve Meşrûtiyet uğurunda îcâb ederse bi'z-zât nefislerini fedâ eleyecek bir halîfe-i zîşân ve şehînsâh-ı celîlüş-şâşan oluklarına lütfen bize nakl ü îrâs buyurdukları şu fıkra da delîl-i bâhîdir:

Bugün Hürriyet-i Ebedîyye Tepesi'ndeki âbidenin esâsını vaz' etdik orada taş ve çamur koyduğum sırada yorulduğumu söylediler. "Hayır yorulmadım, değil bir taş koymak mümkün olsa idî de bu âbideyi kendim kaldırırsa idim duvarlarını bi'z-zât vursa idim yine şühedânın hakkını tamamen edâ edemezdik" dedim. Ve o sırada şühedâdan bir ikisinin akrabâsı gâyet kederli idiler ağlıyorlardı onları tatmîn etdim ve "îşte bugünkü merâsim şehîdlerimizin a'lâ-yi illiyînindeki rûhlarını tatyîb ediyor binâ'en-aleyh siz bu cihetle de şâyân-ı tebrîksiniz" dedim.

[323] Bundan sonra be-tekrâr mazhar-ı envâ'-ı iltifât olarak arz-ı vedâ' ile kalblerimiz mevzi'ine siğamayacak bir sevinç çarpıntısı ile darabân ettiği hâlde sarây-ı hümâyûn-dan ayrıldık ve kemâl-i sürûr ve ibtihâc ile huzûren ve giyâben yekdiğeri tebrîk ve tehniye eyledik.

A.A.¹

KESB Ü TİCÂRET VE TE'SÎS-İ SANÂYİ'İN NAZAR-İ İSLÂMÎYYET'DE MERGÜBİYETİ

-mâba'd-

ان روح القدس^{*} نفث في رووعي ان نفساً لن تموت حتى تستكمل () رزقها وان ابطأ عنها فاتقوا الله واجملوا في الطلب ولا يحملنكم استبطاء شيء^{**} (من الرزق على ان تطليبوه بمعصية الله فان الله لا ينال ماعنته بمعصيته

¹ İki "ayn" harfi vardır.

^{*} Bir rivâyetde vârid olmuşdur. Kur'ân-ı Kerîm'de de bu ünvân-ı celîl ile Cenâb-ı Cebrâ'il'den ta'bîr vâki'dir: (نزل به الروح الامين)

^{**} nefh murâdun fi olub bir nevi' üflemekdir. Zamm-ı "râ" ile kalb-i saâfî ma'nâsinadır. (نفث في الروح) ta'bîri melek-i vahyin şahsi görünmeyerek sadâsi işitilmeyerek ilkâ-yi feyz etmesinde müsta'meldir. [Suyûî, Câmi'u's-Sagîr 3848.]

Cenâb-ı Rûhu'l-kuds yani bâ'is-i hayatı hakikîyye, vâsita-i füyûzât-ı Rabbâniyye olan Cibrîl-i Emîn aleyhi's-selâm benim kalb-i tâb-nâkime feyz-bâr-ı reşâdet olmuşdur ki hiç bir nefس-i beseriyye istikmâl-i erzâk-ı mukaddere etmedikse ikmâl-i hayatı suveriyye etmez. Her ferdin rızkı er, geç kendisine väsil olur.

(Rizkin vusûlü bilâ-taleb ve lâ-sebeb dahi olabilir. Nasıl ki bazen kesret-i mesâ'i ile beraber matlûbdan hîrmân te-reddüb eder. Fakat bu hâllerin ikisi de bi'n-nisbe nâdirdir. Binâ'en-aleyh ne ihtimal-i evvele i'timâden terk-i taleb meşrû' olur, ne ihtimal-i sâñî havfiyle bezl-i mesâ'ide terâhî ma'kûl görülür.)

Bu hâlde dâimâ ittikâ üzere olunuz, taleb-i ma'iset bâbında icmâl ve ihsândan ayrılmayınız. Rizkinizdan bir şey'in istibâsi, arzû ettiğiniz anda adem-i vusûlü sizi sûret-i gayr-i meşrû'ada sa'y ü isticlâbe sâ'ik olmasın. Nezd-i Bârî'deki fevz ü berekete ma'siyetle neyliniz kâbil değildir. Cenâb-ı Risâlet-me'âb efendimiz rizkin mukadder olmasını beyân buyurmaları akibinde bizi taleb-i rizkdan, sarf-ı mesâ'i-i zâtîyyeden nehy buyurmuyor. Belki cümleme talebde icmâl, taleb-i vâkî'i emr-i cemîl ü hüsn add olunacak sûretde îkâ' etmekliğimizi emr ediyor.

Talebin sûret-i meşrû'a üzere vukû'u bey' ü şirâ ahkâmini biliþ şübhâtdan tevakkî, hîle ve ihtiyâr gibi şer'an memnû' olan teşebbüsatdan ifrât-ı hîrs u tama'dan mücânebetle beraber munsîfâne hareketle tahakkuk edebileceği emr-i âşikârdır.

9) (الأسواق موائد الله فمن اتاكا اصاب منها)¹ Çarşı ve pazarlar, sûk-ı ticâret addolunan mahaller Cenâb-ı Hakk'ın ibâdi için küşâde kilinmiş mâ'ideleri menzilesindedir. Oraya vârid, taleb-i ma'isete câhid olanlar nasîblerini alırlar. (Çarşı ve paza gitmek dâd ü sitâd ile iştigâl etmekden ibâredir.)

لَمْ يَأْخُذْ أَحَدْ كُمْ حِبْلَهُ فَيُحَنْطِبَ عَلَى ظَهِيرَهُ خَيْرٌ مِّنْ أَنْ يَأْتِيَ رَجُلًا²
(اعطاه الله من فضله فيساله اعطاه او منه)

Sizden biriniz ipini alıp odun taşımağa gitmesi fazl ü giñâya mazhar bir adama varıp arz-ı ihtiyâc etmesinden hayırlıdır. O adam gerek istediğini versin, gerek vermesin.

من فتح على نفسه بآيا من السؤال فتح الله عليه سبعين بآيا من³
Her kim iltizâm-ı tekâsûl edip de kendi nefsin'e -velev lisân-ı hâl ile- bâb-ı su'âli küşâd ederse Cenâb-ı Bârî onun hakkında yetmiş aded fâkr ve ihtiyâc kapısı açar, kalbini giña-yi hakikîden mahrûm kilar.

ان عيسى (ع) رأى رجلاً فقال ماتصنع قال من يعولك⁴
قال اخي قال اخوك اعبد منك

İsâ aleyhisselâm bir racûle mülâkî olup ne ile meşgûl olduğunu su'âl etdi, ibâdetle cevâbını alınca emr-i idâresini kimin der'uhde ettiğini sordu. Muhâtab: Biraderim dedi. Hazret-i Isâ aleyhisselâm: Öyle ise biraderin senden âbid i-

miş yani senin ma'isetini te'mîn ettiği cihetle asıl ibâdeti birâderin ifâ ediyormuş, buyurdu.

(Bu hâdîs-i şerîfden ibâdetle hasr-ı evkâtle bâr-ı nafakayı âhar kimseye tahmîl etmek emr-i makbûl olmadığı müste-fâd olmakdadır. Bu hâlde dînî dünyevî bütün vezâ'ifi ihlâl ile ihtiyâr-ı atâlet ve bi'l-aks mâlâ-ya'nî ve menhiyâta in-himâkle kûfrân-ı ni'met nazar-ı şer'de ne derece mezmûm olacağı vâreste-i izâh addolunmak lâzım gelir.

Âsâr-ı Ulemâ' ve Hükemâ

1. Lokman aleyhisselâm oğluna hitâben "Kesb-i helâl ile sâhib-i yesâr olmağa çalış. Çünkü fâkir olan kimse dâimâ üç şeye ma'rûz kalır. Umûr-ı dîniyyesinde halel, akl u dirâyette za'af, mûrvvetinde noksân bulunur. Bunlardan başka ve daha müdhiş olmak üzere benî nev'inin istihfâf ve istihkârına düçâr olur. İzzet-i nefşini kaybeder.

2. Hazret-i Ömerü'l-Fârûk radiyallâhu anh esnâ-yı hutbede cemâ'ate hitâben "Yâ Rabb! Beni merzûk eyle deyip de taleb-i rizkda tekâsûl etmeyeiniz bilirsınız ki üzerinize gökden altın ve gümüş yağmaz, bunlara tâlib olan esbâbını ta-harrî etmelidir."

3. Yine müşârun-ileyh hazretleri hadîkasında ağaç gar-siyle meşgûl olduğunu gördüğü zaman Muhammed bin Mesleme nâm sahâbîye hitâben "Pek büyük isâbet! Bu yolda iştigâlâtınızı müsâhede ettikçe gâyet mesrûr oluyorum. İnsan bu sâyede ihtiyâcdan vâreste olur. Hem dînini i'lâ, hem şeref-i zâtîsini ibkâ etmek isteyen ihrâz-ı servetden başka vâsita bulamaz" buyurmuşlardır. Kelâm-ı âhirlerinde de şöyle vârid olmuşdur: "Ehl ü iyâl için mübâya'ât, bey' ü şirâya dâ'ir mu'âmelât ile iştigâl esnâsında ölmek gazâda ifnâ-yi hayat kadar şereflidir"

Tâbi'iñ-i kirâmdan İbrahim Nahî rahimehullah "Nezdinizde tacir-i sadûk ile zâhid-i müte'abbi'din hangisi efaldılır" diye mûrâca'at edenlere cevâben "Bence tacir-i sadûk mu-hâfaza-i istikâmetle daha büyük mücâhededede bulunmuş o-lacağından mertelesi bâlâ-terdir" demişdi. (Hasan Basri hazretleri bu re'ye muhâlifdir.)

[324] Ekâbir-i ashâbдан Abdullâh bin Mes'ûd radiyallâhu anh "Ben bir kimseyi ne dünyâ, ne âhiret umûrunda olmayıp fâriq ve mu'attal görürsem gâyet müte'essir ve mü-teneffir olurum".

İbrâhim Edhem kuddise sirruhu bir gemide bulundukları esnâda şiddetli bir fırtına zuhûruyla emvâc-ı deryâ mütelâtim, herkes bîm-i cân ile muztarib ve müte'ellim olması üzerrine: Amân efendim! Hâlimiz ne olacak! Ne dehşeti belâya tutulduk... Diyen rüfekâsına hitâben: "Bu bir şey değil! Asıl şiddet insan esîr-i atâlet olup da ihtiyâc-ı dâimîye giriftâr olmakdır." buyurmuş idi.

Tâbi'iñinden Ebû Kilâbe (r.h.) bir dostuna hitâben: "Seni ticâretle meşgûl gördüğüm zaman zâviye-i mescidde kâ'im görmekden ziyâde memnûn olurum. Çünkü meşgale-i ticâret hüsni niyyetle olunca ibâdet-i müte'addiye add olunur."

¹ Gazâlî, İhyâ Ulûmîddîn, Kitâbü Âdâbî'l-Kesb.

² Buhârî, Sahîh, Kitâbü'z-Zekât 50.

³ Gazâlî, İhyâ Ulûmîddîn, Kitâbü Âdâbî'l-Kesb.

⁴ Gazâlî, İhyâ Ulûmîddîn, Kitâbü Âdâbî'l-Kesb.

Ekâbir-i sâfiyyeden Ebû Süleyman Dârânî hazretleri bir mürîdine hitâben lisus العبادة عندها ان تصف قدميك وغيرك بقوت لك (ولكن ابداً برغيفيك فاحرزهما ثم تعد kimesnenin minneti tahtında ta'ayyüs edip de ayaklarını namazda tasrif etmek ibâdet-i kâmile değildir. İbâdetde ragîfey-nini, iki günlük ta'âmîni ihzârdan bed' etmeli ba'dehu en-vâ'-i sâ'i reyi ifâya çalışmalısın" buyurmuşlar. -mâba'di var-

Manastırı İsmâîl Hakkı

* * *

ŞEREF

Beşeriyeti teşkil eden muhtelif akvâmin vird-i zebân ey-leği bu kelimenin manâ-yı hakîkisinden çokları bî-haberdir.

Halkın bir kısmı şeref[i] muhteşem kâşâneler, mu'allâ binâlâr vücûda getirmek, tavanları duvarları yaldızlara gark-etmek, bir sürü hadem haşem beslemek, küheyylanlara, muhteşem arabalara binmekden ibâret zannediyor.

Diğer bir kısmı şeref kıymetdâr, müzeyyen libaslar giyin-mekde, elmas gibi, yâkut gibi, zümrüt gibi girân-bahâ cev-herler taşımaktadır, zannında bulunuyorlar.

Daha başkaları şeref beylik, paşalık gibi rütbelerde, yâ-hud filân sınıfın filân derecesinden verilen nişanlardadır vâ-himesini besliyor. Bir hâlde ki herif, kardeşinin mâmlekekin gasbediyor; akrabasının, yâhud ebnâ-yı milletinin, yâhud vatandaşlarının hânümânnını yıkıyor da kendisine bir köşk yapıyor. Sonra o köşke bir çok pâşpanlar, bir çok hizmet-kârlar doldurarak bu sûretle ebedî bir mecdî, sermedî bir mefharete nâ'il olduğuna, varsa yoksa şerefin kendi hâlin-den ibâret bulunacağına zâhib oluyor.

Bir takımları ise bâlâ-yı unvânına bu elkâb-i fâhiren den birini asmak, göğsünü bir nişan yâhud bir nitâk-i mefhârelle tezîn edebilmek için gecesini uykusuzlukla, gündüzünü bin türlü endişelerle geçiriyor. Matlabına vusûl için mûrâca'at edeceği vesâil, mâhiyet i'tibârı ile ne olursa olsun indinde müsâvi. İsterse o vesâit memleketlerin hârâbiyetine, milletin perişânîsine, sefâletine sebeb olsun, o şâhika-i şerefe yük-seldiğine kâni' oluyor.

Biz bu gibi evhâmin insanlardan pek çoğunuñ ezhânında hakîkat olmak üzere telakkî edildiğini görüp duruyoruz. Lâkin zannetmeyiz ki bunların cemâl-i hakki görecek gözleri büsbütün kör olmuşdur da hatâlarını, hakîkatten inhiâflarını farketmiyorlar. Kâşâneleriyle, hademiyle, haşemiyle i'lân-i mübâhât eden bir adam kendini hakkiyle te'emmûl e-decek olsa acaba ne bulur? Samîm-i mevcûdiyyetinden duymaz mı ki, medâr-i mübâhât addetmekde olduğu bu gibi esbâbî cem' ettikden başka tasavvur edilebilecek ne ka-dar şeýler varsa hepsine mâlik olsa, bütün müktesebâti içindi-e nazârında en azîz olması tabî'î bulunan kendi zâti kemâl nâmına hiç bir şey istifâde etmîyor; kazandığı bütün şeýler kendisine karşı ecnebîdir? Aradaki nişbet, onları elde etmek için ihtiyar olunan sedâ'idden ibâret. Görmez mi ki inkilâbât-ı zaman bu husûsda kendi mevkî'ine varan yâhud daha ileri giden bir çoklarının ellerindekini almışdır da kendilerini sıfat ve cevâhir-i zât nâmına neye mâlik iseler onunla bırak-

mışdır? Bu gibi felâket-zedegânın esâsen kemâl-i insânîden bir hazırlı yok ise, o âriyet esbâb-ı alâ gititti gibi kendileri de tabakât-ı sâfile arasına inerek artık kulüb-i nâsda hiç bir mevkî'-i şerefleri kalmıyor.

Kendi zâtında hilye-i fazilet yâhud zînet-i kemâl bulun-mayarak sîrf ârâyîş-i maddisiyle, libâs-ı fâhîriyle mübâhât e-den bir adam, o esbâb-ı müste'âr-ı tefâhûrden tecrîd olun-nunca ne hale gelir? Üryân ve sefil dolaşan fukarâ ile bir olmaz mı? Bu gibi şeýler ile mübâhî olanlar kadınlarla mü-sâvî olduklarını anlamaz mı? Rütbesiyle, nişâniyle kurulan bir adam, o nişâni takmazdan, o rütbeye yükselmezden ev-vel bir mevkî' yâhud bir kemâl kazanmamış ise, bu hâlinde ne ehemmiyet tasavvur edebilir? Bilmez mi ki göğsünden o nişan, isminden o rütbeye kaldırılacak olsa, yine eski dereke-i muhakkariyyete incekdir? Rütbesinden dolayı bazı sathî nazarlar nezdinde nâ'il-î tekîrî olsa bile anlamaz mı ki bu ta'zîm o rütbeyedir, yoksa sâhibine değildir? Şimdi bu ta'-zîm-i seriü'z-zevâl bir hareket-i âriziyye yâhud daha doğrusu kalb ile temâsi olmayan zâhirî merâsimden ibâret olmaz mı?

Evet, bu gibi şerefli elkâb, şerâfeti bütün âlemin mazhar-ı i'tirâfi olan bir büyük hareket üzerine tevcîh edilecek olur ve o lakab, sâmi'înin efkârını o emr-i hayra sevkedecek olursa tabî'î kıymeti büyûkdür. Nasıl ki bütün ukalâ-yı beşer-in mebgûzu olan bir hareketi müte'âkîb alınan nişanlar, rütbeler sâhibine şân değil, şeyn vererek hiç bir kıymeti ola-maz.

Nazar-ı im'ânını aç, ahvâli te'emmûl et, hatâya düşme. Çünkü savâbdan o kadar uzak deðilsin:

Düşmanları tarafından Plevne Arslanı nâmiyle yâd olunan Gâzi Osman Paşa, kazandığı rütbeyi, lakabı, mevkî-i refî'i ancak milletinin hukukunu müdafâ'a, dininin şânını i'lân için fedâ-yı hayatı göze aldıktan, fazlını yâr u ağyara teslîm ettirdikden sonra ihrâz eyledi.

Hâlbuki yine diyâr-ı İslâm'da öyle ümerâ gördük ki düş-man askerinin önüne geçerek kendi memleketlerinin kapı-larını Ingilizlere açtılar da şu [325] hizmetlerine mukâbil ola-rak Ingiltere hükümeti gibi bir hükümetten rütbeler, man-sıblar aldılar. Bugün Ingilizler o memleketlerde öyle bir sû-retde yerleştiler ki zavallı müslümanlar onları çıkarmak için uğraşıp duruyorlar.

Şimdi bir Gâzi Osman Paşa'nın sîne-i hamâsetindeki nişanın mevkî'ini göz önüne getirin; bir de yine o nişanın şu beyinsiz, şu sersem heriflerin mülevves sadırândaki mevkî'ini düşünün! Zannederim şu iki mevkî'î nazar-ı im'âna almak sûret-i kâfiyede isbâta kâfidir ki nişanlar, rütbeler, is-tihsâli için ihtiyâr olunan hareketin büyûklüğüyle büyür, alçaklıgilé de alçalar.

Şerefîn ma'nâ-yı hakîkisini anlamayıp da günâ gün ve-himlere kapılan şu muhtelif sınıflardaki halk acaba nereden yanılıyorlar? Bilmiyorlar mı ki sahibi için hiç bir zaman nis-yâna mahkûm olmayacak bir yâd-i cemîl te'mîn eden libâs-ı fâhir, hûn-ı hâmiyyetle boyanan, rûh-ı şehâmetle yikanan sevb-i tâhîrdir. Ancak milletine mecd ü şân kazandırmak i-çin kana boyananlardır ki hâtra-i hamâsetlerinin huzûrunda sesler dinер, yürekler en büyük bir hiss-i ihtiârâm ile da-rabân eder.

Hâlâ öğrenmediler mi ki ezkâr-i mefâhiri semâlara kadar yükselen ebrâr, varsa, milletinin bir hakkı magsûbunu istirdâd etmek, yâhud mecd-i hâzırını müdâfa'ada bulunmak için mahbes köşelerinde, zindan bucaklarında ifnâ-yı ömür edenlerdir?

Zannimca muhteşem kâşânelerin, mutantan sarayların, üst katına çıkarık gâyet nazar-fîrîb bir tarzda tarh edilmiş bahçelerini kemâl-i mübâhât ile temâşaya dalan, sa'âdet-hânelerin altından geçen ibâdullâha bu kadar yüksek bir mevkî'den atf-ı nigâh eden, bütün hayatlarını nâ'il oldukları lezâ'izden istifâ-yı hazza tahsîs eyleyen adamların bu âlemdede hiç bir yâd-ı cemîli kalmayacağı gibi hayatlarına, mevcûdiyetlerine âid bütün şu'ûn mâlikânelerin dâire-i hudûdu dâhilinde mahsûr olup, ondan hârîce çıkamaz. Bunların vaktiyle nâz ü na'im içinde yaşayan, ipekli, sirmalı libâslar içinde hîrâmân eden, lâkin bütün o esbâb-ı na'imi, bütün o siyâb-ı fâhîri bırakarak bu âlemden hiç bir şey anlamadan gidenlerden hiç bir farkı yokdur.

Hiç eslâftan birini iştittin mi ki filân nişana nâ'il olmuş, yâhud filân rütbeyi ihrâz etmiş olduğu için ebnâ-yı beser arasında bir yâd bırakmış olsun? Evet, âlim idi, fa'âl idi, ci-vanmert idi, şu işleri gördü, şöyle uğraşdı, şöyle yaptı, böyle yıldı, şunu ihyâ etti, bunu ifnâ etti.. gibi âlemden bir eser-i sâbit bırakın harekâtı yâd ederler.

İskender-i Kebîr anıldığı zaman, acabâ müteveffânın köşkü var mı idi, yok mu idi, suâli kimseňin hatırına gelir mi? Hangi sersem vardır ki Birinci Napolion'un sıretini, oturduğu köşkte, yâhud taşlığı libâsta arası? Acaba gelip geçen bu kadar e'âzim, ihrâz ettikleri menâzil-i bülend-şerefî köşkler, saraylar yaptırdıktan, nâz u naîm içine daldıktan sonra mı ele geçirdiler? Yoksa o yüksek merâtibi hâkimiyet ve siyâdetle, fütûhat ile, muzafferiyât ile mi istihâsâ eylediler?

İste milletin biri vehme, hayâle kapilarak mesâlîh-i memleketi yüz üstüne bıraktı, mecd-i kadîmini hiç ma'nâsi, medlûlü olmayan bir takım kemâlâtâ değişti; rütbeler, nişanlar nâ-ehillere bezlolunup dururken bir rütbeye yâhud bir nişâna nâ'il olmakla iktisâb-ı şeref eylediğine -vicdânına rağmen- kâni' oldu. Bu milletin efrâdi, samîm-i mevcûdiyetlerinden yükselen sadâ-yı hakkı dinleseler, kalblerinden hûrûş eden enîn-i tel'îne kulak verseler, nazar-ı im'âni açıp da muhîtilerini biraz temâşâ etselerdi o zaman tevehhüm ettikleri gibi mevkî-i şerefde değil, en vâpesîn bir dereke-i zillette olduklarını, şerefîn ma'nâsını yanlış anladıklarını, istihâsâ şeref için yanlış yol tuttuklarını yakînen anıllardı.

Bu milletin efrâdi, vatanlarının muhât olduğu felâketi ahlâfa bırakacakları âr ve mezelleti bilselerdi üzerlerindeki rütbeleri, nişânları koparıp atarlardı da şeref-i hakîkiyi istihâsâ sebük-bâr, olarak koşarlardı.

Şeref mu'ayyen, mahdûd bir hakikatdir ki şerâ'i-i İlâhiyye onun mâhiyetini izâh etmiş, ukalâ-yı beser de lâyîkiyle tâhdîd eylemişdir. Bugün mâhiyet-i şerefî anlamayacak hiç bir insan yokdur; meğer ki bâsîra-i vicdânı büsbütün perde-dâr olsun.

Şeref insan için öyle bir ziyâ-yı vicdân-rübâdır ki nazar-

lar, fikirler şu'â-i sermedîsine incizâb eder; öyle bir cemâl-i fevkâl-hayâldir ki kalbler fûrûg-ı tecellîsine hayrân olur.

Bu ziyâ-yı mübînin maşrıki ise o hareketdir ki ya ebnâ-yı milletini tehlikeden kurtarmak, yâhud leyl-i cehâletinden halâs etmek, yâhud bir hakkı mağsûbu istirdâda sâ'ik olmak, yâhud mecd-i kadîmini ihtârda bulunmak, yâhud düştügü mezleka-i felâketden kaldırmak, yâhud sebîl-i reşâdi göstermek, yâhud ahlâk-ı umûmiyyeyi tehzîbe çalışmak yâhud tefrîka-dâr olan efrâd-ı cem'iyeti ittihâda getirmek, yâhud kalblerde mahkûm-ı zevâl olan hissiyât-ı hamîyyeti yeniden uyandırmak gibi bir gâye-i azîme mü'eddî olur. Her kim şu saydığımız gâyetlerden birine mü'eddî bir amel-i hâyırda bulunacak olursa her ma'nâsiyle şeref sâhibidir, isterse kemâl-i fâkr içinde yaşasın, barınacak bir meskeni olmasın da dağlarda tepelerde dolaşın, yiyecek bulamasın da hudâyî nâbit otlarla teskîn-i cû' eylesin.

Kazanmış olduğu hakîki şeref kendisi için bütün esbâb-ı refâhiyetin yerini tatar. Cebîn-i bülendinde parlayan o ziyâ-yı mübîn umûma kiblegâh olur. Hayrân nazarlar, perîşân fikirler o nûr-ı rehâkâra doğru şitâb eder. Hey'et-i zâhiri ne kadar hakîr olursa olsun, hassâs [326] vicdanlar onun ihtişâm-ı bâtinîsini tanımakda güçlük çekmez, sûrette ne kadar münferid bulunursa bulunsun, meyîl-i me'âlî ile muttasîf kalbler etrafında bir zaman ayrılmaz.

İndinde kâşânelerin, sarayların ne kıymeti olabilir ki ci-hân-ı rûhu en muhteşem kasırlar, en mu'azzam sa'âdet-saraylar, en nîgeh-pîrâ manzaralar, en can-âşinâ sîmâlar, en sermedî nûrlarla mâlâ-mâldir.

Ne âlî hayât ki kulûb-ı ümmette pâyidâr oluyor. Ne büyük izzet ki cebhe-i a'sârda ebediyyen îşrâk ediyor.¹⁾ (وَفِي ذلِكَ فَيَنَّافِسُ الْمُتَنَافِسُونَ)

Evet, vâki'â bir alay fitrat-ı sâfile ashâbî böyle hakîki bir şeref kazanmış olan vücûda hûcûm ederler; bîçâreyi sihâm-ı ta'n ü tezyîfe hedef etmekten çekinmezler. İktisâb-ı şeref nâmına bir takım rezâ'il-i a'mâl ile i'tilâf eylemiş olan bu mahlûklar nazarında onun parlak parlak muzafferiyetleri pek söñük görünür. Bunlar gülün şemîm-i latîfinden kaçarak murdar kokulara can atan ma'hûd pis böceklerle benzer!

Büyük büyük işler gören bir merd-i fâzıl için insanlıdan nasîbi olmayan bir takım esâfilin hedef-i istihfâfi olmak, yâhud bir alay nankörlerin ısrârına ma'rûz kalmak istib'âd olunacak bir şey değildir. Ancak hakîkat aranacak olursa bu gibi pespâyegân kendileriyle eğleniyor, kendi zararlarına çalışıyor demekdir. Zâten onlar da uzun müddet bu amâ-yı gaflet içinde kalmazlar: Maskaraya aldıkları, ısrârına yeltendikleri adamın gars-ı yemîni yetişir yetişmez meyvesini koparmakdan geri durmazlar. Ondan sonra da ağacı diken, muhâfazasına çalışan adama karşı teşekkür etmekden başka bir şey yapamazlar; velev o adam esbâb-ı şeref tevehhüm ettikleri zevâhirde kendilerinden dûn bulunsun.

Sonra uğrayacakları cezâ ise nedâmetden, vaktiyle yaptıkları fenâlikleri anarak telehhüfden ibâret kalır.

¹ Mutaffîfin, 83/26.

İşte şeref-i hakikiyi mûcib harekette bulunan adam tek-rîm-i İlâhi'ye mazhar olarak yaşıdaqua mükerrem olur mihr-i mevcûdiyyeti bu âlemin ufkundan çekilince de şu'a'-âti dünyadaki yıldızlara, bedirlere karşı muhtecib olmaz.

Evet, vâki'â kendisi ölü, cismâniyeti defîn-türâb-ı adem olur, lâkin beşeriyetin kalbinden, ahlâfin yâdinden hiç bir zaman gitmez. Nezd-i İlâhi'de hayat-ı ebediyyeye mazhar olur. Onun hayatı ne güzel bir hayatdır! ¹⁾ (بِيُّشْلُ هَذَا فَلْيَغْمَلُ الْعَالَمُونَ).

Misir Müftüsü Merhûm
Seyh Muhammed Abdur
Mütercimi: Mehmed Âkif

OSMANLI BAYRAGI -Girid Burcunda-

Dâmânımı deryâlar öpen burc üzerinde
Şehbâl-i melâ'ik gibi peyveste-i âfâk
Bekler geceyi sâhir ü zinde
Şarkın o büyük cebhesi, bayrak!
Ervâh-ı e'âzimla olup gâh müşâfih
Pehnâ-yı serâ'irde bilinmez ne fisildar;
Bâzen düşünen hâle müşâbih
Bir lahma durup sonra kimildar.
Mağlûb-i teheyûc gibi bâzen de hurûşân
İzlâl-i muhitâte vurur şeher-i nefrîn;
Bazen görünüp sâhil-i Yûnân
Meş'ûm haberler verir engîn...

* * *

Ey heykel-i pür-an'ane, timsâl-i şeref, ey
Ertuğrul'un ahfâdına terk ettiği fermân,
Ey harbe döküp sâye-i Rahmân
İnsâna ölüm zevki veren şey!
Fevkîndeki ervâhi da iştâh ederim ki
Pâmâl edemez dest-i te'addî seni aslâ
Kan olsa şu pişindeki deryâ
Cebhen yere düşmez yine hâşâ!

18 Haziran 325.

İbrâhim Alâeddîn

* * *

MÜBÂHESât

Sinîn-i vefîreden beri beyne'l-ulemâ kîyl ü kâli mûcib bazı mesâ'il hakkında bu kere de cerîde-i ferîde-i mu'teberenizde mübâhesât ser-levhalı bazı istifârât ile fukahânın bu bâbdaki tetebbu'âti istikrâ olunmuş ve âcîzlerince meşâ'il-i mezkûre hakkında fukahâ-i izâm ve müte'âhbirîn-i kirâm hazerâtından mervî nukûlü mahdûdiyyetine mebnâ ta'yîn-i mes'elete tereddüd husûle gelerek ulemâ-i a'lâm efendilerimizin bu bâbdaki tetebbu' ve mütâlâ'aları netâyiçine intizâr etmekde isem de bu âna kadar şu yolda bir eser

neşr edilmemiş olduğundan esâtize-i kirâmımızın bu husûs-daki mütâlâ'ât ve tetebbu'âtlarının neşriyle uzak ve küçük memleketlerde mukaddes vazife ile meşgûl evlâdlarını tereeddüden halâs buyurmaları ricâsiyla âcizâne bazı mütâlâ-alarımı *Sirâtimüstakîm*'e gönderiyorum. Her ne kadar ma'lumu i'lâm kabiliinden ise de esâtize-i kirâmın neşri-i mütâlâ'âtına [327] ihtimâl ki bir vesile teşkil eder ümidi bu huşûsda medâr-ı teşvîk olmakdadır. Ve minallahî't-tevâfîk ve'l-hidâye.

Şimdiye kadar memleketimizde bir günlük hilâlin rû'yeti mümkün olamadığından savm ve iftar için iki şey ile amel etmekdeyim: Birincisi istifâza ki livâmîzdan cemm-i gafrî gelip tevâtür derecesinde haber vermeleri. İkincisi livâmîzca rû'yet-i hilâl sabit olup ve hûkmün dahi luhûkuyla i'lâm ve iki şâhidin yola çıkarıldığına dâir alınan telgraf ile.

Telgraf 1206'da içâd olunup 1240 târîhinde vukû'a gelen vâki'a mes'eleyi halle kâfi zannolunur ise de telgraf ve telefon ve telsiz telgraf gibi vesâ'it ile amel olunma-yacağında şimdiye kadar fukahâ sükût etmişlerdir. Fakat şu mezkûrât ile amel dahi kavâ'id-i fikhiyyeden istîhrâc olunabilir.

1240'daki vak'a: Şa'bânü'l-muhteremin yirmi dokuzuncu günü isneyin gecesinde Dimeşk-i Şâm'da istimâ' olunan şehâdet ve müftünün fetvâsı üzerine Ramazan'ın sübûtu ve orucun farziyyetiyle hûküm olunup Ramazan'ın duhûlü ve nâsin sâ'im olmaklığı i'lân olunması üzerine bazı Şâfi'iyye bu hûkmü nakz murâd etdiler ve zu'm etdiler ki Ramazan'ın evveli olması sâbit olan isneyin günü sabîhasında bir cemâ'atin hilâli gördüklerini nâsin bazısı haber veriyor. Şu hâlde şu isbât Şâfi'i ve Hanefî'de sahîh olmaz. Zîrâ hem akşam hem sabâhi hilâlin görünmesi aslâ mümkün olmadığından bizim müneccimlerimiz indinde aklen mümteni'dir. Öyle ise şehâdet ve hûküm akla muhâlifdir. Mezhebeynîn ittifâkîyle şehâdet ve hûküm bâtildir. Ve zu'm ettiler ki hûküm aslîndan sahîh değil ve hatâ-yı sarîhdır. Zîrâ Sultân o hâkimî bir sene için hâkim kıldı. Senenin âhiri ise gurre-i Ramazan'ın duhûlüyle kazâdan ma'zûl olup hûkm-i mastûru sahîh değildir. Zâ'im şehrîn hâkimîn hûkmü ve hûkümden sonra sübûtu ve aleyhine hûkmün sîhhâtini derk edemedi.

Bazı Şâfi'iyye bu hûkmü kütüb-i Hanefîyye'den *Bahr*'in ibâresine râci' olmamasını zu'm etdiler. *Bahr*'in ibâresini bu kazîyyede hâkimin hatâsi üzere dâlle buldular ve zu'm etdiler ki Hanefîyye su mes'eleyi zâhirede mezheblerini fehm edemiyorlar. Şu hâlde hûküm her iki mezhebe nazaran dahi muhâlif oluyor.

Vak'a avâm ve câhiller beyndeşinde şuyû' buldu ve haber bilâd-ı İslâm'dan çoklarına müstefiz oldu. Bazılar ehl-i Şâm gibi yevmî'l-isneynde sâ'im oldular; bir takımı da sâlifü'zzâzîkî Şâfi'iyye re'yînde bulundular. Mes'eleye büyüdü kîyl ü kâl çoğaldı. İşte o zaman su zâ'imler için mezhebleri üzere hatâ ettileri yakînen tebeyyün etdi ise de bazıları biz bu mübâhesât-ı Hanefîyye'nin hilâfindan hurûc için yapdık ve Hanefîyye bu mes'elete mezheblerini bilmiyorlar demeye kadar vardılar. Hâlbuki bu iddi'âları doğru değil idi. Bilmez miyiz ki mes'eleye mes'eleyi icmâ'iyyedir. Mes'eleyi icmâ'iyyedise ise ihtilâf yokdur.

¹⁾ "Çalışanlar artık bunun için çalışınlar." Saffât, 37/61.

İşte o sıralarda Muhammed bin Âbidîn merhûm fukâhâ-i izâmin akvâlini cem' ve bu bâbdaki mütâle'âtını beyân sadedinde *Tenbîhü'l-Gâfil ve'l-Vesenân* risâlesini vücûda getirdi. Hilâl-i Ramazan'ın ne ile sâbit olacağı ve gündüzün rü'yet-i hilâle ve nûcûm ve hesâb ulemâsının akvâline ve metâlî'in ihtilâfâsına dâir olan ahkâm-ı şer'iyyeyi dört fasilda beyân etdi. Müşârun-ileyhce muhtâr olan akvâl fetvâ sûrethinde tasvîr olunarak *Sirâtimüstakîm*'in kırk dördüncü nûs-hasına derc edildiğinden tekrar îzâha ihtiyâc kalmayıp şu mesâ'il-i hilâliyyeden bazı ehemmi hakkındaki mütâle'âtımı âcizâne terdîf edeceğim.

Bir müftü hesâbin katî olup¹ (...وَمِنْ أَنْ كَاهِنَا أَوْ مُنْجِمَا) hadîs-i şerifinde olan nehy ile ilmül-lahkâmî murâd eder ve mevâkit-i salât ve kible bilinecek kadar ilm-i hesâb ve nûcûmu ta'allüm câ'iz olduğu için meselâ müneccimûn ve hesâbiyyûnun filân gece ay tutulacak, filân gün hilâl-i Ramazan zâhir olacak dedikleri mücerred hesâbdır. Nehyde dâhil de-gildir diyerek sâhib-i *Eşbâh ve Kâdî ve Cemi'u'l-Ulûm* sâhibinin (لا بأس بالاعتماد على قول المنجمين) kavilleri ve İbn-i Mukâtil'in müneccim ve hesâbiyyûna su'al olunur ve bunlardan bir cemâ'at ittifâk eder ise sözlerine i'timâd olunur "Zîrâ ümmet dalâletde ictimâ' etmez" kavliyle amel edip müneccim başının takvîm-i resmisi ile meselâ gurre-i hilâl-i şehr-i Ramazan isneyen gününden mu'teberdir deyû fetvâ verir ve ol fetvâ ile o günün hâkimi isneyen gününün Ramazan olması ile hüküm eder ve i'lâm dahi verir ise hükmü sahîh ve i'lâmi muvâfîk olduğundan ol günün orucunu yemek harâmdir. Gurre-i hilâl-i Şevvâl dahi böyle olup ber-minvâl-i muharrer hükm ve i'lâm verilir ise ol gün oruç tutmak harâmdir. Fakat 1273'de sâdir olan i'lâm ol senenin Ramazan'ına mahsûs olup şimdî onunla amel olunmaz. Hamd olsun bilâdımız hâkim, müftüden hâli değildir. Kazâ ve kefâret lâzım gelip gelmeyeceği ve müntesibin-i ilm-i hey'etin sâ'im olup olmayacağı şu beyândan anlaşılaceği gibi *Tenbîhü'l-Gâfil* risâlesine dahi mürâca'at olunur.

Gelelim telgraf, telefon, telsiz telgraf mes'elesine: Mütcehid-i gayr-i müntesib her ne kadar zamanımızda tecvîz olunmaz ise de mütcehid-i müntesib mevcûddur. Devir hiç bir zaman mütcehiden hâli değildir. Fukahânın kavâ'id-i fikhîyyeleri meydânda oldukça bu bâbda büyük tereddüde mahal göremem. Zîrâ fukahâmız bir mîsrda Ramazan veya Şevvâl sâbit olduğunda sâ'ir nâsa lâzım gelir. Ve zâhir mezhebde ehl-i mağribin hilâl rü'yetile ehl-i maşrika lâzım gelir diyorlar. Şu hâlde meselâ kazâmiza nisbeten dokuz sâ'at mesâfede Karahisar ile Akşehir ve yedi sâ'at mesâfede Aziziye ve daha uzak bir mahalde rü'yet-i hilâl sübût bularak mebde-i Ramazan veya Şevvâl için hüküm olunup i'lâm-ı şer'i sudûr edip kazâmîca rü'yet-i hilâl mümkün olamayıp rü'yet-i hilâl sâbit olan mezkûr mahallerden birinden resmen telgraf ile ihbâr-ı keyfiyyet olunup ve bizim için yakın hâsil olduğunda bizde iki hâl meydâna gelir:

[328] 1. Ramazan gurresi ise kazâmîca rü'yet veya istifâza ile Ramazan sâbit olmadığından ol gün oruç tutmamak helâl.

2. Şüphesiz ve yakînen biliriz ki telgraf-ı resmîde hilâl olmaz. O gün Ramazandır. Orucu tutmamak harâmdır.

Hurmet cânibini tercîh ile telgraf ile amel edip o gün Ramazan orucunu tutmak ve Ramazan'ı i'lân etmek vâcibidir. Şevvâl ayı i'tibâr olduğunda yine böyledir. Şevvâl ayının gurresi telgraf ile haber verildiğinde yine memleketimizce sâbit olmadığından oruç tutmak helâl ve lâzım yakînen bayram olduğunu bildiğimizden oruç tutmak harâmdir, şu hâlde bayram yapmak vâcibidir. Telefon ve telsiz telgraf da böyle. Şâhid bir şey'in sihhatini anlamak için meisû'dur. Şu vesâ'it ise bir şey'in hakîkat ve sihhatini haber verir öyle ise bunlar ile amel câ'iz ve lâzımdır. Fakat evlâ olan Ramazan sâbit olan memleketin hâkimi diğer hâkime şâhidlerle i'lâm yola çıkarıldı diyerek telgraf ile ma'lûmât vermek gerekdir. Akvâl-i fukahâya tebe'an işte mutâle'ât-ı âcizâname bundan ibâret olup üstâz-i kâmil Manastırı İsmâîl Hakkı Efendi hazırları ve emsâli gibi ulemâ-i zevî'l-ihtirâmımızın ve Cem'iyyet-i İlmiyye'nin bu bâbdaki mutâla'alarını evlâdlarına bîdirîg buyurmalarını an-samîmi'l-kalb temennî eylerim. Alla-hu muvaffakun külli hayr.

Fî 1 Recep 327 sene.

Bolvadin Kazâsı Müftüsü

Mehmed Ali

* * *

MESÂVÎ-I AHLÂK VE NETÂYICI

Bundan evvel mekârim-i ahlâk ve sa'âdet-i dâreyne tâhîs etmiş olduğum bir makâlede: İnsan mâhiyeti icâbînca behemehâl sa'âdet-i fâniyye ve bâkiyye nâmiyla iki türlü sa'âdete müftekir ise de maksad-ı aksâsi sa'âdet-i bâkiyye olduğunu şu kadar ki bunun mevkûfun aleyhi de sa'âdet-i fâniyye bulduğunu ve bu sa'âdetlerin ikisine birden nâ'il olabilmek için mutlaka mekârim-i ahlâk ile ittisâf lâzım geldiğini ve bu da ancak muktezâ-yi fikh-ı şerîfe tamam-ı mûrâ'âtlâ huşûl-pezîr olabileceğini mücmelen ve müdellelen söylemiş idim. Fikh-ı şerîfin mukteziyât-ı fevz-gâyâtına kemâ yenbağı mûrâ'âtin keyfiyyetini inşâ'allah ileride bi-kadri'l-imkân beyân etmek üzere bu makâlemdede dahi mesâvî-i ahlâkı, lâkin ale'l-îtlâk değil belki istibdâd ve meşrûtiyete kâbil-i inkâr olmayan te'sîrât-ı mahsûsusâ i'tibâriyle, mevzu'-ı bahs edeceğim. Vallâhü'l-mürşîd.

Evvel emirde şu noktaları kemâl-i dikkatle kayd etmek lâzım gelir ki mü'ebbeden fenâya mahkûm olmasını Hudâyi lem-yezel hazretlerinin eltâf-ı bî-nihâyesinden ihlâs-ı tâm ile temennî eylediğimiz istibdâdin esâsi sû'-i ahlâk olduğu gibi ebediyen bekâ bulmasını bütün kalbimizle istedigimiz meşrûtiyetin mebnâsi da hüsni ahlâk olacakdır ve bu kaziyelerin sâhkında benim tagayyür ve tezelzûl kabûl etmez bir kanâ'at-ı mutlakam vardır. Şimdi bunları birer birer tedkîk edelim:

¹ Ebû Dâvûd, *Sünen*, Kitâbü't-Tib, 21.

Evvelâ birinci kaziyeyi ele alalım: Bu bâbda tereddüde mahal görmeyerek, tekrar ederim ki: Tahatturu bile dilhirâş olan o menhûs istibdâdin temeli, nokta-i istinâdi en şâmil ma'nâsiyla sû'-i ahlâkdir. Çünkü istibdâd Hâlik-ı hakîm hazretlerinin fitrat-ı mümtâzeye mazhar kıldığı insanı hasbe'l-insânîye hâ'iz olduğu hukük-ı tabî'iyyeden mahrûm kılmak söyle ki insanın en katî ve mukaddes hakk-ı tabî'isi olan hürriyetini daha doğru ta'bîle insânîyyetini selb ederek onu behâ'ime ilhâk eylemekdir. İstibdâdin buradaki ma'nâ-yı ma'rûfu bundan ibâret değil mi? Yani insan Hâlik'inin ih-sân-ı vâcibü's-suâkrâni bulunan hukük-ı asliyyesinin aksâm-ı mühimmesinden müstefid olamayacak o takdirde sâ'ir behâyimden pek de farkı kalamayacak. Hâlbuki böyle bir hâl-i felâket-me'âle ma'rûz kalmak za'af-ı ahlâkin bir netice-i meş'ûmesi olduğuna ben emînim. Evet bütün vicdânimla kâni'im ki metânet-i ahlâki muhâfaza edip duran bir kavim –bâzi istisnâ' âtdan kat'-i nazar- her zaman her yerde muhâfaza-i hukuka da muvaffak olur. Bir kavmin hüsn-i ahlâkına halel gelmedikçe o kavim için belâ-yı istibdâda giriftâr olmak yokdur. Çünkü istibdâda gerden-dâde olması için insanda hiss-i mukâvemet kalmamak, dimâğını meskenet, acz kaplamak lâzım gelir. Bu da sû'-i ahlâkin tevlîd edegeldiği bir hâl-i elîmdir.

Zann-ı âcizâneme göre avâmil-i maddiyye ve ma'nevîye içinde sû'-i ahlâk kadar insanlara tahrîbât-ı müdhişe îkâ' eden bir şey tasavvur olunamaz. Fesâd-ı ahlâk, izmihlâl-i akvâmin bir mukaddime-i beyyinesidir. Târîh-i umûmî nazar-ı im'âna alındıkda görülür ki bir kavmin ahlâki bozulmadıkça o kavim münkarız olmamış, bi'l-aks safvet-i ahlâkını muhâfaza edemeyen akvâm âkîbetü'l-emr helâk olmuşlardır. Bunun için küre-i arzda tâ bidâyet-i hilkâtden bu ana degein ne kadar müstebid hükümdârlar gelmiş, ne kadar hû-kûmât-ı müstebidde te'essüs etmiş ise hep milletlerinin za'-af-ı ahlâkından istifâde etmişlerdir. Binâ'en-aleyh beyânât-ı sâbikamızın bir kazîye-i muhkeme olduğunu bilen ve milletini kendi âmâl-i harîsânnesine esîr ve fedâ etmek isteyen bir takım alçak hükümdârlar maksadlarına kolayca vusûl için her seyden evvel hüsn-i ahlâki müdhiş bir sûretde baltalamışlar; bu husûsda her ne yapmak lâzım gelirse yapmışlardır.

İşte dimâğı mücerred şeytanet ve mel'anet ma'deni olan Abdülhamîd-i Sânî dahi misli nâ-mesbûk bir istibdâd-ı vatsansûz temelini vaz' edebilmek için evvel be-evvel bu millet-i necîbenin ahlâkını bozmağı düşünmüştür, istihâl-i emel bâbında tevessül etmediği veya etmek istemediği vesâ'it-i mel'ûnâne kalmamıştır. Bunlar o kadar çok ve mütenevvi'dir ki saymakla biter gibi değildir. Yalnız şu kadar diyebilirim ki: En birinci vâsita olmak üzere memleketimizde şu'le-i irfânî iftâ, erbâb-ı ulûm ve fûnûnu, ale'l-husûs hürriyet-perverânımı birer sûretle ifnâ eylemek tarîk-ı İblîs-pe-sendânesini ihtiyâr eylemişdir. [329] Bu sebeplerdir ki medâris-i irfânımız medreseler, mektebler kâmilen rûhdan tecrîd, emr-i ta'lîm ale'l-ekser ve bi'l-iltizâm bigânelere terk, efkâr-ı âliyye ve münevverâ ashâbı envâ'-ı suver ü eşkâl ile kahr, tenvîr-i fikre hâdim olabilecek bi'l-cümle mü'ellefât-ı

mühimme bilâ-istisnâ men' ü mahv edilmiş idi. Şu ahvâl-i mü'essife dolayısıyla memleketimiz, başdan başa zulmet-i cehl içinde kalmış ve bu yüzden tedâcen ahlâk-ı millet dahî ma'at-te'essüf bozulmuş olmasından bi'l-istifâde o zâlim artık bu millet-i mazlûme üzerinde keyfe mâ-yeşâ icrâ-yı me-zâlim edebilmiştir.

Şu izâhât-ı mü'ellime bizi başka bir hakikate de îrşâd ediyor ki o da fesâd-ı ahlâkin başlıca mense'i cehl olmasıdır. Fi'l-vâki' cehâlet bir sehâb-ı muzlim şeâklinde âfâk-ı vatanı istifâ edince bütün i'tikâdât ve i'tiyâdât-ı hâkka ve nâfi'a yavaş yavaş zâ'il olarak yeniden bir takım eflâk ve âdât-ı bâtila ve muzirra peydâ olmaya başladığı bi't-tecrûbe sâbit olan hakâyîkdandır. Nitekim devr-i Hamîdî'de bizde böyle olmuşdu. Halkın seviyye-i fikriyyesi bir derekeye tenezzül etmişdi ki Abdülhamîd gibi azlem bir pâdişâha sûret-i mutlakada yani hiç bir kayd u şarta tâbi' olmayarak, itâ'ati vezâ'if-i dîniyye ve ahlâkiyye cümlesiinden zan ve i'tikâd ediliyordu. Hattâ daha fenâsı şu ki: Bu zan ve i'tikâdin yanlış olduğuna kâ'il olan münevverü'l-fîr erbâb-ı îmânın bî-muhâbâ tekfîri cihetine gidiliyordu. İmdi hakka'l-insâf düşünelim: Bu mertebe câhil bir halk, o derece şeytan bir hû-kümdârin ihtiâsât-ı müstebiddânesine esîr olmakdan kurtulabilir miydi? İ'tirâfa mecbûruz ki elbette kurtulamazdı. Çok şükür Allah'a ki mukaddes ordumuzu merraten ba'de uhrâ melek-i mü'ekkel gibi tâhlîsimize yetişti de hürriyetimizi istirdâd etdi. El-hâsil tebeyyün etdi ki: İstibdâdin temel taşı ahlâk-ı seyyî'edir. Onun sebebi de cehildir. O takdirde cehlimizi izâleye çalışmalıyız.

Abdullah

* * *

TERÂCİM-İ AHVÂL YÂD-I MÂZÎ

Bu vezîr-i hafîr câmi' avlusunun ön tarafдан sağ köşede medfûndur. Akkâ'ya uğrayan Avrupa seyyâhîni câmi'-i şerîf avlusuna girip kabr-i vezîr-i nâmâdâri ziyâret ederler. Deve kasabı ma'nâsına "Cezzâr" telkîb edilmiş olması irâka-i demde müfrit olduğu içindir deniliyor.

Hâric-i sûrda şehrîn kenârında nebiyyullah Hazret-i Sâlih aleyhisselâm ile sahabî-kirâmdan Ebû Atabe radiyal-lâhu anh hazretlerinin makâmât-ı aliyyeleri vardır. Ahâlî bu makâmâtı ziyaret edip teberrük ederler. Akkâ'ya Kâbirî suyu nâmında gâyet lezîz ve hafif bir su gelir. Nefâsetinden kinâye olarak "kâbiren an-kâbîr" diye mutâyebeler olunur. Bu su Safed kazâsında Kâbire isminde bir mahalden nebe'-ân edip vaktiyle muhkem mecrâlar ve kemelerle Akkâ'ya getirilmiş olduğu hâlde sonraları şehrâ yarılmâ'atilik mesâfede yollar bozulmuş olduğundan oradan şehrâ merkeblere tahmîlen "cerre"ler yani destilerle celb edilmekde idi. Bereket versin biz orada iken hükümet-i mahalliyenin bir hayli müddet hâb-ı girâna dalmış olan azm ü himmeti uyandı da hâricden taş künkler getirdilerek su kemâ fi's-sâbık şehrâ kadar isâle olundu. Ve bu sebeb ile eslâf-ı kirâmin bir çok

vakit kısmen mu'attal kalmış olan eser-i mebrûkleri bu süretle ihyâ edilmiş oldu.

İlk mu'ârefe peydâ ettiğimiz topçu zâbitânından mâ'adâ ihtilât eyleğigimiz zevât, süvârî ve redif zâbitleriyle Bâbîler rû'esâsından Mirzâ Abbâs Efendi ve Gümrukçü Halil Efendi idi. Topçu askerleri o zaman yerli olup ve gençlerden isimlerine kur'a isâbet edenler kal'aya topçu alınır ve bi'l-münâvebe kal'a ile limanda nöbet bekleyip nöbetden çıkışınca hânelerde umûr-ı zâtiyyeleriyle iştigâle terhîs edilirler idi. En büyük zâbitden başka zâbitleri de yerli idi. Yukarıda sebk eðen kışlada bizim bulunduğu zaman bir süvârî müfrezesi ârâmsâz olup kumandanı Kaymakâm Macar Hurşîd Bey idi. Yine o vaktin taksîmât-ı askeriyyesince Akkâ Redif Merkez taburu olduğundan Binbaşı rütbesine kadar redif zâbitânı dahi var idi.

Gümruk idâresinin denize nâzır bulunan mevkî'i latîf ve Gümrukçü Karaferiyeli Halil Efendi merhûm ise gâyet hoş sohbet bir zât olduğundan ale'l-ekser oraya gidip bahren gelen yolcularla berren etraf ve eknâfdan zeytin yaðı, deri, hubûbât, yapaðı, susam, beyaz dari, bi'l-hâssa mevsiminde Havran'dan buðday yüklü olarak gümrukün öndeðeki meydâna gelen develeri seyr ederdik. Mezrû'ât ve sâ'ir mahsûlâtın nakli mevsiminde Akkâ'ya Havran ve sâ'ir cihâtdan yevmiye bin kadar deve gelip çıktıðı olur. Ekseriyetle Avrupa sevâhilinden bir çok yelkenli veya buharlı cesîm cesîm vapurlar gelerek şu mehâsil-i mütenevvi'yi yükledip götürürler. Bazen sahilde zehâ'ir ve mahsûlât yükletmek için yirmi otuz sefîne bulunur. Bir gece denizde şiddetli bir fîrtına zuhûr etdi. Bir çok sefînenin karaya vurduğu haber alındığından ertesi gün herkes hâric-i sûrda seyre çıktı. Bir de ne görelim? Sâhile çarparak parça parça olan gemilerin enkâzından âdetâ azîm bir memleket harâbesi gibi bir manzara husûle gelmiş... Yerlerde câ-becâ buðday yiðintalarından tepepler.. kumlar üstüne yuvarlanan zeytin yaðı fiçîları tipalarını [330] atıp yaðalar saçılmasıyla kumlar bütün zeytin yaðı kokuyor.. Sefîneler ile hamûleleri sigortalı olduğundan as-hâbi mutazarrı olmadı. Akkâ'nın vaktiyle askerlikce hâ'iz olduğu ehemmiyyet-i fevkâ'l-âdeyi hâlâ muhâfaza edip etmediğini bilmiyorsam da gâyet mühim bir bendergâh-i ticâret olduğu arz eyleğigim şu ma'lûmât-ı mûcmele ile bunu mü'eyyed vâridât-ı rûsûmiyyesinden müstebân olur. Sâ'ir ihrâcât-ı külliyesinden başka bazı senelerde Akkâ'dan üç milyon İstanbul kilesini mütecâvîz zâhire ihrâc edildiği kuyûd-ı resmiyye ile sâbitdir.

Intibâh

Akkâ'nın ihrâcâtı mülküñ sâ'ir cihâtındaki ihrâcâtın ufak mikyâsında bir nûmûnesidir. Hâk-i feyiz-nâk-i vatanın her cihetde semâhat ve atiyyesi mebzûl bir kenz-i lâ-yûfnâ olduğunu gördükçe insan ne azîm ve mümtâz bir in'âm-ı İlâhiye mazhar olduğunu düşünerek müstaþrak-ı sürûr ve ibtihâc oluyor, lâkin bunca mevâdd-ı ibtidâ'iyyenin bir meblað-ı zehîd mukâbelesinde hârice akîp gittiði ve hâricde bular destgâh-ı san'atda i'mâl olundukdan sonra bir kîsm-ı kâlîlini iştirâ için mecmû'unun esmânına kat kat fâ'ik akçeler

verildiği tasavvur olununca bizim kâbil-i afv olmayan tesey-yüb ve atâletimiz göz önüne gelerek o surûr u ibtihâc mübeddel-i hüzn ü nefret oluyor. Biz bu derece lütf u kerem-i fitrata nâ'il olmuþken çalışarak bunun hakk-i şûkrânını edâya niçin şîtâbân olmuyoruz da istifâdeyi yâd ellere bırakıyoruz, niçin şirketler kârgâhlar yapmayıp da mehâsilimizden husûle getirilmiş ma'mûlâtın müstehlikleri oluyoruz? Atâletin esbâbını devr-i sâbıkda buluyor isek artık o geçdi gitdi, târîhin vakâ'i-sâlifesî silsilesine dâhil oldu, ona dahl ü ta'n ile imâte-i evkât edeceğimize, memleketimizin âdâb u kavâ'idine göre teşebbüsâta başlayarak telâfi-i mâfât edelim ve memleketimizin fitraten servet ve zînetine, azamet ve fehâmetine lâ'ik sükkânı olduğumuzu fi'len isbâta çalışalım. Eger sa'y ü gayret etmez, iþrâz-ı uluvv-i himmet eylemezsek akvâm-ı müterakkîye tevdî' etmiş olduğu mevâhib ve a-tâyâyî bize de ihsân buyurmuş olan Rabb-i Kerîm'e karşı küfrân-ı nîmet etmiş olur ve bunun bu dünyâda cezâsi olmak üzere hilkat-i insâniyye içâbînca mazhar olduğumuz rütbe-i bülend-i izz ü şerefden sâkit olarak hudâ-negerde bütün bütün ecânîbin pençe-i tahakkümüne düşeriz. Âkibet-i hâl ma'âzallah böyle olsa artık i'zâz-ı kelimetullahî'l-ulyâ, istikmâl-ı fezâ'il-i insâniyye, muhâfaza-i mecd ü mekremet-i kavmiyye, siyânet-i vatan ve şeref-i iyâl mümkün olur mu?

* * *

Kaymakâm Hurşîd Bey uzun boylu, Türkçesi çetrefil, feylesofâne muhabbetlere dalar, ifâdesini tefhîm-i merâmina müsâ'id olmadığı kadar me'ânî-i amîkadan bahse çâlîş garîbü'l-hâl bir zât idi. Menâkîb-ı acîbesinden olmak üzere nakl ederlerdi ki Hurşîd Bey Haleb'de iken bir gün âdet-i belde üzere merkebe biner; fakat tûl-i kâmetine nisbetle merkeblerin boyu kisa geldiðinden ayaklarını yukarıya büker, bu hâl ile giderken şehrin izdihâmğâh olan çarşısında ehibbâsından birine tesâdüfle sohbete daldığı zaman kendisinin merkeb üstünde bulunduğu unutarak kâ'îmen alâ rîcleyh durmasıyla altından hayvan sıyrılıp gider; sohbet vâsil-i hadd-i nihâyet olunca bu iki yâr-ı mûlâkî mâcerâya âgâh olmuşlar. El-uhdetü ale'r-râvî.

Bir aralık Akkâ niyâbetinde bulunan Yozgâdî Mustafa Münîb Efendi merhûm ki mustalah söz söylemek merâkı idi, Hurşîd Bey'le konusðugu zaman mutlaka bir iki kelimenin hall ü izâhi için bizim Nûri Bey'in tercumanlığına hâcet mess ederdi. Meselâ Hurşîd Bey "kuru ot" diyecek yerde zamme-i sakile-i mebsûta ile "kort" der; Münîb Efendi bunun Fransızca bir kelime olduğuna zâhib olarak Nûri Bey'den ma'nâsını sorar; Nûri Bey o aralık başka bir şeyle meşgûl bulunmuş olarak Hurşîd Bey'in ne demiş olduğunu işitememiş bulunduðundan kendisinden Fransızca istîzâh-i keyfiyyet ile "kuru ot" demiş olduğunu anlaması üzerine Münîb Efendi'ye teblîg ettikde: "Ha.. anladım, kiyâh diyecek kiyâh" der, bu def'a kiyâhin ne demek olduğunu anlamak merâkı Hurşîd Bey'e gelerek: "Qu'est - ce qn'il dit mon cher?" diye su'âl etmesiyle tercuman bey kiyâhin Fransızca mukâbilini bulup söylemeye mecbûr olur. Bu hâller "Gonsantinople" gibi frengâne kelimelerde, "dârûlhilâfeti'l-aliyye" gibi bi'l-mukâbele ðrâd olunan ta'bîrât-ı mustalahânedede

tekerür eder idi. Tarafeynin bu hoş ifâdeleri ve teblîg-i me-râm için tercüman beyin sohbete başka bir revnak ve halâvet katan telâşları ile meclis-i muhabbet şevkâ şevk olurdu.

Bâbîler

Yukarıda ismi geçen Mirzâ Abbas Efendi âlim ve fâzıl ve ahvâl-i asra vâkif bir zât-i necâbet-simâtdır. Pederi Mirzâ Hüseyin Bahâullah Efendi karn-ı sâbıkda İrân'da Bâbîlik meslegini te'sîs eden Seyyid Muhammed Ali El-Bâb'ın Ak-kâ'da bulunan Bâbîlerce halîfesi add olunur. Beyrut'da Bestânîler tarafından neşr olunan *Dâiretü'l-Mâ'ârif*de mü'essis meslek ile Mirzâ Hüseyin Bahâullah Efendi'ye ve biraderi Mirza Subhiezel'e dâir Efgânî Cemâleddin Efendi'ye atfen bâzı rivâyât zikr edilmişse de âyîn ve kavâ'id-i meslek Ak-kâ'da gâyetle mektûm tutulduğu cihetle rivâyât-ı mezkûreyi te'yîd eder hiç bir vesîkaya dest-res olunamadıdan başka Bahâullah Efendi'nin hâsâ da'vâ-yı ulûhiyyet gibi bütün bütün nâ-ma'kûl ve garîb bir iddi'âya kiyâm etmiş olduğu hakkındaki ta'rîzât-ı âmiyâneyi cemâ'atin etvâr-ı ma'külesine nazaran şâyân-ı tekzîb görüyorum.

Hele Abbâs Efendi, Hâtemü'l-enbiyâ aleyni efdalü't-tahâyâ efendimizi ne zaman yâd eylese sîmâsında bir inci-zâb-ı ma'nevî müshâhede edildiğine ve nâm-ı nâmî-i Cenâb-ı Risâlet-penâhî pîrâye-i lisân-ı tekîrimi oldukça Fahr-i âlem sallallahu aleyni vesellem cümle-i tebcîliyesine îrâd eylemesine ve şeyheyn-i mûkerremeyn [331] radiyallâhü anhümâ hazerâtını dahi her dem kemâl-i edeb ve ihtiâr ile yâd etmekde olmasına mebnî bu cihetlere mütedâ'ir rivâyâtı dahi dâire-i i'timâda dâhil olmuş rivâyât-ı mevsûkadan add edemem. –bakiyesi var–

Bereketzâde İsmâli Hakkı

İfâde-i mahsûsa: Bu aralık idârehâne başka yere nakl etmiş, Sirâtimüstakîm'in tab' olunduğu matba'a da değişti-rilmiş olduğundan Yâd-ı Mâzî'nin geçen nûshada terîb sehvlerince büyük akabeye uğradığını kemâl-i hicâb ve i'tîzâr ile arz ederiz. Secâvendler garîb sûretde vaz' edilmiş ve bir hayli hatî'ât-ı tertîbiyye zuhûra gelmiş olup bunları tamamıyla irâ'e risâlenin o kısmini yeniden tab'a mütevekkif bulundugundan yalnız şâyân-ı ihtâr bulunanları ber-vech-i âf gösterildi:

Hatâ	Savâb
Rüsîd Paşa	Rüsdü Pasa
Tahvil olunduğu Rodos	Tahvil olunduğu gibi Rodos ..
Her ne vech ile ise istîzân..	Her ne vech ile istîzân..
Emr-i âli tahrîrât-ı sâmiyenin İhtilât	Emr-i âli ve tahrîrât-ı sâmiyenin İhtilâta
Mutasarrîf Efendi	Mutasarrîf Beyefendi
Nâm mevkî'inde ara sîra..	Nâm mevkî'e, ara sîra
Kal'a zâbitinden	Kal'a zâbitinden
Bir ma'bed-i şîrîn	Bu ma'bed-i şîrîn
Harîme Câmi'i	Harîm-i câmi'i

* * *

HADÎKA-İ FİKRIYYE

A'sar-ı târihiyyeden hiç biri yokdur ki tedeyyün dediği-miz bu hiss-i tabî'iden mahrûm olsun. Asrımızda ise his, kesb-i za'af etmek söyle dursun, bilakis fikrin, idrâkin te'âlisîyle mütenâsib olarak daha ziyâde kuvvet peydâ eylemişdir. Hem insâniyet mirkât-ı kemâlde bi't-tedrîc yükseldikçe o da ilerleyip gidecekdir.

Ma'a-mafîh bu iddiâ kavl-i mücerredimizden ibâret zan-nolunmasın. Gözümüzün önünde feylesof Sepite'nin gâyet mühim birtakım sözleri duruyor. Müşârun-ileyh demin bah-settiğimiz eserinde diyor ki:

"Ben ne için mütedeyyinim? İşte şu suâli nefsimе îrâd için dudaklarımı oynatır oynatmaz, kendimi şu cevabı vermekte muztar görüyorum: Ben mütedeyyinim. Sunun için ki hilâfîna muktedir değilim. Evet, tedeyyün benim zâtîmin levâzîm cümlesiinden bir lâzîm-ı ma'nevîdir. Bana diyorlar ki: Senin bu hâlin, verâsetin, yâhud terbiyenin, yâhud mîzâcîn te'sîrinden münba'ısdır. Ben de onlara diyorum ki: Vaki'â ben de bir çok kereler kendime bu yolda i'tirâzlarda bulundum. Lâkin gördüm ki bu kabilden mülâhazalar me-seleyi geriletiyorsa da halledemiyor. Kendi hayat-ı şâhsiyemde müşâhede etmekde olduğum zarûret-i tedeyyünü hayât-ı ictimâ'iyye-i beserîyyede daha kuvvetli görmekde-yim. Çünkü dinin dâmenine sarılmak husûsunda o da ben-den geride değil. Bidâyet-i emirde dört el ile sarilarak sonraları bıraktığım ibâdât, lüzûmsuz yerde safvetini ihlâl ediyor. (Yani bunlar dîne karşı bir nefret uyandırmaz) Beyhûde ye-re din, târih-i beserîyetin sahîfeleri üzerinde kan izleri, ateş yerleri bırakıyor. Zîrâ diyânet, gâyet kuvvetli bir nebât gibi insâniyetin geçirdiği inkilâbatın kâffesinde muhâfaza-i hayat etmiş ve edecekdir. Vaki'â bu nebâtın meydandaki căzûrû binlerce defa kesilmiştir; lâkin cezr-i aslısı sûret-i dâimedede saklar, fer'ler yetiştirmekden asla hâli kalmıyor."

Daha sonra şu sözleri söylüyor:

"O hâlde din muhalleddir, zevâlinin ihtimâli yokdur. Hem de mürûr-ı zaman ile menba'ının kuruması söyle dursun, efkâr-ı felsefiyye ile tecârib-i mü'ellime-i hayat gibi iki mü'essir-i müzdevicin taht-ı te'sîrinde olarak, biz o menba'ın gitmek derinleştiğini, genişlediğini görmekteyiz. Öyle ise dinin husemâsi pek ferahlanmasınlar, tarafârları da ke-derlenmesinler. Çünkü evvelkilerinin ferahıyla, sonrakileri-nin kederi her iki tarafın da dinin, aslina, menba'ına vukûfu olmadığından ileri geliyor. Eğer bunlar kendilerini iyice te-tebbu' etmiş olsalardı dinin zevâhir-i hâriciyyesi ne kadar tehdid altında ise, kendi hayat-ı dâhiliyyelerindeki hayat-hâkîkiyyesinin o kadar pâyiâdâr, o kadar masûn olduğunu görürlerdi. (Zevâhir-i hâriciyyeden maksad bilâhere dîne ka-nıştırılan hurâfâtdan ibâretdir.) Hayât-ı insâniyyet diyânetle başlamış olduğu gibi diyânetle kesb-i kuvvet edecek, diyânetle nihâyet bulacakdır."

Hazâ hüve'l-hak. Bilâd-ı medeniyye de artık tabâyî'-i vicdanların te'âküsünden, a'mâl ile akâid arasında vifâkin ma'dûmiyetinden bıktı, usandı. Öyle ya âmâl ve makâsidînin en güzîninden, havâs ve idrâkâtının en ulvî gâyesinden

mahrûm olan tabî'atler, kalbler melâl ve vahşet içinde kalmaz da ne yapar?

Fransa meşâhîr-i muharriñinden Branja, *Revue*'de diyor ki:

"Ah ne olurdu âlî karîhalardan biri din ile ilmin üzerrindeki perde-i ta'susunu yırtsa, hiss-i dinî ile fikri-i ilmî arasındaki alâka-i ekîdenin hakikatini setreden nikâbı açsa da asırlardan beri bir çok nüfûsu inlemekde olan şu illeti kökünden kaldırırsa! Bu mazhariyeti ihrâz edecek karîha-i âliyye sahibini ahlâf, ne büyük bir ta'zîm ile istikbâl edecekdir!"

Bütün şevâib-i vehmiyyeden, faraziyât-ı zanniyyeden müberrâ bir akîde-i sâfiyye taharrîsine tabî'at-i beşerin göstermekde olduğu bu şiddetli meyelân ondokuzuncu asrin en büyük mümeyyîzâtındandır ki ümmetlerin müstakbeline irtibât-ı kâmilî hasebiyle mesele, memâlik-i mütemeddinge-deki erkân-ı ilmin yegâne meşgalesi olmuşdur. *Revue*'de şu ibâre görülüyor:

"Bu mes'ele âlem-i mütemeddinin meşgûl olduğu me-sâ'ilin en mühimmidir. Çünkü mîle-i mütemeddinin istikbâli bunun hallolunmasıyla kâ'imdir."

Lâkin acaba ukûl-i hâzira bu mes'ele-i âliyenin hakikâti vukûf için [332] hangi târîki ihtiyar etti? Evhâm ve zünûndan müberrâ olan efkârin şuâ'âti hangi menfezden o maksada doğru teveccûh eyledi; tasavvur bu gâye-i ulviye yükselmek için hangi rüknü şayân-ı istinâd buldu?

Devr-i hâzirdaki beşer, Cenâb-ı Hakk'ın nâsi meftûr etmiş olduğu fitrat-ı asliyyeye rûcû'dan başka girizgâh göremdi. Çünkü bilâhere idhâl olunan bir çok daâletin, ed-yâni usûl-i evveliyyesinden çıkardığı, ikâ' edilen bir çok sademâtin da edyânın esaslarını sarsarak onları merâkiz-i asliyyesinden uzaklaştırdığı bugün sabit olmuşdur. Meğer ki mütesnâ olarak fitrat-ı evveliye zikrolunabsın. Zîrâ bu fitratın edvâr-ı insâniyyetin kâffesinde kemâl-i safvetini, istiklâlini muhâfaza eylediği, berâhîn ile sabittir.

Henry Branja aynı eserde diyor ki: "İntikâd-ı târîhî, edyânın gayr-ı kâbil-i tegayyür olan eşkâl-i sâbitesini de yıkmış ise de fitrat-ı beşerde merkûz olan garîze-i dîniyyeye ta'arruz edememişdir. Hattâ edvâr-ı târîhiyyenin kâffesinde bu garîzenin dâîm ve şâyi' olduğuna, o muhtelif ilâhaların ise insann kendisine rağmen, i'tikâd-ı billah ile meftûr bulunduğu gösterdiğine bizzât şehâdet etmişdir. Binâ'en-aleyh her cihette, her zamanda, her yerde ibâdât-ı rûhâniyyenin en ulvisinde nasıl ise, edyân-ı veseniyenin en âdîsinde de aynıyle insanın duâ etmeye, ibâdetde bulunmaya, kurban kesmeye ihtiyâci görülmüşdür.

Bu bir şerâre-i psikolojiyedir ki a'sâr-ı mâziyyenin külli altında saklı iken târîh-i edyânın dest-i himmetiyle meydâna çıkmışdır. Binâ'en-aleyh o târîh bu şerâreyi kat'îyyen söndürmeyecek, müstakbele tevdî' edecekdir. Edyân ise bu hissin, bu garîze-i dîniyyenin hayâlî bir takım mezâhirinden başka bir şey olmadığı için bütün âsâr-ı beşer gibi er geç mahvolacak, lâkin bu garîze-i insâniyet durdukça duracakdır."

Tabî'at-ı beşer tarafından dîn-i fitriye doğru gösterilen bu rûcû' zamanımızdan pek o kadar uzak bir şey değildir. Muhammîr diyor ki: Artık din mes'elesinin halline muvaffa-

kiet elvereceğini ümid etmekteyiz. Husûsiyle yüz seneden beridir ki diyânet-i bâtinâ meydana getirilerek, Fransa kibâr-ı felâsifeden bazıları tarafından kabûl ve telkîn olundu. İşte Jan Jak Russo, Lamartin, Line, Mişle, Kiniye hep bu diyânet-i cedîden mürevvîclerinden idi. Yakın zamanlarda da Ernest Renan, Kiyo, Şorpeh, Septîye buna yeni bir kuvvet, büyük bir hikmet verdiler."

Beşerin varabileceği gâye-i i'tikâd olduğu ale'd-devâm tekrar edilmekte olan bu diyânet-i cedîde nedir biliyor musunuz? Geliniz bunu doğrudan doğruya Avrupa erkân-ı felâsesinden soralım. Bakınız feylesof-ı şehîr Karo ne söylüyor:

"Kâ'inati yaratın, nazar-i inâyetinden dûr tutmayan, avâlim-i kevniyyeden, nev'-i insânîden mütemeyyiz ve müsstakîl olan bir ilâh-ı mûrîd vardır. Cism-i insanîde zekâ ve hürriyetle muttasif bir rûh mevcûddur ki bir zaman bu cism-i maddîde berâ-yi imtihân mahbûs bulunacakdır. O rûhun isterse cismî tathîr ve tasviye ederek semâya doğru yükseltmek, isterse kendisi maddîyat-ı kesîfe ile istî'nâs eyleyerek cismî de pespâye bırakmak dest-i iktidârındadır. Ta-akkul ihtisâsın fevkindedir. İşte diyânet-i cedîdenin esası bir taraftan bunlara i'tikâd etmekdir, diğer taraftan da bütün hürriyetlerin aslı, menba'ı olan hürriyet-i ahlâkiyyeyi i'tidâlin nüfûzu altında bulundurmak, ahlâk-ı fâzilaya kendi ism-i hakikisini vermek – ki imtihân ve ibtilâdan ibâretdir – ve onun garaz-ı hakikisini tahâdîd eylemek – ki rûhu bi't-tedrîc alâik-ı cismâniyyeden tahlîs ederek sâ'at-i mevte kemâl-i zehâdetle âmâde bulunmaktdır. Daha sonra da kânûn-ı terakînin vûcûdunu i'tirâf etmek, fakat beşerin sa'âdet-i madâyye merâkâtı üzerindeki te'âlisini hasebât-ı fâzila cihetindeki irtikâsından ayırmamak şartıyla i'tirâf etmekdir. Çünkü o sa'âdeti, sa'âdet-i hakikîyye hâline getirecek ancak budur."

Feylesof-ı şehîr Jûl Simon *Diyânet-i Tabî'iyye*'sında söyleyile söylüyor:

"Bizim mezhebimizin usûl ve kavâ'idi gâyet vâzihdir; gizli kapaklı rumuzu yokdur. Esâsi her şeye kâdir, hiç bir şey ile vûcûd-ı samedanîsine zevâl ve tagayyür gelmez, avâlimi halk ederek erkân-ı devâmını bir takım kavâنîn-i umûmiyye ile tâhkîm eylemiş bir Hâlik-ı hakîmin vûcûduna inanmak; bir de bu hayât-ı fâniyyede bize va'd olunan hayrâtı edâ, mezâlime ise nakîr ü kitmîr ta'yîn-i cezâ edecek bir hayât-ı uhreviyeye mu'tekid bulunmakdan ibâretdir."

Şimdi bu hâlin ukalâ-yi beşer tarafından en basit olan bir dîne, yani insanın meftûr olduğu dîn-i fitriye rûcû' olduğunda hiç şüphe edilemez. Öyle ise yirminci asrin sâye-i irfânında i'lâ-yı savt edelim de

"Dîn-i fitri ancak İslâm'dır"

diyelim.

فَاقْمُ وَجْهَكَ لِلّٰهِينَ حَبِيْفَا فَطَرَ اللّٰهُ الّٰهُ فَطَرَ النَّاسَ¹
(عَلَيْهَا لَا تَنْبَيِلْ لِخَلُقَ اللّٰهِ ذَلِكَ الْبَيْنَ الْقَيْمَ وَلَكُنْ أَكْثَرُ النَّاسَ لَا يَعْلَمُونَ

buyuyor. Bu nass-ı ulvî sarahaten göstermektedir ki dîn-i

¹ Rûm, 30/30.

hak, an-samîmi'l-fitra meftûr olduğu hadde durarak ileri geçmemesinden ibârettedir. Öyle kesret-i cidâl ü inâdîn, kezâlik bir takım hayâlâtâ, hurâfâta esâs-ı akâ' idi bâzîce şekline koymak için verilen hakkın, dîn-i hâlis indinde zerre kadar mevkî'i, zerre kadar ehemmiyeti yokdur. Bunlar sâika-i hevâ ü heves ile meydan almış bir takım evhâm ve zünündür ki, Cenâb-ı Hak bunların rûy-ı kabul görmesi için hiç bir bûrhân inzâl buyurmamışdır.¹ (إِنْ يَبْهُونَ إِلَّا الظُّنُونُ وَمَا تَهْزِي الْأَنفُسُ) (وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مِّنْ رَّبِّهِمُ الْهُدَىٰ)

Dest-i gaybin kendisinden sakladığı esrârı anlamaya, nazar-ı ittilâ'ına karşı perde-pûş olan hakâyıkın üzerindeki ridâyi kaldırımıya beşerin ne kadar müştâk, ne kadar müte-hâlik olduğunu bilen, husûsiyle bu ihmâkin o âvâre mahâlûku zât-ı İlâhînin künhünü idrâk sevdâsına düşüreceğini takdîr eden Allah zülcelâl şîmîdiye kadar bir çok ümmetlerin urve-i [333] vüskâ-yı ittihâdını çözmiş olan bu bahsin öünü almak, kendi şerî'at-ı fitriyyesine ittibâ' edenlere bu menba'-ı şerri gâyet muhkem bir sûretde kapamak için² (لَا تُثْرِكُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ) (لَيْسَ كَمُغْلِيهِ شَيْءٌ) buyurmuştur.

Hakîkat-ı hâlde pek kâsîr, pek vâhî olan vesâit ve mâmûmât-ı nisbiyyesine kapilarak makâm-ı refî'-i kibriyâya doğru yükselmeye çabalayan ukûlün hevesâtına karşı işte bu hükm-i celîl en büyük bir mâni'dir.

İnsanın bu kadar mütenevvi' ulûmu, bu kadar nûfûzu hâiz kuvâ-yı aklîyyesi hep onun kuvve-i idrâkiyyesile bu hâkdân-ı fânî arasındaki mücâdele-i dâimî neticesinden başka bir şey değildir. Hâl böyle olduktan sonra bu kadar mahdûd bir ilim, bu kadar kâsîr bir akıl ile esrâr-ı bî-nihâye-i kevnin sırrı olan Zât-ı Kibriyâ'nın, o zât-ı fevkâ'l-hayâlin tahdîd-i sıfâtna kalkışması onun kemâline pâyân olmayan zât-ı celîlinin künhünü idrâke çalışması çîlgînlîk değil midir? Hangi âkil tasavvur olunabilir ki ilm-i lâhûtun bütün akvâmda akl-ı beşerle birlikte ilerlemek üzere bir terakkî-i tediîciye tâbi' olduğunu gözüyle görür durken sıfât-ı İlâhiyye hakkında kendi aklının verebileceği hüküm ile müsterihü'l-kalb olabilsin?

Muhammed Ferid Vecdi
Mehmed Âkif

MEVÂ'IZ

61 Ders – 26 Haziran 325

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
هَذَا بَصَائِرُ لِلنَّاسِ وَهَذِي وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُوقَنُونَ أَمْ خَيْرُ الدِّينِ اجْتَرَحُوا
السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلُهُمْ كَالَّذِينَ أَنْتُمْ وَعَيْلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءٌ مُحْيِاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ⁴
سَوَاءٌ مَا يَحْكُمُونَ صَدَقَ اللَّهُ الْعَظِيمُ

(هَذَا بَصَائِرُ لِلنَّاسِ) Şu Kur'ân-ı Kerîm, nâsa, bütün benî Âdem'e basîretlerdir, kalb nûrlarıdır...

(بَصَائِرُ basîretin cem'idir. Geçen dersde de beyân edilmişdi. البصيرة للقب كالبصر للعن.) nûr-ı basar nasilsa basîret it-lâk olunan nûr-ı kalb de öyledir. Eğer hadekatü'l-aynda nûr-ı basar olmazsa görmek kâbil olmaz. Kalb de böyledir. Kalbde basîret olmazsa, gönülden nûr olmazsa o da bir şeyi idrâk edemez. Gözle görülecek şeyler olduğu gibi, akl ile bîlinecek şeyler de var. Aklin bildiğini göz göremez. Gözün âlemi başka, aklin âlemi başka. Akıl ile bîlinecek şeyler kalbde düşünülecek, im'an-ı nazar edilecek. Karanlıkda göz nasıl görmezse cehâlet içinde kalan gönül de iyâzen billâh hakâyiki idrâk edemez. İdrâk selb edilirse bu da bir nevi' kör-lüktdür. (فَإِنَّهَا لَا تَعْمَلُ الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَلُ الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ)

İşte Kur'ân-ı Kerîm gönüllere nûrdur. Hakâyık onunla bilinir. Ma'kûlât sûret-i kat'îyyede o sâyede idrâk olunur.

– Fakat (هَذَا) Kur'ân'a işâret. (بَصَائِرُ de cemi' sîgası, o hâlde nasıl sahîh olur? İttihâd-ı hâricî yok...

Denilirse, deriz ki: Gerçi (هَذَا) Kur'ân'a işâretdir, fakat münderecâti i'tibâriyle hâvî olduğu me'âlim-i dîniyye, şerâyi' ve ahkâm-ı İlâhiyye bunların her birisi ayrı ayrı bir nûr-ı basîretdir. Kur'ân'ın muhtevî olduğu me'âlim-i dîniyye, şerâyi'-i İlâhiyyeden her bir huküm bir şerî'at olur. Mecmû'u birden şerâyi'dir. Fakat şerî'at tevhîd olunur. Bir peygamberre tebliğ olunmak i'tibâriyle bir nice ahkâm-ı İlâhiyye tevhîd olunarak müfred siğasıyla beyân olunur: "Şerî'at-i Muhammediyye" denir. Bu işte bu i'tibâr iledir.

Yâhud Kur'ân-ı Kerîm'in muhtevî olduğu süver-i celîle, âyât-ı celîle i'tibâriyle (قُدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرُ مِنْ رَّبِّكُمْ) ⁶ âyet-i kerîme-sinde de öyle. Kur'ân-ı celîl bir kitâb-ı kudsî-nisâbdır. Fakat muhtevî olduğu 114 sûre eczâ-yı mübârekesi i'tibâriyle ce-mî'lenir. Yani her bir âyeti ayrı bir basîretdir.

Nasıl ki Hazret-i Mûsâ'ya (salavâtullahi alâ nebiyyinâ ve aleyhi) Cenâb-ı Hak dokuz mu'cize vermişdi. Hazret-i Mûsâ o mu'cizâtı birer birer gösterdi, yine Fir'avn-ı la'în îmân etmedi. ⁷ (لَقَدْ عَلِمْتَ مَا أَنْزَلْتَ هُوَ لَاءُ الْأَرْضِ الْسَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بَصَائِرَ sen de bilirsın, bilirsin, fakat ah ki îmân etmiyorsun. Înâdîndan, kibrinden, azametinden peygamberliğimi tanımıyorsun. Yoksa bilirsın ki bu dokuz mu'cizeyi kim bana vermişdir. Bunlar besâ'ırdır. Her biri bir nûr-ı basîretdir, bedraka-i hidâyetdir, düşünmeli, o yolda hakikati anlamalı. Fakat sen bu besâ'ırdan mahrûm kalyorsun.

Mu'cizeyi nûr-ı kalbe teşbih ediyor. Asıl basîret, nûr-ı kalbdır. Yani insanın rûhunda bir kâbiliyet-i fitriyye, bir istî'dâd var. İşte odur basîret. Eğer kâbiliyet mahv olursa sâ'i i'tiyâd ile bu dereceye gelir ki artık nasîhat kulağına girmez. Düşünmek istemez. Cehl içinde pûyân olur. Sû'i i'tiyâda ihmâk ile bâtil şeyler hak görünür. Ne düşünmek ister, ne dinlemek. İşte budur "intimâs-ı basîret". Nûr-ı basîretin sönmesi!.. Yani istî'dâd zâyi' oluyor. Fitrat, hâkîliyet gidi-

¹ Necm, 53/23.

² Şûrâ, 42/11.

³ En'âm, 6/103.

⁴ Câsiye, 45/20-21.

⁵ Hacc, 22/46.

⁶ En'am, 6/104.

⁷ İsrâ, 17/102.

yor. ¹ yok mu? Ne'üzü billâh bozulursa, yani insanın bir kere zihni karşırsa sonra mürşid de bulamaz, nihâyet dalâlet gîrîvesine sapar. Bâtl şeyleri hak, hak şeyleri de bâtl görür. ² işte bunlardır. Gözleri var, kulakları var, dilleri de mevcûd; fakat Allah bu münâfiklar, bu münâkir-i nübüvvet kâfirler hakkında ne diyor?

[334] Gözleri, kulakları, dilleri, olmakla beraber bunlar sağır, kör, dilsizdirler. Yani havâss-ı selîmelerinden istifâde edemiyorlar. Âfet-zede birseyden nasıl istifâde olunur? Mümkün mü? Artık o dereke-i behîmiyyete düşmüştür. Yalnız ihtirâsât-ı nefsânîyyeye kapılmış. Mûcerred mahsûsât âleminde pûyân oluyor. Fikrini yalnız kendi hevesâtına tahsis etmiş. Hevâ-yı nefsânîye epeyce bağlanmış. Hak ve hâkîkat nedir tanımaz. Ne ile eğlenirse gönlü yalnız onu bilir, yalnız onunla uğraşır. İşte dalâlet, hazelân budur. "Nûr-ı basîretin sönmesi" bundan ta'bîrdir.

³(وَمُدْدِي وَرَحْمَةً) Kur'ân-ı Kerîm hidâyetdir, rahmet-i azîmedir. Kimlere? ⁴(الْقَوْمُ يُوقَنُونَ) tâlib-i yakın olanlara. Yoksa kendini vêhîmiyyâta kaptırmış. Düşünecek isti'dâd bile kalmamış, o derece kalbi kararmış, fikri bâtl ile ülfet etmiş ki hak ve hâkîkat nedir, düşünmek istemiyor, şükkük ve şübhât içinde kalmış ⁵(فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَرَأَدُمُ اللَّهُ مَرَضاً)

Kur'ân'ı dinledikçe îmânın kuvvet bulacak. Esâsen îmân olmazsa ne yapsın Kur'ân?.. Her şeide esâs akıldır. Aklını sarf etmezse yalnız dinlemekle şifâyâb olamaz. ⁶(وَنَتَرَّلُ مِنَ الْقُرْآنَ مَا هُوَ شَفَاعَةٌ وَرَحْمَةٌ) Zâlimler Kur'ân'ı dinledikçe hasârları artar, zararları çoğalar. Yani onu da inkâr eder. Küfrî tezâ'ûf ettikçe eder. Bir dereceye gelir ki kâbil-i tedâvî olamaz. Ama mü'minlere şifâdır. Esâsen biliyor, Allah ve Peygamber'e îmânı var. Kur'ân'ın delâ'ilini işittikçe, berâhin-i celîlesine sarf-ı zihin ettikçe akidesi te'eyyûd, kalbi te-nevvür eder. Nûr-ı îmân arttıkça artar.

Şimdi ne buyurur? ⁷(أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتَ أَنْ نَجْعَلُهُمْ) "Em" kelimesi, ma'lûm, burada em-i münkati'adır. İstîfâhâm ma'nâsını mutazammındır. (إِلَّا) de bir kelâmdan diğer kelâma intikâl içindir. Tazammun ettiği istîfâhâm-ı inkârî. ⁸(أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ?) gibi. Ama inkâr-ı vâki' demekdir. Bilirsiniz, belâğatçe istîfâhâm-ı inkârî iki türlüdür: Ya vukû'u inkâr. Böyle midir? Yani değildir. Yâhud vâki'ı inkâr.. Yani bu iş böyle mi olsun? Bunun böyle olması lâyik midir? ⁹(أَنْعَصَى رِبِّكَ?) Sen Rabbine âsî mi olacaksın? Yani isyân revâ mı, lâyik mi? İşte burası da böyledir. ¹⁰(أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ Dâimâ seyyî'âti kesb edenler, küfr

ü ma'siyet içinde kalmış, envâ'-ı dalâlete giriftâr olmuş bulunanlar zannediyorlar mı ki, yani bu zanları sahîh olabilir mi, böyle zannolunur mu? Bu zan bâtildir.

Gece gündüz seyyî'ât irtikâb ederler, Bununla beraber yine zannedeler, (أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ أَنْتُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ) ümidi ederler, zannedeler ki ben azîmî's-şân onları hem îmân etmiş, hem de amel-i salîh işlemiş olan mü'minlere mümâsil tutacağım, yani böyle sulehâ-yı mü'minîne olacak mu'âmele-i bunlara mı yapayım?.. Mu'âmele-i kerîmâne-i Rabbâniyye bunlara da mı teşmîl olunacak zannedeler? Hiç bir vakit müsâvî tutmam. Seyyî'ât irtikâb edenler salîhât-ı a'mâle muvâzib olanlara mümâsil olamazlar, fakat öyle zannedeler.

(سَوَاءٌ مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ) ne olduğu hâlde o mu'âmeleyi yapmaklığı zann ediyorlar?

(سَوَاءٌ مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ) müsteviyen demek. Hâliyet üzere mansûb, lâkin zîl-hâl olur ya, zîl-hâl te'addûd eder. (ضربت زِيدًا رَاكِبًا) gibi. Burada da bu ma'nâcadır. Çünkü iki-sinde de zamîr var. Gerek hasenât, gerek seyyî'ât işleyenler. O hâlde hâliyetde iştirâk etmiş olurlar. Hâsil-ı ma'nâ ne olur? Böyle zannediyorlar mı bütün benî Âdem: Hasenâtı, seyyî'âti işleyenler hepsi bir olacak? Ne hayâtları müsâvîdir; ne memâtları. Mü'minlerin, bî'l-hâssa sulehâ-yı mü'minînin hayatı dünyeviyeleri de kâfirlerinkine benzemez. Mü'minlerin dünyadaki hayatı yine rahat ve sa'âdetle mukârindir. Zîrâ kalbinde gill ü giş yok. Allah'a i'timâdi çok. Dâimâ gönlü mutma'in, kalbi müsterîh, ni'met gelirse şukr, belâ gelirse sabr eder. Hiç bir vakit hayatından bıkmaz. Rabbine küsmez. Mü'min-i muvahhid her şeyi Allah'dan bilir. Mükâfâtını bekler. Başına bir şiddet gelirse: Ee günâhıma kefâretdir, bu benim cezâ-yı amelimdir... der. Müteselli olur.

Ama i'tikâdi olmaz, ni'met gelince azdıka azar: – Ben istîhkâkim ile nâ'il oldum... der. Tuğyân eder. Azar. Doymaz. Bütün dünyaya mâlik olsa kanâ'at etmez. İyi mi? Râhat mı? Hîrs ile, emel ile, gece gündüz didinmekle rahat olur mu insan? Gönüldüle kanâ'at olmaz, ⁹(سِرْرَنَا تَخْنُقُ قَسْنَنَا) sirrına mazhar olmaz da ¹⁰(...) hîrs ile, dâimâ uğraşma ile, bunu gâye-i emel edinmekle, hayatı dünyeviyeyi maksad-ı aksâ bilmekle insanaslâ râhat yüzü görmez.

Ama mü'min bilir ki bu âlemde misâfirdir. Ne kazanırsa kâdrîr. Asıl maksadı sa'âdet-i uhreviyyedir. Onun için ni'mete şükür, belâya sabr eder. Bu cihetle dâimâ mûkâfât görür. Gönülü de hoşdur. Zîkrullah ile kalbi mut'âmdir.

Bunun için mü'min hayâti sa'âdet olduğu gibi, memâti da bî'l-külliye sa'âdetdir. Münâkir ise dünyada dalâl içinde hâ'ib ü hâsir olduğu gibi, hayatı dünyeviyyesi nihâyet buldukdan sonra da azâb-ı eşed ile mu'azzeb olur.

Onun için Hazret-i Peygamber bir gün ashâb-ı Sûffe'ye öyle hitâb etdi... Ashâb-ı Sûffe ki onlar dâimâ gazâya giderler. Dönünce mescid[335]de yatarlar. Kışlaları, ibâdethâneleri hep orası. Üçyüz kişi kadardı bunlar. İşleri güçleri ga-

¹ Rûm, 30/3.

² Bakara, 2/171.

³ A'râf, 7/203.

⁴ A'râf, 7/203.

⁵ Bakara, 2/10.

⁶ İsrâ, 17/82.

⁷ Bakara, 2/214.

⁸ Câsiye, 45/21.

⁹ Zuhurf, 43/32.

¹⁰ Mâide, 5/82.

zâ ile ibâdet. Ama öyle tenbel dervîşler gibi değil. Bunlar dâimâ mücâhede içinde, gerek nefs ile, gerek düşman ile dâimâ pençelerler.

Alış-veriş, ekin, ticâret ... öyle şeyler yok. Dâimâ ibâdetle meşgûl. Gazâya giderse de ibâdet, dönerse de yine ibâdet.¹ (رجعوا من الجهاد الصغرى إلى الجهاد الأكبر) Cihâd ile gazâya gider, a'dâ ile uğraşır; mescide gelir, nefsiyle pençeler, hâlis muhlis mü'minler mücâhedededen hâli olmazlar. Nefsizim en büyük düşmandır. Öteki cihâd küçük cihâddir. Onun için bir gazâdan dönüşde Sultân-ı Enbiyâ öyle buyurmuştu:

– Şimdi küçük gazâdan büyük gazâya geldiniz!...

Asıl nefs bizi dâimâ şerre sevk eder. İns ü cin şeytanları var. Yalnız göze görünmeyenleri hâtıra getirme. Görünenleri daha muzırdır. Nice münâfiıklar var. Dâimâ bize düşmanlık eder. Kimi i'tikâdimizi bozmaya çalışır:

– Sunu isteyin, bunu isteyin!... der. Hem dünyamızı mahv ederler, hem âhiretimizi. Cihâddan hâli değiliz. Göze görünen düşmanlar: Muhârebe isterim diyor. Sen de gider sin. İşte gelirse muhârebe edersin. Ne kadar sürerse sürsün, yine muvakkat bir zamandır. On sene, yirmi sene, her ne ise yine bir nihâyeti var. Ama içimizdeki muhârebeler, a'dâyi bâtinâ, nefisle, şeytanla mücâhede, o dâimîdir. Onun için Hazret-i Peygamber Efendimiz ona "büyük cihad" diyor.

Şimdi işte ashâb-ı gûzîn efendilerimizden böyle bir cemâ'atvardı. İşi gücü yalnız cihâd idi. Bunlara hitâben işte Hazret-i Resûl-i Ekrem buyurmuşdur:

– Asıl yaşamak sizin yaşamanızdır...

Gibta ederdi. Ümmetini tergîb eder. Gönüllerinde gill ü giş yok, kibir yok, hased yok. Dîne hizmet, millete hizmet... Bütün emelleri bu. Dîni neşr etmek. Düşmana karşı müdâfa'a etmek, Hukûk-ı İslâmîyyeyi muhâfaza eylemek, Sultan-ı Enbiyâ'nın yoluna kurban olmak.. Bundan büyük hayatı mı olur? Gönülleri rahat. Çünkü ümniyeleri meşrû'.

– Hayat sizin hayatınız. Memâât da sizin memâtiniz!.

Eğer öyle yaşayabilirsen dünya ve âhiretin ma'mûrdur. Gönlünde hîrs ve hased olmasın, fenâ i'tikâdlar bulunmasın.² (فَلَا تُحِبُّنَا حَيَاةً طَبِيعَةً) âyet-i kerîmesinin misâdâk-ı âlîsini anlasan işte hayat o. Bunun memâti da öyle olur. (يَحِيَ سَعِيداً، يَمُوتْ سَعِيداً)

Onın için Rabbü'l-âlemîn buyurur: Bu seyyî'âti irtikâb eden herifler zannederler mi ki ben onları suluhâ-yı mü'mînîne müsâvî tutacağım? Hayır, hayır. Berikilerin hayatı sefilânedir. Bin türlü ıztırâb ile, hevâ ve heves ile mâlâ mâldir. Hayatları böyle olduğu gibi, memâtları da hûsrân ender hûsrândır. Hûsrân-ı ebedî, helâk-ı sermedî.

³ (سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ) Böyle zannederler; âdetâ böyle i'tikâd ediyorlar: "Sanki onlar ne, biz ne? Onlar da ölü, biz de" hâlbuki asıl hayat ölümden sonradır. Asıl insan o hayatı hayat bileyek. Asıl sa'âdeti orada görmeye çalışmalı. Cisim fennâdir. Bekâsı yok. Rûh ise bâkidir. Fenâ-pezîr olmaz. Kalib

çürür, beden toprak olur, başka anâsira münkalib olur. Fakat rûh bâkidir. Allah, eski bedenle onu birlestirecek. Ame-line göre mükâfât, mücâzât edecek. Hayat da, memât da orada. Sa'âdeti orada te'mîn etmeli.

İşte bunlar zannediyorlar ki herkes kendileri gibi zilletle yaşar, sonra mahv olur, biter. Yâhud öyle farz ediyorlar, tâhmîn ediyorlar:

Haydi diyelim ki âhiret olsun. Lâkin elbet biz âhirette de bâlâ-terîn olacağız. Cennetlerin baş tepelerinde buluna-cağız.

– Niçin?

– Baksana, dünyâda nelere nâ'il olmuşuz!..

(وَقَالُوا تَعْنُّ أَخْتُرُ آمَوَالًا وَأَوْلَادًا)⁴

Bak Habîbim, kâfirler, ne diyorlar: – Mâlimiz çok, evlâdımız çok. Allah'ın ne kadar makbûlullarıyız. Bize neler vermiş. Emvâlimiz çok, evlâdımız kesîr. Artık biz mu'azzeb olur muyuz? Dünyada bu kadar ni'metlere mazhar olmuşken âhirette neden hûsrânda kalalım? Mâdem dünyada tâli'liullarıyız, cehemme de girsek güzel, serin bir yerde bulunacağız, şansımız böyle kuvvetli ...

Ya bu demekdir, ki bazen tasrî ederler. Fakat kelâm neye de müsâ'iddir? Derler ki: – Bizim malımız çok, evlâdımız top yıkamaz. Hangi melâ'ike gelir? Hangi zebâni karşı durabilir?

Bâ-husûs ki şu âyeti işittiler: (عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ) cehennem üzerine müvekkel on dokuz melek var. Bunu işitince ne idi o kuvvetli bir pehlivan, öyle dedi:

– Ne korkuyorsunuz? On dokuz melek imiş. On tanesini ben yakalarım. Siz de artık yüz kişi, bin kişi dokuz tanesinin hakkından gelemez misiniz?

Böyle eğlendiler.⁵

Sonra bu âyet-i celîle nâzil oldu.⁶ (عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ) denince:

– Nedir bunlar? On dokuz kişinin ne hükmü var; kırar geçiririz. Dünyada nasıl kimse bize galebe edemiyor, âhirette de öyle. Sonra Allah cevab verdi: [336] onları ben melek yapmışım. Ama niçin 19'dur? O da bir fitnedir. Düşünmeli, ibret almalı. Her şeyden âgâh olamazsınız şaşkınlar!

Bu ma'nâya da ihtimâl var. "Bize zevâl yok" diye tasrî etmiyorlar.

– (لَكُمْ مِنْ زَوَالٍ) yemîn ederdiniz ki: "Bize zevâl yok" Allah'ın satvetine imânınız yokdu. "Hiç zevâl yok bize" derdiniz. O kadar emeller uzatmışsınız. O kadar kendi menâfi'inizi te'mîne etmişsiniz.

İşte böyle kuvvetli herifler. Kuvvetlerine güvenmişler. Hâlbuki ne ibretler gösteriyor Allah. Bunca ashâb-ı câh dünyâya tapmışlar. Allah âkîbet cümlesini alt üst etmiş. Tâc u tahtını başına geçirmiştir. Bu zamanlarda da ne ibretler gö-

⁴ Sebe', 34/35. Metinde sehven (وَقَالُوا) yerine (لَمْ) yazılmıştır.

⁵ Müddessir, 74/30

⁶ Müddessir, 74/31.

⁷ Müddessir, 74/30.

⁸ İbrahim, 14/44.

¹ Suyûtî, Câmi'u's-Sagîr 8510.

² Nahî, 16/97.

³ Ankebût, 29/4.

rüyoruz. Kendine mağrûr olanlar ne gibi felâketlere düştü, ne türlü girdâblara yuvarlandı, yakinen gördük.

İşte müşrikler de öyle dediler: ^۱(وَقَالُوا نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوَالًا وَأَوْلَادًا) Mal dersen mal, bütün dünyanın malı bizim.. Servet ve sâmân sahibi olmuşlar. Kasalar dolusu altın. Kervanlar dolusu emti'a. Evlâd ve ensâb... O kadar çok ki akıllar hayret eder. Bütün halkı birbirine girift etdiler. Dîn aleyhine iftirâ ederlerdi. Lâkin ne yapabildiler? Hazret-i [Peygamber'in ashâbı daha ilk savaşta bunların]² en başlarından yetmiş tânesini gebertdi. Bedir Gazâsı'nda yüz müslümana karşı duramadılar. Bedir Gazâsı kâfirlerin gözünü çok yıldırmıştı. İşte böyle sernigûn oldular. Karşı durabildiler mi? Bunlardan ibret almayan münâfiklar mağrûr olurlar. Kimi kuvvetine, kimi servetine. Hâlbuki hebâ'en mensûrâ ne kuvvetden, ne servetden hiç nâm u nişân kalmadı.

^۳(سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ) budur işte. Bunlar ne fenâ hükmü ederler ne şâşkınca i'tikâdda bulunurlar. Mağrûr olurlar. Benim satvette karşı durmak ümidine düşüyorlar. Sulehâ ile eşkiyâ müsâvî tutulmaz: Seyyi'ât işleyenler sernigûn olur. Sulehâ-yı mü'minîn selâmet bulur. Hayati da onların sa'âdet, memâti da. Asıl şâyân-ı gibta onlardır. Allah cumlemez hüsni-i âkibetler ihsân buyursun, âmîn.

-61. dersin sonu-

* * *

ISMÂİL BEY GASPIRÎNSKİ HAZRETLERİ TARAFINDAN KONFERANS

Bu zât-ı muhterem kâri'în-i kirâmımızca mechûl değildir. Müslümanlar Kongresi hakkında Mısır'da îrâd buyurduğu nutk-ı mühimmi 42. nüshamızı tezîyîn eylemiş idi. Bundan daha evvel 39-40. numaralarda münâderic Rusya Türklerinin harekât-ı fikriyye, siyâsiyye ve iktisâdiyyelerine dâir konferansda bu muhterem ve gayûr zâtın hidemât-ı mebûrûresi Rusya'daki müslüman kardeşlerimizin hayat-ı ilmî ve iktisâdîleri hakkında olan te'sîrâtı tasvîr olunmuş idi. Evet bu zât-ı muhterem Rusya'daki müslüman kardeşlerimiz derin bir hâb-ı gaflet ve atâletde uyudukları bir zamanda, yirmi otuz sene evvel ortaya çıktı. Bütün Rusya Müslümanlarının fikirlerini harekete getirdi. Kırım'da *Tercüman* gazetesini neşr ile işe başlayarak pek çok makâleleri bi'l-umûm

matbû'ât-ı İslâmiyyede pek büyük bir te'sîr gösterdi. Bugün İslâmiyet'in en hûcrâ bilâdında bile İsmâîl Bey Gaspirinski nâmî ma'rûfdur. Bunca senelerden beri işini gücünü müslümanların terakkî ve te'âlisine hasr etmiş ve hayliden hayliye de muvaffak olmuşdur. Türkistan'a, Buhâra'ya, Cezâ'ire, Mısır'a giderek bütün âlem-i İslâmi yakından tedkîk etmişdir. Müslümanların safahât-ı hayatı hakkında büyük bir vukûf ve tecrübe hâsil eylemişdir. İşte şimdi bu hemîm zâtı aramızda muhîtimizde görmekle bahtiyâr bulunuyoruz. Geçen gün kendileriyle mülâkât şerefine mazhar olduk.

Bu hafta zarfında tahsîl-i ibtidâ'ının şark ve garbdaki safahât-ı târîhiyyesi ve bunun hayat ve ma'işete olan te'sîri ile memâlik-i Osmâniyye'de tatbîk ve ta'mîmî hakkında mühim bir konferans vereceklerdir. İstanbul'da bulunan bütün kâri'lerimize şu fırsatı fevt etmeyerek bu muhterem zâtı dinlemeye şîtâbân olmalarını tavsiye ederiz. Günü, sâ'ati de ayrıca yevmî gazetelerle i'lân edilecekdir.

Program

- Zamân-ı kadîmde (Bâbîler, Mîsrîlîler, Româlîler, Yu-nanlılar'da) mekteb tahsîl-i ibtidâ'î.
- Ezmine-i mütevassitada Avrupa'da ve memâlik-i İslâmiyye'de tahsîl-i ibtidâ'î.
- Zamân-ı hâzırda Avrupa'da tahsîl ve mekâtîb-i umûmiyye.
- Tahsîl-i ibtidâ'î-i umûmînin memâlik-i Osmâniyye'nin ahvâline göre tatbîk ve icrâsî.

5. Tahsîl-i ibtidâ'înin teshîli -usûl-i tedâris- usûl-i savtiyye ve bu usûlün Rusya Müslümanları arasında tatbîki ve bu sâyede ihrâz olunan muvaffakiyât.

Konferansa Ahmed Midhat Efendi hazretlerinin iştirâkleri de me'mûldür.

* * *

Üstâd-ı muhterem Manastırı İsmâîl Hakkı Efendi hazretleri inşâ'allah yarın Ayasofya'da ders takrîr buyuracaklardır.

Ahmed Sâkî Bey Matba'ası

Ebu'l-Ulâ

¹ Sebe', 34/35. Metinde sehven (قالو) yerine (ع) yazılmıştır.

² Metinde 3-4 kelimelek boşluk bulunmaktadır.

³ En'âm, 6/136.

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbâî Caddesinde
İdâre-i Mahsusâ

SIRÂTIMÜSTAKİM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukük ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

İhtâr: Mesleğimize muvâfik âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnuniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbîdîn - H. Eşref Edîb

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	60	30
Vilâyâtta	80	40
Memâlik-i ecnebiyyede	80	40

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
10 Temmuz 1324

Dersa'âdet'te Nûshası 50 Paradır
Kirılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alımr.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

5 Ağustos 1909

19 Receb 1327 Perşembe 23 Temmuz 1325

İkinci Cild - Aded: 48

[337] TERAKKIYÂT-İ İSLÂMIYYE KONGRESİ

Siyâsiyâta âid hiç bir şeyi müzâkere etmemek ve müzâkerâti İslâmîların umûr-ı ictimâ'îyye ve iktisâdiyyede terakkîlerine münhasır olmak üzere 29 Safer 1329 târihinde Mîsîr'da Câmi'u'l-Ezher Şeyhi Şeyh Selim El-Bîşî Efendi'nin riyâseti altında bir kongre akâd olunacakdır. Bu kongrenin tertîbâtiyla iştigâl eden hey'et tarafından çar-aktâr-ı âlemdeki meşâhîr-i ulemâ-yı İslâmîyye'ye bir da'vetnâme gönderilmiş ve kongreye gelecek ulemâ-yı benâmin târîh-i ictimâ'dan üç ay evvel tahrîren beyân etmeleri lütûmu ilâveten dermeyân edilmiştir.

Tanîn refikimizden bâlâya nakl olunan bu fikra-i mahsûsa bize şu teşebbüsun safahât-ı evveliyetini hatırlatıyor. Mûcâhid-i muhterem İsmâîl Bey Gaspirinski şu emel-i mebrûr ile meydân-ı mûcâhedeye atıldığı zaman efkârını kemâlli serbestî ile ityân edebilecek bir muhît arıyordu. O sıralarda memleketi olan Rusya şedâ'id-i istibdâd ile kavruluyor, Dârülhilâfe ise her türlü eser-i hayâtdan mahrûm bulunuyordu. Hind, Çin, Cezâ'ir'de vukû bulacak teşebbüsleri netâyiç-i serî'a istihâsâli husûsunda ümîd-bâhş göremiyordu. Ni'hâyet Mîsîr'i, beseriyyetin o dâr-ı kâdîm-i irfânını bu fikr-i ulvînin tenmiyesine müsâ'id buldu. Ve fitratın bu iklîme bahş eylemiş olduğu feyzden şu fikr-i terakkînin dahi nasîbedâr olacağını cezm etdi. Ve fi'l-hakîka bütün samîmiyetiyle kûşâde duran o âğûş-ı nevâzîde haylice âsâr-ı şefkat gördü. Mûşârun-ileyh buralarını Mûslîman Konferansı nâmındaki eserinde tasvîr ve hikâye eylemişdir.

Su vesile ile teberrüken eser-i mezkûrun mukaddimesini ve bu bâbda sebk eden mesâ'îlerini musavver olan fikarâtinı aynen nakl ile levâzîm-i şûkr-güzârîyi ifâ ediyoruz. Mîsîr'da îrâd buyurdukları konferans da 24 numaralı nûshamızda münâdericdir.

* * *

"Rub' asırdan beri Rusya müslümanlarının umûr-ı ictimâ'îyyeleri ile âcizâne uğraşıp geldiğimden ve Buhâra'dan Cezâyîr'e kadar vâki' olan seyâhatlerimdeki müşâhedoruları beni bir tarafdan me'yûs, diğer cihetden ümîd-var ediyordu. En ibtidâ gözüme çarpan hâl, müslümanların her iklimde ve her türlü usûl-i idâre tahtında bir derece geride ve aşağıda kaldıkları idi.

En ağır en müstebid bir idârenin sù'-i te'sîrine galebe ederek Ermeni, Yahûdî gibi bazı akvâmin oldukça hareketi, terakkisi görülmüyor, yirmi otuz senelerden beri meşrûtalı ya ki oldukça hür bir idâre tâbî' olarak istifâde edemeyen, müte'essir olmayan müslümanlardır. Otuz sene zarfında Bulgarlar kırk adım ileri gittilerse Bulgaristan müslümanları ric'at demek olan hicret fikrinden başka bir fikir tevlîd edemediler. Mîsîr'in Kibîfleri temeddün ediyor, fellâhları hâlâ baş açık yalın ayak geziyorlar. Cezâyîr Yahûdîleri Fransa'nın mâliye nezâretine el uzatıyorlar; Cezâyîr Arabları ise rahat ve sa'âdeti yalnız hurma dalında ve deve ayağında gözlüyorlar.

Bugün Kasgarlı, Buharalı, Mağribîli, Cavalî yüz müslüman bir araya gelirse cümlesi sipermeçet mumu gibi bir kaliba dökündükleri; fikir, matlab-ı hareket i'tibâriyle bir derece fiksiz, matlabsız, hareketsiz bulundukları [338] görülecekdir. Me'yûs eden bu hâllerdir. Fakat bu me'yûsiyete karşı uzunca ameliyât ve tecrübelерden hâsil ettiğim i'tikâd-ı ictimâ'îyyem muharrik bulunursa millet tâhîk edilmez derecede değildir, bendelerine ümîd veren cihet de budur.

Bu i'tikâdîma binâ'en hayli istî'mâl olunmuş, "millet-i merhûme" nâm ve ta'bîr-ı mahsûsunu bir türlü kabûl edemiyorum. Millet-i gâfile, millet-i mazlûme demek daha doğru olur zannındayım. Gaflet ve zulm geçici hâllerdir; bunlar ile mücâdele insanların ihtiyârında ve iktidârnadır.

Konferansda her sınıf ve hizibden sâmi'în bulunduğu gibi mu'temerin tedârikât komisyonuna intihâb olunanlar arasında her hizibden komisyonda a'zâ mevcûddur. Umûmî mu'temer-i İslâmî her türlü hizibcilikden partizanlıktan hârîc ve yüksek tutulmak lâzım geldiğini bütün Mısırlılar güzel biliip efkâr-i âcîzânemin intîşârına hulûsla çalışıp bendelerini minnetdâr etdiler.

Konferansdan on beş gün sonra tedârikât komisyonuna beş on a'zâ daha iştirak edip işin ilerisine mübâşeret edildi.

Bir tarafдан misâfîrlîğime hürmet, diğer tarafdan arz ettiğim efkâr-i iştirâk zîmnâsında bir akşam Mısır'ın Münevverân Kulübü'nde avukat Ömer Lütfî Bey riyâsetinde bendenizce çay ziyâfeti takdim edilip Mısır'ın münevver gençleri ile âşinâ oldum. Diğer akşam Nil-i mübârek kenârında Semiramis Oteli'nde Mustafa Kâmil Paşa riyâsetinde yüz kişilik banket verilir. Vataniyyûn-ı Mısır Hizbi'nin erkâni ile âşinâ olup teşerrüf etdim.

Mısır'da Mu'temer-i İslâmî ictimâ'ı tasavvur olunduğu hâlde Hidiv hazretlerine işi sûret-i mahsûsada arz etmek ve kaviyyen me'mûl ettiğim rızâsını almak iktizâ-yı nezâket ise de kongre tasavvurunda hiç bir türlü resmiyet olmadığını dost ve ağıyâra daha güzel göstermek üzere büyük kapılardan içeriye girmek istemezdim. Ma'zûr buyurulmuşdur. Ancak Rusya Minister'i ile görüşüp Kırım'a döndüm. Yol üstü Dersaadet'de iki gün kalıp eczâ-yı Devlet-i Aliyye'den bulunan Mısır'da Mu'temer-i İslâmî tedârik olunduğunu mübâşir sıfatıyla Yıldız'a haber verdim. Bu münâsebet ile mekâtib-i askeriyye müfettişi Yâver İsmâîl Paşa ile görüşdü. İki sâ'at söylediğim. Fakat efkârimi anlatmadım; içeriye yanlış haber edilmemesi için beraberimizde bulunan saray me'mûrlarından Nermî Efendi'ye dediklerimi kaleme alındıpaşa verdim; çok memnûn oldu. Çünkü Müslüman Kongresi gibi hiç me'mûl olmayan bir işin şifâhen arzından kurtulmuş bulundu.

Ma'rûzâtım cümle gazetelerde derc edilmiş ma'lûmâtdan ibâret ise de makâma hürmeten edâ-yı nezâketden ötürü lâzım görülmüşdü. Arkamda fesli şapkâlî geziciler bulunduğundan dost ve âşinâları ziyâretim ile rahatsız etmeyerek Kırım'a geçdim.

Bir ay kadar Bahçesaray'da kalıp tekrar Mısır'a yollandım. Yukarıda mezkûr komisyondan on iki adam intihâb olunup mu'temerin hey'et-i te'sîsiyesini teşkil ile kongre nizâmnâmesi tertîb olunuyordu. Hey'etin bir-iki meclisde hazır bulunup kongrenin sûret-i tedâriki ve da'veti maddeleinin müşâveresine iştirâk ve öteden beri anlaşılmış ma'lûmâta nazaran bazı büyük adamlar ile görüşüp kongre işini resmen arz ve beyâna lüzûm hissettim. Bundan böyle fehâmetli Hidiv Abbâs Paşa ve Gâzî Ahmed Muhtâr Paşa, Rusya Minister'i Cenâb Smirnof, Fransa Minister'inin tercümanı ve İngiltere Minister'i Sir Eldon Gorst ile görüşüldü. Hidiv Abbâs Hilmi Paşa'ya arz ettiğim sûretde mu'temeri makbûl ve nâfi' gördüler. Devletli Gâzî Muhtâr Paşa teşebbüsün güzel olduğunu söylemek ile beraber Yıldız'ca havf edilerek mümâna'at edilmek ihtimâlini anlatdı. Mevâdd-ı medeniyye

ve ictimâ'iyeden müzâkere edecek kongreye Rusya, Fransa ve İngiltere hükümetleri mâni' olmayacağı bir derece ma'lûm oldu ve kongre ictimâ'ı için Misiyû'l-Kâhire'nin opera tiyatrosu gösterileceği anlaşıldı. Sir Eldon Gorst ile uzunca söyleşildi:

– Va'adinize i'timâd ediyorum... Tasavvur ettiğiniz kongre siyâsiyyâta girişmez, fakat sonra siyâsî bir sıfat almaz mı? dedi.

– Efendim olabilir ki ilerde müslüman kongreleri bugün kararlaştırılan hudûddan çıkar, fakat belki de çıkmaz... Burası bendenizce ma'lûm değildir. Binâ'en-aleyh gelecek zamanlara kefîl değilim ve olamam, arz etdiklerim birinci kongreye mahsûsdur. Bugün olduğu gibi gelecekde dahi hükümet ve nezâret hâricinde da'vet ve in'ikâd mümkün olamayacağına göre bendeniz bu cihetden havf etmiyorum dedim.

Minister bu sözü muvâfîk gördü ve İngiltere cânîbinden kongreye mümâna'at edilmeyeceğini açık beyân buyurdu.

– Hindistan'da kongre efkârinin intîşârına ve vâki' olacak da'vete hükümet-i mahalliyece mümâna'at edilmez mi acaba? dedim.

Bu husûsda katî bir cevâb veremem. Fakat İngiltere idâresi her yerde hürriyete müstenid olduğundan mesâ'il-i medeniyye ve ictimâ'iyeden bâhis ictimâ'a, kongreye mümâna'at edilmez zann ederim, dedi.

Her nasıl ise lecne-i te'sîsiyye birinci kongrenin nizâmnâmesi Arabça, Türkçe, Fârisîce, İngilizce ve Fransızca tab' ve neşr ile hey'et-i mü'essisenin reîs-i âlîsi cânîbinden işbu i'lânnâme –o zamanın hâline göre Osmanlı gazetelerinden mâ'adâ- ekser İslâm ve bir çok gayr-i İslâm gazetelerinde i'lân edildi.

[339] SÛRET-İ İ'LÂN

Bismillâhirrahmânirrahîm

Son zamanlarda müslümanların, medeniyyet ve ma'ârifce terakkî etmiş olan diğer ümem ve akvâmin vâsil olukları mertebe-i terakkî-i ictimâ'iyeden pek geri kalmış bulunmaları, bu gibi ahvâl ile iştîgâlden bir an hâlî olmayan bazı müslümanların yüreğinde; dîn-i İslâm'a dâhil olan bid'atleri arayıp bulmaya, müslümanların, diğer ümem ve akvâma mucârâten ve onların isrlarına iktifâ'en vesâ'il-i terakkîye teşebbüb ederek müctemi'ât-ı râkibe-i insâniyye levâziminden bulunan tarîk-i hayât-ı ilmiyye-i sahîhada kat'-i merâhil eylemelerine mâni' ilel-i ictimâ'iyeyi teşhîs etmeye büyük bir meyl ve ihtimâm tevlîd etmişdir.

Gayûrîn-i mûmâ-ileyhimin bu bâbda bezl etmekde bulundukları cehd ü mesâ'îye rağmen bir çok yerlerde müslümanların kism-i a'zamı ilel-i mezkûrenin edviye-i şâfiyye ile tedâvî ve vesâ'il-i nâfi'ayı bi'l-ittihâz bu gibi emrâz-ı ictimâ'iyeden tevakkî edilmesinden i'râz etmede oldukları kêmâl-i te'essûf ile görülmektedir. Sebebi ise zannolundugu göre, eşhâs-ı gayret-mendân-ı mûmâ-ileyhimin meydana koymuş bulundukları ehbâs-ı infirâdiyyenin sadâsi, adedleri

yüzlerce milyonlara bâliğ olup âdetâ mütelâtım bir denizden farklı bulunmayan o muhît-i azîmi muhtelifü'l-cins ve'l-lisân akvâm-ı İslâmiyye tabakât-ı kesfesi bi'n-nûfûz kulaklarına vâsil olamamasından ileri gelmekdedir. Bu vecihle yüreklerinde te'sîr-i matlûb hâsil olamayarak emrâz-ı ictimâ'iyye ve dîniyelerini mu'âlecât-ı şâfiyye ile tedâvîde bulunmaları hasebiyle hey'et-i müctemî'alarını tenbellik, tevekkül, cehâlet gibi âderân-ı ma'tebeden tathîrden bir lahma geri kalma-yan ümem-i râkibe mesâffîna çıkamamadadırlar.

Bu sebebden gayret-mendân-ı müslimîninden Kırımlı İslâmiâl Gaspîrînski Bey birinci defâsında Mısır'da tecemmu' etmek üzere umûmî bir müslüman kongresinin in'ikâdını teklîf etmişdir. Bu kongrenin in'ikâdından maksad, bütün aktâr-ı İslâmiyye'den a'zâ sıfatıyla gelip kongrede bulunacak efkâr-ı âliyye ashâbinin ve ümmet-i İslâmiyye'nin emrâz-ı ictimâ'iyyelerini araştırip bulmakla müştegil bulunan zevât-ı münevverenin netâyic-i bahs u taharriyâti kongrede mevkî-i müzâkereye vaz' ve emrâz-ı mezkûrenin mu'âlecesi için elzem olan edviye hakkında te'âti-i ârâ edilmesidir ki bu vasita ile belki müslümanlar etrâflarını sarmış olan inhitâât ve te'ehhûrün esbâbına vâkif olarak gözlerini açarlar, müte-nebbih olurlar ve kendilerini sa'âdet-i hâle, şehrâh-ı terakkîye vardıracak vesâ'ite teşebbübü ederler.

Mûmâ-ileyh İslâmiâl Bey'in bu teklifi zamanımızda, müslümanlardan çögünün müte'essir bulunduğu ayn-ı âlâm ile müte'ellim bulunan Mîsîrlilarca dahi kabûl edilmekle hemen bir hey'et-i te'sîsiyye teşkil ve riyâsetine de, El-Ezher Câmi'-i Şerîfi Şeyh-i sâbîki Eş-Seyh Selim El-Bîşî'yi intihâb etmişlerdir. Hey'et-i te'sîsiyye-i mezkûrenin vazîfesi İslâmiâl Bey'in teklifini her vecihle gözden geçirip tenfîz etmek olduğundan müte'addid ictimâ'da vukû'bulan müdâvelâtдан sonra bu ümniye-i hayriyyeyi kuvveden fi'ile çıkarmaya karâr vermişdir. Hey'et-i te'sîsiyye şu karârının insâniyet muhibleri terakkî ve medeniyyet tarafdarları cânibinden istih-sân ile kabûl edilerek bu bâbda her nevi' yardımından geri kalmayacaklarını ümîd eder.

Hey'et-i te'sîsiyye, umûmî müslüman kongresinin nizâmini, mevzû'unu a'zâlığına keyfiyyet-i kabûlünü mübeyyin bir kânûn vaz' ve tab' etmişdir ki bu beyânnâme ile beraber bütün aktâr-ı İslâmiyye'de müntesîr müslüman gazetelerinin hey'et-i te'sîsiyyeye nâmları ma'rûf bulunan veyâhud nelerden olur ise olsun esâmîsi gönderilecek fuzelâ-yı müslîmîne ırsâl kılmacakdır.

Hey'et-i te'sîsiyye vech-i mezkûr üzere vukû' bulacak i'lân-ı da'vetin kongreye iştirâk yâhud insâniyete hizmeten ve "te'âvenû ale'l-hayr" kâ'idesine ittibâ'en kongreye ve a'zâsına mu'âvenet etmek arzusunda bulunan ulemâ-yi ve fuzelâ-yı müslîmîne vusûlüne kâfi add etmiş olduğu gibi kongrenin in'ikâd târîhinin ta'yîninde da'vetnâmenin her tarafa neşrinden sonraya bırakmışdır. Kongrenin mebâhis ve müzâkerâtına iştirâk arzusunu mübeyyin erbâb-ı ilim ve fazldan vârid olacak kabûlnâmelerin adedi kâfi bir mikdara bâliğ olur olmaz kânûnnâmenin yirmi dördüncü maddesine tevfîkan kongrenin târîh-i in'ikâdi ictimâ'dan altı ay evvel bütün aktâr-ı İslâmiyye'de neşr ve i'lân edilecektir.

Bundan dolayı Hey'et-i te'sîsiyye 1326 senesinin hitâmından evvel kongrenin târîh-i in'ikâdını ta'yîn edebilmesi için bu da'vetnâmeyeye vâkif veya haberdar olanların kongreye iştirâk ettiklerini mübeyyin kabûlnâmeyi bir an evvel göndermeleri mercûdur. Hey'et-i te'sîsiyye kongrenin hacc aylarından evvel in'ikâd etmesi arzusunda bulunuyor hemen Cenâb-ı Hak kemâl-i felâh ü necâh ile tevfîkât-ı sübhâniyesine mazhar buyursun.

Ezher Câmi'i Şeyh-i Sâbîki ve
Hey'et-i Te'sîsiyye Reisi
Eş-Seyh Selim El-Bîşî

1908 senesi Mart âhirinde Mısır'dan gelir iken üç gün tekrar İstanbul'da kalıp kongre nizâmnâmesinin Arabî, Türkî kitâalarını Yıldız'a takdimen gönderdim. İrân Sefiri Prens Mirzâ Rizâ Hân-ı Dânîş ve Sadr-ı a'zam bulunan devletli Ferid Paşa'ya dahi birer nûsha takdîm ederek mülâkât etdim. Mirzâ Riza Hân cenâbları Mu'temer-i İslâmî fikrini gâyet hoş görüp İran işleri kesb-i sükûnet ettiği hâlde İran fuzelâsı ve ulemâsı kongreye iştirâk edeceklerinden emîn olduklarını beyân buyurdular.

Ferid Paşa ile mülâkâtım ayrıca bir sûretde cereyân etdi. Mu'temer-i İslâmî husûsunda görüşmek istediği yazmışdım; lütfen: buyursunlar cevâbı verildi. Yıldız sükût ettiği hâlde sadr-ı a'zam ne diyecek diye merak ediyor idim... İçeriye girdim mümkün oldukça sükûta [340] karâr vermiş idim. Çünkü paşa cenâbları yazdığım mektûba ve takdîm etdiğim mü'temer nizâmnâmesine binâ'en beyân-ı efkâr edebilirlerdi. Mısır'dan, Kırımlıdan beş on su'âl ettiğinden sonra âlem-i İslâm'ın inhitââtından, ma'ârifin fikdânından bahisle teksîr ve İslâh-ı mekâtibe çalışmak lûzûmündan akvâm-ı İslâm'ın ulûmdan ziyâde hurâfâta dalmış bulunduğundan etrâflıca mutâlâ'alar etdiler; bendeleri de ağzıma mu'temer ya kongre sözünü getirmeyip paşanın nazar ve mutâlâ'alarını kabûl ve bazı ilâveler ederek üç çeyrek kadar mûkâlemede bulunduk... Mûkâleme nihâyet buldukda "Memnûn oldum, İstanbul'a her ne vakit teşrif buyurulursa kapı dâim açıkdır" ile tâlîf buyurdular.

Ferid Paşa'nın beyânât-ı münevveresinden anladığım "Mu'temer-i İslâmî arzu olunur ve lazımdır. Fakat İstanbul'da -evet, o zaman- bunun ismi bile söylemez; ma'a-mâfîh işinizden memnûnum" dan ibâret idi. Ben böyle anladım. Değilse ma'zûr buyursunlar.

Dersa'âdet ulemâsına yalnız Rumeli Kâdiaskeri Mahmud Efendi ile görüşebilmemiştim; bu adam bir çok delâ'il-i şerîfe ile mu'temerin cevâzını, lûzûmumu ve fâ'idelerini beyân buyurup bendelerini memnûn etmişler idi.

Sonra müslümanlar kongresine dâ'ir Rusya Sefârethânesi Müşâviri Mösyo Mayko'fa ma'lûmât-ı muhtasara arz ederek Kırımlı'a geçdim."

İsmâîl Gaspîrînski

* * *

ZİKR-i CEMİL

Kâinât-ı insâniyye, nazar-ı hikmete açılmış bir kitâb-ı mübîndir ki her asır o kitabın bir sahifesi, her batın bir satırı yâhud bir cümlesi makâmındadır. Bizim için ise edîb-i kudretin kaleminden çıkan bütün âsâr, mahz-ı ibretdir. Bu kitabı tetebbu'dan istihsâl edeceğimiz ilk menfa'at, akvâm-ı muhtelifenin muhtelif devirlerdeki ahvâline ittilâ'dan ibâretdir. Bir takım ümmetler görürüz ki büyümüşler, âsumân-ı me'âliye doğru yükselmışlar, hatta nazarların ihâta edemeceğî derecâta kadar çıkmışlar. Bu te'âliyi müte'âkib inhâtata, sukûta mahkûm olarak arkalarında tarihî bir takım hâtíralardan başka hiç bir eser bırakmamak şartıyla mahvolup gitmişler. Bir takım nesiller görürüz ki kûşe-i mechûl-i ademde iken bir mevcûdiyet-i mükemmele iktisâb ederek cem'iyyet-i beseriyye arasında mevkî'leri, başın bedendeki mevkî'i kadar rif'at bulmuş da sonra yine gelmiş oldukları leyle-i mensiyette dalmışlar. Bir takım akvâm görürüz ki hâlâ siyâb-ı fâhire-i izz ü şeref içinde hiramân oluyor. Şevâhik-ı nûfûz ve kuvvetden bütün âleme emirler, nehiyeler isdâr ediyor.

İnsanlar içinde öyleleri vardır ki bu gibi şu'ûnu, bu gibi inkılâbâti âdetâ resim levhaları seyreder gibi temâşâ eder. Tab'ına muvâfık gelenleri beğenir, gelmeyenlere infî'âl gösterir. Hâlbuki o şu'ûnun menşî'i zuhûruna, o inkılâbatın esbâbına karşı gaflet-i mahz içindedir. Hatta hâdisât-ı vâki'a-nın sebebi sorulacak olursa "Allah, Allah! Böyle ola gelmiş böyle gidecektir. Bütün bunlar tâli'in cilvesidir. İnsanların sa'âdeti de, mahrûmiyeti de talihlerinin ikbâline yâhud ze-vâline merbutdur" der.

Yine insanlar içinde öyleleri vardır ki zevâhir şu'ûnuna takılıp kalmayarak hakikate îsâl-ı nazar etmek ister, ümmetlerin kemâl ve zevâlinde tâbi' oldukları esbâba vâkif olur. Bir ümmetin mazhar olduğu hayrin ancak efrâdi arasında gece gündüz çalışan, milletdaşlarının fevz ü felâhi uğrunda mallarını, canlarını bezleden efrâd-ı kerîme tarafından gelebileceğini anlar. Bu gibi efrâdin dillerde yâd-ı cemîlî dolaştığını, kalblerde bir mevkî'-i muhteremi olduğunu görür. Bu imtiyâzin ise etle kandan ibâret olan bedene âid olmayıp rûhun büyülüğünden, himmetin azametinden ileri geldiğini teyakkun ederek kendisi de bu âlemde bir yâd-ı muhalled bırakmak sevdâsiyle onların tutmuş olduğu mesleke sâlik olur.

Bir kere de o mesleke girdi mi daha yolun başlangıcında gözü yılmaya, daha ilk adımlarda ayakları sendelemeye başlar. Çünkü tarîk-i me'âli yer yer kesik kollar, beden-cûdâ başlar, kolsuz kanatsız gövdeler, dökülmüş saçlar, ezilmiş sîneler arzedeceği gibi, toprak da baştan başa taleb-i hak uğrunda fedâ-yi cân eden şühedâ-yi hamîyyetin mekâbirîyle işlenmiştir.

Sağdan soldan, önden, arkadan bin müdhiş sedâ gelir. Lâkin artık geri dönüp kurtulmanın imkânı yokdur, bu yol ister istemez başa çıkarılacak.

İşte taleb-i 'alâ ile meydana atılan erbâb-ı azmin önünde öyle dehşetler zâhir olur ki bidâyeti hayatını tehlikeye koymak, nihâyeti hayatını fedâ etmekdir. Kâh olur azmine

fûtür, himmetine za'af hûcûm eder de artık ilerlemek istemez, kemâl-i meskenetle geriye dönerek kendisine pek muvâfik olan hufeyre-i nisyâna bir çokları gibi gömülüür gider.

Kâh olur kalbine İlâhî bir ilham inerek ona şu hakikati tenvîr eder ki: Gerek onun kendi şahsından, gerek hey'et-i mecmû'asıyle ümmetlerden, gerek bilumûm insanlardan büyük büyük hareketler bekleniyor; o harekât-ı azîmeyi ifâ için her türlü şedâ'ide göğüs germek, her türlü mevâni'i iktilâh etmek lâzım geliyor; Cenâb-ı Hakk'ın besere tevdî' eylediği kuvâ-yi âliyye ve melekât-ı sâmiyye ise himmeti, azmi gâye-i emânîsine îsâl için en büyük bir mu'în buluyor.

Cenâb-ı Hakk'ın hayât-ı insâniyyeye mazhar etmiş olduğu bir vûcûd, hûcûm-ı müşkilâta karşı yîlgînlik göstermek şöyle dursun, hasmı savletini artırdıkça o da mukâvemetini, kâhîr ve galebeye olan hırsını o nisbette artırır. Nasıl ki müârizînin cedelde ileri gitmesi, izzet-i nefis sâhibi olan bir mübâhisin fûtûra, ye'se düşmesini değil, bilakis daha kuvvetli, [341] daha şiddetli bûrhânlarla karşısındakini ilzâma çalışmasını intâc eder.

Hâlbuki insan sûretinde görünen bir çok mahlûklar var ki rûh-ı insâniyle değil, başka bir hayvanın rûhuyla yaşıyorlar! Hem bu garib hayat içinde o kadar sıkıntilar çekiyorlar ki diğerlerinin mezzâyâ-yi insâniyyeyi edâ etmek, yani insanca yaşamak için hedef olduğu şedâ'id ona nisbetle pek haffîdir.

Dağın tepesine çıkan, tabî'î yorular, hayvanât-ı vahşîyenin hûcûmından korkar, lâkin sonunda hem yorgulukdan, hem korkudan halâs olarak dağın tepesinde rahat rahat oturur. Hûcûmların yükselemeyeceği o mevkî'de her gûnâ endişeden âsûde kalır. Lâkin dağa tırmanmayıp da etegînde kalan erbâb-ı meskenetin hayatdan nasîbi ebedî bir havf ü haşyetden ibâretdir, ömrün her lâhzası düşmanın tuzağına, kanlı pençesine düşmek endîsesiyle geçer.

Evet, taleb-i 'alâ yolunda insanların bir çoğu maksadlarına varmadan helâk oldu, bir çoğu da gâye-i âmâlini idrâk ile su'adâ-yi besere iltihâk etti. Lâkin bunların bir kaç misli ebnâ-yi beşer zebûn-ı gadr olup gittiler ki bunlar da kûşe-i meskeneti ihtiyâr edenler, hayât-ı hayvâniyyeye râzi olanlardır. İşte bu sözler bütün kelimât-ı haktır, bir rûh-ı tâhirin sânihâtıdır ki ni'met-i akla, te'yîd-i Hudâ'ya mazhar olanları bir gâye-i ulyâ-yi maksada doğru koşan erbâb-ı sülûke peyrev eder de ya o gâyete vâsil olur, ya insancasına ölürlü.

Bir milletin ulûm ve ma'ârifden, fezâ'ilden, kavânîn-i âdileden, askerlikden, şân u şevketden, elhâsîl beşeriyet içinde meziyet addolunan her şeyden naşîbin alabilmesi ancak o milletin efrâdi arasında nazarları yıldırın, kalbleri ürkütken bir takım mu'zamât-ı umûra göğüs gerecek kahraman vûcûdların zuhûruna vâbestedir: Tâ ki o gibi ashâb-ı zuhûr, tarîk-i 'alâ dedigimiz o sarp yolları inâyet-i İlâhiyyeye mütevekkilen aşşınlar da mensûb oldukları ümmeti de himmetleri sâyesinde varacakları gâyete kadar çekip götürsünler.

Mensûb oldukları millete, yâhud bütün âlem-i insâniyyete hizmet uğrunda bu kadar sıkıntı çeken, menfa'ati milletide yâhud nev'iyetde kendisiyle müşârik olanlara âid

olacak bir takım vezâ'if-i girân altında fedâ-yı cân eden bu adamlar acabâ kendileri için ne bekliyorlar? Cenâb-ı Hak her şey için bir sebeb halketmiş değil midir? İrâde-i insâniyyenin bir harekete te'alluku ancak o hareketden bir gâyet, o gâyetden kendi şahsi için yakinen yâhud o kuvvetde bir zan ile menfa'at tasavvur ettikden sonra mümkün olabilmesi ebâ-nâ-yı beser hakkında cârî olan kavânîn-i İlâhiyye cümlesinden değil midir?

Hayat bir yığın âlâm-ı rûhiyye altında ezile ezile geçtikden, ömür nâ-mütenâhî şedâ'id-i bedeniyye içinde tü-kendikden sonra bu kadar didinmekden, bu kadar uğraşmakdan ellerine ne gelecek? Husûsiyle kendi kabîleleri, kendi milletleri arasında durmayıp bunların felâketine çalışan, maksadlarına hâ'il olmak isteyen, neticesi kendileri için de hayır olacak mesâ'ilerini hükümsüz bırakmak isteyenler bulunursa, böyle bir mücâhedenen ne beklenir? Bunda e-lemden başka ne zevk var? O halde hevesât-ı insâniyyeye gâlib gelen, húcüm-ı şedâ'id ile fûtûr bilmeyen bu kavî sâ'ik nedir?

Evet, Cenâb-ı Hak insana her meyilden daha kuvvetli olarak bir meyil vermişdir ki, husûsiyyâti içinde bir husûsiyyet-i mümtâze teşkil eden bu meyil sâyesinde beser, envâ'-ı sâ'ireden ayrılmaktadır. O meyil ise doğru yoldan kazanılan zîkr-i cemîle incizâbdır. Doğru yol kaydını îrâd etmekden maksadımız tezvîr ile, riyâ ile kazanılan, bâtnı mel'a-netle dolu olduğu halde sûret-i hakdan görünülerek elde edilen kâzib şöhretleri hariçde bırakmaktadır. Çünkü bu tür-lüsü en rezîl bir hasletdir ki fitrat ma'lûl olmadıkça â'rız olmaz.

Zîkr-i cemîl, insan için bir gidâ-yı ma'nevî olduğu gibi cismâniyetin de nâzîmidir. İnsan nev'inne hâs olan kemâle yaklaşıkça şehevât-ı behîmiyyeyi, lezâ'iz-i bedeniyyeyi istihkâra başlar, bu âlemde pâyidâr olacak bir yâd-i hayır iktisâbına meyli artarak o meyli teskîn için celâl-i a'mâle sa-rılır.

Bir merd-i fâzıl dünyada kendi için iki ömür tasavvur eder. Biri doğduğu günden hayat-ı mukadderesinin sonuna kadar geçen mahdûd zamandır. Diğer ise bundan çok da-ha ziyyâde süren bir ömürdür ki millete yâhud bütün insâniyete nâfi' bir fi'l-i hayır işlediği günden başlayarak, nâ-minin hâfızalardan, târih sahifelerinden silindiği zamana kadar devam eder.

O halde bir rûh-ı fâzıl için iki mevcûdiyet vardır ki biri kendine has olan bedende, diğerî bütün bedenlerdedir. Şübhe yokdur ki bu kadar uzun bir hayat, bu kadar geniş bir mevcûdiyet, o kısa hayatdan, o dar mevcûdiyetden çok hayırlıdır. İnsana yakışacak hareket ise ednâyî fedâ ederek a'lâyı almışdır.

Söz uzun gidecek, kısa keselim: Her nev'e kemâlini mü-cib mevâhibi tevdî etmiş olan Cenâb-ı Hak, fitrat-ı beseriyyeye de ibkâ-yı nâm meylini vermiş, o meylin hakkını edâ için ne lâzımsa onu da ilhâm buyurmuştur.

Her milletde o milletin şân u şevketine, yâhud mezleka-i idbârdan te'âlisine, yâhud eczâ-yı müteferrikasının tevhîdi-ne, yâhud bir ilimde, bir san'atda, bir faziletde terakkisine

sebeb olan efrâda bezledilen senâ-yı cemîli görmüyor mu-sunuz? Resimlerini yaparlar, menâkib-i fâhirelerini târihlere yazarlar, nâmlarına heykeller dikerler.. Artık bu yâd-i cemîl babadan evlâda intikâl ederek insâniyet durdukça bakı kalır.

Bir millet kendi nef'ine uğraşan efrâdin hakkını inkâr eder, yâhud büyülüğünün derecesini hakkıyle takdîr et-meze himmetlere za'af gelir, kimse [342] menâfi'-i âmme-ye çalışmaz olur. Ümmetin mesâlihi fesâda, kendisi tefrika-ya düşerek az zaman sonra helâk olur.

Allahu zülcelâl hazretleri her hâdisi bir sebeble mukârin yaratmışdır. Bir milletin indinde iyi ile kötü, faziletle rezîlet, salâh ile fesâd müsâvî olur, hasîsa-i temyîzden eser kalmaz, erbâb-ı mesâ'înin kadri läyikeyle takdîr edilmez, ma'rîfete il-tîfât olunmaz, münkir fenâ görülmezse o milletin efrâdından me'âliye, kemâlâtâ karşı olan meyil münselîb olur. Bu ise mütegallibenin tahakkümünden, zalemenin cevrinden daha büyük felâketdir. Çünkü cumhûr-ı millet ihsâna karşı i'tirâf ile, lütfâ karşı fazl ile mukâbelede bulunursa şu mükâfâta nâ'ilîyet için aralarında milleti kurtarmaya çalışanlar zuhûr eder. O hâlde ne zâlimlerin mezâlimi, ne de mütegallibenin tehakkümü için devam korkusu kalmaz. Lâkin bu hiss-i ulvî münselîb olacak olursa milletin tutulacağı hastalık, illet-i şeyhûhate benzer ki mevteden başka âkîbeti mutesavver de-gildir.

E'âzîm-ı beserin ihrâzına çalışıkları senâ-yı cemîl, in-sanlar için nasıl ni'met olmaz ki Cenâb-ı Hak Nebî-yi zî-şanına ^{﴿وَرَفِعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ﴾}¹ diye imtinanda bulunmuşdur? Ke-zâlik senâ-yı cemîl, bütün âlem-i tabî'atin aradığı bir hak na-sıl olmaz ki Zât-ı Barî o mazhariyete istihkâk kesbedenlere tahâdîs-i ni'met salâhiyeti vermiş, nitekim Resûl-i muhtere-mine ^{﴿وَأَمَّا بِنُعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدَّثْ﴾² buyurmuştur.}

Nazar-ı im'anı yakındaki uzaktaki akvâmin târihine tev-cîh edecek olursan yakînen görürsun ki bir millet büyük bü-yük işlerin kıymetini vermekte imsâk eder ve bu suretle fa-ziletin şâni muhakkâr olursa medâr-ı bekâsi olan kuvvet mahvolarak bünyân-ı mevcûdiyyeti devrilir, mâzî-i nisyâna karışır gider. Zâten şüphe yokdur ki kûfrân, zevâl-i ni'meti müeddîdir.

Sözümüz bitirmezden evvel şu cemâ'at-i kerîmeye karşı olan teşekkûrâtımı edâ edeceğim ki böyle menhûs bir za-manda her tehlikeyi, her muhâtarayı göze alarak ittihâd-ı İslâm'a çalışmayı kendisine farz-ı ayn bilerek maksad-ı mu-kaddesini takîb edip gidiyor. Efrâd-ı kirâminin günden güne ço-galdığını görmekle karîrû'l-ayn oluyoruz. Înâyet-i Hak'tan me'mûldür ki mesâ'ileri tevfike makrûn olur da ihrâz-ı muzafferiyet ederler.. ^{﴿بَعْنَمُ الْمُؤْلِى وَبَعْنَمُ النَّصِيرِ﴾³.}

Misir Müftüsü Merhum

Şeyh Muhammed Abdûh

Mütercimi: Mehmed Âkif

¹ İñşirah, 94/4.

² Duhâ, 93/11.

³ Enfâl, 8/40.

ULEMÂ VE AVÂM

Bizim mukaddes İslâmiyet'de ulemâ-i kirâm için bir mevkî-i mümtâz, rûhâniyyet bulunmadığı mesâ'il-i müsbedendir. Herkes çalışır, öğrenir ulemâdan olur; âhâd-i nâs ile beraber işini gücünü görür. Birisi de çalışmaz, öğrenmez, cahil kalır; bu da ulemâdan ayrılmaz: Dünyâ için, âhiret için beraber çalışırlar. Mucâdele-i hayâtiyyede birlikde bulunurlar.

Ma'a-zâlik ulemâ, seviyye-i irfâncâ avâm-i nâsından yüksekte bir mevkî' işgâl eylemiş bulunduklarından, tâ öteden beri ahâlî arasında büyük ihtarâmlara mazhar olagelmişlerdir. Müslümanlarda ve sâ'ir milletlerde ulemâ-i kirâm ve rûhânîler i'tibârca, haysiyetçe bütün zamanlarda teferrûd eylemişlerdir. Onların şu teferrûdlerini para kuvvetiyle, kılıç kuvvetiyle, hülâsa kuvve-i maddiyye ile ancak halifeler, hükümdârlar ihlâl edebilmişlerdir. Ulemâ ve rûhânîler âhâlî arasında yüksek mevkî'lere nâ'il oldukları için, dâimâ, her asırda, bütün milletlerde onların rakipleri hulefâ ve hükümdârlar ola gelmişdir.

Ehl-i Beyt, evlâd-i Resûlullah hep zamanlarının büyük ulemâsına idiler. Hulefâ-i Emeviyye'den, onlardan sonra Hulefâ-i Abbâsiyye'den neler çekmediler, ne gibi fitnelere, belâlara düçâr olmadılar, mahbes köşelerinde vefât edenleri mi olmadı... O büyük imâmımız Ebû Hanîfe, o büyük âlimlerimizden İmâm Ahmed'ler, İmâm Ebû Abdullah İsmâîl Buhârî'ler, Serâhsî'ler.. meclislerde, menfâlarda, gurbetlerde süründürülmediler mi? O zâlimlerden ne kadar silleler yediler, ne kadar iştikencelere düçâr oldular!.. Burası saymakla, yazmakla bitecek gibi değil.

Fakat bunlarla beraber ulemâmız, imâmlarımız ahâlî arasında dâimâ muhterem, mûkerrem oldular. Ahlâf, eslâf dâimâ onları büyük tanıdlar. O zâlimlerin isimleri la'netle yâd olunduğu hâlde ulemânın isimlerini dâimâ rahimehu-mullah ta'kîb eyliyor. O zâlimler ölü gitdi, fakat o büyükler dâimâ diridir. Semere-i mesâ'ileri, rûh hayâtlarını, bütün mesâ'ilерini sarf ederek –yalnız sözde değil– geCELERini gündüzlere katarak yüzlerce cild eserler yazarak bizi ahlâfini düşünmüş olan o büyük, muhterem İmâm-ı Muhammed'leri, İmâm-ı Mâlik'leri, İmâm-ı Buhârî'leri, İmâm-ı Müslîm'leri, Senâ'i'leri, Serâhsî'leri, Debbûsî'leri, Gazâlî'leri, Fahr-i Râzî'leri, Cevzî'leri... aramızdan kim tasavvur olunabilir ki takâdis, tebcîl eylemesin.

Fi'l-hakîka işbu e'imme-i kirâmdan, ulemâ-yı eslâfdan bir çokları dehşetli intikâdlara, gâyet büyük mikyâsda ta'aruzlara düçâr oldular. Fakat bu, onlar için de tabî'i bir hâl idi: Onlar büyündü, derîn düşünür, derîn söyler, ma'nâlı yazarlardı. Bunları bazı kimselerin akılları ihâta edemez, i'tirâzlarında haksız olurlardı. Yâhud¹ (الجند قد يخطيء وقد يصيب) bâzen çok içinde az çok hatâ ederler, mu'terizler de bu cihetden müsîb add edildirdi. Bu hâl zamanımızda da şöylece devam ediyor değil mi?

Lâkin herhâlde efkâr-ı umûmiyye bunların lehinde idi. Ahâlî bunları cân u gönülden severdi. Ahâlîye karşı büyük nûfûz sahibi idiler. Hilâfetin Emevîlerden Abbâsilere intikâli gibi büyük bir inkilâb ulemâının nûfûz-ı ma'nevîleri ile vu-kû'a gelmedi mi?

Şimdiki zamanımızda dahi ulemâsının, hocaların rûh-ı avâma olan [343] nûfûzları pek büyündür. Âdetâ fark edilemiyor: Bu nûfûzun bir haddi, bir müntehâsı var mıdır, ne reden avâmin kendi nûfûzları başlıyor; neyi kendi fikir ve ihtiyyârları ile icrâ eyiliyorlar? Neyi hâircden gelen bir nûfûzun taht-ı te'sîrînde mevkî'-i fi'le koyuyorlar. İşte burası pek kapalı, hâfi bir noktadır. Pek uzun bir tahlîlin neticesinde ancak mehtâbda görülen bir gölge gibi hissolunabilir. Fakat şurası muhakkakdır ki büyük mikyâsda icrâ edilen harekât-ı avâmiyyenin pişdâri ulemâ, hocalar olagelmiş, şimdi de böyledir. Daha çokdan değil, pek yakın bir zamanda mu-vaffakiyetle neticelenen İrân inkilâb-ı kebîri, ahundların, müctehidlerin, ulemâsının tahrîkât-ı hafiyyesi ile başlamış, müdâhale-i aleniyyeleriyle ve kumandalarıyla icrâ edilmişdir. Çokdan beri devâm eden Yemen harekât-ı ihtilâliyyesi de ulemâ-i Zeydiyye'nin teşvîkât-ı ta'assub-kârâneleriyle îkâ' edilmektedir.

* * *

Fakat benim fikrime göre şimdiki zamanımızda ulemâ, hocalarımız ayrıca kendilerine mahsûs doğrudan doğruya ilimlerinin muktezâsi olan hiss ile mütehassis olamıyorlar. Hattâ diye bilirim ki hocalarımız ulemâmız âdetâ hissiyyât-ı avâmin ictimâ' ettiği bir noktadır: Bu hâlde dimâğ gibi oluyorlar. Yâhud daha doğru bir ta'bîr ile hocalarımız avâmin havâssi mesâbesindedir. Bu hâlde asıl dimâğ avâm olur. Ben kendimce bu ta'bîri bu teşbîhi daha sarîh biliyorum. Zîrâ çok vakitlerde görüyorum ki ulemâ, hocalar ilimleri ile kendilerinin bildikleri düstûrlarıyla hareket edemiyorlar. Ekseriyet üzere hocalarda görülen efâl, harekât-ı dimâğ avâm tarafından verilen evâmir üzerine icrâ edilir. Mevsûkan işittiğime göre Cava İslâmları arasında ulemâ ahâlîyi şalvar giymekden men' ediyorlar. Bizim kazan ulemâsı da bir kaç sene mukaddemleri bu gibi hareketlerde bulunuyorlardı. Bugün Türkistan ve Buhârâ taraflarında câbândan başka bir şey iktisâ eylemek her hâlde damaların (hocaların) i'tirâzından salîm bir hareket olamaz. Bizim Kazan ulemâsı da tütün içmek husûsunda son derece muhâfazakâr davranışları. Hâlbuki bu efâlin hiç birisi İstanbul ulemâsına şâyân-ı i'tirâz görülmüyor. Dîn, mezheb bir, hep müslümanız, bu cihetden fark yok. Fakat ırk başka, muhît başka. İşte şu ırk, şu muhîtdir ki insanlar arasında kâh hocalar vâsitasıyla, kâh başka bir tarîkle icrâ-yı hükûmet ediyor. İşte mukaddes dînimizde görülen bazı bid'atler de şu hükûmet-i hafiyenin vaz' eyleiği kavânîndir. Bu kavânîn ile dîn, asıl dîn dâimâ çarpışıyor, dâimâ mücâdele eyliyor. Harb-i hakîki, cihâd-i a'zam buradadır.² رجعنا من الجهاد الأصغر (إلى الجهاد الأكبر) Dînin askeri de ulemâ olmak lâzım gelir. Bi-

¹ "Müctehid hata da eder, doğru da yapar." anlamındadır.

² Suyûfi, Câmi'u's-Sagîr 8510.

nâ'en-aleyh ulemânın, bilenlerin dâimâ o hükûmet-i hafiyeye tarafından teşkil olunan ebnâ-i beseri tefrikalara ilkâeden kavâñîn-i hafiyeyi kirarak, yerine sağlam, metîn ve umûmî olan kavâñîn ikâme eylemek, bu sûretle insanlar arasında umûmî bir dostluk husûle getirmeye, onları nokta-i vâhîdeye toplamaya, bu sûretle sa'âdet-i matlûbenin husûlüne çalışmaları lâzım gelir.

Zâten biz müslümanlarca, mü'minler şu hükûmet-i fesâdiyyenin vaz' eylediği kavâñîni tanımayarak nokta-i vâhîdeye, dînin irâ'e eylediği merkeze toplanmaya karâr verenler ve toplananlardır. İşte bu sûretle bütün mü'minler kardeşdir. Bir eserde hadîs olmak üzere¹ (إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ) من ادعى العصبية فليس منا kavl-i şerîfini gördü idim. Fi'l-hakika bendeniz bunun hadîs-i sahîh olup olmadığını bilemiyorum, bu husûsda bir vesîka, bir rivâyet görmedim. Ma'a-zâlik, bu kavl-i şerîfi bir hakikat-i İslâmiyye olmak üzere kabûl ediyorum: Burası dîn-i mübîn-i İslâm'ın yüzlerce âsâriyla müsbedtir.

(رَجَعْلَانِكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارِفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَنْفَاقُكُمْ) Fakat arz ettigimiz vechile ulemâ ekseriyyet üzere şimdiki zamanımızda o hükûmet-i hafiyeye hizmet ediyorlar. Demek oluyor ki bu sûretle düşman tarafını iltizâm eylemiş oluyorlar. Bana böyle gibi geliyor... Daha doğrusu ben buna inanıyorum. Bir çok hâller, bir çok hâdiseler bu inandığımın yakın olduğunu te'mîn ediyor. Fakat inandıkça te'essüflerim artıyor, kalbim yanıyor. Bu hâdisenin esbâbin, gizli izlerini araştırıyorum. En evvel bütün esbâbin, bütün gizli avâmin tahassungâhı olan bir merkeziyyet buluyorum, ki İslâmiyet'de olan bazı mezâyâ-yi hafiyeye, dekâ'ik-i mühimmenin hâlâ tamamiyla anlaşılamamasından, hâlâ hakkıyla hazm olunamamasından ibâretdir. Bu nokta daha avâma değil – ne yapalım, acı olsa da söyleyeceğim – ulemâmâza, hocalarımıza âiddir.

* * *

Evet, işbu mezâyâ-yi İslâmiyye, haka'ik-i mühimme-dîniyye tamam hakkıyla anlaşılamamışdır. Bu mes'eleyi ïzâh etmeden evvel şurasını arz etmek isterim ki fi'l-hakika bizim ulemâmâzdan, eslâfımızdan nüfûz-i fikrilerini hâkâ'ik-i İslâmiyye'ninhattâ tefferru'âtının en gizli, en dakik noktalarına kadar erdiren bir çok zevât-i kirâm gelmiş geçmişlerdir. Belki şimdi de var, dâimâ yetişmekdedir. (ذَلِكَ فَضْلٌ) Ben bu kazîyyeyi selefen halefen ekseriyyeti teşkil eden müntesibin-i ilmiyyenin ahvâlini tetebbu' ve tedâkî ederek istintâc ediyorum. İşbu kazîyyenin isbât ve ïzâhi için fikri ahvâl-i hâzira ve sâlifemize doğru tevcîh eyle dikde en evvel kendini ibrâz eden cihet bizde ulûm-i İslâmiyye-i me'sûrenin az tedâvül etmekde, bunların tâhsîl temsiline pek az bir gayret sarf edilmekde olmasıdır. Fi'l-hâkika usûlde, furû'ât-i fikhiyyede mezâhib-i muhtelife te'es-

süs etmeye başladığı bir zamandan tâ zamanımıza kadar uzanmış bu devir zarfında ulûm-i me'sûre-i İslâmiyye küçüle küçüle tâm bir şeklärî mahrûtî teşkil eylemekde bulunmuştur. İşte şu uzun bir zaman içinde ulûm-i me'sûreye karşı en evvel mezâhib-i muhtelifenin fikhi, usûlü [344] ulûm-i Arabiyye, Me'mûn devirlerinden i'tibâren ulûm-i Yunâniyye, ilm-i kelâm, müzâhameye başladı. Medreselerde, mekteblerde, câmi'lerde ilm-i Kur'an, ilm-i Hadîs, âsâr-i Resûl yerine ilm-i fikih kâ'im olmaya başladı. Şu hâl ibtidâları büyük bir muvaffakîyyet idî. Zîrâ böylece ilm-i fikihda mezâhib-i muhtelifenin te'essüs, işbu fenn-i celîlin esâsi olan ulûm-i me'sûrede hakkıyla tâhlîl ve temsîl vukû'a gelmiş olduğuna bürhân-i kavî teşkil eyiliyordu. Zîrâ ilm-i fikih ulûm-i me'sûrenin bir netîcesi idi.

Fi'l-hakika fukahâ-i seb'a, Alkame bin Kays Es-Seffî, Mesrûk bin El-Ecda' El-Hemedânî, Şurahbîl, İbrahim En-Nahî' ve Âmir Es-Şâ'bî, Hammâd bin Ebî Süleyman, A'meş, İbni Ebî Leylâ, Süfyân-ı Sevrî, Hasan Basrî, Atâ bin Ebî Rebâh, Mucâhid Tâvus Evzâ'i e'imme-i erba'a ve sa'îr bu tabakalarda yetişmiş olan ulemâ-yi kirâm hazerâti ulûm-i me'sûreyi âdetâ temsîl eylemişlerdi. İşte şu muvaffakîyetin netîce-i hasenesi olmak üzere ilm-i fikhin esâsi kuruldu. Furû'âtı kavâñîn ve usûle rabt olundu. Şu gördüğümüz fenn-i celîl meydana geldi.

Lâkin git gide ahvâl değişti. İlîm-i fikha büyük bir revâc verildi. Ulûm-i me'sûreden ilm-i fikhim tevakkuf ettiği bir mikdâr-i kalîli ihtiyâr edilir oldu. Fukahâ ile ehl-i âsâr ayıldır. Ayrı, ayrı meslekler teşkil eylediler. Hattâ aralarında bazı ihtilâflar tehdâdus eyledi. Fukahâ-i kirâmdan bazıları mevâki'i resmiyyete bulunuyorlardı. Bu sûretle meskenlerinde bir nevi' resmiyyet vardi. Binâ'en-aleyh kuvvet, rûchân-ı fukehâ tarafında idi. Muhammed bin İsmâîl Buhârî hazretleri son zamanlarında, Emîr Hâlid bin Ahmed Ez-Zühî'nin teşvîkâtıyla kibâr-i fukahâ-i Hanefîyye'den olan Hâris bin Ebî'l-Verkâ' ve sa'îrleri tarafından mezhebce ta'n olundu; nefy edildi, ihtiyârlığında bir çok zahmetlere düğâr oldu; hattâ kalbinde (اللَّهُ أَنِّي ضَاقَ عَلَى الْأَرْضِ بِمَا رَحِبَتْ فَاقْضِنِي إِلَيْكَ) diye du'â, niyâz edebilecek kadar bir inkisâr hiss eyledi.

Daha sonraları ulûm-i Yunâniyye daha ziyâde revâc buldu. Medreselerde bu ulûma son derece rağbet eder oldular. Âdetâ ulûm-i İslâmiyye sırasına geçti, temsîl edildi. Tefsîr, fikh fenlerine kadar icrâ-yi nüfûz eyledi. Hele ilm-i tevhîd bu cereyâna o kadar kapıldı, ki büsbütün başka bir şeklärî olarak ilm-i kelâm nâmını aldı. Ulûm-i Arabiyye tâhsîli de epeyce zahmetli işler sırasına geçti. Bu sûretle ulûm-i me'sûrenin müzâhamileri iyiden iyiye çoğaldı; sâlikleri başkalarına nazaran dâimâ ekalliyet teşkil edecek bir hâle geldi. İmâm Ahmed'lere, İbni Teymiyye'lere İbn-i Kayyîm'lara, sa'îr bir çok ulemâ-yi âsâra karşı icrâ edilen imtihânlar, ekseriyeti teşkil edenlerin netîce-i gâlibiyyeti idi. İşte bu devirlerden sonra işler daha başka bir renk aldı. Ulûm-i dâhile ve muhdesse daha ziyâde revâc bularak ilm-i fikih dahi mağlûb olmağa başladı. Bu sûretle âlem-i İslâmiyet ulûm-i me'sûreden iki derece uzaklaşmakda bulunuyordu. Fakat ma'at-te'essûf işler böyle de kalmadı. Ulûm-i dâhile, ulûm-i

¹ Hucurât, 40/10.

² (لَيْسَ مَنَا مِنْ دُعَا إِلَيْهِ عَصَبَيْةً) şeklinde, Ebû Dâvud, Sünen, Kitâbû'l-Edeb, Bâbu fi'l-Asabiyye.

³ Hucurât, 49/13.

⁴ Cum'a, 62/4.

âliyeden olduğu hâlde, bu kayd ancak lisânında kaldı. Ta-lebe-i ulûm münhasırın âliyât ile iştigâle başladilar. Ulûm-i zâcire, fikih dahi dâhil olduğu hâlde yavaş yavaş köselere çekildi. İşte bu sûretle, şimdî câmi'lerimizde gördüğümüz usûl-i tahsîl te'essüs etdi. Zamanımıza geldik. –sonu var–

Kazanlı Halîm Sâbit

* * *

Japonya Mektûbları:

- 3 -

BEŞÂRET-İ UZMÂ

Ben bir çok vakitlerdir Japonya'da cevelân etmekde idim, buralarda bulundukça a'yân-ı memleket ile kesb-i mu'-ârefe etmeye gayret etdim, bir çok ashâb-ı ma'rifet ile ünsiyet peydâ etdik ve bir çok meçâlis-i umûmiyye ve husûsiyyede dîn-i mübîn-i İslâm fezâ'ilinden ânen fe-ânen bahs olundu ve ittihâd-ı şark mes'e-lelerinden dahi sözler açıldı.

Âkîbet Japon milleti dîn-i İslâmi kabûl eder filân gibi sözlerden ağız yoklayanlar da az değildi ve bazıları Japonya'nın pây-i tahti olan nefs-i Tokyo'da bir mescid lüzümunu söylemekde idiler. Bir gün benim bildiğim bir çok adamlar bi'l-ittîfâk bize gelmişler, Tokyo'da dîn-i İslâm için bir merkez ittihâz olunmasını teklîf eylediler, eğer biz mescid binâsını iltizâm edecek olursak, Japonlar da mescid, medrese binâsına lüzüm olacak yerini meccânen vereceklerini söylediler. Biz de böyle birsey zâten aramakda idik, asıl seyâhatden maksadımız da böyle bir kapı açmak idi. Şimdi Mevlâ bizi böyle bir muvaffakiyyete mazhar eyledi diyerek ma'al-memnûniyye Yokohama'da bulunan ihvân-ı dîn ve tüccârân-ı mu'teberân ile bi'l-istişâre, "böyle bir ni'meti kabûl etmezsek kûfrân-ı ni'met olur" diyerek, Japonların teklîfini kabûl etmeye karâr verdik.

Elbette böyle bir emr-i azîm bir adam, iki adam kâri değildir. Şu hâlde böyle bir büyük hizmeti umûm ehl-i İslâm'a havâle eylemek münâsib göründü. İşte şu sebebe mebnî burada bulunan tüccârân-ı mu'teberân meyânından üç adam intihâb olunarak uhdelerine bu vazîfe tevdî olundu.

Şimdi umûm küre-i arzda bulunan ihvân-ı dîn-i mübîn hissiyat-ı dîniyye ve millîyyeleri ile bu emr-i hayra müşâreket etmek isterlerse, iktidârları dâ'iresinde Yokohama'da sâkin tüccârân-ı mu'teberândan Tûrâb Alîzâde Hacı Veli Mehmed Efendi cenâblarına ırsâl edebilirler. Her kim her ne kadar mu'âvenet edecek olursa makbûldür. Esâs matlab ittihâd-ı şark ve ittihâd-ı İslâm olduğundan bu emr-i hayra iştirâk etmekde herkes serbestdir.

Umûm ehl-i İslâm'dan her ne ihsân ve mu'âvenet ederse, cümlesi bâ-defter zabt olunarak mescid ve medrese binâsı tamam olduğundan sonra hem hesâbı ve mu'âvenet edenlerin –arzu ederlerse isimleri ile– hem bir akçesine [345] kadar kitâb şeklinde tab' olunarak, bütün i'âne göndermiş adamlara birer nûşası meccânen ırsâl olunacakdır.

Bu husûsda Kazan'da müntesir *Beyânü'l-Hak* gazetesi ve Türkiye'de *Sirâtimüstakîm* risâlesi sahîfelerinde mufassal makâleler olacakdır.

Haci Veli Mehmed Efendi'nin adresini bununla beraber ırsâl ederek mümkün olursa gazete-i mu'teberenizde neşr etmenizi samîmi istîrhâm ederiz.

Bunun ile beraber Dersâ'âdet mühendisleri tarafından münâsib bir plan ve fasad tersim edip gönderecek zevât-ı kirâm bulunursa ma'al-memnûniyye kabûl olunacağı ayrıca arz olunur.

Abdürrêşîd İbrâhim

Tokyo

* * *

KONFERANS

(Temmuz'un 19'uncu akşamı, Pazartesi gecesi, sâ'at bir buçukda Ahmed Midhat Efendi hazretleri kolunda İsmâîl Bey Gaspirinski hazretleri oldukları hâlde sahne-i hitâbîti teşrif buyurdular. Şiddetli alkışlarla karşılaşındıdan sonra Ahmed Midhat Efendi, Gaspirinski hazretlerini huzzâra takdîm etdi:)

Efendilerim, size bu akşam İsmâîl Bey Gaspirinski hazretlerini takdîm ile müşerrefim, tahsîl-i ibtidâ'î hakkında umûmî bir idâre-i efkâra dâir bir güzel makâle îrâd buyuracaqlardır. Vâkı'a "Söleyene bakma, söylenen söze bak" denilmişse de, biraz da söyleyene bakmak lâzımdır. Hakkâk her kimin ağızından çıksa hakikatdir, ama bi-hakkin takdîr eden adamın ağızından çıkmazı başka letâfet gösterir.

İsmâîl Bey Gaspirinski... sizinden pek çokınız bu büyük ismi işitmıştır. Yirmi sekiz seneden beri Kırım'da neşr olunan *Tercüman* gazetesi her ne kadar memâlik-i Osmâniyye'ye duhûl şerefinden mahrûm edilmek istenilmişse de duhûlü men' olunmak istenen sâ'ir âsâr-ı mu'teberî gibi o da dâhil olmuşdur. İsmâîl Bey Gaspirinski hazretleri Bağçe-saray ahâlîsindendir. Bundan yirmi sekiz, otuz sene evvel memleketin ahvâline nazar etmiş, bu ahâlîyi me'âric-i terakîye sevk etmeyi kendine emel, emel-i mahz edinmiş. O zaman Kırım'ın Kazan'dan, Kazan'ın Orenburg'dan haberî yok iken, aksâm-ı İslâmiyye meyânında irtibât bulunmuyorken *Tercüman* ile Rusya sâha-i vesî'indeki aksâm-ı İslâmiyyeyi birbirine tanıtmış, bunların ma'ârifce ne kadar noksâni bulduğunu tefhîm etmiş. Bir yandan gazetesi ve diğer tarafdan kütüb ve resâ'il ile ilkâ'ât ve irşâdâtda devam ile beraber memleketde tediâsat-ı ibtidâ'îyye usûlünü yerleştirmiştir. Kendisi İstanbul'a gelerek, Mısır'a giderek tediâsatın mâhiyetini epeyce tedâkik ettikden sonra onu süzerek, bir güzel elinizden geçirerek kendi hemşehrilerine takdîm etmiş. Rus müslümanları için bir lisân-ı umûmî lâzım olduğunu düşünmüştür. Zîrâ lisân bir kavmin hayatıdır. Her şeyden evvel bu cihete büyük himmetler sarfi iktizâ eder. Bakmış ki lisânlar pek muhtelif. O kadar milyon halk aynı lisânı tekellümlü ettiğini hâlde çokları birbirinin dediğini anlayamıyor, doğrudan doğruya bi's-suhûle konuşamıyorlar.

Bu muhtelif lisânları İslâh ve tevhîde çok gayret etmiş. Ve fakat bununla beraber İstanbul'un Osmanlîcasından da ayrılamamış. Zîrâ biz lisânı bu hâle getirinceye kadar neler çekdik.. Nergisîlerin, Veysîlerin şân ve şerefini tevkîf ederek biraz da kendi anlayacağımız lisânı söyleyelim, dedik. Hayli çalıştık. Vâki'a mümkün mertebe muvaffak olduk, lâkin güc muvaffak olduk. Bununla beraber hâlâ bazı büyük kalemlerden çıkan eserleri kiminiz rahatla anlayamıyzınız. İslâmî Bey Gaspirinski hazretleri bunu gördüğü için lisânı herkesin rahat rahat anlayabilecegi bir sûrete koymuş. "Sûzmüş" dediğim bu.

Usûl-i tedris de böyle. Fazlaları çıkarıp eksikleri itmâm etmiş. Öyle mekâtib te'sîs eylemiş ki hakikaten miftâhu'l-ulûm yolunu tutmuşdur.

Zanneder misiniz ki bu muvaffakiyâtı bilâ-müskilât husûl pezîr oldu? Mümkün mü? O sa'âdet kime müyesser olmuş? Bu gayûr zâtın da önüne bir çok mevâni' çıktı. Birincisi kendi içimizden zuhûr etdi. Bu yolda teceddûdât ve terakkîyâtı menfa' atlerine muğâyir gören bir kısım halk mümâna'at edilmez müşkilât çıkardılar, mezâhim ihdâs etdiler. Bunu iktihâm hakikaten büyük kahramanlıktır.

Sonra orası, bir sene evvel bizim memleketimizi ezen, bâr-i tazyîki altında inleden bir hâl ile musâb idi. Akvâmin teyakkuzâti bir cinâyet idi. Lâkin bu gayûr ve dirâyeli zât-i muhterem maksadını icrâ husûsunu öyle bir sûret-i âkilâ-nede tertîb etmiş ki ugraşlığı mes'eelerin siyâsiyâta zerre kadar ta'alluku olmadığını Rusya'ya te'mîn ederek onun pençesinden kendini kurtarmışdır.

Bir yandan kendi hemşehrilerinden edilecek mümâna'at, diğer cihetden Rusya'nın meslek-i şedîd ve müşvâr-i garîbi bu teşebbübü semeresiz bırakmak pek kâbil iken Gaspirinski hazretleri işi ileri götürmeye muvaffak olmuş. O kadar ki Kırım, Kazan, Orenburg taraflarında terakkîyâtı lisâniyye ve ilmiyye hakikaten bir sûret-i hasene peydâ etmiş, her sene yüzlerce tüllâb burada tahsîl-i ma'ârifden sonra giderler, memleketlerinde hizmet ederler.

Meclisi şerefleştirmek üzere bunların içerisinde birinin ismini zikr ediyorum: Fâtih Kerimof hazretleri (şiddetli alkışlar) bu zât Orenburg'da bir matba'a açdı. Üstâzi bulunan büyük İslâmî Bey Gaspirinski hazretlerinin peyrevi oluyor.

Hattâ daha ziyâde memnûniyetimizi mûcib ahvâldendir: Ahîren, şu bir kaç [346] gün evvel Buhâra'dan buraya bir kaç efendiler geldiler, otuz beş seneden beri bu millete hizmetkârlılıkla iftihâr eden âcızleriyle görüşerek bazı mekâtîb-i leyliyeyi temâşâ etdiler. Alacakları misâl üzere memleketlerine gidip İslâh-i tedrisâtâ çalışacaklardır. O da bu zât-i muhteremin (İslâmî Bey Gaspirinski) gayretidir.

Diğer cihetden Çin müslümanları daha evvel davranmışlar, İslâmî Bey Gaspirinski hazretlerinin irşâdâtından adıkları misâl üzerine Çin'de güzel bir mekteb yapmışlar. İçlerinden bir zâtı, Ma'sûm Efendi'yi buraya göndermişler. O zât senelere burada tedkîkâtda bulundukdan sonra şimdi memleketinde tedrisâtla meşguldür.

İşte bu zât (Gaspirinski) bir tarafdan kendi memleketine hizmetle beraber diğer cihetden de bütün dünyadaki mü-

lumanların terakki ve te'âlisini nuhbe-i âmâl edinmiş. (Yaşasın İslâmîyet... Hayret-fezâ alkışlar... Yaşasın Gaspirinski hazretleri... Şiddetli alkışlar.)

Bundan iki sene mukaddem Misir'da ilk dâ'i kendisi olmak üzere bir Mu'temer-i İslâmîyye'ye bir müslüman kongresine da'vet etmiş. Misir'in bütün ulemâ-yi fihâmi, ricâ-i siyâsiyâyesi, yani İslâm'ın erbâb-i gayret ve hamiyeti bu da'vete icâbet etmişler. Her ne kadar bazı taraflardan bu hareket mûcib-i tevehhüm olmuşsa da Gaspirinski hazretleri te'mîn etmiş ki siyâsiyâtlı iştigâl yok. Zâten bu gayret, bu hareket ictimâ'i, ilmî, medenî. O kongrede İslâm'ın terakkîyâtı umûmiyye-i beşeriyyeye mukâbil nasıl bir medâr-i tâhsîl bulduğunu meydana koymuş. İslâm'ın bir noktaya muhtâc olduğunu isbât etmiş. Demiş ki: İslâm'ın bütün aksâmî birbirini tanımlı. Havâyic-i iktisâdiyye ve ictimâ'iyyelerini anlamalı. Yekdiğere mu'âvenetde bulunmalı. Bütün milletlerin ilerledikleri şehrâh-i terakkide onlar da bütün müslümanlar da büyük adımlarla kat'-ı mesâfe etmeli. (Yaşasın âlem-i İslâm'a hizmet edenler...)

Şimdi bu kongre hâsildir. Fakat gerek burada, gerek İran'da kardeşlerimiz bir inkılâb üzere bulunduğuuzdan şu yerleşip ahvâl-i tabî'iyye tekârrur edinceye kadar o kongrenin ikinci ictimâ'i te'ehhür etmişdir. Kongre vardır. Nizâmnâmesi montazamdır. Neşî olunmuşdur. Bir müddet sonra o büyük kongre burada da ictimâ' edecek ve şübhâ yok ki bütün civânmerd-i Osmâniyân lebbeyk-zen-i icâbet olacaktır. (Pâyidâr olsun ittihâd-i efkâr... Alkışlar.)

İşte gerek memleketin ahvâline, gerek bütün âlem-i İslâm'a büyük hizmetler etmiş ve muvaffak olmuş olan bu gayretli ve muhterem zât bu akşam size tedrisâtı umûmiyye hakkında tedkîkâtının neficesini söyleyecek. Bu ma'lûmâti bir yere cem' edebilmek hakikaten çalışkan bir adamı yoracak himmetlere vâbestedir. Fakat himmetleri dağları yerinden koparacak bu gibi zevât-ı âliye için bu yorgunluklar bî-hemâtî bir zevkdir. Bu akşam böyle bir zâtı size takdim şerifiyle kesb-i iftihâr ederim...

(Alkışlar bütün şiddetle birkaç dakika devâmdan sonra Gaspirinski hazretleri söze başlıdalar:)

* * *

Hazerât! Bu akşam bizim Rusya talebelerinin cem'iyetine teşrif ve benim olur olmaz sözlerimi dinlemeye tenezzül buyurduğunuz için teşekkür ederim.

Üstâd-ı ekrem Ahmed Midhat Efendi hazretleri şimdi buyurduları nutukda bir söz söylediler: "Büyük İslâmî Gaspirinski" buyurdular. Benim için bu sözü red etmek vallâhi vicdâname pek ağır gelecekdir. Fakat tasdikini de yapamayacağım. Ben o büyük sözüle ibrâz buyurulan teveccûh ve iltifâti başka bir kelime ile tebdîl etmek isterim: Bahtiyâr İslâmî... Ben büyük değilim, fakat bahtiyârim.

Hazerât! Vaktiyle hükümdârin biri fenâ halde hastalandı. Tedâvisine son derece gayret edildiği hâlde hiç bir çare bulunamamış. Nihâyet doktorlar anlamışlar, demişler ki: Bu rahâtsızlık bedenî değildir. Ma'nevîdir. Bunun şifâyâb olması için ülkede bahtiyâr bir adam bulmalı, onun gömlegini buna giydirmeli o vakit belki şifâyâb olur...

Her tarafa adamlar gönderdiler, "bahtiyar" bir zât aralar. Fakat mümkün mü? Bulamadılar. Nihâyet avdet edecekleri sırada yetmiş seksen yaşlarında bir adama tesâdûf etdiler. Buna da bir soralım dediler. Sordular:

- Sen kimsin?
- Ben işte kendi yağımıla kavrular bir adamım.
- Senin bu dünyada hiç bir gamın yok mu?
- Hayır, hiç bir gamım, hiç bir derdim yok.
- Demek sen bahtiyârsın?..
- Hay hay... dedi.

Sevindiler, böyle bahtiyârlığını i'tirâf eden bir adam buldular, bir de ne baksınlar gömleği yok...

Bedenizin gömleğim var: Ben gömlekli bahtiyâr... Fakat ne cihetle bahtiyâr olduğumu sorsanız size derim ki: Benim bahtiyârlığım milletime, pek sevdigim müslüman kardeşlerime hizmet etmekliğimdir. Her tarafı gezdim. Hemen ekser âlem-i İslâm'ı dolaşdım. Gezdiğim yerlerde bir çok şeyler söylediğim. İyi mi söyledim. Fâ'ideli mi söyledim. Her ne söylediysen muhâtablarım olan hamiyetli ve hakikatperver müslümanlar kabûl ettiler ve tatbîk ile âlem-i İslâm fâ'idesini gördü demek ki âlem-i İslâm'a, velev ki nâçiz olsun, bir hizmetim, bir sa'yim geçdi ve semeredâr oldu.

İşte bunun için bahtiyârim. Milletimin doğru sözü kabûde ve icrâdaki istî'dâd-i fevka'l-âdesi beni pek bahtiyâr ediyor. (Bahtiyâr olsun erbâb-ı hamiyet... Alkışalar.)

Şimdi gelelim bahsimize...

-mâba'di gelecek haftaya-

* * *

[347] HUKÜK

ALI MÜRTEZÂ EFENDÎ MES'ELEŞİ

-mâba'd-

Beşincisi ki mûmâ-ileyhin mahkeme-i temyîz cezâ dâ'i resinde zabıt kitâbeti vazifesini ifâ etmekde olması ve be-tahsîs mahkeme-i müşârun-ileyhânın hey'et-i umûmiyyesinde müstahdem bulunması esâsıdır. Bunu da tedkîk edecek olur ise yine vekîl-i müşârun-ileyh için muhlas olabilecek bir mâhiyeti hâ'iz göremeyiz. Zîrâ mahkeme-i temyîzdeki istihdâmin bu intihâb hakkında te'sîrâtı istikrâ olunursa görürlür ki:

1) Buradaki kitâbetin derecât mehâkimindeki vezâ'if-i mümâsileden meşgaleten daha mühim olması.

2) Veya şerefen âlı bulunması.

3) Veya mahkeme-i temyîz mercî-i tefsîr bulunduğu ve tatbîkât-ı kânûniyyeyi tevhîd vazifesiyle mükellef olduğu cihetle bu mahkemedede bulunanların emr-i tatbîkde rûsûh ve meleke iktisâb eyleyecekleri ve binâberîn müdde'i-i umûmîlik vazifesini ifâda mehâkim-i sâ'ire zabıt kitâbetinde bulunanlardan ziyeâde muvaffak olacakları mülâhazasının kabûl edilmiş olması.

4) Veya müdde'i-i umûmîlik için asl-i vazîfe cihet-i cezâ'iyede hukük-i umûmiyye nâmına ikâme ve ta'kib-i da'-

vâdan ibâret olmasına göre mahkeme-i müşârun-ileyhânın cezâ dâ'i resi zabıt kitâbetinde bulunacak zevâtîn i'tibârât-ı meşrûha hasebiyle bu vazîfeyi sâ'irlerinden ziyeâde hüsn-i ifâda bulunacaklarının kabûl edilmesi.

5) Veya mahkeme-i temyîz mehâkimin fevkinde nihâ'i bir hey'et-i âliyye olduğundan kuvve-i adliyyenin kitâbet kısmından hâkimiyet kısmasına irtikâ için bu mahkemedeki kütâbin tercîhi kuvve-i mezkûrede cârî silsile nazariyesine muvâfık bulunmasıdır.

Bütün bu ihtiyâlatı nazara alarak deriz ki: Bir kere mahkeme-i temyîz zabıt kitâbeti meşgaleten derecât mehâkimî zabıt kitâbetinin mâdûnundadır. Zîrâ derecât mehâkimî zabıt kâtibleri tarafeyin muhâkeme ve mürâfa'asında bi'l-fi'l zabıt kitâbetinde bulunarak müdde'iyyât-ı mütehâsimîni ve ihtiçâc olunan delâ'il ve esbâb-ı subûtiyyeyi ve muhâkeme-ten tenvîr-i mes'eleye medâr olarak tehassûl eden husûsatî cem' ve zabıt ederler. Bu bâbda cüz'î lâ-kaydî mukaddes ve masûn'ü't-tâ'arruz add olunan hukûk-ı nâsın ziyyâ'ına sebebiyyet verir. Binâ'en-aleyh derecât mehâkimî zabıt ketebe-leri mâddî ve ma'nevî büyük bir mes'ûliyetin dâimâ taht-ı te'sîrine bulunurlar. Tarafeyin sözlerini âdetâ vûs'-i beşer fevkinde bir dikkatle ta'kib etmeye mahkûmdurlar. Ebnâ-yi beşerin tarz ve şive-i tekellümü mütehâlif bulunduğundan pek seri' söyleyenler, az söyle olunacak maksadı mu-kademât-ı bî-sûd içinde iğlâk edenler bulunur. Zabit kâtib-leri ise sözlerin ehemmiyetlisi ve ehemmiyetsizini tefrik için hakk-ı takdîri hâ'iz olmadıklaridan ratb ü yâbis hiç bir söz zâyi' etmemeye çalışırlar. Muhâkemenin tabî'iyyü'l-husûl olan hay ü hûyu içinde hey'etin bir çok su'âllerine ma'rûziyet altında mürâfa'ının nakîr ve kitmîr her cihetini, her safhasını zabıt etmeye i'tinâ ederler. Hâlbuki buna karşı mahkeme-i temyîz zabıt kâtibleri mahkeme-i temyîzde mürâfa'a cereyân etmediği cihetle tedkîkât-ı temyîziyye esnâsında hey'etin nezdinde yalnız kîrâ-at-i evrâk ile iştigâl ve ekseriyâ evrâkin mazmûnumu takrîr eden hey'etden bir zâtın netice-i tedkîkâtını mutazammin olan karârin esbâb-ı mûcibesini evrâki meyânına vaz' eder ve nâdir ahvâlde beş altı zâtın müzâkeresinden tahassul eden netice-i karârı yazar. Tanzîm-i zabıt ü i'lâmât meşgaleti ise her iki kısım mahkemedede mevâcûd olduğundan bu ciheti mevzû'-i bahs etmeye lüzûm yokdur.

Demek oluyor ki mahkeme-i temyîz zabıt kitâbetinde meşgaleten ehemmiyet-i zâ'ide ciheti vârid değildir. Belki esbâb-ı meşrûhadan nâşî derecât mehâkimî zabıt ketebesi mahkeme-i temyîz ketebesine mütefevvikdir.

Sâniyen şerefen âlı bulunmak ihtiyâl-ı gayr-i vâriddir. Zîrâ kânûn kuvve-i adliyyede yalnız mahkeme-i temyîzin baş mümeyyizlerini mehâkim-i sâ'ire ketebesinden şerefen âlı add ediyor. Ketebe-i sâ'ire için böyle bir esâs vaz' etmiyor. Hukük ve vezâ'ifde müsâvâtın asıl olması hasebiyle hilâfina sarâhat olmadıkça bu asilden tebâ'üd câ'iz değildir.

Sâlisen mücerred mahkeme-i temyîzde müstahdem olmak müdde'i-i umûmîlik vazifesini hüsn-i ifâ emrinde te'mîn-i muvaffakîyyet edemez. İ'tibârât-ı meşrûha nazara a-

linmiş olsa bile üç dâireye münkasem bulunmuş olan mahkeme-i temyîzin her şu'besindeki ketebeinin vukûf ve ittilâ'i o dâireye muhavvel vezâ'ife te'alluk eden ahkâm-ı kânûniyyeye münhasır olacağından semerât-ı matlûbenin iktitâf olunamayacağı tabî'îdir.

Râbi'an mahkeme-i temyîzin hukûk ve istidâ dâ'irelerinden kat'-ı nazar Ali Mürtezâ Efendi'nin ketebesinden bulunduğu mahkeme-i temyîz cezâ dâiresi yalnız cinâyet mevâddını temyîzen tedâkîk vazifesiyle mükellefdir. Binâ'en-aleyh bu dâirede zabit kitâbetinde bulunan bir zâtın vezâ'if ilcâsiyla vâkfî olacağı husûsât mücâzât-ı terhîbiyyeyi nâtik bulunan mevâdd-ı kânûniyyenin suver-i tatbîkiyyesile tarz-ı tefsîrinden ibâret olup bidâyet mahkemesi müdde'î-i umûmî mu'âvinligince ekseriyetle mûrâca'at edilecek olan mevâdd-ı kânûniyye cünha ve kabâhate mütedâir olmasına göre mûmâ-leyhin mücerred bu dâirenin zabit kitâbetinde bulunması intihâbî için medâr-ı tercîh i'tibâr olunamaz.

Hâmisen kitâbet kısmında hâkimiyet ve bu i'tibârda telakkî olunan menâsiba irtikâda nihâ'î bir mahkeme ketebe-sinin tercîhi silsile nazariyesine tevâfuk edeceğî teslîm olunmakla beraber bu faraziyenin kabûlü hâlinde o silsilenin îcâbâtına ittibâ' ile dâire-i müşârun-leyhâya mensûb zabit kâtibleri sunûfa münkasem ve her sınıfda ise gerek mektebden sûret-i neş'et ve gerek kidem-i hizmet gibi suver-i adide-i kânûniyye ile Ali Mürtezâ Efendi'ye mütefevvik zabit kâtibleri mevcûd olduğundan onlardan silsile i'tibâriyle müntehâda [348] bulunan zâtın tercîhi lâzım gelirdi. Mîr-i mûmâ-leyhin intihâb olunmasına nazaran bu nazariyenin dahi ta'kîb edilmemiş olduğu anlaşılmaktadır.

Kaldı ki mahkeme-i temyîzin hey'et-i umûmiyyesinde istihdâm olunması yine mîr-i mûmâ-leyhe derecât mehâkimi zabit kâtiblerinden fazla bir ehemmiyet te'mîn edemez. Çünkü hey'et-i mezkûrede de ifâ olunan vazîfe mahkeme-i temyîzin dâire-i husûsiyyesindeki vazîfenin tarz-ı ifâsına tamâmiyla muvâfıkdır. Hey'et-i müşârun-leyhâda da a'zâdan biri takrîr-i mes'ele eder ve ekseriyâ karârın esbâb-ı mûcibesi pusulasını birlikde verir ve nâdir ahvâlde hey'et-i umûmiyyede bulunan zabit kâtibi –ki her dâire nâmına o dâireye mensûb bir zabit kâtibi bulunur- on dokuz zâtın netice-i müzâkerâtını zapt eder. Re'yler istifâsâr sûretiyle birer birer işâret olunur. Binâberîn zabit müzâkerât kâtibleri için aslâ mûcib-i müşkilât olmaz.

Tafsîlât-ı meşrûha kâffeten müşâhedeye müsteniddir. Ma'a-mâfih vekîl-i müşârun-leyhin şu ifâdesi de muvâfîk-nefsü'l-emr değildir. Zîrâ mahkeme-i temyîz cezâ dâiresi nâmına hey'et-i umûmiyyede zabit kitâbeti vazîfesini ifâya Mekteb-i Hukûk'un on yedinci sene-i tedrisiyyesi me'zûnlarından Hüseyin Vehbi Efendi me'mûrdur ki yirminci sene me'zûnu bulunan Ali Mürtezâ Efendi'den iki üç sene mu-kadem mezûr dâireye intisâb eylemişdir. Hey'et-i umûmiyyenin esnâ-yı müzâkerâtında bazen berâ-yı istifâde efendi-i mûmâ-leyh Ali Mürtezâ Efendi'nin refâkat etmiş bulunmasının vekîl-i müşârun-leyhce pek mühim bir medâr-ı ihticâc olmak üzere meclis-i âlî-i millîde serd ü ityân olun-

ması hakîkât-i hâli bilenlerce pek garîb telâkkî olmuşdur.

Altıncı ki encümén a'zâsının müsellemi olan iktidâr ve talâkatın sebeb-i tercîh add olunması esâsıdır. Ma'lûmdur ki cerbeze ve talâkat gibi evsâf-ı zâ'ide bir zâtı yekdiğerine tercîh için mercûhların dahi cerbeze ve talâkatları bilinmek lâzım gelir. Henüz nezârete yeni giren me'zûnları tanıma-makda olduğunu beyân eden vekîl-i müşârun-leyhin intihâbda mûhmel bırakıldığı me'zûnîn-sâirede bu evsâf-ı zâ'idenin mevcûdiyet ve adem-i mevcûdiyyetini bilemeyeceği tabî'îdir. Zâten müşârun-leyh bu bâbda ikrâr-ı meşrûhuyla da mülzemandır. Encümende bulunan zevât ise ancak kendi dâirelerindeki me'zûnları mukâyese edebileceklerinden dâireleri hâricindeki me'zûnların bu kabîl meziyyât cihetinden müntehiblerinin mâdûnu bulunduguunu keşf etmelerinin butlânı zâhirdir.

Ma'a-mâfih mâdem ki intihâb mazbatasını tahtîm eden zevât cânîbinden müdde'î-i umûmîlik me'mûriyyeti için ta'rîfât-ı kânûniyye hâricinde olarak bu kabîl evsâf-ı zâ'ide emr-i intihâbda matmah-ı enzâr ittihâz edilmiş ve sebeb-i mûrâccâh olmak üzere kanâ'at-ı vicdâniyyeleri bu noktada temerkûz eylemişdir. O hâlde kendilerinin bi'z-zât bunu diğer müstahdem me'zûnlarda dahi taharrî etmeleri ve hattâ bu bâbda tarîk-i ihtiyâra tevessûl eylemeleri lâzım gelirdi. Hâlbuki bu meziyyâti aradıkları hâlde esnâ-yı intihâbda bu yolda hiç bir teşebbüslerinin sebk etmemiş olduğunu bugün talâkat ve cerbeze cihetinden dahi müntehab zâta hâ'iz-i rûchan kudemâ-yı me'zûnînin mevcûdiyeti gösterir.

Vekîl-i müşârun-leyhin altı esâsa ircâ' ile teşrîh olunan beyânât-ı sâlifesi esbâb-ı kânûniyye ve kavâ'id ve nazariyât-ı ilmiyye ile tedâkîk edilmiş olduğundan yine sözü müşârun-leyhe bırakıyoruz:

"Eğer münhal olan me'mûriyet a'zâ mülâzimliği olsa idi herkes bu vazîfeyi ifâ ederdi. Lâkin müdde'î-i umûmîlik vazîfesinin daha mühim olduğunu bir çok mezâyâya muhtac olduğu muhtâc-ı izâh degildir."

Hâlbuki müşârun-leyh daha bir iki dakika evvel bu vazîfe için "Dersâ'âdet bidâyet müdde'î-i umûmîliğinde bin kuruş ma'âşla ve âdetâ kitâbet derecesinde bir me'mûriyet" diyordu. Demek ki vazîfenin ehemmiyeti sırasına göre tezâyûd ve tenâkus etmekdedir. Akrabâ ve müntesibinden bir zâtı geçirmek lâzım gelince vazîfenin ehemmiyeti azalıyor. Müstehak zevât tâlib olunca onların ifâ edemeyeceği derecede kesb-i ehemmiyet eyleyor. Doğrusu isbât-ı müdde'â hâtrî için müdde'î umûmîlik makâmının a'zâ mülâzimlerinin vazîfedâr olduğu hâkimlikden daha mühim olduğu ifâdesini bu bâbdaki kavâ'id-i kânûniyye ve nazariyât-ı ilmiyyeyi bi-hakkın tedârîs edebilecek bir zât dan istimâ' eylemek mûcib-i te'essürdür. Ma'a-mâfih şu kadarını söyleyelim ki kânûn her hukûk me'zûnunu gerek a'zâ mülâzimliğini ve gerek müdde'î umûmî mu'âvinliğini ifâya mütesâviyen ehil farz etmişdir.

Bir hakkın isbât veya izâ'asında bi'l-fi'l sâhib-i re'y olan ile o re'yin husûlunu teshîl edecek olan zât dan hangisinin hey'et-i ictimâ'iyeye karşı daha mühim bir vazîfe ve mes'ûliyet tahammûl etmiş olduğunu takdîr etmek ve bunun öy-

le buyurulduğu gibi herkes tarafından yapılacak bir iş olmadığını anlamak uzun uzadıya düşünmeye tertîb-i mukadde-mât ile istinbât-ı netâyice müftekir olmasa gerekdir.

-mâba'dı var-

Mardinîzâde: Ebu'l-Ulâ

* * *

TERÂCİM-İ AHVÂL YÂD-I MÂZÎ

Muharrir-i fakirin Bâbîlik mesleğine ta'rîz eylediğiimi Abbas Efendi işitmış olduğundan bahs ile bana gücenmiş olduğunu haber verdiler. Kim bilir bu nifâk hangi müfsidin eser-i himmeti idi? Abbâs Efendi'nin şahsına muhabbetim faziletine hürmetim olduğundan hemen nezdine azîmet ile beyân-ı hâl ve hakikat eyledim. Esnâ-yi sohbetde şunu demişdim: Ma'lûm-ı faziletdir ki tasdîk ve inkâr ma'lûm ve mu'ayyen olan şeye te'alluk eder; meslek-i Bâbî henüz âmâmeye ifşâ edilmemiş olduğundan bence mechûl olan bir hâl ve keyfiyete i'tirâz etmek nasıl mümkün olur? Bu sözüme cevâben Abbas Efendi bir ifâde-i icmâliyye ile Bâbîliğin Mezhebi-i Şâfi'i'ye karîb bir meslek olduğunu beyân etti ve söz [349] amcası Mirzâ Subhiezel'in *Kitâb-ı Azîz*'e Arabca hâşâ nazîre yapmış olduğu vâdilerine münsâk oldukda: Amcam lisân-ı mâderzâdi olan Fârisîyi dûrûstce yazamaz, nerede kaldı ki fûrsân-ı me'âniyi, fusehâ ve bülegâyî açız bırakın Kelâmullah'a Arabca nazîre yapabilsin; onun heze-yâniyla Bâbîlerin cümleten ithâmî revâ midir dedi.

Biz Akkâ'da bulduğumuz müddetce Bahâullah Efendi müste'ciren ikâmet eylediği hânde münzevî olup cemâ'atden başka kimseye görünmez olduğundan cemâ'atin umûrunu Abbâs Efendi idâre eder idi. Abbâs Efendi'nin tavr u meşrebi tedâkîk olunursa şeyhâne olmakdan ziyâde siyâset-şinâs bir tarz ve hâleti andırıldığı nûmâyân olur. İran hakkında matbû'ât-ı ecânbîde bir makâle musâdîf-i çeşm-i dikkatı olunca sa'âtlere kemâl-i germî ile beyân-ı mütâlâ'a eder ve bundan o kadar mest-i huzûz olur idi ki bütün hâb u râhatını ona fedâ eyler. Bazen Arabca ve Fârisî makâleler yazıp Fransızca tercümeleriyle Avrupa matbû'âtına gönderdiği de olurdu. Hüsn-i sohbet ve mu'âsereti, kerem ve se-hâsi ile Akkâ'da kulüb-i âmmeyi teshîr eylemiş olduğundan ikâmet eyledikleri hânenin bulunduğu meydancığın karşısında selâmlık ittihâz kılınan mahalden ganî ve fakir müslîm ve nâ-müslîm züvvâr subh ü mesâ eksik olmaz. Misâfirlere lezîz çaylar, Şîrâz'ın a'lâ nefis tenbâkülerinden nargileler ik-râm edilir. Pek çok kere olurdu ki Abbâs Efendi hâric-i sûrda vâki' bostanlar içinde iştîrâ eylemiş olduğu bahçede bize ziyâfetler verir idi. Birlikde çikılıp tenezzûhler, ta'âmlar edildikden sonra yine birlikde kal'aya avdet olunurdu.

Esnâ-yi sohbetde etfâl-i cemâ'at müşâ're ederler idi. Şöyle ki çocuğun biri ezberden Fârisî bir beyt okur, beytin harf-i revîsi ne ise diğer bir çocuk sadrı o harfden bir beyt bulup mukâbele eder, beyt-i sâñînin revîsi her ne vâki' o-

lursa üçüncü de evveli böyle bir beyt bulur ve helümme cerran: Meselâ birinci beytin kâfiyesi "mîm" ise diğer çocuk evvelki harfi "mîm" bir beyt okur, beyt-i sâñînin kâfiyesi "nûn" ise üçüncü çocuk evveli "nûn" bir beyt bulur, böyle böyle bir yetmiş seksen kadar beyit okurlar. Hâfiza-i etfâli bir takım eş'âr-âbdâr ile tarâvet-yâb etmek için ne güzel temrîn! Çocukların neş'esini tezyîd için bazen biz de müşâ'-areye katıldık, ama üçüncü dördüncü tekerrürde kalırdık.

Gerek cemâ'atin gerek etfâl-i cemâ'atin terbiyeleri hâkîkaten sezâvâr-ı takıldırdı. Çocuklara Kur'ân-ı Kerîm, Fârisî tercümeleriyle beraber ta'lîm edilir, mebâdî-i ulûm gösterilir, Fransızca okudulur. Âhâd-ı cemâ'atden bazıları marangozluk, doğramacılık gibi san'atlar icrâ eder, bir takımı buğday ve sâ'ire ticâreTİyle meşgûl olur. Keşkül be-dest olarak İran'dan kopup gelen bazı seyyâhîne Abbâs Efendi mikdâr-ı kâfi sermâye verir, isti'dâd ve kâbiliyetine göre san'at veya ticâretle meşgûl eder. Mutâvâ'at etmeyenlerini dâire-i cemâ'ate takrib etmez.

İran'da Bâbîlik yüzünden taraf taraf fiten ve vukû'ât zu-hûra gelmesine ve gitdikçe ahvâl kesb-i vehâmet eylemesine mebnî vaktiyle Mirzâ Bahâullah Efendi'yle birâderi Mirzâ Subhiezel tâbi'leriyle birlikde hükûmet-i İrâniyye tarafından hâric-i mülke çıkarılmaları üzerine hükûmet-i seniyye-i Osmâniyyece Bağdad kendilerine ikâmetgâh tensîb edilmiş ve dârû's-selâmin İran'a hem civâr olması hasebiyle bunlar orada İrâniyân arasında Bâbîliği havza-i İran'dan daha ziyâde bilâ mâni' ve mezâhim tevsi'a koyulmuşlarsa da Bâbîler'in böyle hudûd-ı İrâniyye'ye karîb bir mahalde bulunmaları İran mesâlhîne muzir görünmesiyle devlet-i müşârun-ileyhâ tarafından olunan iltîmâs üzerine hükûmet-i seniyye bunları an-cemâ'atin Edirne'ye gönderir. Edirne'de bulunmaları dahi devletce münâsib görülmeyerek ahîren oradan Mirzâ Subhiezel Kıbrıs'a, Mirzâ Bahâullah Efendi Akkâ'ya kaldırılmış ve her ne sebebe mebnî ise ahadü-hümânnın etbâ'ından bazıları âharın bulunduğu mahalle sevk edilmiş. Lâkin iki birâder arasında hâric-i cemâ'at için henüz ma'lûm olmayan esbâbdan dolayı şiddetli buğz ü ud-vân olup bu hâl tabî'i iki tarafın mûrîdân ve etbâ'ına da sârî olduktan başka günden güne şiddetini artırmış olduğundan Bahâullah Efendi etbâ'ından bazıları Mirzâ Subhiezel cemâ'atinden Akkâ'da bulunanlarını biz daha Akkâ'ya gitmeden evvel katî etmişler. Bu husûsdan dolayı hattâ Bahâullah Efendi bile hükûmet-i mahallîyece taht-ı isticvâba alınmış, Bahâullah Efendi'nin isticvâbında hâzır bulunanlar kendisi-nin gâyet selîs ve fasîh Arabca tekellüm ettiğini söyleler idi.

Mâ-hasal, nefs-i nâtiķa-i cemâ'at olan Mirzâ Abbâs Efendi'nin rûy-i beşûsu ve gönülleri firîfte eden câzibe-i güftârı kendisiyle mülâki olanlarda bir hâtira-i mübtesime bırakmamak mümkün değildir. Ve Bâbîlik hakikatte neden ibâret olursa olsun emzice-i İrâniyâna göre maksada vusûl için bir seri' ve nâfîz vesîle olup maksad-ı aslı zevâhir-i hâlden istidlâlîme nazaran Safevîler gibi şeyhlikden şâhîga geçmekdir.

Râkimü'l-hurûf ba'de bu'din Dersa'âdet'e gelip de yerleşdiğim zaman Bâbîlige ve ale'l-husûs Abbâs Efendi'ye dâir meşhûdât ve hissiyâtımı Dersa'âdet'de ikâmet gûzîn bazı

mütehayyizân-ı Îrâniyân'a hikâyeye etmiş ve eyyâm-ı ahîrede Bâbîlerin nefsi Îrân ile Belucistân'da ve Hindistân'da tekes-sür eylediğini ve hattâ Bâbîlik Amerika'ya kadar tevsi'-i hûdûd edip oralarda da beyne'n-nasârâ intişâra başlamış olduğunu ilâve eylemiş idim. Ağzımdan "Bâbî" lafzi çıkar çıkmaz muhâtabîn-i kirâm ol kadar galeŷâna geldiler ki âdetâ kûşâde bir hevâ birden bire kararip ra'd u berk ile müterâfik şiddetli bir yağmur nûzûl etmiş gibi meclis-i sohbet bir hay ü hûy-i cedel ile seyl-i hurûşan içinde kaldı.

Bu zâtları bir tarafa bırakalım, vakтиyle Dersa'âdet'de neşr olunan Fârisî Ahter gazetesi erkân-ı tahrîrinden ve mül-gâ Meclis-i Ma'ârif a'zâsından Mehdî Efendi gibi bir edîb-i hakîkât-şinâs bile cûş ü hûrûşa geldi, [350] o üstâd-ı sühân ki muharrir-i fakîr tarafına ne kadar teveccûhü olduğunu çeşme-zâr-ı fazl ü kemâlinden reşha-pâş-ı iltifât olan şu neşide-i garrâ irâ'e eder:

Ey efsah ü eblağ-i emâsil
Vey merci' ü melce'-i efâzîl

Ey hazret-i Hakkî-i hünerver
Vey ârif-i nükte-senc ü fâzîl

Esrâr-ı belâgatinle dilden
Oldu şübhât-ı cebr zâ'il

Bu müşkili halle çok savaşdı
Eslâfdan âlimân-ı âmil

Göstermediler bize muhakkak
Bu bahsde bir metin delâ'il

Sad şûkr ki hall-i müşkil etdi
Zâtın gibi bir hakîm-i kâmil

Hallâl-i meşâkil-i belâğat
Keşâf-ı gavâmîz-ı mesâ'il

Ey nâm-ı tu zîver-i zebânhâ
Vey yâd-ı tu zînet-i mehâfil

Bir tuhfe ki eylemişdin ihsân
Bu abd-i kemîne oldu vâsil

Ol hedye-i can-bahâya dersem
Şâyestedir ahsenü'r-resâ'il

Âcizdir anın teşekküründen
Bu bende-i bî-zebân ü câhil

Sen kendi büyülügünle etdin
Bunca beni iltifâta nâ'il

Ben kande o iltifât kande
Billah degilim o lûtfa kâbil

Hakkâ beni mahv-ı sırf kıldı
Zâtındaki ol nigû hasâ'il

Dünyâda görülmemiş bu aslâ
Bir katreye bahr ede (temâyül)

Ya hîfz-ı cenâh birle hurşîd
Bir zerreye eyleye tekâbûl

Yâ Rab bu ne hilm ü ne tevâzu'
Yâ Rab bu ne ilm ü ne fezâ'il

Tasdî'i bırak du'â kil Ahter
Bu hayr-ı du'âdan olma gâfil

Eltâf-ı celîlini Hudâvend
Etsin sana her zamanda şâmil

Olsun bize çok mü'ellefâtın
Zîb-i yed ü zînet-i enâmil

Sonra Mehdî Efendi bana: Siz Bâbîlige dâir Akkâ'daki zevâhir-i hâli hikâyeye ediyorsanız ben de size şu kitabın Bâbîlige müte'allik muhteviyâtını ve tâhâkîkât ve tedkîkâtını irâ'e ederim diyerek yanında bulunan bir kitabı verdi. Bu kitab, Îran reis-i hukemâsı Mirzâ Muhammed Mehdî Hân'ın 1321 sene-i hicriyyesinde Misir'da tab' edilmiş *Miftâhü Bâbî'l-Ebâvâb* nâm Arabca bir eseridir.

Mü'ellif-i kitab, Bâb telkîb olunan mü'essis-i meslek Mirzâ Ali Muhammed'in nübûvet iddiâsına kiyâm eylemiş olduğunu söylüyor. Mütenebbî-i mezkûr ile bazı ecille-i etbâ'înin terâcim-i ahvâlini ve bunların bu sahifelerde nakl ü hikâyesinde hâme-i tahrîrin ibâ eyleiği akvâl ve mu'tekidâtını an'anesi ve bazı vesîkaları ilâvesiyle yazıyor. Bâb'ın gûyâ üslûb-ı Kelâmullah'a taklîden söylemiş olduğu bazı acâ'ib ve garâ'ib ibâreler de zîr etmiş. Kitabı okuyunca mündere-câtını cerh ü ibtâl edecek silâh-ı müdâfa'a ya mâlik olmadığından lâl ü ebkem kaldım. –bakıyyesi var–

BEREKETZÂDE: İSMÂİL HAKKI

MEKTÜB

Sirâtimüstâkîm'in son nûshasındaki "Yâd-ı Mâzî"de Akkâ'ya dâir i'tâ buyurulan ma'lûmât sırasında "Kâbiri" suyu hakkında ez cümle: "Bereket versin biz orada iken hûkmet-i mahalliyyenin bir hayli müddet hâb-ı girâne dalmış olan azm ü himmeti uyandı da hâricden taş künkler getirdilerek su kemâ-fi's-sâbık şehrâ kadar isâle edildi" fikrası müsâdîf-i nazâr-ı âcîzânem oldu.

Bu himmet-i meşkûre sırf peder-i merhûme râci' olmasına ve hâk-i pâyînizle son teşerrüfümde ise Akkâ'ya dâir bazı nukât su'âl ve istiknâh buyurulmasına binâ'en tenvîr-i eflâk-ı âflîlerine hizmet eder ümîdiyle Kâbirî suyuna dâir de ber-vech-i zîr arz-ı ma'lûmâtı vecîbeden add eyledim.

Pederim Mustafa Ziyâ Paşa merhûm Akkâ'ya muvâsalatında Kâbirî suyunu Akkâ'ya celb ve isâle eylemek üzere senelerden beri teşkil edilmiş bir komisyon bulmuştu. Zâhiren suyu bir an evvel Akkâ'ya celbe me'mûr olan işbu komisyonun hakikat-i hâlde re'is ve kâtibi bu yüzden almakda oldukları zamm-ı ma'âşdan ve yerilerden mürekkeb a'zâsi da her biri mâlik oldukları kırkar ellişer merkeble her gün Ni'meyn nehrinin acı suyunu kasabaya taşıtarak fukarâ-ı ahâlînin o sâyede bir çok parasını der-ceb etmekden mahrum kalmamak için işi sürünçmede bırakarak ilâ mâshaallah tatvîl ve ta'vîka çalışdığını tâhrik etmesi üzerine, ilk icrâ'âtı komisyonu lağv ettirmek olmuş ve kendisi bizzât nezâret ederek beş altı ay zarfında ve "Yâd-i Mâzî"de işâret buyurduğunuz vechile Behce'den Akkâ'ya kadar olan kısmını da cesîm taş künklerle ikmâl ve isâleye muvaffakiyet husûle gelmişdir.

Mustafa Nâdir

* * *

HADÎKA-İ FIKRİYYE

Camille Flammarion *Tabî'atte Hâlik* nâmındaki eserinde diyor ki: "Her zaman eslâfımızın Zât-ı Bârî hakkındaki fikirleri, bulundukları devrin seviye-i ırfâniyle mütenâsib idi."

Hâl bu merkezde olur, aklın Cenâb-ı Hakk'ı tâvsîf için bulabileceği her vasif, onun makâm-ı samediyetinden merhalelerce, dünyalarca aşağıda kalırsa, daha doğrusu aradan az bir vakit geçip de azamet-i İlâhî'yi nâtilik olan ilim, biraz daha terakkî ettiği zaman mazîdeki akıl ile tasavvur edilen evsâf, müstakbeldeki aklın huzûrunda en vâpesin bir derekeye inerse artık nasıl olur da insan, Kemâllullah'ın bütün kemâlâtın fevkînde olduğuna i'tikâd etmez? Nasıl olur da Zât-ı İlâhî'sini bize karşı mestûr bulunduran perdeleri şu kısa akıl ile kaldır Maya hücüm etmenin affolunmaz bir cûr'et olduğunu, her fitrat-ı selîme sâhibine düşen vecîbenin ise vücûd-ı Bârî hakkındaki hiss-i vicdânîsiyle iktifâ ederek, zâtını idrâk husûsundaki aczini ikâra münhasır kalacağını anlamaz?

İste İslâm'da tenzîh-i Bârî bu sûrettedir ki diyânet-i fitriyye ashâbı da sırru'l-esrârı meşîk-ı ervâh u envâri söyle dursun, mahsûs olan maddenin sırrını ihâta iddiâsının bile bir cehl-i şeyn-âver olduğunu ulûm-ı tabî'iyyeleri delâletiyle gördükden sonra, aynı nokta-i tenzîhe rûcû' etmişlerdir.

[351] Flammarion, azamet-i İlâhî'den medhûs olarak onu tahâdîde cûr'et eden ukûle tezyîfler yağıdırıyor: "Allah'im ne büyüsün! Acaba kimdir o mütecâsîr ki en evvel sana isim vermeye kalkışmışdır? Acaba kimdir o gâfil, o mecnûn ki en evvel seni bir ta'rîf ile ifhâm hülyâsına düşmüştür? İlâhî, ilâhî! Ey kuvve-i nâ-mütenâhî! Ey rahmet-i gayr-ı mahdûd! Ey lâ-nihâye-i ulvî! Ey ukûlün idrâk edemeyeceği zât-ı kibriyâ-penâh!"

Akl-ı beşerin te'âlîsi alâ'iminden adderek asr-ı hâzır ulemâsının mübâhî bulundukları bu tenzîh felsefe-i dîniyye için

yeni bir hatve-i terakkî değil midir? İşte bu tenzîh Cenâb-ı Sîddîk'in ¹ (العَزِيزُ عَنْ دُرُكِ الْأَدْرَاكِ) tarzındaki i'tirâf-ı arifâne-siyle Hazret-i Ali'nin şu hasbihalini tekrardan başka bir şey değildir:

"Öyle bir kâdir-i kayyûmdur ki evhâm müntehâ-yı kibrîyâsını idrâk için ileri doğru atıldı; şâibe-i hayâlden pâk-dâmen olan efkâr-ı cihân gayb-ı lahûtisinin a'mâkına yetişerek onu bulmak istedikçe; kulûb, mâhiyet-i sifâtına ittilâ' sevdâsiyle välibâne dolaştıkça, ukûl sifâtın geride kalacağı bir gâyete vararak zâtını idrâke çalıştıkça... O bunların hepsini geri çevirir de pûyân oldukları şebistân-ı mehîb-i gaybtan kurtulmak için yine onun merhametine ilticâ ederler. Bu azm ü ikdâmin gâyesinde bir dest-i kahr u ceberûtun alınlarına dayanarak kendilerini ric'ate mahkûm eylediğini görüler de artık öyle birtakım tekellüfat ile tahayyülât ile Bârî te'âlâyı idrâk kâbil olamayacağını, hattâ en âlî fikirlere de onun celâl ve azametini takdîr için en hafif bir hâitura bile hutûr edemeyeceğini i'tirâf ederler.

İste müslümanların Zât-ı Hâlik'i, mahlûka müşâbeheden kat'îyen tenzîh husûsundaki akîdeleri budur ki beşer, hakîkat nâmına hayâl ile meşbû' bir çok edvâri dolaştıktan, bütün ukûbâti iktihâm ettikden sonra bu gâyete varabilmişdir.

Şimdi sözü bitirmezden evvel bir de akâ'id-i zâhiremizin huzûr-ı ilimdeki mevkî'ini göstermemiz îcâb ediyor. Zîrâ ilim ile dinin, rûhun şu iki arzusunun tefevvuku mes'lesi hayat-ı ictîma'yye-i beserle uğraşanların yegâne meşgalesi olmuşdur. Vakî'â ashâb-ı edyândan bir hayli zevât edyân ile aklı birbirine tatbîk teşebbüsünde bulundular, lâkin bu müşkil işin altından kalkamadılar, her taraftan kendilerini teşyî' etmekde olan hay ü huy-i istihzâdan bin belâ ile kurtularak hiç sesleri duyulmayacak bir kûşe-i hafâya çekildiler.

Ama, dîn-i mübîn-i İslâm'a gelince insanın âlem-i ulvî ile cihân-ı süflî, yâhud âlem-i rûhâni ile cihân-ı cismânî arasında müsterek olarak gerek terakkîyat-ı suverîyyede, gerek te'âliyât-ı ma'nevîyyede en âlî nazarların bile takdîr edemeyeceği bir gâye-i kemâle vüsûle müstâ'id bulunduğu, Cenâb-ı Hak tarafından bizi o gâye-i fevkâ'l-hayâle ısal edecek bir takım mevâhib-ı sâmiyye, idrâkât-ı âliyye ihsân buyurduğunu, bütün avâlim-i tabî'iyye ve rûhaniyyenin dest-i kudretimize müsahhar olduğunu Kitâb-ı semâvîsinin lisâniyle sarâhaten beyân etmekde olan bir dînin ulûm-ı tabî'iyye mu'âriz olması, yâhud her ne sûretle olursa olsun onları tezyîf etmesi kat'îyen tasavvur edilemez.

Bir din ki ashâbina ² (الحكمة ضالة المؤمن يأخذها إذا وجدها)، اطلب العلم من المهد إلى (خذ الحكمة ولا يدرك من أى وعاء خرجت) tarzında emirlerde bulunur, onun ilme mu'âriz olması, hikmetle çarpışması mümkün değil, akla sı gamaz.

¹ "Aczi idrâk, idrâkin ta kendisidir" anlamındadır.

² Metinde sehven (إذ) yerine (انـي) yazılmıştır. Suyûfi, Câmi'u's-Sagîr 9784'de farkıyla. Ayrıca benzer şekilde İbn Mâce, Sünen, Kitâbü'z-Zühd 15.

Evet, vâki'â İslâm, müslümanlara câzibe, dâfi'a, imtisâl kânunlarını, zevâyâ-yi küreviyye bahislerini, kat'-ı nâkîs, kat'-ı kâfi mesâhalarını ta'lîm için gelmemiştir. Lâkin bu gibi hayatı dünyeviyyeye te'alluk eden mesâ'ilî te'allûme teşvik için, erbâb-ı inâd ve gafleti, ashâb-ı atâleti ikâz için gelmiştir. Cenâb-ı Hak¹ وَكَائِنٌ مِّنْ أُتْقَانَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمْرُونَ (عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُغَرُّضُونَ) buyuyor.

Ulûm-i tabî'iyyenin menâbi'ini te'emmûl edecek olursak, hasîsa-i akl ü hisde buluruz. Akli ele alırsak İslâm onun mertebesini o derecelerde yükseltmişdir ki ümem-i mütedeyyine târihinde misline tesâdûf edilemez. Hattâ³ الْدِّينُ هُوَ (العقلُ وَلَا دِينٌ لِّمَنْ لَا عُقْلٌ لَهُ) hadîs-i şerîfinde sarâhaten anlaşılacığı vechile aklı îmânın medâri, yakının esâsi sûretinde telakkî eylemişdir. Bununla da iktifâ etmeyerek kulübün itmi'nân bulması, ezhâna evhâm ve zünûn girmemesi için, usûl-i dîniyyemizin akla tatbîkini emretmiştir: يا ایا الناس⁴ (اعلَمُوا عَنْ رُبِّكُمْ وَتَوَاضَعُوا بِالْعُقْلِ تَعْرَفُوا مَا أُمْرِتُمْ بِهِ وَمَا نَهَيْتُ عَنْهُ). Hadîth Âhiretteki sevâbin mikdârını da, herkesin dünyadaki derece-i aklîyle nisbetle bulundurmuştur.

Hattâ ele alırsak, az evvel söylediğimiz vechile aklı bu kadar nüfûz ve iktidâr vermiş olan İslâm'ın, hissin ahkâmına ehemmiyet atfetmemesi tasavvur olunamaz.

İslâm, zan ve vehmi -ki hisse muârizdir- kat'îyyen mahkûm eylemiş, ashâb-ı zünûn ve evhâmi en büyük inzârât ile tehdîd ettiği gibi yanlarına yaklaşmayı da nehyetmiştir. وَإِنْ (تُطْعِنُ أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضْلُّوكُ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنْ يَتَبَعُونَ إِلَّا الضُّلُّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا بَخْرُصُونَ) Sonra his tarafından verilecek hükümlerin münâkaşa ve cidâl kabul etmeyeceğini takrîr ederek mahsûsâtda mu'ânedeye kalkışnlara öyle tekâdlîr yağıtlımsıdır ki bunlara ancak vehme tapanlar dayanabilir.⁶

İşte ulûm-i tabî'iyyenin iki menba'ı olan his ile aklın nazar-ı İslâm'daki mevkî'i budur ki dinin bunları ne kadar ibcâl etmekte olduğu görülmüyor. Ümem-i sâ'irenin hükm-i hayâle münkâd oldukları bir zamanda -akâidi huzûr-ı mahkeme-i aklă çekerek muhâkeme etmek, insanın ateşte yakılmak suretiyle ihlâkını mü'eddî bir rafz, bir dalâl şeklinde telakkî olunurdu- İslâm müslümanların nazarında his ve aklın mevkî'ini bu sûretle tâhkîm eylemişdir. İslâm'da kavânîn-i akl ü hisse mutâbik gelmeyen bir akîde yokdur. Aksini iddiâ eden varsa sîdk-ı müdde'âsına bir bürhân-ı mübîn getirsin de görelim.

İşte İslâm'ın gerek akâ'idinin safvet ve nezâheti, gerekse kavânîn-i hilkate mutâbakatından, ihtiyâc-ı besere muvâfatından dolayı felâsife-i asır tarafından dîn-i fitrî-i tabî'i ad-dolunan diyânet-i cedîde ile münâsebet ve mülâyemeti bu derecelerdedir.

Hele bu dînin sâlikleri tarafından gösterilen himmetler sâyesinde meydan alan terakkîyat-ı maddiyeye gelince târih-i edyân, hangi dinde olursa olsun, bunun bir misline te-sâdûf etmemiştir.

[352] Bu din ufak bir kavme gönderildi. O kavim ise medeniyete düşmanlığı o dereceye vardırmıştı ki bedevîliği eşkâl-i ma'îset-i insâniyyenin en mükemmel zanneder, hattâ daha ileri giderek, muntazam evlerde oturmak, kaleelerle, hisarlarla mahfûz şehirlerde sâkin olmak ancak Acemlerin, Rumların kabul edebileceği bide'ât-ı seyyî'e cümlesindendir derdi.

Lâkin aradan yirmi seneden pek de ziyâde bir zaman geçmedi ki bu kavmin uruk ve a'sâbına evvelki rûhundan pek başka bir rûh, pek başka bir hayat sereyân etti, daha bir asır bile mûrûr etmeden kemâl-i şan u şevket ile erîke-i celâl ve azamete yükseldi, evvelce ismini bile bilmediği bir çok memâlikî yararak örber tarafa geçti, bu âlemde kendisi için hiç bir mu'ânid-i mükâbirin inkâr edemeyeceği âlî bir mevkî temin etti.

Fransa'nın sâbık ma'ârif nazırlarından meşhûr Drovî târihinde diyor ki: "Bütün Avrupa ahâlisi zalâm-ı cehl içinde yuvarlanarak ziyâ-yi ma'rifeti ancak işne deliğinden görevbilmekte iken bir de âfâk-ı İslâmiyet'ten bir nûr-ı mübîndir parladı, ilim, edeb, felsefe, sanayî' şu'leleri gâyet şâ'sâ adâr bir sûretde tecelli-sâz oldu. İşte o zaman Bağdat, Basra, Semerkand, Şam, Kayrevan, Gîrnata, Kurtuba gibi memleketler muhît-i ma'rifetin en büyük merkezleri idi. Ümem-i sâ'i-reye ma'ârif buralardan intîşâr etti. Avrupalılar kurûn-ı müttavassitâda bunlardan birtakım keşfiyat ve sanayî' igitnâm ettiler ki âtîde beyân olunacakdır..."

Müverih, müslümanların bütün mu'âmelât-ı beseriyyedeeki tekaddümelerini zikrederken diyor ki:

"Ticârete gelince, Arablar buna her zaman büyük rağbet göstermişlerdir. Sonraları muhît-i saltanatlari Fransa ile İspanya arasındaki Pirene dağlarından Hind'in aksâ-yi şîmâlindeki Himalaya cibâline kadar tevessü' edince artık Hindistan'ın en büyük tüccârı oldular.

"Zirâ'ata gelince, bir nazîrleri daha görülmemişdir. Çünkü o muhrik güneşin altında o vâsi' tarlalara hayat getirerek o kadar mâhirâne tevzî' etmek iktidârı Arablardan başkasında olamaz. Arabların meleke-i fellâhati, İspanyalıları bugün bile Fransa zûrrâ'ına nûmûne-i imtisâl olacak bir hâle getirmiştir.

"Sanayî'de ise Arablar Romalıların o vâsi' memleketlerine girince bütün sanayî'i öğrendiler, hattâ en mâhir sanatkâr oldular."

Müverih, Arabların si'a-i saltanatlari hakkında da şöyle söylüyor: "Arabların mülkü zuhûr-ı İslâm'dan i'tibaren yüz sene zarfında -şîkârını yakalamak için kollarını açan azîm bir devin uzanmasını andırır bir tarzda- alabildiğine imtidâd ederek aksâ-yi Hint'ten Pirene dağlarına kadar dayandı ki binyediyüzelli-binsekiz yüz fersah arasında bir tûl arzeden bu kadar azîm bir mülk düvel-i mâziyyeden hiç birine müyesser olmamışdır."

¹ Yûsuf, 12/105.

² Yûnus 10/101.

³ Benzer şekilde, Suyûti, Câmi'u's-Sagîr 8546.

⁴ Gazâlî, İhyâî Ulûmîddîn, Kitâbü'l-Îlm.

⁵ Enâm, 6/116.

⁶ Necm, 53/12.

Fransa akademisi azasından Sedyo, târihinde diyor ki:

“Kabâ’il-i müteşettite-i Arabî bir maksada hâdim, yek-dil bir cemâ’at hâline getiren Cenâb-ı Pegamber’ın zuhûrun- dan sonra enzârda bir ümmet ayân oldu ki cenâh-ı mülkü İspanya’daki Taj nehrinden Hint’teki Ganj nehrine kadar imtidât ediyordu. İşte bu ümmet Avrupa’nın, leyle-i cehâlet içinde bulunduğu bir zamanda şahrâh-ı reşâd ve hûdâda ref-i me’âlim-i medeniyyet eylemişti.” Müverrih daha sonra diyor ki:

“Bunlar kurûn-ı mütevassitâda ümmem-i sâ’ire arasında ulûm ile temeyyüz etmişlerdi. Avrupa’nın nizâmını, asâyişini herc ü merc eden barbar istilâsı sebebiyle kit’ânın üzerine çöken vahşet bulutları hep Arabların himmetiyle sıyrılıp gitmiştir. Arablar ulûm-ı kadîme menâbi’ini de tahâriye bezl-i himmet ettiler. Hem yalnız buldukları hazâin-i ma’rifeti muhâfaza ile iktifâ etmediler, bir taraftan tevsi’ ve ikmâle çâşararak havârik-ı fûnunu te’emmûl için yeni yeni usûller keşfettiler.”

Müverrih daha sonra Humboldt’un şu sözleriyle istihsâh ediyor:

“Cenâb-ı Hak kavm-i Arabî Fırat sevâhîliyle İspanya’daki Vadî-i Kebîr arasında münteşir bulunan ümmetler beyninde esbâb-ı temeddünün intişârına vâsita olmak üzere yaratmıştır. İşte bu ümmetler ilmi, medeniyeti hep Arablardan almışlardır. Çünkü Arabların başkalarına hiç benzemeyen, kendilerine has olan bir tabi’atları vardı ki bütün âlem üzerinde büyük bir te’sîr icrâ etmişdi. Arablar nâs ile ihtilâta tahammûl edemeyen Benî Israil’e taban tabana muhâlif idiler. Zîrâ Arablar başka akvâm ile muâmelâtta bulunurlardı. Şu kadar var ki ihtilât sebebiyle tabi’at-ı asliyyelerini değiştirmez, Arabyetlerini hiç unutmazlardı.

Almanlar fütûhatlarından pek çok zaman geçmedikçe nâ’il-i temeddün olamamışlardı. Arablar gittikleri yere medeniyeti de beraber götürürler, kondukları yere medeniyeti de iskân ederek dinlerini, ulûmlarını, lisânlarını o pek meşhûr olan şiirlerini, nâs arasında neşreylelerdi... Öyle ise sadede ric’atle deriz ki sadâ-yı şöhretleri Avrupa-yı Nasrânî’ye vâsil olduğu zaman Arabların tefavvuk ve rûchân-ı aklîleri bizce tasnîf ve ihtiâr’ eylemiş oldukları âsâr ile sâbitdir. İşte bu hal başkalarının da dediği gibi Arabların bizim ustâdımız olduğuna bir hüccetdir ki itirâfdan aslâ çekinmeyiz.”

İste İslâm’ın maddiyât ve ma’nevîyat i’tibâriyle hâli. Artık bundan sonra daha ne isteriz? Şu fasilda bûrhân ile isbat ettik, gözümüzle gördük ki beser, günden güne bizim akâ’i-dimize, yaklaşmaktadır, sonra anladık ki bizim dinimizin te’sîrât-ı harika göstermiş bir dîn-i medenî olduğuna bizzat ulemâ-yı garb şehâdet etmektedir, daha sonra öğrendik ki dinimiz, piş-gah-ı terakkisinde dikilmek isteyen mâni’alarla, akabelere rağmen gâyet müdhî bir tarzda intişâr etmiştir.

O hâlde bizim için âlemin ustâdı, müreibbîsi oldukları Sedyo, Dervoy, Homboldt gibi meşâhirin şehâdetiyle sâbit olan o eslâf-ı günânin hakîkaten ahlâfi bulunduğu isbât etmekten başka yapacak bir iş kalmamışdır.

Acaba bir zaman gelecek mi ki müslümanlar öncelerinde durmakda olan kavânîn-i hayatı atf-ı nazar-ı iltîfât etsinler de bugün düşmüş oldukları mezlâka-i idbârdan kemâl-i sür’atle kalkarak, vaktiyleecdâdları nasıl âleme şan vermiş ise, bunlar da ümmem-i hâzıraya dehşet-resân olsunlar? Ne’am.¹

-son-

Muhammed Ferid Vecdi
Mehmed Âkif

Ahmed Sâkî Bey Matba’ası

Ebu'l-Ulâ

¹ Sâd, 38/88. Yazıyı “Bir süre sonra onun haberini(n doğruluğunu) öğreneceksiniz.” meâlindeki âyet ile bitirirken, tasdik ve dua niye-tine, âyetin önüne “evet” anlamındaki Arapça “ne’am” kelimesinin yazıldığı anlaşılmaktadır.

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbâî Caddesi
İdâre-i Mahsusâ

SIRÂTIMÜSTAKİM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukük ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

İhtâr: Mesleğimize muvâfik âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnuniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbîdîn - H. Eşref Edîb

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	60	30
Vilâyâtta	80	40
Memâlik-i ecnebiyyede	80	40

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:

10 Temmuz 1324

Dersa'âdet'te Nûshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alımr.

Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

25 Mart 1909

3 Rebî'ulevvâl 1327

Perşembe 12 Mart 1325

İkinci Cild - Aded: 49

[353] MÜLKÜ MUHÂFAZA ESBÂBI

أَقْمَنْ بِسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونُنَّ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ أَذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا
فَإِنَّهَا لَا تَعْمَلُ الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَلُ الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ¹

Allahu zülcelâl birçok akvâmî helâk etdi, birçok kabâili yeryüzünden kaldırdı, birçok memleketleri târumâr eylesi. Bir taraftan da adl-i İlâhîsi bir milletin yerine diğer millet getirmekde, her an başka başka insanlar yaratmaktadır. Cenâb-ı Hak öyle bir hakîmdir ki rahmeti gazâbına gâlibdir. Her bir amel için bir cezâ tertîb etmiş, kemâl-i hikmeti ile her hâdice bir sebeb tayin eylemiştir. ²(وَلَا يَظْلِمْ رَبُّكَ أَحَدًا). Efâl-i İlâhîsi hiçbir zaman mahrûm-ı hikmet değildir, kendisinden hiçbir zaman abes sâdir olmamışdır.

Cenâb-ı Hak insanlara dünyanın her tarafını gezerek selef ve halef hakkında câri olan ahkâm-ı âdile-i sübâhaniyyesini görmelerini, bu temâşâdan ibret alarak evâmir-i celîlesine itâ'at etmelerini, şerâyi'-i sâmiyyesinin çizdiği dâireyi geçmeyerek dünya ve âhirette hayır ile, sa'âdet ile feyz-yâb olmalarını emretmiştir. ³(فُلَّ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ).

Kimin düşünür kafası, görür gözü, muhâkeme eder aklı olur da hâdisât-ı âlemi tetebbu' eder, milletlerin inkilâbatını düşünür, mâzideki kavâfil-i beserîn târihine dalar, Cenâb-ı Hakk'ın Kitâb-ı mübîninde bize beyân buyurduğu vakâyî'den ibret alırsa her türlü şübheden âzâde olarak şu hakikate hükmeder: Hiçbir millete, hiçbir müsîbet, hiçbir belâ gelmemiştir ki o millet hudûd-ı İlâhîyi tecâvûz etmek, evâmir-i âdile-i İlâhiyyeyi bir tarafa bırakarak şen'atın gösterdiği doğru yoldan sapmak, ahkâmını tahrifte bulunmak, kelimât-ı

Hudâ'yi hevesâtına göre te'vîl eylemek sûretille kendi kendine zulmetmiş olmasın.

Gazânın, ihtilâf- mevâsimin, tebeddül-i hevânimiz mizâclarda bir eser-i zâhiri bulunmak muktezâ-yı takdîr olduğu gibi a'mâl-i insâniyyeden, etvâr-ı beserden her amelin, her tavrın da hey'et-i ictimâ'iyyeye bir te'sîri bulunması hikmet-i İlâhiyye icâbindandır. İşte bunun içindir ki hikmet-i İlâhiyye insanlara hudûd ta'yîn etmeyi, hayır ile şerrin, nef ile zararın ayrılması için ahkâm takrîr eylemeyi icâb etmiş, peygamberler göndermiş, kitablar indirmiştir. O halde o evâmir-i İlâhiyyeye muhâlefette bulunan, nefsine zulmederek dünyada zillet, âhiretde azâb çekmeye istihkâk kesbetmiş olur.

Mü'essirât-ı tabî'iyyenin edvâr-ı inkilâbât-ı hayâtiyyeye olan te'sîrindeki esbâb bir tabîb-i mâhire bile zâhir olamaz. Lâkin ahvâl-i beserîyyenin hey'et-i ictimâ'iyyeye olan te'sîrine gelince bunun sırrına vukûf, basîret kör olmadıkça, her sahib-i idrâk için o kadar güç bir şey değildir.

Görmüyor musun, Cenâb-ı Hak mesâlih-i âmmede ittifâkı, menâfi-i külliyyede ittihâdi, kuvvet kesbetmeye, bu hâyat-ı fâniyyeyi mes'ûdâne geçirmeye, ulkâda bir hayr-ı ebedîye nâ'il olmaya sebeb kilmiş, bilâkis muhâsemâti, münâza'âti za'if düşmeye, her türlü menfa'at-ı dünyeviyeyi, her türlü sa'âdet-i uhreviyeyi istihsâlden âciz kalmaya, ni-hâyet akvâm-ı sâ'irenin pençe-i esâretinde inlemeye illet eylemiştir. Gerek kabâil-i mâziyyenin, gerek akvâm-ı hâziranın ahvâline nazar-ı im'ân atfeden bir adam; maraz-ı kalb ile, [354] amâ-yı basîrtle musâb olmazsa o zaman ⁴(وَلَا قَاتَلُوكُمْ بِعَجْلَةٍ جَمِيعًا) emr-i İlâhîsindeki sırrı, ⁵(نَهْيٌ إِلَيْكُمْ فَقْتَلُوكُمْ بِتَدْهِيَّتٍ) nehy-i İlâhîsindeki hikmeti idrâk eder. Âyet-i kerîmedeki rîh, câh, azamet, nûfûz ma'nâlarındadır.

¹ Hac, 22/46.

² Kehf, 18/49.

³ Enâm, 6/11.

⁴ Âl-i İmrân 3/103.

⁵ Enfâl, 8/46.

Kendilerine i'timâd etmek doğru olmayan adamlara inanmayı, bel bağlamayı Cenâb-ı Hak âsâyişin bozulmasına, hâlin fenâlaşmasına sebeb kılmışdır. Bir kimse tutmuş olduğu işi başa çıkarabilmek için, bilfârız öyle bir adama güvense ki, kendisiyle hiçbir münâsibeti yok, aralarında hâkîki bir cihet-i câmi'a, sahib bir râbita mevcûd olmadığı gibi, o mu'temed şahsin tab'ında, karşısındakinin hayrina çalışmak için bir sâ'ik de bulunmuyor. Şübhesiz böyle bir adamın tuttuğu iş ziyyân ile neticelenir.

Gözümüzün önündeki hâdisât, şâhid-i âdil olduğu gibi birçok aldanaların ahvâli de bizim için birer sened-i nâtîkdir. Amâ-yi basîret ile musâb olmayanlar¹ لَا تَتَخَذُوا عَدُوّي (أُولَئِنَّهُمْ بِالْمُؤْمَنَةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ لَا)،² (أَعْلَمُكُمْ أُولَئِنَّهُمْ لَثَغَرٌ فِي الْأَرْضِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ تَجْهِيلًا مِنْ ذُو نِكْمَةِ الْأَنْوَنِ لَا يَأْلُونَكُمْ حَبَالًا وَدُؤُوا مَا عَيْنُتُمْ قَدْ بَدَتِ الْبَعْضَاتُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ آyetleriyle diğer âyât-ı kerimedeki nehyin ne büyük bir sırra, ne azîm bir hikmete müstenid olduğunu vehle-i ülâda idrâk eder.

Her ferdin mensûb olduğu milletin efrâdi arasındaki mevkî'ine göre ifâfâsi üzerine farz olan bir vazife vardır ki bu dünyada mes'ûd bir hayat sürdürmek, âhiretde de kendisine iyi bir yer hazırlamak için o vecîbeyi ifâ etmesi elzemdir. Hâlbuki o tek bir kalbe mâlik bir insandır. Eğer himmetinin kism-ı a'zamını bir şeye sarf edecek olursa diğer şeyleri fevt etmiş olur. Eğer ezvâk-ı nefsaniyyesiyle uğraşır, nâz ü na'im içine dalar, Allah'ın verdiği ni'metlerle kendini kaybederse vezâ'ifinden gaflet etmiş, nefsine îrâs-ı mazarrat eylemiş oluduktan başka en büyük bir vebâl altında kalır; hem dünyada, hem âhiretde nasibi hüsârân olur. Hattâ zararı nefsine münhasır kalmaz da a'mâl-i seyyî'esinin te'sîrâtından civârındakiler de müte'essir olur. Onun fesâd-ı ahlâkı, onun târik-ı hakdan inhirâfi hemşehrilerinin de, vatandaşlarının da başını ateşe yakar.

İşte nâz u na'im içine dalarak vezâ'if-i hayatı, vezâ'if-i insâniyyeti unutanların hâli meydanda duruyor ki görmemek için kör, işitmemeç için sağır olmalı. Cenâb-ı Hakk'ın bize bunların ahvâline dâir beyân eylediği vakâyî'de ise en büyük ibretler vardır.

وَكُمْ أَهْلُكُنَا مِنْ قَرْيَةٍ بَطَرْتْ مَعْيَقَتَهَا فَتَلَكَ مَسَاكِنَهُمْ لَمْ تُشْكِنْ
مِنْ بَعْدِهِمْ إِلَّا قَبِيلًا وَكُنَّا نَحْنُ الْوَارِثُينَ³
حَتَّى إِذَا أَخْدُنَا مُتْرِفِهِمْ بِالْعَذَابِ إِذَا هُمْ يَمْرُرُونَ.
لَا تَجْهِيلُوا الْيَوْمَ اتَّكُمْ مَنْ لَا تُتَصْرُونَ⁴
ذَلِكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَفْرُحُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَمْرُحُونَ⁵

İşte bütün bunlar huzûra dalarak Cenâb-ı Hak tarafından ta'yîn olunan vezâ'ifi edâ etmeyeñerlerin avâkibidir.⁶ (وَمَنْ (أَعْرَضَ عَنْ ذَكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً طَنِّيَا وَخَسْرَةً يَوْمَ الْقِيَمَةِ أَعْمَى

İnsanın ilimden nasîbi pek nâcizdir, bu kadar bir ilim ile kendisine hâs olan menâfi'i bile ihâta edemez. Ne fevâ'i-dinin menâbi'-i asliyyesine muttalî olabilir ki onu elde etsin, ne de mesâ'ibinin gizlendiği yeri keşfedebilir ki ondan sakinsin. İnsan za'if yaratıldığı için Cenâb-ı Hak onu ebnâ-yi nev'inden isti'âneye irşâd ediyor.⁷ (وَجَعَلْنَا كُمْ شُعُونًا وَقَبَائِلَ (يَعْتَقَرُوا) Biz yardıma muhtaç, yardımciya müftakir yaratılmısız. Hâlik'ımız bizi te'âvüne, tenâsura sevkediyor.

Şimdi menâfi-i husûsiyye hakkında aklın vereceği hükmü bu tarzda olacak olursa artık Cenâb-ı Hak tarafından bütün bir milletin umûm dest-i idâresine tevdî edilen, milyonlarca halkın mukadderâtına hâkim olan bir şahîs hâkîmda nasıl olmak icâb eder, düşünülsün. Hiç şüphe yokdur ki böyle bir şahîsin meşverete, ukalâ-yi milletin re'ylerinden istifâdeye ihtiyâci bütün mesâ'isi, bütün tefekkûrâtı zâtına âid husûsâta münhasır kalan sâ'ir eşhâsdan tasavvur olunamayacak kadar fazladır. Bu ihtiyac dâire-i nûfûz ve saltanatıne kadar vâsi' ise o nisbetde şiddet peydâ eder.

Cenâb-ı Hak hatâdan ma'sûm olan Nebîyi muhteremine bile -ümmetini ta'lîm ve irşâd hikmetine mebnî-meşveretle emretmiştir:⁸ (وَشَارِرُهُمْ فِي الْأَمْرِ) Mü'minleri senâ ederken⁹ (وَأَمْرُهُمْ شُورِيَ بَيْنَهُمْ) buyurmuştur. Hangi basar vardır ki bu târik-ı müstakîmi görmez, hangi basîret vardır ki bu menhec-i kavîme sülük etmez?¹⁰ (أَفَلَمْ يَدْبُرُوا الْقَوْلَ أَمْ جَاءُهُمْ مَا لَمْ (يَأْتِ أَبِيَّهُمُ الْأَوَّلِينَ

Bir memleketin, bir milletin umûruna mütevellî olan adam nazar-ı im'âmini açacak olursa görür ki müdâfa'asını üzerinde aldığı bilâd, sûret-i dâimedede bir takım erbâb-ı tâma'ın hedef-i hûcumudur; tabâyi'-i beşerdeki hîrs, komşusu bulunan akvâmi her zaman memleketine yürüyerek elinden almaya, milletini rakabe-i esârete sokmaya, arâzîsinin mahsûlünü kendi efrâdının âğûş-ı istifâdesine atmaya tahrik ediyor. O hâlde gerek o velîyyü'l-emir için, gerek idâre-i memleketde kendisine müşârik olanlarla eyâlâtâdaki hükükkâm ve umerâ için, gerek kumandanlar için, hûlâsa bütün erbâb-ı re'y için hâricden gelmesi melhûz olan bilcümle âsâr-ı udvâni, bilcümle muhâcemât-ı ecnebiyyeyi def'e hazır bulunmak farz-ı ayn olur.

Eğer bu saydığımız adamlar esbâb-ı müdâfa'ayı hazırlamakda kusûr ederler, yâhud ecâbinin coşkun bir dere gibi memleketlerini baskmak isti'dâdını gösteren tama'larına bir set çekmek husûsunda gevşek davranışları, yâhud her ne sûretle olursa olsun kuvvetlerini, şevketlerini te'yîd edecek esbâba tevessülden geri dururlarsa hem memleketlerini, hem kendilerini helâke sevk etmiş olurlar.

Bu o kadar zâhir bir hâkîktir ki ahmak da anlar, hâkîm de; câhil de farkına varır, âlim de.¹¹ (وَأَعْدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعُتُمْ (Kelâm-ı İlâhîsindeki [355] izâh ve îbhâmin hikmeti işte budur. Cenâb-ı Hak bir taraftan kuvvet hazırlamak ile

¹ Mümtehine, 60/1.

² Âl-i İmrân, 3/118.

³ Kasas, 28/58.

⁴ Mü'minûn 64.

⁵ Mü'min, 40/75.

⁶ Tâhâ, 20/124.

⁷ Hucûrât, 49/13.

⁸ Âl-i İmrân, 3/159.

⁹ Sûrâ, 42/38.

¹⁰ Mü'minûn, 23/68.

¹¹ Enfâl, 8/60.

emrediyor, diğer taraftan o hazırlanacak kuvvetin derecesini tâkatın müsâ'adesine, zamanın iktizâsına, hûcûmından korukulan düşmanların hâline bırakıyor. Bu bir emr-i kat'i-i İlâhi'dir ki gâfilleri bî-dâr eder. Girîve-i hatâya sapanları yola getirir. ¹ (فَمَنْ حُلَّ إِلَّا فَأَنْهَوْنَ حَدِيبِيَا)

Her hak sahibine hakkını vermek, her şeyi mâ-vudi'a lehine sarfetmek, umûr-i memleketi erbâb-ı iktidâra tevdî' eylemek şübhesisiz mülkü siyânet edecek, kuvvet-i saltanatı, nüfûz-ı hükümeti te'yîd eleyecek, asâyiş-i memleketi hâlelden, efrâd-ı milleti emrâz-ı ictimâ'yyeden masûn bulunduracak tedâbîrdir ki akıl bedâheten buna hûkmeder. Zaten bu tarzda hareket, zemîn ü âsûmânın medâr-ı bekâsı, bütün mevcûdâtin esâs-ı intizâmi olan ve lisân-ı pâk-ı şerî'atden sûretinde emrolunan adlin muktezâsıdır. Şah-râh-ı i'tidâlden udûl etmek, istikâmeyi kaybetmek eczâ-yı âlemden herbiri için bâdî-i izmihlâl olacağı gibi zulüm de cem'iyyât-ı beserîyenin bâdî-i helâki olur. Bunun için adle tergîb, zulüm ve cevirden nehiy hakkındaki evâmir ve nevâhî Kur'ân-ı Kerim'de pek çokdur. Hele bu gibi evâmir ve nevâhî herkesden ziyâde hükkâma teveccûh eder.

Adl, öyle nezîh bir hikmetdir ki Cenâb-ı Hak ibâdîna o-nunla imtinânda bulunmuş, onu hayr-ı kesire mukârin eylemişdir. ³ (وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَبِيرًا) Adl, sıfat-ı İlâhiyyenin ecell-i mezâhirinden bir mazhardır: Cenâb-ı Hak hâkim-i adildir. Cenâb-ı Hak lâtîf ve habîbdür.

Arzı dolaşanlar, tevârîh-i ümmeli tetebebu' edenler, biraz basirete mâlik iseler görürler ki bir mülkün târumâr olması, bir serîr-i saltanatin devrilmesi ancak şîkâk veya ihtilâfin zuhûrundan, yâhud zîmâm-ı umûrun hiçbir vechile şayâñ-ı i'timât olmayan bigânelere tevdî'inden, yâhud meşveretden istinkâf ile re'ye istibdâd izhârinden, yâhud havza-i memleketi müdâfa'a, hârîce karşı kuvvet ihzâr eylemek husûsunda müsâmaha irtikâbindan, yâhud mesâlihin nâ-ehillere tesliminden ileri gelir ki bunların kâffesi adlin hilâfidir, cevrir. Bunların kâffesi kavânîn-i İlâhiyyeye karşı isyândır. Ahkemü'l-hâkimîn olan Allah, tabî'îdir ki bu isyâni cezâsız bırakmaz.

Âyât-ı Kur'âniyye'yi te'emmûl edecek, bilâd-ı İslâmiyye'nin başına gelen hâdisâtı nazar-ı ibrete alacak olursak görürüz ki içimizde evâmir-i İlâhiyyeden inhirâf edenler, Cenab-ı Hakk'ın bize gösterdiği, bizi işrâd eylediği sirât-ı müstakîmden udûl eyleyenler, aramızda hevesât-ı nefsâniyyesine, iltifât-ı seytâniyyeye uyalar var. ⁴ (ذلِكَ بَنَانَ اللَّهِ لَمْ يَكُنْ مُغَيْرًا نَعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ كُثُرٍ مَا يَنْفَسُهُمْ وَأَنَّ اللَّهَ سَبِيعُ عَلِيهِ).

O halde ümmetin rûhu, millet-i Muhammediyye'nin pîşvâsı olan ulemâ-yı râsihîne mütehattim bir vazife düşüyor: Erbâb-ı gaflete vezâifini ihtâr etmeli, kulûb-i nâ'imeti dinin ferâ'izinden haberdâr eylemeli, câhillere hakikati anlatmalı, âbâ-yı sâlifelerinin mazhar olduğu ni'am-ı İlâhiyyeyi bütün

efrâd-ı millete sayip dökmeli; tarîk-ı istikâmeyi sâlik oldukları takdirde Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine i'dâd edeceği sa'âdeti bildirmeli. Şâyet Hazret-i Peygamber'in ve ashâbinin sünnet ve sîretine rücu' etmeyecek olurlarsa uğrayacakları sû-i âkibeti onlara göstermeli. Nusûs-ı Kur'âniyye'ye muhâlif gelen her bid'atten, her fenâ' âdetten mücânebetde bulunmalarını söylemeli, akvâm-ı sâlifenin ahvâlini, şerâ'i İlâhiyyeden udûl ettikleri için başlarına gelen mesâ'îbi hikâyeyi etmeli..

Halkın bugün düşmüş olduğu ye'si izâle etmek de ulemâsının zimmetinde bir vazifedir. Bunun için onlara dâimâ va'ad-i İlâhiyyi ihtarâda bulunmalı: ⁵ (وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لِيُسْتَخْفَفُوهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُنَكِّسُنَّ لَهُمْ دِيَنَهُمُ الَّذِي أَرَتُصِّلُ لَهُمْ وَلَيُنَيِّدُنَّ لَهُمْ مِنْ بَعْدِ حَوْفِهِمْ آمِنًا)

İşte bu, ulemâ-yı râsihîn vazifesidir. Ulemâ-yı râsihîn ise müslümanlar arasında o kadar az değildir. Zannetmeyiz ki onlar da, min-tarâfîllâh mevdû' oldukları böyle kudsî bir vazîfeyi edâ husûsunda tekâsûl göstersinler. Zîrâ kendileri dinin emânetgâhi, şer'in penâhidırılar.

Misir Müftüsü Merhum
Şeyh Muhammed Abduh
Mütercimi Mehmed Âkif

* * *

ULEMÂ VE AVÂM

-mâba'd-

Zamanımızda talebe-i ulûmumuzun on beş yirmi sene zarfında ulûm-ı me'sûre ile ne kadar iştigâl edebildikleri herkesin ma'lûmudur, onun için burası safahât-ı tahsîliyyemizin son safhası hakkında uzun uzadıya tafsile lütûm görmüyorum. Fakat şurasını arz etmekden de kendimi alamıyorum: *Sahîh-i Buhârî* eslâf ve ahlâfcâ kadr ü kıymeti teslim olmuş, te'lîfi kendi hemşehrileri tarafından icrâ edilmiş olduğu hâlde, bir kaç sene evveline gelinceye deðin Buhâralılarca ve sâ'ir Mâverâ-yı Nehr ulemâsına durûs-i resmiyye sırasında konulmak bir tarafda dursun ismi bile meşhûr değildi.

Hü'lâsaten arz etmiş bulunduğu şu târihçeden anlaşılıyor ki bizim zamanımız dahi dâhil olduğu hâlde birkaç karn zarfında ulûm-ı me'sûre-i İslâmiyye'nin tahsîl ve temsîline hakkıyla i'tinâ edilmemiş, bunun netîcesi olarak mezâyâ-yı İslâmiyye, hakâ'ik-i mühimme-i dîniyye de tamam künhüyle anlaşılamamışdır.

İşbu kazîyyenin isbât ve izâhi için daha başka sebebler de vardır. Ez-ân-cümle sû'-i tefehhüm dahi şu mezâyâ-yı dîniyye ve bazı hakâ'ik-i İslâmiyye'nin hakkıyla anlaşılamamasında büyük bir te'sîr icrâ eylemiştir. İnsanlarda sû'-i [356] tefehhüm denilen bir haslet vardır. Bu haslet bir â'i-lenin, bir kabîlenin, bir kavmin, bir milletin efrâdi arasında o kadar büyük bir fark teşkil etmeyorsa da, â'ile, kabîle, hele ırk, kavmiyyet değişti mi insanlar arasında olan tefehhüm pek ziyâde gerginleşir: Her kavm, her millet kitâbe-i kâ'inâta

¹ Nisâ, 4/78.

² Nahl, 90.

³ Bakara, 2/269.

⁴ Enfâl, 8/53.

⁵ Nûr, 24/55.

kendi bildiği gibi ma'nâları da kendi kalıp ve isti'dâdına göre te'vîl eder. İsâbet ettiğine de inanır. Artık ondan pek de kolaylıkla vazgeçmez. İnsanları yek diğerine düşüren, aralarında mücâdeleler, mukâteleler, muhârebeler meydâna getiren, onların sa'âdet-i ictimâ'iyyelerini mahveyen, hülâsa insanların hâlâ dâire-i bedâvetden tamâmiyle sıyrılamamalarına sebebiyet veren şu fenâ hasletdir.

İşte İslâmiyet'in mezâyâ-yi hafîyye ve dakikası şu sû'-i tefehhüm perdesini parçalayarak meydana çıkamamışdır, hâlâ hakkıyla anlaşılamamıştır. Evet bu sû'-i tefehhümün İslâmlar arasında istediği kadar icrâ-yı nûfûz edebilmesi için evvelce arz ettiğimiz vechile ulûm-i me'sûreye hakkıyla i'tinâ edilmemesinin büyük, son derece te'sîri olmuşdur. İlâm-i kelâmda olan hilâfet mes'eleleri, halk-i Kur'ân, sîfât bahisleri, havâric gürültüleri hep şu haslet-i mezmûmenin netâ'ic-i muzîrasındandır.

Bir de şu arz ettiğimiz sû'-i tefehhümün daha ayrıca mu-kaddes perdelere bürünerek gizliden gizliye icrâ-yı nûfûz ettiği de hiss olunuyor. Bezîm-i makdis-i İslâmiyyet'de bütün ahkâm-i şer'iyyenin mercî'i edille-i erba'adır, yâhud daha ziyâde ta'mîk-i nazar edersek edille-i erba'amız ikiye rûcû' etmekle, usûl-i dîn olarak kitab, sünnet bâki kalırlar. Bunları da nusûs diye ta'bîr ederiz, bu sûretle iş daha ziyâde basitleştir. Demek oluyor ki, İslâmiyet'de bütün ahkâm-i şer'iyyenin esası nusûsdur. Böyle de olmak lâzım gelir. Fakat şu insanlarda bulunan haslet-i mezmûmenin bu husûsda te'sîrleri görünüyor: Biz zâhiren nusûsa mûrâca'at ediyor, bir hükmü anlıyoruz. Fakat o hükmü biz kendi isti'dâdimiza göre, kendi liyâkat-ı fikriyyemize göre doğuruyoruz. Bu hükmün maddesi her ne kadar nâs ise de onu yoğuran bizim isti'dâdimiz, ona bir şekil veren de bizde olan kalibdir. Fîr-i âcîzâheme göre bütün ihtilâf-ı mezhebiyyenin menše'i burasıdır. Fi'l-hakîka bu noktayı îzâh etmek için bazı ulemâ-yi kirâm dört, bazları sekiz sebeb bulabilselerdir. Evet bu da doğrudur. Fakat bunlar esbâb-ı karîbedir; esbâb-ı zâhiredir. Asıl bunları idâre eden, bunları tevlîd eleyen esbâb bizdedir. Zâten âlem hâriç hakâ'ikle meşhûndur, burada hiç bir ihtilâf yokdur. Ortalığa ihtilâf çikaran bizim mütfâlâ'amız, onu tevlîd eden biz, bizim isti'dâd-ı nefsimizdir. Binâ'en-aleyh bazı mezâyâ-yi İslâmiyye ve bazı hakâ'ik-i hafîyyenin hakkıyla anlaşılamamasında bu cihetin de pek büyük te'sîrleri olmuşdur. Zâten ihtilâf da bu mes'elenin hakkıyla anlaşılamasından başka birsey değildir.

* * *

İslâmiyet'de henüz anlaşılamamış cihetler bulunduğu gibi, anlaşıldığı hâlse hakkıyla hazm ve temsîl olunmamış noktalar da eksik değildir. İbâdâtımızda, mu'âmelâtımızda efâl ve harekâtımızda, ahlâkımızda bir çok noktalar vardır, ki İslâmiyet'in oraya ne nazarla bakdığını tamâmiyle bildiğimiz ve anladığımız hâlse, biz hiç bir vakit kendi düşünemizden vaz geçmemişizdir.

Düstûr-ı İslâmiyet olan Hazret-i Kur'ân "Mutakîn"¹: **الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيَعْلَمُونَ الصَّلَاةَ وَمَا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ (بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالآخِرَةِ هُمْ يُوْقِنُونَ** diye tasvîf eylemişken, biz de bu âyet-i celîleyi hergün okuduğumuz, ma'nâsını anladığımız hâlse, ehl-i takvâyi, ehl-i tasavvuf zannederiz. Muttekî olmak için de mutasavvif olmak lâzım geldiğine inanırız. Böyle de amel ederiz. Biz namaz kılarız; ma'lûm harekât ve sekenâti icrâ ederiz. Fakat kalb bilmem nelererde dolaşır. Bizde huzûr-ı kalb bulunamaz. Ulemâmız, hocalarımız, avâmımız hep böyledir. Hâlbuki Süfyân-ı Sevrî hazretleri huzûr-ı kalbden başka namazın adem-i cevâzına kâ'il oluyorlardı. ²**فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّيِنَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ الَّذِينَ هُمْ بِرَأْوَنَ (هُمْ تَرَأْوُنَ) (اَيَتِيَ الْحَسَلَةَ تَنْهَىٰ عَنِ) ۚ** ayet-i kerîmesi de Hazret-i Süfyân'ın sözünü te'yîd eyliyor. Diğer tarafдан Cenâb-ı Allah ³**إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ) (الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ** âyet-i celîlesiyle namazın, musallîyi fahşâdan, münkerden, bağyden, nehy eyleyeceğini ihbâr ediyor. Biz bu habere şüphesiz inanıyoruz. Fakat bununla beraber namaz kıldıgımız hâlse şu umûr-ı selâseden intihâ edemeyeceğimizi de görüyoruz. Bu da bizim için yakın, buna da inanıyoruz. Bu sûretle bizim kuvvetli bir te'âruzon altında kalma-mız icâb eder. Lâkin bizim zihnimiz bunu kabûl edemez: Bunun altından çıkmaya çırpinır. Fakat karşısında iki sedd-i âhenînî görür: Nass-ı Kur'ânî, hiss-i kat'î. Bir mü'min için haber-i İlâhî yakîn ifâde ettiği gibi, bir insan için hiss de ilm-i zarûrî telkin eyler. Bu hâlse şu te'âruzdan kurtulmanın yeğâne çaresi: "Mâdem ki şu umûr-ı selâseden intihâ edemiyorum, anlaşılıyor ki ben namazı Cenâb-ı Allah'ın emr ü irâde eylediği gibi kılımıyormuşum" demekden ibâretdir. Zâten işin doğrusu da budur. Hacci, hacı olmak, âleme karşı bir nûmâyîş yapmak için ederiz. Zekâti âmiller tarafından ta'cîz edilmediğimiz sûretde hiç vermeyiz. Câmi'lerde namazlardan sonra ellerimizi kaldırır, başlarımızı sallar du'a eder, niyâzda bulunuruz. Allah'dan "el-amân"lar ile imdâd isteriz. Mü'ezzinler de bağırsız, çığrırsı... Hâlbuki biz bu hâlin bid'at olduğunu da pek a'lâ takdîr eyleriz. Kur'ân-ı Kerîm'in ⁴**أَذْعُوا بِلْ وَجَدْنَا أَيَّاعًا كَذَلِكَ يَنْفَعُونَ** ayet-i kerîmesini dâimâ tilâvet eyleriz. Geçenlerde hutbelere dâir yazmış bulunduğum makâlelerde, zamanımızda hutbelerin çığırından çıkarılmış bir tarz-bida'îye takrîb edilmiş olduğunu arz etmişdim. Fakat kimin umûrunda.. Bid'at olursa sanki kıyâmet mi kopacak, deniliğinde gibi ulemâmız tarafından sükûnetle geçiştirildi. Biz zâten hep böyleyiz; ulemâmız da, avâmımız da hep bir bîcim... Bid'atmış, [357] harâmmış... Âbâ veecdâdimiz yapmışlar değil mi?.. O hâlse că'izdir. ⁵**وَهَكَنَا وَجَدْنَا آبَائِنَا** demeye alışmış...

¹ Bakara, 2/3-4.

² Ma'ûn, 107/5-6

³ Ankebüt, 29/45. Metinde sehvân âyetin devamına Nahl Sûresi 16/90. âyet yazılmıştır.

⁴ A'râf, 7/55.

⁵ **(فَأَلْوَا بِلْ وَجَدْنَا أَيَّاعًا كَذَلِكَ يَنْفَعُونَ** "Hayır, ama biz babalarımızı böyle yaparken bulduk, dediler" meâlindeki Şuarâ Sûresi 76. âyet'e işaret edilmektedir.

Bu kizb, nemîme, riyâ, hased, kibr, tesvîf, hîkd, teşâ'üm... İslâmiyetçe harâm, ahlâk-ı mezmûmeden olduğunu pek a'lâ biliriz. Fakat bununla beraber bu gibi ahlâk-ı fâside ile ittisâf husûsunda hiç bir kavm ü milletden geride değiliz. Şu ahlâk-ı mezmûme bütün kuvvetiyle bizde icrâ-yi şekâvet eder.

Bunları yazmadan maksadım, günâhlarımızi saymak değil, belki dîn-i mübîn-i İslâm'dan bazı mühim noktaların hâlâ hazm ü temsîl olunmamış olduğunu herkesin teslim edeceği misâller ile, irâ'e etmekdir. Yoksa günâhlara dâir bir istatistik tertîb edecek değilim..

Bu mes'eleyi izâh edebilmek için şu hâlin esbâb-ı hafîyesini araştırmak îcâb eder. Binâ'en-aleyh fikri mes'elenin mebâdîsına, gizli köşelerine doğru tevcîh eyleriz. Burada bizim fikirlere tesâdûf eden cihetlerden, sebeblerden birincisi kâbiliyet-i kavmiyyemiz, ikincisi terbiye-i milliyemizdir. İşte şu ki sebebdır ki bizde İslâmiyet'in bütün mezâyâsıyla hazm olunmasına mâni' olmuş ve olmaktadır. Fakat emînim ki bu mutâlâ'a bir çok kimselerin hoşuna gitmez. Lâkin doğru olduğunu da inkâr edemezler. Onun için hoşa gidip, gitmek benimçün müsâvîdir. Zîrâ maksadım izhâr-ı hakîkatdır.

Şimdilik şu kâbiliyet ve terbiyemizin bütün safahâtını tahlîl ederek irâ'e eylemek pek kolay bir iş olmadığı gibi, zemîn ve mevzû'umuz da öyle bir tafsîlât i'tâsına müsâ'id değildir. Ve ma'a-zâlik mevzû'umuzun izâhi için lâzım gelen safhalarını taharrî etmeksızın de olamaz. Esnâ-yi taharrîde zihnimiz tarafından uzanan gûş-ı tecessüs safahât-ı kâbiliyetimizden mes'elenin mebde'i olmak üzere bir haslet tevkîf eder. O da: Bizim nefsimiz, rûhumuz tarafından intibâ'ât-ı hâriciyyeye karşı ibrâz edilen bir lâ-kaydılık ve lâ-ubâlîkden ibâretdir. Zâten bizde, kavmimizde bu haslet-i rûhiyyenin vücûdu âdetâ bedâhet derecesine varmışdır. Bizde olan bütün âsâr, bütün harekât, umûm fi'âlimiz bu hâlet-i rûhiyyenin vücûduna lisân-ı hâl ile şehâdet eyler, bu lâ-ubâlî, lâ-kaydî olan rûh tarafından idâre edilmekde olduğunu âleme i'lân eder. Fakat bizim bundan haberimiz yok. Şu kadar ki aramızdan birisi meydâna çıkıp da şu hâlden berâ'etimizi isbâta kalkışabilir.

Nasıl ki geçenlerde mütefakkirlerimizden birisi bizde olan şu hâlet-i rûhiyyenin bazı âsârına îmâ eylemişlerdi. Fakat bu îmâ bizdeki gibi müte'essifâne değil, mûtfehirâne vu-kû'a gelmişdi. Onun için bu söz ortalkda kîyl ü kâli mûcîb oldu. Bazı kimseler bunu reddetdiler, fakat yalnız yanlış olan iftihâri değil, rûh-ı mes'eleyi de, hakikati de reddeyle diler. Lâkin bu bir hakîkatdır, reddetmekle, inkâr etmekle, hiç ihfâsi mümkün olabilir mi?! Eğer biz ba'demâ böyle acı hakikatleri iştîmek istemez isek, şu âlemde bırakduğumız âsârî, kendimiz dahi dâhil olduğumuz hâlde hepsini silmeli; yâhud rûhumuzu böyle ârizalardan, marazlardan temizlemeli de bir daha böyle acı hakikatlere ma'rûz kalmamak yolunu ihmâr eylemeliyiz!

Bizim terbiye-i milliyemizin güzel, sâf, mu'tedil cihetleri olduğu gibi binlerce senelik muzahrafâta mahal olmuş damarları da yok değildir. Bugün en müttekî, en âlim dediğimiz zâtlardan başlayarak, en âdî avam-ı nâsa, en aşağı ağa-

lara gelinceye deðin hepsinde öyle gizli fakat sâlhûrde damarlara tesâdûf olunur ki uçlarının Türkistân-ı kebîr sahrâlarına kadar giderek kumlar arasında kaybolduğu görülür.

Bugün terbiye-i milliyemiz ahlâk-ı İslâmiyet'den, beraber yaşamakda bulunduðumuz akvâmin, muhîtin bize, ruhûmuza infâz ettiði seciyelerden mürekkeb bir halîta şeklin dedir. Fakat esâsî, yâhud doğru bir ta'bîrle mürekkebât içinde ekseriyet teþkil eden kısmı her hâlde bir seciyye-i mevrûsedir. İşte halîta şeklinde olan terbiye-i milliyemizin devâmi da şu uzakdan uzaða gelen damarlar vâsitasıyla tedvîr olunmakdadır. Binâ'en-aleyh bizim icrâ etmekde bulunduðumuz mâddî ve ma'nevî ef'âl, harekât hep binlerce sene evvelisi ölmüş gitmiş âbâ veecdâdımızın rûhları tarafından sevk edilmekdedir.

İste bütün şu arz ettiðimiz mülâhazalardan anlaşılıyor ki, bizim kâbiliyyet-i kavmiyyemiz, terbiye-i milliyemiz, dîn-i mübîn-i İslâm'ın bütün mezâyâ ve ledünnîyatını hazm ve temsîl etmemize mâni' olmuş ve olmakdadır.

* * *

Fakat şurası da muhakkakdır ki kâbiliyet-i kavmiyye, terbiye-i milliyeye, daha da umûmî bir ta'bîrle bi'l-umûm ilhâmât-ı ırkıyye bizim için bir fitrat, bir tabî'atıdır. Biz âdetâ bunların esîriyiz. Bizim için rûhumuzu bu esâretden kurtarmak pek müşkil, son derece güçtür. Fakat emîn olmalıyız ki her hâlde uzun bir terbiye, sürekli bir tehzîb rûhumuzu bütün bu kasâvetlerden, mahsûriyetlerden tathîr ve tahlîs ederek ma'kûl olan terbiye-i insâniyye ve İslâmiyye ile tezyîn eyleyebilir.

Fikrime göre ulemâmızın, hocalarımızın şu hâl-i tabî'î ve fitrîmizi kemâl-i dikkatle taht-ı murâkabede bulundurarak rîfî u mülâyemette, zavallî insâniyyeti şu ırk, asâbiyyet boyunduruklarından kurtarmak, terbiye-i İslâmiyye ve insâniyye ile aşılamaya çalışmak başlıca vezâ'iflerindendir. Zâten bir çocuk için müreibbî ne ise bir kavm, bir millet için de ulemâ ve hocalar öyledir. Bir müreibbî nasıl ki çocukda olan kuvâ-yi nefsâniyyenin inkişâfatını taht-ı murâkabede bulunurur; o kuvâının yevmen fe-yevmen neşv ü nemâ bulmasını teshîle gayret eyler; çocuğun rûhunda iyiliğe doğru bir meyl görürse onu takviyeye çalışır. Fakat fenâlige doğru bir arzu hiss ederse; hemen onu neşv ü nemâ bulmadan sönüdmeye, irşâda gayret eyler. İşte ulemâ da, hocalar da aynı müreibbî gibidirler. Kavmin, milletin [358] kuvâ-yi nefsâniyye ilhâmât-ı ırkıyyelerinin ilcâ'ât ve cereyânlarını nazar-ı dikkate alarak iyi cihetlerinin tenmîyesine, kötü cihetlerinin imâtesine çalışır, rûh-ı milletden tefessûh etmiş eskîmî damarları temizleyerek yerine saf, ceyyid olan İslâmiyet, insâniyet tohumlarını zer' eyler. Muktedir, tecrübe bir müreibbînin taht-ı terbiyesinde büyütlenen bir çocuk nasıl ki rûhen cismen sağlam olarak yetişir, hür, müstakîl, müteşebbis, fa'âl, halûk olarak hayâta girer, ilerlemeye başlar. Cenâb-ı Allah da kendisini hayra muvaffak eyler. Artık nâ'il-i sa'âdet olur. Vazîfesini bilir, onu hüsn-i ifâ eyler ulemâya mâlik olan bir kavm, bir millet de öylece sene be-sene maddeten ma'nen tâze bir hayat kesb eyler; nûrlu bir istikbâl içinde

vâsi' bir zemîn ihmâr eyler; mes'ûd olurlar. Artık hayatı dün-yeviyye ve uhreviyye onlarındır.

Fakat, fakat te'essüfler olsun! Şimdi biz zavallılar için öyle rûh-i akvâmin terbiyesine âşinâ, vazîfesini bilir, onu hüsni-ifâ eyler ulemâ ve hocalar bulmak kâbil mi?! Bizde şimdilik öyle ulemâ yok. Bu gidişimizle daha yakın bir istikbâlde dahî ye'isden başka bir şey de görülmüyor. Şu makâlemde arz etmiş bulduğum mülâhazalar hep, bizde artık âdetâ ulemâ kalmamış olduğunu gösteriyor. Zâten o mu-kaddimeleri, o mülâhazaları şu maksadı izâh için serd eylemişdim.

Evet, bizde elbiseleriyle, sûretleriyle imtiyâz etmiş bir nevi' eşhâs mevcûddur; bunlara ulemâ denilir. Ben kendim de bu sınıfın içine dâhilim, fakat bilmeliyiz ki biz ulemâdan değiliz. Bizim avâmdan farkımız yokdur. "Nasara yensuru" çekmekte, yarımla yurum Arapça anlamakla âlim olunmaz. O büyük eslâfin hâlini göz önüne getiren onların terâcim-i ah-vâline vâkif olan kendimizi onların vârisi demeye dili var-maz. Bilhassa şimdî kendimizle avâmımızın rûhlarını tahlîl ve mukâyese etdikden sonra ulemâya vâris olamayacağımız, doğrudan doğruya avam-ı nâsından olduğumuz meyda-na çıkar. Zîrâ beş altı kelimecik Arapça'yı sildikden sonra zihnimizde rûhumuzda, terbiyece, tehzîbce, fikirce, ahlâkça bir fark kalmıyor. O evvelce arz ettiğimiz İslâmîyet'in bazı mezâyâsi, bazı dekâ'iki avâmımızca ma'lûm olmadığı gibi hocalarımızca da henüz bilmememişdir. Bazi hakâ'ik-i İslâmîyye'nin avâmımızca hakkıyla hazm olunmadığı gibi, ule-mâmımızca da öyledir... Hocalarımızın pîşdâr-ı avâm olduğu, kendilerine mahsûs bir meslek-i ma'nevîleri olmadığı da pek a'lâ meydâna çıktı.

İşte makâlemin neticesi de bundan ibâretdir.

* * *

Belki bu sözlerim kendini ulemâdan hesâb eden bazı zevât-ı kirâmin hoşlarına gitmez; belki düçâr-ı i'tirâz da olur... Peka'lâ olsun; ye'is yok. Maksadım hakikatin mey-dana çıkışmasıdır. Yaklaşık biliyorum ki böyle bir zehâbda bulunan herkes, şu arz ettiğimiz tahlîli kendi zihinde icrâ edebilir. İşte o vakit emînim ki kendinin avâmdan bir farkı olmadığına kâni' olur. Me'mûldür ki bu sûretle yanlış bir iddi'âya kapılmış olduğuna tevbeler ederek tekrar çalışmaya, hâlini İslâha başlar. Zâten şu acı sözleri yazmadan maksadım da budur.

Makâlemin evvelinde arz etmişdim. Yanlış anlamayınız, ricâ ederim. Bu mütâla'a ekseriyete bakılarak yürüdülmüşdür. Bazı müstesnâları olabilir; olmasını da arzu ederim.

* * *

Bilemiyorum ahâlî mi terakkî etmiş de ulemâmız derecesine gelmiş. Yâhud ulemâmız mı tedennî etmişler de de-reke-i avâma kadar inmiş, seviyeleri birleşmişidir. Zann ederim ki her iki tarafın da yardımı olmuşdur. Fakat her hâlde avâm tarafından olan ekseriyet nazar-ı i'tibâre alınırsa, ule-mânın onlara karşı daha ziyâde tekarrüb ettikleri, git gide

gâye-i emelleri (idealleri) gâ'ib ederek mağlûb oldukları seviye-i fikriyyelerinin hâl-i tevâzûne geldiği anlaşılıyor.

Evet, bâdî-i nazarda avâmin, ahâlinin seviye-i irfânları, seviye-i ahlâkileri, ulemâ derecesine gelmesi güzel gibi gelir. Fakat iş, hakikat-i hâl göründüğü gibi değil. İşin içinde fenâ cihetler de var. Zîrâ bundan anlaşılıyor, ki ulemâmız bu hâle gelmişler de, artık bundan geçemeyecekler bu hâl onlar için bir hadd olmuş; artık fikren, terbiyeten, ilmen bundan daha yükselmek yok. Ulemâmızın fikri ezhân-ı avâmin teşkil eylediği kalıblara sağımsı... Hâlbuki şu hâl, inkirâz-ı ilmîden başka bir şey de değildir. İlim, fikir, terbiye dâimâ yükselmeli, dâimâ terakkî etmelidir. İlim, fikir, terbiye için hâl-i tevakkufda kalmak olmaz. Bir kavmin bu unsûr-ı ma'nevîleri tevakkufa uğrarsa o kavmin devre-i inhitâti başlamış demekdir.

İşte bunun için ulemâmız hiç bir vakit kendi mevkî'lerini böyle hâl-i tezelzüle bırakmamalı idi. Dâimâ yükselmeli, dâimâ yükseltmeye çalışmalı idi. Avâm, ahâlî de onları ta'kîb ederdi. Fakat hiç bir vakit onların seviyesine vâsil olamadığı gibi bir hudûd dâhilinde boğularak da kalmazdı. Onlar için de dâimâ bir ümîd-i terakkî, dâimâ bir tarîk-i te'âlî gözle-rinin önünde parlırdı.

Nerede o ulemâ-yı selef! –Yâ Rabb onlardan râzi ol-onlar hiç bir vakit rûhları, gâye-i emellerini kaybetmediler. Hiç bir zaman böyle derekelere inmediler. Silleler, dayaklar yediler, mahbeslerde menfâlarda ta'zîb olundular, asıldilar, kesildiler, fakat hiç bir vechile ideallerinden ayrılmadılar, maksadlarından zerre kadarını bu belâlardan kurtulmak için kurbân eylemediler; bunlara karşı dâimâ sabırla, azm ü me-tânetle cevâb verdiler.

Kazanlı Halim Sabit

* * *

[359] BİR YÂD-I SİYÂH

Tâ çocukluk zamanlarında benim
Âşinâ-yı muhît-i neş'em olan
Çehrelerden –ki şimdî pek çogunu
Sildi dest-i adem-nişân-ı zaman-
Biri vardır ki dâimâ sezerim
Tayf-ı şeb-renk-i hâtrâtını... bu
Sadefî renk-i ibtisâm ile bir
Her zaman mübtesim-i siyâhidir.

Onu kızgın güneşler altında
Sürünен bir zavallı à'ilenin
Koparıp sîne-i şefikinden
Ufk-ı mâ'isi bitmeyen engin
Bir denizden hemen aşırılmış da
Bize satmışdilar. O anda da ben
Yoktum ancak dokuz yaşında bile
Eğlenirdim onun lisâniyle.

Şimdi pîşinde yokdu bâdiyeler,
Ne zemînde hurma gölgeleri,
Ne semâsında âteşîn bir şems.
Hergün az çok sônerdi dîdeleri.
Ona âfâkdan peyâm-âver
Îdi bâzen esen sıcak bir lems.
Duya bir çan sadâsı hasret ile
Deve bekler koşardı pencereye

Belki ömr-i mükevvenâta göre
Lahzadan add edilmeyen ve fakat
Bizi târâc ü kalb eden seneler
Daha on def'a etdi devr-i hayât
O vakitden beri o dîdelerle
Her geçen yıl bırakdı zill ü eser
Artık âzâd olup esâretden
Gitti bizden otur dedimse de ben.

Üç aç evvel tesâdûf etdim de
Anladım öksüren ciğerlerinin
Erimek, bitmek üzre olduğunu
Yine gülmüşdü, bir gülüş ki enîn,
Umk-ı kalbimde bükdü bir ukde,
Kim bilir şimdi gömdüler mi onu?
Rûhu hasretle titremezdi yine
O gömülseydi hurma gölgesine.
28 Teşînisânî 324

İbrâhim Alâeddîn

* * *

KONFERANS

Tedrisât-ı Umûmiyye Hakkında

Söyleyen: İsmâîl Bey Gaspirinski

Yazan: H. Eşref Edîb

-geçen nûshadan mâba'd-

Emînim ki meclis bendelerinden pek parlak bir lisân beklemez. Ben perişân ve kaba Türkçe söyleyorum. Ricâ ederim lisânımdaki pürz'lere bakmayın, asıl ma'nâya dikkat ediniz. İbtidâ'î tahsîlden, tahsîl-i umûmîden ve icmâlen mektebeden bahs edeceğim.

Târihe nazar edildikde görülür ki bu tahsîl-i umûmî hakkında pek az ma'lûmât var. Yalnız Avrupa'nın ilm-i tedris kısmında tahsîl-i umûmî ve mekteb hakkında iki re'y görüyoruz:

1. Tahsîl-i umûmînin Luter zamanında, yani Avrupa'da reformasyonun zuhûru esnâsında ortaya çıkıldığını iddi'â ediyorlar.

2. Fransa'nın büyük inkılâbına hamî ediyorlar.

Bu iki fikrin her ikisi bir dereceye kadar haklıdır. Fakat her ikisi de tamam değildir. Biraz sonra söyleyeceğim zaman anlaşılacakdır. Medeniyetin her bir kökü, başlangıcı şârk tarafında olduğu gibi tahsîl-i umûmînin de mekân-ı zuhûru şârkıdır. Bu fikir şârka doğmuşdur, sonra adım adım ilerliyerek te'âlî etmişdir.

En eski zamanlarda da mekteb ve tahsîl-i ibtidâ'î mevcûd olduğunu târih gösteriyor. Târihe nazar edilince Hind'de, Çin'de, Bâbil'de mektebin bulunduğu görülüyor. Bahâdehu bu fikir Mısır'dan Yunanistan'a, Yunanistan'dan Roma'ya intikâl eyleyerek, sonra da Roma harâbelerinde vücûd bulan Hristiyanlık âleminde görülür.

Fakat o devrelerde olan mekteb ve tahsîl-i ibtidâ'î bizim şimdî anladığımız tarzda değildir. Arada büyük fark vardır. Ez cümle o zamanlar yazı yazmak ve yazılan şey'i okumak – Çin'de olsun, Hind'de olsun, Bâbil'de, Mısır'da olsun – ahâlîye, millete âid bir şey değildi. Bu yalnız bir sınıfa mahsûs idi. Bir imtiyâz gibi idi. Öyle mekteb ve tahsîlin benî Âdem'in sa'âdetine hizmet eder bir âlet olduğu fikri yokdu. Belki ahâlîyi istibdâd altında tutmak için yalnız günâhlara mahsûs bir âlet idi. Pek çok zaman, otuz asır kadar bu hâl devâm etdi:

[360] Çin'de okumak yazmak ahâlîyi kullanmak içindî. Zâten o vakitler beşer, hukük-î insâniyyesine mâlik değildi ki. Her tarafdan istibdâd zincirleriyle bağlı idi. Velev ki meşrû' olsun, istediğini yapamıyor, hürriyete nâ'il olamıyor. Ahâlî kâhinlerin menâfi'î mahsûsalarına hizmet eder esîrlер idi. Bütün halk bir esâret-i umûmiyyeye zebûn olmuşdu.

Hindistan'da da böyle idi. İ'tikâdât-ı dîniyye ile ahâlîyi kullanmak fikri kâhinlerin en birinci vâsita-i tahakkümü idi. Dâimâ ahâlîyi ezmek için onların zîmâm-ı ma'nevîyyelerini, akîde-i vicdâniyyelerini elde etmişlerdi ahâlî okumak yazmak, öğrenmek hakkından mahrûm idi. Kâhinler ne derse ona inanacak, kâhinler hangi yolu gösterirse oradan gitmeye mecbûr olacak, irâde ve ihtiyârdan bî-nasîb bir sürü hayvan... İşte ahâlînin varlığı, hukûku böyle idi.

Bâbil'de olsun, Mısır'da olsun hep bu hâl-i esâret hükm-fermâ idi.

Yunanistan'a gelince orada cüz'î bir tegayyür görülür. Isparta da her ne kadar bu hâlde idiyse de Atina'da mekteb ve tahsîl başka türlü idi okumak ve yazmakdan başka biraz da terbiye-i fikriyye matlabı var idi.

Ma'a-mâfih burada da okumak, yazmak bir sınıfa mahsûs idi. O derecede ki o sınıfдан hâric bir kimsenin eline kalemlâması memnû' idi. Hattâ esnâfdan, yahûd tüccârdan birinin kitab okumak arzusunu izhâr etmesi günâh-ı kebâ'irden add olunurdu.

Tâ on altıncı asıra kadar her tarafda bu hâl devam etti. Bu husûsda müstesnâ olarak yalnız eski Yunanı görürüz ki, orada yazdırılmakla iktifâ edilmeyip biraz da ma'lûmât vermek, şâkirdanda terbiye-i fikriyye husûle getirmek matlâbinâ hizmet edilmiştir. Fakat ma'at-te'essûf dîn nazariyeleri Yunan'a işlemiş olduğundan o güzel mektebler yavaş yavaş munkarız olmuş.

Okuyup yazmak san'atının intîşârı pek yavaş yavaş olmuşdur. Bu betâ'ete şüphesiz okuma, yazmanın güçlüğü de sebeb oldu. Fi'l-hakika o mîh yazısını öğrenmek kolay bir şey değildi.

Bununla beraber o güc tahsili güzel kullanmışlardır. Bu güc yazı ile idi ki ilm-i hey'etde hayli terakkîyât gösterdiler.

Mih yazıları, dedim, şüphesiz ekseriniz işitmışsınızdır. Bâbilin mih yazısı en eski yazı add olunur. Cümle yazılarının esası gibi kabûl olunmuştur. Beş, on sene mukaddem Moğolistan kit’asında o granit kayaların üzerinde bir çok yazılar, nakişlar keşf olundu. İlîm-i elsine ulemâsı bunları görüp ne olduklarını anladılar, ve bunlara Orhun nâminî verdiler. Şekilde, tertîbâtda o Orhun yazılarının Bâbil yazılarıyla mü-nâsebeti olduğu zâhir oldu. Ve bazı ulemânın zannına göre Bâbil’e de mukaddemdir.

Ma'lûm ya Türkler bir çok vakitler âlem-i medeniyyetde çobanlık, çiftçilik ve her daim çapulculuk ile mahkûm olmuş bir millet idi. Şimdi târih ve âsâr-ı atîka bize açıyor, gösteriyor ki o çobanlar, o çapulcular âleme en ibtidâ'î yazayı vermişler. Rahmet o çobanlara. (Alkışlar)

Her nasilsa okumak –yazmak san’atı Yunanistan’dan Roma’ya geçti. Çiçeron’un târihine ve i’tikâdına göre mekteb öyle bir yerdi ki yazmak ve okumak orada tahsîl olundu.

Sonra Roma münkarız oldu, harâbeleri üzerinde Hîris-tiyan cem’iyeti vücûd buldukda her ne kadar eski Yunan’ın illeti bunlara da intikal eylemişse de ruhbân tarafından ya-ziya olan ihtiyâc takdîr edildiğinden tahsîl kabûl olunarak bir hayli mektebler teşkil etdiler. Onun için manastırlarda bir hayli te’sîsât vücûd buldu. Ma’a-hâzâ onlarda yine bir sınıfa, kilise ehline mahsûs bir şey idi. Ahâlinin bundan istifâdesi yok idi.

Kurûn-ı vüstânın son devrinde Avrupa’da Katolik âlemi büyük bir inkılâba düçâr oldu: Luter bir çok âdâti protesto etdi ve ayrıca bir dîni, yani Protestan mezhebini meydana çıkardı. Bu mezhebin tevessü’ü ve terakkisi lâzım idi. Bu da ancak yazmak ve okumak ile hâsîl olacağı şüphesiz idi. Bunu-n üzerine mekteb işi beş on adım ileriye atladi. Fakat yine mahdûd dâirede kalmıştı.

İşte hazerât! Bu söylediğim otuz asırlık târihçenin fihristi gösteriyor ki bundan üç yüz, dört yüz sene mukaddem tahsîl-i umûmî ilminden istifâde etmek ciheti, tenevvür eylemek fikirleri gayr-i mevcûd idi. Şu hâlde bu fikrin mebde’i, men-bâ’-ı mebzûlû neresidir?

Çin milleti eski nizâmcılığa, Hindliler (...)¹ hizmet ettik-leri gibi, Mısırlılar da ticârete, Yunanlılar sanâyi’ ve felsefe-ye, Romalılar da intizâm ve kânûna hizmetlerde bulundular. Fakat mekteb işi, yani ilmi mağaradan çıkarmak, yalnız bir sınıfa mahsûs olan bir şeyi umûma vermek... Bu da –Türk çobanları âleme yazılı bağısladıkları gibi– Arabistan çoban-ları tarafından çıkarılmış âleme, âlem-i medeniyyete baş e-dilmişdir. (Alkışlar)

Dikkat buyurun! O Arabistan çöllerinde, vâdilerinde ta-nîn-endâz-ı yakâzat olan o i’câz-nûmâ sadâ-yı hakikat, o nûrânî teklîf ne idi?

Cümleniz okuyacaksınız. İlim cümlelerinize farz olmuş. Be-şikden mezara kadar ilmi arayacaksınız. Her nerede ise gi-dip alacaksınız...

Devr-i İslâm'a gelinceye kadar ilim, tahsîl-i umûmî ma-ğaralar içinde mahbûs idi. O cevâhiri ka'r-ı zulmetden sâ-

ha-i vücûda çıkan, âlem-i medeniyyete baş eden İslâmi-yetdir ve müslümanlardır.

(Yaşasın İslâmîyet... pek şiddetli ve bir kaç dakika de-vâm eden süreklî alkışlar.)

Burada şâyân-ı dikkat bir şey var, Türklerin yazıya, Arabların da [361] tahsîl-i umûmîye ettikleri hizmeti söyle-dim. Bu Türk ile Arab’ın refikliği, yoldaşlığı daha devam ediyor. Yayan yürüyerek dünyanın bir cihetinden diğer ci-hetine giden, ilim neşr eden Arablar idi. O Arabların getir-diği ilimleri okumak için medreseler inşa edenler Türklerdir. Arablar Çin’den kağıt getirdiler, Avrupa’ya verdiler. Onlara rahleler yapan yine Türklerdir. (Yaşasın Arablar ve Türkler alkışlar.)

Arab, Türk... Onlar büyük isimlerdir. Beynlerinde de iki büyük işçi olacaklarına hiç şüphem yokdur. (Alkışlar)

Bu söylediğimden hoşnûd olduğunuzu görüyorum. Fakat şimdi ma’at-te’essûf söylemeye mecbûr olduğum bazı şeyler hoş gitmeyecekdir. Müslümanlar o kadar nûrânî al-mış oldukları evâmiri lütûmu derecesinde ifâ etmediler. Ça-lışıldılar, ulûmu ilerletdilerse de vazifemiz olduğu dereceye getirmeyi Avrupa’ya bırakıtlar. Onlar bizim kâ’idelerimizi tamâmen tatbîk etdiler. Ve bu sâyede şimdi bizi taht-ı esârete aldilar. Biz çalışırız, hamâllık ederiz onlar râhat ederler. Bidden kırk paraya alındıkları bir şey’i hüner ve san’at sâyesinde kırk kuruşa yine bize satıyorlar. Biz de insanız, onlar da in-san. Biz de geçiniriz, onlar da geçinir. Ama aradaki farkı siz takdîr edin. (Sükût-ı hazin...)

(Meclis’in evvelki neş’e ve şetâreti şimdi derîn bir ye’se münkalib olmuşdu. Mâzîsi bütün sâن u şerefden ibâret bir kavmin böyle acı hakîkatler karşısında müte’essir olmaması kâbil değildi. Bizim hâlimizden hiç bahs etmeye gelmez. Biz müslümanlar böyleecdâdimizin mehâsinini ta’dâd ile mecd ü şeref hüylârı içinde imrâr-ı hayat ederiz; fakat hakîkat dâimâ böyle acı hitâblarla bizi hazîn sükûtlara, derîn ye’is-lere düçâr edecekdir. Bir zamanlar bütün cihân-ı medeniyyete ma’rifet ve san’at neşr eden o kavmin ahfâdi bugün her şeyden mahrûm olursa bu hitâblar karşısında lâl ü eb-kem, vakfe-gîr-i elem kalmaz mı?..

(Bu kangren olmuş cerîha üzerinde neşterini yürütmek iyi olamayacağını hemen takdîr eden tabîb-i dekâyîk-bîn burada kesmek mecbûriyetini hiss etdi. Beş dakika istirâhat talebiyle çekildi. Biraz sonra yine o sevimli cehre bütün en-zâri bir noktaya toplamışdı.)

Hazerât! Demincek demişdim ki eski zamanlarda kadınların okuması târîm edilmiştir. Eski Yunan’da yalnız kız çocukların mahsûs mektepler var imiş. Eski zamanda mektebe kızları okutmak veya kızâ lâzım olan yolu göstermek ibtidâ’î Iran’da görülmüş. Bu Iran’ın şerefine âid bir şey olduğunda hiç şüphe yoktur.

Sonra bu mektepler hakkında efkâr ve nazar değişmiş, ve böyle pek çok asırlar geçmiştir. Fakat her hangi milletin rûhunda bir hâl var ise inkılâbat-ı asr ile o unutulsa da yine bir gün bir alâmeti zuhûr edecekdir. Çünkü rûhdur. Geçen asırın ibtidâ-ı rub’unda ma’lûmumuzdur ki Iran’da yeni bir mezheb çıkmıştı. Bunun neden ibâret olduğunu bahs etmek programımıza dâhil değildir. Fakat şu hareket içeri-

¹ Metinde bir kelimeli boşluk bulunmaktadır.

sinde nazar-ı dikkate alınacak bir şey var. Bu da o hareket-i akliyye, rûhiyye, mezhebiyye... her ne desek bir derece ca'-izdir.. İçinde bir kız zuhûr etdi. Ekseriniz işitmışdır. Bu Hürretülayn denen civân kız kadınların tahsîlini tabî'î görerek bu husûsda teşebbüsâtda bulunduğu için kurbân gitdi.

Bu Hürretülayn zann ederim, eski İran'ın ufacık bir tim-sâl-i rûhudur. İran dince kardeşimizdir. Arada revâbit vardır. Çünkü bir kere şarklıdır, sonra ekserisi Türkdür. Deminçek Türkler için ne dedimse İran'a da âiddir.

Burada şarkdan geçelim; gelelim vaktiyle şâkirdimiz, bugün mu'allimiz olan o müterakkî Avrupa'ya: Tahsîl-i umûmî ve mekteb teşkiline inkilâb-ı kebîr bâ'is oldu, diye ortaya atılan fikir bir dereceye kadar doğrudur, demisler. Vâkı'â Avrupa'da tahsîl-i umûmî Fransa inkilâbinden sonra başlamıştır. O inkilâbla i'lân olundu ki müsâvât, hürriyet cümle için cârîdir. O zamanda tabî'î tahsîl de cümlenin hakkı oldu. Ondan sonra Avrupa okumaya ve semerâtını iktitâfa başladı. Tafsîlâtâ girişecek olsak sadedden çıkarız. Onun için muhtasar olarak yalnız Avrupa mekteplerinin ibtidâ'îlerinden bahs edelim.

7'den 14 senelerine kadar çocuklara mahsûs çocuk bahçeleri, filânlar var... Fakat bunlardan da bahs etmeyeceğiz. Çünkü bunların tatbîki bizim için şimdî mümkün değildir. Onun için bugün şarkda taklîdi mümkün olanlarından bahs etmek isterim.

Avrupa mektepleri "köy mektebi" ve "şehir mektebi" olarak iki büyük kısma münkasemdir. Ondan da mâ'adâ o mekteb-i ibtidâ'îler program ve derecât i'tibâriyle üç kısımdır:

1. Âdî ibtidâ'î mektebler.
2. Mutavassit ibtidâ'î mektebler.

3. Bir de âlî ibtidâ'î mektebler var ki, programı okuyan şâkirdi mükemmel, münevver, ma'lûmâtlı çıkarmaktadır. Fakat onlar çok bahâlidir. Onları tatbîk pek güç. Onun için tafsîlâtâ lüzûm görmem. Bahs edeceğim âdî köy mektepleridir. Bunların programı her yerde bir değildir. Birbirinden farklıdır. Fransa'da bir türlü, Almanya'da bir türlü, İngiltere'de bir türlü. Bunlardan da vazgeçerek umûmî hâllerini söyleyeceğim.

Umûmî programları din ve mezheplerini öğrenmek, hâsâbî akıl kaynamak için mümkün derecede mükemmel bilmek, millî târihlerini, muhtasar târih-i umûmî, millî coğrafyaları, muhtasar umûmî coğrafya, her sene tedrîci bir sûrete ulûm-ı tabî'iyyeden bir parça lâzım gelen ma'lûmât...

Avrupa mekteb-i ibtidâ'îyeyinden programında münderic dersleri okuyarak ikmâl edip çıkan delikanlı okumaya heves ile her okuduğunu anlamaya bir isti'dâd peydâ etmiştir. Çıkdıdan sonra istifadesine âid ne görse o cihete çalışır. [362] Bir hâli daha var: Her ne kadar maksad te'mîn-i matlab ve tenvîr-i efkâr ise de dünyalıkca da güzel efkâr nazar-ı dikkate alınmış, binâ'en-aleyh san'atlar da gösterilir.

Öylece bir cihetden efkâr-ı medeniyyeye hizmet ederler, diğer cihetden ahvâl-i ictimâ'îyye ve iktisâdiyyeye medâr olurlar. Fakat mektepleri bu hâle getirmek için büyük bir ikdâm ve uzunca bir devâm ister.

Bu husûsdaki terakkîyat Avrupa'da ne derece olduğunu açık açık göstermek için bir mikdâr ma'lûmât-ı istatistikîye vermek lâzım. Bilirim, bu da sizin zihninizi yoracak ve zabt edilmesi müşkil olacak. Fakat tafsîl etmeyerek en mühim aksâmı arz edeceğim. İstatistikler en sahîh bir ma'lûmâtdır. Ve farkı nisbeti pek açık gösterir. Bugün bir fen hâline giren istatistik ma'lûmâtına her zaman ve her şeye ihtiyâc vardır. Bunun için bunları söylemek mecbûriyetinde bulunuyorum. Hem Avrupa'nın on sene evvelki istatistiklerini söyleyeceğim. Avrupa'nın daha o zamanki hâliyle bizim hâl-i hâzırımız arasındaki farkı anlamak için. Hâlbuki bu son on sene zarfdakî terakkîyatı yakında neşr olunacak istatistiklerden tedkîk ederek gördüğünüz zaman büsbütün hayret edeceksiniz. Benim elime hemen bu geçtiği için bir kaç rakam kayd etdim. Nazar-ı intibâhi açmak için bu da kâfîdir.

	Köy ve Şehirde			Ma'ârif Tahsîsatı	Kaç Nüfusa Bir Mekteb	Senelik Ma'âs-ı Mu'allimin
	Nüfûs-ı Umûmiyye	Mikdâr-ı Mekteb	Mikdâr-ı Talebe			
İngiltere	40,000,000	40,000	7,500,000	13,000,000	975	100-120 lira
Almanya	57,000,000	57,000	8,000,000	16,000,000	900	60-80 lira
Macar	16,000,000	17,000	2,300,000	1,200,000	820	30-40 lira
Fînlandiya	2,500,000	3,000	57,000	300,000	833	40-50 lira
Romanya	6,000,000	3,800	250,000		795	30-40 lira
Bulgaristan	3,500,000	4,000	280,000	150,000	762	50-60 lira

Bunlardan İngiltere ve Almanya birinci derecede, Macar ikinci derecede ötekiler de küçük devletlerin bütçeleridir.

Şimdi memâlik-i Osmâniyye mekteplerinden söz söylemek lâzım. Fakat te'essûf ederim; aradım, mekâtab-ı ibtidâ'îyyeye dâir ma'lûmât-ı lâzime ne Avrupa mecmû'alarında bulabildim, ne de bizim ma'ârif sâhnâmesinde. Bunun için bu husûsda size katî ma'lûmât veremeceğim. Ve zaten bu husûsda sizin ma'lûmâtınız benden daha ziyâdedir.

Şimdi memâlik-i Osmâniyye'de mekteb az mı, çok mu her ne ise, gerek çokluk i'tibâriyle ve gerek program i'tibâriyle Avrupa'ya nisbetle mekteb peydâ etmek için ne lâzımdır. Hesâb edelim. Ne kadar lâzım ise mevcûd olanlarını tanzîl edelim. Bâkisini vücûda getirelim. Avrupa'nın bu günü derecesine birden bire varamayız. Yalnız ona doğru yüreyelim de şimdiki ahvâlimize göre İslâh ve teksîr-i mekâtab-

edelim ve tahsîl-i umûmîyi yoluna koymayı düşünemelim. Bunun için ne tedâbîr lâzımsa ifâ edelim.

Memâlik-i İslâmiyyede ne kadar nüfûs olduğunu tamamıyla bilemem. Ve âkvâm-i gayr-i müslimenin mektepleri mükemmel olduğundan onlardan bahs etmeyerek tâhmînen akvâm-i müslimeyi yirmi milyon add edelim. Belki ziyâdedir. Ve Avrupa'da olduğu gibi yedi yüz, sekiz yüz adama bir mekteb çok görelim. Bin nüfûsa bir mekteb isâbet ettirelim. Bu hâlde yirmi bin mekteb-i ibtidâ'î lâzım. Bakalim, e-peyce teftîş ve tedâkîk edelim. Güzelce anlayalım, eğer meselâ 15 bin mekteb varsa beş bin zamm edelim. Eğer 3 bin varsa 17 bin zamm edelim.

Ma'âşlara gelince İngilizler gibi altyüz lira vermeyelim. Hocalarımızı ehl-i kanâ'at add edelim, ellerini öpelim, ricâ edelim, az para ile bizi okutsunlar. Her hâlde bir mu'allim lâ-ekall 36 lira almadıkça okutamaz. Bunu da tâhmîn edelim. 36 liradan yirmi bin mekteb için 720 bin lira lâzım. En ekalli dört bin talebesi bulunan mu'allimler lâzım. Hem hâzırlıklı mu'allimler olmalı. (Alkışlar)

Sonra ikişer yüz talebeden 20 dârû'l-mu'allimîn lâzım. Her bir dârû'l-mu'allimîn için vasatî olarak hesâb edelim. 1500 lira sarfiyât lâzım, ki yirmisi için 30 bin lira lâzım.

Mektepleri açdık; mu'allimleri ta'yîn etdik, şimdi kitab lâzım. Her mektebe bir kütübhâne lâzım ara sira talebe kütübhânelerdeki şeyleri okurlar bunun için her mektebin büyük, küçük bir kütübhânesi olmalı.

İşte bunlar tertîb olundukdan sonra mekteblere nezâret lâzım. Bunların harcîrahâları da var. İşte bütün bunların ye-kûnu bir milyon liraya bâliğ olur.

Çok para, fakat hiç ürkmeniniz. Hem çokdur hem değildir. Tekrîr ederim ürkmeniniz. Çünkü size Rusya müslümanlarını misâl getireceğim. Onlar da bir çok noktalardan size benzerler. Bir kere akçe[363]sizler, geride kalmışlardır. Bunların bir tecrübesini size arz edeyim: O vakit bir milyon lira çok görünmeyecek. Buhârâ, Hive Hanlığı ayrılmışca Rusya'nın taht-î idâresinde 17 milyon müslüman kaldı. Bu 17 milyon müslümanın istatistik ile kayd olunan mekâtibi oradaki idâre-i rûhâniyyemeze tâbi'dir. Mekteb, câmi' medrese hep idâre-i rûhâniyye tarafından kayd olunmuşdur. 5640 mekteb mevcûddur. Asyâ-yı vustâ idâre-i rûhâniyyeye tâbi' değildir. Orada tâhmînen lâ-ekall 4 bin mekteb vardır. Cümlesi 9600, 10,000 kadardır. (Kız mektepleri bundan hârîcidir. Volga Nehri boyunda İslâh edilmiş üç yüz kız mektebi vardır. Kırım'da da İslâh edilmiş iki-üç mekteb var. Volga'da üç yüz mekteble iftihâr ederim.) Kız mekteplerini hesâba idâhâl etmiyorum. Bahis sâde olsun diye. Bu mekteplerde 650 bin erkek okuyorlar. Bu 9600 mektebin üç bini İslâh edilmişdir. Bâkisi eski usûl üzere idâre olunur. Onlar işte evvelâ bir müddet elifbâyî görür. Sonra Amme cûz'lerini, sonra da Kur'ân-î Şerîfi'de bir-iki sene okur işte bu kadar. Yazı yok, ilmihâl yok, hesâb yok eski usûl mektepler budur. O, üç bin İslâh edilmiş mektepler, onlar ötekilere nisbetle çok yukarıda. Programları: Türkçe, fakat sâde okuyup yazmak, ilmihâl, hesâb, hesâbdan a'mâl-i erba'a ve mu'allimin ibtidârı var ise biraz daha ilerisi. Sonra muhtasar umûmî coğrafya,

muhtasar târîh-i umûmî, ayrıca târîh-i İslâm, ilm-i iktisâd ve ilm-i eşyâ ve ulûm-i tabî'adan biraz ma'lûmât.

Müddet-i tahsîl iki yıl. Azıcık ma'lûmâtı olan mu'allim iki senede talebeyi çıkarır. Usûlsûz olursa üç sene devam eder.

Şimdi gelelim mekteplerin sarfiyâtına: Ne ile bunlar idâre olunur?.. Üç bin İslâh edilmiş mekteb 180 bin lira ile idâre olunur. Ama bu hazîneden değil, belki vakif olarak; şâkir şâkir milletin ceyb-i hamîyetinden çıkıyor. (Alkışlar... yaşısin Rusya müslümanları..)

Bâkî kalan 6100 mekteb için 210 bin lira sarf olunur. Mecmû'u 390 bin lira eder. Öte beri masraflar dâhil olursa şüphesiz 350, belki 400 bin lira vermekdedir. Ve bunun da hiç kimse tarafından ağırlığı duyulmamakdadır. (Alkışlar)

Lâkin 1750 nüfûsunu bir mekteb isâbet eder. Demek ne lâzım? Evvelâ 15 bin mekteb olacak, şu hâlde beş, altı bin mektebe daha ihtiyâcımız var. Mu'allimlere isâbet eden ma'âş yeni usûl 40, eski usûl 25 lira kadardır.

Şimdi mekâtib-i ibtidâ'îyyeyi memâlik-i Osmâniyye'de çoğaltmak ve programlarını İslâh için lâzım olan bir milyon liradan bahs edeceğiz müsâ'a de ederseniz beş dakika daha istirâhat edelim.

* * *

Şimdi rûfekâ ile görüşüldü. Bir zâtdan aldığım ma'lûmâta göre memâlik-i Osmâniyye'de 40, 42 bin mekteb-i ibtidâ'î mevcûd imiş. Çok şükür. Çok memnûn oldum. Diğer bir ma'lûmâta göre de mevcûd mekteplerin adedi kırk binden çok aşağı imiş. Bu iki ma'lûmâtın her ikisi de doğrudur. 42 bin mekteb var, deniyor. Evet olabilir. Fakat zann ederim ma'at-te'essûf isimleri mevcûd. Hakîkaten mekteb nâmına şâyan olanları varsa, her hâlde 42 bin mevcûd ise iş biraz sâdeleşir. Hiç yokdan binâ etmek başkadır, usûlsûz ve fakat mevcûd mektepleri İslâh yine başkadır.

Mevcûd olduğu takdîrde en ziyâde dikkat edeceğimiz nokta, onların noksânını ikmâl etmekdir. Emînim ki binâları da biraz ta'mîr ister. Çünkü hayvanlar gibi ahîrlar içinde toplanıp okutmak şânimiza ve hattâ îmânîmiza elvermez. Her hâlde çok ise de, İslâhi için o dedigim milyon ve belki daha ziyâdesi lâzım olacak. İster hûkûmet ma'rîfetyle cem' ve sarf olunsun, ister millet vâsîtasıyla. Verecek yine milletdir. Înkâr olunmaz, fakîriz. Kârimiz, kesbimiz azdır. Binâ'en-aleyh her beş paramız bir kıymeti hâ'izdir. Bu hâlde o bir kuruşu severek verdirmek için mu'allimlerin harekât ve tedrisâtında fâ'ide görülmeli.

Üç bin mektebi İslâh ederek iki yüz bin lirayı kendi kendiliklerinden tedârik esbâbına bakalim. Eski usûl mekteplerin çocukları beş buçuk, altı, yedi, on üç yaşına kadar gel git örüm zâyi' eder, geçirirler. Eski mekteplerde yedi sekiz senede istihâsal olunamayan ma'lûmâtı yeni mekteplerde iki, nihâyet üç senede kesb etdiler. Bunu görünce ahâlî verince verdiler. Yeni mekteplerde kâ'îdedir: Her bir çocuk haftada bir ruble verir. Haftada yirmi para veren ahâlî haftada dört beş kuruş nasıl verebildi? Semere gördüğü için. Bu terakkî ne sâyesinde oldu? Bir derece programın İslâhi ve elifbânının az vakitde elde edilmesi sâyesinde. Ki bendeleri onu tertîb

etmişdim. Daha a'lâ elifbâlar mevcûddur. Bu bâbda iki tür-lü usûl isti'mâl olunur:

1. Tedrîcî, 2. Savtî.

Tedrîcî demekden maksad, elifbânın hepsi harekesi mübtedîye birden gösterilmemek. Çocuğa evvelâ üç harf gösterilir: "Elif", "be", "te". Bununla yazmak ve okumak ameliyâtına başlanır. Bu üç harf bir çok türlü okunur; Meselâ bât, tâb, baba, bat, eb, at, tata, bata... Cümlenize pek âşikârdır ki bir anda otuz kırk türlü hurûfu zabit etmekden ise üç harfi zabit etmek elbette daha kolaydır. Üç harf ile yazıp okumak san'atına giren çocuk bir kal'ayı feth etmiş gibi sevinir. Vâki'a da böyle olur. Çocuklar bir kere lezzet aldı mı, sonra bizden evvel koşarlar.

Bu üç harfi belleyince sonra bir harf daha zamm olunur. Bunu da [364] zabit eder. Çocuk böyle bir şey öğrenmeye başlayınca akşam sevine sevine pederine koşar. Böyle böyle tedrîcen elifbâ gösterilir, kırk beş gün içinde ikmâl edilir! Tamam olduğu gün çocukların kaba Türkçe yazarlar, okurlar. Bu kırk beş gün, usûlsüz bir ta'lîm ile olursa elli, altmış güne varır. Bu işte tedrîcen elifbâ'yı göstermekden hâsil olan bir muvaffakîyyet.

İkinci ise usûl-i savtiyyedir. Şimdiki buradaki usûle göre hoca efendi diyor:

– Bu elif... Çocuk da: – Elif...

Hoca efendi: – Bu be... Çocuk: – Be...

– Oku bakalım şimdi!

– Elif be.

– Hayır öyle değil. Âb

Çocuk şaşar kalır. Ne münâsebet? "Elif" ile "be" bir yere bi't-tabi' gelince "elifbe" olur. Neden "âb" olsun?

Çocuk bu husûsda pek haklı. "Elif" insanların ağzından çıkan savtın biridir. Hâkezâ "be" de öyle. "Elif" in (ا), "be"-nin de sâkin olarak (ب) olduğu gösterilirse sonra ikisi bir yere gelince çocuk "elif-be" diye okumaz. Çünkü "elif" ne demekdir bilmez o. Onun bildiği (إ) dir. Sonra (ب) de bilmez. Belki sâkin olarak (ب) sadâsını yalnız bilir. Şu hâlde yan yana gelince (آب) dir. Kezâlik (ت) yi (ت) olarak iştîmemiştir. Belki (آت) in nihâyetindeki gibi sâkin olarak (ت) bilir. Yalnız o savtı bellemiştir. Binâ'en-aleyh (إ) ile (ت) yan yana gelince (آت) okur da (آت) okumaz.

İşte böyle yalnız melekesi ve kulağı ile okur, yazar. Hifzi ağırlaştırmaya hâcet kalmaz. Bu, bi't-tecrûbe görülmüşdür. Yeni usûlde olan mekteplerde muvaffakîyyeti göre göre az zamanda mektepler on bin kilometre yeri geçip gitti. Hep bu usûlün suhûleti sâyesinde. Ve öyle görülüyor ki on beş sene zarfında dokuz, on bin mektebin umûmu böyle olacak.

İşte bu tecrübeye arka vererek ekser memâlik-i Osmâniyye'de mekteb işine ve idâresine tamâmen âşinâ olanlar ön ayak olursa bir sene içinde ne kadar mekteb varsa cümlesi İslâh edilecektir.

Mu'allim yetiştirmek için kolayı var. Rusya mu'allimlerinin cümlesi bir mektebden neş'et etdi. Bir mu'allim geldi.

– Bilâ-ücret öğredilecek, dedik. Fakat yalnız şu şartla ki öğrencikden sonra fi-sebilillâh iki mu'allimi öğreteceksin. Ve ona da aynıyla bu tavsiyede bulunacaksın.

Böylece birbirinden öğrenerek bir mu'allim iki oldu, iki dört oldu, dördü sekiz oldu, sekizi on altı oldu. Ve Türkistan'a kadar sirâyet etdi. (Alkışlar)

Bu uzunca söylediklerimi kısaltayım: Eğer millet görse ki mekteb bir şey öğretiyor, mekteb çocuğun vaktini zâyi' etmiyor; o vakit para kaygısı, kasâveti hiç olmaz. Bir milyon büyük paradir. Yirmi milyon ahâlî, istatistik kavâ'idîne göre, dört milyon âile demekdir. Bir milyon lirayı dört milyon ocağa taksim edin. Bu taksim acâ'ib bir hesâb gösterir. Bir milyon lira yüz milyon kuruş eder. 40 milyon ocağa taksim edince 25 kuruş düşer. Yevmî 2 büyük para eder. Rumeli'de olsun, Anadolâ'da olsun hiç bir adam tasavvur olunabilir mi ki iki büyük parayı vermesin. Beş para ile iki milyon lira hâsil olur.

Bizler ki okur, yazar, milletin sâyesinde yaşıyoruz; bizzelerin borcumuzdur onlara bildirmek, onları müstefîd etmek. Bîzde o amelî ve umûmî himmet olursa millet o beş parayı, on parayı her zaman seve seve verecekdir. (Alkışlar)

Bahsin nihâyetine gelindi. Benim pek kavî i'tikâdim vardır. Eğer teşebbüs edersek, cidden arzu edersek ve kendi bilmediğimizi ehlinden istişâre etmeye tenezzül edersek bizim mekteblerimiz pek az zamanda İslâh edilecektir.

Sözümüzden anlaşılmamasın ki Ma'ârif Nezâreti var da bir işe yaramaz. Hâşâ. Fakat bunu da her vakit doğrudan doğruya gözüne, bakarakdan gözümyummayarakdan derim ki: İngilizler gibi, Almanlar gibi mekteb ve tâhsîlin ehli değiliz. Kendi tasavvurumuzla iş görmeye muvaffak olamayacağız. Onların üçüz senede yaptığını biz beş on satırla üç beş günde yapamayız. Oradan ne alırsak vakit fevt etmeyerek alalım. Böyle olursa bi'l-cümle mekâtib-i İslâmiyye Avrupa derecesine gelmek yoluna girecekdir.

Artık hazerât! Kaba kaba láflarımızla sizi ta'cîz etdim. Fakat dilimi dinlemeyiniz gönlümden çıkan sadâya bakınız. (Şiddetli ve uzun alkışlarla sâ'at üç büyükda meclis nihâyet buldu.)

* * *

FÂZIL-I MUHTEREM İSMÂİL GASPIRÎNSKİ BEY'İN KONFERANSINI DİNLERKEN

Mâh-i hâl-i Rûmî'nin on dokuzuncu Pazar günü akşamı direkler arasında fâzil-i muhterem İsmâîl Bey tarafından – hâsilâti Rusya talebesi cem'iyyetine terk olunmak üzere – ta'lîm ve tedrîsin edvâr-ı muhtelifede geçirdiği safahâta dâir bir konferans i'tâ buyurulacağımı iştîmişdim.

Bu gibi mebâhisin teşne-i füyûzânı olduğum ve bâ-husûs mu'allim bulduğum cihetle bir arzû-yi vicdânî sâ'ika-sıyla gitdim. Fevziye kirâ'athânesi kapısına kadar dolmuş, herkes o bahtiyâr fâzılın beyânâtını dinlemek için sabırsızlıkla hâhişger bulunuyordu.

[365] Vakt-i mu'ayyen hulûl edince Ahmed Mithat Efendi hazretleri zâtına mahsûs talâkatıyla İsmâîl Bey'i sâmi'îne takdim ederek sözü müşârun-ileyhe ihâle eyledi.

Konferans hey'et-i umûmiyyesi i'tibâriyle cidden şâyân-ı istifâde idi. Üstâd-ı mûkerrem âlem-i İslâmiyet'e ettiği hide-

mâti haseneden dolayı kendini ne kadar “bahtiyâr” add etse hakikaten sezâdır. Hele Rusya âlem-i İslâm’ının sertâc-i mefharetidir. Çünkü oranın nâşir-i irfânıdır.

Konferans tabî’atıyla üç fasla ayrılabilir. Birinci fasıl; O-kuma-yazma usûlünün şarkda nasıl te’essüs ettiğine ve hrûfâta eşkâl-i mahsûsa ilk evvel Türkler tarafından icâd edildiğine ve murûr-i zamanla Mısırlıdan Yunanlılara, Romalılarla geçerek tedâricen nasıl kesb-i terakkî eylediğine dâir idi. Bu fasıldan tamamıyla müstefid olduk. Zîrâ derin bir tetebü’ün hülâsa-i metîni dimâğımıza pek hoş geldi, bâ-husûs Kazanlılara, Kırımlılarla hâs olan o şîve-i şîrîn Türk lisânının esâsi olmak i’tibâriyle başka bir cihet-i istifâza teşkil eyledi.

İkinci fasıl; hristiyan âleminde husûle gelen bir tebeddül yani Luter'in zuhûruyla mekteblere verilen ehemmiyetden ve Avrupa'da ma'ârifin intîşârına mebde' i'tibâr olunan bu târihden son zamana kadar mekteblerin geçirdikleri safahât ve terakkiyâtdan bâhis idi. Bu faslin kism-i evvelinden, yani Luter mezhebinin teksîr-i mekâtibe dâir ihsâs ettirdiği es-bâbdan yine hakkıyla izâhât verildi. Birinci fasilda olduğu gibi bu kısımda da ta’ammuk eseri görülmüyordu. Fakat; kism-i sâni –ki Avrupa'nın şahrâh-i terakkide dolu dizgin ilerlediği şu son devre âiddir– sathî bir nazarın zübde-i tedâkiki olduğu ihtimâl züvvârdan pek çoklarının dikkat-i nazarlarına çarpmışdır.

Fâzil-i muhteremin istatistikler kırâ’ati âdetâ zâ’id görüldü. Çünkü onbeş senelik bir mes’ele!.. Hâlbuki beş senede bir umûmî istatistikler neşr etmek hükümetlerce usûldendir. Binâ'en-aleyh devr-i ahîrde beş senelik terakkî edvar-ı sâlfenin asıllarına mu’âdildir. Meselâ: Romanya hükümetinin 1905 senesi istatistikinden şehir ibtidâ’iyye mu’allimlerine senede 150-180 liraya kadar ve köy mekteb mu’allimlerine de 60 liraya kadar ma’âş verdiği anlaşılmıştır. Kezâ her memleketde 1900 senesinden bu güne kadar pek büyük bir terakki husûle gelmişdir ki konferansın asıl istifâde edilecek cihetini bu on senelik terakkiyât teşkil eylesmesi lâzım gelirdi.

Üçüncü fasıl: Konferansın kism-i ahîri olan bu bahs meâlik-i Osmâniye mekâtib-i ibtidâ’iyyesi ile Rusya müslüman mekâtib-i ibtidâ’iyyesi beyinde bir mukâyese demek-di. Bu husûsda Türkiye mekâtibine dâir verilen ma'lûmât pek nâkis ve yanlış görüldü. İsmâîl Bey umûm memâlik-i Osmâniye’de yirmi milyon nüfûs-ı İslâmîye zan ve tahmîn ve lâ-ekall bin nüfûsa bir mekteb hesâb ederek yirmi bin mektebin lüzûmunu ifhâm eyledi. Ve sonra kendisine verilen ma'lûmât üzerine Türkiye’de mekâtib-i ibtidâ’iyye yekûnunun kirk bini mütecâvîz bulunduğunu beyân buyurdular.

Fi'l-vâki' Türkiye’de her câmi’ bulunan mahalde bir mekteb bulundurmak usûl-i müstahsene-i milliyedendir. Hattâ bu usûl bütün efkâr-ı İslâmîye’de te’ammüm eylediği zâhirdir. Demek ki: İsmâîl Beyefendi’nin Türkiye’de lüzûmunu hiss ettiği mekteb bâliğan-mâ-belağ var. Ve bu yekûnun elîfbâ okutdurup yazdırmak cihetile İslâh olunmuşları hamden li'llâh onbeş, on altı bin raddesinde bulunur. Fakat, ma’at-te’essûf i’tirâf edelim ki: Mekâtib-i ibtidâ’iyyeden Avrupa derecesinde mahsûl verecek program ve öyle bir programı tatbîk edecek mu’allim henüz ne bizde ve ne de Rusya

müslümanlarında yokdur... Bu noksânımızı da devr-i sâbıkın zulm ü i’tisâfina bırakalım ve tenkidâtımıza devam edelim.

Fâzil-i muhterem: Usûl-i savfüyi tatbîk eden Rusya mekâtib-i ibtidâ’iyyesinde müddet-i tahsîlin iki sene olduğunu ve bu müddetin matlûba muvâfik talebe yetiştirmeye kâfi bulunduğu da beyân etdiler. Hâlbuki: Avrupa hükûmâtının hemen hepsinde ibtidâ’i mekteblerinde müddet-i tahsîl dört senedir. Ve öyle olması da icâb eder ki üstâd-ı ekremî dediği tarzda şâkirdâna her fennin esâsına, ahlâk ve terbiye-i ibtidâ’iyyeye dâir ma'lûmât-ı lâzime i’tâ olunabsın. Lisânların okuyup yazması ve anlaması bize nisbetle pek basît olan Avrupalılar dört sene bir çocuğu okudurlarsa, biz iki senede nasıl olur da lisânımızın bu güclüğü ile aynı mahsûlü iktitâf edebiliriz bilemem. Binâ'en-aleyh her hâlde mekâtib-i ibtidâ’iyyeler vehattâ rüşdiyyeler, i’dâdiyyeler bile dörder sene olmalıdır.

Bir de memâlik-i Osmâniye’de ibtidâ’iyye mu’allimlerine senede otuz altı lira ma’âş kâfi görülmek istenir. Bu fikir de doğru olamaz. Hiç olmazsa bu husûsda konferansın ehemmiyetine binâ'en dâire-i ma’ârifden izâhât alınmalı idi. Türkiye’de istibdâdin pençe-i kahrında inlerken bile mu’allimler bu mikdâr ma’âş alıborlardı. Şimdi daha bir mikdâr zamm olundu. Fakat bu da kâfi değildir. Çünkü sâ’ir mu’allimlerden daha ziyâde çalışmaya mecbûr olan ibtidâ’i mu’allimleridir. Bütün mezâyâ-yi insâniyyeyi câmi’, halük bir müreibbî olması nazar-ı i’tibâra alınırsa öyle bir mu’allimin ma’âşı şehrî 800-1000 kuruş olmalıdır. Ümîd olunur ki karîben öyle olacakdır.

İşte bâlâdaki mutâlâ’at-ı nâcîzânemi takdîm ile afv-i âlî-kerîmânelerini istirhâm eder ve konferansdan eylediğim istifâdeden dolayı bi'l-hâssa teşekkür eylerim.

Köstenceli Mu'allim
Mehmed Niyazi

* * *

HUKÜK ALI MÜRTEZÂ EFENDÎ MES'ELESİ

—mâba'd—

Ma'a-hâzâ intihâb-ı vâki' in isâbetini isbât zîmnâda meslek-i hâkimiyete karşı revâ görülen şu istihfâfa müte'essir olmamak da kâbil değildir.

[366] Takrîrin ibtinâ’ı eylediği esâşların pek de kavî olmadığını beyân ma’razında diyorlar ki:

“Takrîerde mektebden hurûc târihinin esâs ittihâz edilmesi lüzumu gösteriliyor. Benim fikrimce bu târih ancak bir me'mûriyete ibtidâ’yi intihâbda nazar-ı i’tibâra alınmak lâzım gelir. Lâkin birlikde me'mûriyete ta'yîn olundukdan sonra herkesin nâ'il olacağı terakkî ve tefeyyûz kendisinin göstereceği fa’âliyet ve gayret ve iktidâra mütevakkifdir.”

Biz bu iddi’âda bir mugâlata görüyoruz çünkü mevzu’-i takrîrden yalnız mektebden hurûc târihinin esâs ittihâz edilmemiş olduğunu anlıyoruz. Ma'a-mâfih böyle farz etsek bile

bugün mes'ele vekîl-i müşârun-ileyhin tasvîrleri vechile me'mûriyete ibtidâ-yı intihâb husûsuna dâir bulunmakdadır. Zî-râ me'zûnlar için ibtidâ-yı me'mûriyet kânûnen kuvve-i adliyyenin hâkimiyet sınıfıdır. Bu bâbdaki mevâdd-i kânûniyye pek sarîhdir. Ez-cümle Hukûk Mektebi nizâmnamâesinde sarâhat-i kat'îye vardır.

İbtidâ-yı me'mûriyetin zabit kitâbetti olması faraziyesinde de üstâdin beyânat-ı meşrûhası takrîr-i sâlifu'z-zikre cevab olabilmek meziyyetinden âridir. Zîrâ hazret-i üstâd cânibinden bu hâlde fa'âliyyet ve gayret ve iktidârin mûcib-i tefey-yüz olacağı iddi'â edilmekde olup takrîrde ise bu evsâf i'tibâriyle Ali Mürtezâ Efendi'ye mütefevvîk zevâta mîr-i mûmâ-ileyhin sebeb-i tercîhi ifsîzâh olunmakdadır. Demek ki vekîl-i müşârun-ileyhin bu mûtâla'ası da mûtâla'ât-ı sâlife-lerî gibi aleyhlerine silâh olarak istî'mâl olunabilecek bir mâhiyyettedir. Nitekim müşârun-ileyh de ihticâc eylediği nazariyeyi idrâkini arzu eyledikleri gâyeye îsâl husûsunda pek de kanâ'at bahş göremediklerinden şu misâl ile tavzîh-i keyfiyyete lûzûm görmüşlerdir:

"Bu hafta zarfında bir vak'a cereyân etmişdir. İki arkadaş bulunuyoruz. Birisi Adliye Nezâreti sıfatıyla encümen-i adliyyeye riyâset ediyor. Öbürü Siird Sancağı'nda cezâ riyâsetinde bulunuyordu. Kendisi benden biraz evvel dünyaya gelmiş olduğu için makâm-ı riyâsetde uyumakda olduğunu makâm-ı şikâyetde resmen beyân etmişdim. Diğer bazı esbâbdan dolayı da kendisi tekâ'üde da'vet edilerek azl olundu. Hiç bir kimse demedi ki bu senin arkadaşındır. Şimdi senin bulunduğu mevki'de onun da bulunması icâb ediyordu demedi, bunu söyleyen olmadı."

Bir kere hazret-i üstâdin bu mukâyesesi kiyâs ma'al-fârikdir. Adliye Nezâreti kuvve-i icrâ'îye me'mûriyetidir. Siird mahkemesi riyâseti kuvve-i adliyye menâsibindandır. Bugün hiç bir me'mûriyetde bulunmamış olan bir zât adliye nâzırı olabilir kuvve-i icrâ'îye kavâ'idi buna mütehammidir. Fakat Adliye Nezâreti'ni ifâ etmiş bulunan bir zât kuvve-i adliyye menâsibi için mevzû' ehliyet ve şurût-i kânûniyyeyi hâ'iz ve müstecmi' bulunmadıkça Siird mahkemesi reîsi olamaz. Vekîl-i müşârun-ileyh her iki kuvvet için kabûl olunup kendilerince ma'lûm bulunan kavâ'id-i esâsiyyeyi nazar-i te'emmûle ve mülâhazaya almış olsalar idi, böyle bir misâl iîrâdını hâtrlarına bile getirmezlerdi. Hattâ bu misâlde tasvîr-i mes'ele ederken Kânûn-i Esâsî ile masûniyeti Meclis-i Âlî-i Meb'ûsân'ın tekeffüllü altında bulunan hukûku pîş-i te'emmûle alarak bir hâkime isnâd-i azl gibi ta'bîrde revâ görülen galatâtin bile ikâ'ından mütehâşî bulunurlardı.

Bu beyânâtrın hakikate muvâfîk olan ciheti, mûcib-i memnûniyyet olan noktası Siird reîsinin kidemen Adliye Nezâreti'ni ihrâz etmesi lâzım geleceği yolunda hiç bir kimse cânibinden bir gûne mûdde'iyyâtda bulunulmamış olduğuna ta'alluk eden kisimdir. Görülüyor ki herkes kuvve-i icrâ'îye me'mûriyetini ihrâz için kidemin hâ'iz-i te'sîr olmadığını biliyor, takdîr ediyor, vekîl-i müşârun-ileyh mes'eleyi böyle tasvîr etmemeli idi:

"Yevm-i neş'etden i'tibâren kânûnî şerâ'it-i ehliyyeti mütesâviyen muhâfaza ettiğimiz hâlde ben mahkeme-i tem-

yîz reîsi oldum o Siird reîsi olabildi. Hiç bir kimse demedi ki bu senin arkadaşındır. Şimdi senin bulunduğu mevki'de onun da bulunması icâb ediyordu" demeliydi. İşte o zaman bekledikleri bu cevabin yalnız sözle değil fi'ilîyâtını görmek sa'âdetini dahi idrâk ederlerdi.

Hazret-i üstâd bundan sonra Ali Mürtezâ Efendi'yi biraz daha müdâfa'a lûzûmu hiss ederek beyânât-ı âtiyyede bulunuyorlar:

"Takrîrin bir cihetinde Mürtezâ Efendi'nin iki satır yazı yazmaya dahi iktidârı olmadığı alâ-tarîki'r-rivâye beyân edilir. Hâlbuki encümenin nazârîde iktidârına delâlet eden edille-i adîde vardır. Bir kere mekteb-i hukûkdan a'lâ derecede neş'et etmişdir. Öyle iki senedir devlet hizmetinde de-gildir. Belki kendisi daha mektebden neş'et eylemeksizin Adliye Nezâreti'nin Sicill Kalemî'ne dâhil olmuş ve bir müddet orada hizmet ettikten ve nâ'il-i ru'ûs oldukça sonra âmirlerinin hüsn-i şehâdetine binâ'en mahkeme-i temyîz cezâ kalemine zabit katibi intihâb olunmuşdur."

Bu fikraya karşı olan tedâkîkât nihâyeti'l-emr menfûrumuz olan şâhsiyâta müncер olur. Binâ'en-aleyh bu bâbda bir söz söylemeyecek yalnız "devlet hizmeti", "nâ'il-i ru'ûs", "hüsün-i şehâdet", "zabit kitabetine intihâb" ta'bîrleri hakkında kuyûd-i ihtirâziyye vaz'ıyla bi'l-iktifâ sözü yine müşârun-ileyhe bırakıyoruz.

"Eğer işbu deliller kâfi değilse eğer Encümen işbu takrîrinde aldanmış ise demek ki kendisi iktidârsız bir adamdır. Âmirlerimizin ileride vukû' bulacak şikâyatına binâ'en tebâdîli mûmkündür. Ale'l-husûs beş on güne kadar hey'et-i a'yân ve meb'ûsândan birer zât ile erkân-ı adliyyeden müteşekkil bir komisyon teşekkûl edecekdir. Eğer o efendinin iktidârsız olduğu görürlürse kolundan tutulduğu gibi dışarı atılır. Mes'ele de hall olunur."

Hâlbuki bugün cümleton biliyoruz ki kuvve-i adliyye menâsibinden ma'dûd bir mevki'i ihrâz eden zât hiç bir zaman kolundan tutulup atılamaz, eşhâs-ı ma'dûdenin emr ü tensîbiyle tebâdî olunamaz. İntihâbî muğayir-i kânûn ise u-sûlî dâiresinde feshi cihetine gidilir. Hâl-i sâbık avdet eder ve bu netîceye vusûl için beyân olunan hey'etin teşekkûlünü intizârda bir sebeb-i kânûnî yokdur. Binâ'en-aleyh âtîde şöyle yapılabileceğine böyle olacağına dâir olan beyânât mes'eleyi kapatmak için serd-i mevâ'id ile celb-i nazardan başka bir ihtimâle hamî edilemez işbu intihâbin muğâyeret-i kânûniyyesi vehattâ esâsen intihâbin vûcûd bulamadığı ber-tâfsîl mevâdd-i kânûniyyeye istinâd sûretille ânifen beyân ve izâh edilmişdir.

[367] Ahkâm-ı kânûniyye ve nizâmîyyeyi muhâfaza emrinde cûz'î bir hüsün-i niyyet gösterilmiş olsa idi kuvve-i adliyye için bâ'is-i tevkîr olamayacak olan bu ve emsâli sözlerin meclisde cereyânına mahal kalmaz idi:

"İste görülüyor ki mes'ele esâsen i'zâm edilecek bir mes'ele olmadığı hâlde mücerred yanlış bir takım ma'lûmâta binâ'en i'zâm edilmiş ve benim şu şerefe nâ'il olmaklığıma bir vesile olmuşdur."

Sehpâ-yı hûkûmet olan kuvâ-yı selâse-i esâsiyyenin biribirine tedâhûlüne sebebiyet veren bir hâdise nasıl i'zâm

edilmez. Ve bundan başka hangi mes'ele cedîr-i i'zâm olabilir. Otuz senedir çekdiklerimiz bu husûsdaki mübâlatsızlığının cezası değil midir. Hep mesâ'il-i hayatıyyeyi böylece i'zâm etmeye etmeye hazır-i hakâretin muhâti bulunduğu mülâmat sözü bir iddi'â-yi mücerreddir. Bu iddi'â-yi mücerrede karşı bugün ortada kavâ'id-i mer'iyye-i kânûniyye icâbınca işbu vazifeyi ifâya vekîl-i müşârun-ileyhin müllezemi olan zâtdan ehil kirk bu kadar müstahdem me'zûn mevcûddur. Ve bunlar kânûnun kendilerine bahş eylemiş olduğu salâhiyet-i talebi istîmâl ediyorlar. Bugün bu zevâtın mevcûdiyeti hayâl değildir. Ortada ise ahkâm-ı kânûniyyeye mugâyir bir intihâb mazbatası vardır ki makâmi âidinin hâzîne-i evrâkında mahfûzdur. Artık maddî ve mahsûs olan işbu hakâyiki yanlış bir takım ma'lûmât sözü setr edebilir mi ta'dâd edeceğimiz es'ilenin cevâbı mes'elete hatâ imkânına mahal bırakır mı bugün denemez ki:

1. Ali Mürtezâ Efendi intihâbı vâki' midir değil midir?
2. Ahkâm-ı kânûniyyeye ve kuvve-i adliye için mevzû' kavâ'ide müsteniden iddi'â-yi ehliyyet eden ve bu vazifenin sıra i'tibâriyle mukaddemin adem-i kabûlü hâlinde müteselsilen kendilerine tevcîhi iktizâ edeceğini beyân eyleyen tâlibler mevcûd mudur değil midir?

3. Kânûn-ı Esâsi'den ve kavânîn-ı sâ'ire-i mezküreden ihticâc olunan sarâhatler nusûs-ı kânûniyyeden ma'dûd mudur? Değil midir?

4. Bâtil üzerine mebnî olan intihâb-ı meşrûhun netâ'ici bugün meşhûd mudur değil midir? İcâb tarzında verileceği derkâr olan cevaba karşı yanlış ma'lûmâta binâ'en i'zâm edildiğini ileri sürmek artık muvâfik-ı nisbet olur mu? Daha doğrusu bütün bu bedâhetlere karşı muhâtabları hîçe saymak gibi bir netîce-i ma'kûsenin tekevvününe bu iddi'â sebebiyyet vermez mi? Ma'a-hâzâ hazret-i üstâd kendisi için mûcib-i şeref add ettiği işbu müzâkerede âtîdeki acı ve muhîk sözleri dinlemek mecbûriyetinde dahi kalmışdır. Haleb Meb'ûsu Mustafa Efendi vekîl-i müşârun-ileyhin izâhâtinâ karşı işbu mutâla'ayı serd ve ityân ediyor:

"Cümlenizce ma'lûmdur ki mektepler mense' ve mahrec olmak üzere küşâd olunmuşdur ve insan mektebe girmek isterse evvel emirde intisâb edecek mesleği intihâb eder de o meslegen mahreci olan mekteb hangisi ise ona dâhil olur. Her mekteb bir takım mesleklerle mahrec olduğu gibi Hukûk Mektebi de da'vâ vekâleti ile Adliye Nezâreti me'mûriyetlerine mahrecdir. Çünkü hukûk mektebinden bâ-şehâdetnâme neş'et edenler ya da'va vekili olurlar ya adliye me'mûriyetlerinde istihdâm olunurlar. Başka bir cihet düşünülemez. Ahlâk ve nâmûsuyla mektebden bâ-şehâdetnâme neş'et edenlerin mercî'leri üzerinde birer hakları sâbit olur. O haklarına ri'âyet olunması vâcib olan şeylerdir. O da kidem sırası geldikçe me'mûriyete ta'yîn noktalarıdır. İfâ-yi hukûk için elbette bir takım esbâb-ı rûchân taharrisi lâzım gelir aklen, hikmeten kânûnen. Eğer bir takım erbâb-ı hukûk meyânında hak aranmaz ise lâ-ale't-tâ'yîn istedigimizi tercîh eder isek adâletsizlik, haksızlık vukû bulur. Adâlet ve hakkâniyeti muhâfaza etmek için esbâb-ı rûchân arayıp da

onlardan râcih olanı takdîm mercûh olanı te'hîr ve o sûrelle ta'yîn olunmaları lazımdır. Eğer böyle olmamış olsa idi erbâb-ı hukûk daha evvel kendi hakkına nâ'il olmak için bir takım iltîmâs peydâ etmek ötekine, berikine nisbet yâhud bir takım vesâ'il-i gayr-i meşrû'a tevessûl eylemek cihâetine mecbûr olurlar. Nitekim zaman-ı sâbıkda bu hâller kirâren mirâren her gün her dakika bizi dilhûn ettiği vâki' olmuşdur. Çünkü zamân-ı sâbıkda erbâb-ı rûchân aranılmiyordu herkes lâ-ale't-tâ'yîn kendisi için, hakkını muhâfaza etmek için bir nisbet bir izâfet aramaya mecbûr bulunuyordu. İltîmâsim da envâ'i tamâmen hüküm-fermâ idi. Onun içindir ki efendi hazretlerinin buyurdukları gibi bir takım ehiller tedennî etdiler, kaldılar. Umûr-ı ibâd nâ-ehiller elinde kaldı. Hukûk-ı ibâd onun için pâymâl oldu ve hâlâ oluyor. Eğer böyle devam ederse mektebden neş'et elbetde sebeb-i tercîhdir. Efendi hazretleri buyuruyorlar ki: "Yalnız mektebeden neş'et sebeb-i rûchân olamaz" (hayır sadâları). Yalnız bidâyetde evet. Hâlbuki mektebeden neş'et sebeb-i rûchân olduğu gibi mu'âhharan adliyeye, mensûb olduğu dâireye nisbet de hakikaten esbâb-ı rûchândan add olunur. Ali Mürtezâ Efendi denilen şâhîs bendeniz bilmem, fakat cümlemiz buraya hak için geldik. Ali Mürtezâ Efendi mektebin yirminci senesinde neş'et etmişdir. Adliyeye topu iki üç sene evvel nisbet peydâ etmiş bir aralık gelmiş, ondan sonra Defter-i Hâkânî dairesine gitmiş. Sonra bilmem nereye gitmiş, sonra yine gelmiş bilmem şu son def'a olmak üzere iki büçük sene yâhud iki sene mi şöyle bir müddet-i kalâleden beri devam ediyormuş. Hâlbuki 14'üncü ve 15'inciye ve 20'inciye kadar seneler zarfında neş'et eden zevât meyânında on iki on üç seneden beri adliyede müstahdem kimseler vardır. Hele 14'üncü senede neş'et edenlerden yalnız bir adam kalmış ki bîkes, bîvâye, za'if hâline ağlama mak mümkün değildir. O da Bekir Sîtkî Efendi nâmında bir zât, Arnavud. Kundurasını kendi eliyle yamar diyorlar. Bendeniz şâhîyyâta dâir söz söylemem (gürültü). Ben burada serbest olarak söz söyleyeceğim (gürültü). Ondan sonra kabûl etmeyiniz, o başka hak arayacağınız efendim, benim babam oğlu değil bu; ne o, ne o."

—mâba'di var—

Mardinîzâde: Ebu'l-Ulâ

* * *

[368] DEBRE KONGRESİNDEN BİR YAPRAK

12 Temmuz 325'de Debre'de ictimâ' eden Osmânî Arnavud İttihâd ve Meşrûtiyet Kongresi'nde mevzû'-i bahs olan mevâdd-ı ihtiyâciyye-i vatan meyânında Sirâtimüstâkîm gazetesine dergi elzem bir mes'ele var ise o da Arnavud şu'arâ-yi meşhûresinden Görüceli Murahhas Hâfîz Ali Efendi'nin mevkî-i müzâkereye vaz' eylediği medrese keyfiyetidir.

Medreseler hakkında mûmâ-ileyhden izâhât taleb olunduğu sirada bir çok mevâdd-ı mühimme-i vatan hakkında serd-i mütâla'âtda bulunduğu gibi medreselere dâir de hey'et-i muhteremeye beyânât-ı âtiyyede bulunmuştur:

Bundan elli altmış sene evvellerine kadar memâlik-i mahrûsa-i Osmâniyye'nin her köşesinde bulunan medreseler birer dârü'l-funûn-ı feyz ü te'âlî idi. Mekâtib-i âliyyenin te'sîs ve kûşâdi üzerine medâris eski kıymetini kayb ederek âdî mektebler menzilesine indi.

Bunu isbât edebilmek için misâl-i âtiyi îrâd etmek kâfidir. Eske medreselerimizden yalnız müderris müftiler neş'et etmiyordu tabîb mühendis, eczâci, erkân-ı harb, sunûf-ı me'mûrînin, erbâb-ı fennin menşe-i feyzâ-feyzi yine o medreseler idi. Molla Gûrânîler, Fenârîler, Hüsrevler, Ebu's-su'ûdlar, İbni Kemâller, Birgivîler, Gelenbevîler rahimehû-mullah vesâir gibi kümmelein-i fuzelâ-yı İslâmîyye o medreselerden yetişen dâhîlerden idi. Bir vakitler medreselerimizde sarf, nahiv, mantık, me'anî, beyân-ı bedî', arûz, fikih, tefsîr, hadîs, âdâb, hikmet, kimyâ-i mevâlid, tibb, teşrih, henedese, felsefe, hesâb ve cebir ve sâ'ire okunurken bi'l-cümle ulûm-ı tabî'iyye ve riyâzîyye mekâtib-i âliyyeye hasr edilince medreselerimizdeki tahsîl âlât ve fikh-ı şerîfe inhisâr eyledi.

Medâris-i kadîme Arabîyyü'l-ibâre ilmî ve fennî müte'addid ve nâfi' eserler meydâna getirmek, alâ-mele'i'n-nâs gâyet belîgâne Arabî nutuklar îrâd etmek iktidârında ulemâ ve büleğâ yetiştirir iken şimdilik medreselerden yetişen ulemâ ise Arabîyyü'l-ibâre eserler yazmak, Arabca konuşmak iktidârını hâ'iz olmadığı şöyle dursun Türkçe olarak edebî mektûb yazanlar bile mahdûddur.

Fakat böyle mi olmalı? Arabîden icâzet alan bir efendi neden Arabça konuşmasın; Niçin Arabîyyü'l-ibâre olan her eseri anlayamasın? Arabca kitâbet edemesin?

Bu hâl, ömrün en kıymetdâr zamanını medrese âlemâlerinde geçiren bir dîn kardeşi[i] için âr-ı azîm değil midir?

Medreselerde bazen on, onbeş veya yirmi sene vücûd ifnâ ediyoruz da teknil-i ulûm u funûn edemedigimiz gibi Arabîyi bile lâyikıyla öğrenmekden âciz kalıyoruz. Bu nedendir? Hiç şüphe yok ki usûlün adem-i intizâmından.

Avrupa müsteşrikini onbeş sene değil on sene içinde elsine-i şarkiyeden Arabî, Fârisî, Sanskrit ve sâ'ireyi o kadar mükemmel öğreniyorlar ki o lisân üzerine yazılmış olan âsâri tetebbu' ile edebiyât nokta-i nazarınca hangisi diğerinden daha selis ve belîg olarak kaleme alındığını bile meydâna atmaktan geri durmuyorlar.

Ve'l-hâsil medreselerimiz ağlanacak bir hâl-i tedennîde görülmüyor hâlbuki dînimizin, şe'âir-i İslâmîyyemizin hüsn-i muhâfazası medreselerimize mütevekkifdir. Medreselerimizin terakkisi nisbetinde dîn de te'âlî eder.

Medreselerimizin inhitât-ı hâzırına ve ekserinin büsbütün indirâs eylemesine nazaran –Hudâ-nekerde- elli sene sonra isimleri târihden başka bir yerde görülmeyecek ve bu yüzden âtiyen ahfâdin başına çökecek mesâ'ib-i dîniyyenin ve bâli hep bize âid olacakdır. Ecdâdımız medreselere atf-ı en-zâr-ı himmet etmeseydi aceb bugün biz ne vâdide puyân olacaktık? Bugünkü günde umûm Osmanlılara, hâssaten hükûmât-ı mütecâvirenin sînesine sokulmuş olan biz zavallı Arnavudlara en evvel lâzım olacak şey medreselerin İslâhidir.

Medreselerin İslâhi ise müşkil göründüğü kadar kolaydır:

1. Medreselerin mekâtib-i leyliyye sûretinde teşkiliyle müte'addid medreselerin bulundurulması.
2. "Lisân kavâ'idden tevellüd etmez, kavâ'id lisândan tevellüd eder" nazariyesine mebnî âlet kitablarının gâyet klasik bir usûle ifrâğı ve İslâhi.
3. Müddet-i tahsîlin on seneden ibâret olması.
4. Kâffe-i ulûm ve funûnun tahsîl etdirilmesi.
5. Arabca'dan Türkçe'ye Türkçe'den Arabca'ya tercüme ve mükâleme sûretiyle lisân-ı Arabî'nin sûret-i mükemmellede tedrisi.
6. Her sene nihâyetinde imtihanların ciddî ve mun-tazam bir tarzda icrâsi
7. Son senelerde bir ecnebî lisânının mükemmelen tahsîl ettirilmesi.
8. Bu gibi medreselerden neş'et edecek talebe-i ulûm ve funûnun bilâ-imtihân mekâtib-i âliyyeye kabûl edilmesi.

Her sene okutturulacak ulûm ve funûnun aksâmiyla usûl-i tedrîsât Dersaadet'de teşekkül edecek hey'et-i muhâtereme-i ilmiyye tarafından daha mükemmel düşünüleceği cihetle bu kadarla iktifâ ederek tatvîl-i makâlden te'eddüb ederim.

Cümlesini ityân eylediğini müte'âkib defâ'atle umûm hey'et tarafından fevka'l-âde alkışlara mazhar oldu.

Efâzîl-i ulemâdan Manastr Müftüsü Recep ve Debre Müftüsü Vehbi efendiler hazerâtı kalkarak bütün mevcûdiyetleriyle, hissiyât-ı vatan perverâneleriyle be-tekrar alkışladılar.

Hafız Ali Efendi'nin *Neyyir-i Hakikat* ile sâ'ir gazetelere verdiği makâleler ile de vatan-ı mukaddesimize etdiği hizmeti ciddien şâyân-ı sitâyişdir. Kongrede fevka'l-âde hizmeti meşhûd olan kümmelein-i fuzelâdan Recep ve Vehbi Efendiler hazerâtıyla, Manastırı Kenan, Selânikli Mustafa Ârif, Kolonyalı Abdül Beyler serd ettiler mutâla'ât-ı vatan-pverânenin de ayrıca arz olunacağı musammemdir.

Ilhâmi

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukük, Edebiyâtdan ve Siyâsiyâtdan ve Bilhassa Gerek Siyâsi ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şu'un-ı İslâmiyyeden Bahseder ve Haftada Bir Def'a Neşrolunur.

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn - H. Eşref Edîb

	Seneliği	Altı aylığı	TÂRÎH-İ TE'SİSİ:	Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevi 20 kuruş fazla alınır.
Vilâyatta	80	40	10 Temmuz 1324	Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.
Memâlik-i ecnebiyyede	80	40		

19 Ağustos 1909

3 Şâ'bân 1327

Perşembe

6 Ağustos 1325

İkinci Cild - Aded: 50

[369] KESB Ü TİCÂRET VE TE'SİS-İ SANÂYİ'İN NAZAR-I ŞER'İ ENVER'DE MERGÜBİYETİ

-makâlesinden mâba'd-

Ahmed bin Hanbel hazretleri; "hâne veya zâviyesinde ikâmetle kesbden fâriğ ve bilâ-tesebbüb vusûl-i rzika müte-rakkib olan bir şahıs hakkında mutâlâ'aları" su'âl olundukda buyurdular ki: "Böyle kimseler hâkikat-i şer'a âgâh değillerdir. Hiç olmazsa Hazret-i Resûl-i Ekrem'in kuşların keyfiyyet-i merzûkîyetine dâir güftâr-ı dûrer-bârlarını mülâhaza etmelidirler. O kelâm-ı şerîfde; (ندو خماساً وتروح بطاً) buyurulmuşdur. Yani kuşlar alessabâh lânelerinden aç olarak pervâz ederler, gittikleri yerlerde karınları doyarak akşam üstü dönerler.

Cenâb-ı Rîslâlet-me'âb efendimiz sadr-ı hadîsde bizi kuşlar gibi mütevekkil alâ'llâh olmaya da'vet, ba'dehu onların tevekküllerî hâlleriyle mütenâsîb olan esbâba temes-sük, taharrî-i esbâba teşebbübü etmelerine mâni' olmadığına ırşâd buyurmuştur. Nasıl ki Mesnevî-i Şerîf'in ebyât-ı âtiyyesi de bu ma'nâyi musavverdir:

ابن سبب هم سنت پیغمبرست	کفت آری کرتوکل رهیست
با توکل زانوی اشتر بیند*	کفت پیغمبر باواز بلند*
از توکل درسسب کامل مشو	رمز الکاسب حبیب الله شنو

Atâletden zecr, kesb ü ticârete tergîb bâbında vûrûd etmiş daha pek çok nusûs-ı şer'iyye, âsâr-ı aliyye vardır. Bi-nâ'en-alâzâlik mine'l-kadîm ahâlî-i İslâmiyye kesb ü ticâretle

* Ol nâsîh dedi ki: "Tevekkül emr-i müstehab ise tesebbüb de sünnet-i nebeviyyedir. Hazret-i Peygamber bir a'râbiye hitaben âvâz-ı bûlend ile buyurmuştur ki:

"Hakk'a tevekkül ile beraber devenin tasmasını muhkem bağla!" Sen de; (الکاسب حبیب الله) hadîs-i şerîfindeki remzi iyi anla; mahz-tevekkül ile iktifâ edip de taharrî-i esbâbda tembel olma!

ışığaldan geri durmamış, sanâ'i-i mütenevvi'ada iibrâz et-dikleri terakkîyat-ı azîme ile âlemi hayrân bırakmışlardır.

Ahd-i celîl-i nebevîde ashâb-ı günâhî hazerâti bile -o kâdar meşâgil-i mühimme arasında- mezra'a ve hadîkârlarında bizzât çalışır, her türlü ticâret-i berriyye ve bahriyyede bulunurlardı.

İçlerinde Emîrulmû'minîn Hazret-i Ebû-Bekir ve Hazret-i Osman ile Zübeyr ibnî'l-Avvâm, Abdurrahman bin Avf ve Sa'd bin Ubâde gibi pekçok servet ü sâmân sahibleri bulunurdu. Ma'a-hâzâ ekser-i aqniyyâ gibi onların kalblerinde dünyâ muhabbeti yoğidi. Mallarını da din ü millet uğruna fedâ ederler ve bu sâyede her zaman mazhar-ı senâ-yı peygamberî olurlardı.

(Metâ'-ı dünyâya aslâ dilbeste olmayan, elliñde bî-nihâye nefâ'is-i emvâl bulunduğu hâlde hiçbiri gönüllerine girmeyen, kendilerine hak ve hukuku nisyân etdirmeyen zevât-ı müşârun-ileyhim emsâli hakkında da Mesnevî-i Şerîf'in şu ebyât-ı mübârekесini kaydediyoruz:

نی قماش و تقره و فرزندوزن	چیست دنیا از خدا غافل بدن
نعم مال صالح خواندش رسول	ما را کز بهر دین باشی حمول
آب اندرزیز کشتشی است	آب درکشتنی هلاک کشتنی است

[370] El-hâsil, tevsî'i ticâret, sarf-ı mesâ'ide ciddiyet ve istikâmetle nukûd ü emvâl sahibi olmak nazar-ı şer'de mez-

** Dünya nedir? Hudâ'dan gâfil olmak. Yoksa nefis kumaş teleb-büs, sîm ü zer temellük etmek, erkek evlât sahibi olmak, hesnâ kadın edinmek dünya sayılmaz. Dîn-i mübîne hizmet için mal ve servet sahibi olmaklığın (نعم المال الصالح للرجل الصالح) hadîs-i şerîfîyle senâ-kerde-i Hazret-i Resûl'dür. Dâhil-i sefineye giren sular onun helâkîne bâdi olur. Ama hâricindeki suların vücûdu -medâr-ı cereyân olmağla- o zarûridir. (ان السفينة لا تجري على اليأس) fehvâsına karada gemi yürümez. Mâ-yetevakkaf-aleyhi takakkuk etmeyen şey vücûd bulmaz.

İhtâr:

Meslegimize muvâfık âsâr-ı ciddiyeye
ma'al-mennûniye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr fâde olunmaz

mûm değil, bil'akis memdûhdur. Mezmûm u makdûh olan helâl ü harâm seçmeyerek, vezâ'if-i dîniyyeyi ihlâl ederek harîsâne ve münhemikâne sûretde dünyâya dalmak, lehviyâtla imrâr-ı hayatı edip sa'âdet-i uhreviyeden mahrûm kalmakdır. Bir hadîs-i şerîfde; "Mâl-ı kesîr, mü'min silâhi olup din ü dünyâsını onunla muhâfaza eder." buyurulmuştur. Fî-sebîllîh infâk, Cenâb-ı Hakk'a ikrâz-ı hasen, şe'a'-ir-i dîniyyeyi, kelimetullâhi i'lâya hizmet gibi nusûs-ı şer'iyye ile bütün ümmetin mükellef oldukları vezâ'if-i esâsiyyenin tamâmî-i ifâsi servet ü sâmân sahibi olmaya mütevakkif bulunduğu derkârdır.

Millet-i İslâmiyyenin a'dâ-yı devleti irhâb edecek necîb atlar, istitâ'at-i beşeriyyenin müsâ'id olduğu mertebe kuvvetli en mükemmel silâhlar vücûb-ı i'dâd ü istikmâline dâir ¹ وَأَعْدُوا لَهُم مَا اشْتَطَعُتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَلَوْ اللَّهُ (...الْخَ) fermân-ı sübâhânsine imtisâli, bu fermânın mutazammin olduğu ² وَأَنْفَغُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْفُوا بِأَيْبِكُمْ إِلَى التَّهْلِكَةِ hitâb-ı celîlinin sarâhat mertebesinde lüzûm-ı tedârikine irşâd eylediği –düşmanın isti'mâl e-debileceği en mü'essir ve mükemmel– zîrhlî sefîneler, son sistem toplar, tûfenkler, harb ü cihâdda te'mîn-i zafer eyleyecek bütün edevât ü levâzîm-ı seferiyye ve sâirenin ihmâr u ikmâli az mikdâr para ile husûl bulmayıp servet-i azîme ve sâmân-ı bî-pâyân ihmâzına menût bulunduğu meydândadır.

Ser'i şerîfe muvâfakati emr-i zarûrî olan akl ü hikmet de insanlara bu dersi vermekdedir. Buna binâ'en izzet-i nefşini, haysiyet ü vakârını muhâfaza ile şeref ü sa'âdetle yaşamak isteyen mîlel ü akvâm gece gündüz bezl-i mesâ'i ve iltzâm-ı fedâkârı ile iktisâb-ı emvâle muvaffak oluyor ve icâbât-ı asriyyeye mutâbik esbâb-ı miknet ü isti'lâ ihmâriyla husemâ ve a'dâya satvet gösteriyorlar.

Îmâm-ı Huccetüllâh hazretleri diyorlar ki: "Kur'an-ı Kerîm'de mâl ü servetin ³ (إِنْ تَرَكْ خَيْرًا) misilli âyât-ı kerîmede "hayr" unvâniyla yâd olunması ehemmiyetini ifhâmda kâfîdir. Bir de ifâ-yı hac ve bezl-i mûrûvvet ve infâka dâir medh u sitâyi makâmında şeref-nûzûl eden bütün âyât-ı Kur'âniyye servet ü gînâ medhini mutazammindir. Çünkü mâl-i kesîr sahibi olmayan kimse ibâdât-ı mâliye ifâsına muktedir olmayacağı, mûrûvvet ve âtifet erbâbına iltihâk edemeyeceği de âşikârdır.

Kezâlik ⁴ وَيَمْدُدُكُمْ بِأَمْوَالٍ وَيَبْيَسُ وَيَجْعَلُ لَكُمْ جَنَاحَاتٍ وَيَجْعَلُ لَكُمْ (فُلْ مَنْ حَرَمْ زِيَّةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادَهُ وَالظَّبَابَاتِ مِنَ الرِّزْقِ) ⁵ (انهاراً) âyât-ı celîlede Cenâb-ı Hak ibâdâsına imtinân, ni'am-i ilâhiyyesini ta'dâd ile onları ifâ-yı teşekkürâtâ da'vet buyurmuş-

dur. Îfâ-yı vezâ'if şartıyla mazhar-ı ni'met-i sübâhâniyye olmakdan büyük sa'âdet mutasavver midir?

Mûsâ ve Hîzir aleyhimesselâm kissasındaki ⁶ (كَتَزَمْهَا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ) nazm-ı celîli de mülâhazaya şâyândır ki, Cenâb-ı Bârî yetîmlerin kenz-i mahfûzunu rahmet-i rabbâniyye tesmiye buyuruyor. ⁷ (كَادَ الْفَقْرُ إِنْ يَكُونَ كُفَّرًا) hadîs-i şerîfi de ümmet-i İslâmiyyeyi istihsâl-i servet ü gînâya da'vet bâbında büyük bir irşâd-ı nebevidir. Çünkü servet ü gînânin şerâ'it-i îmândan addolunacak mertebe ehemmiyetini göstermekdedir. Öyle ya! Mâdâm ki fakt u ihtiyâc insâni kûfre sevkedecek kadar sû-i te'sîri hâ'iz oluyor, bu mühlîkeye giriftâr olmamak için bezl-i mesâ'iide bulunmak muhâfaza-i îmân esbâbını istihâzâr demek olur. Bu ise akdem-i ferâ'iz ve a'zam-ı erkân-ı İslâmiyyedir.

Manastırlı İsmail Hakkı

* * *

MİLLETİN MÂZİSİ, HÂLİ VE HASTALIKLARININ ÇÂRESİ

⁸ سُنَّةُ اللَّهِ فِي الدِّينِ خَلُوا مِنْ قَبْلِ

⁹ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةَ اللَّهِ تَبَدِّلًا

Bu âlemde zuhûr eden ümmetler arasında bir ümmet gördün mü ki, mevcûdiyetinden kimseyin haberi yokken birden bire üzerindeki adem bulutları sıyrılsın, meydana öyle bir cem'iyet hâlinde çikşın ki, efrâdının sâye-i hamîyyetinde erkâni kavî, esâsi metîn bir binâ-yı mu'azzam gibi olsun, üzerini zîrhlî yerine satvet ü şehâmet örtüsün, etrâfini kal'a yerine uluvvî-himmet ihmâta etsin, en âteşin hücumular onun sâhasına gelir gelmez sönsün, en büyük müşkiller erbâb-ı hall ü akd elinde kolayca açılıversin, efrâdının kalbinde izzet ü şehâmet lâyâkıyla rûsûh buldukdan sonra dallanın budaklınsın, saltanat u nüfuzu yakındakilere, uzakdakilere şâmil olsun, âdâbî, ahlâkî, âdâti kendisinden evvel gelip geçen, kendisiyle mu'âsır bulunan akvâmın kâffesinkine fâ'ik gelsin de sa'âdetin bunların mesleğine sülük etmekden başka bir sûretle istihsâl olunamayacağı bütün milletler tarafından i'tirâf edilsin, o ümmet de efrâdının azlığı, arâzîsinin genişliği ile beraber bütün âlemin rûh-ı müdebâbiri keşilsin, bütün âlem ona karşı rûha nisbetle beden-i hâdim mesâbesinde bulunsun?

Lâkin bunların hepsinden sonra o bünyân-ı metîn sarıslamaya başlasın, o cem'iyet dağılmaya yüz tutsun, efrâdin âmâli arasında tefrikalar görünsün, râbitalar birer birer çözülsün, te'âvün, tenâsur esâsları devrilsin, efrâdin azm ü himmeti kendi şâhsiyet-i mahdûdesi [371] dâiresinde dolaşın da cem'iyetin mevcûdiyet-i umûmiyyesini kâle almak, hukukunu müdâfa'a etmek cihetlerini aklına bile getirmesin, bununla beraber kendi hâcât-ı zarûriyyesini de ancak râbi-

¹ Enfâl, 8/60.

² Bakara, 2/195.
³ Bakara, 2/180.
⁴ Nûh, 71/12.
⁵ A'râf, 7/32.

⁶ Kehf, 18/82.

⁷ Suyûti, *el-Câmi'u's-Sagîr* 9633.

⁸ Ahzâb, 33/38.

⁹ Ahzâb, 33/62.

ta-i milliyetle bağlı bulunduğu efrâdin eliyle te'mîn edebi-leceğini, binâ'en-aleyh kendi bileğine metânet vermekden ziyâde onların kolunu kuvvetlendirmeye, kendi ma'ışetini tevsi' etmekden ziyâde onların refâhını düşünmeye mecbûr olduğunu anlamasın; olanca emelleri, olanca azimleri ye's ile pâymâl olsun, artık kendilerinde her hâle, her zillette karşı behîmî bir kanâ'at görülsün; şâyed içlerinden birinin hayatı bir hâtıra-i hak gelse, yâhud yüreğinden kopan bir sadâ onu milletine şan ve şeref kazandırmaya, yâhud milletinin mecd-i kadîmini istirdâd etmeye sevkedecek olsa o sadâ-yi hakkı sinirlerin bozukluğundan, muhakemenin fenâlığından münba'is bir hezeyân telâkki etsin de, kulaklarını tıkasın, yâhud kendisine vazîfesini ihtâr etmekde olan bu sadâ-yi vicdâniye icâbet etdiği takdirde mehâlike ma'rûz kalacağını, muhât olduğu nâz u na'îmden cüdâ düşeceğini zannetsin de meskenet, cebânet zincirleri altında ezilsin dursun, elli işlemekden, ayakları yürümekden âtil kalsın da artık salâhîni mücîb esbâbin hangisine olursa olsun tevessülden kendini âcîz görsün, eslâfin bırakmış olduğu âsâri ileri götürmek şöyle dursun hakkıyla idrâk meziyetinden bile mahrûm bulunsun, bu hastalık o milleti helâke yaklaşıdırınsın, ölüm döşeğine yatırsın da etrâfindaki canavarların sıkârı olsun?

Evet; birçok milletler gördük ki, ma'dûm iken mevcûdîyet gösterdi, evc-i kemâle doğru yükseldi. Sonra inhîtâta mahkûm oldu; kuvvet kesbetdi, müte'âkiben za'ff düştü; azîz iken zelîl, sağlam iken alîl oldu. Lâkin her illetin bir çâresi yok mudur?

Evet vardır... Fakat vâ esefâ ki, derd ne kadar vahîm, devâ ne kadar müşkil, usûl-i müdâvâti bilenler ne kadar azdır! Bu azîm tefrikadan sonra sözleri, özleri birleşdirmek nasıl mümkün olabilir? Zâten bu perîşânlık herkesin yalnız kendi işini düşünmesinden ileri gelmiyor mu?

Estağfirullâh! Eğer her ferd kendi işini düşünmiş olsaydı, yanı başındaki kardeşinden ayrılmazdı. Çünkü ikisi aynı vücudu teşkil eden a'zâ mesâbesinde bulunuyor. Lâkin o ferd, kendi işini düşünüyor zanniyla, başkasının hesâbına yorulmuş oldu. Evet, çok zamanlar her ferd kendi muhâfaza-i hayatı kaydına düşer de buna ne sûretle muvaffak olacağını, hangi tarîki ihtiyâr etmek lâzım geleceğini kesdiremez.

Acaba ölmüş gitmiş olan bu himmetler için tekrâr dirilmek nasıl mümkün olur; husûsiyle bu ölüm, pek de kısa olmayan bir zaman zarfında onların ma'âlidîn mehcûr olmasından neş'et etmişdir.

Girîve-i dalâle sapmış bir adamı doğru yola çevirmek kolay mıdır? Hem de o adam, varsa yoksa necât tutmuş olduğunu yoldadır, i'tikâdında bulunuyor. Gâye-i maksûdu ar-kada bırakmış, büsbütün ma'kûs bir istikâmet tutmuş iken her hatvede merâmına yaklaşlığını zannediyor.

Gaflet uykusuna dalmış, rüyâlarıyla hüylâlarıyla oyalanın bir adamı îkâz etmek nasıl kâbil olur? Bâ-husûs ki, ku-lakları sadâ-yi intibâhi duymayacak kadar sağır, vücûdu itil-mekden dürtülmekden müte'essir olmayacağı kadar uyuş-muş!

Efrâdinin âdetleri, tabî'atleri mütebâyîn, muhîtleri müte-

hâlif, sonra memleketleri gâyetle väsi' olan bir ümmet-i azîmenin tefrika hâlindeki âhâdını vahdete sevkedecek bir sayha-i intibâh var mıdır? Böyle bir milletin ârâ-yi müteferri-kaşını, âmâl-i mütehâlifesini bir noktada cem' edecek, hem de cehâlet bulutları ortalığı kaplamış, ukûl yakını uzak, vâ-dîyi cebel zannedecek kadar şaşırılmış olduğu bir zamanda bu teşebbüsü başa çıkaracak böyle bir kuvvet mevcûd mu-dur? Allah'a yemîn ederim ki, bu iş en müdebbir bir hakîmi bile âciz bırakacak derecede müşkildir. Bir derde devâ ta'yîni ancak o hastalığın mâhiyetine, esbâb-ı evveliyyesine, a-vârizîne vukûf kesbetdikden sonra kâbil olabilir. Eğer hasta-lik bir milletde olacak olursa ilel ü esbâbına vukûf ancak o milletin hayatı sâbıkasını, o hayatı esnâsında geçirdiği hâ-lâti, inklâbâti bildikden sonra kâbil olabilir. Bir hastayı te-dâvî eden tabîb için o hastanın evvelce geçirmiş olduğu ârizaları bilerek bu sûretle maraz-ı hâzırı hakkında bir fîr-i katî' hâsil etmemeksin ale'l-amyâ müdâvâta kalkışmak mümkün olur mu? Yoksa birçok hastalıklar vardır ki, tohumları ömrün bir devresinde doğar da kendisi diğer bir devre-i hayatıda zâhir olur. Çünkü hastalığın henüz zuhûr etmediği öbür devirlerde vücûd cursûme-i marazın icrâ-yi fa'âliyet etmesine mâni' olabilecek bir kuvvetde bulunur.

Sinîn-i ömrü mahdûd, avâriz-i hayatıyyesi ma'dûd olan tek bir şahsin hastalığını teşhîs etmek bir tabîb-i hâzik için müşkil olursa hayatı bu kadar uzun, adedi bu kadar çok olan bir milletin emrâz-ı ictimâ'iyyesini müdâvâta kalkışmak ne kadar güç olmak icâb eder! Bundan dolayısıdır ki, mevte mahkûm bir ümmete hayat vermek, yâhud onun mecd ü şeref-i kadîmini i'âde eylemek için kıyâm eden e'âzîmin vücûdu batınlar arasında pek nâdir zuhûr ediyor.

Emrâz-ı bedeniyyeyi müdâvâtdan âciz olan hakîm tas-laklarının verecekleri ilâc-ı tesadûfun imdâda yetişmediği zamanlar nasıl hastalığı artırmakdan başka netice vermez, hattâ çok zamanlar mevti bile intâc eylerse bir milletin ahvâ-line vukûf-ı tâmmî olmayan, emrâz-ı ictimâ'iyyesinin esbâbına, a'râzını bilmeyen, efrâdinin âdâtimi, mezâhibini, a'kâ-i dîni yakından tanımayan eşhâsın ahlâk-ı akvâmi ta'dîle kal-kışmaları da aynı netîceyi verir.

Dâ'îye-i İslâh ile meydâna atılan adam şu saydığını şeylerin birinde hatâ edecek olursa ilâc maraza, vücûd helâ-ke munkâlib olur. [372] O hâlde her kimin kemâl-i insânîden naşîbi olur, kalbindeki nûr-ı ilâhî sönmemiş bulunursa, böyle bir emr-i azîmi gerek ilmen, gerek amelen edâ husû-sunda kendinde ufacık bir kusûr göründe gibi tehzîb-i ümem dedikleri bir harekete cûr'et etmesin. Evet, bu gibi hareketler bâtil nûmâyışlere meftûn olanlarla hakkını kat'iyen ve remeyeceği büyük büyük işlerle tevsi'-i ma'ışete meyleden-lerden zuhûr eder. Şu zamanlarda bir takımlarının zannina göre ümmetlerin emrâz-ı ictimâ'iyyesi cerîdeler neşriyle te-dâvî olunabiliirmiş. Ve bu väsîta eflâkî uyandırmak, ahlâki tehzîb etmek, azm ü himmeti canlandırmak için kifâyet e-dermiş. Bu zan nasıl doğru olabilir?

Farz edelim o cerîdelerdeki muharrirler yazdıkları yazı-larla ümmetlerin selâmetinden başka bir şey kasdetmesinler, her türlü a'râzdan masûn bulunsunlar. Hakdan zühûl te'am-

müm etdikden, uküle şaşkınlık müstevlî oldukdan, kâri'ler azaldıktan, muharrirler kendilerine kâri' bulsa bile merâmîni anlayacak pek az adam bulabildikden sonra bunun ne hüsn-i te'sîri olabilir! Bil'akis, tabî'ate mülâyim gelmeyen bir gidâ gibi müfid olmadıkdan başka kat kat zararı mücib olur. Bununla beraber himmet bu derekelere indikden sonra ona cerîdelerin fâ'idesini kim anladabilir ki, kalksın da kısacık bir zaman zarfında, dereler gibi coşup gelen havâdis arasında mündericâtına ittilâ' arzusu beslesin?

Düger bir takımları da şu zanda bulunur ki; Küre-i Arz'ın kita'ât-ı vesî'asına dağılmış olan şu millet âmâl ve hevesâtı arasında nâmütenâhî denecek kadar tefâvüt gösterdiği, kendi cinsinden kendi meşrebinden olmayan hattâ siyâdet ü nüfûzuna boyun egen bir takım adamlara karşı iżhâr-ı tezzellîl ile ma'isetini te'mîn etmek, şan ve şeref kazanmak rezîlesine bile râzî olduğu hâlde yine şu mühlik hastalıklardan şifâyâb olması birden bire Arz'ın her tarafında umûmî mektebler küşâdiyla pek mümkündür. Tabî'î bu mektebler Avrupa usûlü denilen yeni tarzda olacak, bu sûretle ma'ârif az zaman zarfında bütün efrâd-ı millet arasında te'ammûm edecek. Bir kere de ma'ârif ta'ammûm edince ahlâk kemâli bulacak, tefrika kalkarak yerine ittihâd kâ'im olacak, kuvvet müctemi' bir hâlde bulunacak.

Bu zan ne kadar ba'iddir! Çünkü, böyle azîm bir teşebbübü ancak kavî, kâhir bir sultân başa çıkarabilir. Öyle ya, zevk-i ma'rifeti tadarak, semerât-ı fi'liyyesini iktîfâ ederek artık ma'ârifeye bi'l-iztirâr değil, bi'l-ihtiyâr meyledecek hâle gelinceye kadar milleti cebren-kahren çalışdırırmak icâb eder. Bunun için o mektepleri idâreye kâfi azîm bir servet ister. Hâlbuki mevzû'-ı bahsimiz kuvvetde değil, za'afdadır. Za'af ile sultanat-ı kâhire, servet-i vâfiyye bir araya gelir mi? Zâten milletde bu iki kuvvet olaydı, bu hâle gelmezdi. Şâyed; "Bu gibi şeyler sebât u istîmrâr sâyesinde bi't-tedîc mümkün olabilir." denecek olursa, buna muvâfakat edebiliriz. Şu kadar var ki, geri tarafından erbâb-ı kuvvetin hîrs u tama'ı beriki bîçârelere nesîm-i kuvveti teneffüs edecek kadar zaman bırakacak mıdır, bilemeyez.

Böyle eseri sonradan görülecek vesâ'ilin muvaffakiyet tevlîd edebilmesine müsâ'id zaman nerede!

Farz edelim ki, zaman sulh ü selâm içinde geçdi de ümmet bu ulûmun efrâdı arasında neşrine, yavaş yavaş tevsi'ine müsâ'id vakit buldu, böyle bir tedîcîn millete bir fâ'ide-i esâsiyye te'mîn edeceğine, efrâd-ı milletden bir kısmının naşîbedâr olduğu hisse-i ma'rifetin onları mertebe-i kemâle yükselteceğine, sonra da bunların efrâd-ı bâkiye-i ümmeti irşâd eyleyebileceğine hükmetmek doğru olur mu?

Bu nasıl mümkün olur? Zîrâ ümmet kendisine yabancılardan bu ulûmu anlamakdan uzak olduğu gibi o ulûmun tohumları nasıl inkişâf etmişdir, nasıl meydâna çıkmışdır, nasıl sâk sùrmüşdür, nasıl kemâle gelerek meyve vermişdir, hangi suyla sulanmış, hangi toprak ile perverişiyyâb olmuşdur, bunların hiç birini bilmiyor, ne mebâdîsini, ne makâsından kat'iyen fârik değil. Bu husûsda biraz ittilâ'ı olsa bile hakiki değil, taklîdî bir sözden ibâret.

O hâlde bazı efrâdin o ulûmu böyle nâkis bir sûretde telâkkî ederek başka bir takım ma'lûmât ile meşbû' olan zi-hinlerine doldurması fikirleri doğrulatır, ahlâki düzeltir, saîrlerini irşâd edecek bir kuvvet verir zanni nasıl müsîb olabilir?

Hakikate yakın olan bir şey varsa o da şudur ki; hâli bu merkezde olan bir ümmetin efrâdından olup bu gibi ulûmu ahzedenler gerek me'lûf oldukları evhâmin, gerek çocukluklarından beri taşıdıkları zanniyâtın aks-i te'sîriyle, gerekse o ulûmu telâkkî etdikleri kavmi alabildiğine i'zâm eylemeleri sebebiyle kendi milletleri arasında ahlât-ı garîbe gibi olurlar ki, tabayî-i ümmeti fesâda vardırmakdan başka bir işe yaramaz.

O gibi ulûmu hakkıyla temsîl edemeyen adamlar vatandaşlarına cidden hizmet etmek isteseler bile ne yapabilirler? Öğrendiklerini işitmış oldukları gibi teblîge çalışırlar. Milletin tabî'atını, meşrebini, âdâtını hiç nazar-ı i'tibâra almayarak o ulûmu vaz'-ı aslîsinde isti'mâl etmemiş olurlar. Zâten o gibi ulûmun mâzîsinden, âtîsinden gâfil ve yalnız hâl-i hâzırından biraz haberdâr oldukları için o hâli her şahîs için gâye-i kemâl, her hayatı için medâr-ı bekâ addederler de, küçüklerden ancak büyüklerden beklenebilecek şeyleri, büyüklerden ise bunun aksını isterler; ögrenmiş oldukları mebâhisin yalnız zâhirine bakarlar, öğredecekleri adamların derece-i kâbilîyetini gözetmezler. Acaba bu ma'lûmât onların tebâyi'inde iyi bir te'sîr mi icrâ edecek, yoksa esâsen mevcûd olan fâ'nâlığı bir kat daha mı artıracak, buralarını hiç düşünmezler.

Bu münâsibetsizliklerin hepsi kendilerinin o ulûma erbabâb değil, basma kalip nâkil olmalarından ileri gelir. İçlerinden tevfîk-ı ilâhiye mazhar [373] olan bir hîzb-i kalîl istisnâ edildiği sûretde bu adamlar o merhametli vâlideye benzer ki, lezîz bulduğu bir yemeği, boğazından geçmediği için, henüz süt emmekde olan yavrusuna yedirir de bîçârenin hastalanmasına, ölmesine sebeb olur.

Bu adamların millet arasındaki mevkî'i, vazîfesi tahlîlden, dağıtmakdan ibâret olan makinelerin mevkî'idir. Evet, efrâd arasında henüz bazı râbitalar kalmış ise, bu sersemeler; "Vatanın, milletin hayrına çalışıyoruz." zannıyla onu da mahvederler. Ortadaki rahne günün birinde kapanabilir bir hâlde iken alabildiğine açarlar da, hayırhâh, muslîh nâmi altında bir takım ecnebîlerin müdâhalesi için geniş geniş kapılar meydâna getirirler. Bu sûretle milletlerini mahv u iz-mîhlâle sevketmiş olurlar. ^{وَيُنْسِنُ الْمَصْبِرَ}¹.

Osmanlılarla Misirlilar yeni usûlde bir hayli mektepler açıdilar; muhtâc oldukları ulûmu, ma'ârifî, sanâyi'i, âdâbî, elhâsil temeddün nâmını verdikleri hersey'i memleketlerine getirmek için Avrupa'ya adamlar gönderdiler. Hâlbuki, bu temeddün dedikleri şeyler ancak Garb memleketleri hakkında doğru olabilir. Zîrâ, bu mü'essir o memleketlerde beşerîyetin seyri, fitratın kânûnu iktizâsına zuhûr etmiştir.

Pek a'lâ! Gerek Misirlilar, gerek Osmanlılar aradan bu kadar zaman geçmiş olmakla beraber bu teşebbüslерinden bir fâ'ide görebildiler mi? Acaba şimdiki hâlleri bu yeni väsi-

¹ Bakara, 2/126.

taya mürâca'atlerinden evvelki hâllerine nisbetle daha iyi mi? Acaba zarûretin, sefâletin pençesinden yakalarını kurtarabildiler mi? Acaba mâllarına ecnebîleri sâhib etmekde muztar kalacak vartalardan halâs oldular mı? Acaba kalârını, hudûdlarını iyice tahkîm ederek düşmanların hûcûmu-na dayanacak bir hâle getirdiler mi? Acaba üzerlerine nazar-ı tama'ı dikmiş olanları nevmîd bırakabilmek için hâdi-sâtın sonunu görür bir basîrete, efkâr üzerinde tasarruf eder bir kuvvete mâlik oldular mı? Acaba içlerinde vatanın mesâ-lihini, vatanın menâfi'ini her türlü mesâlihe, her türlü menâfi'e tercîh ederek onu te'mîn için hayatını fedâ edecek, hayâtimi fedâ edince de meslek-i hamîyyetine vâris halefler bırakacak vatanperver yürekler zuhûr etti mi?

Evet, vâkı'â içlerinde bir çokları var ki, hürriyet, vatanperverlik, milliyet, cinsiyet gibi elfâzi dillerinden düşürmü-yorlar, bu latîf kelimelerden bidâyeti, gâyeti ma'lûm olma-yan birtakım kesik ibâreler teşkil ediyorlar, kendilerine rû'e-sâ-yi hürriyyet gibi, fedakârân-ı hürriyyet gibi bir alay elkâb-ı fâhire takıyorlar. Bir kere de bu unvâni ihrâz edince artık fi'len çalışmaya hiç lüzûm görmeyerek geniş geniş oturuyor-lar.

Yine bunlardan öyleleri var ki, kazanmış oldukları ilm ile amel hevesine düşerek evlerin, binâların eşkâlini, me'kû-lâtın, melbûsâtın, elhâsil yatak, sofa takımına varıncaya ka-dar herşeyin tarzını değiştirmeyecek, memâlik-i ecnebiyyede en son, en güzel tarz hangisi ise onu tatbîk için âdetâ mü-sâbaka ediyorlar, bunu en büyük medâr-ı mefharet bilerek makâm-ı mûbâhâtda söylemekle mahzûz oluyorlar, bu uğurda ellerindeki serveti yabancı memleketlere dökerek yerine sûretde cicili bicili, fakat hakikatde her türlü fâ'ide-den ârı bir yiğin lüzûmsuz ziynet metâ'lari alıyorlar.

Bu sûretle kendi milletleri arasındaki san'atkârları, işçi-leri bitirdiler. Çünkü beriki bîcâreler bu yeni funûnun, bu yeni tekemmûlâtın îcâb etdiği tarzda iş yapamazlardı. Çünkü destgâhları yeni tarza dökülemeyeceği gibi elli de bu işleri görmeye alışmamışdı. Servetleri ise uzak uzak mem-leketlerden yeni yeni âletler getirmeye dayanamazdı. İşte görülüyor ki, milletin başına belâ olan, mevkî'ini daha ziyâde sefil eden şu hâl ancak ulûm-ı Garbiyyenin vaz'-ı asfîsi üzere alınamamasından, daha sırası gelmeden, efrâdda kâbi-liyet hazırlanmadan telâkkîye kalkışmasından ileri gelmişdir.

Gerek tecrübelerimiz gerek mâzîdeki hâdiseler bize şu hakikati gâyet açık bir sûretde göstermiştir ki, her ümmetin zuhûr ederek saîr milletlerin etvârını taklîd eden mukallidler mensûb oldukları ümmetle düşmanların sokulması için birer menfez, birer fürce vazifesini ifâ etmekdedir. Bu gibilerin idrâki bir takım evhâma, bir takım desâyise penâh olur. Da-ha doğrusu taklîd etdikleri akvâma karşı olan ta'zîmlerile onlara benzemeyenler hakkındaki hâkâretleri hasebiyle eb-nâ-yi ümmetin başına bir felâket kesilirler, onları zelîl görürler, her işlerini muhakkâr bulurlar. Hadd-i zâtında âlı olan teşebbüslerini bile medâr-ı istihfâf addederler. Ricâl-i ümmetin bir kısmında vakardan, ulûvv-i himmetden bir bakıy-

ye bulunsa bile bu gibilerin üzerine hûcûm ederek şehâmet-den, kandan, gayretten eser bırakmayincaya kadar uğraşır-lar. Artık bu mukallidler akvâm-ı gâlibenin askerlerine, yağ-magerlere talî'a hizmetini görürler. Memleketin kapılarını muhâcîmlere açıldıdan sonra iyice yerleşmeleri, iyice te'-mîn-i nûfûz edebilmeleri için ne lâzimsa yaparlar. Zîrâ on-lardan başkasında bir fazilet olacağını, onların kuvvetlerine gâlib gelebilecek bir kuvvet bulunabileceğini kat'iyen ta-savvur edemezler.

Hiç kimseden pervâ etmeyerek söylerim ki, eğer İngilizler Afganistan'ın bazı taraflarına tegallüb etdiği sırada Af-ganlılar içinde böyle birkaç talî'a bulunsa idi, İngilizler ora-lardan kiyâmete kadar çekilmmezdi. Zîrâ, bu gibi mukallid-lerin indinde funûnun neficesi taklîd etmekde oldukları ak-vâma son derece meyletmek, onların kudûmuna yol açmakdan ibâret olduğu için memleketlerindeki nûfûsu tatmîn etmek, kulûbu teskîn eylemek husûsunda pek ileri gidiyorlar da, halkın hukukunu sıyânet ve istiklâlimi muhâfaza için e-cânîb hakkında beslemesi elzem olan i'timâdsızlığı, ihtiyâti izâle ediyorlar.

Bundan dolayı ecnebîler hangi ümmetin memleketine girecek olsalar, bakarsınız ki, bu mukallidler onların kudûmumu istibâsâr eder etmez hemâñ istikbâle şitâb ederler, hiz-metlerine arz-ı nefs ederler, onların dostu, mu'temedi olur-lar. Gûyâ onlar da kendilerinden imiş gibi memleketlerine ecnebîlerin [374] tegallübünü gerek kendileri gerek ahlâfları hakkında müteyemmen addederler.

Pek a'lâ; mâdâm ki maksad-ı hayr ile yazılmış olsa bile cerîdelerden görülecek fâ'ide gâyet azdır, mâdâm ki funûn-ı cedîde sú'-i istî'mâl edilmesinden dolayı bu kadar muzîr â-sâr bırakmışdır, hangi çâreye, hangi vesîleye ilticâ edeceğiz? Zaman dar, mes'e ile ise bu derecelerde mühim!

Bu uyuşmuş milleti hangi yüksek ses bîdâr edecek? Bu donmuş tabî'atları hangi rûzgâr harekete getirecek? Bu sönmüş fikirleri hangi şu'le uyandıracak? Bedenler içinde âdetâ medfûn olan bu rûhları hangi nefha-i inâyet mazhar-ı nûşûr edecek? Mesâfeler bu kadar uzun, şarklı ile garbî, cenûbî ile şîmâlî arasında muvâsala bu kadar müşkil. Başlar ya zemî-ne doğru eğilmiş, yâhud arkaya doğru devrilmiş, nazarlarda ne öne, ne arkaya, ne sağa, ne sola; kudret-i cevelân yok. Kulaklıarda dinlemek melekesi kalmamış. Tahakküm bütün hevesâtın, saltanat bütün evhâmin elinde...

Milletin üstüne titreyen hamîyyetli yürekler ne yapsınlar ki, vakıt bu kadar dar? Hangi çâreye tevessûl etsinler ki, mehâlik her tarafдан muhît? Hangi ipe tutunsunlar ki, ölü-mün habercileri kapılarında bekliyor?

Bahsi o kadar uzatacak değilim. Yalnız nazarını bir se-bebe, bir vesîleye doğru çevireceğim ki, bütün esbâb, bütün vesâ'il onun içindedir.

Dîde-i im'ânını aç da şan ve şevketden sonra zillete, kuvvetden sonra za'afa, siyâdetden sonra esârete, gâlibiyet-den sonra makhûyete giriftâr olan şu ümmetin zuhûrunu bir tedkîk et! Onun evvelki kemâlinin esbâbını düşün ki, bu-gün musâb olduğu emrâzin cûrsûmelerini keşfedebilesin.

Ümmetin bugün perîşân olan âmâlini vaktiyle birleşdi-
ren, bugün bu kadar dün olan himmetini vaktiyle a'lâ eden,
bugün tefrika içinde yuvarlanan efrâdını vaktiyle hâl-i itti-
hâdda bulunduran, millete bütün milletlerin fevkînde yük-
sek bir makâm te'mîn eyleyen ancak o dindir ki, usûlü
muhkem, kavâ'idi metîn, her türlü hikmeti şâmil, ittihâda
sâ'ik, muhabbete dâ'îdir. Nüfûsu tezkiye eder, kalbleri levs-i
rezâ'ilden âzâde kilar, ukûlü ziyâ-yı hak ile tenvîr eyler,
cem'iyet-i beseriyyenin muhtâc olduğu her türlü levâzîmi te-
keffûl eder, mu'tekidlerine bütün fûrû'-ı medeniyyeyi telakkî
ile emreder.

Bir milletin sebeb-i zuhûru, vesîle-i kemâli böyle bir din
oldukdan sonra sebeb-i inhibîti hiç şüphe yokdur ki, dînin o
metîn usûlünü, esâslarını bir tarafa atarak yerine bir takım
muzîr bid'atler ikâme etmekden, dinden maksûd olan hik-
met-i ilâhiyi, dînin îrşâd etmekde olduğu hakâyiki hiç na-
zar-i im'âna almayarak bunların hey'et-i mecmû'asını evrâd
tarzında okunan ibâreler hâlinde bırakmakdan neş'et etmiş-
dir.

O hâlde bu derdin çaresi milletin kavâ'id-i esâsiyye-i dî-
ne rûcû' ederek dînin safvet-i evveliyyesi devrindeki ahkâ-
miyla amel etmesinden, avâmin ahlâkını tehzîb, kulûbunu
tathîr için yine dînin îrşâdatına mûrâca'at eylemekden, ef-
râd-i ümmeti ümmetin şeref-i kadîmini istirdâd için fedâ-yı
cân edecek kadar bir hamiyet göstermeye çalışmadan ibâ-
retdir.

Dînin tohumu verâset tarîkıyla asırlardan beri nûfûsda
kökleşmiş, kalbler ma'âli-i din ile ülfet peydâ etmiş olduğu
gibi herkesin samîm-i mevcûdiyyetinde dîne karşı gizli bir
nûr-i muhabbet parlamakda olduğu için ümmeti bu sûretle
ihyâya çalışan bir adam için bir nefha kâfîdir. Bu nefha-i
inâyetin mevceleri az zaman zarfında bütün ervâha sereyân
eder. Şu'un-i dîni îslâh için kiyâm eden erbâb-i ümmet dî-
nin usûl-i hakîkiyyesini hedef ittihâz edecek olurlarsa insâ-
niyet için mukadder olan gâye-i kemâle vusûlden kat'iyen
geri kalmazlar.

Hâli şu merkezde olan bir ümmeti îslâh için gösterdiği-
miz vesîleden başkasına mûrâca'at edenler ümmeti yanlış
yola sevketmiş, nihâyeti bidâyet ittihâz eylemiş, terbiyeyi
ma'kûs tutmuş, kânûn-ı fitrata muhâlif hareketde bulunmuş
olurlar.

Ey kâri'! Her türlü bid'atden müberrâ olan usûl-i dînin
bu kadar hârikalar, bu kadar kerâmetler göstererek şu cân-
sız millete hayat vereceği hakkındaki sözüme ta'accüb mü
ediyorsun? Eğer ta'accüb ediyorsan, ben sana daha ziyâde
ta'accüb ediyorum. Ya sen ümmet-i Arabiyyenin târihini u-
nutdun mu? Din gelmezden evvel Arabların ne büyük vah-
şet, ne yaman tefrika içinde olduklarını, ne kadar efâl-i rezî-
leye me'lûf bulunduklarını hâtirdan çıkardın mı? İşte bu hâl-
de bulunan bir kavmi, din geldi tevhîd etdi, tehzîb etdi.

Ahlâkına i'tidâl, efkârına kemâl verdi. O sâyede bütün
akvâm-ı âleme adl ile, insâf ile icrâ-yı siyâset etdi.

Din gelmezden evvel evlâd-ı Arab levâzîm-i medeniyyey-
yi bile bilmezken, din geldikden sonra gûnâ gûn funûna

daldılar, o funûnda tebahur etdiler, Bukrat'ın, Calinus'un
tibbini, Akiles'in hendesesini, Batlamyus'un hey'etini, Eflâ-
tun'un, Aristo'nun hikmetini memleketlerine nakletdiler. Aynî
râyetin altında icrâ-yı siyâdet eden ümmetin kuvveti, me-
deniyeti ancak usûl-i dîniyyesine temessük sâyesinde kâbil
oldu.

Mısır Müftüsü Merhûm
Şeyh Muhammed Abdûh
Mütercimi: Mehmed Âkif

* * *

BEŞERİYET

Hülâsa-i Târih:

Zalemenin sîne-i tulû'undan
doğan insanların mebâdîsi ne imîş?
کرد باد درجور کران!

[375] Soğuğun pençesinde pek uryân:
Bir hayatı fakîr u bî-dermân
Gece gündüz tekessür eyleyerek,
Sath-ı dünyâyi ser-te-ser gezmek
İçin onlar cihâna çıkışmışlar...
Belki gavr-ı ademden bıkmışlar!..

Bir sadâ sonra, tâ derinlerden
Haykırır: İnsânoğlu! Artık, sen
Düşerek, kalkarak, aşş, ileri!..

O da: Bîçâre, serseri ve sefil
Eylemiş kendine memâti delil...
.....

Seneler, pek uzun geçen a'sâr
Onlara vermemiş sükünet-i hâl;
Dâimâ, dâimâ ezâ ve ta'b!
—Yorgunum ben!— deyince, dest-i gazab
Kamçılarımış!..
Zavâllı insanlar!

Tâ uzaklarda, bir de, istikbâl:
Bekliyormuş bu tûde-i kederi!
—Yine koş, haydi, hep ileri!—

O ne yapsın?.. Alîl, pür-heyecân
Gidecekdir... Firâra yok imkân!
.....

Fakat, evvelki devr-i cehl-i acîb
Şimdi artık yavaş yavaş zâ'il
Olarak, ufk-ı nev-zuhûr-i mehîb
Gösterir herkese birer hâ'il:

—Yetişir, olmasın samîmiyyet!
Ne meveddet, ne merhamet, bir şey
Kalmasın kalbinizde peyderpey!..

Bu tekellüf, değil mi? Hiss-i kadîm..
Gadr u zulm oldu şimdi rûha nedîm!
Bugün artık bıçakla, top, sünگ!
O muhabbet, ne boş emel, dünkü...

... Kim tesâdûf ederse yolda, size
Atılın, öldürün, ki üstünüze
Sizden evvel atılmasın, ölsün!
Nesi varsa alın, çalın, sonra!
Çünkü: Kânûnudur, hûcûm, ömrün...
Var mı güçlük, hayır, hayır, bunda?

... İstiyorsa eğer doğup, yaşamak:
Şimdi herkes birer Neron olacak,
Hakkı, vicdâni, fikri katledecek,
Kendine âlemi pek az görecek!..
Haydi, artık: Yakın, yíkin, hayatı!
Baba, evlâd bugün bütün, ayrı...

... Kan içinde: Selâmet istersen;
Kan içinde: Sa'âdet istersen...
Ara, bul sen; bu işte: Va'd-i hayatı!
Yoksa, karşısında pençe pençe memâât
Çiğerinden tutup, sıkıp, gülerek:
Seni bir ânda mahvedip, gidecek!..

... Haydi çığne: Ümmîd-i âkibeti,
Hiç düşünme: Yarınki mağfireti...
Bu: Sana en büyük teselliidir,
Bir teselli-i fîr ü kalbîdir...

.....
O ne yapsın? Bu emre karşı mutî',
Ne kadar müşkil olsa: Emr-i fecî'!..

.....
O zaman; kimbilir, neden? Bilmem,
Bir gönülden çıkan enîn-i elem*
Titretirdi cihân-i mecnûnu...

Fakat, eyvâh, o hükm-i mel'ûnu
Yine herkes tutup, kiyâm etdi,
Şerre vicdânен ihtiârâm etdi!..

Osman Fahri

* * *

[376] TERÂCİM-İ AHVÂL YÂD-I MÂZÎ

Akkâ'da görüşdüğüm zevâtdan biri de Meclis-i İdâre-i Livâ'a'zâsından Sâlih Efendi el-Hatîb nâmında nükte-gû, meclis-ârâ bir pîr-i muhterem idi. Komşumuz olduğundan

alelekser bulunduğu hâneyi teşrif eder ve envâ'-ı mutâ-yebât-ı hakâ'ik-âyât ile musâhabete zevk u şevk verdiği es-nâda gâhî muharrir-i fakire hitâben: “كل الناس يقول لك حق، فأنت حق من؟ قل لي يا خليلي” diye latîfe eylerdi.

* * *

Meşâiyih-ı Şâzelîyye'den sıyt-i zûhd ü takvâsı şöhret-gîr-ı âfâk-ı İslâm olan Şeyh Alî el-Mağribî kuddise sirruhu hazretlerinin ziyâretiyle dahi teşerrûf etdim. Uzun boylu, iri kemikli, simâsında eser-i ibâdet zâhir, uzlet-güzün bir zât-ı şerîf idi. Biz Akkâ'da iken müşârun-ileyhin yüzbin kadar mürîdâni olduğu söyleniyor idi. Rivâyete göre bazı mürîdâni hazırlat-i şeyhe perestî derecesinde gulûv etdiklerinden onlara beddu'â eylemiş ve tekyelerini kapatmış.

Tasavvuf Hakkında Mütâla'a-i Fakîr

Nefs-i nââtika-i insaniyye için en büyük devlet ve sa'âdet Hâlikini sıfât-ı kemâliyye ve tenzîhiyyesi ve zât-ı bârîsinden sudûr eden âsâr ve efâli ile bilmek ve bu vech ile mebde' ve me'âdına tâkat-i beseriyye mikdârinca tahsîl-i vukûf u ma'rifet eylemekdir. Bunun da iki yolu vardır: Birisi nazar ve istidlâl yolu, diğeri riyâzat u mücâhede yoludur. Bu yollara sâlik olanlar ikişer firkadır. Nazar u istidlâl tarîkâna sâlik olanlar eğer bir şerî'ate temessük etmişlerse “mûtekellimîn” derler. Şerâ'i-i enbiyâdan bir şerî'ate mütemessik değillerse onlara “hukemâ-i meşşâ'ûn” itlâk olunur. Riyâzat u mücâhede tarîkâna sâlik olanlar da iki firma olup riyâzat u mücâhedelerinde ahkâm-ı şerî'ate ittibâ' etmişlerse “sûfiyyûn” denir. Mücâhede ve riyâzatlarını hiç bir şerî'ate tevâfi etmemiyip yalnız semere-i mücâhede ve riyâzatları olan keşf ü işrâk ile iktifâ eylemişlerse onlara “hükemâ-i işrâkiyyûn” nâmî verilir. Hakîm-i ilâhî Eflatun bu firma-i ahîreden idi.

Birinci tarîkîn hâsılı, kuvve-i nazariyye ile istikmâl edip merâtib-i kuvve-i nazariyyede terakkî eylemekdir. Bu merâtibin gâye-i kusvâsi akl-i müstefâddır; yani müşâhede-i nazariyyâtdır. Tarîkat-i sâniyyenin mahsûlü, kuvve-i ameliyye ile istikmâl edip derecât-ı kuvve-i ameliyyede terakkî eylemekdir. Bu kuvvetin derece-i sâlisinde suver-i ma'lûmât, akl-i müstefâdda olduğu gibi, nefse bi-tarîkî'l-müşâhede feyezân eder. Fakat kuvve-i ameliyyenin bu üçüncü derecesi akl-i müstefâddan iki sûretle ekmel ü akvâdîr: Birincisi akl-i müstefâdda hâsîl olan hâlet şübhât-ı vehmiyyeden hâlî değildir. Zîrâ tarîk-i mübâhasede vâhimenin istîflâsı vardır; suver-i kudsîyye ise bu istîflâdan müberrâdır. Çünkü orada kuvve-i hissiyye kuvve-i akliyyeye müşahhar olduğundan kuvve-i akliyyenin hükmünde nîzâ' u cidâl edemez. İkincisi bu derece-i sâlisinde nefs-i nââtika-i insâniyyeye feyezân etmiş birçok sûretler olur ki, bir mir'ât-ı mücellâya eşyâ-yı muhâziyye nasıl tamâmiyle in'ikâs ederse kedûrâtâdan sâfi ve evsâh-ı ta'allukâtâdan musaykal olan nefs-i nââtika dahi o sûretlerin kâmilân kendisine in'itâfına istî'dâd iktisâb eyler. Hâlbuki akl-i müstefâdda nefs-i nââtikaya feyezân eden hâlet ancak mechûle vusûl için tertîb olunan mebânnî ve mukademât mikdârında ulûmdan ibâret olmağla akl-i müstefâdda nefs-i nââtikanın hâli ol âyîneye benzer ki, cüz'î bir mik-

* Dîn.

dârı cilâlanmış olduğu cihetle eşyâ-yı muhâziyeden kendisine ancak bir mikdâr-ı kalîl irtisâm eder.

Bu meşrûhâtдан tasavvufun ne azîm ve celîl bir meslek-i îrfân olduğu nûmâyân olur. Fakat bu meslek âdâb u erkân-ı şerî'atde rûsûh peydâ etmiş ecille-i ricâle hâsdır. Bunlar ne nefislerinde ne halk ile olan mu'âmelâtda dâire-i ahkâm-ı şerî'ati tecâvüze kat'â cür'et etmezler; ancak, kalben ve fikren hazâ'ir-i kudsîyyeye pervâz ile demâdem seyr ü temâşâ-yı ârifânede bulunurlar. Bu tâ'ife-i hirka-pûşân âşinâ-yı makâm-ı cem' u tefrîkdirler. Bu temâşâ içinde aza-met-i ulûhiyyeti ve acz ü za'f-ı beseri re'yü'l-ayn görerek kemâl-i tezellül ü huzû' ile Hâlik-ı Te'âlâ ve Tekaddes hazretlerini temcîd ü tesbîh ederler. Vâdî-i vahdetde aşk-ı ilâhî ile sûzândırlar. "Vahdet-i vûcûd" mes'elesi ehl-i hevânin imâle etmek istedikleri cihetden pek ba'iddir. Bu mes'ele âdî, bayağı fikirlerin su'ûd edemeyeceği mesâ'il-i âliyyeden olduğu ma'lûm-ı ehl-i hâldir. Bu mes'ele mu'âmelât-ı beser ile temâs etmez; beyne'n-nâs meşrû' olan hukûku mahvey-lemez. Şîrhârlara büyüklerin gıdâsını vermek onların hazimâlarını ihlâl ile hayâtlarını mahv u berbâd etmek olduğu gibi nâ-ehiller ile bu makûle esrâr-ı gâmîzayı söylemek tuğyân-larına bâ'is olur. Avâm-ı nâs ricâl-i düvelin havâss-ı ümemin esrârengiz tarz-ı ifâdelerindeki rumûz u işârâta akıl erdiremezler; ya nasıl olur da cümlemizin kemâ-hüve hakkuhû fehmedemedigimiz rumûz-ı vahdeti derk ü iz'âna tâb-âver olabilirler. Onların bu yolda bahse dalmalarına meşâyîh-i izâm hazerâtı müsâ'ade etmemelidirler. Bu kabil mesâ'il-i âliyye cehele-i avâm arasına düşerse tasfiye-i derûn yerine bilakis "Sen ben, ben senim" gibi evhâm-ı bâtila zuhûr ve bundan da netâ'ic-i fâside tevellüd eder. Ahkâm-ı şerâ'i u kavânîn abes görülür, hukük-ı nâs vehmiyyât sırasına geçer, halkın emvâl ü emlâkine iştirâk mûbâh addolunur, artık ne mûrsîd, ne rehber, ne mûrîd kalır; maddî ve ma'nevî irşâd ve iştirâd kalkar, beyne'n-nâs vuslat ve revâbit-ı kalbiyye münkâti' olursa âkîbet ni'met-i âsâyîş ü intizâmin da rû-yi zemînden elvedâ'-gûyân-ı inkitâ' u zevâl olacağı şübhesisidir. Bu hâlâtın [377] ise tarîk-ı tasavvuf gibi illet-i gâ'iyyesi Cenâb-ı Hâlik'a ubûdiyet ve halk ile hüsn-i mu'âseretden ibâret bulunan bir meslek-i nezîh nezdinde ne kadar menfûr olduğunu arz u beyâna hâcet var mı?

* * *

Bir vakitden beri mâru'z-zikr Cebel-i Kermil eteğinde vâkı' Hayfâ kasabasıyla onun cenûba doğru beş-on dakika ötesinde Alman muhâcirlerinin teşkil etmiş oldukları karyeyi görmek arzû ediyor idik. Bir gün kalkdik, Akkâ ile Hayfâ arasında koyun sahilince giden latif bir kumsaldan, muhacîrîn-ı mezkûre tarafından işletilen ve "Carosse" dan mu'arreb olarak "Kiruse" itlâk olunan yaylı bir arabaya râkiben kasa-ba-i mezkûreye azîmet ve üç sâ'atde muvâsalet eyledik. Biri Ni'meyn isminden Akkâ civârında ve digeri Makta' nâmında Hayfâ'ya karîb olarak koya iki nehir dökülür. Makta', mevsim-i şîtânın evâsîtinden bahâr vaktine kadar beher sene tuğyân eder ve bu esnâda geçid vermediği pek çok olur. Tuğyân zamanlarında insan ve hayvanca bir haylî telefât ve zâyi'âti mûcib olur idi. Bunun önünü almak için ahîren hic-

ret-i nebeviyenin 1310 senesinde nehr-i mezkûr üzerine bir ahşab köprü inşâ edilmişdir.

* * *

Hayfâ kasabası kendi nâmına mensûb kazânın kâ'im-makâmlık merkezi ve 17 binden mütecâviz nûfûsu muhtevîdir. Hâneleri kârgîr, sokâkları dar ve eğri büğrüdür. Külliyyetli ihrâcât ve idhâlâtı olup buranın dahi Akkâ gibi ticâretçe ehemmiyeti ve eyyâm-ı şîtâda posta vapuruyla yelken sefâ'ini barınabilecek bir limanı vardır. İskelesi bulunmadığından yolcularla emti'a-i ticâriyyenin naklince pek su'ûbet çekilmekde idi. Bizden sonra orada otuz metre tûlünde ve onaltı metre arzında demirden cesîm bir iskele... -bâkiyyesi var-

Bereketzâde İsmâ'il Hakkı

* * *

Mübâhesât:

HILÂLE DÂİR

Siratmüstakîm'in kirkyedinci nûshasında hilâle âid mübâhaseye mütedâ'ir makâle-i mahsûsanın ekser mûndericâtı âcızlerince câ-yı tedâkik ve tenkid görülerek nukât-ı mezkûre ber-vech-i zîr kayd ü işâret olunmuş ve ulemâ ve fukahâ-yi kirâmımızın bu bâbdaki tedkîkât-ı mû-şikâfânelerinden ef-râd-ı ümmetin haberdâr edilmesi temenniyâtyla tesrîhât-ı âtiyye fuzalâ-yi müşârun-ileyhîmin enzâr-ı hakâyîk-disâr-ı hakîmânelerine arz u takdîm edilmişdir. (الله ولی التوفيق و بيهه)

(ازمة التحقيق)

Makâle-i mezbûrenin 19'uncu satırından bed'en (Telgraf 1206'da icâd olunup 1240 târihinde vukû'a gelen vâkı'a mes'eleyi halle kâfi zannolunursa da telgraf ve telefon, telsiz telgraf gibi vesâ'it ile amel olunup olunmayacağında şimdîye kadar fukahâ sükût etmişlerdir. Fakat şu mezkûrât ile amel dahi kavâ'id-i fikhiyeden istîhrâc olunur.) fikrasi ile 81'inci satırдан âhar makâleye kadar olan fikarât-ı mütevâliyye kâffeten mûdde'iyyât-ı mütecâsîrâneyi muhtevî bulunuyor. Zîrâ kütüb-i musannefe mefhûmları bil-ittifâk mu'teber olmağla kütüb-i mezâhibde sözlerine i'timâd olunan fukahânin sübût-ı hilâl mûcîbât-ı şerîye-i ma'lûmesini hasran beyânlarından, bu bâbda mâ'adâsi ile amel olunmayacağ müstebân olmaktadır.

Kerâmât-ı ünsiyye ve kuvâ-yı kudsîyye mezâhiri ve ku-rûn-ı hayriyye erleri olan e'imme-i müctehidin efendilerimiz, hilkat-i âlemden beri zuhûr eden vakâyi'i ve kiyâmete kadar tahaddüs edecek havâdisi ve neş'et-i uhîrâ ahvâlini beyâna kâfi Kitâbullâh'dan¹ (فَلَا يُطْهِرُ عَلَى غَيْرِهِ أَحَدٌ إِلَّا مَنْ ارْتَضَى...) râz-ı pinhânnâma mazhar Habîb-ı Hudâ ehâdîs-i şerîfesinden ku-rûn-ı ictihâddan sonra hâdis olacak şu'ûnâta müte'allik ahkâm-ı şerîyyeyi de istinbât etmişler ise de, ahkâm-ı mezkûre müşârun-ileyhîm hazerâtının akvâlinden ibâre ve işâre ve delâlet ve iktizâ tarîklarından biri ile münfehem olmağla, herkes nikâbinî fetha kâdir olmayıp belki ihtişâs-ı fikhîyi hâ-

¹ Cin, 72/26-27.

iz bulunan mütebahhirin-i ulemâ vâsil-i deryâ-yı meâlî olurlar. 1240 târihinde vâki' "Vak'a-i Şâm" mütcehidinden değil ise de asrında meydân-ı fikihda kasbü's-sebakı ihrâz eden Mehmed bin Âbidîn hazretlerine *Tenbîhü'l-Gâfil ve'l-Vesennâ* nâmında bir risâle tertibine sebebiyet vermiş ve bu vesile ile hilâle dâir bütün ahkâm-ı fikhîyeyi me'hazîndan hüsn-i fehm ü nakl etmiş olmağla 1206'da icâd olup müşârun-ileyhâ asrında mevcûd bulunan telgraf ve sâire ile bu bâbda amel olunmayacağını E'imme-i Erba'a kelâmlarından anlayarak ehlîne ma'lûm işâretle telmîh etmişdir. Zîrâ sebebin husûsu lâfzîn umûmuna mâni' değildir.

Eşbâh muhaşşisi Hamevî, musannifi İbn-i Nûcîym râhî-mehullâhîn *Fevâ'id-i Zeyniyye*'sinden naklen; "ilm-i usûlde mübeyyin sarf-ı kavâ'id ü zavâbit-i külliyyeden iftâ helâl değildir. Heman ancak müftâ üzere fukahâ-yı kirâmin tasrîh etdikleri gibi nakl-i sarîhi hikâye vâcib olur." demiş. Ve *Fethu'l-Kadîr* sâhibi İbnü'l-Hümâm *Kitâbu Edebi'l-Kâdi*'de ve sâir fuhûlîn dahi âsâr-ı mu'tebelerinde bu kabîl beyânât-ı sarîha ile zamanları ve zamanımız vazîfelerini tâhdîd etmişler iken sâhib-i makâle icthâd edercesine müftîlerinin iftâ sadedinde bulunduğumuz mes'eleye efrâdından olmadığı hâlde; "Halâl ile harâm ictimâ' etdikde harâm taqlîb olunur." Kâ'ide-i külliyyesine tatbîk etmiş ve ahbâr-ı telgrâfi ve emsâlinin mûcib-i savm u fitr olması lûzûmuna kâ'il olmuşdur.

İşâret olunduğu vech üzere kâ'ide-i mezkûre mes'elevi mebhûsun-anhâya şâmil olamaz. Zîrâ kâ'ide-i mezbûrenin müfâdi; "Vakt-i vâhidde mahall-i vâhidde mübîh ile muharîm cem' oldukda muharîm tercîh olunur." demekden ibâretdir. Câriye-i müsterekede ahad-i şerîkeynin vaty ve mu-kadîmatından [378] biriyle tasarrufu câ'iz olmadığı gibi. Zîrâ her iki şerîk hakkında mülkü i'tibâriyla mübîh ve şerîkinin mülkü i'tibâriyla muharîm cem olmuş, muharîm câ-nibi tercîh olunmuşdur. Ve buna mûmâsil daha nice mesâ'il-i cüz'iyye kâ'ide-i mezbûreye teferri' eder. Binâberîn âhir-i Şa'bân'da veya âhir-i Ramazan'da hilâl-i Ramazan veya hilâl-i Şevvâl bî'r-rû'ye sübût bulup hûkm-i şerî'lâhik olan bir beldeden li-mâni'in rû'yet-i hilâl, bulunmayan bir beldeye telgraf veya telefon, telsiz telgraf ile ihbâr-ı keyfiyyet edildikde vesâ'it-i mezbûrenin âhir-i Şa'bân'da mûcib-i savm ve muharîm-i iftâr ve âhir-i Ramazan'da mûcib-i fitr ve muharîm-i savm olduğunun sâir mûcibât-ı şerîyye gibi edille-i erba'adan biriyle sübûtu farz olunsa bile, sûret-i ülâda aslâ mübîh-i iftâr bulunmayarak iftâri muharîm delîl ve sûret-i sâniyede kat'â mübîh-i savm bulunmayarak savmî muharîm delîl tahakkuk etmekle bu mes'elevi kâ'ide-i mezbûre müteferri'âtından olmaz. Hâlbuki vesâ'it-i mezkûrenin her iki sûretde edille-i erba'adan biriyle müsbet mûcibât-ı şerîyyeden olmadığı âşikârdır. Belki bu bâbda vesâ'it-i mezkûre ile amel Kitâb ve Sünnet ve icmâ'-ı ümmet ve kıyâs-ı fukahâya muhâlefîdir.

Kitâb ile Sünnet'e muhâlefeti: Hak Sübâhehû ve Te'-âlâ Hazretleri'nin; *(فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرُ فَلِيَصُنَّهُ)*¹ kavl-i celîli ile

Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz'in *Sahîh-i Buhârî* de; ² لا تصوموا حتى تروا الهلال ولا تفترروا حتى ترون غم ³ (عليكم hadîs-i şerîfi akîbinde mastûr. Yine Buhârî de; ³ الشهر تسع وعشرون ليلة فلا تصوموا حتى ترون غم عليكم (فَكملوا العدة ثلاثة hadîs-i şerîfidir. Vûcûb-ı savm u iftârda şart havâ açık ise hilâli rû'yet ve mugîm ise yani rû'yet-i hilâl mümkün olmazsa tekîl-i selâsîne i'tibâr olduğuna ibâre-i münîfeleri ile delâlet etmekde ve işâret-i şerîfelerinden dahi vesâ'it-i mezkûrenin mûcib-i savm u fitr olduğu müstebân olmakdadır.

İcmâ'-ı ümmetle muhâlefeti: E'imme-i Erba'a'nın zâhir-i mezhîblerini bildirir sîkât-ı müntesibîne mahsûs kitâblara mûrâca'at ile ma'lûm olur. Müşârun-ileyhîm hazerâtından hiçbirî mezâhib-i muhtelîfelerine göre mûcibât-ı savm u fitr ta'yîn esnâsında vesâ'it-i mezkûrenin mûcib-i savm u fitr olmasına zâhib olmamışdır. Bu sûretde ümmet-i Muhammed -mütcehidîn- asîrlardan bir asîrde bir mes'elevde akvâl-i muhtelîfe üzere ihtilâf etdikleri vakitte ihtilâf-ı mezkûr e'imme-i müşârun-ileyhîm tarafından akvâl-i mezâbûrenin mâ'adâsı bâtil olduğuna icmâ' demek olup müte'ahhirînden bir zâtîn akvâl-i mu'îne-i mezbûreden mâ'adâ bir kavl ihdâsına mesâg-ı meşru'u bulunmadığı kütüb-i usûliyyede mu-karrerdir. Binâberîn sübût-i hilâl savm u fitrda vesâ'it-i mezkûre ile amel icmâ'-ı ümmetle muhâlefî olur.

Kiyâs-ı fukahâya muhâlefeti: İlm-i usûl-i fikihda mastûr "Kiyâs, nusûs-ı şerîyyeden hiçbir nass-ı şerîyyeye muhâlef olmayan maddelerde cârîdir." kâ'ide-i mer'iyyesine mebnî şehâdet-i şerîyyede zu'm olunan illet-i muttaridenin bu vesâ'itde dahi tahakkukuna binâ'en bunların mûcib-i savm u fitr olması şehâdet-i şerîyyeye kiyâs bâtil u vâhîdir. Zîrâ işbu kiyâsin edille-i selâseye muhâlefeti karîben mûrûr etmişdir.

Edille ile isbât-ı müdde'â etdîgimizden âcîzlerinin de da'vâ-yı ictihâda kiyâmi tevehhüm olunmasın. Zîrâ mütcehid demekden ibâret olan fâikh her bir hûkm-i şerî-i fer'iyyî delîlinden istinbâta meleke-i râsihasi olan zât-i sütûde-sifâtdır. Mukallidin bazı ahkâm-ı şerîyyeyi edillesinden bilmesi câ'izdir. Nasıl bu iddi'âda bulunabiliriz ki? İlm-i fikhdâ kidem-i râsihi olan İbn-i Nûcîym ve İbn-i Emîr-i Hâc ve sâir meşâhîr-i fukahâ; ⁴ (...خَيْرُ الْقَرُونِ ثُمَّ الظَّنِّ يَلُونُهُمْ) hadîs-i şerîfi esrârına vâkîf olarak hicret-i nebeviyeden dört yüz se-ne sonra bâb-ı icthâd ve kiyâsin inkîtâ' u insîdâsına zâhib olmuşlardır.

57'nci satırda bed'en (Müşârun-ileyhîce muhtâr olan akvâl fetvâ sûretinde tasvîr olunarak *Sirâtimüstakîm*'in kırk dördüncü nûshasında dercedildiğinden) sözü tabakât-ı fukahâya adem-i ittlâ' ve makâle-i sâlimemizdeki fetâvâ zîrînde bulunan nükûl-i fikhîyeyi adem-i tedâkîk şevâ'ibini ihsâs ey-lemekdedir. Zîrâ müşârun-ileyhî İbn-i Âbidîn hazretleri as-hâb-ı tercîhden değildir. Vazîfe-i mukaddesesi kelâm-ı fukahâya muhâlefîdir.

² Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü's-Savm 11.

³ Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü's-Savm 11.

⁴ Başlangıcı (خَيْرُ كُمْ قَرْنَى) şeklinde Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü's-Şehâdât 9; Ayrıca (خَيْرُ النَّاسِ قَرْنَى) şeklinde muhtelîf bablarda.

hâyi hüsni fehm ü nakilden ibâretdir. Ve nükül-i mebsûta-mızdan erbâb-i dirâyete münçelî olduğu üzere fetâvâ-yı mezbûre e'imme-i Hanefiyye'nin zâhir-i mezhepleri üzere tasvîr olunmuşdur.

62'nci satırından 80'inci satırına varınca kadar sözleri, kendini ashâb-i tercîhden belki müctehidinden addederek kavl-i za'ffi tercîh ve îsârdan ibâretdir. Çünkü, fetâvâ-yı meşrûha erbâb-i vukûfa ma'lûm olduğu üzere kütüb-i fikhîyyede mastûr "Resmî'l-Müftî" serlevhalî bend-i mahsûsa mübeyyin usûl-i müttehizeye muvâfîk sûretde tahrîr edilmiş e'imme-i Hanefiyye'nin akvâl-i mu'tebere ve râcihasıdır. Sâhib-i makâlenin ihtiyâr eylediği kavl ise, sâhibû'l-Eşbâh'ın bazı ashâb-i Ebî Hanîfe'den naklen; "Bu bâbda akvâl-i müneccimîne i'timâd olunmakda bir be's yokdur." kavl-i za'fidir.

Bu kavl Kunye'de Mu'tezile'den Kâdî Abdülcebbâr Hemedânî ile sâhib-i Cem'u'l-Ulûm'dan dahi naklolunmuş ise de cümleten rivâyet-i nâdire olup sâhib-i mezhebden sudûru müteyakkın değildir.

Kaldı ki, İbn-i Mukâtil hazretlerinin bu bâbda müneccimîne su'âl ve bunlardan bir cemâ'at bir noktada ittifâk e-derlerse sözlerine i'timâd edileceğine dâir olan rivâyetini e-cille-i fukahâdan Şemsü'l-E'imme es-Serâhsî ^{من اتى كاهناً او (منجيًّا...) hadîs-i şerîfinin zâhir-i umûmu ile reddeylemişdir.}

Her ne kadar Eşbâh muhaşşilerinden bazılan; "Hadîs-i mezkûrdan murâd ilmî'l-ahkâmdan nehydir. Mevâkit-i salât ve kible kendi ile bilinecek kadar ilm-i nûcûmu te'allümün cevâzına delâlet eder, delîl-i şer'i ile emr-i ehilleye ta'alluk eden ilm-i hesâb u nûcûm hadîs-i mezkûr münâdericâtından muhassas u müstesnâdır." me'âlinde idâre-i kelâm ve i'tirâz etmiş iseler de delîl-i şer'i-i mezkûr ancak salât ve kible hakkında ilm-i nûcûmu te'allüm ve onunla [379] ameli hadîs-i mezkûr umûmundan ihrâc eder. Ama savm hakkında ilm-i nûcûm ile amel hadîs-i mezkûrun zâhir-i umûmu tâhîtinda bâkî kalır. Savm hakkında ilm-i nûcûm ile amel dahi hadîs-i mezkûr hukmünden ihrâc edilmek umûmunu tâhsîs eder ayrıca bir delîl-i şer'i bulunmakla olur. Hâlbuki böyle bir delîl tahakkuk etmemiştir.

"Benim ümmetim dalâletde ictimâ' etmez!" me'alinde olan hadîs-i şerîfi müneccimînden cemâ'at-i müttefikanın bir noktada ittifâklarının hilâl-i savm u fitri ta'yînde mûcib-i şer'i olduğuna delâlet etmez. Zîrâ ümmet kelimesinin Resûlülmüz Efendimiz'den ibâret "yâ"-i mütekellime izâfeti ahd-i hâricî-i ilmî için olup ümmetden murâd, müctehidin-i izâm efendilerimiz olduğu kütüb-i usûliyye ve furû'iyyeden mevâzi'-i adîdede musarrâhdır.

Müneccimîne şâmil küll-i ümmet veya cins-i ümmet de-gildir. Muhaşşî-i mûmâ-ileyhin tevcîh ve i'tirâz-i mezkûru müselleml olsa Şemsü'l-E'imme es-Serâhsî'nin müdde'âsı o-lan; "Akvâl-i müneccimîne i'timâd yokdur!" hükm-i fikhîsinin menkûziyyeti müselleml de-gildir. Zîrâ delîl-i mahsûsun intikâzından medlûlün intikâzi lâzım gelmez.

Medlûl-i mezbûr için delîl-i âhar bulunması câ'iz olduğundan bu makâmda müdde'â-i mezbûru isbât eder delîl-i âhar vardır. O da sübût-i hilâlde ilmî i'tibâra değil ru'yetî i'tibâra delâlet eder hadîs-i şerîflerdir. Zîrâ sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz; ^{صَوْمَا لِرُؤْيَتِهِ وَافْطَرُوا لِرُؤْيَتِهِ فَإِنْ غَمَ عَلَيْكُمْ}^۲ (فَاكْلُوا الْعَدَةَ) buyurup (فَاسْتَلُوا أَهْلَ الْحِسَابِ) buyur-mamışdır. Belki; ^(نَحْنُ أَمْهِمُ لَا نَكْتُبُ وَلَا نَحْسُبُ) buyurmuştur. Ve muhakkak İbn-i Hacer; "Müneccimîn emr-i hilâlde he-sâblarının mukaddemâtı kat'ı olduğuna ittifâk edip ve onlardan kat'iyyetini ihbâr eden kesân aded-i tevâtür olursa sözleri ile amel olunur. Ve hattâ hesâb-i mezbûra muhâlif şe-hâdet bile reddolunur." demiş ise de lâkin Allâme İbn-i Kâsim buna i'tirâz ederek; "Aded-i tevâtüre bâliğ olan muhbirînin ihbâri hemâancak emr-i mahsûsan olduğu vakit-de kat' u yakını ifâde eder.

İmdi, tevâtürün yakın ifâde etmesi mukaddemâtı nûcûmiyyenin hissiyye olmasına väbestedir. Hâlbuki mukaddemâtı mezkûre hissiyye olmayıp belki havâss-i hams-i zâhi-reden biriyle idrâk olunmayan umûr-i aklîyye kabîlindendir. Emr-i aklî ise tevâtür ile sâbit olmayan mevâddandır. Zîrâ emr-i aklî cem'-i gâfirin kendisinde hatâ etdiği şeylerdendir. Kudem-i âleme felâsifenin hatâ etdikleri gibi. Eğer emr-i aklî tevâtür ile sâbit olan şeylerden olsayıdı, muhbîrinin İslâmiyet'i tevâtürün şartından olmadığı cihetle kâfirîn iseler de cumhûr-i felâsifenin kudem-i âleme ittifâkları sâbit olduğu i-çin kudem-i âleme nefsü'l-emirde sübûtu lâzım gelirdi. Hâlbuki kudem-i âlem bâtildir. Öyle ise emr-i aklînin tevâtür ile sâbit mevâddan olması da bâtildir. Binâ'en-alâzâlik mukademâtı hesâbiyye ve nûcûmiyye dahi ma'kûlât kabîlindendir. Tevâtürü yakînî müfid olmayıp belki umûr-i tâhîniyye vü hisâniyyedir. Ta'yîn-i mebde-i siyâm u fitirda ma'mûlün-bih de-gildir." kelâm-ı müdekkîkânesiyle İbn-i Hacer'i reddeylemiştir.

Hüläsa-i kelâm; Şâri' hazretleri dâimâ umûm-i nâsin bî-leceği tarîklar ile nâsa emr u tekâlîf eder. Hesâbâtı nûcûmiyye ve telgraf ve telefon ve telsiz telografi ise insanlardan ef-râd-i kalîleden mâ'adâsi bilmediği cihetle sübût-i hilâlde he-sâbâtı nûcûmiyye ve vesâ'it-i mezkûre ile amel etmelerine dâir şayed Şâri' tarafından benî Âdem me'mûr u mükellef olsalar idi, umûm ahâliye bu tekâlîf ağır gelirdi. ^{بِرِيدُ اللَّهِ بِكُمْ (الْبَيْسِرُ وَلَا بِرِيدُ بِكُمْ الْغَسَرُ} nazm-i celîlinden mefhûm olduğu üzere Allahu Te'âlâ mükellefîne dâimâ yûsr murâd edip usrû murâd etmez. Bu cihetle bu bâbda hesâbâtı nûcûmiyye ve vesâ'it-i mezkûre ile Hazret-i Şâri' biz ma'âşir-i mükellefîne tekâlîf etmemiştir. Evâmir-i ilâhiyye ta'liliye olmayıp te'abüdiye kabîlinden olmakla Şâri' Hazretleri'nden me'mur ol-dugumuz vech üzere imtisâl-i evâmir etmekliğimiz rizâ-yi Şâri'i, aksi ise suht-i Şâri'i mûcîbdır.

Kezâlik bu bâbda hesâbâtı nûcûmiyye ve vesâ'it-i mezkûre ile amel kütüb-i fikhîyyede fukahâ-i kirâmin âhir-i Receb'de hilâl-i Şa'bân'ı ve âhir-i Şa'bân'da hilâl-i Ramazan'ı iltîmâs u taharrînin ümmet-i Muhammed üzere vâcib ale'l-

¹ Ebû Dâvud, Sünen, Kitâbü't-Tib 21.

² Buhârî, Sahîh, Kitâbü's-Savm 11.

³ Bakara, 2/185.

kifâye olduğuna müte'allik tasrîhlerini vâhî ve mehcûr hükümünde kilmak demekdir. Çünkü sübût-i hilâlde hesâbâtı nûcûmiyye ve nezâ'ir-i mezkûresi amelin velev vakt-i zarûretde olsun cevâzını avâm istimâ' edince taharrî-i hilâlden tekâsûl edecekleri âşikârdır. Şu hâlde amel-i mezkûrun cevâzına kavî bütûn ümmet-i Muhammed'i vâcib ale'l-kifâyeyi terk mühlike-i mü'semesine ilkâ demek olacağından bir veçihle sübût-i hilâlde hesâbâtı nûcûmiyye ve emsâli ile amel cà'iz değildir.

Netîce-i merâm: Hesâbâtı nûcûma umûr-i tahmîniyyeden olduğu gibi telgraf ve telefon, telsiz telgraf gâ'ib ve gâ'ib olduğu gibi şahs-i mechûlün kumandasına tâbi' bir cemâd kabiliinden bulunduğuna mebnî mazhar-i tekîrîm-i ilâhî olan insanların kuvvet-i şehâdetlerini ihrâz edememekle sübût-i hilâlde sekden mâ'adâ bir şey ifâde etmez. Kütüb-i fikhîyede beyân olunan sübût-i hilâl mûcibâtı şer'iyye-i ma'lûmesinden biri bulunmadıkça âhir-i Şa'bân'da şehr-i Şa'bân'ın ve kezâlik âhir-i Ramazan'da şehr-i Ramazan'ın bekâsi yakînen ma'lûmdur. Bu yakînen udûl olunmaz. Ancak bir delîl-i şer'i ile udûl olunur. Hâlbuki böyle bir delîl bulunmamışdır.

“Şek ile yakîn zâ'il olmaz!” kâ'ide-i fikhîyesine mebnî şükûk ü evhâmdan hâlî kalmayan hesâbâtı nûcûmiyye ve vesâ'it-i mezkûre ile bu bâbda amel olunmayacâgi kemâl-i inkişâf ile münkeşif ve e'imme-i Hanîfe'nin zâhir-i mezheplerine göre tahrîr olunan fetâvâ-yi âcizâne ayn-i Şerî'at-i rahmâniyye ve muvâfîk-i hikmet-i sübâhâniyye olduğu münâcelî olur. Allahu a'lem.

Müderris Ahmed Vehbî
Bolvadin

Sîrâtimüstakîm – Mübâhasât kısmı bir fikrin leh ve aleyhinde beyân olunacak mütâlâ'ata mütesâviyen küşâdedir. Böyle ihtilâflı mes'e-leler için her iki tarafın mütâlâ'alarını bir araya toplayarak esbâb-ı hallî teshîl eyelemek risâlece muvâfîk görülmekdedir. Risâle nâmîna mübâhaseye iştirâk olunması erbâb-ı ihtisâsin birkaç zâtdan ibâret olmayıp sâir fukahâ ve ulemâ-i muhtereme cânîblerinden iştirâk edileceğine dâir olan i'timâda mübtenidir. Şübhesizdir ki, bu mes'e-lelerin leh ve aleyh mutâlâ'ât dermiyâniyla halline gayret eden erbâb-ı cehd ü ikdâm şâyeste-i takdîr bir hizmet-i mebrûre ifâ etmiş oluyorlar.

* * *

[380] LİSÂN MES'ELESİNÉ DÂİR

Servet-i Fünûn'un 948 numaralı nüshasında Ali Nusret Bey'in *Sîrâtimüstakîm*'deki makâleme yazdığı cevâbı gördüm. Her nekadar bu cevâb pek gecikmiş olsa da Ali Nusret Bey'in cesûrâne meydâna atılıp cevâb yazdığını, mesleklerini muhâfazaya çalıştığını sevindim.

Okudum; bir, iki, üç def'a okudum. Ma'atteessüf makâlemdeki açık su'âllerime cevâb göremedim. Makâlenin gizli ma'nâlarını anlamak için tahlîl etmeye başladım. Arab ve Fârisî elfâzdan uydurma uzun uzadı Arab ve Fârisî terkîblerle kapalı cümleleri tahlîl ne kadar güç olsa da esâs fikirleri tahlîl etdim. Maksadlarını şu sûretle hülâsa edebildim:

1- Türk lisânının fesâhati “Arabî ve Fârisî lisânlarının cevâhir-i güzide-i elfâz ve esmâr-i pür-çîde-i ma'ânisi ile te'mîn edilebilmesi”

2- “Ne kadar açık ve bayağı elfâz ile söyleşene avâmin yine idrâk edememesi”dir.

Şu iki fikri Ali Nusret Bey bedâhet derecesine gelmiş diye telakkî etmişdir ve şu fikirlerin etrafında uzun uzadı Arabî, Fârisî cümleler uydurmusdur. Lâkin mes'elenin en esâsi, da'vânın asıl temeli de şu fikirlerdedir. Bunlar, deliller değil, müdde'âlardır.

Ben avâm ile havâs dimâqlarının hilkatinde fark olmadığını, büyüklerini Fransız usûlünde tezyîn eden İstanbullu bir bey ile Anadolu'nun kaba bir Türk arasında dimâğan hiç fark bulunmadığını, kendi lisânlarında söylenilse anlamalarında şübhem olmadığını beyân ediyorum. Benim da'vâm budur. Şimdi sizin birinci fikrinizi tedkîk edelim. Doğrusu bu da'vânızı garîb ve gülünç buluyorum. Bir dilin fesâhati o dilin başka lisânlarla esîr kalmasıyla olduğunu da'vâ edecek sizden başka âleme hiçbir muharrir gelmemiştir, diyebilirim. Hem de gelmeyecektir. Bu fikrin ihtiîrâ'ı şerefi tabî'i size, yalnız size mahsusdur.

Lisânın fesâhati; dilin genişlemesi, sözlerin her türlü mecâzî ma'nâlarda istî'mâl edilmesi ve başka lisânlardan söz alınmaması ve büyük bir ihtiyâc hâlinde ecnebi sözleri kendi dilin kavâ'idine tâbi' edilmesi ile olacakdır. Bütün âlemin dilleri hakkında bu kâ'ide birdir. Hem de bütün âlemin dilleri bu sûretle güzelleşmişler, genişlemişlerdir. İşte gözüümüz önünde Arab lisânının fesâhati, Fârisî lisânının güzelliği bu mesleği ta'kîb etmelerinden husûle gelmiş bir kemâldir.

Şübhesiz bu kâ'ideden bizim Türk lisânımız da istisnâ edilmeyecekdir. Sizin Osmanlı Türk diliniz de ancak şu yolda terakkî edecekdir. Bunun için Osmanlı Türk dilinizin ilerlemesi için şu yoldan gitmek ve bu sûretle hareket etmek lâzımdır.

Şimdiki hâlde istilâhâtiniz için sözünüz bulunmazsa da ve bazı tâ'bîler için Arabî, Fârisî sözlerine ihtiyâc var ise de bunları “misâfir” olarak kabûl edip bunlara hiçbir vakit kapitülasyon hakkını vermemeli, bunların hepsini kendi kâ'idenize tâbi' bulundurmali, yazdığınız kitâblar, risâleler, makâleler hep lisânınızın sâdeleşmesine hizmet etmelidir.

Evvvelki makâleme dediğim gibi bu mes'e-le sizin yalnız dilinizin değil, bütün hayatınızın esâsi, temelidir. Bütün siyâsi ve medenî, iktisâdi ve ictimâî istilâhâtiniz buna bağlıdır.

İkinci mes'eleye, yani avâmin idrâk edip edememesi mes'elesine gelince; bence bedâhet derecesine gelmiş bu fikir Avrupa târih-i ictimâî ve siyâsileriyle isbât edilmişdir. Bugün Avrupa memâlikinin parlamentolarındaki büyük büyük amele firmaları, Avrupa'nın müsâdemâ-i iktisâdiyyesinde büyük ehemmiyeti hâ'iz milyonlarca a'zâya mâlik sosyal

ve demokrat fırkaları acaba nereden gelmişler, nereden çi-kiş müsâdemeye başlamışdır, nereden kendisinin menfa'a-tini anlamışdır? Avâm idrâk edememişse neden Avrupa'nın avâmi sanâyi-i nefiseye, edebiyâta te'sir etmişdir? Nasıl büt-ün Avrupa'da büyük "avam" mesleği meydâna gelmişdir? Demek oranın avâmi anlıyorlar, idrâk ediyorlar mı... Öyleyse niçin bizim Türk avâmımız anlamayacak? Niçin Avru-palıların idrâk etdiği bir şeyi Türkler idrâk edemeyecek? Bunun sebebi ne? Sizin Türkleri ve husûsen Türklerin avâmını bilmediğinizden başka bu fikrinizin bir sebebi var mı? Varsa gösterin! Yoksa bilmediğiniz bir şeyi yok diye da'vâya kalkışmayınız.

Siz avâm için kitâblar yazdınız, risâleler neşrettiniz, mektebler açdınız, konferanslar verdiniz de anlamadılar mı? Muhammârlarınız onlara âlı fikirler anlatmak istediler de avâm; "Bu fikirleriniz pek âlı, bize bayağı fikir veriniz!" dediler mi? Mehmed Emîn Bey'in şîirlерini anlayanlar sizin yazdıklarınızı anlamazlarsa bundaki kabâhat fikrinizde olmayınca dili-nizde olmak lâzım gelmez mi? (Meselâ *Servet-i Fünûn*'daki makâlenizde 1440 sözün yalnız 368'i Türkcedir; bunların çoğu da edevât.)

Ben sizin gibi Türklerin bütün akvâm-ı medeniyyeden aşağı olduguına i'tikâdüm olmadığından, bütün âleme âmm olan kâ'idelerden Türklerin bir ictisârî teşkiliyle dimâğlarının za'afina sū-i zannî bulunmadığından, bu vakte kadar avâminizin anlamadığı şeylerden siz yazıcıları, siz "edebî lisân" muhammârlarını ta'yîb ediyorum. Bunların bu vakte kadar medeniyetiniz aleyhine yaptıkları hareketlerin en büyük fâ'ililleri siz diye i'tikâd ediyorum ve bu sûretle sizi şâyâni-mu'âhaze görüyorum. Hiç şübhesisiz bu husûsda en büyük kabâhat avâma anlatmak vazifesi olan muhammârlarınızın vazîfelerini ifâ etmemeleridir.

Avâm ve havâssa mahsûs ayrı ayrı iki dil mes'lesi ku-rûn-ı ûlâda, hattâ kurûn-ı vustâda tatbîk edilmiş ise de Yirminci Asır'da tatbîk edilememekdedir. Bir âdet, bir kânûn-ı ictimâ'î altında yaşayan avâm [381] ile havâssi ne yolda ayırmalı? Nereye hatt-i hudûdu çizmeli? Bu iki sınıf (eğer varsa) bütün hayatı ictimâ'îyyelerinde yek diğerine muhtâc olduğundan her biri diğerinin ma'nevî ve mâddî te'sîrleri altında olduğundan tabî'î bunlar arasında ne iki din, ne iki dil hâsil olacaktır. Şu hâlde siz havâs muhammârlarına okuyu-cular nerede bulacaksınız? Bunların yazdıkları kitâblara, söy-lediği fikirlere nereden şâkirdler bulacaksınız? Sizin gibi fakir bir milletde ve tab'an demokratik bir kavimde ayrı fikirli, ayrı terbiyeli, ayrı âdetli, ayrı lisânlı, ayrı edebiyâtlı bir sınıf nereden bulacaksınız? Lehülhamd bu sınıf ne sizde ve ne de bizde olmamış, bundan sonra da olmayacağıdır. Bir köyün sefâletiyle bir âilenin sa'âdetini te'min eden bir sınıfın bulunmaması bizim Türk târihinin en büyük mâ-bîhi'l-iftihârı olduğu gibi ictimâ'î terakkîyatımız için de bu gibi ictimâ'î bir mâni'-i terakkînin olmadığı pek sevinilecek hakikatdir. Târi-hin yapamadığı havâs ve avâm sınıfını tabî'î Ali Nusret Bey ve arkadaşları yapamayacaktır. Ve bittabi' havâs dili fikri de hayâl hâlinde kalacakdır. Biz Türkler gerek şîmâlde ge-rek cenûbda her vakit demokrat olmuşuz; her vakit sultân-

larımız, pâdişâhlarımız, vezîrlarımız, âlimlerimizle münâsebetimiz arkadaşça, birâderce olmuş, şimdi de öyle oluyor. Biz tab'an demokratlarız, demokrat olarak yaşayacağız, demokrat olarak terakki edeceğiz.

Şunun için bizim Türklerin arasında (nerede olursa olsun, gerek Rusya Türkleri, gerek Osmanlılar arasında) bir fikrin terakkisi için en büyük şart varsa o da avâmin menfa'atını gözetmekdir. Tabî'î bütün efkârın anlaşılmasıın sebebi olan dilde de, bütün efkârın tercümanı olan edebiyâtda da bu şart icrâ edilecek, bu fikir ta'kîb edilecektir: Lisânın avâm anılar derecede sâdeleşdirilmesi!...

İşte şu sâde lisân sâyesinde biz şimdiki câhil avâmin fik-rini açmak ve onların uyumuş dimâğlarını hareket etdirmek ve onları mâni'-i terakkî değil, efkâr-ı medeniyemizin mu-hâfizi yapmak istiyoruz.

Bundan başka lisânın sâdeleşmesinin büyük fâ'ideleri daha olduğu tabî'î inkâr edilemez. Meselâ sizin Osmanlı Türklerin edebiyâtnı şimdiki gibi yalnız İstanbul'da bir kîsim halk okumayıp da Anadolu'nun köylerinde, Kafkas dağları'nda, Azerbaycan şehirlerinde, Volga Nehri boyundaki kîrâ'ethânelerde okunsa acaba Ali Nusret Bey'le Süleymân Nazîf Bey'e ve bunların meslekdaşlarına (eğer varsa) ne o-lacak?

Nâmîk Kemâller'in, Abdülhak Hâmîdler'in, Hâlid Ziyâlar'ın ve sâirlerinin eserleri yirmiș kırkar bin neşredilse bunlardan kim mutazarrî olacak? Muhammârlarınız kalemleri ile ma'îsetlerini te'min edip edebiyât ile hiç münâsebeti olmayan hükûmet hizmetlerini bırakıp hür birer muhammîr ol-salar bundan edebiyâtiniz mutazarrî mi olacak? Bu kadar sâde bir fikri anlamayan, güneş gibi açık bir düşünceli düşünemeyen bir insan var mıdır? Öyle ise niçin sâdelik aley-hinde o kadar uzun uzadı Arab ve Fârisî terkîblerle uydur-malar yapıyorsunuz? Niçin bu kadar bedîhî bir fikre karşı muta'assîbâne inâd ediyorsunuz? Bunun sebebi ne? Bence bunun en büyük sebebi sizin Türkçe bilmediğinizdir.

Kazanlı Ayaz

* * *

MEVÂ'IZ

Ders 62 – 3 Temmuz 325

أَعُوْذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ إِنَّمَا جَرُوا الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعُونَ فِي الْأَرْضِ فَسَاءَ أَنْ يُفَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقْطَعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ حَلَافٍ أَوْ يُغَمَّدُوا مِنَ الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ جُرْمٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ إِلَّا الَّذِينَ قَاتَلُوا مِنْ قَبْلٍ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

صدق الله العظيم.

(Yâharon Oliyâ'âlî yani (... ائمّا جَرُوا الَّذِينَ) Burada hazf-ı mu-zâf var. Şol kimselerin cezâsi... Yani şol kimseler ki, Allah

¹ Mâide, 5/33-34.

ile, Resûl ile muhârebe ediyor; yani Allah'ın ve Resûl'ün sevgilisi olan mü'minlerle muhârebe ediyor... Kuttâ'-ı tarîk olmuşlar, yolları keserler, gasb u gâret ederler. Yolların selb-i âsâyî ü emniyyetine bâdî olurlar, kuttâ'-ı tarîklar, bâğırlar... Cenâb-ı Bârî kendîyle muhârebe addediyor, mü'minlerle muhârebe eden kimseleri. Bunlar gûyâ Allah ile, Resûl-i Zîşânî ile muhârebe ediyor.

Bunlar daha ne yaparlar? (وَيَسْعُونَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا) Yeryüzünde müfsid olmaya sa'y ederler. (فَسَادًا) kelimesi yâ-yî hâ-liyyet üzere mansûb demek, müfsid oldukları hâlde sa'y ederler, fesâda çalışırlar, ihtilâle sebeb olurlar, ahâlîyi birbirine katarlar, sâ'i bi'l-fesâd olurlar... yâhud mef'ûldür, ta'lîl içindir. Ortalığı ifsâd için sa'y ederler, koşarlar, uğrasırlar... Bunların cezâsı nedir, bilir misiniz? Hem bu cezâ yalnız dünyâda değil, âhiretde de var. Dört şey'in biridir bu cezâ. Bu dört şey'den hâli olmaz. Cinâyetin derecesine göre Cenâb-ı Bârî Kur'an-ı Kerîm'de dört mertebe cezâ ta'yîn etmiş. Böyle müfsidlerin cezâsı nedir?

1- (أَنْ يُقْتَلُو) Katlolunurlar, boyunları vurulur.

2- (أَنْ يُصْبَلُوا) yâhud asılırlar..

3- (أَنْ تُقْطَلَّ أَيْهُمْ وَأَرْجُلُهُمْ) Fakat hilâfîna olarak. Yani sağ elini bileğinden, sol ayağını topugundan.

4- (أَوْ يُنْفَوْ مِنَ الْأَرْضِ) yâhud ne yapılmak lâzım gelir? Birden bunlar nefyolunur, mekânlarından kaldırılırlar; yani habsedilir. İşte yok edilmiş olur.

Bazları "haps" ile tefsîr ederler. Kezâlik nefy ü tağrib, bu da cezâ-yi şer'îdir. Nefyedilmek, uzak bir yere, menfâya gönderilmek, ikisine de bu olur.

İste (ذلك لَهُمْ بَخْرُّىٰ فِي الدُّنْيَا) dünyâda bunların cezâsı budur; hiyzî ü helâkdir, züll ü hakâret, haybet ü hüsrândır.

(وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ) Sonra bunlar için âhiretde azâb-ı azîm vardır.

Bu ta'yîn edilen cezâ dünyadaki ukûbetdir. Âhiretdeki azâb da çok büyük. Âsâyi ihlâl ederler. Bu cihetle dînleri, vatanları muhâtaraya düşer. Herkesin huzûr-ı kalbi mahvolur, ma'îseti muhtell olur. Ortalıkta emniyet kalmayınca hiç bir intizâm kalır mı?

Şimdi, iste dört mertebedir bu cezâ. İbn-i Abbâs hazretleri böyle tefsîr etmişdir. (إِنْ) kelimesi tâhyîr değil tevzî'a mahmûldür; yani, cinâyetin derecesine göre:

Eğer kuttâ'-ı tarîk olanlar adam öldürmüslерse, ötekini berikini katletmişse, malını almamış, yalnız canına kıymış... O hâlde o da katledilir.

Yok eğer malını da almış olursa o vakit asmalı. Çünkü iki cinâyet ictimâ' etdi. Her ikisine cûr'et etmiş.

Eğer adam öldürmemiş, cana kıymamış da yalnız geleinin geçenin malını gasbetmiş, yol kesiciliği etmiş olursa, onların bir eli bir de ayağı kesilir. Malı aldığı için eli, fesâda koşduğu için, yolları muhâtaraya düşürdüğü için ayağı kesilir.

Yâhûd adam öldürmemiş, kimsenin malını da almamış, yalnız ötekini berikini korkutmuş, tehdîd etmiş, sâ'i bi'l-fesâd olmuş, şerre delâlet etmiş, fakat fi'le çıkmamış, kimseye

bir zarar olmamış, fakat yapmaya çalışmış, yolları kesmiş, ümmeti ihâfe etmiş... İhâfe-i ümmet ve şerre delâlet her ne türlü olursa olsun, cezâsı nefydir. Bunlar habsolunurlar, yâhud nefyolunurlar. Öyle bir yere ki, orada bir şey yapamayacak, öyle bir diyâr-ı ba'ideye nefy ü tağrib olunur.

İste bütün müfessirin böyle tefsîr ederler.

Nefy cezâsı "habs" ve "tağrib" demekdir. Sebebi de odur diyorlar: "İhâfe-i ümmet", "şerre delâlet", bir hadîs-i şerîfde; (من اخاف مؤمناً بسلاح فعليه لعنة الله) buyurulmuşdur.

Şerre delâletde sâ'i bi'l-fesâd olanların hepsi dâhildir. Hafiyelik edenler, gerek sultân-ı zîşâna, gerek nûfûz ve iktidâr sâhiblerine, gerek lisânyayla gerek kalemiyle. Öyle isnâda cûr'et eder ki, hânümâni sönecek, evlâd ü iyâli sürünenüp kalacak. Kendi menfa'ati için yâhud cibilleti murdâr olduğu için. Böyle bir şerre delâlet ederse, eğer fi'le çıkmazsa onun yine cezâsı cezâdır. Kul afvetse Allah helâl etmez. Hadd-i şer'î budur. Hadd-i kazf, hadd-i zinâ, hadd-i sirkat... Bunlar hep "hakkullah". Biz, "hukük-ı umûmiyye" deriz. Ummûm nâsin selâmeti için cezâya çarpılır. Allah intizâm-ı âlemi vikâye için şu ahkâm-ı şer'iyeyi vaz' etmiş.

İste cezâları budur. (الاَذْنِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ اَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ) Yalnız kimler cezâdan kurtulur? Ne katlolunur, ne salb, ne eli ayağı kesilir, ne başka bir şey olur? Kimlerdir bunlar? (الاَذْنِينَ تَابُوا) (الاَذْنِينَ تَابُوا) Ancak ol kimseler ki, tevbe etdiler, tâ'ib ü müstaqîr oldular, îslâh-ı nefs eylediler. Neden evvel ama? (مِنْ قَبْلِ اَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ) Siz onlara kâdir olmazdan evvel. Kendilerine galebe etmeden, musâlehâdan evvel, hükûmetin eline geçmeden... Allah korkusuyla nâdim olmuş, îslâh-ı nefs etmiş, o cinâyetlerden bir daha ferâgat edeceğine nedâmet getirmiş olursa, (فَاعْلَمُوا اَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ) "Biliniz ki Allah, Gafûrun Rahîm'dir." yani hukukullâh sâkit olur. Hadd-i şer'î olarak bu dört cezânin birisini yapmak lâzım gelmez. Ama, hukük-ı ibâd bâkîdir. Allah kendi hakkını afverer. Mâdem tevbekâr oldu, kul korkusundan değil, belki Allah korkusundan terketmiş. Evvelce kuttâ'-ı tarîk olmuş. Ama sonra Allah korkusu gelmiş içine. Tevbe-i sahîha-i şer'iyeye mücerred Allah korkusundan olur. Daha yapaca fakat; "Ne yapıyorum?" der, "Böyle gidersem beni Allah mu'azzeb kilacak!" diye düşünür, tevbekâr olursa, hukük-ı umûmiyye da'vâsi sâkit olur. O kimseye hadd-i şer'î, yani katl, kat', nefy ü tağrib yok!

Ama kul hakkı sâkit olmaz. Birisini öldürmüşt, gelmiş istîmân etmiş. Kul hakkı sâkit olur mu? Olmaz! Maktûlun velisi da'vâ ederse kisâs olunur. İstîmân ederse hükümet bir şey demez. Çünkü bir günâh işleyince iki hak var: Hakkullâh, hakk-ı abd. Kul hakkı kimsede kalmaz. Hazret-i Zülcelâl bir hadîs-i kudsîde; (إِنَّ ظَالِمَ إِنْ فَاتَنِي ظُلْمٌ ظَالِمٌ) diyor. Ben zâlim olurum, eğer bir zâlimin zulmü beni fetvederse, bir zâlimin zulmünden dolayı mazlûma dünya ve âhiret nusret etmezsem, yani bir mazlûmun hakkını zâlimden almazsam, ben zâlim olurum. Mutlakâ kimsenin kimsede hakkı kalmaz. Dünyada almazsa, âhiretde alır.

Eger tevbe ederse Allah hakkı sâkit olur. Gerek kuttâ'-ı tarîk olsun, gerek başka türlü bir cinâyet irtikâb etsin. Birini öldürmüşt, sonra Allah'a sığınmış, Allah afverer. Lâkin kisâs

olmazsa kul hakkı sâkit olmaz. eğer kısâs ederlerse o vakit [383] kul hakkı da sâkit olur. Yalnız tevbe ile kurtuluş yok.

Onun için bu âyet-i celîlede; *(مَنْ قَبَلَ أَنْ تَقْدُرُوا عَلَيْهِمْ)* kavl-i şerîfinden ne istinbât olunur? Ele geçmezden evvel eşkiyâdan birisi mücerred Allah korkusuyla tevbekâr olursa Allah; “Gafûrun Rahîmim ben!” diyor, “Âhiretde azâb etmem! Dünyada da cezâ ta'yîn etmem! yani hadd-i şer'i olarak şunu yapın demem! Ama kul hakkı varsa bırakmam! Bırakırsam o vakit zulüm olur. Ben zâlim olamam!..”

-mâba'di var-

* * *

JAPONYA'DA DİN-i İSLÂM İNTİŞÂRA BAŞLIYOR!

Japonya'ya âid meşhûr Sibiryalı Abdürreşîd İbrâhim Efendi'nin risâlemize göndermekde oldukları mektûbları muntazaman neşrediyor ve Japonya'da intişâri arzu olunan dîn-i mübîn-i İslâm'ın esbâb u vesâ'il-i neşri hakkındaki teşebbüsâtı dâimâ ta'kîb eyliyoruz. Muhâbir-i fâzîlimiz mektûblarının birinde Japonya'da ilk şecere-i İslâm'ı garsederek hayat ve istikbâlini neşr-i İslâm ümnîyye-i celîlesine hasr eden muhterem bir zâtdan bahsetmiş ve bu maksad uğrunda hâ'iz olduğu rütbe-i askeriyyesini fedâ ederek azîmet eylediği Japonya'da mazhar-i hidâyet olan zevce ve kayînvâlideyle yegâne İslâm âîlesini vücûda getiren Misirîl bir geneci, Ahmed Fazlî Bey'i bütün âlem-i İslâm'a takdîm eylemişdi.

Muhâbirimiz aynı zamanda Fazlî Bey'in Japonya'daki tarz-ı mesâ'isini tasvîr etmiş olduğundan bütün kâri'lerimizle beraber bu gayûr gencin biddefe'ât cemî-i gafîr mahzarında İslâm'ın dîn-i fitrî-i beser olduğuna dâir vermiş olduğu konferansların Japonlarca kemâl-i ehemmiyyetle telakkî olunarak te'sîrât-ı hasene vücûda getirdiğini ve İslâmîyet lehine tedîcî bir cereyân-ı efkâr husûle gelmekde olduğunu dahi ma'al-mesârr anlamış idik.

İşte bu mücâhid-i muhterem memleketimizin ahîren nâ'-il olduğu meşrûtiyetten naşîbedâr bulunduğu fûyûzu görek karîru'l-âyn olmak ve Dârülhilâfe'ce bu kabîl teşebbüsâtın suver-i telakkîyyâtını anlamak üzere sehrimize vürûd etmiş ve evvelki gün dahi idârehâinemizi ziyaret eylemişdir.

Hakâyik-i İslâmîyyeyi Japonya'ya neşreden, memleketini, mâmelekini bırakıp sîrf bir sâ'iķa-i hamîyyetle tâ dünyânnı öbür ucuna giderek fîsabîllâh neşr-i dîne uğraşan bu gayretli müslümanla mülâkâtımız uhuvvet-i İslâmîyyenin te'mîn eylediği samîmiyetin pek rûh-nûvâz bir misâl-i bîhîni teşkil etdi.

Fazlî Bey gâyet sevimli bir zâtdır. Nâsiye-i dirahşânında münçeli olan envâr-ı İslâmîyye sâfiyet-i rûhunu, ulviyet-i se'rîfesini derhâl muhâtabına ihsâs eder. Sinnen otuzbeş yaşında tahmîn olunur. Arabca, İngilizce, Fransızca'yı mükemmîl konuşuyor, Japonca'da ifâde-i merâma muktedir, Türkçe için de büyük bir heves gösteriyor. Tabî'i mübâha-semiz âlem-i İslâm'a müte'allik teşebbüsâtı mutasavvere ve

müstakbeleleri ile Japonların ahlâk ve mu'tekadâti hakkındaki tetebbu'larından istihsâl eyledikleri netâyice dâir oldu.

Fazlî Bey Japonların ahlâk ve âdât-ı milliyelerini İslâmîyet'e pek yakın buluyor ve Japonlarca tebdîl-i din hâlinde İslâmîyet'in kabûl olunacağına kâni' ve mutma'in bulunuyor.

Bu husûsda kendileri için ümîd-bâhş olan cihât Japonların nezâfete olan fart-ı i'tinâ ve dikkatleri, zekâ ve dirâyetlerinin müktesebât-ı ilmiyye sâyesinde müterakkî bulunması hasebiyle hakîkate, ma'kûlâtâ karşı olan hürmet ve meftûniyetleridir.

Japonlarca müslümanların abdesti, guslü, nezâfet-i dîniyyesi pek takdîr olunuyor; hele namâzda meşhûdları olan huzû' ve huşû' pek hoşlarına, pek zevklerine gidiyor; vahdaniyet-i ilâhiyyeyi, sıfât-ı sübhâniyyeyi, hayât-ı Peygamberîyi, hülâsa kâffe-i akâ'id-i İslâmîyyeyi, nasâiyih ve ahkâm-ı Kur'ânîyyeyi işitdikçe tabâyi' u fikirlerine olan tevâfuk-ı tâmdan dolayı İslâmîyet'e karşı kalblerinde derhâl bir muhabbet husûle geliyor.

Japonlar dâimâ mantıkî bulunmayı, muhâkeme ve ma'kûlâtândan ayrılmamayı, şî'âr-ı mahsûs edindiklerinden din husûsundaki noksânlarını i'tirâf ederler ve hakîkate vâsil olmaya pek ziyyâde hâhişger bulunurlar.

Akâ'id-i hîristiyaniyyenin teslîs gibi mesâ'ili Japonlarca pek karışık görülüyor. Binâberîn hîristiyan misyonerlerinin büyük mikyâsdaki fedâkârlıkları dâimâ akîm kâliyor. Fakat İslâmîyet'in bütün ma'kûlâtâ müstenid akâ'id-i siyâsiyye ve ahkâm-ı asliyesini kabûlde hiç tereddüd etmiyorlar.

Fazlî Bey şu mülâhazaların, teşebbüsâtı hakkındaki te'sîrâtını tasavvur ederek aynen şu sözleri söyledi: “İşte bu isti'dâd bize büyük ümîdler verdi ve bizi azîm bir fa'âliyet ve gayrete sevketdi. Bugün benim bir arkadaşım daha var, ki pek fâzîl ve âlim bir zâtdır. Hind ulemâsındandır; Hindistan'da ve o taraf müslümanları arasında büyük bir nûfûz ve şöhret sâhibidir. Belki siz de işitmışsınızdır; “Bereketullâh Efendi”. Beş sene için Japonya'ya gelmiştir. Henüz iki sene oldu. Japon lisân mektebinde Urdu lisânı mu'allimidir. Nutukları ahâliyi öyle cezbediyor ki, orada bir câmi' ve medresemiz olsa, Japonlar minberin etrafını hiç boş bırakmayacaklardır. Bunun için herseyden evvel bir mescid inşâsına teşebbüs etdik. Japonlarla, Japon e'âzîm-ı ricâliyle bu nu müzâkere eyledik. Ziyâdesiyle takdîr ve tasvîb etdiler. Çünkü zâten ekser-i e'âzîmin mu'akkadât-ı vicdâniyyeleri akâ'id-i İslâmîyyeye muhâlif değildir. Dîn-i İslâm'ın ulviyetini takdîr etmişlerdir. Bunun için bir mescid inşâsı husûsunda elden geldiği kadar mu'âvenetden geri durmayacaklarını te'mîn etdiler. O sırada idi ki, ben Japonya'dan hareket etdim. Geçen gün Bereketullâh Efendi'den bir mektûb aldım. Câmi' için lâzım olan yerin Japonya tarafından verildiğini tebâşîr ediyor. Hem öyle mu'tenâ bir mevkî'de ki, Mikado cenâblarının kasrına pek yakın. İnşa'âta kifâyet edecek para da hazırlanmış. Yakında inşa'allâh inşa'ât [384] başlayacaktır. Şimdi sizden beklediğimiz şey, bu emr-i azîm hakkında bütün müslümanların nazar-ı dikkatlerini celb ve bu teşebbüsün ehemmiyetini takdîr edecek neşriyâtda bulunmak,

âlem-i İslâm'a Japonya'da neşr-i İslâmiyyet için bir cem'iyet teşekkül etdiğini bildirmekdir. Ahvâl-i teşebbüsumızdan sizi muntazaman haberdâr edeceğiz. Şimdi Mısır'a gidiyorum. Orada da bu teşebbüsumuzu anlatacağım ve mu'ahharan bahren yolda müslüman memleketlerine uğrayarak Japonya'ya avdet edeceğim. Tabû'i her uğradığım mahalden de size haber gönderirim. Japonya'ya gider gitmez câmi'in bir ân evvel ikmâl-i inşâ'âtına sarf-i himmet edeceğiz. Câmi' ikmâl olundukdan sonra Dârülhilâfe'den mu'âvenet bekleyeceğim. Bir imâm, bir mü'ezzin gönderilmesi için de ricâda bulunacağım. Bunlar ulûm-ı dîniyyeye, fúnûn-ı hâziraya vu-kûf ile beraber İngilizce de tekellüm edebilmelidirler. Biz bunlarla işe başlar, orasını merkez ittihâz ile, sâir yerlerde de şubeler te'sis ederiz. Japonca ve İngilizce akâ'id ve ahkâm-ı İslâmiyyeden bâhis haftalık bir gazete de neşredeceğiz. İşin ciddiyeti, netâ'ic-i hasenesi görülünce bittabi' o vakit her müslüman bizden ziyyâde gayrete gelecekdir.

Oralarda neşr-i din için bir Hristiyan cem'iyyeti vardır: "Genç Hristiyanlar Cem'iyyeti". Tamâm seksen milyon sermâyeye mâlikdir. Teşebbüsleri müntic-i muvaffakiyet olmakla beraber neşr ü ikdâmda kusûr etmeyorlar. Japonlar mütefekkir, muhâkemeli bir kavim olduklarından, gayr-i ma'kûl gördükleri fikirlere, i'tikâdlara kapılmışlardır. Yoksa o cem'iyyetin bu uğurda sarfettiği paralar akillara hayret verir. Risâletpenâh sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz hazretlerinin aleyhinde risâleler tertîb etmişler. Ve gâyet fenâ bir fotoğraf da uydurmuşlar, bütün Japon memâlikine neşrediyorlar. Japonları İslâmiyet'den tebrîde çalışıyorlar. Fakat hakikat dâimâ hakikatdir; bugün değilse yarın, yarın değilse öbür gün İslâmiyet'in ulviyetini ve bütün beşeriyet için bir dîn-i fitî bulunduğunu umûm cihân-ı ma'rifet anlayacaktır. Japonların ise inşâ'allâh ahd-i karîbde bu hakikate vusûlleri me'mûldür... Japonya'ya muvâsalati müte'âkib size câmi'-i şerîfin krokisini ve inşâ'âtı musavvir resimlerini göndereceğim. Siz de o zamana kadar demin söylediğim evsâfi câmi' imâm ve mü'ezzinler yetiştirmeye gayret edersiniz."

* * *

Mücâhid-i muhteremin şu samîmî sözlerine bir şey ilâve etmeyi zâ'id görür ve hîrz u hîfz-i samedânîde masûn u mahfûz kalmaları temenniyâtıyla ed'iye-i muvaffakiyete terdîfen kendilerini tebrîk ve himemât-ı vâkı'alarından dola-yı bütün ihvân-ı din nâmîna arz-ı teşekkür eyleriz.

* * *

Dün öğleden sonra idi. Fazlı Bey pür-meserret tekrâr idârehâneye geldi; "El-bûsrâ, el-bûsrâ" diye Bereketullâh Efendi'den gelen mektûbu uzatdı. Okuyunca anladık... Yasotaro Hanciyo isminde bir Japon ihtiyâ etmiş; usûl ve fûrû'-i dîni tahsil etmek üzere Dârülhilâfe'ye müteveccihen hareket eylemiş. Beş-on güne kadar muvâsalatı me'mûl... Fazlı Bey'i tebrîk etdik ve yakında inşâ'allâh Japonların fevc fevc mazhar-hidâyet olmalarını temennî eyledik. Mektûbu aynen derc ile kâri'lerimizi de meserret-i hâsilaya teşrif ediyoruz:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حَمَدًا وَمُصْلِيًّا وَمُسْلِمًا

إِلَى الْأَخِ الْعَرِيزِ الْمُحْتَرِمِ أَحْمَدِ فَضْلَى افْنَى إِيْدَهُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى بِرُوحِهِ

مِنْهُ

ايهما الاخ الكريم هذا كتاب مني اليكم ليخبركم بامر عظيم فيه صلاح الاسلام والمسلمين ونجاح الشرق والشرقين امر دعونا نرضي .
- يا اخي انا ارسل اليكم قربانا (اي بعد عشرة ايام ام اقل او اكثر منها) رجلاً زابانيا شغف بالاسلام حباً و يريد تحصيل ميائة و مسائله من اصولها وفرو عنها في دار الخلافة - قسطنطينية - وداعياً قومه الى الاسلام . وعزمها بتحمل المشاق في طلب هذا المرام حتى لا يضن بنفسه فيه . هو مني على اعتقاده ان فلاح قومه ووطنه موقف على قبولهم الاسلام - والا لانجاه لهم - لان بين ايديهم شعب ووغر ووهادو ضحور لا امكان لهم باقتحامها ولاطقة لهم باذالتها . الديانة البوذية قد بلغت من الكبر عتياً ورددت الى ارذل العمر فيما بقي فيها من الحياة الاقليلا . وكذلك الحال بالاديان القديمة كلها - اما النصرانية فقد زلزلت اركانها في مراكزها من اوروبا وامريكا فانها هي اليوم حيلة لاسترقاء الاقوام وتسخير الممالك فهي لا تصلح ان تحمي الموتى . لأنها ميتة بنفسها . اما الاسلام فهو دين شاب فيه حيota تسري في من يدخل فيه . واخوة الاسلام فهي قوة عظيمة الاقبال للناس بها وعروة وثني لانقسام لها وان اراد الاعداء باطفاء نورها وسعى الحجايرة بهدم بنائها - وكفى بالله شهيداً - هو الذى ارسل رسوله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله . واسم هذا الرجل . "ياسوتاروها نجيو"

3 Temmuz 1909

Muhammed Bereketullah

Tokyo

Ahmed Sâki Bey
Matba'ası

Müdir-i Mes'ül:
Eşref Edîb

Ashâb-ı İmtiyâz:
Ebu'l-Ulâ ve Eşref Edîb

SIRÂTIMÜSTAKİM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukük, Edebiyâtdan ve Siyâsiyâtdan ve Bilhassa Gerek Siyâsi ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şu'un-ı İslâmiyyeden Bahseder ve Haftada Bir Def'a Neşrolunur.

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn - H. Eşref Edîb

	Seneliği	Altı aylığı	TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:	Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevi 20 kuruş fazla alınır.
Vilâyatta	80	40	10 Temmuz 1324	Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.
Memâlik-i ecnebiyyede	80	40		

26 Ağustos 1909

10 Şa'bân 1327

Perşembe

13 Ağustos 1325

İkinci Cild - Aded: 51

[385] MAKÂM-I CELÎL-İ MEŞİHAT-İ İslÂMIYYE'DEN BIL'UMÛM NÂ'İB VE MÜFTİLERLE KÂFFE-İ BILÂD-İ İslÂMIYYE ULEMÂ VE MEŞÂYİH-İ KIRÂMINA HİTABEN TASTİR VE İRSÂL KILINAN BEYANNÂMEDİR:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على محمد وآل وصحبه اجمعين.

Salâh-ı âlem Fâtır-ı avâlim olan Allahu Zülcelâl hazretlerinin muktezâ-yı irâde-i ezeliyye-i sübhâniyyesinden olmağla akl ü izân ile umûr-ı şahsiyye ve ictimâ'iyyesinde tedbir ve tasarrufa kâdir yaratdığı insanı ¹ وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ (خَلَقَتِ الْأَرْضَ سَعْرَ لَكُمْ ² mâ-sadakînca rû-yı zemînde hâkim ve ³ muktezâsınayla muhteviyât-ı zemîn ü âsumânî menâfi'-i insâniyyeye hâdim kâlmışdır. İşte bu hikmet-i celîle mücebince insan irâde-i cüz'iyyesiyle kuvâ-yı kevniyyeyi teshîr ü istihdâma muktedir bulunmağla tanzîm-i umûr-ı âlemle mükellef tutulmuş ve ebnâ-yı beser beyninde husûl-i salâh u nizâm tevhîd-i âmâl ve menâfi' a mevkûf olup insan ise bâzîce-i hevâ-yı nefşânî ve nefş-i emmârenin serr-i ifsâd ü iğvâsında kurtulmak için muhtâc-ı işşâd-ı Rabbânî bulundugundan Hâlik-ı Zü'l-minen hazretleri ke-mâl-i fazl u merhametinden enbiyâ-yı izâm ırsâli ve kütüb ü ahkâm inzâli ile akl-i ibtidâ'ının istîhrâc u istinbâtında güçlüçük çekençegi masâlîh-i umûmiyye ahkâm u kavâ'idini ve usûl-i salâh u sa'âdetin nûr-ı ihlâs u îmân ile tarîk-ı akla te-be'iyyetde olduğunu bildirmiştir ki, bu sûretle hüccet-i İlâhiyye tamâm ve hikmet-i tekâlîf zâhir olmuş ve pertev-i akl-i mehdînin tenvîr etdiği minhâc-ı müstakîmden udûl ü inhrâf

edenler (صُمْ نَكْمُ عُمَى فَهُمْ لَا يَقْلُونَ) ³ ayet-i kerîmesiyle dâire-i hûdâdan hâriç ü matrûd kalmışdır. Hâlik'in ihsân buyurduğu akıl ve ba's eylediği enbiyâ ile fazlı kemâl bulmuş olduğundandır ki, cumhûr-ı e'imme (ما وجب على الله اصلاح العالم) kazîyesini ve binâ'en-aleyh nasb-ı imâm husûsunun ümmet üzerine vâcib olduğunu te'sîs ü takîr eylediler. Çünkü ahvâl-i ictimâ'iyyeye dâir olan tekâlîf-i şer'iyye ile mükellef ferd mahsûs u mu'ayyen olmayıp sadr-ı âyât-ı Kur'âniyyenin (بِأَيْهَا الَّذِينَ آتَنَا) sûretinde vürûduyla müstedel olacağı vechile muhâtab-ı hitâb-ı ilâhî umûm-ı nâs olduğundan riyâset-i hûkûmete gelen zâtîn hilâfeti ancak âmmenin kabûlüyle sahîh olabilir. Halkın bittav' ve'r-rizâ hûkûmet ü riyâsetini kabûl etdiği zâtâ bey'ati dahi kendisinin şerîyi'-i ilâhiyye ve kavâînî-i mer'iyyeye ittibâ'ıyla meşrûtdur.

(كُنْتُمْ خَيْرُ أُمَّةٍ أُخْرَجْتُ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَيُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ) ⁴ ayet-i kerîmesi delâletiyle umûr-ı hûkûmeti murâkabe kâfe-fe-i mü'mînîne vâcib ve (كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْؤُلٌ عَنْ رِعْيِهِ) ⁵ hadîs-i şerîfi mücebince milletin her ferdi hisse-i hâkimiyetten mes'ûl olduğuna göre kavâînî ilâhiyye ve menâfi'-i millîyyeye muhâlif hareketle nûfûz-ı hûkûmetin sâ'î istîmâle uğramasına mümâna'at âmme üzerine lâzım olmak mes'ûliyetin netâyic-i zarûriyyesindendir.

Hazret-i Fahr-i Resûl Efendimiz'in âlem-i ukbâya irtihâllerini müte'âkib icmâ'-ı ümmetle Sîddîk-ı Ekber ve ondan sonra vasiyet-i Sîddîk'in tenfîzi husûsunda ümmetin vâki' olan ittifâkî üzerine Fârûk-ı A'zam yekdîgeri ta'kîb ederek sadr-nîşîn-i hilâfet oldular. Hazret-i Ömer irtihâlinden mu-kaddem emr-i hilâfeti şûrâya terketmekle ehl-i şûrânin karâniyla Zünnûreyn hazretlerine taklîd-i hilâfet olundu. Müşâ-

¹ En'âm, 6/165.

² Lokman, 31/20.

³ Bakara, 2/171.

⁴ Âl-i İmrân, 3/110.

⁵ Buhârî, Sahîh, Kitâb'û'n-Nikâh.

run-ileyhin şehâdetinde Medîne-i Münevvere'deki cumhûr-i ashâbin bey'atiyle Hazret-i İmâm-ı Murtazâ hil'at-i hilâfeti dûş-i fazl [386] u şehâmetine iktisâ etdi. Sîret-i melekâne ve adâlet-i insânîyet-perverâneleriyle Hulefâ-yı Râşîdîn nâmını alan bu Çehâr-yâr-ı gûzîn zamân-ı sa'd-iktirânlarında fütû-hât-ı müslimîm ekâsî-i aktâr-ı cihâna vâsil ve akvâm-ı Arabiyye tavâ'if-i A'cemiyye ile ihtilâtlarından ve ağrâz u menâfi'-i mütehâlîfenin tesâdüm ü tezâhumu te'sîrâtından riyâ-set-i hükûmet husûsunda tav' u rizâ tecebbür ve tegallübe munkalib olup tâ selâtin-i Osmaniyye zuhûruna dek bazı şevâzz-ı mülûk ü hulefâ zamanları istisnâ olundukdan sonra istihsâl-i hükûmetde cebr ü tegallüb istî'mâli halkın bey'at-i tâyi'ânesine mûrâca'ate tercîh olunmuşdur.

Vaktâki (أَصْلَهَا ثَابَتْ وَفَرَعُّهَا فِي السَّنَةِ) âyet-i celîlesine mâ-sadak olan şecere-i mübâreke-i Âl-i Osman revnak-bahş-ı saltanat u hilâfet oldular, ihyâ-yi sünnet-i Hulefâ-yı Râşîdîn husûsuna i'tinâ ile ihyâ-yi âyîn-i Dîn-i Mübîn etdiler. Evvelâ cebr u ikrâhi ref halkın mübâya'at-i mutâvâ'at-kârîsine mü-râca'at eylediler. Sâniyen etrâf-ı memâlike fuzalâ-yi ulemâdan ve erbâb-ı salâhdan kuzât u nüvvâb ta'yîni kazâ ile ten-fîzî ayırdılar.

Ba'de kûşâd eyledikleri tarîk-ı ilmiyyede yetişdirdikleri ulemâ-yi a'lâm ma'rifetleriyle masâlih-ı enâmi îcâbât-ı asriyyeye tevfik için tevîsi'-i fetâvâ kazîyesini takîr ü te'sîs ederek kuvâ-yi selâse-i hükûmeti hikmet-i şer' u akla tamâmiyle mutâbık olmak üzere ta'yîn eylemişlerdi ki, hâmil-i kudret-i teşîr' olan ehl-i ilm ü salâh bu teşekkûl-i meşrû'un netîce-i tabî'iyyesi olarak emr-i murâkabeyi de hâ'iz ve müte'ahhid olmuşlardır. Bu vechile tenfîz ü icrâ vüzerâ ve ümerâya, hall ü fasîl-ı husûm ile hikem ü kazâ kuzât u nüvvâb-ı fuzalâya ve teşîr' u murâkabe ile ifâfî şu'be-i icthâd ü fetvâda kâbiliyet-nûmâ-yi istiklâl olan a'lâm-ı ulemâya âid kalmış ve kâfe-i anâsîr ayn-ı hikmet olan adâlet-i şer'îyyeye kemâl-i hoş-nûdî ile inkîyâd eylemişdir. Devlet-i Osmaniyyemiz'in teşekkûl-i coğrâfisi ve vüs'at-i memâlikî ve celâlî tavâ'ifi gibi bir takım erbâb-ı fesâd zuhûru ve memâlik-i meftûha üzerinde düvel-i mütecâvirenin matâmi'i netâyici olarak edvâr-ı ahî-rede tevâlî eden muhârebât ve ihtilâlât-ı dâhiliyye ve hâri-ciyyenin ve bunlara zamîmeten memâlikî defe'âtle istifâ-eden emrâz-ı vebâ'iyenin îrâs etdiği ta'b ü fûtûr ile tevâlî eylediği fakr u perîşânî yüzünden nûr-ı ilm refte refte zevâl yolunu tutmuş ve ilm ü kemâl yerine cehl ü dalâl kâ'im olmağa başlamış ve bu hâl devletimizi birkaç kelerler inkîrâz u izmîhlâl tehlikelerine düşürmüştür.

Bâlâda arz u izâh olunduğu vechile nasb-ı imâmin şer'-an ümmet üzerine vâcib ve hitâb-ı Rabbâniyye umûm nâs muhâtab ve emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker vazî-fesiyle kâffe-i efrâd-ı ümmet mûkellef olması dolayısıyla hâkimiyet ümmete de râci' olup ümmeti terkîb ü teşkil eden sunûf-ı halk ise vücûh-ı ma'rûzaya binâ'en bittabi' müte-selsilen yekdîgere zâmin ü murâkib bulunmak iktizâ edecekinden herhangi sınıf vazîfe-i mahsûsasında tekâsûl ü tesâ-mûh gösterdiği hâlde emr-i idârede hâsil olacak i'vicâci su-

nûf-ı sâirenin doğrultmakla mûkellef bulunması zikrolunan irtibât-ı müselselin netîce-i şer'îyyesidir. İşte Hazret-i Şâri' bu dakikaya² (لا طاعة لمخلوق عند معصيته الحالق) ³ وانَّهُمْ فَيَتَّهَمُونَ لَا تُصِيبُنَّ (المعروف kelimâtiyla tenbih ve Kur'ân'daki⁴ (الذين ظلموا منكم خاصّةً tehdîdiyle yine tekâsûlden tahzîr olunduğu hâlde bu tenbihât u tahzîrât karşısında zerre kadar gaflet göstermekden şîrâze-i intizâm-ı idârenin hale bulması muhakkakdır. Ma'a-mâfih bundan her sınıf-ı halkın umûr-ı hükûmete hakk-ı müdâhalesi olduğu ma'nâsını çikarmak doğru olamayıp bil'akis a'zâsi millet tarafından müntehab bir hey'et-i murâkabenin taht-ı teftîş ü nezâretinde bulunacak olan bir hükûmet-i meşûta-i meşrû'anın ef'âl ü icrâ'ati her türlü müdâhaleden masûn bulunur ve böyle bir hükûmetin evâmirine "semi'nâ ve eta'nâ" cevâbiyla itâ'at ü inkiyâd halk üzerine farz-ı ayn olur.

Şerî'at-i garrâ-yi Ahmedîyye Devlet-i Osmaniyye'nin üssü'l-kavâñîni olduğu ve kuvâ-yi hükûmet hikmet-i şer'îyye ve akliyyenin hüsni tevfik u imtizâcîndan müterekkib bulunduğu cihetle esâs-ı teşkilindeki metânet kolaylıkla pe-zîrâ-yi tezelzûl olamadığından cehl ü nâdânî zamanlarında bile devlet hey'et-i ilmiyye içinde vücûdları inkitâ' bulmayan ve kalblerindeki havfullâh sebebine cebâbireye boyun eğmeyen ülü'l-azm etkiyâ-yi ulemânın devâm-ı murâkabe-style sûret-i teşekkûl ü terekkürbünü muhâfaza eylemiştir ve (إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ) tehlikesine dâimâ ma'rûz olmakla beraber bundan böyle de ilâ-mâşâ'allâh (وَإِنَّ اللَّهَ لَوْلَا اسْتَقَامُوا عَلَى الظَّرِيقَةِ) ⁵ zîmân-ı ilâhîsinde işâret olunan istikâmet-i milliyye ile mazmûn u mükeffel bulunmuştur.

Devr-i sâbık sülüs-i karn içinde devletin teşekkûlât-ı asliyye vü fer'îyyesini tamâmiyle teşvîs eylemiş olduğundan adâlet muhtel ve zulm ü tecebbür şâyi' olmağla sunûf-ı ahâlî hükûmetden müteneffir ve anâsîr-ı muhâtelife arasında şikâk u nîfâk hâdis ve bu hâl ile eviddâ-yi hâriciyye a'dâ-yi ecnebiyye idâdına dâhil olarak devleti her tarafından tazyîka başladığı ve Osmanlılık mühlike-i izmîhlâle doğru sur'atle uçmakda bulunduğu bir zaman-ı müşkilde idi ki, medarik-i müstahkeme-i hifz-ı Rahmân'da muhtefî ve müstetir olan firka-i nâciyye-i mücâhidîn cebâbire-i mu'ânidîne karşı "Allâhu Ekber" gülbangıyla râyât-ı ⁶ ref ve i'lâ ma'rûz-ı mehâlik olan memleketi muhâtara-i inkîrâzdan ve selâsil-i cevr ü i'tisâf ile mağlûl ü mukayyed ve giriftâr-ı hevân ü mezâlet olan milleti makhûriyet ü esâretden tahlîs ile nâ'il-i tebşîrât-ı ⁸ oldular, "şek-kerâ'l-lâhu sa'yehum". İşte o kahramânân-ı ümmetin bu hareketleriyle muhbîr-i sâdîkin ⁹ ha-beerindekî sîdkî zâhir oldu. Elhamdüllâhi alâ dînî'l-İslâm.

² Tirmîzî, Sünen, Ebvâbû'l-Cihâd 29.

³ Buhârî, Sahîh, Kitâbû'l-Ahkâm 4.

⁴ Enfâl, 8/25.

⁵ Ra'd, 13/11.

⁶ Cin, 72/16.

⁷ Muhammed, 47/7.

⁸ Fetih, 48/1.

⁹ Taberânî, Mu'cemü'l-Kebîr, 13623.

Bu fütûhât-ı celîleyi müte'âkib ümmet-i Osmaniyyece erkân-ı istibdâd ile sanâdîd-i hazelenin sahâ'if-i seyyî'ât-ı sâbikasına "afâllahu ammâ selef" keşidesiyle (العنو ز كاتة الظفر¹) mazmûnuna iktifâ olunması cür'etbah-ı mahzûlin-i eşkiyâ olup² (وَمَنْ يُضْلِلُ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ) mantûkînca hazele-i merkûme şekâvet-i fitriyyelerindeki cibillet-i redîelerini izhârda ta'annûd ü ısrâr ederek memleketi evvelkilerinden azîm bir tehlikeye düşürmüşlerse de ikâme-i şer' u kavânîn ve ihyâ'-i sünen-i Seyyidi'l-mûrselîn husûsunda Kitâb-ı Mübîn üzerine el basarak ahd ü mîsâk ile yemîn etmiş olan dilâverân hemân silâh-ı cihâdi dûs-i hamîyyetlerine ve tûmerâ-yi hamâ-set-nihâdi pîş-i sadâkatlerine alarak hifz-ı dûrre-i beyzâ-yi İslâm'a şîtâbân olmuşlar ve İlkinci ve Üçüncü Ordular Karârgâhları'ndan [387] makarr-ı hilâfet olan Belde-i Tayyibe'ye berk-i hâtif sur'atiyle yetişerek âlemi kendilerine hayrân eylemişlerdir. Karşılarda mukâvemet-nûmâ-yi dalâl olan mu'ânidîni şemşîr-i celâdetleriyle kahr u tedmîr ve elhakk devlet mü'essisleri addolunacak sûretde ittihâz-ı tedbîr etdiler. (إِنَّمَا جَرُوا بِالدِّينِ يُخَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَاءُوا) ³ âyetinin tasvîr eylediği girîve-i dalâl salîkleri ise (أَنْ يَمْتَلُؤَا أَوْ مُصَلَّبُوا أَوْ تُقْطَعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خَلْفِهِ أَوْ يُغْنَوْا مِنَ الْأَرْضِ) cezâ-yi sezârlarına uğradılar. Hareket Ordusu nâmînî alan bu cem'-i mücâhidînin zîlâl-i râyât-ı necât-gâyâtında milletin kendi intihâbiyla tercümân-ı âmâli olarak ictimâ' eden esâtin-i ümmetin kemâl-i hürriyyetle verdikleri re'yelerin mutâbâkatıyla ahvâl-i mevcûde hakkında hîkm-i şer'î taleb olunarak vazîfedâr-ı iftâ olan ulemâ-yi a'lâmîn ittifâk-ı ârâsîyla Meşîhat-i İslâmîyye'nin ısdâr eylediği fetvâ-yi şer'î mantûkunca hâkân-ı sâbîk hil'at-i saltanatdan tecrîd ve hâlen erîke-pîrâ-yi hilâfet olan pâdişâhimiz Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis hazretleri halkın tav'an bey'atiyle bi-icmâ'î'l-ümmeye kûrsî-ı hilâfet ü imâmet-i mü'minîne iclâs olundu. İşte bunca devirler ilcâ'ât-ı zaman ile nesyen mensiyyan hîkmüne giren bey'at-i makbûle-i şer'îyye yerini buldu. (الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي) (هَدَيْنَا لَهُمَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِي لَوْلَا أَنْ هَدَيْنَا اللَّهُ عَسْيَّاً) Devr-i sâbîkin mezâlim ü seyyî'âtı nâmahdûd olduğu kadar da herkese ma'lûm olduğundan onun zevâline şükür ile tafsîilden ibâ ve istignâ olunur.

Devr-i cedîd inâyet-i Rabbâniyye ile açılmış mehâsin devridir. Çunku ibtidâsi erkân-ı şer'den büyük bir rûknü ihyâ eyledi. Bu bir hüsni-i ibtidâ ve fâl-i hayrdır. Bir memlekete husûl-i râhat ü sa'âdet halkın kavânîn-i memlekete tamâmî-i itâ'at ü ri'âyetiyle mümkün olur. Kavânîn-i mezâkûre sekene-i memlekет olan halk beynde hukûk u vezâ'ifin müsâvât-ı mutlaka ile tevzî'ini zâmin olmadıkça o ri'âyetin ve binâ'en-aleyh matlûb olan râhat ü sa'âdetin husûlüne imkân yokdur. Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'mizde kavânîn-i adliyye ve idâriyye şer'-i şerîf gibi bir esâs-ı metîn hîkmüne

istinâd etdiginden ra'îye beynde müsâvât-ı matlûbe şer'-an mazmûn u mekfûldür. (لَهُ مَا لَنَا وَعَلَيْهِ مَا عَلَيْنَا) yolundaki ahbâr-ı sahîha kütüb-i dînde nûr-ı hûdâ gibi leme'ân etdikçe ihtilâf-ı din mâni'-i müsâvât olamaz. Nazar-ı şer'-i mübînde dahi her vazîfe bir hak mukâbilindedir. Vazîfeyi tahâmil ile hakdan mahrûm etmek zulm-i mahz olacağına ve Cenâb-ı Hakk'ın zulümden tenzîhi zarûriyyât-ı imândan bulunduguına göre şer'-i şerîf-i ilâhînin zâlimâne bir hukmî nâtik olması mutasavver midir?

Fahr-i Rusûl Efendimiz'in İslâm'ın gayri milletlerden hattâ hîküm-i İslâm'a dâhil olmayanlardan nice kimseleri meşmûl dâire-i istîşâre ve hurûb u megâzîde kendilerinden isti'âne buyurdukları vâkı' ve kütüb-i siyerde mezkûrdur.

وَلَنْكُنْ مِنْهُمْ أَمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَا نَهْوَنَ (إِنَّمَا) âyet-i kerîmesinin tasrîh-i belîgiyle güzidegân-ı ümmet ma'rîfetile vûcûb-i murâkabe-i millîyye Kitâb-ı Mübîn'de mansûs ve bu murâkibların şer'ân milletin intihâbiyla olması masâlîh-i millete elbette evfak ve tavâ'if-i gayr-i müslîme anâsîr-ı devletden ve eczâ-yi milletden olmak hasebiyle onların da bu murâkabeye iştirâkleri memleket hakkında evlâ ve erfak olmağa Meclis-i Meb'ûsân'ı muktezâ-yi şer'in en büyük misâli ve Meşrûtiyet'i Hilâfet-i İslâmîyye'nin hâkî timâsâli add ü i'tibâr etmek lûzûmu sâbitdir. Kâffe-i re'âyâ beynde tevzî'-i hukûk u vezâ'ifde şart-ı ehliyetle adalet ü müsâvât gözetmek hîkûmete âid olup ahâli dahi re'âyâ vatandaşlarıyla hüsni mu'âşeret etmek ve onların her sûrete hukûkuna ri'âyet eylemek vazîfesiyle dînen mükelleflerler. Kur'ân-ı Kerîm (وَلَنَجِدَنَّ أَفَرِبَّمْ مَوَدَّةً) ⁸ âyet-i beyînesiyle hîristiyanların müslîmîne meveddetlerine şâhid ve sulehbâsının necâtînî nâtik ve kütüb-i fikhiyye dîmlerinin, cânlarının, mâllarının ta'arruzdan masûniyetine dâir ahkâm-ı sarîhayî muhtevî iken kendilerine te'addî dünyâda zulme, âhiretde nekâl ü ukûbete mü'eddî olur. (لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُنْشَةٌ) ⁹ âyeti müslümanları ittibâ'-i sünnete ve mekârim-i ahâlî itmâm için ba's buyurulmuş olan Hazret-i Hâtemü'l-Enbiyâ Efendimiz ¹⁰ (خُلُقُوا بِالْخُلُقِ الْمُهَمَّ) kelâmiyla ahâlî-ı ilâhiyye ile tahalluka dâ'î olup Cenâb-ı Hakk'ın adl ü ihsân-ı sübâhnîsi ise bilâ-istisnâ âmme-i mahlûkâta şâmil bulunmağla ehl-i İslâm'ın vatandaşları olan milel-i sâireye gîzat u huşûnet ile mu'âmele ve huşûmet izhâr eylemeleri rîzâ-yi ilâhî ve evâmir-i Risâletpenâhî'ye alenen muhâlefet olur ki, bu muhâlefeti irtikâb edenler de Kur'ân-ı Kerîm'deki (إِنَّمَا جَرُوا بِالدِّينِ يُخَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ) ¹¹ âyet-i celîlesinde vasfolunan zûmre-i hâsireye dâhil olurlar. Bu zûmre hakkında ukûbât o gibi mütecâsîr mütecâvîzler hakkında eşedd-i cezâ ile mücâzât hîkûmetçe mukarrer olduğundan hüsni mu'âşeret lûzûmunun bir lisân-ı mü'essirle avâm-ı nâsa tefhîmi ve tezvîrât-ı

¹ "Affetmek zaferin zekâtıdır." anlamında Hz. Ali (ra)'a atfedilen söz.

² Ra'd, 13/33.

³ Mâ'ide, 5/33.

⁴ Mâ'ide, 5/33.

⁵ A'râf, 7/43.

⁶ Eşbâh ve'n-Nezâ'ir'den alındığı belirtiliyor. SM. 12, sayfa 192.

⁷ Âl-i İmrân, 3/104.

⁸ Mâide, 5/82.

⁹ Ahzâb, 33/21.

¹⁰ Râzî, Mefâtiħü'l-Gayb, Bakara 269. âyetin tefsirinde.

¹¹ Mâ'ide, 5/33.

mefsedetkârâne de bulunacak eşirrâya kapılmamaları için halkın lâyenkatı' irşâd ü ta'lîmi tenbîh ü tâvsiye olunur.

Şeyhulislâm Ketebehû el-fakîr Pîrîzâde

Mehmed Sâhib

Ufiye anhumâ

* * *

MENÂKIB-I SENİYYE

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Hazret-i Fahrû'r-Rusûl sallâllâhu aleyhi ve sellem Efendimiz'in kemâlât-ı aliyyesi hadd-i ihsâdan efzûn ve sıfât u hasâ's-ı seniyyeleri dâire-i istiksâdan bîrûndur.

Kemâlât u hasâ's-ı Muhammediyye'yi vasfedenler gâyeti tasavvur edilemeyen bir küllün ancak bir mikdâr-ı kalılıne vâsıl olabildiler. Ve bununçün hakk-ı tâsvîfden âciz kaldılar. Nâzim hazretleri Kasîde-i Berâ'e'sinde ebyât-ı âtiyyede bu ma'nâyi pek belîğâne ifâde etmişdir:

فَانْ فَضْلُ رَسُولِ اللَّهِ لَيْسَ لَهُ
حَدٌ فِي عَرْبٍ عَنْهُ نَاطَقٌ بِفِيمْ
دَعَ مَا ادْعَتْهُ النَّصَارَى فِي نَبِيِّهِمْ
وَاحْكَمَ بِمَا شَتَّتَ مَدْحُواً فِيهِ وَاحْتَكَمْ
[388] فَمُبْلِغُ الْعِلْمِ فِيهِ أَنَّهُ بِشِرْ
وَانَّهُ خَيْرُ خَلْقِ اللَّهِ كُلِّهِمْ
فَاقِنُ الْبَيِّنِينَ فِي خَلْقٍ وَفِي خَلْقٍ
وَلِمَ يَدْعُونَهُ فِي عِلْمٍ وَلَا كِرْمٍ

Zât-ı Risâletpenâh Efendimiz'i ki, Kitâb-ı Azîz'in âyât-ı celîlesi hayret-efzâ-yi ukûl olan evsâf ve me'âlî ile tâsvîf eylemiştir. Artık mümkün müdür ki zebân u hâme-i beşer onun evsâf u menâkib-ı nebeviyyesini bihakkın vasfedebilsin? Habîb-i Yezdân'ın hakikat-i sıfât u kemâlâtını ancak o-nu ihsân eden Yezdân-ı Zîşân bilir.

Bazları âlem-i menâmda Şeyh Ömer bin el-Fâriz kudisse sirruhû hazretlerini görüp; "Server-i Kâ'inât aleyhi ef-dalü't-tahîyyât Efendimiz Hazretleri'nin hakk-ı risâlet-me'-âblarında ne için medhiye söylemedin?" diye su'âl eyledikde şu iki beyit ile cevâb vermiş:

أَرِي كُلَّ مَدْحٍ فِي النَّبِيِّ مَقْصِرًا
وَانْ بَالِغُ الْمُثْنَى عَلَيْهِ وَأَكْفَرَا
إِذَا كَانَ إِنَّ اللَّهَ أَئْنَى بِنَفْسِهِ
عَلَيْهِ فَمَا مَقْدَارُ مَا تَمَدَّحُ الْوَرَى

Nazmen tercümesi:

Her ne gûnâ medh edilse Hazret-i Fahr-i Cihân
Midhatinde bence kâsîrdır cemî-i mâdihâń
Ol meh-i hüsnü Hudâ bizzât edince medh u vasf
Hîçdir artık mevkî'-i rif'atde medh-i hâkiyân.

Ebu-Temmâm, Buhturî, İbn-i Rûmî gibi fuhûl-i şu'arâ'-i mütekaddimîn medh-i Cenâb-ı Resûl-i Ekrem'e tesaddî et-mediler. Çünkü medh-i Nebeviye ne kadar îtrâ edilse yine hakikate yetişlemeyeceğini bildiler. Fakat şu'arâ'-i müte'ah-

hirîn yine sıfât-ı Muhammediyye'ye vusûl nâ-kâbil-i imkân olduğunu bildikleri hâlde mahzâ Hazret-i Fahr-i Âlem Efendimiz'e te'alluk ve intisâb için na't ü sitâyiş-i nebeviyesini pek büyük bir vesîle-i tekarrüb görerek medh-i Resûl-i Müctebâ'yı mutazammin nice vâdîlerde kasîdeler söylediler.

Bunun birisi ve nevînin yegânesi Hayru'l-verâ aleyhi efdalu't-tehâyâ Efendimiz Hazretleri'nin menâkib u me'âsîrini, evsâf u şemâ'il-i seniyyesini, hasâ's u mu'cîzâtını, bedâ'i-i kemâlâtını muhtevî imâmu's-ş-şu'arâ, eş'aru'l-ulemâ, belîgu'l-fusahâ', efâsu'l-hukemâ Şeyh Şerefüddîn ebû Abdillâh Muhammed bin Sa'îd el-Bûsîrî kuddise sirruhû hazretleri tarafından nazmolunan meşhûr *Kasîde-i Hemziyye*'dir ki, mevzû'unun nefâsetine tercemân olan üslûb-ı müzeyyen ü muhtesemi, ma'ânsinin ulûvv ü azameti, ârifâne rumûz ü işârâtı gibi silsile-i mehâsin ü ma'âlîsi i'tibâriyle fesâhat ü belâğatde hadd-i i'câza tekarrüb etmiştir. Sûhan-şinâ-sân-ı efâzîl-i ümmet bu eser-i dil-nişîn-i mübârekin meftûn-ı mehâsin ü ma'âlîsi olarak mütâlâ'asına bir garâm-ı âşıkâne ile sarıldığı gibi, nice ulemâ-i a'lâm da gâh hall-i ibâratî, gâh izâh-ı gavâmîz u müşkilâti için üzerine şerhler yazmışdır. Bu abd-i ahkar dahi Hazret-i Nebiyy-i Muhterem sallâllâhu aleyhi ve sellem Efendimiz'e nâcızâne bir vesîle-i tekarrüb olabilisin niyâziyla kasîdeyi Türkçe'ye şerh sûretille terceme etdim. Ve şu yolda husûle gelen esere *el-Menâkibu's-Seniyye alâ-Metni'l-Hemziyye* ismini intihâb eyledim.

İfhâm-ı ma'nâ mümkün olan yerlerde ebyât evvelâ aynen Türkçe'ye naklolunup sonra mahsûl ü mü'eddâları teví'si'an şerh u izâh edildi. Bazı ebyât var ki, onlar Türkçe'ye aynen nakledilse şîve ve isti'mâlimiz hasebiyle ifhâm-ı ma'nâ kâbil değil. Bu nevi' beyitlerde çâr u nâçâr doğrudan doğruya mahsûl ü mü'eddâlarıyla lisânımıza terceme edilmek sûretine mürââ'a olundu. Nâzim hazretlerine karşı bazı mevâzi'da gerek vekâ'i'in naklince, gerek tertîb-i vekâ'i husûsunda, gerek ibâre ve terkîblerin adem-i sihhati noktasından îrâd olunan î'tirâzların dikkat olunursa izâhât u takrirât-ı vâkı'a ile sâkit ve mündefî olduğu nûmâyân olur. Ebyâtin i'râb ve lûgâti de ayrıca gösterilmiştir. Lüzûm göründükçe manzûmenin icmâlen îmâ ve işâret eylediği kissalar ber-tâfsîl serdedildi, sırası düşdükçe me'âl-i ebyât-ı müsteşhidât îrâdiyla takviye de olundu.

Nâzim hazretleri bu kasîdesini "Ümmü'l-kurâ fi-medhi Hayri'l-verâ" ismiyle tevâsim etmiştir. Ümmü'l-kurâ'nın hâkî olduğu menâkibin nefâseti ve tarz-ı ifâdesinin necâbeti arasında bilhâssa hâfızayı lafzan ve ma'nen tezyîn eder iktibâslar ve ırsâl-i meseller bir berk-i nûr-efşân gibi ara sıra iltimâ' eyleğinden âlem-i hüsün ü ziynetde Kasîde'nin kadr u şâni bir kat daha i'tîlâ eylemişdir. Her nazar u i'tibâr ile nefîs olup nakş-bend-i hâfîza-i müte'allimîn olması zevk-ı belâğatçé derece-i vücûbda bulunan bu eser-i mübârek sâir âsâr-nefise arasında bilhâssa tedris olunmağa cihet cihet şâyestedir.

Kasîde bahr-ı hâfîfdendir. Ve ebyâti iki kere fâ'ilâtün, müstefîlün, fâ'ilâtünden ibâret olarak altı cûz'den mürekkebdir. Bu cûz'lere bazen "habn" ve "kef" illetleriyle alelekser "teş'îs" illetleri târî olmuşdur.

Hâ'nın fethi ve bâ'nın sükunuyla "habn": İstilâh-ı arûzda ilk sebeb-i haffin ikinci harfini ıskât eylemekdir. Meselâ fâ'ilâtün cüz'ünden elif'i ve müstefîlün cüz'ünden sîn'i ıskât etmek gibi ki, ba'de'l-ıskât tâ'nın zammiyla fâ'ilât kalır. Fakat müteharrik üzerine vakfolunmadığından bahr-ı haffin altıncı cüz'ünden yedinci harfi ıskât edilmez.

Tefîl vezinde "teş'îs": Yalnız fâ'ilâtün cüz'ünde ve ted-i mecmû'un birinci müteharrikini ıskât eylemekdir ki, ba'de'l-ıskât fâ'lâtün kalır ve ba'dehû mef'ûlün cüz'üne naklolunur.

Nâzım kuddise sirruhû hazretleri Kitâb-ı Azîz'e iktidâ'en ve hadîs-i meşhûr ki ^{*} كل امْرٍ ذَى بَالٍ لَا يَبْدِأ فِيهِ بِبِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ (الرَّحِيمُ فِيهِ اجْذَنَ) [389] kavî-i nebevisidir. Ve ma'nâ-yı şerîfi de; "Her emr-i mühim ki, Rahmân, Rahîm olan Allah'ın ismiyle başlanmaya, hayr u bereketden hâlidir." demekdir. Ona imtisâlen kasîdesine besmele ile başlayarak, بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ (الرَّحِيمُ) demiş ve şî're besmele ile başlanmaz sözüne iltifât etmemiştir. Çünkü o söz şâyân-ı bahs olmak ile beraber efâl-i ulûm u ma'lûmâtı müştemil bulunan bu misilli kasâ'id hakkında değildir. Bu gibi bir kasîde besmeleye birçok tesâniñden daha cedîr ü sezâdır. Kasîdenin şerrâhîndan Bedr es-Sâvî diyor ki: "Şî're besmele ile başlamak câ'iz değildir." diyenlerin sözü nâbecâ medh u kadihleri mutazammin bulunan eş'âra mahmûldür ve Cenâb-ı Hakk'ın ¹ (وَالشَّعْرَاءُ يَتَبَعَُهُمْ) (النَّوْمُ) kavî-i kerîmi ile murâd bu gibi şî'irler inşâd edenlerdir. Ama bu kasîde-i garrâ'-i Cenâb-ı Risâlet-me'âb Efendimiz'in ² (انَّ مِنَ الشِّعْرِ لِحَكْمَنَا) sitâyiş-i celîline mazhar olan eş'âr andandır. Întehâ.

Besmeyle başla, bu na't-i Resûlullâh'dır
Zîkr-i evsâf-ı mu'allâ-yi Habîbullâh'dır
Nâzîm-ı efham Busîrî şerh-si'ret eylemiş
Bir aceb sûretle isbât-ı nübûvvet eylemiş
Münâderic bu nazm-ı enfesde kemâlât-ı Nebî
Ârifâne nîce esrâr u işârât-ı hafî
Sânihâti nâzîminin pek dilnişin ü muhteşem
Eylemiş te'yîd anî rûh-i Resûl-i Muhterem
Nefhasında bû-yi feyz-i Ahmed-i Muhtâr var
Lemhasında nâr-ı aşk-ı Server-i Ebrâr var
Mâ-hasal ol nazm ki mevzû'u Resûlullâh'dır
Şübhesiz şâyeste-i unvân-ı bismillâh'dır

Bereketzâde İsmâîl Hakkı

* * *

كَيْفَ تَرْقَى رُقْبَكَ لِأَنْبِيَاءَ
يَا سَمَاءً مَا طَوَّلْتَهَا سَمَاءً

Ey âsumân-ı izz ü alâ! Enbiyâ' senin terakkî etdiğin gibi nasıl terakkî edebilirler ki, o âsumân-ı ma'nevîlerden hiçbiri senin derece ve menziletine väsil olmamışdır. Yâ Habîbal-lâh! Senin derece ve menziletin, mecd ü şerefîn indallâh pek bülend ü âlidir. Zât-ı Risâletme'âb'ın Leyle-i Îsrâ'da

^{*} Hâl ve şe'n ma'nâsına nadır. Maktû'u'l-bereke demektir. [İbn Mâce, Sünen, Kitâbü'n-Nikâh 19.]

¹ Şuarâ, 26/224.

² (انَّ مِنَ الشِّعْرِ لِحَكْمَنَا) şeklinde Buhârî, Sahih, Kitâbü'l-Edeb 90; Ayrıca metindeki şekliyle muhtelif tefsir kitaplarında geçmektedir.

Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya kadar tayy-i mesâfe edip buradan semâvât-ı alâya, ondan Sidre-i Müntehâ'ya, oradan Müstevâ'ya, daha öte Arş u Refref'e hûlâsa haysü mâ-şâ'a'llâha kadar urûc etdin ve her sıfat-ı kemâlden ek-meline intikâl ede ede tâ idrâk-i beşerin ihâta edemeyeceği derecât-ı a'l-e'l-a'lâya väsil oldun, enbiyâ-i izâm ve rusûl-i fi'hâm senin derece-i sâmiyye-i kemâline ne mümkün terakkî edebilsinler. -mâba'di var-

Bereketzâde: İsmâîl Hakkı

* * *

HİRİSTİYANLIK VE MÜSLÜMANLIK

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذَكْرًا لِمَنْ كَانَ لَهُ قُلْبٌ أَوْ الْقَيْسَمُونُ وَهُوَ شَهِيدٌ³

Cenâb-ı Hak insanı sinâ'î bir âlem, sinâ'î bir mahlük olarak yaratmış, ona nefsi için nasıl çalışacağını, îcâda, ihtiâr'a nasıl yol bulacağini göstermiş, rızkını elinin emeğine bağlı olarak takdîr etmiş, daha doğrusu insanı kendi mevcûdiyetinin rüknü, kendi bekâsunın medâri kilmişdir.

Bu haysiyetle insan darlık yâhud bolluk, sıkıntı yâhud refâh, vahşet yâhud medeniyet gibi hâlatın umûmunu şâmil olduğu hâlde kendi a'mâlinin eser-i sun'udur.

Toprağı sürerek yiyecek tedârik etmesi, vahşî hayvânları terbiye ederek hizmetinde kullanması, soğukdan, sıcakdan, taşdan, dikenden sırtını, ayağını muhâfaza için libâs, pabuç yapması, geceleri altında barnacak bir yer hazırlaması, ancak insanın kendi takdîrinin, kendi tefekkürünün mezâhîridir, başkası değildir. Kezâlik nâz u na'ime, debdebe ve ihtişâma âid şeylerde insânın bu kadar tefennün etmesi de yine kendi a'mâlinin suver-i günâgûnu, kendi efkârının tecelliyyâtı nâmahîdududur.

İnsan velev bir an için çalışmaktan fâriğ olsa da elini tabî'ata açarak bir nefeslik hayatı istemiş olsa şüphe yokdur ki, tabî'at kendisine istedığını vermez. Hattâ onu adem uçurumlarına sevkeder. İnsân sun'unda ve ihtiâr'ında kendisini işâd edecek bir mûrsîde, bir üstâda muhtâcdır. Levâzîm-ı ma'îsetini, esbâb-ı hayatını çoğaltmak için çalıştığı gibi nasıl çalışacağını bilmek, çalışabilmek için de öylece çalışır. O hâlde san'atı da kendi mahsûl-i sun' olmuş olur. Demek insan şu'ûn-ı hayatıyesinin kâffesinde tabî'at-ı külliyyeden ayrı imiş gibi başı başına bir âlemdir; bir âlem-i sinâ'îdir ki, tabî'ata olan ihtiyâci işçinin âlete olan ihtiyâci gibidir.

İnsanın bir de idrâk, te'akkul, ahlâk, melekât-ı rûhiyye, infî'âlât-ı rûhiyye gibi ahvâl-i bâtinâsına bakacak olursak onu yine sinâ'î bir âlem buluruz: Şecâ'ati, cebâneti, telâşı, metâneti, buhlü, keremi, ulviyeti, zilleti, hilmi, şiddetî, hırsı, iffeti, bunlara benzer bütün kemâlâtı, bütün nekâ'isi almış olduğu ilk terbiye ile yetişdiği muhîtdeki insanların ahvâlinden kendisinde kalan te'ssûrâta tabî'dir. Gâye-i âmâli, tarz-ı tefekkür, temâyülü, esrâr-ı ilâhîyi anlamaya iştivâkı, yâhud tabî'atın arkasından koşması, her şey'in hakîkatine nüfûz etmeye heves etmesi, yâhud dâîmâ sâthîyyât ile iktifâ eylemesi gibi bütün harekât-ı fikriyye kendisinde vaktiyle

³ Kaf, 50/37.

babasından, anasından, kavminden, kabilesinden elhâsil temâsda bulunmuş olduğu insanlardan kalma bir takım vedî-alardır.

Lâkin doğduğu, yetişdiği yerin havası, mizâcın nev'i, dîmâğın [390] şekli, bedenin terkibi gibi esbâb-ı tabî'iyinin a'râz-ı nefsiye ve sıfât-ı rûhiyye üzerine te'sîri olmayarak bunlar yalnız istî'dâd u kâbiliyet üzerinde, o da pek za'if olmak şartıyla, bir eser bırakabilirler. Çünkü gerek terbiyeden gerek beraber düşüp kalkılan insanların ahvâlinden, gerekse erbâb-ı irşâdin esfârından rûhda hâsîl olan intibâ'ât o te'sîri çarçubuk mahvederek evvelden yokmuş gibi bir hâle getirir.

Evet, esfâr teceddüd ediyor, ma'kûlât bir tarafdan doğuyor, evsâf yükseliyor, himmetler azamet iktisâb ediyor. Hattâ sonradan gelenler evvelkilere fâ'ik görünüyor da bunların hepsi tabî'atın tasarrufâtındandır, mahsûl-i iktisâb de-gildir, zanni besleniyor. Lâkin işin doğrusu her dikilen ağaçın meyesi, her sa'yin neficesi bir masnû'dur ki, diğer masnû'a tâbi'dir. Demek insan aklı ve evsâf-ı rûhiyyesi i'tibâriyle de bir âlem-i sinâ'îdir.

Bu hakîkat en âkillerin de, en basit fikirlerin de şüphe etmeyeceği kadar açıkdır. Bununla beraber hâtırınıza getirmeyen musunuz ki, a'mâl-i bedeniyye ancak rûhun melekâtından, rûhun azâ'iminden sâdir olur. Rûh beden üzerinde istediği gibi tasarruf eden bir sultân-ı kâhîdir? Böyle bir ihtâra hâcet görülmez, zannederim. Çünkü zihinlerin bu hakîkatden hâlî kaldığı yokdur. Ancak sadede girmezden evvel bir kelime-i hak söyleyeceğim ki, hiç bir münkirin inkâr edeceğini zannetmiyorum.

Din vaz'-ı ilâhîdir. Dîni öğreten, dîne da'vet eden bershîr. Ukûl dîni hem mübeşîr hem münzir olan peygamberlerden telâkkî eder. O hâlde min-tarâfillâh vahye mazhar olmayanlar için din kesbîdir. İşte tebliğ, ta'lîm, telkin tarîkile-riyle menkûl olan dindir ki, her ümmetde kalbler ile en evvel imtizâcî eder, vicdânında rûsûh bulur, nûfûsu akâ'idîyle, melekâtîyle, âdâtiyle ülfet etdirir, bedenleri büyük küçük her türlü harekâtına alışdırır. O hâlde esfâr üzerindeki ilk tasarruf, ilk nûfûz, dînin nûfûzudur. Rûhun sultânı, bedeni tedbîre irşâd eden mûrsîdi dindir.

İnsân bidâyet-i neş'tinde mücellâ bir levha gibidir ki, o levha üzerindeki ilk nakışnakş-ı dînden ibâretdir. İnsân sâir a'mâle dînin sevkîyle, dînin irşâdiyla gider. Dînden başka nûfûsa târi' olan şeylerin hepsi şâzdr. Hattâ bir adam dînden çıkışa dînin kendisinde hâsîl etdiği sıfatlardan mümkün değil çıkamaz. Belki dînin intibâ'âtı bir yaranın iltiyâmından sonra cildde kalan eser gibi pâyâdâr olur.

Bizim asıl mevzû-ı bahsimiz millet-i Mesîhiyye ile millet-i İslâmiyye idi. Vâkı'â bu bahis uzun giderse de biz tafsîlî ifâde edecek sûretde icmâl edeceğiz.

Diyânet-i Mesîhiyye sulu hâsîl etmek esâsı üzerine kurulmuş, kisâsi kaldırılmış, mülkü, saltanatı, dünyâyi, dünyâya âid ihtişâmâti atmış, hîristiyanlara başlarında hangi sultân olursa olsun, münkâd olmayı tavsiye etmiş, pâdişâhların mâllarını pâdişâhlara bırakmış, şâhsî, cinsî, hattâ dînî her türlü münâza'âtı men' eylemiştir. Nitekim İncil'in vesâyâından olarak şu sözleri görüyoruz: "Sağ yanağına vuran adama sol yanağını da tut!" Kezâlik İncil'in haberlerinden

olarak şu hükme tesâdûf ediyoruz: "Pâdişahların hukmü fâ-nî olan vücundlara âiddir. Bâki ve hakîki hukûmet ervâh üzerrine olan hukûmetdir ki, o da ancak Cenâb-ı Hakk'ındır."

Şimdi kim bu diyânetin esâslarına vâkif olur, sonra esfâr üzerinde dinin azîm bir nûfûzu olduğu hakkındaki sözümüzü hâtırına getirir, daha sonra her hayâlin irâde üzerinde bir te'sîri olup o te'sîrin zâhir-i bedende mutlakâ bir hareketi görüleceğini düşünürse dîn-i sulh ü selâm olan böyle bir dîne ittibâ' edenlerin, böyle bir dînin akâ'idine intisâbi olanların hâlinden, tavrından son derecelerde hayrete düşer. Çünkü hîristiyanlar müfâharedede, debdebe-i hayât ile, refâhiyet-i ma'îset ile mübâhâtda âdetâ müsâbaka ediyorlar; lezâ'iz-i hayâti istifâ husûsunda hiç bir had tanımlıyorlar; memleketler fethetmek, aktâr-ı ba'ideye müstevlî olmak için müsâra'atde bulunuyorlar. Her gün funûn-ı harbden yeni bir fen ihtirâ' ediyorlar. Adam öldüren âlât-ı harbiyye ihtiyâ'nda günden güne ileri gidiyorlar. O âletleri birbirlerinde denedikleri gibi başkalarına da hûcûm ediyorlar. Askerin ta'lîm ü terbiyesi, sevku'l-ceyş, ta'biye gibi funûn ilerletmek için o kadar zaman, o kadar fikir sarfediyorlar ki, bugün askerlik funûn-ı hâzırın en väsi', en müşekkeli sırâsına geçmişdir. Halbuki dinleri icâbinca başkalarının memleketine, arâzîsine istilâ şöyleden dursun, kendi memleketlerini muhâfazaya bile uğraşmayacaklardır.

Diyânet-i İslâmiyye'ye gelince; o galebe ve şevket aramak, fütûhât ve esbâbını te'mîn eylemek, şerî'atîne muhâlîf gelen kavânînin hiç birine iltifât etmemek, hangi kuvve-i hâkime olursa olsun, ahkâmını tenfîze velâyeti olmadıkdan sonra kat'iyen inkiyâd eylememek esâsları üzerine kurulmuşdur. Şimdi bu diyânetin esâslarına bakan, kitâb-ı münzelinden bir süre okuyan adam her türlü şübheden ârî bir sûretde hükmeder ki: Bu dîne intisâbi olanların yeryüzünde en muhârib bir millet olması, âlât-ı harbiyye icâdında bütün milletleri geçmesi, funûn-ı askeriyyede tebahhûr için hikmet, kimyâ, cerr-i eskâl, hendese gibi ulûmun kâffesini ne kadar mümkün ise o kadar ileri götürmesi kat'îdir.

Kezâlik; ¹ (وَأَعْدُوا لَهُم مَا أَسْتَطَعْنَا مِنْ قُوَّةٍ) âyet-i celîlesini te-emmûl eden adam yakînen anlar ki, bu dinin nişânesini, sibgasını hâmil olan insanlar akvâm-ı sâirenin tegallübûne, istilâsına boyun eğmek şöyleden dursun, bütün dünyâya galebe etmek meyli ile o meyli teskîn için tâkat-i beşerin müsâ'id olduğu kadar çalışmak, her vesîleye mûrâca'at eylemek azm-i kat'isini hâmdirler.

Husûsiyle ödül mukâbilinde bahis tutuşmayı tahrîm eden [391] Şerî'at-ı İslâmiyye'nin binicilik ile atılıcı istisnâ etmiş olması düşünürse şâri'in funûn-ı askeriyyeye ne büyük rağbet gösterdiği ayân olur.

Lâkin müslümanlığın esâslarını tedâkîk eden zât bu kadar hakâ'ika muttalî' olmakla beraber son zamanlardaki müslümanların hâline bakıldığı gibi hayret değil, dehşet içinde kalır!.. Öyle ya, kendilerinde satvetden, kuvvetden eser olmadığı gibi esbâbını aramak da yok; funûn-ı askeriyyede, âlât-ı harbiyyede ileri gitmek hevesi mefkûd, bir hâlde ki, kendilerine herseyden ziyâde vâcib olan bu husûsda ak-

¹ Enfâl, 8/60.

vâm-ı sâireden bu kadar geride kalmışlar da şimdi o fenlerde, o aletlerde Garblıları taklide mecbûr olmuşlar. Birçokları da yabancı unsurların hâkimiyeti altına girmiş, onlara karşı tezellü'l etmekde, onların ahkâmına inkı'yâd eylemekde.

Doğrusu şu iki dîni mukâyese eden adam Krupp toplarının, mitralyzörlerin nasıl olup da evvelkisi ile mütedeyyin olanların tarafından îcâd olunduguuna, martinlerin, mavzerlerin müslümanların memleketinde yokken hristiyanlarda bulunduguuna, yeni usûldeki istihkâmâtın, zırhlıların galebe ve harb ehli olan müslümanların eliyle yapılmayarak sulh ü müsâlemet ehli bulunan hristiyanlar tarafından yapıldığına hayretler içinde kalır.

Nasıl olur da en büyük bir hakîm hayretde kalmaz, en nâfiz bir nazar hakikate vusûlden aczini i'tirâf etmez? Acaba geçen asırlar, geçen devirler her iki dînin kalblerde rûsûh bulmasına kâfi mi gelmedi? Acaba her iki tarafındaki insanlar uzun bir müddetden beri akâ'id-i dîniyelerini bir tarafa mı bırakdı? Acaba hristiyanlar din nâmına yalnız Mûsâ'nın şer'i'atını almak, Yûşa' bin Nûn'un sîretine iktifâ etmek ile mi iktifâ etti? Acaba müslüman minberlerinde okunmakda olan hutbelerin, mev'izaların arasında gerek bilerek gerek bilmeyerek Încil'in ayetlerinden bir kısmı mı idhâl olundu? Yâhud mu'allimlerin, şer'i'atı neşre me'mûr olanların kalbine Încil'in rûhu mu sereyân eyledi? Acaba bu iki millet hakkında kânûn-ı ilâhî mi değişdi? Yâhud mecrâ-yı tabî'at tebeddül etti de bu iki dînde ebdân mı ervâha mutasarrif oldu? Yâhud ervâh üzerinde fıkırdı, hayâlden başka bir müdebâbî mi peydâ oldu? Yâhud efkâr üzerinde en birinci hâkim, en büyük mü'essir din iken artık o kuvvetin vûcûdu büsbütün mü kalkdı? Acaba illette ma'lûl arasındaki münâsebet, esbâb ile müsebbebât meyânındaki irtibât mı kalkdı?

Bu kadar esrâr, bu kadar muammâlalar nasıl anlaşılacak? Şu hâli ecnâs arasındaki ihtilâfa hamledebilecek miyiz? Hâlbuki her iki milletin evlâdından birçoğu aynı asla ric'at ediyorlar, ensâbda birbirine yaklaşıyorlar. Kezâlik bu hâli mekânlardaki ihtilâfa atfeyleyebilecek miyiz? Hâlbuki iki tarafa mensûb olan halkın kism-ı a'zamı aynı memleketlerde, aynı muhîtlerde yaşıyorlar.

Dinlerinin hengâm-ı şebâbında iken müslümanlardan gözleri kamaşdıracak, akillara dehşet verecek işler sudûr etmedi mi? İçlerinden Acemler gibi Arablar gibi, Türkler gibi bütün dünyâyi zabtederek arş-ı hâkimiyete yükselen akvâm zuhûr eylemedi mi? Ehl-i Salîb muhârebelerinde müslümanlar toplara benzer bir takım âlât-ı nâriyye kullanmışlardı ki, bundan hristiyanlar fenâ hâlde ürkümler, mâhiyetini de anlayamamışlardır.

İngiliz müverihlerinden Malcolm Sergaum diyor ki: "Sultan Mahmûd-ı Gaznevî Hind'de bulunan putperestlerle muhârebe ederken top kullanmış idi. İşte 400 sene-i hicriyesindeki galebesi bu sâyederdir. Hristiyanlar ise o târihlerde topa, tûfenge dâir bir şey bilmiyordu."

Pek a'lâ, hangi inâyet-i gaybiyye millet-i Mesîhiyyenin eline yapışdı da onu dîninin erkânı meyânında bulunmayan bir gâyete doğru sevketdi? Kezâlik hangi sadme-i semâviyye müslümanların göğsüne indi de en birinci farîza-i dîniyyelerini ifâya muktezî vesâ'ilden onları bu kadar geri bırakdı?

Bu makâm makâm-ı hayretdir. Bu tehâlüfe elbette bir sebeb vardır. Tafsîli uzun sùrâse de biz mücmelen söyleyeceğiz:

Diyânet-i Mesîhiyyenin Avrupa'da gölge salması, te'am-mûm etmesi Romalıların yüzündendir. Onlar eski dînlerinden tevârûs etmiş oldukları akâ'id ü âdâb ile, oradan gelen melekât ü âdât ile me'lûf idiler. Dîn-i Mesîh öyle bir sûretde geldi ki, hiç o âdâta, o melekâta ilişmedi. Ezhâna hulûlü kuvvet, şiddet tarîkleriyle değil iknâ' etmek, zihinleri yatis-dürmek tarîkiyla idi. Binâ'en-aleyh din âdetâ bunların libâsına bir zînet oldu, seleflerinden tevârûs etmiş oldukları söyle-ri kendilerinden selbetdi.

Bununla beraber Încil'in nâsi sulh u müsâlemete da'vet eden sahîfeleri edvâr-ı sâbıkada herkesin ma'lûmu olan ha-kâ'ik sırasında değil idi. Onları ancak ru'esâ-yı rûhâniyye bilebilirdi. Sonra Roma papazları mansib-ı teşri'a geçerek, Ehl-i Salîb muhârebâtını evâmir-i dîniyye sırasına koyarak din nâmına halkı bu muhârebelerde da'vet edince bu da'vetin âsâri zihinlerde akâ'id-i dîniyye ile birleşdi, artık usûl-i dîniyye sırasına geçti. Bunun üzerine Avrupa'daki Mesîhîlerin akâ'id-i esâsiyyeleri tezelzüle uğradı. Artık şî'alar, firkalar zuhûra gelerek saltanat-ı dîniyye münâza'âtı başladı. Hristiyanlığı kabûl etdipleri sıradâ verâset sûretille mâlik bulundukları harb ü darb isti'dâdi o zamana kadar tohum hâlinde iken birden bire açıldı.

Müslümanlara gelince, bunlar dînin bidâyet-i zuhûrunda bu kadar muzafferiyâta nâ'il olmuş, bütün akvâm-ı dünyâya ihrâz-ı galebe eylemiş iken sonraları içlerinden din kisvesine bürünmüş bir takım herîfler türedi. Bunlar, dîne birçok bid'atler sokdu, dînden olmayan şeyleri usûl-i dîniyye meyâni-na idhâl etti... Artık Cebriye Mezhebi'nin esâsları müslümanlar arasında intîşâr eyleyerek zihinleri zehirlemeye başladı. Bu mezheb bir tarafdan halkın sa'y ü amelden alabildiğine tenfir etmekde iken diğer tarafdan üçüncü, dördüncü karn-ı hicrîde türeyen bir alay zindiklerin mezâhir-i vûcûdu inkâr ile hayâle nisbet eden sofistâ'ilerin zuhûru, husûsiyle bir takım [392] müfterilerin kalblerde şâhâmetden, himmet-den eser bırakmayacak, rûh-ı gayrete semm-i kâtil gibi te'sîr edecek bir yığın hadîsler uydurarak sâhib-i şerî'ate nisbet cinâyetinde bulunması işi büsbütün çığırından çıktı.

Vâki'â sahîhi bâtilden ayırmak için kiyâm eden erbâb-ı hak yok değil idi. Lâkin burların dâire-i irşâdi avâm-ı nâsi ihâta edemiyordu. Husûsiyle ta'lîmde yanlış bir yol tutulduktan, dînîn Peygamber tarafından ashâbî tarafından tebâlib olunan usûl-i hakikîsine umûmî irşâd mes'elesinde taksîr edilmeye başladıklan sonra doğru sözlerin artık te'sîri olmuyordu. Binâ'en-aleyh dînîn usûl-i kadîmi vechile ta'lîmi mahdûd yerlerde mahdûd insanlara münhasır idi.

Zannederim ki, müslümanların tevakkufuna daha doğrusu ric'atine başlıca sebeb budur. Evet, çekdiğimiz felâketler hep bunun yüzünden geliyor. Şu kadar var ki, dîne ârız olan bu gibi ârizalar kesif bir perde yerini tutmakla beraber akâ'id-i sahîha-i İslâmiyye ile bunların arasında bir te-dâfî'-i dâîmî mevcûddur. Hak ile bâtilin arasındaki nizâ' ise hastalık ile bünye beyindeki müdâfa'aya benzer. Bir de

mâdem ki dîn-i hak ilk sıbga-i ilâhîdir, mâdem ki onun ziyâ-yı mübîni bu kadar bulutların altından zaman zaman zâhir olmaktadır, şüphe yokdur ki, günün birinde büsbütün meydâna çıkarak olanca feyzîyle tecelli edecekdir.

Misir Müftüsü Merhûm
Şeyh Muhammed Abdur
 Mütercimi: Mehmed Âkif

* * *

KUR'ÂN-I CELÎLÜ'L-ÜNVÂN İLM-İ HEY'ETİN KEŞFİYYât-I AHÎRESİYLE TERAKKIYât-I ÂTİYYE-İ BEŞERİYYEYİ İHTİVÂ EDER

Bu def'a enzâr-i âmmeye vaz' etmek istedigim mutâla'a pek mühimdir. Maksadım arz-ı ma'lûmât değil ulemâ-yı a'lâm ve hey'et-şinâsân-ı ümmete yeni bir bâb-ı münâkaşa küşâdiyle vukû' bulacak akvâl ü muhâkemelerinden hemcins ve hem-nev'imîn istifâde etmesidir. Zîrâ hakikat telâ-huk-ı mutâla'ât ile tezâhür eder. Bir fikir ne kadar selîm olsa olsun diğerin nazariyesinden müzâheret görmekister. Efkar-ı beşerîyyenin te'âlisi, beşerîyetin tekâmülü bu sûretle tecelli etmekdedir. Meslek ü intisâbım hasebiyle birçok zamandan beri âftâb-ı usf-ı irfân olan Kur'ân-ı Celîlü's-şân'ın âyât-ı celîlesi arasında ecrâm-ı semâviyye ve sükkâni-na dâir bir hükm-i ilâhî bulmak ve onunla hey'et-şinâsân-ı asrın istikşâf-ı ahîresinden istihsâl edebildiğim bidâ'ami te'yîd etmek hevesi fikrimi işgâl eder durdurdu. Bugün Sûre-i Celile-i Şûrâ'nın âyât-ı hikmet-beyânından olan este'izü bil-lâh وَمِنْ آيَاتِهِ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَ فِيهِمَا مِنْ ذَائِقَةٍ وَهُوَ عَلَىٰ (جَمِيعِهِمْ إِذَا يَشَاءُ قَدِيرٌ) ۚ âyet-i kerîmesi kuvve-i fikriyyemi işrâk etdi. Elfaz ü me'ânî-i âliyyesi karşısında derin bir tahayyüre, tatlı bir istîgrâka daldım. Mükerrerden okudum, okudukça zevk-i heybetden müterekkib bir hiss ile mütehassis oluyordum. Hülâsaten şu -yer ile gökler ve oralarda neşir buyurduğu hayvânâtın halk u içâdları Cenâb-ı Hakk'ın kudret ve san'at-ı hakîmânesine delâlet eden âyât-ı Rabbâniyyeden-dir. Cenâb-ı Kâdir-ı Mutlak hazretleri meş'et-i ilâhiyyesi te-alluk edeceğî zamanda bu mahlûkâtin cem'ine kâdirrîme'âl ü ma'nâyi ifhâm buyuruyordu. Bir neş'e-i rûh-efzâ ile düşündüm: (بِهِمَا) zamîrine semâvât ü Arz'dan başka merci' yok. (ذَائِقَةً) kelimesinin mutlakâ hayvan ma'nâsına olduğunu (وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ ذَائِقَةٍ مِّنْ مَا شَاءَ) ۚ âyet-i celîlesi tasrîh ediyor. Demek ki keşfiyyât-ı ahîre vechile Küre-i Arz gibi bazı ecrâm-ı semâviyye de hilkat ü tabî'atıyla mütenâsib hayvânât ile meskûn bulunduğu Kur'ân-ı Kerîm ile te'eyyûd ediyor dedim. Daha ziyâde ta'mîk-ı fikr etdim. Gördüm ki, âyet-i celîle yalnız bazı ecrâmin meskûn olduğunu ifhâmla da kalmıyor. Cüz'-i ahîri olan (وَهُوَ عَلَىٰ جَمِيعِهِمْ إِذَا يَشَاءُ قَدِيرٌ) ۚ mantûkunca sükkâni-semâ ile sükkâni-Arz arasında âtiyen bir vâsita-i müvâsalat veya mühâbère keşfedileceğini ve bu vâsita ile zemîn ü âsü-mân sekenesinin hakikaten veya hükmen ictimâ' edecek-

lerini de beyân buyuruyor. O zaman neş'e ve hayretim tezâ'uf etdi. Beyzâvî merhûmun tefsîrine mürââ'a etdim. Merhûm-ı müşârun-ileyh fenn-i celîl-i tefsîrde bûlend-iktidâriyle beraber âyet-i celîle-i mezkûrede mikyâs-ı tefsîri lûzumu nisbetinde tevsî etmemiş. Zîrâ "dâbbe" kelimesini müssebbibin ismini sebebe itlâk kabiliinden olarak "hayy" ile tefsîr ediyor. Bununla sükkâni-semânin melâ'ikeye münhasır bulunduğuna işrâb etmek istiyor. Hakikatin irâdesine mâni' bir karîne bulunmadıkça lâfzın meçâza hamledilmesi kabûl edilir tevcîhlerden olmadığından hakikatden sarfi için bir karîne taharrîsi husûsunda i'mâl-i fîkîr etdim. O zamanki ilm-î hey'et nazariyesince ecrâmin meskûn olmadığı fîkîr ü zehâbî karîne-i mâni'a olmak üzere vârid-i hâfir olduysa da kat'iyet hâsil etmeyen nazariyeler elfâz-ı Kur'âniyyeyi hakikatlerinden sarfedecek kuvveti hâ'iz olamayacağı mülâhâzası beni bir karîne-i dîger taharrîsine sevketti. Halbuki başka karîne yok. Husûsile hayât-ı hayvânât ile dâbbe kelimesinin ma'nâ-yı tazammunîsi olan meş' ü hareket arasındaki sebebiyet-müssebbibiyet alâkası epeyce bahis götürür. Zîrâ "debîb-i hayvânât hayâtdan değil irâde-i ihtiyâriyye ve sevk-i tabî'-atden mütesebbebedir" diyenlere göre hayât, sebeb-i ba'id ve belki eb'ad kalır. Tefsîr-i mezkûru ta'kîb etdim. Bir ikinci tevcîh de musâdîf-i nazârım oldu. Bunda "dâbbe" lâfzı hakikate yani ale'l-itâh hayvânâtâ sarfedilmiş fakat hayvânâtın münhasıran Küre-i Arz'da bulunduğu nazariyesini ibkâ etmek için (فِيهِمَا) zamîr-i tesniyesinde temehhul ve ihtiyâr-ı tekellüf ediliyor. Mûfessir-ı merhûm lafz-ı mezkûru hakikate haml ettikden sonra gûyâ kendisine şu -rub'-i meskûnda hayvânât mevcûd ise de semâda öyle bir şey yokdur. Nasıl oluyor da (فِيهِمَا) dâbbedeki tesniye zamîriyle beraber "dâbbe" [393] lâfzından ma'nâ-yı hakîki kasdetmek sahîh oluyorsu'âl îrâd ediliyormuş da ona cevâben; "Birinde mevcûd olan hayvânât filcümle ikisinde mevcûd yani ikisinde mevcûd gibidir." diyerek zamîr-i tesniye için mesâg-ı lâfzî gösteriyor. Ve bu temehhul ile "dâbbe" lâfzinden hem ma'nâ-yı hakîki kasdedilir hem de ecrâm-ı semâviyyenin hayvânât ile meskûn olması lâzım gelmez demek istiyor.

Anladım ki, bu ikinci tevcîh de ecrâmin meskûn olmadığı tasvîrine ibtinâ etmiş bir tevcîh-i za'ifdir. Zâten müfessir-ı müşârun-ileyh de ikinci derecede zikretmekle bunun za'fina işâret buyuruyorlar. Zîrâ bir şeyde mevcûd bir maddede veya bir hâlin iki şeyde mevcûd gibi olması o iki şey'in hükmen bir olmasına meşrûtdur. Meselâ ayaklarımıza giydiğiımız mestler iki dâne ise de bir insan için ikisinin bulunması aynı derecede lâzım olduğuna ve birinin istî'mâlden sukûtu diğerini de iskât edeceğini binâ'en mestlerin ikisi bir mest hükündedir. Bunların bir dânesi yırtılsa mest sâhibi; "Mestim kopdu." diyebileceğî gibi; "Mestlerim kopdu." cümlesini de söyleyebilir. Birinde mevcûd olan yırtıklık ikisinde mevcûd gibidir. Halbuki semâvât ile Arz böyle değildir. Bununçun ecrâm-ı semâviyye hayvânâtdan hâli olmakla beraber (وَمَا بَيْنَ فِيهِمَا مِنْ ذَائِقَةٍ) yani yer ile göklere yayılan hayvânât ta'bîr edilemez.

Arz'da mevcûd olan hayvânâtın semâda mevcûd gibi olması semâda mevcûd kevâkibin Arz'da dahi mevcûd gibi

¹ Şûrâ, 42/29.

² Nûr, 24/45.

³ Şûrâ, 42/29.

olması kadar kabûlden uzakdır. Bununçün zâten nazar-ı müfessirde dahi za’if olan tevcîh-i sâni-i mezkûr da âyet-i celîlenin ilk tecellisinde bahsettiği zevk u neş’eden beni çevirmedi. Bütün rûh u vicdânimla ve ehemmiyet-i mahsûsa ile nazm-ı celîl-i mezkûrun cüz’-i ahîri olan (وَهُوَ عَلَى جَمِيعِهِمْ إِذَا) ^(يَشَاءُ قَدْ يَرِي) âyetini nazar-ı şuhûd u mutâla’ama aldım.

(عَلَى جَمِيعِهِمْ) zamîrinin semâvât ve Arz’ a rûcû’undan zi-yâde (وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ ذَبَّابَةٍ مِنْ مَاءٍ فَيُنْهِمُ مَنْ يَشَاءُ مِنْهُمْ) nazm-ı celîlindeki zamîri gibi (إِذَا) ye rûcû’u (إِذَا) ile (إِنْ) edât-ı şartları arasında ulemâ-yı kirâmin beyân buyurdukları fark, yani (إن) kelimesine medhûl olan cümle mazmûnunun muhtemelü'l-vukû’ (^{إِذَا})ya medhûl olan mazmûnun kat’iyü'l-vukû’ bir emr-i müstakbel idüğü, inkışâf u tecelli etdi. O vakit Kur’ân-ı Celîlü's-şân’ın ilm-i hey’et mütehassislerinin istikşâfât-ı ahîresi vech ile bazı ecrâmin meskûn olduğunu bundan başka benî-beşerin sanâyi’-i bedî’â ve tasarrufât-ı hârika-nûmâsındaki vûs’at ve iktidâr, hâl-i hâzırı derecesinde kalmayıp kudret-i kâmile-i Samedâniye âtiyen benî-beşer ile sükkân-ı semâ arasında bir vâsita-i muvâsale veya muhâbere icâd buyurmak sûretille nûsha-i kübrâ-yı hâlikatinde serâ’ir-i kâ'i-nâti câmi’ olan insanın hâl-i hâzırından ziyyâde terakkî ve te’âlî edeceğini ihtiyâv eylediğine kanâ’at-i kâmile hâsil etdim.¹ (فَاعْتَبِرُوا يَا أُولَى الْأَبْصَارِ)

Selanik’den

Üsküplü Hâfız Ferîd

* * *

DENİZLER

-İlkbahârdâ-

Bütün bir kişi didinmekden yorulmuşdur deniz artık Bahârin ibtidâsında o hırçılık muvakkatdır;
Bulur a’sâbı sârî çîn-i peyderpeyle durgunluk
Bu hâli bir sükûnet-yâb olan âsâr-ı hiddetdir.

Bütün bir kişi o tahrîb etdiği dâmân-ı sâhilden
Öpen emvâci rikkatle mu’âfiyyet diler gûyâ;
Kışın korkunç, kudurmuş dağları ihtâr eden deryâ
Boğup mahvetdiği ecsâd için şimdi okur şîven.

Semâdan yırtılır zulmet, eder bir mâvilik hande
Ve sanki gâyeti firdevs olan bir râh-ı tâbende
Açar deryâya bir seyyâle-i rahmet düşüp Ay’ dan.

Güzellikler bizim ebhârimizden feyz alır her an;
Öperken dâmen-i hâki esâtîrî feşâfeşler
Köpüklerden Venüsler, bin güzellikler zuhûr eyler.

-Yazda-

Güneşin cirmi re’se gelmiş de
Döküyor şu’leler sıcak, sessiz;
Yine yıldızlı bir cibinlikde
Uyuyor sanki mâvi gözlu deniz.

¹ Haşr, 59/2.

Uçuşur âsümâne titreşerek
Bir heyûlâ ve gölge, hâle, hayâl
Gibi bahrin tebahhûrâti... Bu hâl
Yemmi-hâbîdenin hemân sönecek

Sanılan muhtazır nefesleridir.
Gece, ufkun gümüşlü perdeleri
Açılıp yâr-ı leyîl olan o peri
Gülerek cevv-i âsümâne gelir.
O vakit dâmen-i beyâzı onun
Öpülür búsesiyle dalgaların.

-Sonbaharda-

Serin serin esiyor şimdî bâd ufkardan
Semâda pek yaramaz bir çocuk likâsi gibi
Zaman zaman mütegâyir, zaman zaman âsî.
Siner denizlere yağmurla sanki hüzn-i hazân.

[394] Zemîni göklere râbit nitâk-ı ufka karîb
Şikeste bir kanadın ihtiyâz-ı bîtâbı
Uzakda okşayarak sanki safha-i âbî
Bahâr ümmîdînî dûşünde eyliyor tagrib.

Güneş gurûb ediyorken züyûl-i zerrîni
Düser de safha-i emvâca çîrpınır, yikanır
Bu sonbahâr denizinde harâreti azalar.

Kenâra dalgaların her temâs-ı pür-çînî
Hirâm-ı şüh ile tâvûs-reft bir kadının
Eteklerindeki çîrpıntılar kadar hîrcin...

-Kışda-

Bir zulmet-i dehhâs ile bin kahr-ı ilâhî
Etmiş gibi âfâk-ı mehâbetde tecellî
Şeb korku veren ejder-i hûnhâr ile mâlî
Kûkrer, bağırrı ka'r-ı şerer-nâk-ı siyâhi.

Deryâ kuduran hayye gibi yükseliyor gâh
Her hamle ile pûskürüler göklere zehr-âb;
Îsâr ediyor dîde-i vahşetle bakan mâh
Zulmetler içinde ona bir lem'a-i bîtâb.

Sâhilde o dendân-ı temeshur ile gûyâ
Âtiye gûlen kal’ânın enkâzına deryâ
Pür-velvele çarpmakla girîv-âver olurken

Nâgâh atılır taşlara bir yük dolu yelken
Kaç aile ümmîdî batar burda; ne meş’ûm
Mazgalda gülerken ona bir kahkaha-i bûm!

29 Mart 324

İbrâhim Alâeddin

* * *

TERÂCİM-İ AHVÂL YÂD-I MÂZÎ

înşâ edilerek bu cihetce olan müşkilât ref’ edilmişdir. Hicâz Demiryolu’na bahren mahrec ittihâz kılınan mahal işte bu

kasabadır. İleride Bağdâd Hattı Kebîri Hicâz Demiryolu'na ayrıca bir hat ile vaslediği sürede bu kasaba Bahrı Sefid'de mühim bir mahrec olur. Hicâz hattı siyasetce, askerlikce, ticâretce ve sâir husûsât-ı mühimmece mülke semerât-ı lâ-tühsâ nisâr edeceğinden bütün âlem-i İslâmîyet'in şûkrânına cihet cihet şâyestedir. Şübhesizdir ki, Hicâz ve Bağdâd hatlarıyle derûn-ı memâlikden Haremeyn-i Muhteremeyn'e ve daha ileri Hitta-i Yemâniyye'ye kadar ve diğer tarafдан dahi pâyitaht-ı sultânat-ı seniyeden Bağdâd'a ve Basra'ya dek âmed ü şûd kesb-i sühûlet edince nûfûz-ı devlet sur'at-ı berkiyye ile bir ânda Hicâz'da, Yemen'de, Irâk'-da şâşâ'a-pâş olur, feyz-i inbâti âlemi hayrân eylediği hâlde şîmîdiye kadar vâdî-i vahşet olmasını revâ gördüğümüz o bî-pâyân arâzîde sahâ'if-i târihin bize nakl ü teblîg eylediği vech ile karyeler, kasabalar teşekkül eder, şevket ü kuvvet ü devlet dü-bâlâ olur.

Hayfâ kasabasını dolaşdık. Sonra Alman karyesine git-dik. Karyenin manzara-i umûmiyyesinden bir ehl-i hîrfet ü hîrâset ârâmgâhi olduğu nûmâyân. Öyle mükellef ve müzeyyen kâşâneler, köşkler yok. Fakat cebelden sâhile doğru bir istikâmet ve renkde iki geçeli inşâ edilmiş o küçük hâneler hakikaten dil-rübâ. Evlerin önlerinde kendilerine göre çiçek bahçeleri ve arka tarafda her hânenin hayvânât ve müstemilâti için mikdâr-ı kâfi avluslu var. Sokakların iki câ-nibinde vâkı' sira hânelerin yüz yüze mukâbil düşen cihetleri arasında geniş geniş caddeler açılmış olduğu gibi bungalarda arka tarafdan avluları biri birine karşı gelen diğer sira hâneler arasında da on-onbeş zîrâ' mikdâri yollar var. Köyün sürüleri, ekin ve saman arabaları avlu kapılarının açıldığı sokakdan işlediğinden köyün caddelerinde fişki ve bir saman çöpü görülmeyecektir. Her hânenin üst katına çikıldıkda Karşına gelen odanın kapısına mukâbil duvarına bir Arz-ı Filistîn harîtası asılı ve harîtanın önündeki sehpâ üzerine de üstü yeşil çuha ile örtülü büyük hacimde Kitâb-ı Tevrât ve İncil mevzû'dur.

Ehl-i karye hemen umûmiyet ile zûrrâ'dır. Fakat bir köyün te'sisi ve zînet ve umrâni için mi'mâr, mühendis, dûlger, duvarçı, demirci, marangoz, serrâc gibi vücûdu zarûr olan hîrfet ashâbı bulunduğu gibi tabîbleri, eczâcıları da vardır. Geceleri köy bekçileri etrâf-ı karyede nevbet beklerler. Bunlar tâbi'iyet-i asliyyelerini muhâfaza ediyorlar ve hâtrimda kaldığına göre hükûmet-i mahalliye ile münâsebetleri yalnız a'sâr vermekden ibâret kalıyor.

Köyün kilisesi, mektebi, bir hey'et-i ihtiyâriyye odasıyla bir ufkâ oteli var. Biz orada iken naklederlerdi ki, Almanya'dan biri buraya âilesiyle hicret edip yerleşmek istese bu arzusunu bir mektûbla muhtâr-ı karyeye bildirerek matlûbu olan hânenin mektûbuyla birlikte gönderdiği harîta mûcебince kaça yapılacağı ve arası ne kadara alınabileceği gibi ahvâli isti'lâm, muhtâr da hey'et-i ihtiyâriyye ile daha huzûru mu'tâd olanları odaya da'vet edip harîta görüldükden ve müfâd-ı [395] mektûb ma'lûm oldudan sonra cereyân e-den müzâkerenin netice-i hâsilasını sâhib-i mektûba cevâben iş'âr edermiştir. Bu cevâb o kimsenin işine geldiği takdirde teblîg olunan kıymet ü mesârifin karşılığını police ile

gondermesi üzerine derhâl arsa iştirâ ve hâne inşâ edilerek keyfiyet kendisine telgrafla bildirilir, o dahi âilesini müstashiben Hayfâ'ya gelip doğruca hânesine inermiş.

Muhâcirîn-i merküme pek çalışkan adamlardır. Kermil eteklerindeki taşlıklara caraskal âlâtıyla toprak çıkararak oralarda bağı yetişdirmeler, usûl-i cedid üzere kendi tarlalarını ekip biçdikden sonra komşuları bulunan Hayfâ ahâlî-i asliyyesinin mezra'alarında dahi ücretle çalışırlar. Hayfâ ile Akkâ arasında ve yine Hayfâ ile beş-altı sâ'at mesâfede bulunan Nâsîra beyninde "kerûse" işledirler. Zeytin ağacından masalar, çekmeceler ve sâir şeyler yaparlar, müvellidü'l-bu-hâr ile tâhrîk olunur dakik değirmenleri inşâ etmişler. Biz Akkâ'da iken yüz-yüzelliğinden mütecâvîz hâneleri var idi. Sonraları nûfûsları tezâyûd ederek karye pek çok daha tevessü' ve terakkî etmiş ve bir takım kârgâhlar arasında mas-bana(sâbûn fabrikası demekdir)ları dahi ihdâs olmuş. Avrupa sâbûnları şeklinde olaraka orada i'mâl olunan rengârenk kokulu kokusuz tuvalet sâbûnlarından ahiren İstanbul'da iken râkimü'l-hurûfa Akkâ'da bazı eviddâ-i kadîme tarafından gönderilmemiştir; hakikaten pek güzel.

Lâkin bu adamlar pek donuk ve pek muta'assibdirlar. Yüzlerinde aslâ âsâr-ı besâset görülmez, bir san'atkâra yapdırdığın bir şey'i Pazar günü almak icâb etse dükkânın yanında oturduğu hâlse dükkâni açıp o şeyi vermek söyle dursun cevâb vermeye bile tenezzül etmez. İşte bir millet hîref ü sanâyi'de bî-behre olup da aâyâra arz-ı iftikâr ederse kendi vatanında kendi parasiyla muhakkâr olduğuna bu bir örnek olduğundan bizim için bu gibi binlerce ahvâl şâyân-ı ibretdir. Te'essür ü telehhûf zamanları geçti, bir sa'y-i belîg ile bir âheng-i tâmm ile teşebbüsât-ı şâhsiyeye başlayalım, kendimizi adam, vatanımızı gülzâr-ı sa'âdet edelim. Devrimiz zamân-ı akvâl değil, asr-ı ef'âldir.

* * *

Onsekiz-ondokuz sene kadar sonra Beyrût'da bulunduğum esnâda iştirâ edim ki, Rusya'dan ilticâ eden Yahûdîler tarafından da Hayfâ kasabasının cenûbundan iki-üç sâ'atlik mesâfede Zemarin nâmında bir köy i'mâr edilmiş. Köyün etrâf u havâlisinde dâireن-mâdâr birkaç sâ'atlik arâzîde dutluk, gûlistânlar, bâğlar, mezra'alar vücûda getirilmiş. Karyenin tarz-ı dilnişin üzere inşâ edilip nihâyet tevessü' ederek ma'mûr u müzeyyen bir kasaba şeklini almış olduğunu görenler söylüyorlar idi. Kasabanın ortasındaki tepe üzerinde kütübâne, hastâhâne, mekteb ve sâir mebânî yapılmış, tepeye makinelere sular çıkarılıyormuş.

İstîtrâd

Vekâ'î-i asriyyenin acâ'ib ü garâ'ibindendir ki, bir devlet bazı Yahûdîleri dâd ü sitedde halkın ve bilhâssa köylülerini aldatıklarına veyahûd başka her ne esbâba mebnî ise mülkünden koğduğu hâlse Memâlik-i Osmaniyye'ye hicret edenlerini o devletin konsoloslari himâye için hükümete karânice şiddetler gösterirler. Nitekim bir diğer devlet de âbâ'-i yesu'iyyûnu kalem-rev-i hükümetinden ihrâc etmekde ve mekteblerini sedd ü bend eylemekde iken mülkümüze ve hâssaten Beyrût'a ayak atar atmaz konsoloslari bunların ve

mugâyir-i kânûn-ı devlet kûşâd etdikleri mekteblerinin üzerrine zâhirde cenâh-ı re'fetlerini yayarak birinci hâmîleri kesilirler. Tâ bu mertebe bâzîce-i siyâset hande-fezâ ise de bu makûle mesâ'ilden dolayı mu'âmelât-ı hükûmet pek çok def'a rahnedâr edilmiş ve là-yuhsâ ahvâl-i garîbe cereyân etmişdir. –bakiyyesi var–

Bereketzâde İsmâîl Hakkı

* * *

LİSÂN MES'ELESİNE DÂ'İR

9 Temmûz sene 325 târih ve 46 numerolu risâlenizde Rusya Tatar muharrirlerinden Kazanlı Ayaz nâm zât-ı muhteremin sâde Türkçe lisâni hakkındaki bir makâle-i güzidelemini okudum. Hakikaten Türkler için mes'ele-i hayatıyye teşkil eden işbu lisân mes'elesi o kadar güzel îzâh edilmiş ki, okudukça muharrir-i mûmâ-ileyi bütün mevcûdiyetimle al-kişladım. Ve fikirlerine iştirâk maksadıyla bu husûsda birkaç satır yazı yazarak muhterem risâlenize dercedilmesini ricâ eylemeği vecîbeden addeyiledim.

Erbâb-ı ma'ârifin meşhûdu olduğu üzere neşredilmiş veya edilmekde bulunmuş olan âsâr-ı kalemiyenin cümlesi lisân-ı edebî üzere yazılmakda olup sâde, kaba Türkçe yazılmış âsârimiz hemânyok gibidir. Hattâ fî-zamânînâ neşredilen cerâ'idden yalnız bir-ikisinde sâdelik ve açıklik ciheti iltizâm edilip dîgerleri kâmilensâde yazılmalıdır. Bu gazetelerden biri Balkan, dîgeri de İzmir'de müntesir Köylü gazeteleridir. Köylü gazetesinin oralarda ne derece rağbet kazandığını bilemez isem de el-yevm Filibe'de neşrolunan ve buralara gelmekde olan Balkan gazetesi pek ziyâde mazhar-ı rağbet olmaktadır. Çünkü yazılan makâlât mümkün mertebe açık bir lisân ile yazıldığı için biraz okuyup yazması olanlar gazeteyi okuduğu zaman ne demek istedığını oldukça anlıyorlar.

Halbuki dîger cerâ'idimizi okuyanlar yalnız tahsîl-i âlî görmüş olanlardır ki, taşralarda bunların mikdâri pek azdır. Bir köylü okuyup yazmasını bilse bile cerîdeyi değil okumak, eline bile almıyor. Esbâbı? Çünkü münâdericâtından hiçbir şey anlamıyor. Ona anlatmak için yanında edebiyâta vâkif bir tercümân bulunması lâzım gelir ki, bu mümkün değildir.

Şu cihet ma'lûm olduktan sonra muhterem erbâb-ı kaleme min-gayıri haddin [396] şu su'âlin tevcîhini münâbis görürüm: Cerâ'ide yazı yazmakdan, neşr-i âsâr eylemekden maksad nedir?..

İste şu âcizâne su'âlin cevâbı zihinlerde lâyıkıyla düşünenlecek olursa sâde ve açık bir lisân ile de neşr-i âsâr edilmesi tarafârlarına hak verilmesi icâb eder sanırım. Çünkü nûr-ı ma'ârif bizde henüz lâyiki vechile neşr-i ziyyâ edemediği cihetle el-yevm dûrûs-i edebiyâye tahsîl etmiş zevât pek azdır. Halbuki yazdıklarımızla efkâr-ı umûmiyyeyi tenvîr ve efkârı istedigimiz bir mecrâda cereyân etdirmek maksadına hizmet eylediğimiz hâlde taşra sâkinlerini, bîcâre câhil köylülerî hic düşünmüyorum. O zavalliların hemen kâffesi değil edebiyâta vâkif olmak, hattâ okuyup yazmak ni'metinden bile mahrûmdurlar.

O hâlde şu mülâhaza vârid-i hâtr olabilir: Köylüler okuyup yazmak bilmedikleri hâlde sâde bir lisân ile yazılmış cerîde veya âsâr-ı sâireyi de ellerine alsalar ne anlayacaklar?.. Evet, anlarlar! Çünkü bazı köylerde iki-üç okur-yazar bulunabilir. Bu zâtların ellerine öyle matlûb vechile yazılmış bir gazete veya risâle geçerse köylerde Cum'a günü namâzdan sonra veya akşam namâzlarından sonra câmi'in dışarısında münâbis bir mahalde ictimâ' etmek âdeti olduğundan o ictimâ' mahallinde gazete veya risâleyi köylülere okur ve onlar da hiç müşkilât çekmeksiz, tercümeye hâcet kalmaksızın ne demek istenildiğini anlarlar. Böylelikle sâhib-i makâle veya eser matlûb olan efkâr-ı umûmiyyeyi celbeyler. İşte o bîcârelere bu sâyede ifhâm-ı merâm edilebilir. Yoksa umûma tevcîh edilen bir fikri şâ'irâne, edîbâne bir tarzda yazmakla efkâr-ı umûmiyye hic bir zaman celbedilemez. Zamân-ı hâzır bunu icâb eder.

Bir de neden lisânimiza bir mecbûriyet-i kat'îyye hâsil olmadıkça lûgât-i ecnebiyye karışdırılmış, sâde bir ifâdeyi iltizâm etmeyelim? Neden, sâde bir lisân ile yazılmış eserler kaba olsun? Türkçe şî'irler yazan, üstâd-ı muhterem Mehmed Emin Bey'in eş'ârını insan okuduğu zaman ne kadar mütelezziz, ne kadar müteheyyic oluyor. Mîr-i mûmâ-ileyinden istifâde-i umûmiyyeye hizmet edecek, sâde bir lisân ile yazılmış daha birçok âsâr-ı manzûme ve mensûrenin neşrini intîzâr eyleriz.

Sâhib-i makâle Kazanlı Ayaz Efendi'nin dediği gibi eğer bizde hakikaten fikr-i istikbâl mevcûd ise ve inkîrâza mahkûm bir millet olmakdan kurtulmak arzusu varsa efkâr-ı umûmiyyeyi tenvîr etmek lâzım gelir ki, bu mes'ele-i mühimme de lisânimizin sâdeleştirilmesi sûretille neşr-i âsâr edilerek efkâr-ı ahâlîyi böylelikle sa'y ü gayrete ve iktisâb-ı nûr-ı ma'rîfete teşvîk ve tergîb ile hallolunur. Kaba Türkçe'ye el-yevm şiddetle muhtâcız, menfa'at-i vatan ve millet bunu icâb ediyor; tarîk-ı selâmet de buradadır.

Emîn olmalıdır ki, edebî yazılan makâle ve eserlerin buralarda rağbet-i umûmiyyeye mazhariyeti pek mahdûddur. Çünkü anlayan pek az. Bunu ezberden söylemiyorum; doğduğum, gördüğüm, kurâ ve kasabât ahâlîsindeki tedkîkât ve müşâhîdâtimâ binâ'en söylüyorum. Bunun için muhterem erbâb-ı kalemiyin kemâl-i ehemmiyet ve ciddiyetle nazar-ı dikkatlerini celbeyler ve bu husûsda yazı yazacak olanlara da ayrıca minnetdârlığımı arzeylerim.

Bulgaristân hudûdunda Dospat
Mülâzim H. Mâcid

* * *

Doğruyol'un kirkaltıncısında Kazanlı Ayaz Efendi'nin yazdıklarını okudum. Öteden beri "Türkçe'ye Arabca, Fârisîce sözler karıştırılmazsa kabalaşır." diyenlerden, hele Fransızca lâflar karışdırılanlardan pek sıkılır, bayağı kızar, onlara yarış okuyacağım gelirdi. Bumlara karşı Ayaz Efendi'nin sözlerini çok beğendim; sevincimden el çırpdım, alkışladım. Bu sevinçle kabaran gönlümü birkaç lâkırdı söylemekden bir türlü vazgeçiremedim. Bu yaprağı Türkçe yazmakla beraber, geçen Osmanlı bayramında okumak üzere yazmış

idiğim ikinci bir yaprağı gönderdim. Bunları *Doğruyo!* unuda bir köşe bulmağa elverişli görür, yanlışlarını düzeltirseniz kendimi mutlu sayacağım. Sözümden yazdığını beğendiğim anlaşılmışın. Ancak; “Türkçe’ye yabancı lâflar karışdırılmazsa kabalaşır.” diyen Türklerin gözünü Şâm’da açmış, Türkçe’yi Arablar içinde öğrenmiş bir Çerkesin Türkçesi’ni göstermek istiyorum. İşte uzun uzadı iki yaprak doldurdum. Bakalım yazdığını sözlerin hangisinde kabalık, yakıksızlık göreceklər. Ne ise, sözü kısa keseyim, diyeceğime döneyim:

Gazetelerden en çok umduğumuz ülkemize, varlığımıza yarayacağı işlere kamuyu uyandırmak, onları uyandırabilmek için bildikleri, anlayacakları dil ile yazmakdır. Yoksa bilgisi olan birkaç bin kişinin gönlünü yapmak için onbeş milyonun anlayacağı dil ile yazmanın, o dili elde etmenin kolayı varken bırakmak, bırakmadan da o birkaç bin kişinin gönlü kırılmış olmak veyahûd bunlar gücenmek doğru olamaz. Umarım ki, bunun doğrusu hepsinin gönlünü yapmış, varlığımıza da çok yardım etmiş olurlar. Bir kere yabancı ülkelere bakalım; köylerinde bile günlük, haftalık, aylik gazeteler okunduğunu görürüz. Demek bunların hepsi köylülerin anlayacakları yolda yazılıyor ki okuyorlar. Yabancılara bakmak nemize gerek, herkese anlayacağı dile konuşmak için bize buyuruk geldi: امرت ان اكلم الناس على قدر عقولهم (كلم الناس على قدر عقولهم) yâhud¹ (yâhud¹) buyruldu. Ülkemize yarayacak işleri hepimiz anlayıp yapmaya hepimiz birden çalışmakla bu işlere yalnız birkaç bin kişimizin çalışması bir olur mu? Bir olmayacağına anlamak veya anlatmak için uzun uzadı söz ister mi? Anlaşarak, birleşerek çalışmanın kolayı, yolu varken dilimizi süsleyeceğiz sanmakla bırakmak doğru olabilir mi? Hiç sanmam ki; “Olur!” denilsin. Öyle ise hepimize yarayacak dil hangi dil ise onunla yazalım, anlaşalım, birleşelim. Birleşmenin sonu mutlulukla varlıklıdır.

Şâm’da Hicâz Demiryolu İnstâ’ât
Muhâsebe Başkâtibi
Tâhir

[397] Kardeşler!

İşte bugün Osmanlıların birinci, evet birinci ve büyük bayramlarıdır. Hep Osmanlılar bu bayramda ortaklardır. Osmanlılar temel atılı böyle bir bayram yapmamışlardır. Hepimiz için uğurlu olmasını Tanrı’dan dilerim. Osmanlılar böyle bir günde mutlu oldular. Aradan bir yıl geçti. Bu geçen yılda ufak-tefek başlangıçları saymazsa koskoca Şâm’da başlıca ne yaptı? Diyeceğiz ki: Biz bize düşdük. Kimimiz geçmişde olan dedikoduların ucunu almakla uğraşdı, başka bir iş yapamadı; kimimiz “Âynesi işdir kişinin lâfa bakılmaz” denildiğine bakmayarak lâfla günlerini geçirdi. Bunar bize bir adım ileriye atdırmadı. Buna hepimiz; “Evet” diyeceğiz, gönlümüzden acıyağımız.

Biz kol kola verip el birliğiyle çalıştık, birbirimizi çekememezlikden, kıskanmadan vazgeçdiğim, ötekini berikini ile riletmemeye çalışmaya çalıştığımız günlerde kendimiz ileri-

lemeye çabalayaydık hangi işe başlamış olsak o işi gerçeden ilerletecek idik, değil mi? Buna da; “Evet” diyeceğiz.

Demek ki biz, bir yıl daha geri kaldık. Geçen yılda şunu bunu yapdık diye sayamayacağız. Sevinçli, parlak, o büyük bayramımızın eyvâh ki bu büyük eksiği var. Yazık değil mi Yetişecik, gelecek çocuklarımız lâfla geçirdiğimiz bir yıla acımaalar mı? Öyle ise niye iyice düşünmüyorum? Dokuyularımız çok, hep giydiklerimizi Avrupa’dan getiriyoruz; demircilerimiz var, çivisine varınca yine Avrupa’dan... Yalnız çiviyi mi? Yapılarımız için tahtayı, kiremidi, tuğayı, küçük büyük demir çubuk parçalarını, camı, boyayı, daha neleri hep oradan... Yaşadığımız çiftçilikten işe yarar sapanlarımıza yine oradan... Zeytin ağaçlarımız çok, yenilecek yağısı yok; pancarımız bol, şekerimiz yine oradan... Pirincimiz, o da öyle... Sözü neye uzatalım; iğnemizi iplığımızı bile oradan getiriyoruz. Avrupa bir gün bunları kesecek, göndermeyecek olursa ne yapacağız? Onlara yalvaracak mıyız? Yoksa geçende başımıza geldiği gibi giyecek fes bulamayacağız da herbirimiz bir kiyâfete mi gireceğiz?

Ne için uyanmıyoruz? Daha uyuyacak mıyız? Bunlara çare bulacağımız gün gelmedi mi, Yaratân onları bizden daha anlayışlı, daha düşünceli mi yaratdı? Onlar bizden daha elverişli mi? Hiçbirini değil.. Bizdeki anlayışı alkışlamakdan düşmanlarımız bile kendilerini geri alamıyorlar. Ya niçin Frenklere çıraklık etmekden kurtulamıyoruz? Niye kurtulmanın çaresini aramıyoruz?

Babalarımız, dedelerimiz, analarımız, ninelerimiz hep Avrupa işleri mi giyiyorlar, kullanıyorlardı? Hiç de değil... Ya ne yapıyorlardı? Kendi elleriyle dokudukları kumashlardan giyerlerdi. Bir güveyinin, bir gelinin giydiği o roba, torunlarına kalır. Yine güveyilik gelinlik olarak kullanıldı.

Ya şimdî? Şimdî ince, nâzik, durduğu yerde dağılıp paralanıyor. Bunlar pek süslü oluyor. Bizim işçiler böyle kumaşlar yapmıyorlar. Yapsalar da beğendiremiyorlar. Çünkü çok dayanıyor, çok giymek istiyor.

İmdi ne yapalım? Yalnız giydiğimiz Avrupa’dan söz söyleyeceğim. Hepsini söylemek çok uzun olacak. Bizi en ziyâde inciden Avrupa parasıdır. Bir yılcağız olsun elini, kardeşlerini, daha doğrusu kendilerini sevenler yerli işlerini giysinler. İşçilerimize böylece olsun yardım edelim, kazanca dadandıralım. Bu bir yılda biraz para edinirler, ince kumaşlar dokuyacak dezgâhlar, makineler getirirler, güzel, sık kumaşlar yaparlar, sevine sevine giyeriz. Paralarımız da ülkemizde kardeşlerimize kalır. Ülkemizde kalan para hepimizin demekdir. Bu paralar aramızda dolaşır, coğalar. Yavaş yavaş ilerleriz. Ötekiler için de bundan pey biçelim.

Bundan sonra geçmişî unutalım, boşu boşuna gün geçirmemeyelim. Alım-satımı artıracak, çiftçiliği, demirciliği, dokuyuculuğu ve bunlar gibi yaşadıcı, yarayıcı işleri ilerletecek yollar arayalım, bulalım. Birleşelim, birbirimize inanıp yardım edelim de paralarımızı ele kapdırmayalım. Eskisi gibi biz kazanıp Avrupalılara yedirmeyelim. Dışarıdan para çekelim. Bizden bunca para çekildi; hiç olmazsa bunları geri alalım. Birbirimizi çekememekden vazgeçelim. İl kardeşleri-

¹ Buradaki iki ibâre de “insanlara akılları ölçüsünde konuşmak”la ilgili olup bazı farklılarla muhtelif tefsirlerde hadis olarak zikredilmiştir.

ni birbirinden ayırmayalım. Osmanlıların her türlü gerçekden kardeş oldukları kamusuna anlatalım. Ülkemiz düşmanlarına umduklarının bir kuruntu olduğunu inandıralım. Bizi birbirimizden küsdürmek, aramızı karışdırmak için sokulan düşmanlara râst gelirse onları koğmalyız. İşte mutlu, evet, gerçekten mutlu olmak için böyle yapmalıyız.

Sözü uzatdım, umarım ki bağışlayasınız. Azacık da bilgimin yetdiğince Osmanlı “birleşme-ilerileme” erlerini alkılaşacağım. Nitekim bize bu bayramı o yiğitler içinde olsun dışarda bulunsun il düşmanlarını tepelemek, ilini elden saklamak için sevine sevine topa tûfenge karşı göğüs germeyi, gûle gûle can vermeyi büyük, evet çok büyük bayram sayan o arslan oğlu arslanlar yapdırdılar. Ey mutlu, gerçekten Osmanlı, sevgili kardeşler; yaşıyiniz, var olunuz? Osmanlıların yüzlerini ağartdınız; dünya ve âhiretde yüzünüz ak olsun! Înleye inleye ölmeye boyun egen Osmanlıları yeniden diriltdiniz, başlarını kaldırtınız. Hic unutmam; arkadaşlardan birine; “Biz böyle inleye inleye öleceğiz!” demişdim. Tanrı sizi Osmanlılara bağışlasın! İlümüz, yurdumuzun topraklarını kanlarıyla yoğuran dedelerimizin canları böyle erkek, her işleri gerçek [398] oğulları yetiştigini görüp sevin diler. Yerler gökler durdukça sevinseler, sevinsek azdır. Çünkü kötülük yalnız büyüklerimizin değil, küçüklerimizin kanlarına, tâ iliklerine işlemiş, beyinlerinde kökleşmiş idi. O yaramaz kötülükleri, yakıcı yıkıcı elleri temizlediniz, kesdiniz. Yerlerine güzel huylar, iyilikler yerleşdirip yarayıçı, yaşadıcı işler çıkarmaya, işlerimizi temiz ellere vermeye çalışırsınız. Güzel tohumlar ekip besleyici, diriltici meyveler almaya yollar açıyzorsunuz. Tanrı hep işlerinizi kolaylaştırsın! Biz varken yok sayılıyorduk. Varlığımız anlaşılmıyor, görülmüyordu. Biz bile kendimizi yok sanıyorduk. Varlığımızı kamusuna anlatınız, güneş gibi parlatınız. Adları yerleri titreten Osmanlıların oğulları olduğunuzu ay ışığı gibi gösteriniz. Bizi sevenlerin gönülleri sevindi, yüzleri güldü. Düşmanlarımızın yürekleri dağlandı, elleri ayakları bağlandı, cigerleri deşildi, yürekleri eşildi, solukları kesildi. Çekemeyenlerin kimisi bayıldı, kimisi öldü, geberdi gitti. Tanımadığımız il düşmanları kaldıysa Tanrı onları da bırakmasın, evlerini yıkın, yerlerinde yeller essin. Doğruluk taşıdınız, Yaradan size yardımcı oldu; bundan sonra da yardımcıınız olsun. Avuçlarında parası bulunmayan kardeşlerin çocuklarından otuzunu okuyup yazmaya başladınız, pulsuz kardeşlerin çocuklarından onunu da sünnet etdirdiniz. Aralarında anadan badan öksüzler var; bunların yanık bağırlarını sevindirdiniz. Gündünüz yetse Şâm'da bunlar gibi bir çocuk bırakmaya cağınızı inandık. Tanrı gücünüzü gönlünüzün gibi geniş, büyük yapsın. Önünüzü açık, ilerinizi parlak eylesin. Geçen iyiliklerinize, yararlıklarınıza daha bir çöklerini katmaya kolaylık versin! O çocuklar arasında Rumeli'den gelip Sâlihiye'de oturan Türklerden dört öksüz vardır. Hele biri canını ili için esirgemeyen bir yüzbaşı oğludur. Bu iyiliğinizi ya şadıkça anmak borçları olduğunu bana söylediler; ben de size bildiriyorum, sevgili kardeşler! Yaşasın hep Osmanlılar, yaşasın Osmanlıların gerçekten babası sevgili Mehmed Hân-ı Hâmîs hazretleri. Yaşasın Osmanlı “birleşme-ilerile-

me” erleri. Yaşasın il uğrundan göğüs geren, can veren yi gitler!

Tâhir

* * *

ÂLEM-İ İSLÂM RUSYA MÜSLÜMANLARI

Tatarlar:

Rusya İslâmlarının Türkiye ile her ne kadar ilmî ve edebî münâsebetleri olsa da Osmanlı Türklerinin bunlar hakkında ma'lûmâtları gâyet az ve doğruluğu şübhelidir.

Bu iki büyük Türk kavimleri arasında mu'ârafe peydâ etmek için Rusya İslâmları, daha doğrusu Rusya Türklerinin ictimâ'i, siyâsi, medenî hayâtları hakkında biraz ma'lûmât vermek istiyorum:

Rusya İslâmları daha doğrusu Rusya'da yaşayan Türk kavimleri büyük Rusya'nın bütün etrafına dağılmış olduğundan hernekadar bunlar milliyet cihetinden Türk iseler de türlü ülkelerden, türlü isimler ile yâd olunmakdadırlar. Ve küçük bir lisân farkı ile birbirinden ayrılıyorlar. Bunların İdil (Volga) Nehri boylarında yaşayanlarına, Saray, Kazan, Astırhan Hânlıklarının bakâyâsına umûmiyetle “Tatar” diyorlar. Ve ticâret âleminde “Kazan Tatarı” ismini kullanıyorlar.

Ak İdil Nehri boylarında, Kama Nehri başlarında yaşayanları “Başkurd” diye tesmiye etdikleri gibi Ural Nehri'nin Asya taraflarında bulunanlara “Büyük Kirgiz” ve Sibirya sahrâlarında yaşayanlarına “Kirgiz ve Kazak” ismini veriyorlar. Kafkas'da ve Kafkas dağlarının bu tarafında yaşayanlarına “Âzerbaycan Tatarları” ve Büyük Türkistan ahâlisine de “Sart, Tacik” diye isim veriyorlar. Bunların hepsi de Türk kavminden ve hepsinin de dilleri Türk dili ise de tabî’î olarak komşu kavimlerin dillerinin, edebiyâtlarının te'siri ile dillerinde küçük bir fark hâsil olduğu gibi muhîtin te'siriyle bunların hayat-ı ictimâ'yye ve medeniyyelerinde de büyük bir fark vardır. Bunların bazıları hâlâ göçeve hâlinde yaşadıkları gibi bazıları da hayat-ı medeniyyenin en yüksek basamaklarına kadar ilerlemişler; edebiyât, ilim cihetinden büyük bir terakkî göstermişlerdir.

Bunun için bunlara “Umûm Rusya İslâmları” diye yâhud “Rusya Türkleri” diye bir isim verip bunların medeniyyetleri, ilim ve edebiyâtları hakkında umûmî bir hüküm çikarılacakdır. Bunların ahvâl-i medeniye ve ictimâ'yyelerini ayrı ayrı tetebbu' etmeli ve bunlar hakkında ayrı ayrı fikirler söylemelidir. Bunun için ben bunları Rusya'da söylenildeği isimler ile ayrı ayrı söyleyeceğim. Bunların medeniyyetlerini tetebbu' edeceğim. Şimdi sıradâ bunların en faâlleri, istikbâl için en ümidlileri, cismen ve rûhan en sağlamalar Kazan Tatarları olduğundan ben de bunlardan başlayacağım:

Kazan Tatarları – Rusya'nın İdil Nehri boyunda, Nijniy Novgorod, Kazan, Simbersk, Samara, Saratov Astırhan, Tambuk, Petiz, Orenburg, Ofa vilâyetlerinde yaşadıkları gibi bunların tüccârları bütün Rusya'ya dağılmışlardır.

Sibirya'nın en uzak şehirlerinde Viladivostok, Mançurî-

lerde ve Türkistan-ı Çin'de yerlesdikleri gibi Baltık Denizi sâhili vilâyetlerinde ve Cenûbî Rusya şehirlerinde ve Türkistan'ın pek çok yerlerinde ticârethâneler, [399] mağazalar açmışlar ve bütün ahâlî ile ticârete başlamışlardır. Simdi hâlde Rusya'nın hiç bir vilâyetinde, hattâ en küçük şehirlerinde bunların olmadığı, bunların tüccârlarının el sokmadığı bir ticâret kalmamışdır.

Bunlar için büyük Rusya dar olduğundan şimdi bir tarafdan Çin'e ve bir tarafdan Finlandiya ve İsveç, Norveç ve Osmanlı memleketlerine kadar gitmişlerdir.

Bütün Rusya'ya ve Rusya'nın komşu memleketlerine dağılmış olan bu Tatarlar vatanlarından ne kadar uzak olsalar da vatanlarıyla bunların yaşadıkları şehirler arasında büyük kar dağları, uzun uzadı nehirler, günler ayılarla geçilecek mesâfeler olsa da bunlar vatanlarından ayrılmıyorlar. Bunlar vatanlarıyla, dilleri, edebiyâtları, âdetleriyle bağlı kalıyorlar. Hem de hangi milletlerin arasında yaşasalar da kendilerinin medeniyet, örf ve âdâtını muhâfaza ediyorlar. Viladivostok şehrinde Japonlar, Çinliler, Korelilerle münâsebetde bulunan bir Tatar, Rusya'nın en şîmâlî vilâyetlerinden Arkanjil'de Samoyedlerle ticâret eden bir Tatar ve nihâyet İstanbul'da Osmanlı Türklerin hayatı te'sîrinde otuzar kırkar sene kalan bir Tatar da kendi örf ve âdetleri ile, âile hayatlarıyla Kazan'ın bir âilesinden hiç bir farkı yokdur.

Bu Tatarlar kendilerinin küçük medeniyetlerini, kendilerinin âdetlerini büyük bir ta'assub ile muhâfaza ediyorlar ve bunun sâyesinde "asimilatsiya" belâsından kurtuluyorlar ve kendilerinin bir millet olarak terakki edeceklerini te'mîn ediyorlar. Bunlar büyük Rusya'da ticâret ile yaşamakda ve kendilerinin vatanları olan Kazan etrafındaki umûm ticâretde de büyük bir rol oynamakda iseler de bunların en büyük kısmı zirâ'atle yaşayan köylü ahâlidir.

Tatarlar köylerde Ruslardan ayrı yaşıyorlar. Bunların köyleri (avulları) her ne kadar Rus köyleri ile komşu ise de Rus ve Tatar karışık olan köyler pek azdır. Her köy kendi başına yaşıyor ve umûr-ı dâhiliyesini kendisi ifâ ediyor. Kendilerinden köy polisleri ta'yîn ediyorlar. Her köyün idâresi için "ihtiyârlar cem'iyeti" yapıyorlar. Köyün tarla ve saîr arâzîsi köylerin erkekleri arasında müşterek olduğu gibi, avulları vergide bütün köyün vergisi hesâb edilerek köylülerin hâllerine göre tevzî' edilmek suretiyle alınıyor ve fakirlerin hissesini zenginler vermeye mecbûr ediliyordu. Fakat son senelerde vergi her şahsın kendi borcu gibi tanındığından yerleri, arâziyi de köylerin mülkünden ahâlinin mülki-mahsûsu yapmak için nizâmlar tanzîm edildi. Ve bu nizâmlar Duma'dan, Meclis-i A'yân'dan geçip Çar tarafından tasdîk edilerek kânûn hükmünü aldı. Bunun sâyesinde köylerin hayatı büyük bir karşılıklık meydana getirilmedi.

Zirâ'atci ahâlî zirâ'ati kendi âilesiçün yapmıyor. O zirâ'atın mahsûlâtını pazara çıkarır ve bunun sâyesinde te'mîn-i ma'îset etmek istiyor. Bunun için tabî'i olarak ahâlîde zirâ'ati iyileşdirmek ve zirâ'ati terakki etdirmek ve az yerde çok para kazanmak fikri de meydâna gelip zirâ'atci ahâlî arasında yeni yeni sapanlar, makineler isti'mâl edilmeye başlıyor. Simdi hâlde çiftçiler hep Alman sapanları, Al-

man baskı makineleri kullanıyorlar. Bunun sâyesinde zirâ'-ati terakki etdirip tabî'i kendilerinin ahvâl-i mâliyyelerini de İslâh ediyorlar.

Umûr-ı dîniyye ve ilmiyyelerine gelince; her köyde bir câmi', bir mekteb, büyük köylerde birkaç câmi', birkaç mektebler bulunuyor. Câmi'in mesârifî ve imâm ve mü'ezzin efendilerin te'mîn-i hayatı ahâlinin vazîfesi olduğu gibi mekteplerin ve mu'allimlerin de mesârifî ahâlinin kendi cebinden çıkıyor.

Her ne kadar bizim Tatarlardan alınan vergiler Rus ahâlisinden alınan vergilerden aşağı değil ise de hükümet bizim mekteb ve medreselerimiz için bir para vermiyor. Câmi' yapmak her ne kadar men' edilmemiş ve imâm ta'yîni mes'elede ahâlîye intihâb hakkı verilmiş ise de tasdîk etmek hakkı vâfilere âiddir. Mekteblerimiz Ma'ârif Nezâretî'ne tâbi' ve binâ-berîn mekteb açmak mes'eseli bu tarîk ile gâyet güç ise de umûmîyetle ahâlimiz bu nizâma boykot yaparak Ma'ârif Nezâretî'ne mürââca'at etmeden mektepler açıldılarından hükümet bu mes'ele hakkında ısrâr gösteremedi. Bunun sâyesinde de on-onbeş senede köy ve şehirlerimizde üçbinden ziyâde usûl-i savâtiyye mektepleri açıldı ve ta'lîm-i ibtidâ'î ta'mîmî mes'eseli pek çok ilerletildi. Simdi hâlde her köyde bir ya iki erkek mektepleri olduğu gibi kızlar için de ayrı mektepler vardır.

Aile hayatına gelince; köylülerimizle şehirlilerimiz arasında büyük bir fark yokdur. Tatarlar umûmîyetle aile hayatını seviyorlar ve ömürlerinin en çoğunu da evlerinde kadınları, çocukları arasında geçiriyorlar. Âilede ne kadar efrâd olursa olsun, yemek içmek vaktinde bunlar hep beraber yiyorlar, beraber çay içiyorlar, tarlalarda, bağçelerde de birlikde çalışıyorlar, beraber iş görüyorlar.

Bu biraz serbestâne telâkkî olunur ise de nâmûs mes'lesi gâyet ehemmiyetle muhâfaza edilmekdedir. Nâmûsu-nu pâymâl eden kızlar erkeksiz kalmaya mecbûr oluyorlar. Köy ahâlîsi gâyet misâfirperver olduğundan Rusya'nın uzun günlü kuşlarını ekseriyetle birbirine misâfir olmak ve biribiyle çay içmek ile geçiriyorlar.

İlim ve medeniyet cihetine gelince; bundan evvel mekteblerimiz İslâh edilmediği için ihtiyârlarımızda yazı yazan, okumak bilen gâyet az ise de simdiği gençlerimizin mekteb görmeyeni, okuyup yazmak bilmeyeni, din ü'i'tikâd, ilm-i hesâb, coğrafyadan târihden az ma'lûmâtı olmayanı gâyet azdır. Kadınlarla kızlar da bu mes'elete hep birdir.

—sonu var—
Kazanlı Ayaz

* * *

[400] İNGİLTERE VE İSLÂMÎYET

Hindistân Cem'iyet-i İslâmiyesi'nin geçenlerde pek çok İngiliz meşâhîri hâzır bulunduğu hâlde vâki' olan ictimâ'ında Profesör İvan Müller;

"İngiltere Müslümanlara Neler Medyûndur?"
ünvâni altında uzun bir nutuk îrad etmiştir. Bu nutkun en mühim fikralarını ber-vech-i âti iktibâs ediyoruz:

“Âlem-i İslâmiyyet’de yakında mühim teceddüdler vu-kû’ bulacakdır. Buna en büyük bûrhan, Memâlik-i Osmaniyye’de ahîren cereyân eden tahavvülât-ı mühimmedir. Bu tahavvüler, ahâlîsi meyânında müslüman bulunan her memleketde te’sîri göstererekdir. Tahavvülât-ı mebhûse-de en ziyâde alâkadâr olan hristiyan memleketi, İngiltere’dir. İngiltere bu teceddüde Hind müslümanlarının iştirâkini te’mîn için her türlü vesâ’it-i mümkün ile cehâletlerini izâ-leye ve keseb-i irfân etmelerine çalışmış ve ma’amâfi nazâriyât-ı İslâmiyyeye münâfi hiç bir teşebbüsde bulunmamışdır.

“Garb medeniyeti İslâmlara pek çok şeyler medyûndur. Edyân-ı sâire erbâbına insan nazarı ile bakmayı, tâhsîl-i ulûm için hiç bir mâni’adan korkmamayı ve eski papas ta’assubunu unutmayı müslümanlar garblilara öğretmişlerdir. Ulûm-ı medeniyeyenin hiç bir kısmı mevcûd değildir ki, te’sîs veya terakkisini İslâmlara medyûn olmasın, Hattâ diyebili-rim ki, müslümanların hidemât-ı ilmiyyesinden kat’-ı nazar edersek Avrupa medeniyetinin başlı başına bir esâsa mâlik olmadığını görürüz.

“Umûr-ı siyâsiyyede müslümanlara pek çok cihetlerden dolayı derecesiz minnetdârız. Biz Hindistân’da müslüman hükümdârlarının vârisleri yerine geçdik. Bugün Hindistân’da tatbîk etdiğimiz usûl-i idâre vakitile İslâm hükümdârlarının gerek burada, gerek Mısır, Îrân ve Angelis’de kemâl-i muvaffakiyetle tatbîk etdikleri usûl-i idâreden başka bir şey değildir. Bu kadar muhâlif ecnâs ü edyâna me’vâ olan bu kadar vâsi’ bir memleketi başka bir sûretle idâre etmek im-kân hâricindedir.

“Bunun için Hindistân’da tatbîk etdiğimiz usûl-i idârenin nazariyât-ı İslâmiyye’ye muvâfık olmasına her cihetle çalışılmıştır. Nazariyât-ı İslâmiyye’nin hârcine çıktıgımız cihetlerde mutlak dûcâr-ı hezîmet olduk.” (Alķışlar)

Hindistân Cemâ’at-i İslâmiyyesi bu hakgûyâne nutukdan dolayı Profesör Müller’ e beyân-ı teşekkürât etmeğe itti-fâk-ı ârâ ile karâr vermiştir.

* * *

Rusya:

Rusya’dâ dâhiliye nâzırı bütün vâlîlere bir beyânnâme göndererek hürriyet-i dîniyye i’lân olunduğu günden beri – dört sene zarfında– Hristiyanlığı, Ortodoks Mezhebi’ni ter-kedenlerin (ya’ñî ekseriyet üzere müslüman olanların) ced-vel ve istatistiğini taleb eylemişdir. Bu istatistiği Duma Mecli-si’ne takdîm ederek muta’assib hristiyan a’zâların nazar-dikkatlerini celbeylemek, bilhâssa nâzik damarlarına doku-nulmak, Rusya’dâ Hristiyanlığın, Ortodoksluğun inkirâza

yüz tutmuş olduğunu göstermek, bu sûretle Hürriyet-i Dîniyye Kânûnu’nu lağvetmek yolunu hazırlamak arzû olunuyor. Anlaşıldığına göre Dâhiliye Nezâreti’nin şu teşebbüsü “Sinod” Meclisi’nin ibrâm ü isrârı üzerine icrâ edilmekdedir.

§ Petersburg’da bir câmi’ inşâsi için teşekkül olunan ko-misyon a’zâsından ve Rusya askeri zâbitânından Abdül’azîz Efendi ile Ceneral Şeyh Ali hazretleri, câmi’ın inşâsına baş-la-mak husûsunda müsâ’ade almak için Başvekil İstolipin ce-nâblarıyla görüşmüştür. Mösyo İstolipin müsâ’ade edile-ceğini va’detmiş, ve lâyiha imparator tarafından tasdîk o-lunmuşdur.

Evvêlce meclis-i imparatorî, Buhârâ Emîri Abdül’ahad hazretleri tarafından satın alınıp câmi’ için verilen arsada te’sîs ü inşâ olunması tekârûr eden câmi’-i şerîfin minâre-leri birçok kiliselerin kuleleri arasında şehrî letâfet-i menâ-zırını ihlâl edeceğî zu’m u beyâniyla hükûmetce müsâ’ade olunmaması re’yinde bulunmuş ise de başvekil tarafından bu bâbda müsâ’ade sebketmiş olduğu ve binâ-berîn mümâ-na’atîn artık ma’kûl olamayacağı mülâhazasıyla mutâla’-a-i mezkûre reddedilmiştir.

Câmi’in inşâ edileceği yerde bulunan binâlar hedm edil-mekde ve levâzîm-i inşâ’iyye ihzâr olunmakdadır.

Câmi’in resmi karîben kartpostal şeklinde neşredilecek-dir.

* * *

Filibé’de Türkçe neşrolunan Güneş gazetesinin 12, 14, 15, 16, 17, 18 numerolu nûshalarında mündericâtin hilâf-ı Şerî-i Şerîf olup beyne’l-ahâlî fîkr-i irticâ’ tevlîd edeceğî ve makâlât-ı mezkûrenin nâşiri tebe’â-i Devlet-i Aliy়ে’den ol-duğu hâlde hakkında şer’ân cezâ terettübü lâzım geleceği Makâm-ı Sâmî-i Meşîhat’den iş’âr buyurulmuş olmasına mebnî nâşir ve sâhib-i makâlâtın Memâlik-i Şâhâne’ye dâhil olduklarında haklarında îcâb-ı şer’î icrâ edilmek ve mezkûr gazetenin sûret-i kat’iyyede men’-i duhûlü esbâbinin istik-mâli ve makâlât-ı mezkûre mugâyir-i Şerî’at türrehâtdan ibâret bulunduğu cihetle şâyâن-ı iltifât olmadığından gazete-lerle i’lânı Divân-ı Harb-i Örfî’ce taht-ı karâra alınmış ve Bâb-ı Âlî’ye iş’âr-i keyfiyet edilmişdir.

İstanbul’da idâre-i örfîyye cârî olduğu cihetle mezkûr gazetenin hemân men’-i idhâlî esbâbinin istikmâli hakkında Dâhiliye Nezâret-i Celilesi’nce Emniyet-i Umûmiyye, Telgraf ve Posta Müdîriyet-i Umûmiyyeleri’ne teblîgât ifâ kılınmış-dur.

Ahmed Sâkî Bey
Matba’ası

Müdîr-i Mes’ûl:
Eşref Edîb

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukük, Edebiyâtdan ve Siyâsiyâtdan ve Bilhassa Gerek Siyâsi ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şu'un-ı İslâmiyyeden Bahseder ve Haftada Bir Def'a Neşrolunur.

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn - H. Eşref Edîb

	Seneliği	Altı aylığı
Vilâyâtta	80	40
Memâlik-i ecnebiyyede	80	40

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
10 Temmuz 1324

Dersa'âdet'te Nûshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

19 Ağustos 1909

3 Şâ'bân 1327 Perşembe

6 Ağustos 1325

İkinci Cild - Aded: 52

[401] VAHDET-İ İslâmiyye

وَأَطْبِعُوا اللَّهُ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَفَقْشُوا وَتَذَهَّبْ رِيْحُكُمْ¹

Hükûmet-i İslâmiyye bir zamanlar tûlen tâ mağrib-i ak-sâdan Çin hudûdundaki Tongin Eyâleti'ne, arzan şîmâldeki Kazan'dan başlayarak Hatt-ı İstivâ'nın altındaki Serendib'e kadar imtidâd eden koca bir âlemi sâye-i himâyese almış idi. Bu vâsi' hudûdun dâhilindeki kit'alar, memleketler bütün müslümanlarla meskûn idi. Müslümanların buralarda her türlü tegallübden âsûde bir saltanatları, bir şevketleri vardı. Hükûmetin başına büyük büyük pâdişâhlar geçerek, az bir parçası istisnâ edilmek şartıyla, bütün Kûre-i Arz'ı istedikleri gibi idâre ederlerdi. Askerleri hiç bir zaman hezîmet yüzü görmez, sancakları hiç bir yerde toprağa serilmez, sözleri hiç bir kimse tarafından geri çevrilmezdi. Metîn kal'aları, müstahkem burcları müselsel dağlar gibi omuz omuza vermiş gider; ovalar, tepeler müslümanların eliyle yetişen her türlü ekinlerle, ağaçlarla, ormanlarla, otlarla örtülmüş bulunurdu. En metîn kavâ'id-i umrân üzerine kurulmuş, son derece ma'mûr, son derecede muntazam olan şehirleri ahâlisinin sanâyi'yle, bedâyi'yle, yetişdirdiği ulemâsıyla, hukâmâsıyla bütün dünyâya karşı i'lân-ı mehâbet ederdi.

İşte Şark'da İbni Sînâ, Fârâbî, Râzî kâ'bında, Garb'da İbni Bacce, İbni Rûşd, İbni Tufeyl ayârında birçok hukemâyetişdi gibi bu iki müntehâ arasındaki kit'âlarda hikmet, tib, hey'et, hendese ve sâir ulûm-ı aklîyyede tebahhur etmiş, rûsûh kazanmış erbâb-ı fenden geçirilmezdi. Ulûm-ı şer'iyyeyi kâle almıyoruz; çünkü o milletin bütün tabakâtında te'ammûm etmiş idi.

Bir Abbâsî halîfesine sözüne karşı Çin'in en büyük fağfûru boyun eger, Avrupa'nın en büyük imparatoru titrerdi. Kurûn-ı Vustâ'da Mahmûd-ı Gaznevî, Melikşâh-ı Selçûkî, Salâhaddîn-i Eyyûbî, Şark'da Timurlenk, Garb'da Fâtih Sultan Mehmed, Sultân Selîm, Sultân Süleymân gibi pâdişâhlar yetişmişdir ki, bugün bu adamlar mâziye karışmış olmakla beraber zaman ebediyen onların hâtitasını, onların âsârını mahvedemeyecektir.

Müslüman donanmasının Akdeniz'de, Bahr-i Ahmer'de, Bahr-i Muhît-i Hindî'de her türlü rekâbetden masûn bir satveti vardı ki, yakın zamanlara kadar devâm etmişdi. Dînen kendilerine muhâlefetde bulunanlar kuvvetlerine karşı münâkâd oldukları gibi huzûr-ı faziletlерinde hürmete mecbûr idi.

Bugünkü müslümanlar yine o müslümanlardır, oturdukları memleketler babalarından kalan yine o memleketlerdir. Adedleri ikiyüz milyondan aşağı değil. (Bu mikdâr o zaman ki istatistiklere göre ta'yîn edilmiş idi. Bugün müslümanların üçyüz milyondan fazla olduğu muhakkakdır.) Bu milletin efîrâdi kalblerinde köklenmiş olan akâ'id-i dîniyeleri îcâbînca mücâvir bulundukları akvâmdan daha şeci', ölümme karşı gitmek husûsunda daha serî' olmadan başka hayatı istihfâf etmek, hayatı bâtil bir yığın âlâyişine ehemmiyet vermeme gibî meziyetlerde herkesden ileridir.

Ellerindeki Kur'ân akâ'idî bûrhân mukâbilinde kabûl etmek için muhkem birçok âyâ ile âmir olduğu gibi zünûna kapılanları, evhâma tebe'iyet [402] edenleri tezyîf eylemekde, bütün milleti fezâ'il-i ahlâka, sifât-ı kerîmeye da'vet etmekdedir. Binâ'enaleyh müslümanlar dinlerindeki metîn esâslar i'tibâriyle en münevverü'l-fîkr, en uyank, kemâlât-ı insâniyeye en müsta'id, istikâmet-i ahlâka en karîb bir milletdir. Sonra nefslerde sân u şerefe bir ihtisâs gördüklerinden ve bütün âlemin fevkînde bir makâm-ı refî'a yükselecekleri ellerindeki Kitâb-ı Mübîn'in mevâ'id-i sâdîkâsından

İhîâ:

Meslegimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye
ma'al-mennûniye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr fâde olunmaz

¹ Enfâl, 8/46.

olduğundan başkalarının nüfuzu altına girmeye kat'iyen râzı olamazlar. Böyle bir nüfûz-ı ecnebiye inkıyâd etmek hiç birinin hayâlinden geçmez; isterse o nüfûz son derece şedid yâhud son derece de hafif olsun. Bundan başka akâ'id bağı bütün müslümanları bir uhuvvet dâhilinde sîmsîki birleşdirdiği için her ferd kendi milletine mensûb bir tâ'ifenin ecâni bin boyunduruğu altına geçmesini kendi için bir sukü, kendi için bir esâret sûretinde telâkkî eder.

Din sâyesinde nâ'il oldukları ma'ârifin nefislerinde rûsû bulması, şân u şevketlerinin zamân-ı şebâbında ulûm u fûnûndan nasîbleri gâyet yüksek olması sebebiyle müslümanlar kendilerini kâbiliyet-i ilm husûsunda bütün akvâmdan ilerde görürler.

Lâkin bütün bu hakâ'ika rağmen müslümanlar tevakkuf etdiler. Daha doğrusu bir zamanlar âlemin üstâdi iken bugün ma'ârifde, sanâyî'de bütün akvâmdan geri kaldılar. Memleketleri parçalanmaya, ecnebîlerin eline düşmeye başladı. Halbuki kendilerine muhâlif olan akvâmin nüfûzuna arz-ı inkıyâd etmek dinleri muktezâsi, daha doğrusu ecâni-bin esâretini silkip atmak, bu husûsda her satvette, her şevkete karşı durmak dinlerinin en büyük rüknü idi. (Dünyâda mevcûd ümmetlerin, devletlerin hepsi ister ki, bütün âlemde, cinsiyetde kendine tâbi' olsun. Biz böyle bir hareketde bulunmuyoruz. Avrupalılar hem bu maksadı ta'kîb ediyorlar, hem de sonra bunu ta'assub sayarak bize isnâd ediyorlar. Halbuki mezmûm olan bir ta'assub varsa o da muhâlif dînde bulunanların hukukunu pâymâl etmek, yâhud onlara ezâda bulunmak, yâhud onları tebdîl-i dîne icbâr eylemekdir. Müslümanlık bunların kâffesini men' etmişdir.)

Acaba müslümanlar ibâd-ı sâlihîn Arz'a vâris olacağdı? hakkindaki va'd-i ilâhiyi mi unuttular? Yâhud şu'ûn-ı İslâmiyyenin günün birinde bütün şu'ûn-ı âleme gâlib olacağın dan gâfil mi oldular? Yâhud Cenâb-ı Hakk'ın i'lâ-yı kelimesi uğrunda Cennet'e mukâbil mallarını, canlarını satdıklarından zühûl mü etdiler? Hayır, hayır! Akâ'id-i İslâmiyye kulu'b-ı müslimîne hâlâ temellük etmekde, hâlâ irâdâta hâkim olmaktadır. Akâ'id-i dîniyye ve fezâ'il-i şer'iyye nazarından avâm da, havâs da hâlâ birdir. Evet, ulûm u fûnûna karşı bu taksîr, iktisâb-ı kuvvet husûsundaki bu fûtûr bir takım esbâbdan neş'et ediyor ki, en büyüğü hûkûmete tâlib olanlar arasındaki ihtilâfdır.

Bî d-defe'ât söyleniş idik ki, müslümanlarda dinden başka cinsiyet yokdur. Binâ'en-aleyh müslümanlara hâkim olan eşhâsin te'addüdü bir kabiledeki reîslerin, bir kavimdeki sultânların te'addüdü demekdir. Her birinin maksadı her birinin gâye-i hareketi başka başka olan bu reîsler, bu sultanlar zîr-i idârelerinde bulunan halkı birbirine hasım göstererek sonra birbirine galebe çalmak için vesâ'il hâzırlamakla meşgûl ederler. Bir kısım dîgerini makhlûr eder. Münnâza'ât-ı dâhiliyyeye pek benzeyen bu muhârebeler ulûm u fûnûnun terakkisi şöyle dursun, müslümanların vaktiyle ihrâz etdikleri naşibe-i irfândan bile zühûlünü icâb eder. Nihâyet şu meydândaki zarûretler, ihtiyâclar hâdis olur. Daha sonra kuvvete za'af, intizâma halel gelir, vahdet tevkîfaya gitiftâr olur. Ümerâ bir tarafdan, âhâd dîger tarafdan birbirle-

riyle uğraşırlarken yabancıların ta'arruzundan kimsenin haberî bile olmaz.

İşte muhârebe meydânlarını kesip almış, karşısına duracak hiç bir rakîb bırakmamış oldukları bir zamanda müslüman ümerâsının yüzünden millet böyle zararlara uğradı. Sonraları bu ümerânin kalblerinde hırs, tama' iyice kökleşdiği için artık hevâ vü heves adamları oldular, asıl bir gâye-i mecd ü şerefe doğru giden yolları büsbütün bırakarak emâretin yalnız ismiyle, saltanatın yalnız elkâbiyla kanâ'at etmeye ve bu beyhûde unvânlarının icâb etdiği sathî nûmâyişler, isrâflar, nâz u na'îmler içinde yaşamaya başladılar. Bununla kalmayarak ellerindeki fersûde metâ'in, bekâsîz ni'metin devâmi için diyânet, cinsiyet husûsunda muhâlifleri bulunan ecnebîlere dehâlet etdiler de onları kendi milletlerine karşı silâh gibi kullanmaya kalkışdilar.

İşte Endülüs müslümanlarını mahveden, Timurlenk'in Hind'deki saltanatını kökünden yıkarak o enkâz üzerine İngilizlere binâ-yı hûkûmet kurduran bunlardır. Bütün memâlik-i İslâmiyye bir yiğin sefîhin hevesâtına bâzice oldu, onların bir sürü bâtil emelleri koca bir âlemi za'f, meskenet uçurumlarına doğru sürükledi. Bunların yapmış oldukları fenâlik ne büyükler!

Yalnız nefsânî ezzâvâkını düşünen, yalnız hevesâtıyla meşgûl olan bu sefîhler milletin râbitâ-i câmi'i asını kırarak cem'i-yeti tefrikalara düşürdüler; ulûm u fûnûnun seyrini tevkîf etdiler; sinâ'at, ticâret, zirâ'at gibi umûr-ı nâfi'ada fetret hûsûle getirdiler. Lâkin Allah dünyâya hırsın, menâfi'i hasiseye tehâlükün belâsimi versin! Bu hırsın, bu tehâlükün ne büyük zararlarını çekmekde, ne yaman âkibetlerini görmekdeyiz!

Herifler Kelâmullâh'ı arkaya atdilar; en büyük ferâ'izdan olan bir farzi inkâr etdiler; düşman memleketlerinin kapısında bekleyip dururken kendi aralarında ihtilâfa başladilar. Halbuki el birliğiyle o müsterek düşmanı def' etmek için aralarındaki her türlü esbâb-ı nizâ'ı bırakarak ittihâd eylemeleri icâb ediyordu.

Acaba hırs u tama'da bu kadar ileri gitmeleri, bir takım umûr-ı hasîsede [403] birbiriley müsâbaka kalkışmaları kendileri için ne fâ'ideyi mücîb oldu? Evet, olanca fâ'ide dünyâda bulundukça ömrü süren bir hasretden, öldükden sonra da ebedî bir hûsrân ile sermedî bir nedâmetden, bir de arkada kalarak hiç bir zaman sahîfe-i eyyâmdan silinmeyecek bir sû'-i şöhretden ibâret!

Hakk'ın izzetine, adlin azametine yemîn ederim ki, müslümanlar kendi hâline bırakılsa vahdete sâ'ik olan akâ'id-i sahîhâlarıyla içlerindeki ulemâ-yı âmilînin îşâdâti sâyesinde rûhları az zaman zarfında birbirine kaynar, âhâd-ı millet pek çabuk dâire-i i'tilâfa girer. Lâkin yazıklar olsun ki, içlerine bütün sa'âdeti emîr yâhud melik unvânında arayan bu müfsidler girdi. Evet, herifler emîr yâhud melik nâmîni alsınlar da isterse emîr u nehyin mahallî-tatbîki olmayan bir köye emîr olsunlar...

İşte müslümanların yüzünü ma'kûs bir kibleye çeviren, mülûke, hulefâya karşı hurûc eden bu süfehâ-yı ummetdir ki milleti bu hâle getirdi; kimse kimseyi tanımaz, üç kişi aynı gâye tevkîf-i hareket edemez oldu.

Dâimâ ittifâk üzere bulunmak, hükûmet-i İslâmiyyeyi te'yîd için te'avûnden ayrılmamak diyânet-i Muhammediyenin en metin rüknüdür, bu akide müslümanlarca o akâ'id-i evveliyye cümlesiindendir ki, herkes bilir; kimse ne bir hocadan sormaya, ne bir kitâbdan aramaya hâcet görmez.

Millet-i İslâmiyyenin bugünkü hâli erbâb-ı hamiyyete kan ağladıyor. Arada evsâfını saydığınız süfehâ-yi ümerâ olmasaydı, şarkdaki müslüman garbdaki dindâşyla, şîmâl-deki cenûbdaki ile birleşerek umûmu birden aynı nidâ-ı da'vete; "Lebbeyk!" der koşardı.

Müslümanlar huküklerini sıyânet için intibâhdan başka bir şey'e muhtâc değildir. Evet, efkâr uyanmalı ki, herkes milletin hukûku nasıl müdâfa'a olunacağını bilsin; bu mak-sadi te'mîn için icâbında ihvân-ı dîniyle birlikde kiyâm etsin; milletin başına gelen felâketlerin tefrikadan, teşettüdten olduğunu iyice anlasın da râbitâ-i kadîmi te'yîde ona göre çâşşın.

Zaman artık tefrika zamanı değildir; ittifâk zamanıdır, vahdet zamanıdır. Elinize geçen fırsatları fevtetmeyiniz, iğti-nâm ediniz. Mâtem ölüyü diriltmez; esef geçmişî geri getirmez; keder müşîbeti def' etmez. Selâmetin miftâhi varsa yoksa işdir. Hülâsa, yükselmek için doğrulukdan, hüsn-i ni-yetden başka merdiven yokdur. Korku helâki ta'cilden başka bir işe yaramaz. Ye's, himmetsizlik esbâb-ı helâkdendir.

وَقُلْ أَعْمَلُوا فَسِيرِي اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ وَسَتُرُدُّونَ إِلَى الْعَالَمِ^۱
أَفْعُدُوكُم مَعَ الْقَاعِدِينَ^۲ Sakin^۳ (الْغَيْبُ وَالشَّهَادَةُ فِيَنْتَكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ
رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوكُم مَعَ الْخَوَافِيفِ وَطَبَعَ^۴
فِرْكَاسِنَةَ girmekden sakınınız.

Kur'ân ölmemişdir, ebedî bir hayâta mazhardır. O'nâ mürâca'at edin, O'nu hakem ittihâz eyleyin. Me'mûldür ki, ümerâ-yi müslîmîn kendilerinden evvel geçenlerin hâlinde ibret alır da çâreler büsbütün münkatî olmadan mâ-fâti te-lâfiye çalışırlar. Me'mûldür ki, bu cihân-ı tefrikayı vahdete sevkedecek sayha en şevketli, en kuvvetli kit'anın sîne-i gayretinden feverân eder.

Şübhe etmeyiz ki, böyle mukaddes, böyle mübârek bir işde ulemâ-yi âmilînin pek büyük mu'âveneti, pek büyük himmeti olur. ^{لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلٍ وَمِنْ بَعْدٍ}^۵, (وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ)

Misir Müftüsü Merhûm
Şeyh Muhammed Abdûh
Mütercimi: Mehmed Âkif

* * *

RÂYET-İ ŞEKÂVET

-Girid'e-

Sen öyle fahr u meserrelte şimdi çırıpınma!
O bûm gölgesi farzet ki bir zaman kalsın;

¹ Tevbe, 9/105.

² Tevbe, 9/46.

³ Tevbe, 9/87.

⁴ Bakara, 2/213.

⁵ Rûm, 30/4.

Başında miğfer-i hûnîn, elinde seyf-i vegâ Tecessüm eyleyen ervâhdan da korkarsın.

Olur mu meşhed-iecdâda sâye-rîz-i zafer
O bez ki, bir çetenin râyet-i sekâvetidir,
O bez ki, ma'rekeler şâhid-i hacâletidir,
Hûrafeler gibidir an'anâti ser-tâ-ser.

Deyip; "Hayâl ile pek uğraşan olur mecnûn"
Güler bu cûr'ete akl-ı selîm-i Eflâtûn.
Döküp uzaklırla la'lîn zilâl-i dûr-â-dûr.

Olimp'e ra'se verirken bizim hilâl-i vakûr
Düşün de aczini artık hilâle karşı eğil,
Bu şanlı ufka yakışmazsin ey paçavra çekil!

9 Ağustos 325 **İbrâhim Alâeddîn**

* * *

KÜTÜB-İ KELÂMIYYENİN İHTİYÂCÂT-I ASRA GÖRE ISLÂH U TE'LÎFİ -BEYNEL-MÜSLİMİN MEZÂHİB-İ MUHTELİFENİN TEVHİDİ- MEDRESELERDE TEDRÎSÂTIN ISLÂHI

Mukarriri

Mûsâ Kâzîm

Muharriri

H. Eşref Edîb

Sadr-ı İslâm'da yalnız ehâdîs ü âyâtın me'ânî-i zâhire-style iktifâ olunurdu. Bilhâssa Peygamber zamanında herkes şübhे etdiği mes'eleyi bizzât Hazret-i Resûl'e sorar, halle-derdi. Kitâb yazmaya; [404] okumaya lüzûm yokdu. Gerek dîne, gerek dünyâya âid şeyler, her ne olursa olsun, böyle hallolunurdu. Kitâb te'lîfine lüzûm görülmeli.

Sonra tâbi'i'ñ zamanında ihtilâf zuhûr etdi. Bunun üzerine ittihâd-ı İslâm için kitâblar yazılmaya başladı. Çünkü e-ger teşettü-i ârâ vukû bulursa, ihtilâf-ı ârâ hâsil olursa, a-hâli-i İslâmiyye arasında tefrika meydâna gelecek. Tefrika gelince kuvvet zâ'il olur, sonra ma'âzallâh bütün ümmet mahvolur. Onun için ihtilâfları kaldırmaya çalışıldılar. Hakkı bâtilden tefrika uğradılar. İşte o vakit kitâblar te'lîfine başlandı.

Bilhâssa ilm-i kelâmda idi tefrika. Kitablar yazıldı, erbâb-ı basîret olanlar hakkı kabûl etsin, denildi ve fâ'idesi görüldü.

Fakat bunlarda felsefededen bahis yokdu. Ulûm-ı felsefiyye henüz İslâm'a intikâl etmemişi. Her mes'ele bir âyet, bir hadîsle isbât olunurdu. Ulemâ-yi mütekaddimîn mesleği bu idi. Çünkü ihtiyâc o nisbetde idi.

Sonra ulûm-ı felsefiyye Arabca'ya intikâl etdi. Tercüme edildi. Bunun üzerine birçok meslekler, mezhepler daha zuhûr etdi. Meselâ o vakte kadar Meşşâ'iyûn Mezhebi'ni bil-mezlerdi. Çünkü bahis yokdu. O, meydâna çıktı. Sonra "Tabî'iyyûn". Ne demek olduğunu kimse bilmiyordu. Böyle bir fikir yokdu.

Bu fikirler işte hep o mesleklerin içinde göründü. Sâlikî olanlar oldu. Ama az idi. Sonra Meşşâ’iyyûn Mesleği en çok meydân aldı. Sâlikî olanlar pek çoğaldı. Onun üzerine onlara karşı müdâfa’ a lâzım geldi.

Böyle gerek İslâkiyyûn, gerek Meşşâ’iyyûn mesleklerine karşı müdâfa’ a lüzûmu hissedilince o yolda kitâblar yazıl-maya başlandı ki, işte ulemâ-yi müte’ahhirîn ilm-i kelâmi odur. Yani ilm-i kelâma felsefe karışdırıldı; çünkü öyle icâb etdi.

Fakat bu, nasıl oldu? Evvelâ ulemâ onları tâhsîl etdiler, sonra müdâfa’ a eylediler. O yolda kitâblar yazdırlar.

Bir hayli zaman böyle devâm etdi. Sonraları İslâkiyyûn Mezhebi pek revâc bulamadı. En çok müdâfa’ a Meşşâ’iyyûn’ a karşı idi. Kitâblar gösteriyor. Bunlara müdâfa’ a için çok kitâblar yazıldı.

Nihâyet Meşşâ’iyyûn Mesleği de münkarız oldu; yani fenler değişti. Fenler değişimince Meşşâ’iyyûn’ un istinâdgâhi olan cihetler de alt üst oldu. Şu hâlde onlara karşı müdâfa’ada da bir fâ’ide kalmadı.

Cünkü o fenlerin mültezimi yok, o mesleği iltizâm ve tervîc eden kimse bulunmuyor ki, onlara karşı müdâfa’alar meydâna koymam da o süretle ahkâm-i dîni muhâfaza edelim.

Bunlar münkarız olunca yerine Maddiyyûn kâ’im oldu. Şimdi bunlara karşı müdâfa’ a lâzım geldi.

Nasıl ki ulemâ-yi mütekellimîn ve bilhâssa müte’ahhirîn hem Tabî’iyyûn hem Meşşâ’iyyûn hem İslâkiyyûn’ a karşı müdâfa’ada bulundular ve muvaffak da oldular, şimdi biz de zamanımızdaki mu’ârizlara karşı müdâfa’ada bulunmak lâzım gelir.

– “Biz kendimizden bir şey katarsak nasıl olur? Biz onların müdâfa’âtnı ta’kib edelim, gidelim...” denirse, deriz ki: – “Peki, fakat kime karşı? Şimdi bu meslekde erbâb-ı ulûmdan, ta’bîr-i âharla felâsifeden hiçbir firka yok ki onlara karşı bu müdâfa’âti serdedelim.”

“Bu âlem onuç küreden ibâretdir. İşte birincisi toprak, ikincisi su, üçüncüsü hava, dördüncüsü nâr, dokuz da eflâk var. Bunlar birbirinin içindedir. Ve bu eflâk ezeli ve ebedîdir. Sâirleri de nev’ân ve cinsen ezeli ve ebedîdir. Bu süretele âlem, kadîmdir.”

Simdi böyle diyen bir adam yok. O hâlde müdâfa’ a edeceğiz diye; “Hayır, sizin kadîm dedığınız doğru değildir, belki hâdisdir.” böyle kendi kendimize bağıralım. Ne çıkar? Bugünkü felâsife bizim dedığımız gibi diyor:

– “Evet, Kürre-i Arz hâdisdir. Ve üzerindeki mahlûkât da hâdisdir.”

Sonra; “Eflâk dedığımız şey, öyle Batlamyus’ un dediği gibi dokuzu birbirinin içine girmiş, değildir. Böyle eflâk de yokdur.” diyelim, kim dinler? Bir kere eflâkin vücûdunu kabûl etmiyor ki; “hâdisdir.” diye ilzâm edelim. Şimdiki felâsifeyenin i’tikâdi:

“Şu fezâ nâmütenâhîdir. İçinde bulunan ecrâm da kezâlik nâmütenâhîdir. Ve bu ecrâm min-haysü’s-sûre hâdisdir. Yalnız kadîm olan eczâ-yi asliyesi, eczâ-yi ferdiyyesidir. Bu âlemede hiçbir sûret yokdur ki hâdis olmasın; hepsi hâdisdir. Lâkin eczâ-yi ferdiyye ebedîdir.”

İşte bugünkü felâsifeyenin fikri bu. Şimdi kalkıp da bunlara karşı; “Eflâk kadîm değil, hâdisdir.” dersek bize güllerler.

– “Sen ne söylersin?” derler.

– “Sonra insan kadîm değil, hâdisdir.”

– “Elbet hâdisdir. Arz birçok tabakâta münkasemdir. Tabaka-i ulyâda insan hâdis olmuşdur. Senin demek ilm-i Arzı da bildiğin yok. Bedîhî bir şey bu. Kim demiş insan kadîmdir?”

– “Bilmem işte, vaktiyle demişler. Ona karşı söyleyorum.”

– “Onları bul da onlara karşı söyle!..” derler adama. Şu hâlde görülüyor ki, zamanımızda dersleri buna göre İslâh lâzımdır. Zamanımızdaki felâsifeyi reddedecek kitâblar te’lîfine ihtiyâc-i şedîd var. Ama:

– “Biz evvelce söylenen sözleri tekrâr edeceğiz...” [405] denirse, o başka. Onunla din müdâfa’ a edilmiş olmaz.

Sonra Meşşâ’iyyûn Cenâb-ı Hakk’ in vücûdunu musadıkdır; “Allâh vardır.” derlerdi. “Elbet bu kâ’înâtin illet-i ûlâsi vardır ki, Vâcibü'l-Vücûd’ur. Fakat o Vâcibü'l-Vücûd fâ’il-i mûcîb’dir, fâ’il-i muhtâr değil. Bunun için âlem kadîmdir. Çünkü fâ’il-i mûcîbden sudûr eden şey ezeli olur. Binâ’en-aleyh Allah mûcîb, âlem kadîmdir. Çünkü âlem O’ndan sudûr etmiş ve bil’icâb sudûr etmiş....” Böyle diyorlardı.

Biz buna karşı o zamanlar demişdik ki: “Hayır, Allah fâ’il-i mûcîb değil, fâ’il-i muhtârdır...” Şimdi felâsife-i hâzıraya karşı bunu söyleyerek bize güllerler:

– “Sen ne söylersin?” derler.

Onun nazariyesince Allah yok. Nerede kaldı ki mûcîb yâhud muhtâr olsun. Şu hâlde bunlara karşı fâ’il-i mûcîb, fâ’il-i muhtâr mes’elelerini zikirde fâ’ide yok.

Hükemâ demişler ki: “Cenâb-ı Hakk’ in sîfâti yokdur. Kendisi vâhid-i hakikidir. Binâ’en-aleyh O’nda bir takım sıfat tasavvuru bâtildir. Mâdâm ki Vâcibü'l-Vücûd’ur, ihtiyâcdan vârestedir. Eğer sıfat olursa nasıl vâhid-i hakikî olur? Sonra sıfâta da ihtiyâci lâzım gelir. Halbuki ihtiyâc vücûbü'l-vücûda münâfiidir. O, bizâtihî Kâ’imdir, bizâtihî Âlim, bizâtihî Kâdir, bizâtihî Mûrid’dir, ilh... İlм zâtının aynı, kudret zâtının aynı, bütün o sıfat dedığımız şeyler zâtının aynıdır.”

Mu’tezile buna sâlik oldular. Kabûl etdiler. Şimdi bu yolda müdâfa’ada bulunsak; “Hayır, vardır; ilmiyle Âlim, kudretiyle Kâdir, hayatıyla Hayy’dir... Meselâ irâdesiyle Mûrid’dir, kelâmiyla Mütekellim’dir.”

diye mu’ârizlara karşı söz söyleyecek olursak bize güllerler ve derler ki:

– “Biz esâsi kabûl etmiyoruz; nerede kaldı zâti, sıfâti mes’esi!..”

Hülâsa, bugün bizim mu’ârizlaramız, yani felâsife fîkr-i ulûhiyyet ve fîkr-i nebeviyyeti kabûl etmiyorlar. Vâki’â ta’bî’iyyûndan bazıları ulûhiyyeti kabûl etmişler lâkin, onu da ta’mîk edersek, onların Allah dediği şey yine tabî’at oluyor.

Şu hâlde bize en lâzım cihet, ilm-i kelâm ciheti; yani ilm-i kelâm kitâblarını ihtiyâcât-ı hâzıraya göre te’lîf etmek. Bu da ne ile olur?

Bir kere mu’ârizlaramızın fûnûnunu bilmekle olur. Bilin-

mezse onlara karşı söz söylemenemez. Netekim ulemâ-yı selef öyle yapdıları: Zamanlarındaki felâsifelerin fenlerini tahsil etdiler, sonra onların sözleriyle onları ilzâm etdiler.

Şimdi biz kalkar da ma'lûmât-ı hâzırımızla müdâfa'a yeltenirsek gülünç oluruz. Çünkü bilmiyoruz. Evvelâ o fenleri tahsil edelim, sonra müdâfa'a edelim.

Artık bu ihtiyâci hissetmeliyiz. Bu husûsda ta'assub göstermenin fâ'idesi yokdur. Bil'akis mazarratı vardır. Burada ta'assub olma.

İşte âsâr gösteriyor ki, bütün a'sârda da öyle yapdilar. Bütün ulemâ her asrin ihtiyâcına göre kitâb yazmışlardır.

Su hâlde görülmüyor ki, ilm-i kelâmi İslâh lâzımdır. Mütekallimîn müte'ahhirîni nasıl felsefenin Arabca'ya intikâliye bu İslâha lüzüm gördüler, tabî'i yâtdan, îlâhiyâtdan birçok şeyler ilâve etdiler, biz de aynı ihtiyâcdayız. Bize de zâmanımızın ihtiyâcına göre ilm-i kelâm kitâblarını İslâh lâzımdır.

Ondan başka firak-ı İslâmiyye arasında birçok nizâ'lar olmuş. İslâm tefrikaya düşmüştür. Birçok mezhepler çıkmış. O mezâhibden bir kısmı el-ân bâki. Meselâ Şâfi'iyye, Hanbelîyye, Mâlikîyye var. Bunlar ehl-i sünnet olmakla beraber ahkâm-ı fer'iyyede bize muhâlifdir; hepsinde değilse de birçoğunda muhâlifdir. Vâki'â esâsda ihtilâf yok, fakat bazı fer'de var.

Bu ihtilâfi yekdiğerimize karşı husûmet sûretinde göstermemeliyiz. Meselâ Şâfi'iyyi kendimize karşı bir hasım addetmemeli. Onlar öyle yapar, biz de böyle. İhtimâl ki bizim, ihtimâl ki onların yaptığı muvâfikdir. Bunlar mesâ'il-i ictihâdiyyedir. Hâlbuki mesâ'il-i ictihâdiyye edille-i zannîyyeye müsteniddir. Her iki tarafın da delâ'ili zannîdir, kat'î değildir.

Su hâlde ictihâdlar arasında bir fark olamaz. Onun için derler ki: "İctihâd ile ictihâd nakzolunamaz."

Meselâ: Hanefî Mezhebi'nde bulunan bir fakih bi'l-ictihâd bir mes'ele hakkında bir hüküm verir. Sonra diğerin onu bozmağa hakkı yok. Hattâ bir Şâfi'iye gösterilse o da bozamaz. İmzâya mecbûr olur. Neden? Çünkü kendi ictihâdî ötekinin ictihâdından fazla değil ki. O da zannî, o da zannî. Su hâlde; "Biz o mes'ele hakkında böyle ictihâd etmişiz; filân da şöyle ictihâd etmiş, ama hâletetmiş. O kadar ileri gitmemeli." demek hamâkat olur.

İşte bu hâl, tefrikaya sebeb olmuşdur. Kuvvet, İslâmlık kuvveti dağılmışdır. Şâyân-ı te'essüfdür. İyi bir şey değil. Allah bize ittihâdi emrettiği hâlde kendi kendimize ihtilâflar çıkarmışız, kendi kendimizi dağıtmışız. Birbirimizi hasım görmemeliyiz.

Bir mezheb diğer mezheb ehlini kat'îyyen hasım addetmemeli. Addedersek, işte ne hâle geldik!..

Bu ihtiyâci anlamalıyız. Yani bu ihtiyâci bilmeliyiz ki, aramızdaki bu ihtilâfları izâleye çalışalım.

Meselâ Besmele hakkında Hanefî Şâfi'iyi ikfâr etmez. Çünkü ikisinin de delilleri kuvvetli. Her iki tâ'ife diğerini ma'zûr görür.

Sonra bir Şî'î Mezhebi var. Şî'ilerle Sünâiler arasındaki husûmet, âdetâ adâvet derecesine varmış. Belki daha şiddetli. Bence bu, iyi bir şey değil. Hele bugün bu husûmeti

kaldırmalı. Bugün bütün İslâmların ittihâdi lâzım gelir. Kat'îyyen ve kâtibeten böyledir. Çünkü bu ittihâdi yapamazsa [406] kat'îyyen bilmeliyiz ki, daha yarı asır sürmez, Avrupalılar bizi bel' eyleyecekdir, bütün müslümanlar mahvolacakdır.

Bizi muhâfaza için ittihâddan başka çare yokdur.

Şî'î olsun, Sünâ olsun, değil mi ki "Lâilâhe illâllâh Muhammedün Resûlullâh" diyor, kendini müslüman addediyor, onu dâire-i ittihâda almalıdır.

Evet hatâları vardır, yok değil fakat, hatâlarını İslâh edelim. Yekdiğerimize karşı i'lân-ı adâvet eylemeyeşim. Hatâları varsa ihtâr ederek dâire-i insâfa da'vet edelim. Ama hasmâne değil, hüsn-i niyetle. Herkesin aklı fikri var; elbet tashîh-i efkâr eder. Arkadan arkaya biz onları tadâlîl, onlar bizi tadâlîl... Bunlar çocuk işleri; böyle şanlı bir ümmete yakışmaz.

Onları da'vet edelim, karşı karşıya gelelim, ulemâsiyla görüşelim, insâanca konuşalım, anlaşalım:

— "Yâhû! Hepimiz müslümanız. Nedir beynimizdeki bu mücâdele, bu kavga? Bir meclis-i münâzara teşkil edelim, beynimizdeki ihtilâflı mes'eleler ne ise halledelim..."

Şî'î ulemâsını da'vet eylemeyeşim. Bir meclis teşkil ederek ihtilâfları halletmeyeşim. Bu hâl-i tefrikaya nihâyet vermeliyiz. Nedir bu hâl?

İkimiz de Kur'ân okuruz; ikimiz de Allah bir, Peygamber hak i'tikâd ederiz. Sonra onlara göre biz bâtil, bize göre onlar bâtil. Ne hayâtdır, ne tefrikadır bu? Kuvvetin dağılması, müslümanların inhitâti bundan neş'et etdi. Bu böyledir. Bu fikirler bugünkü ihtiyâcla mütenâsib değildir. Edeb dâiresinde münâzara etmeli. Doğrusu budur. Mübâhase edersek, ben emînim ki onlar dâire-i insâfa gelecekdir.

—mâba'di var—

* * *

SER-TÂC-I ULEMÂ-İ ŞERÎ'AT-PENÂH ŞEYHULISLÂM HAZRETLERİNE AÇIK MEKTÜB

Fazilet-me'âb Efendimiz!

"Ehl-i İslâm hâlâ Dîn-i Mübîn-i İslâm'ı bilmiyor" desem çok ağır ve çok acı bir söz olur, değil mi? Bu ağır ve acı sözü söylemeye, tekrârnâ ve i'lânâna kendimi vicdânen borçlu biliyorum.

"Delîl" istenilirse —sâir memleketler, kit'alar kenârda dursun— Dârûlhilâfe, Dersa'âdet içerisinde bir değil sürü sürü ayaklı ve canlı deliller sevketmek mümkündür. Fakat buna hâcet kalıyor zannederim. Çünkü müslümanların yüzde 99'u İslâmiyet'in neden ibâret olduğunu bilmeyikleri gizli kapalı bir şey degildir.

Aksâ-yı Şark'dan Aksâ-yı Garb'a kadar akvâm-ı İslâmi kaplamış ta'assub, hurâfât, tekâsûl ve gaflet bu cehâletin hem delîl-i kavisi, hem netice-i feci'idir.

Onbeş-yirmi sene medrese köşelerinde ve hücrelerinde kitâb aktaran "mollâ", "hoca" efendilerimizi rûh u hikmet-i İslâmiyyeyi bilmış, anlamış zannetmek istiyoruz, fakat bun-

ların bilgisinden, anlayışından millet müstefid olamadığını söylemek lâzımdır. Mollâ çok, lâkin milletde bilgi yok.

Onbeş-yirmi sene “medrese tahsîlinde bulunmak” pek az müslümana müyesserdir. Binâ’en-aleyh bâkî kalan binde 999’u Dîn-i Mübîn-i İslâm’ı her kavmin kendi lisânında mevcûd bulunan “şerâ’itu'l-îmân” “zarûrât-i dîniyye” mızraklı ve mızraksız, sağır ve kebir “ilm-i hâl” risâlelerinden tahsile mecbûr bulunuyor ve mezkûr ilm-i hâllerde ne varsa halkın bildiği ondan ibâretdir...

Şerî’at-penâh Efendimiz!

Memâlik-i İslâmiyyede mevcûd ilm-i hâllerin hiç biri rûh ve hikmet-i dîniyyemizden ma'lûmât ve ders vermiyor. Memâlik-i Osmaniyye’de böyle bir ilm-i hâl aradım, mevcûdları gözden geçirdim, ma’atte’essûf bulamadım. Mevcûd ilm-i hâllerin cümlesi ancak beş farz ile usûl-i ibâdetden haber veriyorlar. Başka bir şey yok. İnsânın, müslümanın sa’âdet-i dünyeviyyesi ve uhreviyyesi için müslümanlıkda mevcûd ve müslümanlara gâyet lâzım hâkâ’ik ve kavâ’id-i mukaddese yok mudur ki, cümle ilm-i hâlciler bunları perdeleyip geçmişler?

Fazilet-me’âb!

Terbiye-i millî ve tahsîl-i ma’ârifde mu’îniniz bulunan ma’ârif nâzırı ile birlikte lütfen ve tenezzülen işbu çoban mektûbuna bir göz edin. Cenâb-ı Hak mücerred olarak bir çok şeyler buyurmuş; “Bana îmân ve ibâdet edin!” demiş... Bunu okuyoruz, edâsına çalışıyoruz. Ba’dehu “Sa’âdetiniz sa’yinize tevakkuf eder. Ibâdetden sonra gidin, rızkınızı arayınız, helâl tedâbîr ü sanâyî’de kusûr etmeyiniz. Helâl kesb ibâdetdendir. İttifâk ve şirket ile görülen işlere bereket ve receğim.” gibi bir çok hâlikatlar daha buyurmuşdur. Ümmîyi az tahsîl ile medenî dâireye dâhil ve fa’âliyet-i şahsiyye ve ictimâ’iyeye tâhrik eden bunca ehâdîs-i nebeviyyeden ümmete haber verilmemekdedir. Ne için?

“Bir gün kal'a kapısında bekçilik, bir gün ibâdullâhîn fâ’ide ve muhâfazasına hizmet, kırk gün oruç ve ibâdetden efdaldır.” gibi medeniyet ve ictimâ’iyet-i beseriyyenin esâslarından olan kavâ’id-i mukaddese nûrânî dînimizin satırlarında, rûhunda bulunur da çocuklara ne için ders ve telkin edilmez? Fa’âliyet ve vezâ’if-i ictimâiyye söndürülüp “neme lâzım” tevellüdünu mûcib değil midir?

“Cennet anaların ayağı altındadır.” “Kadın, kız ve yetim hakkından korkun.” “Memleket kûfr ile münkarız olmaz; ancak adâletsizlik ile...” gibi kavâ’id-i medeniyet ve ictimâ’iyeyenin mestûr kaldıklarından değil midir ki, [407] âlem-i medeniyetin evc-i a’lâsında bulunacak akvâm-i İslâm cümleden geride kalmışdır.

Bunlar mektûb-ı âcîzâneremin nazariyesi. Gelelim mes’elenin ameli cihetine: 14’uncü asır ehl-i İslâmı güzel terîf edilmiş ve İslâmîyet’in neden ibâret olduğunu cümleyle anlatacak ve milletin gönlüne terakkî ve tekâmûl vücûbunu yerlesdirecek bir “ilm-i hâl” risâlesine muhtac bulunuyor. Böyle bir ilm-i hâlin âyetli ve hadîsli mevâddî münâdericesi zann-ı kasîrâneme göre şundan ibâret olmalıdır:

Birinci Bâb – Îmân, âbdest, namâz, oruç, hac ve zekât.

İkinci Bâb – Tahsîl-i ulûm ve kemâlât, tahsîl-i rîzk, sa’y ü gayret, sanâyi’ ve ticâret husûslarında evâmir ve kavâ’id-i İslâmiyye.

Üçüncü Bâb – Ana ve baba, komşu ve cemâ’at, vatan, millet ve devlet huzûrunda vazîfe ve hukûka âid evâmir ve kavâ’id-i mukaddese.

İşbu ilm-i hâlin sâde ve herkesin anlayacağı lisân ile yazılması ve ikiyüz-ikiyüzelli sahîfede cem’ edilmesi lâzımdır.

Böylece yazılacak ilm-i hâlin her hakkı mü’ellifinde kalmak üzere, Kırım eşrâfindan birinin yüzruble mükâfât tahsîs ederek idâremize teslîm etdiğini arz ile, yazılacak ilm-i hâlin yâ ki bu ilm-i hâllerden birinin bir hey’et-i ilmiyye câbininden makbûl görülmesi iktizâ edecekdir.

Binâ’en-aleyh cânîb-i şerî’at-penâhîlerinden böyle bir hey’ete üç âlim ta’yin buyurulmasını ve Manastırı İslâmî Hâkî Efendi ile Ahmed Midhat Efendi hâzerâtının da’vet ile hey’et-i mümeyyize-i ilmiyye teşkil edilmesini niyâz ediyorum.

“Tercümân – Bâğçesarây”
İsmâîl Gaspirinski

* * *

Elvâh-i İntibâh:

MÂZÎDEN BİR SAHÎFE

Veszprem (Macaristan), 5 Temmuz 325

Veszprem... İşte bir yer ki, binlerce Osmanliya mezâr olmuş, bir asrı mütecâviz Osmanlılığın, İslâmlığın Macaristan’da âdetâ merkezini teşkil etmiş, sonra, evet sonra câmi’le-riyle, minâreleriyle bütün İslâmlığı, bütün Osmanlılığı ile çökmüş, yerine tekrâr eski Macarlık kiliseleri, basık evleri ile kâ’im olmuş. Daha sonra bütün bu kanlı vakâyî koca bir kavmin târihindede bir yer tutmamış, hattâ ismi bile unudulmuş. Bugün Veszprem kelimesini gören en müdekkîk Osmanlı müverrihi bu yerin Amerika’da veya Avustralya’da olduğunu zannedecek derecede unudulmuş.

Cihânda muhakkak, kat’iyet-i riyâziye derecesinde bedîhî bir kâ’ide var ise o da mâzîden ibret almayan, felâketleri çabuk unudan milletlerin mahvî mukarrer olmasıdır. Biz eğer asırlarca devâm eden devr-i inhibitâtın birinci değil yüzüncü felâketinden ibret alsâ idik vaktiyle cihâni titreten Osmanlılık daha dünkü hükümetlerin tehdîdi altında bulunmaz idi. Şübhesiz ki o felâketlerin esbâb-ı hakîkiyyesini bulunup da hastalık keşfolunsa idi, esâslı tedâvî sâyesinde her zaman hârikâlik gösteren Osmanlılar yine hâkim-i cihân olurdu. Fakat bugün geçmişi te’essûf değil mâzîden ibret alınacak gündür. Kanla kazandığımız hürriyetden istifâde etmek için târihi, târihin en acı, en felâketli, en kanlı günlerini tedâkik etmek o felâketlerin esbâb-ı hakîkiyyesini aramak sonra onlara çare bulmak lâzımdır. Milletlerin tabî’atlerinde bazı esâslı cihetler vardır ki, onlar pek az veya pek yavaş tebeddül eder. Terakkîyat-ı millîyye için o cihetleri araştırmak ve bulanacak tabî’î ve hakîki esâslar üzerine terakkîyat-ı millîyyeyi

te'sis etmek lazımdır. Emîn olalım ki, yalnız Avrupa'dan tercüme etmekle veya bazı ahkâmla mukâyese ederek te'essüs eden kânûnlar, Avrupa medeniyetini tedkik ile yapacağımız i'mârât ne kadar mükemmel, ne kadar serî olursa olsun, tabî'i at-i esâsiyye-i millîye üzerine te'essüs etmez, milletin rûhuna nüfûz eylemez, kanına girmezse pâyidâr olamaz. İşte bunun içindir ki, bugün en ziyâde müterakkî milletler bilhâssa medeniyetde en eski ve en sebâtlı hükümetler dâimâ kâvânînini, İslâhât u i'mârâtını tedkîkât u tetebbu'ât-i târihiyye netâycine, milletinin tabî'i atine göre te'sis edenlerdir.

Bâhusûs bize târih büsbütün başka şeyleri öğredir. Bîzim rûhumuzu tasfiye eder. Bize cân verir. Kararan kalbleri, paslanan vîcdânları cilâlandırır. Asırlardan beri mü'râ'îlik veya hayvânî bir itâ'at seyyî'esiyle ezilen millete insânlığın kadrini öğretir. Cehâletin, mûrâ'îliğin, menfa'atperestliğin ne derece muzîr olduğunu kanlı misâllerle, babalarımızın çürümüş kemikleri, harâb câmî'lerimizin enkâzı ile yüzümüze çarpar. İşte bunun içindir ki, istikbâlimizi te'mîn etmek, Osmanlılığı dâimî yaşatmak istersek târihi ve o târihi anlamak için ma'ârifे ordulardan, yollardan, vapurlardan ziyâde ehemmiyet vermek lazımdır.

* * *

Veszprem ufk, otuz-kırk bin nüfûslu bir kasaba. Elde mevcûd târihî resimlere nazaran vaktiyle burası küçük bir Macar kal'ası imiş. Ecdâd-i izâmîmiz şarkdan, Tuna cihetinden buraya geldikleri zaman kal'ayı yirmi metre irtifâ'ında duvarları, dâiren mâdâr yalçın kayaları ile bir kartal yuvası hâlinde bulmuşlar. O kal'a kısmen bugün yine duruyor. Duvarların dibinden arâzî uçurum olarak 40-50 metre iniyor. O derecede ki, insanın değil keçinin bile tırmanması kâbil değil. Kal'ayı hemen dâiren mâdâr ihâta eden derecik kal'a duvarlarından pek güzel dövülebilir. O zamanın okları, âdî tüfenkleri değil hattâ taşla bile dövmek kâbil. Bugün katolik papaslarının dâiresini teşkil eden binâlarda şark-ı cenûbîye müteveccih olanların üzerinde o zamana mahsûs müdevver mermîler aynen duruyor. Şübhesiz ki bu mermîlerin ekserisi delmiş geçmiş, bir târibât yapmışdır. Fakat Macar Milleti'nin o fecî' mâzîyi unutmaması için o mermîler çkarılmış, dövülen evlerin duvarlarına göze çarpacak vechile dizilmiş. Bu mermîlerin [408] istikâmetine bakılınca derenin öbür tarafındaki sirt üzerinde Osmanlı bataryalarının mevzi almış olduğuna hükmetmek lazımlı gelir.

Esâsen Budapeşte cihetinden gelindiğine nazaran şehri dövmek için o sırtlardan müsâ'id yer de yok. Kal'anın şîmâl cihetinde bir burun gibi dar bir sirt uzanır. Kal'aya hûcûm için en müsâ'id bir sirt. Oraya gittim. Tepenin üzerine büyük bir beyâz mermer sütûn, onun üzerine bir salîb dikilmiş. Eski resimlere göre burası vaktiyle İslâm mezârlığı imiş. Ben gezerken mütemâdiyen yerlere bakıyor, o eski, te'sîrsiz topolar, tüfenklerle bu müdhiş kal'alara hûcûm eden cesûr, metîn babalarımızın bir ufak kemiğini olsun bulmak istiyordum. Ağaç diplerine biraz dikkatli bakınca birkaç kemik buldum. Yanında Avusturyalı zâbitân da var idi. Birçoğumuz

kemikleri tedkik etdik. İnsânın kaburga ve sâir kemikleri parçalanmış, küçülmüş, beşer-onar santimetre büyûklükde taşlar olmuş. Fakat kemik olduğu görülmüyor. Tedkîkât ileri-letdikçe kemikler ziyâdeleşiyor. Artık şübe yok, burası bir mezârlık. Ve arâzînin şekline nazaran o zaman şanlı bâbalarımız bu cihetden hûcûm etmiş. Esnâ-yı hûcûmda birçok şahîd vermiş. Ve âdet olduğu üzere şûhedâ düşdükleri yerde gömülmüş. Bugün orada, o mukaddes mekâbirin üzerinde küçük, muntazam bir yol, orta yerinde büyük bir salîb!

Kasaba zabtedildikten sonra ahâlîden birçoğu İslâm olmuş, yüz seneyi mütecâviz burada kalınarak civârdâ bir çok kurâda hakîkî Türkler de yerleşmiş. Hattâ hâlâ isimleri eski Türk isimlerinden muharref olarak muhâfaza ediliyor. Kasabada eski İslâmlığın, Osmanlılığın enkâzından, tepesinde büyük bir salîb vaz' edilerek sâ'at kulesine tahâvîl edilmiş bir minâre, kenârlarda bir câmî' harâbesi... İşte bu kadar.

Orada o kahramânecdâdimizin kemiklerinin yanı başındaki salîbin dibinde derin derin düşündüm. Bugünkü vesâ'it ile bile pek güç zabtedilebilen bu metîn kal'alara hûcûm eden, bu yalçın kayalara şûhedâ vûcûdlarından merdivenler yaparak çikan, o metîn o cesûr babalarımızın yüz seneyi mütecâviz yerlesdikleri bu yerlerde birkaç kemikden, bir-iki harâbeden başka bir şey kalmaması bütün bu kanların milletin kalbinde değil, en âdî bir kâğıd üzerinde bile bir eser bırakmaması, bütün bu felâketlerin hiç bir intibâh hâsil etmemesi esbâbını hazîn hazîn düşündüm. Gûyâ ki o kemikler birleşmiş, her kayanın dibinden bir şahîd yükselmış, kanlı kefenleri, mu'azzam tuğlu vakûrâne başlarıyla o muhterem babalarımız karşıma dikilmiş. Onlar da benim ile beraber artık düşünmek zamanı gelmiş ve hattâ geçmeye başlaşmış olan bu esbâb-ı inkîrâzî düşünüyorlardı. Yerden bir kemik aldım. Mâzîmizi ve dikkatsizliğin devâmi hâlinde âkibe-timizi gösteren o mukaddes kemik parçasını kemâl-i ihti-râmla bir kâğıda sararak cebime koydum. Hâlâ düşünüyordum; bu kavî milletin niçin bu derece münkarız olduğunu bulmak isteyordum. Artık rûhumdan kopup gelen bir sadâ bana bu felâketlerin esbâb-ı hakîkiyesini bir-iki kelime ile söylüyordu:

Yukarıdan ahlâksızlık, aşağıdan cehâlet!

Târih, o âyîne-i hayat-ı milî bize yukarıda milletin başında bulunanların ahlâksızlıklarını ne kadar acı bir sûretde tasvîr eder. Fakat bu ahlâksızlığın müvellidi nedir? Onu da biraz düşünürsek bütün felâketlerin esbâb-ı hakîkiyesini cehâletde buluruz. Gözü açık, fikri münevver bir millet kendisini uçuruma sevkeden büyüklerin kafasını daha evvel ezer. Binâ'en-aleyh iş milletin gözünü açmakda, ona insânlığın ma'nâ-yı hakîkîsini anlatmakdadır. Bir kere millet insânlığın ma'nâ-yı hakîkîsini anladı mı, artık onun başında cânâvârlar duramaz. İşte bunun içindir ki, târih bize her zaman bu hakîkati pek sarîh söyley, pek kanlı misâllerle teşrif eyler: İnsânca yaşamak istereniz ma'nâ-yı insânîyeti anlayacak derecede tâhsîl-i ilme çalışınız. Aks-i hâldeecdâdimizin uğradığı felâketlere uğramak mukarrerdir.

Emîn olalim ki, ne Meclis-i Meb'ûsân, ne Hürriyet Ordu-su, ne genç zâbitânın efkâr-ı ahrârânesi hiç bir şey bizim is-tikbâlimizi ciddî bir sûretde te'mîn edermez. Târih bize göste-riyor ki, bu gibi cüz'ler muvakkatdır. Asıl pâyidâr olan açil-mış, insânlığın ma'nâsını anlamış olan efkâr-ı umûmiyyedir. O efkâr-ı umûmiyenin temeli ise ma'ârifdir. Bize insânlığı, vatanperverliği öğredecek târihin acı tatlı hakikatleriyle bizi dâimâ doğru yola sevkedecek olan hakiki bir ma'ârifdir.

Ya acaba biz bu hakikat-i mahzâ karşısında şu bir se-nelik hürriyet esnâsında ma'ârif için ne yapdık? Hiç! Mehd-i Hürriyyet denilen Selânik'de bile bir dârûlmu'allimîn yok. Köylerin yüzde ellisinde mekteb yok. Mekteblerin yüzde sekseninde mu'allim yok. İbtidâ'î kırâ'at kitâblarından en mühüm âsâra kadar hiç birinde Osmanlılık ve insânlığı öğre-decek bir satır yok. Bu hâl böyle devâm ederse emîn olalim ki ne ordular, ne zırhlilar, ne şimdüferler hiç bir şey istik-bâlimizi te'mîn edemez. Orduların inzibâti bozulur, zırhlilar çürür, câhil milletin parası çabuk tükenir. Ma'ârif ise bütün bunları tedârik ve takviye edecek bitmez tükenmez bir ha-zinedir. İşte bunun için derim ki; kemiklerimiz üzerinde bir haç dikildiğini istemezsek dedikoduları, ihtirâsât-ı şâhsiyeyi bırakarak milletin ma'ârifine bakalım. Sancak merkezlerine kadar dârûlmu'allimînler, her köyde mektepler açalım, tarz-ı tedrisi İslâh edelim. Bir tarafdan Avrupalıları diğer cihetden târihimizi başdan aşağı tedârik ederek mâzîden millete ders-ler verelim. Bunun içinecdâdimiz cevelân etdiği yerlere a-damlar gönderelim, tedâkît yapalım; harâbelerin taşlarından,ecdâdimizin kemiklerinden birçok hakikatleri meydâna çıkaralım. Bütün bu hakâyuki enzâr-ı ümmete saçalım. Bir kere bu esâs dâhilinde çalışmak te'essüs ederse Osmanlılık pâyidâr olur, [409] eski şan ve azametini bulur. Aksi hâlde mâzînin cehâlet ve ahlâksızlığı devâm ederse hürriyete, ordulara, donanmalara rağmen mahvîn mukarrer olduğuna emîn olmalıdır. "Tanîn"

Vicdâni

* * *

İSMÂİL GASPIRİNSKİ BEY HAZRETLERİ'NE

Şark'ın en hâkim noktası olmak i'tibâriyle mâddeten ve makarr-ı celîl-i Hilâfet bulunması hasebiyle de ma'nen hâ-iz-i ehemmiyyet olan İstanbul'un takriben üç yüz seneden beri ale't-tedâric geçirdiği edvâr-ı inhitâtiyye bir yandan biz Osmanlıların nice felâketlerine sebeb olduğunu ve bir yan-dan da makarr-ı Hilâfet'in şu hayatı-âtilânesi bütün âlem-i İslâm üzerine sû-i te'sîr hâsil eylediğini bize târih an'ane-siyle gösterdiği ve hele şu son otuz seneden beri tefrika ve fesâd-ı ahlâk gibi en büyük felâketin kurbâni edilmekliğimiz mukarrer olduğu cihetle bu iki belânin seyr-i muharribine sed çeken sene-i devriyyesini idrâkle mübâhî olduğumuz in-kilâb-ı mes'ûdu ben iki i'tibârla tebcîl eylerim:

Evveldkisi âlem-i medeniyyet Şark'da kavî ve ciddî bir hükümet bulacağı için siyâsetini herkesin görüp anlayabi-leceği bir esâsa binâ edecek, ikincisi makarr-ı celîl-i hilâfet, makarr-ı celîl-i hilâfet olacak...

Oh! Şükür yâ Rabbî!... Artık zulümât-ı cehl ü fesâd içinde geçen mâzî her fenâliğıyla yıkıldı gitdi... Şimdi mâhir, sâlih eller iki binâ-yi metin kuruyor: Hükümet-i Osmaniyye kendi kendisine ve cihâna karşı olan hukûk u vezâ'ifini tanı-yacak ve tanıdacak... Hilâfet-i mukaddese-i İslâmiyye, büt-tün âlem-i İslâm'a karşı vâcibât-ı dîniyyesini îfâ edecek... Hâzâ min-fazli Rabbî!

Hükümet-i sâbika-i zâlimenin hâkimiyet-i millîyye ve meşrûtiyet-i idâre esâslarını kabûle mecbûr edildiğini ilk işit-diğim zaman sevinip çırpnmış idim; dünyâlar benim olmuş idi. Meşrûtiyet-i idârenin ne kadar ağır ve mes'ûliyetli olduğunu vehleton hâtbloramak istemedim. Şimdi gün geçikçe noksânlar kendi kendine meydâna çıkıyor ve telâfsine el-bette çalışılıyor. Şekl-i idâremizin muhtâci olduğu âletler, kânûnlar ikmâl olunup muktedir ellere tevdî olundumuydu vazife yalnız tatbîkdan, tedvîrden ibâret olacak ve millet-i mu'azzama-i Osmaniyye bütün mevcûdiyet-i siyâsiyyeyle o zaman lâyik olduğu mevkî'-i şerefi işgâl edecek... Oh! Ne kadar mes'ûd bir âtfî, ne kadar tabî'î bir tarîk-î necât... Rab-bim an-kârib cümleme idrâkini nasîb ü müyesser eyleye...

Bu yola tekâmûl yolu derler. Bunun istihsâli için erbâb-ı hamîyyet ü gayret neler çekmediler! Hamden lillâh cehl ü fesâda galebe edebildiler. Fakat bu gâlibiyetden bikhakkın istifâde için daha pek çok, pek çok çalışmaya, mektebler, medreseler, şirketler, dârüssâinâ'alar ve pekçok şeyler vücu-да getirmeye muhtâcız, mecbûruz. Teşebbüs devr-i ibtidâ'î-sini henüz geçiremedi. Teşebbüsün devr-i ibtidâ'îsinin safâ-hât-ı ibtidâ'iyyesi adem-i i'timâd ve tereddüd olurmuş... Yavaş yavaş teşebbüs-i hakîkî alâ'imi görülür, tedâfîen kuv-vetleşir, ibtidâ'î esâslar kurulur. Bir mahlûk-ı müteneffis gibi büyür, yaşar, yaşar... Nev'-i beşer üzerine bu te'sîri yapan hep tekâmûl kânûnudur. Nitekim devâ'ir-i merkeziyyede en evvel, en noksân olan şeylerin veyahûd en noksân zannolu-nan şeylerin ikmâline doğru bir teşebbüs uyandı; her nezâ-ret kendisine lâzım olan âletleri, kânûnları istihzâra başladı. Fakat pek mahdûd, pek ibtidâ'î... Elbette gelecek sene da-ha metin, daha ciddî olacak. Böyle böyle meydana gelecek¹ (الانتظار أشد من النّار) imiş... Zarar yok; "Sabrın meyvesi tatlıdır." derler. Biz sabrederiz, bekleriz...

Ya bazı nezâretler, dâireler var ki, biz ümmet onlardan pek çok şeyler beklediğimiz hâlde henüz alâmet-i teşebbüs olacak bir şey göremedik, işidemedik. Mahzûn, nevmîd de-giliz; çünkü mutlakâ âtfî bizimdir, çünkü mutlakâ kânûn-ı tekâmûl, kânûn-ı istifâ hükmünü icrâ edecekdir. Fakat be-şeriyet bu ya, lüzûmından fazla tereddüd ve teşebbüsüzlük kelâl veriyor. Devâ'yi âcil -hîn-i hâcetde- mahz-ı hayâtdır. İmsâk ü te'hîrinde netâyic-i ma'küse me'mûldür...

Meselâ Harbiye, Mâliye, Dâhiliye, Adliye nezâretleri az çok teşebbüs alâ'imi gösterdiler. Fakat Meşihat-i Celîle-i İslâmiyye'ce ittihâz buyurulan teşebbüslerden bîhaberiz. Sâir nezâretler yalnız ümmet-i Osmaniyye karşı mes'ûldür; Me-şihat-i Celîle-i İslâmiyye bütün âlem-i İslâma karşı mes'ûl-

¹ "Beklemek ateşten daha yakıcıdır, zordur." anlamındadır.

dür. Aman yâ Rabbî; bu ne büyük mes'ûliyet, ne mukaddes vazîfedor...

Aczim, bidâ'asızlığım bu büyük mes'ele-i ictimâ'iyyeye karışmama kat'iyen mâni'dir. Garazım ulemâ-yı kirâmin, alâkadârânın nazarı dikkatini celbetmekdir. Halîfemin, emîrûlmü'minînin mesâ'il-i İslâmiyyeye müte'allik vezâ'ifini Meşîhat-i Celîle-i İslâmiyye der'uhde etmiş, o mes'ûldür.

Küre-i Arz üzerindeki yüzlerce milyonu mütecâvîz İslâmın terbiye-i fikriyesi, tekemmlâtı ictimâ'iyyesi, ahvâl-i rûhiyyesi hakkında ma'lûmâtı mutlakası olmak, bu heye'âtı ictimâ'iyye-i İslâmiyyenin neşvü nemâsına istifâ ve tekâmül-i tabî'isine hâdim esbâbı ihzâr u tevzî' eylemek terbiye-i ibtidâ'iyye-i İslâmiyyenin siyâk-vâhidde olmasına nezâret eylemek, bu müteferrik ve mütebâ'id heye'âtı ictimâ'iyye-i İslâmiyye içinde meselâ cehl ile menkûb olanları varsa izâle-i cehli, nifâk, fesâd, dalâl ve emsâli menhiyâtlâ ma'lûlleri varsa İslâhi esbâbını ittihâz etmek, muhîtinin te'sîr-i muzlimîyle kararmaya başlayan muvahhid kalbler varsa onları tenvîr, îkâz eylemek Meşîhat-i Celîle-i İslâmiyye'nin en büyük bir vazîfesi değil midir?

Bu maksada vüsûl için bir seneden beri nelere teşebbüb buyuruldu? Şimdiye kadar kaç medrese İslâh, kaç mekteb kûşâd buyuruldu? Bu su'âli Küre-i Arz'daki herhangi bir müslüman olursa olsun Meşîhat-i Celîle-i İslâmiyye'ye îradına mâlik değil midir? Meselâ Çin'deki bir müslim, diğer mahallerdeki dindâşlarının vaz'iyet-i ictimâ'iyyesini öğrenmek [410] istese nereden ve nasıl öğrenecek? Buna dâir Dârûlhilâfeti'l-Aliye'de kaç mücâlle, kaç risâle neşrolundu ve kaç dille yazıldı, anlatıldı?...

Biz bu ihtiyyâcâtı rûhiyyemizi, devr-i meş'ûm-i münâdireerde âsâr-i ecnebiyeye mûrâca't at ede ede ve bin galat içinde -mu'âdele hallede gibî- bir hakikat istinbâtrına uğraşır ve maksûda ya vâsil olabilir ya olamazdı... Yine mi böyle olacak? Yoksa bu mes'ele-i ictimâ'iyye-i İslâmiyye için de bir Fransız, bir İngiliz yâhud bir Rus muharirinin himmet ühamiyetine mi intizâr edelim... Emîn olunuz karîb'l-vukû'dur ulemâ-yı kirâm bu noksânu ikmâl eylemezse bir Fransız, bir İngiliz yâhud bir Rus fâzili, âlimi bunu îfâ edecekdir.

Teşebbüsun böyle fûr'âtnı da elbette Meşîhat-i Celîle-i İslâmiyye'den bekleyeceğidir. Bundan doğrudan doğruya ulemâ-yı kirâm da mes'ûldür. Ale'l-itlâk erbâbı kalemlerinde mes'ûldür. Dârûlhilâfeti'l-Aliye asırlardan beri makarrı celîl-i Hilâfet iken henüz mufassal bir târîh-i İslâmımız yok. Mufassal bir İslâm coğrafyası, bir İslâm haritası yok. Âlem-i İslâmın meselâ şu içinde bulunduğuımız onuçuncu asır-ı hicrî-i şemsîdeki vaz'iyâtı ictimâ'iyye, ahvâl-i rûhiyye, terbiye-i ahlâkiyye ve sâiresine dâir bir eser-i ilmî ve ictimâ'i külâlien mefkûd... En büyük âlimimize sorulsa meselâ Afrika Kitâsi'ndaki ahvâl-i İslâm'dan bize izâhât i'tâsından âciz olduğu görülür. Afrika'nın etrâfiyla tâ Amerika'ya kadar uzanıp gidenadalardaki müslümanlardan, müslümanların bugünkü ahvâl-i ictimâ'iyyesile geçen asırkı vaz'iyâtı siyâsiyyesinden acaba binde, yüzbinde kaçımız habîriz?.. Komor Hâkimi Seyyid Ali'nin geçen sene muhâkemesini ecnebî gazetelerinde görmüşdüm. Acaba neye müncер oldu?..

Bu ma'rûzâtım siyâsî maksada müstenid değildir. Ben fikrimi sîrf ilmî yürütütmek istiyorum. İstiyorum fakat noksan kâliyor. Aczimi tekrâr ederim ve biz müslümanların -mîle-i sâirenen olduğu gibi- ahvâl-i ictimâ'iyyesi kat'iyen tahtı inzibâta alınmasını ulemâ-yı kirâmdan ve Bâb-ı Celîl-i Meşîhat'den istid'â ve taleb ederim.

Meselâ Hind'de, Afrika'da Ramazan, bayrâm nasıl oluyor, bu dînî günlerimiz oralarca nasıl geçiriliyor, oraldaki nîsvân-ı İslâm ile bizimkiler arasında âdeten ne fark var?..

Afrika'da birçok murâbitlardan bahsolanuyor. Onların terbiye-i fikriyesi, kıymet-i maddiyyesi nedir? Müslümanların en müterakkisi neredekilerdir? En müte'ahhiri hangisidir?

Endülüs tesmiye olunan İspanya'da İslâmların kat'iyen münkarız olduğunu söylüyorlar. Bazı erbâbı merâk oralarında henüz pek çok müslüman, ispanyollaşmış müslüman olduğunu söylüyorlar. Aslı var mı yok mu; kimden sorup anlayalım?

Bazi protestan ve katolik misyonerler Afrika içeriye Asya, Amerika ve Afrika Kitâ'ları arasındaki adalarla İslâm kuyâfetîyle giderek ve kabâ'il-i İslâmiyye arasında yerleşerek ta'lîm ve tedrîs-i din bahânesiyle ve onların safvet-i ahlâkiyyesinden istifâde ederek ve Kur'ân-ı Kerîm'de Hazret-i Meşîh aleyhisselâm hakkındaki tavâifâtı sübhâniyyeyi vesile ederek yavaş yavaş onları protestanlaşdırıldılar, katoliklesdirdikleri söyleyenler. Aslı var mı, yok mu? Çâre-i müdâfa'a nedir? Bu ma'rûzâtım coğrafyaya, târihe, seyâhate, siyâsete âid bir hikâyeye midir, yoksa sîrf bir mes'ele-i İslâmiyye, bir mes'ele-i ictimâ'iyye-i İslâmiyye midir?

Kont Henry isminde bir zât-fazilet-simâtin "İslâm" nâmındaki kitâbı mu'teberini geçenlerde okumuşdum. Tunus ve Cezâyir müslümanları hakkında bizim için fâ'ideli ve ibret-âmîz birçok izâhât, tafsîlât var. Bu kitâbı mu'teberin Arabca'ya dahi terceme olunduğunu söylüyorlar. Cezâyir'deki medreseler müfettiş-i umûmî ismi hâtitrimda kalma yan bir mösyönün "İslâmizm" nâmındaki kitâbını da okudum. Onda da öğrenecek, ibret alacak şeyler eksik değil. Ulemâ-yı kirâm hazerâtının nazarı dikkatini celbederim; bu ve emsâli kitâblardan ahvâl-i İslâm ve Avrupa'daki mevkî'i hakkında bir fîr-i umûmî edinilebilir ve ne yapılım lâzım ise teşebbüb buyurulur. Bu te'ahhur ve tereddüdden hem inde'n-nâs hem inda'llâh mes'ûl, ulemâ-yı kirâm hazerâtıdır.

Bu bir vazîfe-i ictimâ'iyye-i İslâmiyyedir ki, yalnız bir kişi bir şey yapamaz; bunu düşünücek bir hey'et-i ilmiyye olmalıdır. Geçen sene Mısır'da bir mü'temer-i İslâm akdolundugunu ve bu sene de Dârû'l-Hilâfeti'l-Aliye'de yâhud Mısır'da akdolunacağını söylüyorlar. Bu mes'eleleri, min-gayri haddin ve liyâkatın, mü'temerin nazarı dikkatine arzeyleyelim.

Meselâ Hind'den, Türkistân'dan bir zât kalkıp Dârûlhilâfeti'l-Aliye'ye geldi; mûrâca't at edecek bir mahall-i mahsûs, görüşecek bir me'mûr-i mahsûs yok. Böyle mi olmaliydi? Bâb-ı Celîl-i Meşîhat'de umûr-i hâriciyye-i İslâmiyye ile tevaggul edecek bir dâire-i mahsûsaya şiddet-i ihtiyâ-

cırmızı olduğu i'tikâdındayım. Sırf umûr-ı dîniyye ve terbiye-i İslâmîyyeye nezâret etmek üzere bütün bilâd-ı İslâmîyyede Bâb-ı Celîl-i Meşîhat'ın bir me'mûr-ı mahsûsu olmalıdır.

Râbitâ-i dîniyyemizi temmiye ve i'lâ için vesâ'it-i madâniyye te'sisi şer'an, aklen borcumuzdur. Acaba böyle bir teşebbüs var mı, olacak mı?

Afrika'da birçok bilâd-ı İslâmîyye vardır ki, matbû' bir elifbâ risâlesi, eczâ'-i şerîfenin matbû' hiç bir nüshası henüz girmemişdir. Bu vazifeyi Meşîhat-i Celîle-i İslâmîyye mi düşünecek, yoksa misyonerlerin himmetine mi terkolunacak?..

Bilâd-ı İslâmîyyenin îcâb eden yerlerinde* –hic olmazsa şimdilik sekiz-on kadar– dârû'l-ulûm te'sis eylemek ihtiyâcât-ı asriyyemizle mütenâsib ulûm ve fûnûn, ulûm-ı dîniyye, ulûm-ı ictimâ'iyye tedris olunmak, elsine-i İslâmîyyede îcâb eden kitâblar yazılmak, lisân-ı Arab lisân-ı dînî, lisân-ı müşterek addolunmak, yani bu şeyler bir kâ'ideye, bir kânûna rabtedilmek –elhâsîl bütün lâkaydîmize rağmen el-minnetü lillâh istikbâli zâten parlak [411] olan dîn-i mübînimizin üç yüz milyon müntesibi esâs ü mebde' i'tibâriyle bir terbiye-de, bir hisde, bir seviye-i fikriyyede bulunmasına teşebbüs eylemek insâniyet nokta-i nazarından, din nokta-i nazarından lâzîm mi, değil mi? Lâzımsa bundan mes'ûl kimdir?

Nemiz eksik! Paramız mı? Zekât, evkâf... Bu hazâ'ini ulûm-ı ictimâ'iyye mütehassîslarından birine gösterip bugünkü vaz'iyetimizi hikâye eylesek neler demez?.. Lâ-havle ve lâ kuvvete... Demek ki, eksiklik teşebbüsumuzde, ilmimizde, âleme vukûfumuzda imiş...

Ey âlem-i İslâm! Ben aczimle anlıyorum ki, istikbâlin dîn-i tabî'isi "muvahhid"lidir; inkîşâfât-ı dimâgiyye, hissiyât-ı rûhiyye, kavâ'id-i fenniyye şeklinde ü kuvvetinde tecelli et-dikçe nev'-i beşer hakîkat-i İslâmîyyet'e doğru ilerlemiş oluyor...

Ey âlem-i İslâm! Sen de bir aksü'l-amel yap; üçüz senelik hâb-ı gaflet elverir! Sana doğru gelen istikbâli istikbâl için sen de vazifeni yap!.. Biz de Dîn-i İslâm'ın yalnız ismen değil, fikren, rûhen hakîki evlâdları, Dîn-i İslâm'a lâyîk heye'ât-ı ictimâ'iyye efrâdı olmağa iftihâr edelim.

Kurûn-ı Vustâ'da İslâmîyet aleyhinde neler yazılmadı, neler söylenenmedi! Dimâğ-ı beşer, kemâlâtâ doğru su'ûd et-dikçe o hücûmlar da tehaffûf etdi ve läyenkatı' ediyor. Fakat bu, biz müslümanların iştîgâlât-ı dimâgiyyesi neticesi değil, kânûn-ı tekâmülün, istiknâh-ı hakîkat meyl-i tabî'isinin îcâbâtıdır... Bârî müslümanlığın ulviyetini, müslümanların atâlet ü meskeneti inhisâfa uğratıyor deditmeyelim. Şeyhü'l-Galâyînî Efendi hazretlerinin *ed-Dînü'l-İslâmî ve el-Lord Cromer* nâm müdâfa'a anâmesinde Lord Cromer'e serdetdiği hakâyık dâiresinde müslüman, fi'ilen müslüman ola-lım.

Çâresi zannederim ki, ancak medreselerimizin İslâhî, dârû'l-ulûmlar küşâdî, âlem-i İslâma rûh-i intibâh telkini ve müftûlîk, kâdîlik, imâmlîk, hatîblik, vâ'izlik, mu'allimlik, müderrislik ve emsâli gibi yâ bizzât yâ bi't-tebe'îyye dîne te'-

alluku olan vezâ'ifin mutlakâ bu dârû'l-ulûmlardan ve böyle medreselerden me'zûn ulemâya tahsîsi ve her başı sarıklının âlim tanınması zamanına nihâyet verildiğinin bilinmesi ile kâbîldir. Ve bu teşebbüs, bu mes'ele yalnız Osmanlı müslümanları değil, bütün âlem-i İslâm nazar-ı dikkate alınarak düşünülecek, halolunacak bir mes'ele-i hayatıyye, bir mes'ele-i dîniyyedir.

Ah ne olurdu ulemâ-yi kirâmdan birkaçı bir yere gelip de meselâ "Onuncu Asr-ı Hicrî-i Şemsîde Âlem-i İslâm" veyahûd meselâ "Asr-ı Hâzır Müslümanları ve Terbiye-i Fikriyye ve İctimâ'iyyeleri" yâhud ve sâdece "Âlem-i İslâm" nâmiyla fennî, ictimâ'i, târihî bir eser vücûda getirse ve her lisâna tercüme eyleseler, cihâna dağıtsalar, birbirimizden habîr olsak... Fakat o sûretle ki, Şark ve Garb'daki, cihânın her tarafındaki müslümanların köylerine, kulu'belerine varincaya kadar bütün serâ'ir-i rûhiyyesini, hayatı siyâsî, hayatı iktisâdisini, hukûk-ı tabî'iyyesinin hangilerinden mahrûm, hangilerine mâlik olduğunu, hissiyât-ı dîniyyesini, câmi'lerini, mekteblerini öğrenebilelim... Sonra galatâtını İslâh, nevâkisini ikmâl çarelerini düşünelim... düşünelim... Meşîhat-i Celîle-i İslâmîyye'nin, Evkâf Nezâreti'nin, Dârülhilâfeti'l-Aliye ulemâ-yi kirâminin, mü'temer-i celîl-i İslâm'ın bittabi' daha ihâtalı, daha esâslı düşündüğü, düşüneceği bu mes'eleyi bu kadarla keserek netâyic-i fi'liyyesine intizâr ederim ve muvaffakiyetini Tanrı'dan dilerim.

Beyrût

M. Ali Münîr

* * *

DEBRE KONGRESİ'NDEN BİR YAPRAK

—mâba'd-

Geçen nûshada Hâfız Ali Efendi'nin İslâhî medârisâ hak-kindaki mütâla'ât-ı muhîkkânesi yazılmışdı. Bir def'a medreselerin keyfiyyet-i İslâhî âlem-i İslâmîyyet ve insâniyyet nokta-i nazarında ne derece vâcibü'l-icrâ bir emr-i mühimm-i dînî olduğu bir-iki misâl ile tavzîh ve isbât olunacaktır. Hükûmet-i mu'azzama-i Osmaniyyemiz muhtelifü'l-ec-nâs ve'l-mezâhib anâsından teşekkül etmiş ise de hükûmet-i müşârun-ilehâhîn bâni-i mu'azzamı Osman Gâzî gibi bir muvahhid-i takvâ-şî'âr olmasından hükûmet de bittabi' o nâm-ı nâmîye izâfeten "Osmaniye" ve müntesib olduğu dîn-i âlîye nisbeten dahi "İslâmîye"dir.

Bir hükûmetin umûr-ı mezhebiyyesi ise ulemâ ve felâsi-fe-i rûhâniyyesinin tekâmül-i feyz ü ırfâni ve böyle sâhib-i kemâlât olan ulemânnın idrâki de menşî-i füyûzât ve medenîyyât olan medârisin bir ân evvel tekemmülye olabilecegi ve berhayât olan bir insân-ı kâmilin gerek umûr-ı dünyeviyeye gerek umûr-ı dîniyyesinde kâmbîn ü mes'ûd olabilecek bir hâl ile yaşayabilmesi için her iki husûsda behremend-i feyz ü me'âlî olması îcâb edecegi şübheleridir.

Herhangi ciheti noksân ise sa'âdet-i hâl ile imrâr-ı hayatı edemeceğinden ebediyyü'd-dehr bir azâb-ı vicdânî, bir iz-tirâb-ı ma'nevî içinde üzülp kalacağı tabî'îdir.

* Meselâ Hind, Çin, Anadolu, Rumeli, Afrika, Türkistân ve sâir mâhallerde.

Her iki cihetini bir sûret-i mütekâmilede câmi' olan bir vücûd-i kıymetdâr teşebbüüs edeceğî her kâra bir inşirâh-tâm ile hüsün-i netîce vererek ömrü oldukça bahtiyâr yaşıar.

Dârûlfünûn mesâbesinde bulundukça o gibi medârisden neş'et etmiş olan eslâf-vüzerâ ve ümerâ ile –havârik-i âdât-dan olarak bir-ikisi istisnâ edilince– büsbütün ümmî veya hûd fazl ü kemâli mahdûd olanların tedvîr-i umûr-i hükûmet husûsundaki farkları dahi elbet sahâ'if-i tevârîhde ke-mâl-i vezûhla görülmekdedir.

Biri Ahmed diğeri Dâvud gibi her ikisi Arnavud fakat biri fâzıl, diğeri câhil iki sadr-i a'zam beyindeki farkı azîmî icrâ'ât cihetile birincisinin fütûhâtı nâdiresi, ikincisinin ir-tikâbâtı rezîlesi enzâr-i mukâyeseye alınacak olur ise, biri melek sîretinde bir fâzıl, bir [412] muttakî, diğeri şeytan tîyettinde bir câhil, bir şakî olduğu görülür.

İste nûsha-i sâbıkada ber-tâfsîl arzolunan usûl ile medâris-i leyliyyede ta'kîb-i tedârisât olunacak olur ise yetişcek fuzulâ-yı ümmet hem dîni hem dünyayı lâyıkıyla anlamış olacaklarından hükûmet-i müfahhame-i Osmaniyyemiz – avn-i Celîl-i Bârî ile– az sene zarfında Fâtihlerin, Süleymanlıların devre-i şevket ü debdebesini andıracak bir mertebe-i şükkûh ü ihtişâma îsâl eyleyecekdir.

Bir koca memlekete, bir vilâyete, bir arsaya hattâ bir karış toprağa veyahûd bir avuç toza cândan muhabbet, bir düşkünlükibrâzındaki hikmet o toprağın hadd-i zâtındaki kadr ü kıymetinden değil, din ü îmân gibi bir cevhâre-i ulviye-i ma'nevîyenin o toprağın te'mîn-i selâmeti sâyesinde ancak muhâfaza edilebileceği içindir.

Yoksa bir insânda hadd-i zâtında dîn ü îmân, nâmûs ü haysiyet olmadıkdan sonra herhangi toprakda olur ise olsun, nezdinde umûm edyân ü mezâhib müsâvî olmasına binâ'en o toprakda yaşaması da müsâvîdir.

Hissiyâtı fitriyye-i beşerîyyenin en büyüğü olan vatan muhabbeti, nâmûs ve din muhâfazasını kâfil ve bu emr-i muhâfaza ise mükemmel medreselerin vücûduyla ancak hâsil olabileceğinden her vilâyetde birer mükemmel medrese ihdâs ü teşkiliyle evlâd-i vatan böyle birer dârûlfeyz-i İslâm-da tedâris ü terbiye etdirildiği takdîrde dînimiz şevâ'ib-i zelegen masûn kalacağı gibi dünyâmız da bundan sonra ma-mûr olacagina kat'iyen şübbe kalmaz.

Aksi hâlde daha çok sene sürmez (el-iyâzü billâh) medreselerin ekseri tabî'atiyle mâ'il-i indîrâs olmağla hükûmet-i İslâmiyyenin en büyüğü ve bütün âlem-i İslâmiyyetin merkez-i istinâdi olan Hükûmet-i Aliyye-i Osmaniyye de başka bir renge gireceği zarûridir. Fuzulâ-yı benâmdan Manastır Müftûsi Recep Efendi kongrede dediği gibi kîsm-i a'zamı dûrûst okumakdan bîbehre olan köy mu'allimlerinden tederûs ile mekâtib-i idâdiyyeye giden ve orada felsefe-i dîniyye göremeyen zavallı çocuklar ne derece esefnâk bir hâlde bulunacaklarına te'essûf etmemek elden gelmez.

Fakat ber-minvâl-i ma'rûz her vilâyetde, olamadığı takdîrde kurb ü civâriyeti hasebiyle merkez addolunabilmesi kâbil olan vilâyâtda bir ân evvel kûşâdi âlem-i İslâmiyyet için farz-i ayn mesâbesinde olan leyli medreselerde ulûm-i dîniye, felsefe-i İslâmiyye, fûnûn-i mütenevî'a-i hâzira bir

tarz-ı mükemmelde tedâris olunup da bu gibi medârisden neş'et edecek efendiler umûr-i hükûmetde istihdâma başlanırsa bilcümle ulûm u fûnûna âşinâ olan ve sinn-i sabâvet-den ikmâl-i tahsîle kadar âyîn-i İslâm üzerine ta'lîm ve terbiye görmüş bulunan bu gibi zevâtin icrâ'âti da o derece mu-kârin-i adl ü hak olacağı ve hükûmet-i Osmaniyyemizin o nisbetde terakkîye bir istîdâd-i seri' göstereceği bir emr-i gayr-i münkerdir.

"Geri mûlk din ile değil, ancak adl ile bekâ bulur." ise de terbiye-i dîniyyesi mükemmel olan ve kalb ü fikrini mehâfetullâhın ihâta etdiği bir zât ile terbiye-i dîniyyesi nâkis olan zât- diğerin icrâ'âti arasındaki tefâvütün dahi ne derece azîm olacağı âzâde-i beyândır.

Ma'amâfih lâyîkiyla terbiye görmüş bir vücûddan vatanı tehlikeye ilkâ edecek hatî'âtın zuhûru pek de o kadar kolay tasavvur olunamaz. Noksân terbiye her hâlde ümmü'r-rezâ'ildir. Tehzîb-i ahlâk, tenvîr-i effâr, tasfiye-i kulûb, tashîh-i akîde gibi mezâyâ-yı ulviyye-i beşerîyyeyi bi-hakkın zihinlerinde yerlesdiren evlâd-i vatan vatanın kudsîyetini, meşrûtiyetin ulviyetini dîgerinden daha ziyâde takdîr eyler. Hey'-et-i mu'azzeze-i ilmiyyenin cümle-i âsâr-i delâlet ü tavassutyla kûşâd olunacak o gibi medâris-i âliyyede ahlâk-i fâzila ashâbından muktedir müderris efendilerin ta'yîniyle terbiye-i umûmiyye-i İslâmiyyenin bir seviyede neşî ü ta'mîni husûsunda ibzâl-i mesâ'î buyurulursa –inşâ'allâhurrahmân-şârika-i İslâm az zaman içinde şâ'sha'a-endâz-i müfârik-i e-nâm olur ümîd-i kavisindeyim. Muvaffakîyet Hakk'dandır.

İlhâmî

* * *

Mübâhesât:

RESM-İ MUSHAF

Sirâtimüstakîm'in kırkaltıncı nûshası'nda Kazanlı Molla Mahmûd Sâdîk tarafından gönderilen "Hatt-ı Mushaf" serlevhali bend-i mahsûsda Kazan'da bir hey'et-i ulemâ teşekkûl edip mesâhîf-i şerîfenin resm ü hatları husûsunda icmâ'-ı sahâbe ile Osmân-ı Zînnûreyn hazretlerinin yazdığı mushafların resmine ittibâ'ın vûcûb ve adem-i vûcûbunu mülâhaza ve mesâhîf-i mevcûdenin mesâhîf-i Osmâniyyeye muhâlif yerlerini teftîş etdiler. Bura ulemâsına ekseriyet-i ârâ ile hak tezâhür etmiş ise de bu bâbda merkez-i Hilâfet'de bulunan ulemâ-yı kirâmin mülâhazâti neden ibâret olduğu talâkat-i lisân ve selâset-i beyân ile istifâr u istîzâh olunuyor.

Cidden Kazan'da bulunan din karâsındaımızın böyle bir mes'ele-i mühimmeyi tezekkûr ve âlem-i İslâmiyet'i haberdâr etdiklerinden dolayı salâbet-i dîniyyelerini takdîr ve umûm Osmanlı İslâmları nâmına zevât-ı mûmâ-ileyhime teşekkûrler ederiz ve aktâr-ı Arz'dan bulunan bütün ehl-i İslâm'ın her bir emr-i hayrda ittihâd ü ittifâka muvaffak olmalarını Cenâb-ı Vâhibü'l-atâyâ'dan kemâl-i huzû' ve nihâyet-i huşû' ile an-samîmî'l-kalb recâ ve niyâz eyleriz.

Âcızleri ilimde sermâye-i kalile ashâbından isem de gayret-i fitriyyem bu mes'eleye de bazı mütâla'ât beyânına sev-

ketdiğinden bu husûsda noksânımı i'tirâf ve aczimi ikrâr ederek esbâb ü müsebbebâtı halkeden Allâhu Te'âlâ'ya istinâden ulemâ-yı a'lâm ve eslâf-ı zevî'l-ihtirâm kelâmlarından fehm ü istîhrâc edebildiğim netice-i tetebbu'âtimi kurrâ ve ulemâ ve fukahâmîz enzâr-ı dekâyîk-cûyâne ve ârâ-ı keşşâ-fânelere ehemmî'l-mühimmât olan bu mes'ele-i mu'dilenin [413] hall ü teşîhine mu'idd ü mümîdd olan mutâlâ'ât-bergüzîdelerini bî-dirîğ buyurarak efrâd-ı ahâliyi îkâz etmeleri terciyâtiyle arz u takdîm eylerim.

وَمَا كُنَّا لِتَهْبِطَى لَوْلَا أَنْ هَدَيْنَا اللَّهُ

* * *

İcmâ'-ı sahâbe ile terfib ü tersîm edilen mesâhif-i Osmâniyye resm ü hatlarından ekser-i cihâti kavâ'id-i Arabiyeye muvâfik bazı nukâti muhâlif geldiği e'imme ve kurrâ' taraflarından kütüb-i kirâ' etde beyân olunmuşdur.

Hutût-ı Osmâniyyeden kavâ'id-i Arabiyeye muhâlif ge-
len nukâtdan bazısının hükmü biz mu'âşir-i ahlâfa ma'lûm
ve bazısının ilmi bizden gâ'ib ü nihân olmuş bu mevâki' sa-
hâbe-i kirâm hazerâtından keyfe mâ-ittefak tersîm olunma-
yip belki nezd-i sâmîlerinde mütehakkik sırru hikmetden
ne'set etmişdir.

Şu hâlde mushaf-ı Osmanî hutûtundan usûl-i Arabiyeye muhâlif olan mevâzi'da kavâ'id-i Arabiyeye bakıl-
mayıp mushaf-ı Osmanî resm ü hattına ittibâ' vâcibdir.

Bâhusûs mütekaddimîn ve müte'ahhirînden çok zevât-ı kirâm ve ulemâ'-i a'lâm mushaf-ı Osmâni resm ü hattını be-
yân husûsunda te'lîfât-ı müstâkille ve âsâr-ı mu'tebere vü-
cûda getirmişlerdir. Ebû 'Amr ed-Dânî hazretleri bu mes'e-
le-i mühimmede bezl-i makderet eyleyen zevât-ı müşârun-
ileyhim cümlesiinden bir zât-ı celîlü'l-kadîrdir.

Ebu'l-Abbâs el-Merâkeşî hazretleri hatt-ı Osmâni'den ka-
vâ'id-i Arabiyeye muhâlif mevkî'lerini tevcîh hakkında *Un-
vânu'd-Delîl fî Rusûmi Hattî't-Tenzîl* nâmında bir kitâb te'lîf
ederek mushaf-ı Osmâni'de asl-ı hatt-ı Arabî hilâfina tersîm
edilen harflerin hatca ahvâli hemân ancak ma'ânî-i keli-
mâtının ahvâlinin ihtilâfi hasebiyle ihtilâf etdiğini bast u izâh
eylemiştir.

Ezcümle Sûre-i Şûrâ'da (وَيَنْجُخُ اللَّهُ الْأَبْلَانِ)² ve Sûre-i Alak'da (سَنْدُغُ الرَّبَّابِيَّةِ)³, Sûre-i İsrâ'da (وَيَنْدُغُ الْأَنْسَانِ)⁴, Sûre-i Kamer'de (يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعَ)⁵ kavl-i celîlleri kâ'ide-i Arabiyeyece yazılacak iken mushaf-ı Osmanîde evvelce işâret olunduğu vech üzere vâvları hazfın sırr u hikmeti fi'lin sür'at-i vukû'u ve fâ'il üzere sühûleti ve vücûdda fi'l ile müte'essir ve münfa'il olan şey'in şiddet-i kabûlü üzere tenbîh olunduğunu beyân u tafsîl eylemiştir.

Şu hâlde bütün ulemâ-i a'lâmin resm ü hatt-ı Osmâni'ye ihtiyâmlarından mehmâ-emken mushaflarımız hattını

mesâhif-i Osmâniyye resm ü hatlarına tevfik etmek vâcib veya sunnet-i meslûke olduğu müstebîn olmaktadır.

Husûsiyle mushaf-ı Osmâni resm ü hattına ittibâ'ın lü-
zûmuna E'imme-i Erbaa bil-ittifâk kâ'il olmuşlardır. Bu itti-
fâkı İmâm Suyûti İtkân kitabı ber-vech-i zîr fikarât ile ifâde ediyor: "Eşheb'den rivâyet: İmâm Mâlik'e "Nâsim ih-
dâs etdiği hecâ üzere Mushaf-ı Kur'an'ı yazmak câ'iz olur
mu?" diye su'âl olundukda İmâm Mâlik "Hayır, ancak as-
hâb tarafından karârgîr olan kitâbet-i ûlâ ve resm-i kadîm
üzere yazılmak gerekdir" diye cevâb vermiştir." Bu kavli Ebû Amr ed-Dânî hazretleri dahi *el-Mukni'* nâm kitâbında
rivâyet etdikden sonra ulemâ-i ümmetden (mütchidînden) bu kavle muhâlif bir kimse bulunmadığını da terdîf eyle-
mekdedir.

Yine Ebû Amr ed-Dânî hazretleri dahi *el-Mukni'* nâm
kitâbında "Aslen telâffuz olunmayıp resimde ziyyâde kilinan
(أولواً) (بَيْنَاهَا بِأَيْدِيهِ) (deki) (deki)vâv-ı ûlâ ve elîf-i ahîre keli-
mesinde yâ-i sâniye gibi mushaf-ı Osmanîde bulunan işbu
harfleri taqyîr ve hazf etmek câ'iz olur mu?" diye İmâm Mâ-
lik hazretlerinden vuku' bulan istifâsara cevâben müşârun-
ileyhim taqyîri kabûl etmeyerek mushaf-ı Osmanîdeki resm
ü hatt üzere ibkâsi lûzûmumu beyân eylediğini" zikreylemiş-
dir. İmâm Ahmed bin Hanbel dahi "İşbu harflerde veya
gayrilerinde mushaf-ı Osmanî resm ü hattına muhâlefetin
harâm olduğunu" tasîh ediyor.

Beyhaki *Şu'abü'l-İmân*'da "mushaf yazmak murâd e-
den kimsenin ashâb-ı kirâmin mesâhif-i Osmâniyyeyi yaz-
dıkları hecâ üzere mülâzemet ve mesâhif-i mezkûreye mu-
hâlefetden ihtirâz ile ashâbin yazdıklarından hiç bir şey teb-
dîl ü taqyîr etmemek lûzûmumu" ityâñ eylemekdedir. Zîrâ
müşârun-ileyhim hazerâtı bizden ilimce ekser ve kalb-i lisân-
ca asdak, emânetce a'zam idiler.

İmdi, biz nefsimizce onların hâşâ noksânlarını tedârik
etmiş gibi bir zan husûle getirmek lâyik değildir. "İntehâ ke-
lâmu, el-İtkân." Gerçi İmâm Suyûti ber-vech-i bâlâ kelâm-ı
meşrûhunda İmâm-ı A'zam Efendimiz ile İmâm Şâfiî haz-
retlerinden hatt-ı Osmanîye mütâbe'atîn vücûbu husûsunda
bir nakl-i sarîh beyân etmemiş ise de Ebû Amr ed-Dânî haz-
retlerinden naklen; "Bu husûsda İmâm Mâlik kavline ule-
mâ-yı ümmetden muhâlif bir kimse yokdur." demesi imâ-
meyn-i mezkûreyin de bu mes'elete İmâm Mâlik ile mü-
tefik bulunduklarına delâlet-i vâzîha ile delâlet etmekdedir.

Her ne kadar ulemâ'-i Şâfiî'ye müte'ahhirînden İzzedîn ibni Abdüsselâm; "Mushaf-ı Osmâni resm ü hattına ittibâ', ilim ter ü tâze iken sadr-ı evvelde idi. Şu zamanda mushafi istilâh-ı e'imme ile tekarrur eden mersûm-i evvel üzere yazmakda efrâd-ı ümmeti bazı mevâzi'da iltibâs ü taqîlit
mühlikeşine ilkâ hasyeti vardır. Bu mahzûrdan tehâşî için
mushafi resm-i kadîm üzere kitâbet câ'iz değildir." me'âlinde
bast-ı makâl etmiş ise de bu kelâmi itlâkî üzere kabûl
olunmayıp belki mersûm-i evvel tibkînca yazılan mesâhif-
den ehl-i zaman için te'allüm-i Kur'an bil-külliyye makdûr u
mümkin olmaz da resm-i kadîme mütâbe'at el-iyâzû billâh
indirâs-ı ilm mühlike-i azîmesine mefzâ olacak olur ise ol
vakit resm-i kadîmi terk, ziyâ'-ı ilm mazarratına nisbetle ma-

¹ A'râf, 7/43.

² Surâ, 42/24.

³ Alak, 96/18.

⁴ İsrâ, 17/11.

⁵ Kamer, 54/6.

zarrat-ı cüz'îye kalıp; "İki mefsede te'âruz etdikde ehaffini iristikâb ile a'zamının çâresine bakılır." ve; "Ezmânîn tegayyûrûyle ahkâmın tegayyürü inkâr olunamaz." [414] kâ'ide-i külliyye-i fikhiyelerine tevfikan Hazret-i Kur'ân resm-i kâdîm üzere yazılmayıp ehl-i zamanın vüs'ü tâkatleri nisbetinde kavâ'id-i Arabîyyeye muvâfîk resm-i cedîd üzere yazılımak vâcib olur. –mâba'di var-

Bolvadin

Müderris

Yûnus-zâde Ahmed Vehbi

* * *

MEVÂ'IZ

–mâba'd–

Nasıl ki hadîsde vârid olmuş. Nevevi'de mezkûrdur: ¹⁾ (بِإِنْ حَرَّمْتُ الظُّلْمَ عَلَى نَفْسِي وَجَعَلْتَهُ مُحْرِماً عَلَيْكُمْ إِلَّا فَلَا تَظَالُمُوا) (الخ)

Sahîh-i Müslim ehâdîsinden uzun bir hadîs-i şerîfdir. Hadîs-i kudsî: (يا عبادی) (Ey kullarım!) Bilin ki, hiçbir şey bana harâm değildir. Allahım ben. Rûbûbiyyet sâhibi. Lâkin zulmü kendime de harâm etmişim. Zulüm, gadr, kimseňin hakkını ibtâl yok mu, bunu kendime de tahârîm etdim. (وجعلته محرماً عليك) Sizin cümlenize de harâm kıldım. Ne insana, ne hayvâna, ne hârice, ne nefsinе hiç zulmetmeyeceksin. (إِلَّا فَلَا تَظَالُمُوا) Artık dikkat edin, iyi düşünün, ibret alın, birbirinize zulmetmeyin. (وما ربك بظلام) (للعبد)

Şimdi âyetin istisnâsında anlaşılır ki, ²⁾ (إِلَّا الَّذِينَ تَأْتُو مِنْ قَبْلِ) bu delâlet ediyor ki, yukarıki âyet ehl-i İslâm hakkındadır. Çünkü kâfirler, müşrikler ne zaman tevbekâr olalar, gerek ele geçidikden sonra, gerek ele geçmeden (من قبْلِ) onlar hakkında yürütmez. Kâfir hâl-i kürfründe her ne yapmışsa ondan mes'ül değildir. Dîn-i İslâm'a girdikden sonra ne hadde, ne şer'an bir mes'ûliyet terettüb etmez. ³⁾ (إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرُ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ) kadar hak varsa sâkit olur; gerek kul hakkı, gerek Allah hakkı. Ama bunun kaydı kuyûdu yok. Demek ki (من قبْلِ) tekayyûd etmiş. Anlaşılır ki, yukarıki âyet müslümanlar hakkındadır. Kendi müslüman, bununla beraber kuttâ'-ı tarîk olmuş, yâhud başka türlü sâ'i bi'l-fesâd olmuş. Onun için ele geçinceye kadar tevb ederse ne a'lâ; ama ele geçidikden sonra tevbekâr olursa ne hakkullâh sâkir olur, hakk-ı abd.

– "Ama ben tevbekâr oldum..."

Cidden eger oldunsa, âhiret azâbindan kurtulursun. Felâket geldi diye tevb ederse, ona tevb denmez. Gücü var iken, o günâhi yapmaya fırsat var iken terketmek... Tevb odur. Yoksa âciz kalır, dişleri kırılır, tırnakları söküür: "Bir sey yapmayacağım" der. Zâten yapamazsin. Kudreti, gücü yeterken Allah korkusundan tevb ederse tevb odur. Lâkin böyle de tevb ederse yalnız hakkullâh sâkit olur, kul hakkı

sâkit olmaz. Ne kadar gasbetmişse verecek. Sâhibleri bellî ise verilecek. Değil ise beytûlmâle koyacak. Belli ki gasbetmiş, çalmış, rüşvet almış, dolandırmış. O kadar servet nasıl olur? Ma'âşı toplansa, hiç bir yere sarfedilmemiş farzolunsa ancak mevcûdun nisfi tutar. Belli oluyor ki, ötekini berikini sarmış, beyt-i emvâle el uzatmış. Büyük imtiyâzlar verilir; şimdüfer imtiyâzi, ma'den imtiyâzi. Binlerle liralara oynar içinde. Biliriz ne kadar para almiş. On sene evvel mîralay idi; sonra az müddet zarfında müşîr oldu. Ortalığı kesdi biçdi, bînihâye emvâle mâlik oldu.

Bu emvâl işte şer'an elinden alınır. Çünkü hâ'in oldu. Şer'an müsâdere vardır. Zâlimin malî elinden alınır. sâhibleri bellî olursa sâhiblerine verilir, bellî olmazsa beytûlmâle intikâl eder ki, menâfi-i âmmeye sarfolunacak demekdir.

Bu cihetle cezâ-yı dünyevîsini mutlakâ görür. Eğer evvelce tevb ederse âhiret azâbindan kurtulur. Bir de mutlakâ da'vâsını isbât etmelî. Ama Allah'ın hakkı tevâtüren bellidir. Öyle müfsid insanlar herkesce ma'lûmdur. Allah dünyâda cezâsını ta'yîn etmişdir.

Bir hadîs-i şerîfde ne buyurmuş Resûl-i Ekrem Efendimiz? "Beş kimse vardır ki, Allah bunlara gazab eylemişdir. (خمسة غضب الله عليهم وأماؤهم النار)

Anشاء (إنسان) kaydını da ilâve etmiştir. Allah gazab etmiş vehattâ dilerse dünyâda da azâbını yürütür. Bunların:

1- Birincisi (وزير) (امير) (أمير) (Bir kavmin emîri. Emîr ki, pâdişâh demek. Emîr-i belde değil. Bütün ümmetin emîri, hükümdâr. Öyle bir hükümdâr ki, kavmin hepsi ona itâ'at ederler. Vergi, asker verirler. Her türlü hükümkâr hükümdâriye ri'âyet ederler.) (ولا يعطي حقهم ولا يمنع الظلم عنهم) O ise, onların hakkını vermez, aslâ insâfla mu'âmele etmez. Üzerlerinden zulmü eksik etmez. Hem kendi zulmeder, hem zulmedenleri haber alındığça hiç kulak asmaz. İşte böyle bir emîr, bir sultân. Allah bu na gazab etmişdir. Öyle bir gazab ki, te'sîrini dünyâda da gösterir, âkibetini vahîm eder.

2- Bir kavmin reisi... Ki bu, ale'l-itlâk hâkimler demek: Bütün ümerâ-yı askeriye, her nevi' zâbitân, velev bir onbaşı olsun, sâîr nüfûz sâhibleri... Köy kahyâsına kadar şümûlü vardır. "Zâ'îm" reis demek. Bir onbaşından bile o askerleri soracak. O onbaşı on kişisinin za'îmidir, reisi dir.

Onlar o reis'in sözünü dinliyorlar. Öyle iken, o gene kavî ile [415] za'ifler beyni müsâvî tutmuyor, za'ifleri eziyor; kim dislidir, ona sükût ediyor. Lâkin düşkünlerere tehakküm eder, tecâvüz eder. (ولا يحكم بينهم بالعدل والسوية) Beynlerinde nasıl hükümeder? Şerî'atle, kânûnla hükmetmez. Keyfine göre hareket eder. Kime meyli varsa onu haklı çıkarır; kimden nefret ederse haksız çıkarır.

يَا ذَاوُد إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُمْ (Velev aleyhinde bulunsun hakli diyecəksin, haksızca haksız. Lâkin ya para ile, ya hâtr ile, yâhud gönlünde istikâmetden ayrılır, çevre mâ'il olur, yolsuz hü-

¹ Müslim, *Sahih*, Kitâbü'l-Bîr 15.

² Mâide, 5/34.

³ Enfâl, 8/38.

⁴ Sâd, 38/26.

kümler verirse, iyice bilsin ki, Allah buna gazab eder. Velev bir onbaşı olsun. Kumandası altında, idâresi tahtında olan kimselerin hakkını gözetecek, ötekinin berikinin sözüyle, iltîmâsiyla hak ve hakikatden udûl etmeyecek. Eğer böyle yapmazsa, bilsin ki, Allah ona gazab eder ve dünyâda da gazabını gösterir.

3- *ورجل لا يأمر أهله وأولاده بطاعة الله ولا يعلمهم أمور الدين ولا* (Ol kimseler ki, evlâd ü iyâline Allah'a itâ'atini emretmez, söylemez, ahkâm-ı dîniyyeyi öğretmez, umûr-ı dîniyyesini ta'lîm etmeye yanaşmaz. Kezâlik evlâd ü iyâlini nereden it'âm eder, düşünmez. Çok olsun da, isterse harâm olsun. Nereden olursa olsun helâl ve harâm farketmez. "Helâl ile geçindireceğim" demez. Ne aldığıni düşünür, ne sarfetdiğini. Gelsin, gitsin, para olsun da, ne sûretle olursa olsun. Üzerinde helâl, harâm yazmıyor ki. Böyle yanpanlar iyi bilsinler ki, Allah'ın gazabına uğrarlar.

4- *(ورجل اسأجرا أجيرا فنمم عمله ومنعه اجره)* Ol kimseler ki, bir adamı bir işde kullanırlar, o adam da o işi görür, vazifesini ifâ eder. Sonra onun ücretini vermez. Hayvan gibi kullanır insanı, hayvan da olmaz ya, fakat akdetmiş. Gerek ecîr-i hâss olsun, gerek ecîr-i âm.

(Mahalle bekçisi, çoban ecîr-i âmdir. Sonra bir işçi tutarsın; yalnız senin hizmetinde bulunur. Ona da ecîr-i hâs denir. Ecîr-i hâs işini görse de görmese de ay başı olunca aylığını alacak; ama ecîr-i âm öyle değildir. eğer hizmetini sfâ etmezse ücretre müstehik olamaz. İşlerse alacak. Fakat ecîr-i hâs öyle midir? Nefşini senin işine habsetmiş; başka işe gitmemiyor.)

Her ne ise; bir işde kullanmak üzere akdetmişsin. O da ne ise o iş, onu ifâ etmiş. Sonra ücretle gelince vermiyorsun, birikdiriyorsun. Bu da fenâ şeydir efendi! Büyük hakdır kul hakkı. ¹ (اعطوا الاجرة قبل ان يجف عرقه) sadaka Resûlullâh. İbn Mâce hadîslerindendir: "Ecîrin hakkını verin; hem de daha teri kurumadan..."

Böylesi ücreti ifâda vakit geçirmemek, yâhud peşin vermek mendûbdur. Vâki'â farz olmaz. Lâkin işini bitirmeden daha vermek elbet güzeldir. Yâhud bitirmiş de daha teri kurumadan vermek lâzımdır.

Yoksa ikinci ay gelmiş geçmiş, hâlâ da vermiyor, hâlâ hukükunu tesviye etmiyor. Bunun hasmı Allah'dır, Allah. Gazâbını dünyâda daha iibrâz eder...

5- *(ورجل ظلم روجنه في صداقتها)*

Bir adam ki evlenmiş, nikâhlanmış, nikâhla bir kadın almış. Tabî'î o kadının mehri olacak. Gerek mu'accel, gerek mü'ecel. Bu, kadının hakk-ı şer'isidir. Şer'an farz olmuş. Bir adam bir kadını almış, bir hayli zaman birlikde yaşamış, sonra bırakmış, hakkını vermemiş; ne mehrini, ne nafakasını... Bîcâreyi öyle pulsuz, nafakasız terketmiş, hukükunu ibât etmiş.

Bir erkek bir kadını alır, bir müddet birlikde yaşarlar; sonra bırakmak icâb etmiş, bırakır, tatlık eder. Lâkin hakkını vermelî. Ondan sonra zevcesinden ayrılr. Hakkını vermezse makarî cehennemdir. Dünyâda da felâh bulmaz. Dünyâda

da Allah onu gazabına giriftâr eder. Allah cümlemizi İslâh eyleye! Âmîn! Buyurun aşkla kelime-i şehâdet getirelim!

-62'nci dersin sonu-

* * *

ÂLEM-İ İSLÂM

RUSYA MÜSLÜMANLARI

-geçen nûshadan mâba'd-

Tatarlar:

Şehir ahâlisi ekseriyetle büyük şehirlerde ve ticâret merkezlerinde yaşıyorsa da bunların en çok bulunduğu şehirler Kazan, Orenburg, Astırhan, Simbalatışka, Ufa'dır. Bunlar ekserî bu şehirlerde ticâret ile yaşadığı gibi büyük bir kısmı da amelelikle hayatı geçiriyorlar. Tüccârlar kendilerinin kâr u kisbleri ile başlica ayrı ayrı iki sınıfa bölünebilir: Büyük tüccârlar, küçük tüccârlar. Büyük tüccârlar birçok şehirlerde mağazalar açarak ve dâire-i sermâyelerini genişletdirerek ma'lûm dâirelerin ticâretlerini ellerine almaya çalışıyorlar. Ve başka tüccârlarla tabî'î olarak müsâdemât-ı ticâriyyede bulunuyorlar.

Sibiryâ'nın deri, yağı, et ticâreti ve bütün Rusya'nın sebzevât ticâreti az bir istisnâ ile Tatarlar elinde olduğu gibi, pek çok şehirlerde tuhâfiye ve kumaş ticâretinde de bunların büyük işleri vardır. Bunlar tabî'î olarak şehirlerin etrâfinda nasıl ahâlî olursa olsun, hepsi ile ticâret yaparlar. Ve müsâdemete-i ticâriyyede mağlûb olmamak için işlerini ileri-letmeye, ticâret etdiği ahâlînin lisânını, âdâtını bilmeye mecbûr olduğundan tabî'î bu sınıf ahâlîmizin en ma'ârif-perver, en münevver sınıfıdır.

Rusya memleketini Çinlilerin çay ticâretine alışdırın ve Ruslara [416] çay içmeyi öğreten bu sınıf olduğu gibi, Türkistân ve Kırgız sahrâları ile de ticârete başlayanların evveli bunlardır. Tüccârın en büyük kısmı tabî'î orta bir hâlde bulunan tâcirlerdir. Bunlar kendilerinin sermâyelerinin çokluğu ile değil, gayretleri ile kâr ediyorlar; kendilerinin gayret-perverliği ile bütün ticâret âlemine büyük te'sîrler yapıyorlar. Bakkâliye mağazaları, firncılar, çayhâneleri hep bunların elinde olduğu gibi, şehirden şehire getirip türlü kumaslar satanlar da bunlardır. Son senelerde bu kısım tâcirler ahâlî arasında köyden köyde naklederek efkârin tenvâvüründe, medeniyetin intiâsına vâsita oldular.

Bu iki sınıf ekseriyetle şehirlerde kendi evlerinde, İslâm mahallelerinde Ruslardan ayrı bir hayatı geçirmek sûretille yaşıyorlar. Ve mahallenin imâm, mü'ezzin, mekteb, medrese mesârifini te'mîn ediyorlar.

Amele sınıfı... Avrupa'daki yersiz, evsiz, ocaksız fabrika amelelerine pek de benzemiyorlar. Bunların ekserî ilkbahârda köylerinde zirâ'at ile meşgûl olduğundan kişi hayâtını te'mîn maksadıyla şehrلere gelen ve yazın giden ahâlîdir. Bunlar şehrlerin fabrikalarında hizmetlerde bulunurlar; arabacılık, hammâllık ederler; kapıcı, karakolcu olurlar. Bunlar köyleriyle münâsebetlerini kesmediklerinden, âilelerini köylerinde bırakıklarından paralarını oraya yolladıkları gibi

¹ İbn Mâce, Sünen, Kitâbü'r-Rühûn 4.

kendileri de şehirlerde müsâfereten yaşayıp kalbleriyle köylerine bağlı kalırlar. Bunlar bir tarafından şehirlerin medeniyetini köylere getirdikleri gibi tabî'î olarak şehirlerin fenâ ahâlâtını, pis âdetlerini köylülere devrediyorlar. Bunun için bu sınıf-ı ahâlî bütün ahvâl-i ictimâ'iyemize, âdât ü efkârimizin tebeddülüne büyük hizmet yapıyorlar ve eski ma'seetimizin temelini sarsıyorlar.

Köylerinden tamâmen ayrılmış ve şehirlerde yerleşmiş, şehirlerde hünerler ile yâhud mağazalarda hizmetci olmakla, ticâret odalarında kâtib olmakla yaşayan amelenin bir takım "entelijans" kısmı da var. Bunlar fikren ve ilmen ahâlîmizin en ilerisinde bulundukları gibi ihtilâl-i medenîmizde de büyük rol oynamışlardır ve şimdî de kitâb yazanlığımızın başlıca müsterileri olduğu gibi efkâr-ı umûmiyyemizde de büyük te'sîr kazanmışlardır.

Kadınlarımıza gelince; onlar, paralarını ekseriyetle emvâl-i gayr-i menkûleye değiştirmegi sevdiklerinden büyük ticâretlere girmiyorlar. Ma'amâfih ufak mağazalara, küçük dükkânlarla sahib olanlar da çokdur. Kadınların da amele sınıfı ikiye bölünüp birisi zâten köylü olduğu ve köye merbüt kaldığı hâlde şehirlerde ev hizmetciliği ifâ etdiği gibi bir sınıfı da el hünerleri ile geçiniyorlar. Bütün Rusya ahâlî-i İslâmiyyesinin kullandığı çitik (çizme), kellepûş, kalpak; işte şu sınıf kadınların el işi ile yapılmışdır.

Bu sınıf kadınlar ahvâl-i mâliyyelerinde hür olduklarından tabî'î âilelerinde erkeklerinden o kadar sıkıntı çekmeyorlar. Şerî'at-î Celîle-i İslâmiyye'nin kendilerine bahsettiği huküklerini tamâmiyle muhâfaza ediyorlar.

Bundan başka daha bir sınıf-ı ahâlî varsa tabî'î o da rûhânîler ve talebedir. Bunun evvelkisi bizim Rusya'da o kadar çok olmadığından ve bunların ahvâl-i mâliyyeleri her vakit ticâret sınıfının elinde olduğundan tabî'î bu sınıfın kendisine mahsûs psikolojisi yokdur. Bunlar ticâret sınıfının mürevvic-i efkâridir.

Talebeye gelince; bunları bizim hayatımızın en rûhlu, en nâzik, en asabî hem de en tenkîdcî ve en fa'âl bir kismıdır. Bunlar medreselerde tahsîl ve kendilerine medreselerinde fûnûn-ı cedîde ta'lîm edildiğinden İslâh mes'elesine en evvel bunlar başlıdilar. Medreselerimizin İslâhi ihtiyâcını en evvel bunlar mevzû'-i bahs etdiler. Bağırdılar; mekteblerimizin ağı-

lanacak hâllerini, edebiyâtımızın berbâdlığını en evvel bunlar gördüler. Bunun için bunlar söz ile, iş ile çalışıdilar; kendilerinin ahvâl-i husûsiyyelerini, medreseleri İslâh ile meşgûl oldular. Sonra da bütün milletin umûr-ı ilmiyyesini İslâh etmeye başlıdilar ve bütün tebeddülâtımızda büyük bir rol oynadılar.

Bundan başka küçük bir "entelijans" sınıfımız vardır ki, bunlar da Rus mekteplerinde tahsîl görmüş mu'allimler, avukatlar, doktorlar, muharrirlerdir.

Bu kısım ahâlî bütün hareketimizin rûhu olduğu gibi bütün kavmimizin de Avrupa ma'îseti tarafına yol göstericileridir. Bunlar bir tarafından Rus hükûmet-i müstebiddesi ile ve bir tarafından da câhil ahâlîmiz ve muta'assib rûhânîlerimizle büyük mûcâdeleler yapmaya ve her medenî adımlarını büyük meşakkatler ile atmaya mecbûr ve en ufak bir tebeddül için senelerle uğraşmaya, günlerle konuşmaya uzun uzadıya kitâblar yazmaya, gazetelerden dahi bahsetmeye mahkûmdurlar. Şimdi bunların samîmî hizmetleri biraz takdîr edildi. Ahâlînin büyük bir sınıfı bunların samîmiyetini anladı ve yaptıkları hizmetler için alkışlamaya ve medenî hareketlerinde yardım etmeye başladı. Bunun sâyesinde bunlar da mevkî'lerini muhâfaza fîkrinden emîn olduklarından yavaş yavaş medeniyete doğru ilerlemeye ve milletimizi de medeniyete doğru hareket etdirmeye başladılar. Ve bunların sâyesinde edebiyâtımız, tiyatrolarımız meydâna çıktı. Ve bunların sâyesinde mekteplerimiz İslâh edildi. Ve bunların sâyesinde hayatımızın bütün etrâfi tenkîd edilip yeni hayatın temelleri, esâsları kuruldu. Ve bunların sâyesinde Avrupa medeniyetine doğru ufak bir pencere açıldı. Ahâlîmiz Avrupa ma'ârifinin parlaklııyla münevver olmaya, fennî ma'lûmâtlar ile terbiye edilmeye başladı. Ve hayat-ı medeniyede ileriye bir adım daha atladi. –sonu var–

Kazanlı Ayaz

–İkinci Cild'in Sonu–

Ahmed Sâkî Bey
Matba'aşı

Müdîr-i Mes'ûl:
Eşref Edîb

YAZAR İNDEKSİ¹

- A.A.: 300
- Abdullah, Mekteb-i Hukük Mecelle Muallim Münevvi: 251, 306
- Abdürrəşid İbrâhim, Sibiryali, Tokyo: 170, 199, 321
- Ahmed Tâceddin, Troytskili: 68, 99
- Ahmed Vehbî, Yûnuszâde, Müderris, Bolvadin: 355, 387
- Ahmet Midhat Efendi: 321
- Ali Suâd, Mısır, Mekteb-i Mülkiyye Me'zûnîn-i Kadîmesinden: 77
- Ârif, Mardinîzâde, Basra Vâlisi: 19, 34, 50, 65
- Ayaz, Kazanlı: 356, 373, 389
- Bâlî Efendi, Sâlihiye Köyü'nde Medfûn Ricâl-i Halvetiyye'den: 73
- Ebu'l-Feth Bestî: 51
- Ebu'l-Ulâ, Mardinîzade: 220, 230, 247, 262, 277, 325, 341
- Ebu's-Şeref: 112
- Eşref Edîb, Sirozlu, Hâfız: 11, 26, 41, 56, 71, 102, 115, 130, 145, 159, 175, 187, 192, 199, 206, 236, 251, 267, 280, 310, 336, 356, 387
- H. Mâcid, Mülâzim: 370
- Hacı Âdil, Rüsûmât Nâzırı ve Mekteb-i Hukük Mecelle Mu'allimi: 43
- Hâfız Ferîd, Üsküblü, Selânik'den: 263, 272, 368
- Hâfız Mustafa Sîdki, Halkalı Zirâ'at Mekteb-i Âlîsi Akâ'id-i Dîniyye Mu'allimi: 69
- Halîm Sâbit, Kazanlı, İbni Sâbir: 97, 123, 293, 321, 335
- Hey'et: 283
- el-Hilâl*: 56
- Hüseyin Câvid, Dârû'l-fünûn Edebiyât Şu'besi'nden: 168
- Hüseyin Câvid, Kafkasyalı: 78
- İbrâhim Alâeddîn: 36, 51, 78, 183, 198, 289, 304, 336, 368, 377
- İlhâmî: 344, 385
- İsmâîl Gaspirinski, Rusya Bahçesaray'da Münteşir *Tercümân Cerîdesi* Nâşir ve Muâhriri: 230, 313, 316, 321, 336, 380
- İsmâîl Hakkı, Bereketzâde, Mahkeme-i Temyîz A'zâsından: 5, 17, 32, 49, 62, 76, 86, 87, 92, 102, 109, 113, 121, 130, 138, 145, 152, 155, 167, 171, 182, 191, 205, 221, 236, 248, 264, 278, 296, 308, 326, 352, 364, 370
- İsmâîl Hakkı, Manastırlı, A'yândan: 2, 11, 15, 26, 30, 41, 47, 56, 60, 71, 75, 90, 102, 107, 115, 120, 130, 135, 145, 150, 159, 165, 175, 180, 192, 195, 206, 210, 225, 236, 251, 255, 267, 271, 280, 285, 302, 346
- İsmâîl, Mekteb-i Hukük Me'zûnlarından Meclis-i İdâre-i Evkâf Başkâtibi: 88
- Kâmil, Tepedelenlizâde: 51
- M. Ali Münîr, Beyrut: 384
- M. Cezmî: 19
- Mehmed Âkif, Dârûlfünûn-i Osmânî Edebiyât-ı Osmâniyye Muallimi: 7, 10, 11, 20, 26, 39, 41, 52, 54, 66, 71, 80, 86, 101, 115, 125, 129, 139, 143, 153, 157, 169, 173, 185, 192, 197, 206, 223, 226, 241, 250, 258, 280, 288, 298, 304, 310, 317, 329, 332, 350, 367, 377
- Mehmed Ali, Bolvadin Kazâsı Müftüsü: 305

¹ Yazarlara dair burada yer alan bilgiler, yazılarının yayınlandığı sayılarda, dergi kapağında ve yazının adı yanında verilen mâtûrâtır. Yazarın o sıradaki durumunu göstermektedir. Ayrıca kendilerinden iktibasta bulunan gazete ve dergiler de italik dizilerek indekse alınmıştır.

- Mehmed Âlim, Manisa Müderrisi: 275
- Mehmed Celâl: 78
- Mehmed Es'ad, Müderris-zâde Müderris, Gümülcine Mekteb-i İ'dâdî Mu'allimlerinden: 290
- Mehmed Ferîd, Üsküb Belediye Re'îs-i Sâbiki: 37, 53, 127
- Mehmed Hayreddin, Kosova Vilâyeti İstînâf A'zâsından: 56, 81
- Mehmed Hicâbî, Vodineli: 203
- Mehmed Niyazi, Köstenceli Muallim: 341
- Mehmed Sâhib, Pîrîzâde, Şeyhü'lislâm: 363
- Mehmed Tâhir bin Rîfat, Bursali, Bursa Meb'ûsu: 86, 278
- el-Menâr* mecmû'ası: 214, 226, 243
- Midhat Cemâl: 7, 23, 36, 78, 289
- Molla Mahmûd Sâdîk El-Îmânkulu El-Kazânî: 293
- Muallim Feyzi: 51, 65
- Muhammed Abdûh, Şeyh, Mısır Müftüsü: 10, 20, 41, 80, 125, 139, 153, 169, 185, 197, 258, 288, 304, 318, 332, 350, 367, 377
- Muhammed Bereketullâh, Tokyo: 359
- Muhammed Ferid Vecdi: 11, 26, 39, 54, 86, 101, 115, 129, 143, 157, 173, 192, 206, 223, 226, 241, 250, 280, 298, 310, 329
- [Muhammed Mekkî bin Azzûz]: 2
- Muhtar Efendi, Şeyhü'l-Harem: 260
- Mûsâ Kâzım, A'yân'dan: 94, 111, 377
- Mustafa Nâdir: 327
- Mustafa Sabri, Prevadi Müftüsü: 72
- Niyâzi, Resneli, Kahramân-ı Hürriyet Kolağası: 72
- Osman Fahri: 65, 214, 290, 351
- Ömer Fevzi, Bursa Meb'ûsu el-Hâc: 37, 67
- Ömer Lütfî, Ankara İstînâf Reîsi: 142, 159, 175
- Sabah*: 133
- Safvet, Antakya Ulemâsından Bereketzâde: 8
- Selâhaddîn Âsim, Drama,: 22, 83
- Selimü'l-Bîşrî Efendi, Câmi'u'l-Ezher Şeyhü'l-Meşâyîhi Şeyh: 133
- es-Seyyid Mehmed Ziyâeddîn: 104
- Sîratimüstakim*: 8, 44, 104, 168, 182, 199, 203, 284, 293
- Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis: 182
- Şeyhizâde Halil Hâlid, Çerkeş, Cambridge Dârü'l-Fünûnu'ndan : 213
- Tâhir, Muhâsebe Başkâtibi, Şam: 371
- Tercümân* gazetesi: 275
- Vahyî, Edirne Harbiyesi Edebiyât-ı Osmâniyye Mu'allimi: 183
- Vicdânî: 382
- Ya'kûb Kemâl, Kırımlı Seyyid Mehmedzâde: 35, 185
- Yusuf Bey, Akçura Oğlu: 187, 199

Kendini "Dini, felsefi, ilmi, edebî haftalık mecmâa-i İslâmiyye"
olarak tanıtan *Sirâtimüstakîm*,
yakın tarihimizin (1908-1925) en önemli ve ciddî bir yayın organıdır.

Sirâtimüstakîm, Eşref Edib, Ebû'l-Ulâ Mardin
ve bilhassa Mehmed Âkîf beylerin idaresinde sürdürdüğü yanım asırılık yayın hayatında,
devrin pek kıymetli isimlerinden oluşan yazarlarıyla
din, ilim, fikir ve siyaset tarihimizin aynası olmuştur.

Günümüz okuyucularının hizmetine sunduğumuz *Sirâtimüstakîm*'in,
yakın geçmişin bazı karanlık sayfalarını aydınlatlığı gibi, günümüzün ve geleceğimizin
çözülemeyen meselelerine de ışık tutacagini, bu arada
araştırmacılarla ve konuya ilgili geniş kitelere faydalı olacağını ümit ediyoruz.

